www.crohis.com

POVIJEST HRVATSKE

NAPISAO

DR. RUDOLF HORVAT,

PROFESOR.

KNJIGA I.

OD NAJSTARIJEG DOBA DO G. 1657.

ZAGREB 1924.

TISKARA „MERKUR“ D. D.

KAZALO.

1. SADRŽAJ.

MJESTO UVODA.

Strana

Hrvatske zemlje 5
Narodi u Hrvatskoj 6
Razdioba povijesti Hrvatske . . . 7
Slijedored hrvatskih kraljeva . . . 8

—▬—

PRVO DOBA.

Narodni vladari.

I. Prije uredjenja hrvatske države.

Strana

1. Iliri i Grci 10
2. Japodi i Panonci 11
3. Rimljani 13
4. Dalmacija 15
5. Panonija 17
6. Seoba naroda 18
7. Južni Slaveni 19
8. Avari 20
9. Car Heraklije 22
10. Kakovu su kulturu Hrvati sa sobom donijeli? 23
11. Karakteristika Hrvata 24
12. Pokrštenje Hrvata 25
13. Prve hrvatske oblasti 27

II. Posavska i dalmatinska Hrvatska.

14. Karko Veliki 28
15. Ljudevit Posavski 29
16. Ban Ratimir 32
17. Mislav i Trpimir 33
18. Ban Domagoj 35
19. Sedeslav 37
20. Branimir 38
21. Mutimir i Braslav 40

III. Hrvatska za narodnih kraljeva.

22. Tomislav, prvi kralj hrvatski . . . 42
23. Splitski sabori 44
24. Nasljednici kralja Tomislava . . 48
25. Kralj Svetoslav 50
26. Krešimir »Surinja« i Gojslav . . . 52
27. Kralj Stjepan I. 54
28. Petar Krešimir 55
29. Kralj Slavić 57
30. Dmitar Zvonimir 58
30. Borba za hrvatske zemlje 62

DRUGO DOBA.

Vladari iz raznih kuća.

IV. Arpadovci.

Strana

31. Kralj Koloman 66
32. Kolomanovi nasljednici 70
33. Bela II. (III.) i Mirko 74
34. Andrija I. (u Ugarskoj II.) 77
35. Kralj Bela III. (IV.) 81
36. Posljednji Arpadovci 89

V. Anžuvinci.

37. Hrvatska odijeljena od Ugarske . 97
38. Pavao i Mladen Šubić 101
39. Ban Mikac i vojvoda Nelipić . . . 105
40. Borbe za Knin i Zadar 110
41. Mletčani gube Dalmaciju 114
42. Drugo doba Ljudevita I. 119
43. Kraljica Marija i Karlo Drački . . 121

VI. Sigismund i njegovi potomci.

44. Sigismund postaje kraljem 127
45. Stjepan Tvrtko 130
46. Propast braće Horvata 133
47. Krvavi sabor u Križevcima . . . 135
48. Ladislav Napuljski 138
49. Herceg Hrvoje 143
50. Drugo doba vlade Sigismundove . 147
51. Albreht i Jelisava 153
52. Vladislav Varnenčik 156
53. Gubernator Ivan Hunjad 158
54. Ladislav Posmrtni 161

VII. Matija Korvin.

55. Borba za prijestolje 164
56. Propast kraljevine Bosne 168
57. Hrvatska god. 1466.—1478. . . . 172
58. Hrvatska god. 1479.—1490. . . . 177

VIII. Jagelovići.

59. Kako je Vladislav II. postao kraljem 183
60. Hrvatska god. 1491.—1495. . . . 188
61. Banovanje Ivana Korvina 192
62. Ban Andrija Bot 196
63. Hrvatska god. 1508.—1512. . . . 199
64. Ban Petar Berislavić 203
65. Ban Ivan Karlović 207
66. Bitka na Muhačkom polju 210

TREĆE DOBA.

Hrvatska za Habsburgovaca.

IX. Kralj Ferdinand I.

	Strana
67. Kako je Ferdinand postao kraljem	215
68. Turci pomažu Zapolji	222
69. Ban Petar Keglević	226
70. Banovanje Nikole Zrinskoga	232
71. Ban Petar Erdedi	241

X. Kraljevi Maksimijan i Rudolf.

72. Prve godine vladanja Maksimilijana	247
73. Ban Juraj Drašković	250
74. Ban Krsto Ungnad	259
75. Prvo banovanje Tome Erdeda	270
76. Ban Ivan Drašković I.	287
77. Posljednje godine kralja Rudolfa	300

XI. Matija II., Ferdinand II. i Ferdinand III.

78. Drugo banovanje Tome Erdeda	305
79. Ban Benko Turoc	317
80. Ban Nikola Frankopan Tržački	323
81. Ban Juraj Zrinski	338
82. Ban Sigismund Erdedi	352
83. Ban Ivan Drašković II.	393
84. Ban Nikola Zrinski mladi	413

2. RODOSLOVLJA.

	Strana
1. Hrvatska narodna dinastija	61
2. Rodoslovlje Arpadovaca	91
3. Bribirski knezovi Šubići	102
4. Gisingovci	106
5. Rodoslovlje knezova Babonića	106
6. Anžuvinci	123
7. Knezovi Nelipići	147
8. Krčki knezovi Frankopani	148
9. Hrvatinići-Vukčići	149
10. Knezovi Gorjanski	150
11. Rodoslovlje Talovaca	159
12. Celjski knezovi	162
13. Obitelj Hunjadi	165
14. Bosanski kraljevi Kotromanići	169
15. Knezovi Morovići	173
16. Humski hercezi Hranići	178
17. Kraljevi iz kuće Jagelo	186
18. Habsburgovci do Ferdinanda I.	217
19. Frankopani Ozaljski	219
20. Obitelj Zapolja	223
21. Krbavski knezovi Kurjakovići	225
22. Knezovi Iločki	231
23. Obitelj Ernušt	232
24. Knezovi Šubići Zrinski	235
25. Rodoslovlje obitelji Erdedi	243
26. Knezovi Frankopani Slunjski	251
27. Rodoslovlje obitelji Alapić	255
28. Obitelj Ungnad	261
29. Habsburgovci od Ferdinanda I. do Marije Terezije	297
30. Rodoslovlje obitelji Turoc	319
31. Frankopani Tržački i Brinjski	325
32. Rodoslovlje obitelji Keglević	361
33. Grofovi Draškovići	405

MJESTO UVODA.

Hrvatske zemlje. Države mijenjaju svoj opseg: sad su veće, sad opet manje. Nekada je i Hrvatska bila prostranija, nego li je danas. U doba najveće moći njezine — t. j. za kralja Tomislava — pripadahu državi hrvatskoj današnje zemlje: Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Bosna, Hercegovina, Crna Gora, Istra, Rijeka i Medjumurje. Ove zemlje zapremaju prostor od preko 120.000 četvornih kilometara. Da se lakše razumije razvitak povijesti hrvatske, prikazat ćemo položaj i sliku onih zemalja, koje su tvorile državu hrvatsku.

Od srednje Evrope dijele Balkanski poluotok rijeke: Kupa, Sava i Dunav. Prema tomu četvrtina nekadanje Hrvatske nalazi se u srednjoj Evropi, a tri četvrtine na Balkanskom poluotoku. Ovaj zemljopisni dualizam države hrvatske bijaše gdjekada od vrlo velike važnosti. On je od prvoga časa smetao jedinstvu hrvatskih zemalja. Hrvati su naime osnovali dvije države: jednu sjeverno od Kupe i Save (»posavska Hrvatska«), a drugu na jugu od ovih rijeka (»dalmatinska Hrvatska«). Samo narodna ideja, — kojoj ne smetaju ni mora, a kamo li gore i rijeke, — može ukloniti prirodnu ogradu izmedju sjevernih i južnih zemalja hrvatskih.

Sjeverna je Hrvatska čisto kontinentalna zemlja. Uz veće rijeke (Mura, Drava, Dunav, Sava i Kupa) steru se lijepe i široke ravnine: Medjumurje, Podravina, Srijem, Posavina, Turopolje i Pokuplje. Izmedju Kupe i Save ulaze iz Kranjske u Hrvatsku visoki Gorjanci, koji sa svojim nižim ograncima rastavljaju Pokuplje od Turopolja. Iz Štajerske pak prelaze u Hrvatsku izmedju Save i Drave alpinski ogranci, koji dopiru na istok sve do ušća Tise u Dunav. Njihova dužina iznosi do 380 kilometara, ali im je visina dosta neznatna (najviši vrh 1062 mera). Zato oni doduše čine razvodje izmedju Save i Drave (odnosno Dunava); ali ne mogu u velike dijeliti Posavinu od Podravine. Alpinski ogranci obiluju milovidnim dolinama uz rijeke i potoke, a zatvaraju i dvije krasne kotline: zagorsku i požešku. Priroda je uopće sjevernu Hrvatsku obdarila ne samo ljepotom, već i plodovitošću.

Južnu Hrvatsku oplakuje na zapadu Jadransko more. Narav je blagoslovila hrvatsku obalu toga mora, te je ona obilato razvedena. Hrvatska naime obala imade mnogo naravnih pristaništa za brodove. Samu pak plovidbu po moru podupire čitav niz otoka (54 otoka i 540 otočića). Ipak nije naša obala bogata, jer joj manjka zgodno zaledje. Visoke gore nižu se preblizu obali, radi čega je hrvatsko Primorje preusko. Ovdje se nijesu mogle razviti veće rijeke, koje bi bar južnu Hrvatsku otvarale k Jadranskomu moru, kad već i onako sve rijeke sjeverne Hrvatske teku prema Crnomu moru. U Jadransko more teku samo primorčice (Raša, Rječina, Zrmanja, Krka i Cetina). Iznimku čini jedino Neretva, koja prema Jadranskomu moru otvara Hercegovinu. — Onaj dio južne Hrvatske, koji svoje vode šalje u Jadransko more, pruža nam žalosnu sliku. Tu se nalaze gole stijene, mnoge špilje i pećine; rijeke naglo padaju, pa tvore slapove ili poniru u zemlju; doline (ponikve) su sa svih strana zatvorene, te imaju premalo vode, a radi toga i premalo plodne zemlje. Takovo tlo ne može hraniti mnogo ljudi. — Sjevero-istočni dio južne Hrvatske pre-

lazi malo po malo iz visočine u stupnjevine. Kraški se karakter sve više gubi, što su gore udaljenije od mora. Rijeke šalju svoje vode u Kupu (n. pr. Dobra, Mrežnica, Korana i Glina) ili u Savu (n. pr. Una, Vrbas, Ukrina, Bosna i Drina). Gore su pokrite bujnim šumama, a obiluju rudama. Uz rijeke nalaze se krasne i plodne doline, a uz Savu dapače i ravnica. Zato je ovaj kopneni (ili kontinentalni) dio južne Hrvatske mnogo bogatiji od primorskoga (ili oceanskoga) dijela.

Narod u Hrvatskoj. Kada se u Hrvatsku doseliše Hrvati, nadjoše ovdje Rimljane, te ostatke Ilira, Japoda i Panonaca. Svi se ovi narodi tečajem stoljeća pohrvatiše. Najdulje se hrvatskoj asimilaciji opirahu Latini u dalmatinskim gradovima. Ali već g. 1346. govori se hrv. jezikom i u Zadru. Pohrvatiše se takodjer i njemački obrtnici, koji su počevši od 13. vijeka dolazili u hrv. gradove. Ista je sudbina zadesila Magjare, koji u 14. i 15. vijeku stekoše imanja u sjevernoj Hrvatskoj. Tako je Hrvatska u etnografskom pogledu ostala jedinstvena. Ipak je hrv. narod samo u južnim krajevima nosio ime »Hrvati«. Sjeverno od Kupe i Save služio se narod sve do 17. vijeka imenom »Slovinci«. Ovo se ime počelo gubiti tekar onda, kada iz južne Hrvatske pred Turcima brojni seljaci, plemići i velikaši utekoše u sjevernu Hrvatsku, gdje nadjoše novu svoju postojbinu, te kamo su ponijeli i hrvatsko ime svoje.

U Hrvatskoj se g. 1322. prviput spominju »Vlasi«. To su potomci onih Romana, koji stanovahu u Macedoniji, Epiru i Tesaliji. Za razliku od Rumunja (Karavlaha) zovu ih »Kucuvlasi«. Srbi im dadoše ime »Cincari«, premda sadašnji Vlasi sami sebe zovu »Aromuni«. Vlasi u srednjem vijeku ne obradjuju zemlje, već se bave stočarstvom. Zato oni ne stanuju u ravnici, nego u planinama, odakle samo ljeti vode stoku na pašu u doline. Njihove se naseobine zovu »katuni« po romanskoj riječi »cantone«. Nigdje Vlasi ne dižu gradove, dapače ni većih sela, a kuće su im neznatne i gradjene od drva. To je zato, što Vlasi često mijenjaju svoja obitavališta, tražeći nove i bolje paše za svoju stoku. Uz to su Vlasi služili i stranim trgovcima, prenoseći njihovu robu na svojim konjima i mazgama.

Zalazeći u hrvatske, srpske, bugarske i grčke zemlje, naučiše Vlasi tudje jezike. Mnogi Vlasi zaboraviše tečajem stoljeća svoj romanski jezik, a mjesto romanskih imena,* kakva se nalaze u starim srpskim i dubrovačkim spisima, upotrebljavahu kod nas hrvatska i srpska narodna imena. Premda Vlasi u Hrvatskoj, Bosni i Srbiji već u 15. vijeku govore gotovo isključivo hrvatskim jezikom, ipak ih Srbi i Hrvati smatraju posve zasebnim — i to tudjim — narodom. Jasno se to vidi iz »štatuta« (zakonika), što ga je 18. ožujka 1436. u gradu Klisu izdao knez Ivan Frankopan za Vlahe u župi cetinskoj oko Sinja. U tome štatutu razlikuju se Vlasi od Hrvata i Srba. Najveću razliku čine socijalne prilike. Dok se naime Srbi i Hrvati ponajviše bave ratarstvom, ostadoše Vlasi i nadalje stočari. Vlasi imaju posebne svoje knezove, koji im kroje pravdu. Ali drugim žiteljima rado čine Vlasi krivicu, jer kradu, otimaju i ubijaju. Tako se Šibenčani već g. 1383. tuže kraljici Elizabeti, da su im Vlasi »počinili mnogo štete, ubojstva i otimačine«. Pošto su Vlasi dolazili iz Balkana, pripadahu grčko-istočnoj crkvi. Prigodom seobe u hrv. zemlje većinom vode sa sobom i svoje svećenike ili kaludjere. Dodju li bez njih, brzo

* U srpskim i dubrovačkim povjesnim spomenicima sačuvana su ova vlaška imena: Surdul, Negul, Rajul, Dražur, Bukor, Stanul, Bun, Vladuh, Fečor, Ursul, Singur, Dragul, Serban i Radul.

prionu uz katoličku crkvu. — I srpski car Dušan Silni u svome »Zakoniku« razlikuje Vlahe od Srba, Grka i Arnauta.

Kada su Turci g. 1463. osvojili Bosnu i započeli stoljetnu borbu s Hrvatima, iskoristiše oni opreku, koja je postajala izmedju Vlaha i Hrvata. Uz turske čete, koje provaljivahu u Hrvatsku, uvijek nalazimo i Vlahe. Turci su od Vlaha učinili posebne vojnike, koji se zovu »martolozi«, što na grčkom jeziku znači »lupeži«. Ovi su Vlasi imali zadaću, da robe i pale hrvatska sela, kako bi oslabila otporna snaga Hrvata. Mnoge Hrvate na tursko-hrvatskoj granici zarobiše Turci i Vlasi, a mnogi se Hrvati odanle tečajem 16. vijeka odseliše u sigurnije krajeve. Turci se redovito nastaniše po tvrdjama, a u prazna sela dovedoše Vlahe iz Bosne, Srbije i Macedonije. Zato se najviše Vlaha naselilo u onim krajevima, gdje su Hrvati vodili najteže borbe s Turcima, poimence u Lici, Krbavi, Banovini, bihaćkom i banjalučkom okružju, te oko Pakraca i Daruvara, gdje bijaše tada granica tursko-hrvatska.

Tečajem 18. i 19. vijeka doselilo se mnogo Nijemaca, Magjara, Čeha, Slovaka i Rusina u 3 istočne hrv. županije (srijemsku, požešku i virovitičku). U Srijem se g. 1690. pred Turcima zaklonio patrijarha Arsenije Crnojević sa srpskim bjeguncima iz Stare Srbije. Kako je potomke Vlaha u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji i zapadnoj Bosni spajala sa Srbima ista vjera, počnu se i oni u 19. vijeku nazivati Srbima. Naprotiv se Vlasi u ispravama 16., 17. i 18. vijeka služe »vlaškim« imenom. U svim podnescima na hrvatske sabore zovu oni sami sebe: »vlaški sinovi«.

Razdioba povijesti Hrvatske. Po vladarima dijelimo povijest Hrvatske u 4 doba. Prvo doba zaprema najstariju povijest Hrvatske do g. 1102. Tada su Hrvatima vladali domaći vladari, koji se najprije zovu banovi, a od g. 925. nose kraljevski naslov. U to doba vode Hrvati borbe s Avarima i Magjarima, s Arapima i Bizantincima, s Nijemcima i Francima, te s Bugarima i ponajčešće s Mlečanima. Hrvatska je u to doba redovito samostalna država; samo na kraće vrijeme dolazi pod vrhovnu vlast avarsku, franačku ili bizantinsku.

Drugo doba zaprema povijest Hrvatske od g. 1102. do g. 1526. Hrvatska je i u to doba samostalna država; samo ju s Ugarskom vežu zajednički vladari (personalna unija). Ovi bijahu od g. 1102. do g. 1301. iz Arpadove, a od g. 1301. do g. 1387. iz anžuvinske kuće. Hrvatska i Ugarska postadoše »izborno kraljevstvo«, te sebi od g. 1387. do g. 1526. biraju kraljeve iz raznih kuća (luksemburške, habsburške, Hunjadove i Jagelove). Za hrvatske zemlje otimaju su isprvice Mlečani i Bizantinci, a kasnije i Turci. Bosna postaje samostalna banovina, a g. 1377. proglašuje se i kraljevinom. Mlečani u 15. vijeku otimaju otoke i većinu primorskih gradova u Dalmaciji; Turci pak osvojiše g. 1463. Bosnu, g. 1482. Hercegovinu, a do g. 1523. i ostatak Dalmacije (osim Klisa). Dubrovnik se održao kao posebna republika.

Treće doba zaprema povijest Hrvatske od g. 1526. do g. 1780., kada u Hrvatskoj vladaju kraljevi iz dinastije Habsburg, koji podjedno vladaju u Ugarskoj, Češkoj, Austriji i u Njemačkoj. Isprvice vodi Hrvatska tešku borbu za svoj opstanak. Turci naime od g. 1526. do g. 1552. osvajaju istočne krajeve (današnju Slavoniju ili dolnju Hrvatsku). Istodobno provaljuju iz Bosne u južnu Hrvatsku, gdje osvojiše Liku i Krbavu, te zemlju izmedju Vrbasa i Une, t. j. kasniju tursku Hrvatsku (ili bosansku Krajinu). U krvavim borbama, koje traju neprekidno od g. 1556. do g. 1592.,

gube Hrvati sve tvrdje na rijeci Uni, pa Turci osvajaju današnju »Banovinu« izmedju Une i Kupe. Ostatak Hrvatske spasila je slavna pobjeda nad Turcima kod Siska g. 1593. Od onda Hrvati nastoje, da Turke maknu iz Hrvatske. U tome im smeta bečki dvor, koji od malenog ostatka Hrvatske otima g. 1630. dio za »krajiški teritorij«, gdje će vladati carski generali, a ne hrv. ban. Tekar iza poraza Turaka kod Beča (g. 1683.) otjeraše Hrvati tursku silu iz Dalmacije, Like, Krbave, Banovine i Slavonije. Ali Dalmacija pripade mletačkoj republici, a Lika, Krbava, Banovina i slavonska Posavina vojnoj Krajini. Samo sjevernu Slavoniju sjedinila je kraljica Marija Terezija g. 1745. s Hrvatskom.

Četvrto doba traje od g. 1780. do g. 1918., kada u Hrvatskoj vladaju kraljevi iz kuće habsburško-lotarinške. Prvi je vladar (Josip II.) nastojao, da sve narode u svojim državama ponijemči, a cijelu upravu da usredotoči u Beču. On je ovu germanizaciju i centralizaciju provodio toli bezobzirno, da protiv toga ustadoše Hrvati i Magjari. Da se lakše opiru Beču, stave se Hrvati iza Josipove smrti u bliži odnošaj s Magjarima. Tako je od nekadašnje »personalne unije« došlo g. 1790. do »realne unije« izmedju Ugarske i Hrvatske. Ali brzo nestade prijašnjeg prijateljstva izmedju Hrvata i Magjara. Naskoro su naime Magjari poprimili metodu kralja Josipa II., pa nastojahu oko magjarizacije i centralizacije. Hrvati se žilavo opirahu magjarizaciji, te je u toj borbi došlo g. 1835. do političkog i književnog preporoda hrv. naroda, a g. 1848. do otvorenog rata izmedju Magjara i Hrvata. Mir nije postignut niti tobožnjom »nagodom«, koja je g. 1868. stvorena mimo volje većine hrv. naroda. Hrvati se ustrajno opirahu prevlasti Magjara punih 50 godina, te s veseljem dočekaše 29. listopad 1918., kada je hrv. sabor jednoglasno stvorio zaključak, da se ukida svaka veza s Ugarskom i s Austrijom. — Tečajem 4. doba nastadoše u hrv. zemljama i teritorijalne promjene. Napoleon je g. 1797. ukinuo mletačku republiku, kojoj pripadahu Istra i Dalmacija; ali ove zemlje nijesu pripojene Hrvatskoj, nego Austriji, koja je od njih učinila 2 pokrajine. Napoleon je Austriji g. 1805. oteo Istru i Dalmaciju, a g. 1809. i južnu Hrvatsku (od Save do mora), pa je od toga stvorio Iliriju; njoj pridade i dubrovačku republiku, koju je ukinuo g. 1806. Napoleonova vlast u ovim hrvatskim zemljama prestade g. 1814. Austro-ugarska je monarkija god. 1878. okupirala (zaposjela), a g. 1908. anektirala (utjelovila) turske pokrajine Bosnu i Hercegovinu. Ipak ne htjede Hrvatskoj pripojiti niti zapadni dio Bosne (»Tursku Hrvatsku«). Jedino je g. 1873. odnosno g. 1881. s Hrvatskom združena vojna Krajina.

SLIJEDORED HRVATSKIH KRALJEVA.

1. Tomislav od g. 925. do iza g. 928.
2. Trpimir oko g. 928.—935.
3. Krešimir oko g. 935.—945.
4. Miroslav oko g. 945.—949.
5. Mihajlo Krešimir oko g. 949.—970.
6. Stjepan Držislav oko g. 970.—995.
7. Svetoslav oko g. 995.—1000.
8. Krešimir »Surinja« od g. 1000. do iza g. 1030.
9. Gojslav od g. 1000. do iza g. 1019.

10. Stjepan I. oko g. 1030.—1058.
11. Petar Krešimir od g. 1058. do g. 1074.
12. Slavić g. 1074. i 1075.
13. Dmitar Zvonimir g. 1076.—1088.
14. Stjepan II. g. 1089. i 1090.
15. Almo g. 1091.—1095.
16. Petar (Svačić) g. 1093.—1097.
17. Koloman g. 1102.—1116.
18. Stjepan III. (u Ugarskoj II.) g. 1116.—1131.
19. Bela I. (II.) g. 1131.—1141.
20. Gejza g. 1141.—1162.
21. Stjepan IV. (III.) g. 1162. i g. 1163.—1172.
22. Ladislav I. (II.) g. 1162. i 1163.
23. Stjepan V. (IV.) g. 1163.
24. Bela II. (III.) g. 1172.—1196.
25. Mirko g. 1196.—1204.
26. Ladislav II. (III.) g. 1204. i 1205.
27. Andrija I. (II.) g. 1205.—1235.
28. Bela III. (IV.) g. 1235.—1270.
29. Stjepan VI. (V.) g. 1270.—1272.
30. Ladislav III. (IV.) »Kumanac« g. 1272.—1290.
31. Andrija II. (III.) »Mlečanin« g. 1290.—1301.
32. Karlo I. Roberto g. 1301.—1342.
33. Ljudevit I. g. 1342.—1382.
34. Marija g. 1382.—1385.
35. Karlo II. Drački g. 1385. i 1386.
36. Sigismund g. 1387.—1437.
37. Albreht Austrijski g. 1438. i 1439.
38. Vladislav I. »Varnenčik« g. 1440.—1444.
39. Ladislav IV. (V.) »Posmrtni« g. 1445.—1457
40. Matija I. Korvin g. 1458.—1490.
41. Vladislav II. g. 1490.—1516.
42. Ljudevit II. g. 1516.—1526.
43. Ferdinand I. g. 1527.—1564.
44. Maksimilijan g. 1564.—1576.
45. Rudolf g. 1576.—1608.
46. Matija II. g. 1608.—1619.
47. Ferdinand II. g. 1619.—1637.
48. Ferdinand III. g. 1637.—1657.
49. Leopold I. g. 1657.—1705.
50. Josip I. g. 1705.—1711.
51. Karlo III. g. 1711.—1740.
52. Marija Terezija g. 1740.—1780.
53. Josip II. g. 1780.—1790.
54. Leopold II. g. 1790.—1792.
55. Franjo g. 1792.—1835.
56. Ferdinand V. g. 1835.—1848.
57. Franjo Josip g. 1848.—1916.
58. Karlo IV. g. 1916.—1918.

www.crohis.com

PRVO DOBA.

Hrvatski narodni vladari.

I. Prije uredjenja države hrvatske.

1. Iliri i Grci. Povijest nam kažuje, da su u hrvatskim zemljama najprije stanovali Iliri, narod indoevropskog porijekla.[1] Iliri bijahu podijeljeni u više plemena, medju kojima spominju se Istri, Liburni, Taulantijci, Tribali, Ardiejci i Autariate. Svako je pleme živjelo za sebe, radi čega nalazimo kod Ilira mnogo malih državica i oblasti. Iliri odlikovahu se velikim i krjepkim tijelom, te osobnim junaštvom. Mnogo su ratovali sa svojim susjedima, osobito s Macedoncima. Ilire je pokorio macedonski kralj Filip II. Ipak je Ilirima poslije smrti Aleksandra Velikoga pošlo za rukom, da se oslobode macedonske vlasti.

Iliri bijahu poglavito ratari i stočari, a u Primorju takodjer ribari. Da su Iliri bili dobri vinogradari, vidi se već po tomu, što ih susjedi opisuju kao velike pijanice. Trgovinu prepustiše Iliri drugim narodima. Nekada su po svoj prilici u Jadransko more zalazili Feničani, koji trgovahu po svima kutovima Sredozemnoga mora. Kasnije pak preuzeše trgovanje u našim krajevima Grci, koji se onda počnu i naseljavati na otocima. Najstariju koloniju grčku nalazimo na otoku Visu (Issa). Sterala se na brežuljku Gradina, sjeverno od viške luke; osnovao ju u 4. vijeku prije rodjenja Isusova glasoviti Dionizije stariji, tiran grada Sirakuze na otoku Siciliji. — Iz Visa osnovaše Grci jednu koloniju (Tragurion ili Trogir) na kopnu, a drugu (Kerkyra melaina) na otoku Korčuli kod današnjega sela Lumbarde. Grci naseliše takodjer otok Hvar (Pharos), a možda i još koji drugi otok.

Sve ove kolonije grčke lijepo su procvale ne samo radi trgovine, već i radi prirodnoga bogatstva; jer spomenuti otoci obilovahu vinom, uljem, drvom i medom. Grci bijahu naobražen narod. Zato se po ovim krajevima naskoro počela širiti grčka kultura. Procvao je obrt, jer su Grci bili glasoviti rukotvorci staroga vijeka. Na Visu i Hvaru urediše Grci čak i kovnice novca, što dokazuje napredak trgovine. Sve do danas nalazimo ovdje kamenitih spomenika sa grčkim napisima,[2] iz kojih doznajemo, da se na otocima štovahu grčki bogovi, poimence: Afrodita, Apolo, Eskulap i Hygija.

---

[1] Potomci Ilira zovu se danas Arbanasi, Arnauti ili Šćipetari, kojih još imade jedan i po milijuna, a stanuju ponajviše u Albaniji i Staroj Srbiji.

[2] Brunschmied: »Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens«.

Oko godine 250. prije Isusa osnovalo je Ilirsko pleme Ardiejci oveću državu, koja se protezala uz Jadransko more od rijeke Neretve na jug sve do rijeke Vojuše. Glavnim gradom ove države bijaše po svoj prilici Skadar[3], gdje je stolovao ardiejski kralj Agron. Iliri počnu sada ratovati na kopnu i na moru[4]. Medju ostalim udariše na otok Hvar, gdje pokoriše grčku koloniju. Kada je god. 230. umro kralj Agron, naslijedi ga malodobni sin Pines. Mjesto ovoga vladala je njegova majka Teuta, koja se povjerila Demetriju, zapovjedniku otoka Hvara. Iliri uznemirivahu i dalje grčke kolonije u Jadranskome moru. Trgovina propade, jer su Iliri gusarili po obalama[5].

Bijedni Grci zamole zaštitu od Rimljana, koji odmah pošalju k Teuti braću Kaja i Lucija Korunkanija. Ovi poslanici zatraže od Teute, neka svojim podanicima zabrani gusarenje po moru. Teuta odgovori, da toga ne može učiniti, jer je Ilirima gusarenje dozvoljeno po običajnim zakonima. Nato joj Lucije odvrati: »Rimljani će Ilire već prisiliti, da promijene svoje običaje«. To uvrijedi Teutu, pa ona dade Lucija na povratku ubiti. Radi toga navijeste joj Rimljani rat, koji se vodio god. 229. i 228. Kraljici Teuti iznevjeri se njezin pouzdanik Demetrije, te ona morade uteći u Rhizon (Risan) i pristati na mir uz teške uvjete. Ustupila je naime Rimljanima južni dio svoje države, a podanicima svojim zabranila gusarenje; za sjeverni pak dio zemlje, koji je morala podijeliti s Demetrijem, plaćati će Teuta danak republici rimskoj.[6]

Od ovoga časa nastojahu Rimljani, da zavladaju nad čitavom Ilirijom. Preostali dio države ardiejske osvojiše godine 167., kada je rimski pretor Lucije Anicije svladao zadnjega kralja Gencija.[7] Strah pred Rimljanima složi u jedan savez ilirska plemena izmedju rijeke Neretve i Krke. Glavni grad ovoga saveza bijaše Delminium[8] na današnjem brdu Gardunu kod sela Trilj (blizu rijeke Cetine). Po tomu gradu dobiše savezna ilirska plemena ime »Delmati« ili Dalmati. Izmedju Rimljana i Dalmata porodi se godine 156. rat, u kome je konzul Marcije Figul vodio rimsku vojsku. Slijedeće godine 155. nastavi ratovanje glasoviti Publije Kornelije Scipio Nasika.[9] Iliri budu raspršeni i Delminium osvojen, te se Scipio slavodobitno vrati u Rim. Ipak je Dalmate konačno pokorio istom god. 118. konzul Cecilije Metello, koji radi toga dobije pridjevak »Dalmaticus«. Od svih osvojenih zemalja ilirskih uredio je rimski senat posebnu provinciju »Illyricum«, kojoj postade glavnim gradom Salona, t. j. današnji Solin kod Splita.[10]

2. Japodi i Panonci. U Primorju današnje Hrvatske — a djelomice takodjer u susjednoj Istri i Dalmaciji — stanovalo je ilirsko pleme Liburni. Njima na sjeveru spominju se hrabri Japodi.[1] Ovi stanovahu po svoj pri-

[3] Riječ »Skadar« znači u arbanaškom jeziku »brijeg«.

[4] Ove borbe opisane su u djelu »Polybii Megalopolitani: Historiarum reliquiae«. Pariško izdanje od god. 1859., strana 68.—70. (liber II. caput 2.—4.)

[5] Polybius: spomenuto djelo, str. 71.

[6] Polybius: »Historiarum reliquiae«, str. 72.—76.

[7] Appiani Alexandrini: Romanarum historiarum, liber de rebus Illyricis. Pariško izdanje od god. 1850., str. 274.

[8] U arbanaškom jeziku »Delminium« znači »pašnjak za ovce«.

[9] Appian: Liber de rebus Illyricis, str. 275.

[10] La province romaine de Dalmatie, par Henri Cons. (Montpellier 1882.)

[1] Karlo dr. Patsch: »Japodi«. Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini za god. 1896. Sime Ljubić: »Japudija«. Viestnik hrv. arheološkoga društva g. 1885.

lici u Gorskom kotaru, zatim na sjevernoj podini Velike i Male Kapele, te u Lici, Gackoj i Krbavi, a takodjer u zapadnom dijelu današnje Bosne. Japodi bijahu podijeljeni u više plemena. Od ovih spominju se poimence: Moentinci, Arupinci i Posenci[2]

Osvojivši Istru, raširiše Rimljani svoju vlast do Liburna i Japoda. Već godine 129. prije Isusa vidimo Rimljane u ratu s Japodima i Liburnima; rimske su vojske vodili Sempronije Tuditan i Tiberije Pandusa. Čini se, da Rimljani nijesu ovdje uspjeli, jer Japode nalazimo kasnije posve neodvisne od republike rimske. Čudimo se, što nije ove krajeve osvojio slavni Julije Cezar, koji bijaše deset godina (59.—50. prije Isusa) upravitelj ilirske pokrajine i sjeverne Italije (cisalpinske Galije). Dogodilo se upravo obratno: rimska je republika tada izgubila i Dalmaciju! Dok je naime Cezar osvajao današnju Francusku (transalpinsku Galiju), dignu se Dalmatinci, te Liburnima otmu grad Promonu. Liburni se sada dobrovoljno podvrgnu Rimljanima, da od njih dobiju pomoći protiv Dalmatinaca. Cezar je doista od Dalmatinaca zatražio, neka Liburnima vrate Promonu. Kada se Dalmatinci ne htjedoše odazvati tomu nalogu, pošalje Cezar god. 50. protiv njih jaku vojsku. Dalmatinci sasijeku rimsku vojsku, te se proglase slobodnima. Dobro im dodje, što je u rimskoj državi nastao gradjanski rat izmedju Pompeja i Cezara. Za trajanja toga rata uništiše Dalmatinci god. 48. kod grada Sinoda 15 kohorta pješaka i 3000 konjanika, koje htjede Cezarov prijatelj Gabinije iz Italije kopnenim putem kroz Iliriju odvesti u Macedoniju protiv Pompeja. Dalmatinci su god. 44. iza smrti Cezarove svladali i prokonzula Vatinija. Ništa nije polučio ni Cezarov ubojica Bruto, komu je senat podijelio upravu Ilirije.[3]

Nova epoha u povijesti naših krajeva počinje se istom godine 40., kada je provincija Ilirik zapala triumvira Oktavijana Augusta. Već god. 39. šalje Oktavijan u Dalmaciju veliku vojsku i jako brodovlje pod vodstvom Asinija Polliona. Ovaj zauzme Salonu i pokori Dalmaciju, čemu se u velike radovahu Rimljani. Kasnije dodje u Italiju sam Oktavijan, koji redomice svlada ostala ilirska plemena, a Jadransko more očisti od gusara.[4] Sada je došao red na Japode. Ovi bijahu tako moćni, da su tečajem posljednjih 20 godina dvaput protjerali rimske vojske, pa su onda oplijenili rimsku koloniju Trst, a navaljivali čak na Akvileju. Bez osobita otpora pokore se Oktavijanu neka japodska plemena. Oktavijan zauzme japodske gradove Arupium (danas Prozor kod Otočca) i Terponos, koje ne htjede spaliti, da Japode lakše sklone na predaju. Ipak je Oktavijan kasnije imao krvavih borba, osobito kad je opsjedao Metulum (danas Čakovac kod Ogulina). Opsada ovoga grada bijaše dugotrajna i teška, jer su Metuljani imali posebne strojeve, s kojima ubijahu Rimljane. Sam Oktavjian desio se u pogibelji života, jer je pao s nekoga mosta, pa slomio desnu nogu i obadvije ruke. Rimljani su Metulum zauzeli više prijevarom nego li silom oružja. Grad bude uništen vatrom. Ovo je tako uplašilo druge Japode, da se Rimljanima pokoriše dobrovoljno.[5]

Sjeverno od Japoda stanovahu Panonci u današnjoj Hrvatskoj i Slavoniji, te u susjednim dijelovima Kranjske, Štajerske i Ugarske. Poput Ilira bijahu Panonci podijeljeni u mnogo plemena. Tako su Kolapijani i

[2] Rimska Ilirija od Apiana Alexandrinskoga. Iz grčkoga preveo Ante Starčević. (Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, knjiga VII. str. 170. i 173.)
[3] Rimska Ilirija od Apiana, str. 168. i 169.
[4] Ibidem, str. 170.
[5] Polybius: »Historiarum reliquiae«. str. 71.

Brajci stanovali u Pokuplju, Segešćani i Varcijani u Posavini, Odrijaci u Turopolju, Kotorani u Medjumurju, Jasi izmedju Save i Drave od Varaždina do Daruvara, a Kornokati, Srijemci i Amantini u istočnoj Slavoniji.[6] Neki historičari drže, da je medju Panoncima bilo već u davno doba takodjer Slavena. Sigurno je pak to, da se u ovim krajevima oko godine 280. prije Isusa naseliše Gali ili Kelti, koji su istodobno ratovali na Balkanskom poluotoku.[7] Gala nije bilo mnogo, te se valjda rasplinuše medju Panoncima; jedini im je trag ostao na ušću Save u Dunav, gdje se spominje galsko pleme Skordisci.

Rimljani su dvaput prije Oktavijana pokušali, da pokore Panonce; ali ne postigoše nikakovih uspjeha. Kada je dakle Oktavijan svladao Japode, odluči se takodjer za vojnu na Panonce. On je doduše znao, da Panonci mogu na oružje dići 100.000 vojnika; ipak se odvažio na taj rat ponajviše zato, što Panonci ne bijahu složni, te je svako pleme živjelo za sebe. Oktavijan provali u Pokuplje, gdje je 8 dana palio sela panonska. Tako dopre Oktavijan do ušća Kupe u Savu, gdje je stajao velik grad Sisak, središte plemena Segešćana. Oktavijan htjede Sisak zauzeti, da ovdje podigne rimsku tvrdjavu i žitnicu za dalnje ratove svoje. Opsada Siska trajala je mjesec dana. Grad se napokon morade predati, jer su Rimljani raspršili panonske čete, koje potekoše u pomoć Sisku.[8]

Oktavijan poštedi Sisak, te u grad stavi jaku posadu od 25 kohorta (12.000 pješaka). Iz Siska raširila se rimska vlast malo po malo u današnjoj Hrvatskoj i Slavoniji izmedju Save i Drave. Ipak nije narod bio zadovoljan s rimskom upravom, osobito poslije godine 30. prije Isusa, kada se rimska republika pretvorila u carstvo, te je Oktavijan postao prvim carem rimskim. Nezadovoljni bijahu ne samo Panonci, već takodjer Iliri i Japodi. Svi ovi narodi složno dignu ustanak 6. godine poslije rodjenja Isusova. Savremeni rimski historičar[9] veli, da je oružje pograbilo 800.000 ljudi, koje su vodili Bato i Pines. Ljuto se uplašio car Oktavijan. Zato sastavi golemu vojsku (15 legija), da uguši ustanak. Rimljane je isprvice vodio Tiberije (potonji car), a poslije njega Germanik. Strahovita je borba potrajala 4 godine, te su Rimljani istom godine 9. poslije Isusa konačno pokorili ove krajeve.

3. Rimljani. Nigdje nisu Rimljani do kraja uništili pokorene narode. Tako su i poslije cara Oktavijana u današnjim hrvatskim zemljama ostali prijašnji stanovnici: Iliri, Japodi i Panonci. K njima je samo pridošao četvrti narod: Rimljani. Odmah od početka rimskoga vladanja nalazimo u ovim krajevima šest legija, dakle od prilike 60.000 vojnika rimskih. Kasnije, kada je trebalo granicu na rijeci Dunavu čuvati od provale barbarskih naroda (Germana i Slavena), podvostručila se u našim stranama vojska rimska. Time je kod nas znatno porasao broj Rimljana. Treba naime poznavati uredbu rimske vojske. Svaki »legijonar«, t. j. pravi vojnik, službovao je punih 20 godina, i to uvijek na jednom te istom mjestu. Vojnici stanuju u taboru, što ga sami sebi podigoše i utvrdiše jakim nasipima ili zidovima. No izvan tabora stoji »kanaba« ili trgovište. Ovdje stanuju obitelji (žene i djeca) onih vojnika

[6] I. Kukuljević: »Panonija rimska«. Rad jugosl. akademije, knj. 23., str. 102.
[7] Leopold Contzen: »Die Wanderungen der Kelten«. Leipzig 1861. Zeus: »Die Deutschen und die Nachbarstämme«, str. 192.
[8] Rimska Ilirija od Apiana Aleksandrinskoga, str. 173. i 174.
[9] M. Vellejus Paterculus: Historiae Romanae l.b. II.

iz tabora; osim toga nalaze se u »kanabi« svakojaki trgovčići, koji prodavaju robu za vojnike i njihove obitelji. Tako dakle uz vojničke tabore niču novi gradovi s rimskim žiteljstvom.[1]

Dok legijonar aktivno služi, dobiva od rimske države plaću, kojom uzdržaje sebe i svoju obitelj. No država mora se za njega brinuti i kasnije. Ta on je cijelu svoju mladost i muževnost dao državi. U zamjenu daje sada država svojim »veteranima« (isluženim vojnicima) komad zemljišta kao otpravninu, da ne stradavaju u starosti. Osim toga postaje svaki veteran pravim gradjaninom rimskim (civis Romanus). Možemo slobodno uzeti, da je na takav način svake godine u našim krajevima postalo nekoliko tisuća novih gradjana rimskih. Nije dakle čudo, što se tečajem puna četiri vijeka silno umnožao broj Rimljana.

Istodobno padao je u današnjim hrvatskim zemljama broj Ilira, Japoda i Panonaca. Evo razloga tomu pojavu. U rimskome carstvu nije vojnik smio služiti u svome rodnom kraju. Kod nas ponajviše služe vojnici, koji se rodiše u dalekoj rimskoj pokrajini Siriji. Naprotiv su Iliri, Japodi i Panonci bili prisiljeni, da rimskome carstvu služe kao vojnici u Siriji i Španjolskoj. Pošto se i u našim krajevima svake godine novačilo, odilazilo je mnogo Ilira, Japoda i Panonaca u druge zemlje, gdje su tečajem 20-godišnje vojničke službe izgubili svoju narodnost, osnovali svoje obitelji, te se poslije toga prometnuli u prave gradjane rimske.

Brojne rimske vojske u našim krajevima bijahu u mirno doba od velike koristi. U rimskoj naime vojsci vlada načelo, da vojnici moraju vazda raditi, jer ih država plaća. Kada dakle nema rata, onda vojnici izvode državne radnje i gradnje. Oni primjerice podižu nasipe uz rijeke; kopaju prokope i jarke, da se močvare isuše[2]; peku opeke u vojničkim ciglanama[3]; krče šume, da dobiju zgodne prolaze i drvenu gradju; zasadjuju plemenito voće i vinovu lozu[4]; grade velike vojarne, hramove, skladišta, palače i javna kupališta; grade vodovode, kojima dovode zdravu i pitku vodu često iz dalekih izvora.[5]

Kako je u našim krajevima bila smještena trećina čitave rimske vojske, nije nikakvo čudo, da su ovdješnje legije dizale i careve na rimsko prijestolje. Tako su n. pr. carevi Decije, Klaudije, Aurelijan, Probo, Dioklecijan, Maksimilijan i Konstancije Klor porijeklom iz današnjih zemalja hrvatskih. Zato se u rimskome carstvu tečajem trećega i četvrtoga vijeka mnogo pazilo na javno mnijenje u ovim krajevima.

Medju osobite dužnosti rimske vojske spadala je gradnja cesta. Današnje ceste po hrvatskim zemljama jedva se mogu prispodobiti s izvrsnim cestama, što ih nekada ovdje sagradiše Rimljani. Vojska je lomila kamen, gradila mostove, zasipavala prodoli i neprestano utvrdjivala ceste. Zato su Rimljanima ceste služile onako, kao što danas nama služe željeznice. Rimske su ceste u prvom redu bile gradjene u strateške svrhe: da se naime po njima uzmognu brzo otpremati vojnici, bojne sprave i hrana za vojsku. Ipak su rimske ceste već od prvoga časa služile također općemu prometu. Po njima ide rimska državna pošta,

[1] Klasičan ostatak nalazimo u hrvatskom Zagorju. Ondje naime još danas postoji selo Konoba (rim. »Kanaba«) blizu drugoga sela, koje se zove »Tabor«.

[2] U Srijemu vide se još danas prokopi, koje su nekada iskopali rimski vojnici.

[3] Svaka je legija na opeke stavljala svoju oznaku. Zato nam sačuvane opeke rimske služe kao dobar izvor za poznavanje vojničke povijesti rimske.

[4] Tako je n. pr. car Probo dao vinovu lozu zasaditi na Fruškoj gori.

[5] Još danas vide se po hrvatskim zemljama ostanci rimskih vodovoda.

i to brže nego li kasnije diližanse u hrvatskim zemljama. Sve ceste iz naših krajeva vodile su preko Akvileje u Rim. Velik je promet po vodenim putevima, dakle po moru i rijekama. Rimski ratni brodovi plove po Savi, Kupi, Dravi i Dunavu, te u mirno doba služe i prometnoj svrsi.

Radi svega toga razvila se ovdje znatna trgovina. Izvozila se stoka (poimence konji, goveda i svinje), zatim žito, vino, med, vosak, sir, kože, a ponešto i rude. Uvozilo se pak ulje i južno voće iz Italije, razne tkanine (svilene, vunene i platnene) iz Carigrada, pa mirodije, zlatnine, srebrnine i drago kamenje iz Indije. Po našim krajevima prometću se trgovci iz istočnih i zapadnih zemalja prostranoga carstva rimskoga. U većim gradovima nalazimo tržne trijemove, koji trgovcima služe kao pazarišta. Lijepu takovu zgradu — sa krasnim redovima stupova — dao je n. pr. u Mursi (Osijeku) na svoj trošak podići senator G. Aemilius Homullinus.[6] — Nešto nalazimo u našim krajevima takodjer industrije. Vojska je naime trebala odijela i oružja. Zato se kod nas uredjuju tvornice sukna, štitova, mačeva, sulica i bojnih sprava. Poznata je »dalmatika«, t. j. haljina, koja je sizala do koljena. U državnim tvornicama rade ponajviše robovi i kažnjenici. Lijepo se razvilo klesarstvo. Mnogo rimskih kipova, gradjevnih nakita i grobnih spomenika iskapa se po hrvatskim zemljama; medju njima nalazimo takodjer pravih umjetnina. Rimski klesari upotrebljavahu za svoja djela istarski, trogirski, hvarski i srijemski mramor. Treba spomenuti i rudarstvo, jer su Rimljani iz naših gora vadili zlato, srebro, olovo, bakar i željezo. Zato i nalazimo kovaonice novca po većim gradovima. A bilo je u našim stranama takodjer vještih zlatara, koji izradjivahu narukvice, prstenje, naušnice i druge nakite.

U pogledu bogoštovlja vladala je ovdje u rimsko doba najveća šarolikost. Osim rimskih poganskih bogova štovahu se kod nas takodjer domaći (ilirski, japodski i panonski) bogovi; strani pak vojnici urediše ovdje takodjer sirsko, egipatsko i perzijsko bogoštovlje. Veoma rano doprlo je k nama i kršćanstvo. Već sv. Pavao piše u svojoj poslanici Rimljanima: »Ja sam od Jeruzolima do Ilirika okolo naokolo napunio evandjeljem Kristovim«. Spominje se, da su ovamo Isusovu nauku prenijeli sv. evangeliste: Marko i Luka, zatim Isusov učenik sv. Andronik, te neki učenici (Kliment, Luka i Apolinar) sv. apoštola Petra. Pošto su mnogi rimski carevi progonili kršćane, bilo je takodjer u našim krajevima dosta kršćanskih mučenika. Katolička crkva nabraja ovdje do 500 mučenika. Medju ovima spominjemo sv. Kvirina, biskupa u Sisku, zatim sv. Anastaziju u Mitrovici, te četvoricu srijemskih mučenika (Serin, Severijan, Karpofor i Viktorin). Da je u našim krajevima bila kršćanska vjera veoma raširena, vidi se i po tomu, što odavde potječu neki crkveni oci. I sv. Jerolim, koji je sv. pismo preveo iz židovskoga i grčkoga jezika na latinski jezik (»Vulgata«), rodio se godine 331. u gradu Stridonu na medji Panonije i Dalmacije.

4. Dalmacija. Kako se u današnjim našim krajevima širila rimska vlast, tako je rasao takodjer rimski »Illyricum«. Pod ovim imenom razumijevahu se kasnije sve zemlje od Jadranskoga mora do Dunava, te od sredine Alpa do Šare planine (u Macedoniji). Tečajem vremena izgubilo je ime »Ilirik« prvobitno značenje; nije to naime više bila kakva rimska upravna oblast (provincija), već geografska oznaka za čitavu

[6] Katanchich: »Istri adcolarum Illyrici geographia vetus«, tomus I. str. 549.

skupinu zemalja. Unutar pak toga »Ilirika« urediše Rimljani nekoliko pokrajina; medju ovima bijahu dvije (Dalmacija i Panonija) na teritoriju današnjih hrvatskih zemalja.

Rimska pokrajina Dalmacija[1] dobila je svoje ime po istoimenom plemenu ilirskom; zapremala je pak cijelu današnju Dalmaciju s Hercegovinom i Crnom Gorom, zatim veći dio Bosne, pa južnu Hrvatsku s istočnim dijelom Istre. Na jugu dopirala je Dalmacija do rijeke Drima i Bojane, dočim su joj na istoku pripadali takodjer krajevi preko rijeke Drine do Ibra i Kolubare. Uz morsku obalu spominju se u rimskoj Dalmaciji gradovi: Albona (danas: Labin), Tarsatica (Trsat), Senia (Senj), Corinium (Karin), Aenona (Nin), Jadera (Zadar), Scardona (Skradin), Tragurium (Trogir), Salona (Solin), Oeneum (Omiš), Muicurum (Makarska), Narona (Vid), Epidaurum (Cavtat), Risinium (Risan), Decatera (Kotor) i Scodra (Skadar). Na otocima Jadranskoga mora stajahu u rimsko doba ovi gradovi: Absorus (danas: Osor), Crepsa (Cres), Curica (Krk), Arba (Rab), Pamodus (Pag), Solentium (Šolta), Brattia (Brač), Pharos (Hvar), Issa (Vis), Corcyra nigra (Korčula) i Meleta (Mljet). Na kopnu današnje Dalmacije bijaše u rimsko doba mnogo gradova i trgovišta, od kojih spominjemo ove: Nedinum (danas: Nadin), Tilurium (Trilj), Setovium (Sinj), Tinninium (Knin), Andetrium (Muć), ad Novas (Imotski), Aequum (Čitluk) i Promona (Teplju-Klanac). U južnoj Hrvatskoj bijaše takodjer više rimskih mjesta, na pr. Arupium (danas Prozor kod Otočca), Avendo (Kompolje), Metulum (Čakovac kod Ogulina), Quadrata (Slunj), ad Fines (Topusko) i ad Pretorium (Dubica). Vrlo mnogo ostataka rimskih gradova i sela nalazimo u Bosni i Hercegovini, n. pr. u Ilidžama, u Županjcu (Delminium), kod Sarajeva (ad Matricem), kod Travnika, kod Bihaća, kod Banjaluke (Castra), u Gradini (Domavia) blizu Srebrenice, kod Doboja, kod Stolca, kod Konjica, u Livnu (ad Libros), u Zenici, u Brčkoj (Saldae) i u Dolnjoj Tuzli (Salinae).

Namjesnici rimske Dalmacije stanovahu u Saloni.[2] Tu bijaše središte vojništva, uprave, školstva, prometa, obrta i trgovine za čitavu Dalmaciju. Salona imala je ogromne trostruke zidine, dva vodopada, krasne palače i hramove, te igrališta i kupališta; zato se i smatrala malim Rimom. U prelijepoj okolici salonskoj dao je sebi car Dioklecijan na morskoj obali sagraditi divotnu palaču ili (pravije reći) grad. Ovdje se naime uz pravi carski dvor nalazilo još i drugih zgrada, n. pr. hram boga Jupitra, careva grobnica (mauzolej), kazalište, cirkus, kupalište, kuća za tjelesnu stražu i kuća za careve dvoranike. Oko svih ovih zgrada tekao je zid u obliku četverokuta, kojemu su istočna i zapadna stranica bile duge po 213 metara, a sjeverna i južna po 158 metara. Zidove je štitilo 18 kula, a u grad ulazilo se na troja vrata.[3] U tome gradu zaklonio se car Dioklecijan, kad je 1. svibnja 305. odložio carsku krunu. Ovdje je sproveo zadnje godine života svoga u miru, gledajući bajno Jadransko more; tu ga stiže i smrt god. 313.

U Dalmaciji bijaše glavna rimska cesta, koja je vodila iz Salone preko Trogira, Skradina, Senja, Trsata i Trsta u Akvileju. Druga cesta išla je iz Salone preko Čitluka prema dolini rijeke Vrbasa u Servitium

[1] Henri Cons: »La province romaine de Dalmatie«. Montpellier 1882.
[2] Aloiz Hauser: »Spljet i rimski spomenici Dalmacije«. (Preveo Franjo Bulić). Prilog VII. knjizi časopisa »Bulletino di archeologia e storia Dalmata«.
[3] Ivan dr. Krišković: »Dioklecijanov carski dvor u Splijetu«. (»Vienac« g. 1903.)

(Stara Gradiška). Treća je cesta iz Salone vodila preko Livna i Sarajeva u sredinu Balkanskoga poluotoka, a četvrta preko Cavtata i Kotora u Skadar.[4]

5. Panonija. Sjeverno od Dalmacije sterala se pokrajina Panonija.[5] Granica izmedju Dalmacije i Panonije bijaše nešto južnije od rijeke Save tako, da je Panoniji pripadao još dolnji tijek rieka Kupe, Une, Vrbasa, Bosne i Drine. Jednako se Panonija protegla i na sjever od rijeke Drave sve do samoga Dunava tako, da je pod nju spadalo čitavo ugarsko Zadunavlje. Na zapadu pripadao je rimskoj Panoniji dio Dolnje Austrije (t. zv. Viertel Unterwald), dio Štajerske (područje gradačko, mariborsko i celjsko) i sjevero-istočni dio Kranjske. Panonija se dijelila na gornju i dolnju, te su čitava Hrvatska i zapadni dio Slavonije spadali na gornju Panoniju, dočim je ostatak Slavonije sa Srijemom pripadao dol. Panoniji.

U današnjoj Podravini spominju se ova rimska mjesta: Ramista (danas: Zavračje ili Babinec), Aqua viva (Tuhovec), Popolis (Ludbreg), civitas Jovia (Bukovec), Piretis (Lunjkovec kod Koprivnice), Lentulis (Gradišće kod Virja), Cardono (Turnašica), Cocconis (Špišić-Bukovica), Serota (Gradina iznad Virovitice), Bolentio (Orešac), Marinianis (Slatina), Seronis (Moslavina na Dravi), Vereis (Podgajci), Jovalia (Tiborjanci), Mersella (kod Petrijevaca) i civitas Mursa (danas: Osijek). Kroz sva ova mjesta vodila je krasna rimska cesta iz Ptuja u Osijek. Druga takova cesta vodila je iz Ljubljane (Aemona) u Zemun kroz čitavu Posavinu. Na toj cesti spominju se ova rimska mjesta: Andautonia (danas: Šćitarjevo kod Zagreba), Siscia (Sisak), ad Praetorium (Dubica), Servitium (Stara Gradiška), Urbate (Kobaš ili Vrbova), Marsonia (Brod), Certis (Andrijevci), ad Basante (Virovi na Bosutu), Sallis (Soljane), ad Drinum (Rača na ušću Drine u Savu), Sirmium (Mitrovica), Fossis (Jarak), Bassiana (Petrovci), Noviciani (Krnješevci ili Ašanja), Idimio (Vojka) i Taurunum (danas: Zemun). Uz rijeku Dunav išla je velika cesta od Budima do Zemuna. Na toj cesti spominju se ova rimska mjesta: Titoburgo (danas: Dalj), Cornacum (Vukovar ili Sotin), Cuccium (Ilok ili Neštin), Bononia (Banoštor), Milatis (Čerević), Cusum (Kamenica), Acumincum (Slankamen), Rittium (Surduk), Burgenae (Stari Banovci) i Taurunum. Bilo je i takovih cesta, koje spajahu spomenute tri glavne ceste. Tako se iz Osijeka moglo ići u Mitrovicu preko rimskih mjesta: Cibalae (danas: Vinkovci), Celena (Gjeletovci ili Orolik), Ulmo (Ilinci ili Tovarnik), Spaneta (Nijemci ili Kukujevci) i Vedulia (danas: Mangjelos). Iz Osijeka vodila je cesta sredinom Slavonje u Sisak preko ovih rimskih mjesta: Stravianis (Gradac), Incerum (Požega), Aquae Balissae (Lipik) i Varianae (Kraljeva Velika). Na zapadu spajala je Podravinu s Posavinom cesta, koja je od rimskoga mjesta Aqua Viva (Tuhovec) vodila kroz Pirri (Komin kod Bisaga) u Andautoniju (Šćitarjevo).[6]

U gornjoj Panoniji bijaše glavni grad Siscia. Rimljani su ovaj grad ukrasili palačama, hramovima, spomenicima, kazalištem i kupalištima. U Sisku kovao se novac, jer je ovdje bila glavna blagajna za Panoniju. Sisak je pitku vodu dobivao vodovodom iz južnih brda. U tome gradu stolovao je prefekt posavske Panonije s velikom posadom i s brojnim

[4] Karlo dr. Patsch: »Römische Strassen in Bosnien und Hercegovina«. Stipe o. Zlatović: »Mala mreža rimskih puta u Dalmaciji«. (»Bulletino«, knjiga X., str. 50.—52.)

[5] Ivan Kukuljević: »Panonija rimska«. (Rad jugoslavenske akademije, knji. 23.)

[6] Za ovu topografiju vrijede kao izvori: Itinerarium Antonini, Tabula Peutingeriana, te Itinerarium Hierosolimytanum.

činovništvom. — Još važniji od Siska postade kasnije grad Sirmium. Tu se rodio i umro rimski car Probo; odavle je cijelim Ilirikom vladao car Galerije. U Sirmiju nalazila se krasna carska palača s mnogim hramovima poganskih bogova (Apolona, Venere, Cerere i dr.). Ovdje bijaše i krasnih zabavišta kao u Rimu. Upravitelj čitavog Ilirika stanovao je u Sirmiju, gdje bijaše i stan zapovjednika rimskoga brodovlja u Podunavlju. Da je Sirmium bio velik grad, vidi se već po tomu, što je dao ime (»Srijem«) čitavoj istočnoj Slavoniji (izmedju Save i Dunava). — Prefekt dolnje Panonije stanovao je u Mursi (Osijeku). Ovaj grad bijaše znamenit za trgovinu po kopnu i rijekama, jer se ovdje sastajahu glavne ceste panonske. I u Mursi bilo je krasnih zgrada i spomenika. Osim toga bio je ovaj grad veoma dobro utvrdjen.[7] — Znatna kolonija rimska nalazila se na rijeci Bosutu pod imenom Cibalae (Vinkovci). Ovaj grad nije bio prostran, ali ipak važan za trgovinu, jer su odavle išle ceste u Sirmium, Cornacum, Mursu i Marsoniju. Kod Cibala potukao je zapadno-rimski car Konstantin Veliki 8. listopada 314. svoga protivnika Licinija, cara istočno-rimskoga. Osim toga Cibalae su rodno mjesto rimskih careva Gracijana, Valentinijana I. i Valensa.[8] — Napose treba još istaknuti Aquae Jassae (današnje Varaždinske Toplice). Rimljani su uopće voljeli kupališta; zato znadu cijeniti topla i ljekovita vrela. Bogataši imadu u toplicama svoje vile, gdje sprovode ljeto. Ondje je stjecište otmenoga svijeta, radi čega treba da se u toplicama nadju takodjer pjevači, glumci i gladijatori, koji će goste zabavljati. Plastičku umjetnost zastupaju brojni spomenici, podignuti na čast rimskih bogova i nimfa. Kada su Aquae Jassae izgorjele, dade ih car Konstantin Veliki na novo sagraditi; da se pak ovo mjesto pridigne, dozvoli mu car sajmove, koji će se obdržavati svaki tjedan.[9]

6. Seoba naroda. Kada su Huni, divlji narod uralsko-altajskog roda, god. 374. poslije Isusa prešli preko rijeke Volge, započe gibanje barbarskih naroda. Huni udare najprije na germanske Alane, koji stanovahu izmedju Volge i Dona. Alani budu potučeni; jedan dio njih pobježe nekamo na zapad, a drugi se pridruže Hunima. Sada dodje red na istočne Gote. Ovi su nasilno vladali nad Slavenima izmedju Baltičkoga i Crnoga mora. Slaveni pomognu Hunima, te istočni Goti budu god. 375. pobijedjeni. Njihova sudbina preplaši zapadne Gote, koji stanovahu izmedju Dnjepra i Dunava. Od straha pred Hunima izmole sebi zapadni Goti od rimskoga cara Valensa dozvolu, da smiju prijeći preko Dunava, te se nastaniti u današnjoj Bugarskoj. Tako eto g. 376. udjoše u rimsko carstvo prvi Germani kao potpun narod, dočim su prije ulazili samo pojedinci ili osamljena plemena.

Lakomost carskih činovnika natjera zapadne Gote g. 378. na bunu. Car Valens krene protiv Gota, ali kod Drinopolja stiže ga poraz i smrt. Sada počnu zapadni Goti upravo barbarski pustošiti poluotok balkanski. Od veće nesreće spasi državu novi car Teodozije. On uze jedan dio zapadnih Gota za plaćenike u vojsku rimsku, a drugi dio nastani po raznim krajevima. Iza smrti cara Teodozija (g. 395.) raspade se carstvo rimsko u dva dijela: istočni i zapadni. Istočnim carsvom zavlada

[7] J. Schaller: »Ueber das alte Mursa«. (Program osječke gimnazije god. 1859.)
[8] Josip dr. Brunšmid: »Colonia Aurelia Cibalae«. (Vjesnik hrv. arheološkoga društva, nova serija, svezak V.)
[9] Šime Ljubić: »Aquae Jassae«. (Viestnik hrv. arheološkog društva god. 1879.)

stariji Teodozijev sin Arkadije, a zapadnim mladji sin Honorije. Dalmacija i Panonija dopanuše Honorija, a sav ostali poluotok balkanski pripade istočnomu (ili bizantinskomu) carstvu.

Medjutim su Huni bez prestanka širili državu svoju. Njihova se vlast početkom 5. vijeka sterala od Urala do Dunava. Huni vladaju Slavenima, Alanima, istočnim Gotima, Gepidima, Langobardima i nebrojenim drugim narodima na evropskom istoku. Još uvijek strepe zapadni Goti od straha, ne će li i oni pasti pod jaram hunski. Zato ih početkom 5. vijeka njihov kralj Alarik vodi na zapad, samo da što dalje uteknu pred strašnim Hunima. Preko Dalmacije prodre Alarik triput do Rima, te (god. 410.) prvi od svih barbara zauze taj grad. Zaplijenivši u Rimu mnogo blaga, htjede Alarik sa zapadnim Gotima uteći na Siciliju i u Afriku, ali ga na putu stiže smrt. Mladoga Alarika naslijedi Ataulf, koji po želji carevoj podje sa zapadnim Gotima u južnu Francusku, da zapadno carstvo rimsko brani od drugih barbara.

Oko god. 445. postade hunskim kraljem junački Atila. Njemu se već pokoravaju sva germanska plemena, koja stanuju istočno od Rajne i sjeverno od Dunava. Atila podje god. 451. u Francusku, da potraži zapadne Gote. Sa sobom je vodio 500.000 vojnika mongolskoga, germanskoga i slavenskog roda. Protiv Atile izidju zapadno-gotski kralj Teodorik i rimski vojvoda Aecije. Na katalaunskom polju dodje do bitke, u kojoj Teodorik doduše pogibe, no Atilu zadesi ljut poraz. Da se osveti Rimljanima, što su pomagali Gotima, provali Atila g. 452. preko Panonije u Italiju. Sada je postradala Panonija, kao što je početkom 5. vijeka stradala Dalmacija, kada je Alarik preko nje prodirao u Italiju.[1] Atila umre g. 453., a nato se raspade i država hunska.

Atilin ministar Orest postade god. 474. vodjom rimske vojske u Italiji. Tada je na prijestolju sjedio car Julije Nepos. Ovaj pošalje (god. 475.) Oresta u Francusku, da umiri zapadne Gote. Vojska ne htjede izvršiti ove zapovjedi; Orest ju dapače povede proti caru. Julije Nepos pobjegne od straha iz Italije u Dalmaciju, a Orest proglasi rimskim carem svoga 13-godišnjega sina, koji uze ime: Romulus Augustulus. No već god. 476. skine mladoga cara s prijestolja drugi vojvoda: Odoaker. Nedorasli car dobije mirovinu, Orest pogibe od krvničke ruke, a Odoaker nazove se »kraljem Italije«. — U ovo doba stanovahu istočni Goti već u današnjoj Srbiji. Njihov se kralj Teodorik god. 479. ponudi Juliju Nepotu, da će ga odvesti u Italiju. Za ovu ponudu doznade Odoaker. Da od sebe otkloni pogibelj, dade Odoaker god. 480. ubiti Julija Nepota. Tako nestade posljednjega cara zapadnoga carstva rimskoga. — Malo iza toga počeše istočni Goti nukati svoga kralja Teodorika, neka im nadje bogatiju zemlju, nego li je sadanja, koju su već prije opustošili drugi narodi. Dozvolom Zenona, cara istočno-rimskoga, povede Teodorik god. 488. istočne Gote u Italiju. Odoaker bude u bitkama pobijedjen i onda opkoljen u Raveni. Istom iza smrti Odoakrove (god. 493.) mogao se Teodorik smatrati vladarem Odoakrove države, t. j. Italije, Dalmacije, Panonije i susjednih alpinskih zemalja.

7. Južni Slaveni. Nekada su južni Slaveni stanovali po ravnicama oko Visle, Dnjestra i Dnjepra. Ondje ih zateče hunska sila. Kao vrsni

[1] Da Atila nije štedio gradove u Panoniji, možemo zaključivati po tomu, što nam povijest kazuje, da su Huni u prah i pepeo pretvorili Akvileju i druge gradove u sjevernoj Italiji.

i marljivi ratari bijahu Slaveni hranitelji gospodara svojih. Zato su Huni voljeli Slavene, nego li ostale pokorene narode. Pod okriljem hunskim dopriješe južni Slaveni u današnju Rumunjsku i istočnu Ugarsku. Slavenima su prijale nizine uz lijevu obalu rijeke Dunava, gdje je zemlja i danas vrlo zgodna za poljodjelstvo. Ovdje ostadoše Slaveni i poslije smrti Atiline (god. 453.). Ipak su — poput svih onodobnih naroda — čeznuli za toplijim krajevima na desnoj obali dunavskoj. No prijelaz preko Dunava braniše istočni Goti, kojima je istočno-rimsko carstvo po ugovoru od godine 462. za tu službu plaćalo godimice 150 kilograma zlata. Istom kad su istočni Goti (god. 488.) otišli u Italiju, ostade Dunav bez jače obrane, a zemlje na desnoj obali dolnjega Dunava bez stanovnika. Sada će se dakle moći ovamo seliti Slaveni. I doista se već god. 493. spominje prva slavenska provala preko dolnjega Dunava. Onodobni istočno-rimski car Anastazije (vlada godine 491.—518.) nema sredstava, da Slavene suzbija na Dunavu. Da barem osigura prijestolnicu svoju od Slavena, dade Anastazije na zapadu od Carigrada podići 70 kilometara dugi zid izmedju Crnoga i Mramorskog mora. Početkom 6. vijeka sele se južni Slaveni u današnju Bugarsku, Srbiju, Rumeliju i Macedoniju. Gdjekada znadu ovamo iz Rusije dojuriti i divlji Bugari, da se naplijene po carstvu rimskomu. Kad je carem postao Justinijan I. (vlada god. 527. do 565.), naumi on urediti obranu na dolnjem Dunavu. Justinijan dade naime na toj rijeci sagraditi 80 tvrdjava, pa u nje stavi (god. 531.) veliku vojsku, kojom će zapovijedati vodja Hilvud. Ali ova se obrana održala samo tri godine, a onda stanu Slaveni i Bugari još češće i žešće provaljivati na poluotok balkanski.

Istodobno je car Justinijan u Italiji ratovao s istočnim Gotima. Ovaj se rat vodio i u Dalmaciji, koja je pripadala Gotima. Justinijanov vojvoda Mundo zauze (god. 535.) grad Salonu, a god. 536. izgubiše istočni Goti čitavu Dalmaciju. Ipak je ovaj rat potrajao sve do god. 555. Dok se istočni Goti zatirahu u očajnom ratu s Justinijanom, počeše u slabo branjenu Panoniju i Dalmaciju preko Dunava i Drine dolaziti južni Slaveni, i to sigurno Hrvati. Justinijana su protiv istočnih Gota podupirali Langobardi, kojima je on dozvolio, da se nastane izmedju Drave i Dunava (današnja Koruška, Štajerska, dolnja Austrija i zapadna Ugarska). Tako isto nadje sebi saveznike i gotski kralj Totila (god. 541.—552.). On prepusti Hrvatima gotske pokrajine: Panoniju i Dalmaciju, da mu pomažu u ratu s Justinijanom. Savremeni grčki povjesničar Prokopije piše, kako se u Carigradu sumnjalo, da je Totila dao Hrvatima mnogo novaca, pa ih time sklonuo na provalu u Dalmaciju, ne bi li tako na toj strani Justinijanu svezao ruke te onda uspješnije ratovao u samoj Italiji.[1] Hrvati su u istinu g. 551. zaposjeli velik dio Dalmacije.[2] Kada je pak car Justinijan g. 553. protiv njih poslao svoju vojsku, koju su vodili njegovi rodjaci Justin i Justinijan, Hrvati ju dočekaju i upravo smrve.[3]

8. **Avari.** Naskoro dobiše Hrvati strašne susjede. Langobardi su naime polovicom 6. vijeka ratovali sa Gepidima, koji stanovahu u današnjoj istočnoj Ugarskoj. Da neprijatelje svoje lakše satre, pozove langobardski kralj Alboin (god. 566.) u pomoć divlje Avare, koji nekoliko godina prije toga dodjoše s istoka do Karpata. Avari svladaju Ge-

[1] Procopius: »De bello Gothico«. Bonsko izdanje, strana 455.
[2] Ibidem, str. 449.
[3] Procopius: De bello Gothico, str. 591.—593.

pide i nastane se u nizini s obiju strana rijeke Tise. No Alboin se bojao stanovati u susjedstvu bijesnih Avara. Zato podje (god. 568.) s Langobardima u Italiju; onamo ga je zvao vojvoda Narzes, koji je iza propasti istočnih Gota (god. 555.) upravljao Italijom u ime cara bizantinskog (istočno-rimskog). Avari zavladaju sada čitavom kasnijom Ugarskom, gdje su još uvijek stanovala mnoga slavenska plemena. Avarima se kasnije pokoriše takodjer oni Slaveni, koji se po odlasku Langobarda naseljavahu u alpinskim zemljama (Slovenci), a takodjer Slaveni u današnjoj Češkoj i Moravskoj.

Valjda odmah iza dolaska svoga zauzeše Avari i današnju Hrvatsku izmedju Save i Drave. To se vidi otuda, što njihov kagan Bajan već god. 569. opsjeda velik grad Sirmium (Mitrovicu). Ovaj su grad prije držali Gepidi; kada je pak Alboin ratovao sa Gepidima, dodje Sirmium pod vlast istočnoga (bizantinskoga) carstva. Bajan zatraži od cara Justina II., neka Sirmium predade Avarima, koji naslijediše Gepide. Sirmium se doduše održao; ali zato Avari još iste godine prelaze preko Save i provaljuju u Dalmaciju, gdje su pljačkali po običaju svome.[1] Bajan sklopi nato savez sa bizantinskim carstvom, koje mu je plaćalo godišnji danak u iznosu od 80.000 dukata.[2] Kao saveznik Bizantinaca ratovao je kagan Bajan protiv južnih Slavena. Ipak još nijesu vlast avarsku priznavali oni Hrvati, koji se do onda nastaniše u Dalmaciji. Zato se Bajan g. 579. sprema, kako će udariti na Hrvate u Dalmaciji. Izmedju Sirmija i Singiduna dade na Savi praviti most od ladja, da uzmogne prijeći preko rijeke. Radi toga uplašio se Setho, zapovjednik rimske posade u Singidunu (Beogradu). On podsjeti Bajana, da su Bizantinci u prijateljstvu s Avarima; čemu dakle ove priprave? Lukavi kagan odgovori Sethu, da ne misli ništa poduzeti protiv Bizantinaca, već protiv Slavena. Avari će prijeći preko Save, te se onda natrag vratiti iza Dunava. Ta isto su i prije činili, te Rimljanima vratili mnogo tisuća Rimljana, koji bijahu zarobljeni od Slavena. Sada pak ide Bajan preko Save takodjer zato, da se osveti Slavenima, jer su ubili avarske poslanike, koji podjoše k njima po danak. Premda se kagan zaklinjao, ipak je prevario Bizantince, te je god. 581. zauzeo grad Sirmium.[3]

Tako steče Bajan ključ za dalnja osvajanja na poluotoku balkanskom. Sada Hrvati moraju Avare priznati gospodarima svojim. Ista sudbina stiže i Srbe, koji se nastaniše jugo-istočno od Hrvata (u današnjoj Macedoniji i južnoj Srbiji). Od novoga bizantinskoga cara Mauricija zatraži kagan 20.000 dukata više, nego li je do onda iznosio godišnji danak. Kada mu car ne htjede ovo odmah dati, zauze kagan grad Singidunum.[4] Kagan avarski htjede pokoriti i Slavene na dolnjem Dunavu. No odanle je od kneza Dobrite dobio ovaj odgovor: »Mi smo vikli, da sebi druge pokoravamo i nad njima vladamo, a ne da se mi drugima pokoravamo. Pri tom i ostajemo, dok na svijetu bude rata i mača«. Ovi isti Slaveni uspješno odbijahu 5 godina (593. do 597.) i vojske bizantinskoga cara Mauricija. Kagan je to vrijeme živio u miru s Mauricijem, koji mu je godimice plaćao 100.000 dukata danka. Valjda je taj danak zaostao god. 598., kad avarski kagan započima krvav rat sa Bizantincima. Avari provale

[1] Rački: »Documenta hist. Chroaticae periodum antiquam illustrantia«, str. 227.
[2] Ibidem, str. 228.
[3] Rački: »Documenta historiae Chroaticae«, str. 228.—233.
[4] Ibidem, str. 234.

u Dalmaciju, gdje još gotovo u svima gradovima stanuju Rimljani. Kaganu podje za rukom, te je za ove provale zauzeo i razorio do 40 gradova. Rimski se vojvoda Gunduis nije usudio, da Avarima izadje u susret; on se krio po gorama i šumama, te je kaganu samo oteo narobljeni plijen.[5]

S Avarima i Slavenima ratovahu Bizantinci do god. 602. Nato se vojska bizantinska pobunila, te je časnika Foku izvikala carem bizantinskim. Foka ubije cara Mauricija i pokolje sav rod njegov. Po želji pak vojske bizantinske obustavi neugodan rat s Avarima i Slavenima. Ovaj se rat nije nastavio ni kasnije, pošto je carstvu bizantinskomu na istoku zaprijetio pogibeljan neprijatelj: Kosroe II., kralj perzijski. Velik je rat s Kosroem potrajao do god. 628. Za to vrijeme stoji Avarima i Slavenima otvoren čitav poluotok balkanski. Može se reći, da je istom sada bila posvema dovršena doseoba naroda hrvatskoga.

Prije su Hrvati stanovali samo po selima, a sada prodiru i u gradove. Redomice padaju u njihove ruke rimski gradovi u Dalmaciji. Pošto su Hrvati već osvojili svu Dalmaciju izmedju rijeke Drine i gore Dinare, silaze sada i u Primorje dalmatinsko. Iz dalmatinskoga glavnoga grada Salone bježe prestrašeni stanovnici na ladje. Rimljani su sačuvali samo otoke te na moru gradove Zadar i Trogir, koje Hrvati još nijesu mogli zauzeti. Ovo ostaje i nadalje »rimska Dalmacija«, koja priznaje vlast cara bizantinskog. Odsada je carski namjesnik stanovao u Zadru, jer Salonu početkom 7. vijeka razoriše Hrvati i Avari.[6]

9. Car Heraklije. Kad je (g. 610.) narod u Carigradu ubio nevrijednoga Foku, proglasi carem Heraklija I., koji vlada god. 610.—641. Junački taj car nastavi rat s Perzijancima dosta uspješno. Zato je Kosroe sklopio savez s Avarima, te će oni zajednički udariti na Carigrad. I doista su Avari g. 626. opkolili Carigrad s evropske, a Perzijanci s azijske strane. U nevolji svojoj potraži i Heraklije saveznike, te ih nadje medju Slavenima, koji bijahu podložni Avarima. Pošto je avarski kagan doveo pred Carigrad mnogo slavenskih vojnika (naročito mornara), vrate se ovi kući, gdje dignu bunu protiv Avara. Sada ni Avarima ne preostade drugo, nego da odu ispred Carigrada, pa da se bore s odmetnulim Slavenima. Tako se Carigrad oslobodio sigurne propasti. — Nije ipak Avarima pošlo za rukom, da nadjačaju Slavene. Avara uopće nije ni bilo mnogo, a sada eto protiv njih ustaju svi Slaveni: od egejskog i jadranskog mora do Krkonoša. Česi i Slovenci, kojih onda još nijesu rastavljali Nijemci, sastave prilično veliku državu, kojoj god. 627. postade vladarem junački Samo. Istodobno se gospodstva avarskog oslobadjaju Hrvati i Srbi, koji sada osnivaju samostalne države svoje.[7]

Ovdje treba spomenuti, što o doseobi Hrvata priča bizantinski car Konstantin VII. Porfirogenet (koji vlada god. 912.—959.) u svome djelu »o upravi države«. On veli od prilike ovako: Hrvati stanovahu u »Bijeloj Hrvatskoj«, negdje iza Karpata. Pošto su cara Heraklija zamolili, neka im dade prijatnije zemlje, dozvoli im car, da se nastane u Dalmaciji. Ovo im je Heraklije dozvolio tim radije, što je Dalmacija opustjela, otkako su njome zavladali Avari. Narod hrvatski prijedje nato preko Karpata

[5] Rački: Documenta, str. 251. i 252.

[6] Constantinus Porphyrogenetus: »De administrando imperio«, caput 29. Nodilo: »Kako pade Salona?« (Glasnik »Matice Dalmatinske«, knj. II.).

[7] Rudolf Horvat: »Car Heraklije I.« (»Vienac« god. 1895.)

na jug. Hrvate je vodilo petero braće: Klukas, Lobelos (Luben), Kosentzes (Kosan), Muhlo i Hrvat, pa dvije sestre: Tuga i Buga. Došavši u Dalmaciju, nadju Hrvati ovdje Avare. Nato se porodi rat, koji je potrajao više godina. Rat se svršio pobjedom Hrvata. Jedan dio Avara pogibe u tome ratu, a drugi se pomiješao s Hrvatima. »Od onoga je dakle vremena« veli car Konstantin »ovaj predjel napučen Hrvatima. Još i sada (t. j. polovicom 10. stoljeća) ima u Hrvatskoj tragova Avara i može se raspoznati, da su Avari«. Svoju pripovijest o doseobi Hrvata zaključuje Konstantin ovako: »Od Hrvata, koji dodjoše u Dalmaciju, odijelio se jedan dio, te je zaposjeo Ilirik i Panoniju«.[2]

Nije teško pobiti ovu priču Konstantinovu. Hrvate naime nalazimo u Dalmaciji i Panoniji prije, nego li je u Carigradu zavladao car Heraklije. Za Avare pak znade se, da su stanovali u današnjoj srednjoj Ugarskoj, a ne u Dalmaciji. Avarima kao konjaničkomu narodu ne prija stanovanje u gorovitoj zemlji (Dalmaciji), već se poput ostalih Azijata drže ravnice (Ugarske). Kad bi Hrvati u Dalmaciju polazili (iz Galicije) preko Karpata i Ugarske, morali bi se probiti kroz središte sile avarske, te valjda ne bi uspjeli s tako vratolomnim poduzećem. Uz to nam povijest dokazuje, da Avari nijesu bili slomljeni polovicom 7. vijeka, jer još na koncu 8. vijeka treba silni franački kralj Karlo Veliki punih 8 godina, da uništi Avare. Po svemu se vidi, da je car Konstantin čuo nešto pripovijedati o Hrvatima, te o njihovoj borbi s Avarima i o savezu s Heraklijem. Iz toga je krunjeni pisac učinio priču, koja bi tobože imala utvrditi ovu misao: Dalmacija i Panonija bizantinske su zemlje, u koje se Hrvati naselište samo dozvolom cara Heraklija, radi čega moraju priznavati vrhovnu vlast carstva rimskoga. Ona imena braće i sestara, koja nam iznosi car Konstantin, možda pripadahu obiteljima, koje su Hrvate vodile u borbi s Avarima. Što pak car pripovijeda o doseobi Hrvata iz Dalmacije u Ilirik i u Panoniju, može nam služiti dokazom, da se Hrvati oslobodiše Avara najprije u Dalmaciji, a tek onda u Panoniji. A bit će vjerojatno i to, da su se Hrvati — dolazeći iz današnje Rumunjske preko Bugarske i Srbije u Bosnu — doista odavle preko Save i Kupe selili u današnju sjevernu Hrvatsku, t. j. u staru Panoniju rimsku.

10. Kakvu su kulturu Hrvati sa sobom donijeli? Prije, nego li počnemo pripovijedati povijest Hrvata u novoj domovini njihovoj, treba razmotriti prosvjetu, koju su oni donijeli iz stare domovine svoje. O tomu imamo pouzdan izvor u jeziku hrvatskom. Nekada su naime svi Slaveni živjeli zajedno kao jedan narod; naravno da su onda i govorili jednim te istim jezikom. Iz onoga doba potječu sve one riječi i nazivi, koji su još i danas isti kod raznih naroda slavenskih. Odaberimo dakle iz jezika hrvatskoga one riječi, koje označuju bilo kakvu stvar iz života, a nalaze se i u rječniku drugih Slavena. Iz ovih sveslavenskih riječi možemo sebi onda stvoriti sliku one kulture, koju su Hrvati sa sobom donijeli u današnje zemlje hrvatske.

Stari se Hrvati ponajviše zanimahu ratarstvom. Sijali su razno žito, kako to pokazuju sveslavenske riječi: pšenica, raž, ječam, zob i proso. Za hranu bi sebi spremali također: grah, bob, leću, kašu, luk, češnjak, repu i mak. Hrvati poznavahu i današnje tržne biline: lan, konoplju i hmelj, zatim vinovu lozu i razno voće (jabuku, krušku, višnju i šljivu). Da su Hrvati bili stočari i pčelari, dokazuju nam sveslavenske riječi:

[2] Constantinus Porphyrogenetus: »De administrando imperio«, caput 30.

krava, vol, tele, konj, koza, pčela i med. No Hrvati bijahu takodjer vrsni obrtnici. Oni su naime znali od kovina priredjivati svakojake stvari, što ih trebaju u svome gospodarstvu (n. pr. kosa, sjekira, srp i motika), u ratu (n. pr. mač, koplje, strjelica i ostruga), u drvodjelstvu (n. pr. nož, dlijeto, pila i obruč), te za druge potrebe (n. pr. igla, žlica, kliješte i kotao). Hrvati bi od drveta pravili svoje pokućstvo, tačke, kola, lopate, žrvnje, mlinove, korita, badnje, bačve i druge stvari. Medju njima bijaše tkalaca, lončara, suknara, a takodjer i finijih obrtnika, jer su poznavali stvari od zlata i srebra, zatim prsten, pečat, svijeću i svijećnjak. Da su se Hrvati napokon bavili i trgovinom, svjedoče sveslavenske riječi: trg, mjera i lakat.

Hrvati nijesu poput azijskih naroda stanovali na kolima i u šatorima, nego u kućama. Obično bi svoje kuće gradili kraj potoka, šuma, jezera ili močvara, da se lakše brane od navale neprijateljske. Nijesu to ipak bile kolibe, već prave zgrade, kako to svjedoče sveslavenske riječi: prag, stijena, izba, vrata (ili dveri), okno, krov, pivnica, vježa, streha i sljeme. U kućama njihovim nije manjkala peć sa zapećkom, zatim klupa, stol, stolac, polica i drugo posoblje. Iz kuće se izlazilo kroz više vrata na dvor, gdje se nalazi hlijev (staja), a u njoj blago, t. j. stoka. Sve nam ovo pokazuje, da Hrvati nijesu bili nomadi, kao mnogi drugi narodi, nego sjedilački narod. Zato se i u novoj domovini svojoj nastaniše trajno.[1]

Narod je hrvatski volio zadrugarstvo. Svi su članovi jedne obitelji stanovali zajedno pod istim krovom: u zadruzi. Muška djeca ostaju u zadruzi, a ženska se prigodom vjenčanja odvajaju i polaze u muževu zadrugu. Da su hrvatske zadruge bile velike, svjedoče nam tolika rodbinska imena, kojih ne nalazimo kod germanskih i romanskih naroda. Velik taj zbor drži na okupu »starješina« zadruge. Kad bi zadruga postala prevelika, raspala bi se u više dijelova. Tako je nastalo bratstvo ili rod, t. j. skupina zadruga, koje potječu od zajedničkoga pradjeda. Više takovih bratstva činilo bi župu, kojoj stoji na čelu »župan«. Župa je zapravo velika upravna općina. Ona se sastojala od više vesi (sela), u kojima stanuje po jedno bratstvo; svaka opet ves imade više zadruga. Nekoliko takovih župa činilo bi jedno pleme hrvatsko. Plemenom već upravlja »ban«, koji je ujedno vrhovni sudac i vojvoda. Kada to zahtijeva potreba, sazivlje ban sve starješine svoga plemena u skupštinu. Pošto su starješine bili obično stariji ljudi, predstavlja nam se plemenski zbor kao kakvo »vijeće staraca«. Stariji Hrvati nijesu poznavali većega dostojanstvenika, nego li je njihov »ban«. Riječi »knez«, »kralj« i »car« nijesu porijekla hrvatskoga, već tudjega.

11. Karakteristika Hrvata. Hrvati su od vajkada imali svoje uredbe i zakone. To pokazuju sveslavenske riječi: zakon, red, pravo, sud, pravica i krivica. Kao pravi demokrate ne poznaju stari Hrvati razlike izmedju svojih ljudi. Zato medju njima isprvice nema kmetova i plemića. Kod Hrvata ne nalazimo ni pravih robova. » Koji su (neprijatelji) kod njih zasužnjeni«, veli car Mauricije, »ne ostaju za uvijek sužnji, kao kod drugih naroda, već ih drže samo na neko vrijeme; ako se otkupe (novcem), mogu poći kući ili ostati kod njih kao slobodni i prijatelji«. Mauricije govori uopće o svima južnim Slavenima, dakle i o Hrvatima. Pošto

[1] Ivan dr. Broz: »Crtice iz hrvatske književnosti«, sveska I. str. 97.—100.

je on dugo vremena ratovao s južnim Slavenima, možemo vjerovati, da je on poznao život njihov. Da pak nije neprijatelje svoje prikazao boljima, nego li bijahu, toga ne treba dokazivati.[1]

O gostoljubivosti starih Hrvata piše car Mauricije ovako: »Prema strancima veoma su milostivi. Oni se u velike brinu, da strance uščuvaju nepovrijedjene. Da ih dakle dobro zaštite, predvode ih od jednoga mjesta na drugo, kamo imadu stići, te ih predavaju bližnjemu susjedu. Ako bi se pak njegovom (susjedovom) neopreznošću dogodilo strancu kakvo zlo, navalio bi na susjeda onaj, koji mu je stranca predao, jer smatra svetom dužnošću svojom, da osveti bivšega gosta svoga«.

Da je u ono vrijeme obiteljski život u Hrvata bio uzoran, dokazuje već krjepost hrvatskih žena. Evo, kako se o tomu izrazuje car Mauricije: «Žene su im čiste i preko svake mjere vjerne muževima svojim. Mnoge se iza muževe smrti utješe vlastitom smrću; vole naime utonuti u vodu, nego li da žive u samoći«.

Premda bijahu stari Hrvati pogani, ipak su osjećali ljubav prema bližnjemu. Dokazom nam služi »pobratimstvo« i »posestrimstvo«, o čemu toliko pjeva narodna pjesma hrvatska. Ostatak ove ljubavi jošte nalazimo u riječima: »pobre« kod čakavaca, »brate« kod štokavaca i »kume« kod kajkavaca. Drugi narodi ne mogu ni pojmiti ovakvih naziva; oni su dakle upravo posebna svojina naroda hrvatskoga. — Car Mauricije svjedoči nam i o tomu, da se Hrvati već u ono doba zanimahu za glazbu.

Kad bi na stare Hrvate navalile velike vojske rimske, branili bi oni slobodu svoju. O tomu piše car Mauricije ovako: »Neodvisnost ljube nada sve, te se nipošto ne daju skučiti i pokoriti. U svojoj su domovini nečuveno hrabri i ustrajni; lako mogu podnašati vrućinu i zimu, dapače i nestašicu hrane i odijela . . . Na otvorenom su polju doduše slabi; no zato se vještije bore u klancima i močvarama. Osobito rado udaraju na neprijatelja iz zasjede. Često bi ratni plijen ostavili na kojemu mjestu, pa uzmaknuli u šumu; kad bi nato neprijatelj pohitio, da ugrabi plijen, navalili bi na nj i sasvim ga satrli. Ako bi ih dušmani iznenadili, poskakali bi (Hrvati) u bližnju rijeku ili močvaru, pa legli poledjice, a disali kroz trstiku. Neiskusan bi neprijatelj na površini vode vidio po koji komad trstike, gdje viri iz vode, ali ne bi znao, kamo je nestalo ronaca«. Hrvati su obično ratovali pješice. Mauricije veli, da su bili »oboružani čvrstim i teškim štitom. Uz to im je služio još drven luk s malenim — otrovom nakvašenim — strjelicama. Kad bi došlo do šaka, borili bi se mlatom, batom i palicom«. Nije Hrvatima manjkala ni sulica, a vješto su baratali i kopljem. No zato »oklopa ne meću na grudi«, kako svjedoči savremeni pisac Prokopije, koji nastavlja ovako: »Neki dapače nemaju ni zobunca ni kabanice, već oblače duge i široke gaće, koje sižu do sredine tijela, pa takovi idu u susret neprijatelju«.[2]

12. Pokrštenje Hrvata. Kada se Hrvati doseliše u današnje zemlje svoje, bijahu još pogani. O njihovoj vjeri piše savremeni pisac Prokopije ovako: »Oni štuju samo jednoga boga: Gromovnika, koji je jedini gospodar čitavoga svemira; njemu žrtvuju volove i svakovrsne žrtve. Za usud ne znaju ni najmanje. Kad ih snadje bolest ili im je poći u rat, pa vide, da im prijeti smrt, — onda se zavjetuju bogu svomu, da će mu za

[2] Maurikion: »Strategikon«. (U Šafaržikovom djelu: »Slovanské starožitnosti«, II.)

[1] Procopius: »De bello Gothico«. (Corpus scriptorum historiae byzantinae. Bonnae 1833.—1838.)

svoj spas doprinijeti žrtve. I doista čine ono, što su obećali, ako se oslobode opasnosti, jer vjeruju, da im je zavjet spasio život. Osim toga štuju (Hrvati) još potoke, vile i neka druga božanstva; i njima prinose žrtve, pa tom prigodom gataju«.

Boga Gromovnika ne nalazimo samo kod Hrvata, već i kod svih Slavena, dapače i kod drugih naroda. On je gospodar neba i oblaka, a otac sunca, mjeseca, zore i danice. Gromovnik je prema tomu stvoritelj prirode. No ljudima su bliže gromovnikove službenice: vile. To su krasne, mlade i bijele djevojke, kojima niz ledja vise duge i zlatne vlasi. U vlasima leži njihova snaga; da im pane samo jedna vlas, odmah bi umrle. Tijelo im je vitko i lako, a obučeno u tanko bijelo odijelo. Oči im sijevaju kao munja, a milozvučnim glasom svojim mogu svakoga začarati. Jedne vile borave u oblacima, a druge na gorama, rijekama ili potocima i na poljima. — Stari su Hrvati obožavali i djedove svoje. To su njihovi domaći bogovi, zaštitnici roda njihova. Prvi je djed porodu svomu nadahnuo dušu, koja putuje od roda u rod. Zato su ljudi i tijelom svojim slični ocu, djedu ili pradjedu svomu. Pogrebni običaji dokazuju, da su Hrvati dušu držali neumrlom. Hrvati su vjerovali u vukodlake, koji da noću izilaze iz grobova, te po kućama dave ljude i piju krv njihovu. Hramova nijesu Hrvati gradili poganskim bogovima svojim. Žrtvovalo se obično na izvoru bistre vode ili navrh brda. Tu bi se zapalila velika vatra (»krijes«), na koju se onda stavljala žrtva (domaća životinja), a narod bi igrama i pjesmama slavio boga svoga. Kod Hrvata nije bilo posebnih svećenika, već bi žrtve obavljali njihovi glavari (starješine, župani i banovi).[1]

Hrvati se naseliše u čisto kršćanskim zemljama. Tu bijahu brojne biskupije po gradovima dalmatinskim, a također u Sisku, Osijeku i Mitrovici. Zato je vjerojatno, da su Hrvati lako i brzo upoznali vjeru kršćansku. Možda se pojedina plemena hrvatska odmah i pokrstiše, kako su to učinili toliki drugi narodi, koji zaposjedoše zemlje zapadnoga carstva rimskoga. U kršćanskome Bogu vidješe Hrvati svoga boga Gromovnika; sveci im se pričinjahu kao djedovi njihovi, anđeli kao vile, a vragovi kao vukodlaci. Pošto kod Hrvata nije bilo svećeničkoga stališa, nije bilo ni onih, koji bi poganstvo vjeru branili iz vlastitog interesa.

Pravi temelj pokrštenju Hrvata položi papa Ivan IV., koji je crkvom kršćanskom ravnao god. 640.—642. Ivan bijaše rodom iz Dalmacije, te mu se na žao dade, što je kršćanska vjera stradala u domovini njegovoj. Zato Ivan pošalje u Dalmaciju pobožnoga opata Martina s punom blagajnom. Martin je imao zadaću, da od Hrvata iskupljuje zarobljene kršćane (Latine), pa da iz Dalmacije u Rim prenese ostanke kršćanskih mučenika.[2] Opat Martin provede u hrvatskim zemljama 3 godine, te je posvema ispunio zadaću svoju. Po želji papinoj dovede Martin u Rim također hrvatske mladiće, koje će uvježbati u službi kršćanskoj, da se onda kući vrate kao vjerovjesnici. Tako je isto 50 godina prije toga papa Grgur I. Veliki u Rim doveo anglosaske mladiće, koji su pokrstili Veliku Britaniju.[3] Može se dakle reći, da je dio naroda hrvatskoga primio sveti krst polovicom 7. vijeka. Naravno da je ipak bilo još mnogo posla, dok se pokrstiše svi Hrvati. No zato nema više dvojbe o tomu, da se Hrvati pokrstiše

[1] Natko Nodilo: »Religija Srba i Hrvata na glavnoj osnovi piesama, priča i govora narodnog.« (Rad jugosl. akademije, knji. 77, 79, 81, 84, 85, 89, 91, 94, 99 i 101.)

[2] Vitae romanorum pontificum. (Rački: Documenta, str. 277.)

[3] Zato papa Ivan X. početkom 10. vijeka i piše Hrvatima: »Vi ste kao Anglosasi, koji su kršćanstvo primili neposredno od pape Grgura I.«

prvi izmedju svih Slavena. To je posve i razumljivo, kada se upravo Hrvati nastaniše najbliže Rimu, gdje je sjedište pape, a po tome i središte života kršćanskoga.

Odmah iza pokrštenja postadoše Hrvati pitomiji. Sad ih se već toliko ne plaše oni Latini, koji su pred Hrvatima pobjegli na otoke dalmatinske. Medju ovim Latinima nalazio se također ugledniji čovjek: Severus. Ovaj počne Latine nagovarati, neka se vrate na kopno dalmatinsko. Pošto je medjutim Salona bila posve razvaljena, predloži Severus, neka se Latini privremeno nastane u susjednoj Dioklecijanovoj palači na obali morskoj. Iz ove će palače moći obradjivati plodna svoja zemljišta na solinskome polju, »dok ne dodju sretnija vremena, da opet sagrade grad Salonu«. Ovaj savjet dopade se nekadanjim gradjanima salonskim. Siromašniji se ljudi nastaniše po kulama i podzemnim prostorijama, dočim su bogataši sagradili sebi kuće za stanovanje.[4] Tako evo od palače (latinski: »palatium«) postade grad, koji dobije ime »Spalatum« ili Split. Istodobno su latinski žitelji iz razvaljenog Epidaura u južnoj Dalmaciji osnovali novi grad »Ragusium« ili Dubrovnik.

Da se u Hrvatskoj i Dalmaciji urede crkveni odnošaji, podje (oko god. 650.—680.) onamo papin poslanik Ivan Ravenjanin. Poslanik se najprije zaustavi u Splitu. Ovdje su sada već stanovali nekadanji gradjani salonski. Ivan ih počne nagovarati, neka u tomu novom gradu obnove i staru salonsku biskupiju, koja bijaše metropola svih biskupija dalmatinskih. Nato Splićani prenesu tijelo sv. Dujma iz Salone u Split, a Ivana izaberu nadbiskupom svojim. Papa je dozvolio, da na splitsku biskupiju prijedju sva prava nekadanje crkve salonske. Iz Splita prodje Ivan Ravenjanin »kroz krajeve Dalmacije i Hrvatske. Svuda je popravljao razvaljene crkve, redio biskupe, osnivao župe, te katoličkoj vjeri privodio narod«.[6] Sada se valjda dogodilo ono, što o krštenju Hrvata piše car Konstantin Porfirogenet: »Kada su naime Hrvati primili krst, obvezaše se posebnim pismenim ugovorima, — prisegnuvši sv. Petru apostolu, — da nikada ne će oružani provaljivati u tudje zemlje, već da će mir gojiti sa svima, koji su tomu voljni. Za izmjenu pak dobiše (Hrvati) od rimskoga pape zavjetak, da će im Bog biti osvetnik, ako bi kadgod drugi narodi u hrvatsku zemlju provaljivali i ratom ju uznemirivali; pobjedu će (Hrvatima) isprositi njihov zaštitnik — a Isusov učenik — sveti Petar«. Car Konstantin spominje, da je u vrijeme krštenja Hrvata vladao ban Borko.[7] Mislimo, da se tako zvao ban onih Hrvata oko Splita, koji se najprije pokrstiše. Car ističe, da je otac toga bana vladao u ono doba, kada su Hrvati vodili borbu protiv Avara.

13. Prve hrvatske oblasti. Vjerni svomu zadanom obećanju — nijesu pokršteni Hrvati provaljivali u tudje zemlje. Zato i ne govore o njima onodobni povjesničari sve do vladanja Karla Velikoga. Ne možemo dakle hrvatsku povijest osmoga stoljeća pratiti onako, kako ćemo to činiti za kasnijih stoljeća.

Sigurno je samo to, da Hrvati još nijesu osnovali jedinstvenu državu svoju. Pojedina plemena hrvatska živu odijeljeno, a svakomu plemenu stoji na čelu »ban«. Na zemljištu stare Dalmacije nalazimo više malih

[4] Rački: »Documenta historiae Chroaticae«, str. 279.—281.
[5] Ibidem, str. 278. i 279.
[6] Toma, arcidjakon spljetski: »Historia Salonitana«, caput 11. i 12.
[7] Constantinus Porphyrogenetus: »De administrando imperio«, caput 31.

oblasti. Izmedju Velebita, Une, Kupe i Jadranskoga mora (dakle u staroj Liburniji i Japodiji) bijaše jedna, a u Istri po svoj prilici druga oblast. Ove zemlje zajedno sa Dalmacijom od Velebita do rijeke Cetine činile su banovinu »Bijelu Hrvatsku«. Izmedju Cetine i Neretve nalazimo posebnu oblast »Neretvu«; potonjoj pripadahu i susjedni otoci: Brač, Hvar, Korčula, Mljet, Vis i Lastovo. Istočno od Neretve sterala se oblast Bosna oko gornjega toka rijeke Bosne. Na jugu od Neretve nalazimo tri oblasti: Zahumlje, Travunju i Duklju, koje su činile t. zv. »Crvenu Hrvatsku«. Zahumlju pripadala je današnja Dalmacija izmedju Neretve i Dubrovnika sa susjednim dijelom Hercegovine. Travunja se nalazila južno od Zahumlja do Crne Gore i Boke kotorske. Dukljom pak zvala se današnja Crna Gora i najjužnija Dalmacija.[1] Hrvati su valjda i u Panoniji osnovali više oblasti. Poznate su nam ipak samo dvije: sisačka ili posavska na zapadu, a srijemska na istoku.

Posve je prirodno, da su neki banovi u Dalmaciji težili za tim, da prevladaju nad drugim plemenima hrvatskim. Tako je medju banovima dolazilo do ratova. O tima domaćim ratovima hrvatskim nijesu pisali savremeni povjesničari bizantinski, jer se to ne tiče njihove države. Ipak znamo, da se za prevlast nad ostalim banovima najviše otimahu banovi »Bijele Hrvatske«. Njihovomu je nastojanju bilo u prilog, što se u gradu Splitu — dakle u primorju »Bijele Hrvatske« — nalazilo sjedište nadbiskupa svih Hrvata. Tako je ondje već koncem 7. stoljeća osilio ban Radoslav, pokorivši neka susjedna plemena hrvatska. Za Radoslava nam se kaže, da je god. 688. potukao i Arbanase (potomke starih Ilira), te osvojio njihovu zemlju (na jugu »Crvene Hrvatske«) sve do Lješa. Može se nekom sigurnošću ustvrditi, da su banovi »Bijele Hrvatske« koncem 8. vijeka imali vrhovnu vlast nad svima županima u Dalmaciji. Zato im savremeni strani pisci daju naslov »dux Dalmatiae et Liburniae«. Ipak njihova vlast ne dopire nad gradove: Zadar, Trogir, Split i Dubrovnik. Ovi gradovi s otocima: Rab, Krk i Osor (današnji Cres i Lošinj) — čine i dalje t. zv. rimsku ili bizantinsku Dalmaciju, kojom upravlja carski namjesnik u Zadru.

Mnogo teže dane provodili su oni Hrvati, koji se nastaniše sjeverno od Kupe i Save: u t. zv. Panoniji. Njima bi često dosadjivali divlji Avari, provaljujući na brzim konjima preko Drave i Dunava. Najviše su stradali Hrvati u srijemskoj banovini, za koju se otimahu Avari i Bugari. Polovicom 8. stoljeća prevladaše ondje Avari. Odsada nam se u Panoniji spominje samo sisačka ili posavska banovina hrvatska.

II. Posavska i dalmatinska Hrvatska.

14. Karlo Veliki. Za Hrvatsku nastupiše druge prilike, kada se ovamo primaknula silna država franačka. Osvojivši god. 774. (odnosno 776.) sjevernu Italiju (Langobardiju), postade franački kralj Karlo Veliki susjedom Hrvata u Istri. Ovdje je g. 788. vladao ban Ivan posve odvisno od kralja franačkoga.[1] Iste godine osvaja Karlo Veliki i vojvodinu Bavarsku. Sada dodjoše pod franačku vlast i Slovenci, kojima su knezove (od g. 740). po-

[1] Constantinus Porphyrogenetus: »De administrando imperio«, cap. 30.
[1] Rački: »Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia«, 297.

minje samo sisačka ili posavska banovina hrvatska.

www.crohis.com

II. Posavska i dalmatinska Hrvatska.

14. Karlo Veliki. Za Hrvatsku nastupiše druge prilike, kada se ovamo primaknula silna država franačka. Osvojivši god. 774. (odnosno 776.) sjevernu Italiju (Langobardiju), postade franački kralj Karlo Veliki susjedom Hrvata u Istri. Ovdje je g. 788. vladao ban Ivan posve odvisno od kralja franačkoga.[1] Iste godine osvaja Karlo Veliki i vojvodinu Bavarsku. Sada dodjoše pod franačku vlast i Slovenci, kojima su knezove (od g. 740). po-

[1] Constantinus Porphyrogenetus: »De administrando imperio«, cap. 30.
[1] Rački: »Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia«, 297.

stavljali bavarski vojvode. Karlo Veliki naumi udariti i na Avare, koji bijahu saveznici Tasila, vojvode bavarskoga. I doista sabere Karlo god. 791. veliku vojsku, te provali u državu avarsku. Franci su udarili sa 3 strane i još iste godine osvojili čitavu zemlju na lijevoj obali rijeke Rabe.

Nema dvojbe o tomu, da je tolik uspjeh oružja franačkoga morao djelovati i na Hrvate. Mnogi se bojahu, da će i njih stići sudbina susjeda njihovih. Osobito su u Karla Velikoga upirali oči t. zv. panonski ili posavski Hrvati. Njihov se ban Vojnomir nadao, da će pomoću Franaka satrti divlje Avare, koji Hrvatima zadavaju toliko jada. Zato se Vojnomir god. 792. pokori silnome kralju Karlu, te mu obeća svoje sudjelovanje na kasnijim vojnama u državi avarskoj.[2]

Karlo je od god. 792. do god. 795. ratovao u Saskoj, pa tek iza toga nastavi rat s Avarima. Ovaj rat trajao je tri godine (796.—799). Franačke su vojske zimovale u Hrvatskoj, i to na Fruškoj gori, koja je zato po Francima dobila ime svoje. Franci i Hrvati ovojiše napokon t. zv. hring ili glavni tabor avarski. Tu su našli nebrojeno blago (zlato i srebro), što su ga Avari narobili po Evropi.[3] Avari propadoše posvema. Veći dio njih izgibe u bojevima, a mnogi se pokrstiše i prometnuše u druge narode.

Za obranu velike države franačke uredi Karlo prema istoku dvije krajine ili markgrafije. Na sjeveru sterala se takova »istočna krajina« (kasnije »Austrija«) izmedju Rabe, Dunava i Aniže. Na jugu bijaše to Furlanska, gdje je god. 788.—799. vladao junački markgraf Erik. Ovaj htjede sebi podložiti i dalmatinsku Hrvatsku. No Hrvati ga god. 799. dočekaju kod Trsata iznad Rijeke. Ovdje budu Franci potučeni; sam Erik pade u boju.[4] Erika naslijedi Kadolah, koji odmah slijedeće godine (800.) provali u Hrvatsku, ali se brzo i vrati bez uspjeha.

Prilike se znatno promijeniše, kad je u Rimu papa Leo III. na Božić god. 800. Karla Velikoga okrunio krunom rimskom. Sada postade car Karlo zaštitnikom svih kršćanskih država na zapadu. Pošto su pak hrvatske zemlje nekada doista pripadale zapadnomu carstvu rimskomu, priznaše svi Hrvati cara Karla vrhovnim vladarom svojim. Zato se po svoj prilici i ban dalmatinske Hrvatske nalazio medju onim slavenskim vladarima, koji se caru Karlu pokloniše god. 803. u Regensburgu. Hrvati su i nadalje po volji svojoj birali sebi banove, koji će im vladati po dotadanjim običajima; ali svi izabranici morahu se pokloniti caru rimskomu, te u njega moliti potvrdu izbora.

Karlo Veliki htjede vladati i bizantinskom Dalmacijom, iza kako mu se god. 804. pokoriše Mleci. I doista na proljeće g. 805. zaplovi mletačko brodovlje prema Dalmaciji, gdje osvoji sve gradove bizantinske. Radi toga dodje na Jadranskome moru do velikoga rata izmedju istočnoga (bizantinskog) i zapadnoga (franačkog) carstva. U tome ratu bude Karlo (god. 810.) pobijedjen, te se mirom u Achenu (god. 812.) odreče Mletaka i bizantinske Dalmacije.[5] Dvije godine iza toga umre car i kralj Karlo Veliki.

15. Ljudevit Posavski. Karla Velikoga naslijedi njegov sin Ljudevit Pobožni, koji kao kralj franački i car rimski vlada g. 814.—840. Ljudevit bijaše preslab, a da bi mogao održati veliku baštinu očevu. Radi toga poraste moć upravitelja pojedinih zemalja, koji su onda činili i nasilja. Takav

[2] Rački: »Documenta historiae Chroaticae«, str. 298.
[3] Rački: Documenta, str. 298. i 299
[4] Ibidem, str. 300.
[5] Rački: Documenta historiae Chroaticae, str. 315.

je nasilnik bio takodjer markgraf Kadolah (g. 800.—819.) u Furlanskoj. Kadolah je s krajiškom vojskom franačkom zulumčario i u posavskoj Hrvatskoj. Car Konstantin Porfirogenet pripovijeda, da su Franci iz puke obijesti sitnu djecu hrvatsku trgali s prsiju materinih, pa ju bacali psima.[1]

U ono je vrijeme u posavskoj Hrvatskoj vladao ban Ljudevit Posavski. On pošalje god. 818. svoje poslanike u Heristall, gdje se nalazio car Ljudevit Pobožni. Poslanici su pred carem pripovijedali o nasiljima Kadolahovim, ali se ipak vratiše bez ikakova uspjeha. To je uvrijedilo bana Ljudevita. On se dapače morao bojati, da će odsada Kadolah iz osvete još gore zulumčariti po Hrvatskoj. Zato počne ban spremati ustanak proti Francima. Narod hrvatski pristade uz junačkoga bana svoga. Naravno da nijesu mirovali ni Franci. Krvoločni Kadolah provali s franačkom vojskom u Hrvatsku, da svlada buntovnike. Ali banu podje za rukom, te je Franke pobijedio. Kadolah se morade vratiti u Furlansku, gdje naskoro umre od groznice.[2]

Mjeseca srpnja god. 819. dodje car Ljudevit Pobožni u Ingelheim, da drži sabor tolikih zemalja svojih. Na taj sabor dodjoše i poslanici bana Ljudevita Posavskoga. Poslanici su izjavili, da se ban hoće s Francima izmiriti, ako car pristane na neke uvjete. Ali car ne htjede prihvatiti ovu ponudu mira. On je dapače držao, da se ban hrvatski uzoholio radi nedavne pobjede svoje. Tako ne preostade Ljudevitu Posavskomu drugo, već da nastavi započeti rat s ogromnom državom franačkom.

Da bi laglje odolio nerazmjerno jačemu neprijatelju, počne Ljudevit Posavkki sebi tražiti saveznike. Naravan bi mu saveznik morao biti Borna, ban dalmatinske Hrvatske. To su medjutim umjeli zapriječiti sami Franci. Po svoj prilici obećaše oni Borni, da će ga učiniti takodjer banom posavske Hrvatske, ako im pomogne uništiti buntovnika Ljudevita. I doista odsada vidimo Bornu na strani franačkoj, premda je narod njegov želio pomagati posavskim Hrvatima.

Ban Ljudevit ipak nadje sebi saveznike. To bijahu ponajprije Slovenci u »Karantaniji«, t. j. u današnjoj Kranjskoj, Koruškoj i Štajerskoj. Slovenci su naime kao najbliži susjedi markgrafije Furlanske trpjeli ista nasilja franačka, kao i Hrvati. No Ljudevitu se pridružiše takodjer »Timočani«, t. j. Srbi oko rijeke Timoka. Timočani bijahu prije Karla Velikoga u savezu sa Bugarima, koji su gospodovali velikim dijelom današnje Srbije; poslije priznadoše vrhovnu vlast franačku; sada pak stupaju u savez s Ljudevitom, da i oni postanu nezavisni.[3] Tako je eto ban Ljudevit Posavski pod svoje zastave priveo velik dio južnih Slavena.

U to se već i car Ljudevit Pobožni spremio za rat na Hrvate. Markgrafom furlanskim postade Balderik, koji dobije zadaću, da bez oklijevanja povede franačku vojsku protiv bana Ljudevita. I doista dodje do rata još jeseni god. 819. Balderik provali u Karantaniju, te pretežnijom silom svojom potuče bana Ljudevita negdje u Koruškoj na rijeci Dravi. Istodobno stiže Ljudevitu vijest, da će ban Borna iz Dalmacije provaliti u posavsku Hrvatsku. Sada se ban Ljudevit vrati kući, da otkloni veću nesreću. Balderik nije pošao u potjeru za Ljudevitom, jer je znao, da će imati još dosta posla, dok se pokore Slovenci. — Izmedju Borne i Ljudevita dodje do velike bitke na rijeci Kupi. Žalostan li je to bio prizor,

[1] Constantinus Porphyrogenetus: »De administrando imperio«, caput 30.
[2] Einhardi annales. (Rački: Documenta, str. 320.—322.)
[3] Ibidem, str. 322.

kada su jedni Hrvati udarali na druge, a u tudju korist! Kakva li je nesloga vladala medju Hrvatima, vidi se već po tomu, što se u Borninoj vojsci nalazio takodjer Dragomuž, tast bana Ljudevita! Pobjedu su odlučili »Gačani«, t. j. Hrvati oko rijeke Gacke (kod Otočca). Oni za same bitke ostave Bornu, te prijedju na stranu Ljudevitovu. Borna bude posve razbijen; bio bi i poginuo, — kao što je poginuo Dragomuž, — da ga nije spasila tjelesna straža njegova.[4]

Sad je i bana Ljudevita obuzela želja, da se osveti svomu protivniku Borni. U prosincu god. 819. provali on u dalmatinsku Hrvatsku, gdje je pustošio ognjem i mačem. Borna se osjećao preslabim, da Ljudevita dočeka na otvorenom polju. Zato dade sve svoje spremiti u tvrdje, pa odluči da će Ljudevita uznemirivati s izabranom vojskom. I doista su dalmat. Hrvati napadali Ljudevita danju i noću, iza ledja i sa strane. Pošto mu je osim toga u onim gorovitim krajevima smetala i oštra zima, morade se ban Ljudevit vratiti kući. — Borna se pak odmah požurio, da caru Ljudevitu javi, kako je njegov protivnik na toj vojni izgubio 3000 vojnika, preko 300 konja i mnogo hrane. U siječnju god. 820. ode Borna i osobno u Achen, gdje je car Ljudevit držao sabor franački. Na tom je saboru Borna svjetovao Francima, kako će bana Ljudevita moći svladati. Po njegovom je savjetu sabor u Achenu zaključio, da na Ljudevita treba istodobno udariti s tri strane.[5]

Čim je zima minula, a trava se zazelenila, diže se ogromna država franačka, da satre junačkoga bana Ljudevita. Iz Italije, istočne Franačke, Bavarske, Saske i Alemanije skupljaju se brojne čete, koje će na proljeće god. 820. udariti na Hrvate, Slovence i Srbe. Sjeverna je vojska franačka iz Bavarske dolinom Dunava dolazila u gornju Panoniju, da preko Drave provali u posavsku Hrvatsku. Ovu je vojsku ban Ljudevit zaustavio na Dravi, zapriječiv joj prijelaz preko te rijeke. Južna je vojska franačka dolazila iz Italije preko »noričkih Alpa«, kuda je vodila rimska cesta iz Akvileje u Ljubljanu. Ljudevitu podje za rukom, te je i ovoj vojsci onemogućio put preko alpinskih klanaca. Srednja pak vojska franačka prodre iz Tirolske u Koruško. Ljudevit joj podje u susret, te ju triput zaustavi, ali ga brojniji Franci svakiput razbiju. Kad je nato ova vojska prešla preko Drave, uzmakne ban u Hrvatsku.

Sada se otvoriše putevi i sjevernoj i južnoj vojsci franačkoj, te svi Franci zajedno provale u posavsku Hrvatsku. Ljudevit je uvidio, da bi svaki dalnji otpor bio uzaludan. Njegov se narod zaklonio u šume i močvare, a on sam s vojskom svojom ode u tvrdju, koju je sagradio na nekom vrletnom brdu. Franci su nato po Hrvatskoj i susjednoj Sloveniji palili i robili, kakogod su htjeli. Ljudevit se nije s njima mogao tući, a opet nije htio ni pregovarati o miru. Napokon ne preostade Francima drugo, nego li povratak kući. Morali su to učiniti što brže, jer se u sjevernoj vojsci njihovoj, koja je predugo boravila u močvarnoj Podravini, porodila nekakva kužna bolest, od koje pogibe mnogo ljudi.[6]

Po odlasku vojske franačke pokore se furlanskomu markgrafu Balderiku oni Slovenci, koji stanovahu u Kranjskoj i u južnoj Koruškoj. Drugi pak Slovenci ostadoše zajedno s posavskim Hrvatima i nadalje neodvisni od Franačke. Propasti bana Ljudevita nije mogao dočekati njegov pro-

[4] Einhardi annales u »Documenta«, str. 322.
[5] Ibidem, str. 322.—3.
[6] Einhardi annales u »Documenta«, str. 324. i 325.

tivnik Borna, koji je god. 820. teško bolovao i napokon umro. Sada postade »banom Dalmacije i Liburnije« njegov nećak Vladislav. Narod ga je hrvatski izabrao, a car Ljudevit na saboru u Achenu (mjeseca veljače god. 821.) potvrdio. Na istom ovom saboru opet se raspravljalo o ratovanju s Ljudevitom Posavskim. Franci zaključiše, da će ponovno s tri strane provaliti u posavsku Hrvatsku, da pustoše zemlju neprijateljsku.[7]

Da se Francima ne će više moći opirati na otvorenom polju, o tomu je Ljudevit Posavski bio i sam osvjedočen. Zato počne smišljati, kako bi barem mogao narod svoj obraniti od zuluma franačkoga. Ljudevit naumi graditi tvrdje, u koje će se njegovi Hrvati zakloniti sa blagom svojim. U tomu ga je nastojanju podupirao Fortunat, patrijarka mletački. Fortunat je naime Ljudevitu iz Italije pošiljao graditelje i zidare. Gradovi bijahu već gotovi, kada u posavsku Hrvatsku provališe tri vojske franačke. Tako bude zemlja i god. 821. opustošena; ali narod hrvatski spasio se po tvrdjama. Zato se Franci i opet brzo vrate kući. Već sredinom listopada god. 821. nalazimo vojvode njihove na saboru u Diedenhofenu, gdje caru izvještuju, da bana Ljudevita nijesu mogli svladati, jer nije htio izaći na bojno polje.[8]

Ljudevit Posavski klone duhom istom god. 822., kad je iz Italije proti njemu kretala već deseta vojska. Znao je on, da bi se još koju godinu mogao održati u tvrdim gradovima svojim. Ali mu se na žao dade bijedni hrvatski narod, kojemu Franci opetovano pustoše polja i pale kuće. Da od naroda svoga otkloni dalnju bijedu, ostavi ban Ljudevit svoju prijestolnicu Sisak, te pobjegne u Srbiju. Slijedeće se godine Ljudevit zaputi u Dalmaciju. Ovdje ga k sebi uze Ljudemišl, ujak bana Borne, ali ga naskoro i ubije. Za smrt bana Ljudevita Posavskoga doznade car Ljudevit Pobožni u svibnju god. 823., kada se nalazio na saboru u Frankfurtu.[9]

16. Ban Ratimir. Iza bijega Ljudevita Posavskoga (god. 822.) dodje opet sjeverna ili posavska Hrvatska pod vlast franačku. Tako ostade ovdje do god. 827. Lako možemo sebi predstaviti, da Hrvatima nije bilo ugodno gospodstvo franačko. Zato oni jedva dočekaše, kada se god. 827. proti Francima digao bugarski knez Mortag. Sada se Bugarima pridružuju takodjer posavski Hrvati, kojima na čelo stupa ban Ratimir. Franački grofovi, koji su u carevo ime vladali nad Hrvatima i u krajevima sjeverno od Drave, uzmiču pred Bugarima. Mjesto njih postavi Mortag ovdje takove upravitelje, koji će priznavati vrhovnu vlast bugarsku. Prema tomu može se zaključivati, da je i ban Ratimir bio u nekom podredjenom odnošaju prema bugarskomu knezu Mortagu. Bugari su opremili i veliko ratno brodovlje, kojim po Dunavu zadjoše u rijeku Dravu, a po Dravi valjda i dalje u Štajersku i Koruško.[1]

Kada se u Franačkoj doznalo za ove dogadjaje na istoku, plane car Ljudevit Pobožni gnjevom na Balderika, markgrafa furlanskoga. Njemu je car predbacivao nesposobnost, da vodi rat sa Bugarima. Zato mu car godine 828. uzme sve časti, a markgrafiju Furlansku podijeli u 4 dijela, kojima će upravljati posebni grofovi. Iste ove godine 828. ratovao je s Bugarima mladi Ljudevit (kasnije prozvan »Njemački«), sin cara Ljude-

[7] Einhardi annales, str. 325.
[8] Einhardi annales u »Documenta«, str. 325. i 326.
[9] Ibidem, str. 327. i 328.
[1] Einhardi annales. (Rački: Documenta, str. 330.—333.)

vita Pobožnoga. Ratovalo se u našim krajevima još i g. 829., kada se opet na rijeci Dravi spominje ratno brodovlje bugarsko.[2] Ipak se rat svršio pobjedom Hrvata i Bugara. Tomu je bez dvojbe doprinijelo nutarnje rasulo u Franačkoj, gdje g. 829. proti caru Ljudevitu ustaju rodjeni njegovi sinovi: Lotar, Pipin i Ljudevit. Iza svakojakih neprilika bude car Ljudevit napokon (god. 833.) od sinova svojih uhvaćen i zatvoren u samostan. Njegovu državu podijeliše braća medju sebe, te je Ljudevit Njemački dobio istok, Pipin zapad, a Lotar sredinu Franačke.

Ratimir je s Francima ratovao još jedanput. Dogodilo se pak to ovako: Moravski je knez Mojmir oko godine 835. otjerao Pribinu, velikaša njitranskoga. Pribinu uze k sebi franački markgraf Ratbod, koji je upravljao istočnom markom. Ondje se Pribina i pokrstio. Ipak nije dugo potrajalo prijateljstvo izmedju njega i Ratboda. Da se ukloni osveti Ratbodovoj, uteče Pribina sa svojim sinom Kocelom u Bugarsku. Kasnije pak dodje na dvor bana Ratimira. To razljuti markgrafa Ratboda, te on prikaže mladomu kralju Ljudevitu Njemačkomu potrebu, da se poduzme vojna na Ratimira. Kralj privoli na to, te god. 838. pošalje Ratboda s velikom vojskom u Hrvatsku, neka odanle otjera Ratimira. Pošto je Ratimir uvidio, da se ne će moći oprijeti pretežnijemu neprijatelju s ono nešto naroda, koji je preostao iza tolikih ratova, — potraži svoj spas u bijegu. Sada Pribina prijedje preko Save, te se zakloni u dalmatinskoj Hrvatskoj. Ondje ga (valjda njegovom privolom) uhvati štajerski grof Salahon, komu podje za rukom, te je Pribinu opet izmirio s Ratbodom.[3] Nijemci su i onako morali ostaviti Hrvatsku, te krenuti u Franačku. Tamo se naime Lotar i Ljudevit Njemački (g. 838.) po drugiput digoše proti svome ocu, koji je tek 3 godine prije toga izašao iz samostana. Kako je Ljudevit Njemački s ocem svojim ratovao sve do smrti njegove (god. 840.), a onda opet sa svojim bratom Lotarom (do god. 843.), nije dospio da išta uradi proti banu Ratimiru. Posavska Hrvatska ostade neodvisna od Njemačke, dočim ju je s Bugarskom vezao savez proti zajedničkomu neprijatelju.

17. Mislav i Trpimir. Ratimirov savremenik bijaše ban Mislav, koji je u dalmatinskoj Hrvatskoj naslijedio bana Vladislava. U ono su doba već primorski Hrvati bili vrsni mornari. Najvještiji pak medju njima bijahu Neretvani. Ovi su na zao glas došli kao smioni gusari. Vrebajući iza brojnih otoka (Brač, Hvar, Korčula i dr.), običavahu Neretvani udarati na mletačke ladje, koje bi onda plijenili. Mlečani su u ono doba najviše trgovali sa Carigradom; zato ladje njihove moraju prolaziti uz dalmatinsku obalu, koja je za plovidbu bolja, nego li je talijanska obala. Da se zaštite od gusara neretvanskih, putovahu mletačke ladje obično u zajednici (poput karavana). To je Neretvane sililo, da i oni sastavljaju čitavo brodovlje, kojim će udarati na bogate ladje mletačke. Na taj bi se način gdjekada razvila prava pomorska bitka. Činilo se, da će radi toga doći do rata izmedju Mlečana i Hrvata. I doista se mletački dužd Petar Tradonik god. 839. s ratnim brodovljem zaputio u Dalmaciju. Nije ipak ratovao, već se pomirio s hrvatskim banom Mislavom. Znajući, da na čelu gusara hrvatskih stoji primorski župan Družac, krene mletački dužd i na jug do neretvanskih otoka. Ovdje je Družac pristao na mir, te se onda Petar Tradonik vratio u Mletke. No već

[2] Einhardi annales, str. 333.
[3] Rački: Documenta historiae Chroaticae, str. 387.

slijedeće godine (840.) morade mletački dužd ponovno poći u Dalmaciju, da kazni Ljudislava. Bit će da je Ljudislav bio barem župan hrvatski, kad Mlečani sami priznavaju, da je dužda Petra zadesio poraz. Izgubivši u pomorskom boju preko 100 ljudi, vratio se dužd osramoćen u Mletke.[1]

No sada zaprijeti Hrvatima i Mlečanima velika pogibelj od Arapa ili Saracena. Ovi su iz Kairovana u sjevernoj Africi još od god. 827. udarali na Siciliju. Kada pak zauzeše taj otok, počeše pljačkati obale južne Italije. Arapski gusari nijesu štedili ni trgovce, koji bi brodili Jadranskim morem. Sa 36 brodova osvanuše Arapi god. 840. i u Boci kotorskoj. Ovdje su osvojili i oplijenili gradove: Budvu, Risan i Kotor, a onda pošli na sjever do Dubrovnika. Punih 15 mjeseci opsjedahu Arapi grad Dubrovnik, koji ostaviše tek onda, kada su čuli, da mu u pomoć dolazi brodovlje bizantinsko.[2] Osvojivši u južnoj Italiji (god. 841.) gradove Bari i Tarent, uznemirivahu Arapi i nadalje trgovce na Jadranskome moru. Protiv Arapa krene mletački dužd Petar Tradonik sa 60 ladja, ali bude (god. 842.) kod Tarenta hametom potučen. Odsada su gusari arapski često dolazili do dalmatinskoga primorja, gdje bi strašno pustošili, plijenili i hvatali roblje. Zarobljene Hrvate prodavahu Arapi ponajviše u arapsku Španiju. Ondje su vladari u Kordovi imali posebnu tjelesnu stražu, koja se sastojala od samih Hrvata. Ova je četa postala toli moćna, da je gdjekada skidala i namještala vladare arapske.[3]

U borbi s gusarima saracenskim ostavi ban Mislav dalmatinsku Hrvatsku svome nasljedniku Trpimiru. O svima prijašnjim banovima hrvatskim govore samo tudji (franački, talijanski i grčki) pisci. Trpimir je prvi naš vladar, o komu se sačuvao domaći — i to državni — spis. To je povelja, kojom ban Trpimir 4. ožujka 852. nadbiskupiji splitskoj potvrdjuje darovnicu svoga predšasnika Mislava, te joj povrh toga poklanja još neke posjede. Iz ove isprave, — koja je najstariji pisani spomenik svih naroda slavenskih, — doznajemo i neke druge stvari. U njoj se Trpimir zove »dux Chroatorum«, što znači vojvoda (herceg) ili »ban Hrvata«. Državu svoju zove Trpimir »regnum Chroatorum«, što bi značilo upravo »kraljevina Hrvata«, premda Trpimir još nije kralj. Imenom »regnum« običavahu i drugi hercezi (franačko-njemački) nazivati svoje države, kada bi htjeli pokazati, da vladaju samostalno. Iz toga se dakle vidi, da Trpimir nije bio odvisan ni od istočnoga (bizantinskog) ni od zapadnoga (franačkog) carstva rimskoga. Zato i u povelji ističe, da vlada »milošću božjom«. Povelju ne izdaje Trpimir sam, već ju kao svjedoci supotpisuju članovi zbora velikaša, koji se nalaze u pratnji banovoj. Naročito ističemo, da je Trpimir izdao povelju privolom petorice župana hrvatskih. Trpimir je poput zapadnih vladara imao svoje dvorske časnike i dvorsku pisarnu. Imao je i komornika (Negutina) i 3 dvorska svećenika (Dominika, Ciprijana i Martina), koji takodjer svjedoče na povelji. Listina je izdana u banskom dvoru Bihaću (na moru), a iz nje se razabire, da ban Trpimir ima svoj posjed i u Klisu.[4]

Po svemu se vidi, da je Trpimir bio moćan vladar. Zato je i mogao odbiti bugarskoga kneza Borisa, kad je ovaj navalio na Hrvatsku.* Boris

[1] Andreae Danduli »Chronicon«. (Rački: Documenta, str. 335. i 336.)
[2] Constantinus Porphyrogenetus: »De thematibus«, lib. II.
[3] Vjekoslav Klaić: »Hrvatska straža u Španiji«. (Vienac god. 1872.)
[4] Rački: »Documenta historiae Chroaticae«, str. 3.—5.

* Boris bijaše **neposredan** susjed hrv. bana Trpimira. Tada su naime Bugarskoj pripadali Srijem i sjeverni dio današnje Srbije.

je kasnije zatražio mir od Trpimira i darove mu slao, da se ponovi nekadanje prijateljstvo izmedju Hrvata i Bugara.[5] Mislimo, da je Trpimir uspješno odbijao i nasrtaje arapskih gusara, koji su još uvijek strahovali po Jadranskomu moru. Inače je Trpimir bio vrlo pobožan ban. Njegova se odanost prema Bogu razabire također iz gore spomenute povelje, u kojoj splitskoga nadbiskupa Petra zove »ljubljenim kumom svojim«, a sve daje u slavu božju. Trpimir je išao hodočastiti u Rim, te je na putu pohodio i neki samostan talijanski. U istom je samostanu ostavio spomena i Trpimirov sin Petar, koji je u Italiji boravio poslije oca svoga.[6]

18. Ban Domagoj. Trpimira je naslijedio ban Domagoj. U njegovo su doba Hrvati opet počeli navaljivati na mletačke ladje, koje bi uz dalmatinsko Primorje polazile u Carigrad. Zato mu dužd Urso Particiak (god. 865.) navijesti rat. Veliko brodovlje mletačko dodje u Dalmaciju, da ratuje na Hrvate. No kad je Domagoj vidio pretežnost neprijatelja, ponudi mir. Dužd se odmah pomiri, a Domagoj dade taoce, koji će jamčiti, da Hrvati ne će više udarati na ladje mletačke.[1]

U to je vrijeme bio već dovršen raskol u crkvi kršćanskoj. Kriv mu je bizantinski car Mihajlo III. Vinopija (god. 842.—867.), mjesto koga je vladao njegov ujak: razuzdani Bardas. Mihajlo i Bardas protjeraju (g. 857.) iz Carigrada pobožnoga patrijarku Ignacija; za nasljednika mu pak postave Focija, koji nije ni bio svećenik, već kapetan tjelesne straže i državni tajnik. No papa Nikola I. ne htjede Focija priznati patrijarkom carigradskim. Zato se (god. 863.) car Mihajlo i patrijarka Focije odijele od Rima, osnovavši za bizantinsko carstvo samostalnu (grčko-istočnu) crkvu. Ovaj raskol dovede mladu državu hrvatsku u nepriliku. Pošto je naime bizantinska Dalmacija pripadala istočnomu carstvu, moradoše i biskupi dalmatinski priznati patrijarku Focija. Naprotiv je narod hrvatski zajedno sa banom Domagojem bio skloniji Rimu, nego li Carigradu.

Naskoro se promijeniše prilike u Carigradu. Ovdje dade Vazilije Macedonac (god. 867.) ubiti pijanoga cara Mihajla III., te se sam popne na carsko prijestolje. Novi car Vazilije I. (g. 867.—886.) skine Focija s patrijarške stolice, a na nju metne staroga Ignacija. Izmirivši se tako s papom rimskim Hadrijanom II., izmoli od njega dozvolu, da se u Carigradu (god. 869.) sastane osmi crkveni sabor. Ovaj sabor prokune Focija i spali krivovjerne knjige njegove. Saboru su prisustvovali i papini povjerenici, koji bijahu u Carigradu najčasnije primljeni.

Sada je poduzetni car Vazilije I. zamislio dvije velike osnove. Da arapski gusari ne budu smetali trgovini na Jadranskome moru, treba ih protjerati iz južne Italije. Iza toga će Vazilije pokoriti slavenske narode na Balkanskom poluotoku, da ovdje uspostavi staro carstvo bizantinsko (t. j. da Kupa, Sava i Dunav postanu medjom carstva na sjeveru).

Za rat proti Arapima predobi Vazilije također zapadno-rimskoga cara Ljudevita II., koji je vladao Italijom. Ljudevit će za taj rat dati kopnenu, a Vazilije pomorsku vojsku. Valjda su obojica molili hrvatskoga bana Domagoja, neka im pomaže u ratu protiv Arapa. Vidimo naime, da u tome ratu dalmatinski Hrvati sudjeluju na kopnu i na moru. Rat je trajao od g. 869. do g. 871., a svršio se potpunom pobjedom kršćanstva.

[5] Constantinus Porphyrogenetus: »De administrando imperio«, caput 31.
[6] Rački: Documenta, str. 383.

[1] Andreae Danduli »Chronicon«. (Documenta str. 364.)

Glavna tvrdja Bari bude (2. veljače 871.) osvojena, sultan živ ulovljen, a Arapi bačeni iz Italije u Afriku, premda se tomu hrabro otimahu.[2]

Za trajanja toga rata promijenio je car Vazilije vjersku politiku svoju. Papine povjerenike dade iz Carigrada prema Rimu otpremiti bez dovoljne straže, koja bi ih na putu branila od gusara. I kao da je sve bilo udešeno; kod Drača navale (god. 870.) neretvanski gusari na povjerenike. Još je čudnovatije to, što ovi gusari puštaju povjerenike, neka putuju dalje u Rim, samo im otimaju izvorne spise o saboru carigradskom. Pa što će gusarima ovi spisi? Ej, ne trebaju ih oni, ali ih treba onaj, koji je gusare najmio! Sumnja se, da je to bio car Vazilije, koji je ove spise na saboru potpisao, pak sada hoće, da se zametne njegov potpis. Car je povjerenicima papinim još prije odlaska njihova oteo izvorne isprave o saboru, pa ih onda vratio natrag, sjetivši se valjda mudrijeg načina, kako će doći do tih spisa. Da se pak ljudi ne dosjete namjere careve, počne se lukavi Vazilije tobože zgražati radi toga zločina. On će se dapače i osvetiti bezbožnim gusarima hrvatskim! Zato šalje u Dalmaciju novo brodovlje bizantinsko, koje ovamo dovede Niketa Oorifa. Još je gotovo čitava hrvatska vojska zajedno sa banom Domagojem boravila u Italiji, ratujući na nevjernike. Zato su Bizantinci mogli po volji robiti i pustošiti sela i gradove na otocima i u Primorju dalmatinskom.[3]

Ovo se djelo cara bizantinskoga općenito osudjivalo. O tomu svjedoči i pismo, što ga je car Ljudevit II. god. 871. pisao caru Vaziliju. Niketa je — piše Ljudevit — upotriebio onu zgodu s povjerenicima papinim za povod, da Hrvatima razori neke gradove, pa da po Hrvatskoj pohvata mnogo ljudi i blaga. Ali ipak nije papa natrag dobio one spise, koje su gusari oteli povjerenicima njegovim! Mene se bolno dojmila nepravda, koju su Bizantinci nanijeli Hrvatima. »Nije naime dostojno učinjeno, kad se onim našim Slavenima (Hrvatima), — koji su s ladjama svojim boravili kod Barija spremni za boj radi opće koristi, te koji nijesu ni mislili, da im od druge koje strane prijeti kakva pogibelj, — tako bezbožno u vlastitoj domovini njihovoj svašta pljačkalo i otimalo«. Ako dakle ne želiš, da se razriješi vez ljubavi, koja nas je dosada spajala, tada te opominjem, da to naskoro popraviš, pa da zarobljene Hrvate pustiš u domovinu njihovu.[4]

Car Vazilije nije poslušao savjet cara Ljudevita II. Zato se medju njima razvrglo prijateljstvo i svaki savez. Hrvati pak opravdano zamrze Bizantince, koji znadu i na saveznike svoje navaljivati s ledja. Kada se dakle na proljeće god. 871. hrvatsko brodovlje vratilo iz južne Italije, počne po Jadranskome moru hvatati trgovačke ladje bizantinske i mletačke. Ovaj mali rat uništi gotovo svu trgovinu mletačko-bizantinsku. Hrvati su od nevolje postali gusari. Valjda smetahu i papinim podanicima na zapadnoj obali Jadranskoga mora. Zato papa Ivan VIII. upravlja banu Domagoju ovo pismo: »Domagoju banu (»duci«) slavnomu, ... Osim toga opominjemo Tvoju odanost, da proti morskim gusarima, koji pod izlikom Tvoga imena navaljuju na kršćane, planeš tim žešće, što znadeš, da je uslijed njihove nevaljalštine okaljan glas imena Tvoga. Moglo bi se doduše vjerovati, da oni (gusari) bez Tvoje privole zasjedaju brodovima; ipak ne ćeš biti nevinim smatran, ako ih ne obuzdaš, jer

[2] Rački: Documenta historiae Chroaticae, str. 357.
[3] Ibidem, str. 361.
[4] Rački: Documenta, str. 362.

vele, da bi ih Ti mogao ukrotiti. Ta pisano je: tko ne priječi zločine, koje može ispraviti, sam ih izvodi!«[5]

Čini se, da papina opomena nije koristila. Hrvatski gusari udare dapače god. 875. na istarske gradove: Umag, Novigrad, Cervere i Rovinj, te ih oplijene i razore. Dok su još ovi gusari pustošili po Istri, doznade mletački dužd Urso, da će oni udariti i na Grado. Na tu vijest uze dužd 30 brodova, te podje do Grada. Ne našavši tu Hrvate, podje ih tražiti na istarsku obalu. Ovdje dodje do ljuta boja, u kome budu hrvatski gusari pobijedjeni. Svi Hrvati, koji nijesu poginuli u boju, dopanuše ropstva mletačkoga. Dužd je ipak ove Hrvate pustio na slobodu; crkvama pak istarskim vrati dragocjenosti, koje su ugrabili gusari hrvatski. Veli se, da je spomenute gusare vodio Inoslav. Pošto ovomu Inoslavu daju vijesti pridjev »princeps Sclavorum«, možda je on bio sin bana Domagoja.[6]

Medjutim je stradala i Dalmacija, i to od arapskih gusara. Mjeseca ožujka g. 872. dodju ovamo Arapi s otoka Krete. Arapi su opustošili neke gradove dalmatinske, a najviše otok Brač, te se onda s velikim plijenom vratili natrag na Kretu.[7] Arapi se u Jadranskome moru pojaviše opet g. 875., kada su pokušali zauzeti i mletački Grado. — Slijedeće g. 876. umre Domagoj. Njegovoj se smrti radovahu Mlečani, koji Domagoju daju pridjev »najgori ban slavenski«.[8]

19. Sedeslav. Tko je u dalmatinskoj Hrvatskoj vladao g. 876.—878., toga nam ne kazuju povjesni izvori. Sigurno je samo to, da je vladao jedan od sinova Domagojevih. Ako je gore spomenuti Inoslav bio najstariji sin Domagojev, onda je on i naslijedio oca svoga. Iza smrti Domagojeve izmirio se mletački dužd Urso s Hrvatima. Ipak je vodio vojsku na Neretvane.[1]

No sada je već i bizantinski car Vazilije I. počeo izvoditi misao, kako će balkanske Slavene strpati pod svoje gospodstvo. Protiv sinova Domagojevih upotrijebi Vazilije u Hrvatskoj Sedeslava (Zdeslava), sina bana Trpimira. Sedeslav podje u Carigrad, gdje ga je car Vazilije bez dvojbe rado primio. Pomoću bizantinskoga carstva, — kojemu se u to doba već pokloniše i susjedni Srbi, — dodje Sedeslav g. 878. do vlade u Hrvatskoj. Istodobno budu prognani sinovi Domagojevi.[2]

Naravno da je Sedeslav priznao vrhovnu vlast cara bizantinskoga, zaštitnika svoga. A lukavi je car Vazilije znao novoga bana još jače k sebi pritegnuti. Kako nam naime Vazilijev unuk — car Konstantin Porfirogenet — pripovijeda, odredio je car Vazilije, da gradovi bizantinske Dalmacije odsada banu hrvatskomu plaćaju ono, što su dotada davali carskome namjesniku u Zadru. Ovi će gradovi carskomu »pretoru prinositi samo nešto malo, da naime rimskim carevima i pretoru njihovu iskažu dužno štovanje i pokornost«. »Od onoga dakle vremena plaćaju« banu Sedeslavu i nasljednicima njegovim godišnji danak »ovi gradovi: Split 200 dukata, Trogir 100 dukata, Zadar 110, Osor 100, Rab 100 i Krk 100 tako, da je u svemu 710 dukata, izuzevši vino i druge različite stvari,

[5] Rački: »Documenta historiae Chroaticae«, str. 6.
[6] Andreae Danduli »Chronicon«. (Documenta, str. 365. i 366.)
[7] Ibidem, str. 365.
[8] Andreae Danduli »Chronicon«. (Documenta, str. 366.)

[1] Rački: »Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia«, 366.
[2] Joannes diaconus: »Chronicon Venetum«. (Pertz: »Monumenta Germaniae historica«. Scriptores, tomus VII. str. 21.)

koje davaju povrh odredjene svote dukata«. Što se tiče Dubrovnika, pripovijeda car Konstantin Porfirogenet ovo: »Pošto Dubrovnik leži u sredini izmedju ovih dviju krajeva: izmedju Zahumlja i Travunje, — te gradjani dubrovački imadu vinograde svoje u obim ovim krajevima, — prinose (Dubrovčani) 36 dukata vladaru Zahumljana, isto toliko pak vladaru Travunjana«.[3]

Medjutim je u Carigradu umro patrijarka Ignacije. Njegovu je čast podijelio car Vazilije (g. 878.) opet Fociju. Radi toga zavadio se car s papom Ivanom VIII., te se ponovio crkveni raskol. Pošto ban Sedeslav priznaje vrhovnu vlast cara bizantinskoga, morade u tome raskolu slušati patrijarku Focija. Da on više ne stoji u sinovskoj pokornosti prema papi, razabire se takodjer iz pisma, što ga je papa Ivan VIII. god. 879. pisao banu Sedeslavu. U tome pismu poziva papa bana hrvatskoga, neka iz ljubavi prema svetim apoštolima Petru i Pavlu, zaštitnicima hrvatskim, dozvoli preko Hrvatske prolaz papinome poslaniku, koji putuje u Bugarsku.[4] — Nije ipak narod hrvatski rado slijedio bana i biskupe svoje. Hrvati su naime vjeru kršćansku primili iz Rima, te ne će imati nikakove sveze s patrijarkom carigradskim. Možda je već prolaz spomenutog papinskog poslanika bio dostatan, da u Hrvatskoj god. 879. bukne ustanak proti banu Sedeslavu. Na čelo buntovnika stupa Branimir, koji je valjda bio jedan od protjeranih sinova Domagojevih. Sedeslav nije imao snage, da svlada ustanak. Prije pak, nego li mu je mogla doći pomoć iz Carigrada, — pogibe Sedeslav od ubojničke ruke.[5]

20. Branimir. Čim je Branimir (na proljeće god. 879.) postao banom dalmatinske Hrvatske, odmah prekida svaku svezu sa Carigradom. U to se vrijeme u Hrvatskoj nalazio neki svećenik Ivan (iz Mletaka), koji bijaše papin poslanik u Bugarskoj i u Velikoj Moravskoj. Po tome Ivanu pošalje ban Branimir u Rim pismo, kojim papi javlja, da se zajedno s narodom hrvatskim opet vraća u krilo crkve katoličke.[1] — Istodobno naravno prestaje Branimir biti vazalom carstva bizantinskoga. Car Vazilije niti ne kuša, da obnovi vrhovnu svoju vlast nad dalmatinskom Hrvatskom, premda je u Carigradu vladao sve do g. 886. Po tomu naslućujemo, da je Branimir za sobom imao moćne saveznike. Po svoj prilici bijaše Branimir u savezu s Mihajlom (Borisom), pokrštenim knezom bugarskim, te sa Svatoplukom, vladarem Velike Moravske.

Kako sam priznaje, papa Ivan VIII. veoma se uzradovao, kad je primio pismo Branimirovo. Kad je papa na dan uzašašća Gospodnjega (21. svibnja 879.) kod oltara sv. Petra u Rimu služio svečanu službu božju, zamoli od Boga blagoslov i sreću državi, banu i narodu hrvatskomu. Banu pak Branimiru šalje papa 7. lipnja 879. posebno pismo, u kojemu izrazuje svoju radost, što se u krilo rimske crkve vraća njegov »dragi sin Branimir«. Papa šalje Branimiru blagoslov svetih apoštola Petra i Pavla, koji ga neka brane »od vidljivih i nevidljivih neprijatelja«.[2] — Istoga dana (7. lipnja 879.) upravlja papa takodjer poslanicu »svima časnim svećenicima i čitavomu narodu« hrvatskomu. Papa ih pod okrilje svoje »prima raširenim rukama i očinskom ljubavlju«. Podjedno im obe-

[3] Constantinus Porphyrogenetus: »De administrando imperio« caput 30.
[4] Rački: Documenta, str. 7.
[5] Joannes diaconus, str. 21.

[1] Rački: »Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia«, str. 8.
[2] Ibidem, str. 8. i 9.

ćaje vječnu sklonost, ako »ovu namjeru i zavjet svoj iskreno uzdrže do kraja«.[3]

U prvi čas nije nitko znao, kako će se ponijeti biskupi i gradovi bizantinske Dalmacije. Papa ih posebnim pismom (10. lipnja 879.) pozove, neka se i oni vrate Rimu, uz koji pristajahu takodjer predji njihovi. Odazovu li se pozivu njegovu, obećaje im papa zaštitu svoju; ne poslušaju li ga, tad ih čeka izopćenje iz crkve katoličke.[4] Ipak nije djelovalo pismo papino. Latinsko naime žiteljstvo u Dalmaciji ostade i nadalje pod vlašću bizantinskom; biskupi pak dalmatinski priznavahu i kasnije izopćenoga patrijarku Focija vrhovnom crkvenom glavom svojom.

Tako bi narod hrvatski ostao bez biskupa svoga, da nije (nekako u doba ustanka protiv Sedeslava) za biskupa u Ninu bio izabran djakon Teodozije, odlučan pristaša rimske crkve. Papa Ivan VIII. bodri (u svome pismu od 17. lipnja 879.) izabranoga biskupa Teodozija, neka ustraje u vjernosti prema stolici papinskoj. Uz to ga opominje, neka posvetu za biskupa ne primi ni od koga drugoga, nego od samoga pape.[5] — Teodozije doista posluša papu te ode u Rim, gdje bude posvećen za biskupa ninskoga. Sada je papa imao prigode, da od biskupa Teodozija doznade, kako ga Hrvati štuju i ljube. Za ovu se ljubav papa Ivan VIII. zahvaljuje u pismu, što ga je god. 880. upravio »preuzvišenome gospodinu Branimiru, slavnomu banu i ljubljenomu sinu svomu, zatim svima pobožnim svećenicima i štovanim županima, te čitavome narodu« hrvatskom.[6]

Istodobno s Teodozijem boravio je u Rimu takodjer sv. Metod, apoštol slavenski. Metod izradi, da je sada i papa Ivan VIII. posvema odobrio slavensku liturgiju. Papa je naime u lipnju godine 880. moravskomu knezu Svatopluku pisao ovako: »Mi posve odobravamo slavenska slova, što ih je nekada sastavio filozof Konstantin (sv. Ćiril), te zapovijedamo, da se djela Hrista, Gospodina našega, propovijedaju i na slavenskome jeziku; jer Onaj, koji je stvorio jezike: židovski, grčki i latinski, stvorio je takodjer sve ostale jezike na svoju hvalu i slavu«. Valjda je nato biskup Teodozije zamolio papu, neka dozvoli, da se i u Hrvatskoj služba božja služi slavenskim, a ne samo latinskim jezikom. Papa nije mogao Hrvatima ovu molbu odbiti, jer je znao da i grčko-istočna crkva pojedinim narodima dijeli takve privilegije. Možda je i ova dozvola papina bila razlogom, što je sada čitav narod hrvatski jednodušno prionuo uz biskupa Teodozija. Latinskim biskupima ostade jedino duhovna pastva u bizantinskoj Dalmaciji. — Iza smrti sv. Metoda (g. 885.) počne moravski knez Svatopluk progoniti slavenske svećenike. Veli se, da je sada do 200 učenika Metodovih iz Moravske pobjeglo u južne države slavenske. Mnogi od njih dospješe u dalmatinsku Hrvatsku, gdje su bez dvojbe bili srdačno primljeni. Metodovi učenici doniješe u Hrvatsku i svete knjige slavenske. Time je omogućeno, da se po Hrvatskoj udomi slavensko bogoslužje.[7]

Poput bana Domagoja podje i ban Branimir hodočastiti u Rim. Na tome putu pratila ga je njegova žena Maruša, kako razabiremo iz zapisaka nekoga talijanskoga samostana, u koji se hodočasnici navratiše.[8]

[3] Documenta, str. 9. i 10.
[4] Rački: Documenta, str. 10. i 11.
[5] Rački: »Documenta historiae Chroaticae«, str. 12.
[6] Documenta, str. 13.
[7] Rački: »Viek i djelovanje sv. Cirylla i Methoda, slovjenskih apoštolov«, sv. 1.
[8] Documenta, str. 383.

Da je Branimir bio pobožan, svjedoči i to, što je god. 888. u današnjem gornjem Muću sagradio crkvu na čast blažene djevice Marije.[9]

Branimir je na moru vodio ratove s Mlečanima, koji su davni neprijatelji hrvatski, a drže sa carstvom bizantinskim. Mletački dužd Petar Kandijan I. pošalje god. 887. svoju vojsku na Neretvane, koji su u Hrvatskoj vazda predstavljali glavnu pomorsku silu. Kad se ova vojska mletačka vratila bez uspjeha, odluči Petar, da će osobno poći u rat na Hrvate. I doista u kolovozu god. 887. uze dužd Petar 12 ratnih ladja mletačkih, te ih povede u Dalmaciju. Hrvati ga 18. rujna dočekaju kod današnje Makarske. Ovdje podje duždu za rukom, te je neprijatelje svoje za prvog okršaja natjerao u bijeg. Mlečani se hvale, da su u tome okršaju uništili 5 neretvanskih ladja i ubili mnogo neprijatelja. No za drugog okršaja navale Hrvati svom silom, te razbiju brodovlje mletačko. Medju ostalima pogibe u tome okršaju i sam dužd Petar.[10] Sada Mlečani zamole mir. Ban Branimir pristade na to, ali pod uvjetom, da Mlečani plaćaju godišnji danak za slobodnu plovidbu uz obalu hrvatsku. Mlečani su taj danak plaćali preko 100 godina.

21. Mutimir i Braslav. Bana Branimira naslijedi u dalmatinskoj Hrvatskoj najmladji Trpimirov sin Mutimir. Da je Mutimir bio moćan vladar, pokazuje nam isprava, koju je 28. rujna 892. izdala njegova dvorska kancelarija. Ova isprava prikazuje sudbenu presudu bana Mutimira u pogledu crkve sv. Jurja u Sućurcu, glede koje se porodila razmirica izmedju splitskoga nadbiskupa Petra i ninskoga biskupa Adalfreda. U toj ispravi ban Mutimir ponosno ističe, da sjedi na očinskom* prijestolju (»residente paterno solio«), te kao ban hrvatski (»Chroatorum dux«) vlada pomoću božjom (»divino munere juvatus«). Ispravu izdaje u Bihaću (na moru), gdje imade sjajno uredjen dvor svoj. Tu se oko bana Mutimira medju ostalima nalaze njegov dvorski župan Budimir, konjušnik Prvan, buzdovnik Prusna, štitonoša Tugina, tri komornika: Boledrag, Kresamislav i Stjepan, peharnik Želided, zatim glavar hrvatskih samostana po imenu Žitelj i neki župani. Banica imade opet svoje dvorske gospodje, a takodjer svoga posebnog župana Budimira (»jupanus comitissae«) i buzdovnika Želidraga.[1] To je eto posve uredjen dvor, kakav imadu samo neodvisni vladari u zapadnoj Evropi.

Mutimir nije ratovao sa susjednim državama. Zato nam savremeni grčki i latinski historičari ništa ne javljaju o Mutimirovim djelima. Znademo jedino to, da su u njegovo doba srpski princevi (najprije Petar Gojniković, a onda Prbislav Mutimirović) tražili i našli zakloništa u dalmatinskoj Hrvatskoj.[2] — Povijest nam ne zna kazati, kada je Mutimir umro. Misli se pak, da je Mutimira na banskoj stolici naslijedio najprije Višeslav,[3] a tek onda Tomislav, koji će postati prvim kraljem hrvatskim.

Slabe nam se vijesti sačuvaše i o posavskoj Hrvatskoj. Ovuda su god. 863. u Moravsku putovala sveta braća Ćiril i Metod. Oni su na po-

[9] Rački: »Documenta historiae Chroaticae«, str. 375.
[10] Joannes diaconus: »Chronicon Venetum«, str. 22.

* Potvrdjujući povelju bana Trpimira od g. 852., veli Mutimir za crkvu sv. Jurja ovako: »Kako se sjećamo, da je darovana od **moga oca**« (ut donatam a patre meo recolimus). Mutimir dakle jasno kaže, da je on sin bana Trpimira.

[1] Rački: »Documenta historiae Chroaticae«, str. 14.—16.
[2] Constantinus Porphyrogenetus: »De administrando imperio«, caput 32.
[3] Rački: Documenta, str. 376.

ziv moravskoga kneza Rastislava pokrstili Slavene, koji stanovahu u području rijeke Morave, Njitre, Vaga i Grona. Istodobno (god. 861.—874.) je knez Kocel, sin Pribinin, vladao nad Slavenima oko Blatnog jezera. To bijahu t. zv. panonski Slaveni, od kojih se prigodom provale avarske (god. 568.) velik dio odijelio i nastanio po susjednim Alpama. Zato su još i u ovo doba Slovenci i panonski Slaveni govorili istim jezikom. Kocel izradi, da je papa Hadrijan II. god. 870. sv. Metoda imenovao biskupom srijemsko-panonskim.[4] — Tada je u posavskoj Hrvatskoj kao ban vladao Mutimir (»dux Sclaviniae«). Mutimir valjda nije znao, bi li svojim biskupom priznavao Metoda, koga su njemački biskupi toliko napadali radi toga, što je došao iz Carigrada i uvodio slavensku službu božju. Da tomu oklijevanju učini kraj, pozove papa Ivan VIII. god. 873. bana Mutimira, neka slijedi biskupa Metoda.[5] No već g. 874. (iza smrti Kocelove) ode sv. Metod u Velehrad, kamo ga je za biskupa pozvao Svatopluk, silni knez moravski.

Bana Mutimira u posavskoj Hrvatskoj naslijedi Braslav. Medjutim je Svatopluk zavladao nad Kocelovom državom, čime se Velika Moravska pomaknula na jug sve do rijeke Drave. Od straha pred Svatoplukom stade Braslav pomišljati na zaštitu franačko-njemačku. U tu svrhu podje on g. 884. u Königsstädten (kod Tulna u današnjoj Dolnjoj Austriji). Ovdje je tada boravio rimsko-franački car Karlo Debeli. Braslav se pokloni caru Karlu, te mu obeća vojničku pomoć u ratovima. Tako Braslav postade vazalom carstva zapadnoga, što nijesu bili njegovi predšasnici: Ratimir i Mutimir. No u Königstädtenu nadje se i moravski knez Svatopluk, koji se takodjer caru poklonio kao vrhovnomu gospodaru svomu, te mu kao takvomu prisegao vjernost, a podjedno obećao, da za života Karlova ne će provaljivati u susjednu Njemačku.[6]

Iza smrti Karla Debeloga (god. 887.) raspade se rimsko-franačko carstvo u više dijelova. Njemačkom je već vladao kralj Arnulf, neprijatelj Svatoplukov. Naskoro dodje do rata izmedju Njemačke i Velike Moravske. Arnulf podje u Štajersku, gdje se u Hengistfeldu (na srednjoj Muri) sastane sa banom Braslavom. Valjda je kralj Arnulf već sada Braslavu obećao, da će dobiti nekadašnju državu Kocelovu, ako mu pomogne u ratu proti Svatopluku. Nije isključeno ni to, da je Braslava na savez s Arnulfom tjerao strah pred silnim Svatoplukom, koji je pod svoju vlast podvrgao mnoge slavenske vladare u području Vltave, Labe, Odre i Visle. Činjenica jest, da je Braslav u Hengistfeldu s Arnulfom raspravljao o tomu, kada i kako bi najlaglje slomili preveliku moć Svatoplukovu. Arnulf i Braslav odlučiše, da će u Moravsku provaliti sa 3 strane. — I doista već mjeseca srpnja god. 892. provali u Moravsku kralj Arnulf s Alemanima, Bavarcima i Francima. Braslav je s Hrvatima po svoj prilici osvajao nekadašnju Kocelovu državu. Da pak svoga protivnika satre do kraja, pozove Arnulf u pomoć takodjer divlje Magjare, koji su tada boravili istočno od Karpata. Četiri tjedna trajalo je pustošenje Velike Moravske, a onda se Nijemci i Magjari vrate kućama svojim.[7]

Svatopluk se junački održao do smrti svoje (god. 894.) Naslijediše ga njegovi sinovi (Mojmir i Svatopluk), koji se izmire s Arnulfom. Me-

[4] Šafarik: »Vita s. Methodii«, caput 8. str. 6. (Pragae 1851.)
[5] Fejér: »Codex diplomaticus Hungariae«, svezak I., str. 196.
[6] Pertz: »Monumenta Germaniae historica«, svezak I., str. 401.
[7] Rački: Documenta, str. 379. i 380.

djutim zaprijeti jednima i drugima velika pogibelj od Magjara. Ovima se naime dopade ugarska ravnica, u kojoj imade obilje paše za konje njihove. Pošto su im Bugari (g. 894.) poharali prijašnju domovinu, nastane se Magjari god. 896. u sredini današnje Ugarske. Odavle će sada punih 60 godina provaljivati u tudje zemlje, da robe i pale. Prva je postradala susjedna Panonija (izmedju Drave i Dunava). Zato kralj Arnulf (g. 896.) ovu nekadašnju Kocelovu državu predaje banu Braslavu, neka ju brani od Magjara.[8] Tako je Braslav zavladao gotovo u cijeloj staroj (rimskoj) Paroniji od Kupe preko Save i Drave do Dunava. Ipak ju ni Braslav nije mogao dugo obraniti. Bježeći pred nasilnim Magjarima, dopriješe mnogi panonski Slaveni k banu Braslavu u posavsku Hrvatsku. Tako je ovdje miješanjem Hrvata s panonskim Slavenima postalo narječje kajkavsko.

mogao dugo obraniti. Bježeći pred nasilnim Magjarima, dopriješe mnogi panonski Slaveni k banu Braslavu u posavsku Hrvatsku. Tako je ovdje miješanjem Hrvata s panonskim Slavenima postalo narječje kajkavsko.

www.crohis.com

III. Hrvatska za narodnih kraljeva.

22. Tomislav, prvi kralj hrvatski. Sačuvao nam se pouzdan dokaz, da je godine 914. u dalmatinskoj Hrvatskoj vladao ban Tomislav.[1] Stari naš ljetopis hrvatski ističe, da je Tomislav bio mlad i junačan vladar. Nije nam ipak poznato, u kakvom je srodstvu bio Tomislav s prijašnjim banovima dalmatinske Hrvatske. Da je Tomislav bio mudar i ugledan vladar, dokazuje već to, što je upravo on prvi ujedinio sve zemlje hrvatske. Evo, kako je do toga došlo.

Magjari su početkom 10. vijeka silovito prodirali u susjedne zemlje. Naravno da nije bila poštedjena ni posavska Hrvatska. Ovuda su Magjari polazili i u Italiju, kamo tolike sredovječne narode vuče želja za plijenom. Sred takovih prilika nastade potreba, da posavska Hrvatska potraži savez s kojom drugom državom. Ona je za bana Braslava priznavala vrhovnu vlast Njemačke, da bude imala moćnu zaštitu. No u Njemačkoj početkom 10. vijeka vlada Ljudevit Dijete (god. 900.—911.), koji ne može braniti ni svoju državu. Magjari su naime g. 907. kod Požuna do nogu potukli Nijemce. Da se laglje brane od Magjara, stvaraju Nijemci posebne vojvodine (Švapska, Bavarska, Lotaringija, Franačka i Saska). Iza smrti pak Ljudevitove porodi se u Njemačkoj gradjanski rat. Jedni su Nijemci za kralja izabrali Konrada I., a drugi Henrika I. Takova dakle Njemačka nije mogla k sebi privlačiti posavske Hrvate. Zato se ovi iza smrti Braslavove sklonu pod zaštitu junačkoga bana Tomislava.

Vladajući odsada čitavom Hrvatskom od Drave i Dunava do Jadranskoga mora, postade ban Tomislav moćan vladar. Velika bijaše vojnička snaga tadašnje Hrvatske. O tomu pripovijeda nam Tomislavov savremenik: bizantinski car Konstantin Porfirogenet. Hrvatska diže — veli Konstantin — 60.000 konjanika i 100.000 pješaka. Na moru ima 80 velikih brodova, na svakomu do 40 ljudi, a 100 manjih brodova, na svakomu 10 do 20 ljudi.[2]

[5] Rački: Documenta, str. 381. Dümmler: »Ueber die südöstlichen Marken des fränkischen Reiches«, str. 54.—56.

[1] Thomas archidiaconus: »Historia Salonitana«. (Digessit dr. Fr. Rački: Zagrabiae 1894. Str. 36.)

[2] Constantinus Porphyrogenetus: »De administrando imperio«. (»Corpus scriptorum historiae byzantinae«. Bonnae 1840. Str. 151.)

Osobito nas iznenadjuje velik broj konjanika hrvatskih. Da to uzmognemo rastumačiti, treba razmotriti starije doba povijesti hrvatske. Od polovice naime 7. vijeka do konca 8. vijeka vode Hrvati mnoge i krvave ratove s Avarima. Pošto su Avari bili konjanici, morahu se i Hrvati boriti na konjima. Tako se u Hrvatskoj razvilo konjaništvo bolje, nego li u zapadnim zemljama, gdje su nekada Germani bili boj s rimskim legijama, a ove bijahu pješačke. — Lako su Magjari na brzim konjima svojim provaljivali u Njemačku, Italiju i Francusku, gdje nije bilo konjanika, koji bi Magjare sustavili na putu. No u Hrvatskoj dočekivao ih je hrabri ban Tomislav s istom silom. Zato Magjari nijesu mogli osvojiti Hrvatske. Narodni naš ljetopisac pripovijeda nam, da je Tomislav imao s Magjarima mnoge bojeve, ali da je uvijek ostao pobjednikom.[3] — Magjari su počevši od g. 898. češće provaljivali u Italiju, da plijene ovu bogatu zemlju. Zadnje takove provale spominju se god. 919. i 924.[4] Ovih je godina već u Hrvatskoj vladao ban Tomislav. Pošto su pak Magjari u Italiju provaljivali preko Hrvatske, moglo je spomenutih godina doći do borbe izmedju njih i Tomislava. Nije ipak isključeno i to, da su Magjari kojiput provalili izravno u Hrvatsku, kada se godine 934. usudiše preko Bugarske prodrijeti sve do Carigrada.

Veća pogibelj zaprijeti banu Tomislavu s istočne strane. Bugarski naime car Simeon Veliki (vlada god. 893.—927.) htjede osvojiti čitav poluotok balkanski. Simeon je potresao carstvom bizantinskim, razbivši Grke god. 917. u krvavoj bici na rijeci Aheloju. Otkidajući komad po komad carstva bizantinskoga, prisili Simeon napokon cara Konstantina Porfirogeneta, da sebi traži saveznike. Konstantin imenuje bana Tomislava svojim namjesnikom u bizantinskoj Dalmaciji, da time sebi osigura njegovu pomoć u ratu sa Bugarima. Tako se evo latinski gradovi: Zadar, Trogir, Split, Dubrovnik, Osor, Krk i Rab sjediniše s ostalom Hrvatskom. U savez sa carem bizantinskim udje i srpski veliki župan Zaharija, premda ga je sam car Simeon godine 923. učinio vladarem srpskim.[5]

Ovaj savez doista je carstvo bizantinsko spasio od propasti. Car Simeon dodje naime g. 924. s velikom vojskom pred Carigrad, da ga osvoji. Istodobno doznade Simeon, da mu se iznevjerio Zaharija. Zato pošalje drugu vojsku bugarsku u Srbiju s nalogom, neka Zahariju zbaci s prijestolja. No Zahariji podje za rukom, te je Bugare potukao. Uhvaćenim vojvodama bugarskim dade Zaharija odsjeći glave, pa ih pošalje u Carigrad. — Doznavši za ovu nesreću, odluči Simeon, da će se Zahariji ljuto osvetiti. On je i onako vidio, da Carigrada ne će moći osvojiti bez brodovlja, koje bi grad opsjedalo s morske strane. Mislio je i na to, da ne bi možda Hrvati i Srbi provalili u Bugarsku, dok on bude boravio pred Carigradom. Zato Simeon (9. studenoga 924.) napusti dalnju opsadu Carigrada, te vojsku svoju pošalje na Srbiju. Kad je Zaharija doznao, kolika se vojska na njega sprema, pobjegne u Hrvatsku k svome savezniku Tomislavu. Mnogi se Srbi zakloniše pred Bugarima u južne hrvatske oblasti (u Duklju, Travunju i Zahumlje); druge pak Srbe odvedoše Bugari u ropstvo.[6]

---

[3] Ivan dr. Črnčić: »Popa Dukljanina ljetopis po latinsku i to nekoliko i još nešto po hrvatsku«. (Kraljevica 1874. Str. 22.)

[4] Rački: »Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustr.«, str. 394.

[5] Drinov: »Južnie Slavjane i Vizantija v X. veke«. (Moskva 1876.) Str. 51. i 52.

[6] Constantinus Porphyrogenetus »De administrando imperio«, str. 158.

Simeon se bojao, da će se Zaharija s preostalim Srbima iz Hrvatske vratiti u Srbiju, čim Simeon sebi zaveže ruke novim ratom sa carstvom bizantinskim. Uz to je želio, da se banu Tomislavu osveti, što je pod svoju zaštitu uzeo Srbe i Zahariju. Zato Simeon već slijedeće godine 925. sastavi novu vojsku, te ju pošalje na Hrvatsku. Ovajput je Bugare vodio vojvoda Alogobotur. Tomislav je vidio, kolika mu pogibelj prijeti. Da od Hrvatske otkloni nesreću, koja je zadesila Srbiju, sabere Tomislav sve Hrvate, pa ih povede protiv Bugara. Alogobotura stiže ljut poraz, te se morade vratiti u Bugarsku.[7]

Sada je Tomislav bio na vrhuncu svoje slave i moći. On je toli sjajno odbio Simeona, komu nije moglo odoljeti carstvo bizantinsko! Je li dakle čudo, ako je u narodu hrvatskom zavladalo silno oduševljenje za Tomislava? Hrvati su iskreno štovali bana Tomislava, koji je ujedinio sve zemlje hrvatske, te ih onda sretno i obranio. To bijaše najzgodniji čas, da se banovina proglasi kraljevinom, a Tomislav da dobije kraljevsku čast. Da se to nije dogodilo kasnije, dokazuju spisi prvoga sabora splitskoga. U ovim naime spisima papa god. 925. već naziva Tomislava kraljem hrvatskim[8]. — Krunu i druge znakove krunidbene dobio je Tomislav po svoj prilici iz Rima. Ondje je naime vladao papa Ivan X. (god. 913.—928.), koji je nekoliko godina prije toga poslao krunu i Simeonu Velikomu. Da Tomislav nije krunu primio iz Carigrada, vidi se već po tomu, što ga njegov savremenik — car Konstantin Porfirogenet — u svojim spisima ne priznaje kraljem. Kod krunisanja kralja Tomislava zastupahu papu valjda njegovi poslanici: jakinski biskup Ivan i polestrinski biskup Leo. Tako naime tvrdi domaći ljetopis popa Dukljanina, te mi doista spomenute biskupe nalazimo nekako u isto vrijeme u Hrvatskoj. Ovi su biskupi Tomislava po svoj prilici pomazali za kralja, da mu tako podaju biljeg posvećene vlasti kraljevske.[9] — Po ljetopisu popa Dukljanina mnogi misle, da se krunidba obavila na Duvanjskom polju u današnjoj zapadnoj Bosni. Ovo se polje tada nalazilo nekako u sredini prostrane države hrvatske, a vrlo je zgodno za takovu svečanost. Kod krunisanja se naime vazda sabire čitava vojska s velikašima i dostojanstvenicima (biskupi i župani). Za toliki pak broj ljudi nema mjesta u sredovječnim gradovima, koji su redovito maleni i utvrdjeni. Spomenuti već ljetopis veli, da se poslije krunisanja držao i sabor na Duvanjskom polju[10]. I to odgovara tadašnjim prilikama, a bez dvojbe bijaše dosta toga, što se moralo urediti na saboru, jer je trebalo provesti neke reforme u novome kraljevstvu.

23. Splitski sabori. Istodobno, kad je Tomislav zavladao bizantinskom Dalmacijom, dodje po drugiput do jedinstva u crkvi kršćanskoj. To bijaše djelo bizantinskoga cara Konstantina Porfirogeneta, koji se nadao papinoj pomoći u borbi sa bugarskim carem Simeonom. Sada počnu i biskupi dalmatinski tražiti ona prava, koja uživahu prije svoga priključenja grčko-istočnoj crkvi. Oni su naime pretrpjeli veliku štetu radi toga, što se odijeliše od Rima, jer im je ninski biskup preoteo duhovnu pastvu u dalmatinskoj Hrvatskoj. Zato počnu biskupi dalmatinski

[7] Constantinus Porphyrogenetus, str. 158.
[8] Rački: Documenta, str. 189.
[9] Ivan Kukuljević: »Prvovjenčani vladaoci Bugara, Hrvata i Srba i njihove krune«. (Rad Jugoslavenske akademije, knjiga 58., str. 33.—37.)
[10] Črnčić: Popa Dukljanina ljetopis, str. 14 i 15.

zahtijevati, neka se hrvatska biskupija u Ninu ukine, jer da nije postojala u prijašnja vremena. Uz to nastojahu, da se u Hrvatskoj prestane služba božja služiti jezikom slavenskim, jer da se Bog smije slaviti samo posvećenim jezicima, a to su: latinski, grčki i židovski.

Dalmatinski su biskupi umjeli, da za svoje ciljeve predobiju papu Ivana X. Zato papa stade raditi oko toga, da se u Hrvatskoj drži crkveni sabor. Na tome saboru zastupat će papu oni isti poslanici (biskupi: Ivan i Leon), za koje držimo, da ga zastupahu kod krunisanja kralja Tomislava[1]. O čemu će se raspravljati na saboru? Izravnat će se spor izmedju ninskoga biskupa Grgura i ostalih biskupa u Hrvatskoj; zatim će sabor stvoriti odluku o crkvenom jeziku; napokon će zaključiti neke odredbe glede poboljšanja ćudorednosti svećenstva i puka.

Proti slavenskome jeziku kod službe božje diže svoj glas papa Ivan X. još prije otvorenja sabora. Papa je naime upravio poslanicu svomu »ljubljenomu sinu Tomislavu, kralju Hrvata, i Mihajlu, preuzvišenomu banu Zahumljana«, zatim biskupima, županima, svećenicima i čitavome narodu u Hrvatskoj i Dalmaciji. U toj poslanici papa ističe, kako su današnje hrvatske zemlje primile duševnu hranu od apoštolskih učenika. Zato papa usporedjuje Hrvate s Anglosasima, koji da su takodjer primili kršćanstvo od »apoštolske matice crkve«. Papa upozoruje na sveto pismo, po kojemu treba da Bogu posvetimo ne samo desetinu imetka našega, već i desetinu našega života na zemlji. Potonjoj dužnosti zadovoljit ćemo onda, ako svoju djecu od rane mladosti šaljemo u školu, da uče korisne znanosti; ovakova će djeca onda moći vlastitim znanjem odvraćali roditelje svoje od zabluda. Papa nadalje veli ovako: »Koji bi se dakle odabrani sin svete stolice rimske, kao što ste Vi, nasladjivao, kada se služba obavlja barbarskim ili slavenskim jezikom?« Na koncu poslanice svoje opominje papa Hrvate, neka u svemu slušaju njegove poslanike, ako ne će, da budu izopćeni iz crkve[2].

Papa je posebno pismo poslao splitskomu nadbiskupu Ivanu i njemu područnim biskupima. U tome pismu veli papa, da se dobri kršćani ne smiju ravnati po nauku Metoda, koga on ne nalazi uvrštena medju svete pisce. Podjedno papa biskupe ozbiljno pozivlje, neka uznastoje, da se u Hrvatskoj bude služba božja obavljala po običaju rimske crkve, i to jezikom latinskim, a ne tudjim[3].

Crkveni sabor hrvatski sastade se god. 926. u Splitu. Na taj sabor dodje splitski nadbiskup Ivan s ostalim biskupima dalmatinskim; medju ovima sačuvalo nam se samo ime zadarskoga biskupa Formina. Naravno da je na sabor došao takodjer Grgur Dobre, biskup iz Nina. Sabor su prisutnošću svojom počastili: hrvatski kralj Tomislav, zahumski ban Mihajlo Višević, te mnogi velikaši hrvatski. Zapisnik ovoga sabora dokazuje, da su njemu prisustvovali takodjer srpski velikaši. To su oni Srbi, koji se zajedno sa Zahar ijom god. 924. pred Simeonom Velikim zakloniše u Hrvatsku. Srpski su velikaši po svoj prilici boravili na dvoru kralja Tomislava kao gosti njegovi. Pošto je pak u ono doba već bilo uspostavljeno crkveno jedinstvo, mogli su i srpski velikaši doći na sabor splitski. Svjetovna se gospoda nijesu miješala u rasprave saborske. Isto

[1] Rački: »Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustr.«, str. 188.
[2] Ibidem, str. 189. i 190.
[3] Rački: Documenta str. 188. i 189.

je vrijedilo i za prisutne svećenike (latine i glagoljaše), izuzevši možda opate. Sačuvani spisi vele, da je to bio »vrlo sjajan sabor«[4].

Na saboru stvoreno je 15 zaključaka, od kojih nas zanimaju samo 1., 3., 10., 11. i 12. zaključak. O njima se naime povela živahna rasprava, dočim su drugi zaključci stvoreni valjda jednoglasno. — Prvi zaključak proglašuje nadbiskupa splitskoga »primasom« (prvakom) crkve hrvatske. On će kao takav posvećivati ostale biskupe hrvatske i sazivati ih na crkvene sabore. — Treći zaključak odredjuje, da nijedan biskup ne smije prekoračiti granice biskupije svoje; svaki smije upravljati samo svojom biskupijom, te jedino u njoj rediti svećenike i posvećivati nove crkve. Ovaj zaključak bijaše naperen protiv Grgura ninskoga, koji je kao »biskup Hrvata« preoteo latinskim biskupima gotovo svu duhovnu pastvu. — Deseti članak zabranjuje biskupima u crkvi promicati slavenski jezik. Redovnici i klerici mogu doduše Bogu služiti jezikom slavenskim: ali im nijedan biskup ne smije u svojoj crkvi dopustiti, da služe svetu misu. No biskupi su valjda i sami uvidjeli, da se ovaj zaključak ne bude mogao provesti, jer ogromna većina svećenika služi sv. misu jezikom slavenskim. Zato je sabor tomu zaključku stavio ovaj dodatak: Ako bi se pokazalo pomanjkanje latinskih svećenika, tada mogu biskupi od pape zamoliti dozvolu, da svetu misu služe slavenski svećenici.[5]

Posve je razumljivo, da se biskup Grgur borio proti ovim ustanovama, jer su one vrijedjale prava njegova. On se mogao pozvati na pismo, što ga je papa Ivan VIII. god. 879. pisao Teodoziju, izabranom biskupu ninskomu. Ovim je pismom spomenuti papa učinio Teodozija prvakom narodne crkve hrvatske, jer ga je podložio izravno rimskoj stolici. Zato i nije biskupa Teodozija posvetio nadbiskup splitski, nego sam papa Ivan VIII. Prema tomu nije pravo, da Grgur, kao nasljednik Teodozijev, bude odsada podložan splitskome nadbiskupu. Slavensku pak službu božju odobrio je papa Ivan VIII.

Medjutim je borba Grgura ninskoga bila uzaludna u saboru, gdje su latinski biskupi i opati činili većinu. Valjda je Grgur tečajem rasprave izjavio, da njega ne će vezati 1. zaključak. Zato sabor 11. zaključkom odredjuje: »Biskup Hrvata (t. j. Grgur ninski) mora se pokoravati nadbiskupu naše crkve, kao što i mi svi drugi«. — Ipak su latinski biskupi i opati bili u strahu, da i kralj Tomislav misli poput biskupa Grgura. Bojahu se Latini, da kralj i velikaši hrvatski ne bi osujetili neke zaključke sabora splitskoga. To bijaše povodom, da je stvoren 12. zaključak, koji glasi ovako: »Ako bi kralj i gospoda hrvatska željeli, da svomu (t. j. ninskomu) biskupu podlože sve biskupije, koje se nalaze unutar medja naše (t. j. splitske) metropolije, — ne će nijedan od nas (biskupa) po čitavoj zemlji njihovoj krstiti ili crkve posvećivati ili svećenike rediti... Račun o svemu, što će uslijed toga trpjeti crkva kršćanska, dat će Bogu kralj (hrvatski) i biskup njegov; naša je savjest čista pred Bogom«[6].

Splitski svećenik Petar odnese zaključke ovoga sabora na potvrdu papi. No u Hrvatskoj nastade veliko nezadovoljstvo zbog već spomenutih zaključaka. Protiv njih prizove se ninski biskup Grgur na samoga papu Ivana X. Možda je to isto učinio takodjer kralj Tomislav. Tako možemo sebi tumačiti, što sada popušta ovaj inače odlučni papa. Papa

[4] Rački: »Documenta historiae Chroaticae«, str. 190.
[5] Rački: Documenta, str. 191. i 192.
[6] Ibidem, str. 192.

naime potvrdjuje samo one zaključke, u kojima su latinski i hrvatski prelati bili složni. Da se pak riješe prijeporna pitanja, pozivlje papa u Rim biskupa Grgura i nadbiskupa Ivana; ovaj može mjesto sebe poslati kojega područnoga biskupa[7].

Spor izmedju nadbiskupa splitskog i biskupa ninskog potrajao je do god. 928. Prije se nije mogao riješiti, jer se Hrvatska nalazila u novome ratu sa Bugarskom. Simeon Veliki nije mogao pregorjeti poraz, koji je god. 925. snašao njegvoga vojvodu Alogobotura. Zato god. 927. ponovno diže vojsku, koju osobno povede na Hrvate. No junački kralj Tomislav pobijedi i slavnoga Simeona 27. svibnja 927. Od jada i sramote umre sijedi car Simeon neposredno iza toga poraza[8]. — Simeona je naslijedio njegov sin Petar. Sada se Tomislav počne spremati za provalu u Bugarsku[9]. Ovo je dočuo i papa Ivan X. Papa se pobojao, da ne bi uslijed trvenja nastradala i Hrvatska i Bugarska, što bi moglo biti od koristi jedino carstvu bizantinskomu. Zato papa šalje u Hrvatsku svoje poslanike: biskupa Madalberta i vojvodu Ivana od Kume, koji će Tomislava izmiriti s Petrom[10]. — Prigodom sklapanja toga mira sigurno se Tomislav zauzeo takodjer za Srbe. I doista počnu se poslije toga u opustošenu Srbiju vraćati Srbi iz Hrvatske i Bugarske, te je Češlav obnovio državu srpsku[11]. Ipak je još dosta Srba ostalo u južnoj Hrvatskoj, osobito u Duklji (današnja Crna Gora).

Kad je taj mir doista bio utvrdjen, lati se biskup Madalbert i drugoga posla: da naime izravna spor izmedju biskupa Grgura i nadbiskupa Ivana. U tu svrhu sazove biskup Madalbert god. 928. drugi crkveni sabor. I na taj sabor dodjoše u Split biskupi dalmatinski, zatim biskup Grgur, kralj Tomislav i velikaši hrvatski. Srpskih velikaša nije više bilo na drugomu saboru splitskomu. Na tome saboru dodje izmedju Latina i Hrvata do nagode. Latini su naime prestali zahtijevati, neka se ukine slavenska služba božja; Hrvati pak priznadoše prvenstvo nadbiskupa splitskoga. Ponovno se stvorio zaključak, da nijedan biskup ne smije u duhovnoj pastvi zalaziti u tudju biskupiju. Istraživanjem se dokazalo, da su od starine u Dalmaciji postojale samo biskupije: u Zadru, Rabu, Krku, Osoru, Skradinu, Duvnu, Stonu, Dubrovniku i u Kotoru. Ove se biskupije i nadalje moraju pokoravati nadbiskupu splitskomu. Dokazalo se i to, da je nekada u Ninu bio samo nadsvećenik, koji se pokoravao biskupu zadarskomu. Zato se ninska biskupija mora ukinuti, njezin pak biskup Grgur može se smjestiti u Skradinu, Sisku ili Duvnu. Ova su mjesta dobro naseljena, te imaju mnogo svećenika i vjernika; osim toga dokazano je, da su u Skradinu, Sisku i Duvnu nekada bila sijela biskupije. Sabor je biskupu Grguru stavio na volju, da sebi odabere jednu od ovih biskupija ili makar sve tri. Time su valjda latinski biskupi htjeli, da Grguru nadoknade štetu, koja ga je snašla, kada se morao odreći dotadašnje velike duhovne pastve[12].

Novi papa Leo VI. potvrdi god. 928. sve zaključke ovoga drugoga sabora splitskoga. Samo je biskupu Grguru zapovjedio, da se ima za-

[7] Rački: Documenta, str. 193.
[8] Theophanus continuatus. (Bonsko izdanje, str. 411.) Georgius Monachus. (Bonsko izdanje, str. 904.)
[9] Georgius Monachus, str. 904.
[10] Gfrörer: »Bizantinische Geschichte«, knj. II. str. 186.
[11] Constantinus Porphyrogenetus: »De administrando imperio«, str. 168. i 179.
[12] Rački: Documenta, str. 194. i 195.

dovoljiti skradinskom biskupijom. Podjedno mu zaprijeti izopćenjem iz crkve, ako bude dirao u tudje biskupije. Papa naime piše ovako: »Grguru pako, koji je za nepovoljnih i zlih vremena postao biskupom u zemlji Hrvata, zapovijedamo, da bude biskupom jedino u skradinskoj biskupiji; u tudje biskupije neka više ne dira, jer kad bi to činio, znajte, da bih ga ja odmah izopćio iz crkve«[13].

24. Nasljednici kralja Tomislava. Nije nam poznato, kada je umro kralj Tomislav. Njemu nestaje spomena iza godine 928. Tomislava je na hrvatskom prijestolju naslijedio kralj Trpimir, koji mu bijaše valjda brat. O Trpimiru pripovijeda nam njegov savremenik — bizantinski car Konstantin Porfirogenet[1] — ovo: Za Trpimirova vladanja došao je iz Franačke u Hrvatsku neki čovjek po imenu Martin. Nije bio svećenik, ali zato veoma pobožan. Martin je u Hrvatskoj pravio mnoga čudesa; podjedno je Hrvate sklonuo, da obnove zavjet, što ga rimskomu papi položiše prigodom svoga pokrštenja: da naime ne će provaljivati u tudje zemlje. Čini se, da je ova obnova zavjeta bila učinjena povodom ratova, koje su Hrvati posljednjih 50 godina vodili s Mlečanima na moru i sa Bugarima na kopnu.

Ne znamo točno, kada je umro kralj Trpimir. Sigurno je samo to, da najkasnije god. 940. počinje u Hrvatskoj vladati kralj Krešimir. I to razabiremo iz imenika splitskih nadbiskupa. Ondje naime stoji zabilježeno, da su u vrijeme splitskoga nadbiskupa Ivana VIII., koji je umro god. 940., u Hrvatskoj vladali najprije Trpimir, a kasnije Krešimir[2]. Savremeni bizantinski car Konstantin Porfirogenet veli, da je Krešimir bio sin Trpimirov. Isti car piše, da je hrvatsko kraljevstvo bilo još na prijašnjoj visini i moći. Hrvatska je naime imala na kopnu veliku vojsku (car veli upravo: 100.000 pješaka i 60.000 konjanika), a na moru jaku mornaricu (180 ratnih ladja). Ipak nijesu Hrvati vodili navalnoga rata.[3]

Po nekom ne posve sigurnom izvoru[4] podigao je kralj Krešimir I. sebi novu prijestolnicu u Solinu kod Splita. Ovdje je njegova žena Jelena dala sagraditi dvije crkve (sv. Stjepana i sv. Marije), u kojima će se pokapati kraljevi hrvatski. Po tome izvoru umrla je kraljica Jelena god. 954. Naprotiv držimo, da je njezin muž kralj Krešimir umro izmedju god. 945. i 948. Naslijedio ga je njegov sin Miroslav. Ovaj bijaše valjda još malodoban, kad je mogao u državi toliko osiliti ban Pribina. Samo četiri godine vladao je kralj Miroslav, koga dade ubiti premoćni njegov ban Pribina. O tomu nam savremeni bizantinski car Konstantin Porfirogenet pripovijeda toli živo, kao da se ovo ubojstvo dogodilo upravo onda, kad je car pisao svoju povijest. Drži se pak, da je car svoju povijest pisao izmedju god. 949. i 952.

Poslije ubojstva kralja Miroslava nastadoše u mladoj kraljevini Hrvatskoj veliki nemiri. Valjda se ban Pribina htio uspeti na hrvatsko prijestolje, te je u tome nastojanju svome nailazio na jak otpor. Ove smutnje

[13] Rački: »Documenta historiae Chroaticae«, str. 196. i 197.

[1] Constantinus Porphyrogenetus: »De administrando imperio«, caput 31.
[2] Farlati: »Illyricum sacrum«, tomus I. str. 334.
[3] Const. Porphyr., caput 31.
[4] To je rukopis »Salonitana et Spalatensia«, prije u knjižnici grofa Fanfogne-Garagnina u Trogiru, a sada u hrv. drž. arkivu u Zagrebu. (Vidi Bulićevu raspravu u »Vjesniku hrv. arheološkoga društva«, nova serija, knjiga V. str. 223—227.)

bijahu veoma štetne za mladu kraljevinu Hrvatsku. Cijeli naime krajevi počnu se kidati od Hrvatske, da ne budu pod vlašću ubojice Pribine. Time se najbolje okoristio srpski veliki župan Češlav Klonimirović, koji je zavladao nad Bosnom i južnom (Crvenom) Hrvatskom. Možda je Češlava u tome nastojanju podupirao također carigradski dvor. Vidimo naime, da Češlav priznaje vrhovnu vlast carstva bizantinskoga, pod koju sada dodjoše i spomenute hrvatske oblasti. Naravno da se uslijed toga znatno umanjila moć kraljevine Hrvatske. Bizantinski car Konstantin Porfirogenet u svojoj povijesti veselo ističe, da Hrvatska na moru »sada ima samo 30 ratnih ladja«, pa da je pao i broj pješaka i konjanika[5].

Poslije nekog vremena uspeo se na hrvatsko prijestolje kralj Mihajlo Krešimir, po svoj prilici brat nesretnoga Miroslava. Za kralja Mihajla Krešimira znademo, da je imao pobožnu i plemenitu suprugu, koja se zvala Jelena. Grobni spomenik ove kraljice otkrio je g. 1898. dr. Frano Bulić medju razvalinama crkve sv. Marije od Otoka u Solinu. Na grobnom spomeniku sačuvao se latinski natpis, koji u hrvatskom prijevodu glasi ovako[6]: »U ovome grobu počiva slavna Jelena, žena kralja Mihajla, a majka kralja Stjepana, koja je bila vladarica. Dne 8. listopada umrije u miru. Ovdje bješe pokopana 10. ožujka g. 976. od upućenja Gospodinova. Ona, koja je kraljevstvu za života bila majka, postade (majkom) sirota i zaštitnicom udovica. Čovječe, ovamo gledavši reci: Bože, smiluj se duši (njezinoj)!«

Spomenuti grobni natpis kraljice Jelene dokazuje nam, da je kralja Mihajla Krešimira na prijestolju naslijedio njegov sin Stjepan Držislav. Ova se promjena na hrvatskom prijestolju dogodila svakako prije g. 976., kada je umrla Stjepanova majka Jelena. Iz nadgrobnog naime natpisa razabiremo, da je kraljica Jelena barem neko vrijeme bila udovica.

Ne ćemo pogriješiti, ako uzmemo, da se kraljevina Hrvatska za vladanja kralja Mihajla Krešimira opet podigla iz nesreće, koja ju je zadesila prigodom nutarnjih smutnja iza ubojstva kralja Miroslava. U Srbiji je naime oko god. 960. umro veliki župan Češlav Klonimirović bez pravoga nasljednika. Već god. 971. postaje Srbija pokrajinom carstva bizantinskoga. Držimo dakle, da je sada Bosna s većim dijelom Crvene Hrvatske došla opet u okvir kraljevine Hrvatske. Nije nam se vratila Duklja, gdje je pod konac 10. stoljeća zavladao Ivan Vladimir, rodjak Češlava Klonimirovića.

Da je kraljevina Hrvatska ojačala na moru, vidi se iz ove činjenice: Arapski gusari opet uznemirivahu sela i gradove na hrvatskoj obali Jadranskoga mora. Radi toga sastave Hrvati oveću mornaricu, s kojom podju g. 969. protiv Arapa. Do bitke dodje kod talijanskoga poluotoka Monte Gargano, gdje su Hrvati stekli sjajnu pobjedu.

Kralj Mihajlo Krešimir darovao je samostanu sv. Krševana u Zadru neko zemljište, koje se tada zvalo Ikulus, dočim se danas zove Diklo[7]. Uz kralja Mihajla Krešimira spominje se njegov ban Pribina. Možda je to onaj isti ban, koji je nekada ubio kralja Miroslava. Pribina bijaše »moćan ban«, kako se upravo ističe u odnosnoj listini. S tim se opet

[5] Constantinus Porphyrogenetus: »De administrando imperio«, caput 31.

[6] Frano Bulić: »Izvještaj o crkvi sv. Marije od Otoka i nadgrobnom napisu kraljice Jelene«. (Vjesnik hrv. arheol. društva svezak V. str. 220.) Šišić dr. Ferdo: »Priručnik izvora hrvatske historije«, str. 128.

[7] Rački: »Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustr.«, str. 62.

slaže bilješka cara Konstantina Porfirogeneta, koji veli, da tadašnji hrvatski ban (Pribina) drži tri županije: Gacku, Liku i Krbavu[8].

Godine 970. nalazimo na hrv. prijestolju kralja Stjepana Držislava. On je vladao do svoje smrti, koja ga je snašla oko g. 995. Njegov savremenik bijaše u Bugarskoj silni car Samuel. Poput nekadašnjega cara Simeona htjede i Samuel, da osvoji čitav poluotok balkanski. Samuelu podje za rukom, te je doista carstvu bizantinskom oteo mnoge pokrajine. Pod vrhovnu vlast Samuela dodje i Duklja, gdje je u to vrijeme vladao kralj Ivan Vladimir. Naravno da je ista pogibelj prijetila i Hrvatskoj. Zato kralj Držislav stupa u savez s Vazilijem II., carem bizantinskim. Vazilije se tomu savezu radovao, pa za uzvrat daje Držislavu naslov »eparha« ili patricija. Časnim naslovom »eparha« običavaju carevi bizantinski odlikovati slavenske vladare i vojvode.[1]

Pošto je car Samuel u Bugarskoj progonio i vlastite rodjake svoje, potraži njih 14 zakloništa u Hrvatskoj. Ovdje ih kralj Držislav gostoljubivo primi i nastani u podgradju grada Klisa. Bugarski bjegunci pripadahu rimokatoličkoj crkvi; zato po savjetu splitskoga nadbiskupa Martina sabraše god. 994. izmedju sebe novce za gradnju lijepe crkve sv. Mihajla u Solinu.[2] U vrijeme kralja Stjepana Držislava bijaše hrv. banom Godimir.[3]

25. Kralj Svètoslav. Iza kralja Stjepana Držislava ostadoše 3 sina: Svetoslav, Krešimir i Gojslav. Kod svih slavenskih naroda postojalo je načelo, da u takvom slučaju sva braća zajednički preuzmu očevu baštinu, pa da svaki brat vlada u jednom dijelu države, a najstariji brat naslijedi oca u starješinstvu, te on vodi cijelu državu. Istu je želju na samrti (oko god. 995.) izrazio kralj Stjepan Držislav. Ali najstariji njegov sin Svetoslav ne htjede se pokoriti očevoj želji, te sam sebi prisvoji vlast u cijeloj državi hrvatskoj.[1] Banom postade Gvarda.

Sve do tada plaćali su Mlečani hrvatskim kraljevima godišnji danak. Toga nije mogao podnositi Petar II. Orseolo, koji g. 991. postade dužd mletački. Petar upotrijebi svu lukavost svoju, da Mlečane oslobodi sramotnoga danka, što su ga Hrvatima plaćali preko 100 godina. On je uopće nastojao, da republiku mletačku digne do što veće moći. Zato je primjerice sebe zvao »robom« cara bizantinskoga, samo da u Carigradu steče pogodnosti za trgovinu mletačku. I doista dobije on g. 992. »zlatnu bulu«, t. j. povelju sa svilenom vrpcom, na kojoj visi pečat, koji je utisnut u zlatni listić mjesto u vosak. Ovom bulom daje bizantinski car mletačkim trgovcima velike polakšice. Odsada će n. pr. mletački brodovi plaćati 15 dukata, kad izlaze iz luke carigradske, a samo 2 dukata, kad ulaze u nju, dočim su svi tudji brodovi morali pri izlazu i ulazu plaćati po 30 dukata! Ova je povlastica Mlečanima omogućila, da svoju robu u Carigradu prodavaju znatno jeftinije (odnosno s većim dobitkom), nego li drugi trgovci. Jednako su Mlečani i obrtnine carigradske po svijetu razvozili boljim uspjehom, nego li do tada. Time je mletačka trgovina postala unosnijom, te je u Mlecima poraslo blagostanje.

[8] Constantinus Porphyrogenetus: »De administrando imperio«, caput 30.
Thomas archidiaconus: »Historia Salonitana«, caput 13.
[2] Rački: Documenta, str. 23. i 24.
[3] Farlati: »Illyricum sacrum historiae Chroaticae periodum antiquam illustr.«, str. 62.

[1] Šišić: »Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji«, str. 65.—86. (»Vjesnik hrv. arheološkog društva« g. 1914.)

Mletačka je utakmica mnogo smetala hrvatskim trgovcima. Osobito su to osjećali primorski gradovi u Hrvatskoj. Lukavi je dužd Petar znao za brigu, s kojom hrvatski trgovci idu u susret budućnosti svojoj. Zato on u Hrvatsku pošalje svoje ljude (agente), koji će naše Primorce uputiti, kako bi se mogli osloboditi neprijatnog položaja svoga. Ovi su ljudi nagovarali trgovce u Primorju, neka se stave pod mletačku zaštitu, pa će onda i njihovi brodovi uživati polakšice u luci carigradskoj. Dužd je dapače znao isposlovati, da mu je carstvo bizantinsko ustupilo svoje nekadašnje »pravo« na Dalmaciju.[2]

Duždu mletačkomu podje namjera za rukom, te je naskoro imao svojih pristaša u primorskim gradovima hrvatskim. Njegovoj stranci pripadahu u prvom redu trgovci (iz osobne koristi), zatim Latini, a većim dijelom i svećenstvo. Da pak lakše uspije s osnovom svojom, privuče Petar k sebi takodjer kraljeva brata Krešimira. Njemu bijaše krivo, što ga je iz vlasti posvema potisnuo brat Svetoslav. Zato se valjda nadao, da će i on uz pokroviteljstvo moćnoga dužda mletačkoga doći do vlade, koja mu po pravu pripada. Savremeni mletački pisac veli, da se izmedju Krešimira i Svetoslava porodila velika svadja radi prijestolja.[3]

Spremivši se valjano, uskrati dužd Petar II. Orseolo hrvatskomu kralju običajni danak. Radi toga počne Svetoslav smetati mletačkoj plovidbi uz hrvatske obale. Mletački dužd opremi 6 ratnih ladja, s kojima Badovarije Bragadin g. 996. zauzme grad Vis, odakle sve žitelje odvede zarobljene u Mletke. Sada je istom došlo na moru do velikog neprijateljstva izmedju Hrvata i Mlečana. Za ovih borba ljuto stradahu primorski gradovi, u kojima je kralj Svetoslav progonio mletačke privrženike. Najgore prodje grad Zadar, gdje su Hrvati »Neretvani« početkom godine 1000. zarobili 40 gradjana. Sada se dalmatinski gradovi obrate na mletačkoga dužda s molbom, neka ih oslobodi dalnjih progona. Istodobno je kralj Svetoslav zatražio od dužda Petra Orseola, neka opet plaća danak. Veli se, da je dužd odgovorio, da će danak predati osobno, jer da ga ne bi rado slao po kakvomgod poslaniku. I doista se mletački dužd na Spasovo (22. svibnja) g. 1000. zaputi u Hrvatsku. Sa sobom je vodio veliko brodovlje, a biskup Dominik izruči mu »stijeg pobjede«. To bijaše znakom, da lukavi dužd ide u rat, a ne u posjete.[4]

Brodovlje mletačko dodje najprije pred stari grad Osor (na otoku Cresu). Latinsko žiteljstvo toga grada bijaše već pripravno, kako treba dočekati dužda mletačkoga. Osor priznade vladu mletačku, a mnogi žitelji njegovi stupe u vojsku duždevu. Mlečani ostadoše u Osoru nekoliko dana (preko Duhova), a onda otploviše prema Zadru. Ovdje su dužda mletačkoga već očekivali mnogi duhovni i svjetovni poglavari gradova dalmatinskih, poimenci biskupi i načelnici iz Krka i Raba. Načelnik i biskup zadarski podju dapače sa starješinama i svećenstvom u susret brodovlju mletačkomu, pa dužda svečano uvedu u svoj grad. U Zadru ostade Petar Orseolo 5 dana. Prikupivši pomoćne ladje iz sjeverne Dalmacije, krene dužd iz Zadra nešto južnije pred Biograd. To

[2] Dandulo: »Chronicon Venetum«. (Muratori: »Scriptores rerum Italicarum«, knj. XII., str. 227.)

[3] Johannes diaconus: »Chronicon Venetum«. (Pertz: »Monumenta Germaniae«. Scriptores, VII. str. 30.)

[4] Johannes diaconus: »Chronicon Venetum«, str. 31

bijaše čisto hrvatski grad na moru. Ipak se Biogradjani pokloniše duždu, bojeći se velike sile njegove.[5]

Ploveći dalje na jug, dopre mletački dužd najprije na otok Vrgada, a onda pred Trogir. Ovdje ga je lijepo dočekao biskup sa svećenstvom, a takodjer Krešimir, brat kralja Svetoslava. Krešimir položi duždu prisegu vjernosti; podjedno mu za taoca predade svoga sina Stjepana, koji bijaše još dječak. Iz Trogira podje dužd u Split, gdje ga dočeka nadbiskup sa brojnim narodom i svećenstvom. Medjutim se na moru dogodio mali okršaj izmedju Mlečana i Neretvana. Mlečani zarobiše 40 odličnih Neretvana, ali ih kasnije pustiše na slobodu; zadržaše samo šestoricu kao jamce, da Neretvani ne će uznemirivati mletačke trgovce i dalmatinske gradove. Iz Splita podje dužd na otok Korčulu. Kada su i stanovnici toga otoka priznali vlast mletačku, zaputi se dužd do otoka Lastovo. Mlečani su ovaj otok oplijenili iz osvete za prijašnje gusarenje. Ovamo dodju i dubrovački poslanici sa biskupom svojim, te i oni priznadu vrhovnu vlast mletačku.[6]

Nato se dužd Petar II. Orseolo slavodobitno vrati u Mletke. Može se reći, da je ovaj njegov pohod republici mletačkoj donio prevlast na Jadranskome moru. Kasnije se u Mlecima na uspomenu ove vojne svake godine na Spasovo slavila svečanost »duždeva vjenčanja s morem«. Na taj blagdan pošao bi dužd mletački s velikom i sjajnom pratnjom na raskošno opremljenu ladju. Tu bi mu predali zlatan prsten, koji je blagoslovio patrijarka mletački. Dužd bi nato ovaj prsten bacio u more, izgovarajući ove riječi: »More! S tobom se vjenčamo u znak našega pravoga i vječnoga gospodstva«.

U osvojene gradove hrvatske pošalje dužd odmah i svoje namjesnike. Tako je u Splitu zavladao duždev sin Oto Orseolo, u Trogiru: Dominik Polan, u Biogradu: Mihajlo Vitalis, u Zadru: Justinijan Mafej, a na otoku Korčuli: Marin Memo.[7]

Izdan od brata svoga i od primorskih gradova — nije kralj Svetoslav mogao ni zametnuti borbu s Mlečanima. On se dapače htjede upustiti u pregovaranje sa duždem mletačkim. Zato pošalje pred njega još u Zadar svoje poslanike, po kojima je duždu ponudio mir. Ali oholi Petar II. Orseolo odbije poslanike Svetoslavove, jer bijaše i onako siguran, da će postići svoj cilj.[8]

26. Krešimir »Surinja« i Gojslav. Iza g. 1000. nestaje spomena kralju Svetoslavu. Na prijestolju naslijedio ga je njegov brat Krešimir, koji ima nadimak »Surinja«.[1] Krešimir uze brata Gojslava za svoga suvladara. Hrvatskim pak banom postade velikaš Božeteh.[2] Kraljev sin Stjepan ostade i nadalje u Mlecima, gdje ga je dužd Petar II. Orseolo prije g. 1008. oženio sa svojom kćerkom Hicelom.[3] Pošto je Hicelin brat Ivan imao za ženu bizantinsku princesu Mariju, postade hrvatski kraljević Stjepan rodjakom carskoga dvora u Carigradu.

[5] Johannes diaconus: »Chronicon Venetum«, str. 31. i 32.
[6] Johannes diaconus, str. 32. i 33.
[7] Rački: »Documenta historiae Chroaticae«, str. 429.
[8] Joannes: »Chronicon Venetum«, str. 32.

[1] Joannes diaconus: »Cronicon Venetum«, str. 32.
[2] Rački: »Documenta historiae Chroaticae«, str. 62.
[3] Joanes diaconus: »Chronicon Venetum«, str. 37

Krešimir odluči, da će Mlečanima oteti gradove i otoke dalmatinske. Namjeru svoju počne izvoditi iza smrti lukavoga dužda Petra II. Orseola. Ovoga je u Mlecima god. 1009. naslijedio njegov mladi sin Oto, koji nije bio ravan ocu svomu. Kralju Krešimiru podje za rukom, te je redomice osvojio Zadar i druge primorske gradove. Ovi zatraže pomoć i zaštitu od republike mletačke. Sada se Mlečani preplaše, da Hrvati ne bi opet ojačali na moru. Ovo htjede predusresti i sam dužd Oto Orseolo. Zato on već g. 1018. s velikim brodovljem poleti u Dalmaciju. Pošto je nova hrvatska mornarica bila još preslaba, da odoli Mlečanima, stiže ju poraz. Tako je dužd mletački mogao ponovno pod svoju vlast spraviti otoke i primorske gradove.[4] Kada se dužd Oto Orseolo koncem g. 1018. iz Dalmacije vraćao u Mletke, pokloniše mu se: Majo, biskup grada Raba, Vitalis, biskup grada Krka, i Martin, biskup grada Osora. Svi ovi biskupi zajedno sa svećenstvom, načelnicima i narodom spomenutih gradova i otoka (Raba, Krka, Cresa i Lošinja) obećaše, da će i nadalje plaćati godišnji danak duždu mletačkomu.[5]

Istodobno zaprijetila je Hrvatskoj velika pogibelj od carstva bizantinskoga. Caru naime Vaziliju II. posluži sreća, te je g. 1018. — iza dugih i krvavih ratova — osvojio nedavno još toli moćno carstvo bugarsko. Nato zaželi car, da svome carstvu podloži čitav poluotok balkanski. I doista su njegovu vlast odmah priznali Srbi. Pošto se tako primaknuo i hrvatskoj državi, morade kralj Krešimir birati ili rat sa carem Vazilijem ili vrhovno gospodstvo njegovo. Krešimir se zajedno sa svojim bratom Gojslavom g. 1019. odluči za ovo potonje, jer je morao uvidjeti, da ne bi mogao odoljeti prejakomu i krvoločnomu caru bizantinskomu. Za uzvrat dobio je Krešimir iz Carigrada velike časti i bogate darove.[6]

Kralja Krešimira ne htjede slijediti Sermo, koji je upravljao Srijemom. Zato car bizantinski pošalje u Srijem svoju vojsku, koju je vodio Konstantin Diogen, carski namjesnik u susjednoj bizantinskoj pokrajini, dakle valjda u današnjoj kraljevini Srbiji. Konstantin je Sermu po svome glasniku poručio, da se želi s njime sastati i porazgovoriti o nekim stvarima; da se pak Sermo ne bi bojao zasjede, predloži mu Konstantin sastanak na obali medjašnje rijeke (Save), kamo će svaki od njih dovesti samo 3 sluge. Sermo povjeruje poruci i dodje na opredijeljeno mjesto. Iza kratkoga razgovora Konstantin naglo izvadi nož, što ga je držao sakrivena u njedrima, pa ga Sermu turi u rebra. Ovako je Konstantin lukavim (upravo bizantinskim) načinom ubio Šerma i pokorio Srijem, gdje je počevši od g. 1019. upravljao u ime cara bizantinskog.[7]

Krešimir nije nikako mogao pregorjeti gubitak primorskih gradova i otoka dalmatinskih. Zato mu dobro dodje borba, koja je u Mlecima nastala izmedju gradjana i dužda Otona Orseola. No čim je kralj hrvatski počeo osvajati primorske gradove, zamjeri se carstvu bizantinskomu. Stari car Vazilije II. pošalje g. 1024. prema Hrvatskoj svoje brodovlje, kojemu na čelo stade vojvoda Bojaon. Mora da su Bizantinci pobijedili Hrvate, kad je Bojaonu pošlo za rukom, da zarobi mladjega sina kraljeva, dapače i samu kraljicu. Krešimir morade doživjeti, da mu Grci

[4] Andreas Dandulo: »Chronicon Venetum«, str. 236.
[5] Rački: Documenta, str. 34.—36.
[6] Georgius Cedrenus: »Historiarum compendium«, sv. II. str. 476. (Bonsko izd.)
[7] Ibidem

ženu i sina vode kao robove najprije u grad Bari, a onda u Carigrad. Što se s njima dogodilo kasnije, toga nam povijest ne kazuje.[8]

Dvije godine iza toga bude iz Mletaka protjeran čitav rod Orseola. Dužd Oto nadje zaklonište u Carigradu, a njegov sin Petar u Ugarskoj. Kao muž Hicele Orseolo morade sada iz Mletaka bježati takodjer hrvatski kraljević Stjepan stariji, sin Krešimirov. Stjepan uteče u Hrvatsku, gdje postade prijestolonasljednikom. U to doba valjda već nije živio ni Krešimirov brat Gojslav, komu iza g. 1019. nestaje spomena.

Krešimirov je savremenik u Ugarskoj bio Stjepan »Sveti«, prvi kralj ugarski. Magjari se iza poraza kod Augsburga g. 955. primiriše, te više nijesu provaljivali u tudje zemlje. Pošto je njihov knez Stjepan Sveti mnogo radio oko toga, da Magjare pokrsti, pošalje mu papa Silvestar II. g. 1000. kraljevsku krunu na dar. Tako je evo Ugarska (75 godina poslije Hrvatske) postala kraljevinom. Stjepan Sveti dade Ugarskoj crkvenu i svjetovnu upravu. Svoju sestru udade za mletačkoga dužda Otona Orseola. Zato i bježi njegov nećak Petar g. 1026. iz Mletaka u Ugarsku. Ovomu je Petru bio hrvatski kraljević Stjepan (po svojoj ženi Hiceli) tetak. Da bi se osvetili Mlečanima, uzmu ovi prognanici raditi oko saveza izmedju Ugarske i Hrvatske. Na taj savez tjerala je Krešimira »Surinju« i Stjepana Svetoga takodjer zajednička pogibelj od moćnih susjednih država (bizantinsko i njemačko carstvo). Savez bude utvrdjen time, što je Stjepan Sveti jedinoga svoga sina Mirka zaručio sa kćerkom hrvatskoga kralja Krešimira. Savez izmedju Ugarske i Hrvatske pokazao se godine 1030., kada je Krešimir pomogao Stjepana Svetoga u ratu protiv njemačkoga cara Konrada III. Do ženidbe ipak ne dodje, jer je ugarskoga kraljevića g. 1031. u lovu razderao vepar.[9]

27. Kralj Stjepan I. Iza god. 1035. umre kralj Krešimir »Surinja«, a naslijedi ga njegov sin Stjepan I.[1] Novi kralj hrvatski pošalje u Carigrad svoga rodjaka Dobronju, da se pokloni caru Mihajlu IV. Paflagoncu. No u Carigradu nijesu bili skloni kralju Stjepanu, koji je neprijatelj Mlečana, saveznika bizantinskih. Zato car baci Dobronju u tamnicu, a protiv kralja hrvatskoga pošalje brodovlje. Tako dodje do rata izmedju Grka i Hrvata. Bizantinsko brodovlje bijaše dakako jače, te je osvojilo primorje hrvatsko. Grcima dapače podje za rukom, te su zarobili i u Carigrad odveli Dobronjinu ženu i sina. Dobronja umre u tamnici, dočim se njegov sin poslije ljutoga stradanja oslobodio ropstva.[2]

Ipak se naskoro promijenila politika bizantinska. Hrvati i Srbi u Duklji, Travunji i Zahumlju bijahu još god. 1034. ustali protiv gospodstva bizantinskoga. Njihov vodja Stjepan Vojislav sretno suzbije grčke vojske, te god. 1042. osnuje samostalnu državu Duklju. Iste godine postade carem bizantinskim Konstantin IX. Monomah. Ovaj uvidi, da ne će moći održati svoju vlast u primorju hrvatskom. Da barem spasi svoje pravo na to primorje, imenuje Konstantin hrvatskoga bana Stjepana Prasku »carskim protospatarom« u Dalmaciji. Sada su gradovi dalmatinski brzo došli pod vlast kralja Stjepana. Njegov ban Stjepan Praska

[8] Muratori: »Scriptores rerum Italicarum«, sv. V. str. 42. i 148.

[9] Joannes archidiaconus Goricensis. (Ivan Tkalčić: »Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis«, vol. II.)

[1] Joannes, archidiaconus Goricensis, ibidem.

[2] V. Vasiljevski: »Cecaumeni strategicon«. (»Žurnal ministerstva narodnago prosveščenija«, knjiga 25.)

stanovao je u Zadru, gdje g. 1042. zajedno sa svojom suprugom Marijom dariva samostan sv. Krševana velikim posjedima.[3]

Toga nijesu mogli trpjeti Mlečani. Oni su naprotiv čekali samo zgodan čas, da kralju hrvatskomu otmu primorje u Dalmaciji. Njima dakle dobro dodje, što je g. 1046. morao iz Ugarske bježati kralj Petar Mlečanin, sin Otona Orseola. Sada se više nijesu trebali bojati, da bi taj Petar mogao priskočiti u pomoć svomu tetku Stjepanu, kralju hrvatskomu. Zato mletački dužd Dominik Kontarini započne ratovati s kraljem hrvatskim. Duždu podje za rukom, te je g. 1050. zauzeo i Zadar[4]. Velika borba izmedju Hrvata i Mlečana vodila se ponajviše oko Raba, Krka i Osora. Radi strašne okrutnosti u tome ratu odrekao se osorski biskup Gaudencije svoje časti, te se vratio u Italiju, odakle bijaše rodom.[5] Drugi nam izvor kazuje, da je hrvatski kralj Stjepan ratovao takodjer na sjeveru, provaljujući u Ugarsku, valjda radi toga, što je odanle bio istjeran njegov nećak Petar. Na istoku pak raširio je kralj Stjepan svoju moć sve do rijeke Drine.[6]

U vrijeme kralja Stjepana I. dodjoše Normani u južnu Italiju, gdje je Robert Guiskard sredinom 11. vijeka osnovao nezavisnu normansku državu. Oko g. 1040. utemeljio je kralj Stjepan u Kninu biskupiju, koja je na sjeveru dopirala sve do rijeke Drave. Kninski biskup nosio je naslov »hrvatski biskup« (episcopus Chroatensis). Prvim biskupom u Kninu spominje se g. 1042. Marko.[7]

28. Petar Krešimir. Kralj Stjepan I. imao je dva sina. Naslijedi ga stariji sin Petar Krešimir, koji već mjeseca veljače g. 1059. nosi naslov »kralj Dalmacije i Hrvatske«[1]. Petar Krešimir steče ostale dijelove Dalmacije (Zadar, Osor, Krk i Rab). Dobro mu dodjoše borbe za carsko prijestolje, koje su nastale u Carigradu, kad je ondje g. 1056. izumrla dinastija macedonska. Krešimir se valjda poslužio takodjer slabošću srpske države, koja se iza smrti Stjepana Vojislava (god. 1051.) raspala u više dijelova. Zato je i mogao raširiti granice svoje države. Petar Krešimir postade obnoviteljem države hrvatske, te je Hrvatska opet ojačala pomorskom i kopnenom silom svojom. Najbolje je to osjećao sam kralj Petar Krešimir, kako svjedoči njegova povelja od g. 1069. U toj povelji kralj ističe, da on Hrvatskom i Dalmacijom upravlja »milošću božjom«, dakle posve neodvisno. Nadalje on naglasuje, da je »svemogući Bog naše kraljevstvo raširio na kopnu i po moru«. Za Jadransko more kaže: »naše dalmatinsko more«[2]. Mnogi otoci u tome moru bijahu dapače krunsko dobro kraljeva hrvatskih. Neke od ovih otoka (Maun i Vir) daruje kralj Krešimir (god. 1066. odnosno 1069.) samostanima hrvatskim.

U ovo je doba crkva rimska počela izvoditi velike reforme, nakon što se od nje g. 1054. posvema odijelio carigradski patrijarka Mihajlo Cerularije. Pape nastojahu, da crkvu izbave iz ruku svjetovne gospode, pa da u crkvu uvedu novi kršćanski život i red. U tu svrhu zabranji-

[3] Rački: »Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustr.«, str. 46.
[4] Simonsfeld: »Kurze Venezianer Annalen«. (»Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde«, svezak I., str. 702.)
[5] Farlatti: »Illyricum sacrum«, knjiga V. str. 186. i 187.
[6] Joannes, archidiaconus Goricensis, ibidem.
[7] Rački: »Documenta historiae Chroaticae«, str. 47.

[1] Rački: Documenta, str. 51.
[2] Rački: »Documenta historiae Chroaticae« str. 72. i 73.

vahu svećenicima ženidbu, skidahu nevrijedne svećenike, a svjetovnim vladarima poricahu pravo, da biraju biskupe i opate, pa da im podjeljuju biskupski štap i prsten. Da se ove reforme provedu i u Hrvatskoj, držao se dvaput (g. 1060. i 1064.) u Splitu crkveni sabor. Petar Krešimir pristade uz papine želje poput mnogih drugih onodobnih vladara (u Francuskoj, Španjolskoj, Njemačkoj, Češkoj i Engleskoj). Možda ga je na to putila i politika. Kralj je naime želio, da uza se ima svećenstvo po gradovima dalmatinskim, pošto je velik dio gradjanstva (trgovci) još uvijek bio sklon republici mletačkoj. Medju biskupima dalmatinskim isticahu se osobito Ivan trogirski i Lovro splitski. Oni ustanu proti slavenskomu jeziku i proti grčkomu obredu kod službe božje, a takodjer proti hrvatskim svećenicima, koji su imali žene i nosili bradu. Naravno da se radi toga na saborima razvila borba, koja se svršila pobjedom latinske stranke. Na prvom je saboru bio papin poslanik Majnard, a na drugom kardinal Ivan, biskup od Porta.[3] Hrvatski svećenici budu prisiljeni, da otpuste žene svoje, da obriju brade i da grčki obred zamijene rimskim. Ali jezik slavenski ostade i nadalje kod službe božje. Ipak će svećenici glagoljaši u buduće morati znati služiti sv. misu takodjer latinskim jezikom.

Oko g. 1067. desio se kralj Petar Krešimir u Ninu, gdje je imao svoj dvorac. Ovamo dodje iz Zadra opat samostana sv. Krševana, te zamoli kralja, neka bi samostanu potvrdio sve povlasti i sloboštine, koje samostanu podijeliše prijašnji kraljevi hrvatski. Nato je kralj Petar Krešimir samostanu sv. Krševana izdao ovu povelju: »Ja Krešimir, koji se drugim imenom zovem i Petar, kralj Hrvata i Dalmatinaca, dajem svima na znanje, da mi se činilo pravo i zdravo, da se ne zavrgnu odredbe mojih pradjedova, najmanje pak one, koje su učinjene za spas duša njihovih. Našli smo naime u djelima našega pradjeda Krešimira starijega, da je on samostanu sv. Krševana u Zadru za sva vremena darovao neki posjed Diklo. Ovaj posjed ostao je vlasnicima netaknut za njegova vladanja i za njegova sina Držislava te njihovih moćnih banova: Pribine i Godimira; isto tako za vrijeme Svetoslava te njegove braće Krešimira i Gojslava i njegova sina Stjepana, oca mojega, uz privolu odličnih banova, koji bijahu u njihovo vrijeme: Gvarda, Božeteh i Stjepan Praska. Zato i mi to potvrdjujemo, pa hoćemo da to stoji za uvijek. A tko bi poslije naše smrti htio da ovu povelju pogazi, neka ga stigne srdžba posljednjega suca! Dano u gradu Ninu pred svjedocima: Boleslav tepčija, Adamić ninski župan, Vukić lučki župan, Voleša djed, Budić posteljnik, Ivan kapelan, Zović volar, Drugonja štitonoša, Djedovit vinotoč, Grubonja dekan. Po zapovjedi gospodina kralja pisao sam ovu povelju svojom rukom ja redovnik Adam, izabrani biskup Hrvatske«[4].

Kad je kralj Petar Krešimir g. 1069. opet boravio u Ninu, zamolio ga je opat Petar, neka njegovu samostanu sv. Krševana u Zadru daruje »svoj vlastiti otok Maun«, koji se nalazi zapadno od otoka Vira. Kralj je to učinio u prisutnosti »svojih župana, knezova i banova«. Potrebitu listinu sastavio je »hrvatski biskup« Anastazije, koji bijaše »kancelar kraljevskoga dvora«. Kao svjedok poslužio je i zadarski biskup Stjepan.[5] — Iz ove listine razabiremo, da se uz kralja nalazilo v i š e banova. Mo-

[3] Thomas archidiaconus: »Historia Salonitana«, caput 15. i 16.
[4] Rački: »Documenta, str. 62. Šišić: »Priručnik izvora hrv. historije«, str. 248.
[5] Šišić: »Priručnik izvora hrvatske historije«, str. 252.—254.

ralo je dakle g.1069. u Hrvatskoj biti i više b a n o v i n a, kojima upravljahu spomenuti banovi. Jednu je banovinu činilo svakako hrv. Primorje, drugu sjeverna (posavska) Hrvatska, a treću Bosna.

Za vladanja kralja Petra Krešimira spominju se u Hrvatskoj poimence samo dva bana: Gojko i Dmitar Zvonimir. Gojko se kao ban spominje u listinama g. 1059.—1069., a Dmitar Zvonimir g. 1070.—1073. Na tima listinama stoje također imena mnogobrojnih župana, koji su gotovo sami Hrvati.[6] Krešimir je zadržao i hrvatske naslove dvorskih časnika (hrvatski djed, peharnik, posteljnik, štitonoša, tepčija, ubrusar, vinotoč i volar), dočim se na dvorovima drugih onodobnih vladara služe latinskim naslovima. Po svemu se dakle vidi, da je Petar Krešimir bio pravi narodni kralj hrvatski. Ali nije u njegovo doba Hrvaska bila samo narodna, već i moćna, — dapače najmoćnija iza smrti kralja Tomislava. Zato daju hrvatski povjesnici Petru Krešimiru pridjev »Veliki«. Poput svoga oca pokopan je kralj Petar Krešimir u crkvi sv. Stjepana ispod Klisa. Tamo se njegov lijes nalazio još u 13. vijeku.

29. Kralj Slavić. Petar Krešimir nije imao sina. Prema tomu bi nasljedstvo pripadalo njegovu sinovcu Stjepanu. Zato se već g. 1066. na kr. zapovjedi sjaji ime prijestolonasljednika Stjepana.[1] Pošto se kralj Petar Krešimir na listinama zadnjiput spominje god. 1073.[2], sudimo, da je on umro g. 1074. Nije ga ipak naslijedio njegov sinovac Stjepan, nego Slavić. On bijaše hrvatski velikaš, porijeklom iz Trstenika kod Omiša.[3] Prema tomu pripadao je Slavić po svoj prilici Kačićevu plemenu, koje se prostrlo na jugu od Splita, naročito pak oko grada Omiša, pa dalje u Krajini.[4] Čini se, da Slaviću nije smetao bolježljivi kraljević Stjepan. Tako se barem daje zaključivati po Stjepanovim riječima: »Kada sam bio pritisnut teškom bolešću, pozvah časne svećenike kraljevstva hrvatskoga, da liječe bolesti duše moje. Tada sam se po njihovom savjetu dao prenijeti u samostan sv. Stjepana prvomučenika (kod Splita); položih čast nasljednika i svako drugo dostojanstvo, te sam sebi ovdje odredio mjesto za grob.[5]

Proti Slaviću ustade žiteljstvo primorskih gradova. Ovim Latinima nije bilo pravo, što se na prijestolje hrvatsko popeo narodan vladar. Valjda se Slavić zamjerio također Dmitru Zvonimiru, mjesto koga se kao ban spominje Petar.[6] Ali kako će ova protukraljevska stranka svrgnuti Slavića, uz koga je pristao narod hrvatski? Latini se posluže Normanima iz južne Italije. Koncem g. 1075., — kada se u Hrvatskoj nitko nije nadao ratu, — dodje ovamo iz Apulije normanski vojvoda Amiko od Giovenazza s velikom vojskom. Kralj Slavić bude zarobljen i odveden iz Hrvatske, te mu nestaje traga i glasa.[7]

Nato počeše primorski gradovi odmah očijukati s republikom mletačkom. Time su valjda htjeli Hrvate prisiliti, da sebi za kralja izaberu

[6] Rački: »Documenta historiae Chroaticae«, str. 51.—96.

[1] Rački: »Documenta historiae Chroaticae«, str. 66.
[2] Ibidem, str. 97.
[3] Šišić: »O podrijetlu i zasužnjenju hrvatskoga kralja Slavića«. (Vjesnik hrv. arheol. društva, knjiga VII. str. 149. i 150.)
[4] Klaić: »Hrvatska plemena od 12. do 16. stoljeća«. (Rad jugoslavenske akademije, knjiga 130. str. 19.)
[5] Rački: »Documenta historiae Chroaticae«, str. 119.
[6] Ibidem, str. 98. i 99.
[7] Rački: »Documenta historiae Chroaticae«, str. 99., te 455.—457.

takova čovjeka, koji bude i Latinima po volji. Dalmatinski se gradovi stave dapače u izravne pregovore s mletačkim duždem Dominikom Silvijem. Sigurno im je dužd prigovorio, što stoje u savezu s Normanima. Mlečani se naime uplašiše, da ne bi smioni Normani bizantinskomu carstvu oteli Dalmaciju, kako mu prije oteše južnu Italiju. U takvom slučaju Normani bi Mlečanima zatvorili izlaz iz Jadranskoga mora. Zato predstavnici nekih dalmatinskih gradova (Splita, Trogira, Zadra i hrvatskoga Biograda) morahu duždu S. veljače 1076. obećati, da u buduće nikada više ne će u Dalmaciju zvati niti Normana niti kojih drugih tudjinaca.[8]

Ovu zavjernicu potpisali su takodjer crkveni dostojanstvenici, i to: splitski nadbiskup Lovro, ninski biskup Formin i biogradski biskup Prestancije. To nam dokazuje, da je proti Slaviću radilo i latinsko svećenstvo u Dalmaciji, jer je Slavić kao narodan vladar sigurno pristajao uz slavensko bogoslužje. U to doba vlada u Rimu silni papa Grgur VII. (god. 1073.—1085.), za koga znamo iz njegova pisma češkomu knezu Vratislavu II., da je odlučan protivnik slavenske službe božje.[9] Papa Grgur VII. htjede da pod svoju vlast spravi sve vladare u Evropi. Papi se zaista pokoriše kršćanski vladari ne samo na zapadu (u Francuskoj, Španjolskoj i Engleskoj), već i na istoku (u Češkoj, Ugarskoj i Poljskoj). Hrvatski kralj nije valjda htio da ima nad sobom gospodara; zato morade pasti. Čini se, da je Grgur VII. htio na hrvatsko prijestolje postaviti danskoga kraljevića Magna.[10] Sredinom godine 1075. nalazimo Magna već na putu prema Rimu. Ali kraljević Magno iznenada umre, a iza toga nastrada i kralj Slavić. Nije ipak vjerojatno, da bi Normani u Hrvatsku provalili na poziv pape Grgura, jer je papa godine 1074. prokleo Roberta Guiscarda, normanskoga vojvodu Apulije, Kalabrije i Sicilije. No već u studenomu g. 1075. boravi u Hrvatskoj papin poslanik: nadbiskup Gerard. On je kao papin poslanik prisustvovao koncem g. 1075. takodjer crkvenomu saboru u Splitu. Na tome saboru sudjeluju uz splitskoga nadbiskupa Lovru još te ovi biskupi: Stjepan zadarski, Ivan trogirski, Formin ninski, Grgur rapski, Teodozije biogradski, Grgur hrvatski i Vazilije osorski. Biskupi raspravljaju o crkvenim stvarima, a spominje se i slavenska služba božja.[11] Ali je vrlo vjerojatno, da se biskupi s poslanikom papinim dogovarahu takodjer o tomu, koga će postaviti na prijestolje hrvatsko.

30. Dmitar Zvonimir. Hrvatski se velikaši bojahu, da će primorski gradovi priznati vrhovnu vlast mletačku, ako hrv. kraljem postane Latinima nepoćudan čovjek. Zato Hrvati poslije dugog pregovaranja »složno« sa biskupima svojim za kralja izaberu bivšega bana Dmitra Zvonimira.[1] Da je Zvonimir bio upravo kandidat pape Grgura VII., to se dade razabrati iz tečaja dalnje povijesti.

Papa šalje u Hrvatsku svoga poslanika Gebizona, koji će kruniti izabranoga kralja. Svečano se krunisanje obavilo 9. listopada 1076. u crkvi sv. Petra na solinskome polju.* Naravno da su kod ovoga čina u crkvi bili prisutni i velikaši, pa državni i dvorski časnici. Izvan crkve poredala se kraljeva vojska i nebrojeni narod. Veoma je važna zavjernica,

[8] Ibidem, str. 101. i 102.
[9] Šišićeva rasprava o kralju Slaviću u Vjesniku, VII. str. 155. i 156.
[10] Ibidem, str. 156.—165.
[11] Rački: »Documenta historiae Chroaticae«, str. 210. i 211.

[1] Rački: »Documenta historiae Chroaticae«, str. 103.
* To se mjesto u Solinu danas zove »Gradina«.

t. j. prisega, koju je kralj Zvonimir položio prigodom krunisanja. Ova nam se zavjernica sačuvala u točnom prijepisu, a glasi na latinskom jeziku ovako:

»Ja Dmitar, koji se zovem također Zvonimir, božjom milošću vladar Hrvatske i Dalmacije, bio sam na saboru izabran jednoglasno od čitavoga svećenstva i naroda za kralja kraljevstva Hrvata i Dalmatinaca. Ti si me, gospodine Gebizone, u solinskoj crkvi sv. Petra zastavom, mačem, žezlom i krunom ovjenčao i okrunio za kralja po vlasti, koja Ti je od našega gospodina pape Grgura, dana kao poslaniku apoštolske stolice. Tebi se zavjetujem, obvezujem i obećajem, da ću nepromijenjeno vršiti sve, što mi bude naložila njegova časna svetost, t. j. da ću apoštolskoj stolici u svemu i po svemu sačuvati vjernost. Neopozivo ću braniti, štogod su u ovome kraljevstvu apoštolska stolica i poslanici njezini odredili ili će odrediti. Gojit ću pravdu, braniti crkvu, brinuti se za prvijence, desetinu i za sve, što pripada crkvi. Nastojat ću oko toga, da biskupi, svećenici, djakoni i subdjakoni živu čisto i dostojno. Štitit ću siromahe, udove i sirote; priječit ću nedopuštenu vezu medju rodjacima; ustanovit ću zakonito vjenčanje prstenovanjem i blagoslovom svećeničkim, a ne ću dopustiti, da se ustanovljeno (vjenčanje) razriješi. Protivit ću se trgovini s ljudima (robljem), te ću božjom pomoću nastojati, da u svemu budem pravedan. — Po savjetu pak svih prvaka kraljevstva našega odredjujem, da se iz državne blagajne svake godine o Uskrsu po dvije stotine bizantinskih dukata isplati kao danak papi (nasljedniku sv. Petra); a želim i nalažem, da ovo čine također vladari (hrvatski) poslije mene. Osim toga apoštolskoj stolici darujem, prepuštam i potvrdjujem samostan sv. Grgura, komu je ime Vrana, sa svima dragocjenostima njegovim, a to jesu: srebrni kovčeg s ostancima (moćima) sv. tijela istoga blaženoga Grgura, dva križa, kalež i patena, dvije zlatne draguljima obložene krune, evangjelje srebrom ispisano, napokon sva njegova pokretna i nepokretna dobra. Ovaj samostan neka za uvijek poslanicima sv. Petra služi kao svratište; neka bude posvema u vlasti njihovoj, ali ipak u tome smislu, da ne bude dan komu drugomu, već da za sva vremena bude posjed sv. Petra. Njegovu slobodu i sigurnost branit ću ja i nasljednici moji. Ja dakle Dmitar Zvonimir, pomoćju božjom i darom apoštolske stolice kralj, biti ću odsada vjeran sv. Petru i mojemu gospodaru papi Grguru, te zakonitim nasljednicima njegovim. Vjerno ću pak držati kraljevstvo, koje mi se predaje po Tvojoj ruci, gospodine Gebizone . . .«[2]

Ova zavjernica dokazuje, da se kralj Dmitar Zvonimir smatrao vazalom pape Grga VII. Zato mu kod krunisanja ne dostaju kruna, mač i žezlo, već uzima i zastavu, kao vanjski znak vrhovne vlasti papine.* Odsada će papin poslanik redovito boraviti u Hrvatskoj, a stanovat će u krasnom samostanu vranskom. Poslanik će se brinuti, da kralj hrvatski redovito prinosi papi godišnji danak od 200 dukata; ujedno će paziti, da se u Hrvatskoj izvode crkvene reforme, kako ih je zamislio papa Grgur VII. I doista je kralj Zvonimir do smrti svoje ostao vjeran stolici rimskoj. Zvonimir je za čitave vlade svoje vazda podupirao crkvu i njezine predstavnike u Hrvatskoj. Osobito je štovao staroga splitskoga nadbi-

[2] Rački: »Documenta historiae Chroaticae«, str. 62.

* Time ipak nije Hrvatska izgubila svoju državopravnu nezavisnost. Pa i sam Dmitar Zvonimir vazda se zove: »Božjom milošću kralj Dalmacije i Hrvatske«.

skupa Lovru; njega nazivlje »duhovnim ocem svojim«, te ga vazda drži uza se. Posve je naravno, da su biskupi dalmatinski utvrdili vlast kralja Zvonimira u primorskim gradovima, gdje je skoro opet prevladala republika mletačka. Da im iskaže zahvalnost svoju, odredi kralj Zvonimir god. 1078. da će odsada splitski nadbiskupi vladati županijom cetinskom.[3]

Zvonimir je papi Grguru VII. pomagao u ratu proti njemačkomu caru Henriku IV. Hrvati su dvaput provalili u Koruško i postigli ratne uspjehe, premda je carski vojvoda Leopold imao 22.000 vojnika. Ipak bude kralj Zvonimir na trećoj vojni pobijedjen, te morade uzmaći kući.[4] U tome je ratu sudjelovao takodjer ugarski kralj Ladislav Sveti, rodjeni brat Zvonimirove supruge Jelene, kojoj narod hrvatski radi ljepote njene dade pridjev »Lijepa«.

Po želji pape Grgura VII. vojevao je kralj Zvonimir takodjer u ratu, što ga je normanski vojvoda Robert Guiscard vodio (god. 1082.—1085.) sa bizantinskim carem Aleksijem I. U tome ratu odlikovalo se ratno brodovlje hrvatsko.[5] Bizantinsko bi carstvo ljuto nastradalo, da ga nije pomagala republika mletačka i da Robert nije usred rata umro. Da se kralju hrvatskomu osveti, a Mlečanima zahvali, izdade car Aleksije god. 1084. veliku »zlatnu bulu«. Po toj povelji postade republika mletačka posvema neodvisna od carstva bizantinskoga; svoje pak »pravo« na Dalmaciju i Hrvatsku predade car u ime svoje i u ime nasljednika svojih mletačkomu duždu Vitalu Faledru.[6]

Isprvice imao je kralj Zvonimir osobnih neprijatelja. Kao takav spominje se poimence neki Veselin. No papa Grgur VII. g. 1078. zaprijeti Veselinu.[7] Da je nato u Hrvatskoj doista zavladao mir i red, ističe sam kralj Zvonimir u jednoj svojoj povelji od god. 1083. To potvrdjuje i domaći naš ljetopis,[8] kada veli: »Za dobroga kralja Zvonimira bijaše vesela sva zemlja, jer je puna bila svega dobra, a gradovi puni srebra i zlata. Niti se ubogi bojao, da će ga izjesti bogati; niti je slabi strepio, da će mu što uzeti jaki; niti je sluga bio u strahu, da će mu gospodar učiniti krivo. Kralj je naime sve branio, te nije činio nepravde, a niti je dozvoljavao, da ih drugi čine. Za pravednoga dakle kralja Zvonimira bijaše veliko bogatstvo tako u Zagorju, kao što i u Primorju. Zemlja bijaše puna svakoga blaga, te je bilo mnogo uresa na ženama, mladim ljudima i na konjima«. Upliv latinskoga svećenstva bijaše razlogom, da je kralj Zvonimir počeo u državni život Hrvatske uvoditi neke zapadne uredbe i običaje. On je primjerice ukinuo bansku čast. Za čitavoga vladanja kralja Zvonimira ne spominje se ni u kojoj povelji ime bana hrvatskoga. Možda Zvonimir nije htio bana imenovati zato, da u njemu ne dobije pogibelina suparnika. — Na državnim ispravama god. 1078.—1083. nalazimo ime kraljice Jelene Lijepe i kraljeva sina Radovana.[9] Poslije god. 1083. nema više kraljeviću Radovanu ni spomena. Prema tomu zaključujemo, da je

[3] Rački: Documenta, str. 114.

[4] Ivan Steklasa: »Kralj Dmitar Zvonimir prema Karantancem za investiturne borbe«. (Program rakovačke realke godine 1884.)

[5] Rački: »Documenta historiae Chroaticae«, str. 458.

[6] Ibidem, str. 459.

[7] Rački: Documenta historiae Chroaticae, str. 124.

[8] Črnčić: »Popa Dukljanina ljetopis po latinsku i toga neko'iko i još nešto po hrvatsku«.

[9] Rački: Documenta historiae Chroaticae, str. 117, 119, 139 i 140.

Rodoslovlje hrvatske narodne dinastije.

Trpimir, hrv. ban izmedju g. 850. i 864.

Petar. **Sedeslav,** hrv. ban g. 878. i 879. **Mutimir,** hrv. ban g. 892. i 895.

Tomislav, hrv. ban g. 914.—924., a hrv. kralj g. 925. do iza g. 928. **Trpimir,** hrv. kralj iza g. 928.

Krešimir, hrv. kralj oko g. 935.—945. (Žena mu: Jelena, umrla g. 954.)

Miroslav, hrv. kralj oko g. 945.—949. **Mihajlo Krešimir,** hrv. kralj oko g. 949.—970. Žena mu: Jelena, umrla 8. listopada 975.

Stjepan Držislav, hrv. kralj oko g. 970.—995. (Žena mu od roda Madijevaca u Zadru.)

Svetoslav, hrv. kralj oko g. 995.—1000. **Krešimir „Surinja“,** hrv. kralj od g. 1000. do iza g. 1030. **Gojslav,** hrv. kralj od g. 1000. do iza g. 1019.

Stjepan I., hrv. kralj iza g. 1030. do prije g. 1058. (Kći, zaručnica ug. princa Mirka.) Žena mu: Hicela, kći mlet. dužda Petra Orseola.

Petar Krešimir, hrv. kralj od prije g. 1058. do g. 1074. Sin, umro prije g. 1074.

Stjepan II., hrv. kralj g. 1089. i 1090.

on umro prije smrti oca svoga. — U povelji od god. 1086. spominje se »Pribimir, namjesnik kraljev«.[10] Kada Zvonimir treba namjesnika, onda to znači, da sam Zvonimir (valjda radi bolesti) ne može vršiti vlasti kraljevske. I doista je Zvonimir naskoro umro. Zadnji sigurni spomen o njemu sačuvao se u listini od 8. listopada 1087., kojom Zvonimir samostanu sv. Marije u Zadru potvrdjuje slobodu, koju mu dade kralj Petar Krešimir.[11]

Narodna predaja kaže, da su Hrvati u javnom saboru ubili kralja Zvonimira zato, što ih je po želji papinoj nagovarao, neka sudjeluju na križarskoj vojni za oslobodjenje groba Kristova. Evo, što se o tomu dade dokazati pomnjivim proučavanjem: Privolom pape Urbana II. obratio se doista bizantinski car Aleksije koncem g. 1088. ili početkom g. 1089. na hrv. kralja Zvonimira s molbom, neka mu pomogne protiv Seldžuka, koji su tada gospodovali nad svetim grobom u Jeruzolimu. Da se uzmogne odazvati papinoj i carevoj želji, sazove Zvonimir u travnju god. 1089. narodni sabor na Kosovu polju kod Knina. Medjutim se radi vijesti o toj vojni porodilo u hrv. narodu toliko nezadvoljstvo, da je narod na saboru ubio kralja Zvonimira, a tijelo mu pokopao pod velikim oltarom u stolnoj crkvi kninskoj.[12]

Iza smrti Zvonimirove podigne narod hrvatski na prijestolje Stjepana, sinovca Petra Krešimira. Stjepan bijaše naime jedini potomak narodne dinastije hrvatske. On je vladu Slavićevu i Zvonimirovu proživio u samostanu sv. Stjepana kod Solina; tamo ga je natjerala teška bolest, kako i sam kazuje u darovnici od god. 1078.[13] Stjepana II. priznadoše kraljem takodjer gradovi i otoci dalmatinski. To se vidi otuda, što takodjer za njegova vladanja glavnu riječ vode: splitski nadbiskup Lovro i trogirski biskup Ivan. Sačuvaše nam se 3 povelje,[14] što ih je g. 1089. izdao kralj Stjepan II. Osim toga nemamo spomena o njegovu vladanju.

[10] Ibidem, str. 144. Pribimir se zove »vicarius regis«.
[11] Rački: Documenta historiae Chroaticae, str. 145.
[12] Šišić: »O smrti hrvatskoga kralja Zvonimira«. (Vjesnik, VIII. str. 3.—29.)
[13] Rački: Documenta historiae Chroaticae«, str. 119.
[14] Ibidem, str. 148.—152.

30. Borba za hrvatske zemlje. Godine 1090. nestaje traga hrvatskomu kralju Stjepanu II. Kako Stjepan nije imao nasljednika, porodi se u Hrvatskoj borba za prijestoljem. Evo, kako nam ovo tužno doba opisuje splitski arcidjakon Toma[1]: »Pošto je izumro sav kraljevski rod, ne bijaše više nikoga, tko bi imao zakonito naslijediti kraljevstvo hrvatsko. Zato se počela roditi velika nesloga medju svima velikašima u kraljevini. Iz težnje za vladanjem jednom bi ovaj, drugiput pak onaj, sebi osamljeno prisvajao vladavinu zemlje. Nastadoše nebrojene otimačine, pljačkanja, umorstva i legla svih opačina; danomice bi naime jedan drugoga progonio, napadao i ubijao. — U to vrijeme živio je u Slavoniji neki velikaš, koga su njegovi drugovi i suplemenici progonili mnogim uvredama i brojnim štetama. Nemajući nade, da bi se tolikomu zlu mogao oprijeti kako drukčije, ode on u Ugarsku. Tamo stupi pred kralja Ladislava, koga počne nagovarati i putiti, neka podje kraljevinu Hrvatsku osvojiti i pokoriti ju svomu gospodstvu; pouzdano ga je uvjeravao, da bi to mogao lako izvesti, pošto je prijestolje ispražnjeno, a podjedno ostalo bez zaštite kraljevske moći.«

Sličan poziv upravila je ugarskomu kralju Ladislavu takodjer njegova sestra Jelena, udovica kralja Zvonimira. Evo, što o njoj piše ugarski ljetopisac[2]: »Zvonimirova udovica, sestra kralja Ladislava, — progonjena mnogim nepravdama od neprijatelja pokojnoga muža svoga, — zatražila je u ime Isusa Krista pomoći od svoga brata: kralja Ladislava.« Isti ovaj ljetopisac nastavlja, kako je kralj Ladislav pošao osvajati kraljevinu Hrvatsku, pa onda dodaje: »Nije ipak toga kralj činio iz pohlepe, nego zato, što mu je (hrvatska) baština pripadala pa vladalačkoj pravdi, jer mu je naime kralj Zvonimir bio rodjak prvoga stupnja, a nije imao baštinika«. Kralj Ladislav provali u Hrvatsku na proljeće god. 1091. Vojska je njegova preko rijeke Drave prelazila kod mjesta Vlaška. Bez većih borba osvoji Ladislav cijelu Hrvatsku izmedju rijeke Save i Drave. Teže mu bijaše vojevati u južnoj gorovitoj Hrvatskoj. Tamo negdje kod Gora blizu Petrinje pogibe u ljutom okršaju Seledin, jedan od glavnih vojvoda ugarske vojske. Hrvati doduše ne bijahu složni, te se svako pleme moralo boriti posve osamljeno; ipak je Ladislav gubio mnogo vremena, osvajajući gradove i tvrdje[3]. Ugarska vojska dopre tako do Gvozda (Kapele), kad li joj stigoše vijesti, da su u Ugarsku provalili divlji Kumani. Medjutim se kralj uvjerio, da i onako ne će moći prodrijeti do mora. Zato se on zadovolji s osvojenim dijelom Hrvatske, te pohiti kući, da obrani svoju kraljevinu Ugarsku.[4]

Kralj Ladislav nije imao namjere, da kraljevinu Hrvatsku p o d l o ž i Ugarskoj. On dapače ne htjede ova dvije kraljevine niti z d r u ž i t i u personalnu uniju, t. j. da imaju zajedničkoga kralja. Zato Ladislav ne uzimlje naslova »kralj Hrvatske«, a niti sebe ne namiće Hrvatima za vladara. On će naprotiv u osvojenom dijelu Hrvatske postaviti takvoga kralja, koji ne će imati izgleda, da se uspne takodjer na ugarsko prijestolje. Kako je naime kralj Ladislav bio bez djece, brinuo se za sinove pokojnoga svoga brata Gejze, koji je prije Ladislava bio (g. 1074.—1077.) kralj ugarski. Stariji Gejzin sin Koloman naslijedit će kralja Ladislava

[1] Thomas archidiaconus: »Historia Salonitana«, caput 17.
[2] Joannes Thurocz: »Chronica Hungarorum«, str. 211. (Schwandtnerovo izdanje). (»Rad« jugoslavenske akademije, knjiga 80., str. 102.—110.)
[3] Franjo dr. Rački: »Borba južnih Slovena za državnu neodvisnost u 11. vieku«.
[4] ChroniconVindobonense pictum. (Florianus: »Fontes domestici«, II. str. 196.)

na ugarskom prijestolju; mladjemu pak sinu Almu namijenio je Ladislav hrvatsku krunu, da se tako u Hrvatskoj stvori sekundogenitura (drugorodstvo) dinastije arpadovske. I zaista vidimo, kako je Ladislav g. 1091. u sjevernoj Hrvatskoj učinio kraljem svoga sinovca Almu.[5]

Sam je kralj Ladislav držao, da je ovaj dio Hrvatske dinastiji arpadovskoj pribavio više dobrom voljom hrv. naroda, nego li silom oružja svoga. Vidi se to iz pisma, što ga je Ladislav g. 1091. pisao Oderiziju, opatu samostana u Monte Kasinu[1]. Ladislav moli opata, da mu bude prijatelj; podjedno mu javlja, da je »već s t e k a o gotovo cijelu Slavoniju« (Sclavoniam jam fere totam acquisivi).

Istodobno odijeliše se od kraljevine Hrvatske otoci i gradovi stare Dalmacije. Ovdje se naime smutnjama u državi hrvatskoj okoristio bizantinski car Aleksije I. Komnen. Da je Dalmacija g. 1091. priznala vlast carstva bizantinskoga, sudimo po tomu, što na listini, koju zadarski prior g. 1091. izdaje, dolazi oznaka, da u Carigradu vlada car Aleksije[6]; toga naime običaja ne nalazimo u vrijeme hrvatskoga kralja Dmitra Zvonimira, jer tada nije bizantinsko carstvo imalo nikakve moći u Dalmaciji. — Čini se, da je Dalmaciju u ime cara Aleksija posvojio normanski vitez Guiffred, sin onoga kneza Amika, koji je g. 1075. u sužanjstvo odveo hrvatskoga kralja Slavića. Guiffred je naime bio carev »sebastos« u Dalmaciji, gdje je i osobno boravio, kako to sam ističe u listini od g. 1093.[7]

Gubitak Dalmacije i sjeverne Hrvatske otvori Hrvatima oči. Sada su mogli vidjeti, kamo će ih dovesti narodna nesloga. Da uščuvaju barem preostali dio kraljevstva hrvatskoga, dignu složno na prijestolje domaćega velikaša Petra, komu narodna predaja daje nadimak »Svačić«. Možda je to onaj isti Petar, koji se u doba kralja Slavića (oko g. 1074.) spominje kao ban hrvatski.[8] Poslije svoga krunisanja nastanio se narodni kralj Petar u gradu Kninu[9], odakle su i prije vladali neki hrv. kraljevi.

Nema spomena o tomu, da bi ugarski kralj Ladislav po drugiput pokušao, da osvoji južnu Hrvatsku. Da je on to i pokušao, valjda ne bi uspio, jer se zamjerio papi Urbanu II. Ladislav je naime koncem g. 1092. pristao uz protupapu Klementa III., koga je postavio njemački car Henrik IV., dočim hrvatski biskupi stajahu čvrsto uz pravoga papu Urbana II. Možda je i to bio jedan od razloga, zašto kralj Ladislav oko g. 1093. uredjuje u Zagrebu novu biskupiju. Pod zagrebačku biskupiju spadat će sjeverna Hrvatska, u kojoj vlada kralj Almo. Ovdje je dosada duhovnu pastvu vršio kninski biskup, koji se pokoravao nadbiskupu u Splitu, dočim će se novi zagrebački biskup — po imenu Duh, a rodom Čeh — pokoravati nadbiskupu u Kaloči. Tako se evo sjeverna Hrvatska i u crkvenom i u političkom pogledu odijelila od južne Hrvatske.[10]

Godine 1095. umre kralj Ladislav, koga će kasnije papa Celestin III. proglasiti svecem zato, što je podupirao crkve i samostane. Smrću svoga strica izgubio je kralj Almo glavnu svoju potporu. Zato morade ostaviti sjevernu Hrvatsku, jer se ovdje narod pobunio protiv njega. Almo uteče

[5] Rački: »Documenta historiae Chroaticae«, str. 477.

[1] Klaić: »Ein Brief des Königs Ladislaus von Ungarn an Oderisius von Monte Cassino«. (Vjesnik kr. zem. arkiva, knjiga III. g. 1901.)

[6] Rački: Documenta historiae Chroaticae«, str. 154.

[7] Ferdo dr. Šišić: »Dalmacija i ugarsko-hrvatski kralj Koloman«. (Vjesnik hrv. arheološkoga društva, knj. X. str. 76. i 77.)

[8] Rački: »Documenta historiae Chroaticae«, str. 99.

[9] Simon Keza: »Gesta Hungarorum«. (Endlicher: »Monumenta Arpadiana«, I. 118.)

[10] I. Tkalčić: »Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis«; II. str. 5.

u Ugarsku, gdje je zavladao njegov stariji brat Koloman. Ovaj imenuje Alma vojvodom istočne Ugarske (na lijevoj obali rijeke Tise). Almo se nikada kasnije ne zove »kraljem«, po čemu zaključujemo, da niti nije bio krunjen za kralja hrvatskoga. U pismu, što ga god. 1096. njemački car Henrik IV. piše Almu, adresira jednostavno ovako: »Almu, slavnomu vojvodi i vjernomu prijatelju«.[11]

Kad je Almo utekao iz sjeverne Hrvatske, prevladao je ovdje narodni kralj Petar. Ipak nije mogao učvrstiti vladanje svoje. I Hrvatska je naime g. 1096. ljuto stradala od križarskih četa. Zapadnom je Hrvatskom u Carigrad prolazila ogromna francuska vojska, koju je predvodio Rajmund, bogati grof iz Toulouse. Istodobno putovahu kroz Slavoniju i Srijem u Carigrad brojne čete, koje su vodili: lotaringijski vojvoda Gottfried Bouillonski, vitez Walther i pustinjak Petar.[12] Hrvatska je u vrijeme prolaza križarskih četa bila posve neodvisna država.[13]

Na proljeće g. 1097. doživjele su hrvatske zemlje opet novih promjena. Ugarski se kralj Koloman spremio, da u Hrvatskoj preuzme baštinu svoga tetka kralja Zvonimira. U tu svrhu pomirio se Koloman sa rimskim papom Urbanom II. u srpnju g. 1096. Možda je Koloman odmah tada zatražio papinu privolu za svoju akciju u Hrvatskoj. Svakako je sigurno, da je Koloman na proljeće g. 1097. provalio preko Drave, uvjerivši prije toga papu o svome baštinskom pravu. Izmedju ugarske i hrvatske vojske dodje do velike bitke kod Petrove gore; ovdje bude hrvatski kralj Petar poražen i ubijen.[14]

Medjutim se Koloman zaručio sa Buzilom, kćerkom normanskoga kneza Rogera I., koji je vladao na Siciliji. Roger bijaše vjeran vazal pape Urbana II. Čini se dakle, da je i ova ženidba bila udešena u tu svrhu, da se osigura trajno prijateljstvo izmedju Kolomana i pape rimskoga. Buzila se mjeseca svibnja g. 1097. dovezla iz Sicilije u hrvatski Biograd na moru (kod Zadra), odakle će se odvesti u Ugarsku do svoga supruga Kolomana. U Biogradu je Buzilu dočekao ugarski velikaš Vinkurije, župan iz erdeljskoga Biograda, sa 5000 oboružanih vojnika.[15] Ovo nam najbolje dokazuje, da u svibnju g. 1097. nije više u Hrvatskoj vladao kralj Petar. Ne da se naime ni pomisliti, da bi on svomu takmacu dozvolio, da kroz čitavu hrvatsku državu od Drave do Jadranskoga mora vodi toliku vojsku, kakvu je vodio Vinkurije; za počasnu i sigurnosnu stražu kraljice Buzile dovoljna bi bila mala četa.

Čini se, da se bizantinski car Aleksije uplašio, da Koloman ne bi osvojio takodjer dalmatinske gradove i otoke. Za obranu bizantinske Dalmacije nije Aleksije bio spreman, jer ga je odviše zaokupila prva križarska vojna. Zato on obranu Dalmacije prepusti mletačkomu duždu Vitalu Michielu, koga imenuje carskim »protosevastom« u Dalmaciji. Od straha pred Kolomanom prione grad Split u svibnju g. 1097. uz dužda mletačkoga. U odnosnoj povelji obećavaju Splićani, da će posvema slušati »svoga gospodara Vitala Michiela, slavnoga dužda mletačkoga ili hrvatskoga i carskoga protosevastu«, Njemu će grad Split u ime vojne pomoći stavljati na raspolaganje »jednu saginu ili dvije galije«; prekrši li grad svoje obećanje, morat će platiti globu od 1000 dukata.[16] Sličnu povelju dadoše duždu i

[11] Jaffe: »Bibl. rerum germanicarum«. Vol. V. str. 88.
[12] Rački: »Documenta historiae Chroaticae«, str. 461.—469.
[13] To priznaje i magjarski historičar Pauler u »Századoku« g. 1888., str. 322.
[14] Simon de Keza: »Gesta Hungarorum«, str. 118.
[15] Muratori: »Scriptores rerum Italicarum«, svezak V. str. 599.
[16] Rački: »Documenta historiae Chroaticae«, str. 178.

drugi gradovi dalmatinski. Tako je mletačka republika u svibnju g. 1097. prevladala u Dalmaciji. Mletački je dužd preuzeo vladu samo u ime cara bizantinskoga; no Mlečani su bez dvojbe već sada namjeravali, da sebi trajno osiguraju vlast u Dalmaciji. Zato Mlečani nastoje, da se sporazume s kraljem Kolomanom, koji je netom osvojio Hrvatsku, pa time postao susjedom njihovim. Nastojanjem Mlečana dodje naskoro do „ugovora prijateljstva" izmedju kralja Kolomana i dužda mletačkoga. Koloman je prisegao ovako: „Od toga dana unaprijed održavat ću ja Koloman, kralj ugarski, sam po sebi i po svima svojima pravo i čvrsto prijateljstvo s tobom, Vitale Michieli, dužde mletački, dalmatinski i hrvatski, te sa svima tvojim prvacima. Čuvat ću — a ni na koji način ne ću uznemirivati — tebe, tvoje (prvake), sve tvojoj vlasti podložene gradove, te sve tvrdje i utvrdjena mjesta, koja pripadaju tebi. Bude li tko od mojih (ljudi) izagnao ili uvrijedio koga od vaših, popravit ću to u roku od 30 dana, čim za to saznam."[17] Sličnu prisegu izdao je duž Vitalis Michieli kralju Kolomanu.

U Hrvatskoj nije dugo potrajala vlast, koju je Koloman stekao pobjedom nad nesretnim kraljem Petrom. Hrvati se naime pobune, te protjeraju Ugre preko rijeke Drave. Ovako uspjela buna mogla je nastati u času, kad je Koloman bio najslabiji. To pak bijaše po svoj prilici god. 1099. Kolomana je naime u travnju god. 1099. zadesio velik poraz kod grada Přemysla u Galiciji, našto se protiv njega digao i rodjeni mu brat Almo. — Odsada pa do god. 1102. ne vlada kralj Koloman u Hrvatskoj. On morade god. 1102. povesti novu vojnu na Hrvate, da ih po drugiput pokori. No kad je Koloman došao do lijeve obale rijeke Drave, nadje na desnoj obali veliku vojsku hrvatsku. Nije se Koloman više pouzdavao u ratnu sreću, jer je ova prevrtljiva. Koloman je volio s Hrvatima pregovarati, ne bi li ih mirnim putem sklonuo, da ga uzmu za kralja svoga. U tabor Kolomanov dodjoše predstavnici 12 plemena hrvatskih. To bijahu knezovi: Juran Kačić, Ugrin Kukar, Mrmonja Šubić, Pribislav Čudomerić, Jurina Svačić, Petar Mogorović, Pavao Gusić, Pribislav Polečić, Obrad Lisničić, Ivan Jamometić, Mironja Tugomerić, te Martin, knez plemena Karinjana i Lapčana.[18] — Koloman je knezove hrvatske primio veoma ljubezno; veli se, da ih je redomice izljubio („cjelov mira"). Kolomanu podje za rukom, te je knezove hrvatske uvjerio, da on ima „nasljedno" pravo na prijestolje hrvatsko. Pri tomu je posredovao zagrebački biskup Singidun, koga je Koloman volio.[19]

[17] Smičiklas: „Codex diplomaticus", svezak II. str. 1.
[18] Thomas Archidiaconus: „Historia Salonitana" (izdanje dra. Franje Račkoga), str. 58. i 59.
[19] Kerchelich: „Historia ecclesiae Zagrabiensis", str. 74.

www.crohis.com

DRUGO DOBA.

Vladari iz raznih kuća.

IV. Arpadovci.

31. Kralj Koloman. Sporazumiv se s predstavnicima 12 plemena hrvatskih, sklopio je s njima Koloman državni ugovor (pacta conventa). Po jednoj vijesti sklopljen je ovaj ugovor u Križevcu[1]. Žalibože nije nam se sačuvao izvornik toga ugovora. Ipak nam je djelomice poznat sadržaj njegov. Na temelju toga naime ugovora izdao je kralj Koloman predstavnicima hrvatskih plemena posebne povelje, kojima zaštićuje privatno-pravne interese njihove. Kralj oprašta hrvatsko plemstvo od poreza, a povrh toga zajamčuje hrvatskim plemenima njihove zemljišne posjede. Jedno i drugo dokazuje, da Koloman nije postupao kao osvajač, već da je na hrvatsko prijestolje došao privolom tadašnjih predstavnika kraljevine Hrvatske. Po sredovječnom običaju prisvajao je osvajač sebi jedan dio osvojenog zemljišta; pobijedjeni pak narod bijaše obično pritisnut još većim porezima, nego li ih je snosio prije toga. Pošto Koloman postupa sasvim drukčije, vidi se, da on nije osvajač[2].

U zamjenu za povlastice, koje Koloman daje Hrvatima, traži on od njih samo vojničku — i to dosta laku — dužnost. Kralj naime obvezuje svako hrvatsko pleme, da mu u slučaju rata opremi 10 konjanika, koji će morati kralju služiti do konca rata. Do rijeke Drave (dakle u Hrvatskoj) uzdržavat će hrvatska plemena vojnike na svoj trošak, a preko rijeke Drave (t. j. u Ugarskoj) ratovat će hrvatski vojnici na trošak samoga kralja. Jedna ovakva povelja nalazi se kao memorijale, pribilježen k povijesti spljetskoga arcidjakona Tome[3]; drugu pak povelju, izdanu Mrmonji Šubiću, vidio je Baltazar Krčelić pribilježenu na nekom starom rukopisu u arkivu knezova Zrinskih[4].

Poslije sklopljenog ugovora podje Koloman s Hrvatima u Belgrad na moru (kod Zadra), gdje se okrunio za kralja hrvatsko-dalmatinskoga.

[1] Kerchelich: „Historia ecclesiae Zagrabiensis", I. str. 74.

[2] Da su oni plemići, koji spadaju medju 12 plemena kraljevstva hrvatskoga, doista i kasnije uživali neke posebne povlastice u pogledu svojih posjeda, razabire se takodjer iz listine od 10. lipnja 1370., koju je Vjekoslav Klaić priopćio u „Vjesniku kr. zem. arkiva", knjiga X. str. 88.

[3] Rački: „Thomas archidiaconus: Historia Salonitana", str. 58. i 59.

[4] *Kerchelich: „Historia ecclesiae Zagrabiensis", I. str. 74.*

To nam dokazuje listina od god. 1102., gdje Koloman izričito veli[5]: „pošto sam bio krunjen u kraljevskom gradu Belgradu na moru". U ovoj listini Koloman prviput svome naslovu „kralj Ugarske" dodaje takodjer imena „Hrvatske i Dalmacije". Ovim naslovom nije se Koloman služio god. 1097., kada je s mletačkim duždom Vitalom Michielom sklopio prijateljski ugovor; nije se pak služio radi toga, što je tada bio jednostavni osvajač, a ne izabrani i krunjeni kralj hrvatski. Izbor i krunidba dadoše Kolomanu pravo, da se prozove „kraljem Hrvatske i Dalmacije". Obično se prije same krunidbe držao t. zv. krunidbeni sabor. Takav je sabor održao i Koloman, kako to on sam u spomenutoj listini izričito kaže[6].

Utvrdivši svoju vlast u Hrvatskoj, uze Koloman nastojati, kako bi zavladao takodjer u Dalmaciji, koju su tada činili gradovi: Zadar, Spljet i Trogir, te otoci: Rab, Osor, Cres i Krk. Dalmacijom je doduše upravljao dužd mletački; no pravim gospodarem smatrao se car bizantinski. God. 1104. vjenčala se Kolomanova sestrična Piroška (Irena), kćerka Ladislava Svetoga, s Ivanom, sinom bizantinskoga cara Aleksija Komnenca. Tako nastadoše rodbinske veze izmedju Aleksija i Kolomana, uslijed čega postade Aleksije sklon Kolomanovu nastojanju glede Dalmacije. Aleksija i Kolomana spajala je i zajednička vanjska politika, naperena protiv normanskoga vojvode Boemunda u Apuliji. Predobivši za sebe Aleksija, udari kralj Koloman god. 1107. na Dalmaciju[7].

Koloman dodje najprije pod grad Zadar, te ga počne opsjedati. Zadrani se isprvice ne htjedoše predati, već su junački odbijali sve navale; no kasnije razabraše, da se ne će moći odrvati premoćnomu neprijatelju. Medjutim se i kralj Koloman uvjerio, da će biti bolje, ako se mirno sporazumi sa žiteljima gradskim. Posredovanjem trogirskoga biskupa Ivana dodje zbilja do sporazumka. Zadar se uz povoljne uvjete predade Kolomanu, koji nato sa biskupom Ivanom preko Šibenika podje u Trogir, te mu se i ovaj grad predade bez ikakova otpora[8]. Poslije Trogira dodje red na grad Spljet. Ovdje je izmedju Kolomana i gradjana posredovao spljetski nadbiskup Krescencije. Koloman prihvati sve uvjete, što su ih Spljećani postavili, te zajedno sa svojim prvacima prisegne, da će ih točno obdržavati. Kada su nato Spljećani prisegli, da će za sva vremena biti vjerni podanici kralja Kolomana i njegovih nasljednika, udje Koloman u Spljet, gdje bude svečano primljen od naroda i svećenstva[9]. Iza toga pokore se Kolomanu i otoci dalmatinski.

---

[5] Smičiklas: „Codex diplomaticus", II. str. 9.

[6] Njegove su riječi: „Salvo habito consilio".

[7] Prije se držalo, da je Koloman osvojio Dalmaciju god. 1103., jer ovu godinu izričito spominje Toma arcidjakon (Historia Salonitana, str. 60.). No Šišić je u svojoj raspravi „Dalmacija i ugarsko-hrvatski kralj Koloman" (u „Vjesniku hrv. arheološkoga društva", X. str. 50.—58.) dokazao, da vojna pada u god. 1107. Ova se godina dobije iz napisa na grobnom spomeniku opatice Vekenege, koja je god. 1111. umrla u Zadru. Napis toga spomenika objelodanio je Kukuljević u svome zborniku „Codex diplomaticus", II. str. 237.

[8] „Vita beati Joannis confessoris, episcopi Traguriensis" u Farlatovom zborniku „Illyrici sacri", vol. IV. str. 310—322.

[9] Rački: Thomas archidiaconus: „Historia Salonitana", str. 59. i 60.

*

Koloman je god. 1107. prevladao u cijeloj tadašnjoj Dalmaciji. Žitelji Dalmacije priznaše ga svojim vladarem na temelju ugovora, baš kao što to god. 1102. učiniše žitelji kraljevine Hrvatske. Zato su i svi dalmatinski gradovi god. 1107. dobili slična privilegija, kakova je god. 1102. dobilo 12 plemena hrvatskih. Žalibože nijesu se ove Kolomanove listine sačuvale. Do nas je doprla jedino listina, koju je Koloman dao gradu Trogiru[10]. U toj listini kaže Koloman ovo: „Ja Koloman, kralj Ugarske, Hrvatske i Dalmacije, prisižem na sveti križ Vama Trogiranima, vjernim svojim gradjanima, tvrdi mir. Ne ćete plaćati poreza niti meni niti mojemu sinu niti nasljednicima mojim. Potvrdjivat ću biskupa i kneza, koga izabere svećenstvo i puk. Dopuštat ću Vam, da se služite starim svojim zakonima. Od prihoda gradske luke, što ga plaćaju stranci, imat će dva dijela kralj, treći dio gradski knez, desetinu pak biskup. Ne ću dozvoljavati, da se u Vašem gradu nastani koji Ugrin ili bilo kakav stranac, osim ako Vi komu sami privolite. Dodjem li pako k Vama, da se krunim ili s Vama raspravljam o državnim poslovima, ne će nijedan gradjanim biti prisiljen, da goste prima na silu, nego će svakomu biti na volju, da primi, koga hoće. Ako bi slučajno kadgod moja vlada ikomu doteščala, te bi htio drugamo otići, neka ide slobodno sa ženom i sinovima, s obitelju i sa svim svojima, kamogod hoće“.[11]

Iz te listine razabire se ovo: Koloman oslobadja dalmatinske gradove od svakoga poreza; njemu će pripadati jedino veći dio prihoda od carine, koju plaćaju stranci, kada svoju robu dovezu u luku. Gradovi su dalmatinski vazda svome vladaru plaćali poseban porez (tributum pacis) zato, da ih štiti od neprijatelja njihovih. Isprvice su ovaj porez pobirali carevi bizantinski; počevši pak od Sedeslava (god. 878.) pobirahu taj porez hrvatski vladari, izuzev prvu polovicu 11. vijeka, kada ga pobirahu mletački duždevi. Koloman se eto odriče i toga poreza, a ipak Dalmatincima prisegom obećaje svoju zaštitu za miran užitak posjeda njihovih. On dapače gradovima prisegom zajamčuje potpunu autonomiju u pogledu crkve, uprave i sudstva. Što Koloman pak Trogiranima govori o saboru i krunisanju, dokazuje nam, da je Koloman neke stavke ove povelje dao prepisati iz druge svoje povelje. Tako je naime valjda glasio tekst u onoj povelji, koja je Kolomanu služila kao matica, kad je hrvatskim plemenima god. 1102. davao posebne povelje[12]. Spomenuti stavak samo pokazuje, kako se Koloman za sebe i za svoje potomke o b v e z a o, da će u Hrvatsku dolaziti na krunisanje i saborisanje.

Ladislav Sveti nije god. 1091. namjeravao Hrvatsku pripojiti Ugarskoj, već ju osvojiti za svoga sinovca Alma. Isto tako je i Koloman želio Hrvatsku osigurati za svoju obitelj, a ne spojiti ju s kraljevinom Ugarskom u jedno tijelo. Koloman je odmah pomišljao na to, da svoga sina Stjepana dade mjesto sebe kruniti za kralja hrvatskoga. No Stjepan bijaše još posve nejako dijete, koje ne bi u Hrvatskoj moglo vladati. Ipak se Ko-

[10] Iznio ju Lucius u svome djelu „De regno Dalmatiae et Croatiae“, str. 117.
[11] Smičiklas: Codex diplomaticus, II. str. 19.
[12] Tomašić dr. Nikola: „Pacta conventa“, str. 116.

loman pobrinuo, da maloga Stjepana učini sigurnim svojim nasljednikom na prijestolju hrvatskom. To je polučio time, što je — boraveći god. 1107. u Hrvatskoj — dao svoga sina okruniti za posebnoga kralja hrvatsko-dalmatinskoga. Da je Stjepan doista uz svoga oca Kolomana bio smatran kraljem hrvatskim, jasno se vidi iz nekoga staroga evangjelistara crkve sv. Simeona u Zadru[13]. U tom naime evangjelistaru nalazi se bilješka, koja sadržaje „laudes" (hvalospjeve), što ih u crkvi tečajem 12. vijeka pjevahu na velike blagdane poslije evangjelja. Hvalospjev vladaru glasio je: „Kolomanu, uzvišenomu kralju Ugarske, Hrvatske i Dalmacije, život i pobjeda! Stjepanu, predragomu kralju našemu, život i pobjeda!" Hvalospjev dakle spominje istodobno dva kralja: Kolomana i njegova sina Stjepana. Tu se dapače Stjepan ističe kao poseban („naš") kralj Hrvatske i Dalmacije za razliku od njegova oca Kolomana, koji je u prvom redu kralj Ugarske. Ipak nije u Hrvatskoj vladao ni Koloman ni Stjepan, nego ban Kledin, komu se ime takodjer spominje u tome hvalospjevu.

S Kolomanovim izborom za kralja hrvatskoga nije izmedju Ugarske i Hrvatske došlo do kakve državne zajednice. Sam kralj Koloman nije imao na umu „realnu uniju", već jedino „personalnu uniju". To nam dokazuje činjenica, da se Koloman u listinama, koje izdaje za Ugarsku, služi samo naslovom „kralj Ugarske". Dodatak „kralj Hrvatske i Dalmacije" upotrebljava Koloman samo onda, kad izdaje povelje za teritorij kraljevine Hrvatske[14].

Ugarski ljetopisi vele, da je Koloman bio nakazna tijela: grbav, ćorav, hrom, rutav, razrok i jecav[15]. Bio je on i grozne ćudi. Najbolje nam to pokazuje Kolomanova borba s Almom. Do te borbe medju braćom došlo je radi toga, što je Almo htio dobiti hrvatsko kraljevstvo, držeći da ima na nj starije pravo, nego li mladi Stjepan. Pomoću njemačkoga cara Henrika V. provali Almo god. 1108. u Ugarsku. Nijemci su mjesec dana opsjedali grad Požun, ali se onda bez uspjeha vratili kući. Kasnije se Almo izmirio s Kolomanom. Ipak je Kolomana hvatao strah, da će mu Almo zadati novih neprilika. Zato god. 1115. dade Alma uhvatiti, te mu iskopati oči. Pa kao da to nije bilo dosta, dade Koloman oslijepiti takodjer Almova jedinca sina Belu, bojeći se valjda, da ovaj 9-godišnji dječak ne postane takmacem Stjepanovim[16].

Da sačuva barem život svoj, pobjegne Almo sa Belom u Carigrad k svome rodjaku Aleksiju. Zgrozio se bizantinski car zbog toga barbarskoga djela Kolomanova. Da se Kolomanu osveti, dozvoli car Alesije, da Mlečani zaposjednu Dalmaciju. Mjeseca kolovoza 1115. digne se mletački dužd Ordelaf Falieri, te s velikim brodovljem udari na Dalmaciju. Najprije dodje pred grad Rab, koji se Mlečanima dobre volje predade, kad mu

[13] Klaić: „O neupotrebljenom dosad prilogu za hrvatsku povjest na početku XII. stoljeća". (Vjesnik kr. zem. arkiva, III. str. 1.)
[14] Tomašić dr. Nikola: „Pacta conventa", str. 91.
[15] Thuroczy: „Chronica Hungarorum" u Schwandtnerovom zborniku: „Scriptores rerum hungaricarum", svezak I. str. 135.
[16] Thuroczy: Chronica, str. 137. i 138.

dužd potvrdi pravice, dobivene od Kolomana[17]. Iza toga podje pred Zadar, te počne opsjedati ovaj grad. Mlečanima se predade varoš, ali tvrdje zadarske ne mogahu zauzeti. Kada se duždu predao takodjer Belgrad na moru, vrati se on u Mletke[18].

Kralj Koloman umre naglom smrću 3. veljače 1116., ostavivši iza sebe dva sina: Stjepana i Borisa. Stjepana je Kolomanu rodila prva njegova žena Buzila, a Borisa druga Kolomanova žena Eufemija, kći ruskoga velikoga kneza Vladimira Monomaha iz Kijeva. Koloman je Eufemiju potvorio s preljuba, te ju trudnu otjerao k njenome ocu; zato se Boris rodio u Kijevu.

32. Kolomanovi nasljednici. Kolomana je naslijedio njegov 15-godišnji sin Stjepan IV.; on u povijesti Ugarske nosi ime Stjepan II., jer je ondje imao samo jednoga predšasnika istoga imena. Mjeseca svibnja god. 1116. dovede mletački dužd Falieri u Dalmaciju kopnenu vojsku, jer je dobio pomoći od bizantinskoga cara Aleksija Komnena. Falieri porazi na Petrovo pred Zadrom hrvatskoga bana Kledina, koji je vodio ugarske i hrvatske čete. Sada se republici mletačkoj poklone gradovi Spljet i Trogir. Njihov primjer ne htjede slijediti Šibenik, taj čisto hrvatski grad; zato ga Mlečani osvoje i razore[1].

Ipak bijaše kratkotrajna vlast mletačka u primorju hrvatskom. Već god. 1117. budu Mlečani istjerani iz svih gradova dalmatinskih, izuzevši Zadar. To prisili dužda mletačkoga, te on po trećiput krene u Dalmaciju; no u bici kod Zadra bude poražen i smrtno ranjen. Mletačko se brodovlje vrati kući s mrtvim tijelom Falierovim[2]. — Kralj Stjepan dodje god. 1124. u Hrvatsku, te posjeti i dalmatinske gradove. Ovi ga svečano dočekaše[3], našto Stjepan potvrdi Spljećanima i Trogiranima ona prava, koja im je podijelio kralj Koloman[4]. No već god. 1125. mletački dužd Dominik Michieli zauzme Spljet i Trogir, a do temelja razori Belgrad, krunidbeni grad hrvatski; iz Belgrada se biskup sa gradjanima preselio u grad Skradin[5].

Medjutim je odrasao mladi kralj Stjepan IV. Sada se istom vidjelo, kakvo je to strašilo! Stjepan bijaše tako okrutan, da je svatko drhtao pred njime. Uz to je živio posve lakoumno i razuzdano, a ne htjede se ženiti[6]. On dovede u Ugarsku novi narod: Kumane ili Polovce. Premda su Kumani tada još bili pogani i gotovo hajduci, ipak ih je kralj Stjepan veoma volio. On je dapače na dvoru svome držao vodju kumanskoga, a razbludno živio sa ženama kumanskim. Time je kralj od sebe odvraćao sve druge narode u Ugarskoj. Da kralj ne umre bez potomka, prisiliše ga

[17] Lucius: „De regno Dalmatiae et Croatiae“ u Schwandtnerovom zborniku svezak II. str. 193.

[18] Dandulo: „Chronicon“ u Muratorijevu zborniku „Scriptores rerum Italicarum“, svezak XII. str. 266.

[1] Dandulo: Chronicon, str. 267.
[2] Ibidem.
[3] Thuroczy: Chronica, str. 139.
[4] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. II. str. 37.
[5] Dandulo: Chronicon, str. 268. Lucius: „De regno Dalmatiae et Croatiae“, str. 201.
[6] Thuroczy: Chronica, str. 139.

velikaši, da se god. 1122. oženio s Nijemicom Adelhaidom; ali ovaj brak ne bijaše sretan, jer kralj nije ljubio ženu svoju.

Mnogi su ljudi mislili, da objesnoga kralja treba skinuti s prijestolja. Pri tom pomišljahu na Stjepanova strica Alma, koji je kao slijepac živio u Carigradu. Almovu stranku stane pomagati bizantinski car Ivan Komnen, koji vlada g. 1118.—1143., a bijaše po svojoj ženi Piroški rodjak Almov. Naskoro se porodi rat izmedju Ugarske i carstva bizantinskog. Rat je potrajao 3 godine (1128.—1130.). Za to vrijeme umre (g. 1128.) nesretni Almo. Sada se Stjepanu IV. javi novi takmac: Boris, sin Eufemije, druge žene Kolomanove. Kad je i Boris našao potpore u Carigradu, bijaše Stjepan prinudjen, da nasljednikom svojim proglasi Belu, slijepoga sina Almanova, jer sam nije imao djece. Time je Stjepan donekle primirio nezadovoljnike u državi svojoj. No već u travnju god. 1131. umre Stjepan IV., ne navršiv ni 30 godina, te bude u redovničkom odijelu pokopan u Velikom Varadinu uz grob Ladislava Svetoga[7].

Sada se na ugarsko-hrvatsko prijestolje popne Bela I. Slijepi (g. 1131.—1141.). Bela bude 28. travnja 1131. okrunjen u Stolnom Biogradu; no mjesto Bele vladala je njegova žena Jelena, kći srpskoga vladara Uroša. Na saboru u Aradu dade (god. 1132.) kraljica poklati 68 velikaša, koji su Kolomanu g. 1115. svjetovali, neka oslijepi Alma i Belu[8]. Ovo bijaše razlogom, da je proti Beli javno ustala stranka, koja je tvrdila, da prijestolje pripada Kolomanovu sinu Borisu. Ovu je stranku isprvice (god. 1132.—1135.) podupirao poljski kralj Boleslav III. Krivousti. Ipak se Bela održao na prijestolju. On poveća sebi i naslov dodatkom[9]: „rex Ramae", što znači: „kralj Bosne"; ovaj naslov prviput se kod nas spominje g. 1138. u listini, kojom kralj Bela daruje spljetskoj nadbiskupiji crkvu sv. Marije u Solinu[10]. Kroničari pišu, da je Bela bio sklon piću, te bi onako omamljen počinjao razne zločine. Imao je 4 sina: Gejzu, Ladislava, Stjepana i Alma, te 2 kćeri. Almo umre prije oca svoga. Kralj Bela odluči, da će Gejzi dati Ugarsku, Ladislavu Bosnu, a Stjepanu Hrvatsku. Navršivši tek nešto preko 30 godina, umre Bela od vodene bolesti 13. veljače 1141., te bude pokopan u Stolnom Biogradu. Naslijedi ga njegov 10-godišnji sin Gejza (god. 1141.—1162.), koji bude već 3. dan iza očeva sprovoda okrunjen u Stolnom Biogradu. Pošto je Gejza bio malodoban, preuze vladu njegova majka Jelena. Ona dozove na dvor svoga brata Bjeloša, da joj pomaže. Bjeloš je kao skrbnik mladoga kralja vladao gotovo neograničeno 18 godina (1141.—1158.). Da je i u ono doba mnogo vrijedila banska čast, vidi se po tomu, što se odmah za njom pojagmio moćni Bjeloš. On dapače zadrži bansku čast i poslije god. 1145., kad je postao takodjer palatinom ugarskim.

Kralj Gejza vlada i u jednom dijelu Dalmacije. Vidimo ga naime, kako Spljećanima god. 1142. ponavlja zakletvu, kojom se kralj Koloman

[7] Ibidem, str. 142.
[8] Thuroczy: Chronica, str. 142.
[9] Lucius: De regno Dalmatiae et Croatiae, str. 203.
[10] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. II. str. 47. Naslov „ex Ramae" uzeo je Bela već god. 1135. (Fejér: Codex diplomaticus, sv. II. str. 82.)

obvezao, da će čuvati njihova prava. Jednako je Gejza god. 1142. i Trogiranima potvrdio onu povelju, koju im je god. 1107. dao kralj Koloman[11].

Bjeloš je od god. 1146. imao mnogo posla, da nećaku svomu obrani prijestolje. Opet se naime pojavio Boris, koji htjede Gejzi ugrabiti krunu. Borisa je isprvice podupirao njemački car Konrad III. No junački Bjeloš razbije (g. 1146.) Nijemce. Sada zatraži Boris pomoć u Carigradu, gdje je god. 1143.—1180. vladao bizantinski car Emanuel Veliki. Emanuel mu doista pomogne, jer se nadao, da će svomu carstvu priklopiti hrvatske zemlje. Tako dodje izmedju Emanuela i Gejze do rata, koji je trajao 8 godina (1148.—1155.). Ratovalo se ponajviše oko Zemuna. U nekom boju pogine nesretni Boris[12].

Gejza je imao tri sina: Stjepana, Belu i Gejzu. Najstarijemu sinu Stjepanu namijeni krunu kraljevsku. Radi toga ljuto se zavadio sa svojom braćom Ladislavom i Stjepanom, koji odmah bježe u Carigrad pod okrilje Emanuela Velikoga. Car ih ljubezno prime; Stjepana dapače oženi sa svojom nećakinjom Marijom, koja bijaše najljepša žena u Carigradu[13].

Kralj Gejza umre 31. svibnja 1162. još u muževnoj dobi, te bude pokopan u Stolnom Biogradu[14]. Iza njega ostadoše 3 sina: Stjepan, Bela i Gejza, te se na prijestolje popne 15-godišnji Stjepan V. (III.) No car Emanuel htjede krunu pribaviti svome rodjaku Stjepanu. Nadao se naime, da će za ovu uslugu dobiti čitav Srijem sa Zemunom. Velika vojska bizantinska provali u Ugarsku. Sada se velikaši prepadoše, te sami skinuše s prijestolja mladoga Stjepana V. Za kralja izaberu starijeg mu strica Ladislava, a ne Stjepana. Ladislav I. (kao ugarski kralj Ladislav II.) vladao je samo 6 mjeseci, jer umre već 14. siječnja 1163., te bude pokopan u Stolnom Biogradu. Sada je ipak kruna zapala njegova brata Stjepana VI. (IV.), štićenika Emanuelova. Pomoću vojske bizantinske svlada Stjepan VI. otporne velikaše, te se 27. siječnja 1163. okruni za kralja. Osjećajući se već sigurnim na prijestolju, otpravi kući saveznike svoje. Malo iza toga pobune se velikaši, te kralja stiže (16. lipnja 1163.) takav poraz, da je morao uteći iz Ugarske[15]. Mjesto njega zavlada ponovno njegov sinovac Stjepan V.

Car Emanuel uvidi, da svoga rodjaka Stjepana VI. ne će moći ponovno učiniti kraljem ug.-hrvatskim. Zato smisli drugu osnovu. Po običajima i zakonima u obitelji Arpadovoj pripada prijestolonasljedniku vladanje u Hrvatskoj. Pošto mladi kralj Stjepan V. još nema sina, smatra se njegov brat Bela nasljednikom prijestolja. Car Emanuel pošalje kralju Stjepanu V. svoga maršala Jurja Paleologa s molbom, neka mu na odgoj predade 15-godišnjega Belu; njega da želi oženiti s jedinom svojom kćeri Marijom, pa ga tako učiniti i nasljednikom na carskom prijestolju. Neiskusni

[11] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. II. str. 48. i 53.
[12] Johannes Cinnamus: „De rebus gestis a Joanne et Manuele Comneno“, knjiga II. u Stritterovom zborniku „Memoriae populorum“, sveza'k II. dio II. str. 643.
[13] Nicetas Choniates (Acominates): „De gestis Manuelis Comneni“ u Stritterovom zborniku svezak III. dio II. str. 653.
[14] Thuroczy: Chronica, str. 146.
[15] Cinnamus: De rebus etc., str. 655.

Stjepan V. usliša molbu carevu, te Paleolog odvede mladoga Belu u Carigrad. Lukavi car Emanuel odmah dade Beli ime „Aleksije“ i naslov „despota“, kakav je pripadao carskome princu[16]. Podjedno zatraži od kralja Stjepana, neka hrvatske zemlje predade Beli kao pravu baštinu, a ne samo na upravljanje. Stjepan V. ne htjede pristati na taj zahtjev. Radi toga dodje do rata, koji je trajao od god. 1164. do god. 1168.

Sam car Emanuel provali (g. 1164.) u Srijem, te s ogromnom vojskom bizantinskom dopre do Petrovaradina. Ovdje prijedje preko Dunava i osvoji Bačku, koja je onda još bila dio Srijema. Kralj Stjepan bude prinudjen, da s Emanuelom sklopi mir. Po tome miru zapade Belu čitav Srijem kao baština. — Mir nije trajao dulje od godinu dana. Kralj Stjepan V. prodre koncem g 1165. u Srijem i osvoji sve gradove do Zemuna. Dugo je opsjedao i taj grad, ali ga nije mogao zauzeti. Zemun je branio Stjepan VI., bivši kralj ugarsko-hrvatski. Mjeseca travnja g. 1166. otruju Stjepana podmićeni gradjani zemunski. Tako dodje i Zemun pod vlast kralja Stjepana V. — Čim je car Emanuel doznao za gubitak Srijema i pad Zemuna, krene iz Carigrada s velikom vojskom. Jedan dio vojske dovede osobno pod Zemun, te opsjedne taj grad. Kralj je doduše sabirao čete, s kojima će Zemun osloboditi opsade bizantinske; no Emanuel zauze grad prije dolaska vojske kraljeve. Zemunčani budu ljuto kažnjeni, a grad posve oplijenjen. Istodobno je carev vojvoda Ivan Duka osvajao Hrvatsku i Dalmaciju. Ovdje mu se ban Ompudin slabo opirao. Duka osvoji 57 gradova; medju ovima se poimence spominju: Spljet, Trogir, Ostrovica, Skradin, Dubrovnik i Kotor. U Spljetu se nastani Nikefor Kalufo, da upravlja osvojenom Hrvatskom i Dalmacijom. Sam se pak Duka vrati u Carigrad, kamo podje i car Emanuel, pošto se kralj Stjepan V. odrekao izgubljenih zemalja[17]. U primorju današnje Dalmacije ostade kralju grad Šibenik. Tomu gradu potvrdjuje Stjepan V. god. 1167. ista onakova prava, kakva je Koloman god. 1102. dao gradu Trogiru[18].

Gradovi dalmatinski bijahu zadovoljni s vladom cara Emanuela, jer je to prijalo njihovoj trgovini sa Carigradom. Naprotiv su velikaši hrvatski zazirali od gospodstva bizantinskog; biskupi se pak bojahu, da će Emanuel progoniti vjeru rimo-katoličku. Kad je kralj Stjepan doznao, da u Hrvatskoj imade nezadovoljnika, pošalje ovamo g. 1167. nekoga Relju, da digne bunu. Relja prikupi uza se velik dio naroda hrvatskoga, te potuče i zarobi samoga Kalufa. Premda je nato i Relja zaglavio prigodom opsade Spljeta[19], ipak su Bizantinci bili protjerani iz čitave Hrvatske i Dalmacije. Istodobno je na drugoj strani kraljev vojvoda Dionizije potukao bizantinske vojvode Gabrasa i Branu, te osvojio čitav Srijem.

Slijedeće god. 1168. digne car Emanuel veliku vojsku, te ju pošalje prema Srijemu. Bizantince je vodio carev sestrić Andronik Kontostefan. Preko Zemuna prodre Andronik u Srijem. Tu ga dočeka Dioniz, vojvoda

[16] Cinnamus, str. 656.
[17] Cinnamus, str. 682. Dandulo, str. 292.
[18] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. II. str. 115.
[19] Thomas Archidiaconus: „Historia Salonitana“, str. 69., 70. i 73.

kralja Stjepana V., sa 37 župana i 15.000 vojnika. Bitka se zametnula 18. srpnja 1168., a svršila potpunim porazom vojske Dionizove[20]. Ovom je bitkom kralj Stjepan V. konačno izgubio Hrvatsku, Dalmaciju, Srijem i Bosnu. — Odsada su hrvatske zemlje pripadale carstvu bizantinskomu. Njima je u ime cara Emanuela vladao njegov rodjak Konstantin „Sebastos". On je stolovao u Spljetu, a ponosio se naslovom[21]: „vojvoda čitavoga kraljevstva dalmatinskoga i hrvatskoga". Emanuel je nastojao, da blagošću predobije za sebe narod hrvatski. Zato nije pobirao daća, a često bi i milosti dijelio novim podanicima svojim. U Hrvatskoj se i nadalje vladalo po starim običajima i zakonima. Ipak je bizantinski namjesnik Konstantin imao još dosta posla, dok mu se pokoriše neki gradovi (n. pr. Klis) i neka plemena hrvatska (Kačići i Kukari).

33. Bela II. (III.) i Mirko. U Carigradu je kraljević Bela boravio 10 godina (1163.—1172.). Ondje ga car Emanuel g. 1168. zaruči s Marijom, jedinicom svojom, namijenivši mu tako i prijestolje bizantinsko. No kad je druga Emanuelova žena 10. rujna 1170. rodila sina, dade mu car ime „Aleksije", kojim je imenom do onda zvao mladoga Belu. Naravno da je Emanuel odmah opozvao i prijašnje odredbe svoje. Da Bela ne bi smetao pravomu prijestolonasljedniku, oženi car Belu s Anom (Agnezom), sestrom druge supruge svoje, a ne s Marijom, kćerkom svojom[1]. Emanuel ne dade Beli niti njegovu baštinu, t. j. zemlje hrvatske. Ovdje je naime iza Konstantina vladao carev namjesnik Rogerije, koji se spominje u listinama od god. 1178. i 1180.[2]

Medjutim je 4. ožujka 1172. umro 27-godišnji kralj Stjepan V. Pošto nije ostavio sina, odluči car Emanuel, da će na prijestolje postaviti njegova brata Belu. Namjera mu podje za rukom, te se Bela 13. siječnja 1173. krunio za kralja. Ipak su mnogi biskupi i velikaši ugarski zazirali od Bele. Oni bi voljeli na prijestolju vidjeti njegova brata Gejzu. Uz ovoga pristade i Belina majka Eufrozina. No Bela svlada buntovnike i strogo ih kazni. Majku svoju posla u Carigrad, a brata Gejzu baci g. 1176. u tamnicu, u kojoj je čamio 15 godina. — Isprvice je kralj Bela II. vladao samo Ugarskom i malim dijelom Hrvatske. Čitava mu Hrvatska pripade istom poslije smrti bizantinskoga cara Emanuela Velikog (24. rujna 1180.). Bela predobi takodjer grad Zadar, te otoke: Cres, Krk, Pag i Osor, koji su do g. 1180. bili pod vlašću republike mletačke. Ali zato je Kulin ban (god. 1180.) postao gotovo samostalnim vladarem u Bosni. To se vidi po tome, što Kulin 29. kolovoza 1189. podjeljuje Dubrovčanima slobodu trgovanja u Bosni[3].

Bela II. bijaše naobražen vladar, jer je svoju mladost proživio u Carigradu. U hrvatskim je zemljama vladao dobro i sretno. Odmah god. 1181. učini Dionizа banom „Dalmacije i Hrvatske" ili „primorske po-

[20] Cinnamus, str. 682.
[21] Smičiklas: Codex dipl., sv. II. str. 129., 131. i 138.

[1] Nicetas Choniates, str. 110.
[2] Smičiklas: Codex dipl., sv. II. str. 156. i 165.
[3] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. II. str. 168. i 237.

krajine". Kao takav Dioniz je vršio vladu u Zadru i u Zagrebu[4]. — Mletački mu dužd Aureo Mastropetro htjede ugrabiti neke otoke i gradove dalmatinske. Radi toga dodje do velikoga rata, koji je trajao od g. 1181. do g. 1187. Mlečani zamole g. 1188. primirje na 2 godine. Iza toga navale opet (g. 1190.) na Zadar, ali bez uspjeha. Borba se ponovila god. 1192., kad je mletačkim duždem postao poduzetni Henrik Dandolo. Mlečani osvoje g. 1193. otoke Rab i Pag, ali Zadar ostade i nadalje kralju Beli[5]. Za tih je ratova kralju obilno pomagao krčki knez Bartol Frankopan. Zato mu Bela II. dade (god. 1193.) u baštinu čitavu župu modrušku[6]. Odsada će Frankopani kao hrvatski velikaši znatno utjecati u povijest Hrvatske. — Iza Dioniza upravljao je Hrvatskom i Dalmacijom (g. 1190.—1193.) pečuvski biskup Kalan[7]. Medjutim se kralj Bela pobrinuo, da prijestolje ugarsko-hrvatsko osigura svomu starijemu sinu Mirku. Zato ga još za svoga života dade kruniti, i to dvaput: najprije za ugarskoga, a onda za hrvatskoga kralja. Bela učini Mirka i „hercegom" hrvatskim[8]. Mirko je kao herceg u Hrvatskoj i Dalmaciji god. 1194.—1196. vladao gotovo samostalno. Njemu se pokoravao i tadašnji ban Dominik, koji bijaše takodjer nekakav rodjak kraljev[9].

Može se reći, da je Bela II. bio prvi moćni kralj iza smrti Kolomanove. Utvrdivši vlast svoju kod kuće, mogao je Bela utjecati u poslove susjednih država. Slavodobitno je (g. 1183.—1186.) ratovao sa carstvom bizantinskim, zaprijetio Bosni, Bugarskoj i Srbiji, a na 4 godine osvojio i Galiciju. Bela se spremao i na križarsku vojnu, da Palestinu i Jeruzolim otme sultanu egipatskom. No sred velikih priprava stiže ga 23. travnja 1196. smrt; pokopan je u Stolnom Biogradu. Sakupljen novac i sve drugo, što je već spremio za križarsku vojnu, povjeri Bela na samrti svomu mladjemu sinu Andriji, ali uz uvjet, da doista podje oslobadjati svetu zemlju.

Belu je naslijedio njegov stariji sin Mirko, koji vlada g. 1196.—1204. Mirku odmah počne smetati njegov brat Andrija. On uze zahtijevati, neka mu brat u baštinu dade Hrvatsku, Dalmaciju i Bosnu, kao što je to god. 1163. kralj Stjepan V. dao svome bratu Beli. Radi toga dodje god. 1197. izmedju braće do rata. U tome je ratu Andrija trošio novce i vojsku, koju je njegov otac spremio za križarsku vojnu. Uzalud ga je papa 29. siječnja 1198. pozivao, neka se okani ratovanja, pa neka izvrši očev zavjet[10]. Andrija nadjača kralja Mirka, te prevlada u čitavoj Hrvatskoj i Dalmaciji. Boraveći u Zadru, izdade Andrija 31. ožujka 1198. povelju, u kojoj se zove: „božjom milošću herceg Zadra, čitave Dalmacije, Hrvatske i Zahumlja". Njemu se pokoravao takodjer hrvatski ban Andrija[11]. Mjesto na Palestinu povede herceg Andrija vojnu na krivovjerce u Zahumlju i

[4] Ibidem, str. 177.
[5] Lucius: De regno Dalmatiae et Croatiae, str. 225. i 226.
[6] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. II. str. 262.
[7] Kukuljević: „Codex diplomaticus", sv. II. str. 169.
[8] Ibidem, str. 130. i 178.
[9] Fejér: „Codex diplomaticus", sv. II. str. 299. i 301.
[10] Smičiklas: „Codex diplomaticus", sv. II. str. 288. i 289.
[11] Ibidem, str. 293.

Srbiji. Vojna bijaše kratka, ali slavodobitna, kako se hvali sam Andrija[12]. „Herceg“ je vladao gotovo neodvisno, imajući poseban dvor, dvorske dostojanstvenike i dvorsku pisarnu svoju. Andrija namješta biskupe i nadbiskupe, te vrši vrhovnu sudačku i vojničku vlast od Drave do mora[13]. Andrija dapače kao herceg potvrdjuje prava, što ih je kralj Koloman podijelio gradovima dalmatinskim. Tako je g. 1199. izdao potvrdu gradu Spljetu[14], a god. 1200. gradu Trogiru[15].

U ono je doba (g. 1198.—1216.) živio silni papa Inocent III., koji pomiri Andriju s njegovim bratom Mirkom[16]. Nato se kralj Mirko god. 1199. oženi s Konstancijom, kćerkom aragonskoga kralja Alfonza II. Konstancija rodi god. 1200. sina Ladislava, u komu je herceg Andrija od prvoga časa gledao takmaca svoga.

Medju braćom dodje do ponovnog razdora, ali ih god. 1200. opet izmiri papa[17]. Nato se kralj Mirko počne spremati na križarsku vojnu, da on ispuni očev zavjet; dok će Mirko boraviti u prekomorskim krajevima, upravljat će herceg Andrija takodjer kraljevinom Ugarskom[18]. Medjutim plane borba u Srbiji, gdje je proti velikomu županu Stjepanu ustao njegov brat Vukan. Mjesto u Palestinu podje kralj Mirko god. 1202. s vojskom u Srbiju, gdje skine s prijestolja Stjepana, a namjesti Vukana, koji prizna vrhovnu vlast kraljevine Ugarske. Odsada se Mirko zove takodjer „kralj Srbije“. — Mjesto Andrije dignu se francuski vitezovi, da oslobode grob Spasiteljev. Balduin grof od Flandrije i Bonifacije grof od Montferata dovedu god. 1202. u Mletke preko 30.000 križara. Francuzi zamole Mlečane, neka ih preko mora prevezu u Palestinu. Lukavi dužd Henrik Dandolo dade brodove mletačke spremati za prijevoz križara. Ove priprave trajahu tako dugo, dok nijesu vitezovi u Mlecima potrošili veći dio sabranoga novca. Nato zatraže Mlečani za prijevoz križara 85.000 maraka srebra, t. j. oko 4,000.000 kruna. To bijaše u ono doba nečuvena svota. Vitezovi saberu jedva 51.000 maraka. Sada im dužd predloži, neka preostalu svotu odsluže time, što će prije polaska u Palestinu udariti na mletačke neprijatelje. Premda nerado — ipak pristanu vitezovi na to, samo da uzmognu poći na četvrtu križarsku vojnu. Križarima se 8. listopada 1202. na čelo stavi 93-godišnji slijepac: dužd Henrik Dandolo. Pokorivši Trst i gradove istarske, osvane silno brodovlje (50 galija i 100 tovarnih ladja) pred Zadrom. Križari prodru 10. studenoga 1202. u luku zadarsku, a 24. studenoga predade im se i grad[19]. To se dogodilo prije, nego li je Zadru mogla stići pomoć od kralja Mirka. Radi toga nasilja prokune papa Mlečane.

---

[12] Smičiklas: Codex dipl., sv. II. str. 296.
[13] Klaić: „O hercegu Andriji“. („Rad jugosl. akademije“, knjiga 136. str. 220-222.)
[14] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. II. str. 338.
[15] Kukuljević: „Regesta documentorum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae saekuli XIII.“ u „Starinama“, knjiga XXI. str. 227.
[16] Smičiklas: Codex diplom., sv. II. str. 302.
[17] Ibidem, svezak III. str. 27.
[18] Theiner: „Monumenta Slavorum meridionalium“, sv. I. str. 59. U tome pismu papa Inocent daje Andriji naslov: „dux Crowacie“, dočim ga inače zove: „dux Slavonie“.
[19] Thomas Archidiaconus: „Historia Salonitana“, str. 83.—88.

Medjutim se dužd bojao, da Mlečani ne bi iza odlaska križara opet izgubili Zadar. Zato nagovore križare, neka u Zadru ostanu preko zime, jer da je upravo u ovo doba pogibeljan put po moru. I zbilja ostanu križari u Zadru do 15. svibnja 1203. Pa i onda nijesu otplovili u Palestinu, već u Carigrad, da po želji Mlečana ruše carstvo bizantinsko.

Kralj Mirko zamoli papu, neka izradi, da mu se vrati Zadar. Papa Inocent pod prijetnjom izopćenja naloži križarima, neka Zadranima vrate plijen, a kralja Mirka mole za oproštenje. Francuski križari doista zamole papu, neka im oprosti njihov postupak pod Zadrom[20]. Ipak Zadar ostane Mlečanima i nadalje, jer se u Hrvatskoj opet porodio gradjanski rat. Herceg Andrija nadao se, da će u Hrvatskoj utemeljiti posebnu vladarsku lozu (secundogenituru) dinastije arpadovske. Naprotiv je kralj Mirko dao (oko g. 1203.) za kralja hrvatskoga okruniti Ladislava, jedinoga sina svoga. Ladislava je u prisutnosti biskupa i velikaša krunio Bernard, nadbiskup spljetski[21]. Radi toga dodje do borbe izmedju Andrije i Mirka. Vojske se sastadoše nedaleko Varaždina. Hrvati bijahu na desnoj, a Ugri na lijevoj obali Drave. Mirko se bojao udariti na vojsku brata svoga; više se uzdao u prisegu vjernosti, koju mu nekada položiše Hrvati kao zakonitomu kralju svome. Valjda je znao i to, da su mnogi Hrvati nezadovoljni s lakoumnim hercegom Andrijom. Zato prijedje sam kralj preko Drave, te sa žezlom u ruci osvane u taboru hrvatskom. Nitko se nije usudio, da dirne u kralja svoga. Mirko dade brata Andriju uhvatiti i zatvoriti u grad Kneginec kod Varaždinskih Toplica, gdje su ga dvorili žitelji iz Varaždina[22].

Na poziv pape Inocenta III. prisili kralj Mirko bosanskoga bana Kulina, da se god. 1203. odrekao krive bogumilske vjere, koja se raširila po Bosni. Kulinov sin obećao je kralju, da ne će štititi bogumile[23].

Sluteći smrt svoju, dade Mirko 26. kolovoza 1204. malenoga Ladislava po kaločkome nadbiskupu okruniti i za kralja ugarskoga. Ujedno pusti iz tamnice hercega Andriju, te ga imenuje skrbnikom sina svoga[24]. Mirko umre 30. studenoga 1204., te bude pokopan u Jegri. Kralj pak Ladislav II. (u Ugarskoj III.) morade naskoro pred stricem Andrijom bježati u Austriju, gdje ga već 7. svibnja 1205. zadesi smrt.

34. Andrija I. (u Ugarskoj II.) Iza smrti mladoga kralja Ladislava postade kraljem ugarsko-hrvatskim njegov stric Andrija. On se okrunio već 29. svibnja 1205. Isprvice je mjesto Andrije vladala njegova žena Gertruda, kći grofa od Merana. Gertruda uze nastojati, da najznatnije službe i dohotke namakne rodjacima svojim. Kralj Andrija morade kod pape Inocenta izraditi, da je nadbiskupom u Kaloči postao kraljičin brat Bertold, premda još nije bio ni punoljetan. Kad su god. 1208. morala iz Njemačke bježati druga dva brata Gertrudina (istarski markgrof Henrik i

[20] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. III. str. 19—28.
[21] Thomas Archidiaconus: „Historia Salonitana“, str. 81.
[22] Ibidem, str. 81. i 82. Smičiklas: Codex dipl., sv. III. str. 89.
[23] Smičiklas: Codex dipl., sv. III. str. 36. i 37.
[24] Thomas Archidiaconus: „Historia Salonitana“, str. 82.

bamberški biskup Ekbert), nastane se i oni u Ugarskoj. Da pak mogu gospodski živjeti, razdavao im je kralj Andrija velika imanja. Bertolda morade Andrija kasnije (g. 1209.) učiniti banom hrvatskim i vojvodom erdeljskim. Radi toga ne bijaše narod zadovoljan s Andrijom, te se već god. 1210. stvorila stranka, koja ga htjede skinuti s prijestolja. Neki su velikaši već namjeravali poći u Carigrad, da odanle dovedu sinove (zatvorenoga i kasnije prognanoga) Gejze, mladjeg brata Bele II.

Andrija se po svoj prilici dao kruniti i za kralja hrvatskoga. Ako toga nije učinio odmah, tada se valjda krunio god. 1207. prigodom svoga boravka u Hrvatskoj. Krunio ga je pak u tome slučaju spljetski nadbiskup Bernard; njega je već god. 1205. u tu svrhu zvao u Ugarsku, ali Gerhard ne htjede poći, jer nije vjerovao, da je umro kralj Ladislav[1]. Možda je upravo prigodom krunisanja kralj Andrija izdao one povelje od g. 1207., kojima spljetskoj nadbiskupiji potvrdjuje sva prava i posjede, a gradu Spljetu ista prava, kakva je dobio od kralja Kolomana 100 godina prije toga[2]. Da je kralj Andrija znao biti zahvalan, vidi se iz toga, što je Varaždinu god. 1209. podijelio povlastice slobodnoga kraljevskoga grada. U odnosnoj povelji kralj izrično veli, da se time želi odužiti Varaždincima, koji su ga častili, dok bijaše zatvoren u Knegincu[3].

Prijašnji se kraljevi (Bela II. i Mirko) miješahu u poslove balkanskih država; Andrija pak svrati pogled na sjever. Već god. 1206. ratovao je Andrija u Galiciji, te se okitio naslovom: „kralj Galicije i Vladimirije“. Onamo podje god. 1212. i po drugiput. Lijepo je uspio, pa je svoga mladjega sina Kolomana zaručio sa Salomom, kćerkom poljskoga kneza Leska, a kasnije ga dao i kruniti za kralja Galicije i Vladimirije. Ipak se Koloman nije mogao održati u Galiciji. — Dok se Andrija nalazio izvan Ugarske, vladala je mjesto njega kraljica Gertruda sa svojim bratom Bertoldom. Protiv njih skovala se god. 1213. u r o t a. Kriv joj bijaše Bertold. On je naime u kraljičinoj sobi obeščastio krjeposnu ženu palatina Banka. Bojeći se osvete, uteče Bertold za vremena iz Ugarske. Sa sobom je ponio i blago, što ga je u Ostrogonu pohranila sestra njegova. No urotnici stanu raditi i o životu kraljice Gertrude, koja je zapravo bila kamen smutnje. Nevrijedna kraljica bude 28. rujna 1213. sasječena na komade u piliškoj šumi kod Budima, gdje se nalazila na lovu[4].

Mnogi su držali, da je Bog dopustio ubojstvo kraljice Gertrude, ne bi li Andriju podsjetio na očev zavjet. I doista se Andrija počne spremati na križarsku vojnu. Čudne li bijahu priprave njegove! Da smogne potrebite novce, porobi kralj crkve i prodade crkvene dragocjenosti. Trebalo je i Mlečane sklonuti, da mu dadu brodove za prijevoz vojske. Andrija im u tu svrhu „za vječna vremena“ odstupi grad Zadar[5]. Mlečani mu nato obećaju, da će u spljetsku luku dopremiti 10 velikih i više manjih ladja. Kralj će im za svaku ladju platiti najamninu (najviše 550 maraka srebra).

[1] Thomas Archidiaconus: „Historia Salonitana“, str. 82.
[2] Smičiklas: Codex diplomaticus, svezak III. str. 68—71.
[3] Ibidem, str. 89—91.
[4] Thuroczy: „Chronica Hungarorum“, str. 148.
[5] Dandulo: Chronicon, str. 339.

Kako su malo povjerenja imali u Andriju, vidi se po tomu, što traže, da im najamninu (u 3 obroka) plati prije, nego li će brodovlje iz Mletaka krenuti u Spljet!

Prije polaska na vojnu odredi Andrija, da će za njegove odsutnosti Ugarskom upravljati ostrogonski nadbiskup Ivan. Andrija htjede sebi osigurati pomoć vitezova templarskih. Zato je njihova priora Poncija de Kruce imenovao namjesnikom svojim u Hrvatskoj. Tko polazi na križarsku vojnu, nije siguran, da će se kući vratiti živ. Morao se dakle i Andrija pobrinuti, što će biti s prijestoljem, ako on umre na vojni. Andrija odredi, da ga u tom slučaju imaju (po redu starosti) naslijediti njegovi sinovi: Bela, Koloman i Andrija[6].

Kralja Andriju pratila su do Zagreba oba nadbiskupa (ostrogonski i kaločki) i 8 biskupa. Po njima dade kralj svečanim načinom posvetiti stolnu crkvu zagrebačku; podjedno joj potvrdi znamenite povlastice[7]. Medjutim se u spljetskoj luci sabirahu mletački brodovi. Spljećani se bojahu, da ne bi Mlečani zauzeli njihov grad. Ali naskoro počnu u Spljet dolaziti i brojne križarske čete. Najprije dodjoše erdeljski Sasi, označeni križem na ramenu. Spljećani su na kraljevu molbu Sasima doznačili predgradje za stanovanje. Hrane i stoke dodje toliko, da sve nije moglo ni stati u grad. S lijepom vojskom stiže kralj Andrija 23. kolovoza 1217. u Spljet. Kraljeva pratnja morala se smjestiti na polju, jer nije više bilo mjesta u gradu. Kalj pak sidje s konja, te pješice udje u grad, gdje bude svečano dočekan[8]. Mnogo njemačkih križara dovede Leopold VII., vojvoda austrijski. Da se pak u Spljetu sabralo i dosta hrvatskih križara, dokazuje već to, što je sam Stjepan Babonić doveo 250 konjanika; ovima su knezovi Babonići platili sav putni trošak[9]. — U Spljetu ostade Andrija samo tri dana. Za to vrijeme umre spljetski nadbiskup Bernardo. Mletački brodovi nijesu dostajali za prijevoz križara, kojih bijaše preko 10.000. Zato su i Spljećani morali dati 2 ladje svoje. Ipak se nijesu mogli ukrcati mnogi križari. Nato krene kralj i bez njih na križarsku vojnu[10].

Već 8. rujna 1218. stiže kralj Andrija s križarima na otok Cipar. Početkom pak listopada iskrca se u Akonu (Ptolomais ili St. Jean d' Acre). U toj se luci palestinskoj nadjoše uz Andriju još 3 kralja: Hugo ciparski, Ivan jeruzolimski (samo po naslovu) i Leo armenski. Vojske bijaše na okupu dosta, ali premalo hrane. Jeruzolim je tada pripadao sultanu egipatskomu. Mjesto da križari složno udare na Jeruzolim — trošili su vrijeme na druga beskorisna poduzeća. Mnogo ih pogibe od kuge i glada. Medju ostalima umre i ciparski kralj Hugo. Teško je obolio takodjer kralj Andrija, koji se nikada više nije mogao posve oporaviti.*

[6] Pray: „Historia regum Hungariae", sv. I. str. 204. Da je Poncij de Kruce doista vršio vlast kraljevog namjesnika u Hrvatskoj i Dalmaciji, vidi se iz listine kod Smičiklasa: Codex dipl., sv. III. str. 138.

[7] Tkalčić Ivan: „Povjestni spomenici zagrebačke biskupije", knjiga I. str. 44-46.

[8] Thomas Archidiaconus: „Historia Salonitana", str. 89. i 90.

[9] Katona: „Historia critica regni Hungariae", svezak V. str. 294.

[10] Thomas Archidiaconus: „Historia Salonitana", str. 90. i 91.

* Potanje opisao Rudolf Horvat: „Križarska vojna Andrije II." („Vienac" g. 1896.)

Potpun neuspjeh ove križarske vojne sklone Andriju na povratak. Od ove ga odluke nije moglo odvratiti ni crkveno prokletstvo, što ga je patrijarka jeruzolimski bacio na Andriju i na sve one, koji bi slijedili primjer njegov. Mjeseca veljače god. 1218. krene Andrija kući, ali ne po moru, već kopnom preko Male Azije. Na tome povratku bavio se ženidbenim osnovama. Boraveći kao gost u Antiokiji kod armenskoga kralja Leona, zaruči Andrija s njegovom kćeri najmladjega svoga sina Andriju. Najstarijemu sinu svomu Beli nadje Andrija zaručnicu u osobi Marije, kćeri nicejskoga cara Teodora Laskarisa. Svoju pak (istom 14-godišnju) kćer Mariju obeća bugarskomu caru Ivanu II. Asjenu. Osim ovih bračnih sveza donese Andrija u Ugarsku takodjer nekoliko relikvija (svetih ostanaka) iz Palestine*. Ali je zato izgubio mnogo ljudi i potrošio puno novaca, premda nije ni vidio svetoga grada Jeruzolima!

Križarska vojna nije popravila kralja Andriju. Njegova je vlada i nadalje bila tako slaba, da su velikaši ratovali izmedju sebe, mjesto da pravdu traže u kralja. U čitavoj državi nestade reda i zakona. Uz to je Andrija (g. 1219.—1221.) bezuspješno ratovao u Galiciji, da ondje utvrdi vlast svoga sina Kolomana, koga su velikaši istjerali iz Galicije, dok je Andrija boravio na križarskoj vojni. Trebajući mnogo novaca, predade se Andrija u ruke židova (a takodjer i Izmaelićana, t. j. Bugara vjere Muhamedove). Njima bi u zakup davao poreze, solare i druge državne prihode. Židovi su običavali kralju isplatiti zakupninu za više godina unaprijed, a onda bi narod po volji globili. Da napuni prazne blagajne, dade Andrija kovati loše novce, koje su podanici njegovi morali primati u zamjenu za prijašnje — vrijednije — novce. Andrija se nije žacao prodavati službe, povisivati cijenu soli i zalagati krunska imanja. On se dapače zavadio s prijestolonasljednikom Belom, koji je u Hrvatskoj i Dalmaciji vladao mjesto oca svoga. Već god. 1220. vidimo mladoga „kralja“ Belu, kako Varaždindincima potvrdjuje pravice, dobivene god. 1209. od kralja Andrije[11].

Crkveni dostojanstvenici sklonuše kralja Andriju, te on velikaše sazove na sabor, da se urede prilike u razrovanoj državi. Sabor prisili Andriju, da potpiše zlatnu bulu, kojom je plemstvo sa svećenstvom dobilo znamenita prava. Zlatna bula ima 31 članak, a sadržaje ove glavne ustanove: Kralj mora svake godine sazivati sabor, na koji mogu doći svi plemići. Nijedan plemić ne smije se zatvoriti, ako nije od redovitoga suda osudjen. Plemići i svećenici ne moraju plaćati porez, a niti primati kralja u goste. Ako kralj povede rat izvan države, ne moraju s njim ići plemići, osim ako ih plati svojim novcem. Stranci ne mogu u kraljevstvu dobiti službe ni časti bez privole plemstva i svećenstva. Kralju je u sudu posve jednakopravan njegov sin Bela, herceg hrvatski. Ako bi kralj Andrija ili kojigod od nasljednika njegovih kršio zlatnu bulu, tada mogu biskupi, velikaši i plemići — sadanji i budući, svi zajedno ili pojedince — oprijeti

* Zagrebačkoj stolnoj crkvi donese Andrija iz Betlehema ono „crno dijete“, što se u crkvi pokazuje na „Herodešovo“, te komad drveta sa sv. križa.

[11] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. III. str. 186. i 187.

se kralju i protusloviti mu bez ikakve povrede Veličanstva[12]. Zlatnom bulom bude uredjen ustav, a sužena samovolja kraljeva.

Istodobno se Andrija posredovanjem zagrebačkoga biskupa Stjepana izmirio i sa svojim sinom Belom. Ovaj se već god. 1222. ponosi naslovom: „milošću božjom kralj i herceg čitave Slavonije", t. j. svih zemalja hrvatskih[13]. Bela je ipak i kasnije dolazio u sukob s ocem svojim. Andrija se ponovno zamjerio i plemstvu ugarskomu, jer nije htio raditi po ustanovama zlatne bule. Napokon bude god. 1226. prisiljen, da hercega Belu učini svojim suvladarem u Ugarskoj.

Mjesto Bele postade hercegom hrvatskim kraljev mladji sin Koloman, nekadašnji kralj Galicije i Vladimirije. Koloman se kao herceg Hrvatske i Dalmacije prviput spominje 1. kolovoza 1226.[14], a vladao je sve do god. 1241. Narod bijaše s njime zadovoljan, jer je kao vladar bio blag i pobožan, a na bojnome polju hrabar i odvažan. Herceg Koloman podijelio je god. 1234. znatne povlastice Virovitici.[15] Kolomanu podloži kralj Andrija takodjer banovinu Bosnu, gdje je god. 1232.—1250. vladao junački ban Matej Ninoslav. Tada se već iz Bosne bogumilska vjera širila po Hrvatskoj i Dalmaciji, kako to svjedoči pismo, što ga je Kolomanu 14. listopada 1234. pisao papa Grgur IX.[16] Bogumilstvo prigrli ban Ninoslav, dapače i sam biskup bosanski. Kolomana zapade zadaća, da u Bosni zatre krivovjerje. Radi toga morade već god. 1234. započeti križarski rat na bosanske bogumile. Papa je križarima 17. listopada 1234. obećao svoje pokroviteljstvo u tome ratu[17]. Slijedeće godine 1235. (početkom listopada) umre kralj Andrija, te bude pokopan u Velikom Varadinu.

Prije smrti svoje dočekao je Andrija radost, da je papa Grgur I. srpnja 1234. proglasio sveticom Andrijinu kćer Jelisavu, koja je god. 1230. umrla kao udovica tirinškoga markgrofa Ljudevita[18]. Prije toga umrla je god. 1232. Andrijina druga žena Jolanta, kći bizantinskoga cara Petra Courtenayskoga. Premda je Andriji bilo već 60 godina, ipak se on išao god. 1234. po trećiput ženiti. Uzeo je Beatricu, kćer markgrofa od Este. Beatrica ostade trudna, te je kasnije u tirinškom gradu Werda rodila sina Stjepana, koji dobije pridjevak „Posmrtni".

35. Kralj Bela III. Andriju naslijedi njegov 29-godišnji sin Bela III. (u Ugarskoj IV.), koji vlada od god. 1235. do god. 1270. Bela se 14. listopada 1235. dade u Stolnom Biogradu ponovno kruniti. Odmah ukloni loše savjetnike očeve; neki budu zatvoreni, a palatin Dioniz dapače i oslijepljen[1]. Zatim uze Bela nastojati, da podigne kraljevsku vlast, koja

[12] Corpus juris Hungarici, knjiga I. str. 130—144.
[13] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. III. str. 219. i 220.
[14] Ibidem, str. 258.
[15] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. III. str. 422. i 423.
[16] Ibidem, str. 415.
[17] Theiner: „Monumenta Hungariae", svezak I. str. 129.
[18] Katona: Historia critica, V. str. 723.

[1] M. Rogerius: „Miserabile carmen seu historia super destructione regni Hungariae temporibus Bele IV. regis per Tartaros facta" u Schwandtnerovom zborniku, svezak I. str. 295.

je duboko pala za vlade Andrijine. Time se zamjerio premoćnim velikašima. Mnoge je uzrujala također kraljeva naredba, kojom se opozivaju neopravdana darovanja prijašnjih vladara. Svatko morade dokazati, da je pravednim načinom došao do imanja svoga; inače bi mu ga Bela oduzeo. Tako su osiromašila mnoga gospoda: duhovna i svjetovna.

Velikaši su doduše rovarili protiv kralja, ali mu nijesu mogli nauditi. Bela je naime radio složno sa svojim bratom Kolomanom, hercegom hrvatskim. Koloman je pak sretno ratovao sa bosanskim banom Ninoslavom i s privrženicima vjere bogumilske. Herceg pokori (god. 1237.) Bosnu i humsku zemlju. Nato je papa (god. 1238.) dominikanca Ponzu imenovao katoličkim biskupom za Bosnu i Hum[2]. Novomu biskupu podiže herceg Koloman stolnu crkvu s kaptolom u Vrhbosni. Ujedno mu dade na dar mjesto Djakovo u vukovskoj županiji.

Papa Grgur IX. zahvalio se 5. prosinca 1239. hercegu Kolomanu, što tako revno iskorjenjuje bogumilstvo. Dva dana kasnije potvrdjuje papa bosanskomu biskupu i kaptolu one posjede, što ih dobiše od hercega Kolomana[3]. Sada uze Koloman raditi oko toga, da bogatu zagrebačku biskupiju spoji sa siromašnom nadbiskupijom spljetskom. Koloman htjede naime, da odsada zagrebački nadbiskup bude primas čitave Hrvatske, kako je to nekada bio spljetski nadbiskup. Koloman sklone spljetskoga nadbiskupa Guncela, te on izjavi, da je pripravan odreći se svoje časti, samo da dodje do spomenutog sjedinjenja. Nato herceg Koloman pošalje u Rim svoga poslanika Petra, po komu obeća papi Grguru IX., da će prvomu nadbiskupu zagrebačkomu prepustiti sve dohotke, što ih on imade kao herceg slavonski, i to u tu svrhu, da novi metropolita uzmogne urediti spojene biskupije zagrebačku i spljetsku. Papa Grgur odgovori Kolomanu 6. lipnja 1240. iz Laterana, da u načelu nije protivan takvomu sjedinjenju. No prije negoli se odluči traži papa privolu kaločkoga nadbiskupa i zagrebačkoga biskupa te njihovih kaptola.[4] Papa je volio hercega Kolomana radi učinjenih usluga u Bosni. Sigurno bi dakle došlo do toga, da se biskupija zagrebačka uzdigne na čast nadbiskupije. No to osujeti provala mongolska i prerana smrt Kolomanova. Osim toga opirao se tomu sjedinjenju kaločki nadbiskup Ugolin, kojemu bijaše zagrebačka biskupija podredjena od postanka svoga. Jednako je i ostrogon. nadbiskup Matija stao dokazivati, da pod jednom krunom sv. Stjepana ne mogu biti dva primata.[5]

Mongoli (Tatari) utemeljili su početkom 13. vijeka veliku državu u srednoj Aziji. Već njihov prvi „džingiskan" Temudžin osvoji velik dio Azije. Njegov pak sin Oktaj, koji vlada god. 1227.—1241., odluči, da će osvojiti čitavu Evropu. U tu svrhu pošalje Oktaj g. 1237. u Evropu svoga sinovca Batu-kana s pol milijuna Mongola. Batu-kan osvoji redomice sve kneževine ruske i veći dio Poljske. Tako se početkom g. 1241. primakne Ugarskoj. — Savremeni pisac veli, da su Mongoli bili malena stasa, ši-

[2] Theiner: Monumenta Hungariae, svezak I. str. 188.
[3] Theiner: Monumenta Hungariae, svezak I. str. 172.
[4] Smičiklas: Codex diplomaticus, svezak IV. str. 114. i 115.
[5] Kerchelich: „Historia ecclesiae Zagrabiensis", str. 82.

rokih prsiju, golobrada lica, sitnih očiju, a plosnata nosa. Odijelo im je nalikovalo ljuskama, jer bijaše sastavljeno od složene kože. Mongoli su pili krv i konjsko mlijeko, a hranili se mesom. Osobiti bijahu konji mongolski: maleni i mršavi, ali zato brzi, ustrajni i naučeni na gladovanje[6].

Pred Mongolima dotrčaše u Ugarsku g. 1239. divlji Kumani, koji su prije stanovali u južnoj Rusiji. Kralj Bela primi Kumane, jer se njihov kan Kuten obvezao, da će svoj narod privesti u krilo kršćanske crkve. No Magjari počnu vikati, da je kralj doveo Kumane samo zato, da bolje pritisne ugarske velikaše. U Budimu sastade se mjeseca veljače 1241. ugarski sabor, koji takodjer ustade protiv Kumana. Magjari pače ubiju kana Kutena, našto se jedan dio Kumana povrati u Rusiju[7]. No već je Batu-kan odlučio, da kazni kralja Belu, što je u svoju državu primio mongolske podanike. Batu-kan pozove Belu, neka se dobrovoljno predade. Ali kralj odluči, da će braniti državu svoju. On pozove pod oružje čitavo plemstvo ugarsko i hrvatsko. Kraljevu se pozivu ne odazvaše mnogi ugarski velikaši, kojima se Bela zamjerio odmah na početku vladanja svoga. Naprotiv je herceg Koloman doveo u pomoć brojne čete hrvatske. Sa 65.000 vojnika poleti kralj Bela na proljeće g. 1241. protiv Mongola. Batu-kan dočeka ga kod mjesta Mohi na rijeci Šajo. Ovdje bude ugarsko-hrvatska vojska 11. travnja 1241. hametom potučena. Na bojnome polju pogibe 56.000 vojnika, a s njima 2 nadbiskupa, 3 biskupa i mnogo drugih odličnika[8]. Kralj je sretno utekao u Budim, odakle se (zajedno s obitelju svojom) zaklonio u Austriju. Spasio se i hrvatski herceg Koloman; ali zadobivši teške rane, umre u Čazmi[9]. Vijest o Kolomanovoj smrti javio je papi 4. siječnja 1242. iz Beča opat samostana sv. Marije[10]. Koloman je kao „herceg cijele Slavonije" vršio kraljevsku vlast u hrvatskim zemljama. Vidi se to i po tomu, što dijeli kraljevske povlastice. Tako je na pr. gradu Varaždinu potvrdio povlastice, dobivene g. 1209. od kralja Andrije. Staroj pak Petrinji daje Koloman na svoju ruku g. 1240. pravice, što 14. kolovoza 1242. potvrdjuje i kralj Bela[11].

Iza bitke na rijeci Šaju osvojiše Mongoli čitavu Ugarsku na lijevoj strani Dunava. Ovdje ostade Batu-kan sve do zime. Mongolima je naime prijala ravnica ugarska, u kojoj se već i prije njih nastaniše neki narodi azijski (Huni, Avari, Magjari i Kumani). — Medjutim brzo ode nesretni kralj Bela iz Austrije, gdje ga je orobio vojvoda Fridrik II. Ratoborni[12]. Fridrik je prisilio Belu, da mu odstupi 3 županije: šopronsku, mošonsku i željeznu. Bela se zaputi u Hrvatsku, da odavle suzbija dalnje navale mongolske. Više mjeseci ostade kralj u Zagrebu sa ženom Marijom i s malim sinom Stjepanom. Odavle je 18. svibnja 1241. molio pomoći[13]

[6] Thomas Archidiaconus: Historia Salonitana, str. 168.—171.
[7] Rogerius: Miserabile carmen, str. 294—305.
[8] Rogerius: Miserabile carmen, str. 306—310.
[9] Thomas Archidiaconus: Historia Salonitana, str. 172.
[10] Smičiklas: Codex diplomaticus, IV. str. 138.
[11] Smičiklas: Codex diplomaticus, IV. str. 123, 157 i 166.
[12] Rogerius: Miserabile carmen, str. 311 i 312.
[13] Smičiklas: Codex diplomaticus, IV. str. 128.

*

od pape Grgura IX. i od njemačkoga cara Fridrika II. Bela dade utvrditi i neke gradove hrvatske. Iz Stolnoga Biograda prenese u Hrvatsku takodjer kraljevsku krunu i krunidbene znakove[14].

Bela je u Zagrebu sabirao vojsku. Papa ga 16. lipnja 1241. iz Laterana tješi i bodri, neka ustraje u borbi s Mongolima. Svima, koji će kralju u toj borbi pomagati, podjeljuje papa jednaki oprost, kakav dobivaju oni, koji polaze u Palestinu na križarsku vojnu[15]. Ipak nije Bela dobio nikakve pomoći iz Italije i Njemačke; zato se mogao osloniti jedino na Hrvate.

Na sam Božić g. 1241. prijedju Mongoli preko smrznutoga Dunava. Sada bude poharana čitava zapadna Ugarska, gdje Mongoli popališe Ostrogon, Gjur, Vesprim, Stolni Biograd i druge gradove[16]. Bela se prestraši Mongola, te sabranu vojsku svoju povede iz Zagreba u južnu Hrvatsku. Nadao se, da će u hrvatskim gorama lakše odoljeti konjaništvu mongolskomu. Nato provale Mongoli pod vodstvom Batu-kanova rodjaka Kadana u Hrvatsku izmedju Save i Drave. Tu opustoše velik dio zemlje, a sruše mnogo gradova, medju ostalima i Čazmu. Propade i Zagreb s krasnom stolnom crkvom svojom. Jedini se održao tvrdi Kalnik. Narod je pred Mongolima utekao u gore, gdje mu zakloništa dadoše gore i šume. Ipak je nastradalo mnogo ljudi, jer ih pohvataše Mongoli. Ovi prijedju preko Save i Kupe u južnu Hrvatsku. Kad je Kadan došao do rijeke „Sirbium“ (današnja Srebrenica, pritok Une iz Like), dade poklati sve zarobljenike kao „stado ovaca.“ Dok su jedni Mongoli zarobljenicima sjekli glave, dotle su drugi palili krijesove, te plesali od veselja, smijući se muci jadnih kršćana[17].

Bela s velikom pratnjom, u kojoj se nalazio i zagrebački biskup Stjepan, uteče u Spljet, dočim je hrvatska vojska po svoj prilici ostala negdje u planinama, da čeka zgodan čas, kada će udariti na Mongole. Kadan doznade, da je kralj negdje u primorju, te podje u potjeru za njim. Medjutim se kralj nije osjećao sigurnim u Spljetu, pa ode u nedaleki Trogir. Ovaj se grad nalazio na otoku, radi čega bijaše lakša obrana njegova. Početkom ožujka 1242. dopriješe do Spljeta prve čete mongolske. Pred Mongolima utekoše u Spljet nebrojeni Hrvati, da se zaklone unutar tvrdih zidova. Sve ulice bijahu pune bjegunaca, medju kojima se nalazilo takodjer velikaša i odličnih gospodja. Što je svijeta ostalo izvan grada, sve su poklali okrutni Mongoli. Ipak nijesu Mongoli opsjedali grad Spljet. Kadan je naime dočuo, da se kralj Bela nalazi u Klisu; zato dade udarati na Klis. No hrabri branitelji odbiju sve juriše mongolske. Izgubivši mnogo ljudi, doznade Kadan, da se Bela nalazi u Trogiru. Mongoli odmah ostave Klis i krenu prema Trogiru. Na tome putu primi Kadan vijest, da je u dalekoj Aziji umro džingiskan Oktaj. Zato Kadan počne misliti na povratak u Aziju. Ipak htjede prije toga uhvatiti kralja Belu. Kadan poruči Trogiranima: „Ne branite kralja i ljude tudje krvi, već predajte neprija-

[14] Thomas Archidiaconus: Historia Salonitana, str. 171.
[15] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. IV. str. 129—131.
[16] Rogerius: Miserabile carmen, str. 317—320.
[17] Thomas Archidiaconus: Historia Salonitana, str. 174.

telje u moje ruke, pa ćete izbjeći osveti mojoj.“ Kadan ne dobije nikakova odgovora. Medjutim se Bela još za vremena zaklonio na malen otočić, koji se od onda sve do danas zove „Kraljevac“ (Scoglio del re). To je učinio po savjetu bribirskoga kneza Stjepka Šubića, koji je preuzeo obranu Trogira. Kraljeva obitelj sa dragocjenostima nalazila se na ladjama.[18]

Kadan se uvjerio, da ne će tako brzo zauzeti tvrde gradove dalmatinske. Uz to se bojao, da će u krševitom primorju nestati hrane za konje mongolske. Zato koncem ožujka 1242. razdijeli svoju vojsku u dva dijela, te se počne vraćati u južnu Rusiju. Onamo je dio Mongola putovao preko Bosne, Srbije i Bugarske, dočim se drugi dio zaputio u južnu Dalmaciju. Naravno da su Mongoli svuda pustošili, kudagod bi prolazili. Tako su opustošili okoliš grada Dubrovnika, a popalili grad Kotor[19]. Istodobno se i Batu-kan iz Ugarske preko Erdelja vraćao u južnu Rusiju. Niti u Hrvatskoj niti u Ugarskoj nije došlo do kakvih bitaka; možda se ipak dogodio kakav okršaj s pojedinim manjim mongolskim četama, koje su pustošeći odlazile predaleko od glavne vojske mongolske.[20]

Iza odlaska Mongola ostade kralj Bela još neko vrijeme u Hrvatskoj. Imao je pune ruke posla, da izvida teške rane naroda hrvatskoga. Jošte dugo i dugo vide se posljedice grozne provale mongolske. Stradala je i kraljeva obitelj, jer su u Klisu umrle Beline kćeri: Katarina i Margareta. Obadvije djevojčice preniješe u Spljet i pokopaše ih u crkvi sv. Dujma, gdje im bude postavljen i grobni napis[21]. Pošto više nema hercega Kolomana, dobio je kralj Bela priliku, da pokaže, kako je dostojan prijestolja hrvatskoga. On iznova uredjuje opustošenu Hrvatsku, diže razorene gradove i dijeli razne povlastice. Mnoga naša mjesta imaju upravo kralju Beli zahvaliti svoj kasniji procvat. Tako je prigodom mongolske provale izgorio Gradac (Grič), t. j. današnji gornji grad Zagreb. Kralj Bela u Virovitici 16. studenoga 1242. izdaje povelju, kojom taj Gradac proglašuje slobodnim i kraljevskim gradom, te mu dozvoljava, da podigne jake utvrde za obranu od možebitnih kasnijih provala neprijateljskih[22]. Velike pravice podijelio je kralj 10. svibnja 1242. žiteljima grada Hvara[23]. Gradjanima trogirskim potvrdio je Bela povlastice svojih predšasnika još 18. ožujka 1242., kada je bježeć pred Mongolima bio srdačno primljen i pogošćen[24]. Prije svoga odlaska potvrdio je kralj Trogiranima 16. svibnja 1242. njihove posjede onako, kako mu ih predstaviše; po toj kraljevoj odluci pri-

[18] Thomas Archidiaconus: Historia Salonitana, str. 174—177.
[19] Ibidem, str. 177.
[20] Iz sadržaja nekih listina uzimalo se, da su Hrvati potukli Mongole u Podgorju i na Grobničkom polju, dapače i na moru kod otoka Paga. Ali ove su listine krivotvorene baš kao i ona, kojom kralj Bela 7. listopada 1264. opisuje zasluge srijemskih junaka: Kresa, Kupiše i Raka. Mi imamo za provalu Mongola savremene ugledne pisce: M. Rogerija i Tomu arcidjakona. Ovi nam tadašnje dogodjaje potanko opisuju, te sigurno ne bi zatajili spomenute pobjede, da se u istinu dogodiše.
[21] Thomas Archidiaconus: Historia Salonitana, str. 178.
[22] Tkalčić: „Povjestni spomenici slob. i kralj. grada Zagreba“, knjiga I. str. 15—18.
[23] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. IV. str. 151. i 152.
[24] Ibidem, str. 146—148.

pade Trogiranima mjesto Ostrog, koje su Spljećani smatrali svojim[25]. Još je kralj Bela g. 1242. podijelio znatne povlastice Samoboru, a potvrdio stare pravice Petrinji i Varaždinu[26]. Beli se poklonio grad Zadar, koji je još od g. 1202. pripadao Mlecima. Zato kralj Bela na jesen g. 1242. potvrdjuje Zadranima one povlastice, što ih je ovaj grad dobio od njegova djeda Bele II.[27] Bela je osobito nastojao oko toga, da se i u sjevernoj Hrvatskoj razvije gradjanski stalež. Zato ovamo doziva obrtnike iz tudjine, osobito iz Njemačke. Ovi se stranci kao „gosti" (hospites) naroda hrvatskoga naseljuju u Zagreb, Varaždin, Samobor i u druga mjesta.

Za kraljeva se boravka u Hrvatskoj ističe ban Dioniz. On se požrtvovno brinuo, da pred Mongolima zakloni Belu i porodicu njegovu. Kralj ga za nagradu imenuje „hercegom čitave Slavonije". Već na jesen g. 1242. daje sebi Dioniz naslov[28]: „božjom milošću herceg i ban čitave Slavonije." Boraveći kasnije u Ugarskoj, zove Bela hercega Dioniza 16. travnja 1243. „namjesnikom svojim" u zemljama hrvatskim[29]. — Dioniz morade isprvice neprestano ratovati. Već g. 1243. započne republika mletačka vojnu na Zadar, koji se odmetnuo od nje. Herceg Dioniz pohrli Zadru u pomoć, ali bude 5. lipnja 1243. potučen i ranjen. Nato je mletački dužd Rajner Zeno osvojio Zadar, iza kako se gradjani preseliše u Nin. Mlečani dovedu u Zadar novo (talijansko) stanovništvo. Bela je Mlečanima mirom od 29. lipnja 1244. prepustio „Zadar s pripacima."[30] To morade učiniti, jer je istodobno u Hrvatskoj bijesnio gradjanski rat. Povod ovomu ratu dade pravda izmedju Spljeta i Trogira zbog mjesta Ostroga. Spljetu su pomagali bosanski ban Matej Ninoslav, humski knez Andrija, Poljičani s Kačićima i neki drugi velikaši. Svi ovi bijahu ujedno i protivnici kralja Bele. Naprotiv su uz Trogir pristali oni knezovi (Stjepko Šubić, Nelipić od plemena Svačić, Krbavski od plemena Gusić, pa moćni Frankopani i drugi), koji bijahu privrženici kraljevi. Početkom g. 1244. bude Matej Ninoslav izabran knezom grada Spljeta. Kao takav dovede on jaku vojsku, s kojom udari na Trogirane i hametom ih potuče. No sada Trogirane podupre herceg Dioniz. Matej Ninoslav morade se vratiti u Bosnu, kamo je provalio sam kralj Bela s vojskom svojom. Herceg Dioniz zauzme grad Spljet na juriš 12. srpnja 1244., te su gradjani spljetski bili prisiljeni, da 19. srpnja 1244. sklope mir uz teške pogodbe[31]. Istodobno je kralj Bela dovršio vojnu u Bosni, gdje mu se ban Ninoslav opet pokorio. Početkom g. 1245. dodje kralj u Hrvatsku, te hercega Dioniza imenuje palatinom ugarskim, a „banom cijele Slavonije" imenuje Ladislava iz Erdelja. Ovu promjenu vidimo već na listini, kojom je kralj 11. travnja 1245. u Bribiru potvrdio Šibenčanima povelju svoga oca Andrije od godine 1221.[32]

[25] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. IV. str. 153.. i 154.
[26] Ibidem, str. 157, 164 i 166.
[27] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. IV. str. 162. i 163.
[28] Ibidem, str. 170.
[29] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. IV. str. 186.
[30] Dandulo: Chronicon, str. 354. Thomas Archidiaconus, str. 183—185.
[31] Thomas Archidiaconus: Historia Salonitana, str. 191—202.
[32] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. IV. str. 272.

Bela je imao dva sina: Stjepana i Belu. Petgodišnjega Stjepana dade 20. kolovoza 1245. na godišnjem saboru u Stolnom Biogradu kruniti za kralja; podjedno ga kao prijestolonasljednika imenuje hercegom hrvatskim[33]. Da preostale Kumane čvršće priveže uz kraljevsku kuću, zaruči Bela svoga sina Stjepana s Jelisavom, kćerkom prvaka kumanskoga. Pošto malodobni kralj i herceg Stjepan nije mogao u Hrvatskoj sam vladati, imenuje Bela bana Ladislava takodjer „hercegom cijele Slavonije." Ovaj naslov bana Ladislava nalazimo na kraljevoj listini od 12. prosinca 1245.[34] Naslov „cijela Slavonija" označuje obadvije tadašnje oblasti: Hrvatsku i Dalmaciju. Godine 1248. postade banom hrvatskim znameniti Stjepan od plemena Gutkeled. Stjepan je kao „ban čitave Slavonije" vladao punih 12 g. Premda Stjepan nije imao naslova „herceg" poput svojih predšasnika Dioniza i Ladislava, ipak vidimo, kako on vrši veliku vlast. Da Hrvatska dobije novu tvrdju, dozvoli ban Stjepan žiteljima s otoka Raba, da g. 1251. sagrade Jablanac ispod Velebita u hrvatskom Primorju. Kaštel postade svojinom kralja Bele, dočim je zid okruživao kuće, u kojima stanovahu gradjani. Ban je gradu Jablancu podijelio jednaka prava, kakva uživahu Trogir i Šibenik[35]. Poveljom od 24. travnja 1252. dade ban Stjepan žiteljima u Križevcu iste sloboštine, kakve od g. 1242. uživahu Zagrepčani. Time je Križevac godine 1252. proglašen kraljevskim slobodnim gradom.[36]

Bana Stjepana zamjenjivao je u južnoj Hrvatskoj t. zv. „primorski ban." Takvim se g. 1249. spominje neki Stjepan, koji bijaše podjedno „kapetan Štajerske," a g. 1259. knez Butko i knez Aleksander od Podgorja; Aleksander zove se takodjer „podban" (banovac)[37]. Primorski je ban imao zadaću, da bdije nad ratobornim gradovima i knezovima. I doista se u Primorju napokon uspostavio mir. Bela naime dodje g. 1251. osobno u Hrvatsku s velikom pratnjom. Kralj posjeti mnoge primorske gradove, dapače i Spljet, gdje ga je narod lijepo dočekao, da opere nekadašnju nevjeru svoju.[38] Milost kraljevu osjetiše neki vjerni knezovi, naročito ban Stjepan, te Šubići i Frankopani. Ban Stjepan dobije na dar neke posjede; Šubićima potvrdjuje kralj bribirsku županiju, a Frankopanima Vinodol i modrušku županiju.[39] Frankopanima je republika mletačka oko g. 1244. otela otok Krk radi njihove privrženosti prema kralju hrvatskomu.[40] No sada se kralj nada, da će Frankopani natrag dobiti svoj otok Krk. U tome slučaju morat će kralju, kada osobno dodje u Primorje, na službu staviti jednu galiju. Dok bude Krk pripadao Mlecima, zadovoljavat će se kralj s time, da mu Frankopani na raspolaganje davaju po jednu šajku i barku. Za slučaj rata moraju Frankopani oboružati 20 vojnika.

[33] Fejér: Codex diplomaticus, sv. IV. dio I. str. 401.
[34] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. IV. str. 286.
[35] Ibidem, str. 472. i 473.
[36] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. IV. str. 489—491.
[37] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. IV. str. 391, sv. V. str. 124. i 144—146.
[38] Thomas Archidiaconus, str.
[39] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. IV. str. 442., 466. i 468.
[40] Šišić: „Zadar i Venecija od god. 1159. do 1247." u „Radu jugoslavenske akademije" knjiga 142. str. 264—272.

Kralju Beli dobro dodjoše smutnje, koje su u Bosni nastale iza smrti (g. 1250.) moćnoga bana Mateja Ninoslava. Odsada je Bela u Bosni po volji namještao banove. Jednako se vazalom njegovim (g. 1254.) smatrao Radoslav, „župan“ (a ne više „knez“) humske zemlje.

Bela je poput ostalih kraljeva nastojao, da raširi državu svoju. On udari g. 1246. na austrijskoga nadvojvodu Fridrika II. Ratobornoga, koji mu je god. 1241. oteo 3 ugarske županije. U bici na rijeci Litavi — kod Wiener Neustadta — pogibe Fridrik 15. lipnja 1246. Pripovijedalo se, da je Fridrik pao od ruke kneza Bartola Frankopana. Pošto je Fridrik bio posljednji muški potomak kuće Babenberg, nastade jagma za baštinom njegvom. Češki kraljević Přemysl Otokar predobije za sebe austrijske staleže, koji ga 12. prosinca 1251. proglase vojvodom austrijskim. Da sebi osigura Austriju, oženi se 23 godišnji Otokar 8. travnja 1252. u Haimburgu sa 43 godišnjom Margaretom, sestrom pok. Fridrika Babenbergovca. — Od g. 1192. pripadala je Babenbergovcima takodjer vojvodina Štajerska. Kralj Bela podmiti štajerske staleže, te oni g. 1252. izaberu njegova sina Stjepana za vojvodu štajerskoga. Radi toga dodje izmedju Ugarske i Češke do rata, koji se vodio g. 1252. i 1253. Za toga rata umre 22. rujna 1253. češki kralj Većeslav. Njega naslijedi austrijski vojvoda Přemysl Otokar II., koji se 3. travnja 1254. pomiri sa Belom. Otokar dobije samo sjeverni dio Štajerske; ali zato mu i nadalje ostade naslov „vojvode štajerskoga.“ Sada se 15 godišnji hrvatski herceg Stjepan g. 1254. oženi s Jelisavom Kumankom, te ode u štajerski Gradac, da upravlja novo stečenom zemljom. S njime podje i njegov ban Stjepan, koji se odsada zove takodjer „kapetan Štajerske“[41]. Ban Stjepan uze sebi 2 savjetnika: Gottfrieda od Maribora i Fridrika od Ptuja; ovi ga zamjenjivahu, kadagod je Stjepan morao polaziti u Hrvatsku, gdje i nadalje ostade banom. No spomenutoj dvojici zavidjahu drugi štajerski velikaši. God. 1258. dodje u Štajerskoj do bune. Medjutim je već odrasao herceg Stjepan, te sada on preuzme vladu i nastani se u Ptuju. No g. 1259. bukne opet buna. O Božiću dodje češki kralj Otokar u Gradac, gdje bude proglašen vojvodom štajer. mjesto hercega Stjepana. Radi Štajerske porodi se g. 1260. rat izmedju Bele i Otokara. Rat se svrši 13. srpnja 1260. velikom bitkom kod Kressenbrunna, gdje se borilo do 200.000 ljudi. Otokar steče sjajnu pobjedu i osvoji neprijateljski tabor, dočim herceg Stjepan dopade teških rana. Kralj Bela morade se Štajerske posvema odreći. Da bude sigurniji mir izmedju Ugarske i Češke, zaručio je kralj Bela svoga mladjega sina Belu s Kunigundom, kćerkom Otokarove sestre i braniborskoga markgrofa Otona[42].

Bela je neposredno iza toga mira učinio znatne promjene u Hrvatskoj. Prvorodjencu Stjepanu oduzme čast hercega, te ga imenuje vojvodom erdeljskim i kumanskim; hercegom pak hrvatskim postade g. 1261. kraljev mladji sin Bela. Pošto je Bela bio još dječak, preuze upravu u Hrvatskoj njegova majka: kraljica Marija, porijeklom carevna grčka. Za nju

[41] Prviput nalazimo ovaj naslov na listini, kojom ban Stjepan 5. travnja 1255. priznaje slobodu plemićima u Rovišću. (Smičiklas: Codex dipl., sv. IV. str. 596.)
[42] Fessler: „Geschichte von Ungarn“, sv. I str. 397—405.

se kaže, da nije trpjela starijega sina svoga. Kraljici je pomagao novi ban Roland, jer je umro ban Stjepan[43]. Već g. 1261. dodje kraljica u Hrvatsku, da „uredi i upozna stanje u vojvodini predragoga svoga sina: hercega Bele."[44] Novi se herceg nastanio u Kninu. Ovdje je kraljica g. 1261. sabrala duhovnu i svjetovnu gospodu na sabor, da s njima raspravlja o poslovima kraljevstva hrvatskoga[45]. — Herceg Bela oženio se 5. listopada 1264. s Otokarovom nećakinjom Kunigundom. Ipak ostade sve do g. 1267. pod skrbništvom svoje majke i bana Rolanda, koji bijaše od g. 1264. „knez" grada Trogira, a od g. 1265. takodjer „knez" grada Spljeta[46]. Za južnu Hrvatsku imao je Roland svoga zamjenika. To bijaše „primorski ban" Stjepan, „knez od Klisa" i od „triju polja." Taj ban spominje se g. 1263.—1266.[47] Istom od g. 1268. vlada u Hrvatskoj herceg Bela posve samostalno. Imao je poseban svoj dvor i magistra tavernika, a kninski mu je biskup Vladislav bio državnim kancelarom[48]. Herceg Bela promijenio je svoj naslov, te se od g. 1268. zove: „božjom milošću herceg cijele Slavonije, Dalmacije i Hrvatske."[49] Herceg Bela nije dugo vladao. Posljednja je njegova listina od mjeseca travnja 1269. Svakako je umro još g. 1269., jer ga njegov otac kralj Bela u listini od 21. prosinca 1269. spominje već kao „pokojnoga."[50] Mjesto hercega Bele vlada u Hrvatskoj počevši od 1. kolovoza 1269. ban Henrik iz obitelji Güssing, koja se u 12. vijeku iz Njemačke preselila u zapadnu Ugarsku, te je ondje na rijeci Rabi sagradila grad Güssing.[51] Poput Rolanda nosi i Henrik naslov „ban cijele Slavonije." Kralj Bela III. umre 3. svibnja 1270., te bude pokopan u Ostrogonu, gdje je sagradio minoritsku crkvu. Ondje je već ležao kraljev ljubimac sin Bela, a naskoro bude ondje pokopana i kraljeva udovica Marija. Osim sina Stjepana ostavio je Bela 7 kćeri, od kojih je Margareta bila po svojoj smrti proglašena sveticom; ona bijaše predstojnicom samostana na Margaretinom otoku pod Budimom.

Zadnjih je godina kralju Beli mnogo jada zadao njegov stariji sin Stjepan. Njemu nije bilo pravo, što je izgubio samostalnost, kad mu otac oduze čast hercega hrvatskoga. No uzalud je oca svoga sjećao, da „po djedovskom zakonu prvorodjencu pripada vladanje u Hrvatskoj".[52] Već na proljeće g. 1262. bukne izmedju oca i sina rat, koji je potrajao sve do g. 1267. Stjepan se doduše više puta mirio s kraljem; ali pravoga sporazuma nije više bilo medju njima.

36. Posljednji Arpadovci. Čim je kralj Bela (2. svibnja 1270.) umro, ode njegov sin Stjepan VII. (V.) u Stol. Biograd, gdje se po drugiput dade

[43] Kao „pokojnik" spominje se ban Stjepan prviput god. 1261. (Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. V. str. 206.)
[44] Tkalčić: Povjestni spomenici grada Zagreba, sv. I. str. 31.
[45] Thomas Archidiaconus: Historia Salonitana, str. 207—208.
[46] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. V. str. 293., 343., 430. i 440.
[47] Ibidem, svezak V. str. 245., 296. i 390.
[48] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. V. str. 453. i 479.
[49] Ibidem, sv. V. str. 477.—479., 485., 489., 491. i 505.
[50] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. V. str. 491. i 505.
[51] Ibidem, sv. V. str. 498.
[52] Fejér: Codex diplomaticus, knj. V. sv. I. str. 103.

kruniti za kralja ugarskoga. Krunila se i njegova žena Elizabeta Kumanka. Od straha pred novim kraljem pobjegnu iz Ugarske mnogi velikaši, koji su podupirali oca njegova. Medju ovima bijaše i Henrik Gisingovac, ban hrvatski. Uteče i Stjepanova sestra Ana. Ova se Ana g. 1243. udala za haličkoga kneza Rastislava Mstislavića, te je rodila sina Belu i kćer Kunigundu. Pošto češki kralj Přemysl Otokar II. nije dobio djeteta od prve svoje supruge Margarete, rastavio se s njom, te se 25. listopada 1261. u Požunu vjenčao s Kunigundom, koja bude na Božić 1261. u Pragu velikim sjajem okrunjena za češku kraljicu. Ana uteče g. 1270. u Prag k svojoj kćeri. Za njom podje i njezin sin Bela. Ana je sa sobom ponijela takodjer krunske dragocjenosti[1].

Otokar ne htjede izručiti bjegunce ni vratiti ugrabljeno blago. Uz to je i drukčije radio proti kralju Stjepanu. U Mlecima je naime živio 35-godišnji Stjepan „Posmrtni," koji je tvrdio, da mu pripada prijestolje ugarsko-hrvatsko. Ovaj Stjepan bijaše sin Beatrice, treće žene kralja Andrije, ali su mu poricali zakonitost poroda. Stjepan se oženio s mletačkom patricijkom Tomasinom Morosini; zato ga je u nastojanju njegovu pomagala republika mletačka. Čini se, da je Stjepan Posmrtni stupio takodjer u savez sa češkim kraljem Otokarom. Sve ovo dovede napokon kralja Stjepana VII. u rat s Otokarom. Bilo je za taj rat i političkih razloga. Umro je naime koruški vojvoda Ulrik bez potomaka. Pošto je Ulrik 4. prosinca 1268. imenovao svojim nasljednikom Otokara, zavlada sada Otokar u Koruškoj, Kranjskoj i Slovenskoj marci[2]. Kralj Stjepan zatraži, neka mu Otokar dade Kranjsku i Slovensku marku, jer su ove zemlje pripadale Ulrikovoj ženi Agnezi, koja ih je g. 1262. namijenila kralju Beli, kao najbližemu rodjaku svome[3]. Ratovalo se g. 1270. i 1271. u sjeverozapadnoj Ugarskoj. Mjeseca srpnja g. 1271. dodje do mira. Stjepan se odreče zahtjeva, da mu Otokar vrati bjegunce i krunske dragocjenosti; isto tako odreče se i svoga prava na Kranjsku i Slovensku marku. Otokar pak obeća, da ne će pomagati Stjepana Posmrtnoga. U mirovnoj ispravi zove Otokar kralja Stjepana takodjer „hercegom čitave Slavonije".[4]

Kralj Stjepan VII. brinuo se za hrvatske zemlje, da osujeti namjeru svoga suparnika Stjepana Posmrtnoga, koji se već g. 1252. nazivao „hercegom čitave Slavonije."[5] Stjepan „Posmrtni" umre g. 1271., ostavivši sina Andriju „Mlečanina," koga u oporuci označi nasljednikom baštine svoje. Kralja Stjepana nalazimo u Hrvatskoj g. 1271. i 1272. On je tu potvrdjivao darovnice i privilegija prijašnjih kraljeva. Povrh toga nagradjivao je svoje pristaše. Tako je na pr. 13. lipnja 1270. bivšemu banu Rolandu darovao grad Kalnik, da nagradi zasluge toga odličnoga velikaša[6]. Banom hrvatskim imenuje kralj odmah[7] Joakima Pektara, sina bivšega (g. 1248.

[1] Fejér: Codex diplomaticus, knj. V. sv. I. str. 99.
[2] Pod „Slov. markom" razumijevala se dolnja Kranjska (izmedju Kupe i Save).
[3] Kerchelich: „Notitiae praeliminares", str. 528.
[4] Fejér: Codex diplomaticus, knj. V. sv. I. str. 113.
[5] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. IV. str. 488.
[6] Ibidem, sv. V. str. 546.
[7] Joakim je već 13. lipnja 1270. ban hrvatski. (Smičiklas: Codex, V. 548.)

Rodoslovlje Arpadovaca.

Bela (I.), kralj ugarski god. 1060.—1063.

Gejza (I.), kralj ugarski 1074.—1077.

Ladislav (I.) Sveti, kralj ugarski 1077.—1095.

Piroška (Irena), muž joj: bizantinski car Ivan II. Komnenac.

Lambert.

Jelena, prozvana „kraljica Lepa“, muž joj: hrvatski kralj Dmitar Zvonimir.

Koloman, ugarski kralj 1095.—1116., hrvatski kralj 1102.—1116. 1. žena: Buzila, kći sicilskoga grofa Rogera; 2. žena: Eufemija, kći ruskog velikog kneza Vladimira Monomaha iz Kijeva.

Almo, hrvatski kralj 1091. 1095., umro 1129.

Bela I. (II.) Slijepi, kralj 1131.—1141. Žena mu: Jelena, kći srpskoga vel. župana Uroša.

Stjepan IV. (II.) 1116.—1131. Žena mu: Adelhaida iz Njemačke.

Boris † 1155. sin Eufemije.

Gejza II. (I.) kralj 1141.—1162. Žena mu: Eufrozina, kći ruskoga vel. kneza Mstislava u Kijevu.

Ladislav I., protukralj 1162.—1163. Žena mu: Judita, kći poljskoga kralja Boleslava IV.

Stjepan VI. (IV.) protukralj 1163. Žena mu: Marija, nećakinja bizantinskoga cara Emanuela Komnenca.

Stjepan V. (III.), kralj 1162.—1172. Žena mu: Agneza, kći austrijskoga vojvode Henrika Jasomirgotta.

Bela II. (III.), kralj 1173.—1196. Žena mu: Agneza, kći kneza Rajmunda iz Antiohije.

Gejza, izagnan god. 1189.

Mirko, kralj g. 1196.—1204. Žena mu: Konstancija, kći aragon. kralja Alfonsa II.

Ladislav II. (III.), kralj god. 1204.—1205.

Andrija I. (II.), kralj 1205.—1235. 1. žena: Gertruda, kći grofa od Merana. 2. žena: Jolanta, kći bizantinskog cara Petra Courtenaya. 3. žena: Beatrica, kći markgrofa od Este-Ferrare.

Konstancija † 1230. Muž joj: češki kralj Otokar I.

Bela III. (IV.), kralj 1235. do 1270. Žena mu: Marija, kći nicejskoga cara Teodora Laskarisa.

Koloman, kralj Galicije 1217.—1221., herceg Slavonije 1226.—1241. Žena mu: Saloma, kći poljskoga kneza Leska.

Andrija.

Jelisava Sveta † 1230. Muž joj: türinški markgrof Ljudevit.

Stjepan „Posmrtni“ (sin Beatrice) † 1271. Žena mu: Tomasina Morosini, mletačka patricijka.

Stjepan VII. (V.), kralj 1270.—1272. Žena mu: Jelisava, kći vojvode kumanskoga.

Bela, herceg Slavonije 1261.—1269. Žena mu: Kunigunda, kći braniborskoga markgrofa Otona.

Jelisava, muž joj: bavarski vojvoda Henrik.

Oto, kralj ugarski god. 1305.—1308.

Ana, muž joj: halički knez Rastislav.

Kunigunda, muž joj: češki kralj Otokar II.

Andrija „Mlečanin“, kralj 1290. do 1301. 1. žena: Fenena, kći kujavskoga vojvode Siemomisla. 2. žena: Agneza, kći austrijskoga vojvode Albrechta.

Jelisava.

Ladislav III. (IV.) Kumanac, kralj 1272.—1290. Žena mu: Izabela, kći napuljskoga kralja Karla I. Anžuvinca.

Andrija, herceg Slavonije 1274. do 1278.

Marija, muž joj: napuljski kralj Karlo II. Šepavi.

Karlo Martello, protukralj 1292. do 1295.

Karlo Roberto, kralj 1301.—1342.

Katarina, muž joj: srpski kralj Stjepan Dragutin.

Vladislav † 1324.

Većeslav II., kralj češki i poljski † 1305.

Većeslav III. (Ladislav), kralj ugarski 1301.—1304., kralj češki 1305.—1306.

do 1260.) bana Stjepana od plemena Gutkeled. Joakim bijaše ljubimac kraljice Elizabete. *Njegovu je rodu u Hrvatskoj pripadala čitava župa Gacka.* — Grad Senj izabere kneza Vida Frankopana 20. listopada 1271. vječnim „potestatom i rektorom" s pravom nasljedstva. Kralj Stjepan potvrdi ovaj izbor[8], te je Senj odsada pripadao Frankopanima sve do g. 1469. — Kada se kralj mjeseca lipnja g. 1272. nalazio u Bihaću, ugrabi mu ban Joakim starijega sina Ladislava, koga odvede u grad Koprivnicu. Kralj se htjede banu osvetiti, ali ga već 6. kolovoza 1272. stiže nagla smrt[9]. Kralj Stjepan VII. ostavio je 2 sina: Ladislava i Andriju, te 4 kćeri: Katarinu, Anu, Mariju i Jelisavu. Katarina udala se za srpskoga kraljevića Stjepana Dragutina, Ana za bizantinskoga cara Andronika, a Marija za napuljskoga kraljevića Karla iz francuske obitelji Anjou. Jelisava udat će se tekar g. 1287. za češkoga velikaša Zawisa Rosenberga, koji bijaše prije toga oženjen s Kunigundom, udovicom kralja Přemysla Otokara II.

Prijestolje pripade Stjepanovu sinu Ladislavu III. (IV.), koji je po majci svojoj (rodjenoj Kumanki) dobio pridjev „Kumanac." Ladislavu bijaše jedva 10 godina; zato je vladu preuzela njegova majka Elizabeta. Uz nju je vladao svemoćni Joakim Pektar. Osim toga utjecao je na vladanje napuljski kralj Karlo I. Anžuvinski. Maloga je naime Ladislava još otac njegov oženio s Izabelom, kćerkom Karla Anžuvinskoga.

Usprkos tolikih skrbnika ustade (g. 1273.) proti Ladislavu češki kralj Otokar. On pošalje u Ugarsku svoga šurjaka Belu, sina Stjepanove sestre Ane. Bela htjede — kao unuk kralja Bele III. (IV.) — ugrabiti krunu malome Ladislavu. Kad ga je radi toga Henrik Gising (na otoku sv. Margarete kod Pešte) sasjekao na komade, provali češki kralj u Ugarsku i osvoji dio zemlje. Radi toga nalazit će se Ugarska i nadalje na strani neprijatelja Otokarovih.

Pošto je Ladislav imao mladjega brata Andriju, dobije ovaj g. 1274. kao prijestolonasljednik naslov[10]: „herceg čitave Slavonije." Naravno da malodobni Andrija nije vladao u Hrvatskoj. Tu se već 27. prosinca 1272. spominje Matej od plemena Čaka Trenčinskih kao „ban čitave Slavonije."[11] Matija sazove za 19. travnja 1273. u Zagreb „općeniti sabor čitave kraljevine Slavonije." Na tome saboru raspravljalo se o sudovanju, o porezima i raznim podavanjima, o nasljedstvu plemićkih posjeda i o vojničkoj dužnosti, dakle o svim državnim poslovima[12]. To je najstariji — do sada nam poznati — sabor u sjevernoj Hrvatskoj. Saborske zaključke proglasio je ban Matej.

Vladanje slaboga kralja Ladislava bijaše za Hrvatsku veoma nesretno. Naskoro se naime pojavio velik razdor. Jedna je stranka radila na zator druge, te se vodio rat svih proti svima. Najprije su pune 3 godine (1274. do 1277.) gradovi Spljet i Šibenik ratovali s Omišem i Trogirom. U tome

[8] Kukuljević: Regesta documentorum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae saeculi XIII." u „Starinama", knjiga 27. str. 105. i 108.
[9] Fejér: Codex diplomaticus, knj. V. sv. II. str. 315.
[10] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. VI. str. 93.
[11] Ibidem, str. 10.
[12] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. VI. str. 25.—27.

je ratu kao protivnik Trogirana sudjelovao takodjer „primorski ban“ Pavao Šubić, koji se kao ban prviput spominje 12. kolovoza 1273.[13] I napuljski kralj Karlo sklopio je god. 1274. sa Spljetom i Šibenikom savez za rat na grad Omiš.* — Još se taj rat nije svršio, kad li moćni velikaši Gisingovci i Babonići god. 1276. ustadoše proti silniku Joakimu Pektaru. Pomoću pakračkoga kneza Petra održi Joakim prevlast u sjevernoj Hrvatskoj; ali već god. 1277. pade u boju od ruke kneza Stjepana Babonića. Sada se na Babonićе dignu braća (Nikola, Stjepan i Pavao) ubijenog Joakima. Mnogo se krvarilo i palilo, dok nije vrijednomu zagrebačkomu biskupu Timoteju pošlo za rukom, te je 6. studenoga 1278. braću Joakimovu izmirio sa knezovima (Stjepanom, Radoslavom, Nikolom i Vukom) od roda Babonićeva. I u tome ratu sudjelovao je kraljev tast Karlo Anžuvinski. On je iz Napulja poslao svoju vojsku u Hrvatsku; zato su i Karlu na potvrdu predane pogodbe mira.[14]

Kraljev brat Andrija imao je isprvice naslov „herceg Slavonije i Hrvatske,“ a kasnije se pisao: „herceg Slavonije, Dalmacije i Hrvatske.“ Andrija preuze vladanje g. 1278. Tada je uredio i svoj dvor, te se spominje i njegov tavernik (dvorski blagajnik) Ivan. Andrija nije dugo vladao. Posljednjiput nalazimo ga živa 22. rujna 1278., a već 6. studenoga 1278. spominje se kao „pokojni“ herceg[15].

Medjutim se njemački car Rudolf Habsburški spremao proti češkomu kralju Přemislu Otokaru II. Rudolf sklopi (13. srpnja 1277.) savez s Ladislavom, da zajedno zatru Otokara. Da savez bude trajniji, obeća Rudolf svoju kćer Klementinu hrvatskomu hercegu Andriji. O toj ženidbenoj svezi radilo se već g. 1274.[16]. Herceg doduše umre neposredno prije vjenčanja; ali već je kralj Ladislav poslao caru Rudolfu pomoćnu vojsku, te je Otokara zadesio (26. kolovoza 1278.) kod Dürnkruta (na Moravskom polju) potpun poraz i smrt.

Malo iza toga nastade opet u Hrvatskoj gradjanski rat. Gisingovci (poimence: ban Nikola, biskup Petar i župan Ivan) ustanu proti Babonićima. Gisingovci bijahu vlastela iz zapadne Ugarske; ali su imali velika imanja takodjer u Hrvatskoj. Babonićima se pridruže moćni Frankopani. Opet su jedni Hrvati drugima palili sela, pustošili polja i odvodili stoku. Kad je već narod zdvajao, pomire se u gradu Ozlju 30. listopada 1280. zavadjena gospoda hrvatska.[17]

Moćni se velikaši otimahu i za državne časti u Hrvatskoj. Zato nam se u ovo doba spominju brojni banovi, koji redovito nijesu bili općenito priznavani. Banom „cijele Slavonije“ bijaše g. 1272. Joakim, g. 1273. Matej, g. 1273. i 1274. Henrik Gising, g. 1274. i 1275. Dioniz, g. 1275. Ivan, sin Henrika Gisinga, g. 1275. i 1276. Toma, g. 1278. Stjepan, sin Haholta, g. 1278. do g. 1288. Nikola, brat Joakima Pektara, a g. 1288. Radoslav, brat

[13] Ibidem, str. 43.
* Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. VI. str. 72—74. i 86—88.
[14] Thallóczy et Barabás: „Codex diplomaticus comitum de Blagay“, str. 24.—35.
[15] Smičiklas: Codex dipl., sv. VI. str. 93., 94., 209., 245., 259. i 263.
[16] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. VI. str. 92., 93. i 212.
[17] Thallóczy et Barabás: Codex Blagay, str. 40.—42.

bivšega bana Dioniza[18]. God. 1275. vlada u južnoj Hrvatskoj knez Nikola od Gacke. On se zove „ban cijele Hrvatske i Dalmacije," dočim se u kraljevskim listinama zove „ban primorski", odnosno „ban cijele Hrvatske."[19]

Uz to je i kraljeva majka Elizabeta, vlasnica županije virovitičke, vukovske i požeške, godine 1282. i 1283. nosila naslov: „hercezica čitave Slavonije."[20] Elizabeta se zavadila sa zagrebačkim biskupom Timotejem, komu su žitelji virovitički (g. 1280.) uskratili desetinu. Biskup se nato posluži crkvenim interdiktom i prokletstvom. No sad se na njega diže čitava stranka. Imanja biskupova budu upravo uništena; najgore prodje Vaška kod Drave, koju je kraljica još g. 1275. sebi prisvojila. Vojna na biskupa Timoteja potraja 4 godine. Najviše su bjesnili knezovi Gisingovci. Za tih borba osiromašio je narod u inače bogatoj sjevernoj Hrvatskoj. Kraljica se sa biskupom Timotejem izmirila 18. studenoga 1283. u Virovitici. Ovaj mir potvrdio je 7. lipnja 1284. i kralj Ladislav[21].

Medjutim se u Mlecima do muževne snage razvio Andrija, sin Stjepana Posmrtnoga. Poput oca svoga uze Andrija naslov „herceg čitave Slavonije", a sada htjede on preuzeti i baštinu svoju. Njegov mu ujak Albertin Morosini (6. lipnja 1286.) nadje zgodnu zaručnicu: Klaru, kćer grofa Alberta od Gorice[22]. Andrija se nadao, da će pomoću grofa goričkoga i republike mletačke postići prijestolje ugarsko-hrvatsko. Isprvice nadje Andrija priličan broj privrženika, medju kojima se ističu Gisingovci. No već g. 1287. bude prinudjen, da bježi u Austriju. Ondje ostade sve do g. 1290., kad ga iznenadi smrt kralja Ladislava. Pustolovni je naime Ladislav ljubakao s lijepim, ali razuzdanim Kumankama. Svijet se upravo zgražao radi nećudoredna života kraljeva. Ladislav je svoju ženu Izabelu zatvorio u samostan, pa onda prigrlio divlje običaje kumanske. Lutajući okolo s Kumanima, pobudi u njih ljubomornost. Tri Kumana provale 10. srpnja 1290. u šator kraljev, te umore objesnoga kralja Ladislava[23].

Kralj Ladislav Kumanac nije imao djece. Sada se dakle Andrija Mlečanin mogao smatrati jedinim muškim potomkom dinastije arpadovske. Kao takav podje on bez oklijevanja u Stolni Biograd, gdje se već 28. srpnja 1290. okruni za kralja ugarsko-hrvatskoga[24]. Protiv Andrije ustade Marija, rodjena sestra Ladislava Kumanca, a supruga napuljskoga kralja Karla II. Šepavoga iz porodice anžuvinske. Marija namijeni ugarsko-hrvatsko prijestolje svome sinu Karlu Martelu. Uz napuljski dvor pristade i papa Nikola IV., koji je Ugarsku smatrao lenom rimske stolice, pa je tvrdio, da samo papa može raspolagati s ispražnjenim prijestoljem. Kraljica Marija objavila je 6. siječnja 1292., da se očinskoga prijestolja odrekla u korist svoga prvorodjenca Karla Martela, koga proglašuje kra-

[18] Ibidem, str. 8., 25., 46., 66., 97., 108., 115., 134., 180., 239., 242. i 608.
[19] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. VI. str. 109., 115. i 121.
[20] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. VI. str. 421. i 423.
[21] Tkalčić: Spomenici biskupije zagrebačke, sv. I. str. 210.—213.
[22] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. VI. str. 555.—557.
[23] Thuroczy: Chronica Hungarorum, str. 152.
[24] Thuroczy: Chronica, str. 153.

ljem ugarsko-hrvatskim. Nato papa dade Karla Martela po svomu legatu okruniti za kralja ugarsko-hrvatskoga. To se krunisanje obavilo mjeseca veljače ili ožujka god. 1292., te Karlo Martelo 12. travnja 1292. već nosi naslov kralja.[25]

Da sebi osigura prijestolje, darivao je Andrija velikaše; na državnom pak saboru u Stolnom Biogradu (mjeseca veljače 1291.) podijeli on ugarskim staležima velike povlastice. Staleži mu pomognu, da je ljeti g. 1291. mogao svladati Albrehta Austrijskoga, koji je takodjer težio za krunom ugarskom, ali se morao toga odreći 28. kolovoza 1291. Hainburgu.[26] Na jesen god. 1291. dopremi Andrija iz Mletaka u Ugarsku svoju majku i ujaka svoga, da mu budu pri ruci savjetom svojim.[27]

Nije medjutim gubio vrijeme ni Andrijin suparnik: Karlo Martelo. U njegovo ime radi otac mu Karlo Šepavi. On je za sebe u Hrvatskoj imao bribirske knezove od plemena Šubić. Još od god. 1278. vlada u hrvatskom primorju opet ban Pavao Šubić, rodjak dvora napuljskoga. Pavao ima dva brata: Gjuru i Mladena, koji su knezovi (ili potestati) u Spljetu, Šibeniku, Trogiru, Omišu, Klisu, Ninu i Skradinu; oni dakle zapovijedaju u svima primorskim gradovima (osim mletačkoga Zadra). Karlo Martelo se brine, da ugodi moćnim Šubićima. Njihovi gradovi dobivaju koncem g. 1291. potrebno žito iz kraljevstva napuljskoga.[28] Šubići doista počnu ozbiljno raditi za Anžuvince. O radu svome izvješćuju braća Gjuro i Mladen Šubić u Napulj. Odanle ih nato (god. 1292.) Karlo Martelo nuka, neka zajedno s Pavlom Šubićem nastoje „muževno odoljeti svim pokusima nametnika (Andrije) kraljevstva ugarskoga".[29] Šubićima je u tome radu pomagao zagrebački biskup Ivan, koji bijaše odrješit protivnik Andrije Mlečanina. Uz Karla Martela pristadoše i prevrtljivi Gisingovci (Nikola, Ivan i Henrik), premda ih je kralj Andrija obasuo visokim državnim častima.

Andrija se nadao, da će Hrvate predobiti za sebe, ako se osobno zaputi medju njih. Zato on 13. srpnja 1292. dodje u Zagreb, odakle je pred njim otišao biskup Ivan. Boraveći u Hrvatskoj, imenuje Andrija svoju majku (Tomasinu Morosini) hercezicom čitave Slavonije. Kako se vidi, kralj Andrija oponaša svoga predšasnika Ladislava, koji je takodjer svoju majku učinio hrvatskom hercezicom. Tomasina Morosini služila se naslovom: „hercezica čitave Slavonije i upraviteljica zemlje od mora do Dunava".[30] No kada se kralj vraćao u Ugarsku, stiže ga velika sramota. Kod Sopja (blizu Vaške) na Dravi uhvati Andriju njegov neprijatelj Ivan Gising. Kraljevi pristaše ponude Gisingovcu u zamjenu vlastite sinove svoje, pa time oslobode Andriju iz ropstva. Ali ovolika slabost Andrijina ohrabri pristaše Karla Martela. Uz ovoga pristanu i Babonići i Frankopani. Valjda je Karlo Martelo i njima podijelio kakova imanja ili povlastice, kad je toli darežljiv bio prema Šubićima. Ovi su naime poveljom od 19. ko-

[25] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. VII. str. 67., 68. i 80.
[26] Fejér: Codex diplomaticus, knj. VI. sv. I. str. 180.
[27] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. VII. str. 50.
[28] Ibidem, str. 57.
[29] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. VII. str. 121.
[30] Ibidem, str. 214., 224. i 405.

lovoza 1292. „za sve vijekove“ dobili velik dio Hrvatske (izmedju Livna i Modruša) „sa svima velikašima, vazalima, varošima, tvrdjama i selima, kao što i s otocima uz primorje“.[31] Svi velikaši i plemići u južnoj Hrvatskoj postadoše na temelju ove povelje vazali knezova Šubića. Odsada je dakle ban Pavao Šubić suveren na „primorskoj banovini“.

Kada se u srednjem vijeku za prijestolje bore dva ili više kandidata, onda obično osile velikaši. Svaki naime kandidat nastoji, da steče naklonost moćnih velikaša, ne bi li sebi njihovom pomoću osigurao krunu. Velikaši pak teže jedino za tim, da iz ove borbe za priestolje izadju jači imetkom ili vlašću. Tako bijaše sada i u Hrvatskoj. Slavonski ban Radoslav Babonić ostavi Karla Martela i priznade Andriju Mlečanina. Ovaj mu nato (11. srpnja 1293.) za nagradu daje grad Želin u Turopolju.[32] — Istodobno i Šubići kušaju, ne bi li od kralja Andrije dobili više, nego li im dati može Karlo Martelo. Šubići mole, neka im kralj „primorsku banovinu“ zajedno „sa svima pravima, koristima i dohocima banskim“ dade kao pravo vlasništvo njihovo i potomaka njihovih. Ako im to Andrija dade, tada se Šubići obvezuju, da će ga sa 500 vojnika pomagati u borbi s vanjskim i domaćim protivnicima njegovim. Andrija zbilja (g. 1293.) pristane na tu ponudu, pa dade Pavlu Šubiću i njegovoj braći bansku čast kao nasljednu baštinu. Ipak je odredio, da Pavao Šubić ima služati kraljevu majku kao „hercezicu“ cijele Slavonije.[33] — Šubići i nadalje stoje u svezi s anžuvinskim dvorom u Napulju. Tako se god. 1294. radi o tomu, da braća Šubići dodju osobno u Napulj na dogovor. Napuljski pako kralj Karlo II. pristaje (17. lipnja 1295.), da njegov sin Karlo Martelo podijeli Pavlu Šubiću „za čitav život bansku vlast u hrvatskim i dalmatinskim stranama onako, kako je (Pavao) tu baniju držao i sada drži“.[34]

Ljeti god. 1295. umre od kuge napuljski kraljević Karlo Martelo. Za sobom je ostavio tri nejaka sina, kojih se kralj Andrija nije trebao bojati. Malo iza toga (21. listopada 1295.) umre i zagrebački biskup Ivan, pristaša anžuvinski. Novi biskup Mihajlo bijaše odlučan privrženik kralja Andrije. Kad se nato Andrija (početkom g. 1296.) oženio s Agnezom, kćerkom austrijskoga vojvode Albrehta, steče u njemu dragocjena saveznika. Sve ovo bijaše razlogom, da je sada Andrija sebi konačno osigurao prijestolje. — U Hrvatskoj vlada kraljeva majka Tomasina još g. 1296. Slijedeće g. 1297. povjeri zahvalni kralj ovu službu svome ujaku. Kao „herceg čitave Slavonije i župan Požege“ nastani se Albertin Morosini u Požegi, a kancelarom svojim imenuje zagrebačkoga biskupa Mihajla. Andrija bijaše zadovoljan s vladom ujaka svoga. Zato mu 1. kolovoza 1299. „za sve vijekove“ podijeli čast hercega, za koju veli, da je „prva čast u kraljevskoj porodici“. Jednako mu daje županiju požešku, koja da „po pravu pripada kralju ili kraljici“.[35]

[31] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. VII., str. 104. i 105.
[32] Ibidem, str. 146.—148.
[33] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. VII., str. 165. i 166.
[34] Ibidem, str. 205. i 206.
[35] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. VII. str. 359. i 396.

Uza sve to nijesu Anžuvinci izgubili nadu, da će steći prijestolje ugarsko-hrvatsko. Napuljski je naime dvor umio za sebe predobiti takodjer novoga papu: Bonifacija VIII. Poput Nikole IV. uze Bonifacije tvrditi, da je Ugarska leno rimske stolice. Pošto je to leno smrću Ladislava Kumanca ostalo bez vladara, pripada papi pravo, da imenuje novoga kralja. Nato proglasi Bonifacije (24. siječnja 1297.) kraljem ugarsko-hrvatskim Karla Roberta, najstarijega od sinova Karla Martela.

Papa je nastojao, da ojača stranku anžuvinsku u Ugarskoj i Hrvatskoj. Nadbiskupom spljetskim učini (g. 1297.) Petra, dvorskoga kapelana napuljske kraljice Marije. U Šibeniku osnuje (g. 1298.) novu biskupiju, čime ispuni davnu želju toga grada.[36] I novi je nadbiskup ostrogonski — Grgur Bododa — pristajao uz Anžuvince. Sada uvidješe knezovi Šubići, da je kucnuo zgodan čas. Oni poduzmu potrebite priprave, da u Hrvatsku dovedu novoga kralja. Početkom g. 1300. ode Gjuro Šubić u Napulj. Kasnije dodju onamo takodjer neki drugi pristaše anžuvinski; medju ovima isticao se Dujam Frankopan, knez Vinodola, Modruša, Krka i Gacke. Medjutim su opet na stranu anžuvinsku prešli knezovi Babonići (Stjepan, Ivan, Radoslav i Oto). Napuljski im kralj iz zahvalnosti (14. svibnja 1300.) potvrdjuje njihova ogromna imanja, koja se steru „od Njemačke (t. j. od Kranjske) sve do Bosne (t. j. do rijeke Vrbasa), pa od rijeke Save do gore Gvozda (t. j. do Velike Kapele)". I Frankopanima potvrdi kralj posjede njihove.[37]

Istom 28. srpnja 1300. ostavi Karlo Roberto očevinu svoju, te se u u Barletti ukrca na ladju. Početkom kolovoza doplovi u Spljet s velikom pratnjom, a s malom vojskom (150 konjanika).[38] U Spljetu ga pozdrave hrvatski knezovi, osobito ban Pavao Šubić. Karlo Roberto ostade u Spljetu gotovo 2 mjeseca. Iza toga ode on u goste Šubićima. — Dok je Karlo boravio kod knezova hrvatskih, spremao se kralj Andrija, da protivniku svomu zakrči dalnji put. Sada bi u Hrvatskoj sigurno došlo do krvavoga rata, da nije Andrija 14. siječnja 1301. nenadano umro. S Andrijom II. Mlečaninom izumre muška loza arpadovske dinastije, koja je Hrvatskom vladala upravo 2 stoljeća (g. 1102.—1301.).

vladala upravo 2 stoljeća (g. 1102.—1301.).

V. Anžuvinci.

www.crohis.com

37. Hrvatska odijeljena od Ugarske. Iza smrti kralja Andrije Mlečanina nastade borba za prijestolje ugarsko-hrvatsko. Javiše se naime 4 pretendenta, koji su tvrdili, da pripadaju ženskoj lozi dinastije arpadovske. Karlo Roberto bijaše unuk Marije, supruge napuljskoga kralja Karla II. Šepavoga, a sestre Ladislava Kumanca, kralja ugarskoga. Katarina, mladja sestra Marijina, bijaše supruga srpskoga raskralja Stjepana Dragutina. Ona je imala sina Vladislava, komu htjede pomoći do prijestolja ugarsko-

[36] Theiner: Monumenta Hungariae, sv. I. str. 381.
[37] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. VII. str. 386.—389.
[38] Ibidem, str. 392. i 393. Micha Madius: „Historia“ u Schwandtnerovom zborniku „Scriptores rerum hungaricarum“, knjiga III. str. 638.

hrvatskoga, kad mu je već izmakla srpska kruna. Češki je kralj Većeslav II. bio po svojoj majci Kunigundi unuk Ane, sestre kralja Stjepana VII. (V.), a supruge kneza Rastislava. Većeslav je pravo na prijestolje imao i po svojoj prababi Konstanciji, koja bijaše sestra kralja Andrije I. (II.), a supruga češkoga kralja Otokara I. Bavarski pak vojvoda Oto bijaše sin Jelisave, mladje sestre kralja Stjepana VII. (V.), a supruge Henrika, vojvode Dolnje Bavarske.

Ugovor s Kolomanom od g. 1102. nije Hrvatsku vezao, da i po izumrću muške loze arpadovske ostane u personalnoj uniji s Ugarskom. Zato i vidimo, da g. 1301. ide Hrvatska jednim putem, a Ugarska drugim. Hrvati su pristali uz Karla Roberta, jer se nadahu, da će onda pomoću kraljevstva napuljskoga lakše odolijevati Mlečanima na Jadranskome moru. Ugri pak uzeše nastojati, da njihovo prijestolje pripane češkomu kralju Većeslavu, koji je prijašnje godine (1300.) postao i kraljem poljskim.

Doznavši za smrt kralja Andrije Mlečanina, dovedu knezovi hrvatski mladoga Karla Roberta u Zagreb. Tu je Karlo neko vrijeme boravio u kući magistra Ugrina,[1] koji bijaše knez Iločki iz obitelji Čak.[2] Iz Zagreba krenu Hrvati s kraljevićem napuljskim u Ostrogon. Ovdje je ostrogonski nadbiskup Grgur (mjeseca ožujka 1301.) u stolnoj crkvi okrunio 13-godišnjega Karla Roberta.[3] Kojom krunom ga je krunio, toga nam sačuvani izvori ne kazuju. Stalno je samo to, da Hrvati od toga časa priznavaju Karla Roberta zakonitim kraljem svojim, dočim Ugrima ovo krunisanje ništa ne vrijedi.[4]

Poslije krunisanja u Ostrogonu vrati se Karlo Roberto u Hrvatsku; ugarski pak velikaši pošalju u Češku poslanike svoje. Češki se kralj odreče prijestolja ugarskog u korist svoga jedinoga sina Većeslava, koji bijaše zaručen s Jelisavom, jedinom kćerkom pok. kralja Andrije Mlečanina. Većeslava dovedu poslanici u Ugarsku, te ga kaločki nadbiskup Ivan okruni (27. kolovoza 1301.) u Stolnom Biogradu krunom sv. Stjepana.[5] Da ugodi Ugrima, uze Većeslav ime Ladislav V. Kako je Ladislavu bilo tek 12 godina, vladahu u Ugarskoj moćni velikaši. Medju ovima ističu se: trenčinski i njitranski župan Matija Čak, erdeljski vojvoda Ladislav Apor i braća Gisingovci.

Od g. 1301. ima dakle Hrvatska svoga kralja, a Ugarska opet svoga. Možda bi tako i ostalo, da se u pitanje o nasljedstvu nije i nadalje miješao papa Bonifacije VIII. Papa je Ugarsku smatrao lenom stolice rimske. Pošto je to leno smrću kralja Andrije ispražnjeno, može ga papa dati, komugod hoće. Bonifacije bijaše sklon Karlu Robertu. Zato već

[1] Micha Madius: „Historia“ kod Schwandtnera, sv. III. str. 638.

[2] To se razabire iz listine, koju je 27. prosinca 1317. izdao Ugrinov sin Nikola. (Smičiklas: „Codex diplomaticus“, sv. VIII. str. 469.)

[3] Fejér: „Codex diplomaticus“, knjiga VIII. svezak I. str. 123.

[4] Prije se držalo, da je ostrogonski nadbiskup Grgur okrunio Karla Roberta u Zagrebu. Ovo je mnijenje oborio dr. Ferdo Šišić svojom studijom: „Gdje i kada je prvi puta okrunjen Karlo Robert.“ („Vjesnik kr. zem. arkiva“, sv. III. str. 8—15.)

[5] Thuroczy: „Chronica Hungarorum“ u Schwandtnerovom zborniku „Scriptores rerum hungaricarum“, svezak I. str. 155.

8. studenoga 1301. šalje u Ugarsku biskupa Nikolu, da kao papin poslanik nadje pristaše dinastije napuljske.[6] Tako se po malo u Ugarskoj stvorila stranka anžuvinska. Papa je pazio, da biskupima postanu samo privrženici Karla Roberta. Već g. 1302. pristaju uz Karla Roberta dva nadbiskupa i neki biskupi. Poslanicom od 10. lipnja 1302. pozove papa Ladislava i Karla Roberta, neka za 6 mjeseci dodju pred njegov sud. Ladislav ne htjede doći, dočim je Karlo Roberto u svoje ime poslao ostrogonskoga nadbiskupa Grgura i zagrebačkoga biskupa Mihajla. Nato je Bonifacije 31. svibnja 1303. proglasio, da prijestolje ugarsko pripada Karlu Robertu, koji je po pravu prvorodstva najbliži baštinik dinastije arpadovske.[7] — Sada dodje u Ugarskoj do gradjanskoga rata izmedju Anžuvinaca i protivnika njihovih. Za toga rata isticao se Henrik Gising, koji je držao četiri županije u južnoj Ugarskoj. Imajući prostrane posjede u križevačkoj županiji (Moslavinu, Zdence i grad Koprivnicu), izradi Henrik, da ga je novi kralj Ladislav još g. 1301. imenovao „banom čitave Slavonije". Kao takav provali Henrik Gising u današnju Slavoniju, gdje je pustošio imanja Karlovih pristaša po županiji požeškoj i vukovskoj. Anžuvinci bi ljuto nastradali, da ih nije branio Pavao Gorjanski, junački kastelan grada Požege.[8]

Kad je g. 1303. umro Bonifacije VIII., postade papom kardinal Nikola, koji uzme ime Benedikta XI. Novi je papa dobro poznavao prilike u Ugarskoj i Hrvatskoj, pa je i on pomagao Anžuvincima. Zagrebačkoga biskupa Mihajla, pristašu Karla Roberta, učini iza smrti Grgurove nadbiskupom ostrogonskim; pobožnoga pak dominikanca Augustina Kažotića postavi (9. prosinca 1303.) za biskupa zagrebačkoga.[9]

Godine 1304. dodje u Budim češki kralj Većeslav, pa odvede kući svoga sina zajedno sa krunidbenim znakovima. Kad je nato 21. lipnja 1305. umro Većeslav II., naslijedi ga u Češkoj i Poljskoj njegov sin Većeslav III., t. j. krunjeni već ugarski kralj Ladislav. Većeslav se još iste godine u Brnu sastane sa bavarskim vojvodom Otonom. Njemu ustupi sva svoja prava na Ugarsku; podjedno mu predade krunidbene znakove (krunu, mač i plašt sv. Stjepana). Za Otona zauzmu se Gisingovci i erdeljski Sasi. Pomoću Gisingovaca dopre Oto u Stolni Biograd, gdje ga 6. prosinca 1305. okruniše dva biskupa: Antun čanadski i Benedikt vesprimski. Nato podje kralj Oto s velikim slavljem u Budim. S krunom na glavi jašio je Oto kroz sve ulice budimske, da brojni sakupljeni narod vidi, tko je sada kralj ugarski.[10] Ipak nije Oto našao mnogo pristaša. Da za sebe predobije Ladislava Apora, erdeljskoga vojvodu, htjede se Oto oženiti s njegovom kćeri. Ladislav Apor (prozvan „Lacković") bijaše najbogatiji velikaš, jer je sebi prisvojio najunosnije solane i rudnike u Erdelju. Ladislava je kralj Andrija Mlečanin imenovao vojvodom erdeljskim, dočim se sam prozvao grofom Sasa i Sikulaca erdeljskih; njegov pak brat Petar bijaše biskup erdeljski. Vladajući kao kakav dinasta u Erdelju, ne htjede

[6] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. VIII. str. 19.
[7] Ibidem, str. 48. i 49.
[8] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. VIII. str. 259.
[9] Tkalčić: „Povjestni spomenici grada Zagreba", sv. I. str. 78.
[10] Thuroczy: Chronica, str. 157.

se Ladislav Apor pokloniti ni Većeslavu ni Otonu ni Karlu Robertu. Kad je kralj Oto na proljeće g. 1307. došao u Erdelj, uhvati ga vojvoda Ladislav Apor i zatvori u Erdeljski Biograd; ujedno mu otme sve krunidbene znakove, što ih je Oto vazda sobom nosio.[11] Otonu podje g. 1308. za rukom, da se oslobodio tamnice, te preko Galicije i Šleske utekao kući u Bavarsku. Nemajući više krune, zadržao je Oto ipak naslov kralja ugarskoga sve do svoje smrti god. 1312.

Sada se za prijestoljem ugarskim pojagmio Vladislav, sin srpskoga raskralja Stjepana Dragutina. Još za kraljevanja Ladislava Kumanca postade Dragutin upraviteljem Srijema, istočne Bosne, Mačve i Biograda. Dragutin je o namjeri sina svoga ugovarao s Ladislavom Aporom, koji obeća mladomu Vladislavu svoju kćer i pomoć u borbi za prijestolje ugarsko. I zbilja je opet došlo do gradjanskoga rata, osobito u istočnoj Slavoniji. No sve ovo bijaše već prekasno. Novi je naime papa Klement V. interdiktom i crkvenim prokletstvom zaprijetio svima, koji bi se opirali Karlu Robertu. Zato se u listopadu g. 1307. i državni sabor ugarski (na rakoškom polju kod Pešte) odlučno izjavio za Karla Roberta.[12] Da se pak smutnje dokrajče, pošalje papa god. 1308. u Ugarsku svoga poslanika: kardinala Gentilisa de Montefiori. Kardinal dodje u grad Spljet, gdje bude krasno dočekan.[13] U Spljetu ostade Gentilis 3 tjedna, da utiša domaće pravde. Medjutim su Trogirani već 29. svibnja izabrali deputaciju, koja podje u Spljet, te zamoli kardinala, neka dodje u Trogir, da utiša spor izmedju Trogira i Šibenika.[14] Gentilis zbilja dodje u Trogir, gdje ga vidimo 20. lipnja. Poslije obidje Gentilis i druge naše gradove. Tako ga 27. lipnja nalazimo u Skradinu, 24. srpnja do 8. kolovoza u Zadru, 16.—23. kolovoza u Senju, a 9.—25. rujna u Zagrebu.[15] Svagdje je kardinalova prisutnost lijepo djelovala, te se izgladiše nebrojeni sporovi izmedju gradova i velikaša. Osim toga predobio je Gentilis ljubeznim i mudrim načinom najuglednije velikaše za kralja Karla Roberta. Papin poslanik sazove 18. studenoga 1308. u Budim opći državni sabor. Na taj sabor dodje osobno i sam (sada već 20-godišnji) Karlo Roberto. Na poziv poslanika papinskoga priznaše Karla prisutni velikaši i plemići kraljem ugarskim; oni mu se poklone i prisegnu vjernost. Nato kardinal Gentilis 27. studenoga 1308. iz Budima objavi svemu narodu, da je Karlo Roberto odsada jedini kralj.[16] — Sada bi trebalo Karla i kruniti za kralja ugarskoga. Ali kruna se nalazila u rukama erdeljskoga vojvode, koji bijaše i nadalje protivnik Karla Roberta. Uzalud se pregovaralo s vojvodom erdeljskim, jer on ne htjede izručiti krunu sv. Stjepana. Napokon morade papin poslanik 11. lipnja 1309. u prisutnosti puka i svećenstva posvetiti novo načinjenu krunu.[17] Njome je ostrogonski nadbiskup Toma 15. lipnja 1309. Karla Ro-

[11] Thuroczy: ibidem.
[12] Fejér: Codex diplomaticus, knjiga VIII. svezak I. str. 221.
[13] Micha Madius: Historia, str. 638.
[14] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. VIII. str. 159.
[15] Ibidem, str. 182., 185., 189., 197., 215., 220. i 223.
[16] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. VIII. str. 236.—240.
[17] Katona: Historia critica, sv. VIII. str. 178.—180.

berta u Budimu okrunio za kralja ugarskoga.[18] Kod toga krunisanja nije bio prisutan Henrik Gising, ban čitave Slavonije. No kardinal je već prije predobio bana Henrika, te je Henrik 4. lipnja 1309. izdao povelju, kojom prisiže vjernost kralju Karlu Robertu. U toj povelji obećaje ban Henrik, da će priznati krunisanje Karla Roberta, makar se ono obavilo u kojem drugom gradu, nego li u Stolnom Biogradu; unaprijed priznaje Henrik i novu krunu, koju će posvetiti kardinal Gentilis.[19] Godinu dana poslije ovoga krunisanja priznade Karla svojim kraljem i erdeljski vojvoda Ladislav Apor, ali uz uvjet, da se Karlo mora kruniti pravom krunom ugarskom. Nato je Karla 20. kolovoza 1310. sabor na Rakoškom polju ponovno isklicao kraljem, te ga onda 27. kolovoza 1310. u Stolnom Biogradu krunom sv. Stjepana okrunio ostrogonski nadbiskup Tomo.[20] Odsada nije Karla Roberta priznavao jedini Matija Čak (prozvan Trenčinski, jer je imao svoj dvor u Trenčinu). On i nadalje posve samomostalno vlada u slovačkim krajevima, ne mareći za kralja. Matija ne htjede osobno prisustvovati krunisanju Karla Roberta, a niti se dao zastupati po komu drugomu. Sva crkvena i državna imanja u području rijeke Vaga od Dunava do šipuških gradova prisvojio je sebi Matija Čak, vladajući ondje kao suveren.[21]

38. Pavao i Mladen Šubić. Može se reći, da je primorske Hrvate gotovo 40 godina predvodio Pavao Šubić. On se koncem 13. vijeka najbolje znao poslužiti borbama za prijestolje ugarsko-hrvatsko. Pavao naime steče bansku čast u Hrvatskoj i Dalmaciji kao naslijednu baštinu porodice svoje. Njemu pripada velik dio Hrvatske kao pravo vlasništvo. Najradje stanuje u Skradinu, gdje rijeka Krka utječe u more, premda Šubići posjeduju i druge gradove, n. pr. Klis, Ostrovicu i Bribir. — Pavao je umio svoju vlast raširiti još većma. Pod kraj 13. vijeka prestade u Bosni vladati ban Stjepan Kotroman, zet srpskoga raskralja Stjepana Dragutina Vladarem bosanskim postade Pavao Šubić, koji već 7. travnja 1299. uze naslov „gospodin Bosne“.[1] Pavao je to doista i bio, jer po volji namješta banove bosanske. Onamo naime pošalje za bana svoga brata Mladena I., koji je prije toga bio 23 godine knez grada Spljeta. Mladen Šubić kao „ban bosanski“ 11. lipnja 1302. daje spljetskim trgovcima dozvolu, da slobodno trguju po njegovom „cijelom vladanju u Hrvatskoj i Bosni.“[2] Kada su bogumili (godine 1304.) ubili bana Mladena I.,[3] učini Pavao banom bosanskim svoga sina Mladena II. Ipak je Pavao i nadalje ostao vrhovnim gospodarem Bosne. U povelji, kojom je Pavao 21. veljače 1305. u zaštitu uzeo kneza Hrvatina od Dolnjih Krajeva (na rijeci Vrbasu), zove se Pavao „ban Hrvata i gospodin cijele Bosne“.[4] Vidi se dakle,

[18] Fejér: Codex diplomaticus, knjiga VIII. svezak I. str. 333.
[19] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. VIII. str. 249.
[20] Katona: Historia critica, sv. VIII. str. 208. i 209.
[21] Fessler: „Geschichte von Ugarn“, sv. II. str. 27. i 28.

[1] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. VII. str. 331.
[2] Ibidem, sv. VIII. str. 27.
[3] Zlatović o. Stj.: „Bribirski nekrolog XIV. i XV. vieka“ u „Starinama“, knj. 21. str. 83.
[4] Šišić: „Iz arkiva u Körmendu“. („Vjesnik kr. zem. arkiva“, sv. VII. str. 214.)

Bribirski knezovi Šubići.

Stjepko Šubić, knez Trogira, umro 6. kolovoza 1274.

Pavao I., ban Hrvata god. 1274.—1312. Gospodin Bosne 1299.—1312. Umro u svib. 1312. Žena mu: Urša, umrla 1303.	*Mladen I.*, ban Bosne 1302.—1304. Knez Spljeta 1278.—1301. Ubijen u lipnju 1304.	*Gjuro I.*, knez Šibenika, Omiša i Trogira.	*Stanislava*, opatica.	
Mladen II., ban Hrvata i čitave Bosne 1312. do 1322. Knez Zadra 1311.	*Gjuro II.*, knez Trogira 1303.—1306. Knez Spljeta 1303.—1322., umro u prosincu 1330.	*Pavao II.*, knez Trogira 1306.—1322. Umro u srpnju 1346. Žena mu: Jelisava, sestra Dujma Frankopana.		*Grgur*, knez Šibenika 1320.—1322.
		Gjuro III., prvi knez **Zrinski**.	*Katarina*, opatica.	*Pribko*.
Mladen III., umro 1. svibnja g. 1348. Žena mu: Jelena, sestra srpskoga cara Dušana Silnoga.	*Pavao III.*, Žena mu: Katarina, kći dužda Ivana Dandula.	*Deodat* † god. 1348.	*Katarina*, muž joj: Ivan, knez Bribirski.	*Jelena*, muž joj: Vladislav Kotromanić.
Mladen IV.				*Stjepan Tvrtko*, kralj bosanski.

da je Pavlu Šubiću pripadala i sjevero-istočna Bosna, t. j. oblasti Usora i Soli, gdje je kralj Bela III. (IV.) uredio posebnu banovinu.

Tolika bijaše moć bana Pavla Šubića, da je u južnoj Hrvatskoj vladao posve neograničeno. Pavao samo po imenu priznaje Karla Roberta kraljem svojim. Na krunisanje u Budim god. 1309. nije pošao osobno, već se dao zastupati po nadbiskupu spljetskomu. Pavao je medjutim došao i u rodbinstvo s Anžuvincima. Tako ga napuljski kralj Karlo II. g. 1305. zove „dragim rodjakom svojim“.[5] Isti Zadar, koji pripada republici mletačkoj, mora banu Pavlu — a ne duždu — davati dvije trećine prihoda od izvoznine i uvoznine.[6] Zadrani su mrzili Mlečane, koji im oduzeše stare povlastice. Gradjani nijesu dapače sebi sami birali ni kneza, već bi im ga slao dužd mletački. Iz Mletaka dobivao je Zadar i nadbiskupa svoga.[7] Mlečani su još god. 1273. zabranili Zadranima ženidbene sveze s Hrvatima. Osim toga morahu Zadrani služiti u vojsci mletačkoj. Zato nastojahu, da se riješe Mlečana, pa da opet pripanu Hrvatskoj. U tu im svrhu dobro dodje, što se god. 1309. republika mletačka radi grada Ferrare zavadila s papom Klementom V. Mlečani su ratovali s papom, koji ih udari crkvenim prokletstvom, te njihove podanike riješi prisege vjernosti. Sada je Zadranima kucnuo čas slobode. Već 6. ožujka 1311. plane u Zadru buna. Gradjani uhvate nametnutoga im kneza Mihajla Morosina i vijećnike njegove, a u tvrdji zadarskoj zarobe posadu mletačku. Zadrani

[5] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. VIII. str. 84.

[6] To priznaje sam dužd mletački u svome pismu od 12. studenoga 1311. (Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. VIII. str. 297.)

[7] Mlečani su izradili, da je papa Anastazije IV. zadarsku biskupiju 17. listopada 1154. učinio nadbiskupijom, pod koju dodjoše 4 biskupa sufragana: rapski, hvarski, krčki i osorski; hvarska je biskupija god. 1181. vraćena spljetskoj nadbiskupiji. (Šišić: „Zadar i Venecija“ u „Radu“, knjiga 142. str. 224.)

se poklone kralju Karlu Robertu i zamole pomoć od bana Pavla Šubića. Ban Pavao pošalje Zadranima u pomoć vojsku, koju je vodio njegov sin Mladen.[8] Karlo Roberto potvrdi (12. listopada 1311.) Zadranima stare pravice, napose pak pravo, da po volji svojoj biraju kneza.[9] Prvim knezom svojim izaberu Zadrani bosanskoga bana Mladena II. Mladen je već 21. listopada 1311. knez zadarski.[10] Naravno da Mlečani nijesu pustili, da im izmakne Zadar. Pune dvije godine (1311.—1313.) trajahu borbe za taj grad.[11]

Medjutim u svibnju godine 1312. umre slavni ban Pavao Šubić.[12] Za sobom je ostavio četiri sina: Mladena, Gjuru, Pavla i Grgura. Kao u pravoj vladarskoj dinastiji naslijedi Pavla na banskoj stolici njegov prvorodjeni sin Mladen. Već 23. lipnja 1312. zove se Mladen „ban Hrvata i Bosne i vječni knez zadarski.“[13] Nesreća bijaše za Mladena, što se upravo u to doba Mlečani izmiriše s papom. Tako je republika mogla više vojske dići na Zadar. U svoju službu uze republika 3000 Katalonaca pod vodstvom Dalmasija. Katalonci dodju u lipnju 1313. pred grad Nin, te se iskrcaju na otoku Viru. Odavle podjoše Katalonci pod Zadar. Ipak nijesu Katalonci mogli udariti na Zadar, jer je gradu u pomoć došao ban Mladen s hrvatskom vojskom. Obje vojske stajale su pred Zadrom 3 mjeseca, a da nije došlo do bitke.[14] Lukavi Mlečani obećaju iznemoglim Zadranima velika prava. Republika ih prima više kao saveznike, nego li kao podanike. Zadrani opet priznadu 23. rujna 1313. vrhovnu vlast mletačku.[15] Mladen će i nadalje kao ban hrvatski dobivati lijep prihod od luke zadarske, ali se morade okaniti naslova „knez Zadra“. Da bana Mladena odštete, primiše Mlečani njega i braću mu Pavla i Jurja, te njihove potomke 28. ožujka 1314. za svoje „časne gradjane i za prave Mlečane“.[16]

Mladen Šubić bijaše naobražen čovjek i junak od oka. Ipak nije mogao sebi pribaviti ugled, koji je uživao stari otac njegov. Mladenu su na časti zavidjali drugi velikaši hrvatski. S Frankopanima se Mladen zavadio još g. 1314. radi grada Jablanca.[17] Dvije godine iza toga ustanu proti Mladenu krbavski knezovi Kurjakovići (t. j. Budislav, Pavao i Grgur, sinovi kneza Kurjaka) od plemena Gusić. Ovima se pridružio njihov šurjak: vojvoda Nelipić od plemena Svačić. Početkom god. 1317. dodje do rata, u kome je Mladen tražio vojsku od grada Trogira.[18] Ovaj razdor dobro dodje republici mletačkoj. Ona se već unaprijed radovala, kako će oslabiti prevelika moć bribirskih knezova Šubića. Uz to se nadala i vlastitoj koristi. Ova se nada ispunila. Kada se od Mladena god. 1319. odmetnuo

[8] Ljubić: „Listine o odnošajih izmedju južnoga Slavenstva i mletačke republike.“ knjiga I. str. 139. i 140.
[9] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. VIII. str. 294.
[10] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. VIII. str. 295.
[11] Gruber: „Obsjedanje Zadra po Mlečanih god. 1311.—1313.„ („Vienac“ g. 1882.)
[12] Micha Madius: Historia, str. 639.
[13] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. VIII. str. 308.
[14] Micha Madius: Historia, str. 639. i 640.
[15] Ljubić: Listine, knj. I. str. 266.—271,
[16] Ljubić: Listine, knjiga I. str. 277. i 278.
[17] Ibidem, str. 281. i 282.
[18] Rački: „Notae Joannis Lucii“. („Starine“, knjiga XIII. str. 229.)

grad Šibenik, pruže mu lukavi Mlečani pomoć s morske strane. Uzalud je Mladen 7. siječnja 1320. zamolio Mlečane, neka ne rade protiv njega, koji je gradjanin mletački.[19] Zahvalni Šibenčani stupe u zaštitu mletačku, te 15. ožujka 1322. polože prisegu vjernosti republici mletačkoj, a gradske ključeve predadu zastupniku dužda mletačkoga.[20] Odsada će republika svake druge godine slati svoga gradjanina za kneza Šibenčanima, koji će tobože i nadalje priznavati kralja Karla Roberta.[21] Mlečani su nastojali, da premame i grad Trogir, koji se god. 1322. zavadio sa banom Mladenom. Trogirani se još početkom god. 1322. izmiriše sa svojim davnim neprijateljima Šibenčanima, a 14. svibnja 1322. prisegoše vjernost republici mletačkoj.[22] Preko Trogirana zavedu Mlečani i Pavla II. Šubića, rodjenoga brata Mladenova. Pavao se pomamio za banskom čašću, koju mu Trogirani obećaše ishoditi. Radi toga stupi (24. travnja 1322.) u kolo neprijatelja Mladenovih, pa Trogiranima obeća, da će najdulje do Petrova dići vojsku na Mladena.[23]

Pod jesen god. 1322. dodje u današnjoj Dalmaciji do velikoga gradjanskoga rata. Mladenu je pomagao jedino njegov brat Gjuro II., gospodar Klisa i Omiša, a „knez grada Spljeta". Protivnicima se pak Mladenovim pridruže: bosanski ban Stjepan Kotromanić, sin bivšega bana Stjepana Kotromana, te bogati velikaš Ivan Babonić, „ban čitave Slavonije", koji je u tome banstvu naslijedio svoga brata Stjepana (god. 1310. do 1316.). Opet dakle udaraju Hrvati na Hrvate! Babonić postade vodjom kopnene vojske. On pobijedi bana Mladena u otvorenoj bici kod Bliske.[24] Mladen pobjegne u Poljicu kod Omiša, odakle se zakloni u nepredobitan Klis, dakle k svome bratu Gjuri. Za to vrijeme navale Trogirani i Šibenčani pomoću mletačkih ladja na Skradin i Omiš, te poharaju ova dva grada Šubićeva.[25]

Karla Roberta nije bilo u Hrvatskoj, otkako je postao kraljem ugarskim. Mnogo mu posla zadavahu velikaši ugarski, a osobito silni i nesavladivi Matija Trenčinski. Istom kad je Matija 18. ožujka 1321. umro, svrati kralj opet svoj pogled na Hrvatsku. Pod jesen g. 1322. sastavi lijepu vojsku (20.000 ljudi), pa ode u južnu Hrvatsku. Kralj je očito dolazio s namjerom, da pokori bana Mladena. To se vidi već po tomu, što je i ban Babonić udario na Mladena „po nalogu g. kralja". Osim toga ne spominje kralj Karlo Roberto nikada u svojim listinama bana Mladena medju drugim dostojanstvenicima; po tomu se zaključuje, da kralj nije ni priznavao nezavisno vladanje Mladenovo.[26] Mladen se ipak nadao, da

[19] Ljubić: Listine, knj. I. str. 305.
[20] Ibidem, str. 335. i 336.
[21] Tako je glasila pogodba, sklopljena u Mlecima 1. ožujka 1322., izmedju Trogirana i Šibenčana. (Ljubić: Listine, I. 330.—334.)
[22] Ljubić: Listine, knj. I. str. 340. i 341.
[23] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. IX. str. 60—62.
[24] Ovo se mjesto danas zove „Bisko"; nalazi se pak južno od grada Sinja, a zapadno od rijeke Cetine. (Vidi Šišić: „Miha Madijev" u „Radu", knj. 153. str. 33.)
[25] Micha Madius: Historia, str. 646. i 647.
[26] Šišić: „Pad Mladena Šubića, bana hrvatskoga i bosanskoga". (Glasnik zem. muzeja u Bosni i Hercegovini god. 1902.) Šišić: Miha Madijev u „Radu" knj. 153. str. 32.

mu kralj dolazi u pomoć. Ta otac je Mladenov nekada pomogao Karlu Robertu do prijestolja hrvatskoga! Kada se kralj primicao Kninu, podje mu u susret Mladenov brat Gjuro, da mu razjasni tužne prilike u Hrvatskoj. Početkom listopada god. 1322. dodje kralj u Knin, gdje je držao sabor hrvatski. Tom prilikom nagradio je kralj neprijatelje Mladenove. Kralj je naime 8. listopada 1322. u Kninu potvrdio povlastice gradova Trogira i Šibenika, te posjede Fridrika Frankopana i (11. list.) vojvode Nelipića.[27] U Knin sa osobno zaputi i ban Mladen. Išao je sasvim pouzdano. Ta on ide u posjete Karlu Robertu, koji je prije 22 godine duže vremena boravio kao gost u kući Mladenova oca: Pavla Šubića. A kako mu je sada kralj vratio nekad uživano gostoljublje i zaštitu? Kralj ga je zarobio i sa sobom odveo u Ugarsku,[28] da sebi s puta ukloni jedinoga još čovjeka, koji bi mu mogao smetati osobitim povlasticama svojim! Iza Mladena ostadoše u Hrvatskoj doduše i nadalje njegova braća; ali odsada nijesu knezovi Šubići veći od drugih velikaša hrvatskih. Mladen je na kraljevu dvoru živio kao slobodan čovjek, te je god. 1326. svoju kćer Katarinu udao za šleskoga kneza Boleslava III. u Vratislavi.[29] U povelji od god. 1343. spominje se Mladen Šubić kao nedavno umrli velikaš.

Kralj se kući vraćao preko Zagreba, gdje ga vidimo već 14. listopada 1322.[30] Da se banom hrvatskim ne proglasi koji od braće Mladenove, smatrajući i nadalje ovu čast „nasljednom“, imenuje kralj Ivana Babonića takodjer banom Hrvatske i Dalmacije. Zato se Ivan Babonić 16. listopada 1322. zove „banom cijele Slavonije, Hrvatske i Dalmacije“.[31] Knezovi Šubići nijesu više ni gospodari Bosne, gdje od god. 1322. bez njihova pokroviteljstva vlada ban Stjepan Kotromanić. Tako se posvema prevario Pavao II. Šubić, koji se nadao, da će u časti i vlasti naslijediti svoga brata Mladena.

39. Ban Mikac i vojvoda Nelipić. Čim je kralj Karlo Roberto otišao iz Hrvatske, nastavi se gradjanski rat. Knezovi hrvatski protjeraju kraljevsku posadu iz Knina, a Nelipić se nastani u tome gradu, gdje su prije stanovali banovi hrvatski. Protiv Nelipića ustade Gjuro II. Šubić, brat Mladenov. Šubiću se pridruže Frankopani, grad Zadar i bosanski ban Stjepan Kotromanić. Naprotiv su Nelipiću pomagali krbavski knezovi Kurjakovići i Gjuro Mihovilović, knez od Livna, te gradovi Trogir i Šibenik. Šubić navali na Knin, ali bude (7. lipnja 1324.) potučen i zarobljen.[1] Odsada je Nelipić u onom dijelu Hrvatske vladao gotovo neogračeno, kao nekad Pavao Šubić. Jednako je knez Ivan Babonić iz Zrina gospodovao izmedju Kupe i Une, premda ga je kralj g. 1323. lišio banske časti. Sinovi njegova brata Stjepana dobiše prigodom diobe grad Stenič-

[27] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. IX. str. 79.—87.
[28] Micha Madius: Historia, str. 648.
[29] Wertner: „Eine unbekannte kroatisch-schlesische Allianz“. („Vjesnik kr. zem. arkiva“, sv. III. str. 207.—217.)
[30] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. IX. str. 88.
[31] Nagy Imre: Codex diplomaticus Andegavensis, sv. II. str. 53.

[1] Micha Madius: Historia, str. 651.

Gisingovci.

Henrik, ban „čitave Slavonije“ g. 1269. i 1270., pa g. 1273. i 1274., a ban Usore i Soli g. 1272. i 1273., poginuo g. 1274.

Ivan, ban „čitave Slavonije“ g. 1275.—1277., pa god. 1284., 1295. i 1299., a palatin g. 1281., 1282., 1287., 1303., 1306. i 1307.	*Petar*, biskup u Vesprimu 1275.—1288.	*Nikola*, ban „čitave Slavonije“ g. 1278., 1279., 1281., 1287. i 1290.—1294., palatin god. 1275., 1276. i 1284.—1286.	*Henrik*, ban „čitave Slavonije“ 1277., 1290. do 1294. i 1301.—1309.
Grgur. *Ivan.*		*Nikola.*	*Ivan.* *Petar* s pridjevkom „Herceg“. Žena mu: Ana, kći kneza Ivana Babonića.

Rodoslovlje Babonića.

Stjepan, knez vodički, ban „primorski“ god. 1243.—1249.

Babonić umro prije g. 1278.	*Dioniz*, ban „čitave Slavonije“ g. 1274.	*Radoslav*, ban „čitave Slavonije“ 1290. i 1292., jednostavni ban 1294.		*Stjepan*, ban g. 1278.—1287. ban „čitave Slavonije“ g. 1290., opet samo ban g. 1292. i 1294.
Nikola.	*Stjepan*, ban „čitave Slavonije“ g. 1299. i 1310.—1316.	*Ivan*, ban „čitave Slavonije“ g. 1316.—1322., magistar kraljičinih tavernika g. 1326. do g. 1333.	*Radoslav.* *Oto.*	
Gjuro. *Ivan.* *Dioniz.* *Pavao.*				*Ladislav.* *Stjepan.*

njak (današnji Sjeničak) s velikim dijelom Hrvatske (od rijeke Gline i Kupe sve do Kranjske). Sinove pak Radoslava Babonića zapade današnja sjeverozapadna Bosna (izmedju Save, Une, Sane i Vrbasa) sa gradom Blagajem, po kojem su dobili pridjevak „Blagajski“.

Kralj uvidi, da Hrvatskoj mora dati odlučnoga bana, koji će ondje uspostaviti vlast kraljevsku. Njegove nade nije ispunio Babonićev nasljednik Nikola Amadejev. Kao „ban čitave Slavonije“ podje Nikola mjeseca kolovoza godine 1323. s velikom vojskom Ugra i Kumana u južnu Hrvatsku, da primiri zavadjene velikaše i da obnovi ugled kraljevske vlasti. Ban je ondje na polju kod Krnića sazvao sabor hrvatski; ali čim se ban mjeseca rujna udaljio, odmah se hrvatski velikaši odmetnuše ispod kraljevske i banske vlasti.[2] Naprotiv je sjeverna Hrvatska (tada već „Slavonija“) priznavala bana Nikolu, koji je 16. siječnja godine 1324. održao sabor u Križevcu.[3] Na proljeće godine 1325. imenuje kralj „banom čitave Slavonije“ svoga pouzdanika Mikca, rodom valjda Rusina iz sjeverne Ugarske. No Mikac se brzo uvjerio, da u Hrvatskoj ne će moći izvršiti namijenjenu mu zadaću, ako ne bude obnovljena nekadašnja velika vlast banska. U tu svrhu izdade mu kralj Karlo Roberto 8. srpnja 1325. u Višegradu posebnu povelju, koja u izvatku glasi ovako: Mi smo iz pisma velemožnoga gospodina Mikca, Našega miloga i vjernoga bana čitave kraljevine Slavonije, razabrali, da je u toj kraljevini banska čast glede sudova, oblasti i prava veoma — dapače posve — umanjena izuzecima, koje smo mi i predšasnici Naši podijelili malo ne svima plemi-

[2] Ibidem, str. 650.
[3] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. IX. str. 171. i 172.

ćima u Slavoniji. No Mi želimo, da se banska čast uzveliča, pa da iz velemožnosti banske prosine uzvišenost kraljevska, kako to bijaše u davno doba. Zato po savjetu i privolom naših prelata (crkvenih dostojanstvenika) i velikaša opozivljemo i uništujemo sve one izuzetke . . . Podjedno odredjujemo, da pod banski sud potpadaju svi ljudi, koji stanuju u čitavoj banovini preko (t. j. južno od) Drave, bili oni plemeniti ili kakvog drugog dostojanstva, reda ili staleža. Nitko ne smije tužiti kod nadvornika ili palatina, kod suca kraljevskoga dvora ili kod kakvoga drugoga suca, već jedino kod tada postavljenog bana ili kod njegovih namjesnika u sudu. Ovi neka mjesto kralja i kraljevskom vlašću — po redovitoj oblasti svojoj — obilatu pravdu kroje svima, kojima se nanese krivica ili koji se prituže.[4]

Ovim se proglasom ojačao ban Mikac. Sada on počne ozbiljno raditi oko toga, da u hrvatskim zemljama obnovi bansku moć, a po tom i ugled kraljev. Već za godinu dana postiže svrhu u sjevernoj Hrvatskoj. Ovdje je prevrtljivim Gisingovcima oduzeo njihova imanja u Podravini; nakon opsade zauze dapače i njihov grad Koprivnicu.[5] Sva ova imanja dade kralj banu Mikcu, jer je nastojao, da ojača prijatelja svoga. Odsada pripadaju Mikcu gradovi: Koprivnica, Novigrad (podravski) i Prodavić (današnje Virje). Potomci Mikčevi dobiše i svoje ime „Prodavić" po gradu Prodaviću. Banu se Mikcu dobre volje pokorio razban Ivan Babonić, koji odsada živi na kraljevskom dvoru kao visoki dvorski časnik (magister kraljičinih tavernika).[6]

Ljeti g. 1326. provali ban Mikac u južnu Hrvatsku, da i ondje uspostavi bansku čast. Nelipić je znao, da će Mikac najprije udariti na njega. Mlečani se pak bojahu, da će im ban oteti gradove Šibenik i Trogir; zato dozvole, da grad Trogir pomaže Nelipiću u borbi s Mikcom. Nelipiću se pridruže takodjer krbavski knezovi Kurjakovići i Juraj Mihovilović iz Livna.[7] Naprotiv su banu Mikcu pomagali knezovi Frankopani i bosanski ban Stjepan Kotromanić.[8] Uza sve to stiže Mikca tolik poraz, da je iz boja jedva iznio živu glavu. To priznaje sam ban Mikac u povelji, koju je 8. rujna 1326. izdao u Križevcu.[9]

Vojvoda Nelipić ostade i nadalje samostalan gospodar u Zagorju, a knezovi Šubići u Primorju južne Hrvatske. Ipak nije ondje bilo pravoga mira i reda. Time se opet okoristiše lukavi Mlečani. Gjuro Šubić pritisne god. 1327. grad Spljet, koji je nedavno Nelipića izabrao za kneza svoga. U nevolji svojoj stave se Spljećani (18. kolovoza 1327.) pod zaštitu mletačku, kako su to g. 1322. učinili Trogir i Šibenik.[10] Za Spljetom povede se 6. siječnja 1329. grad Nin.[11] Makarsko pak primorje (izmedju rijeke Ce-

[4] Ibidem, str. 253. i 254.
[5] Kod opsade Koprivnice pomagao je Mikcu magister Lovrinac, sin Mirkov od glasovitoga plemena Osl. (Fejér: Codex diplomaticus, knjiga VIII. svezak III. str. 226.)
[6] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. IX. str. 320.
[7] Ibidem, str. 297.
[8] Micha Madius: Historia, str. 653.
[9] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. IX. str. 307. i 308.
[10] Ljubić: Listine, knjiga I. str. 368.—372.
[11] Ibidem, str. 373.—376.

tine i Neretve) zauzme bosanski ban Stjepan Kotromanić. On je tu „krajinu“ (nekadašnju „Neretvu“) zajedno s Imotskim pridružio nedavno osvojenom Humu. Bosanski ban otkine od Hrvatske još tri župe, — Duvno, Livno i Glamoč, — od kojih učini novu oblast: „Završje“ ili „Zapadne strane“.[12]

Tako se eto južna Hrvatska znatno umanjila. Ipak je u njoj i nadalje bjesnio gradjanski rat. Mletačka se naime republika neumorno brinula, da bude povoda trvenju medju knezovima hrvatskim. Isprvice se protiv Nelipića dižu bribirski knezovi Šubići. Kad je koncem g. 1330. umro Gjuro II. Šubić, naslijede ga njegova 3 sina, medju kojima se ističe Mladen III. Oni naslijede i očevu mržnju na Nelipića. Mladen je sa braćom svojom držao 3 grada: Skradin, Omiš i Klis. Još je živio i njegov stric Pavao II., koji je g. 1322. pomagao neprijateljima svoga brata Mladena II.

Držeći u svojoj vlasti gradove Bribir i Ostrovicu, ustane i Pavao II. Šubić protiv Nelipića i njegovih saveznika: Mlečana. Uza sve to bijaše jači Nelipić, koga su izdašno pomagali gradovi: Trogir, Spljet i Šibenik; ovi su gradovi 15. veljače 1332. sklopili obrambeni ugovor s Nelipićem.[13] Mlečani su 2. travnja 1334. knezu u Šibeniku dali mnogo novaca u tu svrhu, neka Šubićima otme grad Skradin.[14] Jednako su Mlečani 6. ožujka 1335. pomagali Hvaranima protiv Šubićeva grada Omiša.[15] Ove namjere ne uspješe. No zato Nelipić otme Šubićima god. 1336. grad Ostrovicu. Nato lukavi Mlečani ostaviše Nelipića od straha, da ne bi suviše ojačao. Mlečani uzmu pomagati knezove Šubiće, te izrade, da im je Nelipić godine 1337. vratio ugrabljenu Ostrovicu. Nelipiću se godine 1338. iznevjere i krbavski knezovi Kurjakovići, koje odmah nato stanu Mlečani mamiti na svoju stranu. Bosanski ban Stjepan Kotromanić oženi g. 1338. svoga brata Vladislava s Jelenom, sestrom Mladena III. Šubića, premda bijahu rodjaci.[16] I ta bračna sveza bijaše naperena protiv Nelipića. Napokon se proti njemu diže gotovo sve. Šubići dapače g. 1338. izjaviše, da se žele pomiriti s kraljem Karlom Robertom,[17] nadajući se, da će tako lakše slomiti Nelipića. No junački Nelipić odbije iz Knina navale bana bosanskoga, a onda se obori na Šibenik i Trogir. U borbi sa Šibenikom pomagaše Nelipića njegov sinovac Konstantin, vlasnik nepredobitne tvrdje Ključ (kod rijeke Krke). Tolike borbe napokon dodijaše kralju Karlu Robertu. On se odluči, da će osobno poći u Hrvatsku, da učini red. Zagrebačkomu biskupu Ladislavu javlja kralj 28. ožujka 1340. iz Višegrada, da će u Hrvatsku putovati preko Zagreba.[18] Vijest o kraljevu dolasku silno je uplašila republiku mletačku. Njeni providuri dobiše 12. kolovoza 1340. uputu, neka nastoje hrvatske velikaše združiti na otpor, ako kralj zbilja dodje u Hrvatsku.[19] Ipak nije kralj pošao na ovaj put. Tako je gra-

[12] Klaić: „Poviest Bosne do propasti kraljevstva“, str. 114. i 115.
[13] Smičiklas: Codex diplomaticus, svezak X. str. 6—8.
[14] Ljubić: Listine, knjiga II. str. 423.
[15] Ibidem, str. 442.
[16] Lucio Giovanni: „Memorie di Traù“ str. 234.
[17] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. X. str. 382.
[18] Ibidem, str. 533.
[19] Ljubić: Listine, knjiga II. str. 84.

djanski rat u južnoj Hrvatskoj potrajao sve do smrti Nelipićeve (u lipnju godine 1344.).

Bolje nije bilo ni u sjevernoj Hrvatskoj. Ovdje se g. 1327. protiv bana Mikca digoše sinovi (Gjuro, Ivan, Dioniz i Pavao) nekadašnjega bana Stjepana Babonića. Mikac udari na njihov grad Steničnjak i zauzme ga, pa tako prisili braću na mir. Babonići mu ustupiše Steničnjak u zamjenu za Moslavinu.[20] — Iza toga razvila se borba radi desetine, koju ne htjede plaćati narod u zagrebačkoj biskupiji. Ova je borba trajala 14 godina (1327.—1340.), a gdjekada se prometnula i u krvavu bunu.[21] Kolo su vodili biskupovi podanici (predijaliste) oko Ivanića, Dubrave i Čazme.[22] Mikac je (po nalogu kralja Karla Roberta) pomagao biskupu Ladislavu (de Kobol), ali samo riječju i pismom.[23] Naprotiv je drugim knezovima, plemićima, gradjanima i kmetovima prednjačio zlim primjerom, jer ne htjede davati desetinu od svojih posjeda, kako mu to u pismu od 14. lipnja 1329. predbacuje sam kralj.[24] Ipak se borba svršila pobjedom zagrebačkoga biskupa, koga je izdašno pomagao kralj Karlo Roberto, te o tome pitanju 27. kolovoza 1340. objelodanio konačne svoje odluke.[25]

Ban Mikac redovito je boravio u Koprivnici i u Virju. Uz to je imao svoju palaču i u Zagrebu, i to na današnjem Strossmayerovom šetalištu. Blizu banove palače dade Karlo Roberto g. 1335. graditi takodjer kraljevski svoj dvor.[26] Kralj je Mikcu gotovo posvema prepustio vladanje u Hrvatskoj. To se vidi i odatle, što Karlo Roberto ne htjede postaviti posebnoga hercega hrvatskoga, premda je imao 3 sina: Ljudevita, Andriju i Stjepana. Supruga bana Mikca zvala se Jelena, a bijaše rodjakinja napuljskoga kralja Roberta, koji joj 5. svibnja 1337. doznačuje stalnu godišnju apanažu od 200 zlatnih forinti.[27] Sam kralj nije dospio, da više puta dolazi u Hrvatsku, pa da izmiri zavadjene knezove. Karlo Roberto miješao se naime odviše u poslove tudjih država. Podjedno je nastojao, da svojoj djeci stekne što veće baštine. Srednjega svoga sina Andriju oženi g. 1333. s Ivanom, unukom i baštinicom napuljskoga kralja Roberta. Pošto je Karlo Roberto od g. 1320. bio oženjen s Jelisavom, sestrom poljskoga kralja Kažimira, uze on raditi oko toga, da svomu prvorodjencu Ljudevitu namakne poljsku krunu. Uspjeh bijaše gotovo siguran, jer Kažimir nije imao djece. I doista sklone Kažimir poljske staleže, da su njegova nećaka Ljudevita 7. svibnja 1339. na državnom saboru u Krakovu proglasili prijestolonasljednikom poljskim.

Nato podje Kažimir s poljskim biskupima i velikašima u Stolni Biograd, gdje ga 28. lipnja 1339. dočeka kralj Karlo Roberto. Ovdje bude

[20] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. IX. str. 358.—360.
[21] Tkalčić Ivan: „Odpor i buna radi desetine u biskupiji zagrebačkoj u XIV. vieku". („Rad", knjiga 49. str. 165.—230.)
[22] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. X. str. 266., 369. i 513.
[23] Tkalčić: Povjestni spomenici grada Zagreba, sv. I. str. 121.
[24] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. IX. str. 465.
[25] Ibidem, str. 573. i 574.
[26] Tkalčić: Povjestni spomenici grada Zagreba, sv. I. str. 148.
[27] Smičiklas: Codex diplomaticus, sv. X. str. 321. i 322.

potpisan ugovor, da poljsko prijestolje po Kažimirovoj smrti pripada Ljudevitu, koga prisutni Poljaci odmah priznaše budućim kraljem svojim.[28]

40. Borbe za Knin i Zadar. Karlo Roberto umre 16. srpnja 1342. u Višegradu, gdje je najvolio stanovati; pokopan bude u Stolnom Biogradu. Karla Roberta naslijedi njegov sin Ljudevit, koji još nije navršio ni 17 godina. Ljudevit se g. 1345. zaruči s Margaretom, kćerkom češkoga kraljevića Karla, koji je kasnije (g. 1346.—1378.) bio i car njemački. Hrvatskom je isprvice upravljao sijedi ban Mikac. No već god. 1343. umre Mikac, ostavivši 5 sinova: Stjepana, Akuša, Ladislava, Loranda i Nikolu.[1] Nato je Ljudevit banom hrvatskim imenovao Nikolu, gospodara grada Dolnje Lendave. Nikola se prviput kao „ban čitave Slavonije" zove u pismu kralja Ljudevita od 25. svibnja 1343.[2] Pošto je taj Nikola bio sin nekadašnjega bana Stjepana, zvao se takodjer „Banić" (magjarski: „Bánffy"). Nikolu Banića zapade zadaća, da u južnoj Hrvatskoj obnovi kraljevsku vlast. Ljudevitu se naime činilo, da bi sada — iza smrti Nelipićeve — mogao izvesti ono, čega se toliko plašio otac njegov.

U rujnu g. 1344. provali ban Nikola sa 4000 vojnika u južnu Hrvatsku. Znalo se, da će najprije doći pred Knin, gdje stoluje Nelipićeva udovica Vladislava (od plemena Gusić) s nejakim svojim sinom Ivanom. Ova vijest uplaši republiku mletačku, jer bi iza pada Knina mogao ban redomice zauzeti mletačke gradove u Dalmaciji. Zato republika već 28. lipnja 1344. zapovijeda Šibeniku, Spljetu i Trogiru, — a 20. srpnja takodjer Zadru, Ninu, Rabu, Hvaru i Braču, — neka pomognu Vladislavi, jer da je Knin „ključ čitave Dalmacije". Mlečani nagovaraju i hrvatske knezove (Frankopane i Kurjakoviće), neka Vladislavi priskoče u pomoć.[3]

Kad je Nikola Banić došao pred Knin, odmah opkoli grad. Podjedno pozove udovicu Nelipićevu, neka bez otpora predade ovaj kraljevski grad, koji je njezin suprug 22 godine nezakonito držao u vlasti svojoj. Nato počne ban pustošiti kninsko polje i paliti susjedna sela. Kušao je i to, ne bi li Knin zauzeo na juriš. No Knin bijaše toli utvrdjen, a posada s udovicom Vladislavom tako hrabra, da je Nikola uzalud gubio ljude i vrijeme. Ipak se Vladislava bojala, da će ju ban gladom prisiliti na predaju. Zato počne s njime pregovarati o miru. Vladislava mu obeća, da će se po svomu posebnom poslaniku pokoriti kralju Ljudevitu. Nato ban digne opsadu Knina, te se vrati u sjevernu Hrvatsku.[4]

Vladislava naskoro pošalje kralju svoga poslanika, koji donese izjavu potpune pokornosti. No kralj zatraži, neka mu Vladislava predade Knin i druge gradove svoje. Vladislava se uzdala u pomoć drugih knezova hr-

[28] Thuroczy: Chronica Hungarorum, str. 166.

[1] Prviput se Mikac spominje kao „pokojni ban" u listini kralja Ljudevita od 3. lipnja 1343. (Fejér: Codex diplomaticus, knjiga IX. svezak I. str. 106.)
[2] Nagy: Codex Andegavensis, svezak IV. str. 344.
[3] Ljubić: Listine, knjiga II. str. 217. i 219.—221.
[4] „Obsidio Jadrensis" od anonimnoga pisca u Schwandtnerovom zborniku: „Scriptores rerum hungaricarum, dalmaticarum, croaticarum et sclavonicarum", knjiga III. str. 66. i 68.

vatskih; zato po savjetu republike mletačke otkloni kraljev zahtjev. Kad je za ovo doznao kralj Ljudevit, veoma se razljuti. On odluči, da će Vladislavu i sve knezove hrvatske prisiliti na posluh, pa makar morao u tu svrhu potrošiti polovicu blaga države svoje. — Ljudevit počne sabirati vojsku za rat na Hrvate. Njegove priprave bijahu velike. Zato se zabrinula republika mletačka, ne će li kralj možda osvajati i gradove dalmatinske. Mlečani poduzmu sve mjere za obranu gradova svojih. Hrvatskim knezovima šalju oružje, da se lakše opru kraljevoj vojsci, a 7. lipnja 1345. šalju u Hrvatsku 3 providura (generala), da sve priprave za otpor.[5]

Prije kralja stiže u južnu Hrvatsku ban Nikola Banić. Mjeseca lipnja g. 1345. sastane se on kod Knina sa bosanskim banom Stjepanom Kotromanićem. Imajući oko 10.000 vojnika, pozovu banovi udovicu Vladislavu, neka predade Knin. Vladislava sklopi s njima 23. lipnja ugovor, kojim obeća, da će kralju predati Knin i još 5 gradova svojih, ako kralj njezinomu sinu potvrdi sav posjed obitelji Nelipićeve, t. j. Sinj sa cetinskom župom. Sredinom srpnja g. 1345. dopre do Bihaća na Uni kralj Ljudevit sa 30.000 vojnika. Pred njega dodje Vladislava Nelipićeva sa svojim sinom Ivanom i sa svojim bratom Grgurom Kurjakovićem. Kralj prihvati sadržaj ugovora od 23. lipnja, te se izmiri s Nelipićima i Kurjakovićima.[6] Ban Nikola stavi posadu svoju u Knin, odakle je vladao i nad Hrvatskom. Zato se odsada zove: „ban čitave Slavonije i Hrvatske". Ovim se naslovom ban Nikola prviput poslužio u listini od 13. ožujka 1346.[7]

Kraljevu se dolasku radovahu Zadrani. Oni odaberu tri poslanika, koji će se Ljudevitu pokloniti i predati mu bogate darove, a potajno ga zamoliti, neka njihov grad prime pod svoje okrilje i oslobodi od vrhovne vlasti mletačke. No poslanici zadarski dodjoše u Bihać prekasno. Kralj je naime nenadano otputovao u Ugarsku, mjesto da krene dalje u južnu Hrvatsku.[8] Ipak su Mlečani po uhodama svojim doznali za namjeru Zadrana. Zato odmah pošalju ratno brodovlje, koje već 12. kolovoza 1345. stiže pred Zadar. Sutradan mletački vojvoda Petar Canale poruči Zadranima, neka razvale zidine oko grada, a tvrdjice neka predadu Mlečanima; ako ne izvrše ovaj nalog, bit će proglašeni za neprijatelje mletačke. Zadrani se odluče za borbu s Mlečanima. Brže bolje dopreme u grad mnogo hrane i oružja, pojačaju utvrde, priprave strojeve i saberu čete plaćeničke. Ulaz u luku svoju zatvore Zadrani (30. kolovoza) debelim lancem, koji bijaše opleten oko 13 balvana. Mlečani doduše pokušaju, ne bi li taj lanac slomili, ali ih Zadrani 6. rujna poraze na moru. Medjutim je već došla i kopnena vojska mletačka (20.000 ljudi). Njezin vodja Marko Giustiniani dade 3 dana pustošiti po kotaru zadarskom. Narod je iz popaljenih sela bježao u Zadar, gdje se napokon sakupilo 28.000 ljudi. Nato se Giustiniani utabori istočno od Zadra. Ovdje su Mlečani (14. rujna) počeli graditi veliku drvenu tvrdju („bastida" ili „sticata"), iz koje će udarati na Zadar.[9]

[5] Ljubić: Listine, knjiga II. str. 248. i 252.—254.
[6] Obsidio Jadrensis, str. 669. i 670.
[7] Nagy Imre: Codex diplomaticus hungaricus Andegavensis, sv. IV. str. 565.
[8] Obsidio Jadrensis, str. 670.
[9] Ibidem, str. 674.—680.

Kako je Zadar bio dobro utvrdjen i opskrbljen, predvidjahu Mlečani, da ga ne će moći zauzeti bez velikoga gubitka krvi i vremena. Mlečani su u savez prizivali takodjer hrvatske knezove; ali se pozivu njihovu odazvaše jedini Šubići, koji su u tu svrhu 13. rujna 1345. sklopili u Šibeniku posebnu pogodbu s vladom mletačkom.[10] Naprotiv su Frankopani pomagali Zadranima, premda je dužd Andrija Dandulo 28. rujna 1345. nagovarao kneza Andriju Michaela na Rabu, da krčke knezove Dujma i Bartola Frankopana odvrati od Zadrana.[11] — Najviše pomoći očekivahu Zadrani od kralja Ljudevita. Njemu su već 16. kolovoza poslali darove s molbom, neka njihov grad primi u zaštitu svoju. Kad im pak 19. listopada stiže vijest, da će im kralj naskoro poslati pomoć, izvjese Zadrani na najvišem tornju kraljevsku zastavu uz veliku svečanost. I doista početkom studenoga g. 1345. dodju u Primorje banovi Nikola Banić iz Hrvatske i Stjepan Kotromanić iz Bosne sa 10.000 vojnika. No kada se banovi uvjeriše, da su preslabi protiv Mlečana, vrate se oko 20. stud. kući.[12]

Mlečani su dobro slutili, da će kasnije doći veća vojska, a s njome možda i sam kralj. Zato nastojahu, da Zadar zauzmu što prije. Petru Civranu, novomu zapovjedniku brodovlja mletačkoga, podje za rukom, te je 23. siječnja 1346. razbio lanac, koji je do onda zatvarao luku zadarsku. Odsada je 40 galija mletačkih moglo iz luke udarati na zidine gradske. Zadar bijaše dakle posve opkoljen. U gradu se nalazilo 6000 vojnika, koji odbijahu juriše mletačke. Najtežu borbu održaše branitelji 16. svibnja 1346. Mlečani su toga dana jurišali od 3 sata u jutro sve do noći, izgubivši 800 ljudi.[13]

Početkom lipnja g. 1346. dopre napokon u južnu Hrvatsku kralj Ljudevit, da Zadar spasi od opsade. Kralju se pridruže banovi (Nikola Banić i Stjepan Kotromanić), Frankopani (Dujam i Bartol) i još neki knezovi hrvatski. Vojska mu bijaše toli brojna, da ju cijene na 100.000 ljudi; samih konjanika u oklopima bijaše do 30.000. Kralj se utabori kod Zemunika. Odavle podje 10. lipnja sa 2000 konjanika pred Zadar, da razgleda utvrde gradske. Sutradan mu zahvalni Zadrani pošalju gradske ključeve. Kad se nato 15. lipnja sa čitavom vojskom primaknuo gradu, izadju veseli Zadrani pred njega, te mu klečeći zahvaljivahu. Naprotiv su Mlečani ostali u svojoj tvrdji (bastidi), gdje bijaše oko 16.000 branitelja. Kralju ne preostade drugo, nego da opsjeda tvrdju mletačku. Za opsadu manjkahu mu opsadni strojevi. Zadrani mu ponude 11 svojih strojeva; ali to nije bilo dosta, jer je tvrdja mletačka imala 28 kula i tornjeva. Nestrpljivi kralj poduzme 1. srpnja velik juriš na tvrdju. Njegova se vojska hrabro borila od zore do podneva. Ipak su Mlečani odbili sve navale, izgubivši samo 500 vojnika. Naprotiv je kraljeva vojska ljuto nastradala, jer je poginulo preko 7000 vojnika, a još više ih ostade ranjenih.[14] Ovolika nesreća razo-

[10] Ljubić: Listine, knjiga II. str. 267.—269.
[11] Ibidem, str. 274.
[12] Obsidio Jadrensis, str. 683. i 684.
[13] Ibidem, str. 699.—703.
[14] Obsidio Jadrensis, str. 705.—708.

čara kralja Ljudevita, koji pomisli na povratak u Ugarsku. I doista je kralj već 3. srpnja prepustio Zadar sudbini njegovoj, te se počeo vraćati kući. Na povratku dade jurišati na Ostrovicu, grad Pavla II. Šubića; ali ga prvi neuspjeli juriš odvrati i od toga poduzeća, te se zaputi u Bihać, gdje ga nalazimo već 22. srpnja.[15]

Iza odlaska vojske kraljevske nestade nade, da bi se Zadar mogao održati. U gradu se pojavila nestašica hrane. Na jesen uze gladan puk vapiti za mirom. Plemstvo se još neko vrijeme otimalo. Napokon morade 7. prosinca početi ugovarati s Mlečanima.[16] Ovima bijaše takodjer dodijao rat, koji je republiku stojao 3 milijuna dukata. Do mira dodje 15. prosinca 1346. Zadar se zajedno s kotarom svojim predade u bezuvjetnu vlast republike mletačke. Prestaju sva municipalna prava zadarska; republika pak jamči, da nitko od Zadrana ne će izgubiti ni život ni imetak svoj.[17]

Prije toga mira umre Pavao II. Šubić, brat nekadašnjeg bana Mladena II., a vlasnik grada Ostrovice. Skrbnikom svoga nedoraslog sina Gjure III. učini svoga brata Grgura. No dječak se nalazio u Modrušama kod svojih ujaka Dujma i Bartola Frankopana. Pošto je Grgur pristajao uz Mlečane, a Frankopani uz kralja, porodi se borba za maloga Gjuru Šubića. Ovu su borbu njetili Mlečani, koji se bojahu, da će u kraljeve ruke pasti Ostrovica, taj ključ grada Zadra. Mlečani 29. listopada 1346. mole Grgura, neka Ostrovicu ne daje kralju. Krčkim knezovima Frankopanima šalju 7. studenoga posebnoga poslanika s molbom, neka maloga Gjuru Šubića izruče republici mletačkoj.[18] Ipak im bijaše uzalud svako naprezanje. Sam se Grgur Šubić g. 1347. pokori kralju Ljudevitu. Kralj mu poveljom od 31. srpnja 1347. oprosti dosadašnju nevjeru; u zamjenu pak za Ostrovicu daje Gjuri grad Zrin s velikim imanjima izmedju Une i Kupe. Prvim knezom „Zrinskim“ postade mladjahni Gjuro III. Šubić. Još u posljednjem času nastojahu Mlečani, da kralj ne dobije Ostrovicu, koja gospoduje nad Zadrom i kotarom zadarskim. Mlečani 22. kolovoza 1347. opominju Grgura Šubića, da se prisegom obvezao ispuniti oporuku svoga pok. brata Pavla, a po toj oporuci mora Ostrovicu čuvati za malodobnoga Gjuru Šubića. Kada to nije koristilo, ponudiše Mlečani 30. kolovoza Grguru Šubiću godišnju apanažu od 1000 libara, ako dopusti, da Mlečani stave u Ostrovicu svoju posadu, koja će ovu tvrdju čuvati, dok ne odraste Gjuro Šubić. Ali Grgur ne pristade na tu ponudu. Zato mu Mlečani 1. listopada ponude godišnji doprinos od 500 libara, ako Ostrovicu uščuva za Gjuru Šubića. Sve bijaše uzalud, te Mlečani 20. studenoga 1347. ustanovljuju, da je Ostrovica ipak predana kralju Ljudevitu.[19]

„Bribirskim“ knezom ostade i nadalje Mladen III. Šubić, vlasnik Omiša, Klisa i Skradina. Ovaj nepomirljivi protivnik kralja Ljudevita bijaše oženjen s Jelenom, sestrom srpskoga cara Dušana Silnoga. Mladen umre već

[15] Nagy: Codex Andegavensis, sv. IV. str. 518.
[16] Obsidio Jadrensis, str. 719.—721.
[17] Ljubić: Listine, knj. II. str. 414.—416.
[18] Ibidem, str. 399., 403. i 418.—420.
[19] Ljubić: Listine, knjiga III. str. 20., 22., 28., 39. i 40.

1. svibnja 1348. u Trogiru, ostavivši nejakoga sina Mladena IV. Njegovim skrbnikom imenuje svoga brata Pavla III. Šubića. Taj ne bijaše odvažnošću nalik na Mladena III. Mlečani se već 8. svibnja 1348. boje, da će gradovi Omiš, Klis i Skradin pasti u kraljeve ruke. Zato upućuju knezove u Zadru i Trogiru, neka pomažu gradove Šubićeve; a Pavlu Šubiću obećavaju Mlečani pomoć.[20] Sve ovo, pa i strašna kuga, koja je g. 1348. opustila mnoge gradove, naročito Nin i Šibenik[21] sklone Mlečane na ugovaranje o miru s kraljem Ljudevitom. Kralj odbije prve ponude. Poslije pak (5. kolovoza 1348.) pristade na 8-godišnje primirje s Mlečanima i sa knezovima bribirskim.[22]

41. Mlečani gube Dalmaciju. Osamgodišnje primirje s Mlečanima upotrebio je kralj Ljudevit u tu svrhu, da se što bolje pripravi za konačno osvojenje gradova dalmatinskih. Isprvice imao je puno posla u Italiji. Ljudevitov naime brat Andrija bijaše oženjen s Ivanom, kraljicom napuljskom. No Ivana nije volila muža svoga, pa ga dade 18. rujna 1345. zadaviti. Ljudevit uze tražiti, neka se krivci oštro kazne. Ipak bude Ivana riješena krivnje, te se g. 1346. udade za svoga ljubavnika (vojvodu tarentskoga). Da joj se osveti, podje kralj Ljudevit 11. studenoga 1347. s vojskom u Italiju. Ivana pobjegne u Francusku, našto se Ljudevit proglasi kraljem napuljskim. Mjesto njega vladao je u Napulju Stjepan Lacković, prijašnji vojvoda erdeljski, a sin glasovitoga Ladislava Apora. Ljudevit se doduše g. 1350. po drugiput zaputio u Italiju; ali se u studenomu iste godine vratio u Budim. Ljudevit se morade odreći napuljskoga kraljevstva, koje ostade kraljici Ivani. Slijedećih je godina (1351. i 1352.) Ljudevit pomagao svome ujaku Kažimiru, kralju poljskomu, u ratu s litavskim knezom Lubartom. Ovim ratom steče Poljska tako zvanu „Crvenu Rusiju“, t. j. Galiciju i Vladimiriju.[1]

Prigodom opsade Zadra u onom strašnom boju pred mletačkom tvrdjom (bastidom) zadobio je 1. srpnja 1346. hrvatski ban Nikola Banić 2 teške rane.[2] Radi toga nije Nikola neko vrijeme mogao vršiti banske časti. Hrvatskom je god. 1346.—1349. vladao ban Nikola Seč, koji je do onda bio vrhovni stolnik (magister dapifenorum) na dvoru kralja Ljudevita. Kao „ban čitave Slavonije i Hrvatske“ nastanio se Nikola Seč u Zagrebu, valjda u kraljevskoj palači. Ovdje ga vidimo već 16. kolovoza 1346.[3] U Zagreb sazove ban Nikola za 21. prosinca 1347. hrvatski sabor, da se utalože svadje izmedju plemića hrvatskih.[4] Nikoli je pomagao dubički knez Ivan, koji se 2. lipnja 1348. zove „podban u cijeloj Hrvatskoj“.[5] Posljednjiput spominje se Nikola Seč kao ban hrvatski 19. svibnja 1349.

[20] Ibidem, str. 79., 82. i 84.—86.
[21] Ljubić: Listine, knjiga III. str. 79. i 88.
[22] Ibidem, str. 96.—98.

[1] Fessler-Klein: „Geschichte von Ungarn“, svezak II. str. 109.—129.
[2] To kaže sam kralj Ljudevit u svojoj povelji od 1. srpnja 1347., dakle na godišnjicu strahovite bitke pred Zadrom. (Fejér: Codex diplomaticus, knjiga IX. sv. I. str. 480. i 481.)
[3] Tkalčić: Povjestni spomenici grada Zagreba, knjiga I. str. 186.
[4] Kukuljević: „Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae“, sv. II. str. 6.
[5] Kukuljević: Jura regni, sv. I. str. 114.

Kasnije ga kralj Ljudevit imenuje „banom severinskim“, kako se to razabire iz kr. povelje od 11. travnja 1351.[6] Severinska banovina zapremala je zapadni dio današnje Rumunjske, gdje još i sada postoji grad Turn-Severin, nekadašnje sijelo bana severinskoga. Početkom g. 1350. postade Ljudevitov 18-godišnji brat Stjepan „hercegom čitave Slavonije, Hrvatske i Dalmacije“. Herceg ostade u Budimu, gdje je zastupao odsutnoga kralja Ljudevita; hercega je g. 1350. zamjenjivao Pavao Ugal, koga je upravo herceg Stjepan postavio „banom u kraljevinama Slavoniji i Hrvatskoj“.[7] God. 1351. i 1352. bijaše banom Stjepan Lacković, nekadašnji vojvoda erdeljski. Ovaj steče poveljom od 30. listopada 1350. imanja Čakovac i i Štrigovo (t. j. cijelo Medjumurje), radi zasluga, iskazanih kralju u Napulju.[8] Kralj Ljudevit u toj darovnici naročito ističe, da Medjumurje daje Lackoviću „privolom g. Stjepana, vojvode čitave Slavonije, Hrvatske i Dalmacije“. Odsada će Lackovići kao hrvatski velikaši znatno sudjelovati u povijesti hrvatskoj. Herceg Stjepan nastanio se tekar početkom g. 1353. u Zagrebu, gdje ga Hrvati dočekaše velikim slavljem i obasuše darovima.[9] Stjepan bijaše od g. 1350. oženjen s Margaretom (Anom), kćerkom Ljudevita Bavarca, nekadašnjeg (g. 1313.—1347.) cara njemačkoga. Herceg je stanovao u kraljevskom dvoru na Griču. Da dobije iskusnoga savjetnika, imenuje herceg Stjepan opet banom „čitave Slavonije i Hrvatske“ bivšega bana Nikolu Banića.[10] U Zagrebu izdade herceg Stjepan 10. ožujka 1353. povelju, kojom Koprivnici (u opsegu svoga imanja Kamengrad) podjeljuje onakva prava, kakva imaju slobodne varoši, naročito slobodan izbor suca i župnika, te pravo, da podigne utvrde oko varoši.[11] U Zagrebu je herceg 8. svibnja 1353. zajedno sa banom Nikolom držao sabor hrvatski.[12] Sam pako ban Nikola sazove za 9. rujna 1353. sabor u Knin, „da se ustanove prava hercegova veličanstva“ u južnoj Hrvatskoj. Ovaj sabor trajao je punih 10 dana.[13] Na proljeće god. 1354. počne se herceg spremati, da kralju Ljudevitu pomogne u ratu protiv Srba. No sred tih priprava umre herceg Stjepan 9. kolovoza 1354.,[14] te bude pokopan po svoj prilici u stolnoj crkvi zagrebačkoj. Njegova udovica ostade i nadalje u Zagrebu, vladajući kao „hercezica čitave Slavonije, Hrvatske i Dalmacije“ mjesto svoga nejakoga sina Ivana.[15] Da bude bolja uprava zemlje, dade

[6] Tkalčić: Povjesni spomenici grada Zagreba, knjiga I. str. 198.

[7] To kaže sam ban Pavao Ugal u svojoj listini od 6. ožujka 1350. (Kukuljević: Jura regni, svezak I. str. 116.)

[8] Fejér: Codex diplomaticus, knjiga IX. svezak I. str. 756.—764.

[9] Tkalčić: Povjestni spomenici grada Zagreba, knjiga I. str. 206.

[10] Nikola se ponovno spominje banom prviput u listini od 29. travnja g. 1353. (Nagy: Codex Andegavensis, sv. VI. str. 60.)

[11] Laszowski: „Podatci o Koprivnici u srednjem vieku“. („Vjesnik kr. zem. arkiva“, god. II. str. 171. i 172.)

[12] Nagy: Codex Andegavensis, sv. II. str. 74.

[13] Kukuljević: Jura regni, sv. II. str. 7. i 8.

[14] „Chronicon Varadiense“ u Florianovom zborniku „Historiae hungaricae fontes domestici“, knjiga III. str. 261.

[15] Margareta se prviput zove hercezicom u listini od 20. siječnja 1355. (Laszowski: „Podjelenje plemstva po banu Nikoli g. 1346.“ u „Vjesniku hrv. arheološkoga društva“, sv. IV. str. 75.)

*

kralj po smrti Nikole Banića god. 1356. hercezici dva bana: Ivana Čuza za južnu Hrvatsku, a Leustahija Ratolda za sjevernu Hrvatsku (Slavoniju). Kada se Margareta g. 1358. po drugiput udala (za grofa Gerlacha od Hohenlocha), ode ona u Njemačku. Osada je njezin sin Ivan kao „herceg" boravio na dvoru kralja Ljudevita, dočim ga je u Hrvatskoj zamjenjivao Leustahije, „ban čitave Slavonije".[16]

Ljudevit je radi banovine Mačve više puta ratovao sa srpskim carem Dušanom Silnim. Banovinu Mačvu osnovao je oko god. 1260. kralj Bela III., a zapremala je današnju Srbiju izmedju Drine i Morave, te cijelu današnju srijemsku županiju. Dušan Silni osvojio je Mačvu, te ju pripojio Srbiji. Jednako se sa Dušanom Silnim radi Zahumlja (dio današnje Hercegovine) zavadio bosanski ban Stjepan Kotromanić. Dušan provali g. 1350. u Bosnu i opustoši velik dio zemlje. Ovo privede bana bosanskoga u krilo kralja Ljudevita. Njihov savez postade još jači, kada se Ljudevit 20. lipnja 1353. oženio s Jelisavom, krasnom kćerkom bana bosanskoga. Vjenčanje se obavilo svečanim načinom u Budimu, a ne u Bobovcu, glavnom gradu banovine bosanske.[17]

Ljudevit se nadao, da će pomoću tasta svoga istisnuti Mlečane iz Dalmacije. No Stjepan Kotromanić umre već 28. rujna 1353. Pošto nije imao sina, naslijedi ga 15-godišnji sinovac Stjepan Tvrtko. Novi ban bijaše po svojoj majci Jeleni unuk Gjure II. Šubića. Kao takav podje Stjepan Tvrtko g. 1355. s majkom svojom i s vojskom u južnu Hrvatsku, ne bi li preostale Šubićeve gradove (Klis, Omiš i Skradin) sklonuo, da se predadu kralju Ljudevitu. Spomenuti gradovi pripadahu Mladenu IV., nejakomu sinu Mladena III. Šubića; njima je upravljala Mladenova majka Jelena, sestra Dušana Silnoga. Jelena odbije zahtjev bana bosanskoga i zatraži pomoć od brata svoga. Nato provali u južnu Hrvatsku vojska hrvatskoga bana Nikole Banića, te zauzme Omiš. Ali sada se u tu borbu umiješao Dušan Silni, dapače i republika mletačka. Hrvati se dugo sa Srbima natezahu za Klis, dok nije početkom g. 1356. pao u ruke hrvatske. Za toga rata umre (20. prosinca 1355.) car Dušan Silni. Nato Srbi odu iz Hrvatske, a Skradin predadu Mlečanima (10. siječnja 1356.). Mladenu IV. ostade jedino grad Bribir s istoimenom župom kao baština nekada toli moćnih bribirskih knezova od plemena Šubić.[18]

Mjeseca svibnja god. 1356. dodje kralj Ljudevit u Zagreb. Ovdje je skupljao križarsku vojsku, s kojom će tobože krenuti u Srbiju, kako je to objavio u Zagrebu 4. lipnja posebnim proglasom.[19] No kad je sabrao 40.000 vojnika, krene Ljudevit preko Kranjske u Italiju, da republiku mletačku zahvati s kopna. Zauzevši neke gradove, prestraši Mlečane. Oni 11. studenoga 1356. izmole 5-mjesečno primirje. Kad je ovo minulo, nastavi se u travnju 1357. još veći rat, premda su Mlečani kralju nudili sve

[16] Leustahije se tekar od početka g. 1359. zove „banom čitave Slavonije", d očim je prije nosio naslov „glavni vikar kraljevine Slavonije". (Fejér: Codex diplomaticus, knj. IX. sv. II. str. 567., 667. i 748.)
[17] Thuroczy: Chronica Hungarorum, str. 197. Klaić: Poviest Bosne, str. 140.
[18] Ljubić: Listine, sv. III. str. 271., 279.—282., 289.—300. i 304.—306.
[19] Fejér: Codex diplomaticus, knj. IX. sv. II. str. 471.

gradove dalmatinske osim Zadra.[20] Kraljeva je vojska u Italiji tako napredovala, da su Mlečani morali ondje uprijeti sve sile svoje. Tako ostade njihova Dalmacija bez dovoljne obrane. Hrvatski ban Ivan Ćuz počne na proljeće g. 1357. opsjedati Zadar. Bana su podupirali hrvatski knezovi: Frankopani, Nelipići, Ugrinići i Hrvatinići. Njegovih je pristaša bilo i u nekim gradovima dalmatinskim. Tako plane buna 8. srpnja 1357. u Spljetu. U zoru toga dana sakupe se oboružani plemići i gradjani u stolnoj crkvi sv. Dujma, odakle provale u stanove mletačkih plaćenika, koje bez borbe pohvataju i pozatvaraju u gradske utvrde i crkve sv. Matije i sv. Tome. Nato podju buntovnici u kneževsku palaču, gdje prinude Mlečanina Ivana Querinija, da im izruči gradske ključeve i da se odrekne kneževske časti. Sutradan (9. srpnja) plane buna u nedalekom Trogiru. Ondje je knez Mlečanin pribivao sv. misi, koja se služila u franjevačkoj crkvi ispred gradskih bedema. Kada se knez vraćao u grad, nadje zatvorena gradska vrata; zato podje u Spljet, ne znajući, da se taj grad već jučer odmetnuo od Mlečana. Spljećani stave na ladju svoga i trogirskoga kneza, te ih zajedno s njihovim obiteljima otpreme u Mletke. Sada Spljećani razviju na gradskim zidinama zastavu kralja Ljudevita i pošalju svoje poslanike k banu Ivanu Ćuzu. Hrvatski ban udje u Spljet, gdje mu se poklone plemići i gradjani, a on im potvrdi stare povlastice; isto se netom iza toga dogodilo u Trogiru.[21]

Lako je sebi predstaviti, kako se u Mlecima dojmila vijest o gubitku Spljeta i Trogira. Već 15. srpnja piše mletački dužd Ivan Delfino „plemenitim i mudrim muževima, sucima, vijeću i općini gradova Spljeta Trogira". Dužd im javlja: „Čuli smo na ne malo naše nezadovoljstvo, da se medju vama porodiše nekakve smutnje, za kojih ste otpravili naše knezove i čete." Dalje ističe dužd, kako se mletačka republika vazda brinula za Spljet i Trogir, ne štedeći novaca. „Ta vazda smo kod vas uzdržavali 200 konjanika i mnogo pješaka, da vas uzmognemo zaštititi od gospodstva ugarskoga." Zato dužd poziva Spljećane i Trogirane, neka se povrate u prijašnje stanje, a republika će im oprostiti ovu nepravdu.[22] Duždevo pismo ostade bez uspjeha. Da se osvete Spljećanima, pošalju Mlečani svoje brodovlje na otok Sulet (Šolta), koji je pripadao Spljetu. Savremeni spljetski ljetopisac[23] kaže, da su Mlečani bijedne „Sulećane porobili, usjeve im spalili, ljude ubijali i žene davili, te mnoga druga zla počinili." Zulum mletačke vojske dodijao je i gradu Šibeniku, premda su Šibenčani sudjelovali kod pustošenja otoka Suleta. Početkom prosinca god. 1357. plane u Šibeniku buna, te gradjani otjeraju u Mletke svoga kneza Andriju Justinijana. Posebno odaslanstvo podje iz Šibenika k hrvatskomu banu Ivanu Ćuzu, te mu javi, da se grad pokorava kralju Ljudevitu.[24] Ban se već dulje vremena nalazio pred gradom Ninom, koji

[20] Lucius: De regno Dalmatiae et Croatiae, str. 371.—373.
[21] „Summa historiarum tabula A Cutheis de gestis civium Spalatinorum" u Schwandtnerovom zborniku „Scriptores rerum hungaricarum etc.", knj. III. str. 658.
[22] Lucius: De regno Dalmatiae et Croatiae, str. 375.
[23] A Cutheis, str. 659.
[24] Lucius: De regno Dalmatiae et Croatiae, str. 376.

je sa svih strana opkolio, da ga otme Mlečanima. U taboru pred Ninom izdade ban 14. prosinca 1357. povelju, kojom Šibenčanima oprašta „sve dosadašnje nepravde, izgrede i uvrede," pa im potvrdjuje stare njihove povlastice; napose potvrdjuje ban, da gradu Šibeniku pripada čitav kotar sa selima, zatim otoci Srimac i Žirje, te mlinovi na slapu rijeke Krke.[25] Grad Zadar osvojiše Hrvati 17. prosinca 1357. pomoću opata benediktinskoga samostana. Ovaj se naime samostan nalazio tik bedema gradskih, te je opat udesio, da su neki hrvatski vojnici noću po ljestvama unišli preko bedema u samostanski dvor, a odavle i u varoš, pa onda otvorili gradska vrata, kroz koja unidje u Zadar cijela vojska naša. Mletačka posada uteče u zadarsku tvrdju, koja se održala još i dalje.[26] Medjutim se već iz Budima u Dalmaciju zaputio i sam kralj Ljudevit. Njega vidimo 28. studenoga 1357. u Zagrebu,[27] a koncem g. 1357. stiže kralj u Primorje. Sada se predade i grad Nin, jer je hrabroj mletačkoj posadi uzmanjkalo hrane. Početkom siječnja 1358. odmetne se od Mlečana otok Brač. Primjer Brača ne htjede slijediti otok Hvar. Zato Spljećani, Omišani i Trogirani sastave brodovlje, s kojim udare na grad Hvar, te ga zapale. Ipak je ondje ostao mletački knez Nikola Cornelio, koji se zaklonio u tvrdju hvarsku.[28]

Mlečani uvide, da se dulje ne će moći održati. Zato sklope 18. veljače 1358. s Ljudevitom u Zadru u crkvenoj sakristiji franjevačkoga samostana mir uz vrlo teške uvjete. Za sva vremena odriče se mletački dužd naslova „vojvoda Dalmacije i Hrvatske"; ovaj su naslov nosili njegovi predšasnici, počevši od Petra II. Orseola (god. 1001.). Republika mletačka ustupa kralju Ljudevitu čitavu Dalmaciju „od sredine Kvarnera sve do medjaša grada Drača" sa svim svojim gradovima, tvrdjama, otocima, lukama i pravima. Odsada će dakle Ljudevitu pripadati gradovi: Nin, Zadar, Skradin, Šibenik, Trogir, Spljet i Dubrovnik, te otoci: Lošinj, Cres, Krk, Rab, Pag, Brač, Hvar i Korčula. Naprotiv se Ljudevit odriče svih mletačkih zemalja, gradova i tvrdjava, što ih je vojska njegova osvojila u Italiji i u Istri.[29]

Ljudevit je nastojao, da steče ljubav netom predobljenih gradova dalmatinskih. Zato on svima gradovima dozvoli, da odsada sami sebi biraju svoje knezove (potestate), konzule i suce. Napose je (već 10. veljače 1358.) gradu Zadru vratio sva nekadašnja prava, da time gradjane nagradi za tolike patnje, što ih pretrpješe od Mlečana. Dubrovčani se kralju pokloniše posebnim poslanstvom. Zato je Ljudevit 27. svibnja 1358. izdao posebnu povelju, kojom Dubrovniku potvrdi samostalnu upravu i sav posjed na kopnu i na otocima. Kralj pristaje na to, da i nadalje vrijede ugovori, što ih je Dubrovnik sklopio sa susjednim oblastima (Bosna, Hum, Zeta i dalmatinski gradovi). Ipak će Dubrovčani kraljeve prijatelje sma-

[25] Ibidem, str. 376.—378.
[26] Lucius: De regno Dalmatiae et Croatiae, str. 376. Radi gubitka Zadra bio je 8. ožujka 1358. u Mlecima zadarski knez Mihovil Faletro osudjen na $1^1/_2$ godine tamnice i na izgon iz republike. (Ljubić: Listine, knj. III. str. 381. i 382.)
[27] Nagy: Codex Andegavensis, sv. VI., str. 625. i 626.
[28] Lucius: De regno Dalm. et Croat., str. 378.
[29] Ljubić: Listine, knj. III. str. 368.—371.

trati svojim prijateljima, te kralja pomagati u ratovima njegovim. Naprotiv obećaje kralj, da će Dubrovčane braniti od neprijatelja njihovih, poimence od kralja srpskoga i od bana bosanskoga. Zato će Dubrovnik odsada kralju plaćati onu svotu, koju je dosada plaćao kralju srpskomu i banu bosanskomu u tu svrhu, da bude poštedjen od zadirkivanja njihova. Jednako će u znak pokornosti plaćati kralju godišnji danak u iznosu od 500 dukata; uz to će Dubrovčani na kopnu i na brodovima svojim vazda služiti kraljevim zastavama.[32]

42. Drugo doba Ljudevita I. Hrvatska je iza 36-godišnjeg ratovanja došla do mira. Odsada su banovi bili više upravnici, nego li vojvode. Ipak se opaža, da Ljudevit nema povjerenja u domaće velikaše hrvatske. Ne će naime da njima povjeri bansku čast, već namješta isključivo tudjince. Mjesto Šubića, Nelipića, Frankopana, Kurjakovića i Babonića — vidjamo na banskim stolicama gotovo same Magjare. Po istom načelu namješta Ljudevit i za palatine ugarske većinom strance. Isprvice vlada u sjevernoj Hrvatskoj ban Leustahije, a u južnoj Nikola Seč; ovaj bijaše takodjer knez u Zadru i u Spljetu. Da uredi prilike u Hrvatskoj, zaputi se ovamo god. 1360. kralj Ljudevit sa svojom suprugom Jelisavom. Kralj je boravio i pravdu krojio u Zagrebu, a kraljica u Zadru. Sjevernom je Hrvatskom 5 godina (1362.—1366.) iza Leustahija upravljao zagrebački biskup Stjepan Kanižaj. Istom god. 1366. imenuje kralj „banom čitave Slavonije" iskusnoga Nikolu Seča, koji vlada do g. 1368. Banovi pak u južnoj Hrvatskoj bijahu redomice: Konja Sečenj (g. 1366. i 1367.). Mirko Lacković (g. 1368.) i Šimun Mauricijev od plemena Pok (g. 1369. i 1370.). „Banom čitave Slavonije" postade g. 1368. kraljev ljubimac Petar Cudar, kojemu ta vlast ostade sve do g. 1380.[1]

Mladi hrvatski herceg Ivan, sin kraljeva brata Stjepana, umre još g. 1360. Pošto kralj nije imao ni sina ni brata ni sinovca, ostade Hrvatska 9 godina bez hercega. Istom g. 1369. imenuje Ljudevit hercegom hrvatskim svoga dalnjega rodjaka Karla Dračkoga.[2] Karlo je hercešku vlast počeo vršiti 6. svibnja 1371., kada izdaje prvu povelju u Zagrebu,[3] te je Hrvatskom vladao sve do g. 1376. Sam se u poveljama zove „herceg kraljevine Slavonije" ili „herceg Dalmacije i Hrvatske". Redovito stanuje u Zadru, odakle sam upravlja južnom Hrvatskom, gdje u to vrijeme nema posebnih banova. Isprvice utječe na njegovo vladanje kralj Ljudevit, koji je g. 1371. osobno boravio u Hrvatskoj. Poslije uze Ljudevit nastojati, da Karlu Dračkomu pribavi prijestolje u Napulju, gdje još uvijek vlada griješna Ivana I. Mjeseca svibnja g. 1376. otplovi Karlo sa svojom ženom Margaretom u Napulj.[4] Sada postade banom južne Hrvatske (po trećiput) Nikola Seč, koji vlada godine 1377.—1380.

[30] Katona: Historia critica, knj. X. str. 223.—226.

[1] Klaić: „Hrvatski hercezi i bani" u „Radu", knj. 142. str. 193.—210.
[2] Theiner: Monumenta Hungariae, sv. I. str. 91.
[3] Fejér: Codex diplomaticus, knj. IX. sv. IV. str. 382.
[4] Vladanje Karla Dračkoga kao hercega hrvatskoga prikazuje prof. Vjekoslav Klaić u svojoj raspravi: „Hrvatski hercezi i bani". („Rad", knj. 142. str. 149.—154.)

Ljudevit se iza smrti Kažimira Velikoga g. 1370. uspeo na prijestolje poljsko. Odsada nema više vremena, da se brine za prilike na Balkanskom poluotoku. Time se najviše okoristio bosanski ban Stjepan Tvrtko. Ovomu dobro dodje i tužno stanje u susjednoj Srbiji, gdje iza smrti kralja Vukašina i Uroša IV. (g. 1371.) nema pravoga vladara. Pošto je Tvrtko po svojoj baci Jelisavi (kćeri raskralja Stjepana Dragutina) bio potomak ženske loze Nemanjića, smatrao se baštinikom prijestolja srpskoga. Tvrtko se složi sa knezom Lazarom Hrebljanovićem, koji je prevladao u jednom dijelu današnje Srbije, premda su protiv njega radili Vukašinovi sinovi: Andrija i Marko („Kraljević"). U sretnim ratovima sa zetskim knezom Gjurom Balšićem steče Tvrtko oblast Travunju, t. j. današnju južnu Hercegovinu (Trebinjsko polje), te komad Primorja izmedju Dubrovnika i Kotora, t. zv. župe Konavle i Dračevicu. Otevši još Nikoli Altomanoviću dio Raše, t. j. Podrinje i Novipazar do grada Sjenice, ode Tvrtko na grob sv. Save u Mileševo, gdje se (g. 1377.) „sugubim vijencem" (t. j. dvostrukom krunom) okruni za kralja srpskoga i bosanskoga. Ovim je činom Tvrtko dotadašnju banovinu bosansku uzvisio na čast samostalne kraljevine. Tvrtko uredi u Bobovcu kraljevski svoj dvor i uvede nova dvorska dostojanstva.[5]

Kao saveznik republike Genue zarati se Ljudevit g. 1378. s Mlečanima, koji su zatirali trgovinu gradova dalmatinskih. Ljudevit pošalje svoju vojsku u Italiju, da ondje osvaja gradove mletačke na kopnu. Naprotiv se mletački vojvoda Vettore Pisani sa 36 galija zaputio u Dalmaciju, da škodi primorskim gradovima. Najprije nastrada Kotor, koji se g. 1369. otrgnuo od zetskoga kneza Jurja Balšića[6] i stavio pod zaštitu kralja Ljudevita. Mlečani udare na Kotor, te ga 14. kolovoza 1378. osvoje. Čitav grad bude oplijenjen i zapaljen; Pisani dapače dade u Mletke otpremiti i svete moći iz crkvi kotorskih.[7]

Iza toga krene Pisani na sjever, da udari na Zadar. No taj grad bijaše dobro utvrdjen, te ga Mlečani nikako nijesu mogli zauzeti. Medjutim je u Jadransko more stigao genoveški admiral Lucijan Doria sa 17 ratnih ladja. Kao saveznik kralja Ljudevita pristane Doria pred Trogirom. Ovdje mu se pridruže takodjer neke hrvatske galije. S kopnenom vojskom podupirat će mornaricu hrvatski ban Nikola Seč.[8] — Lukavi Mlečani doznadoše za ove priprave, koje idu za obranom Trogira, Spljeta i susjednih otoka (Brača, Hvara i Korčule). Zato Pisani 24. listopada 1378. otplovi od Zadra pred Šibenik, jer je znao, da je slaba obrana toga grada. Mletački providur Ljudevit Loredano pozdravi Šibenčane ovako: „K Vama dolazi Pisani, koji u jednoj ruci drži grančicu mira, a u drugoj silu. Prihvatite li ono prvo, siguran Vam je imetak i život; odlučite li se za drugo, bit će Vama, kao što bijaše Kotoranima". Šibenčani se ipak odluče za otpor. No Mlečani brzo osvoje grad; Pisani pak dade Šibenik u istinu

[5] Klaić: Poviest Bosne, str. 154.—156.
[6] Ljubić: Listine, knj. IV. str. 95.—97.
[7] Lucius: De regno Dalmatiae et Croatiae, str. 387.
[8] Ibidem, str. 390.—393.

oplijeniti i zapaliti, kako je prije nekoliko mjeseci učinio s Kotorom.[9] Nato se vrati pred Zadar, da nastavi blokadu toga grada. Zadrani su ulaz u luku zatvorili lancem. To im pomože, da su lakše odolijevali brodovlju mletačkom. — Da ne gubi vremena stajanjem pred Zadrom, pošalje Pisani 7. studenoga providura Ljudevita Loredana sa 10 galija na sjever. Loredano dodje pred grad Rab, te ga pozove na predaju. Rabljani se bojahu sudbine Kotora i Šibenika; zato se 9. studenoga sastade gradsko vijeće, u kome je 81 od 85 vijećnika glasovao, da se grad ima predati Loredanu. Nato se Rabljani vrate pod vlast republike mletačke, te Loredanu izruče gradske ključeve. Po ugovoru, koji se do danas sačuvao, pristade Loredano na to, da Rabljani i nadalje žive po starim svojim običajima i zakonima; ipak će Mlečani imenovati kneza (načelnika), koji će od republike dobivati upute, a od grada plaću.[10] — Ohrabren dosadašnjim uspjesima, odluči Pisani, da će udariti na genoveško brodovlje. U tu svrhu doplovi 16. studenoga 1378. pred Trogir. Sutradan počnu Mlečani jurišati na trogirsku tvrdju, u kojoj se nalazio admiral Lucijan Doria. No Trogirani i Genovežani odbiju sve navale mletačke, te Pisani izgubi mnogo ljudi (600 mrtvih i 700 ranjenih).[11] Još veća nevolja zadesi ga 7. svibnja 1379. kod Pule. Ovdje je na njega navalio genoveški admiral Lucijan sa 23 galije. Lucijan doduše pogibe u boju; ali njegov zamjenik Ambrozije Doria steče sjajnu pobjedu. Mlečani izgubiše 15 ladja i 2400 ljudi zajedno s ratnom blagajnom. Pisani se sa 7 galija vrati u Mletke, gdje bude bačen u tamnicu. — Godinu dana poslije toga okrene se Mlečanima ratna sreća. Vettore Pisani postade opet zapovjednikom brodovlja njihova. Kao takav zarobi on 24. lipnja 1380. u Chioggi (blizu Mletaka) 17 ladja i veliku vojsku genovešku.[12] Odmah nato poleti prema Zadru. Ipak je i sada uzalud udarao na taj grad. Zato počne iz osvete pustošiti obale primorja hrvatskoga, a na moru hvatati brodove naše. Poslije smrti njegove (13. kolovoza 1380.) nastavi taj posao Ljudevit Loredano, novi admiral mletački. Loredano zapali grad Senj (29. kolovoza) i Bašku (na otoku Krku).[13] Nedaće na moru prisile napokon kralja Ljudevita na pregovore o miru s Mlečanima. Mir bude sklopljen 8. kolovoza 1381. u Turinu. Ljudevit vrati republici mletačkoj sve gradove, što ih je u Italiji osvojila kopnena vojska njegova. Jednako se republika odrekla Raba i drugih gradova u Hrvatskoj i Dalmaciji. Uz to se republika obvezala, da će Ljudevitu nadoknaditi sav ratni trošak (100.000 dukata), i to tako, da će u ime kamata godimice davati po 7000 dukata.[14]

43. Kraljica Marija i kralj Karlo Drački. Kralj Ljudevit I., — komu povjesničari daju pridjev „Veliki“, — umre 11. rujna 1382. u Trnavi, te bude 16. rujna pokopan u Stolnom Biogradu. Ljudevit nije ostavio sina, nego samo dvije kćeri: Mariju (rodjenu god. 1370.) i Jadvigu (ro-

[9] Lucius: De regno Dalmatiae et Croatiae, str. 387. i 389.
[10] Ljubić: Listine, knj. IV. str. 115.—119.
[11] Lucius: De regno Dalm. et Croat., str. 387., 393. i 394.
[12] Ibidem, str. 397. i 398.
[13] Lucius: De regno Dalmatiae et Croatiae, str. 398.
[14] Ljubić: Listine, knjiga IV. str. 119.—163., te 169.—171. i 174.—176.

djenu god. 1371.). Ljudevit odredi, da ga u Hrvatskoj, Ugarskoj i Poljskoj ima naslijediti starija njegova kći Marija. Ona bijaše (još od god. 1374.) zaručena sa braniborskim markgrofom Sigismundom, bratom češkoga kralja (i njemačkoga cara) Većeslava IV. I doista bude Marija već 17. rujna 1382. u Stolnom Biogradu okrunjena za kraljicu ugarsko-hrvatsku.[1] Krunisanje obavilo se po starom načinu, kao da je Marija sin kralja Ljudevita.

Mariji bijaše tek 12, a Sigismundu 16 godina. Zato preuze vladu Marijina majka Jelisava, koja se državnim poslovima bavila već za života kralja Ljudevita. Jelisavi je pomagao njezin ljubimac Nikola Gorjanski, bivši ban mačvanski, koji se od g. 1375. spominje kao palatin ugarski. Kraljici bijaše sklon i Stjepan Banić od Lendave, „ban čitave Slavonije". On je bio sin nekadašnjega bana Nikole Banića, a naslijedio je u banskoj časti Petra Cudara, koji g. 1381. postade vojvodom poljske Galicije (crvene Rusije).[2] Uz Stjepana Banića spominje se kao „ban kraljevine Slavonije" njegov brat Ivan.[3] Južnom je Hrvatskom od g. 1380. upravljao ban Mirko Bubek, koji se služi naslovom: „ban Hrvatske i Dalmacije".[4]

Jelisava se brzo pobrinula, da gradovi dalmatinski priznadu Mariju kraljicom svojom. U tu svrhu šalje ona već na jesen g. 1382. u Dalmaciju vesprimskoga župana Ivana Bissena. Gradovi se dalmatinski bojahu, da će u Dalmaciji opet prevladati republika mletačka. Zato rado prionuše uz kraljicu Mariju. Oni se dapače slože u savez proti Mlečanima i proti svakomu, tko bi udario na kojigod grad dalmatinski. To je valjda Mlečane prisililo, da napokon (na proljeće g. 1383.) i oni priznadu kraljicu Mariju. Republika je mletačka 4. svibnja 1383. odlučila, da će vjerno obdržavati uvjete mira, koji bijaše godine 1381. sklopljen u Turinu; podjedno je 23. svibnja posebnoga poslanika odaslala u Ugarsku, da u ime republike primi prisegu kraljice u smislu mira.[5] — No zato je naskoro u južnoj Hrvatskoj izbilo na javu nezadovoljstvo zbog nove (ženske) vlade. Na čelo nezadovoljnika stupi Ivan Paližna, prior (poglavica) bogatoga reda Ivanovaca. Pod jesen g. 1383. diže Paližna bunu u svome gradu Vrani. Kraljica Jelisava uvidi nuždu, da bunu što prije uguši. Zato se osobno s kraljicom Marijom i s Jadvigom zaputi u južnu Hrvatsku. Kraljice je uz biskupe i velikaše pratio novi ban Stjepan Lacković, sin nekadašnjega istoimenog bana. Lacković je 15. lipnja 1383. imenovan banom Hrvatske i Dalmacije mjesto Mirka Bubeka.[6] Kraljice stigoše 24. listopada u Zadar. Nato kraljevska vojska zauzme (28. listopada) grad Vranu, a Paližna bude lišen priorske časti.[7] Ipak su kraljice u južnoj Hrvatskoj ostale duže vremena,

[1] „Memoriale Pauli de Paulo" u Schwandtnerovom zborniku „Scriptores rerum hungaricarum", knj. III. str. 724.
[2] Thuroczy: Chronica Hungarorum, str. 189.
[3] Thallóczy: Codex Blagaianus, str. 173.
[4] Fejér: Codex diplomaticus, knj. IX. sv. V. str. 390.
[5] Ljubić: Listine, knj. IV. str. 195. i 196.
[6] Lucio: Memorie di Traù, str. 326.
[7] Memoriale Pauli de Paulo, str. 724. Pavlović, pisac toga „memoriala", dobro je poznavao kraljice. Tim je zanimivije, što on Jadvigi daje ime „Draga". Valjda je kraljica Jelisava (rodjena Hrvatica iz Bosne) mladju svoju kćerku zvala narodnim imenom Draga, dočim joj krsno ime bijaše Jadviga.

Anžuvinci.

Karlo I., kralj napuljski † 1285.

Karlo II. Šepavi, kralj napuljski 1285.—1309. Žena mu: Marija, kći ug.-hrv. kralja Stjepana VII. (V.)

Izabela, muž joj: Ladislav Kumanac, kralj ugarski i hrvatski 1272.—1290.

Karlo Martello, ug.-hrv. protukralj 1292.—1295. Žena mu: Klementina, kći njem. cara Rudolfa Habsburškoga.

Karlo Roberto, kralj ug. i hrv. 1301.—1342. Žena mu: Jelisava, kći poljskoga kralja Vladislava Lokietka.

Robert, kralj napuljski 1309.—1343.

Karlo, herceg od Kalabrije † 1328.

Ivana I., kraljica napuljska 1342. — 1381. Muž joj: Andrija, sin ug.-hrv. kralja Karla Roberta.

Filip, knez od Tarenta † 1331.

Ivan, knez od Ahaje † 1335.

Karlo, herceg od Drača † 1348.

Margareta, muž joj: Karlo Dračkí.

Ljudevit, grof Gravinski † 1362.

Karlo Dračkí, herceg slavon. 1369.—1376. Kralj napuljski K1381.—1386. ralj ugarski i hrvatski 1385. do 1386. Žena mu: Margareta, kći hercega od Drača.

Ladislav, kralj napuljski 1386. do 1414., kralj hrvatski 1403. do 1409.

Ljudevit I., kralj ugarski i hrvatski 1342.—1382., kralj poljski 1370.—1382. Žena mu: Jelisava, kći bosan. bana Stjepana Kotromanića.

Andrija, ubijen 1345. Žena mu: Ivana, kraljica napuljska.

Stjepan, herceg slavon. 1359.—1354. Žena mu: Margareta, kći njem. cara Ljudevita IV. Bavarca.

Jelisava, muž joj: Filip od Romanije, naslovni car od Konstantinopolja.

Ivan, herceg slavonski 1358. do 1360.

Katarina (1374.)

Marija, kraljica ugarska i hrvatska 1382.—1385. i 1386.—1395. Muž joj: Sigismund iz obitelji Luxemburg.

Jadviga, kraljica poljska. Muž joj: Vladislav Jagelo, knez od Litve.

da odstrane svaki trag nezadovoljstva. Kroz to vrijeme stanovahu kraljice u Vrani, kamo s pratnjom svojom udjoše 4. studenoga.[8] Poslije toga zaputе se i u sjevernu Hrvatsku, gdje su redomice posjetile Zagreb, Križevac, Sušicu (današnji Gjurgjevac), Viroviticu i Požegu, te se mjeseca veljače g. 1384. vratile u Budim. Medjutim se Jelisava uvjerila, da Stjepan Lacković nije pouzdan. Zato naskoro bansku čast u južnoj Hrvatskoj povjeri Tomi od sv. Jurja, koji 15. svib. 1384. svečano udje u glavni svoj grad Zadar.[9]

U to vrijeme izgubi kraljica Marija poljsko prijestolje. Poljaci naime zaključiše, da će sebi za kraljicu uzeti onu Ljudevitovu kćer, koja će u Poljskoj stalno boraviti. Ove obveze nije mogla preuzeti Marija, koja mora stanovati u Ugarskoj i Hrvatskoj. Zato se u Poljsku zaputi njezina sestra Jadviga, koju Poljaci 15. listopada 1384. u Krakovu okrune za kraljicu poljsku. Jadviga se 18. veljače 1386. udade za Jagela (Vladislava), kneza litavskoga, pa time utemelji novu dinastiju poljsku („Jagelovići"). Tako nestade personalne unije, koja je Poljsku kratko vrijeme vezala s Ugarskom i Hrvatskom.[10]

Nikola Gorjanski htjede u svojim rukama prikupiti svu državnu vlast. Zato je pred kraljicama klevetao druge državne (dapače i duhovne) do-

[8] Memoriale Pauli de Paulo, str. 724.
[9] Ibidem, str. 725.
[10] Fessler-Klein: Geschichte von Ungarn, sv. II. str. 231.—238.

stojanstvenike. Kada su ovi doznali, da ih kraljice mrze, počnu spremati otpor protiv nove vlade. Kraljice su doduše uspjele, da umire Ugarsku; ali zato se spremao ustanak u Hrvatskoj. Ovdje je otpornike predvodio zagrebački biskup Pavao Horvat. Uz njega pristanu moćni rodjaci njegovi, zatim neki velikaši, pa i bivši banovi: Stjepan Lacković i Nikola Seč. Početkom srpnja g. 1384. urotiše se u Zadru neki gradjani proti kraljicama. Ban dade urotnike pohvatati, pa ih onda 8. srpnja okrutno mučiti i ubiti. To uplaši druge gradjane, te je istoga dana gradsko vijeće u Zadru ponovno položilo prisegu vjernosti obim kraljicama.[11]

Ovaj pokret vrlo uplaši kraljicu Jelisavu. Već 14. kolovoza 1384. opominje Jelisava gradjane na Griču, neka se pod kazan „nevjere“ ne usude pristati uz „odmetnike“.[12] Jednako je opominjala druge gradove i pojedine velikaše hrvatske. Pa ipak se neprestano povećavao broj otpornika. Medju novima se poimence spominju: Stjepan Frankopan, Nikola Zambov, Andrija Lacković i Stjepan od Šimontornje.[13] Da je kraljica Jelisava upravo mrzila Pavla Horvata, vidi se već po tomu, što je 29. rujna 1384. gradjanima zagrebačkim naložila, neka udare na kaptol, pa neka ondje poharaju sve, što pripada biskupu.[14] Nezadovoljnici sastave „ligu“ (savez), da budu jači protiv dvora kraljevskoga. Liga dobi neustrašivoga vojvodu, kada se na jesen g. 1384. iz Napulja vratio Ivan Horvat, brat biskupa zagrebačkoga. Ivan bijaše nekada (g. 1376.—1381.) ban mačvanski, a sada se sam proglasio „banom čitave Slavonije“.[15]

Gorjanski je znao, da se ne će moći dugo održati. Vidio je i to, da je uz njega glavni kamen smutnje Sigismund, zaručnik kraljice Marije. Sigismund je kao Nijemac omražen medju Hrvatima i Magjarima, koji ga ne će imati za kralja svoga. Da se ova zapreka odstrani, zaruči se kraljica Marija na proljeće g. 1385. s Ljudevitom, bratom francuskoga kralja Karla VI. Nikola Gorjanski podje u Bosnu, da kralja Stjepana Tvrtka predobije za kraljice Jelisavu i Mariju. Savez bude sklopljen 28. ožujka 1385. u Sutjesci pod uvjetom, da kraljice dadu Tvrtku grad Kotor.[16] Obadvije pako kraljice podjoše s Nikolom Gorjanskim u Požegu, gdje se 13. svibnja 1385. izmire s hrvatskom „ligom“, kako su nezadovoljnici zvali svoj savez. Od „ligaša“ bijahu u Požegi prisutni: Ivan i Pavao Horvat, Nikola Seč, Stjepan Lacković, Nikola Zambov i Stjepan od Šimontornje. „Ligaši“ javljaju svojim pristašama, da su kraljice izravnale nesuglasice, koje do sada postojahu; zato treba odsada kraljicama biti u pomoć, osobito kod obrane domovine.[17] Kraljice su doista ispunile svoja obećanja. Bosanski kralj Tvrtko javlja Mlečanima 23. kolovoza 1385. iz Sutjeske, da je „milošću njezina

[11] Memoriale Pauli de Paulo, str. 725.
[12] Tkalčić: Povjestni spomenici grada Zagreba, sv. I. str. 304.
[13] Thuroczy: Chronica Hungarorum, str. 201.
[14] Tkalčić: Povjestni spomenici grada Zagreba, sv. I. str. 306.
[15] Ovim se naslovom poslužio Ivan Horvat u pismu, što ga je 13. listopada 1384. iz Zagreba upravio Trogiranima. (Lucius: Memorie di Traù, str. 328.)
[16] Kukuljević: „Spomenici bosanski i srpski“. („Arkiv za povjestnicu jugoslavensku“, knjiga II. str. 36.)
[17] Fejér: Codex diplomaticus, knj. X. sv. VIII. str. 182. i 183.

doduše Marijina supruga (15. studenoga) izabrali „skrbnikom i upraviteljem kraljevstva“; ali se Sigismund nije nalazio u Ugarskoj, nego u Češkoj. Kraljice se nato posluže himbom. U Budimu razglase, da Karlo dolazi u grad njihovom privolom. One dapače izadju u pozlaćenoj kočiji u susret dragomu rodjaku svomu. Kraljice poljubiše Karla u čelo, te su čitav sat ljubezno s njime razgovarale; one ga i u sam Budim dovezoše u svojoj kočiji.[25] Gradjani budimski primiše Karla vrlo ljubezno. Naskoro se ondje na okupu našlo puno ugarskih velikaša, koji Karla proglase upraviteljem države. Kao takav sazove Karlo sabor, koji se sastade na Božić. Sabor jednoglasno izabere Karla kraljem ugarsko-hrvatskim. Marija se odreče prijestolja, jer da slaba žena i onako ne može vladati.[26] Nato se Karlo zaputi na krunisanje u Stolni Biograd. Onamo su kralja pratile njegove rodjakinje: „majka“ Jelisava i „sestra“ Marija. Na staru godinu 1385. okruni Karla ostrogonski nadbiskup Dimitrije. Kad je Karlo poslije krunisanja uzjašio na konja, prelomio se kraljevski stijeg, što su ga pred kraljem nosili. To su ljudi uzeli isto takvim „zlim znakom“, kao što i jaku oluju, koja je bjesnila prigodom kraljeva povratka u Budim.[27]

Posve je naravno, da je Karlo Drački nagradio one velikaše, koji mu pomogoše do prijestolja ugarsko-hrvatskoga. Ivana Horvata imenuje „banom čitave Slavonije“. Bivši vranski prior Ivan Paližna postade „banom Dalmacije i Hrvatske“. Ali naskoro steče novi kralj i velikih protivnika. Karlo naime dodje u opreku s onim velikašima, koji su za vlade Marijine ugrabili razna državna i privatna dobra. Ovi se velikaši stanu kupiti oko „bivšega“ palatina Nikole Gorjanskoga. Karlo je dozvolio, da bivše kraljice (Jelisava i Marija) stanuju i nadalje u kraljevskome dvoru. On bi ih često posjećivao i zahtijevao, da im dvoranici iskazuju kraljevske počasti. Kralj bijaše toli neoprezan, da kraljicama nije branio ni druženja s nezadovoljnim velikašima. To je pospješilo propast njegovu.

Nikola Gorjanski razglasi, da polazi u Slavoniju, pošto će se u Gorjanu udavati kćer njegova. S velikom četom, koja će ga na putu pratiti, udje Gorjanski 7. veljače 1386. u kraljevski dvor, da se tobože oprosti od Jelisave i Marije. Istodobno su kraljice poručile Karlu Dračkomu, neka dodje k njima, jer da mu imaju saopćiti neke vijesti o Sigismundu. Ne sluteći ništa zla, unidje kralj u sobu, gdje su ga čekale kraljice. Razgovarajući s njima, dopre kralj u neku dvoranu. Tu bijahu već sakupljeni urotnici: Nikola Gorjanski, peharnik Blaž Forgač i drugi. Kad se kralj slučajno licem okrenuo prema Jelisavi, dade Gorjanski znak Forgaču. Ovaj izvuče ispod plašta kratak mač, kojim kralja udari po glavi tolikom silom, da mu je rasjekao lubanju. Kad su tjelesni stražari kraljevi čuli viku, polete u dvoranu. Ovdje se sada zametne kreševo. Forgač dopane teških rana, a kralj zadobi još dva udarca po glavi. Pomoću velike pratnje svoje prevlada Gorjanski u dvoru kraljevskom. Pripravljeni ljudi i vojnici

[25] Gataro: „Storia Padovana“ u Muratorijevom zborniku „Scriptores rerum Italicarum“, knj. XVII. str. 521.
[26] Thuroczy: Chronica Hungarorum, str. 207.—209.
[27] Ibidem, str. 209. i 210.

stanu po ulicama budimskim vikati: „Živjela kraljica Marija!“ Ivan Horvat i Stjepan Lacković brzo uvide, da je nemoguć svaki otpor. Zato već sutradan (8. veljače) odu sa četama svojim iz Budima u Hrvatsku. Karlo zamoli (14. veljače) kraljice, neka ga otpreme u Višegrad. Kraljice uslišaju molbu rodjaka svoga. U Višegradu umre 40-godišnji Karlo Drački 24. veljače 1386. Jedni vele, da bijaše otrovan; drugi pak tvrde, da su ga kraljice dale zadaviti, jer se bojahu, da bi Karlo mogao preboljeti rane svoje.[28]

www.crohis.com

VI. Sigismund i njegovi potomci.

44. Sigismund postaje kraljem. Lako je sebi predstaviti uzbudjenost, koju je u Hrvatskoj rodila vijest, da je kralj Karlo Drački ubijen u Budimu. Velikaši i plemići stanu vapiti za osvetom. Kraljica Jelisava sa svojom kćerkom Marijom preuzme doduše u svoje ruke državnu vlast; no kraljice bijahu općenito smatrane krvnicama. Zato se protiv njih diže gotovo sav narod hrvatski. Na čelo buntovnika stupe braća Horvati: Pavao, Ivan i Ladislav. Njima se pridruži vranski prior Ivan Paližna sa svojim bratom Tomom i s nećakom Berislavom. Naprotiv je Stjepan Lacković pristao uz kraljice. — Kao suprug kraljice Marije htjede se sada braniborski markgrof Sigismund uspeti na prijestolje u Ugarskoj i Hrvatskoj. Tomu se usprotivila Marijina majka Jelisava. Nato provali Sigismund u Ugarsku s vojskom svojih rodjaka iz Češke i Moravske, pa dopre do grada Gjura. Ipak se Sigismund (12. svibnja 1386.) posredovanjem češkoga kralja Većeslava odreče krunisanja. No zato će Sigismund dobiti grad Trenčin, županiju željeznu, te ona imanja, što ih je nekada imao herceg Stjepan, brat pok. kralja Ljudevita.[1]

Sada počnu kraljice misliti, kako bi uspostavile svoju vlast u Hrvatskoj. Na to ih je nukao njihov prvi pouzdanik: Nikola Gorjanski. Doznavši, da ustaše hrvatske pustoše njegova imanja u Slavoniji, nagovori Gorjanski kraljice, neka se osobno zapute na jug, pa će uspjeti, kao što su uspjele g. 1383. I doista krenu obje kraljice (u srpnju g. 1386.) prema Dravi. Posve je naravno, da su kraljice sa sobom vodile i vojsku kraljevsku. Pratiše ih mnogi dostojanstvenici i velikaši, medju kojima se isticahu: peharnik Blaž Forgač i Nikola Gorjanski sa svojim sinovima (Ivanom i Nikolom) i rodjacima. Kraljice dopru sretno do Djakova. Odavle krenu 25. srpnja prema Gorjanu, gdje je sijelo knezova Gorjanskih. Na tome ih putu dočekaše hrvatske ustaše, koje su vodili: Ivan Horvat, Ivan Paližna i Ladislav Horvat. Zametne se ljuta bitka, u kojoj Hrvati nadvladaju Ugre. Kraljevska se vojska raspršì na sve strane, a hrvatske ustaše dopru do samih kraljica. U kreševu oko njihovih kola pogiboše Forgač, Nikola Gorjanski i mnogi drugi velikaši njihovi. Ivan Morović i Nikola

[28] Thuroczy: Chronica Hungarorum, str. 210.—212.

[1] Fejér: Codex diplomaticus, knjiga X. svezak I. str. 283.—289.

Gorjanski, sin palatinov, sretno uteknu iz boja; sva ostala pratnja bude zarobljena zajedno s kraljicama. Ivan Horvat predbaci kraljicama ubojstvo Karla Dračkoga. Nato kraljica Jelisava klekne pred njega, te ga sklopljenim rukama počne moliti: „Smiluj se, bane! Ja sam zamislila onaj zločin. Moj sukrivac, koji ga je izveo, netom je smrću svojom okajao grijeh svoj. Nemoj se osvetiti nedužnoj kćeri mojoj!“[2] Ivan Horvat dade kraljice zatvoriti u Gumnik (sada Bosiljevo kod Čazme), gdje bijaše tvrdja biskupa zagrebačkoga. Kasnije ih ustaše otpremiše u Novigrad na moru (sjev.-ist. od Zadra). Zarobljeni pak velikaši budu zatvoreni u Čakovcu, Požegi, Orljavi (danas Oriovac) i u Počitelju (danas „Vuksanova gradina“ u Lici).[3]

Pokolj kod Gorjana dobro dodje lukavome Sigismundu. On poleti u Ugarsku, da preuzme upravu države u ime svoje žene Marije. Već 5. rujna bijaše Sigismund u Stolnom Biogradu. Dijeleći razne povlastice, nadje on brzo privrženika medju velikašima ugarskim. Oko njega priljube se takodjer pristaše Marijine i Jelisavine, jer se nadahu, da će Sigismund osloboditi zarobljene kraljice i velikaše. Sigismund postade „upraviteljem“ i „kapetanom“ kraljevine Ugarske. Kao takav uze on nastojati, da uguši ustanak hrvatski. Severinskoga bana Ladislava od Lučenca imenuje Sigismund „generalnim kapetanom kraljevina Slavonije, Dalmacije i Hrvatske“, a Nikolu Gorjanskoga (mladjega) banom Mačve. Koncem g. 1386. krene Sigismund u rat na Hrvate, da oslobodi kraljice. Kad su za ovo doznali ustaše, dadu (u siječnju g. 1387.) zadaviti kraljicu Jelisavu, i to na očigled njene kćeri Marije, koja nam to sama pripovijeda u listini od 14. rujna 1387.[4] Mrtvo tijelo kraljice Jelisave bude tajno preneseno u Zadar i ondje pokopano u crkvi sv. Krševana. Ondje ostade do 16. siječnja 1389., kada ga ladjom prevezoše do Obrovca, a dalje kolima preko Like i Zagreba u Stolni Biograd, gdje je sahranjeno u dvorskoj grobnici.[5] — Hrvati kazniše kraljicu Jelisavu, da joj se osvete za ubojstvo Karla Dračkoga. No možda su time namjeravali zastrašiti Sigismunda, neka Hrvate pusti na miru, ako ne će, da ista sudbina stigne Mariju, suprugu njegovu. Znade se, da je Sigismund 10. siječnja 1387. boravio u Koprivnici,[6] a kasnije u Dubravi; ipak se naskoro vratio u Ugarsku, prepustivši banu Ladislavu borbu s ustašama hrvatskim.

Mlečani su budnim okom pratili prilike u Hrvatskoj. Oni se bojahu, da Hrvati ne bi krunu ponudili Ladislavu Napuljskomu, sinu Karla Dračkoga. I doista je s ovom namjerom 22. veljače 1387. iz Zadra u Napulj otplovilo odaslanstvo, koje je vodio zagrebački biskup Pavao Horvat.[7] Zato mletački poslanik Pantaleon Barbo neumornim radom svojim sklone

[2] Thuroczy: „Chronica Hungarorum“ u Schwandtnerovom zborniku „Scriptores rerum hungaricarum“, svezak I. str. 214. Bitku kod Gorjana opisuje i sama kraljica Marija u povelji od 14. rujna 1387. (Fejér, knj. X. sv. III. str. 312.—322.)

[3] Rački dr. Franjo: „Pokret na slavenskom jugu koncem 14. i početkom 15. stoljeća.“ („Rad“ jugosl. akademije, knjiga II. str. 132.)

[4] Fejer: Codex diplomaticus, knj. X., sv. III. str. 316.

[5] „Memoriale Pauli de Paulo“ u Schwandtnera, svezak III. str. 726. i 728.

[6] Katona: Historia critica, knjiga II. str. 183.

[7] Memoriale Pauli de Paulo, str. 726.

velikaše ugarske, da 20-godišnjega Sigismunda (kao muža Marijina) izaberu kraljem svojim. Odmah iza toga podje Sigismund u Stolni Biograd, gdje ga je vesprimski biskup Benedikt 31. ožujka 1387. okrunio krunom sv. Stjepana.[8] Kao „božjom milošću kralj Ugarske, Dalmacije i Hrvatske" pozove Sigismund 4. travnja 1387. stanovnike „u našim kraljevinama: Dalmaciji i Hrvatskoj", neka se klone Ivana Horvata i Ivana Paližne.[9] Čini se, da je ovaj poziv došao nešto prekasno, jer su već ustaše hrvatske prevladali u cijeloj Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, dapače i u banovinama mačvanskoj i severinskoj, kako to kasnije priznaje sama kraljica u spomenutoj već povelji od 14. rujna 1387.[10] Generalni kapetan, ban Ladislav od Lučenca, nije ispunio nade, što ih je u njega polagao kralj Sigismund. Ladislav je 1. ožujka 1387. boravio u Zagrebu, gdje je Grič (gornji grad) pristajao uz kraljicu Mariju, dočim je Kaptol bio uz biskupa Pavla Horvata. Dok je biskup boravio u Napulju, htjede ban Ladislav zauzeti Kaptol. No već je Kaptolu u pomoć dolazila vojska, koju su vodili Ivan Horvat, Ivan Paližna i bosanski vojvoda Hrvoje. Ladislav se morao zadovoljiti s time, što je gradjane na Griču pozvao, neka oni poruše obrambene zidove i drvene stupove oko Kaptola.[11] — Prvi je Sigismundu u pomoć priskočio krčki knez Ivan Frankopan. On mu javi, da će spasiti kraljicu Mariju, ako mu kralj pošalje kopnenu vojsku i pribavi pomoćne ladje. Sigismund objeručke prihvati taj poziv, pa 9. travnja zamoli Mlečane, neka na dalmatinsku obalu pošalju svoje galije, koje će Hrvatima zapriječiti prijevoz kraljice Marije u Napulj.[12] Mlečani opreme 24 galije, jer se bojahu saveza Hrvata s napuljskim dvorom; podjedno pozovu dalmatinske gradove, neka budu vjerni kralju ugarskomu. Tomu se pozivu 30. travnja 1387. odazvao grad Spljet, 2. svibnja Trogir, a 3. svibnja Šibenik.[13] Sada se Frankopan složi s krbavskim knezovima Kurjakovićima, te iznenada (sredinom svibnja 1387.) navali na Počitelj. U toj se tvrdji nalazio Ivan Paližna s nekim zarobljenim velikašima ugarskim. Dugo se Paližna hrabro branio; ipak morade napokon zbog oskudice hrane uzmaknuti u Novigrad. Ivan Frankopan oslobodi zarobljene velikaše, medju kojima se nalazio i bivši mačvanski ban Stjepan Korogj, te podje opsjedati Novigrad. Ovdje ga s morske strane podupirahu Mlečani. Paližna bude gladom prisiljen na ugovaranje; ipak ne htjede ugovarati s Frankopanom, već s mletačkim vojvodom Ivanom Barbadikom. Ovaj mu zajamči ličnu slobodu, ako izruči živu kraljicu. Nato Paližna otvori Mlečanima gradska vrata, pa ode (4. lipnja 1387.) iz Novigrada u svoj grad Vranu.[14] Kraljica Marija bude iza 10-mjesečnog tamnovanja oslobodjena, te podje najprije u nedaleki Nin, gdje joj se 8. lipnja pokloni odaslanstvo grada Zadra. Iz Nina od-

[8] Fejér: Codex diplomaticus, knj. X., sv. VIII. str. 240.
[9] Lucius: „De regno Dalmatiae et Croatiae" u Schwandtnera, sv. III. str. 410. i 411.
[10] Fejér: Codex diplomaticus, knj. X. svezak III. str. 316.
[11] Tkalčić: „Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba", knj. I. str. 307. i 308.
[12] Ljubić: „Listine o odnošajih izmedju južnoga Slavenstva i mletačke republike", knjiga IV. str. 237. i 238.
[13] Ibidem, str. 236., 238. i 239.
[14] Fejér: Codex, knj. X. sv. I. str. 357.—359. Memoriale Pauli de Paulo, str. 726.

veze se kraljica 15. lipnja u Senj, gdje ostade 2 tjedna.[15] U Senju primi kraljica 19. lipnja poslanike, koji joj u ime mletačke republike čestitahu na oslobodjenju. Marija se 30. lipnja zahvali republici za pruženu joj pomoć, a duždu preporuči „svoga viteza" Barbadika.[16] Napokon se kraljica 1. srpnja s velikom i sjajnom pratnjom iz Senja zaputi u Zagreb, gdje ju je 4. srpnja svečano dočekao kralj Sigismund.[17] Medjutim je već Nikola Gorjanski svladao braću Ivana i Ladislava Horvata u Mačvi i u istočnoj Slavoniji. Braća Horvati budu potučeni kod Čerevića ispod Fruške gore, našto izgubiše tvrdju Ilok, a s njom i čitav Srijem. Ivan Horvat zakloni se u Požegu, gdje ga je Nikola Gorjanski opsjedao. Već je Ivan tako klonuo, da se namjeravao predati, kad li mu nekadašnji prijatelji Stjepan Lacković i Stjepan od Šimontornje pomogoše, da je iz Požege utekao u Bosnu.[18] Kralj Sigismund ostade u Zagrebu s mladom svojom ženom mjesec dana. Stanovali su u kraljevskom dvoru, što ga je god. 1335. dao sagraditi kralj Karlo Roberto. Sigismund podje iz Zagreba u Koprivnicu, odakle 7. kolovoza posjedima nagradi grad Zagreb.[19] Nato se vrati u Križevac, gdje ga nalazimo 8. kolovoza.[20] Odavle je kralj udario na Bosiljevo, pa zauzeo taj grad[21] i nastanio se u Čazmi; tu ostade Sigismund do 23. kolovoza,[22] a onda se vrati u Ugarsku.

45. Stjepan Tvrtko. Bosanski je kralj Stjepan Tvrtko želio, da zavlada primorjem dalmatinskim. U tu svrhu dobro mu dodje gradjanski rat u Hrvatskoj. Tvrtko je doduše g. 1385. pristao uz Jelisavu i Mariju, ali samo zato, što mu one ustupiše grad Kotor. No prilike se vremenom bitno promijeniše. Tvrtkova je rodjakinja Jelisava mrtva; Mlečani se upletoše u gradjanski rat hrvatski; kraljica se Marija g. 1385. odrekla prijestolja. Tvrtko nije Sigismunda ni poslije krunisanja smatrao zakonitim vladarem; Sigismund pak uze Tvrtka nazivati „banom", ne priznavajući ga kraljem bosanskim.[1] Sve ovo sklone kralja Tvrtka, te je on g. 1387. otvoreno stupio u borbu sa Sigismundom.

Tvrtko dade zakloništa ustašama hrvatskim, kada su morali u Bosnu bježati pred vojskama Sigismundovim. Odsada im je njegov dvor otvorena kuća. Ustaše hrvatske pomaže i srpski knez Lazar. Tako su ustaše dospjeli, da još iste godine provale u Mačvu, Slavoniju i u Hrvatsku. Pomoću kneza Lazara provali Ladislav Horvat (početkom lipnja g. 1387.) u Mačvu, te zauzme 3 grada: Bitvu, Kupin i Biograd. Sa bosanskom pak vojskom provale Ivan Horvat i Ivan Paližna u Slavoniju, osvoje županije vukovsku i požešku, te dopru do Drave. No Sigismundov vojvoda Stjepan

[15] Memoriale Pauli de Paulo, str. 726.
[16] Ljubić: Listine, knjiga IV. str. 242. i 243.
[17] Memoriale Pauli de Paulo, str. 726.
[18] Katona: Historia critica, knjiga XI. str. 192.—195.
[19] Tkalčić: Povjestni spomenici grada Zagreba, knjiga I. str. 308.
[20] Fejér: Codex diplomaticus, knjiga X. svezak I. str. 336.
[21] Ibidem, str. 333.
[22] U Čazmi je kralj Sigismund 23. kolovoza 1387. primio mletačke poslanike, te im potvrdio mir, sklopljen god. 1381. u Turinu. (Ljubić: Listine, knjiga V. str. 351.)

[1] Fejér: Codex diplomaticus, knjiga X. svezak III. str. 318.

Korogj protjera koncem srpnja g. 1387. ustaše hrvatske natrag u Bosnu.[2] Tom prigodom pogibe u boju Ladislav Horvat. Polovicom mjeseca rujna provali opet Ivan Horvat u Slavoniju, ali ga svladaju Stjepan Korogj i Nikola Gorjanski. Mnogi velikaši hrvatski (medju ostalima i Berislav, nećak Ivana Paližne) budu uhvaćeni i okrutnom smrću kažnjeni.[3] Podjedno je kraljica Marija 14. rujna 1387. braću Horvate lišila njihovih posjeda u županijama: požeškoj, vukovskoj i bačkoj. Ova je imanja dobio Nikola Gorjanski.[4] Mjesto Pavla Horvata postade zagrebačkim biskupom Ivan Smilo, rodjen Čeh.

Bolja sreća posluži ustašama u Hrvatskoj. Ovdje su podupirali kralja Tvrtka, koji je težio za tim, da se dočepa primorskih gradova. Tvrtko je mislio, da na to ima i pravo, jer je po svojoj majci Jeleni praunuk onoga Pavla Šubića, koji bijaše „nasljedni ban hrvatski". Prvi se Tvrtku predao grad Klis. Tvrtko zajamčuje (22. srpnja 1387.) Klisu sve povlastice, što ih je grad dobio „u vrijeme njegovih predšasnika: banova Mladena i Pavla" Šubića.[5] Na jesen god. 1387. počne Vranu opsjedati Albert de Nagy Mihály, novi prior vranski. Tvrtko pošalje Ivanu Paližni pomoćnu vojsku, te Albert morade uzmaknuti u Nin. Bosanska vojska zauzme dapače (17. prosinca 1387.) važnu tvrdju Ostrovicu.[6] Sada odluči Tvrtko, da će Sigismundu oteti čitavu Hrvatsku i Dalmaciju. U tu svrhu imenuje Ivana Paližnu banom Hrvatske i Dalmacije. Paližna se kao ban nastanio u Klisu.

Padom Klisa i Ostrovice dodju u nepriliku gradovi: Spljet, Šibenik, Trogir, Nin, Skradin i Zadar. Tvrtko je dobro računao, da će mu se ovi gradovi sami pokloniti, ako im bude nanašao što veće štete. I doista su čete bosanske robile i palile po kotarima gradova dalmatinskih. Gradovi mole pomoći od kralja Sigismunda, ali je ne dobivaju. Tvrtko ih poziva, neka mu se dobre volje pokore; no gradovi se boje ostaviti zakonitoga kralja, da ne budu žigosani veleizdajom. Tako dalm. gradovi stoje po strijedi, pa čitave g. 1388. trpe velike nevolje.[7] Istom 23. prosinca 1388. dodje u Zadar kraljevska vojska, koju je vodio slavonski ban Ladislav od Lučenca. Sigismund imenuje Ladislava gubernatorom (upraviteljem) Dalmacije i Hrvatske.[8] Ladislavu su gradovi dalmatinski u Zadar poslali pomoćne čete svoje, te on 8. veljače 1389. krene iz Zadra proti ustašama hrvatskim, ali ne poluči nikakovih uspjeha.

Možda bi se već sada predali gradovi dalmatinski, da Tvrtko nije morao ratovati na drugoj strani. Otkako su naime Turci g. 1353. prodrli iz Azije u Evropu, prijeti pogibelj državama na Balkanskom poluotoku. Sultan Murat (koji vlada od g. 1362. do g. 1389.) zauze g. 1369. grad Drinopolje, pa ga učini prijestolnicom carstva turskoga. Neprekidnim

[2] Ibidem, svezak I. str. 415 i 416.
[3] Fejér: Codex diplomaticus, knjiga X. sv. I. str. 417. i svezak IV. str. 664.
[4] Ibidem, svezak III. str. 312.—322.
[5] Lucio: Memorie istoriche di Tragurio ora detto Traù, str. 312.
[6] Memorie Pauli de Paulo, str. 726.
[7] Lucio: Memorie di Traù, str. 334.—343.
[8] Memorie Pauli de Paulo, str. 728.

*

ratovima oteše Turci velikoj državi bizantskoj gotovo sve zemlje u Evropi osim Carigrada i okolice njegove. Srpski kralj Vukašin pogibe godine 1371. u boju s Turcima kod Črnomena na rijeci Marici. Murat zauze važne gradove: Sofiju (g. 1382.) i Niš (g. 1386.). Srpski ga knez Lazar g. 1387. razbije kod Pločnika. No sada se istom Turci spreme za glavnu navalu. Murat zauzme god. 1388. gradove Šumen i Trnovo, pa time prisili bugarskoga cara Šišmana na plaćanje danka. Slijedeće godine 1389. udari Murat na Srbiju. Lazar zamoli pomoć od kralja bosanskoga. Tvrtko mu pošalje vojsku, koju su vodili: Ivan Horvat i Vlatko Vuković. Tako dodje do bitke na Kosovu polju. Srpski vitez Miloš Obilić ubije sultana Murata. Ipak Turci održe pobjedu; oni dapače uhvate kneza Lazara, te mu odsijeku glavu. Porazom na Kosovu polju izgubi i Srbija samostalnost svoju. Lazarov sin i nasljednik Stjepan Lazarević morade (g. 1390.) sultanu Bajazitu obećati, da će mu kao „despot“ srpski plaćati danak i Turcima pomagati u ratu.[9]

U srpnju g. 1389. zauze ban Ladislav od Lučenca grad Klis. Mjesec dana iza toga dobije Ivan Paližna pomoćnu vojsku bosansku, te uze harati kotar zadarski. Kasnije sastavi ban Ladislav pomoću Ivana Frankopana oveću vojsku, s kojom udari na Vranu. Ovdje ga Paližna 10. prosinca 1389. tako porazi, da se ban morao „sramotno“ vratiti u Zadar. Nato se 25. prosinca predade i grad Klis.[10] Sada je svatko znao, da će u Dalmaciji naskoro zavladati Tvrtko. Toga se bojala republika mletačka, koja uze rovariti protiv Tvrtka. Već 30. siječnja 1390. otkrivaju Mlečani kralju Sigismundu namjeru kralja bosanskoga, a 3. veljače ponovno upućuju Sigismunda, neka pazi, da Tvrtko sebi ne pridruži gradove dalmatinske.[11] Naskoro se Mlečani uvjeriše, da je Sigismund upravo nemoćan u južnoj Hrvatskoj. Zato Mlečani počnu misliti na to, da gradove dalmatinske opet uzmu pod svoju zaštitu, kako ih primamiše početkom 14. vijeka. U tu svrhu pošalje republika mletačka 29. travnja 1390. u Dalmaciju posebnoga poslanika s nalogom, neka mudro razvidi, ne bi li gradovi htjeli stupiti pod mletačku vlast.[12] Ipak je nastojanje republike mletačke bilo uzaludno, jer se kralju Tvrtku redomice pokoriše gradovi: Spljet (2. lipnja 1390.) i Trogir (8. lipnja),[13] pa Šibenik (11. lipnja)[14] i dalmatinski otoci: Brač, Hvar i Korčula. Tvrtko je želio, da predobije i Zadar. U tu svrhu zamoli od Mlečana ratno brodovlje, da mu pomogne s morske strane opsjedati Zadar. Mletačka mu je republika ovu uslugu uskratila, jer da kao trgovačka država mora živjeti u prijateljstvu sa svima.[15]

Sredinom g. 1390. uze Tvrtko naslov „kralj Hrvatske i Dalmacije“.[16] Tvrtko je iza puna 3 stoljeća prvi „hrvatski kralj“, u čijim žilama teče

[9] Rački: „Boj na Kosovu“. Uzroci i posljedice. („Rad“, knj. 97. str. 1.—68.)
[10] Memorie Pauli de Paulo, str. 728. i 729.
[11] Ljubić: Listine, knjiga IV. str. 274. i 275.
[12] Ibidem, str. 276.—280.
[13] Lucio: Memorie di Traù, str. 350.—352.
[14] Kukuljević: „Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae“, sv. I. str. 493.—496.
[15] Ljubić: Listine, knjiga IV. str. 284.—286.
[16] Ovaj naslov daje se Tvrtku prviput u povelji od 1. kolovoza 1390. (Ljubić Listine, knj. IV. str. 283.)

narodna naša krv.[17] On je otvoreno išao za tim, da od Sigismunda otrgne sve hrvatske zemlje južno od rijeke Drave. Ovdje bi onda stvorio lijepu državu, koja bi se mogla opirati Ugarskoj i Turskoj. Da za sebe predobije narod hrvatski, odreče se Tvrtko bogumilstva, te prihvati katoličku vjeru. Tvrtko je zaista bio katolik, kako nam on sam izrično kazuje u listini, kojom 30. kolovoza 1390. spljetsku nadbiskupiju prima u kraljevsku zaštitu svoju.[18] Da pak steče saveznika, odluči Tvrtko, da se kao udovac oženi sa kćerkom austrijskoga vojvode Albrehta III. iz moćne porodice Habsburg.[19] Ali nenadana smrt poremeti osnove njegove. Stjepan Tvrtko umre sredinom veljače godine 1391.[20]

46. Propast braće Horvata. Istodobno kad i Tvrtko umre vranski prior Ivan Paližna.[1] Sada ostade čitav ustanak hrvatski na brizi braće Ivana i Pavla Horvata. Oni su uspomeni kralja Karla Dračkoga ostali vjerni do smrti svoje. Zato i rade za stvar njegova sina Ladislava Napuljskoga. Isprvice bijaše Ladislav premlad, a da bi mogao primiti baštinu očevu. Njegova je pak majka Margareta zazirala od Ugarske i Hrvatske, bojeći se, da joj ondje poput muža ne nastrada i jedinac sin. Uz to se Ladislav i u samom Napulju morao boriti za prijestolje svoje. No time nije napustio misao, da će jednom zavladati u Hrvatskoj. Ovu je misao podržavao biskup Pavao Horvat, koji je u tu svrhu više puta dolazio u Napulj. — Ladislav se iza dugih borba 11. svibnja 1390. okrunio za kralja napuljskoga. Doznavši pak za smrt svoga suparnika Stjepana Tvrtka, proglasi se Ladislav kraljem Hrvatske i Dalmacije. Valjda po uputi Pavla Horvata nastoji Ladislav, da za svoju stvar predobije moćnu obitelj Vukčić-Hrvatinić. Ovi su „knezovi Dolnjih Krajeva“ (na gornjem Vrbasu) bili „veliki vojvode“ kraljevstva bosanskoga. Hrvoju i Vuka, najstarija dva brata iz obitelji Vukčića-Hrvatinića, imenuje Ladislav 17. srpnja 1391. „banovima kraljevina Dalmacije i Hrvatske.“[2] Glavnim pak namjesnikom svojim u čitavoj Hrvatskoj i Ugarskoj učini Ivana Horvata, bivšega bana mačvanskoga.[3] Ivan Horvat nadje Ladislavu nekoliko novih pristaša, koji su dosele stajali uz nehajnoga Sigismunda. Tako je Ladislav Napuljski g. 1391. i 1392. vršio kraljevsku vlast, dijeleći povelje i darovnice svojim privrženicima, pa i onima, koje htjede predobiti za sebe.[4]

[17] Šišić izvodi porijeklo obitelj Kotroman od plemena bana Borića, koji je svoje posjede imao oko Broda na Savi. Ondje je i Tvrtko kao ban bosanski g. 1374. imao selo Jalševicu, koje je poklonio bosanskoj biskupiji, da s time poveća njezine prihode. (Fermendžin o. Euzebije: „Acta Bosnae, potissimum ecclesiastica,“ str. 40.—42.)

[18] Kukuljević: Jura regni, svezak I. str. 498. i 499.

[19] Ljubić: Listine, knjiga IV. str. 285.

[20] Gelcich-Thallóczy: „Diplomatarium Ragusinum“, str. 711. donosi zapisnik dubrovačkoga vijeća, iz kojega se vidi, da je vijest o smrti kralja Tvrtka doprla u Dubrovnik 17. veljače 1391.

[1] Memorie Pauli de Paulo (str. 729.) navode 16. veljače 1391. kao dan smrti Ivana Paližne.

[2] Rački: „Izvadci iz kralj. osrednjega arkiva u Napulju za jugoslovjensku poviest“. („Arkiv za povjestnicu jugoslavensku“, knjiga VII. str. 32.—34.)

[3] Ibidem, str. 36.

[4] Rački: Izvadci iz kralj. osrednjega arkiva u Napulju, str. 28.– 41.

Medjutim je Stjepana Tvrtka na prijestolju bosanskom naslijedio njegov brat Stjepan Dabiša. Ovaj zavlada takodjer u Hrvatskoj i Dalmaciji. Spljećani ga u povelji od 27. siječnja 1392. zovu „kraljem Srbije, Bosne i Dalmacije.“[5] Grad Trogir daje sebi 25. travnja 1392. od kralja Stjepana Dabiše potvrditi stare svoje pravice i povlastice.[6] Uz kralja Dabišu vrši u Hrvatskoj i Dalmaciji vlast ban Vuk Vukčić-Hrvatinić, koji izdaje naloge Spljetu, Trogiru, Klisu i Omišu.[7] Ban Vuk priznaje svojim kraljem Dabišu, a ne Ladislava Napuljskoga. Dabiši se dapače g. 1391. skoro pokorio i grad Zadar, koji je 8. rujna 1392. izabrao bana Vuka Vukčića i njegova podbana Ivana Mišljenovića za svoje prave gradjane i gradske vijećnike.[8] Ipak nije Dabiša naslijedio junački duh brata svoga, a još manje odlučnost njegovu. Napuljska pak stranka izgubi mnogo na ugledu, kada se g. 1393. doznalo, da se Ladislav hoće oženiti sa kćerkom sultana Bajazita, ne bi li — ma i turskom pomoću — Sigismunda zbacio sa prijestolja.[9]

Sigismund je poznavao slabost Stjepana Dabiše; zato odluči, da će se s njime poslužiti u borbi protiv ustaša hrvatskih. U tu svrhu već g. 1392. poruči Dabiši, da se želi s njime pomiriti. Ova se ponuda dopade kralju bosanskomu. Dabiša je naime vidio, kako Turci već kucaju na vrata države njegove. Ne će mu dakle biti na odmet prijateljstvo kralja Sigismunda, kojega brat Većeslav vlada u Češkoj i Njemačkoj. — Poslije nužnih dogovora i priprava sastanu se (mjeseca srpnja g. 1393.) obadva kralja u Djakovu. Dabiša je u Djakovo doveo svoju ženu Jelenu i mnogo vlastele bosanske; Sigismunda pak dopratiše dostojanstvenici i velikaši ugarski. Kraljevi se sporazumješe ovako: Sigismund priznade Dabišu zakonitim kraljem bosanskim. Dabiši ostaje čitava Bosna s onim dijelovima Hrvatske i Dalmacije, što ih je osvojio Stjepan Tvrtko; no zato se morade obvezati, da više ne će pomagati ustaše hrvatske. Poslije smrti Dabišine pripasti će Bosna poput Hrvatske i Dalmacije kralju Sigismundu kao „pravomu i zakonitomu vladaru“. U to ime Dabiša će već sada pozvati vlastelu bosansku, neka budu vjerna svomu budućemu kralju Sigismundu.[10]

Ovim je mirom Sigismund nadmudrio „miloga prijatelja“ svoga. Dabišinom se pozivu odazvaše mnogi velikaši bosanski. I vojvoda Hrvoje Vukčić-Hrvatinić pokori se 23. kolovoza 1393. kralju Sigismundu i kraljici Mariji, kao budućim vladarima svojim.[11] No braća Horvati smatrahu odsada kralja Dabišu izdajicom narodne stvari. Oni se kasnije dapače i zavade s njime. Nato uzme Dabiša snovati osvetu. Ivanu Horvatu darovao je kralj Stjepan Tvrtko god. 1390. grad Omiš na ušću rijeke Cetine; Dabiša pak 5. lipnja 1394. iz Sutjeske nalaže općinama na Bra-

[5] Farlati: Illyricum sacrum, knjiga III. str. 335.
[6] Lucius: „De regno Dalmatiae et Croatiae“ u Schwandtnerovom zborniku: „Scriptores rerum hungaricarum etc.“, svezak III. str. 416.
[7] Farlati: Illyricum sacrum, knj. III. str. 335. i 336.
[8] Memorie Pauli de Paulo, str. 730.
[9] Ljubić: Listine, knjiga IV. str. 317.
[10] Lucius: De regno Dalmatiae et Croatiae, str. 416.
[11] Fejér: Codex diplomaticus, knjiga X. svezak II. str. 158. i 159.

Hvaru i Korčuli, neka podju osvajati Omiš.[12] Ovaj grad pade doista koncem lipnja u ruke Stjepana Dabiše.

Braći Horvatima preostade još jedna jedina zaštita. To bijaše grad Dobor na rijeci Bosni. Ovu su tvrdju oni (valjda g. 1387.) sagradili, da im služi kao ishodište za provaljivanje u Slavoniju. Ali već koncem kolovoza 1394. prijedje preko Save kralj Sigismund s ovećom vojskom, u kojoj se nalazio takodjer Nikola Gorjanski, ban Hrvatske i Dalmacije. Sigismund osvoji i zapali grad Dobor; njegovi pak ljudi uhvate na bijegu braću Horvate i još neke prvake narodnoga pokreta hrvatskoga. Pun osvete počne se Sigismund vraćati u Ugarsku. Boraveći u Pečuhu, dade Ivana Horvata privezati konju za rep, te ga tako vući po ulicama gradskim. Poslije su krvnici — jošte živoga mučenika hrvatskoga — štipali usijanim kliještima, pa mu onda tijelo rasjekli na 4 komada. Pojedine dijelove tijela nesretnoga bana hrvatskoga dade Sigismund pribiti na gradska vrata u Pečuhu. Sa drugim sužnjima ode Sigismund dalje u Budim, gdje je na trgu sv. Jurja sudio strašan sud. Redomice dade pred sebe voditi velikaše i plemiće hrvatske. Od svakoga je tražio, da mu se pokloni i da moli za milost; ali nijedan nije toga htio učiniti. Zato su svi izgubili život. Tako pade 31 Hrvat. Sigismund je imao srca, da gleda to krvoproliće. Jedino je Pavlu Horvatu — kao svećeniku — poštedio život; no i njemu nestaje traga.[13]

Dok se jošte Sigismund nalazio kod Dobora, dodje pred njega bosanski kralj Dabiša. Sigismund zatraži obnovu djakovačkog ugovora, ali uz dodatak, da se Dabiša odreče Hrvatske i Dalmacije. Dabiša morade na to pristati, da se ne zarati sa Sigismundom, koji je uza se imao već pripravljenu vojsku.[14] Neko vrijeme iza toga podje hrvatski ban Nikola Gorjanski u južnu Hrvatsku. Pobijedivši bana Vuka Vukčića-Hrvatinića kod grada Knina, zaposjedne Gorjanski čitavu Hrvatsku i Dalmaciju.[15] Nato se Vuk Vukčić morade odreći banske časti, koja ostade jedinomu Nikoli Gorjanskomu.[16]

47. Krvavi sabor u Križevcu. Turski sultan Bajazit osvoji godine 1393. istočnu Bugarsku. Slijedeće godine provali preko Dunava, da pokori Vlašku (današnju zapadnu Rumunjsku). No Bajazit bude (10. listopada 1394.) potučen u bici „na Rovinah". U toj bici pade i „Kraljević Marko", sin bivšega kralja Vukašina. Marko se zajedno sa srpskim despotom Stjepanom Lazarevićem nalazio u turskoj vojsci. Početkom god. 1395. prijedje Bajazit ponovno preko Dunava. Vlaški vojvoda Mirča uteče pred njim u Erdelj, te zamoli pomoć od kralja Sigismunda. Ovaj sastavi oveću vojsku, u kojoj su bili takodjer banderiji hrvatskih velikaša (Ivana

[12] Vuletić-Vukasović Vid: „Dvie stare narodne izprave". („Viestnik hrv. arkeol. društva" god. 1883. str. 81. i 82.)

[13] Thuroczy: Chronica Hungarorum, str. 217. i 220.

[14] Fejér: Codex diplomaticus, knj. X. svezak II. str. 443., te svezak IV. str. 52.

[15] Fejér: Codex dipl., knj. X svezak IV. str. 666.

[16] Memorie Pauli de Paulo, str. 733. bilježi, da je 11. siječnja 1395. u Zadar došao „vojvoda Vuk, bivši ban".

Morovića, te Ivana i Nikole Gorjanskoga). Sigismundu podje za rukom, da je Turke istjerao iz Vlaške.[1]

Za odsutnosti Sigismundove umre (17. svibnja 1395.) kraljica Marija bez ikakova potomka. Mnogi velikaši uzmu govoriti, da je „Sigismund smrću svoje žene prestao biti kralj njihov"; zato su pregnuli, da sebi izaberu novoga kralja. Jednako je stvar shvaćala poljska kraljica Jadviga, mladja sestra Marijina. Njezin se dapače suprug Jagelo uze spremati, kako bi s oružjem u ruci naslijedio baštinu kralja Ljudevita Velikoga. No ostrogonski nadbiskup Ivan Kanižaj utvrdi klance na Karpatima, kuda se iz Poljske prelazi u Ugarsku. Malo pak iza toga osvane u Ugarskoj kralj Sigismund s pobjedonosnom vojskom svojom. Tako bude ponovno utvrdjena vlada njegova. — Ipak nije umio sačuvati svoje pravo u Bosni. Kad je naime 7. rujna 1395. u Sutjesci umro kralj Stjepan Dabiša,[2] ne htjedoše moćni velikaši bosanski ni čuti za okrutnoga Sigismunda. Oni za kraljicu izaberu Jelenu „Grubu", udovicu Dabišinu, premda je Bosna po ugovoru djakovačkom pripadala Sigismundu.

Sigismund je znao, da bi svoje prijestolje mogao najbolje utvrditi, steče li sjajnu pobjedu nad Turcima. On dakle proglasi, da će Turke g. 1396. baciti iz Evrope u Aziju. U to ime pošalje svoje poslanike u zapadnu Evropu, da brojne vitezove nagovore za sudjelovanje u slavnome ratu na Turke. Sigismund nadje velik odziv. Sama mu Francuska pošalje 10.000 momaka, medju tima 1000 vitezova, koje su vodili najodličniji velikaši. Dodjoše i vitezovi iz Engleske, Njemačke, Poljske i t. d. Sam Sigismund sakupi 30.000 banderijalaca i 16.000 erdeljskih pješaka, a najmi 20.000 plaćenika. Iz Hrvatske su velike čete doveli braća Gorjanski, pa Ivan Morović, Herman Celjski i Stjepan Lacković. Kada se toj vojsci pridružio vojvoda Mirča sa 10.000 Vlaha, brojila je ona do 100.000 ljudi, većinom na konjima. Može se reći, da tako birane vojske nije Evropa vidjela od vremena križarskih vojna. Pa ipak ju 25. rujna 1396. snadje potpun poraz kod Nikopolja u Bugarskoj. Pobjedu je odlučio despot Stjepan Lazarević, koji se sa 5000 Srba nalazio na turskoj strani. U strahovitoj bici pade 20.000 kršćana, a mnogo ih pogibe u Dunavu i na bijegu. Sultan Bajazit izgubi takodjer preko 30.000 Turaka; ali zato uhvati velik broj kršćana i sav tabor njihov.[3]

Vijest o nesretnoj bici kod Nikopolja brzo dopre u Hrvatsku. Turska pobjeda uzruja i velik dio Evrope. Tri dana poslije bitke pošalje sultan svoje konjaništvo u Srbiju. Turci prijedju i preko Save, te oplijene i popale Zemun i Mitrovicu. Kako im se nitko nije opirao, prolete konjanici turski čitavom Hrvatskom izmedju Save i Drave. Oni prodru dapače i u Štajersku, gdje zapale grad Ptuj, te se onda s velikim plijenom vrate u Tursku.[4]

[1] Thuroczy: Chronica Hungarorum, str. 218.
[2] Pucić M.: „Spomenici srpski", knjiga I. str. 3.
[3] Thuroczy: Chronica Hungarorum, str. 221. i 222. Šišić: „Bitka kod Nikopolja". (Glasnik zem. muzeja za Bosnu i Hercegovinu g. 1896. str. 49.—96.)
[4] Schiltberger: „Reisen", str. 57. (Izdao Neumann g. 1859. u Münchenu.) Fejér: Codex diplomaticus, knjiga X. svezak IV. str. 300.

Ovolika nesreća pobuni opet narod hrvatski. Svatko se pitao: gdje li je kralj Sigismund? Da se spasio, već bi se morao vratiti kući, kao što se vratiše velikaši ugarski i hrvatski. Ako li je poginuo kod Nikopolja ili na bijegu, onda treba birati novoga kralja. — Vrijeme je prolazilo, a da nitko nije znao, kakva li je sudbina stigla pobijedjenoga Sigismunda. Malo po malo pretegne uvjerenje, da je Sigismund mrtav. U Hrvatskoj se mnogi velikaši i plemići radovahu, što je napokon nestalo krvoloka, koji je uništio toliko odličnih obitelji naših. Bivši ban Stjepan Lacković, gospodar Medjumurja, proglasi Ladislava Napuljskoga kraljem ugarsko-hrvatskim. Lacković razvije veliku djelatnost. Za dinastiju anžuvinsku predobije mnoge hrvatske velikaše i plemiće. Medju ovima isticao se poznati nam već vlastelin Stjepan od Šimontornje.[5]

Lacković pozove Ladislava Napuljskoga, neka dodje po baštinu svoga oca Karla Dračkoga. No Ladislav je imao dosta posla u vlastitom kraljevstvu, gdje se borio s francuskim kraljevićem Ljudevitom. Zato nije mogao poći iz Italije. Ipak prihvati poziv, te Stjepana Lackovića i njegova rodjaka Stjepana od Šimontornje imenuje svojim namjesnicima u Ugarskoj i Hrvatskoj.[6] Lacković odmah preuzme vladanje u ime kralja Ladislava. Prva mu bijaše briga, da Hrvatsku i Ugarsku zaštiti od provala turskih. U tu svrhu pošalje k Bajazitu poslanike svoje. Oni su dobili zadaću, da ugovore mir s Turcima, pa da Ladislavu Napuljskom za ženu isprose kćer sultanovu.[7]

U to vrijeme puče glas, da je kralj Sigismund živ. On se kod Nikopolja spasio na ladji, koja ga po Dunavu poveze u Crno more i dalje u Carigrad. Ovdje nadje Sigismund mletačko brodovlje, koje ga 21. prosinca 1396. dovede u Dubrovnik. S njime se spasiše: ban Nikola Gorjanski, nadbiskup Ivan Kanižaj i grof Herman Celjski. Dubrovčani bijahu Sigismundu od prvoga časa vjerni podanici. Zato ga primu veoma lijepo i još mu dadu 2000 dukata za put.[8] Iz Dubrovnika ode Sigismund u Spljet, a odavle u Knin. Tu se zadržao dulje vremena, da uredi neke državne poslove. Istraživao je i krivnju svojih protivnika iz Zadra.[9]

Naravno da je Sigismund doznao za djelovanje Stjepana Lackovića Da tome učini kraj, zaputi se preko Topuskoga u Križevac, kamo sazove sabor hrvatski. Na taj sabor pozove Sigismund i protivnike svoje. Lacković dapače dobije „provodno pismo“ (salvum conductum), kojim kralj jamči, da mu se ne će ništa dogoditi, ako dodje na sabor. Lacković je povjerovao kraljevoj riječi, pa zaista dodje 27. veljače 1397. u Križevac. Ovdje se sastadoše pristaše kralja Sigismunda i Ladislava Napuljskoga. Pošto je Lacković svoje čete ostavio izvan tvrdje križevačke, poraste odvažnost protivnika njegovih. Naskoro se u sabornici porodi svadja, a onda i boj. Sigismundovci udare na Lackovića, te ubiju njega i neke drugove

[5] Thuroczy: Chronica Hungarorum, str. 223.
[6] To se razabire iz kasnijih listina kralja Sigismunda. (Fejér: Codex diplomaticus, knjiga X. svezak III. str. 417. i 558.)
[7] Fejér: ibidem.
[8] Nodilo Natko: „Chronica Ragusina Junii Restii“, str. 182. i 183.
[9] Memoriale Pauli de Paulo, str. 735.

njegove. Preostali privrženici Lackovićevi pobjegnu iz tvrdje k četama svojim. Ove se odmah uzmu spremati za juriš na tvrdju. No Sigismundovci bace s visoke kule u gradski opkop truplo nesretnoga Lackovića. Kada su vojnici vidjeli, da je već mrtav čovjek, za spas kojega bi voljni bili glavu dati, odoše ispred Križevca.[10]

Usprkos prolivenoj krvi nastavi kralj Sigismund sabor u Križevcu. Nastojao je, da stvori takve zaključke, koji bi umirili uzbudjeni narod hrvatski. Naročito je sabor odredio, da se imaju uspostaviti zanemareni sudovi. Podjedno budu izabrani kraljevi povjerenici, i to slavonski ban Detrik Bubek za Slavoniju, a zagrebački biskup Ivan i krbavski knez Butko za Hrvatsku i Dalmaciju.[11] Kad se nato Sigismund vraćao u Ugarsku, postavi mu Stjepan Prodavić, unuk nekadašnjega bana Mikca, zasjedu u Podravini. No Sigismund je uza se imao čete pristaša svojih, pomoću kojih nadvlada protivnike svoje. Prodavić uzmakne u svoj grad Sušicu (danas Gjurgjevac), gdje ga opsjedne kraljevska vojska. Videći, da se ne će moći održati, uteče Prodavić iz grada, te potraži zaklonište u Bosni.[12]

48. Ladislav Napuljski. Početkom g. 1398. provali u Bosnu turska vojska pod vodstvom Mahmut paše. Turci oplijene mnoga sela i gradove.[1] Ova nesreća oslabi položaj kraljice Jelene. Protiv nje ustanu moćni velikaši, na čelu im Hrvoje Vukčić-Hrvatinić i njegov rodjak Sandalj Hranić, te Pavao Radenović.[2] Velikaši skinu kraljicu Jelenu, a na prijestolje postave Stjepana Ostoju. Taj bijaše po svoj prilici nezakoniti sin kralja Stjepana Tvrtka.

Ova promjena u Bosni bijaše povreda djakovačkog ugovora, prema kojemu je kraljevsko prijestolje pripadalo Sigismundu. Zato i vidimo, da se kralj Sigismund sprema za rat. Najprije nastoji, da dodje do novaca, kojih mu je vazda manjkalo. U to ime založi na pr. Nikoli Frankopanu grad Ozalj sa čitavim kotarom za 17.000 dukata.[3] Na proljeće g. 1398. ode Sigismund u Slavoniju, da osobno rukovodi ratne priprave. Nalazimo ga 16. ožujka u Djakovu, od 9. travnja do 16. svibnja u Iloku, 29. svibnja u Gorjanu, a od 2. do 9. lipnja u Požegi. Otvoreno prijeti kralj vojvodi Hrvoju, koga u pismu na Trogirane okrivljuje, da je sporazuman s Turcima.[4] Sigismund je i provalu u Bosnu udesio tako, da će izravno udariti na Dolnje Krajeve, koji pripadaju Hrvoju. Rat započe u srpnju g. 1398. Sigismund dopre do srednjega toka rijeke Vrbasa. Ovdje ga je valjda junački Hrvoje razbio ili barem prestrašio, jer Sigismund brzo uzmiče u Slavoniju. Preko Grede, Moslavine i Čazme vrati se osramoćeni kralj u Ugarsku. Hrvoje pak osvoji čitavu dubičku županiju, koja je pripadala

[10] Thuroczy, str. 227. Memoriale Pauli de Paulo, str. 736.
[11] Kerchelich: Historia ecclesiae Zagrabiensis, str. 249.
[12] Fejér: Codex diplomaticus, knjiga X. sv. II. str. 558.–560.

[1] Novaković: „Srbi i Turci“, str. 256.
[2] Jovan Radović: „O knezu Pavlu Radenoviću“, str. 15.
[3] Fejér: Codex diplomaticus, knj. X. sv. II. str. 546.
[4] Lucius: „De regno Dalmatiae et Croatiae“, kod Schwandtnera, III. 417.

vranskomu prioru Mirku Bubeku. Ovaj važan trokut izmedju Une i Save ostade Hrvoju sve do godine 1402.[5]

Sigismund nije imao vremena, da opere sramotu svoju. Morade naime g. 1399. poći u Češku, da obrani vladu svoga brata Većeslava i da spasi ugled obitelji Luksemburg. U Češkoj ostade Sigismund i g. 1400., kad je Većeslav izgubio njemačko prijestolje. Za Sigismundove odsutnosti vlada Ugarskom palatin Detrik Bubek, a Hrvatskom, Dalmacijom i Slavonijom silni ban Nikola Gorjanski. Ipak se u to vrijeme skovala urota protiv Sigismunda. Velikaši nijesu mogli dulje podnašati zloporabe Sigismundove. On je naime u Ugarsku i Hrvatsku dovodio Nijemce, Poljake, Čehe i druge tudjince, pa im dijelio imanja i časti. Tako je primjerice grofu Hermanu Celjskomu 14. kolovoza 1397. darovao grad Varaždin, a 17. kolovoza 1397. velika imanja Vinicu i Veliki Tabor.[6] Sigismund je još na saboru u Temešvaru (29. rujna 1397.) svečano obećao, da tudjincima više ne će dijeliti kraljevska imanja, pa ni svjetovna ni duhovna dostojanstva.[7] Ipak nije ostao vjeran obećanju svome. Herman Celjski dobio je opet 27. siječnja 1399. čitavu zagorsku župu, u kojoj bijahu tvrdje: Krapina, Lobor, Oštrc, Belec, Trakošćan, Lepoglava, Kostel i Cesargrad.[8] Uz to se Sigismund mnogima zamjerio velikom rasipnošću svojom; otkako pak postade udovac, okaljao se nebrojenim preljubima. Na čelo urotnika stupe: ostrogonski nadbiskup Ivan Kanižaj i palatin Detrik Bubek. — Kada se Sigismund vratio u Budim, udju urotnici 28. travnja 1401. u kraljevski dvor. Sigismund bude uhvaćen i zatvoren u Višegrad. Neki velikaši htjedoše kralja Sigismunda ubiti, kako je g. 1386. bio ubijen Karlo Drački. Od toga odvrati ih ban Nikola Gorjanski, koji odvede Sigismunda u svoj grad Šikloš, gdje ga je čuvao.[9] Velikaši udare sada na mnoge tudjince, te ih protjeraju ili zarobe. No kada se počelo raspravljati o pitanju, tko će Sigismunda naslijediti, ne mogahu se urotnici složiti. Ipak je najviše izgleda imao Ladislav Napuljski. Za njega uze raditi papa Bonifacije IX. onako, kako je (upravo sto godina prije toga) papa Bonifacije VIII. radio za Karla Roberta. Po želji papinoj pristanu uz Ladislava Napuljskoga mnogi biskupi ugarski i hrvatski. U gradovima dalmatinskim počne za Ladislava raditi Hrvoje Vukčić, koji bijaše (još od g. 1391.) njegov generalni vikar u Hrvatskoj i Dalmaciji. Protiv Ladislava Napuljskoga ustade svom odlučnošću ban Nikola Gorjanski. Ban se bojao, da će mu Ladislav oteti velika imanja, što ih je stekao upravo kao odlučan pristaša Sigismundov. Jednako je osjećao grof Herman Celjski. Uz njih pristanu također zagrebački biskup Eberhard i mačvanski ban Ivan Morović. Novcem, obećanjima i nagovaranjem sklone napokon Gorjanski u kolovozu 1401. većinu velikaša, da Sigismundu vrate prijestolje. Čim se Sigismund domogao slobode, odmah sazove sabor u Papu (kod Stolnoga Biograda),

[5] Rački: Pokret na slavenskom jugu. („Rad", knj. IV. str. 31. i 32.)
[6] Fejér: Codex diplomaticus, knj. X. sv. II. str. 418.—429.
[7] Kovachich Martin: „Supplementum ad vestigia comitiorum", knj. I. str. 292.
[8] Katona: „Historia critica regum Hungariae", sv. XI. str. 476. i 477.
[9] Thuroczy: Chronica Hungarorum, str. 224.

gdje 29. listopada 1401. oprosti svim protivnicima svojim.[10] — Sigismund se osloboditeljima svojim pokazao zahvalnim. Gorjanskomu obeća godišnju nagradu od 1000 dukata. Uz to se zaruči sa 9-godišnjom Barbarom Celjskom, mladjom kćerkom Hermana Celjskoga. Na proljeće g. 1402. bude Nikola Gorjanski imenovan i palatinom ugarskim mjesto Detrika Bukeka.[11]

Sigismund nije imao djece. Zato imenuje (16. kolovoza 1402.) svoga nećaka Albrehta IV. Habsburškoga nasljednikom svojim za slučaj, ako bi (Sigismund) umro bez muških potomaka.[12] Sigismund prinudi i sabor u Požunu, da je 21. rujna 1402. vojvodi Albrehtu priznao nasljedstvo. Od hrvatskih velikaša potpisali su odnosnu ispravu: krbavski knezovi Ivan i Karlo, vranski prior Mirko Bubek, palatin Nikola Gorjanski i njegov brat Ivan, zagrebački biskup Eberhard Alben, spljetski nadbiskup Andrija, mačvanski ban Ivan Morović, pa Nikola Tot od Susjedgrada, Andrija Hercog od Orahovice i Filip od Korogja.[13] Dva dana iza toga proglasi Sigismund vojvodu Albrehta svojim namjesnikom u Ugarskoj.[14] No čim se sabor razišao, pojavi se u Ugarskoj veliko nezadovoljstvo. Mnogi dostojanstvenici i velikaši pristanu uz Ladislava Napuljskoga.

Medjutim je u Hrvatskoj i Dalmaciji vojvoda Hrvoje Vukčić neumorno radio za Ladislava. U tome ga je radu pomagao njegov šurjak Ivan Nelipić, knez cetinski. U lipnju g. 1401. obeća Hrvoje zaštitu gradu Zadru, ako Zadrani „podignu zastavu prejasnoga kralja Ladislava". Za taj slučaj pomagat će Zadranima takodjer bosanski kralj Ostoja.[15] Hrvoje pozove i druge dalmatinske gradove, neka ostave kralja Sigismunda. Trogirani odgovore 21. studenoga 1401., da će se pozivu odazvati, ako isto učine Zadar i Šibenik.[16] Zadrani se izjave spremni, da priznaju kralja Ladislava Napuljskoga, ali pod uvjetom, da im pripoji otok Pag i da im vrati prihod gradske tridesetnice, koji im je oteo kralj Sigismund.[17] Medjutim se grad Spljet zavadio s Hrvojem. Spljećani zauzmu Hrvojev grad Omiš,[18] našto Nelipić zaposjedne tvrdi Klis, odakle je zaprijetio Spljetu i Trogiru.[19] Hrvoje i Nelipić napokon izradiše, da se gradovi Trogir i Šibenik 13. svibnja 1402. odmetnuše od Sigismunda. Toga dana dodjoše u Sinj po 3 odaslanika grada Trogira i Šibenika, da se dogovore s Hrvojem Vukčićem i s Ivanom Nelipićem. Ovi dadoše Trogiranima povelju, kojom im potvrdjuju stare povlastice.[20] Jednaku povelju dobio je i grad Šibenik, komu potvrdiše i posjed nekih zemalja.[21] Drugi su gradovi dalmatinski još kolebali. Zadar se odlučio tekar 27. kolovoza 1402., primivši sutradan

[10] Fejér: Codex diplomaticus, knj. X. sv. IV. str. 75.
[11] Ibidem, str. 158.
[12] Fejér: Codex diplomaticus, knj. X. sv. IV. str. 130.—132.
[13] Ibidem, str. 134.—140.
[14] Fejér: Codex diplomaticus, knj. X. sv. IV. str. 142.—144.
[15] Lucius: „De regno Dalmatiae et Croatiae", str. 418. i 419.
[16] Rački: „Notae Joannis Lucii" u „Starinama", knj. XIII. str. 255.
[17] Lucius: De regno Dalmatiae et Croatiae, str. 419.
[18] Ljubić: Listine, knj. IV. str. 451.
[19] Rački: Notae Joannis Lucii, str. 255.
[20] Fejér: Codex diplomaticus, knj. X. sv. IV. str. 159.
[21] Ljubić: Listine, knj. IV. str. 461.

u svoju luku ratno brodovlje, što ga je doveo maršal Vjekoslav Aldemarisco, koga je kralj Ladislav Napuljski 17. lipnja 1402. imenovao svojim namjesnikom u Ugarskoj, Hrvatskoj, Dalmaciji i Slavoniji.[22] Aldemarisco podje 6. rujna 1402. opsjedati grad Vranu. Sa sobom je Aldemarisco poveo 300 Napuljaca i 400 Zadrana; njemu je u pomoć Hrvoje poslao 500 konjanika.[23] Kada se 12. listopada predala Vrana, podje Aldemarisco 19. listopada opsjedati grad Ljubač kod Nina. Zauzevši ga 20. listopada, krene 25. listopada prema Spljetu.[24] Ovaj grad bez otpora priznade Ladislava, našto Aldemarisco 6. siječnja 1403. potvrdi slobodštine grada Spljeta.[25] Sigismundu se iznevjerio takodjer bogati Nikola Frankopan, sin osloboditelja kraljice Marije. Ladislav Napuljski nagradio je Nikolu Frankopana time, što mu je 26. siječnja 1403. darovao grad Okić s ogromnim imanjem.[26] Istodobno je za Ladislava u Ugarskoj radio nadbiskup Kanižaj. Neki se biskupi i velikaši početkom g. 1403. u Velikom Varadinu sastanu i zavjere, da će mjesto Sigismunda postaviti na prijestolje Ladislava. U Slavoniji pristade uz Ladislava osobito niže plemstvo, koje se o tome izjavilo na saborima u Slatini i u Požegi.[27] Ondje se pojavio takodjer Nikola Horvat, sin nesretnoga bana Ivana. Ipak je u Slavoniji jaka stranka Sigismundova, koju vode knezovi Blagajski, požeška vlastela Berislavići, braća Gorjanski, Ivan Morović i Pavao Zrinski. Zato je u Slavoniji na proljeće g. 1403. došlo do gradjanskoga rata, u kojem bude Ivan Morović teško ranjen, a imanja knezova Gorjanskih nemilo poharana. Novi Sigismundov ban Pavao Bisen (Bessenyö) provali u južnu Hrvatsku, ali ga ondje dočeka vranski prior Mirko Bubek, koji je takodjer pristao uz Ladislava Napuljskoga, te je vodio Hrvojine čete. Ban bude potučen i uhvaćen, pa odveden u Zadar, gdje ga Bubek predade Aldemariscu.[28]

Početkom g. 1403. pozovu Ladislava njegove pristaše, neka dodje u Hrvatsku. Ovomu se pozivu Ladislav odazove polovicom g. 1403. U Zadar doplovi 9. srpnja 12 velikih brodova napuljskih s vitezovima, plaćenicima, konjima i žitom. Sutradan stiže u Zadar vojvoda Hrvoje s Nelipićem i s mnogo vlastele bosanske. Kralj Ladislav dodje na 19. srpnja. Sa sobom je doveo barune i plemiće svoje. Gradjani ga primiše veoma lijepo. Dva dana iza kralja primaknu se Zadru nadbiskupi: ostrogonski i kaločki, biskupi: zagrebački, gjurski, njitranski i vesprimski, bivši palatin Bubek, te mnogi velikaši i plemići iz Ugarske i Hrvatske. Kralj im s napuljskom gospodom podje u susret do gradskih vratiju. Sutradan (22. srpnja) počelo se vijećati o načinu, kako valja obaviti krunisanje. Ladislav je tražio, neka ga krune u Zadru; ugarski pak dostojanstvenici predlagahu, neka Ladislav s njima podje u Stolni Biograd, gdje se krunišu kraljevi ugarski.

[22] Memoriale Pauli de Paulo, str. 746. i 747.
[23] Ibidem, str. 747.
[24] Memoriale Pauli de Paulo, str. 748.
[25] Lucius: De regno Dalmatiae et Croatiae, str. 420.
[26] Kukuljević: „Izvadci iz kralj. osrednjeg arkiva u Napulju". („Arkiv za povjestnicu jugoslavensku", knj. VII. str. 43.)
[27] Fejér: Codex diplomaticus, knj. X. sv. IV. str. 195.—199.
[28] Ibidem, str. 298. Memoriale Pauli de Paulo, str. 749.

No Ladislavu je pred očima lebdila sudbina nesretnoga oca njegova. On se u Stolnom Biogradu ne bi osjećao sigurnim, dočim kod Zadra ima za obranu 30 ratnih ladja. Posredovanjem papinog poslanika Angela Acciaiola bude napokon 30. srpnja 1403. odlučeno, da će se Ladislav kruniti u Zadru.[29]

Ladislava je 5. kolovoza 1403. u stolnoj crkvi zadarskoj okrunio ostrogonski nadbiskup Ivan Kanižaj. O krunisanju svome piše Ladisav još isti dan mletačkomu duždu Mihalju Stenu ovo: „Uz najveće odobravanje sviju i uz najsilnije oduševljenje primismo na glavu svetu krunu (diadem), u desnicu žezlo, a u ljevicu jabuku“.[30] To je zadnje krunisanje na zemljištu hrvatskom. Kakvom li se krunom krunio Ladislav Napuljski? Sigismund rado ističe, da se Ladislav nije krunio krunom sv. Stjepana.[31] Ova se kruna čuvala u Višegradu, gdje ju Sigismund koncem kolovoza 1403. pokazuje velikašima i narodu, da dokaže nezakonitost krunisanja Ladislava Napuljskoga. Radi kratkoće vremena nije se mogla kruna dobaviti iz Napulja. Morahu se dakle krunidbeni rekviziti dobaviti iz kojega grada u Dalmaciji. Zvonimirova kruna i drugi krunidbeni znakovi čuvahu se po svoj prilici u Spljetu. Kralj Ladislav izrično kaže, da je kod krunisanja upotrebljena ne samo kruna, već i žezlo i jabuka. Isti krunidbeni znakovi upotrebljeni su god. 1076. prigodom krunisanja Dmitra Zvonimira. Ladislav se dakle u Zadru doduše krunio za hrvatskoga i ugarskoga kralja, ali vjerojatno hrvatskom krunom. Na tu misao dovodi nas činjenica, da Hrvati priznavaju Ladislava kraljem svojim, dočim ga još iste godine ostavljaju njegove pristaše u Ugarskoj. A možda bi se tako dala protumačiti i zagonetka, da iza toga nestaje svaki trag hrvatskoj kruni. Nije li ju plašljivi Ladislav sa sobom odveo u Napulj?

Ladislav je učvršćenje prijestolja svoga očekivao od požrtvovnosti pristaša svojih, odnosno od nesreće suparnika svoga. No Sigismunda je i nadalje pratila sreća. Njegovi privrženici (Nikola Gorjanski i Šćibor Šćiborić) brzo razbiju ustaške vojske i umire Ugarsku; Sigismund pak proglasi 8. listopada 1403. opću amnestiju (pomilovanje) za sve ugarske i hrvatske ustaše, koji mu se pokore do stanovitoga roka.[32] Amnestiju prihvate mnogi velikaši, medju ostalima takodjer Detrik Bubek i braća Kanižaji.[33] Manje je odziva Sigismund našao kod Ladislavovih pristaša u Slavoniji; zato im 4. i 6. studenoga oduze njihove posjede, pa ih razdijeli privrženicima svojim. Tom prigodom steče ban Ladislav Grdjevački gradove Vočin i Orahovicu.

Ladislav Napuljski ostade u Hrvatskoj samo 3 mjeseca. U to je vrijeme i vršio kraljevsku vlast. Tako je primjerice 6. kolovoza potvrdio povlastice gradu Spljetu, 16. kolovoza Šibeniku, 31. kolovoza Trogiru, a 14. kolovoza otoku Braču.[34] No čim je doznao za nevjeru svojih privrže-

[29] Monumenta Vaticana, historiam regni Hungariae illustrantia, series I. tomus IV. (Bullae Bonifacii IX., str. 611.—616.) Rački: Pokret na slavenskom jugu, str. 59.—64.
[30] Ljubić: Listine, knj. IV. str. 479. i 480.
[31] Fejér: Codex diplomaticus, knj. X. sv. IV. str. 199. i 311.
[32] Fejér: Codex diplomaticus, knj. X. sv. IV. str. 225.—229.
[33] Ibidem, str. 230.—233.
[34] Lucius: De regno Dalmatiae et Croatiae, str. 420.

nika u Ugarskoj, prestraši se i pomisli na povratak u Napulj. Mjeseca studenoga ode Ladislav iz Zadra put južne Italije.[35] Kralj je po svoj prilici prije odlaska posjetio grad Trogir, gdje se 31. listopada 1403. čine pripreme za njegov doček.[36]

49. Herceg Hrvoje. Prije odlaska svoga našao je kralj Ladislav čovjeka, koji će zastupati stvar njegovu. Ladislav naime postavi Hrvoja Vukčića Hrvatinića svojim „glavnim namjesnikom u Ugarskoj, Hrvatskoj, Dalmaciji i Bosni". Da ga pak nagradi za dosadašnju privrženost, imenuje Ladislav svoga namjesnika „hercegom spljetskim"; podjedno mu dade grad Spljet i otoke: Brač, Hvar i Korčulu kao samostalno vladanje. Odsada je herceg Hrvoje pravi vladar. On imade svoje dvorove u Jajcu (za Dolnje Krajeve) i u Spljetu (za Hrvatsku i Dalmaciju). Na Hrvojevim se dvorovima kupe „vojvode" i „knezovi", koje on u poveljama svojim navodi kao svjedoke. Hrvoje drži vlastitu vojsku i kuje posebne novce, a tudjim državama šalje poslanike svoje. Njemu već 4. studenoga 1403. pripada naslov: „herceg Spljeta, potkralj (vicerex) Dalmacije i Hrvatske, najveći vojvoda bosanski i knez Dolnjih Krajeva".[1]

U čudan položaj dodje bosanski kralj Stjepan Ostoja. On bijaše sve do zadnjega časa uvjeren, da Ladislav Napuljski ne će nikada doći u Hrvatsku. Naprotiv se Ostoja nadao, da će poput svoga oca Tvrtka zavladati Hrvatskom i Dalmacijom u ime kralja Ladislava. U toj se dakle nadi prevario. Uz to je toliko porasla moć vojvode Hrvoja, da je taj mnogo jači od samoga kralja Ostoje. Sve ovo odvrati Ostoju od Ladislava Napuljskoga. Ostoja se posredovanjem mačvanskoga bana Ivana Morovića početkom studenoga 1403. pomiri sa Sigismundom; priznade ga naime vrhovnim gospodarom svojim, kao što je to godine 1394. učinio Stjepan Dabiša.[2]

Ovaj mir nije bio Dubrovčanima po ćudi. Njima je Ostoja g. 1403. popalio mnoga sela, sasjekao vinograde i oteo primorje izmedju Dubrovnika i Stona. Sve je to činio tobože zato, što Dubrovčani ostadoše vjerni Sigismundu, premda se ostala Dalmacija poklonila Ladislavu.[3] Da bi satrli Ostoju, slože Dubrovčani protiv njega skoro sve knezove bosanske. Ovi se u lipnju g. 1404. sastanu, zbace s prijestolja Ostoju, pa za kralja izaberu Tvrtka Tvrtkovića, zakonitoga sina slavnoga Stjepana Tvrtka.[4]

Ostoja poleti u Budim, te zamoli pomoć od kralja Sigismunda. Ovaj zapovjedi banu Moroviću, neka Ostoju odvede u njegov glavni grad Bobovac. Morović izvrši taj nalog, te Ostoja i nadalje (uz ugarsku posadu) sjedi u Bobovcu kao naslovni kralj bosanski.[5] Ipak nije vladao ni on ni

[35] Ibidem, str. 422.
[36] Rački: Notae Joannis Lucii. („Starine", knj. XIII. str. 258.)

[1] Lucio: Memorie di Traù, str. 384.
[2] Fejér: Codex diplomaticus, knj. X. sv. IV. str. 388.
[3] Nodilo: Chronica Ragusina Junii Restii, str. 193.—206.
[4] Pucić: Srpski spomenici, str. 52.—54.
[5] O tome uspjehu pripovijeda kralj Sigismund u povelji od 29. kolovoza 1405., gdje iznosi sve Morovićeve zasluge (Fejér: Codex dipl., knj. X. sv. IV. str. 388.)

Tvrtko Tvrtković, nego moćni velikaši, naročito: herceg Hrvoje, vojvoda Sandalj Hranić i knez Pavao Radenović. Toga nije mogao trpjeti Sigismund. Zato se g. 1405. spremi za borbu s velikašima bosanskim. Na čelu vojske svoje podje Sigismund početkom rujna osobno u rat. Pratili su ga njegovi banovi, zatim palatin Nikola Gorjanski, pa grof Herman Celjski i mnogi odlični velikaši ugarski. Sigismund podje najprije u Hrvatsku, te zauzme grad Bihać (na Uni), u kome se nalazila znatna posada Ladislava Napuljskoga.[6] No u samoj Bosni nije Sigismund ništa polučio, premda se ljuto prepadoše protivnici njegovi; Sandalj Hranić i Pavao Radenović pomišljahu dapače na bijeg u Dubrovnik, gdje su sebi ishodili zakloništa.[7]

Vrativši se iz Bosne, ode Sigismund u Krapinu. Ovdje se 15. studenoga 1405. vjenčao sa Barbarom Celjskom. Sutradan objavi Sigismund svojim podanicima, da je želeći sreću državi svojoj — opet stupio u brak; krunisanje kraljice Barbare obavit će se svečanim načinom krunom sv. Stjepana 8. prosinca 1405. u Stolnom Biogradu.[8] Ova ženidba pomože Sigismundu do konačne prevlade nad Hrvatima. Preko supruge svoje postade naime Sigismund rodjakom najmoćnijih porodica hrvatskih. Starija Barbarina sestra Jelisava bijaše udata za Nikolu Gorjanskoga, a njezin brat Fridrik oženjen s Jelisavom, sestričnom Nikole Frankopana; ovaj pak Frankopan imao je za ženu Doroteju, sestru Nikole Gorjanskoga. Još je Nikola Gorjanski bio u svojti sa knezovima Blagajskim, a Frankopan s Kurjakovićima (u Krbavi) i sa Šubićima Zrinskim. Svi su ovi odsada mislili, da rade za interese obitelji svoje, ako što izdašnije pomažu svoga rodjaka Sigismunda. Kako je pak Sigismund umio nagradjivati svoje pristaše, najbolje se vidjelo po tom, što je 25. svibnja 1405. grofu Hermanu Celjskomu dao cijelo Medjumurje sa gradom Čakovcem.[9] Na proljeće g. 1406. imenuje Sigismund svoga tasta Hermana Celjskoga „banom Dalmacije, Hrvatske i Slavonije“. Herman je krjepko vladao izmedju Velebita i Drave, a prviput se kao ban spominje u listini od 15. travnja 1406.[10]

Sigismund je sada mogao nastaviti borbu za Bosnu. Ljeti g. 1406. provali u Bosnu vojska, koju je vodio temešvarski vojvoda Pipo od Ozore.[11] Pipo je opljačkao velik dio Bosne, pa se onda nastanio u Bobovcu, da štiti kralja Ostoju. U kolovozu g. 1407. sastavi Sigismund 2 vojske, koje će pokoriti Bosnu. Jedna vojska prodre dolinom Vrbasa prema Dolnjim Krajevima, ali ju Hrvoje zaustavi na putu. Drugu vojsku povede Sigismund osobno dolinom rijeke Bosne i dopre 11. rujna do Bobovca.[12] Sigismund je doduše zastrašio velikaše bosanske, ali uspjeha ne postiže nikakova. On se naime na toj vojni razbolio, radi čega nije ni došlo do ozbiljna boja.

[6] Fejér: Codex diplomaticus, knj. X. sv. IV. str. 397. i 724.
[7] Pucić: Srpski spomenici, str. 66. i 69.
[8] Codex Zichy, volumen V. str. 416.
[9] Šišić: Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba, str. 192.
[10] Codex Zichy, vol. V. str. 436.
[11] Narodna mu pjesma dade ime: „Filip Madžarin“, premda bijaše Pipo porijeklom Talijan iz Firence.
[12] Fejér: Codex diplomaticus, knj. X. sv. IV. str. 583.

Medjutim je papom u Rimu postao Grgur XII., protivnik Ladislava Napuljskoga. Pošto se u Bosni nalazilo mnogo bogumila, domisli se Sigismund, da bi tu zemlju mogao pokoriti pomoću „križarske“ vojske. Na njegovu molbu pozove papa 9. studenoga 1407. kršćanski svijet na križarsku vojnu, koju će voditi kralj Sigismund.[13] Tako se ljeti g. 1408. sakupilo 60.000 ljudi; medju tima bilo je mnogo Poljaka. Mjeseca rujna steče Sigismund izdajom nekih Bošnjaka odlučnu pobjedu. Sam kralj Tvrtko Tvrtković bude uhvaćen zajedno sa 126 velikaša i plemića bosanskih. Krvoždni Sigismund dade zarobljenicima pod gradom Doborom odrubiti glave, a tjelesa im s visoke pećine sunovratiti u rijeku Bosnu. Jedini kralj Tvrtko bude pomilovan, te ga Sigismund odvede sa sobom u Budim.[14]

Pobjedom kod Dobora postade Sigismund gospodarem Bosne. No u Bosni bijaše kroz toliko godina žarište pokreta hrvatskoga. Na Bosnu se naime prislanjahu Sigismundu protivni Hrvati. Ovima sada nestade jedinog uporišta. Prvi je to uvidio Ivan Nelipić, knez cetinski i kliški. Zato on ode u Budim, te se pokloni Sigismundu kao kralju svome, našto mu Sigismund 13. studenoga 1408. potvrdi sva njegova imanja.[15] Koncem g. 1408. podje u Budim i herceg Hrvoje, da se pomiri sa dosadašnjim protivnikom svojim. Sigismunda je Hrvojev dolazak veoma obradovao. Rado mu 6. siječnja 1409. potvrdi sve dotada stečene časti i posjede;[16] uz to ga imenuje vitezom „zmajeva reda“, što ga je Sigismund osnovao 12. prosinca 1408. Kralj odabere dapače Hrvoja za kuma svojoj kćeri Jelisavi, koju je upravo tada porodila mlada kraljica Barbara.

Možda je Hrvoja na pomirenje sklonula vijest, da Ladislav Napuljski pregovara s Mlečanima o Dalmaciji i Hrvatskoj. Ovi su pregovori počeli još 18. srpnja 1408.[17] Tada je naime već Sigismund skupio križarsku vojsku, te se Ladislav bojao, da će njegov suparnik udariti na Hrvatsku i Dalmaciju. Početkom prosinca g. 1408. ponudi Ladislav republici mletačkoj, neka od njega otkupi čitavu Dalmaciju i Hrvatsku za 300.000 dukata. Mlečani mu 12. prosinca 1408. odvratiše, da je ova svota previsoka, jer je Dalmacija tako opustošena, da nema gotovo nikakvih dohodaka.[18] Medjutim se bitno umanjio opseg države Ladislavove. Herceg Hrvoje naime otkine od nje velik svoj posjed (gradove: Spljet i Omiš, otoke: Brač, Hvar i Korčulu, te čitavu „Krajinu“ izmedju ušća Cetine i Neretve), a Nelipić župu cetinsku i grad Klis. Zato Ladislav snizi Dalmaciji cijenu 30. siječnja 1409. na 200.000, a 4. veljače na 150.000 dukata.[19] Kada se pak Sigismundu 7. veljače 1409. pokorio grad Trogir,[20] a poslije takodjer Šibenik,[21] ostade Ladislavu jedino Zadar s Novigradom, Vranom i otokom Pa-

[13] Theiner: Monumenta Hungariae, knj. II. str. 179.
[14] Windecke: Historia Sigismundi imperatoris. (Pray: Annales, svez. II. str. 226.)
[15] Lopašić: „Spomenici Tržačkih Frankopana“. („Starine“, knj. XXV. str. 321.)
[16] Lucius: De regno Dalmatiae et Croatiae, str. 423.
[17] Ljubić: Listine, knj. V. str. 130.—133.
[18] Ljubić: Listine, knj. V. str. 142.—144.
[19] Ibidem, str. 155.—158.
[20] Rački: Notae Joannis Lucii, str. 264.
[21] Ljubić: Listine, knj. V. str. 181.—199.

gom. Ovaj ostatak svoje državine u Hrvatskoj i Dalmaciji zajedno sa svima svojim pravima na Dalmaciju prodade Ladislav republici mletačkoj za 100.000 dukata. Ugovor su njegovi poslanici 9. srpnja 1409. potpisali u Mlecima.[22]

Poslanicima kralja Ladislava dade republika mletačka 24. kolovoza 1409. pismenu potvrdu, da je od njih u potpunom redu primila Zadar, Vranu, Novigrad i otok Pag.[23] Zadrani se pobuniše, kada su čuli, da ih je njihov kralj toli sramotno prodao. No Mlečani su znali grad primiriti; republika dapače imenuje (5. rujna 1409.) sve Zadrane pravim gradjanima mletačkim.[24] Za ovom se čašću pojagme stanovnici gradova: Nina i Raba, te se još u rujnu g. 1409. podvrgnu vlasti mletačkoj. Republika je 16. rujna svojim providurima naložila, neka zaposjednu Rab i Nin.[25] Nato osvoje Mlečani takodjer otoke: Cres i Lošinj (nekada Osor), koji su od g. 1397. pripadali knezovima Gorjanskim. Već 13. prosinca 1409. nalaze se Cres i Osor u vlasti mletačke republike, koja izdaje odredbe glede izbora kneza ovih otoka.[26]

Ovi uspjesi pobudiše u republici mletačkoj nadu, da bi doista mogla prevladati u čitavoj Dalmaciji. Republika je 23. rujna 1409. raspisala godišnje nagrade za one Šibenčane, koji će mletačkomu providuru predati gradske utvrde.[27] Kada to nije koristilo, naloži republika 25. listopada 1409. providuru Petru Loredanu, neka sa brodovljem podje pred Šibenik.[28] Loredano pozove grad, neka se predade; no gradjani odbiju poziv. Nato počne Loredano opsjedati Šibenik. Gradski knez Ivan Nelipić pošalje u Šibenik 300 momaka. Gradu pomagahu i susjedni Trogirani, jer su znali, da bi Mlečani iza pada Šibenika udarili na Trogir.[29] Početkom g. 1410. dodje napokon u Šibenik i pomoćna vojska, koju je poslao kralj Sigismund. Tako se Šibenik održao gotovo 2 godine. Da prikrije svoj neuspjeh, kupi republika mletačka iza dugog pogadjanja 13. travnja 1411. za 5.000 dukata gradove Ostrovicu i Skradin, kojima je Ladislav Napuljski g. 1407. nadario humskoga vojvodu Sandalja Hranića.[30] Hercegu Hrvoju pripadahu gradovi: Spljet i Omiš, otoci: Brač, Hvar i Korčula, te cijela Krajina (primorje izmedju Neretve i Cetine). Hrvoje se uplašio, da će Mlečani okupirati cijelu Dalmaciju, dakle i njegove posjede. Zato pošalje u Mletke svoje poslanike, da zapitaju republiku, kako će se držati prema njemu; podjedno zatraži, da mu republika dade naslov „herceg spljetski", jer je u listini mletačkih gradjana od g. 1393. ubilježen samo pod imenom „vojvoda bosanski". Republika je nato 8. travnja 1410. odgovorila Hrvoju, da će njegove posjede pustiti na miru, ako se Hrvoje ne priključi mle-

[22] Lucius: De regno Dalmatiae et Croatiae, str. 424.
[23] Ibidem, str. 216.
[24] Ljubić: Listine, knj. VI. str. 7.—11.
[25] Ibidem, str. 18.
[26] Ljubić: Listine, knj. VI. str. 45.
[27] Ibidem, str. 22.—24.
[28] Ljubić: Listine, knj. VI. str. 36.-41.
[29] Ibidem, str. 38. i 58.—60.
[30] Ljubić: Listine, knj. VI. str. 118., 124., 127., 131. i 147.—149.

Knezovi Nelipići.

Vojvoda Nelipić, knez kninski g. 1322.—1327. i spljetski g. 1327., umro u lipnju g. 1344. Žena mu: Vladislava, kći Kurjakovića, kneza Krbavskoga.

Ivan Nelipić, knez cetinski, spominje se g. 1344.—1376., župan vrbaski i sanski g. 1365. Žena mu: Margareta, spominje se kao udovica g. 1385.—1410.

Kći *N. N.* Muž joj: Bartol, knez krčki, modruški i senjski.

Ivan (Ivaniš), spominje se počevši od g. 1383., a umro g. 1434. Knez Trogira od g. 1393., Klisa 1402., Spljeta 1403., Rame 1406. i Omiša 1416. Ban god. 1416., samozvani ban Dalmacije i Hrvatske g. 1419.—1434. Žena mu Jelisava.

Jelena (Jelinica); 1. muž joj: herceg Hrvoje Vukčić Hrvatinić; 2. muž joj: Stjepan Ostoja, kralj bosanski.

Katarina. Muž joj: Ivan, sin krčkoga kneza Nikole Frankopana.

Margareta. Muž joj: Karlo, sin krbavskoga kneza Pavla.

tačkim neprijateljima u Dalmaciji.[31] Zato se Hrvoje odsada prema Mlečanima držao neutralno. No kralj Sigismund mora nastojati, da Mlečanima otme Dalmaciju. Ostrovica bijaše važna kao branik Zadra, a Skradin kao straža Šibenika. Zato se porodi borba za ova dva grada. Hrvatski ban Karlo Kurjaković zauze (početkom listopada g. 1411.) Skradin,[32] a pleme Šubić otme Mlečanima (u ožujku 1412.) grad Ostrovicu.[33] Ipak bude izmučeni Šibenik prisiljen, da se 30. listopada 1412. predade mletačkoj republici, koja je Šibeniku potvrdila stare povlastice.[34] — Sigismund je protiv Mlečana ratovao u Furlanskoj mjesto u Dalmaciji. Za taj rat trebalo je Sigismundu novaca; pošto ih nije imao, posudi on 8. studenoga 1412. znatnu svotu (37.000 maraka srebra = 1,300.000 kruna) od poljskoga kralja Vladislava Jagela, komu založi velik dio šipuške županije (3 imanja i 13 gradova). Ipak nije Sigismund postigao gotovo ništa; zato sklopi s Mlečanima 17. travnja 1413. u Trstu primirje na 5 godina. Kroz to vrijeme svaka je stranka zadržala ono, što je osvojila. Kao naknadu za ratne troškove morade Sigismundu republika mletačka platiti 200.000 dukata.[35]

50. Drugo doba vladanja Sigismundova. Prvu polovicu vladanja Sigismundova u Hrvatskoj ispunjuju njegove borbe s protukraljevima. Kada se poslije toliko godina riješio toga posla, naprti Sigismund na ledja svoja nove brige. On se naime 20. rujna 1410. dade izabrati za cara njemačkoga. Odsada luta Sigismund po dalekom svijetu i uredjuje zamršene prilike drugih država. Mnogo zasluga steče time, što je na saboru u Konstanzu (g. 1414.—1418.) ujedinio crkvu katoličku, koja je neko vrijeme imala 3 pape. No zato Sigismund ne dospijeva, da u hrvatskim zemljama razvija onoliku djelatnost, kako je to prije činio.

U Bosni je od g. 1408. opet vladao kralj Stjepan Ostoja. Ovaj se zavadio sa Sigismundom, radi čega dodje g. 1410. i do rata. Sigismund je u tome ratu osobno sudjelovao. On se dapače namjeravao i kruniti za kralja bosanskoga. Dubrovnik je u listopadu g. 1410. već odredio 1500

[31] Ibidem str. 78.—82.
[32] Ljubić: Listine, knj. VI. str. 192.
[33] Ibidem, str. 239.
[34] Ljubić: Listine, knj. VI. str. 288.—293.
[35] Ibidem, knj. VII. str. 104. i 105.

*

Krčki knezovi Frankopani.

Bartol, spominje se g. 1332.—1360. Žena mu: kći vojvode Nelipića i Vladislave Kurjaković.

Stjepan, spominje se g. 1358.—1390. Žena mu: Katarina, kći Franje Carrare, gospodara grada Padove u Italiji.

Ivan (Anž), spominje se od g. 1358., umro 29. st. 1393. Žena mu: Ana, kći goričkoga kneza Meinharda VII.

Jelisava, ubijena god. 1422. Muž joj: Fridrik, sin Hermana Celjskoga.

Nikola, koji prvi uze pridjev „Frankopan" (de Frangepan), † 26. lipnja 1432. Ban Dalmacije i Hrvatske g. 1426.—1432. Žena mu: Doroteja, kći Nikole I., kneza Gorjanskoga,

Ivan stariji, † 1436. Žena mu Katarina, kći vojvode Ivana Nelipića.

Nikola. Juraj. Dujam. Katarina. Andrija. Stjepan. Bartol. Martin. Sigismund. Ivan ml.

Juraj, knez Cetina i Rmnja 1449.—1466.

dukata kao krunidbeni dar za kralja Sigismunda i za kraljicu Barbaru.[1] Ipak nije došlo do krunisanja. No zato morade pobijedjeni Ostoja g. 1411. priznati vrhovnu vlast kralja Sigismunda. Uz to izgubi čitavu sjevernu Bosnu (t. j. oblasti: Usoru i Soli), koju Sigismund podijeli svojim ljubimcima.[2] Kraljem svojim nije Ostoju priznavao ni herceg Hrvoje, koji u Dolnjim Krajevima vlada posve samostalno. — Hrvoje bijaše već ostario. Ipak nije bio lišen zavidnika, koji su nastojali, da ga upropaste. Njegovi su neprijatelji: Ivan Gorjanski, Ivan Morović i knezovi Blagajski. Hrvoja mrze Mlečani i Spljećani, samo se boje štogod poduzeti protiv njega. Bosanski kralj Stjepan Ostoja takodjer ne može Hrvoju ništa, dok je Hrvoje u milosti kralja Sigismunda. Hrvoju se zamjerio i Sandalj Hranić, koji je otjerao svoju ženu Jelenu, kćer Hrvojeva brata Vuka, te se vjenčao s Jelenom, udovicom zetskoga kneza Gjure Stracimirovića. — Medju osobite neprijatelje Hrvojeve spada Pavao Čupor od Moslavine. Čupor bijaše još 12. siječnja 1412. župan zagrebačke i križevačke županije,[3] a neposredno iza toga postade banom Slavonije. Hrvoje se često nalazio na kraljevskom dvoru kao kum jedinice Sigismundove. Jednom udje u dvoranu, gdje se već nalazilo brojno društvo. Prisutan bijaše i Čupor, koji Hrvoja pozdravi volovskim ručanjem, da se naruga velikoj glavi i krupnomu glasu njegovu.[4]

Hrvoja su neprijatelji njegovi klevetali kod kralja Sigismunda i kod kraljice Barbare. Oni i postigoše svrhu svoju; Sigismud naime 17. lipnja 1413. okrivi Hrvoja s veleizdaje. Povoda nadje Sigismund u tome, što je Hrvoje na proljeće g. 1413. opustošio posjede Sandalja Hranića, dok je Sandalj pomagao srpskomu despotu Stjepanu Lazareviću u ratu protiv turskoga sultana Muse.[5] Sad započne opća vojna na Hrvoja. Ivan Gorjanski i Pavao Čupor otmu Hrvojeve zemlje u Slavoniji; Sigismund pak

[1] Gelcich: „Diplomatarium reipublicae Ragusanae", str. 196.
[2] Usoru je dobio Ivan Gorjanski, Srebrenicu srpski despot Stjepan Lazarević, a Soli po svoj prilici Ivan Morović. (Klaić: Povjest Hrvata, knj. II. sv. II. str. 49.)
[3] Laszowski: „Povjesni spomenici plem. općine Turopolja", sv. I. str. 164.
[4] Thuroczy: Chronica Hungarorum, str. 230.
[5] Ljubić: Listine, knj. VII. str. 123.

Hrvatinići-Vukčići.

Hrvatin, knez Dolnjih Krajeva oko god. 1293.—1314.

Vukoslav Hrvatinić, knez Ključki.			*Pavao Hrvatinić*, knez Zemljički.		*Vukac Hrvatinić*, veliki vojvoda bosanski godine 1357.—1379.
Vlatko.	*Vuk.*	*Pavao.*	*Grgur.*	*Vladislav.*	
Vukoslav Vlatković.					
Hrvoje Vukčić. * oko g. 1350. † g. 1416. Žena mu Jelena Nelipić.			*Vuk Vukčić.* Žena mu: Anka.	*Dragiša.* *Vojslav.* *Vučica.* *Resa.*	
Balša Hercegović.			*Jelena Katarina.* Muž joj: Sandalj Hranić.		
Katarina, muž joj: Tvrtko Borovinić.			*Doroteja*; 1. muž joj: Ivaniš Blagajski. 2. muž joj: Martin Frankopan.		

podijeli Dubrovčanima 17. lipnja otoke: Brač, Hvar i Korčulu,[6] a sansku župu dade 16. lipnja knezovima Blagajskim.[7] Koncem lipnja g. 1413. odmetne se od Hrvoja grad Spljet.[8] Uzalud je Hrvoje zamolio kraljicu Barbaru, neka ga zaštiti pred kraljem, komu se on nije iznevjerio. Hrvoje u pismu dapače ističe, da je prešao na katoličku vjeru; dobro je naime znao, da ga mnogi mrze zato, što je bio bogumil.[9] Osamljenomu Hrvoju ponude svoj savez Turci. Hrvoje se htjede složiti s Mlečanima; ali kad ga oni odbiše, prihvati on tursku ponudu. Tečajem g. 1414. vidjamo u Bosni turske čete, koje dapače preko Save provališe i u Hrvatsku prema Zagrebu. Sada se kod nas pojavi „turski strah“, koji će kroz vijekove moriti narod hrvatski. Na proljeće g. 1415. dodju opet Turci u Bosnu, a vodio ih je Zeč Meleč.[10] Njihovom pomoću razbije Hrvoje kraljevsku vojsku kod Doboja u kolovozu g. 1415. Ivan Gorjanski, Ivan Morović, Pavao Čupor i mnogi drugi velikaši budu uhvaćeni. Svi se otkupiše velikim svotama, samo Čupor izgubi glavu. Hrvoje ga dade zašiti u volovsku kožu i baciti u rijeku Bosnu, da mu se osveti za staru uvredu.[11] Ovom pobjedom bude iz Bosne istisnut upliv Sigismundov. Hrvoje umre u travnju godine 1416. Njegova udovica Jelena dade Omiš i susjednu Krajinu svome bratu Ivanu Nelipiću, pa se udade za bosanskoga kralja Stjepana Ostoju.[12]

Kad je g. 1418. izminulo petgodišnje primirje, plane drugi rat izmedju Sigismunda i republike mletačke. Isprvice su Mlečani radili novcem i obećanjima. Malo po malo stvoriše oni svoje stranke u gradovima i na otocima dalmatinskim. Mali se rat vodio i g. 1419., kad je u primorju hrvatskom (napose u gradu Šibeniku) harala ljuta k u g a.[13] Prava vojna započe istom g. 1420. Mjeseca ožujka g. 1420. priznade mletačku vlast grad K o t o r.[14] Kada se pak u Dalmaciji pojavio Petar Loredano s velikim brodovljem

[6] Ibidem, str. 124.
[7] Barabás et Thallóczy: Codex familiae comitum de Blagay, str. 232.
[8] Gelcich: Diplomatarium reipublicae Ragusanae, str. 221.
[9] Lucio: Memorie di Traù, str. 392.
[10] Gelcich: Diplomatarium reipublicae Ragusanae, str. 245. i 249.
[11] Thuroczy: Chronica Hungarorum, str. 230.
[12] Pucić: Srpski spomenici, knj. I. primjedba 17.
[13] Ljubić: Listine, knj. VII. str. 285.
[14] Ibidem, str. 302.—307.

Knezovi Gorjanski.

Nikola I., ban mačvanski g. 1354.—1375. i palatin ugarski g. 1375.—1386., poginuo u boju kod Gorjana 25. srpnja 1386.

Nikola II., ban Mačve g. 1387., ban Hrvatske i Dalmacije god. 1394., palatin ugarski 1403.—1433. Žena mu: Ana Celjska (1408. do 1438.), kći grofa Hermana Celjskoga.	*Ivan*, župan temeški g. 1402., vojvoda Usore g. 1411.—1417. Žena mu Hedviga, kći mazovskoga kneza Ziemovita.	*Doroteja.* Muž joj: Nikola Frankopan.	*Jelena.* Muž joj: Nikola Szécs.
	Katarina.		

Nikola III. Žena mu Margareta, kći Petra Cseha od Léve.	*Ivan.*	*Ladislav* † 1459., ban Mačve g. 1432., palatin ugarski god. 1447.-1458. Žena mu: Aleksandrina vojvotkinja Tješinska.	*Katarina.* Muž joj: Henrik Gorički † godine 1454.
Katarina.		*Job*, † 1481. Žena mu: Eufrozina.	*Ana.*

mletačkim, pokore se (u travnju g. 1420.) Brač, Hvar, Korčula i drugi otoci dalmatinski.[15] Loredano dodje pred Trogir i uzme ga opsjedati. Trogirani odolijevahu Mlečanima puna dva mjeseca. Ipak su 22. lipnja god. 1420. morali priznati vlast mletačku.[16] Pad Trogira u velike je razveselio vijeće republike mletačke. Tomu veselju daje vijeće oduška u svojoj sjednici, kada izriče nadu, da će naskoro pasti i grad Spljet.[17] I doista se Mlečanima već 28. lipnja 1420. predao grad Spljet.[18] Mlečani zauzmu i neke istarske gradove, te završe rat bez ikakova mira ili ugovora. — Tako su kraljevstvu hrvatskom u primorju ostala jedino posjedovanja Ivana Nelipića i Nikole Frankopana. Nelipić je u primorju imao grad Omiš i Krajinu (od rijeke Cetine do Neretve), a Frankopan grad Senj, župu Vinodol i otok Krk. Nelipićeva kćerka Katarina udala se g. 1416. za Ivana, najstarijega sina Nikole Frankopana. Tako se ove dvije moćne i ugledne obitelji pomagahu u obrani svojih posjeda. Uz Nelipića i Frankopana ostade Sigismundu i nadalje vjeran grad Dubrovnik. — Sigismund se ipak nije Dalmacije odrekao sada, nego istom g. 1433. Tada je Sigismund putovao u Rim, gdje se 31. svibnja krunio za cara. Nemajući dosta novaca, prodade 4. lipnja Mlečanima izgubljenu već Dalmaciju za 10.000 dukata; uz to je republika mletačka podmirila sve Sigismundove troškove prigodom njegova krunisanja u Rimu i prigodom njegova povratka u Njemačku.[19] Ovaj ugovor potvrdio je kralj Sigismund još jednom, i to 29. srpnja 1437., dakle neposredno prije smrti svoje.[20] Odsada pripadat će Dalmacija republici mletačkoj sve do njenoga pada god. 1797.

Više je pažnje Sigismund posvećivao obrani svoje države od Turaka. Bosanski su velikaši već g. 1415. plaćali Turcima godišnji danak, da budu poštedjeni od provala njihovih. No zato provaljuju Turci (g. 1414.—1416.) preko Bosne u Hrvatsku. Oni su g. 1415. poharali krajeve oko Zrina i

[15] Lucius: De regno Dalmatiae et Croatiae, str. 435.
[16] Rački: „Notae Joannis Lucii". („Rad", knj. XIII. str. 267.)
[17] Ljubić: Listine, knj. VIII. str. 19.—22.
[18] Lucius: De regno Dalmatiae et Croatiae, str. 436.
[19] Ljubić: Listine, knj. IX. str. 57. i 58.
[20] Ibidem, str. 103.—105.

Blinje. Iz popaljenih sela odvukoše Turci do 30.000 ljudi. Na jednoj takvoj provali u listopadu g. 1418. dopre Ahmed beg sa 20.000 Turaka čak u Štajersku, ali ga kod Radgone potuče vojska, u kojoj se nalazio takodjer knez Nikola Frankopan.[21] Sigismund je g. 1419. za rat s Turcima spremio veliku vojsku, ali nigdje ne dodje do boja. Sultan Muhamed I. sklopi dapače petgodišnje primirje sa Sigismundom.[22] — Veća pogibelj zaprijeti kršćanskim zemljama, kad je na prijestolje tursko sjeo Murat II., koji vlada god. 1421.—1451. Novi sultan ratuje sa Sigismundom 4 godine (1423.—1427.) radi Vlaške. Za toga rata umre 19. lipnja 1427. srpski despot Stjepan Lazarević. Naslijedi ga njegov nećak Gjorgje Branković, sin Vuka Brankovića. Gjorgje morade Sigismundu ustupiti Biograd;[23] ovaj grad bit će odsada sve do g. 1521. glavni bedem za obranu Ugarske i Slavonije od provala turskih. — Mnogo je teže bilo stanje u Bosni, u koju Turci provaljuju po volji. Ondje je Stjepana Ostoju g. 1418. naslijedio njegov sin Stjepan Ostojić. No već iza 3 godine dodje opet na prijestolje Tvrtko Tvrtković, koji vlada od g. 1421. do g. 1443. Tvrtko se isprvice držao Sigismunda, očekujući od njega pomoći u borbi s Turcima. Ali Sigismund upravo u to vrijeme troši svoje sile u Češkoj, gdje (g. 1420. do 1431.) uzalud vodi sedam križarskih vojna na Husite. Kasnije htjede Tvrtko dobiti pomoći od bogatih knezova Celjskih, koji mu bijahu rodjaci. Zato je 2. rujna 1427. u svome glavnom gradu Bobovcu izdao povelju, kojom grofa Hermana Celjskoga i njegove potomke imenuje svojim nasljednicima za slučaj, ako bi Tvrtko umro bez potomaka.[24] Ipak nije Tvrtko ni od knezova Celjskih dobio očekivane pomoći. Zato morade osamljen Tvrtko g. 1429. priznati vrhovnu vlast Muratovu, da Bosnu zaštiti od provala turskih. Turci su tečajem toga rata zauzeli u Bosni nekoliko gradova, za koje htjede sultan u ime otkupnine dobiti 32.000 dukata. Pošto kralj Tvrtko nije imao novaca, zamoli zajam od mletačke republike, ali njegova molba bude 5. rujna 1430. odbijena.[25]

Sigismund je mnogo razmišljao, kako bi svoje zemlje učinio sposobnima za obranu od Turaka. U tu svrhu sastavi g. 1432. osnovu, na temelju koje izdade u Budimu 12. ožujka 1435. posebnu naredbu. Hrvatsku vojnu silu razdijeli u 3 tabora. Južni ili hrvatski tabor čini 5 banderija, od kojih po jedan daju: kralj i ban hrvatski, te knezovi cetinski, krbavski i senjski. U taj tabor pristaju takodjer Dubrovčani i Vlasi. I srednji ili slavonski tabor broji 5 banderija (po 500 vojnika), koje uzdržavaju: ban slavonski, biskup zagrebački, prior vranski (kao posjednik županije dubičke), knezovi Blagajski i velikaš Vladislav Toth od Susjedgrada. U istočni ili usorski tabor daju: mačvanski banovi 4000 vojnika, Ivan Morović 1000, Matko Talovac (na račun Srebrenika) 1000, a drugi velikaši

[21] Dimitz: „Geschichte Krains“, knj. I. str. 261.
[22] Pray: „Historia regum Hungariae“, sv. II. str. 233.
[23] Thuroczy: Chronica Hungarorum, str. 234.
[24] Katona: „Historia critica regum Hungariae“, sv. XII. str. 477.—479.
[25] Ljubić: Listine, knj. IX. str. 45.

zajedno 2200 vojnika. Za Ugarsku je Sigismund uredio 2 tabora; temešvarski i erdeljski.[26]

Sigismund postade g. 1436. i češkim kraljem. Doživio je gotovo 70 godina i dočekao smrt naših najvećih ljudi. Prvi je umro Nikola Frankopan, bogati vlasnik Vinodola, Krka, Senja, Modruša, Gacke, Bužana, Like, Ozlja i Cetina. Kao ban Hrvatske i Dalmacije (g. 1426.—1432.) posudi on Sigismundu 28.000 dukata i dobi u zalog veći dio preostale Hrvatske (gradove: Bihać, Sokol, Ripač, Rmanj, Knin, Vrliku, Ostrovicu, Skradin i dr.). Nikola umre 26. lipnja 1432.[27] i ostavi 9 sinova, koji će g. 1449. razdijeliti imanja očeva. Nikola Gorjanski, koji bijaše 32 godine (1402.—1433.) palatin ugarski, umre 3. prosinca 1433., ostavivši za sobom 2 sina: Nikolu i Ladislava. Ivan Nelipić, knez cetinski, omiški i kliški, umre g. 1434. Naslijedi ga jedina njegova kći Katarina, udata za Ivana Frankopana. Katarina dobije po svome ocu Sinj i Travnik na rijeci Cetini, zatim Čačvinu, Klis, Omiš, Visuć, Kamičac, Ključ, župu Petrovo polje, župu Odorjan i Zvonigrad. Njezin muž Ivan Frankopan, koji je svoga oca naslijedio u časti „bana Dalmacije i Hrvatske“, proširi sada svoj naslov dodatkom „knez cetinski i kliški“. No kralj Sigismund zatraži od Ivana Frankopana, neka se kani Nelipićevih imanja, jer da ona pripadaju kruni, pošto je Ivan Nelipić umro bez muških potomaka. Ivan Frankopan ne htjede poslušati, radi čega bude početkom g. 1436. proglašen buntovnikom, te mu kralj oduze sve časti. Matko Talovac, koji je g. 1435. bio imenovan „banom Slavonije“, dobije od kralja nalog, da pokori Ivana Frankopana; za nagradu dobit će sve, što u tome ratu osvoji. Koncem g. 1436. umre Ivan Frankopan, na što njegova udovica Katarina 31. siječnja 1437. predade banu Matku Talovcu čitavu baštinu oca svoga.[28] Odsada su Matko Talovac i njegova braća: Petar, Franko i Ivan držali sve gradove i posjede Ivana Nelipića, te nosili naslov: „knezovi cetinski“. Herman Celjski, tast Sigismundov, bijaše god. 1406.—1408. i 1423.—1435. ban slavonski, a umre 13. listopada 1435. u Požunu. — Kralj Sigismund umre 9. prosinca 1437. u moravskome gradu Znojmu. Sigismund nije provodio sretan obiteljski život. Mnogo je tomu bio i sam kriv. Boraveći u Rimu, sam je Sigismund sebe ocrtao papi Eugenu ovako: „Tri su stvari, sveti oče, u kojima se ne slažemo, a opet se u trim stvarima slažemo. Ti u jutro dugo spavaš, a ja pred zorom ustajem; ti piješ vodu, a ja vino; ti bježiš pred ženama, a ja za njima. No zato ti darežljivo dijeliš crkveno blago, a i ja za sebe ništa ne prištedim; tebe bole noge, a mene ruke; ti razoruješ crkvu, a ja državu.“ To pripovijeda savremeni pisac Aenea Silvio Piccolomini, koji kasnije postade papom. Još nam Silvio kaže, da je Sigismund bio lijepoga tijela, ali da je bio pohlepan, nestalan, rasipan i razdražljiv, a uz to razbludnik i lažac; više je obećavao, nego li obdržavao.[29] Ali još

[26] Kovachich: Supplementum ad vestigia comitiorum, sv. I. str. 374.
[27] Šurmin: „Hrvatski spomenici“, str. 131.
[28] Lopašić: „Hrvatski urbari“, str. 6.
[29] Palacky: Reise nach Italien, str. 113.

gora od Sigismunda bijaše njegova druga žena Barbara Celjska (prozvana „Crna kraljica“). Ona je živjela toli razuzdano, da ju je Sigismund već g. 1419. radi preljuba osudio na zatvor. Barbara je rodila jedinu kćer Jelisavu, koja se udala za austrijskoga vojvodu Albrehta V. Taj bijaše sin onoga Albrehta IV., koga je Sigismund g. 1402. proglasio nasljednikom svojim.

51. Albreht i Jelisava. Pošto kralj Sigismund nije imao sina, postade njegova kći Jelisava jedinom baštinicom triju kraljevina: Ugarske, Hrvatske i Češke. Protiv Jelisave ustade rodjena joj majka Barbara Celjska („Crna kraljica“). Premda bijaše Barbara već u 45. godini, ipak se htjede udati za 14-godišnjega poljskoga kralja Vladislava, ne bi li tako zadržala vlast u svojoj ruci. Barbaru je pomagao njezin brat Fridrik Celjski. On joj bijaše ravan i po svojoj ćudi, jer je g. 1422. ubio svoju ženu Jelisavu Frankopan, pa uzeo Veroniku Desinićevu. No protiv Barbare ustade Albreht Austrijski, muž njezine kćeri Jelisave. Albreht dade Barbaru zatvoriti u Požun, da mu ne pravi spletke. Medjutim se već biskupi i velikaši iz Ugarske i Hrvatske sastadoše u Požunu. Ovdje budu Jelisava i Albreht 18. prosinca god. 1437. izabrani za kralja i kraljicu „Ugarske, Hrvatske i Dalmacije“.[1] Nato se Albreht i Jelisava zapute u Stolni Biograd, gdje se 1. siječnja 1438. obavilo njihovo krunisanje.[2]

Albreht bude 18. ožujka 1438. jednoglasno izabran za cara njemačkoga. On podje i u Prag, gdje ga 29. lipnja 1438. jedan dio Čeha okruni za kralja svoga. No mnogi Česi izaberu poljskoga kraljevića Kažimira, brata Vladislavova. Albreht ostade u Češkoj godinu dana, ratujući s poljskom strankom. Za to su vrijeme u Hrvatskoj vladali Talovci. Matko Talovac bijaše od g. 1435. „ban čitave Slavonije“. On je držao Srebrenik u Usori, a Prodavić i Gjurgjevac u Podravini. Njegov brat Petar, posjednik Sinja i čitave župe cetinske, postade g. 1438. „banom Hrvatske i Dalmacije“.[3] Franko Talovac bijaše ban severinski i župan temeški, a najmladji brat Ivan bio je prior vranski.

Dok je Albreht boravio u Češkoj, provale Turci (g. 1438.) u Erdelj. Tu su palili i robili 6 tjedana, uhvatili 70.000 ljudi, pa se onda vratili kući. Ova nesreća bijaše povodom, da se u Budimu mjeseca svibnja g. 1439. sastao sabor, koji je skučio kraljevsku vlast. Odsada može kralj jedino po savjetu državnih staleža imenovati palatina, koji će biti posrednik izmedju kralja i naroda. Kralj mora stalno živjeti u Ugarskoj, da uzmogne braniti državu svoju. Bez privole državnih staleža ne smije kralj mijenjati novac, dapače ni udavati svoje kćeri. Svećenstvo je oslobodjeno od svih poreza. Plemići ne moraju ratovati izvan države. Kralj ne smije strancima dijeliti imanja i službe (crkvene, državne i vojničke); isto tako ne smiju ni velikaši na svojim imanjima namještati strance. Krunske po-

[1] Kovachich: „Supplementum ad vestigia comitiorum apud Hungaros“, sv. I., str. 471.
[2] Fejér: Codex diplomaticus, knjiga X. svezak VII. str. 878.
[3] Tele'ki: „Hunyadiak kora Magyarországon“, svezak X. str. 23.

sjede ne smije kralj prodati ili založiti; jednako ne smije niti imanja izumrlih obitelji prodavati, već ih može samo kao nagradu dijeliti, i to jedino domaćim ljudima. Kralj mora plaćati svoje vojnike i banderije državnih dostojanstvenika. Sve ove zaključke potvrdio je kralj Albreht 29. svibnja 1439., samo da uzmogne od sabora dobiti vojsku za rat na Turke.[4] Nato je ugarski sabor 30. svibnja 1439. zaključio rat na Turke; vojska se imade do konca srpnja g. 1439. sakupiti u Segedinu, a vodit će ju sam kralj. — Medjutim je početkom lipnja sultan Murat II. digao dvije vojske, da konačno pokori Srbiju. Despot ga je čekao u tvrdom Smederevu. No kada se gradu približio sam sultan sa 130.000 Turaka, uteče Branković u Segedin. Ovdje se već 29. srpnja nalazio kralj Albreht s kraljicom Jelisavom. Ugarski se velikaši slabo odazvaše saborskome zaključku. Na vojnu je naime došlo tek 25.000 ljudi. Ova vojska nije bila dovoljna, da podje oslobadjati Smederevo. Ipak se Albreht iz Segedina zaputi do Slankamena. Vruće godišnje doba učini nezdravim boravak u močvarnim krajevima uz Dunav i Tisu. U vojsci se pojavi srdobolja, od koje oboli i Albreht. U to stiže vijest, da je Murat 27. kolovoza zauzeo Smederevo, što ga je despotov sin Grgur Branković 3 mjeseca junački branio. Sada obuze vojsku neki strah, te se počne razilaziti. Kralj sazove 17. rujna u taboru kod Titelja ratno vijeće, u kome bijahu mnogi biskupi i velikaši, medju ostalima takodjer: Matko i Franko Talovac, Ladislav Morović, Ivan Korogj, Ladislav Gorjanski i junački Ivan Hunjad, komu narodna pjesma dade ime „Sibinjanin Janko“.[5] Ratno vijeće zaključi, da se vojna odgadja do proljeća g. 1440. Osim narodne vojske ima se dići i što više plaćenika. Da kralj uzmogne plaćenike uzdržavati, mora svaka kuća doprinijeti po 100 denara kao ratni porez.[6] Nato se bolesni Albreht dade vozit;

[4] „Corpus juris hungarici“ (izdanje od god. 1899.), str. 278.—299.

[5] Ivan Hunjad bijaše sin Vlaha (Rumunja) Vojka, koji je pridjev „Hunjad“ dobio zato, što je zajedno sa svojom braćom Magasom i Radulom stekao grad Hunjad u Erdelju. Vojk Hunjad bijaše u vojničkoj službi biskupa zagrebačkoga, a kasnije vitez na dvoru kralja Sigismunda, koji je njegovu rodu 18. listopada 1409. potvrdio posjed grada Hunjada. U toj listini spominje se prviput Vojkov sin Ivan Hunjad, koji je imao još 2 brata (Ivana i Vojka). Kada je Sigismund g. 1414. polazio u Achen, da se kruni za kralja njemačkoga, pratio ga je mladi Ivan Hunjad; jednako je Ivan g. 1420. pratio Sigismunda u rat na češke Huzite. Ivan je poput oca svoga službovao na kraljevskom dvoru; to se vidi iz listine od 17. siječnja 1434., u kojoj Sigismund veli: „odličan vitez našega dvora Ivan prozvan Vlah, sin nekadašnjega Vojka od Hunjada“. Na grobu Ivana Hunjada u erdeljskom Biogradu nalazi se spomenploča sa grbovima njegova oca i majke, kako to bijaše običajno u srednjem vijeku. Grb Ivanove majke posve je isti kao grb hrvatske plemićke obitelji Gospodičić de Zapolja (vuk sa zvijezdom i polumjesecom). Po tom sudimo, da je Ivan Hunjad po svojoj majci hrvatskoga porijekla. Time se podjedno može protumačiti, kako se naša obitelj Zapolja kasnije u vrijeme kralja Matije Korvina, sina Ivana Hunjada, mogla uzdići do najviših državnih časti. Ivan Hunjad imao je i maćuhu Jelisavu Moržinaj, koja se po smrti njegova oca Vojka preudala za Jaroslava Čolnokošija.

[6] Teleki: Hunyadiak kora, sv. X. str. 70.—73. Isprava kaže, da 150 denara čin jedan zlatan forint (dukat).

prema Beču, ali 27. listopada 1439. umre na putu u selu Neszmély kod Ostrogona u 42. godini života svoga.[7]

Albreht nije ostavio sina, nego samo trudnu udovicu i 2 kćeri (Anu i Jelisavu.) Da li će kraljica Jelisava roditi sina ili kćer, to se naravno nije moglo znati. Ali dotle pripada prijestolje njoj, kao kćeri Sigismundovoj. I doista preuzme ona vladu, na koju je utjecala već za života Albrehtova. Uz kraljicu vladala je dvorska stranka, koju su činili rodjaci njezini. Medju ovima ističe se Jelisavin ujak Fridrik Celjski sa svojim sinom Ulrikom. Svomu sestriću Ladislavu Gorjanskomu, banu mačvanskomu, predade Jelisava brigu, da u Višegradu čuva krunu i krunidbene znakove. Rodjaka pak Dioniza Seča učini nadbiskupom ostrogonskim.[8] — Naskoro se nadju ljudi, koji su prijekim okom gledali, kako se na kraljevskomu dvoru bane rodjaci Jelisavini. Uz to je manjkao odgovor na pitanje: tko će voditi vojsku, kad na Ugarsku i Hrvatsku navale Turci? U tako ozbiljno doba mora državom upravljati junački vladar, a ne slaba žena. — Ova briga dovede hrvatske i ugarske velikaše 1. siječnja 1440. na sabor u Budim. Da ne moraju zabaciti nasljedno pravo Jelisavino, predlože gospoda, neka se kraljica po drugiput udade. Kandidata joj nadju najprije u osobi Lazara, sina despota Gjorgja Brankovićeva. Jelisava odbije Lazara iz vjerskih razloga, premda je njegova sestra Katarina bila udata za Ulrika Celjskoga. Nato joj Ladislav Gorjanski predloži Vladislava, kralja poljskoga. Jelisava se opirala toj osnovi, jer je Vladislavu tek 16, a njoj 30 godina. Da se ukloni velikašima, uteče kraljica u Višegrad. Onamo podje za njom Ulrik Celjski, koji ju nagovori, neka barem prividno popusti molbama velikaša svojih.[9]

Pod vodstvom bana Matka Talovca krene 18. siječnja 1440. iz Budima sjajno poslanstvo i dodje 24. siječnja 1440. u Krakov, da Vladislavu ponudi ruku Jelisavinu. Vladislav se dugo opirao toj nenaravnoj ženidbi. No velikaši ga upozore, da to traže viši državni interesi. Oni mu dokazivahu, da će jedino kao kralj Poljske, Ugarske i Hrvatske moći kršćanstvo spasiti od sile turske. Istom 6. ožujka dade Vladislav privolu svoju, lijući gorke suze.[10] Medjutim je kraljica Jelisava 22. veljače 1440. u Komoranu rodila sina Ladislava, koji dobije pridjevak „Posmrtni“, jer se rodio iza smrti oca svoga. Kraljica odmah šalje u Krakov glasnika, po kojemu javlja, da ne pristaje na udaju. Podjedno odluči, da će preteći kralja poljskoga. Zato dade sina svoga na same Duhove 15. svibnja 1440. u Stolnom Biogradu okruniti pravom krunom sv. Stjepana. Drugi krunidbeni znakovi (jabuka, mač i dvostruki križ) bijahu krivotvoreni. Prisutni se velikaši i plemići odmah poklone djetetu Ladislavu, kao zakonitom

[7] Thuroczy: „Chronica Hungarorum“ u Schwandtnerovom zborniku „Scriptores rerum Hungaricarum“, svezak I. str. 240.

[8] Katona: „Historia critica“, svezak XII. str. 924.

[9] Endlicher: „Aus den Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin“, str. 15. i 16.

[10] Dlugosz Joannes: „Historia Polonica“, str. 719.—721. Thuroczy, str. 240.

kralju svome.[11] Uz druge bijahu prisutni: Ulrik Celjski, Nikola Iločki i Bartol Frankopan. Krunisanje je obavio ostrogonski nadbiskup Dioniz Seč; on je pomazao malenoga kralja, mjesto koga je prisegu položila majka mu Jelisava.

52. Vladislav Varnenčik. Još 8. ožujka 1440. utanačio je poljski kralj Vladislav ugovor s poslanicima kraljevina Ugarske i Hrvatske. Vladislav se obvezao, da će: 1. potvrditi sve stare pravice; 2. vratiti Ugarskoj bez otkupnine šipuške gradove, što ih je kralj Sigismund založio ocu njegovu; 3. s poljskom vojskom braniti Ugarsku i Hrvatsku od Turaka i drugih neprijatelja; 4. kraljici Barbari (Celjskoj) onemogućiti povratak na kraljev dvor; 5. priznati Ladislava Posmrtnoga svojim nasljednikom, ne bude li od Jelisave imao sina.[1] Na poziv privrženika svojih udje poljski kralj Vladislav 19. svibnja 1440. u Budim. Ovdje se 29. lipnja držao izborni sabor, na koji dodjoše takodjer Jelisavini rodjaci: Ladislav Gorjanski i Dioniz Seč. Velikaši i plemići proglase ništetnim krunisanje nedoraslog Ladislava Posmrtnoga. Nato jednoglasno izaberu Vladislava kraljem ugarsko-hrvatskim. O tome predade kralju palatin Lovro Hedervar ispravu, koju je svojim pečatima ovjerovilo 88 velikaša; medju ovima bijaše i Nikola Iločki, koji je ostavio kraljicu Jelisavu.[2] Sutradan se opazilo, da je krune nestalo iz kovčega, u kojemu se čuvala. Krunu je naime još u veljači g. 1440. dala iz Višegrada ukrasti kraljica Jelisava po Jeleni Kotanerici, dadilji svoje kćeri, ne bi li time zapriječila krunisanje Vladislava. No sabor zaključi, da će Vladislava okruniti onom krunom, koja se nalazi u grobnici sv. Stjepana. To se i dogodilo 17. srpnja u Stolnom Biogradu. Krunisanje je obavio ostrogonski nadbiskup Dioniz Seč.[3]

Kraljica Jelisava odluči, da će svome sinu Ladislavu silom oružja sačuvati baštinu očevu. Krunu sv. Stjepana povjeri njemačkomu caru Fridriku III., koga učini skrbnikom Ladislava Posmrtnoga. U svoju službu uzme ostatke huzitskih četa iz Češke. Njihov kapetan Ivan Jiskra zaposjedne slovačke županije, koje priznadu Ladislava Posmrtnoga. — Jelisava je mnogo pomoći očekivala iz Hrvatske. Ovdje uz nju pristajahu knezovi: Celjski, Gorjanski, Frankopani, Kurjakovići, Ivan Korogj i Vladislav Titušević, gospodar Blinje. I doista sabere mačvanski ban Ladislav Gorjanski vojsku, s kojom (na jesen god. 1440.) pohiti preko Drave u pomoć kraljici Jelisavi. No Gorjanski bude razbijen kod Bataszeka blizu Muhača, gdje ga dočekaše: knez Nikola Iločki i severinski ban Ivan Hunjad.[4] Ova pobjeda razveseli kralja Vladislava. On imenuje Ivana Hunjada vojvodom erdeljskim i županom temešvarskim. Nikola Iločki postade mačvanskim banom mjesto Ladislava Gorjanskoga, koji bude lišen ove časti.

Da se Jelisava održi u sjevernoj i zapadnoj Ugarskoj, morala je mnogo trošiti na češke plaćenike. Zato je redomice zalagala gradove i

[11] Endlicher: Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin, str. 18.—39.

[1] Kovachich: Supplementum ad vestigia comitiorum, sv. I. str. 475.
[2] Katona: „Historia critica regum Hungariae", sv. XIII. str. 70.
[3] Dlugosz: Historia Polonica, str. 736. Thuroczy, str. 243.
[4] Thuroczy: Chronica Hungarorum, str. 244.

dragocjenosti svoje. Dosta su za nju žrtvovali i knezovi Celjski. Oni saberu vojsku, koju je vodio češki plaćenik Ivan Vitovec („pan Jan"). Proti Celjskima krene Stjepan Banić („Banffy") od Lendave s kraljevskom vojskom, ali ga Vitovec 1. ožujka 1441. hametom potuče kod Samobora. U tome boju pogibe 1500 Magjara i Poljaka. Pobjedonosni Vitovec krene nato u zapadnu Ugarsku, gdje se nalazio sam kralj. Ali se Vladislav 19. travnja kod Subotišta izmirio sa knezovima Celjskim, koji ga napokon priznadoše kraljem svojim.[5] Odsada je gotovo čitava Hrvatska pristajala uz Vladislava. No zato se u Ugarskoj nastavio gradjanski rat, premda je kralj Vladislav ozbiljno nastojao, da se pomiri s Jelisavom.

Sultan Murat htjede prilike u Ugarskoj i Hrvatskoj izrabiti u svoju korist. Već g. 1440. dodje on s velikom vojskom pod Biograd, da osvoji ovu znamenitu tvrdju. Turci su Biograd opsjedali više mjeseci. U tvrdji je zapovijedao vranski prior Ivan Talovac, koji sretno odbije sve juriše turske. Tom prigodom služilo je Talovcu i novo oružje: puška, koja se prviput spominje u našim stranama. Izgubivši 17.000 ljudi, morade se Murat bez uspjeha vratiti u Drinopolje.[6] Slijedeće godine (1441.) dodju Turci opet do Biograda, a g. 1442. dvaput provale u Erdelj, odakle ih je samo osobnim junaštvom odbijao Ivan Hunjad.

Da ne bude veće nesreće, dodje sada u Ugarsku kardinal Julijan Cesarini. Kao poslanik pape Eugena IV. uze Julijan nastojati, da Vladislava izmiri s Jelisavom, pa da onda Vladislav povede križarsku vojnu na Turke. Kardinalu podje za rukom, te je 16. prosinca 1442. izmirio dosadašnje protivnike. No tri dana iza toga umre kraljica Jelisava.[7] Njezini pristaše (Ladislav Gorjanski, Ivan Jiskra i Dioniz Seč) nastave ratovanje pomoću cara Fridrika III. Istom ljeti g. 1443. bude ugovoreno primirje na 2 godine, da Vladislav uzmogne poći u rat na Turke.

Na jesen g. 1443. započne prva vojna na Turke. Vladislav podje 9. kolovoza iz Budima osobno u rat, premda nije imao više od 25.000 vojnika. Pravi je vojvoda Ivan Hunjad. Uz Vladislava nalazi se i srpski despot Gjorgje Branković, kojemu su Turci ugrabili čitavu Srbiju. Potukavši 3. studenoga Turke kod Niša, dopre Vladislav pobjedonosno preko Srbije u Bugarsku i zauzme Sofiju. Medjutim je nastala oštra zima. Naskoro je uzmanjkalo hrane, osobito za konje. Uz to su Turci držali klance izmedju Sofije i Plovdiva. Hunjad je uvidio, da zimi ne će moći dalje napredovati. Odlučivši, da će na proljeće vojnu nastaviti, vrati se Vladislav početkom veljače g. 1444. slavodobitno u Budim. I na tome povratku pobijedio je Hunjad 5. siječnja 1444. Turke kod Kunovice.[8]

Ova „zimska vojna" ohrabri kršćane, a uplaši Turke. Medju Arbanasima bukne ustanak, koji je predvodio Juraj Kastriotić (prozvan „Skenderbeg"). Kastriotić javi kralju Vladislavu, da će mu sa 30.000 Arbanasa

[5] Katona: Historia critica, sv. XIII. str. 150. Orožen: Celska kronika, str. 65.
[6] Thuroczy: Chronica Hungarorum, str. 246. i 247. Potanji opis vidi u radnji dra. Rudolfa Horvata: „Opsada Biograda god. 1440." („Prosvjeta" god. 1908.)
[7] Dlugosz: Historia Polonica, str. 770. Thuroczy, str. 252.
[8] Katona: Historia critica, sv. XIII. str. 251. Thuroczy, str. 253. i 254.

pomagati protiv Turaka. Papa uze nastojati, da kršćanske države sastave ratnu mornaricu, koja bi azijskim Turcima zapriječila prijelaz u Evropu. Ovolike priprave sklonu sultana, te on Vladislavu ponudi mir na 10 godina. Mir bude potpisan 13. srpnja 1444. u Segedinu. Po tome miru ostaje Bugarska i nadalje Turskoj, dočim Vlaška dolazi pod vrhovnu vlast krune sv. Stjepana, a Srbija se vraća despotu. Vladislav je naskoro požalio, što se izmirio s Turcima. Dodje mu naime vijest, da je sultan Murat otišao u Malu Aziju, da svlada karamanskoga kneza Ibrahima. Istodobno je u Helespont stigla ujedinjena kršćanska mornarica, koja je imala namjeru, da Muratu zapriječi povratak u Evropu. I bizantski car Ivan VIII. zamoli kralja Vladislava, neka ne vjeruje sultanu. Napokon je i kardinal Julijan stao Vladislava odvraćati od mira s vjerolomnim Turcima. Zato već 4. kolovoza 1444. kraljevsko vijeće zabaci segedinski mir, te odluči, da se ima bez oklijevanja povesti novi rat na Turke.[9]

Oko 20. rujna 1444. prijedje kralj Vladislav preko Dunava. Sa sobom je vodio samo 16.000 vojnika, medju kojima se nalazio i Franko Talovac s Hrvatima. Despot Branković nije sudjelovao na toj vojni. On dapače ne htjede ni Kastriotiću dozvoliti prijelaz preko Srbije, kad je Vladislavu u pomoć vodio Arbanase. Kod Nikopolja pridruži se Vladislavu vlaški vojvoda Drakul sa 4000 ljudi. Da ne mora prelaziti preko Balkana, krene Vladislav prema Crnome moru, odakle će poći do Drinopolja. No kod Varne doznade, da protiv njega dolazi sultan Murat, koji je sretno prešao iz Azije u Evropu. I doista dodje 10. studenoga 1444. kod Varne do osudne bitke. Premda je Turaka bilo do 100.000, ipak ih junački Hunjad natjera u bijeg. Ali na koncu bitke pogibe mladi kralj Vladislav, komu je povijest radi toga dala pridjevak „Varnenčik“. Pogibe i kardinal Julijan sa 2 biskupa. Sada morade Hunjad uzmaknuti s preostalom vojskom, a Murat ostade pobjednikom.[10] Bitka kod Varne utvrdi tursku vlast na Balkanskom poluotoku za nekoliko stoljeća.

Dok su trajale borbe za prijestolje i ratovi s Turcima, znatno se umanjila Hrvatska. Humski knez Stjepan Vukčić Kosača, sinovac i nasljednik Sandalja Hranića, osvoji koncem g. 1440. grad Omiš s oblastima: „Neretva“ i „Poljica“. Neretva ostade knezu humskomu i nadalje, dočim su Omiš i Poljice početkom g. 1444 došle pod vlast republike mletačke.[11]

53. Gubernator Ivan Hunjad. Dugo se nije vjerovalo, da je kralj Vladislav poginuo u bici kod Varne. Pripovijedalo se, da Vladislav živi u Poljskoj. To je tvrdio i palatin Lovro Hedervar. Istom 26. travnja 1445. dodju prelati, velikaši, plemići i zastupnici gradova u Peštu, da odluče o sudbini Ugarske i Hrvatske. Poslije duljeg raspravljanja bude stvoren ovaj zaključak: „Ako se Vladislav ne vrati do 30. svibnja, ili ako dotle

[9] Kovachich: „Vestigia comitiorum apud Hungaros“, str. 244. Thuroczy, str. 255.
[10] Thuroczy: Chronica Hungarorum, str. 256. i 257. Potanji opis vidi u radnji dra. Rudolfa Horvata: „Bitka kod Varne god. 1444.“ („Vienac“ god. 1901.)
[11] Ljubić: „Listine o odnošajih izmedju južnoga Slavenstva i mletačke republike“, knjiga IX. str. 179.—181. i 185.

Rodoslovlje Talovaca.

Ivan Lukarević „de Talovec", vlastelin dubrovački.

Matko, g. 1430. kaštelan grada Kovina i gospodar grada Srebrenika, g. 1432. kapetan biogradski, god. 1434. sudac Kumana i gubernator priorata vranskoga, g. 1435.—1444. ban čitave Slavonije. Žena mu: Margareta, kći Petra Čeha Levanjskoga, bana od Mačve.

Petar, god. 1432. župan kovinski, g. 1438.—1452. ban Hrvatske i Dalmacije, umro 1. ožuj. 1453. Žena mu: Jadviga.

Ivaniš. Stjepan.

Franko, g. 1435. župan kovinski i kapetan biogradski, kasnije ban severinski, g. 1438.—1448. ban Hrvatske i Dalmacije, poginuo 20. list. 1448. u boju na Kosovu polju. Žena mu: Jelena, kći Vladislava Jakšića od Kužlja.

Ivan, prior vranski, branitelj Biograda g. 1440., poginuo g. 1445. braneći grad Pakrac.

Nikola. Vladislav. Matko. Franjo. Anka.

poslanici — poslani u Poljsku — ne priopće nedvojbenih vijesti o životu njegovu, tada ćemo svi zajedno za svoga kralja primiti Ladislava Posmrtnoga". Pošto se Ladislav s kraljevskom krunom nalazio kod svoga skrbnika cara Fridrika III., zaključuje sabor, da Fridrik u spomenutom slučaju mora odmah predati Ladislava i krunu. Ako toga ne učini, „ne smatramo se" vele staleži „više obvezani prema Ladislavu, te ćemo prema prijekim potrebama kraljevstva izabrati takvoga kralja i vladara, koji će kraljevstvo moći oslobobiti od sadašnjih pogibelji i nevolja".[1]

Poslanici iz Poljske donesu vijest, da Vladislav doista više ne živi. Nato se (u kolovozu godine 1445.) odlična ugarska i hrvatska gospoda zapute u Beč, da od Fridrika zatraže Ladislava, da ga uzmognu okruniti. Fridrik im odgovori, da Ladislava ne može predati, — jer isto zahtijevaju Česi i Austrijanci, kojima je takodjer vladar, — a novo krunisanje nije potrebno. Sada se jave dva kandidata za ugarsko-hrvatsko prijestolje. Palatin uze raditi za Karla, sina burgundskoga vojvode Filipa Dobroga, a neki velikaši za aragonskoga i napuljskoga kralja Alfonza. Početkom ožujka g. 1446. sastade se u Stolnom Biogradu sabor, koji ogromnom većinom pristane uz Ladislava Posmrtnoga; dok pak Ladislav ne odraste, upravljat će državom poseban gubernator. Podjedno je sabor zaključio, da se prije izbora gubernatora ima dići vojska na Celjske knezove: Fridrika i Ulrika.[2] Ovi su naime za bezvladja počinili mnogo zla u Hrvatskoj. Kad je početkom g. 1445. umro ban Matko Talovac, proglasiše se Fridrik i Ulrik Celjski „banovima čitave Slavonije". Njihov je vojvoda Ivan Vitovec osvajao gradove zagrebačke biskupije i priorata vranskoga. Redomice je na proljeće g. 1445. zauzeo Gumnik (Bosiljevo), Garić, Raču, Hrastovicu, Gore i oba Pakraca. Prigodom juriša na Hrastovicu izgubio je Vitovec jedno oko, a kod obrane Pakraca pogibe vranski prior Ivan Talovac. Iza toga zauze Vitovec grad Gjurgjevac, koji je pripadao Talovcima; Gjurgjevac se predao tek iza dulje obrane. — Ivan Hunjad sabere 15.000 vojnika i prijedje preko Drave. Magjari su u travnju i svibnju 1446. poput Turaka pustošili plodnu Podravinu i Medjumurje. Hunjad je četovao takodjer u južnoj Štajerskoj, radi čega se 11. lipnja 1446. morao

[1] Kovachich: Supplementum ad vestigia comitiorum, sv. II. str. 7.
[2] Ibidem, str. 38.

ispričati caru Fridriku III. Hunjad zauze gradove Gjurgjevac, Legrad i Koprivnicu, dočim je uzalud opsjedao Varaždin i Čakovac.[3] — Početkom lipnja g. 1446. sastade se na Rakoškom polju kod Pešte sabor, da bira gubernatora. Sabor je najprije zaključio, da svatko mora povratiti ona imanja, što ih je ugrabio; neka se odmah poruše sve tvrdje osim onih na granici, koje služe za obranu domovine. Nato je sabor odredio prava i dužnosti gubernatora. Budući gubernator imat će takvu vlast, kakvu bi imao i kralj. Ipak ne će moći nadbiskupije i veće opatije podjelivati bez znanja i privole svojih savjetnika. Isto tako ne će moći bez privole državljana koga osuditi radi veleizdaje, a niti takve osudjenike pomilovati bez zahtjeva prelata (crkvenih dostojanstvenika), baruna (državnih dostojanstvenika) i državljana (velikaša, plemića i gradjana). Nadzor nad kraljevskim prihodima povjerit će se prelatima i barunima, da prosude, kako da s njima raspolaže gubernator. Radi kovanja krivih novaca, tvorenja krivih pečata, radi podmetanja vatre ili prinašanja patvorenih povelja, te radi dovadjanja tudje vojske mora svaki plemić i velikaš izgubiti svoj posjed. Ovakav posjed pripada kruni poput onoga posjeda, kojemu je vlasnik izumro bez potomaka. Ako takav posjed nema više od 32 sesije (selišta), može ga gubernator darovati onomu, tko će vjerno služiti svetoj kruni; no veće posjede ne smije cijepati, pa ih onda podjeljivati, već ih mora pridržati za svetu krunu, da s njima raspolaže kralj, kad odraste.[4]

Na duhovski ponedjelak 6. lipnja 1446. bude Hunjad izabran gubernatorom.[5] Još istoga dana položi on svečanu prisegu, a netom stvorene odredbe glede gubernatorovih prava potvrdi onim pečatom, kojim se služio kao vojvoda erdeljski. Nato imenuje banom Slavonije svoga nećaka Ivana Sekelja, koga hrvatska narodna pjesma zove „banović Sekula“. Uz to je Sekelj dobio grad Gjurgjevac i postao upraviteljem bogate priorije vranske. Ipak nije bio dosta jak, da skuči Fridrika Celjskoga i njegova sina Ulrika. Ovi se i nadalje zovu banovima slavonskim, te gotovo samostalno vladaju u zapadnom dijelu Slavonije. — U Hrvatskoj i Dalmaciji bijaše banom Petar Talovac, komu pomaže njegov brat Franko. No Petru se ne će pokoravati premoćni knezovi Kurjakovići i Frankopani. Uz to mu prijeti bosanski kralj Stjepan Toma, nezakoniti sin Stjepana Ostoje. Toma je koncem g. 1443. naslijedio Tvrtka Tvrtkovića. On je odmah Mlečanima javio, da je sjeo na prijestolje pokojnoga svoga strica Tvrtka Tvrtkovića; podjedno ih je zamolio, neka dobrohotno susreću njegove podanike, koji će zalaziti u mletačke zemlje (u Dalmaciju), kao što su ih susretali za života strica njegova. Mletačka je republika uvažila molbu kralja Stjepana Tome, te je 20. prosinca godine 1443. uputila svoje predstojnike u Zadru, neka se dobro slažu s podanicima kralja bosanskoga.[6] No Tvrtko je 2. rujna god. 1427. u Bobovcu izdao povelju, kojom svoga

[3] Epistolae Joannis de Zredna. (Schwandtner: Scriptores rerum Hungaricarum, sv. II. str. 35.) Orožen: Celska kronika, str. 70. i 71.
[4] Corpus juris hungarici, str. 302.—307.
[5] Teleki: Hunyadiak kora Magyarországon, sv. X. str. 183.—185.
[6] Ljubić: Listine o odnošajih izmedju južn. Slavenstva i mlet. republike, IX. str. 178.

rodjaka Hermana Celjskoga imenuje svojim nasljednikom na prijestolju bosanskom za slučaj, ako bi Tvrtko umro bez potomaka.[7] Pošto je Tvrtko godine 1443. doista umro bez izravnih potomaka, mislio ga je naslijediti Fridrik, sin Hermana Celjskoga. Ali Ivan Hunjad izradi, da je kralj Vladislav Varnenčik potvrdio Stjepana Tomu za kralja bosanskoga. To nam kaže sam kralj Toma u listini, koju je 3. lipnja 1444. izdao u gradu Bobovcu.[8] Da mu katolici pomažu u borbi s Turcima, ostavi Toma po nagovoru pape Eugena IV. u kolovozu g. 1444. bogumilsku vjeru.[9] Kao katolik steče Toma prijatelja medju Hrvatima; zato i uze g. 1446. naslov: „kralj Dalmacije i Hrvatom".[10]

Gubernator Ivan Hunjad pokrene g. 1448. novu vojnu na Turke, da osveti smrt kralja Vladislava. Pustošeći Srbiju (jer mu se ne htjede pridružiti despot Branković) dopre 17. listopada sa 34.000 vojnika na Kosovo polje. Ovdje ga dočeka sultan Murat II. sa 120.000 Turaka. Bitka je trajala 3 dana (18.—20. listopada), a svršila se potpunim porazom kršćanske vojske. U boju pade 17.000 kršćana, medju njima takodjer Ivan Sekelj i Franko Talovac. Gubernator uteče u Srbiju, gdje ga zarobi despot Branković. Hunjad ostade zatvoren u Smederevu do konca g. 1448. Prije oslobodjenja svoga morao je despotu platiti 100.000 dukata, kao naknadu za štete, što ih je u Srbiji počinila vojska ugarska.[11]

Hunjad je godine 1449.—1452. ratovao s Ivanom Giskrom. Ovaj se kroz čitavo to vrijeme zove „kapetan gornjih strana", te samostalno vlada u sjevernoj Ugarskoj. Istodobno se nastavljaju smutnje u južnoj Hrvatskoj. Ban Petar Talovac ratuje s nepokornim velikašima, a bosanski vojvoda Stjepan Vukčić Kosača sa Dubrovnikom (g. 1451.—1453.). Pošto je Kosači god. 1448. car Fridrik III. podijelio naslov „herceg od sv. Save", dobila je njegova oblast (Humska zemlja) ime „Hercegovina."[12] Kosača je toli jak, da pred njim strepi i njegov zet: bosanski kralj Stjepan Toma. Ovim borbama opet se okoristiše lukavi Mlečani; oni naime g. 1452. zaposjedoše: Krajinu i Neretvu, zemlje hercega Kosače.[13]

54. Ladislav Posmrtni. Car Fridrik III. boravio je g. 1452. u Rimu, gdje se krunio za cara rimskoga i vjenčao s portugalskom kraljevnom Eleonorom. Njegovu odsutnost upotrebiše ugarski, hrvatski, češki, moravski i austrijski velikaši, te se početkom ožujka 1452. sastadoše na opći sabor u Beču. Ovdje bude zaključeno, da će Fridriku složnim silama oteti Ladislava Posmrtnoga. Kada se dakle car Fridrik vratio u Bečko Novomjesto, udare na taj grad knezovi Ulrik Celjski i Ulrik Eizinger.

[7] Fejér: Codex diplomaticus, knj. X. sv. 6. str. 900.
[8] Kukuljević: „Spomenici bosanski i crnogorski" u „Arkivu za povjestnicu jugoslavensku", knj. II. str. 38. i 39.
[9] Rački: „Bogumili i patareni" u „Radu jugosl. akademije", knj. VIII. str. 148.
[10] Ovim se naslovom kralj Stjepan Toma služi u povelji, koju je 22. kolovoza 1446. izdao u Vranduku. (Kukuljević: Spomenici bosanski i crnogorski, str. 39.)
[11] Thuroczy: Chronica Hungarorum, str. 259.—262.
[12] Thalloczy: „Bosnien und Herzegovina", str. 208. (Dio djela „Oesterreich-Ungarn in Wort und Bild".)
[13] Ljubić: Listine, knjiga IX. str. 415. i 422.—427.

Celjski knezovi.

Herman I., knez Celjski, umro g. 1385. Žena mu Katarina, kći bosanskoga bana Stjepana Kotromanića, a sestra ug.-hrv. kraljice Jelisave (žene Ljudevita I.).

Herman II. Celjski, sudjeluje g. 1396. u bici kod Nikopolja; g. 1397. postaje hrvatskim velikašem, dobivši gradove Varaždin, Vinicu i Vrbovec; g. 1406.—1408. i 1423.—1435. ban Slavonije; umro 13. list. 1435. u Požunu. Žena mu: Elizabeta grofica Schaumburg.

Fridrik, g. 1445.—1454. ban Slavonije, umro 9. lip. 1454. Žene mu: 1. Jelisava grofica Frankopan; 2. Veronika pl. Desinić.

Ana; muž joj: Nikola Gorjanski, palatin ugarski.

Barbara „Crna kraljica", udala se g. 1405. za kralja Sigismunda, umrla 11. srpnja 1451. u Melniku.

Ulrik, g. 1445.—1453. ban Slavonije, god. 1454.—1456. ban Dalmacije, Hrvatske i čitave Slavonije; ubijen 9. studenoga 1456. u Biogradu. Žena mu: Katarina, kći srpskoga despota Gjorgja Brankovića.

Juraj † 1443. Herman † 1452. Jelisava † 1455.

Fridrik bude prisiljen, da Ladislava 4. rujna 1452. izruči njegovu rodjaku Ulriku Celjskomu. Ovaj ga 13. rujna dovede u Beč. Sada se mladomu kralju poklone predstavnici nasljednih zemalja njegovih. Koncem g. 1452. dodje u Beč takodjer Ivan Hunjad. On se odreče gubernatorske časti, našto ga Ladislav imenuje upraviteljem kraljevskih prihoda i „vrhovnim kapetanom Ugarske", što je u stvari značilo gotovo isto. Osim toga potvrdi mu kralj čast vojvode erdeljskoga; uzvisi ga dapače na čast „nasljednoga kneza bistričkoga", darovavši mu grad Bistricu u Erdelju s 15 četvornih milja velikim imanjem.[1]

Pošto je Ladislavu bilo tek 13 godina, nije mogao sam vladati tolikim zemljama svojim. Ugarskom je i nadalje upravljao Ivan Hunjad, a Češkom gubernator Juraj Podjebradski. Isprvice je Ulrik Celjski — kao kraljev rodjak — bio pravi regent. On ostade uz mladoga kralja u Beču do 28. rujna 1453. Tada ga iz kraljevskoga dvora istisne Ulrik Eizinger, koji protiv njega sklopi 27. listopada 1453. ligu s Hunjadom i Podjebradskim. — Medjutim je (11. ožujka 1453.) umro Petar Talovac, ban Hrvatske i Dalmacije. Sad nastade čitav lov za bogatom baštinom njegovom. Herceg Stjepan Kosača htjede se oženiti s Petrovom udovicom Jadvigom, da bi tako došao do Klisa i drugih gradova Talovčevih; Ulrik pak Celjski uze početkom g. 1454. naslov: „kraljevina Dalmacije, Hrvatske i čitave Slavonije ban", dočim se prije naprosto zvao „ban Slavonije". Mlečani se uplaše, da ne bi dobili prejake susjede u Dalmaciji. Zato početkom g. 1454. uzimaju u svoju zaštitu malodobne sinove Petra Talovca i njihove gradove (Klis, Knin, Lab, Sinj, Čačvinu, Petrovac i Ključ).[2] Ipak je Ulrik Celjski poslao svoga vojvodu Vitovca u južnu Hrvatsku, da mu osvoji baštinu Talovčevu. Za toga rata umre (9. lipnja 1454.) Fridrik Celjski, stari otac Ulrikov. Vitovec prisili knezove Kurjakoviće, da mu ustupe Ostrovicu. U to se Ulrik izmirio s kraljem Ladislavom, koji ga na proljeće g. 1456. imenuje „banom Hrvatske i Dalmacije". Ovo imenovanje javlja Ulrik 28. svibnja mletačkoj republici, koja mu 16. kolovoza 1456. šalje

[1] Teleki: Hunyadiak kora Magyarországon, sv. X. str. 347.—356.
[2] Ljubić: Listine, knjiga X. str. 25., 26. i 29.

čestitku uz poruku, da s njim želi živjeti u prijateljstvu i dobrom susjedstvu.[3] Sada je Vitovec redomice osvajao Knin, Sinj i druge gradove; jedinoga Klisa nije mogao zauzeti.

Dok su u Hrvatskoj trajale domaće borbe, zaprijeti kršćanstvu velika pogibelj od Turaka. Poduzetni sultan Muhamed II. zauzme 29. svibnja 1453. Carigrad i učini ga prijestolnicom svojom. Slijedeće god. 1454. provali s velikom vojskom u Srbiju, odakle despot Branković uteče u Ugarsku. Sultan se doduše vratio kući sa 50.000 zarobljenika; ali već g. 1455. dodje ponovno i zauzme važan grad Novo Brdo. Despotu ostade samo malen dio Srbije; pa i za ovo morao je sultanu plaćati godišnji danak u iznosu od 30.000 dukata. — Opet se u Evropi javila ideja, da treba voditi križarsku vojnu na Turke. Ovu je ideju prigrlio papa Kaliksto III. On šalje u Beč i Budim svoga poslanika: kardinala Ivana Carvajala. Početkom g. 1456. uredi sabor u Budimu nužne priprave za rat s Turcima. Malo iza toga (6. travnja 1456.) stiže u Budim vijest, da će sultan udariti na Biograd i provaliti u Ugarsku. Nato Ladislav Posmrtni ode s Ulrikom Celjskim iz Budima u Beč. Sva obrana Ugarske ostade na Ivanu Hunjadu. Njega je svojski pomagao franjevac Ivan Kapistran. Glasoviti ovaj govornik uze kupiti križare. Pod njegove zastave dolaze djaci, seljaci, gradjani i redovnici. Ovi siromasi nijesu imali pravog oružja, ali zato bijahu puni oduševljenja. — Sa 120.000 Turaka dodje sultan Muhamed 20. lipnja 1456. pred Biograd. Ovamo doplovi po Dunavu i brodovlje tursko. Opkolivši Biograd sa svih strana, dade Muhamed iz 300 topova pucati na nj. U Biogradu je zapovijedao Mihajlo Silagji, brat Hunjadove žene Jelisave. Naskoro dodje Hunjad u pomoć šurjaku svome. Kod Slankamena sakupi 200 ladja, stavi na njih jedan dio križara, te se pusti niz Dunav. Uz obalu pratio ga je Ivan Kapistran s ostalim križarima. Pred Biogradom održi (14. srpnja) kršćanska mornarica pobjedu nad turskom. Nato udju križari u tvrdju biogradsku. Sve navale turske budu odbijene. Izgubivši mnogo ljudi, napusti sultan (23. srpnja) opsadu Biograda, te se vrati kući.[4]

Već 11. kolovoza 1456. umre u Zemunu od kuge slavodobitni Ivan Hunjad. Brzo ga je slijedio njegov bojni drug Ivan Kapistran, koji umre 23. listopada 1456. u Iloku. Plodove njihove pobjede htjede ubrati Ulrik Celjski. Kada su naime u Beč stigli dobro oboružani križari iz južne Njemačke, povede ih Ulrik (2. kolovoza) u rat, da Turke tjeraju iz Evrope. S Ulrikom podje i Ladislav Posmrtni sa 3000 Austrijanaca i s nešto Čeha. Ulrik se okoristio tom vojnom. Izradi naime, da ga je kralj u Futoku (kod Petrovaradina) imenovao „vrhovnim kapetanom Ugarske“. No time se Ulrik zamjerio Ladislavu Hunjadu, koji htjede u časti naslijediti svoga oca Ivana. Kralj stiže 8. studenoga Biograd, gdje već sutradan mladi Hunjad ubije Ulrika Celjskoga. S Ulrikom je izumrla porodica knezova Celjskih.[5]

[3] Ibidem, str. 95. i 96.
[4] Thuroczy: Chronica Hungarorum, str. 269.—273.
[5] Ibidem, str. 274.—277. Orožen: Celska kronika, str. 85.—88.

*

Ladislav Posmrtni odgodi vojnu na Turke pod izlikom, da je zima na domaku. Znao se dapače tako pritajiti, da je ubojicu Ladislava Hunjada imenovao „vrhovnim kapetanom Ugarske“, premda je Ladislav imao tek 24 godine. Ipak mu je kralj radio o glavi, da osveti smrt svoga rodjaka Ulrika. Kralj naime dade 14. ožujka 1457. u Budimu neočekivano uhvatiti Ladislava i Matiju, sinove Ivana Hunjada.[6] Velikaši ih osude na smrt, jer da su Hunjadovci namjeravali umoriti kralja i savjetnike njegove. Ladislav Hunjad bude doista 16. ožujka pogubljen; njegova pak brata Matiju odvede kralj početkom lipnja sa sobom u Beč.[7] Iz Beča podje kralj 19. rujna u Prag, gdje se namjeravao vjenčati s Magdalenom, kćerkom francuskoga kralja Karla VII. No već 23. studenoga 1457. umre kralj Ladislav Posmrtni od kuge, koja je tada harala po Češkoj i Poljskoj.

Ivan kralj početkom lipnja sa sobom u Beč.[6] Iz Beča podje kralj 19. rujna u Prag, gdje se namjeravao vjenčati s Magdalenom, kćerkom francuskoga kralja Karla VII. No već 23. studenoga 1457. umre kralj Ladislav Posmrtni od kuge, koja je tada harala po Češkoj i Poljskoj.

VII. Matija Korvin.

www.crohis.com

55. Borba za prijestolje. Iza kralja Ladislava Posmrtnoga ostadoše dvije njegove sestre: Ana i Jelisava. Ana bijaše udata za saskoga vojvodu Vilima, a Jelisava za poljskoga kralja Kažimira IV. Ali na Vilima i na Kažimira nije u Hrvatskoj, Ugarskoj, Češkoj i Austriji nitko ni mislio. Tko će dakle naslijediti prerano umrloga Ladislava? Njegova nadvojvodina Austrija pripade caru Fridriku III., kao starješini roda habsburškoga. Česi izaberu (2. ožujka 1458.) kraljem svojim nekadašnjega gubernatora Jurja Podjebradskoga. Jednako se medju Ugrima i Hrvatima pojavi želja, da na prijestolje podignu kojega domaćega velikaša. Kruni se nadao palatin Ladislav Gorjanski. On bijaše po svojoj majci Ani Celjskoj u svojti s kraljevima: Sigismundom, Albrehtom i Ladislavom; uz to je i njegov otac Nikola bio 32 g. palatin ugarski, dočim je Ladislavova žena Aleksandrina bila rodjena vojvotkinja tješinska. Za prijestoljem je težio takodjer Nikola Iločki, koji bijaše vojvoda erdeljski, a ban slavonski i mačvanski. Nikola bijaše bogat i ponosan velikaš, koji se uz Ivana Hunjada proslavio u ratovima turskim. Pošto je njegova kći Jeronima bila (od g. 1455.) zaručena s Henrikom, sinom Jurja Podjebradskoga, nadao se Nikola pomoći iz Češke. — Početkom god. 1458. sastade se u Pešti izborni sabor. Na taj sabor dodje 20. siječnja i biogradski kapetan Mihajlo Silagji,[1] ali

[6] Teleki: Hunyadiak kora Magyarországon, sv. X. str. 545.
[7] Thuroczy: Chronica Hungarorum, str. 278.—281.

[1] Otac toga Mihajla zove se Ladislav Svilojević, a bijaše rodom Hrvat iz Goražde u Bosni. (Fraknói: „Mathias Corvinus", str. 7.) Ladislav se borio u vojsci kralja Sigismunda protiv Turaka i vojvode Hrvoja Vukčića Hrvatinića. Sa svojim rodjakom Nikolom „Gorazda" (iz Mečinaca u križevačkoj županiji) zapovijedao je Ladislav Svilojević u gradu Srebreniku, te su s osobitim junaštvom održali ovu tvrdju pune 4 godine; zato su obojica god. 1407. dobili od kralja Sigismunda znatne posjede u Ugarskoj. (Fejér: Codex diplomaticus, knjiga X., svezak IV., strana 654.) Kako je kraljevska kancelarija u Ugarskoj magjarizirala sva imena (ljudi i mjesta), dobio je i Ladislav Svilojević prezime „Szilágyi" po gradu Szilágy. Ladislav Silagji imao je 3 sina (Mihajla, Ladislava i Osvalda) i 3 kćeri (Jelisavu, Sofiju i Uršulu). Kao posjednik velikog imanja Horogszeg (u tamiškoj županiji) udao je Ladislav Silagji god. 1432. svoju kćer Jelisavu za Ivana Hunjada, koji se kasnije toliko proslavio u ratovima s Turcima („Sibinjanin Janko"). Ova Jelisava rodila je Ivanu Hunjadu god. 1433. sina Ladislava, a 23. veljače god. 1440. (u Kološvaru) sina Matiju, koji je dobio pridjev „Korvin" po gavranu (corvus), što ga je već njegov otac nosio u svome grbu.

Obitelj Hunjad.

Vojk s pridjevkom „Hunjad“. Prva mu žena Hrvatica iz obitelji Gospodičić de Zapolja, a druga Jelisava Moržinaj, koja se preudala za Jaroslava Čolnokošija.

Kći N. Muž joj: Sekelj. | **Ivan** * 1386. † 1456. Od g. 1439. ban severinski, a od g. 1441. vojvoda erd. G. 1446.—1452. gubernator Ugarske i Hrvatske. Žena mu: Jelisava Silagji. | *Ivan* † 1441. kao ban severinski. | *Marija.*

Ladislav, ubijen 23. ožujka 1457. | **Matija Korvin,** * 23. veljače 1440., kralj ugarski i hrvatski od 24. siječnja 1458., umro 6. travnja 1490. Prva mu žena: Katarina, kći češkoga kralja Jurja Podjebradskaga, a druga: Beatrica, kći napuljskoga kralja Ferdinanda.

Ivan Korvin, rodjen 2. travnja 1473. kao nezakoniti sin kralja Matije i ljubovce mu Barbare iz Vratislave. Od g. 1479. herceg liptovski i grof hunjadski, od g. 1490. herceg Slavonije, te ban Dalmacije i Hrvatske, umro 12. listopana 1504. u Krapini. Žena mu: Beatrica, kći Bernardina Frankopana, preudala se 21. siječnja 1509. za braniborskoga kneza Jurja iz kuće Hohenzollern.

Krsto, umro 17. ožujka 1505. u Krapini. | *Jelisava,* umrla g. 1508.

ne sam, već sa 15.000 vojnika. Silagji predloži za kralja svoga nećaka Matiju Korvina, sina pok. gubernatora Ivana Hunjada. Uz Matiju pristade niže plemstvo. Za njega je kod prelata (crkvenih dostojanstvenika) radio papinski poslanik Ivan Carvajal. Za Matiju izjavi se takodjer palatin Ladislav Gorjanski. On je naime 12. siječnja 1458. sa svojom ženom došao u Segedin, gdje se sporazumio s Mihajlom Silagjijem i s njegovom sestrom Jelisavom, udovicom Ivana Hunjada. Ovi obećaše, da će Matija Korvin ostaviti Gorjanskomu palatinsku čast i sva imanja, te se vjenčati s njegovom kćerkom Anom.[2] Za Matiju Korvina radio je i ostrogonski nadbiskup Dioniz Seč, koji je bio u srodstvu s odličnim obiteljima.[3] Tako bude Matija (24. siječnja 1458.) jednoglasno izabran za kralja ugarskoga i hrvatskoga.[4] Kako je pak Matiji bilo tek 18 godina, izabere sabor njegova ujaka Silagjija gubernatorom na 5 godina.[5]

Novi se kralj za vrijeme izbora nalazio u Pragu. Ondje ga je gubernator Podjebradski još 24. studenoga 1457. oslobodio iz zatvora i zaručio sa svojom 9-godišnjom kćerkom Katarinom. Doznavši pak za izbor njegov, dovede ga 5. veljače 1458. sa sjajnom pratnjom čeških velikaša do ugarske medje. Ovdje je kralja Matiju dočekala njegova majka Jelisava i ujak mu Silagji s uglednim odaslanstvom, u ime koga je kralja pozdravio biskup Ivan Vitez. Tom prigodom ponovio je kralj Matija 9. veljače svoje obećanje, da će se oženiti s Katarinom, kćerkom Jurja Podjebradskoga. Njegovo obećanje morahu svojim pečatima potvrditi: kraljeva majka i ujak, te svi članovi odaslanstva.[6] Nato je Matija (14. veljače) svečano unišao u Budim. Isprvice je mjesto njega vladao gubernator Silagji. No već u ožujku g. 1458. preuze vladu sam kralj, dočim Silagji podje u Biograd. Ma-

[2] Teleki: „Hunyadiak kora Magyarországon“, knjiga X. str. 565.—569.
[3] Theiner: „Monumenta Hungariae“, svezak II. str. 312.
[4] Teleki: Hunyadiak kora, knj. X. str. 572.
[5] Silagji se još istoga dana zove „gubernatorom izabranoga kralja“. (Teleki: Hunyadiak kora, knj. X. str. 571.)
[6] Teleki: Hunyadiak kora, knjiga X. str. 573.—577.

tija se posvema povjeri svomu odgojitelju Ivanu Vitezu od Sredne, koji je i njegovu ocu bio glavni savjetnik. Ivan Vitez bijaše rodjen Hrvat, a bio je od g. 1445. biskup u Velikom Varadinu.

Na početku vlade svoje imao je Matija dosta posla, da uredi prilike u Hrvatskoj. Otkako je naime (9. studenoga 1456.) poginuo Ulrik Celjski, vodila se ljuta borba za bogatu baštinu knezova Celjskih. Car Fridrik htjede ugrabiti Celjska imanja u Kranjskoj i Štajerskoj, a Ivan Vitovec u Hrvatskoj i Slavoniji. Uz to je i Ulrikova udovica Katarina, kći despota Gjorgja Brankovića, nastojala, da zadrži imanja Celjska. Najveća jagma nastade u južnoj Hrvatskoj. Ovdje se za kraljevskim gradovima (Knin i Ostrovica), te za baštinom knezova Talovaca (Klis, Sinj i dr.) otimahu Frankopani, Kurjakovići, bosanski kralj, Mlečani i herceg Stjepan Vukčić Kosača. Uzalud se kralj Matija brinuo, da u našim krajevima obnovi kraljevsku vlast. Pitalo se takodjer: tko će naslijediti časti, što ih je nosio Ulrik Celjski? Banom Slavonije postade uz Nikolu Iločkoga na proljeće god. 1457. Ivan Vitovec („pan Jan ban"), koji je još od god. 1453. bio podban slavonski i župan križevački. Banovima pak Hrvatske i Dalmacije imenuje kralj Matija koncem god. 1458. Pavla Špirančića i Petra Zoba.[7]

Srpski despot Gjorgje Branković umro je 24. prosinca 1456., ostavivši 3 sina: Grgura, Stjepana i Lazara. Grgur i Stjepan bijahu slijepi; zato se najmladji brat Lazar Gjorgjević proglasi despotom, te preuzme upravu Smedereva i ostataka Srbije. Da bude siguran od Turaka, izmiri se Lazar (15. siječnja 1457.) sa sultanom Muhamedom II., komu obeća godišnji danak u iznosu od 40.000 dukata. No već 20. siječnja 1458. umre despot Lazar, ostavivši samo udovicu Jelenu i kćer Maru. Sada pošalje sultan u Srbiju za despota slijepoga Grgura Gjorgjevića i njegova sina Vuka. No Jelena — porijeklom iz grčke carske obitelji Paleologa — htjede zadržati vlast u Srbiji. U tu svrhu ustupi kralju Matiji grad Golubac, a svoju kćer Maru zaruči sa bosanskim kraljevićem Stjepanom Tomaševićem. To razljuti sultana Muhameda, te on pošalje u Srbiju veliku vojsku. Turci zauzmu Golubac, pa onda provale preko Save u Slavoniju. No i Matija Korvin sabere vojsku, s kojom 9. rujna 1458. — u pratnji kardinala Carvajala — dodje u Petrovaradin. Tu ostade Matija do 1. listopada, te pomoću Carvajalovih križara potuče turske čete, koje su pustošile po Srijemu. Do 5000 Turaka bude zatjerano u Savu, gdje se većinom utopiše.[8] Premda je imao mnogo vojske, ipak nije kralj Matija nastavio rat s Turcima, nego ostade u Biogradu tečajem listopada g. 1458. Matijinom privolom podje bosanski kraljević na proljeće g. 1459. u Smederevo, gdje se 1. travnja vjenčao s Marom i bio proglašen despotom srpskim. Ali naskoro udari na Smederevo sultan Muhamed. Već 20. lipnja 1459. morade despot predati Smederevo, odakle se sa svojom ženom i

[7] Prviput se Pavao Špirančić i Petar Zob zovu banovima 10. veljače 1459. (Katona: „Historica critica regum Hungariae", knj. XIV. str. 193.)

[8] Antonii Bonfinii historia Pannonica sive Hungaricarum rerum decades quinque, (izdanje od god. 1744.), str. 415. Thuroczy: „Chronica Hungarorum" kod Schwandtnera, svezak I. str. 286.

punicom zakloni u Bosnu. Sada zaposjedne Muhamed čitavu Srbiju i pretvori ju u pašaluk turski.

Tečajem toga prvoga rata s Turcima odmetnuo se od kralja Matije velik broj velikaša. Palatin Ladislav Gorjanski ne htjede znati za kralja Matiju, jer se nije ispunio ugovor segedinski. Zato Matija mjesto Gorjanskoga imenuje sredinom god. 1458. palatinom Mihajla Orsaga. Radi toga uplaše se Ivan Vitovec i Nikola Iločki, da ne bi i oni izgubili časti svoje. Gorjanski, Iločki i Silagji sastanu se 26. srpnja 1458. u Šimontornji, te medju sobom sklope savez za obranu protiv svakoga, tko bi u njih dirnuo.[9] Bez obzira na to uze Matija raditi posve samovoljno. Bez dozvole sabora nametne plemstvu na jesen god. 1458. porez za rat s Turcima; svoga pak ujaka Silagjija dade 8. listopada uhvatiti i zatvoriti u Vilagoš.[10] No time steče brojne protivnike, koji odluče, da će na prijestolje podići cara Fridrika. Ovaj i onako drži ne samo krunu sv. Stjepana, nego i više gradova u zapadnoj Ugarskoj, koje mu je nekada založila kraljica Jelisava. Nikola Iločki dovede nezadovoljne velikaše i plemiće u Bečko Novomjesto, gdje su 17. veljače 1459. zamolili cara Fridrika, neka se okruni za kralja ugarsko-hrvatskoga.[11] Fridrik posluša njihov savjet, pa se dade okruniti po nadbiskupu iz Salcburga; podjedno se 4. ožujka 1459. proglasi kraljem ugarsko-hrvatskim. Kada se nato (22. ožujka) Fridriku rodio sin Maksimilijan, postade Nikola Iločki krsnim kumom budućemu caru njemačkomu.

Sada nastade u Ugarskoj i Hrvatskoj gradjanski rat. Fridrikovu je stranku u Hrvatskoj vodio knez Martin Frankopan, a Matijinu njegov rodjak Tomo Sekelj, prior vranski. Za toga su rata u Hrvatskoj god. 1459. stradali gradovi: Samobor, Jastrebarsko, Kalnik, Steničnjak, Hresno i Susjedgrad. U sjevernoj Ugarskoj vodio je kraljeve neprijatelje Ivan Giskra, dočim kraljevoj vojsci god. 1460. zapovijedahu braća Mirko i Stjepan Zapolja. Medjutim je umro Ladislav Gorjanski, a Matija se izmirio s Iločkim, Vitovcem, Silagjijem[12] i s Kanižajima. Oko mira nastojao je papa Pijo II. i kardinal Carvajal. Privremeni mir bude posredovanjem biskupa Ivana Viteza ugovoren 3. travnja 1462. u štajerskom Gracu. Po tome miru ostaje Fridriku i nadalje kraljevski naslov, te će on — dotično njegov sin — naslijediti Matiju, ako bi ovaj umro bez muških potomaka. Matija će Fridriku platiti 80.000 dukata za naknadu štete i troškova, našto će Fridrik predati Matiji grad Šoprun i krunu sv. Stjepana.[13] Ovaj mir bude potvrdjen istom g. 1463. Papa ga je potvrdio 7. svibnja, Fridrik 24. srpnja, a Matija 26. srpnja 1463.

[9] Teleki: Hunyadiak kora, knj. X. str. 593.—595.

[10] To sam kralj još istoga dana javlja erdeljskim Sasima. (Katona: Historia critica, knj. XIV. str. 61.) Bonfinius: Historia Pannonica, str. 412.

[11] Kovachich: Vestigia comitiorum apud Hungaros, str. 348.

[12] Kralj pusti Silagjija iz tamnice. Nato se Silagji vrati u Biograd, odakle god. 1460. poduzme vojnu na Turke. Silagji prodre čak u Bugarsku, ali ondje bude uhvaćen i odveden u Carigrad, gdje mu sultan Muhamed II. dade odrubiti glavu. (Katona: „Historia critica", sv. XIV. str. 337.—340.) Silagjijeva udova Margareta (kći Stjepana Bathora) preudala se iza 4 godine za Pavla Banića od Lendave.

[13] Bonfinius: Historia Pannonica, str. 417.

Kruna sv. Stjepana, koja bijaše 23 godine u tudjini, bude sada vraćena u domovinu. Po krunu dodje sjajno odaslanstvo, u kome bijaše takodjer Nikola Iločki.[14] Primivši 80.000 dukata, predade car Fridrik 24. srpnja krunu, koja je s velikim svečanostima 26. srpnja odnesena u Budim.

56. Propast kraljevine Bosne. Iza pada Srbije dodje red na Bosnu. Turci su još početkom g. 1459. provalili u Bosnu, te ondje palili kuće, sjekli voćke i vinograde, a hvatali stoku i ljude, kako biskupu Ivanu Vitezu 10. veljače 1459. iz Jezera kod Jajca piše kralj Stjepan Toma. Ovom prilikom udarahu Turci takodjer na tvrde gradove: Bobovac i Vranduk. Mjeseca travnja g. 1460. iznudi Hasan paša od bosanskoga kralja dozvolu, da Turci smiju preko Bosne provaljivati u vukovsku i srijemsku županiju. Radi toga zamjerio se Stjepan Toma kralju Matiji Korvinu, koji ga je opetovano tužio papi Piju II. U borbi s hrvatskim banom Špirančićem bude nesretni kralj Stjepan Toma 10. srpnja 1461. ubijen pod gradom Orihovicom na izvoru rijeke Une u Hrvatskoj.[1] Na prijestolju bosanskom naslijedi ga njegov sin Stjepan Tomašević. Ovaj se nastani u Jajcu, jer je Bobovac bio preblizu Turskoj. Mletačka republika 20. kolovoza 1461. šalje u Bosnu svoga poslanika, da čestita novomu kralju.[2] Tomašević se odmah obrati na papu Pija II., moleći od njega kraljevsku krunu i pomoć u ratu s Turcima. Papa nato pošalje u Bosnu svoje poslanike, koji početkom studenoga 1461. u Jajcu okrune kralja bosanskoga.[3] Premda je Stjepan Tomašević bio dobar katolik, ipak je živio u prijateljstvu s hercegom Stjepanom i sa drugim patarenima. Zato su njegovu krunisanju prisustvovali mnogi velikaši bosanski. Tomašević se odsada ponosio naslovom: „kralj Srbljem, Bosni, Primorju, Humsci zemlji, Dalmaciji, Hrvatom, Dolnjim krajem, Zapadnim stranam, Usori, Soli, Podrinju i k tomu“.[4]

Stjepan Tomašević sklopi g. 1462. savez s Matijom Korvinom. Podjedno prekine svaki odnošaj sa sultanom Muhamedom; uskrati mu dapače i dosadašnji danak. Zato sultan sabere na proljeće god. 1463. ogromnu vojsku (150.000 konjanika), te ju osobno povede u Bosnu. Mahomet paša dodje (19. svibnja) s prednjim četama pred Bobovac. Grad bijaše dobro utvrdjen, te bi mogao Turcima dugo odolijevati, ali ga zapovjednik Radak već treći dan izdajnički predade Mahometu. Kada se doznalo za tako brzi pad Bobovca, zavlada u Bosni silan strah. Mnogi velikaši počnu bježati u susjednu Dalmaciju. Onamo se zakloniše takodjer neki članovi kraljevske obitelji. Sam kralj uteče iz Jajca u Ključ. Ondje ga opkoli i na predaju sklone Mahomet paša, koji je kralju prisegom zajamčio život i slobodu. Istodobno je sultan zauzeo grad Jajce. Po želji sultanovoj morade nato

[14] Pet. de Rewa: „De sacra corona regni Hungariae commentarius“ u Schwandtnerovom zborniku, sv. II. str. 452.

[1] Tomašić Ivan: „Chronicon breve regni Croatiae“. („Arkiv za povjestnicu ugoslavensku“, knjiga IX. str. 18.)

[2] Ljubić: „Listine ob odnošajih izmedju južnoga Slavenstva i mletačke republike, knjiga X. str. 179.

[3] Katona: Historia critica, svezak XIV. str. 491.—498.

[4] Miklošić: Monumenta Serbica, str. 485.

Bosanski kraljevi Kotromanići.

Stjepan „Kotroman“, ban bosanski g. 1272.—1302.

Stjepan Kotromanić, ban Bosne 1314.—1353. — *Vladislav*, umro poslije godine 1356.

Jelisava † 1387. Muž joj: Ljudevit I., kralj ugarski i hrvatski.

Katarina. Muž joj Herman I. Celjski.

Herman II. Celjski † 1435.

Stjepan Tvrtko I. od g. 1353. ban, a od g. 1377. kralj Bosne, † g. 1391. Žena mu: Dora iz Bugarske.

Vuk † prije god. 1377.

Stjepan Dabiša, kralj bos. 1391.-1395. Žena mu: Jelena Gruba, kraljica bos. 1395. do 1398.

Stjepan Tvrko II. Tvrtković kralj bosanski 1404.—1408. i 1421.—1443.

Stjepan Ostoja, kralj bosanski 1398.—1404. i 1408.—1418. Žena mu: Kujeva.

Stjepan Ostojić, kralj bosanski 1418.— 1421.

Radivoj. Žena mu: Katarina.

Stjepan Toma, kralj bosanski 1444.—1461. Prva mu žena: Vojača. Druga žena: Katarina, kći hercega Stjepana Vukčića, * 1422. † 1478. u Rimu.

Stjepan Tomašević, posljednji kralj bosanski 1461.—1463. Žena mu: Mara, kći srpskoga despota Lazara Gjorgjevića.

Sigismund, prešao na islam.

Katarina, prešla na islam.

uhvaćeni kralj pozvati zapovjednike drugih gradova, neka tvrdje predadu u turske ruke. Tako su Turci za 8 dana osvojili 70 gradova bosanskih. Polovicom lipnja provali sultan takodjer u oblast hercega Stjepana. Ipak nije mogao zauzeti kršne Hercegovine, jer se herceg valjano spremio. Uzalud je Muhamed udarao na Blagaj, glavni grad hercegov. Ondje dade kralju Stjepanu Tomaševiću odrubiti glavu. Nato se vrati u Tursku sa 100.000 zarobljenika bosanskih.[5]

Dok je sultan Muhamed osvajao Bosnu, provali Ali beg (mjeseca svibnja 1463.) preko Save i opustoši Srijem. Druga vojska turska prodre (početkom lipnja) iz Bosne u južnu Hrvatsku. Turci razbiju i uhvate bana Pavla Špirančića, opustoše i popale Krbavu, pa dopru sve do primorja kod Senja.[6] Brzo napredovanje tursko prestraši Mlečane. Oni se bojahu za svoju Dalmaciju. Republika mletačka uze nastojati, kako bi stvorila savez protiv Turaka. U tu je svrhu pregovarala s arbanaškim junakom Skenderbegom, s humskim hercegom Stjepanom i s vlastelom bosanskom. Boraveći u Petrovaradinu, sklopi Matija Korvin s Mlečanima 12. rujna 1463. „savez i ligu za vodjenje rata protiv zajedničkog neprijatelja“. Kralj će s Turcima ratovati u Bosni, a Mlečani u Dalmaciji i na Moreji.[7]

Matija Korvin podje osobno u rat na Turke. Vidimo ga 29. rujna 1463. u Virovitici, a početkom listopada prijedje kod Gradiške preko Save. Dolinom rijeke Vrbasa udari kralj prema Jajcu. Brzo je zauzeo varoš, ali tvrdja mu se predade istom 25. prosinca. Prije toga je Vladislav Vukčić, sin hercega Stjepana, osvojio Ljubuški, zatim župu Ramu sa gradom Prozorom i župu Uskoplje (na gornjem Vrbasu). Vladislav prizna 6. prosinca

[5] Mihajla Konstantinovića iz Ostrvice: Turska istorija. (Glasnik srbskog učenog društva, sv. 18. str. 145.—148.) Ljubić: Listine, knj. X. str. 250. i 251. Hammer: „Geschichte des osmanischen Reiches“, sv. II. str. 73.—77. Klaić: Poviest Bosne, str. 332.—339.

[6] Ljubić: Listine, str. 250 i 271.

[7] Ibidem, str. 272.—274.

vlast Matije Korvina. Jednako se Matiji pokore neki gradovi uz Vrbas i u Usori. Početkom god. 1464. ode kralj iz Jajca u Hrvatsku, te ga 17. siječnja nalazimo u Čazmi, a 28. siječnja u Dubravi. Tekar 13. veljače 1464. slavodobitno udje kralj u Budim, gdje je nekoliko dana prije toga umrla mlada kraljeva žena Katarina. Nato bude Matija 29. ožujka 1464. u prisutnosti mnogih prelata, velikaša, plemića i zastupnika svečano okrunjen u Stolnom Biogradu.[8]

Matija Korvin imenuje Mirka Zapolju „upraviteljem kraljevstva bosanskoga". Kralj je očito htio, da Zapolja bude imao što više snage; zato ga podjedno imenuje „banom Dalmacije, Hrvatske i Slavonije".[9] No sultan Muhamed nije bio voljan, da se odrekne jednom već osvojene Bosne. On se počne spremati za rat s kraljem Matijom. Mjeseca lipnja g. 1464. dodje u Bosnu 40.000 Turaka pod vodstvom Mahomet paše. Turci popale Hercegovinu sve do Dubrovnika. Iz Bosne provale u Hrvatsku, gdje su nemilo pustošili imanja kneza Stjepana Frankopana, te uhvatili sinovca njegova.[10] Malo iza toga udje u Bosnu sam sultan Muhamed s velikom vojskom. Pred njim je humski herceg Stjepan Kosača s narodom svojim utekao u Dubrovnik; sultan pak ode pod Jajce, da zauzme važnu ovu tvrdju. Turci su pred Jajcem salili nove topove, kojima udarahu na tvrdju kroz 30 dana. Sultan dade kopati podzemne prokope i jurišati na Jajce.[11] No sve bijaše uzalud, jer se posada hrabro držala. Kad je k tomu sultan doznao, da kralj Matija dolazi Jajcu u pomoć, obustavi opsadu, pa se vrati u Tursku. — Neuspjeh sultanov osokoli Matiju Korvina. Kralj je početkom rujna 1464. imao kod Save 30.000 vojnika. S tom vojskom odluči sam kralj udariti na Turke, da im otme istočnu Bosnu. Kralja Matiju nalazimo 14. rujna u Iloku, 24. rujna u Moroviću, a 1. listopada kod Rače na Savi. Dolinom rijeke Drine dopre kralj 18. listopada do Zvornika i počne opsjedati ovu tvrdju. Opsada se vrlo otegnula, jer je Zvornik gotovo nepristupan. Da ne izgubi vrijeme stajanjem pred Zvornikom, osvajao je Matija istodobno druge gradove medju rijekama Bosnom i Drinom. Tako je Mirko Zapolja osvojio Srebrenik, a sam kralj Srebrenicu sa bogatim rudnicima. Ipak morade polovicom studenoga 1464. napustiti opsadu Zvornika. Prigodom ove opsade izgubio je Mirko Zapolja jedno oko. Kralj se vrati u Ugarsku. Tako je u vlasti turskoj i nadalje ostala sredina Bosne.[12] U najveću nepriliku dodje herceg Stjepan Vukčić-Kosača. Da se uzmogne održati, morao je sultanu ustupiti velik dio Hercegovine, a za taoca dati mu svoga najmladjega sina Stjepana. No time se herceg zamjerio kralju Matiji Korvinu.

Slijedeće godine spremao se Matija Korvin za veliku vojnu na Turke. Sultan je po srpskomu despotu Vuku Grguroviću ponudio kralju Matiji

[8] Bonfinius: Historia Pannonica, str. 418. i 419.
[9] Ovaj naslov daje Zapolji kralj Matija već 14. veljače 1464. (Katona: Historia critica, sv. IV. str. 676.)
[10] Makušev: „Monumenta historica Slavorum meridionalium", sv. II. str. 232.
[11] Tako sam kralj Matija piše caru Fridriku. (Katona: Historia critica, sv. XIV. str. 723. i 724.)
[12] Nodilo: „Chronica Ragusina Junii Restii item Joannis Gundulae", str. 371. Bonfinius: Historia Pannonica, str. 420. 421.

mir; podjedno je nastojao, da ga odvrati od saveza s Mlečanima. No Matija odbije to, radi čega mu se 13. siječnja 1465. zahvaljuje republika mletačka.[13] Sjajno poslanstvo od 300 vitezova šalje kralj Matija 30. ožujka u Rim, da dobije pomoći iz Italije. Tomu je poslanstvu bio na čelu pečuvski biskup Ivan Česmički.[14] Poslanici predadoše papi Pavlu II. pismo, u kome kralj Matija kaže, da će sultan Muhamed god. 1465. sa čitavom svojom silom udariti na Biograd i Jajce, te osvojiti ostatak Bosne i Mačve.[15] Poslanstvo bude lijepo dočekano u Rimu, a na povratku takodjer u Mlecima. Papa javlja 26. svibnja kralju Matiji, da mu za ratne troškove daje 57.500 zlatnih forinti (dukata): povrh toga šalje mu zlatan križ s komadićem onoga drvenoga križa, na kome bijaše propet Isus Krist.[16] Mletačka je republika 16. srpnja odlučila, da će za vojnu na Turke doprinijeti 50.000 dukata; od toga je već 27. lipnja poslanstvu kralja Matije uručila 15.000 dukata.[17] U savez protiv Turaka prizvao je kralj Matija i arbanaškoga junaka Skenderbega. No od svega toga ne bi ništa vrijedna. Kralj doista udje 8. listopada 1465. s velikom vojskom u Bosnu, ali se već iza nekoliko dana vrati natrag. Samo bana Ivana Vitovca i tavernika Ivana Rozgona pošalje s 5.000 vojnika u Hercegovinu, da tu zemlju izbave od Turaka i od sebičnih Mlečane. Vitovec i Rozgon utvrde se koncem g. 1465. u gradu Počitelju na rijeci Neretvi, a Turcima otmu sve hercegove gradove. Herceg uteče pred njima u svoj grad Novi[18] na moru (danas Ercegnovi). Odanle je šarao s Mlečanima. ne bi li se njihovom pomoću održao. Za osvetu provale Vitovec i Rozgon početkom godine 1466. u mletačke već oblasti: Neretvu i Krajinu, gdje osvoje sve tvrdje i gradove. Mletačka se republika nije usudila prosvjedovati, jer se još općenito znalo, da su Neretva i Krajina (dapače i Hercegovina) od starine pripadale kraljevstvu hrvatskomu.[19] U nevolji svojoj prikloni se herceg napokon kralju Matiji. No već 22. svibnja 1466. umre herceg Stjepan Kosača u Novome. Njegovi sinovi Vladislav i Vlatko podijeliše medju se ostatak Hercegovine. Treći hercegov sin Stjepan nije dobio ništa; zato prijedje na Muhamedovu vjeru, te (kao Ahmed Hercegović) postade kasnije (god. 1497.) velikim vezirom turskim.

Matija Korvin podijelio je Mirku Zapolji na proljeće g. 1465. čast „priora vranskoga“, da mu namakne što više dohodaka. Ne zna se, što

[13] Ljubić: Listine, knjiga X. str. 319. Katona: Historia critica, sv. XV. str. 44

[14] Ivan Česmički porijeklom je Hrvat, jer se rodio 29. kolovoza 1434. u Česmic. kod Čazme; tamo se rodio takodjer njegov ujak: Ivan Vitez, biskup varadinski i kancelar kralja Matije Korvina. Ivan Česmički bijaše darovit latinski pjesnik, a kao pisac spada medju najbolje humaniste. U kulturnoj povijesti poznat je po svome književnom imenu: „Janus Pannonius“ (Kukuljević: „Glasoviti Hrvati prošlih vjek.“, str. 1.—19.)

[15] Katona: Historia critica, sv. XV. str. 47.—49.

[16] Teleki: Hunyadiak kora Magyarországon, sv. X. str. 122.—127.

[17] Chronica Ragusina, str. 373.—376. Ljubić: Listine, knjiga X. str. 329. i 330.

[18] Ovaj grad osnovao je god. 1382. bosanski kralj Stjepan Tvrtko na ulazu u zaljev Boke Kotorske, da čini utakmicu trgovini Dubrovnika. Kralj je novome gradu dao ime „Sveti Stjepan“; ali narod ga prozove imenom „Novi“. Za razliku od drugih gradova istoga imena dobio je taj grad u 15. vijeku ime „Ercegnovi“, jer je pripadao hercegu Stjepanu Vukčiću Kosači.

[19] Ljubić: Listine, knjiga X. str. 343., 346., 349.—357.

bijaše razlogom, da je kralj na jesen g. 1465. oduzeo Zapolji sve časti. U listini od 5. studenoga 1465. nije više Mirko Zapolja „upravitelj kraljevstva bosanskoga“ niti „ban kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije“ niti „prior vranski“, već jednostavno „nasljedni župan šipuški.[20] Isto tako zove se Mirko Zapolja i u listini od 29. siječnja 1466. jednostavno „nasljednim županom šipuškim“.[21] Mjesto Zapolje imenovao je kralj Matija „banom kraljevina Rame, Dalmacije i Hrvatske“ bivšega (g. 1459.) hrvatskoga bana Petra Zoba, komu je za druga dao Ladislava „de Disznos“; banom pak Slavonije opet je Nikola Iločki, inače takodjer „ban Mačve“. Svi ovi spominju se u kraljevoj listini od 24. ožujka 1466.[22]

57. Hrvatska god. 1466.—1478. Mjeseca kolovoza g. 1466. dodje kralj Matija Korvin u Hrvatsku, da uredi neke prilike. U Križevcu sabere 8. kolovoza oko sebe hrvatske velikaše i plemiće, te sporazumno s njima odredi način, kako će se u zagrebačkoj biskupiji plaćati desetina. Iz Križevca podje kralj u Zagreb, gdje je 23. kolovoza potvrdio pravila nekih cehova.[1] Tom prigodom dade kralj Hrvatima novoga bana. To bijaše kraljev ljubimac Ivan Tuz, dotada „magister kraljevskih vratara“, a odsada „ban i vrhovni kapetan kraljevina Bosne, Dalmacije, Hrvatske i čitave Slavonije“. Banov brat ili rodjak Osvald Tuz bio je još 16. travnja 1466. imenovan biskupom zagrebačkim, premda još ne bijaše svećenik, već samo klerik vesprimski.[2] Novi ban dobije zadaću, da „obnovi medje kraljevina Dalmacije i Hrvatske“, pa da osvoji grad Klis. Ovaj naime grad držala je Margaretà, udovica nesretnoga bana Pavla Špirančića; za Klis pak otimahu se Turci i Mlečani, jer se iz tvrdoga Klisa može na uzdi držati sva zemlja od Spljeta do Trogira. Već sredinom rujna dodje ban Tuz pred Klis, radi čega se uzrujaše Mlečani. Bojeći se za svoj Spljet i Trogir, počnu Mlečani 25. rujna uvjeravati kralja Matiju, da se oni nikako ne će miješati u borbu za Klis. Tako pade Klis u kraljeve ruke.[3]

Kralj Matija nije nastavio borbu za oslobodjenje Bosne od vlasti turske. Mjesto toga naumi on osvojiti češko kraljevstvo. Evo, kako je došlo do toga. Papa Pavao II. prokune (23. prosinca god. 1466.) češkoga kralja Jurja Podjebradskoga kao zaštitnika t. zv. „kaležnjaka“, koji primahu sv. pričest pod prilikom kruha i vina. Njemački car Fridrik III. bude pozvan, neka Jurja zbaci s prijestolja. Kada car nije toga mogao izvršiti, zamoli on početkom g. 1468. Matiju Korvina za pomoć. Fridrik obeća Matiji, da će se odreći naslova „kralj ugarski“ i da će mu dati novaca za rat na Jurja. Matija se nadao, da će biti izabran za kralja češkoga i njemačkoga. Pošto mu je pak još g. 1464. bez potomaka umrla supruga Katarina, kći Jurja Podjebradskoga, nijesu ga više vezali rodbinski odnosi

[20] Teleki: Hunyadiak kora, knj. XI. str. 146. i 147.
[21] Katona: Historia critica, knjiga XV. str. 151.
[22] Katona: Historia critica, knjiga XV. str. 151.—153.

[1] Tkalčić: „Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba“, sv. II. str. 307.—310.
[2] Katona: Historia critica, knj. XV. str. 172.—175.
[3] Ljubić: Listine, knjiga X. str. 375.—378.

Knezovi Morovići.

Ivan Morović od plemena Gut-Keled.

Stjepan.	*Nikola.*	*Ivan.*
Stjepan.	*Dioniz*, poginuo god. 1396. u bici kod Nikopolja.	*Ivan*, god. 1403.—1435. ban Mačve, dobio g. 1397. Valpovo, god. 1403. imanja u županijama srijemskoj, bačkoj i vukovskoj (Šarengrad), a godine 1427. u križevačkoj (Veliku). Žena mu: Uršula.

Ana. Zaručnik joj: Ivan Korogj. *Ladislav*, ban Mačve. Žena mu: Barbara Iločka. *Ivan.*

Ljudevit. *Matija*, ban Mačve, umro g. 1476. Žena mu: Margareta, kći Osvalda Silagjija.

Magdalena, živi još godine 1538. kao žena Ladislava Orsaga.

prema kralju češkomu. Zato se Matija odazove pozivu cara njemačkoga, pa 31. ožujka 1468. navijesti Jurju rat. Matija osvoji Moravsku, Šlesku i Lužicu. U Češkoj pristanu uz njega katolički velikaši, koji ga 3. svibnja 1469. izaberu češkim kraljem. Juraj Podjebradski umre 22. ožujka 1471. Nato su „kaležnjaci“ 27. svibnja 1471. za kralja češkoga izabrali poljskoga kraljevića Vladislava. Ovaj nastavi borbu s Matijom Korvinom. Do sporazuma dodje istom 7. prosinca 1478. u Olomucu. Vladislav zadrži Češku, a Matija sve druge zemlje češke krune. Još bude ustanovljeno, da će i Češka pripasti Matiji, ako preživi suparnika svoga; jednako će Vladislav zavladati Moravskom, Šleskom i Lužicom, ako prije njega umre Matija.[4] Ovaj ugovor potpisala su oba kralja tekar 21. srpnja 1479. u Olomucu, gdje je kralj Matija u znak pomirenja i u čast svoga gosta priredio sjajne svečanosti.

Dok je Matija svoje sile trošio u Češkoj, provaljivahu Turci u Hrvatsku. Kad je naime 17. siječnja god. 1468. umro junak Juraj Kastriotić Skenderbeg, pade Albanija pod vlast tursku. Odsada je Hrvatska prva na udaru Turcima. — Na proljeće god. 1468. provale Turci iz Bosne preko Like i Krbave sve do Senja. Odavle zadju u frankopansku župu Modruše, gdje su palili kuće, pustošili polja, a hvatali ljude i stoku. Iste je godine i mletačka Dalmacija stradala od provala turskih.[5] U ožujku god. 1469. nastave Turci svoje navale na Hrvatsku. Bosanski namjesnik Izabeg prodre početkom svibnja sa 20.000 Turaka preko Hrvatske u Kranjsku. Ovdje su Turci oplijenili mnoge crkve, popalili brojna sela, poubijali puno ljudi, pa se onda sa 60.000 zarobljenika vratili u Bosnu.[6] Slijedećih je mjeseci opet stradala Hrvatska, odakle su Turci odvukli preko 10.000 ljudi. Na Miholje (29. rujna) provale Turci po četvrtput iz Bosne u Hrvatsku i dopru sve do Save. Bijedni Turopoljci pobjegoše po noći u Zagreb, odakle se vidjelo, kako gore sela njihova. Bjegunci pripovijedahu, da će Turci prijeći preko Save, te oplijeniti Kaptol i stolnu crkvu. „Turski strah“ oblada Zagrepčanima; zato prestade stoljetna mržnja izmedju Kaptola i

[4] Katona: Historia critica, knj. XVI. str. 156.—159.

[5] Ljubić: Listine, knjiga X. str. 411. i 412. Savremeni Hrvat piše: „God. 1468. pridoše Turci najprvo (prviput) v Hrvate i učiniše velika zla od ljudi i od blaga“. (Glagolska kronika fra. Šimuna Klimantovića. Izdao R. Strohal u „Vjesniku kr. zem. arkiva“, knj. XIII. str. 218.)

[6] Dimitz: „Geschichte Krains“, sv. I. str. 279.

Griča, te su Gričani dozvolili kanonicima i kaptolskim gradjanima, da se zaklone u gornji grad, koji je bio dobro utvrdjen. Ipak nijesu Turci prešli preko Save, jer je kroz noć rijeka nabujala uslijed jakih kiša u Kranjskoj. Izmedju Griča i Kaptola bude tim povodom 3. listopada g. 1469. sklopljen ugovor, kojim jedni i drugi zaboravljaju na dosadašnje nepravde. Ipak su kanonici uvidjeli potrebu, da utvrde svoj Kaptol; zato odmah zamole kralja Matiju, neka im dozvoli graditi bedeme oko Kaptola. Ovu dozvolu dade kralj Matija već 17. studenoga 1469. u Budimu.[7]

Za ovih turskih provala bio je u pogibelji frankopanski grad Senj. Frankopanima su pomagali Mlečani, koji se bojahu, da će Turci provaljivati u Istru, ako osvoje frankopanska imanja. Naprotiv je Matija Korvin sumnjao, da se Mlečani žele dočepati Senja, kao što su već ugrabili toliko gradova u Dalmaciji. Zato Matija pošalje u Hrvatsku svoga kapetana Blaža Magjara[8] sa 9000 konjanika. U studenomu g. 1469. otme Blaž knezovima Frankopanima grad Senj.[9] Odsada je Senj „kraljevski" grad; u njemu zapovijedaju posebni kapetani, koji ga brane od Turaka i Mlečana. Blaž Magjar nametne Senju godišnju daću u iznosu od 400 dukata; no kralj Matija ukine ovu daću 5. ožujka 1471., kada je gradu Senju potvrdio sve stare pravice i sloboštine.[10]

Hrvatska je i god. 1470. stradala od provala turskih. Zato je kralj Matija skinuo nesposobnog Ivana Tuza, te banom imenovao Blaža Magjara, koji se u listini od 5. prosinca 1470. zove „ban kraljevina Bosne, Dalmacije, Hrvatske i Slavonije". Po nalogu kralja Matije dade Blaž Magjar skinutoga bana zatvoriti, jer je radio protiv kralja; ipak bude kasnije Ivan Tuz pušten na slobodu, te je živio u Medvedgradu kod Zagreba.[11] — Još teža bijaše za Hrvatsku god. 1471. Mjeseca svibnja dopru Turci u Dalmaciji do zidina gradova Spljeta, Zadra i Šibenika. Početkom lipnja provali Izabeg preko Hrvatske u Kranjsku. Harajući sve do Ljubljane i Kranja, zadje i u Štajersku do Celja, te se onda sa 30.000 zarobljenika vrati u Bosnu. Turci su mjeseca kolovoza robili oko Zagreba, a u studenom provalili preko Krasa sve do Gorice.[12] U rujnu g. 1471. zauzmu Turci tvrdju Počitelj na rijeci Neretvi. Time dodje pod tursku vlast čitava Hrvatska izmedju Neretve i Cetine, izuzev primorsku Krajinu. Odanle odu hrvatski velikaši u Slavoniju. Tako je Vladislav Vukčić, sin hercega Stjepana, dobio od Matije Korvina gradove Veliki i Mali Kalnik, dočim se vojvoda Ivan Vlatković nastanio u Gorama. Za vrijeme ovih provala turskih dobio je Blaž Magjar u banskoj časti druga: Damjana Horvata od

[7] Tkalčić: „Povjestni spomenici grada Zagreba, sv. II. str. 325.—331.
[8] Pravo mu je ime „Podmanicki", a bijaše rodom iz Ugarske. (Bonfinius: Historia Pannonica, str. 390.)
[9] Mlečani 23. studenoga 1469. javljaju svome poslaniku u Rim, da su Magjari nenadano zauzeli Senj, otjeravši ondješnje knezove. (Ljubić: Listine, knj. X. str. 461.)
[10] M. Magdić: „Regesta važnijih i znamenitijih izprava senjskih arkiva". („Vjesnik kr. zem. arkiva", knj. I. str. 142.)
[11] Katona: Historia critica, sv. XV. str. 439.
[12] Dlugosz: Historia Polonica, str. 476.

Litve;[13] ali nijedan nije dosta učinio za obranu domovine. Uz to bi se neprestano svadjali hrvatski velikaši. Najmoćniji knezovi Frankopani bijahu pocijepani u više loza, koje se nemilice zatirahu. Otvoren je rat bjesnio izmedju Frankopana i krbavskih knezova Kurjakovića. Time je padala otporna snaga naroda hrvatskoga. — Turci su znali dobro izrabiti kraljevu odsutnost i domaće smutnje. Sultan Muhamed dade god. 1471. na desnoj obali Save ispod Mitrovice graditi novu tvrdju, koja dobije ime „Šabac". Iz ove tvrdje moći će Turci prelaziti preko rijeke Save, te pustošiti po istočnoj Slavoniji i Srijemu.[14] God. 1471. bukne buna proti kralju Matiji, koji ratuje s kršćanima mjesto s Turcima. Buntovnici odluče skinuti Matiju, pa na prijestolje ugarsko-hrvatsko staviti poljskoga kraljevića Kažimira. U kolo buntovnika stupi Ivan Vitez (tada već nadbiskup ostrogonski), zatim biskupi: Ivan Česnički i Osvald Tuz, ban Blaž Magjar, te većina plemića i velikaša ugarskih i hrvatskih.[15] Mjeseca listopada g. 1471. provali Kažimir u sjevernu Ugarsku, ali bude suzbijen, jer se medjutim kralj na saboru u Budimu pomirio s većinom biskupa i velikaša. Kralj je 18. rujna 1471. potvrdio 31 članak toga sabora, te obećao: da će svake godine sazivati sabor, čast župana podjeljivati samo plemićima, a za kaštelane po tvrdjama namještati zaslužne domaće ljude; nijedan plemić ne će izgubiti svoje imanje bez prethodne sudbene odluke; nitko ne će biti radi veleizdaje osudjen bez privole biskupa i velikaša; kraljevski vojnici ne smiju nikomu dodijavati.[16] — Još je kralj proganjao buntovnike, kad li u svibnju g. 1472. provale Turci preko Hrvatske u Kranjsku i Štajersku. Poharavši okolinu Ptuja i Maribora, opustoše Turci na povratku imanja knezova Frankopana. Mjeseca rujna preleti 12 tisuća konjanika turskih preko Hrvatske i Kranjske čak u Furlansku. Uzalud nastojahu prestrašeni Mlečani, da Frankopane, Kurjakoviće i Zrinske slože u savez protiv Turaka. U studenomu g. 1472. provale Turci opet u Hrvatsku, odakle dopru sve do Istre i Gorice.

„Turski strah" obuzme zagrebačke Dominikance, koji su imali svoj samostan izvan gradskih zidina u (Vlaškoj ulici). Dominikanci izmole 14. veljače 1473. od kralja Matije dozvolu, da sebi u gornjem gradu uz crkvu sv. Katarine sagrade nov samostan.[17] Pavlini pak iz Remeta kod Zagreba kupiše sebi 22. siječnja 1473. u gornjem gradu uz gradski zid (kraj Dverca) kulu s kućom, da se i oni uzmognu zakloniti, ako u okolicu Zagreba provale Turci.[18] — Medjutim je Matija Korvin g. 1471. Nikolu Iločkoga imenovao „kraljem bosanskim". Nikola se g. 1472. dade okruniti,[19] pa onda uze

[13] Teleki: Hunyadiak kora, sv. XI. str. 451. Damjan Horvat spominje se prviput kao ban u listini od 12. rujna god. 1471. Tada on i Blaž Magjar nose naslov: „medju ostalim (častima) banovi Slavonije."

[14] Bonfinius: Historia Pannonica, str. 440.

[15] Ibidem, str. 441.—444.

[16] Corpus juris hungarici, str. 358.—372.

[17] Tkalčić: Povjestni spomenici grada Zagreba, sv. II. str. 352.

[18] Ibidem, str. 350.—352.

[19] U arheološkom odjelu narodnoga muzeja zagrebačkoga čuva se novac (denar). što ga je dao kovati Nikola Iločki kao kralj bosanski. Na novcu je napis: M. Nicola.

raditi, kako bi Turcima oteo njihov dio Bosne. Nikola bijaše istodobno takodjer ban Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, te gubernator bogate priorije vranske. Uz Nikolu Iločkoga ostade i nadalje Damjan Horvat banom Slavonije.[20] Nikola se nadao, da će uspjeti u ratu s Turcima, jer se na sultana digla Perzija. Ipak nije učinio ništa. Izabeg dapače provali (mjerujna 1473.) u Hrvatsku, a porobi i susjedne zemlje: Kranjsku, Koruśku i Štajersku. Nato kralj Matija imenuje 20. studenoga g. 1473. slavonskim banom svoga kr. blagajnika Ivana Ernušta.[21] Odsada je Nikola Iločki samo „kralj bosanski", a Damjan Horvat „ban Dalmacije i Hrvatske". Odmah su Turci došli pozdraviti novoga bana. Domaći ljetopisac kaže: „Turci pridoše na Božić god. 1473. v Hrvate i ostaše v Hrvatih 15 dan i učiniše vele zla." Najveća nevolja stiže Hrvatsku g. 1474. Mjeseca lipnja opustoše Turci plodno Turopolje, te okolice gradova: Dubovca, Krapine, Zaboka, Oštrca, Grebena, Rakovca, Križevca, Varaždina i Koprivnice. Iz hrvatskoga Zagorja i Podravine odvuku Turci u ropstvo do 14 tisuća ljudi i mnogo stoke. Isti su krajevi na jesen g. 1474. ponovno nastradali. God. 1475. dopru Turci u Zagorju do Cesargrada, ali ih na Sutli 24. kolovoza potuče plemić Sigismund Polhaim.[22]

Tolike nevolje sklonuše napokon kralja Matiju, te se on počeo god. 1474. i 1475. spremati za rat na Turke. Još 2. listopada 1474. zaključio je sabor u Budimu, da svako ognjište ima doprinijeti po 1 dukat za obranu kraljevine Ugarske od Turaka.[23] Pošto je pak početkom g. 1475. smederevski paša Alibeg provalio u Ugarsku, te 7. veljače zapalio Veliki Varadin i — opustošiv Bačku — vratio se kući s mnogo plijena, sazove kralj Matija sabor ugarski. Ovaj sabor 24. travnja dozvoli opet kralju, da od svakog ognjišta ubere po 1 dukat za pokriće ratnih troškova.[24] Kralja je na taj rat nagovarao Usun Hasan, vladar Perzije. Matija zbilja sakupi 60.000 vojnika, te 15. veljače 1476. zauzme Šabac, gdje su se Turci hrabro branili 33 dana.[25] Odmah sutradan javlja kralj „iz sretnoga našega tabora kod naše varoši Šapca" papi Sikstu IV. svoj uspjeh, pa dodaje: „Ja sam osvojio već mnoge i vrlo čvrste tvrdje; ali nijedna me nije stajala toliko napora i poteškoća, pa toliko ljudi i troškova."[26] Ipak nije kralj

d. g. r. Bosne, što se čita „Moneta Nicolai dei gratia regis Bosnae". Novac je nadjen g. 1903. u Kusonjama kod Pakraca. (Brunšmid: „Nekoliko našašća novaca na okupu u Hrvatskoj i Slavoniji". Vjesnik hrv. arheološkog društva, sv. VIII. str. 186. i 187.)

[20] Nikola Iločki i Damjan Horvat spominju se još u listinama od 23. svibnja i 24. kolovoza 1473. kao „banovi Slavonije". (Tkalčić: Povjestni spomenici grada Zagreba, sv. II. str. 358. i 360.)

[21] Ivan Ernušt s prišvarkom „Hampo" bijaše pokršteni Židov, a rodom iz Švedske. Kralju Matiji Korvinn poslužio je silnim svojim bogatstvom. Kralj mu god. 1470. dade Medjumurje sa gradom Čakovcem, po kojemu Ivan uze predikat „de Chaktornya". (Bojničić: „Grb bana Sigismunda Ernusta Čakovačkoga" u „Viestniku hrv. arheol. družtva" god. 1891., str. 67.)

[22] Krones: „Geschichte Oesterreichs", sv. II. str. 400. Kronika fra. Šimuna Klimantovića, str. 218.

[23] Corpus juris hungarici, str. 372.—378.

[24] Kovačić: Supplementum ad vestigia comitiorum, sv. II. str. 233.

[25] Thuroczy: Chronica Hungarorum, str. 290. Bonfinius, str. 453.

[26] Fraknói: „Mathiae Corvini, Hungariae regis, epistolae ad romanos pontifices datae et ab eis acceptae", str. 110.

nastavio rata, nego se 15. rujna 1476. oženio sa Beatricom, kćerkom napuljskoga kralja Ferdinanda.[27] Tako su Turci opet mogli (u srpnju i listopadu 1476.) pustošiti Hrvatsku. — U ožujku g. 1476. umre slavonski ban Ivan Ernušt, a početkom g. 1477. slijedio ga je bosanski kralj Nikola Iločki. Nekoliko mjeseci iza smrti njegove provale 32.000 bosanskih Turaka u Hrvatsku, a preko nje u Kranjsku i Štajersku. Veli se, da su tada Turci u tim zemljama bez ikakve zapreke pustošili preko mjesec dana. Zdvojni Hrvati odaberu nato 3 poslanika, koji će zamoliti kralja, neka nešto učini za obranu Hrvatske. Matija se upravo nalazio u Austriji, gdje je ratovao sa carem Fridrikom. On je već prije nekoliko mjeseci imenovao Ladislava od Egervara banom čitavoga kraljevstva hrvatskoga.[28] Iz Korneuburga pak pošalje kralj hrvatskim staležima 18. listopada 1477. poslanicu, kojom kraljevini Hrvatskoj podjeljuje pravo, da sama upravlja zemaljskom obranom svojom. Sabor dobiva pravo, da bira „zemaljskoga kapetana", koji će voditi vojsku hrvatsku. Pošto je pak Hrvatska zadnjih godina puno pretrpjela, oprašta joj kralj kroz 4 godine svaki porez, da što uspješnije odbija provale turske.[29]

Hrvati se 20. siječnja 1478. sastanu na saboru u Zdencima. Ovdje se točno ustanovilo, kako će Hrvatska suzbijati Turke. Uspjeh nije izostao. U Bosnu se ljeti g. 1478. vraćalo 20.000 turskih konjanika, koji su plijenili po Kranjskoj. Hrvatima pošalju pomoć Mlečani, da se osvete bosanskim Turcima, koji su prošle jeseni (g. 1477.) provalili u Furlansku. Knez Petar Zrinski dočeka Turke i razbije ih; ostatak im pak uništi kapetan grada Jajca.[30]

58. Hrvatska god. 1479.—1490. Kralj se Frankopanima zamjerio god. 1469., kad im je oteo grad Senj. Od onda su Frankopani u življem saobraćaju s mletačkom republikom. Osobito se na kralja srde: knez Brinjski i knez Krčki. Da ih pokori, pošalje Matija god. 1479. na Frankopane svoju vojsku. Brinjski knez Ivan Frankopan izgubi Otočac, Sokol, Brinje i čitavu očevinu svoju, te potraži zaklonište u Mlecima. Kraljev kapetan Blaž Magjar — nekada ban hrvatski, a poslije vojvoda erdeljski — osvoji takodjer Novi, Bribir i druga mjesta kneza Martina Frankopana u Vinodolu. On se dapače 8. veljače 1480. preveze na otok Krk, koji je pripadao knezu Ivanu Frankopanu Krčkomu. Blaž zauzme grad Omišalj, te onda počne sa 6000 vojnika opsjedati grad Krk. Da bi spasio djedovinu roda svoga, stavi prestrašeni Ivan 22. veljače 1480. grad Krk s otokom posve u mletačku vlast.[1] Mlečani pošalju na

[27] Bonfinius: Historia Hungarorum, str. 452.

[28] U hrvatskim ispravama stoji ovako: „Vladislav iz Egervara, rusagov' kraljevstva ugarskoga Dalmacije i Hrvat' i Slovinskoga dostojni ban."

[29] Listina broj 45 u „škrinji privilegija" kr. zem. arkiva u Zagrebu.

[30] Unresti Jacobi: „Chronicon Austriacum" u Hahnovom zborniku „Collectio monumentorum veterum et recentium"), str. 642.—645.

[1] Ljubić: „Comissiones et relationes Venetae", sv. I. str. 47.—64. Tu je izvješće, što ga je o borbi za otok Krk podnio Antun Vinciguerra, tajnik republike mletačke.

Humski hercezi Hranići.

Hranja Vuković.

Sandalj Hranić, vojvoda humski, † 1435. Prva mu žena: Katarina, kći hrv. bana Vuka Vukčića Hrvatinića. Druga mu žena: Jelena, kći srpskoga kneza Lazara Hrebeljanovića.

Vuk. *Vukac.*

Stjepan Vukčić Kosača, od g. 1435. vojvoda humski, od g. 1448. „herceg od sv. Save"; umro g. 1466. Prva mu žena: Ana Kantakuzen, druga: Jelena, kći zetskoga kneza Balše III., a treća: Cecilija iz Firence

Vladislav, od god. 1466. veliki vojvoda bosanski, od god. 1481. gospodar Kalnika i Morovića.

Petar Balša. Potomci mu žive još g. 1552.

Vlatko, od 1466. herceg humski, g. 1482. preselio se u Mletke.

Ivan Kosača g. 1507. mletački plemić.

Stjepan, prozvan Ahmet paša Hercegović, prešao na islam, te g. 1497. postao velikim vezirom carstva turskoga; umro g. 1518.

Katarina, † 25. X. g. 1478. u Rimu. Muž joj: Stjepan Toma, kralj bosanski.

Sigismund prešao na islam.

Katarina prešla na islam.

otok svoju vojsku, koju će pomagati ratne ladje. Blažu Magjaru zaprijetiše i domaći žitelji na otoku; zato mu ne preostade drugo, nego li da uzmakne s otoka Krka. Odsada je i Krk — poput ostalih otoka kvarnerskih — pripadao republici mletačkoj. Matija se naime nije radi Krka mogao zaratiti s Mlečanima, jer su mu upravo u to doba mnogo posla zadavali Turci. Zadnji knez Krčki umre god. 1486. u velikoj bijedi. Mlečani ga još u travnju g. 1480. silom odvedoše iz Krka u Mletke. Narod ga nije žalio, jer bijaše „zao gospodin", kako piše savremeni Klimantović. „I zato ga je Bog kaznio; izgubio je svoje gospodstvo radi nepravde, koju je činio na otoku."[2]

Prešavši preko Une, Save i Drave, provališe Turci oko 24. kolovoza 1479. u Medjumurje. Ovdje su robili kod Čakovca i Nedelišća, te se onda razletili po susjednoj Štajerskoj i zapadnoj Ugarskoj. Na jesen g. 1479. Turci opet pustoše Hrvatsku, Slavoniju, Kranjsku i Štajersku. Kod Brežaca ih dočeka zagorski knez Juraj, sin nekadašnjeg bana Ivana Vitovca. Turci budu potučeni, te izgube mnogo konja i plijena. Mjeseca kolovoza godine 1480. provali u naše krajeve Daut paša. Turci zadju u Kranjsku, Koruško i Štajersku, gdje su robili i palili. Oni opustoše ljepe doline rijeke Save, Drave, Krke, Labude i Mure, te se u Bosnu vrate s velikim plijenom. Mnogo su pohvatali ljudi, koje bi onda kao roblje prodavali po carstvu turskome.[3]

Tolike provale turske sklonuše kralja Matiju, te on odluči, da će još iste godine osobno udariti na bosanske Turke. Kralja nalazimo 3. rujna 1480. u Medjumurju kod Preloga, odakle dodje 19. rujna u Zagreb. Ovdje ostade kralj duže vremena, spremajući vojsku, s kojom će Turcima oteti preostalu Bosnu. Iz Zagreba podje kralj u Čazmu, gdje ga vidimo 15. listopada, a odanle krene ravno prema Savi. Iz „svoga tabora kod prijelaza preko rijeke Save" piše kralj Matija 6. studenoga 1480. papi Sikstu IV. Javlja mu, da je već razbio 3000 Turaka, koji su htjeli robiti po našim

[2] Glagolska kronika fra. Šimuna Klimantovića, str. 219.
[3] Unrest: Chronicon Austriacum, str. 654.

stranama; sada će pak poći u Bosnu, odakle „se ne ćemo vratiti dotle, dok ne budemo Vašu Svetost mogli obradovati novim sretnim pobjedama nad Turcima."[4] Kod današnje Stare Gradiške prijedje Matija 7. studenoga 1480. preko Save, pa dolinom rijeke Vrbasa krene prema Jajcu. Od lako oboružanih konjanika svojih sastavi posebnu vojsku, koju su vodili: hrvatski ban Ladislav od Egervara i bosanski (jajački) ban Petar Dojčin; njima se pridružio naslovni srpski despot Vuk, junački unuk Gjorgja Brankovića. Vuk je u to doba živio u Hrvatskoj, gdje je imao više gradova. Ova konjanička vojska nenadano osvane pred Vrhbosnom (Sarajevom), odakle je Daut paša jedva utekao. Banovi i despot porobe i zapale Vrhbosnu, te se stanu vraćati. Na tome ih je povratku slijedio Daut paša s nadošlim četama turskim, te je više puta dolazilo do boja. Napokon bude Daut paša potučen u bici kod Travnika, gdje pogibe 10.000 Turaka.[5] Matija se zadovoljio time, što mu se pokloniše Vlasi oko rijeke Neretve, te se početkom prosinca uze vraćati. Već 14. prosinca bijaše kralj u Zagrebu, odakle toga dana piše papi Sikstu dugo pismo, u kome potanko opisuje slavodobitnu svoju vojnu u Bosni. Da se opravda, što nije osvojio čitavu Bosnu, piše kralj, da je cijela ta zemlja posve opustošena, a preostali žitelji pobjegoše preko rijeke Drine u Srbiju; zato je kralj držao suvišnim, da osobno podje u one puste krajeve. Jošte kralj javlja papi, da je istodobno njegov kapetan Pavao Kiniži iz južne Ugarske provalio u Srbiju i potukao bega Malkočevića, zatim poharao cijelu zemlju, te se vratio u Ugarsku s velikim plijenom i sa 60.000 zarobljenih ljudi.[6] U Zagrebu ostade kralj puna 3 mjeseca. Tu ga je već dočekala njegova supruga Beatrica, da mu čestita na sretnoj vojni u Bosni. Boravak u Zagrebu upotrebi kralj u tu svrhu, da uredi prilike u Hrvatskoj. Kod nas je naime već nastalo gotovo bespravno stanje, jer banovi bijahu redomice vrlo slabi ljudi; zato su prvaci kraljevine Hrvatske zatražili, neka kralj u Zagrebu drži opći sud (judicium generale).[7]

Općemu sudu u Zagrebu nije predsjedao kralj, nego palatin Mihajlo Orsag, komu je pomagao erdeljski vojvoda Stjepan Bator, kao „sudac kraljevskoga dvora". Time je sam kralj Matija povrijedio hrvatsko državno pravo, po kojemu je kod nas bio ban vrhovni sudac, ako osude ne izriče upravo kralj.[8] Palatin je odredio, da se za svaku županiju ima sastaviti posebno sudbeno povjerenstvo, koje će u registar unašati tužbe proti velikašima i plemićima. Takvo povjerenstvo činio je veliki župan s podžupanima, plemićkim (kotarskim) sucima i s izabranim prisežnicima. Do nas dopriješe zapisnici takvih povjerenstva samo za 3 županije (zagrebačku, križevačku i virovitičku). Iz ovih zapisnika doznajemo imena sudaca, te popis okrivljenih velikaša i plemića zajedno s oznakom njihovih zločina. U samoj zagrebačkoj županiji bila su „proskribirana" 42 velikaša

[4] Fraknói: Mathiae Corvini epistolae ad romanos pontifices, str. 148.—151.
[5] Bonfinius: Historia Hungarorum, str. 476.
[6] Fraknói: Mathiae Corvini epistolae ad romanos pontifices, str. 154.—157.
[7] Bonfinius: Historia, str. 477.
[8] Dobro to opaža dr. Bogoljub Krnic u svojoj radnji „Judicium generale (opći sud) u Ugarskoj i Hrvatskoj". („Vjesnik hrv. arheološkoga društva", sv. IX. str. 39.)

i plemića, kojima je sudio taj „opći sud“. Medju ostalima tuženi su i ovi velikaši: 5 knezova Frankopana, 5 knezova Blagajskih, grof Petar Zrinski, zagrebački biskup Osvald Tuz, medvedgradski vlastelin (bivši ban) Ivan Tuz i krupski vojvoda Ivan Bevenjud, pa 27 plemića. Zločini su većinom veoma teški. Jedni su ljude ubijali, odnosno ih oslijepili ili drukčije osakatili; drugi su optuženi kao palikuće, odnosno kao pomagači razbojnika i tatova; treći se ogriješiše protiv kralja, patvoreći povelje i pečate, kujući ili prometajući krive novce, odnosno služeći kraljevim neprijateljima; a ima i gadnih zločina protiv ćudoredja (oskvrnuće, silovanje i rodoskvrnstvo). Nijedan od ovih optuženika nije se usudio, da osobno dodje na sud, pa da se brani; zato su svi optuženici 2. 1481. veljače osudjeni„ iz ogluhe“, na gubitak glave i svega imetka svoga.[9] Slične zločine počinilo je 12 velikaša i plemića u virovitičkoj županiji, te 68 njih u križevačkoj županiji. Medju ovima „proskribirani“ su „zagorski“ grofovi Juraj i Vilim, sinovi nekadašnjega bana Ivana Vitovca, zatim knez Job Gorjanski, te vranski prior Bartolomej i neki svećenici. Optuženo je i 13 žena, od kojih neke radi ćudorednih zločina, 2 kao „vještice“, a 2 radi toga, što su nosove odrezale onim ženama, koje učiniše preljub s muževima njihovim. Nijedan od ovih optuženika nije došao na „opći sud“; zato budu sve tužbe uzete kao dokazane, te svi optuženici 2. veljače 1481. osudjeni na smrt.[10] „Opći sud“ potrajao je još upravo mjesec dana; nije se ipak više raspravljalo o zločinima, već su to bile gradjanske parnice privatne naravi, a ponajviše radi smetanja posjeda. — No što će kralj učiniti s tolikim brojem na smrt osudjenih velikaša i plemića? Lako bi mu bilo pohvatati male plemiće; ali kako će doći do onih silnika, koji imaju za svoju obranu tvrde gradove! Zar da ih opsjeda u njihovim tvrdjama? To bi značilo samo trošiti vojsku i vremena, a kralj ima još i drugih briga. Kralju su ove stroge osude dobro došle u tu svrhu, da imade u rukama „sigurno sredstvo, kojim će hrvatske velikaše zastrašiti i prignati na pokornost.“[11] Neki se velikaši odmah pokoriše, te od kralja izmoliše pomilovanje. Takvo su pomilovanje stekli n. pr. knezovi Mihajlo, Ivan i Stjepan Blagajski.[12] Drugi su velikaši nastojali pomilovanje steći time, da kralju „za uzvrat“ ponude kao „pripomoć“ pol forinte od svakog ognjišta na svojim posjedima. Ovi su dobro znali, da je kralju puno stalo do toga, da iz Hrvatske odvuče što više novaca za nastavak rata s njemačkim carem Fridrikom. I doista vidimo, da se kraljeva srdžba daje ublažiti novcem! Kralj Matija sastavi popis onih velikaša i plemića, kojima oprašta osude „općega suda“. Nije nam se sačuvao taj popis, pa ne znamo, tko je sve bio pomilovan. Ali to pomilovanje platila je cijela Hrvatska. Kralj je naime 4. ožujka 1481. u Zagrebu izdao proglas na „sve i pojedine plemiće, te na ostale posjednike svakoga staleža i zvanja“ u županiji križevačkoj. Kralj

[9] Thallóczy i Barabás: „Codex diplomaticus comitum de Blagay“, str. 388—392.
[10] Šufflay dr. Milan: „Osuda plemića križevačke i virovitičke županije od 2. februara 1481.“ („Vjesnik kr. zem. arkiva“, knj. VIII. str. 156.—164.)
[11] Krnic: Judicium generale, str. 48. i 66.
[12] Thallóczy-Barabás: Codex Blagayanus, str. 393. i 394.

im javlja, da će njegovi povjerenici popisati sve njihove posjede, pa je svatko dužan, da bez oklijevanja plati pol forinte od svakoga ognjišta kao „pripomoć“ kralju.[13] Isto takav proglas upravio je kralj takodjer na druge županije. Tako je dakle globom kažnjen svaki Hrvat: bio kriv ili nevin! Čudnovata pravednost, pa još k tomu od kralja, za koga je kasnije narod hrvatski govorio: „Pokle kralj Matijaš spi, nikakve pravice ni.“

Turci su na izlazu iz Jadranskoga mora zauzeli grad Otranto, koji je pripadao napuljskoj kraljevini. U Otrantu iskrcalo se 20.000 Turaka, da ratuju dalje po Italiji. Papa Siksto i napuljski kralj Ferdinand zamole Matiju Korvina, neka im pomogne u ratu protiv Turaka. Oba lista primio je kralj Matija 9. ožujka 1481. u Zagrebu. Odmah sutradan šalje Matija u Senj svoga „kapetana“ Blaža Magjara, koji će u Italiju prevesti 400 pješaka 200 husara (lako oboružanih konjanika) i 100 konjanika u oklopima.[14] Turci budu zbilja već u kolovozu g. 1481. bačeni iz Italije, čemu je znatno doprinio iskusni Blaž Magjar. Zato ga Matija Korvin imenuje „banom kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije“ mjesto slaboga Ladislava od Egervara.[15]

Početkom svibnja g. 1481. umre ratoborni sultan Muhamed II. Naslijedi ga njegov sin Bajazit II., proti komu ustade mladji brat Džem. Borbu za prijestolje tursko htjede u svoju korist upotrebiti herceg Vlatko Kosača. Na poziv bosanskih Vlaha provali Vlatko ljeti g. 1481. u Bosnu, da odanle istjera Turke. No Daut paša razbije Vlatka i prisili ga, da se — izgubivši sve, što je imao — zakloni u Ercegnovi.[16] Turci dapače pod vodstvom Ajas paše počnu opsjedati i taj grad, te ga zauzmu početkom god. 1482., premda je kralj Matija poslao u Ercegnovi nešto svoje vojske. Tako propade Hercegovina. Posljednji se herceg Vlatko nastani u mletačkim oblastima. Od cijele Hercegovine preostade samo tvrdja Kos na ušću rijeke Neretve. Ovu je tvrdju kralj Matija i nadalje branio protiv navala turskih. Kada su Turci razvalili tvrdju Kos, dade ju kralj Matija god. 1488. obnoviti.[17]

Daut paša nastavi provaljivati u Hrvatsku. Bosanski Turci prijedju g. 1482. preko Hrvatske u Kranjsku, a god. 1483. pustoše oko Ptuja u južnoj Štajerskoj. Pod jesen g. 1483. sakupe bosanske i srpske paše oveću vojsku, s kojom provale u Hrvatsku. Preko Kranjske dopre oko 7000 Turaka u Korušku, te ju oplijene i opustoše. Novi hrvatski ban Matija Gereb nagovori hrvatske knezove, neka udare na Turke, kada će se vraćati u Bosnu. Uz bana pristade grof Petar Zrinski, knez Bernardin Frankopan, Ivan Frankopan Cetinski, Mihajlo Frankopan Slunjski, srpski despot Vuk Grgurović, hrvatski banovac Gašpar Perušić, kapetan Blaž

[13] Listina u škrinji privilegija, br. 49. u kr. zem. arkivu zagrebačkom.
[14] Fraknói: „Mátyás királyi levelei“, svezak II. str. 104.– 112.
[15] Banom hrvatskim zove kralj Blaža Magjara 11. srpnja 1482. (Tkalčić: Povjestni spomenici grada Zagreba, sv. II. str. 421.)
[16] Tako Dubrovčani 15. lipnja g. 1481. javljaju napuljskome kralju Ferdinandu.
[17] To razabiremo iz pisma, što ga je kralj Matija 18. listopada 1488. pisao mletačkom duždu Augustinu Barbadiku. (Fraknói: „Mátyás király levelei“, sv. II. str. 348. i 349.)

Magjar i mnogi plemići. Hrvatska vojska dočeka Turke kod broda Zrinskoga na Uni.[18] Ovdje se 29. i 30. listopada bila velika dvodnevna bitka. Turci bijahu posve poraženi. U boju pogibe mnogo Turaka, a do 2000 ih pade u ropstvo. Uz to oslobodiše Hrvati preko 10.000 ljudi, koje su Turci pohvatali na četovanju svome.[19] Iza ove slavne pobjede hrvatske ponudi sultan Bajazit petgodišnje primirje. Pošto su uvjeti bili vrlo povoljni, prihvati kralj Matija primirje.[20] Odsada je izmučena Hrvatska kroz više godina bila oslobodjena od provala turskih.

Primirje s Turcima upotrebi Matija u tu svrhu, da satre cara Fridrika III. Matiji se činilo, da bi on mogao cara Fridrika skinuti s prijestolja, te pomoću svojih prijatelja u Njemačkoj postati „carem rimskim", kako je nekada postao kralj Sigismund. Sa carem Fridrikom ratovao je Matija neprekidno 8 godina (1479.—1487.), te mu je god. 1479. oteo štajerske gradove Ptuj i Lipnicu, g. 1480. Radgonu u Štajerskoj i Kostanjevicu u Kranjskoj, g. 1482. Haimburg u Dolnjoj Austriji, a g. 1483. grad Kisek u Ugarskoj, koji je caru Fridriku pripadao još od god. 1440. Od straha pred Matijom preselio se Fridrik god. 1483. iz Beča u Graz. Početkom godine 1484. pošalje Matija svoje čete u Dolnju Austriju, gdje zauzmu Bruck na Litavi i Korneuburg. Matiji dobro dodje njegova „crna vojska", koja se sastojala od 6000 u crno odjevenih plaćenika. Sam je Matija 4 mjeseca opsjedao carsku prijestolnicu Beč. Kada se Beč 1. lipnja 1485. predao, uze Matija naslov: „vojvoda austrijski", te se sa Beatricom nastani u bečkome dvoru. Rat je potrajao još 2 godine. Matija zauzme 17. kolovoza 1487. Bečko Novomjesto i gotovo sve gradove u Dolnjoj Austriji; istodobno su vojske njegove pustošile i osvajale gradove po Štajerskoj, Koruškoj, Kranjskoj i Gornjoj Austriji.[21] Bijedni car Fridrik uteče u Njemačku, gdje su ga uzdržavali gradovi i samostani, a 16. prosinca 1487. sklopi s kraljem Matijom primirje, koje se kasnije produljilo do 8. rujna 1490. Za toga primirja oboli Matija od uloga (reume), te su ga morali prenašati u nosiljkama. Poslije velikih boli umre Matija 6. travnja 1490. u Beču; tijelo mu uz veliko saučešće naroda 26. travnja sahraniše u Stolnom Biogradu u crkvi sv. Marije.

Posljednjih godina Matijina vladanja bilo je u Hrvatskoj više mira, jer se velikaši bojahu kralja, sjećajući se „općega suda" njegova. Tako je u Hrvatskoj mirno vladao kraljev sestrić Matija Gereb, koji se u hrvatskim listinama zove „ban rusagov Dalmacije i Hrvat' i slovinskoga".[22] Ovaj ban odlikovao se velikim osobnim junaštvom još g. 1463., kada je prigodom opsade Jajca u dvoboju svladao turskoga vojvodu Mustafu. Kralj se toga junaštva sjetio i 10. svibnja 1481., kada je Matiji Gerebu i

[18] Ovo se mjesto kasnije zvalo Novigrad. (I. Tomašić: „Chronicon breve regni Croatiae". **Arkiv za jugoslavensku** povjestnicu, knj. IX. str. 22.)

[19] **Tako veselo javlja** kralj Matija 6. studenoga 1483. papi Sikstu IV. (Fraknói: Mathiae Corvini **epistolae** ad romanos pontifices, str. 210.—212.) Imena hrvatskih velikaša, koji sudjelovahu u boju, kazuju nam Ivan Tomašić i Jakov Unrest u svojim kror kama.

[20] Fraknói: Máthyás királyi levelei, sv. II. str. 273.—275.

[21] Bonfinius: Historia Hungarorum, str. 486.—490. i 503.—506.

[22] Šurmin dr. Gjuro: „Acta Croatica", str. 294.

njegovu bratu Petru darovao grad Valpovo s ogromnim imanjem.[23] Matija Gereb ostade hrvatskim banom do g. 1489., kada je opet banom postao Ladislav od Egervara.

Za Ugarsku bio je Matija Korvin jedan od najvećih vladara. Kao izvrstan državnik umio je na uzdi držati bogate i silovite velikaše, koji su u prijašnje doba stekli odviše moći i povlastica. Kao političar umio je Matija znatan upliv steći u Italiji i Njemačkoj, pa u češkim i austrijskim zemljama. Kao vojskovodja organizirao je vojsku svoju, opremivši ju s puškama i topovima. Zbog neprestanih ratova držao je Matija stalnu vojsku („crna vojska"); ovu su činili većinom Česi, Poljaci i Srbi, koji bi služili za pogodjenu mjesečnu plaću. Kada je nastao velik rat, pozivao je kralj sve crkvene i državne dostojanstvenike, te velikaše, plemiće i gradove, da na oružje dignu svoje ljude. Tako se znalo sakupiti do 150.000 vojnika; zato je Matija mogao gdjekad ratovati na 2 strane. K tomu je kralj na Dunavu i njegovim pritokama uzdržavao 364 ratne ladje, na kojima su kao vojnici većinom služili Srbi. Sam kralj bio je hrabar vojvoda; zato je i za kapetane postavljao vješte ljude, ne pazeći pri tom na vjeru, narodnost i odličnost obitelji. — S kraljicom Beatricom dodjoše na dvor kralja Matije mnogi Talijani, medju kojima bijaše takodjer književnika i umjetnika. Tako je i Matija postao „Mecena" poput nekih savremenih vladara u Italiji. Matija dade prepisivati knjige starih latinskih i grčkih pisaca. U njegovo doba (god. 1473.) otvorena je prva tiskara u Ugarskoj, pa i kod nas (u Senju). Spremajući rukopise i tiskane knjige, stvorio je Matija znamenitu „Korvinsku knjižnicu". Sam kralj bijaše naobražen čovjek i duhovit govornik; znao je govoriti u više jezika, pa i slavenski, a dopisivao je s mnogim uglednim ljudima svoga doba na latinskom, njemačkom i češkom jeziku. Na magjarskom jeziku nije Matija Korvin izdao nijedno pismo; naprotiv ima njegovih povelja na hrvatskom jeziku, pisanih tada u nas običajnim pismom (ćirilicom i glagolicom).[24]

VIII. Jagelovići.

jeziku, pisanih tada u naš

VIII. Jagelovići.

www.crohis.com

59. Kako je Vladislav II. postao kraljem Hrvatske i Ugarske. Matija Korvin nije ostavio zakonitog potomka. Imao je ipak sina Ivana, koga mu je god. 1473. rodila ljubovca Marija, lijepa kćerka načelnika Krebsa u Vratislavi. Ivan bijaše posve sličan ocu svomu. Zato mu Matija namijeni krunu sv. Stjepana. Kralj dade nezakonitoga sina svoga pomno odgojiti. On bi dječaka vazda vodio sa sobom, da ljudi u Ivanu vide prijestolonasljednika. Već g. 1479. nosi Ivan naslov: „herceg liptovski i grof hunjadski". Kad bi izumrla koja velikaška porodica, Matija bi njezina imanja podijelio Ivanu. Tako je Ivan Korvin — medju ostalima — baštinio takodjer imanja izumrlih knezova Gorjanskih, Morovića i Marcalja u Slavoniji. Kada su god. 1488. bunu digli zagorski knezovi Juraj i Vilim,

[23] Izvorna darovnica kralja Matije u kr. državnom arkivu u Budimpešti pod brojem 18.482.

[24] Fraknói: „Mathias Corvinus, König von Ungarn", str. 275.—316. Klaić: „Povjest Hrvata", knjiga II. sv. III. str. 154.—156.

sinovi bana Vitovca, kralj im otme Varaždin, Krapinu, Grebengrad, Trakošćan i druge gradove, pa ih god. 1490. dade Ivanu Korvinu.[1] Matija se pobrinuo, da nezakonitome sinu svome nadje odličnu vjerenicu. On ga naime 25. studenoga 1487. zaruči sa Blankom, sestrom milanskoga vojvode Ivana Galeazza.[2] Kralj bi više puta Ivanu povjerio, da ga zastupa kod dvorskih objeda, kod primanja stranih poslanika i kod raznih svečanosti. On mu početkom g. 1490. predade na čuvanje Višegrad s krunom sv. Stjepana, zatim svoj dvor u Budimu s kraljevskom riznicom, dapače i znamenitu knjižnicu svoju.

Kad je dakle umro kralj Matija, narod je u Ivanu Korvinu gledao nasljednika njegova. Matiji su mnogi velikaši i kapetani obećali, dapače i prisegli, da će poslije smrti njegove raditi za mladoga Ivana. Zato je Ivan mirno čekao izborni sabor, koji će ga sigurno isklicati kraljem ugarsko-hrvatskim. Polako su velikaši i plemići dolazili na Rakoško polje kod Pešte, da biraju novoga kralja. Početkom lipnja 1490. stigoše onamo zastupnici kraljevstva hrvatskoga, na čelu im knez Mihajlo Blagajski.[3] Vojvoda Lovro Iločki, sin Nikole Iločkoga, dodje tekar 13. lipnja. S njime su medju ostalima došli: knez Bernandin Frankopan i vranski prior Bartol Berislavić. Pošto je svaki velikaš doveo svoj banderij, sabralo se na Rakoškome polju do 15.000 konjanika.[4]

Hrvati su gotovo svi pristajali uz Ivana Korvina. Uz njega bijaše takodjer kaločki nadbiskup Varda, pečuvski biskup Ernušt, neki velikaši (Sekelji, Kanižaji i Seči), te većina nižega plemstva. No proti Ivana ustanu 3 protukandidata. Njemački je kralj Maksimilijan svoje pravo temeljio na ugovoru, što ga je njegov otac Fridrik III. g. 1463. sklopio s Matijom Korvinom. Već 19. travnja 1490. piše kralj Maksimilijan iz Innsbrucka državnim staležima, da prijestolje u Hrvatskoj i Ugarskoj pripada njemu.[5] Češki kralj Vladislav stade opet dokazivati, da Ugarska i Hrvatska pripadaju njemu. On je naime po svomu ocu Kažimiru sinovac Vladislava Varnenčika, a po majci Elizabeti (rodjenoj sestri Ladislava Posmrtnoga) unuk Albrehta Austrijskog i praunuk Sigismundov. Na istom je osnovu iznio svoje pravo poljski princ Ivan Alberto, mladji brat češkoga kralja Vladislava. Svaki je kandidat tražio i našao pristaša. Sebični su velikaši nastojali, da ovom prilikom izbiju što više koristi za sebe. Mnogi ne htjedoše ni čuti, da bi kraljem bio izabran Ivan Korvin. Time bi se naime ustalilo nasljedstvo na prijestolju, prestalo bi pravo izbora, te velikaši ne bi od novoga kralja mogli iznuditi razne obveze i povlastice. Velikaši bijahu veseli, što se oslobodiše pritiska, pod koji ih je stavio silni kralj Matija. Zato su sada nastojali, da na prijestolje postave čovjeka, koga bi lišili sve kraljevske moći. Oni se odluče za češkoga kralja Vladislava. Za

[1] Bonfinius: Historia Hungarorum, str. 506.
[2] Ugovor o zarukama priopćio Katona: Historia critica, sv. XVI. str. 828.
[3] Drugi članovi odaslanstva kraljevstva hrvatskog bijahu: Vladislav od Grebena, Pavao Rakoš, Juraj Turočki od Ludbrega, Stjepan Držić od Sredica, Petar Bočkaj od Rasinje, Petar od Gudovca, Bernardo Rohffy, Nikola Pakrački i Grgur Stubički.
[4] Bonfinius: „Rerum Hungaricarum decades IV cum dimidia“ (izdanje g. 1744.), str. 522.
[5] Schwandtner: „Scriptores rerum Hungaricarum“, sv. II. str. 453.

njega se izjavio Stjepan Zapolja, vrhovni kapetan Beča i Dolnje Austrije. Za 100.000 dukata prisegne Vladislavu vjernost „crna vojska“ Matijina. Uz Vladislava pristade i Beatrica, udovica Matijina. Njoj naime obećaše, da će ju oženiti 34 godišnji Vladislav, te će ona i nadalje ostati kraljica.[6]

Tako bude Vladislav 15. srpnja izabran za kralja ugarsko-hrvatskoga. Velikaši nato sastave krunidbenu zavjernicu, koja je prava izborna kapitulacija. Njome se novi kralj odreče gotovo svake samostalnosti. On je dapače morao obećati, da će ukinuti novotarije, što ih je uveo Matija Korvin. Povrh toga veli kralj: „Ne ćemo zahtijevati namet ili daću od 1 forinte (po ognjištu), nego ćemo biti zadovoljni sa starim pravednim, redovitim i običajnim kraljevskim prihodima . . . Mi ćemo većinom stanovati u Ugarskoj, da zgodnije i lakše uzmognemo doskočiti i pomoći potrebama kraljevstva . . . Imanja i vlastelinska prava ne ćemo podjelivati strancima, nego zaslužnim domaćim ljudima . . . Sadašnji se novci mogu promijeniti samo po savjetu prelata i baruna.“ Kralj će samo domaće ljude imenovati „za savjetnike, kancelare, blagajnike, posteljnike, stolnike, peharnike, komornike“ i za druge dvorske dostojanstvenike. Jednako će kralj samo domaćim ljudima podjeljivati „crkvene časti, naročito pak nadbiskupije, biskupije, opatije, prepoštije i druge prelature“. Napose pak držat će kralj sve saborske zaključke. Ovako sastavljenu krunidbenu zavjernicu potpisao je kralj Vladislav 31. srpnja 1490. u svome taboru kod Farkašhide. Poseban primjerak ove krunidbene zavjernice dao je kralj poslanicima kraljevstva hrvatskoga.[7] Vladislavu ostade samo naslov kraljevski, jer je u istinu postao lutkom u rukama silnih velikaša. Bolje od njega prodje Ivan Korvin. On je naime još 17. lipnja s prelatima i velikašima sklopio ugovor, koji u glavnom glasi ovako: Ako ne bi Ivan bio izabran kraljem ugarsko-hrvatskim, postat će kraljem Bosne. Osim toga bit će Ivan do smrti svoje „herceg Slavonije“; kao takav uživat će prihod od kunovine, te od tridesetnica u Zagrebu, Čakovcu i u drugim mjestima. Ivanu će se povjeriti i „banska čast kraljevine Dalmacije i Hrvatske“ sa svima običnim i pravednim prihodima. Pošto će za uzdržavanje Jajca i drugih gradova u Bosni i Hrvatskoj imati velikih troškova, mora mu kralj svake godine doznačiti 12.000 dukata. Herceg smije po volji u hrvatskim zemljama namještati podbane i druge službenike, ali samo takove, koji će hrvatske zemlje i stanovnike „nepokolebivo uzdržati u njihovim starim slobodama i zakonima“. Hercegu Ivanu Korvinu ostaju sva imanja i gradovi, što ih je dosada stekao, poimence u Hrvatskoj: Varaždin, Krapina, Vrbovec, Trakošćan, Vinica, Grebengrad, Lobor, Oštrc, Medvedgrad, Lukavec, Rakovec, Senj, Lipovec, Steničnjak, Ripač, Otočac, Novi, Prozor, Starigrad, Obrovac, Počitelj, Krupa, Brinje, Bilaj, Vočin, Našice, Bijela stijena, Veliki Kalnik i dr., a isto tako i neki gradovi u Kranjskoj, Štajerskoj, Ugarskoj, Austriji i Moravskoj. I ovaj ugovor potvrdio je kralj Vladislav 31. srpnja 1490., kad je sa 15.000 voj-

[6] Bonfinius: Rerum Hungaricarum, str. 523.
[7] Povelja broj 63. u „škrinji privilegija“ kr. zem. arkiva u Zagrebu.

Kraljevi iz kuće Jagelo.

Vladislav Jagelo, * 1348., od g. 1381. veliki knez Litve, a od g. 1386. kralj Poljske, † 1434. Njegove žene: god. 1386.—1399. Jadviga, kći hrv.-ug. kralja Ljudevita, god. 1402.—1416. Ana, god. 1417.—1420. Jelisava, a od god. 1422. Sofija iz Kijeva, † 1461.

Vladislav I. Varnenčik, * 1424., od godine 1434. kralj Poljske, a od god. 1440. kralj Hrvatske i Ugarske, poginuo 10. stud. 1444. u bici kod Varne.

Kažimir, * 1427., od g. 1440. veliki knez Litve, a od god. 1444. kralj Poljske, † 1492. Žena mu: od god. 1454. Jelisava, kći Albrehta Austrijskoga, umrla god. 1505.

Kažimir, * 1458., g. 1471. protukralj Matiji Korvinu, † 1484., proglašen svecem.

Vladislav II., * 1456., od g. 1471. kalj Češke, a od god. 1490. kralj Hrvatske i Ugarske, † 13. ožuj. 1516. Žena mu od god. 1502. Ana grofica Foix, † 26. srp. 1506.

Ivan Alberto, * 1460., od g. 1492. kralj Poljske, † 1501.

Aleksandar, * 1461., od god. 1492. veliki knez Litve, a od g. 1501. kralj Poljske, † 1506.

Sigismund I., * 1467., od g. 1506. kralj Poljske, † 1548. Njegove žene: g. 1512. do 1515. Barbara, kći palatina Štjepana Zapolje, a od god. 1518. Bona Sforza, vojvotkinja od Milana.

Ana, * 23. srp. 1503., † 27. siječnja 1547. Muž joj od 25. svibnja 1521. **Ferdinand I.,** od god. 1526. kralj Češke i Ugarske, od godine 1527. kralj Hrvatske, a od godine 1556. car Njemačke.

Ljudevit II., * 1. srpnja 1506., od god. 1516. kralj Hrvatske, Ugarske i Češke, poginuo 29. kolovoza 1526. kod Muhača. Žena mu od 23. siječnja 1522. Marija, unuka njem. cara Maksimilijana I.

Sigismund II., * 1520. od g. 1548. kralj Poljske, † 1572.

Izabela, † 1559. Muž joj: Ivan Zapolja, kralj Ugarske.

Ana, † 1596. Muž joj: Stjepan Bathor, g. 1574.—1586. kralj Poljske.

Katarina, † 1583. Muž joj: Ivan III., kralj Švedske.

nika ulazio u Ugarsku.[8] Tako je Ivan Korvin postao „hercegom Slavonije", a ne kraljem ugarsko-hrvatskim.

Kad je Vladislav 9. kolovoza 1490. unišao u Budim, nalazio se već njegov brat Ivan Alberto s 8000 Poljaka blizu Rakoškoga polja. Istodobno je Maksimilijan tjerao ugarske posade iz gradova u Štajerskoj i Dolnjoj Austriji. Već 19. kolovoza udje Maksimilijan u Beč, te se onda i on stane spremati za provalu u Ugarsku. Bojeći se protivnika svojih, podje Vladislav 13. rujna s ovećom vojskom u Stolni Biograd. Ondje ga je 18. rujna zagrebački biskup Osvald Tuz ovjenčao krunom sv. Stjepana.[9] — Vladislavu podje za rukom, te je Ivana Alberta potisnuo u sjeverne krajeve. No zato je Maksimilijan brzo napredovao u zapadnoj Ugarskoj. On dapače (17. studenoga) osvoji i Stolni Biograd. Maksimilijanu se pridruže neki ugarski velikaši i prelati. Uz njega pristade i gotovo sva Hrvatska. Naročito ga svojim kraljem priznaše: vojvoda Lovro Iločki, knez Mihajlo Blagajski, Ivan Frankopan Cetinski, Nikola Frankopan Tržački, vranski prior Bartol Berislavić, Ivan Hlapčić (prozvan „Kišhorvat"), Jakov i Nikola Sekelj, te svi potomci nekadašnjih banova Talovaca. U samom Zagrebu nastani se njemačka posada Maksimilijanova.[10]

Ipak nije uspio ni Maksimilijan. Nestade mu novaca za ratovanje, te nije mogao plaćati njemačke plaćenike. Naprotiv se kralj Vladislav 20.

[8] Kovačić: „Supplementum ad vestigia comitiorum", sv. II. str. 270.
[9] Bonfinius: Rerum Hungaricarum, str. 528. i 529.
[10] Katona: Historia critica, sv. XVII. str. 235. Bonfinius, str. 540.—542.

veljače 1491. u Košicama izmirio sa svojim bratom Ivanom Albertom, ustupivši mu neke oblasti u Šleskoj.[11] Sada je kralj Vladislav mogao svom silom udariti na Maksimilijana. Najviše mu bijaše stalo do toga, da Hrvate odvrati od Maksimilijana. Iz Budima moli kralj 22. travnja 1491. hrvatske staleže, neka mu ostanu vjerni, pa će ih on braniti od vanjskih i domaćih neprijatelja, koji su njihovoj domovini zadali toliko nevolja.[12] Kraljeva vojska osvoji 29. srpnja Stolni Biograd i zapadnu Ugarsku. Istodobno udari herceg Ivan Korvin zajedno sa banom Ladislavom od Egervara na Zagreb, da opsjeda Kaptol, u kome se nalazilo 600 Maksimilijanovih vojnika. Njemačka pomoćna vojska, koja je brojila 4000 ljudi, a vodili su ju Jakov Sekelj i Reinpreht Reyhemburger, bude pred gradom razbijena, našto se u Kaptolu predade i posada Maksimilijanova. Izmedju Vladislava i Maksimilijana dodje 7. studenoga 1491. posredovanjem grofa Stjepana Batora (erdeljskog vojvode i kr. suca) i Tome Bakača Erdeda (biskupa i kr. kancelara) do mira u Požunu. Po tome ugovoru Vladislav će biti pravi kralj Ugarske i Hrvatske; ali kraljevski naslov ostaje i Maksimilijanu. Ako Vladislav ne bi ostavio muških potomaka, naslijedit će ga Maksimilijan, odnosno potomci njegovi. Ovaj ugovor mora potvrditi državni sabor ugarsko-hrvatski. Na taj će ugovor morati prisizati svi crkveni i državni dostojanstvenici u Ugarskoj i Hrvatskoj. Vladislav će Maksimilijanu u ime ratnih troškova platiti 100.000 dukata. Uz to će Vladislav pomilovati dosadašnje pristaše Maksimilijanove.[13]

Kralj Vladislav pozove 30. studenoga 1491. državne staleže, neka 2. veljače 1492. dodju na sabor u Budim. Na taj sabor dodjoše mnogobrojni prelati, velikaši i plemići. Hrvati su na saboru činili posebnu skupinu, koju je vodio ban Ladislav od Egervara. Iza dugotrajnih borba izdade 70 ugarskih i erdeljskih velikaša i plemića 7. ožujka 1492. ispravu, kojom prihvaćaju požunski mir. Hrvatski su staleži valjda napose vijećali i odlučivali. Oni naime 7. ožujka 1492. prihvatiše požunski mir posebnom poveljom; ovu su potpisala i svojim pečatima providila 63 „baruna, velikaša i plemića kraljevina Hrvatske i Slavonije", medju ostalima: ban Ladislav od Egervara, knezovi Frankopani, (Bernardin, Ivan, Nikola i Mihovil), knezovi Blagajski (Stjepan i Mihajlo), grofovi Zrinski (Petar i Pavao), zatim knez Karlo Krbavski, Ivan Hening od Susjedgrada, herceg Balša od sv. Save, Baltazar Baćan, Petar i Nikola Bočkaj, Tomaš Mogorić, Petar od Gudovca, Krsto Šubić od Perne, Juraj Kaštelanović, Juraj i Matej Gusić, Juraj Šubić, Gašpar Perušić, Gašpar Farkašić, Nikola Herković, Ivan Keglević, Vladislav od Stubice, Ladislav Pekri, Ivan i Juraj od Orehovca, Pavao Petričević i dr. U toj povelji kažu Hrvati ovako: „Dogodi li se, da milostivi naš kralj i gospodar, prejasni gospodin Vladislav, umre bez zakonitih sinova, ili da ostavi ovakove (zakonite sinove), ali da oni umru bez potomaka, tada su gospoda crkveni dostojanstvenici, baruni, grofovi, velikaši, plemići, gradovi i drugi stanovnici kraljevine Ugarske, — čitavo ovo kra-

[11] Pray: „Annales regum Hungariae", sv. IV. str. 219.
[12] Povelja broj 65. u „škrinji privilegija" kr. zem. arkiva u Zagrebu.
[13] Pray: „Annales regum Hungariae", sv. IV. str. 231.

ljevstvo, te ostale kraljevine i pokrajine, koje k tomu spadaju, — obvezani, da svojim zakonitim i nesumnjivim kraljem i gospodarem izaberu i priznadu prejasnoga gospodina Maksimilijana, kralja rimskoga, ugarskoga, dalmatinskoga, hrvatskoga i t. d., odnosno — ako ovaj ne bi živio — jednoga od njegovih sinova; ne budu li ni ovi živjeli, tada jednoga od njegovih zakonitih muških potomaka po izravnoj lozi.“[14] — Državni sabor bavio se i drugim poslovima. Staleži se bojahu, da Vladislav doista ne bi ostao bez potomaka. Zato mu sabor nije dozvolio, da se oženi sa Beatricom, udovicom Matije Korvina, jer da je ona nerotkinja.[15] Vladislav morade nadalje potvrditi saborske odluke, kojima su umanjeni porezi i vojničke dužnosti prelata, velikaša i plemića.[16] U saborski dekret bude napose uneseno 11 članaka hrvatskih staleža. Najvažniji je prvi članak. Njime kralj obećaje, da će „kraljevinu Slavoniju (t. j. čitavu Hrvatsku) uzdržati u njezinim sloboštinama i privilegijama, oprostima i običajima“. Drugi članak glasi: „Ako Njegovo Veličanstvo sada ili u buduće stanovnicima svoje kraljevine Ugarske ma s kojega razloga nametne kakvu daću, tada ima u svojoj kraljevini Slavoniji pobirati samo polovicu takve daće, i to prema njenom običaju, koji se vazda sve do sadašnjeg vremena obdržavao.“[17]

60. Hrvatska god. 1491.—1495. Turci su nastojali, da se okoriste borbom izmedju Vladislava i Maksimilijana. Zato je Škajin paša u rujnu g. 1491. sa 10.000 Turaka provalio iz Bosne u Hrvatsku. Pustošeći sve do Zagreba, krenu Turci u Kranjsku. Tu su robili oko Novog Mjesta, Kostanjevice i Krškoga. Na Miholje se utaboriše kod Metlike. Turci su namjeravali provaliti još i dalje, ali im smetahu nabujale rijeke. Zato se početkom listopada počnu vraćati u Bosnu. Sa sobom su vodili velik plijen, osobito mnogo zarobljenih ljudi. No Hrvati ih dočekaju kod Vrpila blizu Udbine. U boju se odlikovahu frankopanski knezovi: Ivan Cetinski i Mihovil Slunjski. Turci bijahu posve razbijeni; 1500 ih pogibe, a isto toliko bude pohvatano. Hrvati su oslobodili 18.000 zarobljenih kršćana.[1]

Slijedeće god. 1492. provalio je Ali paša iz Bosne preko Hrvatske u Kranjsku. Ovdje su Turci od Metlike do Ljubljane počinili grozna nasilja, te onda preko Trbiža provalili u Korušku. Turke je kod Celovca potukla vojska kralja Maksimilijana, kojoj se pridružiše koruška vlastela. Sam Ali paša pogibe u krvavoj bici, u kojoj pade 7000 kršćana i 10.000

[14] Firnhaber Friedrich: „Beiträge zur Geschichte Ungarns unter der Regierung der Könige Wladislaus II. und Ludwig II.,“ sv. I. str. 137.—139. Izvorna povelja, na koju staviše svoje pečate prisutni Hrvati, nalazi se u državnom arkivu u Beču.

[15] Pošto je kralj Vladislav više puta obećao Beatrici, da će ju uzeti za ženu, tužila ga je Beatrica papi Aleksandru VI. (Tubero: „Commentarii de temporibus suis“ kod Schwandtnera, II. str. 204.) Radi toga povela se parnica, koju je Beatrica izgubila. Papa je naime 3. travnja 1495. razriješio njezine zaruke s kraljem Vladislavom; Beatrica je dapače bila osudjena, da plati 25.000 dukata u ime troškova za ovu parnicu. Razočarana Beatrica ostavi Ugarsku, te podje u Italiju na otok Ischiju. Ondje je god. 1508. umrla posve zaboravljena i siromašna, jer je već god. 1501. njezina obitelj (pokrajna loza aragonske dinastije izgubila kraljevinu Napulj. (Isthuanffi, str. 27.)

[16] Corpus juris hungarici, sv. I. str. 480.—560.

[17] Kukuljević: „Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae“, dio III. str. 11.—13.

[1] Ivan Tomašić: „Chronicon breve regni Croatiae.“ („Arkiv za povjestnicu jugoslavensku“, knjiga IX. str. 22.) Dimitz: „Geschichte Krains“, sv. I. str. 295.

Turaka. Istodobno harala je druga turska vojska u južnoj Štajerskoj; i ovi Turci budu poraženi na povratku kroz Hrvatsku.[2] Ni u tako ozbiljno doba nije Hrvatska bila bez domaćih smutnja. God. 1492. planula je naime ljuta borba izmedju dvojice Frankopana: Ivana i Bernardina. Herceg Ivan Korvin htjede riješiti njihovu pravdu; ali Frankopani izjave, da ne priznavaju hercegova suda, jer da nasljednim grofovima po zakonu od god. 1486. može suditi samo kralj. Nato ogorčeni Ivan Korvin položi čast „hercega“, a kralj dade Hrvatima dva bana: Ivana Bota i Mirka Derenčina. Frankopani se na proljeće god. 1593. izmire, pa složno udare na grad Senj, koji je nekada (do god. 1469.) pripadao njihovu rodu. Banovi prisile Frankopane, da napuste opsadu Senja, pa da uzmaknu u svoj grad Brinje. Ovdje su Bot i Derenčin opsjedali knezove Frankopane sve dotle, dok nije tane iz topa ubilo bana Ivana Bota. Kada se doznalo, da su Turci provalili u Hrvatsku, pomiri se ban Derenčin s Frankopanima, da uzmognu složno braniti domovinu.[3]

U kolovozu g. 1493. dodje bosanski paša Jakub (Hadum) s 8000 konjanika pred Jajce. Toga grada nije mogao zauzeti; ali zato prijedje preko Une i Kupe u Kranjsku; njegove čete porobe takodjer Štajersku oko Celja i Ptuja. Kada se s velikim plijenom vraćao, htjede Jakub paša osvojiti znameniti grad Modruše, koji je pripadao Bernardinu Frankopanu. Turci doduše prodru u predgradja, gdje spale crkve i samostane; ali tvrdje nijesu mogli zauzeti. Modruški biskup Kristofor s nekim kanonicima preselio se u Novi Vinodolski. Tako je „leta 1493. bio rasap grada Modruše, koga Turci porobiše i popališe“, kako piše savremeni pisac.[4] Medjutim je hrvatski ban Mirko Derenčin skupio mnoge velikaše i plemiće na Krbavskome polju. Do 15.000 Hrvata pričeka Turke ispod grada Udbine. Jakub paša uvidi, da će ga stići poraz; zato se posluži ratnom lukavštinom. Hrvati zadju u pripravljenu im zasjedu, te budu 11. rujna 1493. hametom potučeni. U bici pogibe do 10.000 Hrvata; medju ovima takodjer Ivan Frankopan Cetinski, te 70 svećenika i redovnika. Uz to je 1500 Hrvata bilo zarobljeno. U ropstvo tursko padoše: hrvatski ban Derenčin, jajački ban Juraj Vlatković, krbavski knez Karlo Gušić i knez Nikola Frankopan.[5] Turci su sa zarobljenicima postupali nemilosrdno. Ban Derenčin morade biti prisutan, kad su Turci njegvomu sinu odrubili glavu; ovu su glavu Turci stavljali na stol, kadgod bi banu donijeli objed ili večeru.[6] — Nikada nije Hrvate zadesio teži poraz, nego li ih stiže god. 1493. na Krbavskome polju. Tu izgibe većina plemstva hrvatskoga; to je „prvo rasulo kraljevstva hrvatskoga“.[7] Iz južne Hrvatske počne se bijedni narod seliti u tadašnju Slavoniju. Jakub paša pozove preostale

[2] Unrest: „Chronicon Austriacum“, str. 750.
[3] Bonfinius: Rerum Hungaricarum, str. 554.
[4] Šurmin: „Acta Croatica“, str. 377.
[5] Bonfinius: Rerum Hungaricarum, str. 555. Šurmin: Acta Croatica, str. 376. i 377. Ludovici Tuberonis, Dalmatae abbatis: „Commentarii de temporibus suis“ u Schwandtnerovom zborniku „Scriptores rerum Hungaricarum“, knjiga II. str. 200. i 201. Šišić: Bitka na Krbavskom polju. („Vienac“ god. 1893.).
[6] Tomašić: Chronicon breve, str. 23. Bonfinius, str. 556.
[7] Tomašić: Cronicon breve regni Croatiae, str. 24.

velikaše i plemiće hrvatske, neka se do sredine god. 1494. pokore sultanu turskomu, ako hoće izbjeći sigurnoj propasti. Hrvatski staleži zamole pomoć od kralja Vladislava. Pošto im nemoćni kralj nije mogao pomoći, obrate se Hrvati na cara Maksimilijana, koji je 19. kolovoza 1493. naslijedio svoga oca Fridrika III. na prijestolju njemačkom. „Od kršćanstva ostavljeni knezovi, plemići i neplemići u Hrvatskoj" poručuju Maksimilijanu: Izlažući svoj život i blago svoje, opiremo se strašnomu neprijatelju već preko 70 godina. Poput kakve tvrdjave branimo po mogućnosti životom svojim kršćanske države. Da mi Turčinu dopuštamo, on bi danomice udarao na ostalo kršćanstvo . . . . Naši su gradovi i kuće uslijed ratova turskih djelomice prazni, podložnici i kmetovi odvedeni, a imanja oteta, porobljena i popaljena. Ne dobijemo li dakle pomoći, ne ćemo se dulje moći braniti od Turaka. Padne li pak Hrvatska, lako će Turci iz nje napadati sve kršćanske zemlje. — Car Maksimilijan upravi 20. listopada 1493. iz Radgone pismo „prelatima, barunima, velmožama i stanovnicima kraljevine Hrvatske". Car im javlja, da je svojim kapetanima Ivanu Kanižaju i Sigmundu Welspergu naložio, neka se sa svojim četama pridruže Hrvatima, čim ih pozovu staleži hrvatski. To je Maksimilijan učinio zato, što „ugarski kralj Vladislav ne može sada poslati dovoljnih četa, koje bi se oprle Turcima".[8] Novim „banom Dalmacije, Hrvatske i Slavonije" imenuje kralj Vladislav 22. studenoga 1493. Ladislava Kanižaja, koji bijaše brat kapetanu Maksimilijanovu. Čim je novi ban preuzeo svoju čast, odmah je morao potpisati povelju, da priznaje nasljedstvo cara Maksimilijana i njegovih potomaka na temelju mira požunskoga.[9]

Turci su mjeseca kolovoza god. 1494. kod Mitrovice prešli Savu, te pustošili Slavoniju. Iz požeške županije, Zagorja i okolice samoborske odvedoše Turci do 7000 zarobljenih ljudi. Koncem rujna g. 1494. prijedje preko Une bosanski paša Jakub sa 20 tisuća Turaka. Ostavljeni bez ikakve pomoći, pokore se Turcima neki velikaši i plemići hrvatski. Paša je dvaput uzalud pozivao Bernardina Frankopana, neka se i on pogodi sa sultanom. Da ne gubi vremena, provali Jakub paša preko Hrvatske na sjever do Save, a zatim preko Kostanjevice u Kranjsku, pa odavle u južnu Štajersku. Nigdje mu se nije nitko opirao, te su Turci bez zapreke robili i palili.[10]

Vladislav II. bijaše tako slab vladar, da su ga neki velikaši upravo prezirali. Tako n. pr. herceg Lovro Iločki, sin nekadašnjega bosanskoga kralja Nikole Iločkoga, nije baš nimalo mario za kralja; on je dapače Vladislava nazivao „volom", a ne kraljem. Imajući ogromna imanja u Hrvatskoj izmedju Save i Drave, ponašao se Lovro Iločki kao neodvisan vladar. Poput njega nijesu dolazili pred kralja takodjer brojni Lovrini prijatelji, naročito vranski prior Bartol Berislavić, pa Ivan Hlapčić (prozvan Kišhorvat) i Lovro Banić (Banfi). Ovi su poput hercega Lovre nasto-

[8] Matija Mesić: „Hrvati na izmaku XV. i na početku XVI. vieka". („Književnik" god. 1864. str. 410.)
[9] Katona: Historia critica, knjiga XVII. str. 563.
[10] Unrest: Chronicon Austriacum, str. 793.—795. Bonfinius, str. 563.

jali, da oslabe kraljevsku moć. Znao je Lovro Iločki, da kralja ne trpi ni palatin Stjepan Zapolja, koji je već sada mislio na to, da kojemu od svojih sinova (Ivanu ili Jurju) utre put do prijestolja. Lovro Iločki prezirao je takodjer i one velikaše i biskupe, koji bijahu odani kralju Vladislavu. Medju ove spadahu: kaločki nadbiskup Petar Varda, pečuvski biskup Sigismund Ernušt i zagrebački biskup Osvald Tuz, osobito pak gjurski biskup Tomo Bakač Erdedi, koji bijaše kraljev kancelar. Kralju bijahu vjerni takodjer Lovrini susjedi: valpovački vlastelin Petar Gereb i virovitički vlastelin Nikola Banić, te slavonski velikaš Bartol Dragić, koji je god. 1493. naslijedio erdeljskoga vojvodu Stjepana Batora.[11]

Siloviti Lovro Iločki nije kraljeve pristaše puštao na miru; osobito su njegovo nasilje osjetili nadbiskup Varda i biskup Ernušt. Lovrini neprijatelji počnu kralju Vladislavu govoriti, da Lovro Iločki šuruje s Turcima, koji da su s njegovom pobudom god. 1494. provalili u Slavoniju. Oni velikaši, koji pristajahu uz kralja, dozvoliše mu 25. svibnja 1494. u Košicama, da za rat na Turke pobere „izvanrednu daću" (1 forint od svakoga ognjišta), premda je to bilo protiv ustanova krunidbene zavjernice. Iz Hrvatske nije ipak kralj dobio puno novaca, jer se južno od Save i Kupe nije ništa pobiralo, pošto su ovu zemlju Turci gotovo uništili, dočim se u sjevernoj Hrvatskoj pobirala samo polovica „izvanredne daće", kako to odredjuje 2. članak od god. 1492. o povlasticama kraljevine Slavonije. Nije se ubralo ni toliko, jer upravo najbogatiji velikaši ne htjedoše ništa platiti ili su dobili posebnu povlasticu, kojom ih kralj oprašta od plaćanja izvanredne daće. Medju ostalima nijesu ništa platili Petar Gereb, Nikola Banić, Lovro Iločki, Bartol Dragić, Ivan Hlapčić, Bartol Berislavić, te svi biskupi.[12] Ipak je kralj Vladislav sabrao znatnu svotu novaca, s kojom bi mogao nešto učiniti za obranu hrvatskih zemalja od Turaka. Mislilo se, da će on doista povesti vojnu na Turke, jer je koncem listopada 1494. došao u Petrovaradin. No mjesto na Turke pošalje kralj vojsku svoju pod vodstvom Bartola Dragića na Lovru Iločkoga. Kralj naime dodje 17. studenoga iz Petrovaradina u Bač, da prati opsadu grada Iloka, koju je rukovodio Bartol Dragić. Uzalud je palatin Stjepan Zapolja tražio, neka kralj pozove Lovru Iločkoga na sud, a ne da udara na glavni grad njegov. Uzalud je do kralja osobno došla udovica kralja Nikole Iločkoga, da izmoli milost za svoga sina Lovru. Kralj nastavi opsadu Iloka, koji se napokon 21. prosinca 1494. morao predati. S velikom pratnjom udje pobjedonosni kralj u Ilok, gdje nadje bogat plijen (3000 vedara vina, 300 skupocjenih haljina, te mnogo zlatnih i srebrnih posuda).

Početkom god. 1495. preseli se kralj sa cijelim svojim dvorom iz Iloka u Valpovo. Tu ostade 4 tjedna kao gost Petra Gereba, koji je netom bio imenovan vrhovnim sucem (judex curiae regiae) mjesto junačkoga Pavla Kinižija, koji je umro 29. studenoga 1494. Za to vrijeme osvajala je kraljeva vojska gradove Lovre Iločkoga. Naslovni srpski despot Gjor-

[11] Bonfinius: Rerum Hungaricarum, str. 566.
[12] Klaić: „Povjest Hrvata", svezak II. dio III. str. 202.
[13] Bonfinius: Rerum Hungaricarum, str. 567. i 568.

gje Branković zauze Mitrovicu, vojvoda Mezerički grad Sotin kod Vukovara, a sam Petar Gereb gradove Gorjan i Cernu. Iz Valpova dodje kralj 1. veljače 1495. u Viroviticu, gdje je mjesec dana ostao gostom Nikole Banića, dočim je njegova vojska nastavila rat na Lovru Iločkoga. Tako je Petar Gereb zauzeo Bukovicu i Drenovac, a Bartol Dragić grad Kapošvar u južnoj Ugarskoj. Sam herceg Lovro Iločki nalazio se u zapadnoj Ugarskoj, gdje je imao grad Güssing. Protiv njega pošalje kralj temeškoga kapetana Josipa Soma, dočim je Matej Toth dobio zadaću, da zauzme Lovrin kaštel Grbonog (danas Kloštar kod Pitomače). Uzalud je palatin Zapolja ponovno pokušao, da kralja Vladislava primiri. Pred kralja dodje takodjer neki službenik Lovre Iločkoga, da izmoli milost za hercega Lovru; ali kralj mu ujedljivo odgovori: „Reci ti svome gospodaru, da je volu, komu se rugao, jedan rog izrastao; dapače je već iznikao i drugi rog, koji dnevice raste. Zato se nadam, da ću na svoje neprijatelje naskoro sa dva roga navaliti, te ih nemilo izmrcvariti.“[14]

Boraveći u Virovitici, održao je kralj Vladislav ondje hrvatski sabor. Tom prigodom odlučiše hrvatski staleži, da će urediti 10.000 domaćih konjanika kao neku vrst „domobranstva“; njihovo će uzdržavanje godimice stajati 40.000 dukata, ali zato će odsada Hrvatska biti sigurna od provala turskih. Po želji hrvatskih staleža imenovao je kralj „banom Dalmacije, Hrvatske i Slavonije“ bivšega hercega Ivana Korvina;[15] dotadašnji ban Ladislav Kanižaj spominje se posljednjiput 1. ožujka 1495.

Iz Virovitice zaputi se kralj početkom ožujka 1495. u Pečuh k biskupu Sigismundu Ernuštu, koji bijaše vrhovni kraljev blagajnik. Istodobno opsjedala je kraljeva vojska Orahovicu, nepredobitan grad Lovre Iločkoga. Medjutim se za Lovru i njegove drugove zauzeo car Maksimilijan. Lovro nadje zagovornika i medju ugarskim velikašima, koji se bojahu, da ne bi kralj jednom isto tako i njih satro. Kada se već kralj nešto umekšao, dodje u Pečuh i sam Lovro Iločki. Pošto je Lovro svu krivnju bacio na vranskoga priora Berislavića, steče oproštenje od dobroćudnoga kralja.[16]

Kralj Vladislav uvidio je, da Turcima ne može odolijevati; zato sklopi s njima 27. ožujka 1495. u Pečuhu primirje na 3 godine. Sada tek pustiše Turci na slobodu nesretne sužnje, koje su god. 1493. zarobili u bici na Krbavskome polju.[17]

61. Banovanje Ivana Korvina. Iz Pečuha vratio se kralj Vladislav 9. travnja 1495. u Budim. Ovamo je za 9. svibnja sazvao ugarski sabor, na koji pozove sve biskupe i velikaše, te po 10 plemićkih zastupnika iz svake županije. Ovaj sabor stvorio je važan zaključak, da kralj ne smije u buduće zvati na sabor plemićke „zastupnike iz županija, već poimence svu gospodu prelate i barune (t. j. crkvene i državne dostojanstvenike), te plemiće i velikaše.“ Odsada je dakle svaki plemić mogao doći na sabor.

[14] **Bonfinius**: Rerum Hungaricarum, str. 569. i 570.
[15] **Katona**: „Historia critica“, sv. XVII. str. 699. i 769. Bonfinius, str. 570.
[16] **Tubero**: Commentarii, str. 204. Bonfinius, str. 571.
[17] **Bonfinius**: Rerum Hungaricarum, str. 571.

Plemstvu je zajamčena premoć i na kraljevskome sudu, gdje će oni imati 14 prisežnika, a svi drugi samo 6.[1]

Čim je Ivan Korvin nastupio bansku čast, odmah je podbanom imenovao Ivana Gjulaja. Protiv toga ustadoše hrvatski staleži, jer Gjulaj nije bio rodom iz Hrvatske, a niti je kod nas imao kakvih posjeda. Na saboru u Križevcu 26. travnja 1495. morao je Ivan Korvin pismeno obećati, da će u buduće podbanom imenovati samo kojega „izmedju moćnijih plemića ove kraljevine Slavonije". Još je ban obećao, da će podban za podžupane namještati ugledne domaće plemiće, a ne kakve strance. Bude li podban uopće pokušao, da dirne u sloboštine domaćega plemstva, branit će plemstvo sam ban.[2]

Isprvice je novi ban imao puno posla, da uredi državu hrvatsku. Neki velikaši bijahu pravi siledžije. Oni bi po noći provaljivali na imanja svojih susjeda, pa im otimali i odvodili kmetove. Mnogo su nasilja trpjeli mali plemići, koji radi toga ljuto zamrziše na veliku gospodu. Banskoj se pak vlasti otimahu prelati, velikaši i plemići. Da bi utvrdio svoju moć, stupi Ivan Korvin u ženidbeno srodstvo s Frankopanima. Pošto naime Ivan nije postao kraljem, ostavila ga je njegova zaručnica Blanka, te se udala za cara Maksimilijana. Mjeseca ožujka 1496. vjenčao se 23 godišnji ban Korvin s 18 godišnjom Beatricom, kćerkom kneza Bernardina Frankopana. Beatrica je od svoga oca za miraz dobila gradove Bihać i Novi.[3]

U ime čitavog plemstva kraljevine Slavonije dodju početkom prosinca g. 1496. u Budim poslanici: Juraj Kapetanović od Desnice, Bernard Turoc i Nikola Vojković od Vojkovca. Ovi plemići razlože kralju, kako je „Slavonija od starine imala kunu kao lik grba, te kako se ona tim grbom dosada vazda služila". Plemstvo želi, da kralj „onaj lik obnovi i tako obnovljenoga iznovice udijeli za vječno spominjanje". Vladislav se ovoj želji odazove, te 8. prosinca god. 1496. izdade znamenitu povelju. Kralj ističe, da Slavoniju i njezine stanovnike želi „uzdržati u starim zakonima, pravima i običajima". On ju dapače želi „još većim počastima odlikovati. Ova naime kraljevina, — prostirući se izmedju dviju rijeka: Save i Drave, — vodi neprestane ratove s Turcima, ... te se oružjem tako brani i održaje, da Turčin u tu oblast jedva kada ulazi, a da se ne bi iz iste naše kraljevine vraćao s najljućim porazom i štetom. Radi toga nijesmo rečenu našu kraljevinu neopravdano prozvali osobitim štitom ili pravije predzidjem ove naše kraljevine Ugarske". Vladislav je dakle odlučio, da kraljevini Slavoniji „podijeli ovaj grb: U jednom su trouglom štitu dvije — gore imenovane — rijeke (Sava i Drava), naslikane popriječno i izravno. U sredini medju njima na preostalom prostoru — na polju naime posve neobradjenom — (nalazi se) stari njihov lik: rečena kuna, i to u boji prirodnoj i vlastitoj. Ostala dva polja istoga štita, koja zapremaju vanjske strane rečenih rijeka, naličena su posve nebeskom (t. j. modrom) bojom.

[1] Corpus juris hungarici, str. 562:—590.
[2] Povelja broj 69. u „škrinji privilegija" kr. zem. arkiva u Zagrebu.
[3] Kukuljević Ivan: „Beatrica Frankopanka i njezin rod." (Vienac" god. 1885.)

U gornjem je polju jedna zvijezda, koju hoćemo nazvati Martovom (Davorovom) zvijezdom poradi neprekidnih ratova, što ih rečena kraljevina Slavonija i njezini žitelji vode protiv rečenih Turaka". Na koncu povelje kralj Vladislav dozvoljava, da se stanovnici Slavonije „odsada za sve vijeke služe tim grbom na svojim zastavama i na svima drugim vojničkim stvarima .... Suviše mogu taj grb pečatiti crvenim voskom na ispravama i na svima poslanicama".[4]

Slijedećih se godina (1497. i 1498.) na saborima u Ugarskoj vodila velika borba izmedju velikaša i plemića. Kraljev kancelar Tomo Bakač od Erdeda umio je od prelata i velikaša učiniti dvorsku stranku. Naprotiv je protonotar Stjepan Verbeci, glasoviti pravnik, vodio niže plemstvo. Ovo je neumorno radilo, da iz Ugarske istisne svaku tudjinštinu, pa da opet jednom omogući izbor narodnoga kralja. Uz plemstvo pristade i palatin Stjepan Zapolja, jer se sve više nadao, da bi jedan od njegovih sinova mogao pomoću plemstva doći do prijestolja. Plemstvo je doista na saboru u Budimu 2. lipnja 1498. sebi osiguralo ne samo prevlast kod stvaranja zakona i kod vrhovnoga sudišta, već takodjer i kod izbora kraljeva. Sabor je naime zaključio 45. članak, koji glasi: „Ako bi kralj umro bez potomaka, te bi se narod sabrao na izborni sabor, ne smiju na taj sabor doći nikakvi tudji poslanici, jer ovi kušaju zavesti gospodu i narod."[5]

Još g. 1495. zavadio se ban Ivan Korvin s palatinom Stjepanom Zapoljom, koji je otimao banova imanja u sjevernoj Ugarskoj. Ova je svadja porasla g. 1497., kada je kralj Vladislav duže vremena boravio u Češkoj, te je Ugarskom upravljao sam palatin. Da ugodi svome palatinu, odluči kralj 28. listopada 1497., da će Ivana Korvina skinuti, te Hrvatskoj dati drugoga bana.[6] I zaista vidimo, da se u kraljevskim listinama tečajem god. 1498. spominje Juraj Kanižaj kao „ban Dalmacije, Hrvatske i Slavonije". Ipak je Ivan Korvin i nadalje zadržao bansku čast. Kralj je 13. lipnja 1498. upozorio hrvatsko plemstvo, da po starom običaju mora protonotar t. zv. banski pečat skinutoga bana predati staležima, da ga unište.[7] No već 5. siječnja 1499. javlja kralj hrvatskim staležima, da je svoju odluku promijenio, te sada opet imenuje banom Ivana Korvina mjesto Jurja Kanižaja.[8] Istodobno se Ivan Korvin nalazio u Kninu, da brani Hrvatsku, jer je minulo primirje s Turskom. Sultan Bajazit nije za sada želio rata s Ugarskom i Hrvatskom. Naprotiv se namjeravao zaratiti s mletačkom republikom, da joj otme južnu Grčku (Moreju). Da bi izazvao taj rat, naloži sultan bosanskim Turcima, neka provaljuju u mletačku Dalmaciju. Prve dvije turske čete razbije ban Ivan Korvin 2. i 3. veljače 1499.[9] Nato krene iz Bosne sultanov namjesnik Skender paša. U lipnju g. 1499. opustoše Turci

[4] Izvorna povelja broj 70. u „škrinji privilegija" kr. zem. arkiva u Zagrebu. Opisao ju dr. Ivan Bojničić: „Grbovnica kraljevine Slavonije" u „Vjesniku hrvatskoga arheološkoga društva", knj. I. str. 14.

[5] Corpus juris hungarici, str. 592.—640.

[6] Tkalčić: „Povjestni spomenici grada Zagreba", sv. II. str. 510. i 511.

[7] Povelja broj 76. u „škrinji privilegija" kr. zem. arkiva u Zagrebu.

[8] Povelja broj 86. u „škrinji privilegija" kr. zem. arkiva u Zagrebu.

[9] Ljetopis Marina Sanuda u „Arkivu za povjestnicu jugoslavensku", knjiga V. str. 25. i 26. ima pismo Ivana Korvina na rektore u Zadru.

kotare mletačkih gradova Nina i Zadra, odakle su odveli 2000 ljudi i 38.000 glava stoke. Za tih provala dodje u tursku vlast grad Makarska.[10] Turci dapače prodru preko Hrvatske i Istre u mletačku Furlansku. Slijedeće godine 1500. udarahu Turci na Zadar, Nin, Spljet i Trogir.[11]

Prestrašeni Mlečani počnu sebi tražiti saveznike. Brodova im dade papa Aleksandar VI., francuski kralj Ljudevit XII. i španjolski kralj Ferdinand Katolički. Na kopnu su Mlečani pomoć očekivali od Vladislava II., koji je protiv Turaka još 16. travnja 1499. sklopio savez sa svojim bratom Ivanom Albertom, kao kraljem poljskim. Kancelar Tomo Bakač sklone Vladislava, da je dozvolom sabora od 13. svibnja 1501. i na molbu pape Aeksandra VI. sklopio savez s Mlečanima. — Turci su i prije toga više puta zaprijetili Kninu, Ostrovici, Sinju, Klisu i drugim hrvatskim gradovima izmedju Bosne i mletačke Dalmacije; na jesen pak dodje velika turska vojska pod grad Jajce. Ivan Korvin sabere oveću vojsku hrvatsku, te ju povede prema Vrbasu, da oslobodi Jajce. Turci mu podju u susret. Tako dodje u listopadu ili studenomu do bitke, koja je trajala više sati, a svršila se potpunim porazom Turaka. Na bojištu ostade 4000 Turaka i 2000 kršćana. Ban osvoji turski tabor i topove, pa time opskrbi Jajce na dulje vremena, povjerivši grad Ivanu Gjulaju na čuvanje.[12] Ljeti god. 1502. opsjednu Turci opet grad Jajce, ali ih 2. i 3. srpnja porazi kraljev kapetan Ivan Tarcaj. Nato se ozbiljno radilo oko toga, da kralj Vladislav oslobodi Bosnu od vlasti turske. No Turci sklope mir s Mlečanima, a 20. kolovoza 1503. sedamgodišnje primirje s Vladislavom. Po tome primirju ostade Turcima čitava Hercegovina i najveći dio Bosne. Vladislav je zadržao jajačku banovinu, koju su činili gradovi: Jajce, Jezero, Banjaluka, Vrbaški grad, Levač, Bočac, Kotor, Sokol, Greben i Komotin. Turski gradovi Ključ i Kamengrad rastavljahu jajačku banovinu od preostale Hrvatske izmedju Une i Vrbasa.[13]

Dok je trajao rat s Turcima, znatno se promijeniše nutarnje prilike u Hrvatskoj i Ugarskoj. Na sam Božić g. 1499. umro je palatin Stjepan Zapolja. Sada se Ivan Korvin nadao, da će polučiti palatinsku čast; zato podje s 500 konjanika na ugarski sabor, koji se 24. travnja 1500. sastao na Rakoškom polju. No sabor izabere palatinom valpovačkog vlastelina Petra Gereba, koji bijaše do tada vrhovni sudac.[14] Da ublaži Ivana Korvina, potvrdi mu kralj bansku čast do smrti njegove. — God. 1501. radio je kralj Vladislav o tomu, da se oženi s Anom Foix, koja bijaše rodjakinja francuskoga kralja Ljudevita XII. Ova ženidba bijaše zazorna caru Maksimilijanu, koji bi volio, da kralj Vladislav umre kao neženja. Ipak dodje 23. ožujka 1502. do ženidbenog ugovora. Pri tomu je kralja zastupao Hrvat Feliks Petančić, koji Anu preko Mletaka dovede u Stolni Biograd. Ovdje je ostrogonski nadbiskup Tomo Bakač 10. kolovoza 1502. okrunio

[10] Sanudo u „Arkivu", knj. V. str. 37.—43.
[11] Sanudo u „Arkivu", knj. V., str. 116.
[12] Isthuanffi: „Historiarum de rebus hungaricis libri XXXIV.", str. 30.
[13] Hammer: „Geschichte des osmanischen Reichs", sv. II. str. 616.
[14] Isthuanffi: Historiarum, str. 29.

*

Anu za kraljicu ugarsku i hrvatsku; samo pak vjenčanje obavilo se u Budimu, ali bez velikih svečanosti, jer kralj nije imao dosta novaca.[15] Kraljica je 23. lipnja 1503. rodila kćer Anu. Odsada je kralj trebao više novaca za uzdržavanje svoga dvora. Zato je počeo od pojedinih županija tražiti potpore u obliku t. zv. izvanredne daće. No protiv toga ustade ugarski sabor, koji se 24. travnja 1504. sastao na Rakoškom polju.[16] Odmah na početku toga sabora dodje vijest, da je u Valpovu umro palatin Petar Gereb. Sabor izabere palatinom Mirka Perena, koji je kao palatin potpisao već i zaključke toga sabora. Novi palatin oženi se sa Dorom Kanižaj, udovicom palatina Petra Gereba, pa milošću kralja Vladislava dobije znatne Gerebove posjede u Slavoniji (poimence Valpovo i Šarengrad). — Ivan Korvin umre 12. listopada 1504. u Krapini, gdje je najradije stanovao. Brzo ga je slijedio njegov jedinac Krsto, koji umre već 17. ožujka 1505. Kad je pako god. 1508. umrla i banova kći Elizabeta, izumre s njome rod slavnoga Ivana Hunjada. Banova se udovica Beatrica 21. siječnja 1509. preudade za kraljeva nećaka Gjuru Braniborskoga (iz obitelji Hohenzollern), koji je naskoro potratio brojna imanja Ivana Korvina.[17]

62. Ban Andrija Bot. Iza rane i neočekivane smrti hercega Ivana Korvina dobije Hrvatska dva bana; jedan bijaše Andrija Bot od Bajne, a drugi Franjo Balaša od Gjarmata. Novim banovima naložio je kralj Vladislav II., neka odmah sazovu sabor, na kojem će se odrediti sve, što je potrebito za obranu kraljevine Slavonije. Bot i Balaša namjeravahu na proljeće godine 1505. doći u Zagreb, da se inštaliraju u bansku čast. Tadašnji Zagrepčani nijesu valjda bili pristaše novih banova, kad vidimo, da se boje nasilja prigodom dolaska njihova. Gradjani se dapače obratiše na samoga kralja Vladislava s molbom, neka ih zaštiti od svakoga nasilja. Kralj se odazvao njihovoj molbi, te je 30. ožujka 1505. javio Botu i Balaši, da je žitelje grada Zagreba uzeo u posebnu svoju zaštitu; zato banovi prigodom svoga ulaza u Zagreb ne smiju gradjanima nanijeti nikakovu štetu ili nasilje, već neka ih puste na miru sa svim pravima njihovim; što će pak potrošiti prigodom svoga boravka u gradu, to neka plate vlastitim svojim novcem.[1]

S novim banovima nijesu bili zadovoljni staleži hrvatski. Osobito se prigovaralo, što je banom imenovan okrutni Balaša, premda nije imao ni posjeda u kraljevstvu hrvatskom. Najviše je vikao podban Bernardin Turoc, vlastelin u Ludbregu. Turoc je razglasio, da će dati ubiti svakoga plemića, koji bi se usudio doći na sabor, što su ga sazvali Bot i Balaša. Sam kralj Vladislav morade ustati na obranu novih banova. Kralj je Turocu 9. travnja 1505. zabranio daljnje rovarenje, jer da Bot i Balaša moraju bansku čast preuzeti i sabor održati. Ipak nije došlo do inštalacije Bota i Balaše, koji se još 12. listopada 1505. zovu samo „izabrani banovi kraljevine

[15] Katona: Historia critica, knj. XVIII. str. 323.—328.
[16] Corpus juris hungarici, str. 670.—690.
[17] Rattkay Georgius: „Memoriae banorum regni Croatiae“, str. 110.

[1] Tkalčić: „Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba“, svezak III. str. 38.

Dalmacije, Hrvatske i Slavonije."[2] Balaša nije uopće nikada ni postao pravim banom hrvatskim. Mjesto njega dobije Andrija Bot početkom god. 1506. za druga u banskoj časti: Marka Mišljenovića iz Kamičca. Mišljenović je do tada bio kaštelan kraljevskoga grada u Budimu.[3] Ondje su mu kao rodjenom Hrvatu dali nadimak „Horvat", te se kasnije Marko i kao ban zvao „Horvat", a ne „Mišljenović".[4]

Njemački car Maksimilijan imao je po svome sinu Filipu Lijepomu dva unuka: Karla i Ferdinanda. Da bi habsburškoj dinastiji osigurao pravo na prijestolje hrvatsko, ugarsko i češko, radio je Maksimilijan god. 1505. o tomu, da jednoga od svojih unuka zaruči s Anom, jedinicom kralja Vladislava II. Istodobno nastojala je takodjer Jadviga, udova palatina Stjepana Zapolje, da kraljevnu Anu predobije za svoga sina Ivana. Tako nastade borba za ruku djevojčice, koja je navršila tekar 2 godine. Kralj odbije molbu Ivana Zapolje, čime je ogorčio Magjare, koji u Ivanu Zapolji gledahu budućega kralja svoga. Zapoljine pristaše pretegnuše na ugarskome saboru, što ga je kralj 28. rujna 1505. sazvao na Rakoško polje kod Budima. Da se caru Maksimilijanu i bilo kojemu Nijemcu za uvijek osujeti dolazak na prijestolje ugarsko, stvorila je Zapoljina stranka 12. listopada 1505. ovaj zaključak: Kolikogod puta i kadgod bude ova kraljevina lišena gospodara i kralja, a da ne preostanu iza njega muški baštinici, koji bi ga imali naslijediti po pravu i običaju ove kraljevine, ne ćemo odsada nikada više svojim kraljem izabrati baš nikoga od stranih naroda, nego ćemo jednodušnim sporazumom i voljom — na Rakoškom polju, a ne drugdje — za svoga gospodina i kralja uzeti jedino Ugrina, koji bude za ovu službu zgodan i sposoban.[5]

Sabor je o tome zaključku svome sastavio ispravu, koja počima s imenima prisutnih članova sabora. Tu je poimence nabrojeno 10 crkvenih dostojanstvenika, 53 velikaša i državna dostojanstvenika, te 125 plemićkih poslanika iz 52 ugarske županije. Na listini spominju se i obadva hrvatska „izabrana bana" (Andrija Bot i Franjo Balaša). Ipak se može reći, da Hrvati nijesu kumovali ovome zaključku, jer na listini manjkaju imena hrvatskih biskupa i velikaša, nema dapače ni imena izaslanika kraljevine Slavonije (oratores regni Sclavoniae). Ovi izaslanici (Juraj Kaštelanović, Ilija Bošnjak, Mirko Hasag i Bernardin Turoc) zamoliše kraljevskoga suca Petar od sv. Jurja i Bozina, neka im „za zaštitu njihovih prava" dade ovjerovljen prijepis spomenute isprave. Oni su to i dobili, te se ovaj prijepis još i sada čuva u kr. zemaljskom arkivu zagrebačkom.[6]

Kralj Vladislav II. ne htjede potvrditi zaključka sabora ugarskoga od 12. listopada 1505. Bez kraljeve potvrde nije taj zaključak mogao postati zakonom; zato nije mogao ni doći u zbornik zakona (corpus juris hungarici). Tečajem naredne zime spremao je car Maksimilijan vojsku, s

[2] Katona: Historia critica regum Hungariae, knjiga XVIII. str. 426.
[3] Kukuljević: Jura regni Croatiae etc., sv. I. str. 254.
[4] Tkalčić: Povjestni spomenici grada Zagreba, sv. III. str. 54, 56, 60 i 61.
[5] Katona: Historia critica, knj. XVIII. str. 433.
[6] Povelja broj 116 u „škrinji privilegija".

kojom će provaliti u Ugarsku, da silom izvojšti priznanje svoga prava na prijestolje ugarsko-hrvatsko. Kralj Vladislav htjede Maksimilijana primiriti. Zato njegovi poslanici 20. ožujka 1506. u Bečkom Novom Mjestu sklope s Maksimilijanom ženidbeni ugovor, po kojemu će kraljevna Ana poći za Maksimilijanova unuka Ferdinanda. Kako je kralj Vladislav očekivao sina, jer mu žena bijaše trudna, stavljena je u ženidbeni ugovor točka, da će se budući prijestolonasljednik vjenčati s Marijom, unukom cara Maksimilijana. Ipak se Maksimilijan 1. svibnja 1506. odlučio, da povede vojnu na Ugarsku, pa da tako kazni svoje „nevjernike", te „grubu i nerazboritu obijest" nekih velikaša. Početkom mjeseca lipnja provali grof Salm iz Štajerske u Ugarsku, gdje zauzme gradove Šoprun i Požun, te osvoji otok Čalokez. Neko se vrijeme na toj vojni osobno nalazio sam car Maksimilijan, komu se pridruže takodjer hrvatski velikaši: Ivan Karlović Krbavski i Anž Frankopan Brinjski. Usred rata rodi kraljica Ana 1. srpnja 1506. sina Ljudevita. Time postade pitanje o nasljedstvu u dogledno vrijeme bespredmetnim. Zato su ugarski poslanici u Beču 19. srpnja 1906. utanačili s Maksimilijanom mir, koji je 5. kolovoza u Budimu potvrdio i kralj Vladislav. Po tome miru vratio je Maksimilijan sve, što je u ratu osvojio i zarobio; no zato je u ugovor stavio očitovanje, da sebi i svojim potomcima pridržaje sva nasljedna i druga prava, što ih je dosada imao „na kraljevinu Ugarsku i na kraljevine, koje njoj pripadaju".[7]

Kralja Vladislava zadesi 26. srpnja 1506. velika žalost, jer mu je od groznice u babinjama umrla mlada i duhovita žena Ana. Kralja obuze teška briga za budućnost nedorasle djece njegove. Ovu mu je brigu još povećao ugarski sabor, koji se 24. travnja 1507. sastao na Rakoškome polju. Kralj je naime zamolio staleže, neka njegova sina Ljudevita okrune 1. srpnja 1507.; no sabor ne htjede ispuniti kraljevu molbu. Osim toga proglasio je taj sabor Ivana Zapolju vrhovnim kapetanom kraljevine Ugarske; podjedno je zaključio, da kralj mora za sve državne poslove tražiti privolu državnoga vijeća.[8]

Strah pred strankom Ivana Zapolje približi kralja Vladislava još većma caru Maksimilijanu. U Konstanzu bude na jesen god. 1507. sklopljen ženidbeni ugovor, koji je glasio ovako: Kraljević Ljudevit uzet će Katarinu, najmladju unuku cara Maksimilijana; umre li Katarina prije vjenčanja, zamijenit će ju njezina starija sestra Marija. Onaj od carevih unuka (Ferdinand i Karlo), koji će za baštinu dobiti Austriju i Tirolsku, uzet će Anu, kćer kralja Vladislava. Ovaj ugovor potvrdio je kralj Vladislav 12. studenoga 1507. posebnom ispravom,[9]

U Hrvatskoj su god. 1506. i 1507. bez ikakve zapreke vladali banovi Andrija Bot i Marko Horvat. Čini se, da je Marko Horvat bio nešto nasilne ćudi. Vidimo naime, da kralj Vladislav 19. studenoga 1506. poziva grad Zagreb, neka kraljeve tridesetničare (carinske činovnike) u Zagrebu

[7] Kollar A. F.: „Auctuarium diplomaticum tabulas continens pactorum et foedorum ab Ursino Velio memoratorum", str. 270.
[8] Corpus juris hungarici, knjiga I, str. 692-702.
[9] Kollar: Auctuarium diplomaticum, str. 277. i 325.

štiti od svih nasilnika, poimence pak od bana Marka Horvata.[10] Kralj je 7. lipnja 1507. banovima Botu i Horvatu naložio, neka zagrebačke gradjane zaštite od onih plemića, koji ih sile na plaćanje mitnice.[11] Koncem god. 1507. rasrdio se kralj na banove hrvatske, jer nijesu dosta revno pobirali „pripomoć“ (subsidium) u kraljevini Slavoniji. Kralj digne Bota i Horvata sa banske časti, a za banove postavi Ivana Ernušta od Čakovca i Jurja Kanižaja Ovu promjenu javlja kralj 12. siječnja 1508. gradskome poglavarstvu u Zagrebu.[12] Andrija Bot ne htjede se odreći banske časti. To bijaše kralju poznato već 25. siječnja 1508., kada poziva poglavare grada Zagreba, neka s oružanom silom podupiru Jurja Kanižaja, ako mu Andrija Bot ne bi htio predati bansku vlast.[13] Ipak nije novomu banu ništa pomoglo; on se morao zadovoljiti vršenjem vlasti u tadašnjoj Slavoniji, dočim je Andrija Bot i nadalje banovao u južnoj Hrvatskoj, napose pak u Primorju.

63. Hrvatska god. 1508.—1512. Kralj Vladislav sazove za 13. svibnja 1508. novi sabor, koji mu je uslišao želju, te mladi kraljević Ljudevit bude 4. lipnja u Stolnom Biogradu okrunjen za kralja ugarsko-hrvatskoga. Prije krunisanja sina svoga morao je kralj Vladislav 27. svibnja 1508. izdati ispravu, kojom obećaje, da će njegov sin budno čuvati i štovati pravice svojih podanika; još je kralj morao u toj ispravi obećati, da svoga sina ne će predati kojemu tudjemu vladaru. Ova neke vrsti krunidbena zavjernica izdana je za Hrvatsku napose, te se još i sada čuva u kr. zemaljskom arkivu.[14]

Početkom god. 1508. htjede car Maksimilijan s ovećom vojskom poći u Rim, da ga papa okruni carskom krunom. Kako je Maksimilijan morao iz Tirola putovati kroz mletačku pokrajinu u Italiji, zabrani republika mletačka prolaz vojsci Maksimilijanovoj. Zato odustade Maksimilijan od namjeravanoga puta, zadovoljiv se time, što ga je krški biskup Matej Lang u Tridentu 4. veljače 1508. proglasio „izabranim carem rimskim“. Na proljeće god. 1508. dodje izmedju Mlečana i cara Maksimilijana do otvorena rata, koji se vodio u slovenskim i hrvatskim krajevima. Mlečani zauzeše najprije Goricu, Divin i Vipavu, zatim 6. svibnja Trst, a po tom Pazin s većim dijelom austrijske Istre. Kapetan Ivan Navagier dovede mletačku mornaricu u kvarnerski zaljev, te ju oboruža s 1500 ljudi, koji dodjoše iz Cresa, Krka i drugih otoka hrvatskih. Od god. 1465. pripadao je Habsburgovcima grad Rijeka. Tu se nalazio carev kapetan Ivan Rauber sa 250 vojnika. Navagier pozove 26. svibnja grad Rijeku, neka se predade. Pred većom silom uzmakne Rauber još istoga dana u Ljubljanu, a Riječani prisegnu vjernost republici mletačkoj.[2]

[10] Tkalčić: Povjestni spomenici grada Zagreba, knj. III. str. 54.
[11] Ibidem, knj. III. str. 56. i 57.
[12] Tkalčić: Povjestni spomenici grada Zagreba, knj. III. str. 60.
[13] Ibidem, knj. III. str. 61. i 62.

[1] Povelja broj 118 u „škrinji privilegija“.
[2] Marin Sanudo: „Odnošaji skupnovlade mletačke prama južnim Slavenom“. („Arkiv za povjestnicu jugoslavensku“, knj. VI. str. 304.).

Poput Rijeke dodje 28. svibnja 1508. pod mletačku vlast i susjedni Trsat, u kojemu je takodjer do tada bila njemačka posada, premda je Trsat pripadao Bernardinu Frankopanu. Ban Andrija Bot zatraži od Mlečana, neka Trsat povrate njemu; ali Navagier odvrati, da je grad oteo Nijemcima, pa ga ne da Hrvatima. U Trsat namjesti on Jeronima Crnotića iz Raba, kao što je i upravu grada Rijeke predao svojim ljudima (providur Andrija Mula i kapetan Jeronim Querini).[3] Mlečani su iza toga zauzeli još 5 kaštela u Istri, poimence Kastav, Mošćenicu, Lovran, Berseč i Lupoglav.[4] Toliki neuspjesi slomiše cara Maksimilijana, te on 6. lipnja 1508. sklopi s Mlečanima primirje, po kojem im ostavi sve, što osvojiše.

Medjutim se Mlečani zamjeriše papi Juliju II. On je od njih tražio, da mu odstupe Ravenu i druge gradove u Romagni, koji su nekada pripadali papinskoj državi. Jednako su Mlečani ugrabili i neke primorske gradove u napuljskoj kraljevini, koja je tada pripadala aragonskome kralju Ferdinandu Katoličkomu. Francuski kralj Ljudevit XII. htjede Mlečanima kao vojvoda milanski (lombardski) oteti gradove: Bresciju, Bergamo, Ćremu i Cremonu. Car pak Maksimilijan želio je natrag osvojiti izgubljenu Istru s Rijekom i Trsatom, pa Goricu i Vipavu s Trstom, a povrh toga ugrabiti Furlansku, Roveredo, Veronu, Padovu, Treviso i Vincenzu. Izmedju svih ovih vladara bude 10. prosinca 1508. u Cambrayu utanačena „liga“ na zator Mlečana. Tako dodje god. 1509. do velikoga rata u Italiji i u našem Primorju. Car Maksimilijan sastavi znatnu vojsku, s kojom zauze Roveredo, Veronu, Vincenzu i Padovu. Druga vojska njegova otela je Mlečanima Goricu, Trst i austrijsku Istru. Tom prigodom istaknuo se Krsto Frankopan, sin modruškoga kneza Bernardina. Krsto je od god. 1505. službovao u Maksimilijanovoj vojsci, te je god. 1509. zauzeo Divin i Pazin, a hrabro se borio kod Raspa i Novigrada. Ban Andrija Bot udari na Rijeku, odakle mletački kapetan pobjegne na otok Krk.[5]

Mjeseca lipnja 1509. sastavi ban Bot oveću vojsku (350 konjanika i 1500 pješaka), s kojom provali ú t. zv. mletačku Istru. Labinski načelnik Filip Minio javlja 13. lipnja u Mletke, da je Bot tom prigodom iz labinske i plominske okolice odveo stoku u vrijednosti od više tisuća dukata.[6] Frankopanima se činilo, da bi sada mogli Mlečanima oteti otok Krk, što ga izgubiše god. 1480. U tome pogledu pomagao je Frankopane i ban Bot. Senjani se u lipnju g. 1509. sa 30 ladjica zapute na otok Krk, gdje oplijene neka mjesta. Time se prividno Franjo di Prioli tako uplašio, da je zatražio pomoći od Angjela Trevisanija, glavnoga mletačkoga pomorskoga zapovjednika.[7] Trevisani pošalje na Krk 3 ladje, a podjedno zamoli u Mlecima dozvolu, da banu Botu otme grad Senj. Ove dozvole nije republika dala zato, da se ne bi protiv nje digao takodjer kralj Vladislav.[8] Republika je naime dobro znala, da car Maksimilijan i kralj Ljudevit XII.

[3] Sanudo, knj. VI. str. 305.
[4] Ibidem, str. 306.
[5] Sanudo: Odnošaji skupnovlade mletačke, str. 315.
[6] Ibidem.
[7] Sanudo u „Arkivu“, knj. VI. str. 315.
[8] Ibidem, str. 316.

nagovaraju kralja Vladislava, neka stupi u kanbrejsku ligu. Kad je papa 27. travnja 1509. udario mletačku republiku crkvenim prokletstvom, pozove kralja Vladislava, neka Mlečanima otme Dalmaciju. Vladislav se upravo nalazio u Pragu, gdje je svoga sina Ljudevita dao 11. ožujka 1509. kruniti češkom krunom. Iz Praga pozove kralj 12. srpnja 1509. hrvatske banove Ivana Ernušta i Jurja Kanižaja, neka odmah dodju u Budim, gdje će se raspravljati o vojni za oslobodjenje Dalmacije.[9] Vijeće je doduše u Budimu zaključilo, da će u Dalmaciju poslati 6000 vojnika; ali nije izvelo taj zaključak, premda se mjeseca rujna u Zadru govorilo o kraljevu dolasku.[10]

Kod Omišlja na Krku sabere Trevisani 15 ladja i 3000 konjanika, od kojih bijaše 300 s otoka Krka. U ranu zoru 2. listopada 1509. krene Trevisani prema Rijeci, koja leži nasuprot Omišlju. Riječani junački dočekaju neprijatelje. Ipak su Mlečani provalili u grad, pa ondje po ulicama i kućama ubijali Riječane. Kad je čitav grad bio oplijenjen, zapale ga Mlečani s više strana; pri tom je Trevisani govorio, da će se jednom za Rijeku reći: „Ovdje je bila Rijeka“. Odmah iza toga udare Mlečani takodje na riječku tvrdju, u kojoj se opet nalazila njemačka posada. Zauzevši i tvrdju, dade Trevisani 40 ljudi okovati u željezo. O svemu tomu podnio je Trevisani 5. listopada u Mletke izvješće, u kome se brani, da su „živinski“ mornari protiv njegove volje tako opustošili Rijeku.[11]

Mletačka republika bojala se, da ne bi kralj Vladislav stupio u kanbejsku ligu. Da Ugre i Hrvate odvrati od „ligaša“, podje 12. listopada 1509. iz Mletaka u Hrvatsku dr. Petar Pasqualigo kao poslanik republike. Pasqualigo iskrcao se 25. listopada u Bagu, gdje ostade do 4. studenoga. Neposredno prije njegova dolaska provališe u Hrvatsku turske čete, koje su opustošile imanja knezova Mihovila, Anža i Bernardina Frankopana.[12] Ovoj provali radovahu se Mlečani, jer su u Turcima gledali svoje savezнike. Turska je provala tako uplašila Hrvate, da su odmah zazirali od rata s Mlečanima. Time je Pasqualigu bilo znatno olakšano djelovanje. On dodje k Ivanu Karloviću u lički Novigrad, gdje su s njime pregovarali knezovi: Juraj Mrsinjski, Nikola Zrinski i Antun Blagajski. Svi oni knezovi sastaviše četu od 450 konjanika, s kojom su Pasqualiga 11. studenoga dopratili u Bihać. Ovdje se Pasqualigo sastao sa banom Botom, koji se pomirio s mletačkom republikom. Pasqualigo stiže 15. studenoga u Zagreb, gdje ostade do 22. travnja 1510. Njemu podje za rukom, da je veći dio gospode hrvatske predobio za sporazum s republikom mletačkom.[13]

U to vrijeme počela se raspadati kanbrejska liga. Mlečani su naime papinskoj državi vratili gradove u Romagni, našto papa Julije 24. veljače 1510. mletačku republiku riješi crkvenoga prokletsva. Odsada je papa nastojao, da kralja Vladislava predobije za savez s Mlečanima protiv Turaka. Pasqualigo dodje 29. travnja u Budim, a 17. svibnja u Ostrogon,

[9] Katona: Historia critica, knj. XVIII. str. 570.—573.
[10] Sanudo u „Arkivu“, knj. VI. str. 318.
[11] Glavić: Ljetopis u „Arkivu“, IV. str. 40. Sanudo VI. str. 318. i 319.
[12] Ljubić Šime: „Commissiones et relationes Venetae“, tomus I. str. 108.
[13] Sanudo, str. 320. i 323.—326. Ljubić: Commissiones, I. str. 109.—119.

gdje je kralja Vladislava zamolio, neka cara Maksimilijana izmiri s mletačkom republikom. Istodobno boravili su kod kralja njemački i francuski poslanici, koji su Vladislava odvraćali od Mlečana. Neki političari nastojahu Pasqualiga uvjeriti, da će biti najbolje, ako se Mlečani dobre volje odreknu Dalmacije. Trogiranin Petar Berislavić (tada prepošt kaptola u Stolnom Biogradu) dokazivao je, da bi i neznatna vojska mogla osvojiti Dalmaciju, gdje nitko ne trpi Mlečane. I doista bude 5. srpnja 1510. zaključeno voditi rat za oslobodjenje Dalmacije.[14] Nato podju Petar Berislavić i Ambroz Šarkanj u grad Konstanz, gdje 1. listopada 1510. izjave, da kralj Vladislav stupa u kanbrejsku ligu, te će 1. travnja 1511. započeti rat s Mlečanima. U tome ratu dobit će kralj Vladislav pomoći od svojih saveznika. Maksimilijan dat će Vladislavu 1000 pješaka i 12 topova, a kraljevi francuski i aragonski 24 ratne ladje i 6 teretnih brodova.[15]

Mletački poslanik Pasqualigo umio je ipak zapriječiti rat za oslobodjenje Dalmacije. On se naime utekao uspješnomu sredstvu: podmićivanju. Glavni ljudi na kraljevu dvoru (palatin Mirko Peren i kardinal primas Tomo Bakač Erdedi) nastojahu, da kralj ostane uz mletačku republiku. Medjutim se u Italiji sklapala „sveta liga", koju je papa Julije II. proglasio 5. listopada 1511. U toj ligi radili su papa, Mlečani, Švajcari i Španjolci o tomu, da Francuze istisnu iz Italije. Hrvati se više nijesu zanimali za ratove u Italiji, jer im je opet zaprijetila ozbiljna pogibao od Turaka.

Sve pored primirja provaljivahu Turci u hrvatske zemlje. Ništa nije koristilo ni to, što je kralj Vladislav 6. srpnja 1510. na dalnje 3 godine produljio primirje s Turcima.[16] Najviše je stradala Dalmacija, u kojoj su Turci god. 1510. oplijenili okolicu Spljeta, Šibenika i Trogira. Na ladjama svojim dopriješe Turci i pod grad Omiš. Mlečani se ne usudiše dići na Turke, jer su moljakali tursku pomoć u ratu protiv cara Maksimilijana. U srpnju g. 1510. otjerao je Turke ispred Trogira domaći junak Kožulić; kod Omiša pak potuče Turke u studenomu g. 1510. knez Andrija Novaković s Omišanima i Poljičanima, kojima se pridružio banovac Grgur iz Klisa.[17] Uzalud poručuje kralj 3. svibnja 1511. ugarskome saboru u Budimu: „Turci neprestano uznemiruju Hrvatsku, naročito grad Knin, te će propasti i ostatak njezin, ako se dovoljno ne zaštiti." Ipak Ugarska nije ništa učinila za obranu Hrvatske. Oko 2000 Turaka dodje 22. kolovoza 1511. pod grad Modruše. Kad ga nijesu mogli zauzeti, razlete se po Hrvatskoj. Nitko ih nije progonio, te su više dana plijenili i palili oko Ribnika, Dubovca, Ozlja, Metlike i Mehova. Banovi nijesu mogli dizati i uzdržavati vojske, kad im kralj nije slao plaće. Tako je na pr. kralj banu Andriji Botu dugovao 16.000 dukata, što je u ono doba bila velika svota.[18] No kako bi kralj plaćao banove, kad je i sam trpio veliku oskudicu! Radi

[14] Sanudo u „Arkivu", VI. str. 352. i 357. Ljubić: Commissiones, I. str. 120. i 122. Mesić: „Hrvati na izmaku XV. i na početku XVI. vieka" („Književnik", I. str. 531.—535.)
[15] Engel: „Geschichte des ungarischen Reichs", sv. III. dio II. str. 148.
[16] Isthuanffi: Historia Hungarica str. 38.
[17] Sanudo: Odnošaji skupnovl. mlet. u „Arkivu", VI. str. 347, 351, 355 i 360—364.
[18] Ibidem, str. 371.

njega moralo se početkom srpnja g. 1512. državno vijeće u Budimu domišljati, „kako da se pronadje način, da bi Njegovo Veličanstvo sa svojom djecom imalo o čemu živjeti; pošto su naime razdavani ili založeni svi kraljevski prihodi, snašlo je Njihova Veličanstva takovo uboštvo, da više puta nijesu imali što jesti.“ Kraljevo je siromaštvo još napadnijim činio golem imetak Ivana Zapolje, koji je g. 1510. postao vojvodom erdeljskim. Ivanova sestra Barbara udala se 8. veljače 1512. u Krakovu za poljskoga kralja Sigismunda I. Tako se obitelj Zapolja vinula do još veće slave i časti.[19] Bogat bijaše i ostrogonski nadbiskup Tomo Bakač Erdedi, koji je imao 85.000 dukata godišnjeg prihoda.

Poslije g. 1510. ne spominju se više hrvatski banovi Ivan Ernušt i i Juraj Kanižaj. Kralj se naime izmirio s Andrijom Botom, koji opet banuje sve do svoje smrti 13. rujna 1511.[20] Sada se za bansku čast otimao Juraj Zapolja. Njegov brat Ivan dodje početkom god. 1512. u Budim, te zatraži od kralja Vladislava, neka Jurja imenuje banom hrvatskim. Ali tomu se opre državno vijeće, jer se dvorska stranka bojala, da bi time previše ojačali Zapoljinci. Banom postade 25. ožujka 1512. palatin Mirko Peren, vlastelin valpovački. Peren je ovu službu primio pod uvjetom, da može pobirati daće u Hrvatskoj, a povrh toga prihode zagrebačke tridesetnice i grada Senja, pa sve ovo trošiti za svoju plaću, za uzdržavanje krajiških gradova i za plaćanje vojske.[21]

Medjutim su janjičari u Carigradu 23. travnja 1512. zbacili sultana Bajazita II., pa na prijestolje stavili njegova sina Selima I. Ovaj se nije obazirao na ugovore oca svoga. Uopće je Selim I. bio ratoboran sultan. To je naravno najprije iskusila nesretna naša domovina. Već početkom srpnja g. 1512. provale bosanski Turci u Hrvatsku, razvale neka sela biskupa zagrebačkog, te zarobe mnogo ljudi i stoke. Na jesen provale Turci u srebreničku banovinu (nekadašnju Usoru), osvoje cijelu banovinu, a zauzmu glavni grad Srebrenik i sve tvrdje: Tešanj, Barku, Sokol i Vaju.[22] Početkom studenoga g. 1512. udare Turci na grad Skradin. Turci opustoše primorje, ali Skradina ipak nijesu mogli zauzeti. Zimi je prijetila opasnost gradu Kninu. Početkom pak g. 1513. provale Turci u župu Cetinu. Ovdje su osvojili 3 manje tvrdje (Vir kod Imotskoga, Čačvinu u Posušju i Nutjak na Cetini); bili bi osvojili i sam Sinj, da se nije razlila rijeka Cetina.[23]

64. Ban Petar Berislavić. Sreća bijaše za Hrvatsku, da je na proljeće g. 1513. banom postao junački Petar Berislavić, biskup vesprimski. Rodom Hrvat iz Trogira — nije Berislavić htio živjeti pod vlašću mletačkom. Pošavši medju svećenike, postigne Petar visoke časti; velik je ugled uživao i na dvoru kralja Vladislava II.

Berislavić se kao ban hrvatski oduševljeno latio posla, da domovinu

[19] Isthuanffi: Historia Hungarica, str. 39.
[20] Ljubić: Commissiones et relationes Venetae I. 127. Sanudo, str. 37.
[21] Mesić: Hrvati na izmaku XV. i na početku XVI. v. („Književnik“, II. str. 76. i 77.)
[22] Theiner: „Monumenta Hungariae“, tomus II. str. 594.
[23] Sanudo u „Arkivu“, knj. VI. str. 398.—403.

svoju obrani od propasti turske. Novi papa Leo X. pošalje mu u tu svrhu mjeseca lipnja 50.000 dukata.[1] Tako je Berislavić na brzu ruku mogao sastaviti priličnu vojsku. Naskoro mu se pružila prilika, da pokaže vojvodsku sposobnost svoju. Mjeseca kolovoza g. 1513. provale Turci u današnju „Banovinu“ (izmedju Une i Kupe). Ovdje su Turci najprije pustošili i robili, a onda opsjedali grad Blinju. Berislavić se 15. kolovoza utabori nedaleko Dubice. Njemu se pridruže: knez Nikola Zrinski, Mihovil Frankopan Slunjski i Franjo Berislavić. Sutradan (16. kolovoza) udare Turci na Hrvate, ali ih stiže potpun poraz. Preko 2000 Turaka pade u boju ili na bijegu.[2] Sjajna ova pobjeda proslavi ime bana Berislavića. Papa mu pošalje blagoslovljen mač i šešir; kralj ga imenuje vranskim priorom i županom dubičkim; neki gradovi hrvatski dadoše na gradska vrata uklesati datum pobjede banove. Ipak nije ni taj poraz primirio bosanske Turke. Koncem veljače g. 1514. eto ih pred Skradinom. Oko 10.000 Turaka udari i na Knin. No ovdje ih zadesi nesreća; Turci budu suzbijeni, te se vrate u Bosnu, ostavivši pod Kninom 500 mrtvih.[3] Mjeseca rujna provale u Hrvatsku 4000 Turaka, koji porobe i opustoše imanja krbavskoga kneza Ivana Karlovića. Ovi Turci dopru i u susjedne kotare mletačke Dalmacije, te se onda u Bosnu vrate sa 3000 zarobljenika i s mnogo stoke. Koncem g. 1514. provale Turci opet u južnu Hrvatsku, gdje osvoje Karin i još 2 grada, a zarobe mnogo ljudi. Za ove su provale najviše stradali plemići stare hrvatske župe Luke.[4]

Ostrogonski nadbiskup kardinal Tomo Bakač Erdedi otputovao je 2. listopada 1511. u Rim na crkveni sabor lateranski. Odanle se Bakač vratio tekar na proljeće g. 1514. s papinskom bulom, koju je proglasio na Uskrs 16. travnja u Budimu. U toj buli papa Leo X. povjerava Bakaču, da naviješta križarski rat protiv Turaka. Odmah počnu u Budim dolaziti brojni seljaci, koji su tražili vojvodu za taj rat. Medjutim se kralj Vladislav izmirio sa sultanom Selimom, te kardinal Bakač pozove seljake, neka se vrate kući. No 60.000 „križara“ izabere svojim vodjom Jurja Dožu, junačkoga Sikulca iz Erdelja. Seljaci se obore na svoju gospodu. Od Budima do Temešvara plane u svibnju g. 1514. „seljački rat.“ Buntovnici su plemiće ubijali, a dvorce njihove palili. Stjepan Bator, kapetan dolnje Ugarske, bude od seljaka potučen i potisnut u Temešvar. Dok je Doža taj grad opsjedao, sastavi erdeljski vojvoda Ivan Zapolja znatnu vojsku (22.000 ljudi), te podje Batoru u pomoć. Doža bude uslijed svoje nesmotrenosti ranjen i zarobljen, a „križari“ većinom raspršeni. Zapolja dade uhvaćene seljake grozno mučiti. Sam Doža bude stavljen na željezan stolac, pod kojim su naložili vatru; tu su nesretnika štipali razbijeljenim kliještama, a na glavu mu stavili željeznu ražarenu krunu.[5]

U Budimu sastade se 18. listopada 1514. sabor, koji je stvorio stroge

[1] Ljubić: Commissiones et relationes Venetae, tomus I. str. 138.
[2] Tubero: Comentarii de rebus etc., str. 283. Sanudo u „Arkivu“, VI. str. 405. i 406.
[3] Ljubić: Commissiones, I. 139. Sanudo u „Arkivu“, knj. VI. str. 409. i 410.
[4] Sanudo, str. 434.—443.
[5] Isthuanffi: Historia Hungarica, str. 42—50.

zakone protiv seljaka. Odsada se kmet ne smije seliti, jer je vezan na zemljište vlastelina svoga. Kmetovi ne smiju imati oružja; nadje li se u koga puška, neka mu se za kaznu odsječe desna ruka. Jošte su kmetovima povećane daće i besplatne službe, što ih moraju davati svojoj vlasteli. Odsada je kmet pravi „tlačnik." Ako seljak podje u svećenike, ne može više postati biskupom, kao što je postao Tomo Bakač Erdedi. Sve ove zaključke potvrdio je kralj Vladislav 14. studenoga 1514.[6] Isti ovaj sabor proučio je i primio „običajno pravo kraljevine Ugarske", kako ga je sastavio protonotar Stjepan Verbeci. Taj zbornik privatnoga prava poznat je pod imenom „Tripartitum," te je vrijedio kao zakon sve do god. 1848. Njime su za ugarsko i hrvatsko plemstvo bile osigurane tadašnje plemićke povlastice u političkom i socijalnom pogledu.[7]

Da bi Turke zastrašio, poduze ban Berislavić u svibnju g. 1515. navalni rat. No bosanski paša hametom ga porazi tako, da je ban jedva utekao sa 25 konjanika.[8] Nato se paša obori na jajačku banovinu, da ju slomi, kao što je god. 1512. nestalo banovine srebreničke. Najprije su Turci zauzeli gradove Jezero i Bočac, a zatim opkolili grad Jajce. Sada je zaprijetila ozbiljna pogibao, da će Turci zauzeti Jajce, pa time dobiti u svoje ruke ovaj bedem kršćanstva. Radi sudbine Jajca uplašio se i sam papa Leo X. Zato papa 15. lipnja 1515. moli Mlečane, neka pošalju novaca za obranu Jajca.[9] Ipak je paša morao u srpnju napustiti opsadu Jajca, jer je doznao, da gradu ide u pomoć vojska. Odsada je Berislavić neumorno nastojao, da grad Jajce opskrbi živežem, zairom i posadom. Njegovom se brigom ta predstraža Hrvatske održala još nekoliko godina.

Kralj Vladislav II. umre 13. ožujka 1516. u Budimu. Vladislav je doživio 60 godina; kraljevao je 45 godina u Češkoj, a 25 godina u Hrvatskoj i Ugarskoj. Bio je lijep čovjek visoka uzrasta, a veoma pobožan, šutljiv i milosrdan. Nikomu nije odbijao molbe. Savremeni biskup Dubravski veli, da je kralj Ugrima i Hrvatima vazda odgovarao „bene", a Česima „dobře." Uslijed prevelike darežljivosti osiromašio je kralj toliko, da nije imao ni vina u pivnici svojoj. Na samrti ostavio je 400.000 dukata duga. Naslijedio ga je njegov desetgodišnji sin Ljudevit II., komu je kralj Vladislav odredio odgojitelje: budimskoga kaštelana Ivana Bornemisu i markgrofa Gjuru Braniborskoga, sina svoje sestre Sofije; odgojitelje nadzirat će kardinal Tomo Bakač od Erdeda, nadbiskup ostrogonski.[10]

Kada se 24. travnja 1516. sastao državni sabor u Budimu, htjede plemstvo birati „gubernatora", koji će Ugarskom upravljati, dok mladi kralj ne postane punoljetan. Ova čast bijaše namijenjena erdeljskom vojvodi Ivanu

[6] Corpus juris hungarici, sv. I. str. 704—740.

[7] Zbornik štampan je prviput god. 1517. u Beču pod naslovom „Tripartitum opus juris consuetudinarii incliti regni Hungariae", što bi na hrvatskom jeziku značilo: „Običajno pravo slavne kraljevine Ugarske u tri dijela." Varaždinski bilježnik Ivan Pergošić preveo je „Tripartitum" na hrvatski jezik, a štampao ga je knez Juraj Zrinski god. 1574. u svojoj tiskari u Nedelišću kod Čakovca.

[8] Ljubić: Commissiones et relationes Venetae, sv. I. str. 141.

[9] Sanudo: „Odnošaji skupnovlade mletačke" u „Arkivu", knj. VI. str. 454—457.

[10] Katona: Historia critica, knj. XVIII. str. 950—955.

Zapolji. No sabor odluči, da će uz kralja upravljati „državno vijeće“, koje se sastojalo od 12 vijećnika (5 crkvenih i 7 državnih dostojanstvenika)[11]. Slaba je to bila uprava, jer se vijećnici starahu više za sebe, nego li za opće dobro; na saborima pak redovito se očitovala nesloga izmedju sebičnih velikaša i goropadnih plemića. Dvorsku je stranku vodio palatin Mirko Peren, a plemićku 28 godišnji vojvoda Ivan Zapolja i daroviti Stjepan Verbeci. Peren se prislanjao na Habsburgovce, dočim je plemstvo mrzilo sve tudjince, a naročito Habsburgovce.

Kraj takvih prilika bijaše banu Berislaviću teško suzbijati navale turske. Kralj mu nije mogao ništa pomoći, a Mlečani se upravo radovahu svakoj neprilici banovoj. Jedini papa Leo X. iskreno se brinuo za obranu Hrvatske. Papa je Berislaviću u tu svrhu slao novaca, žita, puščanog praha i oružja. „Vidim i poimam“ piše papa Berislaviću „tvoj težak položaj. Na tvoju utjehu poručujem ti, da na sve strane nastojim oko toga, da ti od kršćanskih vladara što prije dodje dovoljna pomoć za uspješnu obranu krajine tvoje. Dotle pako stoj hrabro kao dosada, pa ne pusti, da ti narod klone duhom.“[12] Papa se doista obraćao na kršćanske vladare u Evropi. Tako je 15. svibnja 1516. francuskome kralju Franji I. pisao: „Gradovi, na koje Turci ne prestaju udarati, imadu veliku važnost. Ako Turcima u ruke pade ma i jedan od njih, — n. pr. Jajce, Knin, Klis ili Skradin, — ne će se Ugarska više moći obraniti, a Turci će imati otvoren put preko Jadranskoga mora do talijanskih zemalja.“[13] Sličnim je riječima papa takodjer poljskoga kralja Sigismunda poticao, neka Hrvatima priskoči u pomoć. U tome pismu daje papa Petru Berislaviću naslov „ban ili potkralj“ (Dalmatiae et Croatiae banus seu vicerex), pa ističe, da pogibelj od Turaka ne prijeti „samo Dalmaciji i Hrvatskoj, nego i cijeloj kraljevini Ugarskoj, te susjednim pokrajinama, dapače i čitavome kršćanstvu“.[14] Bosanski je paša g. 1517. udarao na Klis i Skradin. Mnogo je stradala i Krbava;[15] Jajce se pak nalazilo u vječitoj pogibelji. Početkom g. 1518. htjede Berislavić opet Jajce opskrbiti hranom i zairom. Zato provali u Bosnu sa 10.000 vojnika. U susret mu izadje bosanski namjesnik s jakom turskom vojskom. Tako dodje do bitke, u kojoj Berislavić hametom potuče Turke. Namjesnik bosanski pade u boju, a prvi njegov doglavnik bude zarobljen. Na proljeće g. 1518. udare Turci i opet na Skradin i Ostrovicu. Berislavić nije imao dosta sredstava, da brani hrvatsku granicu, koja se protegnula odviše na dugo. Ostavši bez pomoći, morahu Skradinjani obećati Turcima harač u iznosu od 100 dukata na godinu.[16] — O Martinju godine 1518. uzmanjka posadi u Jajcu hrane. U nevolji svojoj provali posada iz grada, pa udari na Turke, koji su nosili živež u neku susjednu tvrdju. Turci budu sasječeni, a živež donesen u Jajce. Tako se posada održala do početka

[11] Kovachich: Supplementum ad vestigia comitiorum, sv. II. str. 360.
[12] Katona: Historia critica, knj. XIX. str. 24.
[13] Ibidem, str. 17.
[14] Katona: Historia critica, knj. XIX. str. 19.—23.
[15] Sanudo: „Odnošaji skupovlade mletačke“ u „Arkivu,“ knj. VIII. str. 29.
[16] Ibidem, str. 32—37. i 41.

godine 1519., kada ju je opet Berislavić opskrbio hranom i zairom.[17] Car Maksimilijan umre 12. siječnja 1519., a već 5. veljače umre i palatin Mirko Peren. Time je znatno ojačala stranka Ivana Zapolje. Ipak bude palatinom izabran temeški župan Stjepan Bator, pristaša dinastije habsburške, a ne Ivan Zapolja, koji se natjecao za palatinsku čast. — Nemoćni kralj Ljudevit II. sklopi 28. ožujka 1519. trogodišnje primirje sa sultanom Selimom I. U tome se ugovoru izričito spominju Hrvatska, Slavonija i Dalmacija. Pa ipak nije to primirje vrijedilo za hrvatske zemlje. Već o Ivanju g. 1519. provale Turci u Krbavu. Bosanski je namjesnik dapače poručivao knezu Ivanu Karloviću, da će mu Turci svakih 14 dana dolaziti u pohode.[18] Opet su drktali hrvatski gradovi: Knin, Skradin, Ostrovica i Klis, za koje se kralj nije ništa brinuo. Početkom g. 1520. provale 3000 Turaka preko Hrvatske u Istru. Uz to su Turci stali sve češće harati u selima oko Zadra Šibenika, Trogira i Spljeta.[19] To uplaši republiku mletačku. Po njenoj odredbi pregledao je kapetan Ivan Mauro sve gradove u Dalmaciji. Mauro je 22. ožujka 1520. izvijestio, da bi trebalo bolje opremiti mletačke gradove: Zadar, Nadin, Vranu i Novigrad.[20]

Mjeseca svibnja g. 1520. haraju Turci u Hrvatskoj od Une do mora. Berislavić se upravo nalazio u Otočcu, kad li mu stiže vijest, da Turci robe i pale oko Drežnika. Junački ban odmah poleti u Bihać, odakle se 20. svibnja 1520. sa 300 vojnika zaputi prema Drežniku. Na putu doznade, da se 800 Turaka nalazi u „Vražjoj gori“ kod Korenice. Berislavić udari na ove Turke i natjera ih u bijeg. No kada su Hrvati progonili Turke, dospije ban u neku zasjedu. Turci mu u okršaju odrube glavu, koja bude kasnije zajedno s tijelom banovim pokopana u Vesprimu.[21] — Berislavićeva smrt rastuži papu Leona X., kralja Ljudevita II. i poljskoga kralja Sigismunda, a najvećma Hrvate. Dugo se kod nas sačuvala uspomena na junaka, koji bijaše i biskup i ban. Zato se i poslije smrti njegove u Hrvatskoj tečajem 16. i 17. vijeka nalazilo odličnih svećenika, koji su pasali mač i udarali na Turke. („Mašu maši, britku sablju paši“.) To se nije držalo nečasnim, jer je tako radio slavni Petar Berislavić.

65. Ban Ivan Karlović. Iza smrti Berislavićeve ostade Hrvatska godinu dana bez bana. Čini se, da je kralj Ljudevit uopće namjeravao Hrvatsku posve napustiti. On se barem u to doba pred mletačkim poslanikom izrazio, da opustošena Hrvatska za njega ne vrijedi ništa. — Na nesreću Hrvatske postade u rujnu g. 1520. sultanom Selimov sin Sulejman II. To je najmoćniji i najslavniji sultan turski. Sulejman se odmah početkom g. 1521. uze spremati za veliku vojnu. Za tih priprava udare bosanski Turci na grad Jajce. U gradu se nalazio hrvatski plemić Petar Keglević,

[17] Sanudo u „Arkivu,“ knj. VIII. str. 55.
[18] Ibidem, str. 64.
[19] Sanudo u „Arkivu,“ knj. VIII. str. 67.—73.
[20] Ljubić: „Commissiones et relationes Venetae,“ tomus I. str. 154.—157.
[21] Marnavich-Verancsics: „Vita Petri Berislavi Bosnensis, episcopi Vesprimensis, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniaeque bani etc.“ (Monumenta Hungariae historica. II. Scriptores, volumen III. str. 277.—281.) Sanudo, VIII. str. 81. Insthuanffi, str. 59. Tomašićeva kronika u „Arkivu,“ knj. IX. str. 24.

koji je tada bio ban jajački. Keglević zamisli ratnu varku, koja mu je posve uspjela, pa Turci budu pod gradskim zidinama posve razbijeni.[1]

Koncem lipnja g. 1521. dopre Sulejman sa 100.000 Turaka do Dunava. Turci zauzmu (7. srpnja) grad Šabac, a onda prijedju na lijevu obalu Save. Što bijaše sela i gradova u nizini savskoj, sve postade plijenom turskim. Sultanove čete zauzmu Mitrovicu, Slankamen, Karlovce i druge gradove u jugoistočnom Srijemu. Nato se Turci obore i na Zemun. U gradu se nalazila posada od 400 šajkaša, kojima je zapovijedao Hrvat Marko Skoblić. Premda se Skoblić junački branio, ipak su Turci zauzeli Zemun. Sada udari sultan svom snagom na Biograd, te ga 29. kolovoza prisili na predaju.[2]

Pad Biograda otvori oči mladome kralju Ljudevitu. On uvidi, da mora nešto učiniti, ako hoće, da svoje zemlje obrani od Turaka. Početkom studenoga g. 1521. dade Hrvatima novoga bana: Ivana Karlovića.[3] Ivan bijaše zadnji muški potomak slavnih krbavskih knezova Kurjakovića. Premda je puno trpio od provala turskih, ipak se Karlović brojio medju prve knezove hrvatske. On je naime posjedovao gotovo čitavu Liku i Krbavu, kao što i velik dio Hrvatske na jugu od Velebita. Karlović je od rane mladosti svoje ratovao s Turcima, jer im je vazda bio prvi na udaru. Poznavajući dakle način, kako Turci četuju, bio je Karlović upravo stvoren za bana hrvatskoga. Osim toga bijaše Karlović u srodstvu s najuglednijim hrvatskim knezovima: Zrinskim i Frankopanima. Njegova je naime majka Dora bila iz obitelji Frankopan, loze brinjsko-tržačke; Karlovićeva pako sestra Jelena udala se za Nikolu Zrinskoga (oca junaka sigetskoga).

Turci su novoga bana počastili svojim pohodom već u ožujku 1522. Ban im se naskoro osvetio. Sredinom travnja 1522. vraćahu se Turci iz Kranjske i zapadne Hrvatske, gdje su narobili veliki plijen. Ban sakupi 2000 konjanika, s kojima udari na Turke, pa ih razbije i otme im dio plijena.[4] Prije su Turci po Hrvatskoj ponajviše pustošili i palili; rijetko bi se kada sustavili pred kojim gradom, da ga opsjedaju. Turci su na tolikim provalama pohvatali seljake ili ih prisilili, da se odsele u sigurnije krajeve. Tako se dogodilo, da je na granici hrvatsko-turskoj bilo mnogo gradova bez okolišnih sela. U ovim pustim gradovima stoje malene posade. Počevši od g. 1522. nastoje Turci, da redomice zauzmu ove branike hrvatske. Koncem svibnja g. 1522. dodje hercegovački paša sa 25.000 Turaka i s mnogo topova pred Knin. Već iza nekoliko juriša udje paša u Knin, nakon što je posadi dozvolio, da slobodno ode iz grada. Doznavši za pad Knina, prestraše se Skradinjani, te pobjegnu u Šibenik i na otoke. Tako su Turci bez ikakve borbe 29. svibnja zaposjeli i Skradin. Odmah iza toga dade paša opsjedati Klis. U tvrdji se nalazila posada

[1] Lud. Tubero: „Commentarii de rebus, suo tempore gestis.“ (Schwandtner: „Scriptores rerum Hungaricarum,“ tomus II. str. 360.)

[2] Isthuanffi: Historia Hungarica, str. 63. Tubero: Commentarii, str. 364, 365, 372 377. Sanudo u „Arkivu,“ knj. VIII. str. 121.—132.

[3] Sanudo: Odnošaji skupnovlade mletačke, Arkiv VIII. str. 140. i 141.

[4] Ibidem, str. 149.

od 300 vojnika. Turci su nebrojeno puta jurišali na Klis, ali bez uspjeha; branitelji — poimence: knez Petar Monković, te kapetani: Petar Kružić i Grgur Orlovčić — dapače provaljivahu iz grada. Izgubivši mnogo ljudi, ode paša 18. lipnja ispred nepredobitnoga Klisa.[5]

U teškim ovim časovima nije Hrvatska dobila pomoći ni od kralja ni od Ugarske. Tamo je 11. lipnja 1521. umro nadbiskup Tomo Bakač Erdedi. Doživivši 86 godina, stekao je silan imetak, što ga je većinom ostavio svome sinovcu Petru, od kojega potječe glasovita hrvatska velikaška obitelj Erdedi. Drugomu rodjaku Šimunu Erdedu namaknuo je Tomo g. 1518. čast biskupa zagrebačkoga. Poslije smrti Tome Bakača oborila se Zapoljina stranka još jače na palatina Stjepana Batora. Sam kralj Ljudevit bude prisiljen, da u lipnju g. 1523. skine Batora; ali mu već u rujnu g. 1524. povrati palatinsku čast, jer su Zapoljinci htjeli birati gubernatora, koji bi pomagao mladome kralju. Tako se borbe i smutnje nastaviše bez kraja, jer se i dvorska stranka oborila na Ivana Zapolju, što nije znao obraniti Severin i Oršovu, koje gradove Turci g. 1524. zauzeše i razoriše. U osamljenosti svojoj upiru Hrvati svoj pogled na Njemačku. Tamo je cara Maksimilijana naslijedio njegov unuk Karlo V. K ovomu podje stari knez Bernardin Frankopan, te ga zamoli za pomoć. Sjajno je Bernardin 19. studenoga 1522. govorio na njemačkom saboru u Nürnbergu. Sabor obeća nešto pomoći za Hrvatsku, koja je „štit i vrata kršćanstva“, kako reče Bernardin.[6]

Više pomoći dobije Hrvatska od nadvojvode Ferdinanda, brata Karlova. Ferdinand je od cara Maksimilijana baštinio t. zv. habsburške nasljedne zemlje, t. j. Kranjsku, Štajersku, Koruško, Rijeku, Trst, Goricu, Tirol, Vorarlberg, gornju i dolnju Austriju, te habsburška posjedovanja u u Istri, Furlanskoj i Švapskoj. Hrvatska je „predzidje“ za te zemlje. Zato je Ferdinand nastojao, da Hrvatsku učini sposobnom za odbijanje Turaka. Padne li Hrvatska, postat će Turci prvi susjedi Ferdinandove države. Osim toga je Ferdinand podupirao Hrvate iz političkih razloga. Ferdinand se naime 11. prosinca 1520. oženio s Anom, jedinom sestrom kralja Ljudevita II. Ferdinandova pak sestra Marija bijaše još 28. srpnja 1515. vjenčana s Ljudevitom II.; nju je zagrebački biskup Šimun Erdedi 11. prosinca 1521. u Stolnom Biogradu okrunio za kraljicu ugarsku i hrvatsku. Ako dakle slabi kralj Ljudevit II. umre bez potomka, naslijedit će ga Ferdinand po ugovorima i po rodbinskim svezama.

Ferdinand je g. 1522. preuzeo obranu hrvatskih gradova na medji turskoj. Vojničke službe podjeljuje Ferdinand hrvatskim plemićima, koji ga radi toga smatraju vladarem svojim. Tako i sam ban Karlović 15. ožujka 1522. piše Ferdinandu pismo, u kojem ga zove „premilostivim gospodarem svojim“. Ferdinandov glavni vojvoda grof Nikola Salm dolazi u Hrvatsku s vojskom, te banu pomaže braniti Bihać, Krupu i druge gra-

[5] Šime Glavić: kronika str. 44. Sanudo u „Arkivu,“ knj. VIII. str. 150.—152.
[6] Ranke: „Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation,“ sv. II. str. 86.

dove na Uni. Hrvatska je uza sve to ljuto stradala i g. 1523. Turci su provaljivali bez prestanka. Za tih provala pade u prosincu g. 1523. i Ostrovica, glavni bedem stare lučke županije, koju su Turci opsjedali već u kolovozu g. 1523.[7] Iz Ostrovice držali su Turci na uzdi Karlovićeve gradove: Obrovac, Kličevac i Zelengrad na jugu od Velebita. Sada mostarski paša odluči, da će osvojiti i Klis, taj zadnji bedem južne Hrvatske. On pošalje svoga vojvodu Mustafu početkom veljače g. 1524. pod Klis. Turci opkole tvrdju sa svih strana, te je posadi naskoro uzmanjkalo hrane i pića; ipak se hrabro održala. Skradinski biskup Toma Niger izmoli od pape Klementa VII. potrebite novce, barut i hranu za oslobodjenje Klisa. Nato su senjski kapetani Petar Kružić i Grgur Orlovčić sabrali 1500 pješaka i 40 konjanika. Ovi junaci doplove na 40 brodića iz Senja 10. travnja u Solin, odakle pohite prema Klisu. Ovdje dodje 12. travnja 1524. do bitke, u kojoj budu Turci hametom potučeni. Čitav tabor turski zajedno s topovima i bojnim spravama pade u ruke pobjeditelja.[8] Sad je Klis bio dobro opskrbljen!

Turci su u Hrvatsku provaljivali i poslije poraza pod Klisom. Najviše stradahu imanja bana Ivana Karlovića i kneza Nikole Zrinskoga, jer bijahu prva na udaru. No Turci su dopirali takodjer i dalje: do Modruša, Grobnika, Ozlja, Metlike, Jastrebarskoga i Samobora. Narod hrvatski počne opet ostavljati opustošena polja i popaljena sela, da ne pane u ropstvo tursko. U svojoj povelji od 17. svibnja 1524. dozvoljava kralj Ljudevit, da se na ugarska imanja (Enyng i Batthyan) kraljeva peharnika Franje Baćana smiju preseliti Hrvati, koji „radi straha i neprestanih provala turskih ne mogu mirno i sigurno prebivati“ u kraljevini Hrvatskoj.

Karlović je uvidio, da ga kralj kao bana hrvatskoga ostavlja bez ikakve pomoći u neravnom boju s Turcima. Mjesto pomoći dade mu kralj početkom g. 1524. druga: novoga bana Ivana Taha.[9] Mjeseca lipnja sastanu se na saboru u Križevcu hrvatski i slavonski prelati, velikaši i plemići, te odluče, da „nipošto ne će primiti novoga bana.“ Ipak je Tah zaposjeo banske gradove. Radi svega toga odreče se Ivan Karlović u kolovozu g. 1524. banske časti.[10]

66. Bitka na Muhačkome polju. Iza odstupa Karlovićeva ostade Hrvatska bez bana. Za Ivana Taha, koga je kralj Ljudevit II. početkom g. 1524. imenovao banom, nijesu još uvijek htjeli čuti ni hrvatski ni slavonski staleži. Najveći mu je protivnik zagrebački biskup Šimun Erdedi. Nikakova ugleda nije u Hrvatskoj uživio niti sam kralj Ljudevit, koji posve nemoćno gleda, kako država strada, dok se ugarski velikaši bore s plemićima. Čini se, da je ova borba bila prenesena i u Hrvatsku. Vidimo naime, kako hrvatsko plemstvo 30. studenoga 1524. moli austrijskoga nadvojvodu Ferdinanda, neka banom ne imenuje nikoga od hrvatskih velikaša, jer da ovi ne mogu ni sami sebe braniti, a ipak nastoje plemiće učiniti kmeto-

[7] Sanudo: Odnošaji, Arkiv, VIII. str. 166 i 169.
[8] Ibidem, str. 173.—179. Kukuljević: Ljetopis nepoznatoga, Arkiv IV. 50.
[9] Mesić: „Gradja mojih rasprava u „Radu“. („Starine“, knj. VII. str. 215.)
[10] Ibidem, str. 217.

vima.[1] Medjutim su Turci nesmiljeno provaljivali u Hrvatsku. Mjeseca studenoga g. 1524. pustoše imanja Bernardina Frankopana, oko Skrada i Dubovca odakle odvedoše preko 2000 ljudi u ropstvo.[2] Stari se Bernardin morade iz Modruša seliti u svoj novi grad Ogulin. Početkom g. 1525. nastrada i Primorje hrvatsko. Turci iz Skradina provale u Podgorje, pa 27. veljače zauzmu Bag. Pošto su taj grad oplijenili i popalili, odvedu sa sobom 300 ljudi, medju njima takodjer knezove Ivana Posedarskoga i Grgura Banića, te plemiće Ivana i Gašpara Perušića.[3] Na proljeće g. 1525. zapale Turci grad Modruše, a opustoše Vinodol i okoliš Bakra, gdje su zarobili mnogo ljudi. Sada počnu i hrvatski primorci bježati iz nesigurne domovine svoje. Jedni se nastane na mletačkom otoku Krku, a 500 ih prijedje čak u Italiju, gdje se nasele u Apuliji, Markama i u Abruzzama.[4] Potomci ovih bjegunaca stanuju i danas u talijanskoj pokrajini Molise. Pošto kralj Ljudevit nije Hrvatima slao nikakove pomoći, obraćahu se pojedini velikaši na kraljeva šurjaka nadvojvodu Ferdinanda, u komu je svatko gledao budućega kralja. Tako mu je n. pr. knez Nikola Zrinski 22. listopada 1524. ustupio dvije svoje tvrdje na rijeci Uni (Novigrad i Dobru Njivu), u koje će Ferdinand staviti svoju vojsku za obranu od Turaka.[5] Ferdinandova pak sestra Marija, žena kralja Ljudevita, kupila je 27. listopada 1524. od markgrofa Jurja Braniborskoga grad u Varaždinu za 11.000 forinti, a tvrdje Medvedgrad, Rakovec i Lukavec za 22.000 forinti.[6]

Da Hrvatska ne bude bez odgovornog branitelja, imenuje kralj 12. ožujka 1525. banom Franju Baćana. Ovaj odmah sazove sabor, na kome htjede Hrvate pomiriti sa svojim drugom: banom Tahom. Premda mu je taj posao bio uzaludan, ipak dodje Ivan Tah po kraljevoj želji u Hrvatsku, te počne uz Baćana vršiti banske poslove. Naši ga staleži uza sve to i nadalje ne priznavahu banom svojim. Kralj Ljudevit 23. travnja 1525. poziva Baćana i Taha, neka pomno paze, da Turci ne zauzmu Jajce i Banjaluku.[7] — U to je doba zaista najveća pogibelj prijetila gradu Jajcu. Turci su znali, da taj grad ne mogu zauzeti na juriš. Zato je paša bosanski odlučio, da će posadu u Jajcu gladom prisiliti na predaju. U tu svrhu opkoli grad sa svih strana. Vojsku svoju razmjesti takodjer po uskoj i strmoj dolini, kojom iz Hrvatske vodi put u Jajce. Posada je prije godimice po 4 puta dobivala hranu; sada su to Turci umjeli zapriječiti kroz 18 mjeseci. Kad je u Jajcu zavladao strašan glad, počnu Turci na grad pucati iz 7 velikih topova. Ipak se branitelji ne htjedoše predati. O nevolji njihovoj doznade i državno vijeće u Budimu, gdje se u to doba nalazio Krsto Frankopan, sin staroga Bernardina. Krsto se dobrovoljno ponudi,

[1] Mesić: Gradja mojih rasprava. („Starine", knj. V. str. 221.—222.)
[2] Theiner: Monumenta Hungariae, tomus II. str. 648. Sanudo, VIII. str. 190.
[3] Sanudo: Odnošaji mletačke skupnovlade, „Arkiv", knj. VIII. str. 196.
[4] Ibidem, str. 200.
[5] Firnhaber Friedrich: „Vincenzo Guidoto's Gesandschaft am Hofe König Ludwig's von Ungarn." („Quellen und Forschungen zur vaterl. Geschichte", g. 1849. str. 115.)
[6] Ibidem, str. 116.
[7] Mesić: Gradja mojih rasprava. („Starine", knj. V. str. 236. i 237.)

da će Jajce opskrbiti hranom, ako mu kralj dade potrebita sredstva. Vijeće mu sve obeća, a vrlo malo ispuni. Na račun kraljevske blagajne spremi Krsto 1000 pješaka i 200 konjanika; nadvojvoda Ferdinand pošalje mu 500 konjanika; sve ostalo dadoše hrvatski staleži. Tako je Krsto početkom lipnja g. 1525. sabrao 4000 pješaka i 2000 konjanika. S ovom vojskom prijedje on 7. lipnja kod Gradiške preko Save. Boreći se neprestano s Turcima, koji su mu na putu stavljali svakojake zapreke, udje Krsto 11. lipnja u Jajce. Podavši posadi hrane, vrati se Krsto istim putem natrag.[8]

Sve se divilo vojvodskoj vještini Krste Frankopana, koji je ovajput spasio Jajce od sigurne propasti. Ljudi su govorili, da bi kralj morao toga proslavljenoga vojvodu nagraditi. Sam Krsto zamoli, neka se njegovu rodu vrati grad Senj, što ga je Frankopanima g. 1469. oteo kralj Matija Korvin. Ipak nije Krsto dobio nikakove nagrade. Krsto se 30. kolovoza 1525. ljuto zavadio s nadbiskupom Salkajem, predsjednikom kraljevoga vijeća. Radi toga sukoba bio je Krsto i zatvoren, te se 14. rujna gorko izjadao svome prijatelju Antunu Dandulu: „To je evo ona nagrada, koju sam ovdje u Ugarskoj dobio za svoje zasluge“.[9] Zato se Krsto na jesen g. 1525. iz Budima zlovoljan vrati u Hrvatsku, odakle će se opet na proljeće g. 1526. zaputiti u Njemačku.

U to toba provaljivahu bosanski Turci u susjedne krajeve hrvatske. Najviše je stradalo modruško polje; Klisu pak i Jajcu zaprijeti velika opasnost. Banovi hrvatski (Baćan i Tah) nijesu mogli Turke odbijati. Ivan Tah se koncem g. 1525. više i ne zove banom. U nevolji svojoj sve to više upiru Hrvati oči u austrijskoga nadv. Ferdinanda. Iz Ugarske naime nije Hrvatska mogla očekivati nikakove pomoći, jer se ondje još jače zaoštriše stranačke borbe. Na saboru, koji se 3. srpnja 1525. sastao u Hatvanu, pobijedila je Zapoljina stranka. Palatin Stjepan Bator bude skinut sa svoje časti, a novim palatinom postade Stjepan Verbeci. Ali naskoro se Verbeci zavadio s Ivanom Zapoljom. God. 1524. umro je naime herceg Lovro Iločki bez potomaka. Njegovim se nasljednikom smatrao Ivan Zapolja na temelju nekih ugovora. No Verbeci kao savjestan pravnik držao je, da bogata baština Lovrina pripada državi. Radi toga ne htjede Zapolja poduprijeti Verbecija na saboru, koji se 23. travnja 1526. sastao na Rakoškome polju. Tamo bude Verbeci skinut, a Bator opet postade palatinom.[10]

Hrvatski staleži dodju 25. siječnja 1526. u Križevac, gdje se držao sabor. Ovdje su Hrvati zaključili, da će „tražiti drugoga gospodina, koji će ih braniti“, pošto ih ne zaštićuje kralj njihov. Krsto Frankopan im predloži, neka se posve priljube uz cara Karla V. i nadvojvodu Ferdinanda. Mjesec dana iza toga prionu doista hrvatski staleži uz Ferdinanda. Oni izaberu poslanike, koji zamole Ferdinanda, neka Hrvatsku primi sasvim u svoju vlast. U to ime neka se proglasi kraljem bosanskim, pošto Bosna

[8] Cijelu vojnu opisao je sam Krsto Frankopan 23. lipnja 1525. u Zdencima (Arkiv VIII. str. 202.—210.) Isthuanffi: Historia hungarica, str. 71.—73.
[9] Mesić: Gradja u „Starinama“, knj. V. str. 243. i 244.
[10] Isthuanffi: Historia hungarica, str. 74.—77.

i onako pripada Hrvatskoj.[11] Ferdinand nije na to pristao, da ne uvrijedi kralja Ljudevita, rodjaka svoga. Ipak odluči, da će na hrvatskoj granici kroz godinu dana uzdržavati svoju vojsku. „Vrhovnim kapetanom" ove „vojske protiv Turaka" postade 27. ožujka 1526. dalmatinski Hrvat Nikola Jurišić, koji je već nekoliko godina stajao u službi Ferdinandovoj.[12]

Medjutim se Sulejman II. spremao za veliku vojnu na Ugarsku. Sa 100.000 vojnika i 300 topova krene sultan 23. travnja 1526. iz Carigrada. Vojska mu se putem do Biograda podvostručila. U očigled tolike pogibelji nije kralj Ljudevit ništa poduzimao za obranu države. Papin nuncij Burgio piše: „Neprijatelj je već na granici, a mi još nemamo nijednoga topa. Kralj Ljudevit ne govori o pogibelji, a niti je pravo ne poznaje; on spava do podneva, pa tek onda ide u vijeće". Jošte veli Burgio: Staleži traže, neka kralj ide u rat sa svojom četom, premda „kralj nema ni čižama", kamo li novaca za uzdržavanje vojske. Kralj ne bi mogao otpraviti „ni svoga glasnika, da mu nijesam dao za to potrebitih novaca." Radilo se o tomu, da kaločki nadbiskup Pavao Tomori zaprieči Turcima prijelaz preko Save. Tomori je u ovu svrhu tražio 4000 pješaka i 10.000 konjanika, a dobio samo 500 pješaka i 1000 konjanika. Tako su Turci bez zapreke prešli u Srijem. — Dok se sultan odmarao u Biogradu, dodje veliki vezir Ibrahim 9. srpnja pod Petrovaradin. Ovu je tvrdju branio Juraj Alapić s 1000 vojnika veoma hrabro, odbivši 2 jaka juriša. Turci zauzmu Petrovaradin istom 28. srpnja, kada su već izginuli svi branitelji osim 90, kojima je veliki vezir dozvolio slobodan odlazak. Nato se Sulejman zaputi prema Iloku, te i njega zauzme 7. kolovoza iza kratke opsade. Slabo utvrdjeni Osijek predade se Turcima 14. kolovoza bez ikakova otpora. Ovdje dade sultan odmah sutradan graditi veliki most preko Drave. Prešavši na lijevu obalu dravsku, dade sultan 23. kolovoza most razvaliti, pa onda sa 200.000 Turaka krene uz Dunav prema Muhaču. Tu se utaborio kralj Ljudevit sa 20.000 tisuća vojnika, što ih bijaše u brzini sabrao. Na molbu kraljevu dodju mu u pomoć i Hrvati. Biskup Šimun Erdedi i knez Petar Erdedi dovedu 700 konjanika. Uz njih dodju knez Mihovil Zrinski, senjski biskup Franjo Jožefić i njegov rodjak Juraj Kobasić, knez Matija Frankopan Slunjski, senjski kapetan Grgur Orlovčić, knez Ivan Banić, pa Ivan Tah i ban Franjo Baćan. Hrvatska ta vojska (oko 6000 ljudi) stiže na Muhačko polje 26. kolovoza. Drugi Hrvati ostadoše kod kuće, da brane svoju domovinu, jer je i njoj prijetila pogibelj. — U zadnji se čas iz Njemačke u Hrvatsku vratio Krsto Frankopan. Njemu poruči kralj, da ga želi imenovati vojvodom svoje vojske. Nijedan naime član „državnoga vijeća" kraljeva nije nikada bio u boju! Krsto javi kralju, da će za koji dan doći sa četom svojom; neka se dakle kralj dotle nipošto ne upušta u bitku. No Krsto je imao mnogo zavidnika. Ove je državni kancelar Brodarić uzalud odvraćao od preranoga boja. „Zar ćemo našu slavu prepustiti Hrvatima?" vikahu neki vijećnici. Ratno vijeće zaključi, da ne treba

[11] Theiner: Monumenta Hungariae, tom. II. 746.—750.
[12] Ibidem, str. 759—766.

čekati na dolazak Krste Frankopana. I doista dodje 29. kolovoza na Muhačkome polju do strašne bitke. Turci su upravo satrli vojsku Ljudevitovu. Gotovo sva vojska kršćanska pogibe u boju i na bijegu ili dopane ropstva turskoga. Medju ostalima izgubiše glavu: 2 nadbiskupa (Salkaj i Tomori), djakovački biskup Jure i još 4 biskupa, zatim Matija Frankopan Slunjski, Mihovil Zrinski, Juraj Zapolja, Grgur Orlovčić i 500 velikaša i plemića. Na bijegu je zaglavio i sam kralj Ljudevit II. u malenom ali nabujalom potoku Čele, kamo se strovalio s konjem svojim.[13]

Vijest o tom užasnom porazu dopre 2. rujna u Zagreb. Dan prije toga stiže ovamo Krsto Frankopan, koji je s knezom Ivanom Karlovićem i sa 350 konjanika jurio u kraljev tabor. Krsto umiri Hrvate posebnim proglasom, što ga je 3. rujna upravio na sav narod. Krsto zaklinje Hrvate, neka ne zdvajaju, jer još nije sve propalo. Još ne zna Krsto, da je poginuo i sam kralj. Zato javlja, da su neka gospoda „protiv kraljeve volje nepromišljeno i nerazložno“ udarila na Turke i doživjela poraz. No kralj je sretno utekao u Budim, gdje će dočekati njemačke, češke i poljske čete; kralju ide u pomoć Ivan Zapolja sa 40.000 vojnika.[14] — I doista nijesu Turci udarili na Hrvatsku, već na Ugarsku. Sultan udje 10. rujna u Budim i oplijeni kraljevski dvor. Zapalivši Budim i Peštu, vrati se srednjom Ugarskom (izmedju Tise i Dunava) 7. listopada u Petrovaradin, odakle podje u Carigrad.[15]

[13] Brodarić: „Descriptio cladis Mochacs.“ (Prilog Bonfinovu izdanju od god. 1606.) Izvještaji nuncija Burgija kod Theinera: Monumenta Hungariae, tom. II. str. 767.—798. Dnevnik sultana Sulejmana kod Hammera: Geschichte des osmanischen Reichs“, sv. II. str. 49. i dalje. Katona: Historia critica, knj. XIX. str. 638.—720.

[14] Tkalčić: Povjestni spomenici grada Zagreba, knj. III. str. 251. i 252.

[15] Isthuanffi: Historia hungarica, str. 88. i 89.

www.crohis.com

TREĆE DOBA.

Vladari iz habsburške kuće.

IX. Kralj Ferdinand I.

67. Kako je Ferdinand postao kraljem. Doznavši, da je iza nesretne bitke kod Muhača 29. kolovoza 1526. zaglavio kralj Ljudevit II., sastanu se Hrvati 23. rujna na saboru u Koprivnici. Ovdje izaberu Krstu Frankopana „regentom i protektorom" hrvatskim, ne obazirući se nimalo na bana Franju Baćana. Pošto je pak Ljudevit II. umro bez djece, raspravljalo se na saboru koprivničkom takodjer o prijestolonasljedstvu. Sabor izabere poslanstvo, koje će kraljici udovici Mariji izraziti sažaljenje, te se upustiti u dogovore s njezinim bratom Ferdinandom.[1] — Istodobno se o tome živo raspravljalo u Ugarskoj. Verbeci je Magjare vatrenim govorima odvraćao od Ferdinanda Habsburškoga. On iznese ideju: neka se Ivan Zapolja oženi s Marijom, udovicom kralja Ljudevita II. Kad je Marija odbila ponudu Zapoljinu, pozove Verbeci plemstvo ugarsko, neka 14. listopada dodje u Tokaj na izborni dogovor. Ovdje se odlučilo, da će kralja ugarskoga birati 5. studenoga na saboru u Stolnome Biogradu. Nato dade Zapolja s vojskom svojom zaposjesti Višegrad, Budim i Ostrogon; u Višegradu se dobavio i krune ugarske. Plemstvo je u Zapolji gledalo svoga narodnoga kralja, kakav je nekada bio Matija Korvin. Zato bude Zapolja na saboru u Stolnome Biogradu (10. studenoga) jednoglasno izabran, a sutradan i okrunjen za kralja ugarskoga.[2] — Na taj sabor dodje i Krsto Frankopan, koga je od Habsburgovaca odvratila neodlučnost Ferdinandova. Zapolja je znao cijeniti odličnoga pristašu svoga. Zato imenuje Krstu vrhovnim vojničkim zapovjednikom u Ugarskoj, a podjedno i banom Hrvatske, Slavonije i Dalmacije; uz to mu obeća 20.000 forinti gotova novca i još neke darove. Odsada je Krsto Frankopan vjerno služio Zapolji, komu nadje u Slavoniji mnogo pristaša. Na stranu Zapoljinu prijedje i zagrebački biskup Šimun Erdedi. Njemu je novi kralj obećao bogatu biskupiju u Jegri, a uz to dopustio, da pridrži i zagrebačku biskupiju; podjedno ga je 12. pro-

[1] Šišić dr. Ferdo: „Acta comitialia regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae," volumen I. str. 9—13. Laszowski: „Monumenta Habsburgica," sv. I. str. 20 i 21.
[2] Isthuanffi: Historia hungarica, str. 89 i 90.

sinca 1526. imenovao svojim kancelarom.[3] I bivši ban Ivan Tah pristade uz Ivana Zapolju, nakon što je od Ferdinanda lukavo izmamio 900 dukata.

Da se priznade Ferdinandovo pravo na prijestolje ugarsko, sazove palatin Bator državni sabor. Malobrojne pristaše „austrijske stranke" izaberu Ferdinanda na saboru u Požunu 16. prosinca 1526. kraljem ugarskim.[4] Više je pristaša nalazio Ferdinand u Hrvatskoj. Ovdje su ga velikaši i plemići štovali radi toga, što im je već pet godina pomagao u borbi s Turcima. Hrvatski staleži odluče, da će 21. prosinca držati u Cetinu izborni sabor. Na taj sabor pošalje Ferdinand 5. prosinca svoje punomoćnike: bečkoga prepošta Pavla Obersteina, mehovskoga prefekta Ivana Puchlera, te svoje kapetane: Ivana Kacijanera i Nikolu Jurišića.[5] — Za ovo je znao Krsto Frankopan. On sazove staleže tadašnje Slavonije na sabor u Križevac. Ovdje ga staleži 18. prosinca priznadu banom svojim; podjedno odluče, da će kralja birati početkom g. 1527. I doista odredi Krsto, da će se izborni sabor držati 5. siječnja u Dubravi, gradu biskupa zagrebačkoga. Na taj sabor pozove on i staleže iz Hrvatske. Bojao se, da oni ipak ne će doći. Zato im zaprijeti: „Ne dodjete li na raspisani sabor u Dubravu i ne priznate li Zapolju kraljem svojim, dat ću vam oči iskopati.[6]

Radi loših puteva stignu Ferdinandovi poslanici u Cetin istom na Badnjak. Od hrvatskih velikaša dodjoše na cetinski sabor: Andrija Mišljenović Uzdoljski, biskup kninski i opat topuski, zatim krbavski knez Ivan Karlović, onda brinjski knezovi Krsto i Vuk Frankopan, pa knezovi: Nikola Zrinski, Stjepan Blagajski, te Juraj Frankopan, knez cetinski i slunjski. Medju plemićima spominju se: Krsto Šubić od Perne, Bernardo Tompić od Zečeva, Ivan Kobasić od Brekovice, zatim Janković, Križanić, Čipčić, Babonožić, Skobljić, Antun Otmić, Novaković, Izačić, Gušić, Zimić i Grgur Otmić, plemićki sudac županije zagrebačke. Izrično se jošte spominje, da su na tome saboru bili zastupnici gradova, slobodnjaka i ostaloga naroda hrvatskog tako, da je tu bila zastupana „čitava Hrvatska" („universitas regni Croatiae").[7]

Sabor je u Cetinu započeo svoje djelovanje 30. prosinca 1526. Prvi su dan Hrvati ispitivali ugovore od g. 1463., 1491. i 1506., na temelju kojih je Ferdinand izvodio svoje pravo na Hrvatsku. Za Hrvate je od posebne važnosti bila povelja, kojom su 7. ožujka 1492. velikaši i plemići hrvatski priznali Habsburgovcima nasljedstvo za slučaj, ako bi izumrla hrvatska loza Jagelovića. Na večer 30. prosinca ustanovi sabor cetinski, da Ferdinand ima nedvojbeno pravo na prijestolje hrvatsko. Isto pravo pripada i Ferdinandovoj supruzi Ani, jedinoj sestri Ljudevita II. Sutradan je sabor cetinski raspravljao o uvjetima, uz koje će Ferdinanda birat za kralja svoga. Punomoćnici Ferdinandovi pismeno se zavjeriše, da će biti ispunjena ova 4 uvjeta: 1. Ferdinand će u Hrvatskoj uzdržavati 1000

[3] Šišić: Acta comitialia, vol. I. str. 29 i 39–43.
[4] Isthuanffi: Historia hungarica, str. 91.
[5] Šišić: Acta comitialia, vol. I. str. 49.
[6] Thallóczy L. és Barabás S.: „Codex diplomaticus comitum de Blagay," str. CCV.
[7] Šišić: Acta comitialia, vol. I. str. 50.

Rodoslovlje Habsburgovaca do Ferdinanda I.

Rudolf I., g. 1273.—1291. car njemački. Žena mu: Gertruda od Zollern-Hohenberga.

Albreht I., g. 1298.—1308. car njemački. Žena mu: Elizabeta Koruška. — *Rudolf* † 1290. — *Ivan Parricida* — *Clementia*, žena Karla Martela napuljskoga. — *Guta*, žena češkoga kralja Većeslava II.

Rudolf, kralj češki, † 1307. — **Fridrik Lijepi**, car njemački, † 1330. — *Leopold* † 1326. — *Albreht* † 1358. — *Henrik* † 1327. — *Oto* † 1339.

Albreht † 1395. — *Rudolf* † 1365. — *Fridrik* † 1362. — *Leopold* † 1386.

Albreht † 1404. — *Vilim* † 1406. — *Leopold* † 1411. — *Ernst* † 1411. — *Fridrik* † 1439.

Albreht II., car njemački, kralj ugarski i hrvatski, † 1439. Žena mu: Elizabeta, kći cara Sigismunda. — **Fridrik III. (IV.)**, car njemački 1440.—1493. — *Albreht* † 1463. — *Sigismund* † 1496.

Ana. Muž joj: Vilim Mišanjski. — *Elizabeta*. Muž joj: Kažimir IV., kralj poljski. — *Ladislav Posthumus*, kralj ug., hrv. i češki † 1457. — **Maksimilijan I.**, car njemački 1493. do 1519. Prva mu žena: Marija, kći burg. vojvode Karla Smjeloga; druga mu žena: Blanka Marija, kći vojvode milanskoga.

Vladislav II., kralj češki, hrvatski i ugarski, † 1516. — *Filip I. Lijepi*, kralj Kastilije 1504.—1506. Žena mu: Ivana, kći kralja aragonskoga.

Karlo V., kralj španjolski 1516. 1556. i car njemački 1519.—1556. † 1558. — **Ferdinand I.**, kralj češki, ugarski i hrvatski, car njemački. Žena mu: Ana, kći Vladislava II., kralja ugar., hrv. i češkoga. — *Marija*, Muž joj: Ljudevit II., češki, hrvatski i ugarski kralj.

konjanika i 200 pješaka. Staleži i redovi dozvoljavaju, da poseban kapetan kraljev zapovijeda nad 200 konjanika i 200 pješaka. Naprotiv će se medju hrvatske velikaše i plemiće podijeliti 800 konjanika; kralj će za uzdržavanje i plaću svakoga konjanika davati mjesečno po 3 dukata. 2. Da se Hrvatska lakše brani od Turaka, držat će Ferdinand primjeren broj vojnika u susjednoj Kranjskoj. 3. Kralj će dati pregledati i opskrbiti hrvatske tvrdje. Stalne će posade uzdržavati u Klisu, Bihaću, Ripaču, Senju, Otočcu i u Starom gradu (ispod Velebita). 4. Ferdinand će potvrditi i obdržavati sve „povlastice, pravice, sloboštine i zakone, koje su kraljevini Hrvatskoj te njenim stanovnicima i žiteljima nekada dali i podijelili prijašnji prejasni vladari“.[8] — Ove su rasprave potrajale na staru godinu do 4 sata po podne; pod večer izabere sabor Ferdinanda kraljem hrvatskim. Na novu godinu 1527. u jutro podju velikaši i plemići u samostansku crkvu sv. Marije, gdje polože prisegu vjernosti kralju Ferdinandu i kraljici Ani. Dok su učesnici sabora u crkvi pjevali „Tebe Boga hvalimo“, zvonjela su zvona i gruvali topovi, a glasnik je po ulicama cetinskim javljao, da je Hrvatska dobila novoga kralja. Još istoga dana sastave Hrvati povelju, kojom Ferdinanda proglašuju „pravim, zakonitim, nedvojbenim i naravnim kraljem našim i čitave ove slavne kraljevine Hrvatske.“ Ovu su povelju učesnici sabora providjeli pečatima svojim. Sa listine visi na svilenim vrpcama 7 pečata. Prvi je pečat kninskoga biskupa

[8] Codex Blagayanus, str. CCII—CCIV i CCXIII. Šišić: Acta comitialia, I. 54 i 55.

Andrije Tuškanića, drugi kneza Ivana Karlovića, treći Nikole Zrinskoga, peti Jurja Frankopana, šesti Vuka Frankopana, a sedmi kneza Stjepana Blagajskoga. Četvrti je pečat kraljevine Hrvatske, koji prikazuje šahovsko polje sa 64 kocke (po 8 kocaka u 8 redova), a ima napis „Regni sigillum.“ To je prvi spomen hrvatskoga pečata. Izvornik ove povelje sabora cetinskoga čuva se još i sada u c. i kr. tajnom arkivu u Beču.[9]

Sutradan iza proglašenja Ferdinandova dodje u Cetin poslanik Krste Frankopana. Po njemu je Krsto velikaše i plemiće hrvatske ponovno pozvao, neka svakako dodju na sabor u Dubravu. „Ako ne možete doći, tada sami odredite dan, kada bih ja mogao doći k vama“. No sabrani Hrvati poruče Krsti: „Mi smo sebi već izabrali kralja, i to Ferdinanda. Bez njegova znanja i privole ne smijemo ići ni na koji sabor izvan zemlje, a niti sazivati nove skupštine“. Tako se Krsto morao zadovoljiti, da se u Dubravi drži sabor samo za Slavoniju.[10] — Na cetinskom saboru raspravljahu staleži takodjer o pitanju, kako da se obrane od Zapoljinaca. O tomu govore Hrvati u svojoj adresi, koju su 3. siječnja 1527. upravili kralju Ferdinandu ovako: Mi se ne bojimo samoga Krste Frankopana, jer smo mu posve dorasli; ali ako Krsti pomogne vojvoda Ivan Zapolja, onda ćemo postradati. Zato Vaše Veličanstvo molimo, da nam što prije pošalje oveći broj vojnika i bojnih sprava. Jednako molimo, da nam V. V. u roku od 10 dana pošalje tromjesečnu plaću za onih 800 konjanika, što ćemo ih mi sami uzdržavati; inače nam zbog oskudice novaca ne će biti moguće, da štogod poduzmemo u obranu našu i ove kraljevine“. Staleži još mole kralja, neka Nikolu Jurišića imenuje svojim namjesnikom u Hrvatskoj.[11]

Na odredjeni dan (5. siječnja 1527.) dodju u Dubravu: ban Krsto Frankopan, zagrebački biskup Šimun Erdedi, podban Mirko Bradač od Ladomerca, Petar Erdedi, Ivan Banić od Virovitice, Mihajlo Kešerev i mnoga druga gospoda iz Slavonije. Zapolju zastupahu na saboru Banić i Kešerev. Ovi su jednostavno pročitali zaključak, što ga je 12. listopada 1505. stvorio ugarski sabor na Rakoškome polju. Po tome zaključku, koji nikada nije postao zakonom, obvezaše se ugarski staleži, da „ne će nikada više kraljem svojim izabrati baš nikoga od stranih naroda, bio on ma kojeg jezika“. Ovaj zaključak nije vezao kraljevinu Slavoniju, jer njezini poslanici („oratores“) na spomenutom saboru nijesu primili stvoreni zaključak. Pa ipak sabor u Dubravi uzme zaključak rakoškoga sabora za ustuk protiv nasljednog prava Ferdinandova, te 8. siječnja 1527. jednoglasno izabere Zapolju kraljem hrvatskim.[12]

Čudno se ponašao hrvatski ban Franjo Baćan. On je odmah iza bitke kod Muhača pošao u Požun na dvor kraljice Marije, gdje se priključio „austrijskoj stranci“. Kad je Baćan vidio, da od Ferdinanda ne će izbiti

[9] Šišić: Acta comitialia, vol. I. str. 51—53.
[10] Thallóczy—Barabás: Codex Blagayanus, str. CCIX. i CCX.
[11] Šišić: Acta comitialia, vol. I. str. 55 i 56.
[12] Ibidem, str. 71—78.

Frankopani Ozaljski.

Nikola Frankopan, ban Hrvatske i Dalmacije g. 1394.—1432. Umro 26. VI. 1432. Žena mu: Doroteja, kći Nikole Gorjanskoga.

Stjepan, spominje se g. 1416.—1481. God. 1474. stekao grad Ozalj, po kome dobije pridjevak „Ozaljski." Žena mu: Ižota, kći Nikole III., markgrofa od Este.

Bernardin, živi g. 1453.—1530. Žena mu: Lujza Aragonska, sestrična Beatrice, žene kralja Matije Korvina.

Matija † 1518. Žena mu: Sofija Thuz, udovica Andrije Heninga od Susjedgrada.

Krsto, g. 1526. i 1527. ban hrvatski, poginuo 27. IX. 1527. kod Varaždina. Prva mu žena: Apolonija Lang iz Augsburga († 1520.); druga žena: Katarina Dragić, udova Ladislava Kanižaja.

Ferdinand g. 1508. izabrani biskup modruški. Žena mu: Marija, kći despota Jovana Brankovića.

Beatrica. Prvi joj muž: herceg Ivan Korvin, a drugi: Juraj markgrof Braniborski.

Marija Magdalena. Muž joj: Matija Pongracz.

Veronika. Muž joj Grgur Štefković.

Stjepan † 1577. Žena mu Katarina, kći Ivana Josipa Eck de Hungerspach.

Katarina † 1562. Od g. 1543. muž joj: Nikola Zrinski, ban hrvatski i junak sigetski

velike koristi, ostavio je Požun, te se zaputio k Zapolji u Budim. Baćan je Zapolju pratio u Stolni Biograd, gdje je 10. studenoga sudjelovao kod izbora Zapoljinog. Ali tom prigodom opazio je Baćan, da Zapolja u velike cijeni Krstu Frankopana, koji je Baćana tako uspješno 23. rujna izigrao na saboru u Koprivnici. Zato Baćan ostavi Zapolju, te ponovno prijedje u tabor „austrijske stranke". Ferdinand je Baćanu 30. studenoga obećao 6000 dukata za uzdržavanje 500 lako oboružanih konjanika, ali nije toga obećanja ispunio. Zato Baćan 21. prosinca 1527. piše kralju Ferdinandu dugo pismo, u kome ga moli novaca, a podjedno mu javlja, da je Zapolja darovao Krsti kraljevske gradove: Senj i Bihać. „Ako se ovdje ukorjeni Krsto, bit će teže raditi s njime". Tko drži Bihać, tomu se moraju pokoravati staleži kraljevine Hrvatske. Zato neka kralj stavi svoju posadu u Bihać, da ne padne u ruke Krsti ili Turcima. Za Senj nema tolike pogibelji, jer taj grad čuva kapetan Petar Kružić, koji je neprijatelj Krste Frankopana.[13]

Po ustanovama zlatne bule od g. 1356. pripada u Češkoj pravo nasljedstva takodjer ženskoj lozi kraljevske porodice. Tako se Ferdinand kao suprug Ane, kćeri kralja Vladislava, bez velikih napora popeo na prijestolje češko. Ferdinand bude 25. listopada 1526. izabran za kralja češkoga, a 21. siječnja 1527. krene iz Beča u Prag, gdje su ga Česi 24. veljače okrunili za kralja svoga. Da bi se krunio takodjer za kralja ugarskoga i hrvatskog, na to nije u taj čas mogao misliti. U Hrvatskoj pristadoše uz njega svi osim senjskoga biskupa Franje Jožefića, bana Krste Frankopana i njegova oca Bernardina. U Slavoniji su Ferdinanda priznavali: Ljudevit Pekri, Petar Keglević, Ivan Alapić, Ivan Kaštelanović, Ladislav More i još

[13] Thallóczy L. és Hodinka A: „Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum," sv. I. str. 574.

neki plemići. Najmanje je pristaša imao u Ugarskoj, gdje su njegovu vlast priznavala samo 3 grada na granici (Požun, Šoprun i Starigrad). Ipak se Ferdinand nadao, da će Ivana Zapolju potisnuti pomoću svoga brata Karla, koji je car njemački i kralj španjolski. Boraveći u Pragu, imenovao je kralj Ferdinand 9. ožujka 1527. ponovno Franju Baćana „banom Dalmacije, Hrvatske i Slavonije," te je napose hrvatske i napose slavonske staleže pozvao, neka Baćana „za bana priznaju, dužnu mu čast i štovanje iskazuju, te neka se pokoravaju njegovu sudu i vlasti."[14]

Odmah na proljeće g. 1527. započne u Hrvatskoj i Slavoniji borba izmedju pristaša Ferdinandovih i Zapoljinih. Slutilo se, da će Turci na svoju korist upotrijebiti ovaj gradjanski rat; lako će im pak biti osvajati Hrvatsku, kad se Ferdinand još nije ni maknuo, da ispuni uvjete, pod kojima ga je sabor u Cetinu birao za kralja hrvatskoga. Uzalud mu hrvatski velikaši 28. travnja 1527. iz Cetina upravljaju predstavku: „Neka znade Vaše Veličanstvo, da se ne može naći, da bi Hrvatsku ma koji vladar silom podjarmio. Po smrti našega posljednjega kralja — sretne uspomene Zvonimira — svojevoljno se pridružismo svetoj kruni ugarskoj, a sada Vašemu Veličanstvu. Prije su nas pomagali papa i Mlečani, a imali smo i drugih prijatelja. Otkada Vaše Veličanstvo izabrasmo za kralja, svi nas ostaviše."[15] Hrvatski je sabor izabrao 2 plemića (Bernarda Tompića i Mihovila Skobljića), koji će kralju Ferdinandu prikazati, kako Hrvatska trpi od gladi i drugih neprilika. Sabor upućuje poslanike, neka kralju kažu i ovo: Nitko neka ne misli, da mi nijesmo mogli učiniti drugo, nego li se dati pod okrilje Vašega Veličanstva. Prošle je godine turski sultan k nama poslao svoje povjerenike, koji su nas molili, neka se predademo njemu. Turci obećavahu, da će nam ostati djedovina naša, pa da ne će biti vrijedjani naši običaji, vjera i sloboda; kmetove naše oslobodit će na 10 godina od svake daće. Pri tom se sultan pozivao na to, što pod sobom imade već mnoge kršćanske zemlje, kojima je ostavio staru vjeru i običaje; nas dapače ne će siliti, da ratujemo sa drugim kršćanima. Turci su nas već više puta molili, neka im dopustimo, da preko Hrvatske provaljuju u pokrajine Vašega Veličanstva. Obećavahu nam, da će naša imanja ostaviti netaknuta, a uz to da će nam ostaviti i sav plijen osim zarobljenih ljudi. Otkako smo pod vladom Vašega Veličanstva, napastovahu nas Mlečani, neka zajedno s njima sklopimo mir s Turcima, pa će nam tada dati velike nagrade. Velike nam je ponude stavljao takodjer erdeljski vojvoda (Zapolja), koji se sada naziva kraljem.[16] — Početkom g. 1527. harali su Turci po Lici, Krbavi i po susjednoj Hrvatskoj sve do Istre i Kranjske Šibenski poturica Muratbeg dodje 26. ožujka pred Karlovićev grad Obrovac na rijeci Zrmanji ispod Velebita. Kako je Turaka bilo 2000, a branitelja samo 25, morao je knez Juraj Posedarski 30. ožujka predati

[14] Šišić: Acta comitialia, vol. I. str. 92 i 93.
[15] Chmel Joseph: „Actenstücke zur Geschichte Croatiens und Slavoniens in den Jahren 1526 und 1527." (Wien 1846.), str. 43—48.
[16] Šišić: Acta comitialia, vol. I. str. 97—99.

Obrovac.[17] Naskoro iza toga provali bosanski namjesnik Usrefbeg u Liku i Krbavu. Hrvatskoj ne priteče u pomoć ni kralj Ferdinand ni ban Franjo Baćan ni itko drugi. Redomice osvoje Turci gradove Udbinu, Komić i Mrsinj, a narod odvedu u ropstvu, na koliko se nije za vremena s plemstvom ličkim zaklonio u druge krajeve hrvatske.[18] Tako je Ivan Karlović izgubio djedovinu svoju. Dvaput se Turci pojave pod Klisom; ipak je ovu tvrdju sretno obranio grof Petar Kružić.

Da Hrvatska ne bude bez branitelja, imenuje Ferdinand u srpnju g. 1527. banom takodjer Ivana Karlovića. Kralj je to učinio na ponuku hrvatskih staleža, koji su mu glede bana Baćana 28. travnja 1527. poručili ovo: Niti pokojnomu kralju Ljudevitu niti Vašemu Veličanstvu nijesmo obećali, da ćemo Franju Baćana držati za bana svoga. Ipak smo pripravni, da ga priznamo za bana, ako se obveže, da će stanovati medju nama (čega dotada nije činio). Molimo pako kralja, neka u buduće ne imenuje banom nikoga, tko ne želi ostati medju nama. — Ferdinandu je kr. vijeće u Beču 26. svibnja 1527. predložilo, neka banom imenuje Nikolu Jurišića, pa da se tako u jednoj ruci nadje banstvo i vrhovno vojničko zapovjedništvo. No kralj nije poslušao svoje savjetnike, već je pozvao hrvatske staleže, neka mu sami označe nekoliko zgodnih osoba, dostojnih za bansku čast, pa neka kralja obavijeste o sposobnostima ovih kandidata; kada kralj doznade za sve to, imenovat će banom jednoga od predloženika.[19] Time je kralj hrvatskome saboru podijelio pravo, da predlaže kandidate za bansku čast. Sabor se ovim pravom služio sve do god. 1790.

Novi ban bijaše siromah, jer mu Turci oteše sva imanja. Karlović se već 15. srpnja 1526. tužio nadvojvodi Ferdinandu, da mora svoju staru majku „držati i hraniti u kućama drugih ljudi.“ Zato mu Ferdinand 20. srpnja 1528. za uzdržavanje dade gradove: Rakovec i Medvedgrad.[20] Vojske svoje nije mogao poslati u Hrvatsku, jer ju je trebao za rat na Zapolju. Krenuvši sa 21.000 vojnika iz Beča, osvoji Ferdinand redomice gradove: Gjur, Komoran, Ostrogon, Višegrad i Budim. Zapolja uzmakne prema Tisi; no Ferdinandov vojvoda Nikola Salm poleti za njim, te ga 27. rujna 1527. razbije kod Tokaja.[21] Zapolja je u nevolji pozvao u pomoć svoga vjernoga vojvodu Krstu Frankopana. Krsto sabere 10.000 pješaka i 3000 konjanika, pa iz Križevca krene prema Ugarskoj. Na putu zaustavi se kod Varaždina, gdje bijaše u tvrdji posada Ferdinandova, dočim je

[17] Thallóczy—Hodinka: Codex diplomaticus, I. 658 i 659. Glavić: Kronika. (Arkiv. IV. str. 40.) Karlović je 14. travnja 1527. zamolio kralja Ferdinanda, neka uzradi, da napuljski potkralj (dakle podanik Ferdinandova brata Karla, kralja španjolskoga), koji ima znatnu mornaricu, Turcima otme Skradin i Obrovac. (Laszowski: Monumenta Habsburgica, sv. I. str. 59.)

[18] O padu Like i Krbave javlja Krsto Frankopan 27. svibnja 1527. (Kukuljević: „Acta croatica,“ str. 222.)

[19] Šišić: Acta comitialia, vol. I. str. 101 i 104—108.

[20] Karlović je već 28. studenoga 1526. o tomu pregovarao s kraljem, a 14. travnja 1527. ponudio 4000 forinti (dukata) za Medvedgrad i Rakovec. Kralj mu je ove gradove založio za 6000 for., a 20. srpnja 1528. konačno i darovao s obzirom na vjernu službu Karlovićevu. (Laszowski: Monum. Habsburgica, sv. I. str. 28, 58, 61, 63 i 109.)

[21] Sam kralj Ferdinand javlja 1. listopada 1527. iz Budima banu Baćanu o pobjedi kod Tokaja. (Laszowski: Monumenta Habsburgica, sv. I. str. 79.)

varoš pristala uz Zapolju. Kad je Krsto pregledavao gradske utvrde, pogodi ga 26. rujna 1527. tane iz topa. Nato Krsto podje prema Koprivnici, ali umre putem u Martijancu. Smrću Krstinom raspade se i vojska njegova.[22]

68. Turci pomažu Zapolji. Kad je Zapolju izdala ratna sreća, ostave ga i pristaše njegove. Velikaši i plemići ugarski pristanu većinom uz Ferdinanda, koji bude ponovno biran za kralja. Nato se dade Ferdinand 3. studenoga 1527. svečano okruniti u Stolnom Biogradu. Hrvati priznadoše to krunisanje. Sam biskup Šimun Erdedi prisegne 7. siječnja 1528. u Ostrogonu vjernost kralju Ferdinandu, koji nato 18. siječnja 1528. pozove staleže u Slavoniji, neka se pokore banovima Ivanu Karloviću i Franji Baćanu.[1] — Zapolja uzmakne u Erdelj, odakle uteče u Poljsku. On je odsada nastojao, da se pomoću vanjskih vlasti domogne prijestolja ugarskoga. Biskup Jožefić nadje Zapolji saveznika u francuskome kralju Franji I., koji bijaše nepomirljiv protivnik Habsburgovaca;* sam pak Zapolja pošalje u Carigrad svoga poslanika, koji mu 29. veljače 1528. u savez dovede sultana Sulejmana. — Hrvatska je prva iskusila taj savez. Bosanski Turci udare na Jajce i zauzmu važan taj grad.[2] Sada pade pod vlast tursku i onaj dio Hrvatske izmedju Save, Une i Sane. Početkom listopada g. 1528. provali bosanski paša s 5000 Turaka preko Otočca u Hrvatsku. Turci namjeravahu oplijeniti Kranjsku; no budni Petar Kružić doznade namjeru njihovu. Kranjska se gospoda slože sa banom Karlovićem, te 5. listopada dočekaju Turke ispod grada Belaja na rijeci Mrežnici. Karlović zadobije 18 rana, ali ipak potuče Turke. Karlović je i 20. rujna 1528. potukao mostarskoga pašu kod Udbine.[3]

Kad je Zapolja bio siguran, da će mu pomoći sultan turski, vrati se na jesen god. 1528. u Erdelj. Posebnim proglasom (24. veljače 1529.) pozove narod, neka se vrati pod njegovu zastavu, jer će Sulejman satrti pristaše Ferdinandove. Odmah iza toga plane gradjanski rat u Slavoniji, gdje se ponovno digoše Zapoljinci protiv kralja Ferdinanda. Glavni su Zapoljinci: Šimun i Petar Erdedi, Ivan Banić (Banffy), Ivan Tah, Ivan Ernušt i Urban Baćan. Zapoljinci održaše 25. lipnja 1529. sabor u Požegi, gdje su Urbana Baćana izabrali svojim kapetanom.[4] Biskup Erdedi, vodja stranke Zapoljine, počne u Zagrebu opsjedati Grič, koji je pristajao uz Ferdinanda. U Griču se nalazio grof Nikola Turn sa 700 Španjolaca, koji su Ferdinandu služili za plaću. Španjolci dobiju pomoć iz Kranjske i Štajerske, te onda (13. srpnja) uzmu za uzvrat opsjedati Kaptol i utvrdjeni grad biskupa zagrebačkoga. Španjolci bi valjda i uspjeli, da ih nije (8. rujna) odazvao Ferdinand za obranu Beča.[5]

[22] Zermegh: „Rerum gestarum inter Ferdinandum et Joannem Hungariae reges commentarius.“ (Schwandtner: „Scriptores rerum hungaricarum,“ sv. II. str. 385 i 386.)

[1] Šišić: Acta comitialia, vol. I. str. 145 i 146.

* Francuski je kralj već 5. veljače 1527. opomenuo bana Baćana, neka bude vjeran kralju Ivanu Zapolji. (Laszowski: Monumenta Habsburgica, sv. I. str. 37.)

[2] Za pad Jajca znade Ivan Zapolja već 8. travnja 1528. (Pray Georgius: „Epistolae procerum regni Hungariae,“ tomus I. str. 341.—343.)

[3] Laszowski: Monumenta Habsburgica, sv. I. str. 114.—120.

[4] Šišić: Acta comitialia, vol. I. str. 187. i 188.

[5] Zermegh: Rerum gestarum inter Ferdinandum et Joannem, str. 395 i 396.

Obitelj Zapolja.

Ivan Gospodičić, vlastelin u Zapolji (kod Nove Gradiške).

Ladislav s pridjevkom „*Zapolja*."

Nikola.	**Mirko,** g. 1465. postao grofom šipuškim, a g. 1485. palatinom ugarskim, † 1487. Žena mu: Uršula Bebek.	**Stjepan,** grof šipuški, g. 1489. postao namjesnikom u Austriji, a 29. ožujka 1492. palatinom ugarskim, † 25. prosinca 1499. Prva mu žena: N. Drugeth, a druga: Jadviga, vojvotkinja Tješinska.	*Uršula.* Muž joj: Mirko Derenčin, ban hrvatski.

Djeca od prve žene:		Djeca od druge žene:		
Kristina. Muž joj: Ivan Drugeth.	*Veronika.* Muž joj: Petar Buthkai.	*Barbara* † 1514. Muž joj: poljski kralj Sigismund I.	**Ivan,** g. 1511. postade vojvodom erdeljskim, 11. stud. 1526. kraljem ugarskim, a 8. siječnja 1527. kraljem hrvatskim; umro 22. srpnja 1540. Žena mu: Izabela, kći poljskoga kralja.	*Gjuro,* pogiuo g. 1526. na Muhačkom polju.	*Magdalena.*

Ivan Sigismund, vojvoda erdeljski, † 14. ožujka 1571.

Vjeran svome obećanju krene Sulejman 10. svibnja 1529. iz Carigrada u rat protiv kralja Ferdinanda. Sa 300.000 Turaka i 300 topova prijedje sultan kod Zemuna preko Save, a kod Osijeka preko Drave. Na Muhačkome polju dočekao ga je Ivan Zapolja sa 500 pristaša svojih. U znak pokornosti poljubi Zapolja ruku Sulejmanovu. Nato ga sultan povede sa sobom do Budima. Ovdje ostade Zapolja sa 3000 janjičara, a Sulejman ode premą Beču. Ferdinand ostavi u Beču 12.000 vojnika, pa uteče u Prag. Sultan dodje 27. rujna pod Beč i opkoli grad sa svih strana. Opsada je trajala do 14. listopada. No sultan se uvjerio, da još dugo ne će moći zauzeti Beča; zato se zadovolji time, što su njegove čete oplijenile i poharale Austriju, Štajersku, dapače i Bavarsku. Na povratku otpočine sultan u Budimu. Istom sada predade Zapolji krunu ugarsku, čime ga priznade i zakonitim kraljem. Podjedno se sultan zakune, da će Zapolji kao „bratu svome" pružiti pomoć u „svakoj nuždi" njegovoj.[6]

Kad je Sulejman otišao iz Ugarske, opet se osmjelio Ferdinand. Njegova vojska provali u Ugarsku, te osvoji sjeverne i zapadne krajeve. Budima ipak nije mogla zauzeti. Istodobno bjesnio je gradjanski rat u Slavoniji. Ljudevit Pekri osujeti sabor, što su ga 25. siječnja 1530. u Križevac sazvali Zapoljinci, te pohara imanja zagrebačkoga biskupa Šimuna Erdeda.[7] Zapolja je Šimuna Erdeda imenovao banom svojim, a Ivan Banić bude izabran palatinom ugarskim. Gradjanski rat u Slavoniji upotrijebe Turci, koji su u to vrijeme utvrdili Osijek i u njemu uredili svoj tabor.[8]

Hrvati su oko 20. siječnja 1530. u Topuskom održali sabor, te sastavili adresu, u kojoj kralja Ferdinanda mole, neka im što prije pošalje po-

[6] Isthuanffi: Historia hungarica, str. 101—110.

[7] To javlja kralju 31. siječnja 1530. sam Ljudevit Pekri. (Šišić: Acta comitialia, sv. I. str. 211—213.) Isto kazuje i Petar Erdedi. (Šišić: Acta com., I. str. 238. i 242.)

[8] Još u travnju g. 1528. dovedoše Turci pred Osijek znatnu količinu drvene gradje, da podignu drvenu tvrdju, u kojoj će zapovijedati Mehmedbeg. (Laszowski: Monumenta Habsburgica, sv. I. str. 159.)

moći. Bosanski Turci već osvajaju gradove na granici. Najveća pogibelj prijeti Kostajnici, jer njezin vlasnik — despot Stjepan Berislavić — pregovara s Turcima. Hrvati mole kralja, neka pomiluje zatvorenoga senjskoga biskupa Jozefića, koji se kaje, što je nekada služio Zapolji.[9] — Nato je Ferdinand 8. ožujka 1530. iz Praga odgovorio Hrvatima, da će uvažiti njihove želje, premda biskup Jožefić mora još neko vrijeme ostati u zatvoru. Podjedno je kralj 17. ožujka 1530. vojskovodju Ivana Kacijanera imenovao generalom čitave vojske, koja će Hrvatima doći u pomoć iz Kranjske, Štajerske, Koruške i Tirolske.[10] Slabo je Kacijaner pomagao Hrvatima, kad ni sam nije imao dosta novaca i ratne zaire. Turci popale Orahovicu i Mikleuš ispod gore Papuk. To otvori oči Hrvatima, te se Ferdinandovci i Zapoljinci počnu dogovarati o miru. Najviše je oko mira nastojao Petar Erdedi, koji 9. lipnja 1530. izrazuje svoj strah, da će Turci pustošeći imanja Ferdinandovaca uništiti i Zapoljince.[11] Radilo se o tomu, da dodje do sastanka izmedju Ferdinandovaca i Zapoljinaca. No skoro je došlo i do oružanoga sukoba, jer je Pekri neprestano pustošio imanja Zapoljinaca u Slavoniji, u Baćan u Ugarskoj. Već su Zapoljinci sastavili jaku vojsku (9000 ljudi), da udare na Ferdinandovce. Ipak je prevladao razbor, te u taboru izmedju Dišnika i Novoga Dvora dodje 8. listopada do primirja izmedju Ferdinandovaca i Zapoljinaca.[12]

Sada je Ferdinand pokušao, ne bi li Sulejmana predobio za sebe. Nikola Jurišić dovede 17. listopada 1530. u Carigrad poslanstvo, po kojemu Ferdinand obeća godišnji danak, ako mu sultan prepusti čitavu Ugarsku. No Sulejman odgovori: Ugarska je moja, jer sam ju mačem osvojio; dadoh ju pak Ivanu Zapolji, koji me je prvi zamolio. Ferdinand mora ustupiti onaj dio Ugarske i Hrvatske, koji se još nalazi u vlasti njegovoj. Vidjelo se, da će naskoro doći do velikog rata. Prvi su to opet iskusili Hrvati. Na jesen g. 1530. prisvojiše Turci sebi Kobaš na ušću Orljave u Savu. Ondje su Turci podigli drvenu tvrdju, iz koje 13. studenoga 1530. poharaše cijelu Posavinu naročito Oporovac, Bijelu Stijenu i posjede bračе Svetački. Biskup Erdedi sakupi vojsku, s kojom Ivan Tah udari na Turke, ali bude kod Kobaša hametom potučen. Turci su početkom lipnja g. 1531. opet iz Kobaša harali po županiji požeškoj, odvodeći ljude i stoku.[13] — Sulejman se za opsadu Beča spremao čitave god. 1531. Iz Carigrada krene 25. travnja 1532. sa 140.000 Turaka i 120 topova. U Biogradu pridruže mu se bosanski Turci i 15.000 Tatara iz južne Rusije. Sultan krene ravnim putem prema Beču, dočim su njegove ladje po Dunavu (preko Budima) vozile teške topove i druge sprave za opsjedanje. Na putu se Turci 4. rujna zaustave kod Kiseka. U tome je gradu zapovijedao hrvatski junak Nikola Jurišić. On odluči, da će Turke neko vrijeme zadržati, kako

[9] Šišić: Acta comitialia, vol. I. str. 207—209.
[10] Ibidem, str. 221, 222, 227 i 228.
[11] Šišić: Acta comitialia, vol. I. str. 248—250.
[12] Ibidem, str. 253—266.
[13] Šišić: Acta comitialia, vol. I. str. 269, 270 i 284.

Krbavski knezovi Kurjakovići.

Kurjak, knez Krbavski od plemena Gušić, spominje se god. 1298.—1304.

- *Budislav*, spominje se 1304.—1346.
- *Pavao* 1304—1340.
- *Vladislava* 1340.—1346. Muž joj: vojvoda Nelipić, knez Kninski.
- *Grgur* 1304.—1360.
- *Gjuro* 1357.—1385. Žena mu: Jelisava 1358.
- *Budislav* † prije g. 1348.
- *Nikola* 1384.
- *Grgur* † prije g. 1380.
- *Tomo*, † 1. veljače 1401.
- *Butko*, † 15. velj. 1401.
- *Nikola*, 1380—1388.
- *Karlo*, † prije g. 1380.
- **Karlo**, 1380.—1411. Ban Hrv. i Dalm. 1409.—1411.
- *Petar* 1411.
- *Franjo* 1411. do 1436.
- **Pavao**, 1380.—1411. Ban Hrv. i Dalm. 1410.—1411. Umro g. 1432.
- *Karlo*, 1413—1453, umro prije g. 1461. Žena mu: Margareta Nelipić.
- *Toma* 1432.—1460.
- *Pavao* 1453—1469.
- *Karlo* 1460—1469. Žena mu: Doroteja.
- *Ivan* 1446. do 1469.
- *Grgur* 1446.—1457.
- **Ivan Torkvat Karlović.** ban hrvatski g. 1521.—1524. i 1527. do 1531. Umro 9. kol. 1531.
- *Jelena*. Muž joj Nikola Zrinski.

bi se Ferdinand mogao bolje pripraviti kod Beča. Jurišiću podje namjera za rukom, premda je imao samo 700 ljudi. Sultan izgubi kod Kiseka 25 dana. U to vrijeme sabere Ferdinand kod Beča pomoću svoga brata Karla 90.000 pješaka i 30.000 konjanika. Ovo sklone sultana na povratak. Ferdinand je htio, da progoni Turke, koji su nesmiljeno pustošili Štajersku; ali njemačke se čete odmah vrate kući. Prešavši kod Maribora preko Drave, stigne Sulejman 23. listopada u Vinicu kod Varaždina. Paleći hrvatska sela, dodju Turci do Rasinje, te zauzmu i unište ovaj grad Ljudevita Pekrija. Da što jače postrada Slavonija, razdijele se Turci u 2 vojske. Jednu je sam sultan vodio preko Koprivnice plodnom Podravinom, a drugu veliki vezir Ibrahim preko Križevca u Posavinu. Kudagod je turska vojska prolazila, svagdje se čuo jauk naroda hrvatskoga. Turci su na putu popalili sva sela i sve varoši; ostadoše samo tvrdi gradovi, jer Turci nijesu imali vremena a ni opsadnih sprava za osvajanje. Sultan je iz naših krajeva odveo u ropstvo 50.000 ljudi. Istom kod Gorjana poruči vojsci svojoj, neka se primiri, jer je sada stupila na tursko zemljište.[14]

Jurišićev rodjak Jerolim Zadranin dodje 10. siječnja 1533. u Carigrad, da izmoli mir, a već 11. veljače javlja Hrvatima, da je sultan svojim pašama zabranio provaljivanje u hrvatske zemlje.[15] Sulejman poruči Ferdinandu, da će ga primiti za „sina“ svoga, ako mu predade Stolni Biograd. Ferdinand je uvidio, da mu u borbi s Turcima slabo pomaže brat Karlo; zato na jesen g. 1533. prihvati uvjet Sulejmanov, te 6. listopada 1533. javi Hrvatima, da je sklopio primirje sa sultanom.[16] — Sada je Zapolja izgubio sve pristaše svoje; prodje ih volja, da se u nesretnoj domovini dulje kolju s pristašama Ferdinandovim. Šimun i Petar Erdedi priznadoše Ferdinanda svojim kraljem 6. kolovoza 1534. na dogovoru u Vašarhelju.

[14] Isthuanffi: Historia hungarica, str. 117—122.
[15] Kukuljević: Acta croatica, str. 243. (Kukuljević je krivo označio g. 1543.)
[16] Šišić: Acta comitialia, vol. I. str. 320.

Ondje se s kraljem Ferdinandom pomirio takodjer Tomo Nadaždi, koji je baštinio Steničnjak i mnoga druga imanja, što su ih nekada imali Juraj i Ladislav Kanižaj.[17] Toga pomirenja nije dočekao ban Ivan Karlović, jer je umro već 9. kolovoza 1531. u Medvedgradu, a pokopan bio u Remetama kod Pavlina.[18] Namjesnikom banske časti imenuje kralj Ferdinand 27. kolovoza 1531. kninskoga biskupa Andriju Tuškanića; ali ovaj biskup umre na povratku iz Beča u Hrvatsku.[19] Nato i Franjo Baćan 30. rujna 1531. zamoli kralja Ferdinanda, neka ga riješi banske časti.[20] Sada je kralj želio banom imenovati Ljudevita Pekrija. S njim je kralj vodio dugotrajne pregovore, jer s radilo o tomu, koliku će vojsku kralj uzdržavati za bana.[21] Pošto se nije mogao pogoditi s Pekrijem, imenuje kralj 25. svibnja 1533. svojim komesarom Petra Keglevića, nekadašnjega bana jajačkoga. Keglević dobije svu sudačku, upravnu i vojničku vlast u Hrvatskoj i Slavoniji. Kralj će mu uzdržavati 100 lako oboružanih konjanika, koji će brati po 3 fr. na mjesec. Osim toga dobivat će Keglević mjesečno 150 fr. za svoju plaću i za razne izdatke.[22] Petar Keglević nazivao se „namjesnik kraljevina Hrvatske i Slavonije". On je po kraljevu nalogu pozvao hrvatske i slavonske staleže, da 24. lipnja 1533. dodju na sabor u Zagreb. Njegovu se pozivu odazvaše mnogi velikaši i plemići, te je to bio prvi zajednički sabor za Hrvatsku i Slavoniju. Ipak su još iste godine održani posebni sabori, i to u Varaždinu za Slavoniju, a u Topuskom za Hrvatsku.[23]

69. Ban Petar Keglević. Hrvati nijesu bili zadovoljni s time, što je kralj Ferdinand imenovao Petra Keglevića banskim namjesnikom. Vidi se to iz adrese, što ju kralju upravlja hrvatsko plemstvo, sabrano 30. studenoga 1534. u gradu Ripaču na rijeci Uni. Plemići mole kralja, neka im „dade bana, koji će u svakom pogledu biti sposoban i dostatan za vršenje tolike službe."[1] Protiv djelovanja „komesara" Petra Keglevića ustadoše takodjer hrvatski velikaši, koji se 26. siječnja 1535. sastadoše u gradu Cetinu.[2] Medjutim nije ni sam Keglević želio dulje obnašati svoju čast, jer mu kralj nije slao odredjene plaće. Keglević dapače 11. srpnja 1535. iz svoga grada Kostela u Zagorju otvoreno poruči kralju, da se zahvaljuje na službi. Možda je Keglevića na ovaj odstup sklonula činjenica, da je kralj svome kapetanu Ljudevitu Pekriju za stalno obećao bansku čast, te mu već unaprijed odredio isplatu polovice banske plaće.[3]

Početkom rujna g. 1535. sastade se u Topuskom hrvatski sabor. Uz

[17] Ibidem, str. 325—330.
[18] Šišić: Acta comitialia, vol. I. str. 289.
[19] Ibidem, str. 290. i 291. Pošto je Knin bio u turskoj vlasti, uživao je biskup Andrija dohotke cistercitske opatije u Topuskom.
[20] Šišić: Acta comitialia, vol. I. str. 293 i 294.
[21] Ibidem, str. 291—297.
[22] Šišić: Acta comitialia, vol. I. str. 307.
[23] Ibidem, str. 311—321.

[1] Šišić: Acta comitialia, vol. I. str. 330 i 331.
[2] Ibidem, str. 335.
[3] Bojničić dr. Ivan: „Kraljevske darovnice, odnoseće se na Hrvatsku." („Vjesnik kr. zem. arkiva," knjiga VII. str. 205.)

brojno plemstvo dodjoše u taj sabor takodjer velikaši: Stjepan Blagajski, Petar Keglević, Franjo Tah, Ivan Alapić, Gašpar Šubić Peranski i 4 Frankopana, poimence Juraj Slunjski, Vuk Brinjski, Stjepan Ozaljski i Nikola Tržački. Sabor sastavi 9. rujna adresu, koju kralju u Beč odniješe plemići Ivan Tompić i Mihovil Budišić. Adresa je sastavljena dosta oštro. Hrvati naime mole kralja, neka se pobrine, da Hrvatska bude zaštićena od provala turskih i da se u Hrvatskoj vrši pravda, što znači: neka kralj imenuje bana. Već prije 3 godine ustanovilo se u Varaždinu, koliko ima kralj hrvatskoj gospodi platiti za izvršene službe prema obećanju, što ga na izbornom saboru u Cetinu dadoše kraljevi punomoćnici; pa ipak još nije kralj podmirio ovaj obračun. Zato Hrvati poručuju kralju, da se moraju s njime razići, ako ih namjerava pustiti u skrajnoj pogibelji. Neka im kralj izvoli vratiti povelju, što ju na cetinskom saboru dadoše punomoćnici kraljevi. Sabor prosvjeduje i protiv toga, što vlastela iz Ferdinandovih nasljednih zemalja po svojim agentima mame hrvatske kmetove, koji se „bez broja“ naseljuju u Kranjskoj, Koruškoj, Štajerskoj i Austriji.[4]

Ova adresa uplašila je kralja Ferdinanda, te on brzo odgovori Hrvatima, da ih umiri. Kralj je obećao, da će „bane odmah izabrati i namjestiti,“ a kmetovima onemogućiti seobu u austrijske zemlje; svojedobno nagradit će kralj sve Hrvate, koji mu vjerno služe.[5] Hrvati su na ugarskome saboru, koji se 19. studenoga 1535. sastao u Požunu, po svojim poslanicima ishodili zaključak: „U kraljevini Slavoniji ozbiljno će se Njeg. Veličanstvo pobrinuti, da se namjesti ban za obranu kraljevine i za povratak općega mira.“[6] Kralj je ugarskome saboru odgovorio, da će imenovati bana i zadovoljiti svim „tegobama“, što ih izniješe poslanici kraljevine Slavonije. Ipak je sve ostalo kod obećanja, jer Hrvati i nadalje nijesu imali bana, te se u zemlji već tečajem prve polovice g. 1536. veoma teško osjećalo bezvladje. — Bez ikakova povoda provali smederevski paša Mahmud Jahiogli sredinom kolovoza g. 1536. u Slavoniju i zauzme Brod na Savi. Turci vele, da su oko Požege osvojili i popalili 39 sela, a u ropstvo odveli do 60.000 Hrvata. Tom prigodom dodje pod tursku vlast lijepa požeška kotlina i plodna Posavina izmedju Broda i Gradiške. Sada propade i stari kaptol sv. Petra (danas selo Kaptol) kod Požege[7]. Ivan Kaštelanović javlja 24. kolovoza 1536. kralju, da je Hrvatska dospjela u veliku pogibelj, te se može reći, da je većinom već u turskim rukama[8]. — Ovolika nesreća razjari Hrvate. Oni poruče Ferdinandu, da će sebi izabrati drugoga kralja, ako ih on ne će ili ne može braniti; njima da je svejedno: zvao se hrvatski kralj Ferdinand ili Ivan (Zapolja). Ova je prijetnja koristila. Na jesen g. 1536. pošalje Ferdinand u Hrvatsku nešto vojske pod vodstvom Ivana Kacijanera[9]; kraljevi pak savjetnici počnu Hrvate tješiti,

[4] Šišić: Acta comitialia, vol. I. str. 337—341.
[5] Ibidem, str. 342 i 343.
[6] Corpus juris hungarici, sv. II. str. 34.
[7] Isthuanffi: Historia hungarica, str. 164.
[8] Šišić: Acta comitialia, vol. I. str. 357.
[9] Ibidem, str. 364.

*

da će na proljeće g. 1537. sam Ferdinand doći u Hrvatsku i voditi rat na Turke. — Prije početka vojne dodje glas o padu grada Klisa. Turci su već više puta iskusili, da Klisa ne mogu zauzeti na juriš; zato ga naumiše predobiti gladom. Da uzmognu priječiti dovoz hrane, sagrade Turci u neposrednoj blizini Klisa 3 tvrdje: u Solinu, Ozrinu i u Kučini. Tursku je namjeru upoznao kliški i senjski kapetan Petar Kružić. On ishodi, da mu je papa u pomoć poslao 700 Talijana, a Ferdinand grofa Thurna sa 2000 Nijemaca. S ovom vojskom stane Kružić opsjedati novo podignute tvrdjave turske. No kad je Turcima (12. ožujka 1537.) u pomoć došao bosanski beg Amurat, pobjegnu Talijani i Nijemci na ladje. Na tome bijegu izgubi život i junački Kružić. Doznavši za njegovu smrt, predade se posada kliška pod uvjetom, da smije slobodno otići u Senj[10]. Tako je Senj pomnožao broj „Uskoka“ svojih.

Do početka rujna g. 1537. sabralo se u Koprivnici 16.000 pješaka i 8000 konjanika. To bijahu vojnici iz Hrvatske, Kranjske, Štajerske, Koruške, Tirolske, Austrije, Češke i zapadne Ugarske. Mjesto kralja Ferdinanda preuzme vodstvo general Ivan Kacijaner. On povede vojsku prema Virovitici, kamo stiže 10. rujna. Odavle pošalje Pavla Bakića sa 1000 konjanika u Sopje, gdje su Turci početkom g. 1537. zauzeli prijevoz na Dravi i tvrdju biskupa zagrebačkoga. Kacijaner s ostalom vojskom dodje 13. rujna u Valpovo, gdje ostade do 20. rujna, jer su vojnici stradali od raznih bolesti i od jesenskih kiša. Iz Valpova krene Kacijaner pod Osijek, da zauzme ovu tvrdju tursku. No u Osijek dodje prije toga Mehmed Jahijapašić sa 15.000 Turaka. Mehmed se pobrinuo za to, da kršćanskoj vojsci uzmanjka hrane. Kacijaner naskoro uvidi, da Osijeka ne će moći zauzeti. Zato napusti opsadu, da mu vojska ne izgine od gladi. Ipak bude kršćanska vojska na povratku 9. listopada kod Gorjana potučena i rastepena, jer je Kacijaner kukavno utekao[11].

Opet se Ferdinand uplašio, da će Hrvati otpasti od njega. Zato im obećaje, da će g. 1538. pomoću svoga brata cara Karla V. voditi veliku vojnu na Turke. Mjesto Kacijanera imenuje kralj Nikolu Jurišića generalom svoje pomoćne vojske u Hrvatskoj. Pošto pak Hrvati još od smrti Ivana Karlovića (god. 1531.) nemaju priznatoga bana, dade im Ferdinand 9. prosinca 1537. dva bana: Petra Keglevića i Tomu Nadaždija. Novi banovi budu inštalirani 6. siječnja 1538. na saboru u Križevcu. Ovaj sabor odredi iznimne mjere za obranu Hrvatske. Svaki velikaš i plemić hrvatski mora od 36 kmetskih kuća po 1 konjanika naoružati, te ga kroz godinu dana na svoj trošak uzdržavati na granici kraljevstva. Ako bi pak u domovinu provalio Turčin s ovećom silom, te bi zauzeo koji grad ili tvrdjavu, tad je svaki velikaš, plemić i posjednik dužan, da osobno pograbi oružje zajedno s petinom kmetova svojih, — u skrajnoj nuždi dapače i sa svima kmetovima svojim. Osim toga će Hrvatska za redovitu obranu

[10] Isthuanffi: Historia hungarica, str. 137 i 138.

[11] Laszowski: „Tri priloga za povjest Kacijanerove vojne u Slavoniji god. 1537.“ („Vjesnik kr. zem. arkiva,“ knj. III. str. 157—168.)

svoju uzdržavati 300 plaćenih vojnika, i to 200 pješaka i 100 konjanika, da se uzmognu suzbijati manje provale turske. Vojskovodjom čitave hrvatske insurekcije (narodnog ustanka) bit će ban. Kada Turci gdjegod provale u Hrvatsku, dužni su velikaši i plemići, da to susjedima svojim jave gruvanjem iz mužara i palenjem vatre. Od svakih 20 kmetskih kuća imat će velikaši i plemići po jedna kola hrane u pripravi za opskrbu vojske. Jednako će dvadeseti dio priroda svoga otpremiti u pogranične gradove: Viroviticu, Nove Dvore i Kraljevu Veliku. Po kraljevoj želji odredjuje hrv. sabor, da se za god. 1538. pobire od svakoga dimnjaka po 2 for. ratne daće (subsidium); ali taj novac ne će dobiti kralj, nego će se upotrijebiti za obranu domovine.[12]

Ferdinand je obećao, da će stalnu vojsku svoju staviti u krajiške gradove. U tu mu svrhu već koncem god. 1537. knezovi Frankopani na saboru u Dubravi ponudiše svoje gradove: Cetin, Slunj, Drežnik i Tržac; Kobašić: Brekovicu; Zrinski: Krupu, Novi, Pakrac i Raču; Blagajski: Otok i Bušević; pleme Svetački: Novsku, Britvičevinu i Suboticu; zagr. biskup: Hrastovicu i još 2 grada; zagr. kaptol: Veliki Gradac; Nadaždi: Sredice i Kraljevu Veliku; Urban Baćan: Vočin; Tahi: Čaklovac, Kamengrad i Račicu; Keglević: Bijelu Stijenu; Ladislav More: Orahovicu; Kaštelanović: Sirač i Zelinjak; Franjo Baćan: Kristalovec; Petar Palfi: Dijankovec; Franjo Kapelski (Kapolnay): Belu i Oporovec; Ladislav Banić: Drenovac i Mikleuš; Baltazar Banić: Korogj; Ladislav Kerečenj: Brezovicu; Juraj Paške: Pašinec; Ljudevit Pekri: Petrovinu. Još su kralju bili ponudjeni gradovi: Dubica i Kostajnica, što ih je nekada imao despot Stjepan Berislavić.[13]

Ferdinand se nije usudio, da g. 1538. vodi obećanu vojnu na Turke; oni pako gradovi, što ih je preuzeo na Krajini hrvatskoj, dobiše preslabe posade. Tako su Turci 24. travnja 1538. zauzeli Dubicu. Na vijest o tomu pobjegne iz susjednog Jasenovca mala posada, zapalivši prije toga tvrdjavu. Isto tako uteče posada iz Subotice (Subocki grad). Jasenovac i Subotica pripadahu obitelji Svetački (Zempče). Hrvati se uplaše, da će sada pasti Hrastovica, a možda i sam Zagreb, jer su Turci probili obrambenu liniju na rijeci Uni. Zato junački banovi dignu odmah u Hrvatskoj narodni ustanak. Dok je Keglević bolovao, otjera Nadaždi pomoću Marka Tomašovića tursku posadu iz Jasenovca.[14]

Poslije dugih pregovora sklopio je Ivan Zapolja 24. veljače 1538. u Velikom Varadinu mir s kraljem Ferdinandom i s njegovim bratom carem Karlom pod ovim uvjetima: Zapolji se priznaje naslov „kralja ugarskoga, hrvatskoga i dalmatinskoga", a od zemalja cijeli Erdelj i onaj dio Ugarske, koji ga je dosad priznavao kraljem svojim; preostali dio Ugarske, te cijela „Slavonija s Hrvatskom i Dalmacijom" ostaje kralju Ferdinandu. Poslije Zapoljine smrti dobit će Ferdinand čitavu Ugarsku s Erdeljem. Ostavi li Zapolja sina, naslijedit će očeva imanja, koja će dobiti naslov „Šipuška

[12] Kukuljević: „Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae", sv. III. str. 21—28.
[13] Fraknói dr. Vilim: „Monumenta comitialia", sv. II. str. 233—235.
[14] Fessler-Klein: Geschichte von Ungarn", sv. III. str. 488 i 489.

kneževina"; povrh toga oženit će se s kojom kćeri Ferdinandovom. Dolično bit će opskrbljene takodjer Zapoljine kćeri odnosno udovica njegova. Ako na Zapolju navale Turci, branit će ga Ferdinand kao „brat". Ovaj ugovor ostaje tajnom, a objavit će se samo to, da je Zapolja sklopio s Ferdinandom primirje na godinu dana[15].

Još god. 1537. došlo je do rata izmedju Mlečana i Turaka. Mlečani sastave 8. veljače 1538. u Rimu „svetu ligu", u koju stupiše: papa Pavao III., car Karlo V. i Ferdinand I. Naprotiv su sultana Sulejmana pomagali francuski kralj Franjo I. i glasoviti gusar Hajredin Barbarosa. Veliki pomorski rat vodio se takodjer na Jadranskome moru, gdje ljuto stradahu nekadašnji hrvatski gradovi: Omiš, Kotor, Ercegnovi i Risan. Uzalud nastojahu Mlečani, na Turcima otmu Skradin i Obrovac. Dogodilo se baš protivno: da je naime Usrefbeg 20. travnja 1538. Mlečanima oteo dalmatinske tvrdje Nadin i Vranu. Mlečanima pomagahu u tome ratu „Uskoci", koji stanovahu u hrvatskom primorju, te na svojim malim ladjama dopirahu u sve kutove Jadranskoga mora. Ovaj rat potrajao je sve do 2. listopada 1540., kada se Mlečani izmiriše s Turcima[16].

Jadno stanje Hrvatske ocrtao je ban Petar Keglević u pismu, što ga je 21. svibnja 1538. pisao kralju Ferdinandu ovako: Padom Dubice otvoren je Turcima put u Hrvatsku. Bez kraljevih četa ne možemo Turke istjerati iz Dubice. Kralj je obećao plaćati banove i banske vojnike, a još nije poslao novaca. „Medju mojim četama ima i takvih vojnika, koji počevši od 6. siječnja nijesu primili ni pare plaće". „Mnogi se tuže na siromaštvo i nestašicu u krajiškim gradovima", te hoće napustiti očinske domove i tvrdje. „Molim Vaše Veličanstvo, da nam pošalje što više vojske, jer inače propade kraljevina uz preslabe sile naše. Ne žalimo svoga života i glave svoje; ali ne ćemo da ludo ginemo"[17].

Iste se godine povećala obrambena snaga Hrvatske. Iz Bosne su naime Nikoli Jurišiću poručili mnogi „Vlasi", da žele uskočiti ispod vlasti turske. Većina ovih Vlaha bijaše katoličke, a manjina grčko-istočne vjere. Ferdinand je po savjetu Jurišićevu dozvolio, da se ovi Vlasi nastane po Bilogori i uz pritoke Čazme, odakle su Turci g. 1532. odvukli narod hrvatski. Na prijedlog Jurišićev izdade kralj 5. rujna 1538. u Lincu novim stanovnicima Hrvatske posebna privilegija. Vlasi će kroz 20 godina biti oprošteni od svakoga poreza; no zato moraju ići u boj na Turke, kadgod to od njih zatraži kralj ili vojvoda njegov. Vlasi dakle ne će biti kmetovi, nego vojnici, koji u mirno doba obradjuju polja i timare stada svoja. To je eto zametak krajine u Slavoniji.[18] — Prije toga nastanilo se nekoliko stotina bosanskih obitelji u žumberačkim gorama. Ovi su „Uskoci" dobili 16. srpnja 1544. poseban privilegij, po kojemu ih kralj Ferdinand

[15] Isthuanffi: Historia hungarica, str. 144. Lopašić: Prilozi u „Starinama", str. 157.
[16] Isthuanffi: Historia hungarica, str. 144. Lopašić: „Prilozi za poviest Hrvatske 16. i 17. v. iz štajerskoga zemaljskog arkiva u Gradcu." („Starine", knj. XVII. str. 154).
[17] Fraknói: Monumenta comitialia, sv. II. str. 262—264.

Knezovi Iločki.

Magister Lovro, nazivan „Sclavus“ (Slaven), spominje se g. 1328.

Nikola Konth, palatin g. 1356., umro g. 1369. Od kralja g. 1364. dobio Ilok, gdje je izumrla obitelj Čaka Iločkih. Žena mu: Klara.

Leuko Slaven, g. 1357. vrhovni kr. blagajnik.

Ladislav.

Nikola Iločki † 1397. *Bartol* Iločki † 1380.

Ladislav Iločki, g. 1412. ban Mačve. **Mirko** Iločki, g. 1412. ban Mačve.

Nikola Iločki, ban Mačve, ban Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, kralj Bosne g. 1471. do svoje smrti g. 1477. Prva mu žena iz obitelji knezova Gorjanskih, a druga Margareta Rozgonj.

Jeronima. Muž joj: Leonhard grof Gorički.

Uršula. Muž joj: Stjepan Peren.

Eufrozina.

Lovro Iločki, vojvoda bosanski, † 1524. Prva mu žena: Katarina Pongrac, a druga: Magdalena Bakoš, koja se kasnije preudala za Ladislava More.

oslobadja od svih poreza, nameta, carine i maltarine; naprotiv će Uskoci pomagati kralja u borbi s Turcima.

Sulejman je kralju Ferdinandu g. 1539. dozvolio primirje. No iz toga primirja budu izuzeti Ivan i Nikola Zrinski, sinovi g. 1534. umrloga kneza Nikole. Oni se sultanu zamjeriše time, što je Nikola 27. listopada 1539. u Kostajnici dao ubiti Kacijanera, koji htjede Turcima izdati grad Kostajnicu.[19] Početkom g. 1540. provale bosanski Turci preko Une, te opustoše imanja knezova Zrinskih. Iste godine dodje 30.000 Turaka pred Zrinj, te opsjedne grad sa sviju strana. Turke su vodili Usrefbeg iz Bosne i Amurat iz Klisa. Ipak je Nikola Zrinski junački obranio kolijevku roda svoga. Kad mu pak brat Ivan dovede pomoć, uzmaknu Turci.[20] — Sam se kralj Ferdinand osjećao dužnim, da nagradi vjernost knezova Zrinskih. Zato im 24. srpnja 1539. pokloni Kostajnicu, a 18. siječnja 1541. Medvedgrad, na koji su i onako imali prava.[21]

Sve nevolje, u kojima se nalazila Hrvatska, nijesu mogle kralja Ferdinanda sklonuti, da Hrvatima pomogne, kako je već više puta obećao. Kralj nije ni banovima slao novaca za njihovu plaću i za uzdržavanje vojske. Tako sam kralj Ferdinand 28. veljače 1539. priznaje, da je Kegleviću za bansku plaću i za uzdržavanje konjanika dužan 20.000 forinti, te obećaje, da će taj dug kroz 3 godine isplatiti. Sigurno je kralj isto tako postupao s Tomom Nadaždijem, koji se radi toga koncem g. 1539. odrekao banske časti. Nato kralj 12. siječnja 1540. javi Kegleviću, neka on odsada bude jedini ban, pa ga tješi: „Tebi niti ne treba druga. Da pako službu uzmogneš lakše vršiti, odlučili smo, da ti držimo 300 lako oboružanih konjanika, s kojima ćeš se služiti prema potrebi“.[22] Istodobno (12. siječnja 1540.) imenuje kralj štajerskoga zemaljskoga kapetana Ivana Ungnada

[18] Lopašić: „Spomenici hrvatske Krajine“, sv. I. str. 5 i 6., sv. III. str. 388—390

[19] Barabás Samu: „Codex epistolaris et diplomaticus comitis Nicolai de Zrinio“ sv. I. str. 16 i 17.

[20] Isthuanffi: Historia hungarica, str. 148. Lopašić: Prilozi u „Starinama“, XVII. 164.

[21] Barabás: Codex Zrinianus, sv. I. str. 12—14. Kukuljević: „Dogodjaji Medvedgrada“. („Arkiv“, knj. III. str. 114.)

[22] Isthuanffi: Historia hungarica, str. 148—158.

Obitelj Ernušt.

Ivan Ernušt, nazivan „Hampo“, židov iz Švedske, dodje za kralja Matije Korvina u Ugarsku, gdje se pokrsti, te g. 1470. postade kr. vrhovnim blagajnikom; g. 1474. i 1475. bio je banom Slavonije; umro je g. 1476.

Sigismund, g. 1475.—1505. biskup u Pečuhu, g. 1494. ban Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, g. 1502. suban Dalmacije i Hrvatske; umro g. 1505.

Ivan, g. 1493.—1508. kr. vrhovni konjušnik, g. 1502. suban Dalmacije i Hrvatske, g. 1509. samostalan ban Hrvatske i Slav. umro g. 1519. Žena mu: Margareta Sagan.

Franjo, vlasnik Koprivnice, Virja, Gjurgjevca i cijeloga Medjumurja, poginuo g. 1526.

Ivan, umro g. 1537. *Gašpar*, umro g. 1540. Žena mu: Ana, kći bana Petra Keglevića.

vrhovnim kapetanom svojih četa u Slavoniji, dočim će Nikola Jurišić i nadalje biti zemaljski kapetan za Kranjsku, te voditi brigu za hrvatske tvrdje na rijeci Uni.

Ivan Zapolja oženio se 2. ožujka 1539. s Izabelom, kćerkom poljskoga kralja Sigismunda. Izabela rodi 7. srpnja 1540. u Budimu sina Ivana Sigismunda. Tomu se Zapolja veoma uzradovao, ali ga već 11. srpnja u Szász-Sebesu udari kap, od koje i umre 22. srpnja 1540. u 53. godini života svoga. Sada bi Ugarska po ugovoru u Velikom Varadinu od 24. veljače 1538. imala pripasti kralju Ferdinandu. I doista zauzme Ferdinandova vojska g. 1540. gradove: Peštu, Vac, Višegrad i Stolni Biograd. No kad je g. 1541. opsjedala Budim, porazi je Mahmud paša Jahiogli. Uz to se 23. lipnja 1541. diže Sulejman na četvrtu vojnu. Sultan dodje 26. kolovoza pred Budim, gdje odluči sudbinom Ugarske. Erdelj i Zatisje (t. j. Ugarsku na lijevoj strani rijeke Tise) dade malomu Zapoljinom sinu Ivanu Sigismundu kao kneževinu. Ostali pak Zapoljin dio Ugarske pridruži sultan carstvu turskomu. U samome Budimu nastanio se Sulejman paša, poturica magjarski. — Dok se to zbivalo u Ugarskoj, planuo je u Hrvatskoj domaći rat izmedju biskupa Šimuna Erdeda i knezova Zrinskih. Ratovalo se oko Zagreba i u „Banovini“ izmedju Une i Kupe. Za toga rata pogibe Ivan Zrinski, opsjedajući g. 1541. biskupov grad Vinodol kod Hrastovice.[23] Uzalud se god. 1542. pobudom pape Pavla III. sabrala velika vojska kršćanska, da Turke baci iz Budima i Ugarske. Ova bi vojska kod opsade Pešte dapače i nastradala, da je nije spasio Nikola Zrinski, koji u zgodan čas dodje sa 400 hrvatskih vitezova, „kao da je bio poslan angjeo s neba“.[24]

70. Banovanje Nikole Zrinskoga. God. 1541. umre Gašpar Ernušt, vlastelin u Koprivnici, Gjurgjevcu i u cijelom Medjumurju. Iza Gašpara ostade samo udovica Ana, kći bana Petra Keglevića. Pošto je Gašpar umro bez potomka, morao bi čitav njegov imetak po zakonu pripasti kralju. No Petar Keglević zaposjedne sva Ernušteva imanja tvrdeći, da je njegova kći Ana ostala trudna. Da se možda ne podmetne tudje dijete, pošalje kralj u Čakovac nekoliko gospodja, da budu pri porodu. Keglević im toga ne dopusti, a svoju kćer ponovno udade za Ladislava Banića. Nato kralj naloži Kegleviću, neka se kani Ernuštevih imanja. Pošto se Keglević

[23] Mesić Matija: „Život Nikole Zrinjskoga“, prilog broj 15.
[24] Vramec Antun: „Kronika“, str. 58. Isthuanffi: Historia hungarica, str. 160—165.

otimao tomu zahtjevu, skine ga kralj sa banske časti. O svemu tomu raspravljalo se na zajedničkom saboru, koji se 1. studenoga 1542. sastao u Požunu. Tu je stvoren poseban (43.) zakonski članak o Petru Keglevi ću, koji da je poznat nasilnik, jer je i po smrti Stjepana Dešhazija sebi prisvojio njegova imanja Susjedgrad, Želin i Stubicu, te ih jedva kasnije predao kralju Ferdinandu. Sabor odredjuje, da Keglević mora Ernušteva imanja u roku od 2 mjeseca izručiti kralju; ne učini li toga, mora kao „nevjernik" izgubiti glavu i sav svoj imetak[1].

Mjesto Keglevića imenuje Ferdinand hrvatskim banom kneza Nikolu Zrinskoga. Njegovo imenovanje javi kralj 24. prosinca 1542. Hrvatima proglasom, u kome kaže, da je Nikoli podijelio „svu onu jurisdikciju, ugled i potpunu vlast, što je bansko dostojanstvo od vajkada na svakojaki način izvršivalo po pravu ili po običaju". Samomu pak Nikoli izdao je kralj 27. prosinca 1542. dekret, u kome piše: „Ovim svojim pismom dajemo na znanje, kako su naše kraljevine Hrvatska i Slavonija kroz nekoliko minulih mjeseci bile bez stanovitoga vodje i bana, pa je mnogo toga ludo propušteno, što bi se moralo učiniti toli za upravu i obranu koli za vladanje nad podanicima u onim kraljevinama. Tako su sve prilike tih kraljevina već tražile, da im na čelo stavimo vodju ili bana. Potaknuti vrlinom i čestitošću našega vjernoga, uzvišenoga i moćnoga kneza Nikole Zrinskoga, — za kojega smo razabrali, da je nadaren i duhom i valjanom ratnom vještinom, što je ne jedanput već i dokazao, — izabrali smo ga za bansku čast u rečenim kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji . . . S njime smo učinili pogodbu za 600 lako oboružanih konjanika, te će za svakoga od njih dobivati godišnju plaću po 20 forinti. Kada pak bude u službi našoj i naših kraljevina, dat ćemo mu kao mjesečninu po 2 forinta na mjesec za svakoga konjanika. Još će on morati držati 400 pješaka, za koje će mu se svaki mjesec plaćati po 2 for. Za uzdržavanje njegova stola, pa za držanje uhoda i šiljanje poslanika prema potrebi vremena, davat će se se banu 4000 for. na godinu".[2] — Nikolino banovanje pada u doba najžešćih provala turskih. Već g. 1543. krene Sulejman na petu vojnu, da se Ferdinandu osveti za prošlogodišnju „vojničku šetnju". Sultan htjede osvojiti zapadni i sjeverni dio Ugarske, gdje je vladao kralj Ferdinand. To mu ipak ne podje za rukom, premda je zauzeo gradove: Šikloš, Pečuh, Ostrogon i Stolni Biograd. Na početku te vojne dodjoše pod tursku vlast i hrvatski gradovi: Valpovo, Orahovica, Vočin i Bijela Stijena. Ove je gradove zauzeo bosanski beg Ulama, komu se pridružio Murat-beg iz Požege. Turci su početkom travnja udarili na grad Vočin, gdje se posada opirala, dok nije poginuo zapovjednik Stjepan Paprotović. Gradovi Stupčanica i Bijela Stijena dodjoše pod tursku vlast bez otpora, jer su ih napustile preslabe posade. Iza toga krene Ulama beg na Orahovicu, u kojoj bijaše zloglasni Ladislav More. Od straha pred Turcima uteče More

[1] Corpus juris hungarici, sv. II. str. 96—98.
[2] Barabás Samu: „Codex epist. et dipl. comitis Nicolai de Zrinio", sv. I. str. 37—39.

u Ugarsku; ipak bude uhvaćen zajedno sa svojim sinovima, te svi prijedju u Carigradu na muslimansku vjeru, da se oslobode od robovanja. Najdulje se održala tvrdja u Valpovu, koja je pripadala Petru Perenu. U tvrdji bijaše junak Mihajlo Arki s ovećom posadom. Zrinski htjede Valpovo osloboditi od opsade; zato moli pomoći od svih strana. Nikoli Jurišiću piše 9. lipnja: „Dobro bi učinili, da pomognete Valpovu, jer mi sami sa 600 konjanika ne možemo odoljeti Turcima". Tomi pak Nadaždiju 22. lipnja javlja: „Ako se Valpovu ne pomogne odmah, ne ćemo više moći za krajiške gradove dobiti kaštelane, jer ih tako napuštamo". Ipak nije pomoć došla, te su Turci teškim topovima 23. lipnja prisili Valpovo na predaju[3]. Za opsade Valpova umre 2. lipnja 1543. zagrebački biskup Šimun Erdedi u Čazmi, a pokopan bude u stolnoj crkvi zagrebačkoj.

Polovicom kolovoza 1543. provale u Hrvatsku turske čete, koje su porobile Bosiljevo i Novigrad na Dobri, a popalile Ribnik na rijeci Kupi. Tom prigodom prodriješe Turci i preko Kupe u Kranjsku, gdje su poharali Metliku, Krupu i Semić. No na povratku dočekaju Turke hrvatski velikaši (Petar Keglević, knez Blagajski, Juraj Frankopan Slunjski i dr.), te ih 24. kolovoza razbiju nedaleko od Otočca.[4] U to doba nije se u Hrvatskoj nalazio ban Zrinski. Njega je naime kralj pozvao u Ugarsku, gdje je kod Gjura sabirao vojsku svoju. Zrinski se 23. srpnja potužio kralju, da još nije dobio novaca, te mu kralj duguje 12.000 for. „Molim najponiznije, neka se Vaše Veličanstvo za mene pobrine, da ne budem morao otpustiti svoje vojnike, koje ne ću moći u Ugarskoj držati, ako mi se ne dade novaca za njihovo uzdržavanje". Zrinski je kod mjesta Šomljo blizu Blatnoga jezera potukao Tatare, koji su u zapadnoj Ugarskoj pustošili sve do Mure.[5] — Muratbeg iz Požege nastojao je, da zauzme Brezovicu, grad Ladislava Kerečenja u Podravini. Kada se brezovički kapetan Budanec s jednim dijelom posade nalazio na vojnoj vježbi u Virovitici, udari Muratbeg 5. studenoga 1543. na Brezovicu i prisili ju sutradan na predaju. To uplaši posade u Pakracu i u Petrovini, te uteknu iz ovih gradova, koji tako bez ikakva otpora dodjoše u tursku vlast.[6]

U svibnju g. 1544. prijedju iz Bosne preko Save u Slavoniju brojni Turci, koje su vodili: Ulama beg i Amurat beg. Ovi Turci osvoje sela oko Stare Gradiške i Cernika; koncem lipnja zauzmu i Kraljevu Veliku na Ilovi.[7] Sada je Turcima pripadalo čitavo slavonsko gorje izmedju Podravine i Posavine. Tu bijaše nekoliko gradova, u kojima se nastaniše Turci; medju gradovima pak nasele brojne Vlahe iz Bosne, radi čega je ovaj kraj i dobio ime „Mala Vlaška". Na tome „krajištu" turskom ne plaćahu Vlasi ni desetine ni robote, već samo carski harač; no zato morahu Turcima pomagati u borbi s Hrvatima. — Za obranu od Turaka

[3] Isthuanffi: Hist. hung., str. 167—169. Barabás: Codex Zrinianus, I. str. 48.—56.
[4] Vramec: Kronika, str. 58. Tomašić: Kronika („Arkiv za pov. jugosl.", IX. str. 30).
[5] Barabás: Codex Zrinianus, I. str. 56—59. Isthuanffi: Historia hungarica str. 176.
[6] Lopašić: Prilozi za poviest Hrvatske. („Starine", knj. XVII. str. 186—188.)
[7] Vramec: Kronika, str. 58. Lopašić: Prilozi u „Starinama", knj. XVII. str. 189 i 190.

Šubići-Zrinski.

Juraj Šubić-Bribirski, ustupio kralju Ljudevitu I. grad Ostrovicu i dobio 31. VII. 1347. grad **Zrin,** te po njemu uzeo pridjev „Zrinski".

Pavao Zrinski, spominje se g. 1362.—1408. Prva mu žena: kći Butka Gušića Krbavskoga, a druga: Jelisava Slunjska.

Petar, spominje se g. 1408.—1446. | *Nikola* † 1439. | *Ana.* | *Margareta.*

Mirko 1423—1435.

Juraj 1435. do 1447. Žena mu: Katarina. Nikola 1451.

Pavao 1435—1448.

Petar, poginuo 9. IX. 1493. na Krbavskom polju. Prva mu žena: Sofija, a druga od g. 1487. Jelena Blagajska.

Kćeri: Katarina, Klara, Margareta, Ilka.

Pavao 1465—1481. Žena mu: Dora. Mihovil, poginuo 29. VIII. 1526. na Muhačkom polju.

Martin, preselio se koncem 15. vijeka u Mletke; potomci mu jošte živu kao veleposjednici na Jonskim otocima u Grčkoj.

Nikola, rodjen g. 1489., umro g. 1534. Žena mu: Jelena, sestra bana Ivana Karlovića.

Jelena. Muž joj: Franjo Tah.

Margareta. Muž joj: Ivan Alapić.

Ivan, poginuo 19. V. 1541. kod opsade Vinodola.

Juraj 1528. do 1547.

Nikola, g. 1542.—1556. ban Hrv. i Slav., 15. IV. 1554. dobio naslov grofa, 7. IX. 1556. poginuo kod Sigeta. Prva mu žena: (od 17. VI. 1543.) Katarina Frankopan-Ozaljska, a druga: (od 10. IX. 1564.) Eva kneginja od Rožemberka.

Petar † 1547. u Beču.

Ivan, rodjen 14. IX. 1545. Umro kao dječak.

Juraj, r. 13. IV. 1549. umro 4. V. 1603. Prva mu žena: Ana kneginja d'Arco, umrla 6. VII. 1570., a druga: Sofija Stubenberg.

Krsto, r. 10. VIII. 1551., umro 1573.

Nikola, r. 9. II. 1559. umro 1605.

Ivan, r. 1565. umro 24. II. 1612.

Kćeri vidi dolje pod *)

Nikola, † 23. III. 1625. u Čakovcu. Prva mu žena: Ana Nadaždi, a druga Jelisava Szechy.

Barbara. Muž joj: Sigismund grof Forgač.

Juraj, g. 1622.—1626. ban Hrv. i Slav., umro 28. XII. 1626. od otrova. Žena mu: Magdalena Szechy.

Jelisava. Muž joj: Juraj grof Erdedi.

Suzana. Prvi joj muž (od 5. III. 1597.): Juraj Lenković, a drugi Nikola grof Nadaždi.

Nikola, r. 2. V. 1620. u Čakovcu, ban Hrv. i Slav. g. 1647.—1664., razderan od vepra 18./XI. 1664. Prva mu žena: Euzebija Marija, kći grofa Gašpara Draškovića, a druga: Marija Sofija, kći Ivana bar. Löbla u Beču.

Marija Kristina † 1656.

Adam, r. 24. IX. 1662., poginuo 19./VIII. 1691 u bici kod Slankamena. Žena mu: Marija Katarina grof. Lamberg.

Petar, r. 6. VI. 1621. u Vrbovcu, pogubljen 30. IV. 1671. u Wiener-Neustadtu; ban Hrv. i Slav. 1665. do 1670. Žena mu: Katarina Frankopan-Tržačka † 16. XI. 1673. u štajerskom Gracu.

Ivan Antun, r. 1651., † 11. XI. 1703. u gradačkoj tamnici na Schlossbergu.

Jelena, r. 1463. † 18. II. 1703. Prvi joj muž: Franjo knez Rákoczy, a drugi; Mirko grof Tököly.

Judita Petronila, predstojnica samostana Klarisa u Zagrebu.

Zora Veronika, opatica u Celovcu.

*) **Kćeri Nikole Zrinskoga, junaka Sigetskoga**: *Jelena,* rodjena 11. II. 1546. Prvi joj muž: Ivan Orszag, a drugi: Stjepan Balaša. *Katarina,* r. 30. IV. 1548. Prvi joj muž: Franjo Thurzó, a drugi: Mirko Forgač. *Dorica,* r. 12. VI. 1550. Muž: joj Baltazar Bačan. *Uršula,* r. 21. VII. 1552. Prvi joj muž: grof Ivan Peren, a drugi: Nikola Banić (Banffy). *Barbara,* r. 17. V. 1554. Muž joj: Aleksandar Thurzó. *Margareta,* r. 10. VIII. 1555. Muž joj: Nikola Drugeth Homonay. *Ana,* r. 11. III. 1557., umrla neudata. *Magdalena,* r. 8. IX. 1561. Prvi joj muž: Stjepan Teleki, a drugi: grof Ivan Josip Turn.

podigne kaptol zagrebački g. 1544. tvrdju kod Siska (na ušću Kupe u Savu), a biskup zagrebački utvrdi grad Ivanić. Kranjskoj, Štajerskoj i Koruškoj nametne kralj t. zv. „turski porez“, kojim će za njihovu obranu uzdržavati pomoćnu vojsku u Hrvatskoj. — Početkom svibnja god. 1545. provali u Slavoniju 10.000 Turaka, koje su vodili: Ulamabeg iz Bosne i Malkočbeg iz Požege. Dolinom rijeke Lonje udare Turci prema Zagorju, spalivši uz put grad Dubravu. Kod Konjščine dočeka ih ban, komu se pridruže neki hrvatski velikaši i Juraj Wildenstein, zapovjednik kraljeve vojske na slavonskoj Krajini. Tu dodje 5. svibnja do bitke, u kojoj prijevarom pobijede Turci. Na povratku su Turci bez uspjeha pokušali zauzeti Križevac i Čazmu; ali zato oplijeniše i popališe mnoga sela u okolici njihovoj.[8] — Mjeseca lipnja g. 1545. opustoše Turci imanja opatije Topusko, te provale čak u Kranjsku. Vraćajući se preko Samobora, porobe Turci plodno Turopolje; no Hrvati im otmu dio plijena u okršaju kod Vagatovićeva broda. Turci su g. 1545. još dvaputa provalili u Slavoniju. Ulamabeg i Malkočbeg udare 20. kolovoza na Moslavinu i zapale taj grad Petra Erdeda. Htjeli su osvojiti i Čazmu, ali im sretno odolješe kanonici kaptola čazmanskoga. Nekoliko dana poslije toga opsjedahu Turci Keglevićevu tvrdju Ustilonja na ušću Lonje u Savu; ipak moradoše uzmaknuti, kada su doznali, da tvrdji dolazi u pomoć Juraj Wildenstein.[9]

Nikola Zrinski oženio se 17. lipnja 1543. u Ozlju sa kneginjom Katarinom iz porodice Frankopana Ozaljskih. Nikola je sa svojim šurjakom Stjepanom Frankopanom 1. veljače 1544. pred kaptolom zagrebačkim sklopio ugovor o medjusobnom nasljedstvu i o zajednici dobara. Tada je posjedovao 17 imanja, poimence: Zrinj, Gvozdansko, Pedalj, Krupu, Mutnicu, Jamnicu, Lješnicu, Kostajnicu, Komogovinu, Prekovrški, Medvedgrad, Lukavec, Božjakovinu, Vrbovec, Pakrac (samo po imenu), te „Novi na granici“ i „Novi u Kostajnici“. Po tome ugovoru donese Katarina knezu Zrinskomu za miraz 25 Frankopanovih gradova, medju tima: Ozalj, Dubovac, Ribnik, Novigrad, Ogulin, Plaški, Modruše, Jesenicu i Lukovdol, pa Trsat Bakar, Grobnik, Hreljin, Drivenik, Grižane, Bribir i Novi u Primorju.[10] Sreća bijaše za Hrvatsku, što je upravo u to doba imala toli bogatoga bana. Kralj naime nije mogao plaćati „bansku četu“ od 400 ljudi, te ju Zrinski morade uzdržavati o svome trošku. Tako se Ferdinand do g. 1546. zadužio Zrinskomu za 40.000 forinti, što bijaše u ono doba velika svota. Da namiri taj dug, a i na račun plaće za buduću službu banovu, dade kralj Zrinskomu 12. ožujka 1446. čitavo Medjumurje.[11] Još uvijek držao je Medjumurje bivši ban Petar Keglević, koji ne htjede poslušati nalog sabora od g. 1542. Zato je kralj povjerio Nikoli Zrinskomu, neka zauzme Čakovac i Štrigovo u Medjumurju, te Koprivnicu, Prodavić (Virje) i Gjurgjevac u Podravini. Koncem srpnja g. 1546. dodje Zrinski pred Čakovac

[8] Lopašić: Prilozi za poviest Hrvatske. („Starine“, knj. XVII. str. 191—194.)
[9] Ibidem, str. 195.—197.
[10] Ugovor je Kukuljević štampao u „Arkivu za jugosl. povjesnicu“, knj. III. str. 116.
[11] Mesič: „Život Nikole Zrinjskoga“, prilog br. 17.

te ga počne opsjedati. U gradu se nalazio Keglević, koji se junački branio do 2. rujna, kada morade grad predati Zrinskomu.[12] Keglevićevi sinovi predadoše na jesen g. 1546. banu Koprivnicu, Prodavić i Gjurgjevac, a kralj im 24. lipnja 1547. oprosti i vrati zaplijenjena očeva imanja: Bužin, Lobor, Kostel, Krapinu i Ustilonju. Nikola Zrinski bude 1. i 2. siječnja 1547. svečano uveden u posjed Medjumurja.

Borbe s Turcima trajahu takodjer god. 1546. i 1547. Istom 19. lipnja 1547. sklopi Ferdinand petgodišnji mir, po kome će sultanu turskomu plaćati godišnji „dar" (čitaj: danak) u iznosu od 30.000 dukata. Dok je trajao mir, spremahu se Hrvati za kasniji rat s Turcima. Tako je biskup zagrebački podigao tvrdje na svojim imanjima u Sv. Križu, Ivanić-kloštru i u Gracu kod Križevca, a pojačao utvrde u Hrastovici, Ivanić-gradu i u Zagrebu. Turci su tečajem svih 5 godina držali mir, ne provaljujući u Hrvatsku. Zato se sada počnu u Hrvatsku vraćati mnogi kmetovi, koji se prije od straha pred Turcima odseliše u Ugarsku. Neki Ugri nijesu toga dozvoljavali, zadržavajući hrvatske seljake na svojim imanjima. Protiv toga ustadoše Hrvati na saboru, koji se početkom god. 1550. sastao u Požunu. Tu je stvoren 72. članak o slobodnom povratku hrvatskih kmetova, što je 13. veljače 1550. potvrdio i sam kralj Ferdinand. Isti ovaj sabor zamolio je kralja, neka iz Španjolske dozove svoga sina Maksimilijana, da stalno boravi u Ugarskoj, kad je već kralj prisiljen, da većinom stanuje u Njemačkoj, gdje zamjenjuje svoga bolesnoga brata Karla.[13]

Istodobno trajale su u Hrvatskoj domaće smutnje. Još je živio Petar Keglević, koji nikako nije mogao banu oprostiti opsadu Čakovca. Nikola Zrinski tuži se 16. listopada 1549. kralju Ferdinandu, da je Keglević najmio dva čovjeka, koji će bana ubiti.[14] Protiv bana ustadoše g. 1548. takodjer seoski plemići Turopoljci, kojima je banov kaštelan Gašpar Držanić iz Lukavca pustošio posjede i pljačkao kuće. Turopoljci su Nikolu Zrinskoga 7. kolovoza 1549. tužili samome kralju Ferdinandu, dokazujući mu, da grad Lukavec pripada njima, jer su ga nekada oni podigli za svoju obranu. Ova je parnica potrajala 5 godina, a svršila se 12. studenoga 1553. u Brezovici, gdje se ban u dvorcu Ambroza Gregorijanca pomirio s Turopoljcima. Zrinski je Turopoljcima ustupio grad Lukavec i odrekao se svih daća, koje su mu plemići dosada morali davati; Turopoljci se pak odrekoše svake odštete za tolike progone, što ih podniješe od banovih činovnika.[15]

Zrinski je kao ban predvidjao, da bi nešto trebalo poduzeti za obranu Podravine, koja je otvorena provalama turskim. Banovim nastojanjem povjeri kralj 20. prosinca 1548. obranu Podravine svomu kapetanu Luki Sekelju, vlastelinu u štajerskom Ormužu. Sekelj će godimice dobivati 2000 rajnskih forinti u tu svrhu, da svoje čete drži u Koprivnici, Prodaviću i

[12] Barabás: Codex Zrinianus, sv. I. str. 68—70.
[13] Fraknói: „Monumenta comitialia", sv. II. str. 295 i 323.
[14] Barabás: Codex Zrinianus, sv. I. str. 109.
[15] Laszowski Emil: „Povjesni spomenici Turopolja", knj. III. str. 139.—332.

Gjurgjevcu; povrh toga mora on braniti takodjer Viroviticu i Grbonok (danas Kloštar).[16] To je zametak Krajine u Podravini. Kralj je Sekelju 11. lipnja 1550. doznačio 1500 for. za popravak tvrdja u Koprivnici, Prodaviću i Gjurgjevcu; kralj je 31. prosinca 1550. ponovno dao novaca za popravak ovih tvrdja.[17] To bijaše sreća za Podravinu, jer bi inače propala prigodom turske provale god. 1552. Čim je naime isteklo petgodišnje primirje s Ferdinandom, digne se Ulamabeg, komu je sultan g. 1550. povjerio upravu požeškoga sandžaka, te s ovećom vojskom 30. srpnja 1552. nenadano osvane pred Viroviticom. Ban bijaše u Čakovcu, odakle već 1. kolovoza javlja Tomi Nadaždiju: „Opći neprijatelj Turčin podsjeo je prošle subote tvrdju Viroviticu, na koju neprestano žestoko udara.“ U Virovitici bijaše posada od 50 haramija (t. j. vojnika u seljačkom odijelu); njihov zapovjednik Juraj Brodjanin zamoli pomoć od Luke Sekelja, koji se nalazio u Koprivnici. Sekelj odmah pošalje svoje čete, koje su vodili Ratko Malić i Petar Besedić. Ipak je ova pomoć stigla prekasno, jer se posada u Virovitici predala već 2. kolovoza, čim su Turci počeli na tvrdju pucati iz topova, koje namjestiše u franjevačkom samostanu pred tvrdjom. Od straha pred Turcima ostavi malena posada kaštel Grbonog (Kloštar kod Pitomače). Sekelj ode iz Koprivnice u Varaždin, odakle 4. kolovoza piše Tomi Nadaždiju: „Bjegunci, koji su iz onoga boja ovamo utekli, govore, da će Ulamabeg za kratko vrijeme podsjesti i zauzeti Koprivnicu, što neka Bog odvrati.“ Isti Sekelj 6. kolovoza javlja: „Turčin je spalio Grbonog, te sada opsjeda tvrdju Prodavić, odakle — kao i iz Gjurgjevca — veći dio bijednih ljudi pobježe preko Drave. Radi toga prevladao je Koprivničancima i Varaždincima tolik strah, da ne bi (kod kuće) ostala ni petina njih, ako mi ne bi bili ovdje. Odlučili smo, da ćemo braniti tvrdju i varoš Koprivnicu, ako na njihovu obranu budemo mogli sklonuti haramije i druge neplaćene ljude, koje smo uzeli pod uvjetom, da im dajemo plaću. Kažu, da Turčin sa sobom vodi brojne lumbarde (topove).“ Zrinski je medjutim iz Čakovca poletio u Rakovec, da sabere svoju bansku četu za obranu Podravine. To mu nije uspjelo, te 6. kolovoza piše Nadaždiju: „Malobrojne konjanike svoje morao sam po kraljevoj odredbi smjestiti i raštrkati po Hrvatskoj tako na daleko i široko, da sve do danas nijesu mogli doći k nama; koji su pak pod zapovjedništvom Luke Sekelja, njihov je veći dio smješten u pogranične tvrdje: Gjurgjevac, Koprivnicu i Prodavić, te se tako ni oni ne mogu brzo sjediniti; neprijatelj je daleko jači od nas, te sada — iza spalenja Grbonoga — opsjeda Prodavić.“ Ne mogavši zauzeti Prodavić, udari Ulamabeg na Gjurgjevac. O tomu javlja 8. kolovoza Sekelj: „Turci su s velikim jurišem udarili na varoš Gjurgjevac; juriš je trajao gotovo 6 sati, ali se posada hrabro držala, te su medju Turcima poginule neke age i vojvode. Poslije toli uzalud obavljenog posla i napora zaputiše se Turci odanle prema sv. Dominiku

[16] Horvat dr. Rudolf: „Prilozi za povijest Podravine.“ („Vjesnik arkiva“, XV. str. 18.)
[17] Ibidem, str. 24. i 25.

(danas Domanjkuš kod Bjelovara), odakle će — kako nam pripovijeda pribjeg, koji je sada došao — poći zauzimati Dubravu, Čazmu, Ivanić, Sisak i Kostajnicu.[18]

Istodobno, dok je Ulamabeg četovao u Podravini, provalio je mladi Petar Erdedi, sin istoimenoga velikaša u tursku Posavinu. Erdedu se pridružio Juraj Frankopan Slunjski i kaptolski kapetan u Sisku; provodičem pako služio mu je Marko Tomasović. Na ladjama spusti se Erdedi do (Stare) Gradiške na Savi, te spali ovu tursku tvrdju i varoš. Na povratku udari Erdedi na Kraljevu Veliku, te ju razvali i vrati se kući s mnogo plijena (ljudi, konja i goveda). No malo iza toga pogibe Juraj Frankopan, koga udari strijela pred vratima grada Steničnjaka.[19]

Čini se, da je upravo ova vojna Petra Erdeda sklonula Ulamabega na uzmak iz Podravine. Svakako se ta vojna zbila početkom mjeseca kolovoza, kad Zrinski već 6. kolovoza 1552. znade za pad Kraljeve Velike. Ulama je zaista iz Podravine došao pod Čazmu, gdje se nalazila mala posada (20 ljudi); ova se odmah predade Turcima, dočim su kanonici za vremena utekli u Zagreb, ponijevši sa sobom i arkiv kaptola čazmanskoga. Od straha pred Turcima pobjegoše takodjer biskupovi vojnici iz Dubrave, razvalivši prije toga tvrdju. Istodobno propade i Keglevićeva tvrdja Ustilonja; ne zna se, da li ju razvališe Turci ili kršćani. Poslije svega toga vratio se Ulamabeg u Požegu.[20]

Na jesen g. 1552. složio se Ulamabeg sa bosanskim pašom i s Malkočbegom iz Livna, te odluče, da će zauzeti Varaždin. Nečuvenom brzinom probije se 6000 Turaka mimo Koprivnice, te osvane na varaždinskom polju. Turci se 3. listopada utabore u Biškupcu tik Varaždina, odakle podjoše četovati prema štajerskoj granici. Zrinski se upravo nalazio u Križevcu, kad li mu dodje nenadana vijest, da Turci idu na Varaždin. Sa svojih 700 konjanika poleti ban iz Križevca prema Varaždinu, kamo stiže prije njih, te se zakloni u Maruševcu, vrebajući na Turke. Ne znajući za banov dolazak, podje odjel Turaka prema Vinici i Zavračju, da pali i plijeni. Zrinski udari iz svoje zasjede na Turke, te ih pobije i natjera u bijeg; tom prigodom oslobodi ban mnogo kršćanskoga roblja, a uhvati mnoge Turke. Medjutim je na varaždinsko polje sa svojim konjanicima dohrlio i Luka Sekelj, koji se prije toga nalazio u Gjurgjevcu, gdje je pregledavao podravske čete. Zrinski i Sekelj zajednički udare na Turke i otjeraju ih iz varaždinskoga polja; tom prigodom pade Džafer, sin Ulamabega, a ubio ga je Ivan Margitić, časnik u banovoj četi.[21]

Čim su Turci zauzeli Čazmu, odmah urediše ondje poseban „sandžak“ (oblast), pod koji spadahu sva mjesta uz rijeku Čazmu, Ilovu i Pakru. Zapovjednik sandžaka čazmanskoga imao je stalnu vojsku (1400 konjanika i pješaka), s kojom je provaljivao u susjednu Hrvatsku. Zrinski javlja kralju

[18] Barabás: Codex Zrinianus, sv. I. str. 163—167.
[19] Isthuanffi: Historia hungarica, str. 230. i 231.
[2] Barabás: Codex Zrinianus, sv. I. str. 169.—172.
[21] Isthuanffi, str. 230. Barabás: Codex Zrinianus, sv. I. str. 177—186.

Ferdinandu 13. listopada 1552. iz Rakovca, da iz Čazme „ne prestaju skrovite provale turskih konjanika i haračlija u ove krajeve". Ako se taj grad odmah ne otme Turcima, propast će još ove jeseni ili najkasnije naredne zime kukavni ostanci ove kraljevine . . . Narod je uslijed ovih neprestanih provala već zastrašen i zdvojan". Zato Zrinski moli kralja, neka pošalje „dostojnu vojsku", s kojom bi se Čazma predobila.[22] Isto tako tražili su od kralja pomoći kaptol zagrebački i Juraj od Herešinca, upravitelj biskupije zagrebačke. Kaptol je naime g. 1552. podigao tvrdju Sokol i kulu Čuntić na svome imanju kod Hrastovice, gdje je već otprije imao tri tvrdje: Petrinju (danas Jabukovac), te Gornji i Dolnji Gradac. Kaptol moli kralja, neka na svoj trošak uzdržaje barem 100 vojnika u tvrdji Sisku, koja ima veliku važnost za obranu Hrvatske, otkako je propala tvrdja Ustilonja. Zagrebačka biskupija ima takodjer previše troškova za svojih 5 tvrdja (Hrastovica, Sveti Križ, Ivanić-grad, Ivanić-Kloštar i Gradec kod Križevca) dočim je posve razvaljena tvrdja i varoš u Dubravi.[23]

Pošto je kralj Ferdinand još uvijek oklijevao, da nešto učini za obranu Hrvatske, zamolio je Nikola Zrinski početkom studenoga 1552., neka ga r i j e š i banske službe.[24] Tekar sada uvidio je Ferdinand, da Hrvatskoj m o r a pomoći. Podjedno se zgodno dosjetio, kako ipak ne će na njega pasti troškovi za obranu Hrvatske od provala turskih. Kralj je naime početkom g. 1553. došao u štajerski Gradac, pa ondje uvjerio zastupnike vojvodina Štajerske, Koruške i Kranjske, da je u njihovom interesu, ako se u preostáloj Hrvatskoj i Slavoniji uredi Krajina, jer tada ne će Turci moći provaljivati u Kranjsku, Koruśku i Štajersku. Na trošak ovih zemalja uzdržavat će se odsada u Hrvatskoj i Slavoniji stalna vojska, i to 200 oklopnika (arkibuzira), 2000 lako oboružanih konjanika, 1000 haramija (u seljačkom odijelu) i 1000 „njemačkih" slugu (t. j. plaćenih vojnika u njemačkoj uniformi). Vrhovnim kapetanom cijele Krajine bude imenovan štajerski zemaljski kapetan Ivan Ungnad; njemu će biti podredjen senjski kapetan Ivan Lenković, koji preuzimlje brigu za Uskoke, Bihać i Senj.[25] — Zrinski je kod kralja izradio i povećanje banske čete. Počevši od g. 1553. brojit će banska četa ljeti (od 1. ožujka do 31. kolovoza) 600 konjanika i 400 pješaka, a zimi polovicu od toga. Ban će od toga uza se imati samo 300 konjanika, s kojimn će obilaziti po zemlji. Druge vojnike nastanit će ban po svojim gradovima, poimence 100 pješaka u Kostajnici, 50 pješaka u Prekovršком, 50 pješaka u Novigradu (danas Novi) na Uni, 100 konjanika i 100 pješaka u Vrbovcu, a 200 konjanika i 100 pješaka u Rakovcu i Božjakovini.[26]

Tako je Hrvatska zaslugom Zrinskoga konačno dobila znatnu silu za suzbijanje provala turskih. Ove su provale g. 1553. posve izostale, jer je sultan Sulejman ratovao s Perzijom; u tome ratu poginuo je i Ulamabeg.[27] Mjesto

[22] Barabás: Codex Zrinianus, sv. I. str. 186 i 187.
[23] Lopašić: Spomenici hrvatske Krajine, knj. III. str. 416—420.
[24] Barabás: Codex Zrinianus, sv. I. str. 196—198.
[25] Lopašić: Spomenici hrvatske Krajine, knj. III. str. 416—420.
[26] Lopašić: Prilozi za poviest Hrvatske („Starine," knj. XVII. str. 212.)
[27] Barabás: Codex Zrinianus, sv. II. str. 669.

od Turaka trpjela je Hrvatska od strašne kuge, koja je u listopadu g. 1553. nemilo harala u okolici zagrebačkoj, a mjeseca lipnja g. 1554. u Križevcima, Vrbovcu, Gracu i u Sv. Petru, te u Medjimurju.[28] Kralj je nastojao, da s Turcima sklopi mir; ali pregovori se razbiše radi Erdelja, gdje je g. 1555. konačno prevladao sultanov štićenik Ivan Sigismund Zapolja. Nove borbe s Turcima započeše u svibnju g. 1556. Turci su počinili velike štete u selima oko Ivanića i Vrbovca; podjedno su opustošili okolicu Topuskoga, te imanja kneza Franje Frankopana Slunjskoga na rijeci Kupi. Tom prigodom odvedoše Turci u ropstvo mnogo Hrvata.[29]

Budimski beglerbeg Alipaša dodje 11. lipnja 1556. pred S i g e t i počne opsijedati ovu tvrdju, koju je branio kapetan Marko Stančić Horvat. Ovaj znameniti junak hrvatski sretno se održao do 31. srpnja, kad je Alipaša morao napustiti opsadu Sigeta, izgubivši 10.000 vojnika.[30]

Ban Nikola Zrinski mnogo se brinuo za sudbinu Sigeta. On je dapače sudjelovao u vojni, koja je 19. srpnja 1556. poduzeta na nedaleku tvrdju Bobovac, da se time Alipaša odvrati od Sigeta.[31] Tako nije Zrinski dospio, da istodobno zaštiti Hrvatsku na drugoj strani. Bosanski paša udari na K o s t a j n i c u, gdje je carskoj posadi zapovijedao kaštelan Pankracije Lusthaler. Podmićen od Turaka (sa 2000 dukata) predade Lusthaler 23. srpnja 1556. tvrdju kostajničku. Probivši tako hrvatsku obrambenu crtu na rijeci Uni, provališe Turci u one krajeve izmedju Une i Kupe (današnja »Banovina«), koji bijahu dotle poštedjeni. Tamo su Turci nesmiljeno popalili hrvatska sela, opustošili polja i vinograde, poubijali muškarce, a do 46.000 ljudi, žena i djece odveli u ropstvo.[32] Jaka turska vojska prešla je dapače i preko rijeke Kupe, te je na Bartolovo (24. kolovoza) 1556. ognjem i mačem strahovala po Turopolju.[33] Neki su Turci tom prigodom doprli i preko Save do zidina grada Zagreba, gdje je u magli na Turke nabasao grof Petar Erdedi, komu ubiše desetak ljudi.[34]

71. Ban Petar Erdedi. Pad Kostajnice tako je ozlovoljio Nikolu Zrinskoga, da se odrekao banske časti. O tomu javlja Zrinski 21. kolovoza 1556. palatinu Nadaždiju: »Ja sam se zbilja odrekao banske časti i kralj me je nje milostivo riješio, samo je tražio, neka bansko ime i naslov zadržim najdulje do Božića, da bi kralj za to vrijeme mogao naći koju zgodnu osobu.«[1] Naskoro je sam Zrinski našao zgodnoga kandidata za bansku čast. To bijaše Petar E r d e d i, sin onoga Petra Erdeda, koji je umro g. 1543. u Mlecima. Zrinski je svoga sina Jurja 28. kolovoza 1556.

[28] Barabás: »Codex Zrinianus«, svezak I., str. 218. i 239.
[29] Ibidem, str 346.
[30] Barabás: »Codex Zrinianus«, svezak I., str. 367. i 398.
[31] Ibidem, str. 387.—391., te svezak II., str. 327.—339.
[32] Tomašić: Kronika (»Arkiv« knji. IX.), str. 30. Vramec: Kronika, str. 60.
[33] Laszowski: »Povjesni spomenici plem. općine Turopolje«, knji. III., str. 389.
[34] Barabás: »Codex Zrinianus«, svezak I., str. 465. i 466.

[1] Barabás: Codex Zrinianus, svezak I., str. 494.

zaručio s Erdedovom kćerkom Anom. Podjedno je Zrinski svoja imanja Rakovec i Medvedgrad zamijenio s Erdedovim posjedima u Ugarskoj: Erdedi pak dade Medvedgrad 14. veljače 1557. literatu Ambrozu Gregorijancu u zamjenu za neke zemlje kod Rakovca.[2] Zrinski je kralju bez dvojbe za svoga nasljednika preporučio Petra Erdeda kao budućega rodjaka svoga. O tomu je radio kod kraljevića Maksimilijana, koji je faktično kod nas vladao, otkako je kralj Ferdinand g. 1556. naslijedio svoga brata Karla na carskom prijestolju u Njemačkoj. Ferdinand je još 1. lipnja 1543. načinio oporuku, kojom je svome sinu Maksimilijanu namijenio prijestolje u Hrvatskoj, Ugarskoj i Češkoj. Maksimilijana je i češki sabor g. 1549. primio za kralja svoga; zato se on već pisao »kralj češki.« Iz Čakovca javlja Zrinski 27. prosinca 1556. palatinu Nadaždiju: »Već sam posve riješen banske službe, jer je prejasni kralj Maksimilijan točno ugovorio s Erdedom uvjete za preuzeće ove časti; imat će plaću za 600 konjanika i 400 pješaka. Bog ga uzvisio još više, da bude pomoćnik i zaštitnik za obranu bijedne domovine i svijeta kršćanskoga.«[3]

Novi ban bijaše prviput oženjen s Margaretom, kćerkom Ivana Taha, a drugiput sa Barbarom, kćerkom Ivana Alapića. Prema tomu bijaše on u srodstvu s uglednim i moćnim obiteljima hrvatskim. Sam pak Erdedi imao je u Hrvatskoj znatne posjede: Jastrebarsko, Okić i Lipovac u zagrebačkoj, Cesargrad u varaždinskoj, te Moslavinu, Jelengrad, Plovdin, Dijanovec i Kutinu u križevačkoj županiji. Turci su mu doduše g. 1545. ugrabili Moslavinu, ali je zato Erdedi stekao Rakovec. Za bana hrvatskoga dade se Erdedi inštalirati na saboru, koji se 7. ožujka 1557. sastao u Zagrebu. Ovaj sabor stvorio je važne zaključke za obranu domovine. Kmetovi će morati utvrdjivati tvrdju i varoš Koprivnicu, varoši Ivanić i Križevci, pa tvrdje: Sv. Ivan Žabno, Gradec, Sisak, Zrinj, Prekovrški, Blinju, Drežnik, Tržac, Modruše i Slunj. Sami vlasnici imaju se pobrinuti, da bolje utvrde Veliki Kalnik, Božjakovinu, Hrastovicu, Gradac, Raven, Kostanjevec i Rasinju. Kralja pak moli sabor, neka se »poskrbi za svoj kraljevski grad Zagreb, koji je metropola ovih kraljevina«. Sabor je odredio, da svako ognjište mora platiti 1 for. kao ratnu daću (subsidium), koja ide kralju; za druge pak potrebe domovine platit će svako ognjište po 12 denara kao »dimnicu« u zemaljsku blagajnu.[4]

Isprvice je Petar Erdedi pobolijevao, a bolest njegovu upotrijebiše Turci. Sa 4000 Turaka krene mladi Ferhad beg dolinom Lonje prema Zagorju. Kod Sv. Helene blizu Rakovca dočekao je Turke 19. kolovoza 1557. Ivan Lenković, junački vrhovni zapovjednik Krajine. Lenkoviću se pridruže Ivan Alapić i Lad. Kerečenj. Tisuću konjanika i pješaka hrvatskih udari na Turke uz poklik: »U ime božje!« i hametom ih potuče.

[2] Mesić: Život Nikole Zrinskoga, prilozi 33—35.
[3] Barabás: Codex Zrinianus, sv. I., str. 433.—435.
[4] Fraknói: Monumenta comitialia, sv. IV., str. 623.—632.

Rodoslovlje obitelji Erdedi.

Franjo Bakolcz de Erdewd, spominje se g. 1459.

Nikola, spominje se g. 1489.

Toma, nadbiskup ostrogonski i kardinal. Umro 15. VI. 1521.

Valentin, spominje se g 1442.-1489.

Ivan, spominje se g. 1459., a g. 1489. bijaše već mrtav.

Petar, spominje se g. 1489. Umro g. 1543. u Mlecima. Prva mu žena: Sara Banfy, a druga: Dora Puhaim.

Pavao, spominje se g. 1489.

Petar, ban hrvatski g. 1557.—1567., postaje g. 1565. grofom, umro 26. IV. 1567. Prva mu žena: Margareta Tahi, a druga: Barbara Alapić.

Ana. Prvi joj muž: Stjepan Držić, a drugi: Stjepan Ilješhazi.

Margareta, spominje se g. 1565.

Toma, ban hrvatski g. 1584. do 1595. i 1608.—1614. Umro 17. I. 1624. Žena mu: Ana Marija Ungnad.

Petar † 1613. Žena mu: Suzana Stubenberg.

Sigismund, ban hrvatski god. 1627.-1639. Rodjen g. 1596., umro 23. III. 1639. Žena mu: Ana Marija Keglević.

Krsto, umro 1621. Žena mu: Barbara Thurzo.

Braća i sestre:
Ivan, biskup jegarski, † 1626.
Stjepan, biskup srijemski.
Julijana, umrla u 10. g.
Ana. Muž joj: Melkior Alagy.
Suzana. Muž joj: Gjuro Thurzo.
Elizabeta. Prvi joj muž: Nikola Drašković, a drugi: Josip Moškon.

Vuk † 1645. Žena mu: Barbara Turoci.

Nikola umro 7. lipnja 1693. ban hrvatski 1680.—1693. Prva žena: Julija Draškoviću, a druga: Izabela Gallenberg.

Gjuro, tavernik g. 1662. Žena mu: Elizabeta Rakoczy.

Mirko.

Gabrijel † 1660.

Elizabeta. Muž joj: Franjo Keglević.

Aleksandar † 1715.

Aleksandar

Nikola, rodj. g. 1691., umro 13. VII. 1706. u Grazu.

Ladislav † 1751. Žena mu: Ana Marija Ilješhazi.

Ljudevit, † 1748.

Nikola † 1757.

Aleksandar † 1793.

Ivan, ban hrvatski 1790.—1806., rodjen 14. V. 1733., umro 20. III. 1806. Žena mu: Ana Szecheny.

Karlo † 1772.

Ferhad beo izgubi sav plijen i polovicu konjanika svojih.[5] Ovom pobjedom silno se proslavio Ivan Lenković. Njegova je obitelj porijeklom iz Like, odakle se koncem 15. vijeka preselila u Kranjsku. Lenković se prvput istaknuo g. 1529., kada su Turci opsjedali Beč. Po Kružićevoj smrti postade Lenković senjskim kapetanom, te je kao takav g. 1551. do 1554. podigao Nehajgrad za obranu Senja. Istodobno sagradio je na rijeci Kupi grad Podbrežje (Freithurn) za obranu Kranjske. Iste godine 1557. razbio je 19. kolovoza koprivnički kapetan Krsto barun Ungnad virovitičke Turke, koji su na četovanju svome doprli do Koprivnice.[6]

Najljuće se u Hrvatskoj ratovalo g. 1558. Mjeseca veljače opsjedahu Turci bez uspjeha Keglevićev grad Blinju. Sredinom travnja navališe na Hrastovicu; no Hrastovici dodju u pomoć: ban Erdedi i general Lenković, koji složno potuku Turke. Jednako nastradaše bosanski Turci, koji

[5] Tomašić: Kronika u »Arkivu«, IX 31. Vramec: Kronika, str. 60. Isthuanffi: Historia hungarica, str. 250. Lopašić: Prilozi za poviest Hrvatske, str. 221.

[6] Lopašić: Prilozi za poviest Hrvatske (»Starine«, knj. XVII., str. 221.).

su u kolovozu pustošili oko Cazina, Bužima i Ostrošca, te oko Hrastovice i Gora. No zato su Turci 29. i 30. rujna vod vodstvom Malkoč-bega bez zapreke poharali okolicu Topuskoga i Steničnjaka, te se preko Perne, Krstinje, Kladuše i Vranograča vratili u Bosnu. Turaka bijaše 6 do 10 tisuća, jer se Malkoč-begu pridružio i Ferhad beg i turski ćehaje iz Požege, Livna i Mostara. Malkoč beg zauze 1. studenoga 1558. Zrinski grad Lišnicu na lijevoj, a 3. studenoga gradove Otok i Bušević na desnoj obali Une. Lenković je još istoga mjeseca preoteo Turcima grad Bušević. Iz Slavonije dopru Turci u noći od 29. studenoga do Koprivnice i zapale predgradje. Kad je krajiški podzapovjednik Vid Halek s kapetanima Krstom Ungnadom i Jakovom Sekeljem iz tvrdje izveo posadu, uzmaknu Turci do Gjurgjevca. Ovdje dodje do bitke, u kojoj budu Turci pobijedjeni i razbijeni, a kršćansko roblje oslobodjeno.[7] — Odsada se Turci bojahu, da ne bi njihova tvrdja Čazma pala u kršćanske ruke; zato ju Malkoč beg dade u travnju g. 1559. razoriti, a sijelo sandžaka premjestiti u Pakrac.

U Zagrebu se 3. ožujka 1560. sastao sabor Hrvatske i Slavonije, komu i opet bijaše glavna briga, da udesi sve, što je potrebno za obranu domovine. Najviše se raspravljalo o pojačanju tvrdje koprivničke. Staleži odrediše takodjer, da kmetovi moraju urediti, odnosno popraviti tvrdje: Cirkvenu, Sisak, Hrastovicu, Ogulin, Sračicu, Bojnu i Hresno. Da vojska bude za slučaj rata imala dosta živeža, zaključio je sabor, da svako ognjište mora u tu svrhu doprinijeti po jednu četvrtinku pšenice i prose, a živež čuvat će se u Koprivnici, Križevcima, Zagrebu, Topuskom i Cetinu. Kralj je poručio, neka se poruše tvrdje: Zrinj, Prekovrški, Pedalj, Bušević i Slunj, da ne padnu Turcima u ruke; no staleži ne privoliše na to, jer da su ovi gradovi zgodni za suzbijanje Turaka, samo neka kralj stavi posade u njih. Naprotiv je sabor odredio, neka ban Erdedi i general Lenković razvale samostane, koji se nalaze uz grad Križevac i uz varoš Hrastovicu, jer bi se Turci za slučaj navale mogli s njima poslužiti, kao god. 1552. sa samostanskom zgradom kod Virovitice. Još je sabor izdao odredbe, kako će se Turcima zapriječiti prijelaz preko Kupe, Gline i Korane; točno je podijelio, tko će čuvati brodove na ovim rijekama.[8] — Hrvatska je i god. 1560. mnogo trpjela od provala turskih. Lenkoviću podje za rukom, te je u ožujku razbio dvije turske čete, koje su četovale oko Vranograča i Slunja. Tom prigodom odlikovao se mladi knez Franjo Frankopan Slunjski. No zato je 6. lipnja postradalo Zrinsko trgovište Novigrad (danas Todorovo) kod Vranograča, kojom prigodom pogibe do 1000 Hrvata. Ove je Turke vodio Šafer beg, sin Malkočev. Njega je skoro stigla kazna, jer je kod Popovca (blizu Čazme) izgubio

[7] Barabás: Codex Zrinianus, sv. I., str. 495.—500. Tomašić: Kronika u »Arkivu«, IX. 31. Lopašić: Prilozi. (»Starine«, XVII., str. 222.—231. i XIX., str. 1.—4.)
[8] Fraknói: Monumenta comitialia, sv. IV., str. 633.—652.

život, kada u rujnu g. 1560. htjede sa 2000 konjanika udariti na Križevce.[9] Turski ćehaja iz Jajca došao je početkom listopada sa 2000 Turaka pred Dolnju Kladušu, odakle je prijetio Cetinu i Hojšiću. Turci su robili, dok nije k Petrovoj gori prišao krajiški kapetan Herbart Auersperg, komu se pridružiše Frankopan Slunjski i Frankopan Tržački. — Turci su četovali takodjer godine 1561. i 1562. Tako 8. listopada 1561. prijedjoše ispod Hrastovice preko rijeke Kupe, gdje su palili i plijenili, ali ih kmetovi hrvatski nemilo pobiše i u Kupu zatjeraše. Mjeseca lipnja g. 1562. robili su Turci najprije Frankopanova sela pod Kladušom, a kasnije sela oko Bovića, koja pripadahu opatiji u Topuskom. Istodobno pustošili su Turci takodjer u Podravini oko Ludbrega.[10] Ali ne mirovahu ni Hrvati. Mjeseca ožujka god. 1562. provali ban Erdedi s koprivničkim kapetanom Gašparom Rabom u tursku Podravinu. Potukavši Turke kod Slatine, zapali taj grad i 1000 vlaških kuća oko Vočina, Slatine i Mikleuša, odakle su Vlasi često u hrvatsku Podravinu provaljivali i veliku joj štetu nanosili. Sporazumno s Erdedom provalio je istodobno (25. ožujka 1562.) iz južne Ugarske u tursku Podravinu takodjer Nikola Zrinski, koji je iza smrti Marka Stančića Horvata g. 1561. postao kapetanom grada Sigeta. Turci su naime naumili, da na rijeci Dravi podignu tvrdje u Sv. Gjurgju i u Moslavini. odakle će lakše udarati na Siget. Ovaj posao preuzeo je Arslan beg, zapovjednik sandžaka u Požegi; on je uza se imao 3000 vojnika, te mnogo Vlaha i seljaka, koji su dovozili gradju. Zrinski je kod Moslavine 26. ožujka raspršio tursku vojsku, te Arslan bega potisnuo prema Valpovu do Sv. Gjurgja, otevši mu dvije zastave i sve topove. Razvalivši još utvrde kod Moslavine i spalivši drvenu gradju, vratio se Zrinski u Siget, odakle je 31. ožujka uspjeh svoga četovanja javio kraljeviću Maksimilijanu. Tri mjeseca iza toga dodje u tursku Podravinu mostarski sandžak Malkoč beg s velikom vojskom, u kojoj bijahu takodjer Arslan beg i Ferhat beg, pa dade utvrditi Moslavinu.[11]

Ferdinand je 1. lipnja 1562. od sultana Sulejmana izmolio osamgodišnji mir, obećavši Turskoj godišnji danak od 30.000 dukata. Žalibože nije hrvatski narod trpio samo od Turaka, nego i od onih, koji bi ga morali štititi. Krajiška vojska nije od Kranjske, Štajerske i Koruške redovito dobivala pogodjenu plaću za svoje uzdržavanje, te su vojnici od nužde otimali Hrvatima sve, što im je trebalo za život. Protiv toga digoše svoj glas Hrvati, koji se 15. svibnja 1562. sastadoše na saboru u Zagrebu. Staleži sastave spis, u kome se izjadaše ovako: »Toli medju bijednim kmetovima koli medju plemićima čuje se vika i jauk i najveća tužba, što ih čete g. generalnoga kapetana, zvane janjičari, tako u kućama i plemićkim dvorcima, kao u vinogradima i klijetima i livadama najteže smetaju, pli-

[9] Lopašić: Prilozi za poviest Hrvatske (»Starine« XIX., str. 5—16.) Tomašić: Kronika u »Arkivu«, IX. str. 32. Barabás: Codex Zrinianus, sv. I., str. 547.—549.

[10] Tomašić: Kronika, str. 32. Lopašić: Prilozi u »Starinama«, XIX., str. 26.

[11] Barabás: Codex, sv. I., str. 597. Lopašić: Prilozi u »Starinama«, XIX., str. 26.

jene, tuku i sprečavaju, te od ovih bijednika, koji i onako svaki sat strijepe od straha turskoga, sve bez plaće otimaju toli živež, koli odijelo i druge pokretne stvari.« Ipak isti ovaj sabor zaključuje, da će krajiškoj vojsci besplatno dati priličnu količinu hrane, te poimence nabraja, koliko mora doprinijeti koji velikaš i plemić u Hrvatskoj. Još je sabor odredio besplatne radnike i podvoz za pribavu gradje k utvrdama u Koprivnici, Gjurgjevcu, Topolovcu (kod Koprivnice), Bihaću, Brestu, Hrastovici, Letovaniću i Pokuplju.[12]

Pod starije svoje dane nastojao je kralj Ferdinand, da svojim potomcima osigura sva prijestolja, što ih je tečajem vremena stekao. Zato dade 20. rujna 1562. svoga sina Maksimilijana u Pragu kruniti za kralja češkoga. »Zlatnom bulom« od g. 1356. bilo je u Njemačkoj odredjeno, da se novi kralj ima birati za 3 mjeseca iza smrti predšasnika svoga; ipak je Ferdinandu pošlo za rukom sklonuti Nijemce, da mu sina Maksimilijana već u studenomu g. 1562. izaberu i okrune za kralja njemačkoga. Ferdinand je već od g. 1561. radio o tomu, da njegov sin bude okrunjen za kralja ugarsko-hrvatskoga. Napokon je 6. lipnja g. 1563. pozvao Ugre i Hrvate, neka 20. kolovoza 1563. dodju na krunidbeni sabor u Požun. Ovamo dodjoše hrvatski velikaši (Zrinski, Frankopani, Alapići, Tahi i Keglevići) uz brojne plemiće pod vodstvom bana Petra Erdeda. Sa sobom dovedoše svoje banderije; najljepši je bio banderij Nikole Zrinskoga, koji je brojio 168 konjanika. U Požun je 31. kolovoza došao kraljević Maksimilijan sa svojom obitelju, a 1. rujna dodje i kralj Ferdinand. Sabor je Maksimilijana »imenovao« kraljem, te ga 8. rujna okrunio u stolnoj crkvi; i Maksimilijanova žena Marija bude 9. rujna okrunjena za kraljicu ugarsko- hrvatsku. U krunidbenoj povorci nosio je Ladislav Banić hrvatsku, Stjepan Dobo slavonsku, Juraj Zrinski dalmatinsku, a Nikola Frankopan Tržački bosansku zastavu. Premda je 2. lipnja 1562. umro palatin Tomo Nadaždi, ipak ne htjede kralj Ferdinand dati birati novoga palatina, već imenuje »zamjenika palatina« za vršenje sudačke vlasti i dva vrhovna zemaljska kapetana za vojnički dio palatinske vlasti; kraljevim pak namjesnikom za Ugarsku postade ostrogonski nadbiskup Nikola Olah.[13]

Početkom g. 1564. obolio je car i kralj Ferdinand I., a 25. srpnja 1564. stiže ga smrt. Premda slabašnoga tijela, ipak je Ferdinand dočekao 61. godinu. To je polučio velikom umjerenošću u jelu i pilu, tjelesnim vježbama (lov, turniri, jahanje), te solidnim životom svojim. Ferdinand nije bio lijep, jer mu blijedo i mršavo lice nagrdjivahu: veliki nos, izbočena brada i debele dolnje usnice; no zato bijaše naobražen čovjek, koji se zauzimao za umjetnost i znanost, a govorio je 5 jezika (španjolski latinski, njemački, francuski i talijanski). Ferdinand bijaše odan svojoj ženi Ani,

[12] Fraknói: Monumenta comitialia, sv. IV., str. 653.—666.
[13] Isthuanffi: Historia hungarica, str. 277. i 278

koja mu je rodila 15 djece; kad je Ana umrla (27. siječnja 1547.), pustio je Ferdinand rasti bradu i ne htjede se drugiput ženiti. Općenito se znalo, da je Ferdinand veoma pobožan. Kad je 10. studenoga 1549. umro papa Pavao III., govorilo se, da kralj Ferdinand želi postati papom.[14] — Nikada nije kralj Ferdinand imao dosta novaca, dočim se njegovi savjetnici većinom obogatiše. Radi oskudice novaca nije Ferdinand mogao Hrvatsku zaštititi od provala turskih. Mnogo je smetalo, što Ferdinand nije bio nikakav vojskovodja, te su ga Hrvati uzalud molili, da osobno ide u rat na Turke. Neugodno se Hrvata doimalo i to, što se kralj okruživao samim Nijemcima, koji su bili gotovo jedini članovi »dvorskoga vijeća« (Hofrat) i g. 1556. osnovanoga »dvorskoga ratnoga vijeća« (Hofkriegsrat). Ovo je ratno vijeće upravljalo svim vojničkim poslovima, dočim su državne financije bile povjerene »dvorskoj komori« (Hofkammer), a državna uprava i vanjska politika »tajnomu dvorskomu vijeću« (Geheimer Hofrat). Pošto su sve oblasti bile u Beču, počeli su Hrvati pomalo Beč smatrati glavnim gradom; isto bijaše i s Ugrima, osobito iza g. 1541., kada je Budim došao u tursku vlast. Premda je i nadalje postojala »kr. ugarska kancelarija«, ipak je sve veću vrijednost dobivala »dvorska kancelarija«, koja je otpremala odluke i naloge kralja Ferdinanda. Pomoću svih ovih »središnjih oblasti« u Beču počeo je kralj Ferdinand provoditi t. zv. »realnu uniju«. Ferdinandovu nastojanju pomagahu jadne prilike, u koje su dospjele Ugarska i Hrvatska povodom neprestanih provala turskih.[15]

spjele Ugarska i Hrvatska povodom neprestanih provala turskih.[15]

www.crohis.com

X. KRALJEVI MAKSIMILIJAN I RUDOLF.

72. Prve godine vladanja kralja Maksimilijana. Oporukom od 25. veljače 1554. razdijelio je kralj Ferdinand svoje »nasljedne zemlje« u troje. Gornju i Dolnju Austriju ostavio je najstarijemu sinu Maksimiliianu, koji će ga naslijediti na njemačkom, ugarskom, hrvatskom i češkom prijestolju: Tirol i t. zv. prednjo-austrijske zemlje (u Elzasu i u Švapskoj) dobije srednji sin Ferdinand, dočim je najmladjega sina Karla zapala Štajerska, Koruška, Kranjska, Istra, Gorica i Trst Tako se austrijska loza habsburške dinastije raspala u tri grane: austrijsku, tirolsku i štajersku. — Novi car i kralj Maksimilijan II. rodio se 1. kolovoza 1527 u Beču: navršio je upravo dakle 37 godina, kada ga je zapalo vladanje. Maksimilijan se još 13. rujna 1548. oženio s Marijom, kćerkom Karla V., cara njemačkoga i kralja španjolskoga. Marija bijaše dakle Maksimilijanu sestrična, a do ženidbe je njihove došlo samo zato, da se austrijskim Habsburgovcima osigura prijestolje u Španjolskoj, gdje je Karla naslijedio jedini mu sin Filip II. Kažu, da Maksimlijan nije volio Mariju, premda mu je ona rodila 9 sinova i 6 kćeri. Maksimilijan nije bio stalan ni u vjerskim načelima. Za očeva života neprestano je šurovao

[14] Tako ban Nikola Zrinski 13. prosinca 1549. iz Čakovca piše Tomi Nadaždiju. (Barabás: Codex Zrinianus, sv. I., str. 113.)

[15] Katona: »Historia critica regum Hungariae«, sv. XXIII., str. 850.—862.

s protestantima; on je medju ostalima novčano podupirao baruna Ivana Ungnada, koji je u Urachu (u Württemberškoj) osnovao tiskaru, te na hrvatskom i slovenskom jeziku izdavao protestantske knjige latinicom, ćirilicom i glagolicom. Luterovu nauku širili su kod nas takodjer njemački vojnici, koji stanovahu po tvrdjama na Krajini. Tako je već u Ferdinandovo doba bilo u Hrvatskoj protestanata, osobito medju gospodom. Prvi je uz Luterovu nauku pristao valpovački vlastelin Petar Peren, zatim bivši ban Franjo Baćan, pa Nikola Banić (Banffy) i Marko Stančić Horvat. Najviše se za protestantizam zagrijaše bivši ban (kasniji palatin) Tomo Nadaždi i njegova žena Uršula Kanižaj.[1] Pošto je Nadaždi mnogo drugovao s Nikolom Zrinskim, drži se, da je i taj bio sklon protestantizmu; isto se mislilo takodjer o banu Petru Erdedu.

Općenito se držalo, da će Maksimilijan odmah javno prijeći na Luterovu vjeru, čim postane carem i kraljem. Ova je bojazan mučila i njegova oca Ferdinanda, koji je na smrtnoj postelji izjavio, da ga ubija Maksimilijanovo luteranstvo.[2] Ipak ostade Maksimilijan do konca života svoga u krilu katoličke crkve. On je samo nastojao, da katolike i luterane zbliži. Mislio je to postići tako, da bi katolička crkva dozvolila svećenicima ženidbu, a svjetovnjacima pričest pod prilikom kruha i vina, kako je o tomu uzalud radio kralj Ferdinand na crkvenom saboru u Tridentu. Još je Maksimilijan luterane nagovarao, neka priznadu papinsku vrhovnu vlast i diobu crkve na biskupije, dok bi katolici imali ukinuti neke obrede.

Sulejman zatraži od Maksimilijana, neka plati zaostali danak. Premda je Maksimilijan ispunio taj zahtjev, ipak nijesu Turci mirovali. Bosanski paša Mustafa Sokolović i beg iz Livna dodjoše 4. lipnja 1565. pred K r u p u na Uni. U toj se tvrdji nalazio hrvatski plemić Matija B a k i ć sa 28 vojnika. Bakić je s ovom šakom ljudi branio Krupu 20 dana. Pošto nije dobio pomoći, provali Bakić 23. lipnja sa 7 preostalih branitelja iz Krupe, te izgubi život.[3] Istodobno provališe Turci (1500 konjanika i pješaka) iz Pakraca prema Križevcima; na četovanju dopriješe do biskupova Graca, gdje budu 30. lipnja suzbijeni. Medjutim je Ferhat beg obnovio tvrdju Sopje na Dravi.[4] Početkom rujna god. 1565. prijedje Mustafa Sokolović sa 12.000 vojnika iz Bosne u Slavoniju. Turci su uz rijeku Lonju i njezin pritok Glogovnicu namjeravali udariti na Križevce. ali ih je kod Obreške blizu Ivanića dočekao ban Petar Erdedi sa 1000 konjanika i 4000 pješaka. U banovoj vojsci bijahu takodjer: Ivan Alapić. Ivan Gjulaj iz Vinice, te Šimun i Matija Keglević. Kod Obreške dodje 10. rujna do bitke, u kojoj ban hametom potuče Turke.[5] Radi ove pobjede dobije Erdedi 11. listopada 1565. od kralja grofovski naslov.

[1] Bučar-Šurmin: »Hrvatski prilozi povjesti reformacije«. (»Vjesnik kr. zem. arkiva«, knj. VI., str. 185.—191.) Fessler: Geschichte von Ungarn, sv. IV., str. 636. i 637.
[2] Katona: Historia critica, sv. XXIII., str. 851.
[3] Isthuanffi: Historia hungarica, str. 296.
[4] Lopašić: Prilozi za poviest Hrvatske. (»Starine«, knj. XIX., str. 27 i 28.)
[5] Vramec: Kronika, str. 61. Isthuanffi: Historia hungarica, str. 296.

God. 1566. dodje izmedju cara i sultana do rata zbog prilika u Erdelju. Ondje je naime Ivan Sigismund Zapolja iza smrti svoje majke Izabele (15. rujna 1559.) vladao kao vojvoda erdeljski pod zaštitom sultana Sulejmana, komu je plaćao godišnji danak. Bez ikakova povoda počeo je Zapolja koncem god. 1564. osvajati Maksimilijanove gradove u sjevero-istočnoj Ugarskoj. Maksimilijan mu uzvrati početkom god. 1565., kada je njegova vojska otela Zapolji gradove Tokaj i Munkač. To razljuti Sulejmana, te se on počeo spremati za rat. Na taj rat nukao je staroga sultana Mehmed Sokolović, koji g. 1565. postade velikim vezirom.

Navijestivši Maksimilijanu rat, krene Sulejman 29. travnja god. 1566. s ogromnom vojskom iz Carigrada prema Beču. Na tome putu dopre sultan 6. kolovoza do S i g e t a. U gradu je od god. 1561. kao kapetan zapovijedao Nikola Z r i n s k i, koji je uza se imao 2500 ljudi. Bivši ban hrvatski odluči, da će s ovom posadom zaustaviti Turke kod Sigeta dotle, dok Maksimilijan ne sabere dovoljno vojske. Sulejman dade Siget opsjedati. Nebrojenim jurišima zauzeše Turci stari i novi varoš. Dugo se otegnula opsada tvrdje. Koncem kolovoza poruči Sulejman junačkomu Zrinskomu, da će ga učiniti gospodarem Hrvatske, ako predade Siget. No Zrinski odbije ovu ponudu kao i sve prijetnje, premda mu je posada spala na 500 ljudi. Sulejman nije dočekao pada Sigeta, jer umre u noći od 4. na 5. rujna. Veliki vezir Sokolović zataji smrt sultanovu. Sutradan zauzmu Turci vanjsku tvrdju; Zrinski se povuče u nutarnju tvrdju, gdje se održao još 2 dana. Kad su pak topovi turski zapalili i to posljednje utočište njegovo, provali Zrinski s preostalom četom iz tvrdje, S mačem u ruci poginuše uz junačkoga vodju svi branitelji osim sedmorice. Turci osvojiše ruševine sigetske, izgubivši za opsade 30.000 ljudi.[6] Oslabljenu vojsku tursku povede Sokolović 21. listopada kući, zauzev prije toga gradove Bobovac, Vizvar i Čorgovo. Veliki se vezir bojao, da će ga na povratku progoniti car i kralj Maksimilijan, koji je za to vrijeme kod Gjura sabrao 100.000 vojnika. No Maksimilijan, — koji je imao srca, da vjernoga Nikolu Zrinskoga pušta propadati u Sigetu, — raspusti 22. listopada vojsku svoju, čim je doznao za odlazak Turaka.

Dok je trajala opsada Sigeta, sabrao je hrvatski ban Petar Erdedi 29. kolovoza 1566. kod Topuskoga oveću vojsku (3000 konjanika i 4 banderija pješaka), s kojom udari na tursku tvrdju Novigrad. Novigradu pohrli u pomoć Usraim beg iz Požege s 5000 konjanika i Holi beg iz Livna s 800 konjanika i 800 janjičara. No ban potuče Turke i zarobi im čitav tabor; uhvaćen bude i sam Usraim beg, koji se kasnije otkupio za 30.000 dukata. Erdedi poleti za Turcima prema Požegi, te se vrati s velikim plijenom. U toj banovoj vojsci bijahu takodjer: knez Franjo Frankopan Slunjski, krajiški kapetan Herbart Auersperg i kranjski ka-

[6] Budina: »Historia Szigethi«, str. 724.—736. Kertbeny: »Ungarn betreffende deutsche Erstlingsdrucke 1450.—1600«, str. 185. i 186. Isthuanffi, str. 289.—299.

petan Jošt Josip Turn. Ban Petar Erdedi umro je 26. travnja 1567., a pokopaše ga u kapelici sv. Petra u Jastrebarskom. Iza njega ostadoše dva mala sina: Tomo i Petar.

73. Ban Juraj Drašković. Tri mjeseca iza smrti Petra Erdeda imenuje kralj Maksimilijan hrvatskim banom zagrebačkoga biskupa Jurja Draškovića, koji se g. 1561. odlikovao svojim djelovanjem na crkvenom saboru u Tridentu. Radi obrane preostale Hrvatske imenuje kralj još jednoga bana: kneza Franju Frankopana Slunjskoga, koji je na hrvatskoj granici posjedovao gradove: Slunj, Cetin, Gore, Krstinju, Kremen, Letovanić, te gornju i dolnju Kladušu. Franjo je navršio tekar 30 godina, a već bijaše poznat kao velik junak. Slunjska loza Frankopana vazda se odlikovala hrabrošću. Franjin stric Matija poginuo je g. 1526. u borbi s Turcima na Muhačkom polju. Franjinog pak oca Jurja ubila je strijela pred vratima grada Steničnjaka, kada se g. 1552. vraćao iz boja kući svojoj. I Drašković i Frankopan bijahu u Hrvatskoj tako popularni, da su oduševljeno u bansku čast uvedeni 21. rujna 1567. kada se u Zagrebu sastao sabor hrvatski. Na tome saboru odredjeni su radnici, koji će 6. listopada 1567. početi radnje oko pojačanja tvrdje koprivničke. Tamo će se povisiti zemljani nasipi, a proširiti i dubljim učiniti grabe oko tvrdje, jer Koprivnici prijeti najveća opasnost od Turaka iz Slavonije. Uz Koprivnicu popravit će se utvrde u Ivaniću, Sisku, Vrbovcu, Hrastovici, Tršču i Cetinu, a na rijeci Glini imaju kmetovi podići tvrdju Presjeku.[1]

U Drinopolju je 17. veljače 1568. bio sklopljen mir s Turskom na 8 godina. Car i kralj Maksimilijan obvezao se, da će poput svoga oca Ferdinanda plaćati sultanu godišnji »dar« od 30.000 dukata. I kršćanima i Turcima zabranjuju se na granicama t. zv. četovanja i megdani (dvoboji); ali nove tvrdje smiju podizati jedni i drugi. — Hrvatski je sabor 24. lipnja 1568. ponovno odredio, koji će kmetovi ići podizati odnosno popravljati tvrdje, poimence Koprivnicu, Ivanić, Tržac, Presjeku i Cetin. Na istom saboru stvoren je takodjer zaključak o tomu, kako da se namakne vojnička posada za Hrastovicu, gdje je vojnike pokosila kuga, koja je na proljeće g. 1568. užasno harala u Hrvatskoj.[2]

Usprkos ustanova o miru provaljivahu turski vojnici iz Kostajnice i Krupe prema rijekama Kupi, Glini i Korani. U kolovozu g. 1568. dopriješe Turci na takvom četovanju sve do Siska i Hrastovice, te bi možda nastradale i ove tvrdje, da im nijesu za vremena u pomoć pritekli banovi. Kod Perušića je pak 280 senjskih Uskoka g. 1569. razbilo 2.700 Turaka.[3]

---

[1] Zapisnici hrvatskih sabora (Prothocolla congregationum), knjiga I., str. 1.—21. Rukopis u hrvatskom državnom arkivu u Zagrebu.

[2] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 53.—62.

[3] Vitezović: »Kronika svega sveta« (Zagreb 1744.), str. 157.

Knezovi Frankopani Slunjski.

Dujam, knez Slunjski, sin bana Nikole Frankopana, spominje se g. 1416.—1487. Žena mu: Barbara Schaumburg.

Mihalj Slunjski, spominje se g. 1481.—1499. Žena mu: Barbara, kći Ivana Rozgona.

Matija II. poginuo 29. kolovoza 1526. u bici na Muhačkom polju.

Juraj, ubijen od groma g. 1552. Prva mu žena: Ana, sestra kneza Stjepana Blagajskoga, a druga: Uršula.

Doroteja, spominje se g. 1531.-1575. Muz joj: Stjepan knez Blagajski.

Franjo Frankopan Slunjski, ban hrvatski g. 1567.—1572., rodjen god. 1535., umro 2. prosinca 1572. Zaručnica mu: Judita, kći baruna Ladislava Kerečenja.

Ana. Muž joj: Nikola Olah Casar.

Katarina. Muž joj: Mirko Čobor.

Borbe s Turcima trajahu i g. 1570. Hrvatski sabor 12. travnja 1570. ističe,[4] da »čitava Bosna prijeti Hrastovici«, pod koju se »i sada za vrijeme primirja zalijetaju svakoga tjedna dvaput ili triput«. Zato je hrvatski sabor još 8. svibnja 1569. zaključio,[5] da se u ime izvanredne daće pobire od svakoga dimnjaka* polovicu forinte, premda kmetovi trpe glad i siromaštvo. S ovim novcem neka se podignu zidine oko Hrastovice i drugih mjesta na granici. Iz Bosne je 1.300 Turaka 19. srpnja 1570. porobilo trgovište Krstinju, odakle odvedoše 100 ljudi u ropstvo. A 26. kolovoza 1570. beg iz Pakraca, koji je četovao oko Ivanića,[6] zarobio je zagrebačkoga kanonika Franju Filipovića. (Ovaj »Delipop« odrekao se g. 1574. kršćanstva, prešao na islam i uzeo ime Mehmed.) Mjeseca pak rujna g. 1570. provalio je preko Une ispod Kostajnice u Bosnu ban Frankopan, komu se pridruživše hrvatski knezovi: Juraj Zrinski, Franjo Blagajski i Nikola Frankopan Tržački, da kazne i zastraše Turke.

Mira nijesu uživali niti Hrvati u Dalmaciji. Tamo je naime 20. ožujka 1570. buknuo rat izmedju Turske i Mletačke. Turci su g. 1570. iz Klisa udarali na Split, Zadar, Zemunik i Novigrad, koji pripadahu mletačkoj republici. Turci su zaista g. 1570. zauzeli Zemunik, našto Mlečani g. 1571. oteše Turcima grad Skradin, a opsijedahu i sam tvrdi Klis. Iste g. 1571. vodila se ljuta borba na Korčuli, koji su otok htjeli Turci oteti Mlečanima, ali ih suzbiše sami Korčulani.

Da se u Hrvatskoj osigura Hrastovica, odredio je hrv. sabor 5. ožujka 1571. besplatne radnike, koji će utvrditi nedaleku Blinju. Sam pak ban Frankopan redovito je stanovao u svome gradu Gore blizu Hrastovice. Zato je i mogao suzbiti 330 turskih konjanika, koji su u srpnju g. 1571. navalili na Hrastovicu, gdje bijaše kapetan Josip Dornberg.[7]

[4] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 98.
[5] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 72.
* Više kmetova zajedno činilo je »dimnjak« odnosno »dim« (fumus) ili »vrata« (porta). To je porezna jedinica, koja služi za odmjerivanje državnog poreza (»dika« ili »contributio«) i zemaljske daće (»dimnica«).
[6] Državni arkiv u Beču. Turcica, anno 1570.
[7] Ratkay: »Memoria regum et banorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae«. (Viennae 1758.) Strana 146.

Hrvatski sabor, koji se 30. listopada 1571. sastao u Zagrebu, hvali banove Draškovića i Frankopana, što su »najvećom brigom i marljivošću« netaknute sačuvali granice hrvatske, te »nijesu Turcima za svoga banovanja dozvolili, da otmu kakav kaštel ili ma i neznatnu koju tvrdjicu«. Oba bana trpe oskudicu. Turci su opustošili Frankopanova imanja tako, da stoje sami goli gradovi, te on imade jedva još 20 kmetova. Isto je sa glavnim biskupovim posjedima (Hrastovica i Topusko), koji se nalaze u sredini ljute borbe s Turcima. Zato sabor preporuča kralju Maksimilijanu, neka banovima daruje vrijedna imanja, da budu imali od čega uzdržavati sebe i svoju družinu. Tako bi Draškoviću mogao u vlasništvo dati grad Trakošćan, koji je iza smrti Ivana Gjulaja pripao kralju, a od g. 1569. drži ga u zalogu ban Juraj Drašković.[8]

Početkom g. 1572. poduzeo je knez Juraj Zrinski iz Koprivnice sa 3000 konjanika četovanje u okolicu turske Virovitice. On je dopro do Brezovice, te je spalio nekoliko sela, a njihovo žiteljstvo i stoku doveo sa sobom.[9] Radi toga pritužio se budimski beglerbeg 21. siječnja 1572. kralju Maksimilijanu, koji je 3. veljače odredio, da se Turcima vrate zarobljeni ljudi i stoka.

Ugarsko-hrvatski sabor u Požunu izabrao je 2. travnja 1572. Maksimilijanova sina Rudolfa za kralja. S velikim sjajem bio je Rudolf u Požunu 25. rujna 1572. okrunjen po ostrogonskom nadbiskupu Vrančiću.

Turci su u travnju g. 1572. spalili Ivanić-Kloštar i okolišna sela, a podjedno udarili i na tvrdjicu Topolovac (istočno od Križevca).[10] Hrvatski sabor 2. lipnja 1572. zaključuje, da se razvaljeni Ivanić-Kloštar, ovaj »branik pretužne kraljevine«, ima opet podići. Zato je sabor odredio kmetove, koji će ponovno sagraditi tamošnju tvrdju.[11]

Mladi ban Franjo Frankopan Slunjski zaručio se g. 1572. s Juditom, kćerkom bogatoga Ladislava Kerečenja i supruge mu Klare Frankopan. Kerečenj je pred Turcima otišao iz Hrvatske u Moravsku, gdje je kupio grad Mikulov. Ondje se g. 1572. imalo obaviti vjenčanje. Ban je u Hrvatskoj sabrao kićene svatove, s kojima podje u Mikulov. Ali putem nenadano 2. prosinca 1572. umre ban u Varaždinu od čira iza uha, što mu je neki liječnik razrezao i škorpijonovim uljem zalio, pa time ranu otrovao. Svadbena se povorka pretvorila u sprovod, te je mrtav ban iz Varaždina dopremljen u Zagreb. Ovdje bude »posljednji knez Slunjski« sahranjen u stolnoj crkvi uz veliku žalost naroda hrvatskoga.[12]

Kralj je 16. prosinca 1572. naložio banskoj vojsci, da odsada sluša bana Jurja Draškovića.[13] Podjedno je 4. siječnja 1573. odredio, da Draš-

[8] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 127. 128.
[9] Lopašić: »Prilozi za poviest Hrvatske« u »Starinama«, knjiga 19, str. 33. i 37.
[10] Ibidem, str. 33.
[11] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 133. i 134.
[12] Ratkay: Memoria regum et banorum, str. 147.
[13] Izvornik u nadb. arkivu u Zagrebu, odjel »Politiccum«, fasciculus VI., broj 19.

ković kao jedini ban vrši »punu vlast«. Hrvatski sabor, koji se u Zagrebu sastao 18. siječnja 1573., uze na znanje kraljevu odluku glede Draškovića.[14] Na tome saboru vodila se rasprava o kmetovima na imanjima Susjedgrada i Stubice, koji se još na proljeće g. 1572. pobuniše protiv svoga okrutnoga gospodara Franje Taha. Kmetovi su triput slali svoje ljude u Beč, da kod kralja Maksimilijana traže zaštitu od nasilja Tahovih. Sve bijaše uzalud, a sad je evo Tah izradio, da sabor kmetove proglasi »veleizdajnicima«, protiv kojih se može upotrijebiti sila.

Na vijest o toj odluci pobune se Tahovi kmetovi u Podsusedu, Stenjevcu, Stupniku, Zaprešiću, Brdovcu, Podgori, Pušći i u Dolnjoj Stubici. Njima se pridruže kmetovi nekih zagorskih velikaša i plemića. Naskoro se kod Stubice sabralo 10.000 kojekako oboružanih seljaka, koji proglase svojim vodjom (»begom«) seljaka Matiju Gubca. Kmetovi su za sebe tražili slobodu, kakvu uživaju drugi ljudi. Zato će odstraniti vlastelu i pobirače kmetskih podavanja, te će sami pobirati poreze i brinuti se za obranu domovine. Da se unaprijedi trgovina, namjeravahu kmetovi ukinuti carinu i maltarinu.[15]

S kmetovima je ružno postupala grofica Barbara Erdedi. Zato se pobuniše i kmetovi na njenim imanjima u Samoboru, Okiću, Jastrebarskom i Kerestincu, osobito pak u Cesargradu kod Klanjca. Da bi taj ustanak raširio po Štajerskoj i Kranjskoj, gdje su takodjer kmetovi trpjeli svakojake muke i nepravde, prijedje Ilija Gregorić 2. veljače 1573. preko Sutle sa 1000 seljaka. Hrvatima se odmah pridruže štajerski kmetovi u Brežicama, Pilštajnu, Videmu, Sevnici i drugdje. Ali kad je dio buntovnika 5. veljače preko Save prešao u Kranjsku, potuče ih barun Thurn, kapetan Uskoka žumberačkih.[16] Gregorića pak razbije celjski kapetan Schrattenbach 8. veljače kod Sv. Petra pod Kunšpergom. Istoga se dana u Zagrebu sabraše banske i plemićke čete (oko 5.000 konjanika i pješaka). Vodjom im postade Gašpar Alapić, koji je 6. veljače kod Kerestinca i Mokrica razbio 3000 kmetova svoje sestre Barbare Erdedi. Alapić krene odmah s vojskom u Zagorje, te već sutradan (9. veljače) potuče Gubca kod Stubičkih Toplica. U tome boju pogibe 5.000 seljaka; mnogo pak zarobljenika povješali su plemići po drveću uz ceste. Najgore je prošao sam Gubec. Njega su 15. veljače u Zagrebu usmrtili nakon groznih muka. Na glavu mu staviše užarenu željeznu krunu, pošto ga oklevetaše, da se proglasio »seljačkim kraljem«.[17] Gregorić je smaknut istom koncem g. 1574.

Turci su s veseljem dočekali čas, kada se Hrvati medju sobom kolju i zatiru. Oni odlučiše, da će sada osvojiti »ostanke« kraljevine Hrvatske.

[14] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 152.
[15] Rački: »Gradja za poviest hrvatsko-slovenske seljačke bune god. 1573.« u »Starinama«, knjiga 7., str. 274.—300.
[16] Valvasor: »Die Ehre des Herzogthums Krains«, knjiga IV., str. 484.
[17] Isthuanfy: »Historiarum de rebus Ungaricis libri«, str. 334.
[18] Ratni arkiv u Beču. Expedit g. 1574., str. 38.

Mjeseca travnja g. 1573. provale Turci u Hrvatsku, te spale grad Sokol kod Bihaća. Malo iza toga dopru Turci na svome četovanju do Kirina, a mjeseca kolovoza prodru u Hrvatsku izmedju Kupe i Save, odakle ih je brzo protjerao ban Drašković. Na jesen g. 1573. četovalo je 3.000 bosanskih Turaka sve do Cetina. Od provala turskih nije ostala poštedjena niti Hrvatska izmedju Save i Drave.[19]

Na hrvatskom saboru, koji se 30. prosinca 1573. sastao u Zagrebu, predstavio je Drašković novoga podbana Vladislava Bukovačkoga, koga je imenovao mjesto umrlog Ivana Forčića. Isti je sabor odredio 2.273 radnika za utvrdjivanje važnih točaka u južnoj Hrvatskoj.[20]

Teške borbe s Turcima nastaviše se g. 1574. Odmah iza Nove godine navale Turci na Krstinju; porobe Utinju i dopru sve do Bovića na jednoj a do Klinca kod Hrastovice na drugoj strani. Mjeseca veljače zapale Turci tvrdjice Gredu i Rosac, a 4. ožujka provali Ferhadpaša iz Bosne sa 3000 Turaka do grada Steničnjaka na Kupi, odakle je u ropstvo odveo 500 Hrvata. Malo iza toga udare Turci na Ivanić, gdje ih je potukao kapetan Ivan Panović. No već početkom travnja ponoviše bosanski Turci navalu na Steničnjak, gdje su zarobili 100 ljudi.[21]

Tolike nesreće prisiliše Hrvate, da poduzmu nove mjere za obranu domovine svoje. Hrvatski sabor, koji se 15. svibnja 1574. sastao u Zagrebu, stvorio je zaključak, da se imaju sagraditi 2 nove tvrdje: jedna kod Topuskoga na rijeci Glini, a druga kod Bresta, gdje Turci običavaju prelaziti rijeku Kupu. Još će u južnoj Hrvatskoj popraviti tvrdje: Slunj, Turanj, Tounj i Herendić, a u sjevernoj Hrvatskoj tvrdje: Rasinju, Gradec i Vrbovec. Na trošak čitave Hrvatske uzdržavat će se odsada nova vojska: 240 haramija. Pod zapovjedništvom podbana branit će 200 haramija tvrdje i prijelaze kod rijeke Kupe, gdje se tako razvila pokupska ili banska Krajina. Drugih 40 haramija služit će kao prvi oružnici, da Hrvatsku brane od Vlaha, koji su kao turski »martolozi« hvatali djecu u Zagorju. Zato će 20 haramija čuvati prijelaze na Zagrebačkoj gori, a drugih 20 na Očuri. Za uzdržavanje haramija plaćat će se u Hrvatskoj daća »dimnica«, i to forint od svakoga dimnjaka.[22]

Mjeseca srpnja g. 1574. provališe bosanski Turci do Bovića, odakle odvedoše 100 zarobljenika. Jednako su 24. kolovoza 1574. porobili i zapalili Zlat (danas Slavsko polje) pod Petrovom gorom i neka sela kod Steničnjaka.[23] Na jesen g. 1574. udarilo je 4000 Turaka iz Slavonije na Koprivnicu, gdje zapališe predgradja, ali tvrdja se ipak održala.[24] Istodobno su bosanski Turci robili i pustošili oko Steničnjaka.[25]

[19] Ratni arkiv u Beču. Register g. 1573., str. 382. i 383.
[20] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 155.—164.
[21] Ratni arkiv u Beču. Expedit g. 1574. str. 36., 37. i 51.
[22] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 165.—174.
[23] Lopašić: »Prilozi za poviest Hrvatske« u »Starinama«, knji. 19., str. 38.
[24] Prilog u Hammer: »Geschichte des osmanischen Reiches«, svezak IV., str. 613.
[25] Ratni arkiv u Beču. Expedit g. 1574., str. 47.

Rodoslovlje obitelji Alapić.

Pavao Alapić

Baltazar, g 1515. podban hrvatski. Od Ivana Korvina dobio na dar imanje Veliki Kalnik.

Ivan. Prva mu žena: Margareta Zrinska, a druga: Elizabeta Frankopan Brinjska.

Gašpar, ban hrvatski g. 1574. do 1578. Žena mu: Suzana Petev. Umro 4. travnja 1584. bez potomaka.

Nikola

Marijana. Muž joj: Petar barun Drašković.

Barbara. Muž joj: ban Petar Erdedi.

Tomo i *Petar Erdedi*

Margareta. Muž joj: Franjo Orehovački.

Još na proljeće g. 1573. zamolio je biskup Drašković kralja Maksimilijana, neka ga riješi banske časti ili neka mu barem dade druga, koji će mjesto njega voditi vojničke poslove. Kralj je već u lipnju g. 1573. ovu čast namijenio knezu Jurju Zrinskomu, sinu junaka sigetskoga. Ali Zrinski ne htjede postati hrvatskim banom. Isto tako otkloniše tu čast grof Franjo Nadaždi, grof Baltazar Bačan i knez Nikola Frankopan Tržački.[26] Draškovića je ponovno molio kralja, neka ga oslobodi preteške dužnosti, koja je skopčana sa banstvom. Napokon je 11. rujna 1574. poslao kralju bansku zastavu s pismom, u kojemu veli[27]: »Na koljena se bacam pred Vaše Veličanstvo, pa u ime milosrdja Isusa Krista najpokornije molim, da mi se napokon smilujete, te me riješite banske službe.«

Konačno je kralj 15. listopada 1574 javio Draškoviću, da je Gašpara Alapića imenovao banom hrvatskim. Ipak će Alapić preuzeti samo vojničke poslove, kojih ne može vršiti biskup Drašković. Novoga bana predstaviše kraljevski komesari Vid Halek i Oto Radmannsdorf na hrvatskom saboru, koji se 19. prosinca 1574. sastao u Zagrebu. Alapić je položio običajnu prisegu bansku. Isti ovaj sabor bavio se pitanjem obrane Hrvatske od Turaka. Još 19. studenoga 1574. pozvao je kralj bana Draškovića, neka se s koprivničkim kapetanom Jakovom Sekeljem sporazumi o pregradnji Koprivnice. Sabor je doznačio velik broj besplatnih radnika za obnovu Koprivnice. Jednako su odredjeni radnici, koji će utvrditi Letovanić na Kupi, te podići ograde oko Ivanića i Križevaca.[28]

Početkom g. 1575. četovao je bosanski namjesnik (beglerbeg) Ferhadpaša oko grada Cetina. Odanle zadje na sjever do sela Budački, gdje ga je 7. siječnja dočekao krajiški potpukovnik Ivan Auersperg. Turci potuku kršćansku vojsku, te se s plijenom vrate u Bosnu.[29] Odsada su Turci sve jače udarali na Hrvatsku, jer je sultana Selima II. na prijestolju naslijedio 12. prosinca 1574. njegov ratoborni sin Murat III.

Nesigurnost imetka i života zbog neprekidnih provala turskih i vlaških bijaše razlogom, da se hrvatski narod g. 1575. počeo sve brojnije

[26] Izvornik u bečkom državnom arkivu. Hungarica anno 1573.
[27] Prijepis izvornoga pisma u Zagrebu: Nadbiskupski arkiv. Politicum VI., br. 43.
[28] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 175.—179.
[29] Ratni arkiv u Beču. Expedit 1575., str. 12.—14.

iz južne Hrvatske seliti u sigurne krajeve, naročito u Kranjsku, Štajersku, Austriju i u zapadnu Ugarsku.[30] Veći dio godine 1575. sproveo je kralj Maksimilijan u Češkoj i u Njemačkoj, da svome sinu Rudolfu pribavi češku i njemačku krunu, što mu je i uspjelo. Kraljevim namjesnikom u Hrvatskoj, Ugarskoj i Austriji postade Maksimilijanov brat Karlo, koji je od g. 1564. vladao u Štajerskoj, Kranjskoj i Koruškoj. Karlo se već otprije brinuo za obranu hrvatske Krajine, jer je znao, da time od prova la turskih štiti i svoju nasljednu državu. Sada pak uze nastojati, da na rijeci Kupi učini jaku tvrdju, u kojoj bi se nalazila velika posada za obranu južne Hrvatske. Draškovi ć mu predloži, neka u tu svrhu preudesi grad Steničnjak, koji je s velikim ali opustošenim imanjem pripadao grofu Franji Nadaždiju. Karlo bijaše sporazuman s ovim prijedlogom, te je Nadaždiju u ime otkupnine ponudio 30.000 forinti. Ali pregovori se razbiše, jer Nadaždi ne htjede novac, nego jednako vrijedan posjed u Austriji.

Hrvatski sabori, koji se sastadoše 23. ožujka i 17. travnja 1575., brinu se za utvrdjivanje izloženih mjesta. Turci udare u svibnju g. 1575. na Hrastovicu, ali ih sretno odbije hrabra posada. Naprotiv je posada grada Ivanića u lipnju g. 1575. nastradala. Mjeseca srpnja bojao se ban Draškov ić za Sisak. Medjutim su Turci 23. srpnja 1575. iz Bobovca u južnoj Ugarskoj prešli preko Drave, te robili oko Gjurgjevca. Tečajem mjeseca kolovoza g. 1575. provališe Turci više puta u Podravinu, gdje su pustošili i plijenili sela izmedju Koprivnice i Varaždina. Tom prigodom zapališe Turci i koprivničko predgradje Miklinovec.[31] — U rujnu g. 1575. htjede Ferhadpaša zauzeti Bihać. Kad mu to nije uspjelo, podje sa desetak tisuća Turaka prema rijeci Kupi. Turke je kod Budačkoga 22. rujna dočekao Herbart Auersperg, zapovjednik hrvatske Krajine. Daleko brojniji Turci ubiju Auersperga i 200 vojnika, a zarobe 2000 krajišnika.[32] Podjedno provale dolinom Kupe sve do Metlike u Kranjskoj, odakle se 24. rujna vrate u Bosnu s velikim plijenom. Službeni izvještaj kaže, da su Turci tom prigodom porobili i zapalili 16 sela, odakle odvedoše u ropstvo preko 1000 ljudi. Navalu ponoviše Turci 23. studenoga 1575., kada je 4000 turskih konjanika četovalo u dolini rijeke Dobre, gdje zarobiše 100 seljaka.[33] Sada se hrvatski narod stao još u većoj mjeri seliti u druge zemlje. Hrvatski pak sabor 19. prosinca 1575. moli kralja Maksimilijana, neka već jednom nešto učini za obranu Hrvatske.

Početkom siječnja g. 1576. porobiše Turci iz Moslavine i Velike neko hrvatsko selo na Savi, odakle odvedoše u ropstvo 80 ljudi. Iz Bosne je

[30] Tomo Mikulić, sudac kotara zelinskog u županiji zagrebačkoj o Duhovima g. 1576. službeno javlja, da je u njegovom kotaru od g. 1574. opustjelo 8 poreznih jedinica zvanih »fumus« (dimnjak). Od toga su Vlasi zapalili i uništili 1 fumus u Bisagu, 1 u Malčevcu, a 3 u Bistrici. (Lopašić: »Prilozi za poviest Hrvatske« u »Starinama«, knjiga 19., strana 39.)

[31] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, knjiga I., str. 22. i 23.

[32] Isthuanfy: »Historiarum de rebus Ungaricis libri«, str. 354. Paul von Radić: »Herbard VIII. Freiherr zu Auersperg« (Wien 1862.), str. 326.

[33] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, knjiga I. str. 23.

2000 konjanika 18. siječnja četovalo prema rijeci Korani, gdje zarobiše 40 ljudi. Turci su 15. veljače uzalud pokušali, da zauzmu tvrdju Gjurgjevac u Podravini. Koncem veljače pljačkalo je 800 Turaka u okolici Steničnjaka i Ostrožina, odakle odvukoše 292 zarobljenika. Sam Ferhadpaša udario je mjeseca travnja g. 1576. sa 7000 Turaka na Hrastovicu. Junačka je posada odbila sva 4 juriša. Ali Turci zauzmu susjednu tvrdjicu Peć (danas »Pecki«), te pogube 150 ljudi, a mnogo zarobljenika odvedu sa sobom u Bosnu. U lipnju g. 1576. zauzeše Turci prijevarom Keglevićev grad Bužim. Naskoro iza toga dodjoše Turci pred Gvozdansko. Tri dana jurišahu na ovu tvrdju, kojoj je ipak za vremena došla pomoć.[34]

Ratno je vijeće u Beču 19. lipnja 1576. izjavilo, da nije dosta utvrdjena Koprivnica, koju Hrvati smatrahu glavnim branikom sjeverne Hrvatske. Zato je hrvatski sabor 8. srpnja odredio, da svi kmetovi županije varaždinske moraju poći u Koprivnicu, pa ondje tako dugo raditi, dok svaki iskopa 2 hvata grabe oko bedema.[35]

Turci su iz Bosne provaljivali u Hrvatsku i tečajem mjeseca srpnja g. 1576. Najprije zauzeše tvrdju Hojsićev Gradac, a 18. srpnja po noći prijevarom zauzeše grad Cazin, koji je pripadao naslovnom biskupu od Knina. Istoga dana slavonski Turci podjoše četovati u Podravinu prema Varaždinu, ali ih napade krajiška posada iz Gjurgjevca, koja je 330 Turaka što ubila što zarobila. Jošte su Turci iz Bosne uzalud čitav dan jurišali tvrdju Ostrožac na rijeci Uni. Kada pak 30. kolovoza udariše na grad Bihać, morahu se zadovoljiti s 32 zarobljenika. No zato su Turci 29. rujna 1576. izdajom zauzeli grad Podzvizd. Odmah zatim padoše u turske ruke obje Kladuše, Bojna i Svračica, dok su spalili varoš Hresno.[36]

Kralj Maksimilijan umro je 12. listopada 1576. u Regensburgu. Na samrti je otklonio ispovijed i pričest, čime je dokazao, da je u duši svojoj ostao protivnik rimokatoličke crkve. Maksimilijan je ostavio 6 sinova: Rudolfa, Ernesta, Matiju, Maksimilijana, Albrehta i Većeslava. Prijestolje je pripalo Rudolfu; njegova će braća uživati god. rentu od 25.000 forinti.

Novi car i kralj Rudolf sproveo je svoju mladost (od g. 1563. do 1571.) u Španjolskoj na dvoru kralja Filipa II., koji bijaše brat majke njegove. Poput svoga ujaka postade Rudolf žarki katolik i protivnik protestanata. Rudolf je u mladosti naučio 6 jezika (njemački, španjolski, talijanski, francuski, latinski i češki). Volio je umjetnost i znanost, te je na svome dvoru uzdržavao učenjake i umjetnike. Mnogo je novaca izdao za nabavu slika, kipova, kolajna i svakojakog oružja. Rudolf se bavio astrologijom, alkemijom, slikanjem, rezbarijom i urarstvom, a zapuštao je vladarske svoje dužnosti. U 25. godini života svoga došao je na prijestolje. Dočekao je 62. godinu, a ipak nije imao vremena i odvažnosti, da se oženi. Tako

[34] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, knjiga I. str. 23.
[35] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 196.
[36] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, knjiga I., str. 23. i 24.

je tečajem cijelog vladanja Rudolfa ostalo otvoreno pitanje: tko će ga naslijediti? Po naravi plah, tugaljiv i boležljiv, zapade Rudolf g. 1581. u melankoliju, koja se polako pretvarala u ludilo. On je sve više gubio povjerenje u ljude, jer se bojao, da će ga tko ubiti. Zato je najvolio samoću, te se nastanio u Pragu, da bude što dalje od Hrvatske, Ugarske i Austrije.

Rudolf je svoga brata Ernesta 13. listopada 1576. imenovao svojim namjesnikom za Hrvatsku, Ugarsku i Austriju. Svome pak stricu Karlu Štajerskom povjerio je Rudolf 16. siječnja 1577. brigu oko uredjenja vojne Krajine u Hrvatskoj. Već bijaše skrajnje vrijeme, da se nešto poduzme za obranu Hrvatske. Iz Bosne je 5. studenoga 1576. u okolicu grada Steničnjaka provalilo 2000 turskih konjanika. Ovi su porobili i zapalili okolišna sela, gdje ubiše 35, a zarobiše 147 ljudi. Turci ponoviše 1. prosinca navalu sa 1500 konjanika, koji udariše na Skrad (uz rijeku Koranu), gdje zarobiše oko 100 ljudi. Vraćajući se uz Koranu, uhvatiše opet 70 ljudi.. Vojvoda Henzlan iz Kostajnice i Velikanaga iz Novoga jurišahu 9. prosinca na neku tvrdjicu kod Steničnjaka, gdje je došlo i do okršaja s krajiškom četom. Malo iza toga Vlasi iz Novoga četovahu kod tvrdje Gradac.[37] S Turcima je doduše 25. prosinca 1576. bio obnovljen mir na dalnjih 8 godina; ali toga se mira ne drže turski pogranični zapovjednici. Turska je g. 1577. na granici hrvatskoj i slavonskoj uzdržavala 6563 plaćena vojnika, koji bijahu razmješteni u tvrdjama, naročito u Kostajnici, Krupi, Udbini, Buniću, Požegi i Virovitici. Osim toga imali su Turci oko 12.000 neplaćenih vojnika (Vlaha), koji slobodno kao martolozi prodiru u hrvatske zemlje, da pale, pustoše i robe.[38] Turci su na proljeće g. 1577. selili Vlahe u Liku, da lakše provaljuju u južnu Hrvatsku. O tomu je nadvojvoda Ernest 3. lipnja 1577. izvijestio kralja Rudolfa, koji je onda 7. lipnja naložio, neka se ovi Vlasi istjeraju iz Like.[39] Kraljev nalog nije se mogao izvršiti, jer su Turci medjutim započeli novu borbu. Tečajem mjeseca srpnja i kolovoza g. 1577. harali su Turci oko Bihaća, Kneje i Steničnjaka, a do 29. rujna zauzeo je Ferhadpaša hrvatske tvrdje: Podzvizd, Peći, Sturlić, Ajtić, Bojnu, Svračicu. te gornju i dolnju (danas: veliku i malu) Kladušu. Turci udariše tom prigodom takodjer na tvrdje Hresno i Smrčković, ali bez uspjeha. Nato je 5000 Turaka početkom listopada g. 1577. palilo i robilo sela oko rijeke Korane, dok je Ferhadpaša udarao na Gvozdansko, ali ga nije mogao odmah zauzeti. Ferhadpaša nije sustao, već je 13. studenoga zauzeo grad Ostrožac na Uni, a 20. prosinca 1577. grad Zrinj, odakle se knezovi Zrinski još g. 1546. preseliše u Čakovec.[40] — O Božiću dodje s velikom vojskom pred tvrdju Gvozdansko, u kome su kapetani Doktorović, Ožegović i Stepšić imali 300 vojnika, ali premalo vode i hrane. Posada je trpjela glad i žedju, ali je ipak odbila 3 juriša

[37] Ibidem, str. 24.
[38] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, knjiga I., str. 44.—48.
[39] Ibidem, str. 28.—32.
[40] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, knjiga I., str. 24. i 25.

turska. Kada svi branitelji izginuše od bijede i strašne borbe, udjoše Turci 13. siječnja 1578. u Gvozdansko.[41] Ferhadpaša dade kod Gvozdanskoga razoriti rudnike, iz kojih su knezovi Zrinski vadili srebro i kovali novce. Dok je još trajala opsada Gvozdanskoga, provališe bosanski Turci 11. siječnja u onaj nesretni kut izmedju Korane i Kupe. Tamo je 800 pješaka udaralo na tvrdju Budački i na ogradjenu varoš pod tvrdjom, dok je 2000 konjanika četovalo na ogromnom, ali toliko puta već opljačkanom imanju Steničnjak. Turci su kuće palili, a ljude i stoku odvodili.[42] Drašković je kralju 5. studenoga 1577. javio, da su Turci zapalili tvrdju Mazin, koju je on podigao za obranu svoga imanja oko Topuskoga.[43]

74. Ban Krsto Ungnad. Još na proljeće g. 1576. zamoliše Alapić i Drašković kralja Maksimilijana, neka ih riješi banske službe. Već tada se radilo o tomu, da banom hrvatskim postane barun Krsto Ungnad, sin Ivana Ugnanda, bivšega vrhovnoga zapovjednika na Krajini u Hrvatskoj i Slavoniji. Krsto bijaše kapetan tvrdje Jegra u Ugarskoj, te poznat kao vrstan časnik. On je u Hrvatskoj posjedovao Samobor i stari grad u Varaždinu; podjedno je po ocu naslijedio čast župana varaždinske županije.

Krsto Ungnad postavio je stanovite uvjete, uz koje će preuzeti bansku čast i službu, naročito u pogledu plaće i banske vojske.[1] Kralj Maksimilijan ne htjede ove uvjete primiti. Zato se otegla promjena na banskoj stolici. Novi kralj Rudolf zamolio je 22. listopada 1576. dotadašnje banove Alapića i Draškovića, neka i nadalje vrše bansku službu. Tekar početkom g. 1578. dospio je kralj Rudolf, da Krstu Ungnada imenuje banom hrvatskim. Kraljevski povjerenici Juraj Drašković i Krištof Kunšperg predstave Ungnada na hrvatskom saboru, koji se 5. veljače 1578. sastao u Zagrebu. Ungnad je svečanim načinom položio propisanu prisegu i nastupio bansku čast. Prisegu je položio takodjer Stjepko Gregorijanec, koga je Ugnand imenovao podbanom, a podjedno i županom zagrebačke i križevačke županije. Ban i sabor priznaše podbanu staro pravo, da bira podžupane ovih dviju županija, koji će prisegu polagati pred kaptolom zagrebačkim. Sabor je uvidio, da mora doprinijeti sve žrtve za obranu domovine od Turaka. Zato je odredio radnike, koji će utvrdjivati Koprivnicu. Peti dio svih kmetova i malih plemića (»jednoselci«) mora poći stražariti na Kupi i u prekokupskim zemljama, kamo Turci i Vlasi najčešće provaljuju. Još je sabor zaključio, da se svatko mora priključiti banskomu banderiju, ako ban proglasi opći ustanak.[2]

Nekoliko dana iza toga — oko 12. veljače 1578. — provališe bosanski Turci u sela oko Steničnjaka, odakle odvedoše u ropstvo 800 ljudi.

[41] Vitezović: »Kronika svega sveta«, str. 162.
[42] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, knjiga I., str. 25.
[43] Izvornik u bečkom državnom arkivu. Turcica a. 1577.

[1] Državni arkiv u Beču. Hungarica a. 1576.
[2] Šišić: Acta comitialia, knjiga IV., str. 3.—6.

Možda je i ta vijest sklonula kralja Rudolfa, da je 25. veljače 1578. svome stricu Karlu povjerio potpunu upravu vojne Krajine u Hrvatskoj i Slavoniji. U to ime kralj prepušta njemu sve daće, što ih je dosele dobivao iz Kranjske, Štajerske i Koruške. Ove prihode neka Karlo upotrijebi za uzdržavanje vojske, koja će Krajinu i spomenute zemlje braniti od Turaka. Kralj dapače obećaje, da će u tu svrhu doprinositi i Njemačka. Karlo dobiva pravo, da u štajerskom Gracu uredi »ratno vijeće«, u koje će Kranjska i Koruška birati po 2, a Štajerska 3 člana. Sve generale, kapetane i druge časnike na Krajini može Karlo imenovati sam, nakon što je o tomu obavijestio kralja. »U pogledu vojnih posala ima se nadvojvodi Karlu u naše ime pokoravati takodjer ban Hrvatske i Slavonije sa čitavom njemu podredjenom vojskom, zatim staleži istih zemalja, te pučki ustanak u Hrvatskoj i Slavoniji.«[3]

Ove kraljeve odluke uslijediše prije, nego li je svoje vijećanje završio sabor Karlovih nasljednih zemalja, koji se 1. siječnja 1578. sastao u Brucku na Muri. Tamo je 45 zastupnika iz Štajerske, Koruške i Kranjske (kojoj se pribrajahu Gorica, Trst, Istra i Rijeka) preko 2 mjeseca raspravljalo o tomu, kako da se turska sila zaustavi na Krajini; jer propadne li Krajina, Turci će provaljivati u Kranjsku, Štajersku i Korušku. Sabor je odlučio, da će spomenute zemlje doprinositi znatne žrtve za opstanak Krajine. Južno od Kupe i Save (u t. zv. hrvatskoj Krajini) uzdržavat će se troškom od 160.848 forinti na godinu 2.435 vojnika, i to: 500 husara, 300 konjanika s puškom, 320 njemačkih pješaka, te 1315 haramija, t. j. pješaka obučenih u hrvatsko seljačko odijelo. U sjevernoj ili »slavonskoj« Krajini trošit će se godimice 152.496 forinti za uzdržavanje 2.700 vojnika, od toga: 400 husara, 200 arkibusira, 350 njemačkih pješaka i 1750 haramija. Jošte je spomenuti sabor odredio 420.000 forinti u tu svrhu, da se u hrvatskoj Krajini poprave neke tvrdje i da se sagradi nova jaka tvrdja, koja će moći suzbijati navale turske. Ove svoje zaključke priopćiše zastupnici 1. ožujka 1578. nadvojvodi Karlu.[4]

Početkom travnja g. 1578. provališe u Hrvatsku bosanski Turci u velikom broju. Tom prigodom zauzeše tvrdju Drežnik, a jurišahu i na Zrinski grad Dubovac, koga ipak nijesu mogli zauzeti. Istodobno je 2000 turskih pješaka i konjanika iz Slavonije udarilo na Koprivnicu. Ovi su zapalili kuće u predgradju Koprivnice, te porobili susjedna sela Ivanec, Koledinec i Buzinec, odakle odvedoše 20 ljudi i svu stoku.[5]

Kralj je zagrebačkim biskupom 12. travnja 1578. imenovao Ivana Kranjčića od Moslavine mjesto Jurja Draškovića, koji postade kraljevim ugarskim kancelarom i biskupom u Gjuru.[6] Tako je Drašković 4. lipnja

[3] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, knjiga I., str. 25. i 56.—60.
[4] Ibidem, str. 60.—62.
[5] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, knjiga I., str. 25.
[6] Theiner: »Monumenta Slavorum meridionalum«, svezak II., str. 68.

Rodoslovlje obitelji Ungnad.

Ivan Ungnad, barun od Sonega (Žineg u Koruškoj), spominje se g. 1462.
Žena mu: Ana Trauenburg.

Ivan. Žena mu: Margareta Lochner. *Vuk. Juraj. Poliksena. Elizabeta. Barbara. Marija. Krsto.*

Andrija

David. Njegovi potomci živu u Ugarskoj još g. 1726.

Ivon, župan varaždinski, te vrhovni kapetan hrvatske i slavonske Krajine, rodjen g. 1493., umro g. 1564. Prva mu žena: Ana Thurn, a druga: Magdalena Barby.

Ljudevit † 1584. **Krsto,** pukovnik u Jegri, zatim ban hrvatski god. 1578.—1584., umro g. 1587. Žena mu: Ana Lošonc. *Šimun. Sigismund.* *Vuk* †1594. *Ivan* †1583.

Ana Marija. Muž joj: ban Tomo Erdedi. *David,* član dvorskoga ratnog vijeća.

1578. ostavio Hrvatsku,[7] u kojoj je toliko godina djelovao kao ban i biskup. On je svakom prigodom ponosno isticao svoje hrvatstvo.

Turci su 14. svibnja 1578. udarili na tvrdju Topusko, ali je nijesu mogli zauzeti, premda su na nju pucali i jurišali. Oveći poraz stiže Turke koncem svibnja g. 1578. kod Drežnika. Ondje je naime 5000 Turaka dočekalo Ivana Ferenbergera, koji je 8. siječnja 1578. postao zapovjednikom hrvatske Krajine mjesto nesposobnoga Ivana Auersperga. Ferenberger se već prije kao senjski kapetan odlikovao u borbama s Turcima i Mlečanima. Sada se vraćao iz Bihaća, koji je grad opskrbio hranom i ratnom zairom. Ferenberger je kod Drežnika poubijao i pohvatao 900 Turaka.[8]

Medjutim je nadvojvoda Karlo odlučio, da će 10. kolovoza 1578. povesti veliku vojsku na bosanske Turke, da ih kazni i zastraši, pa da im preotme one gradove, koje zauzeše tečajem prošlih godina. Na hrvatski sabor, koji se sastao 15. srpnja 1578., došao je Vid Halek, zapovjednik slavonske Krajine, te je u ime nadv. Karla zamolio sudjelovanje Hrvata na toj vojni. Sabor je zaključio, da se imaju svi staleži (t. j. velikaši, plemići, gradovi i crkveni dostojanstvenici) sa dobro opremljenim četama svojim do 6. kolovoza sabrati u taboru bana Krste Ungnada kod Odre u Turopolju. »Nadvojvoda neka sa banom Hrvatske i Slavonije goji takav sporazum, da se ne dogodi štogod nesuglasna i slobodi ove kraljevine protivna. Ban se naime nikako ne može podrediti kojemu drugomu kapetanu (vojskovodji) bez povrede banske časti i vjekovite naše slobode«. Povrh toga odredio je sabor, što bijaše potrebno za opskrbu vojske, za prijevoz topova iz Varaždina i Zagreba na bojno polje, te za utvrdjivanje Koprivnice, Ivanića, Križevaca, Graca, Topolovca i Cirkvene.[9]

Ipak nije nadv. Karlo osobno vodio ovu vojnu, već je vodstvo povjerio Jurju Khevenhilleru, koji bijaše zemaljski kapetan u Koruškoj. On je dobio 18 velikih topova i oko 7000 vojnika, većinom iz Koruške, Kranj-

[7] Državni arkiv u Beču. Hungarica a. 1578.
[8] Lopašić: »Spomenici hrv. Krajine« I. 25. i »Prilozi u «Starinama«, str. 42.
[9] Šišić: Acta comitialia, knjiga IV., str. 8.—13.

ske, Gorice i austrijskog dijela Istre. Istodobno je Ungnad kod Odre sakupio 4 do 5 hiljada pješaka i konjanika. Prije početka vojne oteo je Turcima hrabri Ferenberger gradove Cazin i Ostrožac. To se desilo oko 1. kolovoza 1578., kada je po drugiput opskrbio grad Bihać. Lošije sreće bijahu Ungnad i Khevenhiller, koji su 21. kolovoza iz Slunja preko Drežnika krenuli prema Bihaću. Pred njima je uzmicao Ferhadpaša sve do 4. rujna, kada je sabrao 24.000 Turaka. Kršćanska je vojska stradala od slabe hrane i putnog napora. Kada se u njoj pojavila i pošast (griža), morade uzmaknuti bez ikakova uspjeha. Sada je počeo napredovati Ferhadpaša, komu podje za rukom, te je 1. listopada zauzeo Cazin, a 3. listopada Ostrožac. Dok je trajala ta vojna, dovezlo se 17. kolovoza 600 Turaka iz Breznice, Bobovca i Barča na ladjama po Dravi do Drnja kod Koprivnice, gdje bijaše krajiška tvrdjica. Turci su pucali i jurišali na tvrdjicu, koju spališe, a neke ljude zarobiše. Medjutim je pravodobno iz Legrada došla u Drnje četa kneza Jurja Zrinskoga. Turci budu potučeni i u bijeg natjerani, a mnogi i zarobljeni tako, da ih se samo malen broj spasio. — Turski beg iza Pakraca četovao je 20. kolovoza 1578. prema Križevcima sa 700 konjanika i 600 pješaka. Tom prigodom zapališe Turci selo Kopinac, gdje su pohvatali sve ljude i svu stoku. Za njima je u potjeru pošao potpukovnik Vid Halek, koji je Turke kod rijeke Čazme stigao i potukao.[10]

U Varaždinu se 22. prosinca 1578. sastao hrvatski sabor, na koji dodjoše također potpukovnik Vid Halek i barun Jakov Sekelj, kao povjerenici nadv. Karla. Oni su donijeli pismo, u kojemu nadv. Karlo iznosi svoje želje glede obrane Krajine. Po njegovoj želji odredjuje sabor, da kmetovi cijele županije varaždinske moraju besplatno iskapati zemlju iz grabe oko tvrdje Koprivnice. Svaka porezna jedinica — prozvana dimnjak (fumus) — ima dati po 6 težaka, koji će sa sobom ponijeti dovoljno hrane, te će iskopati zemlju u veličini od pol mjere zvane »klafter« (hvat). Kmetovi iz prvoga kotara imaju na posao pridoći 15. siječnja, drugi 2. veljače, a treći 15. veljače 1579. Potrebita kola za izvažanje zemlje iz grabe i za navažanje zemlje na nasipe moraju dati gradjani koprivnički i kmetovi tvrdje koprivničke. Nadzor nad izvedbom svih radnja vodit će kapetan Ladislav Petev. Kmetovi 4. kotara županije varaždinske i podravskoga kotara županije križevačke utvrdjivat će Gjelekovec i tamošnji prijelaz na Dravi. Preostali kmetovi županije križevačke i svi kmetovi županije zagrebačke imaju po 6 dana sjeći kolce i praviti daske, što ih treba vojska za postavljanje zapreka i ograda na onim mjestima, gdje običavaju Turci prelaziti preko Kupe, zatim kod Ivanića, Križevaca i Koprivnice. Sabor se ne može odazvati želji nadv. Karla, da badava dade živež (naročito zob) za krajiške posade. Narod je naime već triput g. 1578. doprinio mnogo pšenice, zobi i prose, i to dvaput samomu nadv. Karlu za krajišku vojsku, a jednom za uzdržavanje hrvatske vojske, koja je mjeseca kolo-

[10] Lopašić: »Spomenici hrv. Krajine«, str. 26. i »Prilozi« u »Starinama«, str. 43.

voza s Khevenhillerom pošla na Bihać. Sada se već u Hrvatskoj osjeća oskudica hrane. S obzirom na želju nadv. Karla, da hrvatski kmetovi na proljeće g. 1579. sagrade tvrdju, koja bi služila za obranu hrvatske Krajine, a podjedno i za stan krajiškoga generala, upozoruje hrv. sabor nadv. Karla na tvrdju Topusko, koja ima dosta prostrane zidine. Tamo bi se mogao nastaniti general s većim brojem pješaka i konjanika za obranu prekokupskih strana. Pošto Topusko nije odviše udaljeno od Kupe, lako bi se u tu tvrdju dopremala hrana za vojsku.[11]

Početkom g. 1579. spremao se nadvojvoda Karlo, da izvrši zaključak sabora u Brucku glede gradnje velike tvrdje u južnoj Hrvatskoj. Valjda po savjetu potpukovnika Ferenbergera odlučio je Karlo, da ovu tvrdju podigne u onom kutu, gdje Korana utječe u Kupu. Pošto je ova zemlja pripadala gradu Dubovcu, zapitao je Karlo kneza Jurja Zrinskoga, hoće li spomenuto mjesto odstupiti za gradnju tvrdje. Zrinski je u ožujku g. 1579. izjavio svoju pripravnost, da ono zemljište prodade uz primjerenu cijenu. Nato se Karlo 22. ožujka 1579. obratio na hrvatski sabor s molbom, da za gradnju nove tvrdje doznači potrebite radnike. U Zagrebu se 3. svibnja 1579. sastao hrvatski sabor, koji je odredio, da za gradnju nove tvrdje moraju po 6 težaka i 3 kola od svakoga dimnjaka besplatno dati kmetovi na imanjima: Ozalj, Petrovina, Slavetić, Turanj i Jastrebarsko, a po 6 težaka i 4 kola imanja onih velikaša i plemića, koji stanuju preko Kupe. Ipak je sabor izrazio svoju bojazan, da nova tvrdja ne će poslužiti za obranu Hrvatske s ove strane dolnjega tijeka Kupe (misle na Turopolje). Bilo bi bolje, da nadv. Karlo pojača utvrde i posadu u Brestu, mjesto da gradi novu tvrdju pod Dubovcem. Za gradju nove tvrdje bila bi podesna Kneja kod Steničnjaka. Za sjedište zapovjednika hrvatske Krajine mogao bi poslužiti grad Topusko, kojemu manjka samo krov. Da se što prije dovrši utvrdjivanje Koprivnice, zaključio je sabor, da kmetovi iz čitave županije varaždinske moraju dati po 3 težaka od svakoga dimnjaka. Svaki težak mora iskopati pol hvata zemlje iz grabe, koja okružuje tvrdju koprivničku. Pošto sada u cijeloj Hrvatskoj vlada glad, poći će kmetovi na spomenuti posao 1. kolovoza 1579., kada se požanje pšenica, ječam i raž, te bude novoga kruha. Kmetovi iz 3 kotara županije križevačke i zagrebačke moraju dati po 6 kola i 6 težaka od svakoga dimnjaka za utvrdjivanje Ivanića i Križevaca. Svi pak preostali kmetovi županije zagrebačke moraju od svakoga dimnjaka dati po 12 težaka, koji će postavljati ograde na onim mjestima, gdje Turci običavaju prelaziti preko Kupe izmedju Siska i Dubovca. Poimence se spominju: Brest, Letovanić, Hergovići, Gorica, Perčeno, Središki, Brkiševina, Šišinec, Mišljenović, Degoj, Augustinovac, Sveti Jakob i Rečica.[12]

Na proljeće god. 1579. spremao se Ferhadpaša za nove provale u

[11] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae«, IV., str. 15.—19.
[12] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 221.—228.

Hrvatsku. Njegove je priprave budnim okom pratio potpukovnik Ferenberger. Još u travnju javlja Ferenberger nadv. Karlu, da je tursko topništvo sakupljeno u Banjaluci, odakle će udariti na Bihać. Turci namjeravaju učvrstiti zauzete tvrdje Zrin, Gvozdansko, Cazin i Ostrožac, da im služe kao uporište za dalnje osvajanje. Ovaj posao obavit će Vlasi, koji su 13. svibnja već bili uz Ferhadpašu u Krupi. Vlasi na svojim konjima vuku 5 velikih i 25 malih topova. Turci su u Banjaluku dovezli 16 topova; jedan je top tako velik, da je pred njim bilo zapregnuto 100 konja. Sredinom svibnja utvrdjivahu se već Zrin, Gvozdansko, Cazin i Ostrožac. Ferenberger 23. svibnja 1579. iz tabora kod Dubovca moli nadv. Karla, neka ga riješi potpukovničke službe, koju je sred najveće opasnosti savjesno vršio, te nije Turcima dopustio, da zauzmu koji grad na Krajini.[13]

Nadv. Karlo ne htjede Ferenbergera riješiti službe zapovjednika hrvatske Krajine, dok se ne podigne nova tvrdja pod Dubovcem na utoku Korane u Kupu. Ferenberger je dapače dobio zadaću, da s krajiškom vojskom od 2000 ljudi štiti gradnju ove tvrdje, što je on zaista i proveo. Gradnja je započela 13. srpnja 1579., kada su u temelj stavili 900 turskih glava. (Ovi Turci poginuše početkom travnja g. 1578. prigodom jurišanja na Dubovac.) Hrvatski su kmetovi naokolo tvrdje kopali grabe, u koje će se napustiti voda iz rijeke. Iskopanu zemlju izvažahu na bedeme, koji će biti 3 hvata visoki. Pošto bijaše dovoljan broj radnih sila, gradnja je brzo napredovala. Već 2. rujna bijaše veći dio bedema izgradjen, a 4. listopada sjedi već Ferenberger u gotovoj tvrdji[14], koja je po nadv. Karlu dobila ime »Karlovac« (njemački »Karlstadt«).

Radi budnosti Ferenbergera nije se Ferhadpaša usudio, da smeta gradnju Karlovca. Naprotiv su Turci iz Požege 17. travnja 1579. udarili na Topolovac kod Križevaca, a kasnije na Gjurgjevac u Podravini; ali oba puta bijahu suzbijeni i protjerani. Uoči Uskrsa g. 1579. zapališe u Vrbovcu običajnu »Vuzmicu« (Ivanjski krijes). Vjetar je vatru prenio na utvrde oko crkve, koje izgorješe zajedno s većim dijelom trgovišta.[15]

Mjesto kralja Rudolfa vodio je njegov brat Ernest političke i upravne poslove u Hrvatskoj i Ugarskoj. Ako je Ernest bio kadgod odsutan, onda ga je zamjenjivao mladji brat nadv. Maksimilijan. Još po odredbi pok. njihova oca — kralja Maksimilijana — od 8. siječnja 1574. morahu se prihodi od poreza (dika) u Hrvatskoj upotrebljavati za plaću bana i za uzdržavanje banske čete. Nadv. Ernest kao kr. namjesnik uputio je 19. rujna 1579. iz Beča ugarsku komoru, koja bijaše financijalna oblast za Ugarsku i Hrvatsku, da se spomenuta »dika« ima i nadalje upotrebljavati samo za podmirenje banskih potreba.[16]

[13] Lopašić: »Prilozi za poviest Hrvatske« u »Starinama«, knj. 19., str. 44. i 45.
[14] Ibidem, strana 46.
[15] Lopašić: Spomenici, I. 26. Šišić: Acta com., V. 509.
[16] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, svezak IV., str. 34.

Zapovjednikom hrvatske Krajine postade koncem listopada 1579. barun Vajkard Auersperg, koji bijaše dosada zemaljski kapetan Kranjske. Auersperg je nadv. Karla 31. listopada zamolio, neka mu dade naslov »pukovnika«, te neka pojača krajiške posade, osobito u Senju, Trsatu, Bihaću, Ripaču, Cetinu i Slunju. Karlo je to djelomice i učinio, te je 6. studenoga Auersperga pozvao, neka što prije kao »pukovnik« zamijeni potpukovnika Ivana Ferenbergera. Kao zapovjednik Krajine mora stalno boraviti u Karlovcu, gdje će biti i posada od 800 vojnika, od toga 400 husara. Na Korani i Mrežnici treba sagraditi mostove.[17] Pod Auersperga spadat će krajiški kapetani u Ogulinu, Hrastovici, Slunju, Bihaću i Senju s 2485 vojnika. Ogulinskoj kapetaniji pripadaju tvrdje: Ogulin, Modruše i Svetica (kod Josipdola) sa 62 haramije; hrastovičkoj kapetaniji tvrdje: Hrastovica i Srednji Gradac (na potoku Bručini) sa 150 haramija i 62 njemačke sluge; slunjskoj kapetaniji tvrdje: Slunj, Cetin, Tržac, Dabar i Jesenica sa 420 haramija i Uskoka (žumberačkih); bihaćkoj kapetaniji tvrdje: Bihać, Izačić i Ripač sa 50 husara, 150 haramija i 202 njem. sluge; senjskoj kapetaniji tvrdje: Senj, Karlobag, Ledenice, Trsat, Brlog, Otočac i Brinje sa 248 haramija i 33 njem. sluge. Izravno pod nadzorom zapovjednika hrv. Krajine stoje tvrdje: Budački, Hresno, Petrova gora (bivši samostan pavlinski), Smrčković, Dolnja Kladuša i Blagajski toranj (na Korani) sa 280 haramija. Povrh toga može on zaposjesti tvrdje: Blinju i Vinodol kod Hrastovice, Bojnu, Vranograč i Gornju Kladušu pod Petrovom Gorom, Ključ na Korani, Sokol kod Bihaća, Plaški kod Ogulina, Prozor kod Otočca, te Perušić u Lici. Ove tvrdje smije i razoriti, ako ih ne bi htjeli čuvati njihovi vlasnici.[18]

Hrvatski je sabor na zajedničke sabore ugarsko-hrvatske odašiljao po 2 nuncija, s kojima je polazio i protonotar (prabilježnik). Nunciji su imali odlično mjesto u dolnjoj (zastupničkoj) kući. Ali hrvatski sabor je 20. prosinca 1579. prviput birao i 1 nuncija za gornju (velikašku) kuću sabora, koji će se u Požunu sastati 17. siječnja 1580. Prvim nuncijem izabran je bivši ban Gašpar Alapić. Nunciji dobiše »instrukciju« (naputak), kako treba da se drže na saboru i što da ondje iznesu pred kralja.[19]

Vid Halek, zapovjednik slavonske Krajine, zamolio je hrvatski sabor, koji se 1. svibnja 1580. sastao u Varaždinu, da podigne tvrdju u Dubravi izmedju Vrbovca i Čazme, pa da odredi besplatne težake i podvoze, potrebite za dovršenje utvrda u Koprivnici. Sabor je priznao potrebu osnutka nove tvrdje u Dubravi, ali je to odgodio na kasnije vrijeme. Za dovršenje pak utvrda u Koprivnici ne može sabor doznačiti težake i podvoze radi strašne gladi, koja mori nesamo kmetove, nego i vlastelu. U ostalom koprivničkoj tvrdji pripadaju (u susjednim selima) brojni kme-

[17] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, knjiga I., str. 91. i 92.
[18] Ibidem, str. 76.—80.
[19] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 235.—242.

tovi, kojima upravlja krajiški kapetan Ivan Globitzer. On ove kmetove upotrebljava za svoju osobnu korist, jer mu moraju obradjivati zemlje i u Dravi loviti ribe, koje prodaje, a ne će kmetove privući na posao oko utvrdjivanja Koprivnice. Kada onamo dodje podžupan ili plemićki sudac, da od kmetova ubere »diku« (porez za kralja) ili »dimnicu« (zemaljsku daću), kako to moraju plaćati svi kmetovi u Hrvatskoj i Ugarskoj, onda im kapetan prijeti smrću ili batinama. Žitelji su Koprivnice slobodni gradjani, kojima vječito prijeti pogibelj od Turaka, uslijed čega živu u bijedi i siromaštvu. Globitzer ima dužnost, da gradjane koprivničke štiti i pomaže. Mjesto toga on sa svojim plaćenim vojnicima Koprivničane progoni, te im nanosi svakojake štete i neugodnosti. Zato sabor upozoruje Haleka, da će Globitzera tužiti samomu kralju, ako ga za vremena ne ukroti nadv. Karlo.[20]

Hrvatska je i g. 1580. trpjela od provala turskih. Tako je Ferhadpaša 29. lipnja iz Bosne provalio u Turopolje, odakle je sa sobom odveo 2 tisuće ljudi i vrlo mnogo stoke. Istodobno su Turci iz Slavonije četovali u Podravini oko Gjurgjevca, a 6. srpnja jurišahu Turci od jutra do 4 sata poslije podne na tvrdjicu Sv. Ivan Žabno. Turci iz Kostajnice prijedjoše 19. srpnja preko rijeke Gline, te su opljačkali sela Rečicu i Lipje na Kupi. Kada se ovi Turci vraćahu u Kostajnicu sa 300 zarobljenika i mnogo stoke, podje za njima iz Karlovca u potjeru pukovnik Vajkard Auersperg, koji ih potuče i plijen im otme. Mjeseca srpnja provalio je u Turopolje pakrački Alibeg[21] s mnogo Turaka, ali je i njega na povratku potukao Ivan Panović, krajiški kapetan iz Ivanića.

Sjevernom ili »slavonskom« Krajinom zapovijedao je pukovnik Vid Halek. Njemu bijahu 20. srpnja 1580. podredjena 3 kapetana: koprivnički, ivanićki i križevački. Koprivnički je kapetan pod svojom vlašću držao 761 vojnika, i to 435 haramija, 126 njemačkih pješaka, 100 husara i 100 njemačkih konjanika. Od toga se u samoj Koprivnici nalazio 441 vojnik, i to: 160 haramija, 100 husara, 100 njem. konjanika i 81 njem. pješaka. Drugi vojnici bijahu u Gjurgjevcu (169), Ludbregu (50), Drnju (40) i u Novigradu (50). Posada iz Ludbrega dala je 10 vojnika za Rasinju. Zimi, kada se Drava smrzne, dolazilo bi iz raznih tvrdja 50 haramija u Gjelekovec. Ivanićki kapetan imao je 150 haramija, 50 husara i 63 njem. sluge u Ivanićgradu, a 50 haramija u Križu. Križevački je kapetan imao 718 vojnika, i to: 460 haramija, 108 njem. pješaka, 100 husara i 50 arkibuzira. Od toga se u samim Križevcima nalazilo 297 vojnika (100 haramija, 97 njem. pješaka, 50 husara i 50 arkibuzira), a drugi bijahu u područnim tvrdjama, poimence u Cirkveni (141), u Sv. Petru-Čvrstecu (50), u Topolovcu (50), u Gracu (90), Remetincu (45) i u Varaždinskim Toplicama (45). Tvrdjicu Sv. Ivan-Žabno imala je na brizi posada iz Cirkvene. Pukovnik Halek sta-

[20] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 261.—267.
[21] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, knjiga I., str. 27.

novao je redovito u Koprivnici, a gdjekad i u Varaždinu, gdje se nalazila i mala posada (27 njem. pješaka i 15 haramija) te 1 »burggraf«, koji bijaše zapovjednik »staroga grada«, premda je taj pripadao Krsti Ungnadu.[22]

Skenderbeg iz Požege sabrao je 4000 Turaka, s kojima je odlučio, da koprivničkoj kapetaniji otme tvrdje Novigrad i Drnje, pa da onda porobi sela u Podravini izmedju Koprivnice i Varaždina. Istodobno se knez Juraj Zrinski spremao, da iz svoga Medjimurja provali u požeški sandžak, pa da ondje zastraši Turke, ne bi li ih time odvratio od četovanja po Hrvatskoj. Zrinskomu se pridružiše: Ivan Globitzer, Baltazar Baćan, Franjo Nadaždi i Nikola Malekoci, koji je kao kapetan u Vizvaru na Dravi imao 340 vojnika. Ne znajući Skenderbeg za ove priprave, sukobi se 29. rujna 1580. s 2.400 kršćana kod Grabrovnika (današnji Kloštar izmedju Pitomače i Gjurgjevca). Turci budu potučeni, a djelomice i zarobljeni. Sam Skenderbeg sa 200 Turaka pogibe u boju.[23]

Dobro su Hrvati g. 1579. predvidjali, da će Karlovac od turskih provala štititi samo Kranjsku i južnu Hrvatsku, a ne Turopolje i dolnje Pokuplje. Ovamo su Turci i nadalje provaljivali iz Bosne i Slavonije. To je g. 1580. uvidio i sam nadv. Karlo. Zato je on poslao 3 izaslanika na hrvatski sabor, koji se 25. travnja 1581. sastao u Varaždinu. Po njima je Karlo predložio, neka odsada Ungnad sa banskom vojskom stalno boravi u tvrdji Letovaniću na Kupi. Izmedju Letovanića i Siska treba na Kupi izgraditi novu jaku tvrdju u Brestu. Isto takvu tvrdju treba podići u Sredičkom izmedju Letovanića i Karlovca. Hrvatska neka o svome trošku uzdržaje 300 pješaka i 200 konjanika, koji će činiti posade u Brestu i Sredičkom. Sabor je primio prijedlog, da se 13. srpnja 1581. počnu graditi nove jake tvrdje: Brest i Sredičko. Rat i glad prouzročiše u Hrvatskoj toliko siromaštvo, da će se od prihoda »dimnice« moći u Brestu i Sredičkom uzdržavati samo 100 pješaka. Ove bi tvrdje ipak mogle imati dovoljne posade, ako kralj povisi bansku vojsku na 600 konjanika i 400 pješaka, kako bijaše za bana Petra Erdeda.[24]

Da Karlovac osim vojske dobije i gradjanstvo, preselio je nadv, Karlo onamo stanovnike iz varoši Hrastovice. Karlo je izradio, da je kralj Rudolf 24. travnja 1581. podijelio Karlovčanima prava, kakva uživaju stanovnici drugih gradova. Medju ostalim dobio je grad Karlovac povlasticu, da svake subote drži tjedni sajam, a 28. siječnja (na Karlovo) i 13. srpnja (na Margaretinje) imat će godišnje sajmove, da se sačuva uspomena na osnivača grada i na dan početka gradnje.[25]

Turci su i tečajem g. 1581. često provaljivali u Hrvatsku. Već 19. siječnja udarilo je 3000 Turaka iz Požege i Pakraca na Ivanić i Gradec,

[22] Ibidem, str. 98.—102.
[23] Samuel Timon: »Epitome chronologica rerum Hungaricarum« (Cassoviae 1736.) str. 231. Isthuanfy: Historiarum de rebus Ungaricis, str. 359.
[24] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 269.—273.
[25] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, knjiga I., str. 109.—112.

gdje su robili, dok ih nije suzbila krajiška vojska. Početkom ožujka robili su Turci oko Topolovca, ali ih je 5. ožujka potukao koprivnički kapetan Globitzer kod Katalene. Istodobno su Turci kod Hrastovice uništili jednu četu haramija. Mjeseca travnja potukao se mladi grof Petar Erdedi s Turcima dvaput (kod Ivanića i kod Križevaca). Oko 3000 Turaka iz Bosne i Požege provalilo je 3. rujna preko Kupe, te je učinilo velike štete. Malo iza toga prodriješe begovi iz Pakraca i Cernika u Turopolje, odakle odvedoše 100 ljudi i vrlo mnogo stoke. Beg iz Krupe udario je 21. rujna s 500 konjanika na Bihać, ali se vratio bez uspjeha. No zato je 3000 bosanskih Turaka 24. rujna prešlo preko Kupe jednu milju daleko od Karlovca, te je na četovanju zarobilo 400 ljudi i pohvatalo puno stoke.[26] Valjda je ovaj dogodjaj bio razlogom, da je Vajkarda Auersperga u rujnu g. 1581. barun Josip Jošt Thurn zamijenio u časti zapovjednika hrvatske Krajine. Početkom listopada poražen je beg iz Cernika u boju, u kojemu se odlikovao barun Mihalj Sekelj, vlasnik grada Krapine, te u kojemu sudjelovahu hrvatski velikaši: Gašpar Alapić, Stjepan Tahi uz braću Tomu i Petra Erdeda.

Pošto se podban Stjepko Gregorijanec na službi zahvalio, imenovao je Ungnad novim podbanom Gašpara pl. Druškovečkoga. Sabor je to imenovanje 23. srpnja 1581. prihvatio, našto je Druškovečki na tome saboru položio svečanu prisegu. Isti ovaj sabor stvorio je zaključak, da ban imade podići »zemaljski ustanak«, te sa svima silama poći 6. kolovoza u Sredičko, da od turskih provala zaštiti gradnju tamošnje tvrdje.[27]

Početkom g. 1582. radilo se o tomu, da kralj Rudolf od kneza Jurja Zrinskoga kupi grad Dubovac sa čitavim imanjem, na kojemu je već izgradjena i tvrdja Karlovac. Ugovor je 7. ožujka 1582. sklopljen u Beču, te je Dubovac kupljen za 14.000 ugarskih forinti.[28]

Hrvatski sabor, koji se 1. travnja 1582. sastao u Zagrebu, odredio je besplatne radnike za dovršenje utvrda oko Bresta i Sredičkoga na Kupi. Zatim se raspravljalo o tvrdji u Drnju, koja je g. 1581. poput Legrada nastradala od velike poplave Drave. Sabor je doznačio kmetove iz 2 kotara, koji će obnoviti Drnje, a popraviti tvrdju Gjurgjevac i ondje sagraditi most. Svaka porezna jedinica, zvana »dimnjak«, mora u tu svrhu izraditi i dovesti 12 komada drva 15 rifova (lakata) dugih. Još su odredjeni i radnici za obnovu tvrdje Ivanić, koja bijaše vrlo ruševna.[29]

Grad Varaždin zadesila je 20. svibnja 1582. teška nesreća. Porodio se naime požar, koji je zahvatio sve ulice nutarnjega grada, koji bijaše sve do g. 1807. okružen grabama i visokim bedemima (nasipima). Tamo izgorješe sve kuće i crkve osim jedne kuće, koja se nalazila na bedemu. Vatra ipak nije zahvatila »stari grad«, koji je pripadao Ungnadu, te koji

[26] Lopašić: »Spomenici hrv. Krajine«, I. 47. i »Prilozi« u »Starinama«, str. 27.
[27] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 274.—276.
[28] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, knjiga I., str. 116. i 117.
[29] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 280.– 285.

bijaše sam za sebe posebna tvrdja sa svojim posebnim grabama i bedemima, što se djelomice održalo do danas. No zato je vatra prešla gradske zidine, te je spalila predgradje prema Čakovcu.[30]

Nadv. Karlo držao je, da će biti suvišna tvrdja u Hrastovici, čim se dovrše utvrde na Kupi. Zato je već 25. travnja 1581. hrv. saboru poručio, da će Hrastovicu razvaliti. Sabor se tomu usprotivio, jer da Hrastovica služi za obranu Turopolja i Pokuplja. Trebalo bi oveću posadu staviti u Hrastovicu i u susjedne tvrdjice: Vinodol i Gradac. Ponovno je nadv. Karlo potaknuo to pitanje na saboru, koji se 24. lipnja 1582. sastao u Zagrebu. Sabor odlučno ustade protiv toga, da se ukine hrastovička kumpanija, jer bi Turci odmah onaj kraj sebi prisvojili, pa Vlahe naselili u bivša sela izmedju Une i Kupe (današnja Banovina). Ipak sabor uvidja, da je teško braniti Hrastovicu, koja ima za pravo 3 tvrdje: jednu na brijegu Sv. Duh (gornja tvrdja), drugu uz potok Petrinjčicu (dolnja tvrdja), a treću oko bivše varoši Hrastovice, odakle se gradjani već preseliše u Karlovac. Zato sabor pristaje, da se poruše dolnja tvrdja i utvrde oko bivše varoši. Gornju pak tvrdju u Hrastovici treba još bolje utvrditi, te u nju staviti jaku posadu, da služi kao predstraža za tvrdje na Kupi.[31]

Turci su i tečajem g. 1582. više puta provalili u Hrvatsku. Iz Bosne je 20. veljače jedna četa udarila na tvrdju Kremen, koja se nalazila na Korani nedaleko Slunja. Turci su tvrdju jurišali i zapalili. — Velik broj bosanskih Turaka (pješaka i konjanika) dopro je 27. veljače iznenada po noći pred Slunj, te je po ljestvama provalio u predgradje, koje bijaše ogradjeno. Turci su bijedne Slunjane zatekli nepripravne u snu. Zato su lako čitavo mjesto zapalili, a vrijednije stvari i 30 gradjana uhvatili. Isti ovi Turci podjoše i dalje do trgovišta Belaj, koje se nalazilo 1 milju daleko od Karlovca, te su i ondje zarobili 30 ljudi. Na povratku je Turke ipak napala krajiška vojska, koja je u boju 85 Turaka ubila, a 40 zarobila. — Na samu Pepelnicu prodriješe Turci u Mrežnicu kod Dugerese, gdje su mnogo ljudi posjekli, a svu stoku i 70 ljudi odveli sa sobom. Turci iz Pakraca provališe početkom ožujka u Hrvatsku, ali ih pobiše haramije (vojnici u hrv. seljačkom odijelu) iz Graca. — Jednako su početkom travnja haramije iz Gjurgjevca razbili 2 čete Turaka i martoloza (Vlaha). — Ahmedbeg iz Cernika provalio je koncem kolovoza preko Čazme u Hrvatsku sve do Vrbovca. Ovi su Turci počinili veliku štetu, osobito obitelji Erdedi. Pohvatavši mnogo žena i djece, vratiše se Turci u Cernik s puno stoke i drugoga plijena.[32]

U Senju su osim stalne krajiške posade živjeli Uskoci, koji se onamo doseliše g. 1537. iz Klisa. Uskoci bijahu glasoviti junaci, koji se odlikovahu u neprekidnoj borbi s Turcima na kopnu i s Mlečanima na moru. Papa im

[30] Lopašić: »Prilozi za poviest Hrvatske« u »Starinama«, knj. 19., str. 48.
[31] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 232. i 286.—290.
[32] Lopašić: »Spomenici hrv. Krajine«, I. 27. i »Prilozi« u »Starinama« str 48.

je od g. 1580. davao godimice po 2.400 škuda u ime potpore, jer su Uskoci u onom kamenitom kraju živjeli dosta siromašno. Ponukani od pape i nadv. Karla odlučiše Uskoci, da će Turcima u Dalmaciji oteti gradove: Klis, Solin i Sinj. Koncem g. 1582. spreme se Uskoci na vojnu, a 2. siječnja 1583. udare na Klis pod vodstvom svoga vojvode Jurja Daničića. Ali Turci pravodobno doznaše za njihovu namjeru, te spremni dočekaše Uskoke. Navala na Klis nije uspjela i Uskoci se morahu vratiti u Senj. S njima je iz okolice Klisa pošlo 800 Hrvata (Bunjevaca), koji su nekada onamo došli iz Hercegovine, a sada se od straha pred osvetom turskom preseliše u okolicu senjsku (Krmpote i Kriviput), gdje njihovi potomci žive još i danas. Kralj je Daničića nagradio time, što mu je 4. svibnja 1583. darovao imanje Žrnovicu kod Ledenice.[33]

U Zagrebu se 3. lipnja 1583. sastao hrvatski sabor, koji je doznačio potrebite radnike za popravak tvrdja u Koprivnici, Ivaniću, Križevcima i Gjurgjevcu, kao što i za dovršenje novih tvrdja u Brestu i Središčkom. Na tom saboru opet se iznose tužbe protiv koprivničkoga kapetana Ivana Globitzera, koji je u Podravini činio velika nasilja. Medju ostalima oteo je Globitzer kod Martijanca baštinu kapetana Petra Ratkaja, a kod Rasinje i posjede bana Ungnada.[34]

75. Prvo banovanje Tome Erdeda. Već g. 1579. zavadio se ban Ungnad sa 12 hrvatskih velikaša. Zato je nadv. Ernest 14. kolovoza 1579. pitao kancelara Jurja Draškovića, tko bi u Hrvatskoj mogao doći na mjesto Ungnada u slučaju, ako on ne bi mogao zadržati bansku čast? Odmah iza toga ljuto se Ungnad zamjerio zagrebačkim gradjanima, kojima je učinio toliko šteta, da su ga tužili i samomu kralju Rudolfu.[1] Ungnad je mnogo nasilja učinio Samoborcima, radi čega je bio 18. studenoga 1579. i 23. svibnja 1581. opomenut od nadv. Ernesta. Ungnad se dapače posvadio s kapetanima i vojnicima banske čete, koji ga tuže nadv. Ernestu, te koji u Zagrebu s razvijenim zastavama ustadoše protiv bana, kako je to 25. travnja 1581. ustanovljeno na saboru hrvatskom.[2] S Ungnadom se nije mogao slagati niti podban Stjepko Gregorijanec, koji je radi toga u srpnju g. 1581. položio svoju čast.[3] Naravno da se uslijed toga u Hrvatskoj množao broj neprijatelja Ungnadovih, što je umanjilo i ugled njegov. Sam kralj Rudolf tražio je početkom g. 1582. način, kako da se podigne ugled bana Ungnada, kao predstavnika kraljeva. Pošto to nije bilo moguće, zamolio je sam Ungnad, neka ga riješe banske časti. Čini se, da je na njegovu odluku djelovala i činjenica, da mu kralj nije uredno slao novaca za isplatu banske plaće i za uzdržavanje banske čete. Kralj je g. 1583. bio Ungnadu dužan 20.000 forinti, što je u ono doba predstavljalo golemu

[33] K. Horvat: Monumenta Uscocchorum, I. 30.—32. »Spomenici« knj. I. str. 118.
[34] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 291.—297.

[1] Zapisnici hrv. sabora, (rukopis u hrv. arkivu), knjiga I., str. 255.—257.
[2] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 273.
[3] Zapisnici hrv. sabora, I. 274. Šišić: »Acta comitialia«, IV. 548.—550.

svotu.[4] Ungnad je opetovano molio otpust. Zato je kralj Rudolf tražio zgodnoga mu nasljednika. Jegarski biskup Stjepan Radeczy svjetovao je 3. lipnja 1583. kralja, neka za bana imenuje grofa Tomu Erdeda, koji da je dobar katolik, vrstan vojnik, a uz to veoma bogat.[5] Kralj je 28. svibnja 1583. pitao za savjet i kancelara Jurja Draškovića, koji mu je 9. lipnja u prvom redu predložio Tomu Erdeda, zatim Stjepka Gregorijanca i Mihalja Sekelja. Kralj je poslušao ove savjete, pa je zaista za bana hrvatskoga imenovao Tomu Erdeda. On to 25. rujna 1583. iz Beča javlja kapetanima, vojvodama, zastavnicima i svima vojnicima banske čete, pozivajući ih na pokornost novomu banu.[6]

Ungnad bijaše zadovoljan sa svojim nasljednikom na banskoj stolici. Erdedi se naime 31. svibnja 1583. zaručio s Ungnadovom kćerkom Anom Marijom. Ungnadov sin David bijaše član dvorskoga ratnoga vijeća u Beču. Njega je kralj imenovao svojim povjerenikom kod instalacije bana Tome Erdeda na hrvatskom saboru, koji se sastao 12. travnja 1584. u Zagrebu. Tom prigodom rekao je David Ungnad takav govor o patnjama, što ih trpe »ostanci« kraljevine Hrvatske, da se prisutnima pojaviše suze na očima. Sabor je mladoga — tekar 26 godišnjega — Tomu Erdeda jednoglasno priznao za novoga i zakonitoga bana hrvatskoga. Erdedi je »po starom pohvalnom običaju« u prisutnosti sabora i kr. povjerenika položio svečanu prisegu. Nato su članovi sabora novomu banu čestitali i od Boga zaželili »svaki napredak, sreću i dugi život u obrani ove tužne domovine od Turaka, neprijatelja kršćanske vjere«. Neka ban kroji pravdu i upravlja Hrvatskom onako, kako je to nekada činio njegov otac: Petar Erdedi.[7]

Služeći se svojim pravom, postavio je Tomo Erdedi za novoga podbana plemića Ivana od Zaboka, koji će podjedno biti župan zagrebačke i križevačke županije. Podban je na saboru položio propisanu prisegu. Zatim je sabor vijećao o gradnji nove tvrdje kod Bresta, jer je dosadašnja tvrdja bila izložena poplavi Kupe. Kralj je 16. rujna 1583. dozvolio nadv. Karlu, da razori dolnju Hrastovicu, ali da sačuva gornju tvrdju, u koju neka stavi jaku posadu; isto tako neka 50 haramija iz Hrastovice preseli u Brest.[8] Sada pak sabor zaključuje, neka se za gradnju nove tvrdje kod Bresta upotrijebi kamen i druga gradja iz razvaljene varoši i dolnje tvrdje hrastovičke, te iz ruševnoga samostana i crkvi u okolici Hrastovice. Kmetovi zagrebačke županije moraju dati težake, koji će o svome trošku živjeti i besplatno raditi. I turopoljski plemići moraju u Brest poslati 60 kola za dovoz kamena, vapna i drva. Radnje imaju započeti 1. lipnja 1584., a nadzirat će ih ban i podban. Kmetovi križevačke i varaždinske županije imaju dati besplatne podvoze i težake za obnovu i pojačanje tvrdje u Ko-

[4] Šišić: »Acta comitialia regni Croatie«, knjiga IV., str. 110. i 111.
[5] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga IV., str. 97.
[6] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga IV., str. 109. i 110.
[7] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 309.
[8] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, knjiga I., str. 121. i 122.

privnici, Gjurgjevcu, Ivaniću i Križevcima. Izuzimaju se samo kmetovi grada Varaždina; ovi neka Varaždincima pomažu obnovu grada, koji je g. 1582. pogorio. Sam ban će podići novu tvrdju kod Rečice na Kupi.[9]

Na samom saboru povela se riječ o tomu, kako težak život provodi kmet hrvatski. On mora besplatno obradjivati zemlje svoga vlastelina i još mu davati dio priroda svoga. Crkvi mora plaćati desetinu, a župniku davati lukno. Kmetovi svake porezne jedinice, zvane »dimnjak« (fumus) ili »vrata« (porta), moraju kralju u ime poreza, koji se zove »dika« (dica regia), plaćati godimice po 1 ugarski forint (dukat) za uzdržavanje banske vojske. Za uzdržavanje pak zemaljskih haramija na rijeci Kupi, — te na gorskim prijelazima za obranu od vlaških razbojnika, — moraju plaćati po 2 ug. forinta kao »dimnicu« (pecuniae fumales). Povrh toga moraju kmetovi doprinositi i daće za razne druge potrebe kraljevine Hrvatske, kao što su plaće za podbana, protonotara, podžupane, plemićke suce i zem. blagajnika; nabava oružja i municije za zemaljske tvrdje i vojnike; troškovi za uzdržavanje poslanika kod kralja i na zajedničkim saborima ugarsko-hrvatskim i t. d. Strahovite turske provale, koje traju od pada Kostajnice g. 1556., umanjiše hrvatsko žiteljstvo. Nekada je sama križevačka županija, koja je na istok sizala do Valpova i Našica, brojila 12.000 »dimnjaka« ili »porta«. Sada pak »ostanci« čitave »žalosne kraljevine« Hrvatske jedva broje 3000 dimova! Preostali kmetovi moraju doprinositi besplatne radnje za obnovu starih i za gradnju novih tvrdja. Oni jedva nadju vremena, da obrade svoje vinograde i da zasiju polja svoja, pa i onda nijesu sigurni, da će oni brati i žeti; jer Turci i Vlasi pustoše sve, do čega dodju. Nije dakle čudo, što hrvatski kmetovi hrpimice ostavljaju bijednu svoju domovinu, tražeći sebi sigurnije krajeve u Kranjskoj, Štajerskoj, Ugarskoj, Austriji, dapače i u Moravskoj. Već sada se u Hrvatskoj opaža pomanjkanje radne sile za podržavanje brojnih tvrdja. Pošto ove tvrdje služe takodjer obrani Kranjske i Štajerske, moli sabor nadv. Karla, neka poradi, da odsada na gradnju tvrdja dodju takodjer kmetovi susjednih kotara iz Kranjske i Štajerske.[10]

U Hrvatskoj se na proljeće g. 1584. dogodiše neke promjene. Kralj je 7. veljače 1584. odredio, da odsada u gradjanskom životu ne vrijedi Julijanski koledar, nego novi koledar, što ga je 4. list. 1582. u crkvu uveo papa Gregorije. U Zagrebu je 4. travnja 1584. umro bivši ban Gašpar Alapić, koga svečanim sprovodom pokopaše u pavlinskoj crkvi u Remetama.[11] S obzirom na zasluge biskupa Jurja Draškovića potpisao je kralj Rudolf 1. svibnja 1584. u Pragu listinu, kojom njegovu bratu Gašparu Draškoviću za 23.500 ranjskih forinti prodaje ogromno imanje Trakošćan (Drachenstein) u hrvatskom Zagorju.[12]

[9] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 310.—315.
[10] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 312.
[11] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga IV., str. 116. i 127.
[12] Izvorna povelja u Draškovićevom arkivu u Trakošćanu.

Turski je sultan Murat III. obnovio 11. lipnja 1584. s kraljem Rudolfom primirje na dalnjih 8 godina. Ali Hrvatska ipak nije niti kasnije imala mira. Premda je g. 1584. u Bosni i Hercegovini, kao što i u susjednoj Srbiji, harala strahovita kuga, koja je pomorila 200.000 ljudi, ipak je 24. listopada 1584. iz Bosne preko Hrvatske u Kranjsku provalilo 8.000 Turaka, većinom konjanika. Ban Erdedi složio se s karlovačkim pukovnikom Thurnom, te oni 26. listopada u dolini Močila kod Slunja sa 700 pješaka i 1330 konjanika dočekaše Turke, koji se vraćahu s ogromnim plijenom. U boju pogibe 2000 Turaka, medju njima i dosta poznatih prvaka. Ostali Turci budu raspršeni, a plijen i zarobljenici oslobodjeni.[13] U Zagrebu je 3. rujna 1584. umro biskup Ivan Kranjčić, koga je koncem iste godine naslijedio Petar Herešinec.

Pukovnik Josip Jošt Thurn činio je nasilja hrvatskim plemićima u okolici Karlovca. Radi toga tužio ga je nadv. Karlu hrvatski sabor, koji je za 10. ožujka 1585. sazvao ban Erdedi u Zagreb. Isti ovaj sabor odredio je radnike za konačno dovršenje tvrdje u Brestu i za gradnju nove kule kod Šišinca, gdje Turci lako mogu prelaziti preko Kupe. Pošto Vlasi sve češće provaljuju u Zagorje, gdje hrvatsku djecu kradu i prodavaju u Tursku, odredjuje sabor 60 haramija, da hvataju ove vlaške razbojnike.[14]

U Hrvatskoj bijaše g. 1585. takova suša, da su rijeke ostale gotovo bez vode. Ban se bojao, da će to upotrijebiti Vlasi i Turci za provalu preko Kupe. Zato je hrv. sabor 30. lipnja 1585. zaključio, da svaki vlastelin ima u pripremi držati 5 pješaka i 5 konjanika, koji će na prvi poziv pohitati u banov tabor. Isti je sabor izabrao Mihajla od Vurnovca za vicepronotara mjesto Ivana Petričevića, koji je umro.[15]

Ferhad paša je s ovećom vojskom 14. rujna 1585. došao pred Bihać, da ga zauzme. Ali kapetan Hörner počne sutradan iz topova pucati na Turke toli uspješno, da je Ferhad paša napustio opsadu Bihaća, te se zadovoljio s pustošenjem nekih sela u okolici. Da mu uzvrati milo za drago, provali ban Erdedi u Bosnu. Tom prigodom zapalio je tvrdju Kostajnicu, koja bijaše sijelo najgorih Turaka.[16]

Početkom g. 1586. vladala je u Hrvatskoj oštra zima. Ipak se mnogo ratovalo. Ferhadpaša navali na tvrdju Gradec, ali nije uspio baš kao što ni požeški beg, koji je četovao do Koprivnice. I Gjurgjevac je nešto stradao, jer na nj udariše Turci iz južne Ugarske. Da se Turcima osveti i da zastraši Vlahe, koji su poput razbojnika robili i palili hrvatska sela, te krali djecu i prodavali je Turcima, odlučio je barun Mihalj Sekelj iz Krapine povesti vojnu u t. zv. Malu Vlašku kod Pakraca. Sekelju se pridružio koprivnički kapetan Ivan Globitzer, te oni s više stotina haramija

[13] Isthuanfy: »Historiarum de rebus Ungaricis libri«, str. 343. Valvasor IV. 506.
[14] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I. str. 343.—350.
[15] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 351.—359.
[16] Krčelić: »Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabiensis«, str. 273.

i konjanika koncem siječnja 1586. provališe sve do Sirača. Putem su vlaška sela zapalili, a pohvatali 100 Vlaha i njihova kneza Peašinovića.[17]

U Zagrebu se 20. travnja 1586. sastao hrvatski sabor, na kome je Erdedi plemića Vladislava Imprića iz Jamnice imenovao za podbana mjesto 16. veljače umrlog Ivana od Zaboka. Pošto je umro i stari protonotar Mirko Petev, izabere sabor Martina od Sombatelja za novoga protonotara. Podban i protonotar položiše na saboru svečanu prisegu. Sabor odredjuje besplatne radnike, koji će na Kupi popraviti tvrdje: Sredičko, Šišinec, Pleter, Hergovići i Perčevo, a u t. zv. slavonskoj Krajini gradove Koprivnicu i Križevce, pa tvrdje: Dubravu, Ivanić i Gjurgjevac. Nadv. Karlo je doduše tražio takodjer radnike, koji će popraviti tvrdje: Cirkvenu, Gradec, Topolovac, Gjurgjic i Sv. Petar-Čvrstec; ali sabor nije tomu udovoljio. Najviše je narodu hrvatskom život i opstanak ugrožavala potpuna i trajna nesigurnost pred vlaškim razbojnicima. Šume i gore pružahu Vlasima priliku, da se iz dalekih krajeva došuljaju čak u Zagorje. Obično su to činili u ljetno doba, kad je narod radio na poljima, a djeca se bezbrižno igrahu pred kućama. Poput divlje zvjeradi napadali bi Vlasi nejaku djecu, te ju odvodili u Tursku, gdje su dječake prodavali za janjičare, a djevojčice za hareme. Ova bijeda prisilila je hrv. sabor, da broj haramija, koji će hvatati vlaške razbojnike, povisi od 60 na 100. Po 20 haramija stražit će na Kalniku, na Medvednici (danas »Zagrebačka gora«), na Očuri (danas »Strahinčica«) i u Božjakovini, a po 10 haramija u Humu (kod Hrašćine) i u Dvorišću. Haramije će na trošak Hrvatske biti uzdržavani svake godine od 1. svibnja do 1. studenoga, dakle samo u ljetno doba. Njih će plaćati i nadzirati viceprotonotar Mihalj od Vurnovca. Kolika je ogorčenost vladala u Hrvatskoj protiv razbojnika vlaških, najbolje pokazuje zaključak sabora, da haramije — kada uhvate Vlaha — moraju ga najprije preslušati, a zatim odmah živoga na kolac nabiti.[18]

Turci i Vlasi uznemirivahu Hrvatsku tečajem g. 1586. više puta. Tako je harambaša Ostoja s 37 martoloza (Vlaha) početkom travnja na putu izmedju Koprivnice i Topolovca imao okršaj s vojvodom Mikulom Ožegovićem, koji je vodio haramije iz Sv. Petra-Čvrsteca. U boju pade Ostoja, koji je prošlih godina zadao Hrvatima mnogo jada i štete. Malo iza toga ubiše martolozi kod potoka Komarnice haramije, koji su iz Koprivnice putovali u Gjurgjevac. Poslije Uskrsa udarilo je nekoliko stotina Vlaha na Gjurgjevac, ali bez uspjeha. Oko 500 Turaka iz Podborja (Daruvara) pobilo se 14. lipnja kod tornja u Rači s Ožegovićem, koji je vodio 230 haramija iz Križevaca. Turci budu hametom potučeni, a 2 age uhvaćene. Koncem rujna udariše Turci na Koprivnicu. Tvrdje nijesu zauzeli, ali odvedoše mnogo stoke. Tom prigodom nastradalo je i selo Ivanec kod Koprivnice. Medjutim se Ferhapaša spremao, da udari na Bihać ili

[17] Lopašić: »Prilozi za poviest Hrvatske« u »Starinama«, knj. 19. str. 49.
[18] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I. str. 365.—372.

na Hrastovicu. Kad je za to doznao ban Erdedi, pozove hrvatske velikaše i plemiće, da 29. kolovoza s oružanim pješacima i konjanicima dodju u banov tabor kod Stenjevca. Ferhadpaša je valjda po svojim uhodama saznao za banove priprave; zato je odustao od navale. — Ipak je Erdedi naskoro dobio priliku, da se ogleda s Turcima. Ferhadov naime brat Alibeg iz Cernika i Pakraca provalio je 5. prosinca 1586. sa 3000 konjanika i 500 pješaka mimo Ivanića preko Vrbovca do Preseke. Turci su putem dakako robili i palili. Kada se vraćahu kući, progoniše Turke križevački kapetan Ivan Herković i barun Mihalj Sekelj, koji je — iza nedavno umrloga kapetana Petra Ratkaja — zapovijedao posadi u tvrdji Gradec. Medjutim je u Ivanić dopro ban Erdedi sa svojim bratom Petrom. Imajući uza se 500 vojnika, dočekaše Turke braća Erdedi kod nekog ribnjaka blizu ušća Glogovnice u Čazmu. Tamo dodje 6. prosinca popodne do ljutoga boja, u kome budu Turci potučeni. Pogibe i sam Alibeg, koga je sjekirom ubio Nikola Pavlečić.[19]

Ban je doznao, da će Ferhadpaša osvetiti smrt svoga brata Alibega. Zato je hrvatski sabor 4. siječnja 1588. stvorio zaključak, da na prvi poziv bana Erdeda moraju na odredjeno mjesto doći svi plemići i velikaši sa oboružanim kmetovima. Ban je sa svojim kmetovima gradio novu tvrdju na rijeci Lonji, a kaptol zagrebački kod Drenčine na Kupi. Sabor odredjuje besplatne radnike za popravak tvrdja Brest, Pleter, Hergovići i Središčko, jer će vjerojatno bosanski Turci nastojati, da provale preko Kupe. Kmetovi Franje Nadaždija iz Rečice i Luke imaju popravljati tvrdju Karlovac, kamo će doći i Zrinski kmetovi iz Ozlja. Na slavonskoj Krajini obnovit će obitelj Turoc tvrdju Ludbreg, koja je nedavno izgorjela. Isto tako popravit će se ruševna tvrdja Rakovec, dok će se uz rijeku Čazmu podići drvene ograde i zaprijeke, da se Turcima i Vlasima oteščaju provale. Jošte se doznačuju besplatni radnici za popravak šest tvrdja (Koprivnica, Križevci, Gradec, Dubrava, Ivanić i Gjurgjevac). Za plaću haramija mora svaki »dimnjak« dati po 2 forinta.[20]

Tečajem g. 1587. umriješe 2 bivša bana hrvatska: Juraj Drašković 30. siječnja, a Krsto Ungnad koncem godine. Drašković je 18. prosinca 1585. postao kardinalom, a 24. rujna 1586. namjesnikom kralja Rudolfa u Ugarskoj i Hrvatskoj. Pokopan je u Gjuru, gdje bijaše biskup.

Na proljeće g. 1587. nadahu se Hrvati, da će iza više godina imati vrlo dobru žetvu, jer su usjevi izvrsno ponijeli. Kako je u Kranjskoj, Koruškoj i Štajerskoj vladala glad, hrpimice su odanle dolazili ljudi u Hrvatsku, da kupuju žito. Seljaci su »četvrtinku« (četvrti dio vagana) pšenice prodavali za polovicu austrijske forinte, dakle za 40 denara. Žalibože nastupilo je kasnije loše vrijeme, te je propala žetva u Hrvatskoj. Mnogi su gospodari dobili jedva deseti dio priroda, komu se nadahu.

[19] Lopašić: »Prilozi za poviest Hrvatske« u »Starinama«, str. 50.—52.
[20] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 385.—400.

Tako se već u rujnu 1587. opazila nestašica žita u Hrvatskoj, te se »četvrtinka« pšenice prodavala po 2 rajnske for. O toj oskudici hrane raspravljalo se i na hrvatskom saboru 21. rujna 1587., jer je nadv. Karlo tražio, da Hrvati dadu žita za krajišku vojsku. Isti ovaj sabor odredio je, da Ivan, Stjepan i Gavro Tahi moraju što prije obnoviti svoju tvrdju Božjakovinu, kao što će ban Erdedi obnoviti susjedni Rakovec. Isto tako ima se na rijeci Kupi popraviti tvrdja Pokupsko, kojoj manjka krov. Odredjeni su radnici, koji će dovršiti Brest, a popraviti Koprivnicu, Križevce, Sredičko, Ivanić, Dubravu, Gradec, Topolovec, Sv. Petar i Cirkvenu. Varaždinci se opominju, neka više brige posvećuju utvrdama oko svoje varoši, gdje se nasipi ruše, a grabe zamuljuju. Pošto je kralj Rudolf iza duge stanke za 1. studenoga 1587. sazvao zajednički ugarsko-hrvatski sabor u Požun, bira hrv. sabor 3 nunčija, koji će zastupati Hrvatsku.[21]

Preko Hrvatske je 6. listopada 1587. u Štajersku izmedju Drave i Mure provalilo 300 Vlaha. Inače se nešto počelo mutiti u »Maloj Vlaškoj«. Odanle je naime 7. listopada uskočilo 14 vlaških obitelji sa mnogo stoke u Koprivnicu. Medju ovim Vlasima bijahu i »najodličniji« harambaše, kako to u Graz 21. listopada iz Varaždina javlja pukovnik Halek, koji ih preporuča. Dozvolom nadv. Karla nastanila se polovica tih Vlaha sa popom Gregorijem u okolici Koprivnice, a druga polovica u Varaždinu.[22]

Rasprave na zajedničkom saboru u Požunu potrajale su do 10. siječnja 1588. Odmah sutradan šalje ban Erdedi hrvatskim velikašima, plemićima, gradovima i crkvenim dostojanstvenicima pozive, da 21. veljače 1588. dodju na hrvatski sabor u Varaždin. U pozivu ističe ban, da to čini »po običaju, koji se dosada uvijek vršio«, kako bi »staležima i redovima« mogli nunciji usmeno izvijestiti o zaključcima sabora u Požunu.[23]

Kao da nije bilo dosta jada od tolikih provala Turaka i Vlaha, počeli su Hrvatima sve više nasilja činiti njemački vojnici u krajiškim tvrdjama. Tako su vojnici iz Karlovca g. 1587. ubili plemićkoga (kotarskoga) suca Andriju Despotovića. Početkom g. 1588. provališe ovi vojnici u okolišna sela, gdje su vlasteli i kmetovima oteli ono malo preostale hrane. U veljači g. 1588. oboružao je karlovački časnik Juraj Stomberger 40 vojnika, s kojima je provalio u selo Petrovinu, koja bijaše posjed kaptola zagrebačkog. Tamo su vojnici poput razbojnika opljačkali sve kuće, te u Karlovac odnijeli sve žito, zob, kokoši i druge vrijedne stvari, dapače i užeta sa crkvenih zvonova. O tom se raspravljalo na hrvatskom saboru, koji se 21. veljače 1588. sastao u Varaždinu. Sabor je zaključio, da se barun Thurn, zapovjednik hrv. Krajine pismeno upozori, neka zbog ovih nasilja dade zadovoljštinu, jer »Karlovac i Dubovac potpadaju zakonima i odredbama ove kraljevine.« Isto tako treba pisati nadv. Karlu, neka bijedne

[21] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 403.—409.
[22] Lopašić: »Prilozi za poviest Hrvatske«, str. 53. i 54.
[23] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knj. IV. str. 216.

gradjane koprivničke zaštiti od nasilja tamošnjih vojnika, koji ih smetaju u sloboštinama. Po nalogu bana Erdeda imali su novi plemići dužnost, da saboru podnesu isprave, kojima su stekli plemstvo. Takove su isprave podnijela 22 plemića, od kojih je 21 dobio plemstvo od kralja Rudolfa u g. 1578.—1587., a 1 od kralja Maksimilijana g. 1569. Sabor je svim ovim plemićima priznao zakonitost plemstva; podjedno je zaključio, da i u buduće moraju svi plemići na saboru predočiti svoje isprave, ako hoće vršiti plemićka prava.[24]

Tomu se nalogu pokorilo 10 plemića na saboru, koji se 2. svibnja 1588. sastao u Zagrebu. Ovaj sabor odredio je radnike, koji će podići zidanu tvrdju u Nebojanu (na desnoj obali Kupe), gdje je dosele bila drvena tvrdja. Podjedno je kmetovima u Letovaniću, Dužici, Kravarskom i Želinu naloženo, da imaju besplatno voziti kamen, crijep i vapno u Nebojan za gradnju tvrdje. Neka se u tu svrhu upotrijebi gradja ruševnih crkvi sv. Križa, sv. Kuzme i sv. Nikole (potonje u Žažini). Na Kupi treba još popraviti tvrdje Brest, Sredički, Pleter i Perčevo, a u slavonskoj Krajini: Ivanić, Gradec, Rasinju i Ludbreg. Onih 100 oružnika, što ih je Hrvatska uzdržavala u tu svrhu, da hvataju vlaške razbojnike, koji idu u Zagorje krasti djecu, razvrstao je sabor tako, da će 20 haramija čuvati prijelaze na Medvednici, 20 na Kalniku, te oko Hrašćine, Huma i Čanjeva, 20 oko Božjakovine, Rakovca, Bisaga i Moravča, 20 oko Krapine, Lobora i Očure, a preostalih 20 oko Ivanca, Bijele i Lestakovca. Sabor ponavlja zaključak, da haramije »moraju uhvaćene Vlahe nabiti na kolac«. Na Kupi će Hrvatska i nadalje uzdržavati 200 haramija.[25]

Posljednjih godina nestalo je u Hrvatskoj mnogo kmetova. Jedne su ubili ili u ropstvo odveli Turci i Vlasi, a drugi se iseliše u sigurnije zemlje. S obzirom na plaćanje poreza i na podavanje besplatnih radnika za gradnju tvrdjava trebalo je u Hrvatskoj obaviti popis žiteljstva i njegova imetka, da se ustanovi broj poreznih jedinica (»dimnjaka« ili »porta«). U tu svrhu bili su od strane kr. komore (kao financijalne oblasti) odredjeni plemići: Krsto Vragović i Baltazar Drenovački. Njima je Franju Stolnikovića i Gašpara Petričevića od svoje strane pridao hrvatski sabor, koji se 24. srpnja 1588. sastao u Zagrebu. Isti ovaj sabor naglasio je staro pravo Hrvatske, da se od svakoga »dimnjaka« u ime ratne daće (»dika«) plaća samo polovica one svote, koju je odobrio zajednički sabor ugarsko-hrvatski. — Na saboru se ustanovilo, da u Hrvatskoj ima još nekoliko ljudi, koji se služe starim (julijanskim) koledarom. To su po svoj prilici bili protestanti, koji se i drugdje opirahu novomu koledaru zato, što ga je uveo papa Gregorije XIII. Sabor odredjuje, da plemićki suci imaju u svojim kotarima običajnim načinom objaviti uporabu novoga koledara. Tko bi se iza toga služio starim koledarom, mora platiti 200 forinti globe. —

[24] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 415.—428.
[25] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 431.—439.

U Hrvatskoj nije bilo jedinstvene mjere za vino, žito i sličnu robu. Zato je sabor odredio, da odsada ima u čitavoj Hrvatskoj vrijediti samo zagrebačka mjera. Jošte je sabor doznačio besplatne radnike za obnovu krajiških tvrdja.[26].

Zagrebački biskup Petar Herešinec postao je g. 1587. biskupom u Gjuru, gdje je naslijedio slavnoga Jurja Draškovića. Ipak je Herešinec zagrebačkom biskupijom upravljao sve do 26. listopada 1588., kada ga je naslijedio Gašpar Stankovački, rodjak Jurja Draškovića.

Turci su g. 1588. vodili velik rat s Perzijom. Uz to je Ferhadpaša bio iz Bosne premješten u Budim. Zato je Hrvatska g. 1588. uživala mir, čega nije imala već mnogo godina. Narod se nešto oporavio i od gladi, jer je žetva g. 1588. ispala prilično povoljno.[27]

I godina 1589. protekla je u Hrvatskoj mirno. Samo na Senj udariše Turci, da ga zauzmu; ali ih otjeraše hrabri Uskoci, koji su kasnije iz osvete provaljivali u Tursku. Hrvate je umirila i vijest, da su Ferhadpašu u Budimu g. 1589. ubili vlastiti vojnici njegovi. Ipak je za obranu Hrvatske sve mjere opreznosti poduzeo hrvatski sabor, koji se na banov poziv 29. svibnja 1589. sastao u Zagrebu. Sabor je odredio, da se ima na Kupi obnoviti kaptolska tvrdja Vurot kod Bresta, koju je oštetio grom. Isto tako treba obnoviti razoreni Ivanić-Kloštar, koji pripada biskupu zagrebačkomu. Braća Tahi neka poprave svoju tvrdju Božjakovinu, Gašpar Petričević svoj kastel Miketinec, a braća Keglevići svoju tvrdju Totuševinu kod Siska. Ban Erdedi počeo je nedavno iz temelja nanovo graditi tvrdju Rakovec, koja će poslužiti obrani Hrvatske; zato sabor doznačuje besplatne radnike. Gradjani varaždinski neka očiste grabe oko utvrdjene svoje varoši, kamo su česte poplave Drave donijele mnogo pijeska i blata. U tome poslu pomagat će im kmetovi grada i tvrdje, koji se zato do 1. kolovoza 1590. oprаštaju od svih drugih besplatnih radnja. Jošte sabor doznačuje radnike za popravak tvrdja: Koprivnice, Ivanića, Gjurgjevca, Dubrave, Cirkvene, Ludbrega, Karlovca, Bresta i Sredičkoga. Pošto ban Erdedi ne će više da vodi haramije u t. zv. banskoj Krajini uz Kupu, izabire sabor Stjepka Gregorijanca za kapetana njihova.[28]

U Senju je 15. lipnja 1589. umro barun Jošt Josip Thurn, zapovjednik hrvatske Krajine. Thurna je u časti naslijedio barun Andrija Auersperg.

Kralj Rudolf nije banu Erdedu redovito slao novaca za uzdržavanje banskih vojnika. Zato je sabor 29. svibnja 1589. zaključio, neka se kralju piše, da novce šalje pravodobno, jer će inače vojnici ostavljati svoje posade, te će zbog oskudice živeža plijeniti bijedne seljake. Čini se, da to pismo nije stvar popravilo. Zato je Erdedi 19. rujna 1589. iz Samobora pisao kralju Rudolfu, neka ga riješi banske časti. Isto moli od nadv. Erne-

[26] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 441.—448.
[27] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 446.
[28] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 451.—458.

sta 14. listopada 1589. iz Varaždina. Odanle je Erdedi 6. studenoga 1589. ponovno zamolio kralja, neka ga oslobodi banske službe, koju već 6 godina vrši na štetu svoga imetka i svoje obitelji. Kralj je 23. studenoga 1589. iz Praga pisao Tomi Erdedu, da ga ne će riješiti banske časti; podjedno je kralj uputio nadv. Ernesta, neka on sklone Erdeda, da i nadalje zadrži banstvo. Erdedi se neko vrijeme primirio. Ali u lipnju g. 1590. ponovno moli nadv. Ernesta, neka kod kralja izradi, da se prihvati ostavka njegova. Ernest je 30. lipnja 1590. pitao kralja Rudolfa, da li se već odlučio za imenovanje novoga bana? Kralj je nadv. Ernesta 13. srpnja 1590. uputio, neka sklone grofa Petra Erdeda, da on preuzme bansku čast.[29]

Medjutim su nastupile nove prilike, koje prisiliše Tomu Erdeda, da i nadalje ostane ban hrvatski. U Grazu je naime 10. srpnja 1590. umro nadv. Karlo, koji je od 25. veljače 1578. upravljao hrvatskom i slavonskom Krajinom. Karlo je doduše ostavio 3 sina, ali svi bijahu još maleni; najstariji Ferdinand imao je tek 12 godina. Zato je kralj svoga brata Ernesta imenovao regentom Štajerske, Kranjske i Koruške, a podjedno i upraviteljem Krajine u Hrvatskoj i Slavoniji. Sam kralj Rudolf nastojao je, da na mir sklone turskoga sultana Murata III., koji je na proljeće g. 1590. svršio rat s Perzijom. Sultan je zaista 29. studenoga 1590. pristao, da se primirje od 11. lipnja 1584. produži na dalnjih 8 godina.

Početkom g. 1591. postade ratoborni Hasanpaša sultanovim namjesnikom (beglerbegom) u Bosni. On je na proljeće g. 1591. počeo sabirati vojsku u Banjaluci, kamo je još Ferhadpaša prenio sjedište iz dotadašnjega glavnoga grada Travnika. Erdedi je odmah naslućivao, da će Hasanpaša udariti na Bihać ili na Sisak. O tom se govorilo i na hrv. saboru, koji se 26. srpnja 1591. sastao u Zagrebu. Zato je sabor stvorio zaključak, da se ima dići opći ustanak, ako u Hrvatsku provali Hasanpaša. U tom slučaju moraju svi velikaše, plemići i gradjani zajedno sa svojim kmetovima odmah oboružani doći u banov tabor. Pošto je umro viceprotonotar Petar Pojatić, koji je nedavno naslijedio Mihalja od Vurnovca, izabrao je sabor za novoga viceprotonotara plemića Gašpara Petričevića, koji je propisanu prisegu položio i odmah službu nastupio.[30]

Hasanpaša je zaista početkom kolovoza g. 1591. sa 16.000 Turaka udario na Sisak. Ovu tvrdju, koju je sagradio kaptol zagrebački, branila su 2 kanonika: Nikola Mikac i Stjepan Kovačić. Posada se hrabro držala, dapače je 6. kolovoza prodrla iz tvrdje i udarila po Turcima. Uz to je Sisku dolazio u pomoć ban Erdedi s hrvatskim ustašama. To je prisililo Hasanpašu, da već 11. kolovoza napusti opsadu Siska. No zato je zauzeo i spalio nedaleku Keglevićevu tvrdju Totuševinu (danas Topolovac na Savi). Kad je za to doznao ban, udari on 12. kolovoza na tursku tvrdju Moslavinu, koja je nekada pripadala obitelji Erdedi. Turci su ustrajno

[29] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, IV. str. 258.—266.
[30] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 463.—466.

branili ovu tvrdju do 15. kolovoza, kada ju ban zapali i zauzme, a onda dade razoriti. Radi tolike spremnosti i uspjeha dobio je Erdedi 19. kolovoza pohvalu od kralja, a 20. kolovoza od nadv. Ernesta.[31]

Početkom listopada 1591. provalio je Hasanpaša drugiput u Hrvatsku. On je 5. listopada zauzeo i spalio Tahijevu tvrdju Božjakovinu, te je nemilice harao sela oko Rakovca, Sv. Helene i Vrbovca. Jedni turski konjanici dopriješe sve do blizu Zagreba, dok su drugi spalili selo Gušćerovec ispod Kalnika. Hasanpaša je 6. listopada noćio kod tvrdje Vrbovec, kamo su mu vojnici dovodili zarobljene ljude i stoku. Sutradan je dopro pod Gradec, gdje je doznao, da će na nj udariti krajiške čete iz Koprivnice, Križevaca, Ivanića i Graca. Pošto su uslijed kiša nabujale Glogovnica i Lonja, krene Hasanpaša prema Dubravi s prednjom četom. On je tako sretno izmakao, dok su krajišnici kod Graca potukli stražnju četu njegovu i oslobodili 400 zarobljenika.[32]

Kad se Hasanpaša vratio u Bosnu, opkoli iznenada 6. studenoga 1591. tvrdju Ripač na Uni, koju već sutradan zauzme. Nato je spalio nedaleko selo Golubić, a opusošio čitav kraj oko Sturlića i Blagaja na Korani. Znalo se, da će Hasanpaša na proljeće nastaviti borbu, jer je on odlučio, da će osvojiti ostatak Hrvatske. Trebalo je dakle i s hrvatske strane poduzeti sve za obranu. Po želji nadv. Ernesta stvorio je hrvatski sabor 5. siječnja 1592. zakon o »insurekciji«, t. j. o sveopćem ustanku. Sva vlastela moraju osobno doći u banov tabor. Tko ne dodje ili se prije bitke udalji bez dozvole bana (odnosno »kapetana kraljevstva«), izgubit će sva imanja svoja. Isto vrijedi za »plemiće jednoselce«, koji nemaju imanja i kmetove, nego samo posjed u veličini jednoga selišta. Osobno moraju u rat poći i »armaliste«, t. j. takvi plemići, koji nemaju nikakova posjeda, a plemstvo stekoše kr. poveljom. Isto vrijedi i za gradjane; ipak mora u svakom gradu ostati 1 brijač, koji služi mjesto liječnika. Glede kmetova odredjuje zakon ovo: Vlastela moraju od 10 »dimnjaka« na svome posjedu oboružati 2 pješaka i 1 konjanika. Pješaci će dobiti pušku, a konjanici jošte kacigu, oklop i koplje. Bogati trgovci moraju oboružati 1 konjanika i osobno pridoći na vojnu ili mjesto sebe opremiti još 1 konjanika: ne učine li tako, izgubit će svu robu. Slobodni gradovi (Zagreb, Varaždin, Križevci i Koprivnica), te Pavlini u Lepoglavi imaju topove, prah i olovo prevažati u banov tabor; zato moraju vazda u pripravi držati dovoljan broj kola. Da pomoćne čete ne ostanu bez hrane, kako ostadoše g. 1578. prigodom Khevenhillerove vojne, odredio je sabor, da ban, velikaši, prelati, plemići, slobodni gradovi, kaptol, samostani, župnici i altariste moraju do 1. ožujka 1592. od svakoga kmetskoga dimnjaka na svome posjedu dati po jednu »četvrtinku raži, prose i zobi, te polovicu četvrtinke graha. Ovaj živež imaju vlastela dovesti u Zagreb, gdje će se na Griču pohraniti

[31] Isthuanfy. str. 364. Lopašić: Prilozi, str. 55. Šišić: Acta, IV. 272.
[32] Rattkay: Memoriae, str. 155. Krčelić: Historiarum, str. 279.

u crkvi sv. Katarine i u susjednoj kući. (To bijaše samostan Dominikanaca, koji od straha pred Turcima pobjegoše iz Zagreba u Ljubljanu.) Pošto se crkva i kuća nalaze u lošem stanju, treba ih odmah popraviti. U tu svrhu ima do 1. veljače svaka »porta« (vrata) dati po 20 denara. U Hrvatskoj se osjećala »dosta velika oskudica živeža«. Zato sabor odlučuje, da se spomenuta hrana i krma ne će Nijemcima pokloniti, nego prodati po tržnoj cijeni, te će svaki vlastelin dobiti utržak doprinesenog živeža.[33]

Najviše je namjeri Hasanpaše smetala hrv. bojna linija na Kupi. Da ju probije, pomišljao je na to, da zauzme tvrdju Brest ili Brkiševinu. Ipak odustade od toga, te se odluči, da na desnoj obali Kupe podigne svoju tvrdju, i to na ušću rijeke Petrinjčice u Kupu, dakle nasuprot Brestu. Ban je po svojim uhodama doznao, da se Hasanpaša sprema na neko poduzeće. Zato se ban preselio na svoje imanje Želin u Turopolju, odakle je Zagrepčane 1. ožujka 1592. opomenuo, neka spremaju živež, jer će ga naskoro trebati za opskrbu vojske.[34]

S velikom vojskom stiže Hasanpaša 12. travnja 1592. do rijeke Kupe. Nebrojeni radnici počnu ondje blizu ušća Petrinjčice podizati drvenu tvrdju, za koju je već bio priredjen gradjevni materijal. Dok se nova tvrdja dizala, zauzeo je Hasanpaša nedaleku tvrdju Gore. Nato se 15. travnja predala i krajiška posada u Hrastovici. Srednjega Graca nije Hasanpaša trebao osvajati, jer je ovu svoju tvrdju sam kaptol zagrebački dao u srpnju g. 1591. porušiti, da ne padne Turcima u ruke.[35]

Erdedi se sa banskom vojskom utaborio u Maloj Gorici kod Brešta. Odanle je Zagrepčanima 14. travnja javio, da je u Malu Goricu došao general Auersperg s Karlovčanima, »a još danas će doći i Nijemci«. Vojsci je nestalo živeža, te će se razići, ako ga ne bude odmah. Zato ban Zagrepčanima nalaže, neka što brže pošalju kruh, brašno i zob.[36]

Hasanpaša je novu tvrdju podizao u obliku četverokuta, a »uresio ju je s 5 tornjeva (kula) i 2 vrata«. Hrastove balvane pričvrstiše dvostrukim čavlima i željeznim kvakama. Oko tvrdje iskopaše grabe, u koje se mogla svesti voda iz Petrinjčice. Kopanjem graba dobilo se mnogo zemlje, s kojom podigoše 8 stopa visok i 3 stope širok nasip. Sav posao bijaše dovršen 2. svibnja 1592., kada su Turci od veselja pucali iz topova i pušaka, te uz svirku trubalja i udaranje bubnjeva obilazili oko nove tvrdje, kojoj po rijeci Petrinjčici dadoše ime »Petrinja«. U tvrdji je Hasanpaša ostavio posadu od 1000 Turaka. Da bude Petrinja imala zaledje, stavio je on po 200 Turaka takodjer u Gore i Hrastovicu. S ostalom vojskom ode Hasanpaša 4. svibnja u Kostajnicu.[37]

[33] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I. str. 471.—474.
[34] Kukuljević: »Acta Croatica«, str. 293.
[35] Krčelić: »Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabiensis«, str. 280.
[36] Kukuljević: »Acta Croatica«, str. 295.
[37] »Obsidio Sisciensis domini Micatii« u Martina Kovačića: »Scriptores rerum Hungaricarum minores«, svezak I., str. 201. i 202.

Dok se jošte gradila Petrinja, nastade 23. travnja poplava, te rijeka Kupa izadje preko svojih obala. Time je nestalo mogućnosti, da ban Erdedi zapriječi gradnju Petrinje. Osim toga nijesu bana slušali Nijemci. Malo po malo počela se već 3. svibnja razilaziti sabrana vojska, a 7. svibnja digao je svoj tabor i ban. Medjutim se Hasanpaša spremao za opsadu Bihaća. S mnogo Turaka i topova dodje on 12. lipnja 1592. pred Bihać, gdje je kapetan Josip Lamberg imao 500 vojnika. Hasanpaša dade tjedan dana pucati iz topova na Bihać. Za to vrijeme zauzeo je i nedaleku tvrdju Izačić. Lamberg se hrabro branio do 19. lipnja, kada je Bihać predao Hasanpaši uz uvjet, da svi stanovnici smiju slobodno otići iz grada i sa sobom ponijeti svoje stvari. Ipak nije Hasanpaša održao riječ, jer je od 5000 žitelja gradskih dao 2000 ubiti, a 800 djece poslati u Carigrad, gdje su Turci svečano proslavili zauzeće Bihaća.[38]

Banov brat Petar Erdedi bijaše kapetan žumberačkih Uskoka, te je kao takav zapovijedao i u tvrdji Slunju. On je držao, da će Hasanpaša iz Bihaća krenuti na Slunj, koji je sada najviše izložen udarcu Turaka. U to je vjerovao i Andrija Auersperg, general hrvatske Krajine. On se bojao, da će Hasanpaša iza Slunja udariti na Karlovac; zato je svoje i kranjske čete skupljao u Karlovcu. Naprotiv je Stjepan Grasswein, pukovnik slav. Krajine, bio uvjeren, da će Hasanpaša ići osvajati Ivanić, Križevce i Koprivnicu.Uslijed toga ne htjede ni Auersperg ni Grasswein pomoći banu, koji je znao, da će Hasanpaša najprije udariti na Brest i Sisak. Turci su naime kod Petrinje podizali na Kupi most od ladja. Dok je tako cijela Hrvatska živjela u nekoj trzavici od »straha turskoga«, doplovio je nenadano početkom srpnja g. 1592. mletački admiral Tiepolo s ratnom mornaricom pred Karlobag, koji se onda zvao Bag. Premda nije republika bila u ratu s kraljem Rudolfom, ipak je Tiepolo dao iz topova pucati na Karlobag. Kada se Karlobag predao, Mlečani porobiše sve kuće, a vojnike okovaše na svoje ladje.[39]

Hasanpaša je u noći od 18. na 19. srpnja 1592. s velikom vojskom stigao u Petrinju. Odmah poslije objeda 19. srpnja prijedje on preko mosta i kod Bresta udari na bana Erdeda, koji je imao samo 1000 Hrvata i 2000 štajerskih ustaša. Daleko brojniji Turci pobijediše bana. U dvosatnom boju pogibe mnogo ljudi, osobito Štajeraca, koji ne bijahu vješti borbi s Turcima. Hasapanša je zarobio 5 topova i mnogo vojnika. Ban je sretno utekao i zaklonio se u svoj grad Jastrebarsko.[40]

Naredne noći zauze Hasanpaša tvrdju Brest, koju dade zapaliti. Turci su 20. srpnja razorili tvrdje Hergović i Gotoču. Iza toga zapališe selo Drenčinu, gdje stanu opsijedati tvrdju, jer se posada nije htjela predati. Tri dana pljačkali su Turci okolišna sela, u kojima uhvatiše 2000 ljudi i

[38] Isthuanfy: »Historiarum de rebus Ungaricis libri«, str. 365.
[39] Lopašić: Spomenici, I. 165. Lopašić: Prilozi, str. 58.
[40] Krčelić 288. Lopašić: Prilozi 59. Lopašić: Spomenici, I. 165.

mnogo stoke. Tom prigodom zapališe varoš Sisak, odakle se žiteljstvo zaklonilo u kaptolsku tvrdju. Ovu je Hasanpaša 23. srpnja 1592. opkolio i pozvao na predaju. Kanonici Nikola Mikac, Blaž Gjurak i Matija Fintić odlučiše, da će Sisak braniti do posljednjega čovjeka. Hasanpaša nastavi 16 svojih i 5 zarobljenih topova, iz kojih dade pucati na tvrdju. Tjedan dana gruvahu topovi, koji učiniše mnogo štete braniteljima i zidovima, ali kanonici ne popuštaju. Uzalud bijahu Turcima i juriši na tvrdju. Napokon je Hasanpaša 29. srpnja napustio opsadu, ali se zakleo, da ne će mirovati, dok ne zauzme Sisak. Na odlasku je užasno opustošio veliko imanje, što ga je kod Siska imao kaptol zagrebački; podjedno dade porušiti tvrdju u Drenčini, koju zauzeše Turci.[41]

Gradnja Petrinje, pad Bihaća, poraz kod Bresta i opsada Siska uvjeriše napokon kralja Rudolfa, da ipak treba nešto učiniti za obranu Hrvatske. On je odredio, da odsada mora u svim crkvama njegovih država danomice triput zvoniti »tursko zvono«, koje će kršćane sjećati, neka mole Boga, da ih obrani od Turaka. Štajerci su odmah poslali mnogo vojnika u Zagreb. Ovamo je 30. rujna stigao grof Franjo Nadaždi s 1000 konjanika, što ih je kralj dao na svoj trošak sabrati i opremiti u Ugarskoj. Oko bana Erdeda sabrao se pučki ustanak iz preostale Hrvatske. Svi vojnici nastane se u selima od Zagreba do Podsuseda. Tako je Zagreb bio dovoljno zaštićen. No zato je ljuto stradalo Turopolje. Hrustanbeg je 18. kolovoza 1592. iz Petrinje s 1000 konjanika provalio u Turopolje, gdje je zarobio 300 ljudi. Odsada su u Turopolje provaljivali ne samo Turci, već i Vlasi. Tako je 150 Vlaha u noći od 25. na 26. kolovoza kod Lekenika udarilo na 100 Uskoka, koji spavahu. Uskoci budu razbijeni, a njihov kapetan Petar Erdedi jedva spase život svoj. Sam Hasanpaša s velikom vojskom provali 25. rujna iz Petrinje u Turopolje, gdje je zauzeo tvrdje: Vukovinu i Lomnicu, dok se sretno obranila banova tvrdja Želin. Tom prigodom Turci porobiše i spališe sela: Mraclin, Veliku i Malu Goricu, Veliku i Malu Mlaku, Gornji i Donji Lukavec, Gornje i Donje Čehe, Novake, Novo Čiče, Kostanjevec, Kobilić, Markuševec, Rakarje, Lazine, Orešje, Kosnicu, Donju Lomnicu, Zaprudje, Sv. Klaru, Pleso, Hrašće, Buzin, Botinec, Brezovicu i Obrež. Neka od ovih sela nijesu više bila obnovljena. Iz Zagreba se po noći vidjelo crveno nebo nad cijelim Turopoljem. Turci su na tome četovanju doprli do banove tvrdje Kerestinec pod Okićem. Odanle se vraćahu ispod Vukomeričkih gorica, gdje su opustošili vinograde bijednih Turopoljaca i uništili upravo dozrelo grožđje. Hasanpaša se u Petrinju vratio sa silnim plijenom. Zarobio je mnogo ljudi i svu silu stoke, a na tisuću kola dovezao je ugrabljeno žito.[42]

Više nego li Zagrepčane uplašila je ova Hasanova provala stanovnike

[41] »Obsidio Sisciensis domini Micatii«, str. 203.—205.

[42] Valvasor: »Die Ehre des Herzogthums Krain«, IV. 127. Krčelić 289. Rattkay 157. Lopašić: Prilozi 60. Lopašić: Spomenici I. 166.

Ljubljane. Tamo su mnogi gradjani svoju obitelj i najpotrebnije stvari natrpali u kola, pa hajde u šumu ili u planinu. Bijedni ludi plakahu po gradu, kao da ih već uhvatiše Turci.[43]

U Zagreb je 7. studenoga 1592. došao burgavski markgrof Karlo, koji bijaše sin tirolskoga nadv. Ferdinanda. Karla je kralj imenovao zapovjednikom svih četa, sabranih kod Zagreba, da se razori Petrinja i da se obnovi obrambena linija na rijeci Kupi. S Karlom je stigla i tirolska vojska. Naskoro dodjoše u Zagreb još 2 njemačke pukovnije i čete nadbiskupa iz Salzburga, a Sebastijan Montekukoli dovede dobrovoljce iz Italije. Sve to nije smetalo Hasanpašu. On je čekao, dok se u Turopolje vrate seljaci, koji pred Turcima pobjegoše u šume ili se zakloniše preko Save. Zato je Hasanpaša 14. studenoga s velikom vojskom nahrupio u Turopolje, gdje je popalio neka sela, te se vratio s 2.000 zarobljenika.[44]

Varaždin je ljuto nastradao g. 1592. Tamo se naime 11. travnja porodio požar, koji je silan vjetar raznio po gradu. Izgorjela je većina kuća, zatim gradska vijećnica i župna crkva.[45]

Hasanpaša je tečajem g. 1591. i 1592. u Hrvatskoj zauzeo 26 tvrdja i tvrdjica, a spalio stotinu sela, iz kojih su Turci i Vlasi oko 35.000 Hrvata odveli u ropstvo. Uslijed toga je u Turskoj pala cijena roblju. Prije se za 1 dječaka dobivao 1 konj; sada pak Vlasi nudjaju 5 dječaka za 1 konja! Hrvate je zatirala i carska pomoćna vojska, koja je narodu oko Zagreba otimala hranu i vino, dapače i odijelo. Osobito je haračio Joža Vesej, potkapetan madžarskih konjanika pukovnije Nadaždi. O tom se raspravljalo i na hrv. saboru, koji se 24. siječnja 1593. sastao na Kaptolu u Zagrebu. U zapisniku toga sabora stoji ogorčena prijetnja:[46] »Staleži i redovi najbijednije kraljevine Slavonije,*) — lišeni pomoći i potpore, — prije, nego li svi padnu Turcima u ruke ili ostave prebivalište u predragoj svojoj domovini, ... najsvečanije očituju, da će — našavši se u skrajnjoj nevolji — za svoj život i opstanak učiniti ono, što im sudbina i nužda pokaže kao zgodnije i korisnije.«

Turci su u Turopolje provaljivali i kasnije. Višeput je došlo i do okršaja s njima. Tako su Hrvati 4. veljače pobili Mehmedagu kod Vuko-

[43] Ortelius redividus et continuatus, str. 128.
[44] Isthuanfy 367. Lopašić: Spomenici I. 166. i 171. Valvasor IV. 519.
[45] Prothocollum magistratuale, str. 24. (Rukopis u arkivu grada Varaždina.)
[46] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I. str. 467.—470.

* U prijašnjim saborskim zapisnicima uvijek stoji izrijekom zabilježeno, da su to zaključci sabora »kraljevina Hrvatske i Slavonije«. Prvput je ime Hrvatske ispušteno u saborskom zapisniku od 24. siječnja 1593. Odsada se redovito piše, da je to sabor »kraljevine Slavonije«, jer su Turci tako opustošili Hrvatsku, — pod kojom se tada razumijevala zemlja južno od rijeke Kupe, — da odanle valjda nitko nije ni dolazio na sabore. Ipak time nije rečeno, da se naši sabori odrekoše hrvatskog imena. Kad se htjela istaknuti narodnost, onda sabor (n. pr. 24. veljače 1619.) kaže: ex natione nostra Croatica et Sclavonica«. Ako pak na sabor dodju plemići ili velikaši iz južnih krajeva, onda odmah ističu, da je to sabor »kraljevina Hrvatske i Slavonije«. Tako stoji n. pr. u zapisnicima hrv. sabora od 8. travnja 1596., 1. veljače 1600., 23. studenoga 1620., 30. kolovoza 1621., 24. prosinca 1627. i 9. prosinca 1630.

vine, a nekoliko dana kasnije Hrustanbega kod Kravarskoga. Najviše stradahu imanja bana Erdeda. Hrustanbeg je 20. svibnja 1593. sa 3000 konjanika i 300 pješaka provalio sve do Jastrebarskoga, popalivši na putu Stupnik, Zdenčinu, Kupinec, Jamnicu, Galgovo i Čolnićevo selo.[47]

Uništivši Turopolje, spremi se Hasanpaša za treću opsadu Siska. U pomoć mu dodjoše Turci iz Like, Klisa, Livna, Hercegovine, Gradiške, Cernika i Zvornika. Sa 20.000 vojnika dodje Hasan 15. lipnja 1593. na ono mjesto, gdje se danas nalazi Caprag. Ovamo su ladje iz Gradiške dovele velike topove za opsjedanje i hranu za vojsku tursku. Hasan dade na Kupi sastaviti most od ladja, a onda pucati na Sisak. U tvrdji zapovijedahu zagrebački kanonici: Blaž Gjurak i Matija Fintić, koji su uza se imali 400 ljudi. Fintić naskoro pogibe, a teško ranjeni Gjurak zamoli pomoć od bana. Tomo Erdedi odmah digne ustanak plemstva hrvatskoga. Jednako je svoje čete (1600 ljudi) sabrao grof Rupert Eggenberg, koji je u veljači g. 1593. mjesto markgrofa Karla postao zapovjednikom carske pomoćne vojske u Hrvatskoj. General Andrija Auersperg dovede karlovačke arkibuzire, Petar Erdedi (brat banov) sakupi Uskoke i husare, Stjepan Grasswein dovede čete iz slavonske Krajine, a Gjuro i Sigismund Paradeiser karlovačke i koruške mušketire. Sa 5000 vojnika primaknu se kršćanske vojvode Sisku 22. lipnja. U susret im podje Hasanpaša sa 10.000 biranih vojnika. Kod ušća rijeke Odre u Kupu dodje o podne do kratke ali krvave bitke. Turci budu hametom potučeni. Samo 400 ih sretno uteče preko mosta; svi drugi poginuše u boju ili se utopiše u susjednim rijekama. Eggenberg je u Kupi nabrojio 1000 lešina turskih. Medju ostalima stiže smrt Hasanpašu i 12 begova. Preostali Turci na desnoj obali Kupe zapale tabor, te pobjegnu u Petrinju.[48] Radi toga poraza navijesti sultan Murat III. rat caru i kralju Rudolfu.

Ban Erdedi htjede kršćansku vojsku povesti od Siska prema Petrinji, da zauzme ovu tvrdju, radi koje propade Turopolje. Ali na to ne htjedoše pristati druge vojvode, jer da za vojsku nema dosta hrane. Istom poslije velikih priprava sakupi se 9. kolovoza kod Bresta kršćanska vojska. Prešavši preko Kupe, dade ban Erdedi iz 8 topova pucati na tvrdju petrinjsku. Opsada se otegnula do 24. kolovoza. Toga dana doznade ban, da Petrinji dolazi u pomoć grčki beglerbeg Hasanpaša, sin slavnoga Sokolovića. Sada uzmakne kršćanska vojska, a Hasanpaša dodje pred Petrinju sa 40.000 Turaka. Hasan se još isti dan zaputi prema Sisku, te počne udarati na nj. U tvrdji se nalazila mala posada od 100 vojnika, kojima zapovijedahu kanonici: Gašpar Grandja i Andrija Kovačić. Turci su topovima probili zidine, pa onda jurišali na tvrdju. Kanonik Grandja pogibe u boju, a njegov drug morade 30. kolovoza predati Sisak. Erdedi naime nije mogao poći u pomoć Sisku, jer su carske po-

[47] Lopašić: Prilozi, str. 60.—64. Lopašić: Spomenici I. 175.
[48] Radić: »Izprave o bitci kod Siska«, »Starine« knj. 19. str. 172.—192.

moćne čete pobjegle u Štajersku. Hasanpaša dade plijeniti i paliti sela na lijevoj obali Save sve do Božjakovine i Kraljevca (kod Dugog sela), odakle odvedoše u ropstvo 1000 Hrvata. Turci su prijetili, da će opkoliti i Zagreb. Od straha pred Turcima poslaše kanonici riznicu stolne crkve iz Zagreba u Bolonju. »Turski strah« dopre dapače do štajerskoga Graca, odakle se odseliše neke odlične porodice. No Hasanpaša morade poći u Ugarsku, kamo je iz Carigrada kretao i veliki vezir Sinan.[49]

Koncem g. 1593. postade nadv. Ernest namjesnikom u španjolskoj Nizozemskoj. Sada je kralj regentom Štajerske, Koruške i Kranjske imenovao svoga mladjega brata Maksimilijana. Namjesnikom pak u Hrvatskoj, Ugarskoj i Austriji postade 14. travnja 1594. nadv. Matija.[50]

Početkom god. 1594. povjeri kralj Maksimilijanu i upravu Krajine u Hrvatskoj i Slavoniji. U dekret mu stavlja izreku: »Prejasni će nadvojvoda raditi sporazumno sa banom Hrvatske i Slavonije«. Maksimilijan pošalje svoga poslanika na sabor, što ga je Tomo Erdedi sazvao 21. ožujka 1594. u Zagrebu. Poslanik izjavi, da će nadvojvoda poštivati sva prava Hrvatske, te osobno voditi veliku vojsku, da Turcima otme Sisak i Petrinju. Hrvatski sabor zaključi opći ustanak.[51] Banu se pridruže brojne čete iz Štajerske, Koruške i Kranjske. Isto tako i krajiški zapovjednici: Juraj Lenković, koji je naslijedio 8. listopada 1593. umrlog Auersperga, te barun Ivan Sigismund Herberstein, koji je naslijedio 26. ožujka 1594. umrloga pukovnika Stjepana Grassweina. Oko 16.000 ljudi dodje sa banom 21. srpnja 1594. do Petrinje. Tjedan dana kasnije stiže u tabor i nadv. Maksimilijan s 1000 konjanika. Dok je kršćanska vojska opsjedala Petrinju, zauze 5. kolovoza general Juraj Lenković susjedne tvrdje: Hrastovicu i Gore. Videći, da se ne će moći održati, zapali Hrustanbeg Petrinju (u noći od 9. na 10. kolovoza), pa uteče u Kostajnicu. Sutradan pobjegne turska posada iz Siska, zapaliv prije tvrdju, u koju opet udju Hrvati. Nato dade Maksimilijan do temelja razvaliti ostatak tvrdje petrinjske, te proglasi vojnu dovršenom. Na jesen g. 1594. zauzmu Turci opet Hrastovicu i Gore, a Hrustanbeg obnovi i tvrdju petrinjsku.[52]

Da zastraši Turke, udari Juraj Lenković s karlovačkom posadom na Bihać. On je 5. studenoga 1594. provalio u varoš, ali tvrdje nije mogao zauzeti. Lenković je zapalio varoš, gdje je sasjekao mnogo Turaka i oslobodio 1200 hrv. zarobljenika, te se 8. stud. s velikim plijenom vratio u Karlovac.[53]

Nesposobni kralj Rudolf nije nikada banu Erdedu uredno plaćao bansku četu. Hrv. sabor 24. siječnja 1593. ističe, da sadašnja banska četa koja broji 250 konjanika i 250 pješaka, nije već nekoliko godina primila

[49] Lopašić: Spomenici, knjiga I., str. 180. i 181. Krčelić, str. 297.
[50] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, IV. str. 303.
[51] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 489.—493.
[52] Krčelić 298.—300. Isthuanfy 387.—389. Rattkay 160. Valvasor IV. 145.
[53] Vitezović: Kronika, str. 175. Ortelius redivivus, str. 155.

od kralja plaće.[54] Erdedi je na sreću Hrvatske posjedovao velika imanja (Želin i Novigrad u Turopolju, zatim Okić, Jastrebarsko, Lipovec, Rakovec, Cesargrad, Mokrice i Metliku). Njegova mu žena Marija, kći bana Krste Ungnada, donese takodjer lijep miraz. Uz to je Erdedi god. 1591. od Ungnada kupio Samobor. Tako je mogao prihodima svojih posjeda plaćati bansku četu. Ipak je i Erdedi vremenom potrošio svoje novce. Neke pak posjede njegove uništiše Turci. Zato Erdedi zamoli kralja, neka mu u podmirbu duga prodade grofiju Pazin u Istri. Sličnim je načinom g. 1546. Nikola Zrinski stekao Medjumurje. Ipak bude banova molba odbijena. Zato je Erdedi 15. svibnja 1595. na saboru položio bansku čast.[55]

76. Ban Ivan Drašković I. Hrvati bijahu žalosni, što ih ostavlja ban Tomo Erdedi. Sabor mu 15. svibnja 1595. očituje zahvalu, što je požrtvovno branio domovinu svoju. Podjedno moli nadv. Maksimilijana, neka uznastoji, da kralj što prije imenuje novoga bana. Hrvati se naime bojahu, da ne bi kralj ukinuo bansku čast, pak ih stavio pod vlast kakvoga generala. Zato sabor nadvojvodi poručuje: »Ne budemo li imali bana, tada neka Vaša Prejasnost znade, da se ne ćemo pokoravati nikakvome generalu tudje narodnosti, niti ćemo s njim polaziti u rat, pa makar svi zajedno s domovinom izginuli. Prije ćemo i najskrajnije poduzeti, nego li dopustiti, da nam se u tome pogledu okrnji sloboda«. Dade li im pak kralj bana, onda će Hrvati »u to gladno doba« doprinijeti žrtve i preko svojih sila. Naročito obećaje sabor besplatne radnike, koji će mjesto spaljene drvene tvrdje u Brestu podići novu veliku tvrdju. Jednako će hrvatski kmetovi obnoviti spaljenu i oštećenu tvrdju u Sisku. Osim 300 pješaka haramija, što ih Hrvatska na svoj trošak uzdržava, držat će odsada i stalno konjaništvo, jer će svakih 10 porta morati dati 1 konjanika.[1]

Mjesto nadv. Maksimilijana preuze g. 1595. vrhovni nadzor nad Krajinom nadv. Ferdinand, sin nekadašnjeg nadv. Karla. Mladi Ferdinand, komu bijaše tek 17 godina, pošalje u Hrvatsku generala Eggenberga s pučkim ustankom iz Štajerske, Koruške i Kranjske. Eggenbergu se 22. rujna 1595. kod Siska pridruže general Juraj Lenković iz Karlovca i pukovnik Sigismund Herberstein iz Varaždina. Istoga još dana podje prema Petrinji kapetan Danilo Frankol, da istraži puteve. Iz Petrinje mu u susret izadje Hrustanbeg, te zametne kreševo, u kome dopadne smrtne rane. Kad je Hrustanbeg 23. rujna umro, pobjegnu Turci iz Petrinje i Hrastovice. Kršćanska vojska zaposjedne 24. rujna ove dvije tvrdje, koje će odsada braniti Turopolje. Kralj premjesti svoje čete iz Zagreba u Petrinju.[2]

Hrvati su dobro naslućivali, da ih kralj — iza odlaska nadv. Maksimilijana iz Hrvatske — hoće u vojničkom pogledu podložiti generalu

[54] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 468.
[55] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I. str. 495.

[1] Zapisnici hrvatskih sabora, I. str. 496.—498. (Rukopis u Zagrebu).
[2] Ortelius 180. Rattkay 160. Krčelić 302. Valvasor IV. 45. i 46.

Eggenbergu. Zato je kralj imenovao 2 banska namjesnika: baruna Ivana Draškovića i zagrebačkoga biskupa Gašpara Stankovačkoga. Kralj je 19. kolovoza 1595. odredio povjerenike, koji će Draškovića i Stankovačkoga uvesti u bansku čast. Podjedno je 30. rujna 1595. grofa Tomu Erdedija riješio banske časti, izdavši mu krasnu pohvalnicu, u kojoj ističe slavna djela njegova.[3]

Još u kolovozu g. 1595. pošao je pukovnik Herberstein s vojskom slavonske Krajine u »Malu Vlašku«, da se Turcima i Vlasima osveti, što su nedavno provalili do Koprivnice. Herberstein je tamo osvajao sela oko Cernika i Pakraca, kad li Turcima dodje u pomoć bosanski paša Apardi, koji se s 20.000 vojnika nalazio u Kostajnici. Apardi se s Herbersteinom sukobio 1. rujna kod grada Čaklovca. U toj bici pogibe 3000 Turaka, a ostali pobjegoše.[4] Ova je bitka uzdrmala tursko gospodstvo u Slavoniji. Tamo su hrvatski seljaci mnogo trpjeli od nasilja turskih aga, spahija i begova. Ovi bi počinjali još više nasilja, da se ne bojahu osvete »hajduka«. Nijesu ti hajduci bili razbojnici, već poletni hrvatski seljaci, koji u narodu podržavahu misao nekadašnje slobode. Čim je za poraz Turaka doznao Lovro Ilić, vodja hajduka u Požeškoj kotlini,, odmah je pomislio, da je sada kucnuo čas, kada će se bijedna »raja« (kršćanski puk) osloboditi »harača« (poreza) i haračlija (ubirača poreza). Ilić digne ustanak u selima oko Požege, te u dvoboju zadavi bega požeškoga, ali i sam pogine od rana.[5] Turci su ovaj ustanak ugušili; no time nije nestalo misli oslobodjenja. Ova je misao dapače zahvatila i Vlahe u Slavoniji. Biskup Vasilije ostavi vlaški samostan Remete kod Orahovice, te početkom listopada g. 1595. dodje u Križevce. Tamo je pukovniku Herbersteinu pripovijedao, da Turci više ne vjeruju Vlasima, koje uslijed toga čekaju teški dani. On moli dozvolu, da se smije sa 40 Vlaha nastaniti u Križevcima. Herberstein je o tome 5. listopada iz Varaždina izvijestio nadv. Ferdinanda, koji 15. listopada daje zatraženu dozvolu, a povrh toga i potporu.[6]

Pošto kralj nije Ivanu Draškoviću i Gašparu Stankovačkomu predao bansku zastavu i doznačio plaću za uzdržavanje banske vojske, ne smatrahu ih Hrvati pravim banovima. Oni bi naime mogli vršiti samo upravni i sudački dio banske vlasti, dok bi vojnička vlast pripala generalu Eggenbergu. Da se ta dvorska namjera osujeti, ne htjedoše se Drašković i Stankovački uvesti u bansku službu. Tako i hrvatski sabor, koji se u Zagrebu sastao 17. prosinca 1595., ne sazvaše imenovani banovi, nego župani preostalih triju županija hrvatskih.*) Sabor je odredio, da svaki »dimnjak« mora u Petrinju poslati po 1 konjanika, koji će sa sobom ponijeti hrane

[3] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, IV. str. 327.—333.
[4] Valvasor, knjiga IV., str. 128. Ortelius redivivus, str. 175.
[5] Ivan Švear: »Ogledalo Ilirie«, svezak II., str. 423.
[6] Lopašić: »Prilozi za poviest Hrvatske«, u »Starinama«, knj. 19. str. 67.
* To bijahu: varaždinski župan grof Tomo Erdedi, te podban Stjepan Berislavić kao župan zagrebačke i križevačke županije.

za 15 dana. Isto tako moraju u Petrinju svi plemići osobno doći ili mjesto sebe poslati oboružanoga slugu. Ovi će vojnici tečajem zime izmjenice čuvati Petrinju, jer se pročulo, da bosanski paša namjerava zimi zauzeti ovu važnu tvrdju. Sabor odredjuje poseban porez, kojim će se preko zime uzdržavati haramije u 5 tvrdja (Sisak, Gore, Brkiševina, Rečica i Dunarića slap). K nadv. Matiji u Beč i k nadv. Ferdinandu u Graz poći će plemići Petar Kaštelanović i Melkior Tompa, da ih zamole, neka nagovore kralja Rudolfa, da Ivana Draškovića i Gašpara Stankovačkoga imenuje pravim banovima.[7]

Kralj je popustio, te je odredio, da njegovi povjerenici Nikola Ištvanfi i Matija Bazarić uvedu Draškovića i Stankovačkoga u punu bansku čast. U tu svrhu sazvao je bivši ban Tomo Erdedi po kraljevu nalogu hrvatski sabor, koji se 11. siječnja 1596. sastao u Zagrebu. Drašković je propisanu svečanu prisegu položio u župnoj crkvi sv. Marka. Stankovački nije radi teške bolesti mogao doći na sabor; zato je prisegu položio u biskupskom dvoru. Novi banovi potvrdiše u službi dosadašnjega podbana Stjepana Berislavića. Kapetanom zemaljskih haramija bude jednoglasno izabran Ivan Keglević, a zem. blagajnikom banov brat Petar Drašković; ovaj ima dužnost, da spremi sve poreze i daće, pa da isplaćuje haramije i obavlja smotru vojske.[8]

Pošto je boležljivi biskup Stankovački već 30. lipnja 1596. umro, ostade banom jedini Drašković. Medjutim su dalmatinski Hrvati 6. travnja 1596. Turcima oteli grad Klis. Nato se sakupi 8000 Turaka, koji počnu Klis opsjedati. Junački general Juraj Lenković poleti sa 1000 vojnika u Dalmaciju, da pomogne posadi kliškoj. Njemu se pridruži nekoliko stotina Dalmatinaca, a pomoć mu obećaše i okolišni Vlasi. Lenković smiono udari 27. svibnja na Turke i natjera ih u bijeg. No prijevarom Vlaha bude vojska hrvatska potučena. U boju pogiboše 3 splitska kanonika i senjski biskup Antun de Dominis. Lenković se spasi, ali na bijegu zadobi tešku ranu. Turci pak 31. svibnja 1596. ponovno zaposjednu Klis.[9] — U Hrvatskoj prevlada mnijenje, da treba kakvim junačkim djelom oprati neuspjeh kod Klisa. Tako se zasnovala vojna na K o s t a j n i c u. Sa 3000 vojnika dodje ban Drašković 3. srpnja 1596. u Petrinju. Ovamo stignu i krajiške čete, a nadv. Ferdinand pošalje 1000 konjanika štajerskih. Tako se kod Petrinje sakupilo 6000 vojnika. Vlasi oko Kostajnice poruče, da će kršćanskoj vojsci pomagati. Ipak nijesu držali obećanja. Kršćanska vojska dodje 10. srpnja pred Kostajnicu, te na brdu »Djed« potuče združene Turke i Vlahe. Kostajnici dodje u pomoć bosanski paša Apardi, ali 12. srpnja i njega stiže poraz. Istom onda, kad se doznalo, da prema Kostajnici kreće velika turska vojska, koju vodi Hafiz Ahmedpaša, razidje se kršćanska

[7] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 513.—518.
[8] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 519.—521.
[9] Isthuanfy: Historiarum, str. 441. Valvasor, sv. IV., str. 32. K. Horvat: »Monumenta historiam Uscocchorum illustrantia«, svezak I., str. 89.—130.

vojska.[10] — No sad će Hafiz udariti na Petrinju. Sa 20.000 Turaka započne on Petrinju 14. rujna opsjedati. U tvrdji se nalazilo do 400 branitelja, kojima zapovijedahu Danijel Frankol i Gjuro Brestovski. Turci su bez prestanka 6 dana pucali na grad. Posada je sretno odbila i nekoliko juriša turskih. Ipak bi Petrinja pala, da joj u zadnji čas ne pomože ban Drašković. Banu se pridruže krajiški generali (Lenković i Herberstein), te svi zajedno dodju 19. rujna do Bresta. Sa 6000 Turaka prijedje paša preko Kupe i udari na Hrvate, ali bude hametom potučen. Slijedeće noći počne Hafiz uzmicati prema Kostajnici. Istodobno su Hrvati kod Siska sastavili most od ladja, po kome prijedju na desnu obalu Kupe. U jutro 20. rujna stiže još ban Drašković kod Petrinje oko 8000 janjičara i konjanika turskih. Tu se zametne bitka, u kojoj budu Turci posve razbijeni.[11]

Slavna obrana Petrinje obradovala je sve Hrvate. Zato hrv. sabor u Zagrebu 25. rujna 1596. odredjuje nagradu od 100 forinti za vojvodu Jurja Brestovskoga, zastavnika Miju Ivančića i za 28 junaka, koji su Petrinju hrabro branili. Za popravak tvrdje petrinjske odredjuje se mnogo kmetova iz cijele Hrvatske. Kmetovi moraju već 10. listopada pridoći, te besplatno i neprekidno raditi 15 dana.[12] — Ponovno se hrv. sabor u Zagrebu sastao 7. studenoga 1596. Pročitano je pismo, kojim kralj proglašuje Ivana Draškovića jedinim banom, našto prisutni izjavljuju najveću pripravnost, da ga takvim priznavaju i da mu se kao banu hrvatskomu pokoravaju. Mjesto Berislavića, koji se zahvalio, imenuje Drašković podbanom viceprotonotara Gašpara Petričevića, koji je po želji sabora ipak zadržao i dosadašnju svoju službu. Zem. kapetanom bude izabran Grgur Petev. Na istom saboru digla se tužba protiv baruna Ivana Sigismunda Herbersteina, koji je od pukovnika 1. ožujka 1596. postao generalom slavonske Krajine. On je stanovao u Varaždinu, i to u starom gradu, što ga je Tomo Erdedi za 8.000 forinti založio Štajerskoj. Herberstein je silovitim načinom sebi podložio slobodne gradjane varaždinske; podjedno je sebi prisvojio okolišne posjede grofa Erdeda i nekih plemića, pa im udario namet. U njegov se primjer ugledaše njemački arkibuziri, koji su činili posadu u Varaždinu. Oni sebi podložiše posjede svih plemića na Varaždinskom polju, dapače i sela, koja pripadahu propalatinu Nikolu Ištvanfiju. Sabor se obratio na kralja Rudolfa s molbom, neka odredi, da Herberstein i njegovi arkibuziri ne krše staru slobodu i povlastice tamošnjih Hrvata; jer ovi »nikada ne htjedoše biti podložnici sultana turskoga, već su voljeli ostaviti vlastite zemlje, te se odseliti u tudja kraljevstva i pokrajine, pa ni pod koji način ne će podnašati neobičajnu i u ovoj kraljevini nečuvenu podredjenost.«[13]

[10] Rattkay 167.—170. Krčelić 304. Ortelius 196. Lopašić: Spomenici I. 209.—221.
[11] Ortelius 200. Rattkay 170—178. Krčelić 304. i 305.
[12] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 537.—539.
[13] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 541.—544.

Ratovanje je potrajalo još 10 godina. Ipak nijesu kroz to vrijeme u Hrvatsku provaljivale velike vojske turske. Sultan je naime glavni rat prenio u Ugarsku. Tako se Hrvatima pružila prilika, da poduzimlju navalni rat. Već početkom studenoga 1596. provali general Juraj Lenković u Slavoniju, gdje porobi i popali tvrdju Voćin i do 200 turskih sela. To osokoli slavonske kršćane, te se oni počnu buniti oko Daruvara, Požege i Cernika. Na čelo »raje« stupe narodni junaci, medju kojima se hrabro ponio Franjo Ilinić. Pomoću požeških Franjevaca digne Ilinić 2000 seljaka, s kojima provali u Požegu i u Veliku, gdje porobiše i poklaše Turke. Kasnije pogibe Ilinić u boju s Turcima na rijeci Orljavi.[14]

Križevački kapetan Grgur Laibacher četovao je u lipnju g. 1597. kod turske tvrdje Stupčanice nedaleko Daruvara. On je u okolici spalio sela Cepidlake, Drabnik i Kusonje prema Slatini. Njemu se pridružilo 117 Vlaha iz Kusonja i Stupčanice, koji se preseliše u Cirkvenu i u Sv. Ivan Žabno.[15] — Da podjari ustanak u Slavoniji, krene ban početkom rujna g. 1597. pod Viroviticu, te ju počne opsjedati. Istodobno udari general Herberstein na Slatinu, te ju 7. rujna osvoji na juriš. Iz okolice slatinske dovede Herberstein u slavonsku Krajinu 1700 Vlaha, koji se bojahu turske osvete, pošto je Draškovič napustio opsadu Virovitice.[16]

Herberstein je ove Vlahe naselio u okolici Rovišća na imanju obitelji Držić. Sa sobom dovedoše Vlasi 4000 glava razne stoke, ali nijesu imali hrane. Već 3. stud. 1597. javlja Herberstein iz Varaždina, da Vlasi podigoše svoje kolibe. On je 100 Vlaha uzeo u krajišku vojsku mjesto hrvatskih haramija, te će oni živjeti od plaće. Za druge Vlahe treba pribaviti hranu, da preko zime ne umru od gladi.[17] Zato je nadv. Ferdinand zamolio hrv. sabor, neka dade potrebitu hranu, »dok se Vlasi nauče obradjivati zemlju«. Premda je i samoj Hrvatskoj prijetila glad zbog nerodice, ipak je hrv. sabor 20. listopada 1597. zaključio, da svaka »porta« (vrata) u zagrebačkoj i križevačkoj županiji mora dati pol »četvrtinke« prosa ili heljde, a u varaždinskoj županiji cijelu »četvrtinku«. Ova hrana ima se sabrati u Zagrebu, Varaždinu i u Križevcima, kamo će po nju doći Vlasi. Još je sabor doznačio besplatne težake i podvoze za gradnju nove tvrdje u Rovišću, kamo će se moći zakloniti Vlasi, ako na njih udare Turci.[18]

Na proljeće g. 1598. opet je iz »Male Vlaške« dobjeglo 500 Vlaha, koji se naseliše izmedju Koprivnice, Rasinje i Križevaca, gdje im središtem postade Poganac, imanje obitelji Pogan.

Istodobno spremahu ustanak Vlasi oko Pakraca i Velike. Oni poruče Herbersteinu, neka provali u njihov kraj, pa će mu se odmah pridružiti i

[14] Švear: »Ogledalo Ilirie«, svezak II. str. 429.
[15] Lopašić: »Prilozi za poviest Hrvatske« u »Starinama«, str. 68.
[16] Isthuanfy, str. 460. Ortelius, str. 224. Vitezović str. 177.
[17] Lopašić: »Prilozi za poviest Hrvatske« u »Starinama«, str. 69. i 70.
[18] Zapisnici hrvatskih sabora, I., str. 573. i 574. Lopašić: Prilozi, str. 78. i 79.

otvoriti mu vrata spomenutih tvrdja. Herberstein se doista 17. rujna 1598. sa banom Draškovićem zaputi u Slavoniju. Blizu Cernika razbiju Hrvati 2000 bosanskih Turaka, a sam Cernik zauzmu na juriš. Ipak nijesu zadržali ni ove tvrdje, već ju zapale, te se vrate natrag sa bogatim plijenom. Sad se opet do 500 Vlaha naselilo na biskupova imanja kod Ivanića, kamo je poslije došlo još 350 Vlaha.[19]

Koncem g. 1598. provali 5000 Turaka iz Bosne do rijeke Mrežnice. Kod Zvečaja dočeka Turke 17. prosinca general Juraj Lenković s karlovačkom posadom, ali bude hametom potučen, te se jedva spasi sa 40 momaka. Tom prigodom odsjekoše Turci glavu knezu Stjepanu Blagajskomu, kapetanu husara karlovačkih.[20]

Hrvati su prve Vlahe primili i pomagali kršćanskom ljubavlju. Ali naskoro se vidjelo, da general Herberstein želi Vlahe upotrijebiti protiv Hrvata, kako ih prije upotrebljavahu Turci. On je namjeravao, da od »ostanaka kraljevine Hrvatske« odcijepi jedan dio, na kome ne će vladati ban, nego general. U toj namjeri podupirahu Herbersteina štajerski staleži, ratno vijeće u Grazu, pa i nadv. Ferdinand kao vrhovni poglavar Krajine u Hrvatskoj i Slavoniji. Pošto se Vlasi nastaniše na posjedima hrvatske vlastele, trebalo bi, da snose sve terete poput drugih kmetova. Zato su Hrvati tražili, da i Vlasi plaćaju porez (»diku«) kralju, daću (»dimnicu«) Hrvatskoj, desetinu biskupu i devetinu vlastelinu, a povrh toga da obavljaju običajne službe vlastelinu i da besplatno podižu tvrdje na Krajini. Naprotiv su Herberstein i krajiški kapetani nastojali, da Vlahe podrede izravno sebi, pa da oni budu Vlasima vojnička i »zemaljska gospoda«. Zato smrtnom kaznom zaprijetiše onim Vlasima, koji bi se upustili u pogadjanje s hrv. gospodom. To znači, da oni Vlahe izuzimlju ispod zakona kraljevine Hrvatske, na čijem se teritoriju nalaze.[21].

Nikola Stepanić Selnički, koji je g. 1598. postao biskupom zagrebačkim, zamolio je početkom srpnja g. 1599. kralja Rudolfa, neka Herbersteinu zabrani miješati se u dogovore izmedju Vlaha i biskupa na imanjima Ivanić i Križ. Podjedno je biskup upozorio kralja, da nadv. Ferdinand hoće Vlahe osloboditi svih tereta i podavanja. Kralj je nato 12. srpnja iz Praga naložio nadv. Ferdinandu, neka zadovolji zahtjevu biskupovu. Ali nadv. Ferdinand 7. rujna javi kralju, da se Vlasi ne mogu podložiti biskupu kao vlastelinu, jer im je već zajamčena sloboda uz jedinu dužnost vojevanja protiv Turaka.[22]

Da poveća broj Vlaha na Krajini, provali Herberstein mjeseca rujna g. 1599. u Slavoniju. On je dopro do Požege, koju je zapalio, te se vratio s 1200 Vlaha. Ovi su prije toga stanovali južno od Pakraca u 17 sela (Bogićevci, Medari, Dragalići, Kukavice, Smrtić, Borovac, Cage, Benkovac,

[19] Valvasor, svezak IV., str. 128. Ortelius, str. 243.
[20] Vitezović: Kronika, str. 177.
[21] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 612.
[22] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, knj. I., str. 269.—272.

Bijela Stijena, Rogolje, Bršljanica, Drenovci, Pustoselo, Rakovčani, Rasočka i Džaferaginci). Vlasi prije odlaska zapališe ova sela, od kojih se posljednjih 6 sela nije više niti obnovilo. Sa sobom su Vlasi doveli 3000 goveda. — Koprivnički kapetan Alban Grasswein provalio je 27. siječnja 1600. u turšku Podravinu, gdje je opustošio okolicu Virovitice i Brezovice, a porobio sela: Medinci, Bistrica, Gornji Miholjac, Miljeno i Vukičica. Po noći, kada Turci spavahu, provalio je kapetan u Slatinu, koju je oplijenio i zapalio, te se kući vratio s 1500 goveda. — Početkom svibnja g. 1600. provalio je ivanički kapetan Gašpar Gleispach u 8 sela istočno od Pakraca (Kričke, Cikote, Prgomelje, Šumetlica, Grahovljani, Bobare, Kusonje i Dereza). Odanle je u Ivanić doveo 828 Vlaha, koji se većinom naseliše u okolici Ivanića, a 238 oko Rovišća, gdje utemeljiše selo Prgomelje.[23]

Valjda po nalogu nadv. Ferdinanda počeo je i karlovački general Juraj Lenković naseljavati Vlahe u južnoj (hrvatskoj) Krajini. U području tvrdje Vitunj kod Ogulina nalazilo se prazno zemljište oko ruševina Gomirja. Premda su Gomirje knezovi Zrinski baštinili od Frankopana, ipak je Lenković onamo sredinom g. 1600. naselio 325 Vlaha iz Udbine. S njima dodjoše i kalugjeri, koji u Gomirju osnovaše samostan. Juraj Zrinski zatražio je s hrv. sabora 3. veljače 1602. od nadv. Ferdinanda, neka sponute Vlahe preseli iz Gomirja drugamo. Ako ostanu Vlasi u Gomirju, onda moraju Zrinskoga priznati svojim vlastelinom. Nije li to nadv. Ferdinandu pravo, tada neka Zrinskomu u zamjenu za Gomirje dade drugi posjed. Nadvojvoda nije htio popustiti od svoga načela, da ovi Vlasi sada pripadaju Krajini, koja će biti zaseban teritorij, izuzet ispod banske vlasti. Uslijed toga postadoše gomirski Vlasi tako goropadni, da su g. 1603. silom oteli Frankopanima susjedna imanja: Vrbovsko, Kamensko, Vrbica i Dolnje Moravice. Uz to su kradjama i otimačinama toliko smetali susjednim kmetovima, da ih je hrv. sabor 18. prosinca 1603. tužio nadv. Ferdinandu i karlovačkomu generalu Vidu Kiselu; ovaj je naslijedio Jurja Lenkovića, koji je umro 8. lipnja 1601.[24]

Dok su ban Drašković i general Herberstein vodili navalni rat na Turke u Slavoniji, marljivo je hrv. narod nastojao, da preostalu Hrvatsku što bolje osigura od možebitnih provala turskih. Zato je hrv. sabor 20. svibnja 1597. odredio, da braća Keglevići imaju obnoviti svoju tvrdju Totuševinu kod Siska. Da se pojača tvrdja Petrinja, odlučio je isti sabor, da će podići novu tvrdju »Husarski grad« na lijevoj obali Kupe upravo nasuprot Petrinji. Zato svaka »porta« u cijeloj Hrvatskoj mora 1. lipnja 1597. poslati u Petrinju po 2 radnika, koji će neprekidno i besplatno raditi 15 dana. Tada se grad Križevci dijelio u 3 varoši: gornju, dolnju i srednju. Potonja bijaše utvrdjena, ali je na proljeće g. 1597. pogorjela. Zato sabor 20. svibnja zaključuje, da žitelji iz gornjega i dolnjega Križevca moraju

[23] Lopašić: »Prilozi za poviest Hrvatske« u »Starinama«, str. 71.—74.
[24] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, IV. 428. i V. 626.

dati kola i težake za obnovu spaljenih utvrda u srednjem Križevcu. Koprivničani i kmetovi tvrdje koprivničke moraju krčiti šume, koje su preguste u tamošnjoj okolici. U ovim šumama skrivaju se Vlasi i Turci, koji su g. 1597. pohvatali 70 žitelja iz Koprivnice. Jošte se na saboru 20. svibnja 1597. iznijela misao, da bi trebalo obnoviti tvrdju Čazmu, koja je već davno razorena. Čazma bi Hrvatskoj osigurala znatan onaj kraj, koji je sada u turskim šakama.[25]

Hrvatski sabor, koji se u Zagrebu sastao 14. travnja 1598., zaključio je, da se ima obnoviti spaljena Frankopanska tvrdja Novigrad na Dobri. Erdedi je u Turopolju imao dva grada: Želin kod Bukevja i Novigrad kod Ruča. Pod ove gradove spadahu brojni kmetovi u selima uz rijeku Savu. Ovi Posavci dobiju zadaću, da podignu novu tvrdju u Cerju kod Pokupskoga. Grad Varaždin dobio je nalog, da kod Petrinje podigne drveni most preko Kupe. Isti je sabor doznačio besplatne radnike, koji će na Kupi popraviti tvrdje: Letovanić, Pleter i Središko. Još je Tomi Erdedu naloženo, da na lijevoj obali Save utvrdi sela: Mahovo i Hrastilnicu.[26]

I na jesen g. 1598. morali su hrvatski seljaci besplatno i o svome trošku obavljati teške javne radnje. Hrvatski naime sabor, koji se 26. kolovoza 1598. sastao u Krapini, odredio je, da kmetovi imaju od 1. do 15. studenoga 1598. osim u Rovišću podići novu tvrdju u Brckovljanima kod Božjakovine, zatim obnoviti razorenu tvrdjicu Poganec kod Koprivnice, a na Kupi popraviti tvrdje: Pokupsko, Degoj, Kljuku, Pleter, Španjograd, Hergović, Letovanić i Petrinju.[27]

Hrvatski sabor 26. travnja 1599. odredjuje, da kmetovi križevačke županije moraju kod Ivanića podići novu tvrdju Selca, a kod Čazme imaju obnoviti razorenu tvrdju Gumnik (Bosiljevo). Drugi kmetovi moraju pojačati tvrdju Petrinju. Sabor pak 21. listopada 1599. doznačuje radnike za tvrdju Šišinec, gdje Vlasi i Turci prelaze preko Kupe, kada idu u Turopolje hvatati ljude, žene, djecu i raznu stoku. I sabor 8. svibnja 1600. brine se, da na Kupi budu popravljene tvrdje: Sisak, Petrinja, Nebojan, Mala Gorica, Hergović, Pokupsko, Degoj, Središko, Šišljavić i Karlovac. Radnici se doznačuju takodjer za Ivanić, Križevce i Koprivnicu. Pošto su Turci 20. listopada 1600. zauzeli Kanižu, u koju staviše jaku posadu, zaprijetila je hrv. Podravini i Medjimurju velika pogibelj iz južne Ugarske. Zato hrv. sabor, koji se 16. studenoga 1600. sastao u Sv. Križu-Začreću, odredjuje radnike, koji će podići nove tvrdjice u Sv. Petru i u Sv. Gjurgju izmedju Ludbrega i Bukovca, da se narod uzmogne zakloniti, kada Turci provale. Drugi će radnici pojačati utvrde u Ludbregu i Gjelekovcu, te očistiti zamuljene grabe oko nasipa u Varaždinu.[28]

[25] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 559. i 560.
[26] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 582.—584.
[27] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 594. i 595.
[28] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga I., str. 602., 606., 622. i 627.

S Vlasima je u Hrvatsku dospjela kuga, koja je u Turskoj često harala. Kugu su prenijeli oni Vlasi, koji u Hrvatsku dodjoše u rujnu g. 1599. Već u zapisniku hrv. sabora od 21. listopada 1599. stoji zabilježena tužaljka: »Radi kuge, koja je već počela bijesniti, opustjele su vrlo mnoge kmetske kuće«. Istodobno je hrv. narod mnogo trpio zbog oskudice hrane i krme, jer je g. 1599. u Hrvatskoj bila strahovita suša. Narodnu nevolju radi kuge i suše ističe hrv. sabor, koji se 1. veljače 1600. sastao u Varaždinu. Na hrv. saboru 8. svibnja 1600. izražena je bojazan, da će »gotovo na ništa pasti oporezovanje, jer je kuga uništila domove«. Najviše je kuga harala tečajem ljetnih mjeseci g. 1600., i to u mnogim mjestima, pa i na Griču u Zagrebu. Zato hrv. sabor, koji se 13. lipnja 1600. sastao u Krapini, stvara ovaj zaključak: »Pošto kuga dulje vremena bijesni u zagrebačkoj varoši Griču i na raznim drugim mjestima, odredjuje sabor, da iz okuženih mjesta ne smije nitko sa svojom robom izaći, a iz zdravih mjesta ne smije nitko u okužena unići, da robu kupuje. Neka se (od trgovine) suzdrže toli oni u okuženim koli oni u zdravim mjestima. Tko učini drukčije, neka mu se oduzme sva roba i neka se izbatina«. Kuga ipak nije prestala niti na jesen g. 1600. Tada je upravo harala u hrv. Podravini. Uslijed toga nijesu mogli u Podravini doznačeni kmetovi graditi nove tvrdje u Sv. Petru i u Sv. Gjurgju, a niti pojačati utvrde u Ludbregu i Gjelekovcu, te očistiti grabe oko bedema u Varaždinu. To se ističe na hrv. saboru, koji se 25. siječnja 1601. sastao na Griču, gdje je već prestala kuga.[29]

U Hrvatskoj treba napose prikazati borbu, koju su s Turcima vodili senjski Uskoci. Ovi junaci razbiše g. 1598. kod Grobnika 8000 bosanskih Turaka, koji su plijenili hrvatsko Primorje. Jednako su Uskoci god. 1599. zajedno s Karlovčanima u senjskim planinama potukli Malkoč bega. Bolje ne prodjoše ni oni Turci, koje su g. 1600. u Hrvatsku doveli Memibegovići. Senjani i Karlovčani postave zasjedu u nekom klancu, gdje pogibe do 4000 Turaka. — Istodobno su Uskoci senjski ratovali s Mlečanima na moru, jer su Mlečani trgovali s Turcima. Uskoci sa 17 ladjica provališe 29. ožujka 1597. u luku grada Rovinja u Istri, gdje porobiše turske i mletačke brodove, na kojima bijaše robe za 400.000 talira. Sličnu navalu udese 17. veljače 1598. u luci grada Krka, gdje pobiše 150 Arbanasa, koji bijahu vojnici mletački. Da kazni Hrvate, dade mletački admiral početkom ožujka g. 1598. iz topova pucati na trgovište Novi u Vinodolu. Podjedno su Mlečani blokirali Senj i cijelo hrv. Primorje. Mlečani su 22. rujna 1600. pokušali zauzeti tvrdju Ledenice, ali ih je suzbio knez Martin Posedarski s Uskocima, medju kojima se istaknuše Marko i Juriša Margitić.[30] U Senju nadju zakloništa mnogi dalmatinski Hrvati, koji se bojahu osvete mletačke. Ove bjegunce istjera iz Senja početkom god. 1601. carski povjerenik Josip Rabata. On progna u Otočac, Brinje, Prozor i

[29] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, IV., str. 395., 401., 404., 409 i 413.
[30] K. Horvat: »Monumenta historiam Uscocchorum illustrantia«, I. str. 156.—257.

Brlog 300 uskočkih obitelji. Uz to dade Rabata povješati mnoge Uskoke, pa i kneza Posedarskoga. To pobudi u Hrvatskoj veliko ogorčenje. Sam ban Drašković zatraži od kralja, neka nasilnika Rabatu kazni smrću. No Uskoci su mu sami sudili. Oni naime 31. prosinca 1601. na juriš zauzmu senjsku tvrdju, u kojoj sasijeku Rabatu i posadu njegovu. Nato im dvor za kapetana dade Danila Frankola, koji je s Uskocima blago postupao.[31]

Na jesen g. 1602. provalio je Saferbeg iz Bosne s 3000 Turaka preko Kupe, te je opustošio Rečicu kod Karlovca. O toj nesreći raspravljao je 5. rujna 1602. hrv. sabor u Zagrebu. Ustanovilo se, da ban ima samo 400 vojnika, pa niti ovi nijesu sigurni za obranu, jer ih kralj ne plaća uredno. Turci mogu lako provaliti preko Kupe, jer je vodostaj rijeke neobično nizak. Zato sabor zaključuje, da se ima obrana Kupe osigurati tako, da svakih 20 kuća oboruža 1 konjanika ili 2 pješaka, koji će imati puške. Plemići »jednoselci«, moraju osobno svi pridoći. Grad Zagreb mora dati 50, a Varaždin 60 oboružanih pješaka. Svi ovi vojnici iz bližih krajeva imaju na most kod Bune (ispod Kravarskoga) stići 12. rujna, a oni drugi 15. rujna. Sa sobom moraju vojnici ponijeti hrane za mjesec dana. — Medjutim je naskoro zaprijetila pogibelj Podravini od onih 16.000 Tatara, što su ih Turci s poluotoka Krima doveli u južnu Ugarsku, gdje se nastaniše oko Pečuha, Sigeta i Kaniže. Na hrv. sabor 16. siječnja 1603. u Zagrebu doprla je vijest, da će Tatari i Turci naskoro provaliti u Hrvatsku, da ju pustoše i robe. Zato sabor stvara zaključak, da se pucnjavom topova ima najaviti dolazak neprijatelja. Svatko mora s oružjem u ruci pojuriti na onu stranu, otkuda će dopirati pucnjava. Pošto se smrznuše Drava i Kupa, moraju ljudi iz susjednih mjesta razbijati led na ovim rijekama, da ne bi Turci, Tatari i Vlasi mogli prelaziti na hrv. stranu. — Hrv. sabor 10. veljače 1603. doznačuje radnike, koji će pojačati utvrde u Ludbregu. Podjedno će se zamoliti kralj, da u Ludbreg pošalje prah, olovo i topove.[32]

Koprivnički kapetan Jakov Grasswein zaputio se početkom travnja g. 1603. preko Gjurgjevca u Slavoniju. Izmedju Virovitice i Brezovice nabasao je na Tatare, koji mu sve vojnike osim 4 poklaše, a njega živa uhvatiše. Nato su Tatari provalili u hrv. Podravinu, gdje su poharali sva sela od Koprivnice do Vinice. Ljudi se zakloniše u tvrdje i u šume; ipak su Tatari pohvatali 1500 Podravaca. Kuće su zapalili, a stoku većinom zaplijenili. Tatari udariše i na Varaždin, koji se jedva oporavio od velikog požara, koji ga je snašao g. 1601., kada je izgorjelo 60 kuća u predgradju varaždinskom. Ban Drašković za vremena dodje s ovećom vojskom u Varaždin, te je grad i predgradje obranio od bijesa tatarskoga. Medju ostalim opljačkaše i spališe Rasinju. Tatari su pojurili i prema Križevcima, ali ih ondje suzbiše hrv. plemići i krajiške čete. Tatarima nije uspjela niti opsada Gušćerovca, koju tvrdju obraniše Juraj Keglević i

[31] K. Horvat: Monumenta Uscocchorum, svezak I., str. 325.—382. i II. str. 1.—10
[32] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II. str. 16., 21. i 23.

Habsburgovci od Ferdinanda I. do Marije Terezije.

Ferdinand I., rodio se 10. ožujka 1503, a umro 25. lipnja 1564 Od g. 1519. vladar Austrije, od g. 1526. kralj češki i ugarski, od g. 1527. kralj hrvatski, a od g. 1556. car njemački. Žena mu Ana Jagelo († 1547.) rodila 15 djece, od kojih ga preživješe 3 sina i 9 kćeri.

Maksimilijan II. r. 31. srpnja 1527., u. 12. list. 1576., car i kralj 1564.–1576. Žena mu: Marija, kći cara Karla V., rodila 9 sinova i 6 kćeri.

Ferdinand, r. 14. lipnja 1529, u 24. siječnja 1595. Vladar Tirola 1564.—1595.

Karlo, r. 3. lipnja 1540., u. 10. srpnja 1590. Vladar Štajerske 1564.–1590. Žena mu: Marija, kći bavarskog vojvode Alberta.

Rudolf II., car 1576.–1612., kralj ugarski i hrvatski 1576.—1608. Rodio se 18. srpnja 1552., a umro 20. siječnja 1612. neoženjen.

Ernest r. 15. lipnja 1553, u. 20. veljače 1595. Vladar Belgije 1592.–1595.

Matija II., r. 24. veljače 1557., u. 20. ožujka 1619., kralj ugarski i hrvatski 1608—1619, kralj češki 1611—1919., a car njemački 1612.–1619. Žena mu: Ana, kći Ferdinanda, vladara tirolskoga.

Maksimilijan r. 12. list. 1558, u. 23. listopada 1620. Vladar Tirola 1602.–1618.

Albert. r. 13. stud. 1559., u. 13. srpnja 1624. Žena mu: Izabela, kći španj. kralja Filipa II.

Ferdinand II. r. 9. srpnja 1578., u. 15. veljače 1637., od g. 1596. vladar Štajerske, a od g. 1619. car njem., te kralj hrv., ug. i češki. Prva mu žena: Marija Ana, kći bav. vojv. Vilima, a druga: Eleonora, kći vojv. Vinka od Mantove.

Maksimilijan Ernest, † 18. velj. 1616.

Leopold r. 5. list. 1586., u. 17. rujna 1632. Od g. 1605. bisk. pasov., a od g 1618. vlad. Tir. Žena mu: Klaudija Medici.

Ferdinand Karlo † 1662.

Franjo Sigismund † 1665.

Klaudija Felicitas. Muž joj: car i kralj Leopold I.

Ferdinand III., r. 13. srpnja 1608., u. 2. travnja 1657., od g. 1637. car i kralj. Žena mu: Marija Ana, kći španjolskoga kralja Filipa III.

Leopold Vilim, r. 6. siječnja 1614, u. 20. stud. 1662. Biskup u Strassburgu od g. 1629., a vladar Belgije 1646.–1656.

Ferdinand IV., r. 8. rujna 1633., u. 9. srpnja 1654. kao izabrani i okrunjeni kralj ugarski i hrvatski.

Leopold I., r. 9. lipnja 1640, u. 5. svibnja 1705. Od g. 1657. car i kralj. Prva mu žena: Margareta Terezija, kći španj. kralja Filipa IV., druga: Klaudija Felicitas, a treća: Eleonora od Pfalz-Neuburga.

Karlo Josip, biskup pasovski.

Marija Ana. Muž joj: Filip IV., kralj španj.

Eleonora. Prvi joj muž: poljski kralj Mihajlo Višnjoviecki, a drugi muž: lotarinški vojvoda Karlo.

Marija Ana. Muž joj: Ivan Vilim, izborni knez falački.

Marija Antonija. Muž joj: bavarski vojvoda izbornik Maksimilijan Emanuel.

Josip I., r. 26. srpnja 1678., u. 17. travnja 1711. Car i kralj od g. 1705. Žena mu: Vilhelmina Amalija, kći vojvode od Hanovera.

Karlo III., r. 1. list. 1685., u. 20. list. 1740. Car i kralj od g. 1711. Žena mu: Elizabeta od Braunschweig-Lüneburga.

Marija Ana. Muž joj: Ivan IV., kralj portugalski.

Marija Josipa, r. 8. pros. 1699., u. 17. stud. 1755. Muž joj: August III, vojvoda saski i kralj poljski.

Leopold Josip, r. 29. list. 1700., u. 4. list. 1701.

Marija Amalija, r. 22. list. 1701., u. 11. pros. 1756. Muž joj: Karlo Alberto, vojvoda bavarski.

Leopold, r. 13. travnja 1716, u. 4 stud. 1716.

Marija Terezija, rodjena 13. svibnja 1717., umrla 29. stud. 1780. Kraljica 1740.–1780. Od g. 1736. muž joj: Franjo Lotarinški († 1765.), vel. vojvoda Toskane, kasnije car njemački 1745.—1765.

Marija Ana, r. 14. rujna 1718., u. 16. pros. 1744. Muž joj: Karlo Lotar.

Baltazar Vragović. One pak Tatare, koji provališe u Medjumurje, razbio je knez Juraj Zrinski.[33]

Iza 14. svibnja 1603. ostavio je slavonsku Krajinu general Ivan Sigismund Herberstein. Hrvati nijesu za njim žalili, jer bijaše silovit čovjek. Kad je ono u rujnu g. 1597. vodio vojnu na Slatinu, njegove su čete na polasku i povratku počinile mnogo štete narodu hrvatskomu, o čemu se 20. listopada raspravljalo i na saboru u Zagrebu. Herberstein je imanja oko Ludbrega i Varaždina otimao vlasteli i dijelio njem. časnicima, radi čega se hrv. sabor 4. veljače 1599. obratio na kralja Rudolfa s molbom, da to spriječi. Mnogo nasilja počiniše njem. arkibuziri, koji služe na slavonskoj Krajini. Radi toga često se pritužiše velikaši, plemići i kaptol nadv. Ferdinandu i generalu Herbersteinu, ali bez ikakova uspjeha. Zato hrv. sabor 21. listopada 1599. šalje tužbu u ime kraljevine. U toj tužbi prikazane su i patnje, što ih gradjani križevački trpe od Herbersteinova kapetana Schrottenbacha. Čini se, da ova tužba nije uspjela, jer hrvatski sabor 1. veljače 1600. opet iznosi, kako Schrottenbach slobodne gradjane sili na radnje, koje ne trebaju izvoditi; pri tom ih tuče i u okove meće, a imanja u županiji križevačkoj otimlje vlasteli, pa ih dijeli Vlasima i krajiškim vojnicima. Ovi su vojnici bijednim seljacima oduzimali konje za prijevoz razne robe, zbog čega hrv. sabor 5. rujna 1602. opominje Herbersteina.[34] Generalom slavonske Krajine postade g. 1603. barun Sigismund Fridrik Trautmansdorf, koji će ovu službu vršiti 27 godina.

Još 23. prosinca 1602. umro je zagrebački biskup Nikola Stepanić Selnički, Njegovim je nasljednikom imenovao kralj 30. rujna 1603. Šimuna Bratulića, naslovnoga biskupa srijemskoga[35] Bratulić bijaše prije toga general reda pavlinskoga, odlikovao se učenošću svojom, te je velik dio života svoga sproveo u Lepoglavi; tamo su Pavlini imali gimnaziju, koja bijaše tada jedina viša škola u Hrvatskoj.

Da se Hrvatska zaštiti od ponovnih provala turskih, pristupio je hrv. sabor g. 1603. dalnjem utvrdjivanju. Tako su 30. travnja 1603. doznačeni radnici, koji će na Kupi pojačati tvrdje: Farkašić, Brkiševinu, Šišljavić i Husarski grad kod Petrinje. Za obranu Hrvatske mora svako ognjište dati po 3 pješaka, oboružanih puškom. Gdje kmetovi nijesu razvrstani na ognjišta, tamo 3 kuće moraju opremiti 1 pješaka, a 20 kuća 1 konjanika. Svi vojnici imaju 15. svibnja pridoći na livade Klešće kod rijeke Lonje ispod sv. Ivana u Moravču. Tamo će biti tabor. Sa sobom mora svaki vojnik ponijeti hranu za 1 mjesec. Tko ne dodje ili zakasni, platit će globu od 1 forinte za svaki dan.[36]

Hrv. sabor 17. kolovoza 1603. odlučio je, da podigne tvrdju u Virju, koje se mjesto prije zvalo »Prodavić«. Istodobno utvrdit će i Sv. Gjurgj

[33] Rattkay, str. 179. Ortelius, str. 334. Krčelić, str. 319.
[34] Zapisnici hrv. sabora, knj. I., str. 573., 585., 607. i 614., knj. II. str. 17.
[35] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga I. str. 441.
[36] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II. str. 24.—26.

kod Ludbrega. Za ove tvrdje doznačeni su kmetovi 3 kotara, od kojih će jedni dati po 2 težaka od svakog ognjišta, a drugi po 1 podvoz od 4 ognjišta ili od 15 kuća. Svaki podvoz mora dovesti 60 drveta. Svaki težak ima sa sobom donijeti sjekiru i motiku, te hranu za 15 dana. Orehovački će sa svojim kmetovima sagraditi novu tvrdju na svome posjedu Gušćerovcu. Ponovno će se utvrditi takodjer Topolovac kod Križevaca. Na tome saboru pročitan je kraljev nalog, da će nadv. Ferdinand, koji je sada već navršio 25 godina, biti ravnatelj cijele Krajine i ratnih posala; zato kralj poziva Hrvate, da Ferdinandu iskazuju dužno štovanje na isti način, kako su nekada iskazivali nadv. Karlu.[37]

Nikada nije kralj Rudolf imao dosta novaca za državne i dvorske potrebe. Zato je zaželio, da mu Hrvatska i Ugarska g. 1604. u ime »potpore« osim redovitog poreza dadu po 1 forint od svakoga »dimnjaka«. O tomu je trebalo vijećati na zajedničkom ugarsko-hrvatskom saboru, koji će se 3. veljače 1604. sastati u Požunu. Onamo je hrv. sabor 16. prosinca 1603. poslao 2 nuncija, koje upućuje, neka glasuju protiv potpore, jer su hrv. kmetovi odviše osiromašili tečajem prošlih godina, kada morahu plaćati znatno povišeni broj stalne hrv. zem. vojske (haramije) na rijeci Kupi. Isti sabor ustaje protiv generala Vida baruna Kisela, zapovjednika hrvatske Krajine. On je naime dopustio, da karlovački oklopnici zaposjednu grad Barilović, koji pripada plemiću Grgi Bariloviću i braći njegovoj. Isti vojnici provališe u selo Domagović kod Jastrebarskoga, gdje su seljačke plemiće zlostavljali i razne im stvari otimali. [38]

Iz Bosne je 5000 Turaka na Tijelovo g. 1604. provalilo u hrv. Primorje, gdje su robili i palili sela u Vinodolu. Onamo podje iz Karlovca 400 žumberačkih Uskoka. Ovi se slože s 500 senjskih Uskoka, te postave Turcima zasjedu 3 milje povrh Senja. Uskoci su ondje većinu Turaka poklali i sav im plijen oteli. Na Rijeci prodadoše Uskoci 200 zarobljenih konja turskih. Da se Turcima još jače osvete za provalu, zadjoše Uskoci na svojim barkama u Šibenik. Odanle provališe na tursko zemljište, gdje pohvataše 10.000 glava stoke. Ali kada su Uskoci ovaj plijen prevažali kući, ugrabiše im ga Mlečani.[39]

Sabor u Požunu primio je zahtjev hrv. nuncija, da Vlasi, koji se doseliše u Hrvatsku, moraju zagrebačkom biskupu plaćati desetinu, a vlasteli služiti kao kmetovi i davati devetinu. Na istom saboru planula je borba izmedju katolika i protestanata. Kralj bijaše dakako na strani katolika. Kad je dakle 1. svibnja 1604. potvrdio 21 stvoreni članak (zakon), onda je »sam po svojoj namisli i po kr. punovlasti« dodao još i 22. članak u prilog katolika, a protiv protestanata. Ovaj članak izazvao je u Ugarskoj velike smutnje. Naprotiv se hrv. sabor 5. srpnja 1604. kralju za-

[37] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 27.
[38] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II. str. 31. i 32.
[39] Rački: »Prilog za poviest hrvatskih Uskoka« u »Starinama«, IX. str. 201.

nvalio, što brani katoličku vjeru. Zato sabor »jednoglasno zaključuje, da se iz Hrvatske imaju istjerati svi krivovjerci, a naročito propovjednici, koji su iz Štajerske izagnani, te borave na (Zrinskim) imanjima u Ozlju«. Sabor doznačuje radnike, koji će u Podravini dovršiti tvrdju Virje i obnoviti tvrdju Novigrad. U križevačkoj kapetaniji pojačat će se tvrdje Topolovac i Sv. Petar Čvrstec. U ivanićkoj Krajini obnovit će se g. 1604. tvrdja Čazma, koju su Turci g. 1552. zauzeli, a g. 1559. razorili. Na molbu grofa Tome Erdeda obećao je sabor, da će naredne godine, kada se obnovi Čazma, doznačiti radnike za popravak Erdedove tvrdje Moslavine. Na rijeci Kupi pojačat će se tvrdje: Petrinja, Rečica i Brkiševina.[40]

Na jesen g. 1604. doniješe uhode vijesti, da se na granicama Hrvatske sabiru velike čete Turaka. Pošto je prijetila pogibelj, da će Turci provaliti u Hrvatsku, stvara hrv. sabor 9. studenoga 1604. zaključak, da ban Drašković smije prema potrebi zakazati tabor, u koji će onda svakih 10 kmetskih kuća županije zagrebačke i križevačke odmah poslati 1 pješaka, a 20 kuća 1 konjanika. Ovu vojnu dužnost protegnuo je hrv. sabor 13.siječnja 1605. takodjer na varaždinsku županiju. Podjedno je odredio, da u slučaju skrajnje potrebe moraju u banov tabor osobno doći svi velikaši, plemići i t. zv. plemići jednoselci. Tko ne dodje, platit će globu, i to za pješaka 50 denara, a za konjanika 1 forint dnevno. Radi veće sigurnosti podržavala je Hrvatska i tečajem zime stalnu svoju zemaljsku vojsku od 400 haramija.[41]

Kralj Rudolf nije u Ugarskoj sretno ratovao s Turcima. Osim toga je ondje progonio protestante i kršio stari ustav. Radi toga plane g. 1604. u Ugarskoj buna, koju je vodio Stjepan Bočkaj. Veliki vezir turski 11. studenoga 1605. okruni Bočkaja na Rakoškom polju za kralja Ugarske i Erdelja. Bočkaj pozove bana Draškovića, neka ga priznade kraljem svojim. No Drašković odbije taj poziv. Radi toga poslao je Bočkaj na Dravu svoju vojsku, koju podupriješe Turci i Tatari. No hrv. sabor u Krapini 18. listopada 1605. zaključi ustanak naroda za obranu Hrvatske. U banov tabor na varaždinskom polju kod sela Šemovca mora 24. listopada 1605. svakih 5 kuća odaslati po 1 pješaka, a svakih 20 kuća po 1 konjanika. Vojnici moraju biti dobro oboružani, a sa sobom neka ponesu dovoljno hrane. Da pak ne bi Turci istodobno iz Bosne provalili preko Kupe, ostat će ondje dosta vojnika pod zapovjedništvom grofa Petra Erdeda.[42] Tako se Hrvatska g. 1605. sretno obranila od združenih Madžara i Turaka.

77. Posljednje godine kralja Rudolfa. Nadv. Matija, koji je upravljao Ugarskom, Austrijom i Hrvatskom, brzo se uvjerio, da njegov brat Rudolf ne raspolaže dovoljnim sredstvima za ratovanje s Bočkajem i s Turcima. Uz to se sve jače opažala duševna bolest kralja Rudolfa. On je iz-

[40] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 22.—25.
[41] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 27. i 28.
[42] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 33. i 34.

gubio povjerenje u sve ljude oko sebe. Zato je neprestano mijenjao dvorske savjetnike, činovnike i dvoranike. Jedini sluga Filip Lang ostade trajno u milosti kraljevoj. Tko je dakle htio štogod polučiti kod kralja, morao je podmititi Langa. Može se reći, da od g. 1605. do g. 1608. nije vladao kralj Rudolf, a još manje njegov brat Matija, nego lukavi komorni sluga Lang. To je zabrinulo kraljevu braću Matiju i Maksimilijana, te kraljeve bratiće Ferdinanda i Maksimilijana Ernesta. Ove 4 nadvojvode sastadoše se 30. travnja 1605. u Lincu, odakle podjoše u Prag, da kralju Rudolfu predoče pogibelj, koja prijeti habsburškoj dinastiji. Suludi kralj predbaci im, da mu hoće »žezlo ugrabiti i krunu s glave skinuti«. Ipak je 28. svibnja 1605. nadv. Matiju opunomoćio, da ugovara s Bočkajem. Tako je 15. siječnja 1606. došlo do primirja, a 9. veljače predložio je nadv. Matija svoj nacrt o miru. Kralj Rudolf odobri taj nacrt, te pozove Ugre i Hrvate, neka 24. travnja 1606. dodju na zajednički sabor u Požun.

Tim povodom sastao se 10. travnja 1606. u Zagrebu hrv. sabor, da bira nuncije za požunski sabor i da izjavi svoje mnijenje o spomenutom nacrtu. Za nuncije budu izabrani: podban Krsto Mrnjavčić, kanonik Petar Domitrović i varaždinski odvjetnik Ivan Kitonić, koji bijaše tada glasovit pravnik. Njima daje sabor instrukciju (naputak), kako da rade u Požunu.[1] Što se tiče obrane staroga ustava ugarskog, neka nunciji podupru Madžare. Ali u vjerskim stvarima nikako ne smiju popustiti od prava katoličke crkve. Uz to neka iznesu tegobe i želje kraljevine Hrvatske, napose ove: 1. Kralj ne smije Hrvate siliti, da ratuju u Ugarskoj, jer Turci »danju i noću nastoje, da ovu kraljevinu — ne toliko otvorenim oružjem, koliko prijevarom — osvoje, a osobito da zauzmu Petrinju i Koprivnicu«. 2. Neka se i nadalje uzdrži staro pravo Hrvatske, da njeni žitelji plaćaju samo polovicu poreza. 3. Neka nunciji iznesu, kako oklopnici iz Varaždina, Karlovca i drugih krajiških mjesta čine štetu bijednim kmetovima, koje sile na razne daće, te na podavanje stanova i podvoza. Kmetovi će zbog ovih nasilja ostaviti sela u okolišu spomenutih mjesta, uslijed čega će se Krajina teže uzdržavati. »Kao što naši državljani ne htjedoše podnositi neprijateljski jaram i biti podanici Turaka, isto tako ne mogu i ne će trpjeti napadaje zločinačkih vojnika, koji plijene njihova imanja«. 4. Zato neka kralj »službe i zapovjedništva (»vrhovne kapetanije«) u Hrvatskoj i Slavoniji odsada podjeljuje dobro zaslužnim vjernim svojim domaćim žiteljima«. 5. »Neka se banu povrati prijašnja punovlast, da naime predstoji kraljevini i Krajinama od Drave do Jadranskoga mora«. 6. »Vlasi, koji su tečajem ovih razornih vremena smješteni u području Hrvatske i Slavonije, zatiru ovu tužnu kraljevinu kradjama i razbojstvima«. Zbog ovih zločina ne će Vlahe kazniti krajiški kapetani, kojima su podvrgnuti. Zato neka nunciji traže, da kralj Vlahe izuzme ispod vlasti i sudbenosti kapetana, pa da ih podvrgne vlasnicima onih zemljišta, na koja se doseliše

[1] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 57.—62.

Vlasi. 7. Pošto se Ivan Drašković javno na saboru odrekao banske časti, neka nunciji to jave nadv. Matiji. »Neka se kralj dobrostivo za vremena pobrine za (banova) nasljednika, da kraljevina ne zapane u skrajnje rasulo«. 8. Nunciji neka nadv. Matiji tuže karlovačkoga generala Vida Kisela, koji je plemićkoj obitelji Barilović oteo grad Barilović, a obitelji Herendić kaštel Mrežnicu (kod Dugerese). — Podjedno je sabor za popravak Petrinje doznačio kmetove županije zagrebačke, a za obnovu tvrdje Koprivnice kmetove križevačke i varaždinske županije. Kako bivši ban Drašković mora s velikašima poći u Požun, izabire sabor grofa Petra Erdeda za gubernatora (upravitelja) Hrvatske, te mu do banova povratka iz Požuna daje vlast i moć, da žiteljima u slučaju potrebe objavi rat i da ih pozove na obranu domovine.

Bočkaj nije dugo htio prihvatiti nacrt nadv. Matije o miru. Zato se 24. travnja 1606. nije mogao sastati sabor u Požunu. Mir je sklopljen tekar 23. lipnja 1606. u Beču. Po tome bečkom miru dobiva Bočkaj vojvodinu Erdelj i 8 ugarskih županija, ali pod vrhovnom vlašću kralja Rudolfa; zato će odsada i Erdelj šiljati svoje nuncije na zajedničke sabore ugarsko-hrvatske. U samoj Ugarskoj dozvoljava se protestantska vjeroispovijest; zato se ukida po kralju Rudolfu nametnuti 22. članak od g. 1604. Kralj proglašuje opću amnestiju (pomilovanje), te obećaje, da će vršiti ustav; naročito će odmah dati na saboru birati palatina ugarskoga.

Kad su bečki mir predočili kralju Rudolfu, on je dugo oklijevao, te ga je potpisao istom 9. kolovoza 1606. Medjutim su za 15. kolovoza u Beč pozvani hrv. i ug. staleži, da ondje odobre ustanove o miru. Tim povodom sastao se 27. srpnja 1606. u Zagrebu hrv. sabor, koji je odredio, da kao nunciji u Beč podju Ivan Kitonić i podban Krsto Mrnjavčić. Oni se imaju pobrinuti, da Hrvatska dobije istu slobodu poput Ugarske, izuzev slobodu vjere. »Banska vlast neka se po starom običaju — toli u vojnim koli u upravnim poslovima — proširi od Drave do Jadranskoga mora«. Nunciji neka kod kralja Rudolfa i nadv. Matije porade, da »se zaslužnim domaćim ljudima povjeravaju kapetanije pograničnih mjesta«. Podjedno neka uznastoje, da kralj bez oklijevanja imenuje bana, pa da »pošalje dosada zasluženu plaću bivšemu g. banu i banskim vojnicima«.[2] Potonja uputa jasno kazuje, da je Ivan Drašković bansku čast napustio zato, što kralj Rudolf nije uredno pošiljao plaću za bana i za banske vojnike.

Ugarski i hrvatski staleži izdadoše 23. rujna 1606. u Beču ispravu, kojom potvrdjuju, da se kralj Rudolf izmirio s knezom Stjepanom Bočkajem. Ovu su ispravu od Hrvata osim nuncija potpisali prisutni velikaši: Tomo Erdedi, Ivan Keglević, Nikola Zrinski, Benko Turoc, Nikola Ištvanfi i Juraj Keglević.[3]

Bečki je mir odredio, da se kralj Rudolf ima izmiriti s turskim sultanom Ahmetom I. I zaista je na ušću rijeke Žitve u Dunav (nedaleko Ko-

[2] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 66.
[3] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga IV., str. 475.—477.

morana) 20. listopada 1606. došlo do pregovora, a 11. studenoga i do mira. Svaka je stranka zadržala, što je tečajem dugoga rata osvojila. Tako su Hrvatskoj pripale tvrdje: Petrinja, Čazma, Moslavina, Gore i Hrastovica. Car ne će više Turcima plaćati godišnji danak od 30.000 dukata, nego će jednom za uvijek poslati sultanu dar od 200.000 forinti. Mir ima trajati 20 godina, računajući od 1. siječnja 1607. Na granicama se više ne smije četovati, plijeniti, pustošiti ili tvrdje osvajati. Nove tvrdje ne smiju se podizati; ali stare tvrdje slobodno se popravljaju i obnavljaju.[4]

Ovo je prvi pravi mir s Turcima. Dosele je Turska »dozvoljavala« samo primirja. Turci su za pregovaranja o miru tečajem 16. vijeka samovoljno nametali preteške uvjete, da ponize protivnika. Sada pak postupahu po medjunarodnom pravu, smatrajući protivnika ravnopravnim sebi. Zato se svijet čudio, što kralj Rudolf nije zadovoljan s uvjetima toga mira. On je doduše mir 9. prosinca 1606. potpisao, ali je spis zadržao kod sebe. Ispravu je nadv. Matiji poslao tekar 31. ožujka 1607., kada ga je na to sklonuo njegov sluga Filip Lang, koji je u tu svrhu primio mito od 40.000 forinti. Toga nije dočekao Stjepan Bočkaj, koji je nenadano umro 29. prosinca 1606. u Košicama. Njega je naslijedio dosadašnji namjesnik Sigismund Rakoci, koga su Erdeljci izabrali 12. veljače 1607. za vojvodu svoga.

Da nagradi bivšega bana Tomu Erdeda, koji je mnogo svoga novca potrošio na uzdržavanje banske vojske, jer ju kralj nije uredno plaćao, dade mu kralj 24. ož. 1607. za uvijek »stari grad« u Varaždinu. K tomu gradu spadahu dva posjeda (Trnovec i Novaki), 2 dravska otoka (Gardinovšćak i Ratinšćak), te žitelji ulice Novaki u predgradju varaždinskom. Podjedno je kralj imenovao Erdeda »nasljednim« županom varaždinske županije, te »kapetanom« utvrde i gradjana varaždinskih.[5] — Hrvatski je sabor Tomu Erdeda 25. lipnja 1607. izabrao takodjer za »zemaljskoga kapetana«. Na istom saboru stvoren je zaključak, da hrvatski nunciji i u tome slučaju — ako na zajedničke ugarsko-hrvatske sabore počnu dolaziti izaslanici Erdelja — moraju zadržati staro svoje pravo, da sjede na prvom mjestu i da prvi glasuju.[6] U Varaždinu je Tomo Erdedi uz velike svečanosti 10. prosinca 1607. uveden u podijeljene mu časti. Kr. povjerenikom za taj čin bijaše zagrebački biskup Šimun Bratulić. Od hrv. velikaša bijahu prisutni: Ivan i Petar Drašković, Ivan i Gjuro Keglević, Petar Erdedi, Benko Turoc, Ivan Ratkaj, Fridrik Sekelj i Nikola Ištvanfi, a od uglednih hrv. plemića: podban Krsto Mrnjavčić, viceprotonotar Stjepan Berislavić, podžupan Ivan Petev, Krsto Petev, Vuk i Grga Druškovečki, Mojzes Zabočki, Ivan Budor, Gašpar Gotal, Ljudevit Bedeković, Ivan Šemovečki i Baltazar Patačić.[7]

U dvoru biskupa zagrebačkoga sastao se 13. stud. 1607. hrv. sabor,

[4] »Corpus juris Hungarici«, svezak I., str. 649. Ortelius, str. 424.
[5] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga IV., str. 480.—485.
[6] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 75. i 76.
[7] Janković: »Pabirci po povjesti županije varaždinske«, prilog 3.

komu predsjedahu biskup Bratulić i podban Mrnjavčić, jer se Ivan Drašković posvema odrekao banske časti. Sabor je zaključio, da kanonik Baltazar Dvorničić Napuly i plemić Nikola Malenić imaju poći u Prag, te kralju Rudolfu uručiti 2 predstavke, kojima hrv. sabor moli, da kralj potvrdi neke članke hrv. sabora od 5. srpnja 1604., pa da što prije imenuje domaćega čovjeka za bana s potpunom vlašću.[8] — Kralj je zaista 16. siječnja 1608. podijelio sankciju za 10 članaka spomenutoga sabora, koji uslijed toga dobiše moć pravih zakona. Tu je naročiti »vlaški zakon«, koji odredjuje, da u Hrvatsku doseljeni Vlasi moraju biti kmetovi one vlastele, na čije ih posjede naseliše krajiški kapetani. Vjerski pak zakon odredjuje, da je u Hrvatskoj dozvoljena samo katolička vjera. Time se Hrvatska bitno razlikovala od Ugarske, gdje su protestanti dobili slobodu ispovijedanja svoje vjere. Ovi su zakoni 25. veljače 1608. proglašeni na hrv. saboru u Zagrebu.[9]

Medjutim je dozrio razdor izmedju kralja Rudolfa i njegova brata Matije. Kralj je svakom prigodom pokazivao, da ne voli Matiju. On je namjeravao, da prijestolonasljednikom imenuje nadv. Leopolda, koji bijaše biskup u Pasovi, a imao je tek 20 godina. Govorilo se, da će kralj oduzeti Matiji upravu Ugarske, Hrvatske i Austrije. Uz to je kralj kršio uvjete bečkoga mira, zbog čega se spremala nova buna u Ugarskoj. Da se ta pogibelj otkloni, pozove nadv. Matija 16. prosinca 1607. Ugre i Hrvate, neka 10. siječnja 1608. dodju na sabor u Požun. Onamo je 15. siječnja 1608. iz Beča došao nadv. Matija, a 17. siječnja dodjoše i prvaci Dolnje i Gornje Austrije. No 28. siječnja stiže u Požun pismo, kojim kralj Rudolf nalaže, da se svi odmah razidju, pa da 11. ožujka dodju na sabor, što ga je on sazvao 24. prosinca 1607. Kraljevu se nalogu nije nitko pokorio. On je dapače imao za posljedicu, da se u Požunu 1. veljače 1608. protiv kralja Rudolfa stvorila »konfederacija« (savez) izmedju Ugarske, Hrvatske i Austrije. Ovu su konfederaciju od hrv. velikaša potpisali bivši banovi Ivan Drašković i Tomo Erdedi, te knez Nikola Zrinski.[10]

Sada se nadv. Matija počeo spremati, da s oružanom silom skine s prijestolja svoga brata Rudolfa. Kad je Matija 15. travnja 1608. iz Beča pošao u Moravsku, pristupe konfederaciji 19. travnja i moravski staleži pod vodstvom Karla Žerotinskoga. Sa 20.000 vojnika udje Matija iz Moravske 10. svibnja u Češku, gdje je napredovao sve do Praga. Od hrv. velikaša bijahu uz Matiju u taboru kod Šaterbohola: knez Nikola Zrinski, bivši ban Ivan Drašković, Ivan Keglević i grof Krsto Erdedi, sin bivšega bana Tome Erdeda. Posredovanjem papinskog nuncija i španjolskog poslanika dodje 11. lipnja do pregovora, koje su vodili kardinal Dietrichstein (u ime kralja Rudolfa) i Karlo Žerotinski. U Libenu kod Praga sklopljen

[8] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 78.
[9] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 81. i 94.—98.
[10] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga IV., str. 498.—501.

je 24. lipnja ugovor, kojim kralj Rudolf nadv. Matiji odstupa Ugarsku, Hrvatsku, Austriju i Moravsku; on mu u to ime predaje krunu sv. Stjepana, koju je čuvao kod sebe u Pragu. Rudolf ostaje kralj u Češkoj, ali i tu proglašuje Matiju svojim nasljednikom. Sutradan 25. lipnja 1608. potpiše Rudolf ovaj ugovor; podjedno pozove Ugre i Hrvate, neka sebi za kralja uzmu i okrune nadv. Matiju.[11]

je 24. lipnja ugovor, kojim kralj Rudolf nadv. Matiji odstupa Ugarsku, Hrvatsku, Austriju i Moravsku; on mu u to ime predaje krunu sv. Stjepana, koju je čuvao kod sebe u Pragu. Rudolf ostaje kralj u Češkoj, ali i tu proglašuje Matiju svojim nasljednikom. Sutradan 25. lipnja 1608. potpiše Rudolf ovaj ugovor; podjedno pozove Ugre i Hrvate, neka sebi za kralja uzmu i okrune nadv. Matiju.[11]

www.crohis.com

XI. MATIJA II., FERDINAND II. I FERDINAND III.

78. Drugo banovanje Tome Erdeda. Novi kralj Matija II. pozove Ugre i Hrvate, neka 29. rujna 1608. dodju na krunidbeni sabor u Požun. Tim povodom sastao se 3. rujna u Zagrebu hrv. sabor. Pošto nije bilo bana, sazvaše sabor Tomo Erdedi kao župan varaždinski, te podban Krsto Mrnjavčić kao župan zagrebački i križevački. Sabor je odlučio, da u Požun kao nunciji kraljevine Hrvatske podju: Krsto Mrnjavčić, Franjo Orehovački, Grga Petev i Stjepan Patačić. Njima je sabor dao ovaj naputak: 1. Neka budno paze, da Hrvatskoj »ostane ista sloboda, kakvu ima Ugarska, izuzev slobodu vjere«. 2. Neka izrade, da kralj »bez oklijevanja imenuje bana, koji će biti prikladna domaća osoba. Po starom običaju mora ban imati vlast, da podjeljuje imanja, koja zapremaju do 16 sesija.*) Banu treba podložiti i Krajine od Drave do Jadranskoga mora.« 3. Kralj neka staroj banskoj četi isplati zasluženu plaću; isto tako neka novomu banu odredi stalnu plaću. 4. Sabor je doznao, da neki Nijemci nastoje oko toga, da ih kralj učini zavičajnicima Ugarske, ne bi li tako u Hrvatskoj lakše polučili generalsku službu. Zato neka nunciji uznastoje, da to nipošto ne dozvole gospoda Ugri. »Mi smo naime odlučili, da volimo umrijeti, nego li da nam tudjinci gospodare ili da kod nas obnašaju ma i najmanje službe, jer bi to bilo na štetu naše slobode.« 5. Neka tuže karlovačkoga generala Vida Kisela, koji već dugo u zatvoru drži Antuna Mikuljanića, »staroga plemića kraljevine Hrvatske«. 6. Kralj neka — po ustanovama bečkoga mira — poštiva stare sloboštine, pa neka »tudje narode« (misli se na Nijemce iz Kranjske, Štajerske i Koruške) makne iz Hrvatske. 7. Isto tako neka kralj poštiva povlastice grada Senja, koje krši tamošnji kapetan. 8. Neka se ustanove granice izmedju Turske i Hrvatske, kako su iza mira uredjene izmedju Turske i Ugarske. 9. Neka se »po starom običaju« odsada u Hrvatskoj svi porezi raspisuju i ubiru po portama (vratima); »ubiranje pak po kućama neka se posvema ukine.« 10. Ako sabor u Požunu dozvoli kralju porez, neka se nunciji pobrinu, da se ovaj porez u Hrvatskoj — kao prošlih godina — »okrene u korist i za uzdržavanje naših vojnika na Kupi«. 11. Osim bana i palatina može imanja darivati samo kralj, ali nikomu drugomu, nego li ovdje rodjenim

[11] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga IV., str. 508.—512.

* Sesija (selište) je posjed od 16 jutara obradive zemlje (oranice, vrtovi, vinogradi i livade).

žiteljima. 12. Pošto je Ivan Drašković mnogo godina korisno i pohvalno banovao, imaju ga nunciji u ime kraljevine Hrvatske preporučiti, ako bi što od kralja tražio.[1]

Isti je sabor zaključio: »Pošto svi velikaši i ugledniji plemići hrvatski polaze na (krunidbeni) sabor u Požun, bilo bi štetno ostaviti Hrvatsku bez stalnoga poglavice. Zato je grof Petar Erdedi — na molbu sabora — preuzeo teret vladanja i svu brigu za kraljevinu do povratka gospode. Njemu se podjedno daje potpun ugled i vlast gubernatora«. Još je sabor odredio besplatne radnike, koji će 12. rujna početi utvrdjivati Petrinju i Brkiševinu. Podanici grofa Tome Erdeda iz Posavine oko Želina i Novigrada poći će u Moslavinu, da ondje grade novu tvrdju.* Sabor je pozvao generala Vida Kisela, neka po svojoj obvezi krajiške vojnike smjesti u obnovljenu tvrdju Hrastovicu.[2]

Kralju Matiji bijaše mnogo stalo do toga, da bude što prije okrunjen na saboru u Požunu, koji je trajao od 29. rujna do 6. prosinca 1608. Zato je medju ostalim prije krunisanja potvrdio 11. članak ug.-hrv. sabora, kojim je odredjeno: 1. da kralj mora još »za trajanja toga sabora dobro zaslužnoj osobi podijeliti banstvo sa starom njegovom potpunom vlašću od Drave sve do Jadranskoga mora«; 2. da se iz hrvatskih gradova i tvrdja imaju odazvati svi generali, te svi tudji kapetani i vojnici; 3. da će se kralj u pogledu kapetanija u Krajinama sporazumjeti s nadv. Ferdinandom; zato će kralj odmah iza krunisanja otpremiti svoje poslanike k nadvojvodi u Graz, kako je to sam kralj ponudio.[3]

Krunisanje se u Požunu obavilo s velikim sjajem 19. studenoga 1608. Ondje je obavljen takodjer izbor palatina, što se nije na saboru zbilo od g. 1531. Kralj je na prvo mjesto predložio grofa Tomu Erdeda. Ali na saboru pretegoše protestanti, te je za palatina izabran njihov vodja Stjepan Ilešhazi. No zato je kralj Tomu Erdeda ponovno imenovao banom hrvatskim.[4] I poslije krunisanja potvrdio je kralj neke zaključke krunidbenoga sabora. Hrvatske se tiče 9. članak, u kome se govori o Vlasima. Taj članak odredjuje, da ban ima odmah provesti zakon od g. 1604., kojim naseljeni Vlasi u Hrvatskoj i Slavoniji postaju kmetovi hrvatske vlastele.[5] Podjedno je i kralj Matija u Požunu 6. prosinca 1608. podijelio sankciju onim zaključcima hrv. sabora od 5. lipnja 1604., koje je nedavno potvrdio kralj Rudolf.[6]

Glavni savjetnik nadv. Ferdinanda u Grazu bijaše lavantinski biskup Juraj Stoboeus. On je 31. listopada 1608. iz Graza pisao knezu Nikoli Zrinskomu, kako Štajerci drže, da će Vlasi iz Hrvatske prebjeći natrag u Tursku, ako ih tko bude silio, da postanu kmetovi one hrv. vlastele, na čije posjede se doseliše. Pošto sada Vlasi dobro poznaju puteve, šume i mostove u Hrvatskoj, mogli bi Turcima poslužiti kao provodiči. Inače biskup Stoboeus odobrava stajalište Hrvata u pogledu Krajine. Svoje mnijenje otvoreno 17. studenoga 1608. javlja generalu Ruprehtu Eggenbergu. Hrvati »ne traže drugo, nego li svoje. Ove naime Krajine pripa-

[1] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 84.—86.

* Ova se sačuvala do danas, te služi za uzgoj slijepaca.

[2] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 87.—92.

[3] Kukuljević: »Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae«, III. 52.

[4] Fessler-Klein: »Geschichte von Ungarn«, svezak VII., str. 659. Ilešhazi bijaše svak Tome Erdeda, jer je za ženu imao Tominu sestru Anu.

[5] Kukuljević: Jura regni Croatiae, knjiga III., str. 54. i 55.

[6] Izvornik u hrvatskom državnom arkivu u Zagrebu, a prijepis medju Zapisnicima hrvatskih sabora, knjiga II., str. 131.—136.

daju za pravo njima; a mi se bečkim mirom obvezasmo, da ćemo ih vratiti«.[7]

Čim se kralj Matija okrunio, odmah je počeo raditi oko toga, da hrv. banu čast ponizi, a vlast umanji. Zato nije Tomi Erdedu poslao »banderij«, t. j. svilenu zastavu, koja bijaše vanjski znak vrhovne vojničke vlasti banove u Hrvatskoj. Isto tako nije banu doznačio plaću za uzdržavanje banske čete. Matija dapače ne htjede imenovati niti kr. povjerenike, koji bi Erdeda hrv. saboru predstavili i svečanim načinom uveli u bansku čast. Sve su to opazili Hrvati, koji na poziv Tome Erdeda dodjoše 27. veljače 1609. u Zagreb na hrv. sabor. Zato oni zaključuju, da će se pokoravati nalozima g. grofa i bana, komu daju punu vlast, da ih — u slučaju potrebe — pod vlastitom svojom zastavom pozove u tabor i u rat. Sabor bira 2 glasovita hrv. pravnika: Ivana Krušelja i Stjepana Patačića, koji će kao poklisari Hrvatske s preporučnim listovima poći do kralja, palatina i do kr. tajnih savjetnika. Oni neka izrade: 1. da kralj što prije odredi instalaciju bana Tome Erdeda; 2. da kralj doznači 6 mjesečnu plaću za bansku četu; 3. da isplaćivanje banskih vojnika vrši tridesetnica u Nedelišću; 4. da kralj i palatin pišu nadv. Ferdinandu u Graz radi Krajine; 5. da hrv. slobodni gradovi (Zagreb, Varaždin, Križevci i Koprivnica) uzdrže svoje povlastice i pravo glasa na saborima; napokon 6. da naš novac potpuno vrijedi također u Austriji, Štajerskoj, Kranjskoj i Koruškoj.[8]

Isti je sabor stvorio još ove zaključke: 1. Jednoglasno se potvrdjuju prijašnji članci, koji zabranjuju uvadjanje tudje vjere u Hrvatsku. Ako u Hrvatsku dodje kakav protestantski propovjednik, svatko ga smije uhvatiti i predati u ruke bana ili biskupa; smije ga i ubiti, ako ga ne bi mogao uhvatiti. Tko uvede takvoga propovjednika, kaznit će se po odredbi »Tripartita«. 2. Pošto već dugo nije bilo sudova, a sadašnji ban nije instaliran, neka podban Krsto Mrnjavčić po starom običaju kroji pravdu u županiji zagrebačkoj i križevačkoj. 3. Sabor bira 5 povjerenika, koji će izbrojiti porezne jedinice »dimnjak« zvane u Hrvatskoj, pošto je sabor u Požunu zaključio, da se kraljev porez (dica) ne će pobirati po kućama, nego po dimnjacima (dimovima). Povjerenici (dicatores fumorum) imaju savjesno popisati sva imanja, te ih razrediti na dimnjake, izuzev vlastelinske zgrade. Od popisa se oslobadjaju kmetovi, koji u novije doba naseliše mjesta, koja su Turci opustošili. 4. Za ponovnu izgradnju tvrdje petrinjske doznačuju se kmetovi, koji će raditi 10 dana. 5. Svi plemići i velikaši moraju odmah popraviti ceste i mostove u opsegu svojih imanja. 6. Turcima se ne dozvoljava trgovanje u Hrvatskoj; oni dapače ne smiju niti prelaziti preko granice bez posebne dozvole banove.[9]

Po zaključku sabora u Požunu podjoše k nadv. Ferdinandu u Graz radi uredjenja hrv. i slav. Krajine kao poslanici: Ivan Joo, barun Stjepan List i naslovni bosanski biskup Ivan Telegdi. Njima je kralj Matija dao 7. siječnja 1609. vjerodajno pismo. Poslanici su 14. siječnja zamolili nadv. Ferdinanda, neka dozvoli, da se Krajina uredi u smislu zakona, koji su po želji Hrvata stvoreni na saboru u Požunu. Istoga dana zamoliše kranjske, štajerske i koruške staleže, neka iz hrv. i slav. Krajine povuku svoje časnike. Ferdinand je 15. siječnja odgovorio, da će o tome pitanju zatražiti mnijenje staleža svih svojih zemalja. — Medjutim se uzbuniše njemački baruni i plemići u Štajerskoj, Kranjskoj i Koruškoj. Njihovi su rodjaci

[7] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga V., str. 4.—6.
[8] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 67.
[9] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 68—71.

imali velike dohotke kao časnici na Krajini. Svaki je naime kapetan nastojao, da sebi u okolici tvrdje uredi svoje novo imanje, koje će besplatno obradjivati kmetovi onoga područja. Sada bi to imalo prestati. Da se to ne zbudne, stvoriše zaključak: Krajina pripada nadv. Ferdinandu; bez njegove dozvole ne može o njoj odlučivati nitko, dakle niti zajednički sabor ugarsko-hrvatski. Tako se desilo, da je nadv. Ferdinand 27. travnja 1609. odbio zahtjeve poslanika sabora požunskog.[10]

Da na Krajini lakše izigra Hrvate, počeo je nadv. Ferdinand g. 1609. opet ondje naseljavati Vlahe. On se nadao, da će mu Vlasi pomoći stvarati posebnu državu na teritoriju kraljevine Hrvatske. Iz Ribnika u turskoj Lici došlo je 1. svibnja 550 Vlaha, koji se nastaniše u Gackoj oko Brloga. Mjeseca srpnja g. 1609. dodjoše Vlasi iz Turske u okolicu Ogulina. U kolovozu zamoliše ovi Vlasi od nadv. Ferdinanda dozvolu, da se smiju nastaniti kod Plaškoga pod Kapelom oko rijeke Dretulje i Jesenice; za njihovu sigurnost trebalo bi u Plaškom sagraditi tvrdjicu. Ovi su Vlasi imali 3 kneza (Lalića, Ljubešića i Tadeškovića), koji zamoliše nadv. Ferdinanda, da im podijeli vojne službe. Ferdinand je njihovu molbu 19. kolovoza 1609. uslišao.[11]

Kralj je odredio, da se 1. stud. 1609. ima u Požunu sastati zajednički ug.-hrv. sabor. Znalo se, da će taj sabor početi vijećati nekoliko dana kasnije. Zato se tekar 4. stud. 1609. u Zagrebu sastao hrv. sabor, da bira nuncije za sabor u Požunu. Izabrani su: kanonik Baltazar Dvorničić, podžupan Stjepan Patačić i vlastelin Grga Petev iz Ivanca kod Varaždina. Sabor ih upućuje, neka se požure u Požun, gdje imaju — po starom običaju — zaposjesti prvo mjesto u sabornici. Nunciji dobiše ovaj naputak: 1. Neka marljivo paze, da Hrvatska ostane jednakopravna s Ugarskom, izuzev slobodu vjere. 2. Kralj neka Tomi Erdedu dade punu bansku vlast, koju mu je i onako kraljevina Hrvatska priznala toli u vojnim koli u sudbenim stvarima. 3. Zato neka kralj dade Erdeda običajnim načinom uvesti u bansku čast s banderijem. 4. Prijašnjoj banskoj četi neka kralj isplati zasluženu plaću; isto tako neka se pobrine za buduću isplatu banskih vojnika. 5. Pošto je umro palatin Ilešhazi, neka nunciji Hrvatima izrade pravo, da sudjeluju kod izbora novog palatina. 6. Na sabor u Požun doći će i oni ljudi, koji bijahu poslani k nadv. Ferdinandu u Graz. Od njih neka nunciji potraže točne upute o pitanju Krajine. 7. Turci krše ustanove mira, jer prelaze preko granice, te u ropstvo odvode naše ljude. 8. Neka nunciji izrade, da se potvrdi i počne provoditi 14. zakonski članak požunskoga sabora od g. 1604. o Vlasima. 9. Zrinski se tuži, da nadv. Ferdinand namjerava njemu na Jadranskom moru oteti luku (Bakar) i solane, čime bi se oštetila Hrvatska. Zato neka nunciji izrade, da kralj izašalje povjerenstvo, koje će ovu stvar ispitati. U povjerenstvu mora uz kraljevog i nadvojvodinog biti takodjer povjerenik kraljevine Hrvatske. 10. Neka se nunciji prituže, što Hrvatskoj nijesu prigodom promjene na prijestolju podneseni spisi (literae regales) o tome pitanju.[12]

Sabor u Požunu uvažio je sve želje, što ih izniješe hrv. nunciji. Tako je stvoren 28. članak, koji glasi, da »se ban što prije uvede u svoju bansku čast«; zatim 27. članak, koji traži, da »se vanjska vojska makne iz Hrvatske i Slavonije, pa da se obnovi banska vlast«.[13] Novim palatinom

[10] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, V., str. 19.—24. i 652.—661.
[11] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, knjiga I., str. 367. i 380.—382.
[12] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 73.—76.
[13] Kukuljević: »Jura regni Croatiae«, knjiga III., str. 57.—59.

bude izabran protestant Gjuro Thurzo. Kralj je 23. siječnja 1610. potvrdio sve zaključke sabora požunskoga.

Po starom običaju treba da se ovi zaključci proglase i na hrv. saboru, jer tekar onda dobivaju moć zakona u Hrvatskoj. U tu svrhu sastao se 20. travnja 1610. hrv. sabor u Zagrebu. Tu je zaključeno, da se kralju Matiji u Beč pošalju kanonik Baltazar Dvorničić i vlastelin Grga Petev, koji će ga zamoliti, da provede 28. članak pož. sabora, pa da Erdeda po starom običaju uvede u bansku čast, a banskoj četi da doznači plaću. — Isti je hrv. sabor stvorio medju inim još ove zaključke: 1. U Hrvatskoj se pojaviše brojni zločinci, koji kradu, pale, otimaju i ubijaju. Da im se na put stane, odredjuje sabor haramije pod zapovjedništvom hrv. plemića Ivana Budora, Baltazara Vragovića i Franje Orehovačkoga. Ovi će zločince tražiti i voditi ih pred prijeki sud, koji će ih smrću kazniti. 2. Za uzdržavanje haramija i za putne troškove poslanika ima svaka porezna jedinica (»dimnjak«) platiti 3 ug. forinta (po 100 denara). Od toga će se šesti dio (50 denara) odstupiti čuvarima krune sv. Stjepana. 3. Za obnovu tvrdje u Petrinji i u Brkiševini mora svaki »dimnjak« u Hrvatskoj dati po 2 težaka, koji će o svome trošku raditi 8 dana. Za dovoz gradjevnoga drva imaju 4 »dimnjaka« dati po 1 podvoz. 4. Posjedi hrv. činovnika (podban, protonotar, podžupani, plemićki suci, zem. blagajnik i zem. kapetan) ne trebaju plaćati nikakve poreze; oprošteni su i od javnih radnja. 5. Grga Petev bira se za »kapetana hrv. konjanika«. Pod njegovu će zapovijed — u slučaju potrebe — svakih 8 »dimnjaka« poslati po 1 konjanika. Gradovi daju samo pješake. 6. Netko je kaptolu zagrebačkomu pisao »paškvil«, u kome prijeti, da će Vlasi provaliti na Kaptol i ubiti sve kanonike. Sabor odredjuje, neka se pisac pronadje i kazni kao »izdajica kraljevine«. 7. Na više strana prijeti seljačka buna. Tako neki ljudi bune kaptolske kmetove u Kraljevcu i Dumovcu. Blaž Filipović podjaruje biskupske kmetove u Vugrovcu, a Stjepan Fortuna i Juraj Bijenik potiču na bunu kmetove ispod Kalnika. Sabor odredjuje smrtnu kaznu za sve kolovodje bune. 8. Doznaje se, da netko* kralja Matiju i nadv. Ferdinanda nagovara, neka Hrvatima ne predadu Krajinu. Sabor jednoglasno zaključuje: »Ako se to obistini, pa takav rušitelj općih sloboština osvane u javnom saboru kraljevine, oborit će se na nj šake svih staleža i redova«.[14]

Isprvice se činilo, da će kralj Matija II. dobro vladati. Ali naskoro se pokazalo, da on vrijedi malo više od svoga brata Rudolfa. Mjesto Matije zavladao je naime bečki biskup Melkior Klesl, koji g. 1615. postade i kardinalom. Matija bijaše lutka u Kleslovim rukama. Zato nije kralj mogao izvršiti one zakone, što ih je potvrdio 23. siječnja 1610. — Kada se u Zagrebu 23. rujna 1610. sastao hrv. sabor, izvijestiše poslanici Baltazar Dvorničić i Grgur Petev, da su uzalud išli u Beč nagovarati kralja, neka dade Tomu Erdeda uvesti u punu bansku vlast. Sabor ipak nije klonuo, već je odlučio, da ponovno pošalje kralju u Beč svoje poslanike (biskupa Šimuna Bratulića i vlastelina Grgura Peteva). Prije njihova odlaska pisat će sabor palatinu, neka kod kralja Matije i kod nadv. Ferdinanda zagovori želje Hrvata. — Isti je sabor doznačio kmetove, koji će nastaviti utvrdjivanje Petrinje i gradnju nove tvrdje u Gjelekovcu. Kaptolski kmetovi moraju obnoviti tvrdju Sisak, a Keglevićevi kmetovi iz Lobora dovršit će tvrdju Totuševinu. Sabor doznačuje tisuću forinti kao potporu

* Držalo se, da je to bio varaždinski general Trautmansdorf.

[14] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 80.—88.

Isusovcima, koji se g. 1606. doseliše u Zagreb, gdje otvoriše gimnaziju. Podjedno sabor moli kralja, neka Isusovcima za uzdržavanje podijeli kakovo crkveno imanje. Plemići jednoselci dobrovoljno se obvezaše, da će Isusovcima do Gjurgjeva g. 1611. isplatiti po 50 denara (pol ug. forinta). Za viceprotonotara sabor jednoglasno bira podžupana Stjepana Patačića. U Ludbregu se porodio velik požar, koji je uništio i dvor i sve spise Benka Turoca. Sabor zaključuje, da se ima na odgovornost pozvati Ivan Oršić, koji je po Hrvatskoj protuzakonito sakupljao vojnike za ratovanje u tudjini.[15]

Još 15. siječnja 1608. naložio je kralj Rudolf hrv. saboru, da od plemića jednoselaca u Turopolju ne traži ratne daće. O tome pitanju raspravljalo se i 23. rujna 1610. na hrv. saboru, koji je zaključio, da odsada turopoljski plemići ne trebaju plaćati nikakve poreze, pristojbe ili druga podavanja; isto tako ne moraju izvoditi javne radnje (popravljati tvrdje, dizati nasipe, graditi ceste i mostove). O tomu je hrv. sabor Turopoljcima izdao posebnu ispravu.[16]

Biskup Bratulić i Grga Petev posjetiše kralja Matiju i palatina Gjuru Turzoa, pa doniješe u Zagreb njihova pisma, u kojima se govori o banstvu i o Krajini. Ova su pisma pročitana 11. siječnja 1611. na hrv. saboru, koji je odlučio, da uz palatina podju k nadv. Ferdinandu: biskup Bratulić, barun Petar Drašković, podban Krsto Mrnjavčić i vlastelin Grga Petev. Pošto palatin putuje k nadv. Ferdinandu u poslu kraljevine Hrvatske, nosit će Hrvatska i sav trošak za palatinov boravak u Grazu. Zato sabor bira 4 osobe, koje će se pobrinuti za palatinov stan i opskrbu u Grazu. Onamo će poslati najbolje hrv. vino za palatina i zob za njegove konje. Za prijevoz vina i zobi iz Hrvatske u Graz moraju se pobrinuti hrv. slob. gradovi, te će Varaždin dati 4, Zagreb 2, a Koprivnica i Križevci po 1 kola. U ime vozarine dobit će svaka kola 10 rajnskih forinti. Za podmirbu troškova toga poslanstva, te za isplatu haramija, za dar Isusovcima i za druge potrebe ima svaki »dim« doprinijeti 6 ug. forinti; od ove daće ne izuzimaju se ni slobodnjaci ni plemići jednoselci. — Isti je sabor još doznačio kmetove za utvrdjivanje Petrinje, Siska, Totuševine i Gjelekovca. Uz to je zaključio, da se odsada i u Hrvatskoj ima primati svakovrsni novac kraljevine Poljske. Još 20. travnja 1610. stvoren je zaključak, da strani trgovci mogu robu za izvoz iz Hrvatske kupovati samo u Zagrebu, Varaždinu, Krapini, Samoboru i u Jastrebarskom. Sada se onaj zaključak potvrdjuje. Podjedno sabor odredjuje, da se ima roba oduzeti onomu, tko bi izvan spomenutih mjesta izvezio med i svinje. To je učinjeno zato, da se kupci prisile na plaćanje tridesetine državi i maltarine vlasteli.[17]

U to vrijeme već se spremao novi rat izmedju kralja Matije i njegova brata Rudolfa. Još g. 1608. stvorena je u Njemačkoj »unija« protestantskih knezova i gradova. Od uglednijih vladara njemačkih stupiše u ovu »uniju«: vojvoda würtemberški, markgraf badenski i knez-izbornik falački. Katolički biskupi, koji bijahu vladari na svojim posjedima, sastaviše g. 1609. savez pod imenom »liga«. Vodjom »lige« postade bavarski vojvoda Maksimilijan. »Ligi« dakako pripadahu i svi Habsburgovci, poimence: car Rudolf, njegova braća: Matija kao vladar Austrije i Maksi-

[15] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 90—94.
[16] Laszowski: »Spomenici pl. općine Turopolje«, svezak II., str. 101.—104.
[17] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 95. i 96.

milijan kao vladar Tirola, te štajerski vladar Ferdinand. Tako se cijelo njem. carstvo podijelilo u 2 vjerska tabora. — Rudolf htjede u Češkoj oslabiti protestante, kako je to Maksimilijan činio u Tirolu, a Ferdinand u Kranjskoj, Koruškoj i Štajerskoj. Ali protestanti ga prisiliše, da im je g. 1609. izdao »majestat«, kojim dozvoljava slobodu vjere; protestanti smiju graditi svoje crkve i škole. Rudolf je g. 1610. nastojao, da protestantima u Češkoj otme silom stečena prava. Istodobno je namjeravao, da svome bratu Matiji ugrabi odstupljene države: Hrvatsku, Ugarsku, Austriju i Moravsku. Pri tom je Rudolf najviše pomoći očekivao od Ferdinandova brata nadv. Leopolda, koji bijaše tada biskup pasovski. Njemu je obećavao nasljedstvo iza svoje smrti. Zato je Leopold iznenada s ovećom vojskom provalio u Češku, da pomogne Rudolfu. Ali sada Česi dignu ustanak, te pozovu Matiju u pomoć. Na proljeće g. 1611. podje Matija s vojskom u Češku. Brzo budu ondje Rudolfove čete raspršene, te Matija slavodobitno udje u Prag, gdje ga Česi radosno primiše i 23. svibnja 1611. okruniše za kralja češkoga. Rudolf se još uvijek nećkao, te je Matiji odstupio Češku s Lužicom i Šleskom tekar 11. kolovoza 1611. Matija bijaše poput Rudolfa neženja. Istom g. 1611., kada je navršio 54 godine, vjenčao se Matija sa svojom sestričnom Anom, kćerkom svoga strica Ferdinanda Tirolskoga.

Senjski kapetan Sigismund Gusić javio je 31. siječnja 1611. nadv. Ferdinandu, da mu je neki vlaški svećenik iz Like javio, kako Vlasi namjeravaju porobiti i razvaliti tursku tvrdju Novi (kod Gospića), te se onda preseliti na Gusićevo polje izmedju Senja i Otočca. Isti Gusić 25. ožujka 1611. javlja nadv. Ferdinandu, da se u Hrvatsku žele preseliti Vlasi iz 4 sela u Turskoj. Pošto je u Otočac već stiglo 12 vlaških obitelji iz Podlapače, pita nadvojvodu, da li ih smije nastaniti u Brlogu? Isto je 28. ožujka izvijestio otočki kapetan Semenić. Nadvojvoda je 14. travnja 1611. izdao Gusiću dozvolu, da spomenute Vlahe preseli u Brlog.[18]

Na poziv ostrogonskog nadbiskupa Franje Forgača održala se početkom kolovoza g. 1611. u Trnavi sinoda ug. i hrv. svećenstva. Pošto se radilo o koristi katol. crkve, podje onamo zagrebački biskup Šimun Bratulić, koga su pratili kanonici: Petar Domitrović (naslovni biskup pečuvski), Franjo Ergeljski (nasl. b. vesprimski), Juraj Otavčić i nasl. bosanski biskup Ivan Telegdi.[19] — Na povratku iz Trnave umro je Bratulić u pavlinskom samostanu u Lepoglavi. Biskupom pak zagrebačkim postade Petar Domitrović, rodom iz Oštrca u Žumberku, gdje su njegovi roditelji bili Uskoci vjere grčko-istočne. Domitrović je zaključke trnavske sinode pročitao na hrv. saboru, koji se 23. listopada 1611. sastao u Zagrebu. Sabor ih je dragovoljno primio, te hrv. staleži obećaše, da će ih se držati kao poslušni članovi katoličke crkve. Isti je sabor stvorio zaključak, da se odsada više ne smije trgovati u nedjelje i na blagdane. Tko donese robu na prodaju, neka mu se oduzme. Za obnovu Petrinje i tvrdjica na Kupi doznačio je sabor brojne radnike. Pošto se mnogi ljudi potužiše, da Cigani, koje tada nazivahu Egipćanima, izvode mnoge kradje, zaključio je sabor: neka se objesi svaki Ciganin, koga zateknu u kradji.[20]

Pod jesen g. 1611. počelo se u Hrvatskoj govoriti, da će opet doći do rata s Turcima. O tomu i general Trautmansdorf piše zagr. biskupu Domitroviću 10. rujna 1611. iz Ivanića, gdje se tada nalazio. General moli

[18] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, Knjiga II., str. 4.—7.
[19] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga V., str. 61.
[20] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 99.—101.

biskupa, neka dozvoli, da njegovi kmetovi pomažu Krajini ponovno utvrditi selo Križ kod Ivanića, kako bi se to moglo dovršiti još iste jeseni.[21]

U Beču se 2. veljače 1612. imao održati sastanak kr. savjetnika iz Ugarske i Hrvatske, da se s kraljem dogovore o nekim važnim pitanjima. Onamo bijaše pozvan i zagr. biskup Petar Domitrović. Medjutim je 20. siječnja 1612. u Pragu umro car Rudolf. Tim povodom odgodio je Matija spomenuti sastanak na neizvjesno vrijeme, pa to 24. siječnja javlja i Domitroviću. »Radi smrti predragoga brata našega pritisla je briga nas, kao starješinu (seniora) austrijske kuće. Zato moramo odmah otputovati u Prag«. Matija podjedno upućuje Domitrovića, neka u zagreb. biskupiji odredi zvonjavu i zadušnice za pok. Rudolfa.[22]

Nikoga nijesu tada Hrvati mrzili više, nego li nadv. Ferdinanda. Njega nagovarahu štajerski baruni i plemići, neka ne popusti u pitanju Krajine. Oni su to činili iz koristoljublja, da sebi osiguraju unosne kapetanije i generalije. I zaista je Ferdinand odbijao sve predstavke sabora hrvatskog. On je odgovarao, da će svoje čete iz Krajine povući onda, kada mu Hrvatska vrati sav novac, što su ga Štajerska, Kranjska i Koruška potrošile za gradnju tvrdjava, te za nabavu oružja u Krajini. Hrvati mu lijepo odgovarahu, da su ovim troškom Štajerska, Kranjska i Koruška zaštitile sebe od većih šteta i nesreća. Hrvati su spomenute zemlje neprekidnim prolijevanjem svoje krvi obranili od provale Turaka. Pošto je g. 1606. sklopljen mir s Turcima, nema nikakove potrebe, da njem. čete stoje u krajiškim tvrdjama. Nato je nadv. Ferdinand prkosno odgovorio, da će on odsada ove tvrdje držati kao vlasnik, a ne kao upravitelj. To je Hrvate tako raspalilo, da već pomišljahu i na rat s Ferdinandom. Od toga ih je odvraćao strah pred Turcima, koji bi u takvom slučaju sigurno provalili u Hrvatsku. Ferdinand se pak najviše pouzdavao u Vlahe, koji se doseliše u Hrvatsku, gdje služe njegovoj namjeri, da Krajinu učini »carskom« zemljom. Ferdinand je istodobno nastojao, da od Hrvatske otrgne i Primorje. Njemu je pripadala Rijeka; njegove čete bijahu u Senju. Treba dakle samo još otrgnuti Bakar i Vinodol, koji se nalaze u posjedu knezova Zrinskih i Frankopana. Ferdinand je na proljeće g. 1612. i to pokušao. Zato Nikola Zrinski u travnju g. 1612. iz Ozlja piše kralju Matiji opširno pismo s molbom, da ga obrani od nadv. Ferdinanda, koji hoće hrv. Primorje i šume Zrinskomu oteti i pripojiti svojim nasljednim zemljama. Podjedno se tuži, kako je Ferdinandov zapovjednik Rijeke provalio u Zrinsku luku Bakar, te ondje oteo 4 ladje s robom u vrijednosti od 3000 talira.[23]

U Zagrebu se 7. svibnja 1612. sastao hrv. sabor, koji je stvorio ove zaključke: 1. Za obnovu tvrdja mora svaka porezna jedinica (»dimnjak«) dati po 2 težaka, koji će besplatno i o svojoj hrani raditi 10 dana. Kmetovi iz varaždinske županije gube 2 dana na putu do pograničnih tvrdja; zato će raditi samo 8 dana. Posjedi na desnoj obali Kupe nijesu razdijeljeni na »dimnjake«. Ondje će svakih 5 kuća dati po 1 težaka, odnosno svakih 10 kuća 1 kola s konjima. U Blatnici, Završju, Šišljaviću, Jamnici, Kupčini i Vučilnici imaju tvrdjice obnoviti domaći kmetovi. 2. Za obnovu franjevačkoga samostana u Zagrebu doznačuje se 10 podvoza i 20 ručnih težaka, koji će raditi 10 dana. 3. Plemić Gabrijel Bukovački izabire se

[21] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, knjiga II., str. 9.
[22] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga V., str. 63.
[23] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, knjiga II., str. 24.—27.

za nadzornika haramija u pokupskoj Krajini s god. plaćom od 50 ug. for. 4. Krajiški časnici u Koprivnici i u Cirkveni zapriječiše popis kmetova na posjedima ovih tvrdja. Pošto se tako nije ondje mogla obaviti razdioba poreza na »dimnjake«, pritužit će se sabor pismeno nadv. Ferdinandu. 5. Klanjec se uvrštuje medju ona mjesta, gdje stranci slobodno kupuju robu za izvoz, plaćajući tridesetinu. 6. Zem. blagajnik Mijo Vernić odrekao se ove službe, koju je vjerno i savjesno vršio. Za novoga zem. blagajnika izabran je Matija pl. Posarel, sudac grada Zagreba. 7. Bečkom trgovcu Pavlu Drilleru daje se obveznica za dug od 2470 rajnskih forinti. Obveznica je potkrijepljena pečatom kraljevine, a dug će Hrvatska isplatiti u 2 obroka: 24. kolovoza 1612. prvu, a 25. siječnja 1613. drugu polovicu. 8. Za sve potrebe kraljevine Hrvatske doprinijet će svaki »dimnjak« 7 ug. forinti,* i to 3 for. na Ivanje (24. lipnja), a 4 for. na Martinje. 9. Gdjegod se u Hrvatskoj nadju vještice, vračarice i čarobnice, mogu ih stanovnici dotičnih mjesta uhvatiti i predati vlastelinu, koji ih smije po zasluzi kazniti, pa i objesiti.[24]

Njemački izborni knezovi izabraše kralja Matiju 13. lipnja 1612. za cara njemačkoga. Time je Matija sebi naprtio samo novih briga i posala, kojima nije bio dorasao. Odsada se on još manje brine za Hrvatsku, koja je uzalud od njega očekivala pomoći protiv nadv. Ferdinanda i protiv njem. časnika na Krajini. Ovi su i nadalje u Hrvatsku naseljavali Vlahe, da sada Nijemcima služe u borbi protiv Hrvata, kako su prije služili Turcima. Tako ogulinski kapetan Ivan Gal 23. lipnja 1612. javlja nadv. Ferdinandu, da se u opsegu njegove kapetanije osim onih Vlaha, koji se prije 3 godine naseliše kod Modruša, nedavno nastaniše još 24 vlaške obitelji. Ovi novi Vlasi dodjoše iz Like, a dopratiše ih njem. vojnici, koji čine posadu u Brinju i u Senju. Naskoro je došlo do spora izmedju Vlaha i domaćih Ogulinaca, te je 20. srpnja 1612. iz Karlovca poslano u Ogulin povjerenstvo (3 Nijemca: Schrankel, Moskon i Rauber), da tamo kroji pravdu.[25]

Na jesen g. 1612. bijesnio je gradjanski rat u Erdelju. Tamo su naime protestantski Sasi ustali protiv kneza Gabrijela Bathorija, koji je naslijedio Rakocija. Pošto se Bathori zavadio i s velikašima, umoriše ga Erdeljci. Protuhabsburška stranka počne raditi, da se za kneza erdeljskoga izabere 33godišnji Gabrijel Betlen. Njega podupru i pristaše Turske, te Betlen bude 11. listopada 1613. zaista izabran za kneza u Erdelju.

Kralj je Ugre i Hrvate 8. siječnja 1613. pozvao, neka 24. veljače 1613. dodju na zajednički sabor u Požun, kamo će i on osobno doći. Tim povodom sastade se 13. veljače u Zagrebu hrv. sabor, da bira nuncije. Izabrani su: Baltazar Dvorničić, Grga Petev i Stjepan Patačić, kojima sabor dade ovaj naputak: 1. Kralja neka »usmeno u ime Hrvatske zamole, da se izmedju ostalih svojih kraljevina i pokrajina dobrostivo obazre i na ostanke ovih vazda vjernih kraljevina (Dalmacije, Hrvatske i Slavonije). Grofa Tomu Erdeda, koga je kralj izabrao i imenovao za bana, te koji je veoma zaslužan za ove kraljevine, neka kralj po starom običaju dade uvesti u bansku službu po svojim povjerenicima s kr. banderijem i s potpunom vlašću prema ustanovama prošlih godina«. 2. Nunciji neka izrade, da kralj — poput svojih predšasnika — uzdržaje bansku

* Ugarski je forint brojio 100, a rajnski forint 80 malih srebrenih denara.

[24] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 102. i 103.

[25] Lopašć: »Spomenici hrvatske Krajine«, knjiga II., str. 28.—30. i 39.

četu za čuvanje banske (pokupske) Krajine. Hrvatsku su naime dugotrajni turski ratovi iscrpli, pa ipak već od krunisanja kralja Matije neprekidno mora iznad svojih sila doprinositi za uzdržavanje haramija na banskoj Krajini, jer se boji, da onuda ne provale Turci, ako Krajina ostane bez posade. 3. Kod ug. staleža neka nunciji porade, da se napokon provedu odredbe prijašnjih sabora o banskoj vlasti, što je primio i odobrio kralj Matija. 4. Ako sabor u Požunu raspiše kakav porez, neka se nunciji pobrinu, da sav porez, ubran u Hrvatskoj, bude i odsada kao dosada namijenjen za uzdržavanje pokupske vojske. 5. Odsada više ne mogu Hrvati kralju odobriti nikakvu potporu za čuvanje krune. 6. Nunciji neka paze, da Hrvatska ostane u istoj slobodi, kakvu od bečkoga mira uživa Ugarska, ali ipak tako, da kod nas »ništa ne ugrozi čistoću rimo-katoličke vjere«. 7. Ozbiljno treba nastojati, da Vlasi u Hrvatskoj — prema zakonima prošlih godina — dodju pod vlast one gospode, na čije zemlje se doseliše iz Turske, pa da snose zem. terete, kako će im odrediti ban i vlastela. 8. Kralja treba zamoliti, da se još tečajem trajanja sabora u Požunu konačno s nadv. Ferdinandom sporazumi o Vlasima tako, da koli kralj toli nadvojvoda pošalju krajiškim generalima i kapetanima najstroži nalog, neka nad Vlasima izvan vojske ne vrše jurisdikciju (sudbenost); isto tako da posebnim nalogom odrede Vlasima, da se pokore hrv. vlasteli.[26]

Madžari su na saboru u Požunu poduprli želje hrv. nuncija. Tako je stvoren 38. članak, koji glasi: Neka kralj Tomu Erdeda uvede u bansku čast, kako se obvezao već prijašnjim zakonima, te kako je obećao u svojoj rezoluciji prije polaska na sabor njemački. Sve sudbene odluke, izdane pod pravim pečatom sadašnjega bana, te koje će se još izdati prije njegove instalacije, smatraju se zakonitima. U 39. članku potvrdjuju se prijašnji zakoni o Vlasima u Hrvatskoj. Vlasi moraju postati kmetovi one vlastele, na čijim se posjedima nalaze. Pošto poslanstva u Graz stajahu nekoliko tisuća forinti, a nijesu urodila nikakvim učinkom, moli sabor kralja, neka dobrostivo provede one zakone o Vlasima, koji već stekoše njegovu potvrdu, da »ne dodje do kakve pogibeljne smutnje izmedju državljana i Vlaha, ako se ovi ne bi pokorili vlasteli«.[27]

Dok je još trajao sabor u Požunu, umre ondje 11. ožujka 1613. bivši ban Ivan Drašković I. Hrvati ga sahraniše u župnoj crkvi sv. Martina u Požunu, gdje mu postaviše i grobni spomenik s latinskim natpisom na mramornoj ploči.[28] Drašković je ostavio 3 sina (Nikolu, Ivana i Jurja) i 2 kćeri (Anu i Jelenu). Njegova udovica Eva bijaše kći historičara Nikole Ištvanfija, koji je u Hrvatskoj posjedovao imanja: Vinicu, Bistricu i Paukovec. — Iste g. 1613. umro je i junački grof Petar Erdedi, brat Tomin. Iza njega ostade udovica Suzana Stubenberg sa kćerkom Marijom Anom i sa 7 sinova (Petar, Vuk, Nikola, Tomo, Valent, Franjo i Šimun).

Po starom običaju morahu se zaključci zajedničkih ug.-hrv. sabora iza toga proglasiti na hrv. saboru, da dobiju valjanost u Hrvatskoj. Zato ban Erdedi sazove hrv. sabor za 13. svibnja 1613. u Zagreb. Pošto još nijesu stigli po kralju potpisani zakoni, izvijestiše nunciji usmeno o zakonima, koji su primljeni u Požunu. Iza toga stvorio je hrv. sabor ove zaključke: 1. Biraju se 4 »dikatora«, koji će posjede u Hrvatskoj popi-

[26] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 105. i 106.
[27] Kukuljević: »Jura regni Croatiae«, knjiga III., str. 61.—63.
[28] Natpis je objelodanio Kukuljević u knjizi »Glasoviti Hrvati«, str. 261.

sati i razvrstati u porezne jedinice (»dimnjake«, »dimove« ili »vrata«). Izuzimaju se prekokupske zemlje, te vlastelinski namještenici i vojnici. Ovi će »dikatori« položiti prisegu i za svoj posao primiti po 25 ug. forinti nagrade. 2. Popisat će se također posjedi, koji pripadaju tvrdji u Koprivnici. Pošto tamošnji kapetani tečajem mnogo godina ne dozvoljavahu, da se kmetovima na spomenutim posjedima propisuje bilo kakav porez, zatražit će »dikatori« privolu generala Trautmansdorfa. Ako on uskrati privolu, onda Hrvatska ne će kralju Matiji poslati nikakav dar. (Postojao je naime običaj, da zajednički ug.-hrv. sabori povodom radosnih događaja u kraljevskoj obitelji odrede kakav dar. Pošto je kralj Matija 24. veljače 1613. došao na sabor u Požun prviput iza svoga vjenčanja, zaključio je sabor, da se ima sabirati novac kao »vjenčani dar« kralju). 3. Za potrebe kraljevine Hrvatske u g. 1613. doprinijet će svaki »dimnjak« 7 ug. forinti. Prva polovica ima se platiti 15. kolovoza, a druga 25. studenoga. 4. Kmetovi županije varaždinske dat će po 2 težaka od svakoga »dimnjaka«, da 12 dana čiste zamuljene grabe oko tvrdje koprivničke. Kmetovi zagrebačke i križevačke županije imaju obnoviti tvrdje u Petrinji i u Gjelekovcu. Nadzor nad ovim radnjama obavit će 5 plemića, koji dobivaju po 1 ug. forint dnevnice. 5. Jednoglasno se zaključuje, da treba provesti članke prošlih sabora o zabrani protestanske vjere. 6. Grad Varaždin treba pismeno u ime kraljevine pozvati, neka skine sadašnje svoje poglavarstvo, koje čine protestanti. Ovi ne mogu dobiti nikakve službe tako dugo, dok ostanu protestanti.[29]

Njem. generali i kapetani u Krajini upotrijebiše sva sredstva, da se ne provede 39. članak požunskoga sabora o Vlasima. Trautmansdorf je 15. ožujka 1613. pismeno iz Varaždina zamolio nadv. Ferdinanda, neka sklone kralja Matiju, da Vlahe ne preda biskupu Domitroviću i hrv. vlastelì. Istodobno (25. ožujka) Vlasi oko Ivanića biskupu na njegovo pismo odgovoriše, da se ne opiru dobrovoljno, nego od straha pred nadv. Ferdinandom i pred štajerskom gospodom. Vlasi se naime boje zamjeriti njima, koji im dadoše plaćene službe na Krajini.[30]

Car i kralj Matija pozvao je 30. svibnja 1613. zagr. biskupa Domitrovića, da ga prati na njemački državni sabor, koji se u Regensburgu otvorio 13. kolovoza 1613. Boraveći u blizini njegovoj, sklonuo je biskup kralja Matiju, da 10. listopada 1613. pozove nadv. Ferdinanda, neka Vlahe, koji se nastaniše na biskupovim posjedima, podvrgne vlasti biskupovoj. Ipak nije provedena niti ova kr. odredba, premda se biskup 3 puta pismeno obratio na nadv. Ferdinanda. Pobijedio je general Trautmansdorf, koji je 13. kolovoza 1613. nadv. Ferdinanda odvraćao od toga, dokazujući mu, da se Vlasi naseliše na posjede, koji bijahu 70 do 80 godina pusti[31]

Radi popisa zbog oporezovanja pobuniše se kmetovi u Kupčini, Rečici, Završju, Luki, Blatnici i u Šišljaviću. Kad su onamo došli dikatori (poreznici) Gabrijel Bukovački i Grgur Jagatić, navališe na njih oboružani kmetovi, te im onemogućiše provesti razdiobu na porezne jedinice, zvane »dim«. O tome je 14. stud. 1613. u Zagrebu raspravljao hrv. sabor, koji je zaključio, da će spomenutim kmetovima kaznu izreći podbanov sud u Zagrebu. Isti je sabor odredio, da svi plemići jednoselci moraju 15. siječnja 1614. doći u Zagreb, Varaždin ili u Gornju Rijeku, te

[29] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 109. i 110.
[30] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, knjiga II., str. 48. i 54.
[31] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, V., str. 86., 90.—99. i 101.—105.

ondje povjerenstvu pokazati svoje isprave o plemstvu i uplatiti 1 for. pristojbe za potrebe Hrvatske. Tko ne dodje i ne plati, ne će se više smatrati plemićem.[32]

Medjutim je biskup Domitrović zamolio nadv. Maksimilijana Ernesta, neka svoga brata Ferdinanda sklone, da provede zakon o Vlasima. Zato je Ferdinand osjetio potrebu, da 10. siječnja 1614. nadv. Maksimilijanu Ernestu obrazloži, zašto ne može Vlahe podrediti zagr. biskupu. Rado bih — piše Ferdinand — zadovoljio biskupa. Ali onda će odmah s tim zahtjevom doći drugi hrv. plemići, na čije se posjede doseliše Vlasi. U tome će slučaju Vlasi dići ustanak i uskočiti u Tursku, kako to otvoreno govore. Pošto pak dobro poznavaju sve staze i putove, mogu Vlasi opet iz Turske četovati u Krajini i u zaledju, gdje će učiniti goleme štete.[33]

Kralj Matija htjede u Erdelju zbaciti izabranoga vojvodu Gabrijela Betlena. U tu svrhu pozove on sve kraljevine i zemlje svoje, neka 27. srpnja 1614. pošalju u Linz svoje izaslanike na »generalni konvent«. Ugri i Hrvati imaju birati 9 članova za konvent na svome saboru, koji se uslijed toga sazvao. Tim povodom održan je 20. ožujka 1614. u Zagrebu hrvatski sabor, koji je u Požun kao nuncije odaslao Baltazara Dvorničića i Grgura Peteva. Isti je sabor odlučio, da imaju do kralja kao poslanici poći biskup Domitrović i Nikola pl. Malenić, koji će ga u ime kraljevine Hrvatske još jednom zamoliti, neka dade Tomu Erdeda uvesti u bansku čast. Još je sabor stvorio ove zaključke: 1. Za daljnje utvrdjivanje Petrinje doznačuju se po 2 težaka od svakoga »dima« u zagrebačkoj i križevačkoj županiji. Za čišćenje grabe oko bedema tvrdje u Koprivnici odredjeni su kmetovi čitave županije varaždinske. Svi ovi težaci moraju na posao doći 21. travnja 1614., te će neprekidno raditi 10 dana pod nadzorom svojih podžupana i plemićkih sudaca. 2. Za uzdržavanje haramija na Kupi i za druge potrebe kraljevine doprinijet će g. 1614. svaki »dim« 7 ug. for. Prva polovica mora se uplatiti 8. rujna, a druga polovica 25. stud. 3. Zagr. biskup neka crkvenim kaznama postupa protiv krivovjeraca (protestanata) u Varaždinu i drugdje.[34]

U Lincu je »generalni konvent« poslanika iz Ugarske, Hrvatske, Češke i Austrije vijećao od 11. do 25. kolovoza 1614. Kralj je po savjetu biskupa Klesla tražio novaca i vojnike za rat na Betlena. Pošto je to konvent uskratio, ne preostade Matiji drugo, nego da Betlena — iza dugog oklijevanja — prizna za vojvodu erdeljskoga, pa da s njim g. 1617. sklopi primirje. — Medjutim je Matija otklonio molbu hrv. poslanika Domitrovića i Malenića glede instalacije bana Erdeda. Pošto je kralj doznao, da će se Tomo Erdedi zbog toga odreći banske časti, počeo je tražiti zgodnoga mu nasljednika. U tu svrhu bude i vesprimski biskup Franjo Ergeljski zapitan za mnijenje. On je 16. kol. 1614. palatinu Thurzou pisao, da bi za bansku čast bili sposobni: Ivan i Juraj Keglević, Benko Turoc i Petar Drašković. Potonja trojica sigurno bi otklonila bansku čast, jer Turoc nema dosta imetka, Drašković je prestar, a Juraj Keglević ima unosniju službu kao kapetan tvrdje u Vesprimu. Prema tomu bit će najpodesniji Ivan Keglević, koji je vrlo bogat i čelična zdravlja, a ima dovoljno iskustva i znanja.[35]

[32] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 111. i 112.
[33] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae, knjiga V., str. 103.—105.
[34] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 114. i 115.
[35] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga V., str 109. i 110.

Na hrv. saboru, koji se 27. stud. 1614. sastao u Zagrebu, javno se na banskoj časti zahvalio Tomo Erdedi. Sabor mu zapisnički daje »besmrtnu hvalu za preslavna i domovini korisna djela, kojima nema premca«. Staleži zamoliše Erdeda, da bansku službu i nadalje u punoj mjeri vrši, dok ne bude novi ban imenovan i sa banderijem uveden u bansku službu. Da mu pak pokažu svoju ljubav, podijeliše mu »službu kapetana zem. pješaka«. Ovu službu može vršiti doklegod hoće sam ili po svojim sinovima. Ipak se na saboru našao plemić, koji je mrzio Tomu Erdeda, pa ga je tom prigodom i uvrijedio. To bijaše Juraj Mikulić, koga je radi toga sabor kaznio globom od 100 ug. forinti. Isti je sabor zaključio, da kmetovi na crkvenim dobrima odsada svojim župnim crkvama daju onakve radnje, kakve podavaju vlastelinu kmetovi dotičnoga mjesta.[36])

79. Ban Benko Turoc. Početkom g. 1615. spremahu se bosanski Turci za navalu na Petrinju. To je doznao ban Tomo Erdedi, koji se odmah pobrinuo, da pojača posadu u Petrinji. U tu svrhu pisao je u Odri 16. siječnja Jurju Vagiću, županu turopoljskomu, ovo hrv. pismo: »Neka znate, kako nam iz Petrinje stanoviti poglaviti ljudi zbog nje pogibelji hude glas pišu. Zato, da orsag po nepriglédbi kojoj kakvoga kvara ne valuje, zapovidamo vam našom banskom moćjom, da taki iz plemenitih Turovoga polja ljudi polovicu na 15 dan sa dovoljnim brašnom i oružjem v nutar v Petrinju, a drugu polovicu opet na drugih 15 dan, kako ste se i sami obećali poslati, da od neprijatelja Petrinju čuvaju, v tom ino da nimate včiniti, a i od drugod hoćemo v nutar pomoć dati».[1])

Kralj je 16. veljače 1615. za bana hrvatskoga imenovao ludbreškoga vlastelina Benka Turoca. Ovaj potomak stare plemićke obitelji*) iz sjev. Hrvatske bijaše glasovit junak. Turoc je prvi udario na Turke u slavnoj bici kod Siska 22. lipnja 1593. On je i kasnije sudjelovao u mnogim borbama s Turcima, te se vazda odlikovao.[2])

Benko se 20. veljače 1594. u Stubici vjenčao sa Suzanom, kćerkom zagorskoga velikaša Petra Ratkaja, te je po svojoj ženi došao u srodstvo s uglednim obiteljima: Orehovački, Konjski i Čikulin. Turoc je posjedovao imanja: Ludbreg, Belec i polovicu Vinice. On je Vinicu baštinio po svojoj baci Ani Gjulaj, koja ga je dovela u srodstvo s obiteljima: Ištvanfi, Keglević i Drašković. Nije dakle čudnovato, što se u Hrvatskoj ugodno primilo imenovanje Benka Turoca. Kralj je to imenovanje objavio 16. veljače 1615. posebnim pismom hrv. staležima, kojima poručuje ovo: Turocu je »podijeljena banska služba sa svom čašću, vlašću i jurisdikcijom, kakvu su vršili drugi predšasnici njegovi«. Staleži imaju doći na hrv. sabor, što će ga sazvati kr. povjerenici: biskup Petar Domitrović i barun Petar Drašković. Njima je kralj povjerio zadaću, da Turoca uvedu u bansku službu. Kada Turoc položi »običajnu prisegu dužne vjernosti«, moraju ga svi za bana priznati, te se u svako doba pokoravati njegovoj sudbenosti i zakonitim nalozima, jer je »on vaš vladar iza na-

[36] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 116.—118.

[1] Laszowski: »Povjestni spomenici pl. općine Turopolje«, sv. IV. str. 107.

* Banov djed Ivan Turoc bijaše g. 1562. podban hrvatski. Ivanov pak otac Bernardin zamolio je s Jurjem Kapetanovićem i Nikolom Vojkovićem g. 1496. kralja Vladislava II., da Slavoniji potvrdi prastari grb. Bernardin Turoc bio je početkom 16. vijeka podban hrvatski i župan križevački. Nekada se obitelj Turoc (Thuroczy) u Hrvatsku doselila iz turčanske županije u Slovačkoj.

[2] Ratkay: »Memoria regum et banorum«, str. 186. i 187.

šega veličanstva«. Za Tomu Erdeda kaže kralj, da je vladao »veoma pohvalno i na naše zadovoljstvo«, pa da je riješen banske službe »na postojanu svoju molbu.«[3]

Kao ban hrvatski postade Turoc 16. veljače 1615. i kr. tajnim savjetnikom. On se toga dana nalazio u Beču, gdje je pred kraljem Matijom položio 2 prisege: kao ban i kao tajni savjetnik.[4]) Kada se iz Beča vratio u Hrvatsku, upozoriše ga prijatelji, da je samo djelomice ispunjen zahtjev hrv. sabora. Kralj je naime popustio jedino u pitanju instalacije bana; ali ni Turocu nije dao bansku zastavu (banderij), niti mu je odredio plaću za uzdržavanje banske čete. Dobro se znalo, da je to provadjanje stalne osnove: kako bi se banu oduzeo vojnički dio vlasti njegove. Zato je Turoc 30. ožujka 1615. iz Vinice pismeno zamolio baruna Ivana Mollarta, predsjednika »dvorskoga ratnoga vijeća«, neka mu pošalje bansku zastavu i doznači tromjesečnu plaću za banske vojnike. jer se po starom običaju ove kraljevine ne može banov uvod svečano obaviti bez kr. banderija«.[5]

Banova molba ostade neuslišana. Medjutim su biskup Petar Domitrović i barun Petar Drašković za 27. travnja 1615. u Zagreb sazvali hrv. sabor, na kome su kao kr. povjerenici staležima predstavili novoga bana. Nato je Turoc u župnoj crkvi sv. Marka položio propisanu prisegu. Sabor u zapisnik stavlja opasku, da »ova neobičajna instalacija banske službe ne smije u buduće prejudicirati starim njihovim običajima i slobodama«. Zato sabor u Beč šalje kanonika Pavla Jagustića i plemića Nikolu Malenića, da kralju razlože potrebe Hrvatske. Novi pak ban odmah je potvrdio u službi dosadašnjega podbana Krstu Mrnjavčića. Pošto se to smatralo novim imenovanjem, ponovio je Mrnjavčić na saboru prisegu.[6])

Još istoga je dana hrv. sabor upravio kralju pismo, koje poniješe Jagustić i Malenić. U tome pismu staleži mole kralja: 1. Neka što prije banu pošalje kr. banderij i plaću za bansku četu; ova će »na (pokupskoj) Krajini, koja je već toliko godina gotovo zapuštena i zanemarena«, biti spas toli »ovim ostancima kraljevine koli susjednim pokrajinama vašega veličanstva«. 2. Neka dade pomoći za obnovu tvrdjava, u koje treba staviti topove i drugo oružje. 3. Neka kralj provede tolike stvorene zakone, kojima se odredjuje, da Vlasi postaju kmetovi one vlastele, na čije se posjede doseliše.[7])

Jagustić i Malenić izniješe pred kralja potrebu, da ban Turoc s banskom četom stalno boravi u Brkiševini na Kupi radi lakše obrane Hrvatske od Turaka. U tu svrhu trebalo bi troškom od 27.000 for. obnoviti tvrdju u Brkiševini i ondje sagraditi zgrade za bana i vojsku. O tom je kralj Matija — boraveći 26. rujna 1615. u Pragu — raspravljao sa svojim »dvorskim vijećem«, te je stvorio ove odluke: 1. Neka se odmah piše u Beč, da izrade banderij, koji će poslati kr. povjerenicima (Domitroviću i Draškoviću), da ga predadu g. banu. 2. Treba se pobrinuti, da nova banska vojska dodje u tvrdje (na Kupi), gdje će činiti posade i straže. 3. Još prije nastupa zime neka se toj vojsci dade plaća za 8 ili

[3] Klaić: »Kandidacija bana po hrvatskom saboru za vladanja kuće Habsburg«, prilog 6. (»Vjesnik hrv. zem. arkiva«, X. 193.)
[4] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, V. 119. i 120.
[5] Klaić: »Banovanje kneza Nikole Frankopana Tržačkoga«, str. 108.
[6] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 119. i 120.
[7] Spis u državnom arkivu u Zagrebu medju »Acta statuum et ordinum«.

Rodoslovlje obitelji Turoc.

Bernardin Turoc, g. 1502.—1510. podban hrvatski i župan križevački.

Ivan, podban 1562. Žena mu Ana, kći Ivana Gjulaja i Sofije Baćan.

Stjepan. *Gabrijel*, postaje barun. Žena mu: Magdena Šibrik. *Bernardin.*

Benko, † 9. studenoga 1616. kao ban hrvatski. *Ivan.* *Sara.* Muž joj: Juraj Dvorničić. Žena mu (od g. 1594.): Suzana Ratkaj.

Nikola. *Barbara.* Muž joj: Vuk grof Erdedi.

9 mjeseci u gotovu novcu i u suknu. 4. Od zatraženih 27.000 for. za izgradnju i obnovu tvrdje Brkiševine u prikladno mjesto za rezidenciju g. bana želi kralj, da se tridesetnici u Nedelišću naloži, neka u tu svrhu što prije doznači barem 10.000 for., a ostatak neka se namakne od prihoda, koji će caru doći iz Njemačke. Jednako se kralj odlučio, da dozna pravo stanje u Krajini. Zato je odredio komisiju, koja će proučiti »vlaško pitanje«. To je kralj iz Praga 4. rujna 1615. javio Ivanu i Nikoli Peašinoviću, starješinama Vlaha u slav. Krajini.[8])

Kralj je u to vrijeme htio udobrovoljiti Hrvate zato, što se već sigurno znalo, da će zaći u rat s mletačkom republikom. Ovaj rat prouzročiše senjski Uskoci; zato se obično i zove »Uskočki rat«. Kako im samo ime kaže, Uskoci su nekada uskočili iz Turske. Zato oni mrze Turke i njihove pomagače Vlahe (martoloze). Kolika je to bila mržnja, najbolje pokazuju ova 2 dogodjaja. Uskoci su g. 1569. kod Perušića uhvatili 2 martoloza, koji su »senjsku djecu lovili i Turkom prodavali«. Da im se osvete, Uskoci ih žive nabiše na kolce, oko kojih zapališe drva. A g. 1599. uhvatiše Uskoci 25 martoloza, koji su u Primorju »robili, žgali i veliko zlo činili«. Uskoci su »vse do jednoga na kolce nabili i kruto s oštrom smertjum vumreti vučinili«.[9])

Uskoci su činili posadu u Senju, ali im je obično izostala plaća, koju bi im slati morao kralj, a od g. 1578. štajerski nadvojvoda. Pošto je senjska okolica kamenita i slabo rodna, morahu se Uskoci prehranjivati ratnim plijenom. Zato su svake godine četovali u Tursku. Obično bi preko Velebita zalazili u Liku i Krbavu, pa tamo Turcima otimali žito i stoku, a i ljude, koje bi kasnije puštali kući uz otkupninu u novcu. Na malenim ladjama svojim odvezli bi se Uskoci u Dalmaciju, gdje su primorski gradovi pripadali mletačkoj republici, a gotovo sve drugo Turcima. Iz turske Dalmacije vraćali bi se Uskoci s bogatim plijenom. Tako je 800 Uskoka u ožujku g. 1610. na 12 ladja pošlo četovati u područje rijeke Neretve. Uskoci provališe 7. rujna 1610. u tursku Dalmaciju kod Makarske. U srpnju g. 1612. napalo je 500 Uskoka na Turke nedaleko Zadra; a u travnju god. 1613. provalilo je 500 Uskoka na tursko zemljište kod Skradina. Turski podanici od Splita do Neretve plaćahu dapače Uskocima stalan danak, da budu poštedjeni od uskočkih posjeta.[10])

Najradje su Uskoci na moru hvatali turske trgov. ladje. Da se tomu ugnu, prevažali bi turski trgovci svoju robu na mletačkim brodovima. Radi toga počnu Uskoci hvatati i mletačke ladje, da se uvjere, ne voze li tursku robu. Mlečani su Uskoke tužili nadv. Ferdinandu, koji onda u

[8] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga V. str. 127.—129.
[9] Vitezović: »Kronika aliti spomenek vsega sveta vekov«, str. 157. i 178.
[10] K. Horvat: »Monumenta Uscocchorum«, II. 87., 90., 98., 121. i 122.

Senj šalje svoje povjerenike, da povedu istragu i da oštro kazne Uskoke.*) Opetovano su povjerenici Uskoke vješali, a ladje im palili. No time se samo na neko vrijeme obustavilo četovanje Uskoka, koji ne mogu živjeti od kamena. Sada su i Mlečani stali Uskoke loviti i ubijati. Ali jao onomu, tko je prolio uskočku krv, jer će se Uskoci osvetiti njemu ili njegovu rodu, makar i usred Venecije! Tako su Uskoci g. 1613. u luci grada Paga uhvatili mletačku ladju, kojom je zapovijedao Krištof pl. Venier. Uskoci ubiše časnike, a ladju i Veniera odvedoše u Senj. Tu su na smrt odsudili i ubili Veniera, da se Mlečanima osvete, što su njihovi ljudi u svibnju g. 1613. ubili 70 Uskoka, koji četovahu u dolini Neretve.[11])

Još g. 1609. ponudila je mletačka republika nadv. Ferdinandu veliku svotu novaca, ako joj prepusti grad Senj. O tome se radilo i g. 1613., kada je u tu svrhu kod kralja Matije boravio mletački poslanik Soranzo. On je imao uputu, da kralju u zamjenu za Senj ponudi koji mletački grad. Ali njegova namjera nije uspjela, jer je dobio odgovor, da se hrv. sabor ne bi htio odreći Senja. Zato je Soranzo mlet. republici svjetovao, neka barem kupi šume u hrv. Primorju. Kada im pak ni to nije uspjelo, započnu Mlečani g. 1615. otvoreni rat, da se tako domognu hrv. Primorja. U taj rat zašao je uz nadv. Ferdinanda takodjer kralj Matija. Najviše se ratovalo oko Trsta, Gorice i Gradiške, zatim u Istri, koja je djelomice pripadala Austriji djelomice mlet. republici. Mnogo je postradalo i hrv. Primorje. Tu je mlet. kapetan Lovro Venier 27. kolovoza 1615. sa 6 galija i 36 oružanih ladjica po noći udario na Novi u Vinodolu. Frankopanska tvrdja bude djelomice zauzeta djelomice oštećena, a čitavo trgovište Novi opljačkano. Mnoge Novljane odvedoše Mlečani na svoje galije, gdje ih prikovaše kao veslače.[12])

O toj mlet. navali na Novi raspravljalo se na hrv. saboru u Zagrebu 12. listopada 1615. Hrvati se bojahu, da će sada i Turci zaigrati krvavo kolo. Zato sabor odredjuje, da cijela varaždinska županija mora obnoviti tvrdju u Koprivnici. Svaki »dim« ima dati po 2 težaka, koji će raditi 10 dana. Kmetovi zagr. i križ. županije moraju utvrdjivati Petrinju. Kaptolski kmetovi imaju pojačati tvrdju Sisak, biskupovi Pokupsko, a Erdedovi: Želin i Novigrad. Sva vlastela moraju za 15 dana popraviti mostove i javne ceste na svojim posjedima. Za isplatu vjenčanoga dara kralju, te za plaću haramija i za druge potrebe doprinijet će za g. 1615. svaki »dim« po 7 for. Pošto je umro protonotar Matija Andrašić, jednoglasno je za protonotara izabran dosadašnji vicepr. Stjepan Patačić, vlastelin iz Zajezde. Dugo se već nijesu držali banski sudovi (judicia octavalia), jer nije bilo pravoga bana. Zato sabor odredjuje, da ban za 6. siječnja 1616. sazove banski stol, kojemu će biti prisjednici: podban Krsto Mrnjavčić, protonotar Stjepan Patačić, kanonici: Baltazar Dvorničić, Pavao Jagustić i Benko Vinković, te plemići: Grga Žunjetić, Ivan Šamšinovečki, Ivan Budor, Mojsija Zabočki, Nikola Tompa, Ivan Petričević, Mijo Vernić, Ljudevit Bedeković, te Ivan i Krsto Petev. Za plaću ovih prisjednika mora svaki »dim« u Hrvatskoj do Božića dati po 20 denara. Sabor je riješio i jednu aferu. Nikola Nagy iz Varaždina zamolio je palatina Gjuru Turzoa, neka mu izradi, da slobodno ispovijeda

* Tako je u Senju g. 1604. mnogo zla učinio general Vid Kisel, a g. 1614. general Vuk Eggenberg. Potonji je Uskocima oteo 150.000 for. u novcu, a 10 konja nosilo je iz Senja svilene tkanine, tapete i drugu finu robu.

[11] K. Horvat: Monumenta Uscocchorum, knjiga II., str. 123.

[12] K. Horvat: Monumenta Uscocchorum, II. 209.—256. Valvasor, IV. 265.

protestantsku vjeru. Palatin se pismeno obrati na biskupa Domitrovića, koji je to iznio pred sabor. Nato je stvoren ovaj zaključak: »Neka se u ime kraljevine (Hrvatske) piše g. palatinu opomena, da nam u poslu vjere ne propisuje zakone. Ova je kraljevina i u člancima bečkoga mira (od 23. lipnja 1606.) ostavljena netaknuta u staroj svojoj vjeri. Uostalom ostanci ovih kraljevina ne priznavaju drugu nego li jedinu rimokatoličku pravu vjeru, koju im predji ostaviše i koju su dosada neokaljanu sačuvali.« Još je sabor odredio, da se iz Hrvatske izagna Nikola Nagy, koji je g. palatina zlo uputio, te koji se usudio, da ustane protiv javnih ustanova. Ako Nagy za 15 dana ne ostavi Hrvatsku, neka se uhvati i radi kazne predade grofu Tomi Erdedu, kao vrhovnomu kapetanu grada Varaždina; njegov pak imetak neka se zaplijeni za isplatu haramija.[13])

Nikoli Maleniću, kao izaslaniku hrv. sabora, poslala je austr. dvorska komora iz Praga 5. siječnja 1616. izvještaj o isplatama banske čete. Za prošle tri godine duguje kralj banskim vojnicima 73.000 for. Na račun toga duga isplatit će komora 25.000 for. u roku od 6 mjeseci, a ostatak do konca g. 1616., i to djelomice u novcu, djelomice u suknu i u srebru. Bivšem banu Ivanu Draškoviću duguje kralj 77.000 rajnskih for., što ih je Drašković predujmio za uzdržavanje banske vojske. Kralj će i taj dug u 2 obroka tečajem g. 1616. isplatiti obitelji pok. bana. Za uzdržavanje sadašnje banske čete odredio je kralj dosada 4.000 talira.*) Za obnovu tvrdje Brkiševine odredio je kralj 10.000 for. Komora (kao financijalna oblast) šalje Maleniću prijepise ovih kraljevih doznaka za tridesetnicu u Nedelišću.[14]

Usprkos miru provališe Turci iz Bosne g. 1615. u Hrvatsku, gdje zapališe kuće ispod Križanićeva Turnja blizu utoka Mrežnice u Koranu.[15]) Očekivalo se, da će Turci na proljeće g. 1616. navaliti s većom silom. Zato hrv. sabor u Zagrebu 18. travnja 1616. zaključuje, da se u takvom slučaju ima oko bana Turoca sabrati sav narod »po starom i već posvećenom običaju«. Osim toga sabor odredjuje radnike, koji će pojačati tvrdje Petrinju, Koprivnicu, Brkiševinu, Sisak, Pokupsko, Želin i Novigrad. Iz turskoga se ropstva vratio zagorski velikaš Juraj Konjski. Pošto je mnogo novaca morao Turcima platiti za otkupninu, sabor mu u ime pripomoći daruje sav porez, koji će se tečajem 5 godina ubrati na posjedima njegovim i brata njegova. Još je sabor stvorio ovaj zaključak: »Stranci, koji stekoše plemstvo, ne će se u Hrvatskoj smatrati plemićima dotle, dok u hrv. saboru ne polože prisegu vjernosti«.[16])

Malo iza toga provalilo je 2500 Turaka u pokupsku Krajinu, gdje otvoreno — kao da je rat — pod zastavama i uz zvukove trubalja udariše na tvrdju Središko. Turci su imali topove, te zauzeše tvrdju, u kojoj zarobiše 40 haramija. Kada ih naši zapitaše, zašto ratuju i krše ugovor o miru, odgovoriše Turci, da više nema mira.[17])

Medjutim je kralj Matija obnovio mir s Turcima. On je ugovor o miru poslao i hrv. saboru, koji se 16. lipnja 1616. sastao u Zagrebu. Sta-

[13] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 121.—123.

* Talir (imperialis) bijaše novac njem carstva, a sadržavao je 100 denara, t. j. isto toliko kao i ug. forint, dok je rajnski for. sadržavao samo 80 denara. Prema tomu 4000 talira vrijedi 5000 rajnskih for.

[14] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga V., str. 133. i 134.

[15] Vitezović: »Kronika aliti spomenek vsega sveta vekov«, str. 183.

[16] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 123.—125.

[17] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga V., str. 141.

leži zahvališe kralju za obnovljeni mir; ne zaboraviše istaknuti, kako Turci u novije doba s otvorenim mačem provaljuju u Hrvatsku, pa time krše mir. Zato sabor zaključuje, neka ban podje u Beč, da ove neprilike razloži kralju i ratnomu vijeću, a podjedno da zatraži i bansku plaću. Da se zaštiti tvrdja Središko, imaju onamo 24. lipnja 1616. poći oboružani svi plemići jednoselci križ. županije. Oni će tamo čuvati stražu 10 dana. Tko ne dodje, platit će globu od 40 denara za svaki dan. Ako se pokaže potreba, morat će se dići i u Središko poći takodjer svi plemići jednoselci zagrebačke županije.[18])

Ban Turoc nije pošao kralju u Beč, jer je opet 300 Turaka udarilo na Središko. Zato on 20. lipnja 1616. iz Vinice javlja kralju ove turske provale. Podjedno ga moli, neka mu već jednom pošalje banderij (bansku zastavu) i doznači plaću za bansku četu, koju uzdržaje vlastitim novcem. Turoc još nije primio nikakvoga novca, dapače niti plaće, koja mu pripada kao banu hrvatskomu.[19])

Rat s Mlečanima trajao je tečajem cijele g. 1616. Uskoci počiniše nebrojena junaštva na moru, gdje su ladjicama svojim tražili i napadali mletačke galije. Istodobno su Mlečani pustošili hrv. sela u Primorju, gdje razoriše i sve solare, što ih podigoše Zrinski i Frankopani, da iz morske vode dobivaju sol. Na Jadranskom se moru pojavila velika španjolska ratna mornarica. Španjolci naime takodjer zadjoše u rat s mlet. republikom, te su nastojali, da joj otmu gradove i otoke u Dalmaciji; ove bi onda pripojili kraljevini Napulj, koja je tada zapremala južnu Italiju, a pripadala je Španjolskoj. Uskoci su branili i sačuvali istarske gradove Labin i Plomin, koji pripadahu nadv. Ferdinandu. No zato su Mlečani 19. srpnja 1616. udarili na Karlobag, gdje se u tvrdji nalazilo samo 12 vojnika, koji se predadoše. Mlečani su Karlobag opljačkali i razorili. Mlet. brodovlje doplovi 12. kolovoza 1616. u bakarski zaljev, te počne udarati na Zrinski grad Bakar. Kapetan Ivan Budački branio je Bakar tako dugo, dok mu ne dodjoše u pomoć Hrvati iz Vinodola, Grobnika, Klane i Rijeke. Kapetan Burgunder doveo je 300 mušketira. Uzalud su Mlečani iz topova pucali na Bakar. Na koncu im ne preostade drugo, nego da topove stave na brodove, koji otploviše iz bakarskog zaljeva.[20])

Pod jesen g. 1616. doznalo se, da će u Hrvatsku doći brojne čete, što ih je car i kralj Matija sabrao za rat na Mlečane. Po uputi nadv. Ferdinanda imaju se ove čete sabirati i vježbati u gradu Varaždinu, odakle će onda preko Hrvatske putovati u Trst, Goricu, Istru i Gradišku. Protiv ove namjere ustade hrv. sabor, što ga je Turoc za 19. rujna 1616. sazvao u Varaždin. Sabor je zaključio, da treba u ime kraljevine Hrvatske pisati kralju Matiji i nadv. Ferdinandu, neka spomenute njem. vojnike vode u austr. Primorje običajnim putem preko Štajerske, a ne kroz Hrvatsku, koja je »dosta shrvana nevoljama prošlih ratova«. U ostalom je požunski sabor zabranio u Hrvatsku »voditi tudju vojsku«. Da ipak bude Hrvatska spremna za svaki slučaj, odredjuje sabor, da svaki »dim« mora do 1. listopada 1616. po 1 četvrtinku zobi dovesti u Varaždin, gdje će plemići Ivan Rukelj i Grga Toplički spremiti zob u gradsku kuću. Tko ne ispuni taj nalog, platit će 1 forint globe. Svaki »dim« varažd. županije ima po 2 radnika poslati u Koprivnicu, gdje će svaki

[18] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 126. i 127.
[19] Klaić: »Banovanje kneza Nikole Frankopana Tržačkoga«, str. 110. i 111.
[20] K. Horvat: »Monumenta Uscocchorum«, II., 257.–460. Vitezović, str. 184.

radnik morati oko bedema očistiti grabu u širini od 1 rifa. Kmetovi zagr. i križ. županije utvrdjivat će Petrinju. Sabor opominje baštinike Petra Erdeda, neka ne zapuste staru tvrdju Cesargrad (kod Klanjca), koja se pretvara u ruševinu. Kralj je doznačio municiju za tvrdje na rijeci Kupi, te sabor odredjuje, da se ova municija doveze iz Beča na trošak Hrvatske.[21])

U Vinici je 8. studenoga 1616. umro hrv. ban Benko Turoc, koga i pokopaše u tamošnjoj župnoj crkvi. Nadgrobni natpis sa slikom banovom sačuvao se do danas.[22]) Povodom banove smrti sastade se u Zagrebu 17. stud. 1616. hrv. sabor, koji je zaključio, da imaju odmah u Beč poći kanonik Pavao Jagustić i plemić Nikola Malenić. Oni će kralja zamoliti, da imenuje hrv. bana, te mu u ime sabora kao najzgodnije kandidate predložiti: 1. Tomu Erdeda, 2. Ivana Keglevića i 3. Sigismunda Erdeda (sina Tomina). Sabor se dakle g. 1616. poslužio pravom, koje mu je g. 1527. dao kralj Ferdinand I., kada je pozvao hrv. staleže, da »sami označe nekoliko zgodnih i za takvu čast dostojnih osoba«. Za g. 1616. odredjuje sabor 7 ugarskih for. poreza od svakoga »dima«. Prva polovica ima se uplatiti 2. veljače, a druga 24. lipnja 1617. Porez imaju preko vlastele ubrati podžupani i plemićki suci, koji će novac predati kanoniku Baltazaru Dvorničiću. Tko ne plati u odredjeno vrijeme, morat će za kaznu platiti dvostruku svotu. Od toga viška pripada 1 trećina dotičnomu podžupanu ili pl. sucu, a 2 trećine u korist kraljevine Hrvatske.[23])

80. Ban Nikola Frankopan Tržački. Kralj je 5. travnja 1617. za hrv. bana imenovao kneza Nikolu Frankopana, koji je nosio pridjev »Tržački«. Na prvi mah se čini, da kralj Matija ne htjede uvažiti želje hrv. sabora, koji mu je predložio druge kandidate. Medjutim sam kralj u pismu hrv. staležima 15. lipnja 1618. ističe, da je Frankopana imenovao »na molbu« hrv. staleža.[1]) Valjda je ova »molba« izražena kralju izvan hrv. sabora.

Nikola Frankopan bijaše u Hrvatskoj dobro poznat. On je tečajem g. 1616. živo sudjelovao u Uskočkom ratu s mletačkom republikom. Prije toga bijaše 3 godine kapetan senjski. Nikola je uz imanje Bosiljevo posjedovao Vinodol u Primorju s trgovištem Novi na moru. On se 13. stud. 1616. zaručio s Marijom Anom, kćerkom pok. grofa Petra Erdeda.[2]) Banom postade u 34. godini života svoga sred povoljnih političkih prilika, jer je kralj Matija opet trebao Hrvate. Nemajući djece, a pritisnut bolešću, morao se Matija pobrinuti za nasljednika na prijestolju. Sva braća njegova pomriješe bez potomaka. Zato je Matija odlučio, da Ugarsku, Hrvatsku, Austriju i Češku ostavi svome bratiću Ferdinandu, koji već preko 20 godina vlada u Štajerskoj, Kranjskoj i Koruškoj. Trebat će dakle kralj i privolu Hrvata. Zato ne smije više krnjiti bansku čast i vlast, kako je to činio Tomi Erdedu i Benku Turocu. Tako se desilo, da je Nikola Frankopan kao hrv. ban dobio »potpunu vlast sa svim pravima«. Kralj se obvezuje, da će uzdržavati i bansku vojsku, i to »300 lako oboružanih konjanika i 200 pješaka«. Konjanicima će kralj plaćati mjesečno po 4 rajnska for., da uzmognu uzdržavati sebe i konja, dok će pješaci dobivati samo 3 for. Ban će mjesečno dizati 300 ug. for. u ime

[21] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 127. i 128.
[22] Kukuljević: »Natpisi«, str. 310. Rattkay, str. 187.
[23] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 129. i 130.
[1] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga V., str. 173.
[2] Klaić: »Banovanje kneza Nikole Frankopana Tržačkoga«, str. 35.

banske plaće i 50 ug. for. za uzdržavanje svoje konjaničke pratnje. Povrh toga dobivat će godimice 600 rajn. for. za plaćanje uhoda u Turskoj.[3])

Istodobno je Nikola Frankopan bio imenovan kr. tajnim savjetnikom. On je pošao u Prag, gdje je u kraljeve ruke položio prisegu vjernosti. Nato je kralj odlučio, da Frankopana dade svečanim načinom uvesti u bansku čast. Zato je 24. travnja 1617. iz Praga pisao Petru Ratkaju i biskupu Domitroviću, neka hrv. saboru kao kr. povjerenici predstave novoga bana. Podjedno im je kralj 15. lipnja 1617. naložio, neka banu predadu sve banske gradove, kaštele i tvrdje.[4])

Posredovanjem francuskoga kralja došlo je 26. rujna 1617. u Madridu do mira s mletačkom republikom. Teritorijalnih promjena nije bilo, jer se Mlečani zadovoljiše s time, da njihovi opasni protivnici Uskoci budu maknuti iz grada Senja, gdje će odsada posadu činiti samo njem. vojnici. Većina Uskoka (83 obitelji) preselila se u Brinje, a manjina (14 obitelji) u Otočac. U Senju ostade 31 uskočka obitelj.[5] Mlečane je ovaj rat stojao 12 milijuna dukata, a dočekaše tako malen uspjeh.

Češki je sabor nadv. Ferdinanda 6. lipnja 1617. primio, a 19. lipnja i okrunio za kralja češkoga. Matija se pobrinuo, da isto učini i zajednički sabor ugarsko-hrvatski. Zato je 10. listopada 1617. ug. i hrv. staleže pozvao, neka 13. prosinca dodju na sabor u Požun. Tim povodom sastade se 6. pros. 1617. u Zagrebu hrv. sabor, koji sazvaše kr. povjerenici: biskup Petar Domitrović i bivši ban Tomo Erdedi. (Potonji je zamijenio Petra Ratkaja.) Ovi su Nikolu Frankopana hrv. staležima predstavili kao novoga bana. Pošto je Frankopan dobio kr. banderij (zastavu) i bansku vojsku, uvedoše ga svečano u »bansku službu po starom obredu i običaju«. Frankopan je u crkvi sv. Marka položio običajnu prisegu, a zatim je dosadašnjega podbana Krstu Mrnjavčića predstavio staležima kao svoga podbana. Nuncijima za požunski sabor budu izabrani: kanonik Baltazar Dvorničić, protonotar Stjepan Patačić i vlastelin Grgur Petev. Sabor im daje naputak o radu u Požunu, osobito u pogledu izbora nadv. Ferdinanda za budućega kralja.[6])

Radi bolesti kralja Matije sastao se sabor u Požunu tekar 23. ožujka 1618. Pa i tada nije Matija osobno došao na taj sabor, već ga zastupahu nadv. Ferdinand, kardinal Klesl i 2 drž. dostojanstvenika. Od hrv. velikaša dodjoše na sabor: ban Nikola Frankopan, grofovi Tomo, Krsto i Stjepan Erdedi, knezovi Nikola i Juraj Zrinski, barun Nikola Drašković, Petar Ratkaj, Franjo Baćan, Nikola Mlakovečki (Malakoczy), Franjo i Juraj Petev, te Ivan, Petar i Nikola Keglević. Hrv. svećenstvo zastupahu zagr. biskup Petar Domitrović, senjski biskup Ivan Agalić, te naslovni biskupi: srijemski, bosanski i kninski.[7]) Hrv. slobodni gradovi (Zagreb, Varaždin, Križevci i Koprivnica) pošiljahu na požunske sabore posebne svoje delegate.

Na saboru u Požunu dodje do sukoba izmedju katolika i protestanata. Ipak bude 15. svibnja 1618. nadv. Ferdinand proglašen kraljem, nakon što je potpisao krunidbenu zavjernicu, kojom prisiže, da će vladati ustavno, te provoditi ustanove bečkoga mira i zaključke sabora od g.

[3] Šišić: »Acta comitialia Croatiae«, knjiga V. str. 151. i 152.
[4] Klaić: »Kandidacija bana po hrv. saboru«, prilog 7. i 8.
[5] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, knjiga II., str. 63.—73.
[6] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 131.
[7] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga V., str. 163.

Knezovi Frankopani Tržački i Brinjski.

Bartol, 5. sin bana Nikole Frankopana, spominje se g. 1416.–1458. Prigodom diobe g. 1459. dobio je grad Tržac na Korani i trgovište Brinje. Žena mu: Elizabeta.

Ivan (*Anž*) *Brinjski* 1458.–1514. *Nikola Tržački* 1458.–1523. *Dora*. Muž joj: Karlo Krbavski.

Vuk Brinjski † 1546. Žena mu: Katarina Bočkaj. | *Krsto Tržački* † 1530. Žena mu: Margareta Frauenberg. | *Katarina*. Muž joj: Bernardin Manasses.

Elizabeta. Muževi joj: 1. Ivan Alapić, 2. Josip Dornberg. | *Nikola Tržački* † 1575. Žena mu: Dora kneginja Blagajska, udova Leonarda Grubera.

Stjepan. | *Uršula*. Muž joj: Ladislav Reva. | *Gašpar*, kapetan ogulinski, † 1578. Vlasnik imanja: Bosiljevo, Novi u Vinodolu, Novigrad na Dobri, Zvečaj na Mrežnici, Severin na Kupi i Črnomelj u Kranjskoj. Žena mu: Katarina, sestra generala Jurja Lenkovića. | *Klara*. Muževi joj: 1. Ladislav Kerečenj, 2. Mijo Bakić.

Juraj, utemeljitelj talijanske loze markiza Frankopana. | **Nikola**, ban 1617.–1622., r. 1583., u. 6. travnja 1647. u Beču neoženjen. | *Vuk Krsto* † 1652. kao general karlovački. Žene mu: 1. Barbara Berislavić, 2. Uršula Inhofer, 3 Dora Haller.

Gašpar, g. 1633. kapetan ogulinski, † 1653. Žena mu: Eva Forgač. | *Juraj*, † 13. II. 1661. kao kapetan žumberački. Žena mu: Sof. Forgač. | *Katarina* † 16. studenoga 1673. u Grazu. Muž joj: ban Petar knez Zrinski. | *Franjo Krsto*, kapetan senjski 1665. do 1670., smaknut 30. IV. 1671. u Wiener Neustadtu. Žena mu: Julija de Naro.

Nikola, † 1659. kao dječak. | *Marija Julijana*. Muž joj: grof Ferdinand Ernst Traun.

1608. i 1609.[8] Mjesto umrloga Turzoa bude za palatina 16. svibnja 1618. izabran katolik Sigismund Forgač. Nato se počelo raspravljati o »tegobama«, što ih izniješe Ugri i Hrvati. Veliku je senzaciju pobudila vijest, da su češki protestanti u Pragu 23. svibnja 1618. digli bunu i uredili posebnu svoju vladu (direktorij sa 30 članova). Novi kralj Ferdinand htjede umiriti Hrvate, koji su iznosili sve jade, što im zadaje Krajina. Zato je 17. lipnja 1618. potpisao zasebnu krunidbenu zavjernicu za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju. On se obvezuje, da će — čim preuzme vladu — odmah provesti sve one zakone, koji su u prilog Hrvata stvoreni počevši od g. 1606., a koji još nijesu provedeni. Ferdinand će generalima i kapetanima na Krajini zabraniti uplitanje u sudbenost vlastele i slobodnih gradova. Odsada će domaći sinovi (Hrvati) dobivati polovicu svih časničkih mjesta na Krajini. Ferdinand ne će dopustiti smetanje posebnoga povjerenstva, što će ga kralj Matija još za trajanja toga sabora imenovati za predaju Vlaha zemaljskoj gospodi (vlasteli) u Hrvatskoj i Slavoniji. On će naprotiv pismeno pozvati krajiške generale i kapetane, da se imaju pokoriti odredbama toga povjerenstva, pa da se nad Vlasima okane jurisdikcije, čim počnu raditi spomenuti povjerenici.[9]

U svim političkim pitanjima stajali su hrv. nunciji uz Madžare protiv dvora bečkoga. Zato su i Madžari poduprli hrv. tegobe (gravamina), te im pomogoše do pobjede. Sabor je u Požunu stvorio 77 novih zakona. U prilog Hrvatske stvoren je 32. članak, kojim se odredjuje kr. povjerenstvo za predaju Vlaha hrv. vlasteli. Predsjenikom toga povjerenstva bit će vesprimski biskup Franjo Ergeljski, a članovima: Mojsije Ciraki i

[8] Kukuljević: »Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae«, I. 289.—293.

[9] U hrv. državnom arkivu u Zagrebu (Privilegia broj 138.) čuva se ovjerovljeni prijepis ove kr. zavjernice, učinjen po palatinu Forgaču 23. lipnja 1618.

kr. personal Benedikt Pakaj. Čim se dovrši sabor, dobiva ovo povjerenstvo punu vlast u svome radu. Hrvatske se tiče 33. članak, koji glasi: »Posjedi koprivničke tvrdje, što ih bez ikakove koristi kralja i kraljevine drže kopr. kapetani, neka budu poput posjeda ostalih državljana podvrgnuti jurisdikciji (sudbenosti) i teretima kraljevine u plaćanju kraljevske dike i poreza, te u podavanju besplatnih radnja i desetine. Kapetani i upravitelji Krajina ne smiju se — pod gubitak službe — miješati u posjede i jurisdikciju zem. gospode (vlastele) i slobodnih gradova«. U 36. članku potvrdjeno je staro pravo, da Hrvati plaćaju samo polovicu poreza.[10]) Ove je zakone kralj Matija potvrdio 4. srpnja 1618. Kralj pak Ferdinand okrunio se 1. srpnja 1618. krunom sv. Stjepana. Prigodom svečanosti nosio je grof Krsto Erdedi zastavu Slavonije, a ban Nikola Frankopan kr. žezlo.

O svome radu i uspjehu u Požunu izvijestiše nunciji hrv. sabor, koji se na poziv bana Frankopana sastao 16. kolovoza 1618. u Zagrebu. Pošto je u Požunu zaključena nova razdioba žiteljstva u svrhu ubiranja poreza, izabrao je hrv. sabor za taj posao 4 dikatora (poreznika). Za g. 1618. mora svaka porezna jedinica (»dim«) platiti po 4 ug. for. za uzdržavanje haramija na Kupi, zatim 1 for. za krunidbeni dar kralju Ferdinandu, 1 for. za čuvare krune sv. Stjepana i 60 denara za nabavu kuće u Požunu, gdje će prigodom zajedničkih sabora stanovati hrv. nunciji. Prva polovica ovih daća mora se podmiriti do Martinja g. 1618., a druga polovica do Gjurgjeva g. 1619. Na 50 haramija ima se uzeti 1 vojvoda, koji će mjesečno dobivati 10 for. Kmetovi varaždinske županije popravljat će tvrdje na rijeci Kupi i Želin u Posavini. Svaki »dim« mora dati po 2 težaka, koji će besplatno raditi 10 dana, a 4 »dima« daju 1 podvoz za dovažanje drvene gradje. U »Vlaško povjerenstvo« bira sabor bana, protonotara, kanonika Dvorničića, baruna Ivana Keglevića i Grgu Peteva. Da Hrvatska dobije novaca, odredjuje sabor ovo: Svaki »dim« mora 1. stud. 1618. u Zagreb dopremiti 1 četvrtinku prose ili graha. To će gradski sudac (načelnik) primiti i zamijeniti za sol (valjda u Italiju i u Primorje). Ova će se sol prodavati u svibnju, lipnju i srpnju g. 1619. u korist zem. blagajne. Tečajem ova 3 mjeseca ne smije nitko izvana uvoziti sol; tko će to ipak činiti, zaplijenit će mu se roba, konji i kola, te će od toga 2 trećine pripasti državi, a 1 trećina onomu, tko će obavljati zapljenu. (To je zametak monopola soli.) Sabor zaključuje, da se ni odsada ne smiju u Hrvatsku uvoditi protestantski propovjednici. Protiv toga zaključka prosvjeduju knezovi Nikola i Juraj Zrinski, koji su tada još bili protestanti.[11])

Još 23. srpnja 1618. dao je kralj Matija upute povjerenicima za »Vlaško pitanje«, imenovav svojim povjerenikom i grofa Franju Baćana. Kralj je 28. kolovoza 1618. požurio početak njihova rada, te je izdao i shodne naloge krajiškim kapetanima u Hrvatskoj i Slavoniji. Ali već 20. list. 1618. javlja kralj biskupu Ergeljskom, da povjerenstvo ne će moći raditi, jer kralj treba Baćana kod sebe u Beču. I banu Frankopanu javlja kralj 29. list., da je »iz važnih razloga« obustavio djelovanje »Vlaškoga povjerenstva« do dalnje odredbe.[12]) Možda je kralja Matiju na ovu odluku sklonula buna u Češkoj. Odanle je grof Matija Thurn s buntovnicima provalio u samu Austriju, gdje mu se pridružiše brojni protestanti.

[10] Kukuljević: »Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae«, III. 63. i 64.
[11] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 134.—137.
[12] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, V., str. 178.—180. i 185.—191.

U savez sa Česima stupio je savojski vojvoda Karlo Emanuel, koji se nadao, da će ga protestantska »Unija« u Njemačkoj iza Matijine smrti izabrati za cara njemačkoga. Česima je pomagao i falački izborni knez Fridrik, koga su Česi namjeravali proglasiti kraljem svojim. Napokon je Česima sa 2000 vojnika u pomoć došao grof Ernest Mansfeld, koji bijaše tada poznat kao vrstan vojskovodja. Njegovu je vojsku plaćao savojski vojvoda. Česi stupiše u vezu s erdeljskim vojvodom Betlenom, koji je samo čekao zgodan čas, da Habsburgovce istisne iz Ugarske.

Za sve ovo znali su i Turci, koji već pomišljahu na to, kako će za tih smutnja osvojiti Hrvatsku. Pod jesen g. 1618. provalilo je iz Bosne 2000 Turaka, koji dopriješe do tvrdje Sredičko na Kupi. Tamo su zauzeli neku stražarnicu, u kojoj zarobiše 47 ljudi. Već 24. rujna 1618. obnoviše Turci navalu na pokupsku Krajinu. Tada je 3500 Turaka četovalo oko Sredičkoga i Jamnice, gdje zapališe 20 kuća, a zarobiše 50 ljudi, te nekoliko stotina konja, goveda i druge stoke. O tom je Frankopan 5. list. 1618. obavijestio kralja iz Bosiljeva, gdje je već dugo ležao bolestan. Pošto se opet spremala provala Turaka, odredio je Frankopan 9. list. 1618. pučki ustanak u Hrvatskoj. »Vsi plemeniti ljudi« moraju osobno doći 15. ili 16. list. u selo Hruševac, gdje će biti »banderij (zastava) cesarove svitlosti.« Po zakonu mora svaki vlastelin »v tabor na 3 tjedne ili 1 misac dan, ako bude potriba, poslati« sa svojih posjeda »od vsakoga dima 2 pišca (pješaka) s puškami spravna i od četireh dimov 1 konjanika dobro oružana«. U tome pozivu kaže ban, da o Turcima ima »zopet glase, da vojsku kupe, ter hoće kamo na našu Krajinu pokupsku pojti robiti«. Turci imaju namjeru »zavsima Pokupski Brig opustiti.«[13])

Obrana pokupske Krajine bijaše glavni cilj hrv. sabora, što ga je Frankopan za 4. siječnja 1619. sazvao u Zagreb. Sabor je doznačio kmetove, koji će pojačati tvrdje na Kupi, osobito Petrinju. Na banov poziv imaju onamo poći svi plemići, koji nemaju vlastelinstva, dakle jednoselci i armaliste. Oni će kmetove za vrijeme rada na Kupi štititi od provale Turaka, a podjedno i braniti prijelaze preko Kupe. Ako ustreba, morat će vlastela na banov poziv od svakoga »dima« poslati 1 pješaka. Nastane li pak otvoren rat s Turcima, onda mora sav narod ustati i poći k banu pod kr. banderij. Radi nesigurnosti odgadja ban obdržavanje sazvanoga već oktavalnoga suda od Tri Kralja na Jakobovo (25. srpnja). Sabor bira 20 prisjednika toga banskoga suda; ako koji ne dodje, može mu ban odrediti zamjenika. Za dnevnicu ovih prisjednika ima svaki »dim« do 24. lipnja platiti 20 denara. Pošto za uzdržavanje 300 haramija na Kupi ne će dostajati po 4 ug. for. od svakoga »dima«, odredjuje sabor, da svaki »dim« doprinese još 1 for. Posjedi u pokupskoj Krajini plaćat će i nadalje samo polovicu daće. Pošto se Tomo Erdedi odrekao službe kapetana pokupskih pješaka (haramija), bira sabor zem. kapetanom bana Frankopana, komu će pomagati podban Krsto Mrnjavčić i grof Vuk Erdedi. Sabor šalje u Beč kanonika Benka Vinkovića i Petra Gala, da kralja Matiju zamole, neka provede zakon, kojim se Vlasi imaju predati hrv. vlasteli.[14])

Čini se, da Vinković i Gal nijesu ništa obavili u Beču, gdje se teško bolestan kralj Matija već borio sa smrću. Zato se 24. veljače 1619. opet u Zagrebu sastadoše hrv. staleži, da se dogovore o tomu, što im valja

[13]) Klaić: »Banovanje kneza Nikole Frankopana Tržačkoga«, str. 52. i 53.
[14]) Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 140. i 141.

činiti. Oni odlučiše, da kralju Ferdinandu iznesu ove svoje želje: 1. Ban i vojnici njegovi neuredno dobivaju plaću, uslijed čega prijeti pogibelj, da će vojnici ostaviti svoje postaje na Kupi. To bi moglo donijeti užasnu nesreću, jer Turci — usprkos mira — često provaljuju, pale i pljačkaju. Tridesetnica u Nedelišću ima jedva toliko prihoda,, da može isplatiti samo polovicu plaće za bana i za banske vojnike. Zato bi trebalo, da se ostatak namakne iz drugih pokrajina, koje imaju korist od toga, što Hrvati sustavljaju tursku silu na Kupi. 2. U cijeloj pokupskoj Krajini nema ni jedno mjesto barem toliko udobnosti, da bi moglo poslužiti kao sigurno i stalno obitavalište za kojega kapetana. Isto tako nema tamo ni ban svoje rezidencije. Uslijed toga opaža se slabi red i u banskoj vojsci, koju je teško nadzirati. Zato Hrvati mole kralja, neka za banovo stalno boravište odredi kaptolsku tvrdju Sisak. Zagrebački kaptol mogao bi se odštetiti tako, da mu kralj u zamjenu dade jednako imanje u kojoj drugoj pokrajini. 3. Vlahe treba podrediti vlasteli, koja se već dogovoriše, da im ne će nametnuti teške terete. 4. Neka se kralj pobrine za bolje utvrdjivanje Petrinje i za točnu isplatu tamošnjih krajiških vojnika, jer njihovi njem. kapetani čine štete i nasilja susjednim hrv. selima. 5. Domaćim Hrvatima treba na Krajini podavati i generalske i kapetanske službe u istom omjeru kao Štajercima, Kranjcima i Korutancima.[15]

Ove želje hrv. staleža ponio je u Graz hrv. ban Frankopan, koga je pratio turopoljski plemić Nikola Malenić, koji bijaše kapetan banovih konjanika. Pošto Ferdinanda nije bilo u Grazu, pregovarao je Frankopan s njegovim ratnim vijećem. Ban je upozorio, da su sada ispražnjena mjesta krajiških kapetana u Senju i u Koprivnici, te generala u Karlovcu. Bilo bi dakle u redu, da se ove službe dadu rodjenim Hrvatima. Što se tiče Vlaha, ne treba se bojati, da bi oni pobjegli natrag u Tursku, ako ih kralj učini kmetovima one hrv. vlastele, na čije posjede se naseliše. Hrvati ne namjeravaju od ovih Vlaha tražiti više podavanja, nego li oni sada daju krajiškim kapetanima. Na banskoj (pokupskoj) Krajini treba jako utvrditi Petrinju, Sredičko i Brkiševinu, pa u tvrdje staviti dovoljno topova, oružja i municije. Kralj se Matija obvezao, da će za utvrdjenje Brkiševine dati 27.000 for., te je u tu svrhu doznačio 10.000, ali je zaista isplaćeno samo tisuću talira. — Ratno je vijeće iz Graza 4. ožujka 1619. javilo kralju Ferdinandu želje Hrvata. Podjedno mu je savjetovalo, neka za sada Hrvate udobrovolji time, da im podijeli jednu kapetaniju, a ne generaliju. Dvorsko pak ratno vijeće u Beču preporučilo je kralju Matiji, neka odredi, da »Vlaško povjerenstvo« provede 32. članak sabora i Vlahe stavi pod vlast Hrvata, ali uz lake dužnosti. Sam kralj Matija naložio je 18. ožujka dvorskoj komori, neka s kaptolom zagrebačkim započne pregovore o tomu, da Sisak postane sjedište hrv. bana.[16]

U Beču je 20. ožujka 1619. umro kralj Matija. Sada je vladanje u Hrvatskoj, Ugarskoj i Austriji preuzeo kralj Ferdinand. On je već 29. ožujka pozvao ug. i hrv. staleže, neka 26. svibnja 1619. dodju na zajednički sabor u Požun. Podjedno je 26. travnja 1619. Isusovcima u Zagrebu za gradnju crkve sv. Katarine doznačio krunidbeni dar, što mu ga 16. kol. 1618. namijeniše Hrvati (1 for. od svakoga «dima«).[17]

Da se izaberu nunciji za sabor u Požunu, sastao se 8. svibnja 1619. u Zagrebu hrv. sabor. Uz Grgu Peteva i Stjepana Patačića poći će u

[15] Kaptolski arkiv u Zagrebu. (Acta antiqua, fasciculus 83., broj 6.)
[16] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga V., str. 200.—215.
[17] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga V., str. 215.—218.

Požun ban Frankopan, kao »osobit nuncij, da pred kraljem razloži potrebe Krajina i druge tegobe kraljevine«. Još je sabor doznačio kmetove, koji će 15 dana obnavljati Koprivnicu, Petrinju i tvrdje na Kupi.[18]

Medjutim je kralj Ferdinand zapao u veliku nepriliku. Protestanti u Austriji, Češkoj i Ugarskoj ne htjedoše ni čuti o tomu, da bi im vladarem bio Ferdinand, koji je g. 1596. iz Štajerske, Kranjske i Koruške protjerao protestantske učitelje i propovjednike, a kasnije i sve žitelje protestantske. Zato je češki vodja Thurn pošao s vojskom na Beč, te je započeo opsadu toga grada. Ferdinand nije mogao pobjeći iz Beča, gdje mu je zaprijetila pogibelj i od samih gradjana protest. vjere. Zato je Ferdinand 24. lipnja pisao palatinu Forgaču, neka ga na saboru u Požunu zastupa kao »namjesnik u kraljevini Ugarskoj«. Hrvati nijesu odmah ni pošli od kuće, već je Frankopan 21. lipnja pozvao hrvatske staleže, da 8. srpnja dodju na novi sabor u Zagreb. Tu je on razložio potrebu, da se kralju Ferdinandu pomogne protiv buntovnika. Sabor ponavlja prijašnji članak o vojnoj dužnosti. Podjedno upućuje nuncije, neka na saboru u Požunu porade o tomu: 1. da se uspostavi banska vlast u smislu prijašnjih zaključaka; 2. da se banu doznači udobna tvrdja za stalno obitavanje; 3. da se polovica krajiških generala i kapetana imenuje iz redova domaćih sinova; 4. da Vlasi plaćaju vlasteli stalnu daću, pa da u vojničkom i sudbenom pogledu budu podredjeni kraljevini Hrvatskoj; 5. da se kraljevom potporom obnovi banska Krajina, koja je zapuštena; 6. da kralj za isplatu banskih vojnika odredi stalno mjesto, gdje će vojnici zaista dobiti svoju plaću; 7. da se napokon isplati novac, što ga je kralj Matija doznačio za pregradnju tvrdje Brkiševine; 8. da se krajiški kapetani ne miješaju u imanja hrv. vlastele; 9. da se njem. vojnici odstrane iz tvrdje u Varaždinu; napokon 10. da sabor pred kralja iznese tužbe Tome Erdeda protiv kapetana u Koprivnici, a biskupa Domitrovića protiv kapetana u Ivaniću i u Križevcima.[19]

Sabor je u Požunu trajao do 13. kolovoza 1619., a stvorio je samo nekoliko članaka, koji su radili o porezima i o pučkom ustanku. Na saboru se naime ljuto zavadiše protestanti s katolicima. Protestanti očekivahu pomoć od Betlena, koji je zaista naskoro iz Erdelja provalio u Ugarsku s turskim i tatarskim četama. Već 5. rujna 1619. zauzeo je Betlen grad Košice, gdje je mučeničku smrt dočekao rodjeni Hrvat bl. Marko Križevčanin, koji je tamo bio Isusovac. Betlen je redomice osvajao županije u sjev. Ugarskoj, te se primicao gradu Požunu. To je 22. rujna 1619. iz Bosiljeva ban Frankopan javio hrv. staležima, pozivajući ih, da 7. listopada dodju na hrv. sabor u Zagreb. U pozivu kaže ban: »Da ne bi dakle ovakvi ustanci i buna iznenada nahrupili na nas i na ovu našu domovinu, — ili da nas ne bi mogao prijevarom zaskočiti susjedni i prirodjeni neprijatelj, — valja se svima nama po mogućnosti zaštititi, te se pravodobno posavjetovati o tomu, kako da odolimo ovim pogibeljima, koje nam prijete«.[20]

Radi banove bolesti sastao se hrv. sabor tek 16. listopada 1619. Pošto je Frankopan jošte bolovao, predsjedao je saboru biskup Domitrović, koji je najprije pročitao banove prijedloge u pogledu ustanka protiv ugar. buntovnika. Jednoglasno su stvoreni ovi zaključci: 1. »Svi crkveni dostojanstvenici, koji imaju posjede, zatim baruni, velikaši, plemići, arma-

[18] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 143. i 144.
[19] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 145.—147.
[20] Lopašić: »Spomenici Tržačkih Frankopana« (Starine XXV.) str. 223.

liste i plemići jednoselci moraju osobno poći pod kr. banderij«. 2. »Od svakoga dima mora doći po 1 pješak s puškom, a povrh toga svaka 4 dima moraju s oružjem dobro opremiti 1 konjanika«. 3. Kr. barjak razvit će ban. Ako pak on ne bi radi bolesti mogao doći u tabor, onda će ga zamijeniti grof Sigismund Erdedi kao župan varaždinski. 4. Svi vojnici moraju 1. studenoga 1619. doći u Šemovec kod Varaždina. 5. Tko ne dodje, platit će globu, i to prelati i velikaši po 10 ug. for. za svaki dan zakašnjenja, plemići posjednici 3 for., a jednoselci i armaliste 1 for. 6. Od pridolaska »izuzimaju se grofovi Zrinski, koji — stanujući u susjedstvu rijeke Drave (u Čakovcu) — mogu kraljevini više koristiti stražama«. 7. I slobodni gradovi moraju poći na vojnu po starom običaju. 8. Da banska Krajina ne ostane bez obrane, ondje će na Turke paziti podban Krsto Mrnjavčić i grof Vuk Erdedi. Oni će uz 300 zem. haramija imati i sve kmetove, koji žive na nedalekim imanjima: Sisak, Dužica, Želin i Novigrad. 9. Ako bi pak Hrvatskoj iz Ugarske zaprijetila skrajnja nužda, onda će — na banov zahtjev — u Šemovec doći takodjer grof Vuk Erdedi s haramijama i s kmetovima spomenutih imanja. — Nato je hrv. sabor odlučio, da u Beč pošalje biskupa Domitrovića i protonotara Patačića. Oni će kralju Ferdinandu izjaviti vjernost Hrvata, razložiti hrv. zahtjeve pozivom na tolike saborske zaključke, pa mu čestitati, što je 28. kolovoza 1619. u Frankfurtu izabran za njem. cara, nakon što se sretno riješio opsade Beča.[21]

Ferdinand se 16. list. 1619. iz Njemačke vratio u Graz, gdje ga posjetiše Domitrović i Patačić kao izaslanici hrv. sabora. Njima je kralj 31. list. odgovorio ovo: 1. On hoće, da se u Hrvatskoj uzdrži puna banska vlast. 2. Pristaje, da Sisak bude stalno sjedište (rezidencija) hrv. bana. To će provesti onda, kada će se u Ugarskoj isprazniti kakav crkveni beneficij, koji bi se zagr. kaptolu dao u zamjenu za Sisak. 3. Kralj će i Hrvate imenovati za krajiške generale i kapetane. Tako je 22. travnja 1619. barun Gašpar Konjski imenovan velikim kapetanom senjskim. 4. Vlaško povjerenstvo nastavit će i što prije dovršiti svoj posao. Zato će krajiški časnici od kralja dobiti nalog, da ne smetaju rad ovih povjerenika. 5. Kralj će se pobrinuti, da ban i banski vojnici uredno dobivaju svoju plaću. 6. Kr. komora doznačit će potrebit novac za izgradnju tvrdje u Brkiševini. 7. Krajiškim kapetanima zabranit će se, da susjednoj vlasteli otimaju posjede ili da njihove kmetove muče globama i kaznama. Što se pak tiče koprivničkoga kapetana, koji je Tomi Erdedu oteo 1500 jutara oranica, odredjuje kralj, neka ovu stvar ispita i uredi odbor, u koji će 2 člana imenovati Erdedi, a 2 general varaždinski. 9. Kralj ne može pristati na to, da se iz tvrdje u Varaždinu maknu njem. vojnici, jer bi to u sadašnje vrijeme ugrozilo sigurnost grada Varaždina i cijeloga onoga kraja, pošto su blizu i Turci i madžarski buntovnici.[22]

Medjutim je Betlen 14. list. 1619. zauzeo Požun, gdje mu je palatin Forgač morao predati kr. dvor i krunu sv. Stjepana. Betlen i Forgač pozvaše 20. list. Ugre i Hrvate, neka 11. stud. 1619. dodju na zajednički sabor u Požun. Kad su Betlena upozorili na to, da su Hrvati na saboru 16. list. zaključili otpor protiv njega, rekao je: »Poručite banu Slavonije, da ću — ako mi se sa svojim Slovincima odupre — naskoro poslati na one krajeve bosanskoga pašu, koji će ih s jakom vojskom uništiti.[23]

[21] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 148. i 149.
[22] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga V., str. 237.—239.
[23] Lopašić: »Spomenici Tržačkih Frankopana« (Starine XXV., str. 226.

Frankopan je početkom stud. 1619. došao u Graz, da od kralja zatraži upute. Kralj mu je rekao, da na sabor u Požun ne smije poći nitko od njemu vjernih. Tim povodom upravio je Ferdinand 5. stud. 1619. hrv. staležima proglas, u kome javlja, da je Frankopana potvrdio u banskoj službi, te opominje hrv. sabor, neka zajedno s banom budno pazi na sigurnost Hrvatske.[24] — U tu svrhu sazvao je Frankopan hrv. sabor, koji je 16. stud. 1619. zaključio, da ne će u Požun poslati hrv. nuncije. O tomu će poseban poklisar pismeno obavijestiti palatina Forgača. Prijelaze na Dravi moraju čuvati kmetovi svih 4 kotara varaždinske županije i 1 kotara križ. županije. Svakih 8 dana doći će na red kmetovi drugoga kotara, koji moraju od svakoga »dima« dati 1 s puškom oboružanog pješaka. Stražama će izmjenice zapovijedati Juraj Keglević i Grga Petev. Pokaže li se potreba, imaju se dići svi susjedni velikaši, plemići i armaliste zajedno s varaždinskim gradjanima. Za uzdržavanje 300 haramija na Kupi mora svaki »dim« za g. 1619. doprinijeti 5 for., od čega će prvu polovicu platiti 6. siječnja, a drugu polovicu 24. lipnja 1620. Kmetovi zagr. i križ. županije imaju dati težake za utvrdjivanje Petrinje.[25]

Na sabor u Požun došlo je 57 ug. velikaša, te izaslanici većine ug. županija i slob. gradova. Iz Hrvatske nije tamo bilo nikoga. Ali zato dodjoše poslanici iz Austrije, Češke, Moravske i Šleske, da s Ugarskom obnove »konfederaciju«, kako bi u borbi s Ferdinandom očuvali političku i vjersku slobodu. Sabor je 8. siječnja 1620. izabrao Betlena za »kneza Ugarske«, te mu je predao svu vlast, kao da je pravi kralj ugarski. Sabor je stvorio 34 zakonska članka, koje je Betlen 18. veljače 1620. potvrdio. S Austrijom i Češkom obnovljena je 19. siječnja konfederacija. Medjutim je 16. siječnja s kraljem Ferdinandom sklopljeno primirje, koje ima trajati do 29. rujna 1620. Da se uklone sva sporna pitanja, sastat će se 31. svibnja 1620. u Banjskoj Bistrici sabor, na koji će se pozvati i Hrvati.[26]

Hrvati se tome pozivu odazvaše, te su 6. travnja 1620. na svome saboru u Zagrebu za nuncije izabrali Petra Gala i Tomu Mikulića. Isti je sabor izabrao Nikolu Malenića i Nikolu Tompu za svoje poklisare kod kralja Ferdinanda, komu će iznijeti neke »tegobe« (gravamina). Broj zem. haramija na Kupi povisuje se za 100. Da se pokriju novo nastali troškovi, odredjuje sabor, da do 1. svibnja 1620. mora svaki »dim« zem. blagajniku Petru Galu platiti 2 ug. for. Od toga se ne izuzimaju niti »slobodnjaci« (libertini). Plemići armaliste moraju do 24. lipnja pokazati svoje pl. isprave, te u zem. blagajnu uplatiti 1 for. Tko toga ne učini, izgubit će plemićke povlastice. Poslije žetve moraju kmetovi ići popravljati tvrdje na Kupi, a 3 kotara čistiti će grabe oko tvrdje u Koprivnici. Ovamo imaju doći oni Vlasi u križ. županiji, koji stoje pod jurisdikcijom hrv. vlastele. Mnogi se plemići potužiše, da su njihovi kmetovi pobjegli na Krajinu, gdje grade nove naseobine na posjedima velikaša, plemića i sl. gradova.* Sabor zaključuje, da se ovi kmetovi imaju vratiti u prijašnja obitavališta. Ako bi to pokušali zapriječiti sadašnji gospodari njihovi, morat će za svakoga kmeta platiti globu od 300 ug. for.[27] — Turci su 1. svibnja 1620. udarili na Petrinju, ali ih sretno odbiše Hrvati.[27a]

[24] Šišić: Acta comitalia regni Croatiae«, knjiga V., str. 241. i 242.
[25] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 151.—153.
[26] Katona: »Historia critica regni Hungariae«, XXX. str. 257.—293.
* To su mogli biti samo Križevci i Koprivnica.
[27] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 153.—155.
[27a] Lopašić: »Spomenici Tržačkih Frankopana«. (Starine XXV.), str. 226.

Betlen je 31. ožujka 1620. pozvao kralja Ferdinanda, da u roku od 25 dana sklopi sa Česima primirje. Medjutim se Ferdinand spremao, da s oružanom silom pritisne Čehe, koji su još 26. kolovoza 1619. falačkoga izbornika Fridrika V. izabrali za svoga kralja. Zato je Betlen — sve pored primirja s Ferdinandom — poslao Česima u pomoć 2400 vojnika. On je obećao, da će im za novac poslati još 20.000 vojnika. Tako se Betlen spremao za sabor u Banjskoj Bistrici, kamo dodjoše i povjerenici kralja Ferdinanda. Sabor je većinom glasova zaključio, da i nadalje vrijedi konfederacija s Austrijom i Češkom. Isto tako je većina proglasila, da nijesu dostatne punomoći Ferdinandovih povjerenika. Nato su ovi u ime kralja Ferdinanda 15. kolovoza raspustili sabor, te su s Ferdinandovim pristašama otišli iz Banjske Bistrice. Betlenovi pristaše, koji su činili znatnu većinu, ostadoše i nadalje na saboru. Oni dapače 25. kolovoza 1620. skinuše Ferdinanda, te proglasiše ug. kraljem Betlena, koji je ovaj izbor prihvatio. Premda je Betlen kod sebe imao krunu, ipak se nije okrunio s njom. Sabor je svoja vijećanja završio 27. kolovoza. U svemu je stvorio 52 članka, kojima je Betlen kao »izabrani kralj« dao svoju potvrdu 29. kol. 1620. Kod stvaranja ovih zaključaka nije bila Hrvatska zastupana. To izričito ističe kralj Ferdinand u svome štampanom proglasu, kojim se 10. prosinca 1620. oborio na zaključke sabora u Banjskoj Bistrici.[28]

Od hrv. velikaša pristade uz Betlena jedini grof Franjo Baćan, vlasnik Grebengrada u Zagorju. Baćan bijaše odlučan kalvin, a imao je znatne posjede i u zapadnoj Ugarskoj. Mislilo se, da će Betlena poduprijeti hrv. luterani, poimence: knezovi Nikola i Juraj Zrinski, mladi grof Petar Erdedi (sinovac Tomin), barun Nikola Mlakovečki, plemić Petar Koczi, te neki gradjani u Varaždinu i u Koprivnici. Ali ovi ostadoše vjerni kralju Ferdinandu. Naprotiv je s Betlenom šurovao zagr. odvjetnik dr. Ivan Krušelj, premda bijaše katolik.[29]

Kralju Ferdinandu, koji je g. 1619. izgubio Češku, a g. 1620. i Ugarsku, bijaše mnogo stalo do toga, da mu bar Hrvati ostanu vjerni. On je 12. srpnja 1620. vesprimskom biskupu Franji Ergeljskomu naložio, neka što prije podje u Hrvatsku i ondje započne radom »Vlaške komisije«. Istoga dana odgovara kralj hrv. staležima, da će uvažiti njihove želje, koje mu isporučiše po Maleniću i Tompi. Još je 12. srpnja upravio pismo »svim našim vjernim Vlasima i njihovim prvacima, koji se nalaze u našim kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji«. U pismu ih kralj poziva, neka u odredjeno vrijeme dodju pred komisiju, koja će riješavati njihovo pitanje. Banu pak nalaže kralj 17. kol. 1620., neka odmah sazove hrv. sabor.[31]

Kad se 26. kolovoza 1620. u Zagrebu sastao hrv. sabor, dodjoše na nj 3 kr. povjerenika: lavantinski biskup Leonardo, karlovački general Gotfrid Stadler i barun Juraj Galler. Prvi je zastupao Koruško, drugi Kranjsku, a treći Štajersku, jer je kralj izrazio želju, da ove 3 katoličke zemlje stvore »konfederaciju« s kraljevinama Hrvatskom i Slavonijom. To bi imao biti ustuk »konfederaciji«, koju 19. siječnja 1620. sklopiše protestantske zemlje: Ugarska, Češka i Austrija. Ovu ideju prigrliše Hrvati, jer se nadahu, da će tako Hrvatsku lakše obraniti od Betlena i od njegovih saveznika Turaka. Zato hrv. sabor bira povjerenike, koji će o konfederaciji pregovarati s Kranjskom, Koruškom i Štajerskom. To će uz bana Franko-

[28] Katona: »Historia critica regni Hungariae«, XXX. str. 487.—558.
[29] Rattkay: »Memoria regum et banorum«, str. 193.
[30] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga V. str. 270.—281.

pana i biskupa Domitrovića biti: grof Tomo Erdedi, protonotar Patačić, Grga Petev i Juraj Vurnovečki. Tomu može zamijeniti njegov sin Sigismund Erdedi. Hrv. povjerenici mogu sklopiti samo takvu konfederaciju, u kojoj će Hrvatska »zadržati sve slobode, zakone i povlastice svoje«. Pošto Kranjska, Koruška i Štajerska pripadaju njem. carstvu, u koje Hrvati ne žele ući, ne smije konfederacija Hrvatsku odijeliti od Ugarske i od sv. krune Stjepanove. Inače hrv. povjerenici dobivaju potpunu punomoć, da prema danoj im uputi raspravljaju i zaključuju. U tu svrhu dade im sabor »pečat kraljevine«, a za putni trošak 1000 ug. for. — Prisutni Galler i Stadler izrabiše oduševljenje hrv. staleža, te ih zamoliše, neka im podijele indigenat (domaćinstvo, državljanstvo) u Hrvatskoj. Sabor je to jednoglasno primio, a Galler i Stadler odmah u saboru položiše svečanu prisegu kao »pravi i zakoniti članovi ovih kraljevina«. Još je sabor stvorio ove zaključke: 1. Ako ban odredi ustanak (insurrectio), onda svaki »dim« mora dati po 2 pješaka, oboružana puškom. 2. U slučaju skrajnje nužde moraju osobno svi velikaši i plemići doći u banov tabor, gdje će biti kr. banderij. 3. Svaki pješak ili konjanik, koji ne dodje ili zakasni, platit će 1 for. globe za svaki dan. Ne dodje li koji armalista, izgubit će plemićko pravo. Velikaši plaćaju u ime globe 10 ug. for. na dan od svakoga »dima« na svojim posjedima, a drugi plemići 3 for. od »dima«. 4. Slobodni gradovi sudjeljuju kod ustanka po starom načinu.* 5. Obranu Kupe vodit će grof Vuk Erdedi i podban Krsto Mrnjavčić. Njima se (uz haramije) ostavljaju kmetovi s imanja, koja spadaju pod tvrdje Sisak, Želin i Novigrad, te kmetovi na svim imanjima prekokupskim. 6. U »Vlašku komisiju« bira se Juraj Keglević mjesto svoga brata Ivana, koji je umro.[31]

Na jesen g. 1620. osvajahu Betlenovi kapetani Haller i Fekete jugozapadnu Ugarsku uz granicu Štajerske. Zato je general Trautmansdorf po kraljevu nalogu odveo svoje čete iz Varaždina, Koprivnice, Križevaca, Ivanića i Gjurgjevca u Štajersku, da obrani Radgonu. To je prinukalo bana Frankopana, da kr. banderij razvije u Šemovcu kod Varaždina, gdje će biti hrv. tabor. Tamo se sastala velika hrv. vojska, kojoj 17. list. 1620. stiže od kralja Ferdinanda pismen poziv, neka prijedje preko Drave i udari na buntovnike, koje vodi grof Franjo Baćan. Ban odmah u taboru sazove hrv. sabor, koji je otklonio kr. poziv, jer da Hrvatska ne smije ostati bez obrane. Sabor se podjedno pobrinuo za opskrbu hrv. vojske. Zato je zaključeno, da svaki »dim« u Podravini od Koprivnice do Lepoglave mora u tabor odaslati 2 kola zobi i toliko kruha, koliko ga se ispeče iz 1 mjerova pšenice.[32]

Odulji zajednički boravak u taboru kod Šemovca dao je prilike, da se hrv. plemići zavade s velikašima, kojih ni prije toga nijesu voljeli. Povod svadji dade barun Nikola Drašković, koji je plemiću Ladislavu Kerečenju oteo stan u taboru. Pošto je uz to Drašković plemiću Grgi Petevu predbacivao, da je Turcima g. 1600. izdajom predao tvrdju Bobovac na Dravi, zatražiše plemići od bana Frankopana 21. list. 1620., neka Draškovića pozove na sud. Ban je ovaj zahtjev otklonio. Sada se uzbuniše svi plemići, koji i onako nijesu voljeli Frankopana radi njegova prijašnjeg postupka s protonotarom Patačićem. Ban je naime javno u saboru nazvao Patačića svojim »pisarom«, te je od njega zatražio, neka mu vrati banski

* Hrv. sabor 21. ožujka 1594. odredjuje, da u slučaju ustanka mora grad Varaždin s puškama oboružati 200 pješaka, Zagreb 60, Križevci 50, a Koprivnica 30.

[31] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 157.—159.

[32] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 160. i 161.

pečat, kojim se pečate sudbene odluke. Tada je Patačić banu odgovorio, da mu ne će vratiti pečata, jer da ga za protonotara izabraše hrv. staleži, a ne ban.[33]

Da se izgladi nastali spor, sazove ban Frankopan još istoga dana (21. list. 1620.) drugi sabor u Šemovcu. Na saboru se razdor izmedju plemića i velikaša još povećao. Velikaši ostaviše sabor, našto plemići »jednoglasno zaključiše, da će odsada na pojedinim saborima kraljevine — po uzoru plemića kraljevine Ugarske — plemstvo kraljevine Slavonije napose zasjedati, te vijećati o javnim poslovima kraljevine, kao što o prijedlozima njegova veličanstva i g. bana.«[34]

Frankopan se našao u velikoj neprilici, što ga je zamrzilo hrv. plemstvo, jer je on već otprije imao i drugih neprijatelja. Ban se naime u svibnju g. 1619. zamjerio gradu Zagrebu, komu je kršio slobodu.* Na jesen g. 1619. razvrgao je Frankopan svoje zaruke s Marijom Anom, kćerkom grofa Petra Erdeda. Time se ljuto zamjerio brojnoj braći svoje zaručnice, zatim njenom stricu Tomi Erdedu i sinovima njegovim. Sam kralj poduzeo je 3. stud. 1619. korake, da izmiri bana Frankopana sa bivšim banom Tomom Erdedom.[35] Ipak nije došlo do pomirenja, jer su Erdedi po svome odvjetniku Ivanu Krušelju bana Frankopana tužili duhovnomu stolu u Zagrebu. Ban se radi drugih stvari zamjerio knezovima Nikoli i Jurju Zrinskomu u tolikoj mjeri, da ga ovi namjeravahu javno na saboru ubiti, kako to Frankopan 9. kolovoza 1620. piše kralju Ferdinandu.[36]

Da se ukloni razdor izmedju hrv. plemića i velikaša, poslao je kralj u Hrvatsku ostrogonskoga kanonika Stjepana Senjeja kao posebnoga poslanika. On je 23. stud. 1620. na saboru u Varaždinu iznio kraljev nalog, da »plemstvo — po starom običaju — ima na saborima zajedničku sjednicu sa g. banom i s drugim velikašima«. Prisutni se plemići ne htjedoše tomu pokoriti, već zaključiše, da će posebnim pismom, te po svojim nuncijima Tomi Mikuliću i Franji Gregurovečkom uputiti kralja u ovu stvar. Nato je sabor stvorio ove zaključke: 1. Pomoćnim krajiškim četama ovih Krajina i slavnih pokrajina Štajerske, Koruške i Kranjske poslat će Hrvatska obećanu pomoć, ali samo na 1 mjesec. 2. Za uzdržavanje zem. haramija platit će za g. 1620. svaki »dim« po 6 ug. for., i to 1. polovicu 2. veljače, a 2. polovicu 24. lipnja 1621. Tko pravodobno ne plati, morat će platiti dvostruko. 3. Onih 100 haramija, što ih je zaključio unovačiti hrv. sabor 6. travnja 1620., ne će služiti na Kupi, nego na Dravi. Njima će iza bana zapovijedati plemić Stjepan Gerečki. 4. U slučaju nužde vrijede prijašnje odredbe o pučkom ustanku, koji može sazvati g. ban. 5. Za obnovu Petrinje doznačuju se kmetovi zagr. i križ. županije, a grabe oko tvrdje u Koprivnici čistit će kmetovi varaždi. županije.[37]

Medjutim je kralj Ferdinand izvana dobio pomoći, da uguši bune u Austriji, Češkoj i Ugarskoj. Poljski kralj Sigismund III. poslao mu je kozake. Španjolski kralj Filip III. pošalje jednu vojsku iz Italije, a drugu iz Belgije. Bavarski vojvoda Maksimilijan pošalje iz Njemačke vojsku katoličke »lige«, koju je vodio grof Tilly. Sada je Ferdinand brzo pokorio

[33] Rattkay: »Memoria regum et banorum«, str. 190.
[34] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 162.
* Frankopan je protiv suca Mije pl. Vernića podupirao pučku stranku, kojoj bijaše vodja »uzdar« (sedlar) Grga Tepečić.
[35] Klaić: »Banovanje kneza Nikole Frankopana Tržačkoga«, str. 73.—75.
[36] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga V. str. 280.
[37] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 164.

protestante u Austriji, a zatim se oborio na Čehe. Na Bijeloj gori kod Praga stajala je češka vojska, koja je brojila 21.000 vojnika. Dok je češki kralj Fridrik Falački objedovao, udario je Tilly na Čehe i za 1 sat ih posve potukao. Sutradan pobjegne »zimski kralj« iz Praga, u koji udje Tilly. Naskoro je Ferdinand pokorio cijelu Češku i Moravsku, a kasnije takodjer Šlesku i Lužicu. Ferdinandu je proti kalvinu Fridriku pomogao takodjer saski vojvoda Ivan Juraj, koji bijaše luteran. Zato je Ferdinand cijelu Lužicu prepustio Saskoj. Da pak nagradi Maksimilijana, odstupio je Bavarskoj gornju Austriju.

Sada se Ferdinand mogao oboriti na buntovnike u Ugarskoj. Već 12. prosinca 1620. javlja kralj biskupu Domitroviću, da je Frankopanu naložio, neka zauzme Baćanov grad Greben u Zagorju.[37a] Dugo se banu opirala hrabra posada pod Jurjem Turkovićem. Uz to je Grebengrad bio teško pristupan, a gradjen od samoga kamena. Frankopan je Grebengrad opsjedao za ljute zime. On je 5. veljače 1621. u tu svrhu zamolio pomoć od biskupa Domitrovića. Ipak je 9. veljače zauzeo taj grad, pod koji je spadalo veliko imanje. Kralj je 8. lipnja 1621. banu dao Grebengrad u zalog za 43.191 rajnski forint, što mu je dugovao u ime zaostale plaće. Podjedno je kralj 15. lipnja pozvao Jurja Keglevića i biskupa Domitrovića, da Frankopana uvedu u zakonit posjed Grebengrada.[38]

Sudbina Češke zastrašila je Madžare. Zato su već 25. siječnja 1621. počeli u Haimburgu kod Beča zastupnici Betlena pregovarati s povjerenicima kralja Ferdinanda. Pregovori se otegnuše do 22. travnja 1621., ali bez ikakova uspjeha. Nato je kralj 2. svibnja obećao potpunu amnestiju svima, koji u roku od 4 tjedna ostave Betlena. To su učinili mnogi Madžari, medju kojima bijaše i palatin Sigismund Forgač. Naprotiv je Franjo Baćan ostao vjeran Betlenu. On se dapače složio s Turcima iz Kaniže, te je pustošio susjednu Šajersku i Austriju sve do Beča. U nekom je selu nastradala 5. srpnja 1621. po noći u snu četa, koju je poslao Juraj Zrinski. Baćan je tom prigodom zarobio ugledne hrv. velikaše i plemiće,* koje dade lancima okovati i odvesti u svoj grad Gissing (Német-Ujvar).[39]

Ova je nesreća ponukala bana Frankopana, da za 30. kolovoza 1621. u Zagreb sazove hrv. sabor, koji je stvorio ove zaključke: 1. Čim se pokaže potreba, neka ban odredi u Hrvatskoj pučki ustanak. Tada će svi Hrvati poći na Dravu. Za obranu Kupe ostavlja se samo 100 haramija, te kmetovi imanja Ozalj i najbližega kotara. Tamo će zapovijedati grof Vuk Erdedi i podban Krsto Mrnjavčić. 2. Za kapetana zem. haramija bira sabor grofa Sigismunda Erdeda. 3. Da se i prije banova poziva na ustanak uzmognu postaviti dovoljne straže na Dravi, ima 8. rujna 1621. svaki »dim« onamo otpremiti po 1 pješaka. Ovima će zapovijedati grof Sigismund Erdedi kao veliki župan varaždinski. Na njegov poziv (u slučaju nastale potrebe) moraju osobno pridoći svi plemići i velikaši varažd. županije. Oni će do banova dolaska biti podredjeni Sig. Erdedu, komu će u vojnoj službi pomagati podžupani i plemićki suci, te Krsto Petev i Stjepan Gerečki. Pošto su narasli troškovi Hrvatske za uzdržavanje haramija i za poslanstva, ima svaki »dim« do 29. rujna platiti još 1 for. povrh već uplaćenih 6 for. Od ove izvanredne uplate ne oprašta ju se niti »slobodnjaci«. 5. Sabor daje preporučno pismo na papu za kaptol zagrebački,

[37a] Klaić: »Banovanje kneza Nikole Frankopana Tržačkoga«, str. 99.
[38] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga V. str. 290.—294.
* Ivan Malogrudić, Juraj Patačić, Stj. Orgovan, te Fr., Gašpar i Sig. Orehovački.
[39] Katona: »Historia critica regni Hungariae«, XXX. str. 675.—679.

a na kralja za Vuka Erdeda, Jurja Vurnovečkoga, Ivana Patačića i za sve Hrvate, koji se nalaze kod Franje Baćana kao zarobljenici. 6. Ako koji plemić na hrv. saboru nepravedno ili nedostojno napadne druga svoga, mora u ime kazne uvrijedjenoj osobi platiti 100 ug. for. — Na isti hrv. sabor dodjoše njitranski biskup Ivan Telegdi i bivši ban Tomo Erdedi, da kao kr. povjerenici sklonu hrv. plemstvo, neka se na hrv. saboru ne dijeli od zbora velikaša. Plemići odgovoriše, da će od lanjskoga zaključka glede zasebnoga saborovanja odustati tekar onda, kada kralj uvaži pismenu tužbu protiv bana Frankopana, koju će mu podnijeti protonotar Stjepan Patačić. U toj tužbi, koju uvrstiše i u saborski zapisnik, prikazuje plemstvo bana Frankopana kao silnika i smutljivca. Plemstvo moli kralja, neka ga makne sa banske stolice, pa će odmah u Hrvatskoj nestati razdora.[40]

Naskoro je Frankopan još povećao mržnju svojih protivnika. Turopoljski župan Juraj Vagić izdao je tjeralicu protiv odvjetnika dra. Ivana Krušelja kao sukrivca zbog čedomorstva. Pošto je Krušelj zastupao Mariju Anu Erdedi u parnici protiv bana, dade ga ban po svojim ljudima 8. rujna 1621. u Zagrebu uhvatiti i tući, a zatim odvesti u Grebengrad. To je uzbunilo grofove Erdede, koji se obratiše na samoga kralja. Već 2. list. 1621. naložio je kralj Ferdinad banu Frankopanu, neka Krušelja pusti na slobodu. — Malo zatim (6. list. 1621.) primio je kralj na znanje izvještaj, što mu ga je u ime hrv. sabora podnio protonotar Patačić. Podjedno je kralj hrv .saboru javio, da će u njegovu sredinu poslati svoje povjerenike, koji će izravnati razmirice izmedju bana i plemstva. I zaista je kralj 11. list. 1621. obavijestio hrv. sabor, da će kao kr. komesari doći: biskup Telegdi, general Trautmansdorf i barun Pavao Appony. Pošto kralj želi, da ban neko vrijeme ostane na kr. dvoru, obavljat će spomenuti komesari i banske poslove za odsutnosti banove. I zaista već 27. list. pozvaše komesari hrv. staleže, da 8. stud. 1621. dodju na sabor u Varaždin.[41]

Na tome saboru nije došlo do izmirenja. Jednoglasno je zaključena rezolucija, koju neka kralju ponesu njegovi povjerenici. U toj rezoluciji kaže sabor, da se ban Frankopan nije popravio. On je dapače počinio nova zločinstva. Tako je dra. Krušelja dao na Grebengradu po krvniku mučiti. Mjesto da Krušelja po kraljevu nalogu pusti na slobodu, ban je još pooštrio zatvor, zabraniv dolazak liječniku i redovniku.* Uz to ban zapušta vojnike i tvrdje na pokupskoj Krajini, a pojedinim plemićima nanosi uvrijede i štete. Kralju je »s očite nevjere« optužio cijelu varaždinsku županiju, zbog čega uz plemstvo prosvjeduju takodjer grofovi Erdedi i knez Juraj Zrinski. Zato hrv. sabor ne će više ništa znati za Nikolu Frankopana, te moli kralja, neka Hrvatskoj dade drugoga bana. — Isti je sabor podjedno stvorio ove zaključke: 1. Odsada se u Hrvatsku uvode svi njemački novci, koji kolaju u susjednim pokrajinama (zlatnik, talir, rajnski forint, groš, krajcar i »beč«). Tko ih ne bi htio primati, izgubit će svoju robu. 2. Tvrdji Petrinji prijeti pogibelj, da će se posve srušiti. Zato će onamo u ime sabora poći: kanonik Baltazar Dvorničić, Petar Ratkaj, Grga Petev, Stjepan Gerečki i Nikola Medjurečki, da zajedno s generalom Trautmansdorfom odluče, hoće li se ova tvrdja obnoviti ili će se na drugom prikladnom mjestu iz temelja sazidati nova tvrdja. Hrvatska ne može dati novaca za obnovu stare ili izgradnju nove tvrdje; ali zato

[40] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 166.—174.

[41] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga V., str. 301.—306.

* Krušelj je slutio, da će ga ban dati ubiti. Zato je u Grebengradu učinio oporuku, kojom sav svoj imetak i tražbine daje siromašnim djacima u Zagrebu.

će dati radnike, kako ih je i prije davala. 3. Za dizanje ograda (zapreka) oko Petrinje doznačuje sabor sve kotare zagr. i križ. županije, koji g. 1621. još nijesu dali težake za javne radnje. Tvrdjicu Pleter obnovit će kmetovi s imanja grada Želina, a Pokupsko kmetovi zagr. biskupa. 4. Nikola Tompa i Nikola Medjurečki pregledat će pokupsku Krajinu. Oni će popisati i municiju, koja se nalazi u tamošnjim tvrdjama, te će o tomu sastaviti inventar. 5. Za čuvanje prijelaza na Dravi odredjuje se 200 haramija, kojima treba odmah isplatiti plaću. 6. U slučaju potrebe mora sav narod (na poziv kr. povjerenika) ustati prema prijašnjim odredbama. 7. Mnogi državljani još nijesu platili propisani porez. Tko ga ne plati do Nikolinja, morat će platiti dvostruko. 8. Dosada nije zem. kapetan podržavao nikakovih uhoda u Turskoj. Medjutim se opazilo, da Krajina ne može postojati bez uhoda. Zato sabor u tu svrhu doznačuje po 100 rajnskih for. godimice. 9. Za uzdržavanje konja gospode kr. povjerenika ima se na trošak zemlje nabaviti 60 vozova sijena i 100 mjerova zobi. 10. Pošto je barun Nikola Drašković na tome saboru uvrijedio plemića Miju Bojničića, ima mu platiti 100 ug. for. Ne bude li to htio učiniti sam, tada se neka plemićki sudac posluži svim sudbenim sredstvima, da novac utjera iz Draškovićevih dobara. 11. Krojački ceh iz Varaždina predočio je na saboru kr. povlasticu, da se njegovi članovi ne mogu u Hrvatskoj zatvoriti radi stranih dugova. Sabor to prihvaća uz uvjet, da je sudac grada Varaždina dužan vanjskim vjerovnicima pružiti sigurnost. 12. Sabor podjeljuje indigenat (domaćinstvo) barunu Sigismundu Fridriku Trautmansdorfu, generalu slavonske Krajine i vrhovnomu kapetanu tvrdje Petrinje. Staleži ga primaju za pravoga i zakonitoga člana i sugradjana svoga, nakon što je na saboru položio prisegu vjernosti.[42]

Medjutim se 11. listopada 1621. u moravskom gradu Mikulovu sastadoše punomoćnici kralja Ferdinanda i Gabrijela Betlena, da ugovaraju o miru. Betlena je na mir potaknula nesreća mladoga turskoga sultana Osmana II., koga je u rujnu g. 1621. na rijeci Dnjestru potukao poljski kraljević Vladislav.* U Mikulovu je 1. siječnja 1622. sklopljen mir, kojim se Betlen odrekao kraljevskog naslova i obećao, da će Ferdinandu vratiti krunu sv. Stjepana. Ferdinand je Betlenu uz Erdelj do smrti ostavio 7 ug. županija i grad Košice; povrh toga imenovao ga je njemačkim knezom, te mu je obećao vojvodine Opeln i Ratibor u Šleskoj. Betlen je mir potpisao 6., a Ferdinand 7. siječnja 1622. Kralj je o tom sa 2 podneska (10. i 18. siječnja) obavijestio hrv. sabor, pozivajući ga podjedno, da svoje nuncije pošalje na zajednički ug.-hrv. sabor, koji će se 3. travnja držati u Šoprunu.[43]

Kr. povjerenici Telegdi i Appony sazvaše u Varaždin hrv. sabor za 16. veljače, ali ga odgodiše na 14. ožujka 1622. Sabor je stvorio ove zaključke: 1. Za uzdržavanje zem. vojske (haramija) ima svaki »dim« platiti 6 ug. for., i to prvu polovicu 26. svibnja, a drugu 29. rujna. 2. Za popravak »petrinjskih ruševina« mora svaki »dim« u zagr. i križ. županiji dati po 2 ručna težaka. 3. Kmetovi gospodje Gregorijanec na imanju susjedgradskom imaju badava voziti gradju za kapucinski samostan u Zagrebu. 4. Sabor je odlučio, da izgradi novu tvrdju u Petrinji: U tu svrhu doznačuju se kmetovi iz cijele Hrvatske, koji će tamo doći 15. svibnja i neprekidno

[42] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 175.—190.

* Ovaj dogodjaj odjeknuo je i u Hrvatskoj toli snažno, da je hrv. pjesnik Ivan Gundulić u Dubrovniku tim povodo spjevao velepjesan »Osman«.

[43] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga V. str. 314. i 315.

raditi 12 dana. Tko ne dodje, platit će za svaki dan globu od 50 denara (pol ug. forinta). 5. Javljaju se mnoge tužbe protiv trgovaca, koji svoju robu preskupo prodavaju, a novac hoće dobiti uz nižu cijenu. Odsada moraju stari novac primati u istoj vrijednosti, kao prije, a novi novac u razmjernoj vrijednosti. Koji će trgovac drukčije činiti, izgubit će robu ili će morati otići iz Hrvatske. Talir i zlatni dukat neka se trgovcima poput novoga novca za robu daju prema vrijednosti svoga sadržaja. 6. Za hrv. nuncije na saboru u Šoprunu biraju se: Grga Petev, Tomo Mikulić i Petar Špoljarić. Njima sabor daje naputak, što da u Šopronu traže. Glavni je zahtjev, da kralj još tečajem saborovanja imenuje novoga bana. Ako Nikola Frankopan i nadalje ostane ban, onda »hrv. staleži i redovi ne će više dolaziti na sabor, koji će on sazivati, niti će doprinositi porez ili radnike za Krajinu, niti će polaziti u tabor, ako zaprijeti kakva pogibelj«. »Protonotar ovih kraljevina može s pečatom kraljevine, koji se nalazi kod njega, obavljati sudbene odluke, koje vrijede kao autentične«. Naputak iznosi 2 nove krivnje bana Frankopana. On je krivac smrti odvjetnika dra. Krušelja, koga je nedavno u Grebengradu ubio banov službenik Ognjan. Uz to je Frankopan obiteljima Jelačić i Medjurečki silom oteo njihov kaštel Letovanić.[44]

Kralju bijaše mnogo stalo do toga, da na banskoj stolici uzdrži Nikolu Frankopana. Zato je biskup Domitrović po kraljevu nalogu za 10. svibnja 1622. sazvao u Zagreb hrv. sabor. Biskup je pročitao pismo, kojim kralj 17. travnja hrv. staleže upućuje, neka na saboru u Šoprunu »ne iznose razmirice, koje privatne osobe imaju s g. Nikolom Frankopanom kao banom«. Nato je hrv. sabor jednoglasno zaključio, da nipošto ne će poslušati ovu kraljevu želju. Sabor je dapače istoga dana podnio kralju predstavku, u kojoj mu izričito poručuje, da »Nikolu Frankopana više ne će priznavati za bana«. Još je sabor zaključio, da radi oskudice hrane na kasnije vrijeme odgadja izgradnju nove tvrdje u Petrinji. Dotle će pak u sadašnjoj tvrdji neprekidno boraviti po 100 vojnika, koji će se izmjenjivati svaki mjesec. Polovicu ove posade dat će pokupske haramije, a polovicu plemići jednoselci. Sabor je na temelju inventara ustanovio, da Juraj Matuz zvan »Cinoberski« u Zagrebu čuva 7 topova, za koje ima 6 posuda baruta i 9 škrinja olova u težini od 1491 funte. Povrh toga čuva on 6 škrinja sitnijeg olova (za puške). Barut i olovo darovao je kralj na molbu sabora.[45]

Sabor u Šoprunu nije se otvorio 3. travnja, nego 2. svibnja 1622. Ferdinand je osobno došao na sabor, te je Ugrima i Hrvatima u svemu popuštao, jer ih je želio sklonuti, da njegova sina Ferdinanda izaberu za kralja. Time bi se ustalio red nasljedstva habsburške dinastije. Ali baš to nije bilo Madžarima po volji. Zato se kralj morao zadovoljiti time, da su 26. srpnja 1622. okrunili njegovu drugu ženu Eleonoru. Kraljici je dozvoljen krunidbeni dar (1 for. od svakoga »dima«). Porez od 3 for. po »dimu« odredjen je samo za g. 1622. i 1623. U Hrvatskoj će se plaćati samo polovica, pa i to u korist banske Krajine. Kralj je 18. kolovoza 1622. potvrdio 79 stvorenih članaka; od ovih se 49. članak odnosi na kraljevu dužnost, da provede sve točke, što ih je prigodom svoga krunisanja obećao Hrvatima u posebnoj krunidbenoj diplomi.[46]

81. Ban Juraj Zrinski. Kad je Nikola Frankopan doznao zaključak hrv. sabora od 10. svibnja 1622., zamolio je biskupa Domitrovića, neka

[44] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 191.—200.
[45] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 203.—206.
[46] Kukuljević: Jura regni, knjiga III., str. 66.

na saboru u Šopronu obavijesti kralja, da on daje ostavku na banskoj časti. Frankopan nije naime htio, da »njegova parnica možda donese kakvu štetu« Hrvatskoj.[1] Domitrović je o tomu obavijestio kralja, koji ipak nije banovu ostavku odmah primio. Uz to je kralj primio i predstavku, kojom hrv. sabor 10. svibnja odlučno traži, da ukloni bana Frankopana. Tečajem saborovanja zatražio je kralj u tome pogledu mnijenje ugarskih kraljevih savjetnika, koji su boravili u Šoprunu. Ovi mu 5. srpnja 1622. savjetovahu, neka hrv. nuncijima odgovori, da zbog nekih razloga mora ovu stvar nešto odgoditi. Iza toga neka kralj pozove Frankopana, da osobno dodje u Šoprun. Ovdje ga neka kralj po posrednicima upozori, da sam u kralja zatraži otpust od banske službe. Tako se ne će povrijediti »ugled vašega veličanstva«.[2]

Pod jesen g. 1622. imenovao je kralj Ferdinand banom hrvatskim kneza Jurja Zrinskoga. Otac novoga bana bijaše istoimeni Juraj Zrinski, sin junaka sigetskoga. Poput oca svoga bio je novi ban u svojoj mladosti pristaša Lutherove nauke. On je g. 1617. u Čakovcu zajedno sa svojim bratom Nikolom proslavio 100-godišnjicu početka crkvene reformacije. Na saboru pak u Požunu g. 1619. tuže se katolici, da su Nikola i Juraj Zrinski udarili globom od 12 for. sve one svoje kmetove, koji su polazili pavlinski samostan u sv. Heleni kod Čakovca, da ondje pribivaju katoličkoj misi.[3] Drugdje u Medjimurju obavljahu službu božju sami protestantski pastori, jer je knez Juraj Zrinski stariji dao iza g. 1570. protjerati sve katoličke svećenike. Medjutim se kasnije desilo, da je knez Juraj Zrinski mladji pošao drugim putem. Ivanu Bakiću, prioru pavlinskoga samostana u sv. Heleni, podje za rukom, te je mladoga Jurja odvratio od luteranstva. Knez je u samostanskoj crkvi javno položio katoličku vjeroispovijest, te se na zagr. biskupa Domitrovića obratio s molbom, da mu u Medjimurje pošalje oveći broj katoličkih svećenika. Ali upravo u to doba nije biskup imao dosta svećenika. Zato se Zrinski isprvice poslužio Pavlinima. Po Medjimurju se razidje 12 Pavlina, koji za kratko vrijeme gotovo sav narod privedoše natrag u katoličku crkvu, jer je Zrinski iz Medjimurja tjerao protestantske učitelje i propovjednike.[4]

Juraj Zrinski bijaše tek u 24. godini, kad ga je zapala banska čast i služba. On se naime u Čakovcu rodio 31. siječnja 1599. Jurjev brat Nikola morao je biti oko 15 godina stariji, jer se već 17. travnja 1605. vjenčao s Anom, kćerkom grofa Franje Nadaždija.[5]

Kralj je zagr. biskupu Petru Domitroviću povjerio zadaću, da sazove hrv. sabor, na kojemu će Jurja Zrinskoga staležima kao novoga bana predstaviti i svečanim ga načinom uvesti u bansku službu. U tu svrhu pozove Domitrović hrv. staleže, neka 15. stud. 1622. dodju na sabor u Varaždin. Tamo je Zrinski »svečano s kr. banderijem« instaliran za hrv. bana. Običajnu bansku prisegu položio je u franjevačkoj crkvi sv. Ivana Krstitelja. Prvi dan saborovanja bijaše posvećen samo banovoj instalaciji. Sutradan izvijestiše nunciji o svome radu na prošlom saboru u Šopronu. U prisutnosti generala Trautmansdorfa i krajiških kapetana pročitana je krunidbena zavjernica, koju je Hrvatskoj 17. lipnja 1618. napose izdao kralj Ferdinand II., a zatim kraljevo pismo, kojim 12. srpnja 1620. upućuje

[1] Rattkay: »Memoria regum et banorum«, str. 193.
[2] Klaić: »Banovanje kneza Nikole Frankopana Tržačkoga«, st.r 233.
[3] Katona: »Historia critica regni Hungariae«, XXX. str. 172.
[4] Bedeković: »Natale solum s. Hieronymi«, str. 222., 261., 281. i 287.
[5] Šišić: »Notationes rerum memorabilium«. (Vjesnik hrv. zem. arkiva V. str. 238.)

biskupa Franju Ergeljskoga, kako da Vlahe na Krajini podredi hrv. vlasteli. Oba spisa staviše medju ostala »privilegija kraljevine« u »čuvalište«. (To je »čuvalište« zametak hrv. drž. arkiva.) Za uzdržavanje zem. haramija na Kupi, za plaću čuvarima krune sv. Stjepana, te za krunidbeni dar kraljici Eleonori doprinijet će po 7 ug. for. svaka porezna jedinica zvana »dim«. Ovaj porez ima se u 2 obroka isplatiti do 24. lipnja 1623. Tko pravodobno ne isplati, morat će platiti dvostruko. Za nastavak čišćenja zamuljenih graba oko tvrdje u Koprivnici doznačuje sabor kmetove cijele var. županije i 1 kotara križ. županije. Drugi kmetovi moraju obnavljati ruševine petrinjske tvrdje. Mnogi ljudi ne će primati njem. novce, kojima je kolanje u Hrvatskoj dozvolio hrv. sabor 8. stud. 1621. Zato se bira odbor od 7 plemića, koji će u Hrvatskoj nadzirati, da li se njem. novci primaju i da li se roba prodaje uz pravednu cijenu. Prekršitelji gube svu robu, koju doniješe na prodaju.[6]

Tečajem posljednjih 25 godina nastade nekoliko novih sela istočno od Križevaca, a mnoga stara sela opet se pomladiše. Ipak je narod u onome kraju mnogo trpio zbog nesigurnosti svoga imetka i života. Onamo su naime često u malim četama provaljivali Turci i Vlasi iz okolice Pakraca, Sirača, Palešnika, Vočina, Cernika i Gradiške. Ove su razbojnike vodili harambaše, koji dobro poznavahu šume, putove i mostove. Harambaše bijahu sami Vlasi, kako svjedoče njihova imena: Grujica, Njegovan, Jovica, Dejan, Milija i Vukman. Ova imena izazivahu užas kod bijednog našeg naroda, jer se harambaše skrivahu po šumama, odakle nenadano napadahu pastire na paši, ljude na polju i na cesti, a najradije djecu u selu. Jasnu sliku tadanjega stradanja podaje nam izvještaj, što ga je 30. stud. 1622. podnio križ. podzapovjednik Adam Forlug. On poimence nabraja, koliko je ljudi, konja i svinja koji harambaša tečajem g. 1621. pohvatao u 16 sela (Gjurgjic, Trema, Sv. Petar-Čvrstec, Rovišće, Sv. Ivan-Žabno, Topolovac, Pavlin Kloštar, Praščevac, Bolč, Prgomelj, Narta, Domankuš, Klokočevac, Čazma, Bosiljevo i Plavnice). Pojedine čete zadjoše i u šume oko Kalnika, odakle su hvatali žitelje iz Potoka i Gornje Rijeke, dapače triput dopriješe i do Varaždinskih Toplica. — Sličan izvještaj podnio je 6. prosinca 1622. veliki kapetan iz Koprivnice. U Podravinu naime provaljivahu male čete Turaka iz Virovitice, Breznice i Sigeta. Najviše gradjana koprivničkih pohvataše Turci kod rada na poljima, livadama i vinogradima. Mnogo stradahu seljaci iz Sigeca, Rasinje, Ludbrega, Poganca, Mučne, Drnja, Kunovca, Repaša, Virja i Plavšinca. Tkogod je od kuće pošao u mlin ili na pašu, nije bio siguran, da će se vratiti kući. Ova nesigurnost bijaše razlogom, da je »turski strah« zahvatio tolike ljude.[7]

O toj nesigurnosti bijaše govora i na hrv. saboru, koji se na poziv bana Jurja Zrinskoga sastao 24. svibnja 1623. u Zagrebu. Sabor je stvorio ove zaključke: 1. »Pošto se u to dvojbeno i pogibeljno doba mira naokolo šire različite vijesti o namjeri neprijatelja, odredjuje se, da svi prelati i duhovne osobe, koje imaju posjede, zatim baruni, velikaši, plemići, armaliste i plemići jednoselci moraju — na poziv g. bana u vrijeme nužde — osobno pridoći k banu uz kr. banderij: povrh toga ima svaki dim poslati 1 pješaka, a 4 dima još 1 konjanika«. 2. Za one, koji ne bi došli, vrijedi kazna, kako je ustanovljena »u člancima kraljevine g. 1609. i 1620«. 3. Osim već odredjenih radnja mora svaki »dim« dati po 2 težaka, koji će

[6] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II. str. 214.—216.
[7] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, knjiga II., str. 107.—115.

obnavljati Petrinju, odnosno iskapati zemlju iz graba oko tvrdje u Koprivnici. 4. Mnogi plemići i velikaši tuže krajiške kapetane, da su Vlasima nametnuli nove poreze. Vlasi naime ne smiju goveda, svinje i žito prodavati bez dozvole kapetana, kojemu za tu dozvolu moraju platiti veliku pristojbu. Kapetani čine to zato, da oni sami uzmognu jeftinije kupovati i s dobitkom prodavati. Zato treba u ime Hrvatske pisati vesprimskom biskupu Franji Ergeljskomu, kao predsjedniku »Vlaške komisije«, neka sa svojim drugovima što prije dodje, da Vlahe izbavi ispod vlasti kraj. kapetana i da ih predade hrv. vlasteli. Za podmirbu troškova ove komisije daje Hrvatska iz prihoda daće 200 ug. for. Drugo se obvezao predujmiti biskup Domitrović, komu će kasnije novac vratiti interesovana vlastela. 5. Njem. novci imaju se primati u cijeloj Hrvatskoj. Tko se tomu usprotivi, izgubit će robu, koju prodaje. 6. Hrvatska ima 2 poreznika, od kojih jedan sabire porez u varaždinskoj, a drugi u zagr. i križ. županiji, dakako preko plemićkih sudaca, koji u svojim kotarima ubiru izravno od vlastele, a vlastela od kmetova. Poreznici će imati godišnju plaću od 100 ug. for.

Biskup Ergeljski dodje na poziv hrv. sabora u Varaždin, gdje se na vijećanje sastadoše članovi »Vlaške Komisije«. Onamo su u srpnju g. 1623. pozvali vlaške prvake, da se s njima dogovore, koliko će daće davati vlasteli, na čijim posjedima stanuju. To je uzbunilo Vlahe, koji dodjoše na dogovor u Rovišće. Čim je tamo bilo pročitano pismo biskupa vesprimskog, počnu Vlasi vikati i psovati. Dignuvši u vis 3 prsta, prisegoše Vlasi, da će prije umrijeti, nego li se podložiti popovima i vlasteli. Uz to zaključiše, da svaka kuća ima dati groše u iznosu od 1 for. S tim novcem poslat će Vlasi kralju u Beč svoje poslanike. Dok se oni ne vrate s boljom odlukom, ne smije nitko obradjivati polja. U Varaždin pred komisiju ne smije poći nitko. Ako »carski povjerenici« imaju što Vlasima javiti, neka iz Varaždina dodju u Krajinu. Sve to javlja križ. kapetan Ivan barun Wechsler 29. srpnja 1623. generalu Trautmansdorfu u Varaždin. Podjedno dodaje, da se Vlasi spremaju poći natrag u Tursku, jer da je sultan naložio požeškom begu, da mora Vlasima dati više slobode, nego li su imali prije. Peašinović već pregovara s Turcima o povratku 40 vlaških obitelji. Općenito se govori, da će Turci učiniti Peašinovića begom u Cerniku, gdje je umro beg Svetački. — Pobunjeni Vlasi poslaše deputaciju generalu Trautmansdorfu. On ih je prilično umirio i utješio, kako to 11. kol. 1623. piše štajerskim staležima u Graz. Podjedno javlja, da su Turci spremni za provalu, pa samo čekaju na mig od Betlena.[9]

Vlaško je odaslanstvo zaista došlo u Beč, da se prituži kralju. Ferdinand bijaše sav sretan, što ne će trebati ispuniti svoje obveze prema Hrvatima. Zato on 7. kolovoza 1623. biskupu Ergeljskomu nalaže, neka rad »Vlaške komisije« obustavi i odgodi na zgodnije vrijeme, kada će se moći raditi »bez pogibelji«. Istoga dana piše kralj i »Vlasima kraljevine Slavonije«. On im obećaje svoju zaštitu, te će se pobrinuti, da ih nitko ne bude smetao u njihovom domu.[10]

Ferdinand nije ispunio niti one obveze, što ih je prema Betlenu preuzeo mirom u Mikulovu. Nije mu naime odstupio vojvodine Opeln i Ratibor niti mu je isplatio obećanih 50.000 for. od »turskoga poreza«, što ga je Ferdinand ubirao u Njemačkoj. Uz to je Ferdinand od Betlena

[8] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 217. i 218.
[9] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, knjiga II., str. 118.—120.
[10] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga V., str. 350. i 351.

tražio, da mu izruči grofa Thurna i druge češke bjegunce. Zato je Betlen odlučio ponovno započeti rat s Ferdinandom. U tu je svrhu 15. travnja 1623. sklopio s Turcima ugovor, kojim Turci obećaše, da će mu pomagati s vojskom. Istodobno su Engleska, Nizozemska i Mlet. republika obećale Betlenu mjesečnu pripomoć od 40.000 talira. Betlen je 15. kolovoza 1623. u Kološvaru sabrao 80.000 vojnika, većinom Turaka, Tatara i Rumunja, te je provalio u sjev. Ugarsku. Tamo je gotovo bez ikakova otpora osvajao županije i gradove, a pustošio imanja katoličkih velikaša, osobito palatina Turzoa i Nikole Esterhazija. — Mladi ban Juraj Zrinski jedva je dočekao priliku, da se tuče s Turcima. On je u Medjimurju sastavio lijepu četu, u kojoj se nadjoše njegovi prijatelji: Ivan Drašković, Sigismund Ratkaj, te Nikola i Sigismund Keglević. Zrinski je četovao oko Kaniže, gdje bijaše sjedište paše turskoga. Kad se Zrinski s plijenom vraćao u Medjimurje, napade ga turska vojska na lijevoj obali Mure. Tamo dodje do boja, u kome se velikim junaštvom istaknuo plemić Ivo Vojković iz Pokupskoga. Turci bijahu posve potučeni.[11a]

Na hrv. sabor, koji se 10. list. 1623. sastao u Zagrebu, došao je general Trautmansdorf kao povjerenik kralja Ferdinanda. On je dobio zadaću, da Hrvate nagovori na opći ustanak, ako bi u Hrvatsku provalili Turci ili Betlenovci, koji se opet počeše buniti. Staleži izjaviše, da »su pripravni protiv svakog napadaja toli naravnog (turskog) koli domaćeg neprijatelja osobno prema svojim silama ustati uz presv. g. bana«. Kralja mole, da ne bi u slučaju, ako bukne rat, izvodio krajišku vojsku iz Hrvatske, kao što je dosele činio, već »da se zajednički neprijatelj odbije složnim silama i oružjem zajedno s krajišnicima i s Vlasima; neka se nadalje brzo pobrine za topove, barut i olovo, što je u ovim krajevima veoma skupo radi novca. Napokon neka se u staroj smjesi kuje novac, koji se u Krajine ovih kraljevina šalje« za isplatu vojnika. Na molbu biskupa Domitrovića sabor dozvoljava, da se iz Hrvatske u Beč izveze 25 volova za siromašne djake u hrv. kolegiju. Ban je pročitao pismo, kojim ga palatin Stanislav Turzo moli, neka u Hrvatskoj proglasi opći ustanak. Sabor zaključuje, da će se to učiniti onda, kada i Hrvatskoj zaprijeti otvoren rat.[11]

Ferdinand je skrivio, što u to doba nije bilo mira u nekim njegovim državama. On je g. 1620. iza bitke na Bijeloj gori uništio političku samostalnost kraljevine Češke, koja postade jednostavnom provincijom Austrije. Ferdinand je 21. lipnja 1621. dao okrutnim načinom smaknuti 27 čeških prvaka.* Mnogi drugi Česi bijahu osudjeni na batine i tamnicu, a 728 velikaša i plemića izgubilo je sav svoj imetak.** Ferdinand je protestante u Češkoj sustavno i neprekidno progonio dotle, dok se nije 36.000 obitelji odselilo u Njemačku, Švedsku, Švicarsku i u Nizozemsku. Zaplijenjena imanja prodavao je i darivao Ferdinand katoličkim Nijemcima. Tako je uspio, da protestante u Češkoj gotovo zatre. — To mu zamjeravahu protestanti u drugim zemljama. Ovi se dapače spremahu, da s oružanom silom spriječe Ferdinandovo strahovanje. Tako je i Betlen početkom listopada g. 1623. s Rumunjima, Turcima i Tatarima provalio u D. Austriju i u Moravsku. U Njemačkoj pak bijesnio je rat izmedju katoličke »lige« i protestantske »unije«. Tamo je grof Mansfeld svojih 20.000 vojnika uzdržavao samo time, što je pljačkao katolička sela i gradove. Isto je radio

[11] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 220.—222.
[11a] Rattkay: »Memoria regum et banorum«, str. 195.
* Drugih 29 Čeha spasilo se od smrtne kazni samo bijegom.
** Same zaplijenjene nekretnine bijahu tada procijenjene na 9,626.774 for.

Kristijan od Braunschweiga, koji je kao pustolov sa svojim četama pustošio katoličke krajeve. Bolji ne bijaše ni grof Tilly, koji je vodio »liginu« vojsku. Mnogo zla počiniše protestantima Španjolci pod vodstvom Spinole. Tilly je u svojoj vojsci imao i Hrvate. (To bijahu valjda krajišnici ili plaćenici iz Hrvatske.) Oni se g. 1622. velikom hrabrošću odlikovahu kod opsade Heidelberga, Mannheima i Frankenthala. U Heidelbergu bijahu kalvini, koje je vodio nizozemski general Van der Merven. On je odbio 3 juriša na tvrdju. Nato Hrvati preplivaše rijeku Nekar, te iznenada provališe u predgradje, koje zapališe. Odavle je Tilly prodro u tvrdju, gdje je krvava borba potrajala puna 4 sata, dok se kalvini predadoše.[12]

Početkom g. 1624. izgubila je Hrvatska tada najodličnijega sina svoga. U Krapini je naime 17. siječnja umro bivši ban Tomo grof Erdedi u 66. godini života svoga. S njegovim je imenom vezana povijest posljednjih 40 godina, kada je on odlučno i neprekidno djelovao u javnom životu Hrvatske. Iza njega ostadoše 3 sina (Sigismund, Ivan i Stjepan) i 3 kćerke (Ana, Suzana i Elizabeta), dok je već prije izgubio sina Krstu i kćerku Julijanu. Mrtvoga »Bakač bana« izložiše tjedan dana u Krapini, odakle ga uz veliku pratnju odvezoše u Samobor. Ovdje je Erdedi bio pokopan samo privremeno, dok se ne dovrši grobnica u stolnoj crkvi zagrebačkoj. Banovi sinovi priredišе svome ocu takav sprovod, kakvoga još nikada nije bilo u Zagrebu. Već 25. lipnja 1624. obavijestiše oni gradsko poglavarstvo na Griču, da će se tijelo bana Tome Erdeda sahraniti 29. srpnja u stolnoj crkvi. Pogrebna svečanost počet će 27. srpnja, kada neka grad svoje delegate pošalje u samoborsku tvrdju.[13] Iz Samobora dopremiše banov lijes 28. srpnja na Grič, gdje ga izložiše u crkvi sv. Marka. Sutradan krenuo je veličanstven sprovod iz Griča u stolnu crkvu. Na sprovodu bijaše toliko ljudi, da su prvi bili već u crkvi, a posljednji još na Griču. Biskup Domitrović služio je zadušnice i držao žalobno slovo. Kada su lijes spustili u grobnicu, polomilo je 300 kopljanika svoja koplja o zidove, da narodu pokažu, kako je slomljen život slavnoga junaka hrvatskog.[14]

Hrvate je zabrinulo, što se ne sastaje »Vlaška komisija«, koju je kralj 7. kolovoza 1623. odgodio na neizvjesno vrijeme. O tomu je raspravljao hrv. sabor, koji se 16 .travnja 1624. sastao u Varaždinu. Sabor je odredio, da u Beč podju: barun Gašpar Konjski, kanonik Benko Vinković i plemić Tomo Mikulić, pa da kralju iznesu želju hrv. staleža, da se jednom već riješi vlaško pitanje. Podjedno neka ovi poslanici kralju tuže krajiške kapetane u Koprivnici i u Križevcima, koji razne štete i nasilja čine gradu Koprivnici, Ladislavu Orehovačkomu, grofovima Erdedima, udovici Petra Draškovića i drugim plemićima. Još je sabor stvorio ove zaključke: 1. Utvrdjivanje Petrinje i kopanje graba oko tvrdje u Koprivnici ima započeti 4. svibnja 1624. U tu svrhu mora svaki »dim« dati po 2 ručna težaka, a 4 »dima« daju 1 podvoz. Tko od kmetova ne dodje, ima platiti 1 for. za svaki dan. 2. Za uzdržavanje zem. haramija na Kupi i za plaćanje čuvara krune sv. Stjepana mora svaki »dim« u g. 1624. platiti 7 ug. for. poreza. 3. Posebno povjerenstvo, koje čine plemići: Toma Mikulić, Nikola Tompa, Ivan Kovačevečki, Grga Druškovečki i protonotar Stjepan Patačić, ima što prije obići cijelu Hrvatsku, te savjesno ustanoviti cijenu za svakovrsnu

[12] Keym: »Geschichte des 30-jährigen Krieges«, svezak I., str. 85.
[13] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga V., str. 358.
[14] Rattkay: »Memoria regum et banorum«, str. 163. Grobni spomenik s likom bana Tome Erdeda nalazi se još i danas u lijevoj ladji stolne crkve. Nad spomenikom čuva se banovo žezlo, kaciga i zastava.

robu, koja se prodaje. Ovakovu procjenu, providjenu pečatom kraljevine,* proglasit će plemićki suci u slobodnim gradovima i na tjednim sajmovima. Tko se toj odredbi ne pokori, izgubit će robu i platiti 100 ug. for. globe.[15]

Na same Duhove g. 1624. oko 9 sati na večer bijesnila je nad Zagrebom oluja. Grom je udario u krov stolne crkve, ali se požar opazio tekar 2 sata kasnije, kada je vatra prodrla u nutrinju crkve i na drveni biskupov dvor. Biskup Domitrović nije mario spasavati pokućstvo u dvoru, već je bosonog i poluobučen pohrlio u crkvu, gdje je uz pogibelj života na glavnom oltaru spasio monstrancu (pokaznicu) i ciborij (kalež) s euharistijom, pa je to odnio u franjevačku crkvu.[16]

Kralj je odaslanstvo hrv. sabora primio, a 23. srpnja 1624. dade i nekakav odgovor. Time ipak nije bilo jasno, što kralj namjerava učiniti s Krajinom i s Vlasima. Hrvate je zabrinula i činjenica, da je kralj kasnije imenovao drugoga predsjednika i nove članove »Vlaške komisije«. O tomu se 4. rujna 1624. raspravljalo u Zagrebu na hrv. saboru, koji je ponovno poslao u Beč kanonika Vinkovića, da ovu stvar izvede na čistac. Još je sabor stvorio ove zaključke: 1. Kmetovi križ. i zagr. županije moraju podići novu tvrdju u Brkiševini, dok će kmetovi varaždin. županije i nadalje iskapati grabe oko tvrdje u Koprivnici. 2. Pošto se novac kuje u prijašnoj smjesi, uslijed čega je dobio opet pravu svoju vrijednost, dozvoljava sabor izvoz stoke u susjedne države i pokrajine, što bijaše zabranjeno prošlih godina radi promjene u kovanju i radi male vrijednosti novca. 3. Opaža se, da mnogi velikaši bez ikakova opravdana razloga ne će osobno dolaziti na hrv. sabore, a mnogi se ne dadu niti zastupati. Pošto velikaši posjeduju veći dio kraljevine Hrvatske, odakle dobivaju mnoge koristi i dohotke, dužni su svojim savjetima doprinositi općoj koristi. Zato se odredjuje globa od 200 ug. for. za one velikaše, koji bez pravedne i dovoljne isprike izostanu iz hrv. sabora. Od ove globe pripadaju 2 trećine banu, a 1 trećina protonotaru.[17]

Još 17. stud. 1623. sklopio je Betlen s kraljem Ferdinandom primirje, a 8. svibnja 1624. dodje medju njima i do pravoga mira. Betlen se naime bojao, da će ga Ferdinand uništiti, čim dovrši vjerski rat u Njemačkoj. Zato se Betlen odrekao svoga prava na Opeln i Ratibor. Mjesto ovih vojvodina dobio je veliko imanje Ečed u sjev. Ugarskoj.

Zrinski je g. 1624. iz Petrinje poduzeo vojnu na Kostajnicu, da zastraši tamošnje Turke, koji često uznemirivahu hrv. sela uz Kupu. Iz Kostajnice izadje banu u susret beg sa 600 Turaka, ali bude potučen. U tome se boju hrabrošću svojom proslaviše hrv. plemići: Vuk Križanić, Ivo Vojković i Vuk Mrnjavčić. Malo iza toga podje ban Zrinski iz Petrinje na Jasenovac. I tu dodje do boja s Turcima, koji pretrpješe osjetljiv poraz. U tome se boju uz bana odlikovao grof Vuk Erdedi.[18]

U Varaždinu se 5. ožujka 1625. sastao hrv. sabor. Tu je najprije kanonik Vinković izvijestio, da je kralj gjurskoga biskupa Nikolu Daloša,

* »Pečatnik kraljevine« čuva se u hrv. arhivu u Zagrebu. Sredinu pečatnika čini grb Slavonije, što ga je 8. prosinca 1496. potvrdio kralj Vladislav II. Naokolo stoji napis: »Sigillum regni Sclavoniae«. Ovim su pečatnikom pečaćeni svi spisi hrv. države u 16., 17. i 18. vijeku, te u prvoj polovici 19. vijeka.

[15] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 222. i 223.

[16] »Historia collegii societatis Jesu in monte Graeco Zagrabiae siti« (Rukopis u kr. ug. drž. arkivu u Budimpešti), svezak I., str. 61. i 62.

[17] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 223. i 224.

[18] Rattkay: »Memoria regum et banorum«, str. 196. i 197.

kao novoga predsjednika »Vlaške komisije«, uputio, neka u zgodno vrijeme započne s radom. Nato je sabor stvorio ove zaključke: 1. Neka se što prije pošalje 500 ug. for. čuvarima krune sv. Stjepana. 2. Kmetovi zagr. županije utvrdjivat će g. 1625. mjesta na Kupi, kmetovi varaždž. županije iskapat će grabe oko tvrdje u Koprivnici, dok će kmetovi križ. županije obnavljati ograde oko Gjurgjevca, te popravljati kaštele u Virju i u Sigecu. 3. Dolazak neprijatelja u Krajine treba objaviti pucanjem iz topova. Odmah mora ustati narod susjednih kotareva, te pohrliti onamo, gdje je potreba, da se neprijatelj suzbije. 4. Kraljica je krunidbeni dar, koji joj je obećan iz Hrvatske, namijenila obnovi požarom nastradale stolne crkve u Zagrebu. Pošto je zem. blagajna iscrpljena, isplatit će se ovaj novac od narednih prihoda tečajem 3 godina.[19]

Medjutim se kralj Ferdinand spremao za novi rat u Njemačkoj. On je tamo namjeravao uništiti ili barem još više oslabiti protestantske knezove. To se vidjelo već na saboru u Regensburgu, gdje je Ferdinand 7. siječnja 1623. falačkom izborniku Fridriku V. oduzeo izborničku čast i cijelu državinu (gornju i dolnju Falačku), da ga tako kazni, što je g. 1619. i 1620. podupirao ustanak Čeha. Ferdinand je naprotiv morao nagraditi bavarskoga vojvodu Maksimilijana, koji mu je pomogao u ratu protiv Čeha, te koji je u tu svrhu potrošio 13 milijuna for. Zato mu Ferdinand 23. veljače 1623. mjesto gornje Austrije dade gornju Falačku (uz planinu Češku Šumavu). Dolnja pak Falačka (na rijeci Rajni) ostade Španjolcima, koji ju osvojiše. Da se Habsburgovcima kao predstavnicima katolika osigura njem. carsko prijestolje, dade Ferdinand bavarskom vojvodi izborničku čast, koju je dotle imao falački knez.* Nato je car poveo u Njemačkoj oštru protureformaciju, obnavljajući katol. biskupije i samostane. To su prijekim okom gledali protestanti u Njemačkoj, Švedskoj, Danskoj, Engleskoj i u Nizozemskoj. Protestantski knezovi u dolnjoj Saskoj zabrinu se za svoj opstanak. Zato u svibnju g. 1625. održe skupštinu u Braunschweigu, gdje zaključe, da će za svoju obranu uzdržavati zajedničku vojsku. Oni izaberu svojim »okružnim kapetanom« danskoga kralja Kristijana IV. To je značilo, da će se naskoro u Njemačkoj obnoviti vjerski rat, koji će se lako prometnuti u politički rat.

Za ove prilike u Njemačkoj znalo se tada i u Hrvatskoj. Svatko je naslućivao, da će u takav rat zaći i Betlen. Kako je on pak saveznik Turaka, postoji pogibelj, da bi Turci mogli provaliti u Hrvatsku. Zato hrv. sabor u Zagrebu 12. lipnja 1625. stvara ove zaključke: 1. »Pošto se u to vrijeme dvojbenoga mira šire razne vijesti o namjerama Turaka, odredjuje se, da su svi staleži i redovi kraljevine po prijašnjim člancima dužni na prvi poziv g. bana osobno ustati, ako Turci štogod pokušaju«. 2. Podban Krsto Mrnjavčić i zem. kapetan Sigismund Erdedi preuzimaju nadzor nad kmetovima, koji obnavljaju ruševne tvrdje na Kupi. 3. Doznačuje se biskupu Domitroviću 1000 ug. for. za troškove »Vlaške komisije«, koja će svoj posao dovršiti. Ovaj novac imaju zemaljskoj blagajni vratiti interesovana vlastela, kada dodju do svojih posjeda. 4. Porez za g. 1625. iznosit će 7 ug. for. od svakoga »dima«. Prva polovica poreza ima se platiti do 8. rujna, a druga do 11. stud. 1625. Sav porez trošit će se za uzdržavanje haramija na Kupi i za komisije. 5. Plemićima jednoselcima

[19] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 224. i 225.

* Drugi izbornici bijahu: češki kralj, saski vojvoda, braniborski markgraf, te katolički nadbiskupi od Mainza, Kölna i Triera.

potvrdjuje se staro njihovo pravo, da su oprošteni od plaćanja poreza, malte i tridesetnice.[20]

Kralj je htio, da svomu 18 godišnjemu sinu Ferdinandu osigura prijestolje u Hrvatskoj i Ugarskoj. Zato je 10. srpnja 1625. pozvao Ugre i Hrvate, neka 8. rujna dodju na zajednički sabor u Šoprun. Tim povodom sastao se 27. kolovoza 1625. u Zagrebu hrv. sabor, koji je za hrv. nuncije izabrao kanonika Benka Vinkovića, protonotara Stjepana Patačića i varaždinskog podžupana Grgu Peteva. Poseban odbor, u kome bijahu biskup Domitrović, barun Gašpar Konjski, te plemići Nikola Tompa i Tomo Mikulić, dobio je zadaću, da što prije izradi i s »pečatom kraljevine« provìdi naputak za rad i držanje nuncija u Šoprunu. Zrinski je na hrv. saboru izjavio, da je pred kraljem zbog stanovitih razloga** položio bansku službu. Sabor je u zapisnik stavio banu Jurju Zrinskomu »zahvalu za vjernu i dobru upravu«. Podjedno je zaključio, da će kralja po posebnim poslanicima zamoliti, neka se sa Zrinskim sporazumi o dalnjem banovanju. Biskup Domitrović izradio je »katalog zem. daće«, gdje je točno označio, koliko se ima plaćati za razne stvari, koje se izvoze ili uvoze. Sabor je ovaj projekat odobrio, te je na katalog stavio »pečat kraljevine« i pečat protonotara. Još je sabor izabrao biskupa Domitrovića, podbana Mrnjavčića, baruna Gašpara Konjskoga i Tomu Mikulića u povjerenstvo, koje će ustanoviti, gdje se ima osnovati nova tvrdja petrinjska.[21]

Kralj je Zrinskoga sklonuo, da i nadalje zadrži bansku službu. Podjedno mu je 20. rujna 1625. povjerio čast »meštra konjušnika«, koju je imao nedavno umrli grof Franjo Baćan.[22] Pošto je 1. svibnja 1625. umro palatin Stanislav Turzo, izabrao je sabor u Šoprunu 25. list. 1625. novim palatinom sa 150 protiv 60 glasova grofa Nikolu Esterhazija, koji bijaše vodja ug. katolika. Isti je sabor 26. stud. nadv. Ferdinanda izabrao, a 8. pros. 1625. i okrunio za kralja ugarskoga i hrvatskog. Tom prigodom potvrdio je novi kralj Hrvatima onu istu krunidbenu zavjernicu, koju im je g. 1618. izdao njegov otac.[23] Sabor je Ferdinandu III. odredio krunidbeni dar (1 ug. for. od svakoga »dima«). Podjedno je dozvolio porez od 3 ug. for. po »dimu«, ali samo za 2 godine.

Na poziv staleža dolnje Saske udje danski kralj Kristijan IV. koncem g. 1625. sa svojom vojskom u sjev. Njemačku. Kristijanu su Engleska i Francuska obećale novčanu pomoć za rat s Ferdinandom. Već prije toga htjede engleski kralj Jakov I. pomoći svomu zetu Fridriku V., da opet stekne Falačku. Zato je Engleska spremila 15.000 vojnika, koje će voditi grof Mansfeld. Istodobno će u Njemačku provaliti poznati Kristijan od Braunschweiga, komu je 12.000 vojnika oboružala i uzdržavala Francuska. Tako su njem. protestanti sabrali veliku vojsku (od 72.000 ljudi), kojoj ne bi mogao odoljeti grof Tilly, jer je katolička »liga« mogla u rat poslati najviše 30.000 vojnika. Uslijed toga dodje car Ferdinand II. u pogibelj, da g. 1626. u Njemačkoj izgubi sve, što je u 5 godina stekao. U neprilici svojoj zamoli Ferdinand pomoći izvan Njemačke. Iz Češke mu u pomoć dodje bogati Albreht Wallenstein,* knez od Friedlanda, koji je

[20] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 227. i 228.

** Valjda nije kralj Ferdinand niti banu Jurju Zrinskomu uredno pošiljao novce za njegovu bansku plaću i za uzdržavanje vojnika banske čete.

[21] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 229. i 230.

[22] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga V., str. 372. i 373.

[23] Kukuljević: »Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae«, I. 298.

* Wallenstein se rodio g. 1583. u Hermanicu, a odlikovao se u ratu s Turcima i Mlečanima. On je po svome ujaku i po prvoj svojoj ženi baštinio velik imetak. Pošto

obećao, da će na svoj trošak oboružati 40 do 50 hiljada vojnika. Iz Hrvatske mu je pomoć spremao ban Juraj Zrinski, koji bijaše željan bojne slave. Banu je 23. ožujka 1625. brat Nikola Zrinski umro bez potomaka. Imajući u Hrvatskoj velike posjede, lako je mogao mladi ban sabrati i oboružati konjaničku četu, s kojom će poći ratovati u Njemačku. On je to već početkom g. 1626. ugovorio s kraljem Ferdinandom, koji 8. ožujka 1626. podbanu Krsti Mrnjavčiću i protonotaru Stjepanu Patačiću javlja, da će oni — za vrijeme banove odsutnosti — voditi u Hrvatskoj upravu, sudstvo i vojne poslove.[24]

Prije svoga odlaska iz Hrvatske sazove ban Juraj Zrinski za 23. ožujka 1626. u Varaždin hrv. sabor. Ovdje najprije nunciji izvijestiše o svome radu na saboru u Šoprunu. Zatim predadoše tamo prihvaćene zakonske članke, providjene kraljevim pečatom i potpisom. Iza toga stvorio je hrv. sabor ove zaključke: 1. U povjerenstvo za osnutak nove tvrdje u Petrinji biraju se: biskup Domitrović, grof Sigisumnd Erdedi, Nikola Mlakovečki, Nikola Turoc, Gašpar Konjski, protonotar Patačić, podban Mrnjavčić, Grga Petev, Tomo Mikulić i Nikola Medjurečki. 2. Za izgradnju tvrdje u Virju odredjuju se oni Vlasi u križ. županiji, koji stoje pod jurisdikcijom hrv. vlastele. Grabe oko tvrdje u Koprivnici iskapat će kmetovi iz 3 kotara. Svi drugi kmetovi moraju graditi novu tvrdju u Petrinji. Svaki »dim« ima dati po 2 težaka, i to dvaput u 1626. godini. 3. Odsada moraju kraljev porez (dicam regiam) plaćati i posjedi zem. činovnika, t. j. podbana, protonotara, podžupana, plemićkih sudaca, zem. kapetana i zem. poreznika. Ovima su dosada porezi, što ih plaćahu kmetovi na njihovim imanjima, ostali kao plaća za njihovu službu državi Hrvatskoj. 4. Podban i protonotar nijesu dosele primali nikakove nagrade za svoj posao. Ne bi bilo pravedno, da bez plaće služe i odsada, kad im ne će ostati ubrani porezi od njihovih kmetova. Zato sabor odredjuje, da će podban i protonotar dobivati 100 ug. for. na godinu. 5. »Pošto će presv. g. ban s vojskom otputovati iz ove kraljevine na službu njeg. veličanstva u njemački rat«, predlaže sabor kralju, neka grofu Sigismundu Erdedu povjeri »upravu banske službe« dotle, dok se ne vrati ban. 6. U Beč se šalje kanonik Benko Vinković, da kralju razloži razne tegobe Hrvatske, naročito pak potrebu, da kralj odmah izdade već gotov naputak za »Vlašku komisiju«. 7. Bira se odbor, koji će ispitati i odrediti cijene za prodaju razne robe.[25]

Vinković je uspio kod kralja, koji 6. travnja 1626. javlja hrv. saboru, da će »slavonska komisija« naskoro započeti svoj rad oko predaje Vlaha. Istoga dana šalje kralj »pozdrav i milost svim našim vjernim Vlasima i njihovim prvacima, koji borave u našim kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji«. Podjedno im nalaže, da se imaju odazvati pozivu komisije, koja će naskoro početi djelovati. — Kralj je 15. svibnja 1626. grofa Sigismunda Erdeda imenovao svojim savjetnikom. Hrvatskom pak saboru javlja kralj 20. svibnja 1626., da će odsutnoga Jurja Zrinskoga u banskoj službi zamjenjivati grof Sigismund Erdedi i protonotar Stjepan Patačić. Ako u Hrvatsku provali neprijatelj ili ako nastane kakva pogibelj, onda se ima dići pučki ustanak na poziv Sig. Erdeda. — Napokon je kralj 24. svibnja

je Ferdinandu u bici na Bijeloj gori pomagao svladati češki ustanak, dodje jeftino do brojnih imanja, što ih je kralj zaplijenio ustašama. Wallenstein bijaše najbogatiji velikaš u Češkoj, gdje je imao 60 posjeda.

[24] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga V., str. 376. i 377.

[25] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 231. i 232.

1626. hrv. sabor obavijestio, da će u Hrvatsku poslati posebno povjerenstvo, koje će pregledati sve tvrdje na Krajini; osobitu pak brigu posvetit će obnovi i utvrdjivanju Petrinje.[26]

Kao zamjenik bana Jurja Zrinskoga sazvao je grof Sigismund Erdedi hrv. sabor za 8. srpnja 1626. u Zagreb. Tu je najprije kanonik Vinković izvijestio o svome poslanstvu kod kralja, te je predočio i pročitao kraljeva pisma od 6. travnja, 20. svibnja i 24. svibnja 1626. Zatim je pročitano pismo, što ga je sa bojišta pisao ban Juraj Zrinski. Ovim pismom javlja Zrinski saboru, da plemića Tomu Mikulića od Brokunovca imenuje hrv. podbanom mjesto Krste Mrnjavčića od Brezovice, koji je umro, nakon što je pohvalno mnogo godina vršio ovu službu. Mikulić je na saboru položio svečanu prisegu, te je odmah preuzeo službu hrv. podbana i s njom spojenu čast župana križ. i zagr. županije. Nato je hrv. sabor stvorio ove zaključke: 1. Pošto su za osnutak nove Petrinje imenovani povjerenici od kralja, te od pokrajina Štajerske, Koruške i Kranjske, biraju se »od strane ovih kraljevina« (Hrvatske i Slavonije) u to povjerenstvo: biskup Petar Domitrović, grofovi Sigismund, Nikola i Tomo Erdedi, baruni: Gašpar Konjski, Nikola Turoc, Gašpar Ratkaj i Franjo Keglević, novi podban Tomo Mikulić, te plemići: Janković i Nikola Medjurečki. Ovi povjerenici imaju 21. srpnja 1626. doći u Petrinju. Da se što prije postave temelji nove tvrdje Petrinje, mora onamo po 2 težaka poslati svaki »dim« iz Dužice i s imanja, koja spadaju pod tvrdje Sisak, Želin i Novigrad. 2. One povjerenike, koje šalje kralj za predaju Vlaha, primit će biskup Domitrović i plemić Mijo Držnić. 3. Za g. 1626. ima svaki »dim« platiti u ime poreza 7 ug. for. i 50 denara, i to 1. polovicu do Miholja, a 2. polovicu do Božića g. 1626. Od ovog poreza isplatit će se 500 ug. for. čuvarima krune sv. Stjepana. Ostatak novca služit će za uzdržavanje 450 zem. haramija. 4. Za prošlu g. 1625. nije nitko htio preuzeti službu zem. blagajnika. Da ne zapne rad, vršio je dobrovoljno ovu službu protonotar Stjepan Patačić od Zajezde. On je haramijama isplatio plaću za 10 mjeseci i dao sukno.* Povrh toga platio je hrv. nuncijima 600 ug. for. za putni trošak i boravak na saboru u Šoprunu. Još je 100 ug. for. doznačio čuvarima krune sv. Stjepana, a svi podžupani i plemićki suci dobiše svoju plaću. Pošto Patačić ima dosta posla kao protonotar, izabran je za zem. blagajnika plemić Petar Znika, bilježnik zagr. kaptola. 5. Za iskapanje graba oko tvrdje u Koprivnici odredjuju se kmetovi 3 kotara. Svi ostali kmetovi moraju graditi novu Petrinju. 6. Oni kmetovi, koji zbog raznih razloga nijesu g. 1625. podmirili svoju dužnost u pogledu javnih radnja, moraju doći u Zagreb, gdje će Isusovcima dati podvoze i težake za gradnju crkve sv. Katarine, a Kapucinima za gradnju samostana.[27]

U to doba zaprijetila je kralju Ferdinandu nova pogibelj od Betlena. Još 13. svibnja 1622. umrla je Betlenova žena Suzana Karolji. Betlen je g. 1624. uzalud molio kralja Ferdinanda, da mu za ženu dade stariju svoju kćer Anu Mariju. Ferdinand mu je tada odgovorio, neka se prije svega odrekne protestantizma. U srpnju g. 1625. pošalje Betlen svoje poslanstvo u Wiener-Neustadt, gdje se tada nalazio kralj Ferdinand, te zamoli ruku njegove mladje kćeri Cecilije. Kralj je poslanike zadržao na dvoru 5 tjedana, a onda ih otpravi s isprikom, da se Cecilija ne će udati prije

[26] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga V., str. 381.—387.

* To bijaše »darovac«, od čega su haramije pravili čohe (kabanice) za sebe.

[27] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 236. i 237.

starije svoje sestre. Nato je poslanstvo otišlo u Berlin, gdje je stanovao braniborski izborni knez Juraj Vilim, prvak dolnjosaskih protestanata. Iz vjerskih i političkih razloga pristade Juraj Vilim, da se njegova mladja sestra Katarina zaruči s Betlenom. (Starija sestra knezova bijaše već udata za švedskoga kralja Gustava Adolfa.) Vjenčanje se obavilo 8. ožujka 1626. u Košicama, kamo je k Betlenu došla Katarina iz Berlina. Čini se, da je već tada kralj Ferdinand uvidio pogibelj, koja mu prijeti od ove bračne veze. On je to mislio otkloniti time, što je Betlenu prigodom vjenčanja čestitao i poslao sjajne darove. Ali već koncem travnja g. 1626. sklapa Betlen ugovor s Engleskom, Nizozemskom, dolnjom Saskom i s danskim kraljem Kristijanom IV. Betlen se obvezao, da će na bojište dovesti 15.000 konjanika. Zato će mu saveznici plaćati mjesečno 40.000 talira tako dugo, dok bude ratovao. Engleska se obvezala, da će Betlenu dati unaprijed svotu od 60.000, a Danska i dolnja Saska po 30.000 talira. Budimski paša Murteza dobio je od sultana nalog, da Betlenu pomaže protiv cara njemačkoga. Rat je u Ugarskoj imao početi već u lipnju g. 1626., kada će onamo iz Njemačke preko Šleske provaliti grof Mansfeld s 25.000 vojnika. Medjutim su Wallenstein i ban Juraj Zrinski 25. travnja 1626. hametom potukli Mansfelda kod grada Dessau. Weimarski princ Ivan Ernest dovede kasnije Mansfeldu 5000 vojnika, kojima se još pridružiše 2000 Danaca i 1000 Škota. Tako je Mansfeld mogao koncem lipnja nastaviti put u Šlesku, kamo su ga slijedili Wallenstin i ban Juraj Zrinski.[28]

Da sebi u slučaju potrebe sačuva pomoć Hrvata, odlučio je kralj Ferdinand, da će im popustiti u pitanju krajiških Vlaha. Zato je 6. kol. 1626. »Vlaškoj komisiji«, — kojoj bijahu članovi: naslovni pečuvski biskup Pavao David, general Sigismund Fridrik Trautmansdorf, kr. personal Mojsija Ciraki i protonotar Stjepan Patačić, — izdao ovaj naputak: 1. Vlasi se nastaniše u opustošenim krajevima, koji bijahu izloženi turskim provalama, gdje uz veliki strah i pogibelj obradjuju zemlje. Zagr. biskupu doduše po crkvenom pravu pripada desetina od priroda svih posjeda. Ali povjerenici neka biskupa nagovore, da od Vlaha ubire samo 15. ili 20. dio priroda. 2. Tkogod od hrv. vlastele tvrdi, da mu pripada posjed, na koji se doseliše Vlasi, mora svoje pravo pred povjerenicima dokazati zakonitim i dovoljnim ispravama. 3. Gdje takovih dokazala ne bude, — ili gdje je izumrla obitelj, kojoj pripadahu takvi posjedi, — tamo neka povjerenici vlasnikom zemljišta proglase kr. fisk (erar). 4. Vlasteli treba protumačiti, kako se Vlasi u Hrvatsku doseliše zato, što vole služiti kršćanstvu, nego li Turcima. Iskustvo pokazuje, da su Vlasi zaista poslužili sačuvanju Krajine. Zato neka hrv. vlastela svoje interese podrede »općoj koristi kraljevine«, pa neka od Vlaha traže umjerene daće, kako će ih shodnima pronaći i ustanoviti kr. povjerenici. 5. Da na to lakše pristanu hrv. vlastela, neka povjerenici odredjivanje umjerenih daća i poreza započnu na onim posjedima, koji pripadoše kr. fisku. 6. Vlasi će pod vlast hrv. gospode doći samo u pogledu gradjanskih posala, dok će u vojničkom pogledu i nadalje ostati pod vlašću krajiških kapetana. 7. Već i dosada obnašahu Vlasi u Krajini stanovite službe (vojvode i haramije), za koje dobivahu stalnu plaću. Zato neka povjerenici nagovore Vlahe, da plaćaju neki porez takodjer za uzdržavanje krajiških službenika. 8. Vlasi su »takav narod, koji običaje nositi oružje«. Neka im dakle ostane oružje za lakšu obranu od Turaka. 9. Hrvatima neka povjerenici obećaju, da će

[28] Fessler-Klein: »Geschichte von Ungarn«, svezak IV., str. 202.—207.

kralj odsada voditi brigu o imenovanju sposobnih Hrvata za krajiške časnike, kapetane i generale. 10. Prema informaciji, koju je kralj dobio od generala Trautmansdorfa, izgladjena je dugogodišnja opreka glede kmetova, koji spadaju pod tvrdju u Koprivnici. Ako je u tome pogledu ipak preostao kakav spor, kralj će poduzeti sve, što je nužno za njegovo riješenje. 11. Povjerenici neka nastoje Hrvate uvjeriti o štetnosti njihova zahtjeva, da se njem. vojnici maknu iz Erdedove tvrdje u Varaždinu. Najviše bi štete otuda imao upravo grof Sigismund Erdedi, jer bi u tome slučaju morao na svoj trošak uzdržavati vojnike, koji bi davali straže u spomenutoj tvrdji. Kralj će se pobrinuti, da odsada više ne će njem. vojnici u Varaždinu nanositi štete i nasilja gradjanima, susjednoj vlasteli i kmetovima. Neka se u gradu Varaždinu nadje prikladno mjesto za zemaljsku municiju i živež, što se sada čuva u tamošnjoj tvrdji. Ako Hrvati nikako ne bi htjeli popustiti u pogledu njem. vojnika, tada mogu povjerenici pristati na odlazak Nijemaca iz tvrdje u Varaždinu, ali samo uz uvjet, da će se onamo vratiti, zaprijeti li Varaždinu tečajem vremena pogibelj od neprijatelja. 12. O povratku onih imanja grofova Erdeda, koja su pripojena posjedima tvrdje u Koprivnici, dobio je kralj uputu, da će se Erdedima vratiti, kada oni doprinesu dovoljne dokaze o svome pravu vlasništva. 13. Kralju se mnogi Hrvati pritužiše proti Vlasima zbog »raznih nepravda, šteta, ubojstva, ozleda i razbojstva«. Povjerenici neka tužitelje upute, da se u pogledu takvih nasilja obrate na nadležne oblasti, kojima je kralj ozbiljno naložio, da tužbe pomno ispitaju i da tužiteljima dadu zadovoljštinu. 14. Pošto je tvrdja u Petrinji ruševna, te postoji pogibelj, da posve propadne, neka povjerenici upute Hrvate, da će kralj pribaviti novaca i vješte radnike za obnovu tvrdje, a hrv. sabor neka dade potrebite težake i podvoze.[29]

Kada se sastade »Vlaška komisija«, dodjoše pred nju zastupnici hrv. staleža. Ovi ne bijahu nimalo zadovoljni s naputkom, što ga je kralj Ferdinand dao povjerenicima svojim. Odmah sutradan izjaviše Hrvati, da se taj naputak kosi s kraljevim obvezama, koje izviru iz dosadašnjih obećanja, pa iz krunidbenih zavjernica i po kralju potvrdjenih zakona. Hrvati odbijaju i priopćenu im ponudu, da kralju prodadu ili zamijene posjede, na koje se doseliše Vlasi. (Time bi Hrvatska izgubila čitav onaj teritorij.) Hrvati odlučno traže: 1. da im kralj predade Vlahe; 2. da njem. vojnike makne iz varoša i tvrdje u Varaždinu; 3. da bansku vlast protegne na Krajinu; 4. da Erdedima vrati imanja oko Gjelekovca; 5. da kmetove, koji pripadaju tvrdji u Koprivnici, podvrgne teretima kraljevine i da riješi sve druge toliko puta već iznesene tegobe. Povjerenici ne će moći otvoreno raspravljati s Vlasima, dok su ovi podredjeni vlasti krajiških kapetana, jer se Vlasi ništa ne usudjuju činiti bez njihove privole. Zato treba, da se Vlasi najprije izuzmu ispod jurisdikcije kraiških kapetana, kako to odredjuju zakoni i kako je za taj slučaj obećao kralj.[30]

Kralj je 20. kol. 1626. poslao »Vlaškoj komisiji« daljnji naputak. On upućuje svoje povjerenike, neka oprezno postupaju s Vlasima. Ne valja raspravljati s njima u velikom zboru, jer onda Vlasi lako čine smutnje. Bolje je, da se pozove nekoliko imućnijih Vlaha, koji će onda na svoj način razložiti stvar ostalima. Najviše umjerenosti treba pokazati u pitanju plaćanja desetine zagr. biskupu, jer su Vlasi »šizmatici«. — Tečajem ras-

[29] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, knjiga II., str. 131.—136.
[30] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, knjiga II., str. 139. i 140.

prave nabaciše kr. povjerenici misao, da se pitanje Vlaha tiče samo pojedinih Hrvata, a ne cijele hrv. države. Protiv toga odlučno ustadoše prisutni zastupnici hrv. staleža. »Onaj teritorij, na kome stanuju Vlasi, čini veći dio križevačke županije. Ako tamošnji državljani (vlastela) ne budu zajedno s banom imali vojničku i ratnu jurisdikciju (vlast), tada će biti lišeni velikog općeg dobra i pomoći«. Štajerci nastoje, da sebi prisvoje onaj teritorij, na kome stanuju Vlasi. Oni tvrde, da su štajerski »generali i kapetani izveli Vlahe iz Turske i nastanili na onom zemljištu. Upućeni od kapetana izjaviše to često i sami Vlasi, pa i javno prigodom pregovora s hrv. staležima«. Zato su štajerska gospoda pripravna, da hrv. vlasteli plaćaju one daće, koje budu nametnute Vlasima. »U zamjenu pak Vlasi obećaše vječnu podredjenost Štajercima«. Sve bi to bilo na veliku štetu Hrvata, a protivno i krunidbenoj zavjernici, kojom se kralj Ferdinand obvezao, da ne će dopustiti »otudjivanje granica kraljevine Ugarske i s njom spojenih zemalja«.[31]

»Vlaška komisija« nije god. 1626. dovršila svoj posao. Ipak je kralj Ferdinand obradovao Hrvate time, što je g. 1626. grofa Vuka Frankopana* imenovao generalom hrvatske Krajine, kojom su dosada upravljali kranjski velikaši. Tako je kralj izvršio barem jedno svoje obećanje. — Turci su iz Bosne u listopadu g. 1626. provalili preko Kupe, ali ih kod Male Gorice dočekaše Hrvati iz Petrinje, Bresta, Siska, Dužice i Male Gorice. Tamo dodje do ljutoga boja, u kome budu Turci potučeni i većinom pohvatani. O tomu je »harcu« ili »razboju« petrinjski kapetan grof Vuk Erdedi iz svoga grada Želina 14. list. 1626. hrvatski pisao biskupu Domitroviću.[32]

Pod konac kolovoza god. 1626. stiže grof Mansfeld do prevale Jablunka, kuda se iz Šleske prelazilo u sjev. Ugarsku. Čim je za to doznao Betlen, odmah započne rat s kraljem Ferdinandom. Betlen stiže 13. rujna u Debrecin, a 25. rujna u Fülek. Ovdje doznade, da je grof Tilly 27. kolovoza 1626. hametom potukao danskoga kralja Kristijana IV. kod mjesta Lutter am Barenberge. Istodobno potrese Betlena i druga vijest: da su naime Wallenstein i ban Juraj Zrinski doprli u sjev. Ugarsku, gdje im se pridružio palatin Nikola Esterhazi. Prestrašen ponudi Betlen 26. rujna palatinu mir. Premda je budimski paša Murteza 29. rujna u Betlenov tabor doveo 18.000 Turaka i Tatara, ipak se Betlen povukao natrag u Sečenj, gdje se konačno sastao s Mansfeldom i s princom Ivanom Ernestom. Medjutim se u Wallensteinovoj vojsci pojavila pošast, od koje pogibe 25.000 vojnika. Zato se Wallenstein zaputio prema Požunu. Putem dodje kod turske tvrdje (palanke) do boja, u kome je Zrinski — na očigled vojske — svojim mačem odsjekao glavu nekomu odličnomu Turčinu. Veseo zbog toga uspjeha pokaže mladi ban ovu glavu Wallensteinu uz riječi: »Ovako treba kazniti careva neprijatelja!« Wallenstein, koji bijaše vrstan vojvoda, ali se nije odlikovao osobnom hrabrošću, odgovori banu: »Vidio sam već mnogo odrubljenih glava!« Nato Zrinski dodade: »Vidio si doduše mnoge odrubljene glave, ali sam nijesi mnoge odrubio!« To je povrijedilo Wallensteina, koji je odsada čekao zgodu, da se banu osveti. Savremeni zagr. kanonik Gjuro Ratkaj piše, da je Wallenstein dao otrovati rotkvu, koju je rado jeo Zrinski. Bolesnoga bana odvezoše

[31] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, II. str. 136.—138., te 140. i 141.

* Vuk bijaše brat bivšega bana Nikole Frankopana Tržačkoga.

[32] Nadbiskupski arkiv u Zagrebu. (Epistolae, vol. I.)

u Požun, gdje mu ipak nije mogao liječnik pomoći. Juraj Zrinski umre 18. prosinca 1626. u Požunu. Odmah je glasnik pošao u Beč, da ovu tužnu vijest javi kralju Ferdinandu. Kralj bijaše upravo kod objeda, kad mu javiše smrt hrv. bana, koji još nije navršio ni 28 godina. Nenadana vijest o smrti mladoga junaka, koji bijaše na daleko poznat kao golem i jak čovjek, duboko je potresla kralja Ferdinanda.[33]

Ban Juraj Zrinski ostavio je iza sebe udovicu Magdalenu rodjenu groficu Seči i dva nejaka sinčića: Nikolu i Petra. (Nikola bijaše tek u sedmoj, a Petar u šestoj godini.) Mrtvoga bana privremeno pokopaše u Požunu; odanle su njegov lijes u lipnju g. 1627. dovezli u Čakovec, te ga uz velike počasti sahraniše u crkvi pavlinskoga samostana u Svetoj Heleni.* — Prije bana Jurja Zrinskoga poginuše njegovi neprijatelji: grof Mansfeld i princ Ivan Ernest. Mansfeld naime htjede preko turskog dijela Ugarske i Hrvatske poći u mletački grad Zadar, ali je putem umro 20. studenoga 1626. u selu Rakovici. S njem. vojskom htjede se princ Ivan Ernest vratiti u Šlesku; no 4. pros. 1626. stiže ga smrt u turčanskom Sv. Martinu. Betlen je 28. prosinca 1626. sklopio mir s kraljem Ferdinandom, protiv kojega se nikada više nije dizao.

82. Ban Sigismund Erdedi. Na poziv banskoga zamjenika Sigismunda Erdeda sastade se u Zagrebu 10. veljače 1627. hrv. sabor, koji je stvorio ove zaključke: 1. Kanonik Benko Vinković i barun Gašpar Konjski poći će kao hrv. izaslanici u Beč, da kralja zamole, neka imenuje novoga bana mjesto umrloga Jurja Zrinskoga. 2. Štajerska, Koruška i Kranjska izjaviše, da će nositi trošak za izgradnju nove tvrdje u Petrinji i za uzdržavanje vojne posade u Petrinji. Hrvatska pak dat će besplatne težake. Zato svaki »dim« ima na proljeće poslati onamo 2 težaka, koji će raditi 10 dana. 3. Prisutni nunciji Koruške i Kranjske zamoliše radnike, koji će obnavljati tvrdje u području karlovačkoga generalata. Sabor doznačuje kmetove 1 kotara i Zrinske kmetove, koji spadaju pod Ozalj. 4. Za popravak krova na isusovačkoj gimnaziji u Zagrebu doprinijet će »staleži i redovi« iz vlastite kese (a ne od kmetova) do 23. svibnja 1627. po 12 denara za svaki »dim« na svojim posjedima. 5. Dok Hrvatska nema pravoga bana, ne može se držati oktavalni sud. Da ne zapne krojenje pravde, odredjuje sabor, neka za to vrijeme podban sazivlje »kratke sudove« u križ. i zagr. županiji. 6. Za redovitoga zem. liječnika* bira se dosadašnji kraljev liječnik Fustus Spada, koji će dobivati godišnju plaću od 200 ug. for. Pošto se njegove stvari i pokućstvo nalaze u Beču, doznačuje mu sabor u ime selidbenih troškova 100 rajnskih for.[1]

Vinković i Konjski predadoše kralju Ferdinandu pismenu molbu hrv. sabora, koji ga moli, da »što prije s punom vlašću i s redovitim brojem plaćenih vojnika imenuje zgodnu osobu za poglavara, koji se pučki zove banom, i to domaćega čovjeka, koji ljubi mir i pravdu, te koji može biti

[33] Rattkay: »Memoria regum et banorum«, str. 199.

* U Sv. Heleni je sigetski junak osnovao grobnicu knezova Zrinskih.

* Sve do 17. vijeka nije Hrvatska imala pravoga liječnika. Prigodom kužne bolesti povjerio je hrv. sabor 21. list. 1599. zagr. kanonicima, neka u inozemstvu potraže valjanog liječnika i ljekarnika. Kanonici su tražili pune 3 godine. Tekar 11. stud. 1602. imenuje hrv. sabor zem. liječnikom Danijela Rosemberga, koji bijaše doktor filozofije i medicine. Njemu je odredjena godišnja plaća od 200 rajnskih for., a za ljekarnika samo 32 rajnska for. Rosemberg je tada stanovao u Wiener-Neustadtu. Zato mu sabor za selidbene troškove doznačuje 32 r. for.

[1] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 239.—242.

drag državljanima«. Uz to sabor moli kralja, da pozove predsjednika »Vlaške komisije«, neka nastavi i završi rad.[2]

Kralj je primio i saslušao hrv. poslanike, te se onda 7. travnja 1627. obratio na kr. ugarske savjetnike. Njima javlja, da je odlučio grofa Sigismunda Erdeda imenovati hrv. banom. Podjedno traži kralj od svojih savjetnika mnijenje glede saziva »Vlaške komisije«, u kojoj je već prije pečuvski biskup Pavao David zamijenio predsjednika Nikolu Daloša, biskupa gjurskoga. Dobivši povoljan odgovor, naložio je kralj 26. svibnja 1627. Nikoli Dalošu, neka odredi ročište za članove spomenute komisije, da se riješi pitanje Vlaha u Hrvatskoj.[3]

Već 20. svibnja 1627. javlja kralj hrv. saboru, da je Sigismunda Erdeda imenovao »banom naših kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije«. Erdedi je nato 1. srpnja 1627. iz Cesargrada »našom vlašću odredjenoga bana« upravio poziv hrv. staležima i redovima, da 19. srpnja dodju u Zagreb na sabor. Tu su najprije Vinković i Konjski izvijestili o svome radu u Beču, koji je Hrvatsku stajao 400 ug. for. Zatim je pročitano kraljevo pismo od 20. svibnja, koje nije Hrvate zadovoljilo. Kralj naime nije banu doznačio novaca za uzdržavanje banskih vojnika, a niti je odredio, što je potrebito za instalaciju hrv. bana. Zato sabor u Beč šalje podbana Tomu Mikulića, da u toj stvari poradi kod kralja. Još je sabor stvorio ove zaključke: 1. Neka se svi posjedi u Hrvatskoj ponovno razvrstaju u porezne jedinice, koje se zovu »vrata« (ili »dim«). Ovaj posao obavit će u varaždi. županiji Stjepan Medjurečki i Franjo Gregurovečki, a u križ. i zagr. županiji Tomo Apalenić i Gabrijel Črnkovečki, koji moraju položiti prisegu, da će savjesno raditi. 2. Bira se povjerenstvo, da odredi cijene, uz koje moraju trgovci i obrtnici prodavati svoju robu. 3. Za isplatu pokupskih haramija i za druge potrebe kraljevine u g. 1627. ima svaki »dim« platiti 6 ug. for., i to 1. polovicu 11. stud. 1627., a 2. polovicu 2. veljače 1628. Zem. blagajnik neka haramijama 4 mjeseca plati gotovim novcem, a 6 mjeseci suknom. 4. Kao prije tako i sada mora svaki »dim« dati po 2 težaka, koji će 10 dana raditi kod izgradnje nove tvrdje u Petrinji. Izuzimaju se kaptolski kmetovi na imanju Sisak, koji će graditi tvrdju Sisak, te kmetovi s imanja Orehovačkih (pod Kalnikom), koji će obnavljati ruševni franjevački samostan u gornjem Križevcu. Kapucinima u Zagrebu doznačuje se 10 podvoza za gradnju samostana njihova. 5. Hrvatsko se državljanstvo podjeljuje barunu Ivanu Muškonu, koji je u hrv. saboru svečanim načinom položio prisegu vjernosti novoj domovini. 6. Za otkup zarobljenog plemića Matije Kraljića doznačuje se potpora od 200 ug. for.[4]

Podban Tomo Mikulić zamolio je predsjednika dvorske komore u Beču, da kod kralja izradi instalaciju bana Sigismunda Erdeda. U tu svrhu treba da kralj doznači plaću za 300 konjanika i 200 pješaka, koji čine bansku vojsku. Osim toga mora ban od kralja dobiti »zakonite rekvizite, naime: bubanj, banderij (zastavu) i opasač (za mač), bez čega se ne može« provesti instalacija.[5]

Kralj je Mikuliću odgovorio, da ima tolikih troškova za rat u Njemačkoj, da ne može uzdržavati banske vojnike u Hrvatskoj. Istodobno je kralj nastojao, da s Turcima sklopi mir, kako bi svu snagu svojih dr-

[2] Hrvatski državni arkiv u Zagrebu. (Acta statuum et ordinum.)
[3] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga V., str. 400. i 402.
[4] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 242.—246.
[5] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga V., str. 406.

žava mogao upotrijebiti protiv njem. protestanata. Pošto se Turska zaplela u rat s Perzijom, pristade sultan na mir s Ferdinandom, koji to 10. rujna 1627. veselo javlja hrv. saboru. I ug. palatin Nikola Esterhazi 1. list. 1627. stavlja hrv. saboru do znanja, da je s Turcima obnovljen mir, pa da kralj vodi svoga sina Ferdinanda III. u Prag, gdje će ga dati kruniti za kralja češkoga. Oba ova pisma pročitana su na hrv. saboru, koji se 10. pros. 1627. sastao u Zagrebu. Sabor je stvorio ove zaključke: 1. U Beč neka podje barun Gašpar Konjski, koji će kralja zamoliti, da banu Erdedu doznači novce za uzdržavanje banskih vojnika i da mu pošalje »potrebite rekvizite«, jer se inače Erdedi ne može instalirati za bana. 2. Gradovi Zagreb i Varaždin dobiše svojedobno od kraljeva prostrana imanja s kmetovima u tu svrhu, da imaju sredstva za obnavljanje zidova, kula i graba. Neka barun Konjski zamoli kralja, da u Hrvatsku pošalje povjerenike, koji će pregledati zapuštene utvrde oko Varaždina i Zagreba, ispitati dohotke ovih gradova, o svemu izvijestiti kralja i ug. komoru (financijalnu oblast), pa izdati shodne odredbe Zagrebu i Varaždinu. 3. Nedavno je obavljena nova razdioba kmetova i posjeda na »dimove«. Po toj procjeni ima svaki »dim« u ime poreza za god. 1627. platiti 6 ug. for. 4. Prigodom instalacije novoga bana ima protonotar predati pečatnik umrloga bana Jurja Zrinskoga, da se »po starom običaju« na saboru »javno razreže«. 5. U slučaju kakve očite potrebe moraju Turopoljci poput svih ostalih plemića jednoselaca »po starom običaju« oboružani poći na Kupu, da ondje daju straže.[6]

Konjski je kralja nagovorio, da popusti zahtjevu hrv. sabora. Kralj je Sigismunda Erdeda 23. ožujka 1628. ponovno imenovao banom »s potpunom vlašću«, te mu je dozvolio, da u bansku vojsku po svome izboru uvrsti 200 pješaka i 300 lako oboružanih konjanika, koje će uzdržavati kralj tako, da će pješacima davati mjesečno po 3 ranjska for., a konjanicima po 4 for. Ban će mjesečno dobivati 300 ug. for. u ime plaće, a osim toga 50 ug. for. za uzdržavanje svoje konjaničke pratnje. Povrh toga smije ban u svoju pratnju uvrstiti na kraljev trošak 1 zastavnika, 1 bubnjara i 2 trubljača. Vojvode (narednici) i desetnici (kaprali) u banskoj vojsci dobivat će od kralja onakvu plaću, kakva im se isplaćuje u Krajini. Napokon će se banu godimice dati 600 rajnskih for. za uzdržavanje uhoda u turskim zemljama.[7]

Po zaključku hrv. sabora od 8. srpnja 1626. imao je zagr. biskup Petar Domitrović zadaću, da dočeka i rukovodi članove »Vlaške komisije«. Njemu je u lipnju g. 1628. bilo javljeno, da će u Varaždin — gdje stanuje general Trautmansdorf, koji je također član kr. povjerenstva, — doći pečuvski biskup Pavao David, grof Franjo Baćan*) i kr. personal Stjepan Patačić, da Vlahe u Krajini podrede banu i vlasteli. Radi toga podje biskup u Varaždin, da primi spomenute povjerenike. Tamo je Domitrović 20. lipnja 1628. sreo neku Nijemicu, koja bijaše u gradu poznata kao preljubnica. Biskup joj predbaci grijeh, a ona ga iz osvete gurne u grabu, koja se nalazila oko gradskih bedema, te se jadni starac utopio. U Hrvatskoj nastade opća žalost za plemenitim Domitrovićem, koji je 17 godina upravljao zagr. biskupijom. On je povećao broj klerika u zagr. sjemeništu, komu za uzdržavanje dade dohotke bivšega samostana Cistercita u Zagrebu. Domitrović je učinio početak grkokatoličke crkve u Hr-

[6] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 246.—252
[7] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga V., str. 418. i 419.
* Baćan bijaše upravitelj imanja malodobnih knezova Nikole i Petra Zrinskoga.

vatskoj. On je Uskocima i Vlasima ostavio istočni (grčki) obred, stari koledar i staroslovenski jezik u crkvi, te se zadovoljio time, da njihov vladika Šimun Vratanja podje u Rim na posvetu. Domitrović je Vratanji pomogao graditi samostan sv. Vazilija u Marči kod Dubrave na imanju zagr. biskupa. Ovaj samostan postade sjedištem grkokatoličkih biskupa. Mrtvoga biskupa dovezoše u Zagreb, te ga 22. lipnja pokopaše u stolnoj crkvi. — Tri dana iza toga (25. lipnja 1625.) sastade se u Varaždinu hrv. sabor, koji je zaključio, da će članove »Vlaške komisije« mjesto pok. Domitrovića primiti ban Sigismund Erdedi. Za njihovo uzdržavanje doznačuje sabor 1000 rajnskih for. Hrvatsku će u toj komisiji uz bana zastupati: barun Gašpar Konjski, kanonici Ivan Somogji i Benko Vinković, te plemići: Nikola Tompa, Krsto Mikulić, Petar Pisačić, Gabrijel Crnkovečki i Tomo Mikulić. Po kraljevoj želji odredjuje se kazna za one, koji ne bi htjeli primati groše, koji se sada kuju u Beču.** Pošto je bivši protonotar Patačić postao kr. personalom, t. j. zamjenikom kraljeve osobe kod t. zv. kraljevskih sudova u Ugarskoj, položio je »pečatnik kraljevine«, koji se vazda nalazio kod protonotara. Sabor izriče Patačiću hvalu za vjerno i dugotrajno službovanje. Da mu se bar ponešto oduži »preslatka domovina«, oprašta hrv. sabor Patačićeva imanja od plaćanja poreza i od podavanja javnih radnja tako dugo, dok bude živio Stjepan Patačić.[8]

Pečuvski je biskup Pavao David u predsjedništvu »Vlaške komisije« zamjenjivao gjurskoga biskupa Nikolu Daloša. Po njegovoj odredbi sastadoše se 27. lipnja 1628. u Varaždinu članovi povjerenstva za uredjenje sporova u slavonskoj Krajini. Na njihov poziv dodjoše 3. srpnja u Varaždin predstavnici hrv. sabora i ona hrv. vlastela, koja bijahu interesovana u pitanju Vlaha. Vijećanje se držalo u gradskoj vijećnici. Kr. povjerenici nastojahu odvratiti Hrvate od zahtjeva, da Vlasi postanu podanici Hrvatske i kmetovi one vlastele, na čije se posjede doseliše. Pri tom navedoše povjerenici ove razloge: 1. Prije dolaska Vlaha bijaše istočni dio križ. županije bez stanovnika i obrašten gustim šumama. Po cijeloj Hrvatskoj skitahu se vlaški razbojnici, koji dopirahu čak u Kranjsku i Štajersku; odasvuda su potajno odvodili zarobljene ljude. 2. Sada pak Vlasi čine »predzidje Krajine i ovih kraljevina«, jer su smješteni tako, da odbijaju »prve navale« neprijatelja i da sprečavaju izlete drugih Vlaha iz Turske. 3. Ako Hrvati hoće promijeniti sadašnje stanje Vlaha, onda se moraju poslužiti pregovorima ili silom. Vlasi se »ni najmanje ne dadu voditi razlogom«, te kod njih »svi uvjeti izazivlju sumnju«. 4. Obećaju li ipak Vlasi, da će svojoj vlasteli nešto plaćati, tko će ih prisiliti, da izvrše svoja obećanja? Vlasi »su uopće veoma nestalni«, te se »po običaju svoga plemena iz jedne samoće sele u drugu«. 5. Danas je već teško ustanoviti granice izmedju posjeda nekadašnje vlastele onih krajeva. To bi moglo biti izvor vječnih pravda. 6. Krajiški kapetani ne mogu Vlahe nagovarati, da se podvrgnu hrv. vlasteli, jer onda ne bi Vlasi u buduće nikoga slušali. 7. Proti Vlasima ne smije se upotrijebiti sila, jer će pobjeći u susjednu Tursku, odakle će opet provaljivati u Hrvatsku kao razbojnici. 8. Ako se pak Vlasi opru s oružjem, te im pomognu Turci i Vlasi iz Turske, morat će kralj za obranu Hrvatske dopremiti strane čete. Koliko pak zla počinja sadašnja neplaćena vojska, mogu Hrvati doznati u Njemačkoj i

** Rajnski forint vrijedio je 20 groša ili 60 krajcara ili 80 ugarskih denara ili 240 »beča«. Prema tomu je groš vrijedio 3 krajcara, odnosno 4 denara ili 12 »beča«.

[8] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 253.—255.

Ugarskoj. 9. Pošto svih Vlaha u Krajini nema više od 1200 kuća (obitelji), nije vrijedno, da se Hrvatska izvrgava spomenutoj velikoj pogibelji radi tako malene koristi hrv. vlastele. 10. Ako bismo s oružjem i pobijedili Vlahe, ipak bi kralj na Krajini izgubio besplatne straže, što ih sada davaju Vlasi. Trebalo bi dakle pet puta povećati broj krajiških vojnika. A gdje će se smoći novaca za uzdržavanje tih vojnika?[9]

Hrvati nijesu uvažili ovih 10 razloga kr. povjerenika. Oni zatražiše, neka se sva mjesta, koja nastavaju Vlasi, stave u potpunu (koli vojničku toli gradjansku) jurisdikciju kraljevine Hrvatske. Pri tom se pozvaše na krunidbenu zavjernicu, koju im je g. 1618. dao kralj Ferdinand, zatim na zakone od g. 1604., 1608., 1613. i 1618., napokon i na kraljevo obećanje u pismu od 12. srpnja 1620. General Trautmansdorf i svi krajiški kapetani moraju dati pismena očitovanja, da se za uvijek odriču svake vlasti nad Vlasima.[10]

Medjutim su 5. srpnja 1628. u Varaždin na raspravu s povjerenstvom došli vlaški prvaci. Oni su najprije raspravljali s kr. povjerenicima zasebice, a zatim u prisutnosti Hrvata. Vlasi odgovoriše, da »ne priznavaju hrv. vlastelu, dočim u pokornosti Nijemcima žele i umrijeti i živjeti«. Oni će slušati samo kralja, te »su pripravni, da se prilagode njegovu nalogu i volji«. Povjerenici dozvaše u Varaždin neke vlaške časnike, da oni sklone Vlahe na plaćanje umjerene godišnje daće hrv. vlasteli u znak priznanja njihova prava vlasništva. Prisutni Vlasi rekoše, da o tomu nemaju punomoći, te zamoliše rok od 6 dana, da uzmognu druge Vlahe o tomu obavijestiti i s njima se dogovoriti. — Uz kr. povjerenike došao je u Varaždin kr. fisk. On je od hrv. vlastele zatražio, neka doprinesu isprave, kojima će moći dokazati svoje pravo na one zemlje, koje nastavaju Vlasi. Hrvati odgovoriše, da bi to uzalud činili prije, nego li im povjerenici predadu spomenute zemlje. Da ne gube vremena u Varaždinu, podjoše kr. povjerenici 9. srpnja u Koprivnicu, da ondje riješe spor izmedju bana Erdeda i plaćenih krajiških vojnika iz Drnja, koji nasilno zaposjedoše Erdedove krčevine kod Gjelekovca. Povjerenici ostaviše vojnicima i nadalje obradjivanje ovih zemalja, od kojih moraju Erdedu plaćati desetinu. Isto tako će desetinu plaćati Vlasi oko Koprivnice, koji zaposjedoše krčevine koprivničkih gradjana. — Nato se povjerenici zaputiše u Rovišće, kamo stigoše 11. srpnja, da čuju odluku i odgovor Vlaha. U Rovišće je došlo oko 3000 dobro oboružanih vlaških pješaka sa 16 zastava i 400 konjanika. Vlasi zamoliše povjerenike, neka kralju preporuče, da ih uzme u zaštitu i da ih ostavi u sadašnjim povlasticama, jer se »oni od mladosti naučiše nositi oružje, pa nikako ne će pristati, da se podlože vlasteli i da im plaćaju ma i najmanju daću«. Pri tom se Vlasi pozivaju na svoje zasluge, jer oni za veću sigurnost Krajine podigoše 13 tvrdjica, danomice šalju na straže izvan tvrdjica po 300 Vlaha bez ikakove naplate, a pripravni su, da u svako doba uz vjernost dadu i svoj život za kralja, kamogod ih on pozove. — Iz Rovišća podjoše 11. srpnja kr. povjerenici u Križevce, da ispitaju tužbe protiv krajiškoga kapetana. Njemu zabraniše, da podžupana i plemićke suce smeta u vršenju njihove službe. Kapetan se ne smije uplitati u jurisdikciju grada Križevaca i okolišne vlastele. Njemački vojnici, koji u Križevcima stekoše kuće ili zemljišta, moraju poput ostalih gradjana plaćati kr. pristojbu, te se u gradjanskim poslovima podvrgavaju gradskoj sudbenosti. — Povjerenici se 13.

[9] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, knjiga II., str. 146.–148.
[10] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, knjiga II., str. 148.—150.

srpnja vratiše u Varaždin. Tamo su kušali bana Erdeda nagovoriti, da ne traži odlazak njem. posade iz tvrdje. Ban ne htjede popustiti. Nato je povjerenstvo zaključilo, da će Nijemci ostaviti Varaždin, a ban je obećao, da će Nijemce u slučaju velike pogibelji natrag primiti u tvrdju svoju. — Povjerenici nijesu riješili tužbe Hrvata protiv raznih kradja, nasilja i ubojstva, što ih počiniše Vlasi. Ovaj posao odstupiše Grgi Kuškociju, kapetanu u Gjurgjevcu. On će sastaviti sud od jednakog broja Vlaha i Hrvata. Kr. povjerenici završiše vijećanje 14. srpnja 1628., kada su kralju podnijeli izvještaj o svome radu.[11]

O neuspjehu »Vlaške komisije« raspravljalo se 20. srpnja 1628. na hrv. saboru u Zagrebu. Barun Gašpar Konjski, kanonik Ivan Somogji i plemić Nikola Tompa budu izabrani u izaslanstvo, koje će kralja Ferdinanda, palatina Nikolu Esterhazija i ostrogonskoga nadbiskupa Petra Pazmana upozoriti na razne potrebe Hrvatske. Naputak će im dati ban Erdedi, kanonici Benko Vinković i Jakov Koprivnički (Capronczay), baruni Petar Ratkaj i Nikola Mlakovečki, te plemići: Petar Znika, Gabrijel Črnkovečki i Petar Špoljarić. Nato je sabor stvorio ove zaključke: 1. Za redovitoga zem. liječnika s plaćom od 200 for. na godinu bira se Dominik Branioli, koji je doktor filozofije i medicine. 2. U Zagrebu će odsada stalno boraviti krvnik*, koji će od Hrvatske dobivati godimice 80 rajnskih for. Pošto će isti krvnik služiti takodjer Griču, ima mu grad unutar svojih bedema dati kuću, u kojoj će besplatno stanovati. Povrh toga dobivat će krvnik godimice po 25 vedara vina od grada Griča, koji je preuzeo dužnost, da nadje zgodnu osobu za krvnika. 3. Neki državljani dolaze na hrv. sabor oboružani, pa tu onda druge vrijedjaju, smetaju, prijete, dapače i javno pozivaju na dvoboj. Time se krnji »salvum conductum« (nepovrijedivost) članova hrv. sabora. Takove državljane ima ban kazniti po zakonu. Tko pak odsada na sabor dodje oboružan, njemu će se zaplijeniti oružje. 4. Općenito se opaža, da su mostovi na cestama u Hrvatskoj oštećeni. Krivnju nose oni, koji na svojim posjedima postaviše malte, a ne će maltarinu upotrijebiti za gradnju i popravak mostova. Zato sabor odredjuje po 12 for. globe za svaki ruševan most. Globu će od nemarnih posjednika ubrati plemićki suci, koji mogu jednu trećinu zadržati za sebe.[12]

Odaslanici hrv. sabora podniješe kralju predstavku, u kojoj ističu ove tegobe: 1. Kralj još nije dao Sigismunda Erdeda uvesti u bansku čast. 2. Isto tako nije kralj poslao novaca za isplatu banskih vojnika, uslijed čega prijeti pogibelj pokupskoj Krajini, jer se Hrvatska ne može pouzdati u neplaćene vojnike. 3. Banski vojnici očekuju isplatu zasluženе plaće samo od kralja, koji treba da to učini što prije ne samo radi spasa Hrvatske, već takodjer za spas svojih nasljednih zemalja. 4. Vlahe u Krajini neka kralj u smislu jasnih zakona podredi Hrvatskoj. Sabor obećaje, da će to provesti bez ikakve bune ili štete, a niti će odatle nastati kakva pogibelj za državu. 5. Uslijed toga, što Erdedi još nije instaliran za bana, ne može imenovati novoga podbana. Zato se sadašnji podban Tomo Mikulić usudio ustati protiv bana, uz koga stoji čitav sabor. Mikulić je od kralja dobio dekret, na temelju kojega se miješa u čitavu upravu, pa time oštećuje ugled banskoj časti. To se može po-

[11] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga V., str. 430.—435.

* Krvnik nije samo izvršivao smrtne osude, već je on takodjer pomagao sudovima prigodom istrage, kad je optuženike trebalo staviti na muke.

[12] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 255.—258.

praviti samo tako, da kralj podade Erdedu staru moć banske službe i dostojanstva. Kralj je zaista već 4. kol. 1628. iz Beča naložio podbanu Mikuliću, da se okani svadja i zadjevica s banom Erdedom.[13]

Predstavku hrv. sabora stavio je kralj Ferdinand pred svoje »ugarsko vijeće«, koje su činili svi kr. savjetnici iz Ugarske i Hrvatske.* Ovo se vijeće sastalo 21. rujna 1628. u Beču, te je povoljno riješilo većinu hrv. zahtjeva. Kralj je odaslanicima hrv. sabora 27. rujna odgovorio ovo: 1. Kralj je već imenovao svoje povjerenike, koji će Sig. Erdeda instalirati za bana. U tu svrhu poslat će što prije potrebite »rekvizite«, t. j. zastavu, bubanj i opasač za mač. 2. Podban Mikulić vršit će svoju službu samo do instalacije bana Erdeda, koji će onda po volji imenovati novoga podbana. Kralj će se uopće pobrinuti, da obnovi stari ugled banske časti. 3. Oni Hrvati, koji tvrde, da se Vlasi nastaniše na njihovim posjedima, neka svoje pravo vlasništva dokažu na redovitom oktavalnom sudu. 4 Dosada nije kralj imao sredstava, da banskim vojnicima dade pogodjene plaće. Ali naskoro će i to biti uredjeno.[14]

Istoga je dana (27. rujna 1628.) kralj pisao novomu zagr. biskupu Franji Ergeljskomu i barunu Petru Ratkaju. Kralj im nalaže, da što prije sazovu hrv. sabor, na kome će po starom obredu i običajima uvesti Sig. Erdeda »u bansku službu, primivši od njega običajnu prisegu dužne vjernosti«. Bude li jedan od njih dvojice zapriječen doći na sabor, može i mora drugi sam izvršiti ovu zadaću.[15] — Instalacija bana Erdeda obavljena je svečanim načinom na hrv. saboru, koji se 23. list. 1628. sastao u Zagrebu. Sutradan je sabor nastavio vijećanje. Mjesto Mikulića imenuje Erdedi podbanom baruna Gašpara Konjskoga. Prisutni plemići izjaviše, da po staroj povlastici pripada podbanska čast plemstvu, a ne velikašima. Ipak plemići uzeše baruna Konjskoga za podbana, ali uz ogradu, da ovo postavljanje velikaša za podbana ne smije nikada prejudicirati spomenutoj povlastici. Nato je sabor pristupio izboru viceprotonotara. Ban je za tu službu predložio plemiće: Petra Špoljarića, Petra Zniku, Krstu Mikulića i Grgu Jagatića. Nakon obavljenoga glasovanja ustanovilo se, da je izabran Petar Znika. Novi podban i viceprotonotar položiše na saboru propisane prisege i odmah nastupiše svoje službe. Nato je sabor stvorio ove zaključke: 1. Na vrhovni oktavalni sud u Požunu, gdje će se raspravljati o posjedima hrv. vlastele, što ih zapremiše Vlasi, poći će kanonik Benko Vinković i plemić Sigismund Domjanić. Putni trošak za Vinkovića nosit će zagr. biskup Franjo Ergeljski, a za Domjanića zem. blagajna. 2. Za g. 1628. ima svaki »dim« u ime poreza platiti 6 ug. for., i to prvu polovicu na Svijećnicu, a drugi na Gjurgjevo g. 1629. Sabor ističe »oskudicu« (jer je g. 1628. bio slab prirod). Zato oprašta kmetove g. 1628. od plaćanja »notara« (bilježnika), koji je obavljao pisarske poslove zagr., križ. i varaždj. županije. Notaru je svaki »dim« u ovim 3 županijama morao godimice platiti 12 denara. 3. Početkom proljeća g. 1629. poći će kmetovi utvrdjivati Petrinju i Koprivnicu. 4. U opsegu Hrvatske i Slavonije imaju se koli bečki toli stari dobri njemački novci primati također za porez. 5. Nikada ne mogu heretici (protestanti) steći državljanstvo u Hrvatskoj. Oni se ovdje ne smiju na-

[13] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga V., str. 439.—443.

* Od Hrvata bijahu tada kr. savjetnici: ban Sigismund Erdedi, barun Gašpar Konjski, kr. personal Stjepan Patačić i novi zagr. biskup Franjo Ergeljski.

[14] Kaptolski arkiv u Zagrebu (Acta antiqua, svezak 83., broj 6.).

[15] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga V., str. 445.

seliti niti kupiti imanja ili kuće. 6. Plemići armaliste, kojima se posjedi ne oporezuju, moraju do Božića g. 1628. podžupanima predočiti svoje povelje o postignutom plemstvu. Tom prigodom ima svaki armalista svomu podžupanu dati 1 zlatnik (dukat) kao pomoć za isplatu haramija. Tko taj nalog ne izvrši, ne će se u buduće moći »u ovim kraljevinama« služiti svojom poveljom. 7. Isusovci u Zagrebu grade gimnaziju. U pripomoć im svaki »dim« mora dati po 20 denara. Taj novac ne smiju gospoda ubrati od kmetova, već neka plate iz vlastite kese. Od toga prinosa ne oslobadjaju se ni armaliste, ni plemići jednoselci, dapače niti službenici kraljevine.[16]

U Požunu se 21. stud. 1628. sastao vrhovni kraljevski sud, kojemu je predsjedao palatin Esterhazi. Pred sud dodjoše Vinković i Domjanić kao »nunciji kraljevina Hrvatske i Slavonije«. Sa sobom doniješe brojne povelje, povlastice, registre, urbarijalne popise i razne druge stare spise, kojima Hrvati hoće dokazati pravo vlasništva nad zemljištem, što ga u križ. županiji prisvojiše krajiške oblasti. Sud je pomno ispitao svaku ispravu, te je neke zabacio kao nedostatne, a kao posve sigurno ustanovio ovo: Zagr. biskupiji pripada vlasništvo imanja Dubrava, Ivanić i Čazma. Pod Dubravu spadahu od starine sela: Marinkovec, Zvekovec, Paruževac, Markovec, Koritno, Fuka, Zabrdje, Tučenik, Dragićevac, Hagenj, Bolč, Kebel, Vukšinac, Lubena, Lemeš, Gjurgjic, Čubinec, Stara Kapela, Vlaška Kapela, Fabijanovec, Lemeševo, Boholin i Slovenci. Čazmi pripadahu tvrdja i trgovište Čazma, kašteli Garić i Bosiljevo, trgovišta Narta i Sredice, te sela: Siščani, Dereza, Glog, Remetinec, Gračina, Poljana i Sloboda. Ivaniću pripadahu trgovište Sv. Križ u Obedu s 18 sela, zatim Bregi, Komarnica i Sv. Ladislav. Čazmanskomu kaptolu pripadahu stara Čazma, kaštel Svibovec, te sela: Bijenik, Glogovec i Piculinec. Zagrebačkim Isusovcima pripada sada opatija u Glogovnici, pod koju nekada spadahu sela: Kuzma, Ponić, Višumerje, Prudenec, Sidovina, Drube, Druze, Trstenik i Desentina.[17] — Obitelji Držić pripadahu trgovište Rovišće, te sela: Topolovac i Benedik. Obitelji Kerečenj pripadahu sela: Sv. Ivan Žabno, Ladinec, Žavnica, Markovac, Vitkovec, Blaževčina, Botovčina, Tomaševac, Lovrenčevac, Radanovac, Brežanec i dio sela Hagenj. Obitelj Kutkoci dokazala je svoje pravo na sela: Žabnica, Blezvat i Miletinec, obitelj Gregorijanec na cijeli posjed Gregorijanec, obitelj Šafarić na posjed Sivec, obitelj Golec na posjed Mergjatkovec, a obitelj Ciganić na posjed Marenkovec. Još je sud ustanovio, da obitelj Konjski ima pravo vlasništva na sela: Domankuš, Bankovec, Nebošovec, Grdenovec, Pongračovec, Merginec, Tomodovec, Mestinec, Konščica i Vražja Gorica. Obitelji Petričević od Miketinca pripadahu sela: Špiranec, Obrež i Poljana; obitelji Tompa sela: Hrsovo, Markovac, Jakša, Konakovac, Bedakovac, Brezovljani, Patak i Pikuta, plemićke kurije u Hotovi i Filipovcu, te posjedi: Blata, Matešovec i Bogaroševac; obitelji Budor pripadahu sela Budrovec i Veselovec, te posjedi: Temerje, Filipovec, Ivanovac, Samsenovac, Požun, Egedovčina, Blizna, Lasovčina i Ugrovčina; napokon obitelji Praščevački pripadaše selo Praščevac i dijelovi posjeda: Dolelanec, Bagojevac, Tomaševac, Čubinec, Barlabaševac, Žabnica, Sv. Ivan Žabno i Prikraj.*

[16] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 259. i 260.

[17] Hrv. državni arkiv u Zagrebu. (Acta commissionalia 1628., broj 1.)

* Velik broj ovih sela i posjeda nije g. 1628. više niti postojao, jer ih uništiše Turci i Vlasi tečajem 16. vijeka, osobito iza pada Čazme g. 1552

Kraljevski je sud ustanovio, da se na ovim posjedima u križ. županiji uz Vlahe nastaniše i brojni Hrvati. Vlast i sudbenost nad jednima i drugima prisvojiše sebi kapetani slavonske Krajine. Oni od doseljenika pobiru daće i poreze, što po pravu pripada vlasnicima dotičnih zemljišta. Time je onaj dio križ. županije otrgnut od Hrvatske, a po tom i od krune sv. Stjepana. Zato sud odredjuje, da Vlasi i Hrvati, koji stanuju u onim krajevima, moraju odsada (u smislu zakona) pripasti spomenutoj vlasteli, pa time i kraljevini Hrvatskoj. Krajiški kapetani i generali nemaju baš nikakova prava nad onim zemljištem i narodom. Ovdje ima i vojničku vlast vršiti hrv. ban izravno ili preko takvoga iskusnoga i domaćega čovjeka, koji će biti podredjen banu. O svemu tomu sastavio je kr. vrhovni sud 19. prosinca 1628. službenu ispravu, koju je potpisao i palatin Nikola grof Esterhazi.[18]

Hrvatski staleži neumorno nastojahu, da kralja Ferdinanda uvjere o tomu, kako štajerski Nijemci, koji se u Krajini domogoše kapetanskih službа, protuzakonito vladaju nad istočnim dijelom križ. županije. U tu svrhu sastaviše predstavku, u kojoj medju ostalim iznose i ovo: Tamo stanuje više Hrvata, nego li Vlaha. Hrvati se prije pokoravahu svojoj vlasteli, a sada ih krajiški kapetani podložiše sebi »pod općim imenom vlaškim«. Kapetani vuku odatle za sebe velike dohotke. Prije dolaska u Hrvatsku bijahu ovi Vlasi u Turskoj kmetovi spahija. Zašto dakle da ne kmetuju i sada? Da se Vlasi nijesu doselili ovamo, zapremili bi sadašnja njihova sela i posjede kmetovi iz zapadne Hrvatske.[19]

Ban Erdedi pozove 8. veljače 1629. (iz svoje tvrdje Novigrad na Savi) »staleže i redove kraljevina Hrvatske i Slavonije«, da 21. veljače dodju na sabor u Zagreb.[20] Na tome saboru izvijestiše Benko Vinković i Sigismund Domjanić o svome radu na vrhovnom sudu u Požunu. Sabor je stvorio ove zaključke: 1. Neka se palatin Esterhazi pismeno upozori, kako Turci na granici Hrvatske i Slavonije podižu nove tvrdje, što se protivi ugovoru o miru. 2. Pošto u Hrvatskoj vlada glad, dozvoljava se slobodan uvoz žita, koje svatko slobodno po cijeloj kraljevini prevaža i prodaje uz prikladnu cijenu. 3. Na štetu ostalih državljana običaje grad Varaždin trgovce žita 3 dana zadržavati u Varaždinu. Ako bi to grad ili gradjani činili u buduće, morat će svakiput platiti globu od 100 ug. for. 4. I nadalje vrijedi onaj članak hrv. sabora od g. 1611., kojim se po nedjeljama zabranjuje trgovanje. Ipak se dozvoljava prodavanje živeža iza obavljene službe božje. 5. U cijeloj Hrvatskoj vrijede za vino i žito one mjere, koje se od starine upotrebljavaju na Griču u Zagrebu. Oni plemići i velikaši, koji od svojih kmetova ubiru vino i žito, neka izračunaju omjer izmedju svoje i zagrebačke mjere. Odsada naime moraju i oni računati po zagr. mjeri. Zato neka isprave svoje registre, da se podavanja kmetova ne umanje i ne povećaju. Sve posude, koje služe za mjerenje, pregledat će i baždariti viceprotonotar Petar Znika i prepošt kaptola čazmanskoga. Oni će na posude staviti »željezni pečat kraljevine«. Tko se ovoj odredbi ne pokori do Gjurgjeva g. 1629., izgubit će robu, koju prodaje po kakvoj drugoj (a ne zagrebačkoj) mjeri. 5. Med se ne smije izvan Hrvatske izvoziti inače, nego samo preko Varaždina, Krapine i Samobora, gdje je sabor odredio skladišta. Tko prekrši ovu zabranu, izgubit će ne samo med, već i kola i konje, koji mu služe za prijevoz. 6. Obitelj Petev ima pravo samo

[18] Hrv. državni arkiv u Zagrebu. (Acta commissionalia 1628., broj 1.)
[19] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga V. str. 450.—452.
[20] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga V., str. 456.

Rodoslovlje obitelji Keglević.

Stjepan Keglević (sin Keglena), plemić roda Perkli, spominje se g. 1396.—1436.

Šimun Keglević od Poričana, spominje se g 1435.—1463. Žena mu: Klara.

Šimun Keglević mladji, spominje se g. 1444.—1494.

Ivan, spominje se g. 1487.-1510.

Petar *Keglević Bužimski*, ban jajački g. 1520. - 1522., ban hrvatski g. 1537.—1542, umro g. 1554. Žena mu: Barbara, kći plemića Jurja od Stražemana.

Jelena. Muž joj Juraj Mikuličić:

Ana. Muž joj: 1. Gašpar Ernušt 2. Ladislav Banfy.

Petar, kapetan u Gjuru, poginuo g. 1566.

Juraj.

Šimun, vrhovni kapetan banskih četa g. 1569., umro 17. prosinca 1579. Žena mu: 1. Sofija Ratkaj. 2. Magdalena Petev.

Braća:
Matija, umro oko g. 1584.
Juraj, umro oko g. 15 3.
Ivan, spominje se g. 1539.
Franjo, opat u Topuskom, † g. 1557.
Gašpar, umro 14. listopada 1552.
Nikola, spominje se g. 1539.—1557.

Ivan, hrv. zemaljski kapetan 1596., umro 1619. Žena mu: Suzana Baj.

Franjo. Žena mu: Elizabeta Erdedi.

Ana Marija. Muž joj: Sigismund Erdedi.

Petar, poginuo g. 1602. kod Černika u borbi s Vlasima.

Juraj, podban hrv. 1598. i 1599. Vodja hrvatske vojske u Šemovcu g. 1620. Umro g. 1621. Žena mu od g. 1599 Katarina Isthuanfi.

Franjo, zarobljen i poturčen 1594. Žena mu: Elizabeta Baćani.

Ana Muž joj od g. 1594: Karlo Sekelj.

Nikola, postao g. 1687. grofom. Od njega potječu današnji madžarski grofovi Keglević.

Petar, rodi. 1603. umro 1663. Žena mu: Margareta Gereczy.

Sigismund † 1662.

Judita. Elizabeta. Barbara.

Stjepan, umro oko 1673. bez djece. Žena mu: Marijana Erdedi

Ladislav, r. 1627., u. 1665. Žena mu: Rozina Ratkaj.

Petar, polučio g. 1687. grofovsku čast, g. 1695. postao zapovjednikom „pounske Krajine", a g. 1707. dobio naslov „nasljedni veliki župan požeški" Umro je 30. svibnja 1724. Žena mu: Ivana grofica Orehovački. Od njih potječu svi hrvatski grofovi Keglevići, koji su g. 1764 imali brojna imanja: Lobor, Krapinu, Veliki Kalnik, Gušćerovec, Gornju Rijeku (Mali Kalnik), Topolovac, Bežanec, Svedrušje, Šikad, Trnovec, Veleškovec, Popovec, Ladanje, Kostanjek, Bistricu, Dubravu i Sv. Križ-Začreće. Posljednji hrvatski grof Keglević bijaše Oskar, koji je 22. rujna 1918. umro na Rijeci.

na 1 maltu, a postavila je 2 malte (u Ivancu i u Beli). Sličnu zloporabu učiniše i neka druga vlastela. Plemićki suci moraju odstraniti nezakonite malte. U ime maltarine ima se pobirati 1 denar od svakoga konja, a 1 groš (ili 4 denara) od kola. 7. Treba pročitati i popisati sve povlastice i druge važne isprave, koje se tiču Hrvatske. Ovaj posao obavit će biskup Franjo Ergeljski, zagr. kanonici Benko Vinković, Ivan Somogji i Jakov Koprivnički, prepošt kaptola čazmanskog, podban Gašpar Konjski, viceprotonotar Petar Znika, te plemići: Ivan Ručić, Nikola Tompa, Krsto Mikulić, Gabrijel Črnkovečki i Sigismund Domjanić.[21]

Isti je sabor 21. veljače 1629. upravio palatinu Nikoli Esthaziju predstavku, kojom ga moli, da kralja Ferdinanda II. sklone na konačno rješenje vlaškoga pitanja.[22] Podjedno je hrv. sabor zaključio, da kanonik Benko Vinković podje do kralja, pa da mu predoči povlastice, koje Hrvati staviše u izgled Vlasima. Ove su povlastice na hrv. jeziku unesene u sa-

[21] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II. str. 261. i 262.
[22] Hrvatski državni arkiv u Zagrebu. (Acta statuum et ordinum, broj 6.)

borski zapisnik, koji se inače vodio na službenom latinskom jeziku, a glase doslovce ovako: »Ako se Vlaški sinove k orsagu (državi) dobrovoljno pridadu, od orsaga slobodu hote ovakovu imati: Najprvo: na tlaku ne budu hodili i za kmete ne budu držani. Drugoč: gospode zemalskoj ono budu davali, što su dosehdob (dosada) generalu i kapitanom davali ali (ili) ono, kako se (sa) zemalskum gospodum drugem putem pogode. Treći: pomoć med orsag spodobnu na orsašku i svoju obrambu i slobodu onak da budu davali, kako se s orsagom pogode. Četrtič: gospode zemalske (vlasteli) polag slobode njihove da budu pokorni. Petič: što se vojskuvanja dostoji, vu tom da budu podani gospodinu banu ali (ili) onomu orsaškomu gospodinu, koga gospodin ban s orsagom skupa postavi tako, da on od gospodina bana bude imal posluh imati. Šestič: da Vlaški sinove zevsema (posve) budu orsaški kotrigi (članovi), ter da s orsaškemi pravdami (pravicama) živu. Sedmič: da ta pogodba neka bude obstojeća polag cesarove svetlosti tablae i oktav Požunskeh dokončanja«.[23]

Na proljeće g. 1629. bijesnila je u Hrvatskoj strašna glad uslijed neродice g. 1628. Bijedni seljaci pogibahu od gladi, te se na svim cestama i putevima vidjalo mrtvih nesretnika. Mučeni od gladi posizahu ljudi za bilo kakvom hranom. Time navukoše na sebe razne bolesti. Bilo je takvih slučajeva, gdje su jadnici odmah iza jela umrli, kao da ih je tkogod otrovao. Naskoro se pojavila i pošast, koja je zahvatila gotovo sva mjesta u Hrvatskoj. Oslabljen tjelesni ustroj nije mogao pošasti odoljeti. Zato je narod hrpimice umirao. Iz bolnice, koja je prošlih godina nastojanjem Isusovaca podignuta u Zagrebu na Griču, odvezoše u kratkom roku 600 mrtvaca na groblje kod sv. Jurja.[24]

Glad je trajala sve do žetve g. 1629. Uslijed toga nijesu kmetovi mogli do Gjurgjeva platiti propisani porez za prošlu godinu u iznosu od 5 ug. for. po svakom »dimu«. Tako se ispraznila zem. blagajna, iz koje treba plaćati haramije na Kupi, razna poslanstva i zem. činovništvo. Teška briga prisili bana Erdeda, da za 29. list. 1629. sazove u Zagreb hrv. sabor, koji je stvorio ove zaključke: 1. Pošto »bijedni kmetovi« još nijesu platili porez za g. 1628., uzima se on na račun g. 1629. uz dodatak od samo 1 torinte. Tako će kmetovi za obje ove godine platiti po »dimu« samo 6 ug. for., i to 2. veljače prvu, a 19. svibnja 1630. drugu polovicu. 2. Dotle ne može zem. blagajna čekati, jer haramije treba uredno plaćati. A spomenutih 6 ug. for. po »dimu« ne će nipošto dostajati za sve potrebe hrv. države. Zato sabor iznimice oporezuje također plemiće, velikaše, biskupa, kaptol, kanonike, župnike, opate, samostane i slobodne gradove, pa odredjuje, da moraju do Svijećnice g. 1630. u zem. blagajnu uplatiti po 3 ug. for. od svakoga »dima« na svojim posjedima. Svaki plemić »armalista« ima platiti 3 for. Plemići jednoselci i svi predijalci, koji nemaju imanja, plaćaju 1 for. od pojedine kuće. Od ovog oporezovanja ne izuzimaju se niti zem. činovnici. Za plaćanje poreza neka se upotrijebe dukati, taliri, te bečki i gradački groši. Ovaj porez sabrat će Juraj pl. Petričević i Nikola pl. Tompa; potonji je vrhovni blagajnik tridesetnice u Nedelišću. Tko pravodobno ne uplati porez, mora platiti dvostruko. Globitelji ovih nemarnika bit će u kotarima plemićki suci, u gradovima gradski suci, a u Turopolju komeš. 3. Za obnovu tvrdjava na Kupi ima svaki »dim« dati po 2 težaka, koji će besplatno raditi 10 dana. 4. Za protonotara jedno-

[23] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 263.

[24] »Historia collegii societatis Jesu in monte Graeco Zagrabiae siti«, sv. I., str. 71. i 72. (Rukopis u Budimpešti. Državni arkiv.)

glasno sabor bira dosadašnjega viceprotonotara Petra Zniku. 5. Na Tri kralja g. 1630. otvorit će ban Erdedi »oktavalni sud«. Za prisjednike toga »banskoga stola« izabiru se: podban Gašpar Konjski, protonotar Znika, baruni Petar Ratkaj i Nikola Mlakovečki, kanonici: Benko Vinković, Ivan Somogji i Jakov Koprivnički, te plemići: Nikola Tompa, Grga Jagatić, Ljudevit Bedeković, Krsto Mikulić, Juraj Petričević, Petar Špoljarić, Ivan Ručić, Pavao Lacković i Sigismund Domjanić. Njima će zem. blagajnik isplatiti običajnu plaću. 6. Med, koji se iz Hrvatske izvozi, vagat će Krsto Balagović u Samoboru, Ivan Baynczeille u Krapini, a Gašpar Mikefalvaj u Varaždinu. Ovi moraju pred podžupanima priseći, da će savjesno vagati. Za svoj posao pobirat će po 2 krajcara od svake cente vaganoga meda. 7. Još nije isplaćen krunidbeni dar, što ga je Hrvatska obećala kraljici Eleonori, a kraljica ga je g. 1624. namijenila obnovi pogorjele stolne crkve u Zagrebu. Isplata »se odgadja na sretnija vremena«. 8. Ponavlja se zaključak hrv. sabora od g. 1628. glede protestanata, koji ne smiju u Hrvatskoj kupovati kuće i posjede. Izvržba toga zaključka povjerava se biskupu, komu će ban u slučaju potrebe dati vojnu silu. 9. Isto tako obnavlja se zaključak o zabrani trgovanja po nedjeljama. Župnici neka službu božju svrše do 10 sati, kada se može prodavati živež, poimence: kruh, povrće, vino i voće. Zabrana se ne tiče obdržavanja velikih sajmova.[25]

Dok su jedni Hrvati kod kuće trpjeli glad, bolesti, pošast i oskudicu, drugi se Hrvati razbijahu po Njemačkoj u Wallensteinovoj vojsci. Hrvate je vodio grof Ivan Ljudevit Hektor Izolani. Hrvati bijahu u ono doba najbolji konjanici, koji su znali na poseban način smesti neprijatelja svoga. Zato je Wallenstein upotrebljavao Hrvate za predstraže i za napadaje na neprijatelja. Uz to su Hrvati morali silom od naroda pribavljati hranu za vojsku. Gdjegod bijaše opasna borba, svagdje se nadjoše Hrvati. — Wallenstein je Dance istjerao iz Njemačke, te je onda provalio i u samu Dansku. Time je g. 1629. danskoga kralja Kristijana IV. prisilio na mir u Lübecku. Wallenstein dobije od cara za nagradu vojvodinu Mecklenburg. Car Ferdinand bijaše u Njemačkoj na vrhuncu svoje moći 6. ožujka 1629., kada je izdao »restitucijonalni edikt«, kojim se kalvinska vjera u Njemačkoj zabranjuje, a luteranima se nalaže, da katoličkoj crkvi vrate otete biskupije i samostane. U rujnu g. 1629. izdade Ferdinand odredbu, da se protestantski časnici i vojnici u hrv. i slav. Krajini moraju odreći svoje vjere. Ne učine li toga, tada moraju otići iz Krajine.[26] Ferdinandu je poslužila sreća i u tome, što je 15. stud. 1629. u Erdelju umro knez Gabrijel Betlen, koji se spremao, da uz svoga pašanca Gustava Adolfa ustane u obranu protestanata.

Kralj je Ugre i Hrvate pozvao, da 2. veljače 1630. dodju na zajednički sabor u Požun. Tim povodom sazove ban Erdedi hrv. sabor, koji se 14. siječnja 1630. sastao u Zagrebu. Za nuncije u zastupničkoj kući budu izabrani: kanonik Ivan Somogji, varaždp. podžupan Nikola Tompa i plemić Gabrijel Črnkovečki. Hrvatski je sabor po 61. članku sabora u Šoprunu g. 1625. dobio pravo, da 1 nuncija šalje u gornju (velikašku) kuću, kamo imaju pravo dolaziti i drugi hrv . velikaši i crkveni dostojanstvenici. Zato hrv. sabor g. 1630. za svoga nuncija u velikašku kuću bira zagr. podžu-

[25] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 264.—267.

* Prigodom borbe kretali bi Hrvati najprije koso na desno, da ispale lijevu pištolju, zatim pojurše na lijevo, da ispale desni samokres. Iza toga pucali su na neprijatelja iz karabinke, a zatim bi sjekli s mačevima.

[26] Ratni arkiv u Beču. (»Croatica« 1629., September.)

pana Krstu Mikulića. U ime putnoga troška za sva 4 nuncija odredjuje sabor 800 ug. for. Pošto u zem. blagajni nije bilo novaca, predujmiše po 400 for. prisutni baruni: Ivan Muškon i Nikola Mlakovečki. Za bilježnika svih 3 županija izabran je Gabrijel Crnkovečki. Sava kod Ščitarjeva izlazi iz korita i pravi znatne štete. Zato sabor odredjuje, da svi žitelji iz okolice Ščitarjeva moraju uz rijeku dizati nasip. Tkogod ne dodje na posao, morat će za svaki dan izostatka platiti 50 denara u ime globe. Zaključak hrv. sabora od g. 1629. o zabrani trgovanja po nedjeljama moraju kanonici prepisati u toliko primjeraka, koliko se župa nalazi u njihovim arhidjakonatima. Protonotar će na svaki primjerak staviti pečat kraljevine. Župnici imaju ovu zabranu narodu proglasiti, a sam spis staviti na crkvena vrata.[27]

Naputak za rad nuncija u Požunu izradiše: ban Erdedi, podban Gašpar Konjski, barun Nikola Mlakovečki, kanonik Benko Vinković, protonotar Petar Znika, plemić Juraj Petričević i sva 4 nuncija. Naputak ima ove glavne točke: 1. Nunciji moraju paziti, da u Hrvatskoj ostane netaknuta katolička vjera. 2. Neka čuvaju »zlatnu slobodu kraljevine Ugarske i ovih kraljevina« (Hrvatske i Slavonije). 3. Ugarske velikaše i zastupnike plemstva* neka toli pojedince koli općenito upute u naše »tegobe« (gravamina). 4. U smislu već prije primljenih zakona i 7. uvjeta, pod kojim je Ferdinand primljen za kralja, neka nunciji »traže, da se obnovi prastara jurisdikcija banske moći od Jadranskoga mora sve do Drave«. Ban mora imati potpunu vlast u svim mjestima i tvrdjama Hrvatske i Slavonije. »Prema zakonima kraljevine treba da se banska moć protegne na sve stanovnike i vojnike, i to ne samo u pogledu vojništva, već također u pogledu uprave i sudstva«. 5. Nunciji neka uznastoje, da se već jednom riješi pitanje Vlaha u Hrvatskoj. U tu svrhu neka Ugrima pokažu tolike odluke, pa i od samoga kralja i vrhovnoga kr. suda. 6. Neka javno na saboru optuže generala Trautmansdorfa, koji je prigodom vijećanja »Vlaške komisije« u Varaždinu riječima uvrijedio kraljevinu Hrvatsku. 7. Neka traže, da se još za trajanja sabora makne njem. vojska iz Varaždina. 8. Koprivnički kapetan ima Erdedima vratiti zemlje kod Gjelekovca i hrastovu šumu kod Rasinje. 9. Neka nunciji tuže Ivana Vilima Gallera, kapetana u Ivaniću. On je zagr. biskupu oteo neka imanja, a danomice nanosi štetu na posjedima hrv. vlastele. Uz to je g. 1628. na potoku Črncu podigao velik mlin, koji prouzrokuje poplavu susjednih zemljišta. 10. Krajiški vojnici iz Petrinje oteše Turopoljcima 336 svinja. Njihov je kapetan Fridrik Wetter doduše Turopoljcima dao obveznicu, da će im nadoknaditi štetu; ali ipak ne će platiti. 11. Križevački kapetan namiće se za gospodara kmetova u Špirancu, kojima je vlastelin Juraj pl. Mindsenti. Vlasi pak provališe u Mindsentijevu plemićku kuriju u Špirancu, gdje ugrabiše mnogo oružja, odijela i 130 svinja, od čega jedan dio dadoše i križ. kapetanu. 12. Bivši ban Nikola Frankopan sagradio je prije 8 godina mlin u Žrnovnici. Sada ga Henrik Paradeiser, kr. povjerenik u Senju, hoće prisiliti, da ovaj mlin odstupi Nijemcu Jurju Achelbergeru.[28]

U svibnju g. 1630. došao je i sam kralj Ferdinand II. na sabor u Požun. Time je sabor sklonuo, da mu odobri porez od 3 ug. for. po »dimu«. Ali je to sabor dozvolio samo za 1 godinu. Na saboru je kralj 10. svibnja na »tegobe« hrv. nuncija odgovorio ovako: Kralj nije ništa propustio, da

[27] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 268. i 269.

* Plemstvo svake ugarske županije biralo je po 2 zastupnika u zajednički sabor.

[28] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 270.—274.

se riješi »vlaško pitanje«. On je u tu svrhu odredio razne komisije; povrh toga dao je palatinu provesti reviziju. Kralj želi zadovoljiti pravednim zahtjevima interesiranih stranaka, ali tako, da »Vlasi ne podavaju vlasteli ništa drugo, nego li što prije plaćahu kapetanima«. Uz to kralj hoće, da sebi pridrži upravu Vlaha u slučaju rata. Zato će on i nadalje imenovati vlaške vodje.[29] Medjutim je sabor podupro i primio zahtjeve hrv. nuncija. Tako 24. članak traži, da kralj za konačno riješenje vlaškoga i krajiškog pitanja u Hrvatskoj i Slavoniji imenuje povjerenstvo, kojemu će članovi biti Ladislav Čaki, Stepan Šarkanj i Valentin Horvat, a predsjednik: kaločki nadbiskup Ivan Telegdi ili pečuvski biskup Juraj Drašković. U 25. članku govori se o hrv. banu, komu treba »potpuno obnoviti i neokrnjenu sačuvati staru bansku vlast«, kako je to i kralj Ferdinand prije svoga krunisanja obećao u 7. točki krunidbene diplome, koju je g. 1618. dao Hrvatima.[30]

U Zagrebu je g. 1630. održana crkvena sinoda za svećenstvo zagr. biskupije. Sinodu je sazvao vrijedni biskup Franjo Ergeljski. (Biskupov se otac zvao Petar Hasanović, te bijaše musliman, ali je ostavio Muhamedovu vjeru, te se oženio s katolikinjom. Njegov sin Franjo napusti očevo prezime Hasanović, te se nazove »Ergeljski«. Biskup Juraj Drašković imenovao je Franju zagr. kanonikom, te ga je poslao u Bolonju, gdje bijaše »ilirski kolegij«. Tamo je Franjo 4 godine učio. Kasnije postade redomice naslovnim biskupom bosanskim, pečuvskim i vesprimskim, a g. 1628. naslijedi zagr. biskupa Domitrovića.) Sinoda g. 1360. imala je svrhu, da se u svećenstvu stišaju razmirice i da se u hrv. narodu iskorjeni praznovjerje. Biskup je na sinodu pozvao i 2 zagr. Isusovca, koji sudjelovahu kod propovijedi i kod sastavljanja zaključaka ove sinode.[31]

Vlasi u slavonskoj Krajini sastaviše »štatute«, po kojima žele odsada živjeti. Oni su ove štatute poslali na odobrenje kralju Ferdinandu II., koji je o tomu zatražio mnijenje svoje dvorske (austrijske) kancelarije. Ova mu je predočila, da će imati neprilika s Hrvatima, kojima je na saboru u Požunu obećao, da će ispuniti njihov zahtjev glede Vlaha. Isto tako je i palatin Esterhazi prekoračio kr. nalog, kad je hrv. vlasteli priznao pravo vlasništva na 380 sela i posjeda, od kojih Vlasi nastavaju samo oko 50. Dvorska kancelarija upućuje kralja, neka poreče odluku kr. vrhovnog sudišta u Požunu od 19. pros. 1628., pa neka većinu posjeda dopita kr. fisku.[32]

I zaista je kralj išao pogaziti riječ, koju je zadao Hrvatima, te je 5. list. 1630. u Regensburgu potpisao »štatute« za »vlašku općinu izmedju Save i Drave«. Štatuti broje 30 članaka. Najvažnije odredbe glase ovako: Svako vlaško selo dobiva pravo, da sebi bira suca ili kneza, komu vlast traje 1 godinu. Izbor se obavlja svake godine u mjesecu travnju najkasnije do Gjurgjeva, a izabrani knez mora se prijaviti generalu slavonske Krajine. Cijela »vlaška općina« dijeli se u 3 kotara: križevački, ivanički i koprivnički. Na čelu svakoga kotara stoji veliki kapetan, koga imenuje kralj. Svi knezovi iz čitavoga kotara biraju o Gjurgjevu sebi vrhovnoga suca, koji mora biti »iskusan muž i poznavaoc zakona«; on će zajedno s 8 prisjednika rješavati sve parnice u smislu ovih štatuta. Priziv se šalje ratnomu vijeću, koje će krivcu odrediti tjelesnu kazan ili ga osuditi na robiju (prisilne javne radnje), a ne na globu. Knezovi moraju voditi popis

[29] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga V., str. 273. i 274.
[30] Kukuljević: »Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae«, III. str. 71.
[31] Historia collegii societatis Jesu Zagrabiensis, svezak I. str. 73.
[32] Šišić: »Acta comitialia regni Croatiae«, knjiga V., str. 476.—478.

svih muškaraca iznad 16 godina. Svi Vlasi imaju vojnu obvezatnost, a ne samo oni, koji za plaću služe kao haramije po tvrdjama. Izmedju Vlaha imenuje general vojvode, zastavnike i desetnike. Ako se koje takvo mjesto isprazni, pripada vlaškoj općini pravo, da generalu za imenovanje preporuči zaslužnoga čovjeka. Vlasi će i nadalje graditi tvrdjice za svoju obranu, te postavljati straže na granici turskoj. Ako u Krajinu provale Turci u većem broju, moraju oružje pograbiti svi Vlasi, koji su navršili 18 godina. Oni će na poziv generala ili njegovih ljudi za 2 do 3 sata u potpunoj bojnoj opremi doći na odredjeno mjesto. Svih oboružanih Vlaha ima biti najmanje 6 do 7 hiljada. Zato će kralj Vlasima dati dovoljno puščanoga praha i olova. Ako general povede Vlahe iz Krajine u Tursku, služit će besplatno 14 dana: povede li ih pak u druge pokrajine, primat će Vlasi običajnu plaću već iza 8 dana.[33]

U to doba nalazio se car i kralj Ferdinand II. u Regensburgu. On je tamo 1. lipnja 1630. otvorio prvi svoj državni sabor za Njemačku. Uz to je nastojao njemačke izborne knezove sklonuti, da mu sina Ferdinanda izaberu za cara njemačkoga. Medjutim se u Regensburgu našao i kapucin Josip, koga je poslao francuski kralj Ljudevit XIII., odnosno njegov svemoćni ministar: vojvoda i kardinal Richelieu. Kapucin je katoličke izbornike (nadbiskupe od Mainza, Kölna i Triera, te bavarskoga vojvodu Maksimilijana) uvjerio, da Wallenstein ne ide za obnovom prevlasti katoličke crkve u Njemačkoj,* već za osnutkom neograničene carske vlasti pomoću krutoga militarizma. Kao dokaz služila je činjenica, da Wallenstein i u zemljama katoličkih knezova nesmiljeno provodi ratnu kontribuciju. On naime nije plaćao hranu za veliku svoju vojsku, već je tražio, da njegove vojnike uzdržava onaj kraj, u kome se nalaze. Radi toga bijahu toli katolički koli protestantski Nijemci upravo ogorčeni na Wallensteina. Osobito ga je mrzio bav. vojvoda Maksimilijan, koji je potisnut u zaborav, otkako je vodstvo carske vojske preuzeo Wallenstein. Nije dakle čudo, što svi izborni knezovi zatražiše, da car otpusti Wallensteina. Car je to i učinio, jer se nadao, da će onda izborni knezovi izvršiti i njegovu želju. Ali knezovi oklijevahu, a napokon izjaviše, da se po ustanovi »zlatne bule« od g. 1356. novi car bira u Frankfurtu, i to 3 mjeseca iza smrti prijašnjega cara. Tako je kapucin Josip »svojim čislom razoružao« svemoćnoga cara Ferdinanda II.

Na poziv bana Sigismunda Erdeda sastade se 9. pros. 1630. u Zagrebu hrv. sabor, koji je zasjedao 3 dana. Najprije su Ivan Somogji i Gabrijel Črnkovečki izvijestili o radu hrv. nuncija na saboru u Požunu. Zatim je sabor stvorio ove zaključke: 1. Neka ban zgodnu osobu s dovoljnim naputkom pošalje k palatinu Nikoli Esterhaziju i k ug. kancelaru biskupu Stjepanu Senjeju, da počne raditi »Vlaška komisija«. 2. Ima se urediti zem. zaklada od onog novca, što ga po odredbi hrv. sabora od 29. list. 1629. morahu uplatiti hrv. gospoda iz vlastite kese (3 ug. for. od svakoga »dima«). Za tekuće potrebe države mogu se trošiti samo kamate ove glavnice. 3. Pošto plemići Krsto Mikulić i Nikola Medjurečki položiše čast podžupana zagr. županije, bira sabor za njihove nasljednike Jurja Petričevića i Jurja Malenića. Povrh toga potvrdjeni su i nadalje u svojoj službi podžupani Grga Jagatić u zagrebačkoj i Gašpar Gotal u križ.

[33] Hrvatski drž. arkiv u Zagrebu. (Acta collegii societatis Jesu. VI. 81.)

* Dokazom je služila činjenica, da je car Ferdinand svoga istom 15 god'šnjega sina Leopolda Vilima g. 1629. imenovao biskupom, te mu odmah dao 4 biskupije.

županiji. 4. Imanja svih državnih činovnika opraštaju se od javnih radnja, ali porez moraju i nadalje plaćati. 5. Za g. 1630. ima svaki »dim« platiti 6 ug. for. poreza, i to prvu polovicu 5. ožujka, a drugu 8. lipnja 1631. Ovaj će se novac upotrijebiti za plaću haramija. Za druge pak potrebe — naročito za plaću prisjednika oktavalnih sudova — ima svaki »dim« platiti još 25 denara. 6. Zagrebački gradjanin Jakov pl. Gasparini imenuje se zem. ljekarnikom uz godišnju plaću od 40 ug. for. On ima dužnost, da uvijek na zalihi drži lijekove, što ih trebaju bolesnici. 7. Ako je kmet komu što dužan, pa ne će ili ne može platiti, onda se njegov vjerovnik mora najprije obratiti na kmetova vlastelina. Uskrati li vlastelin vjerovniku zadovoljštinu, može vjerovnik po zakonu postupati protiv dužnika.[34]

Hrvatska je g. 1630. izgubila 4 vrijedna sina. Umriješe naime Nikola pl. Tompa, barun Petar Ratkaj, Stjepan pl. Patačić i biskup Šime Vratanja. Tompa je Hrvatskoj rodoljubno služio kao zem. blagajnik, kao prisjednik banskoga stola, kao hrv. nuncij na saboru u Požunu i kao vrhovni upravitelj svih tridesetnica (carinara). Ratkaj bijaše jedan od rijetkih hrv. velikaša, koji je redovito dolazio na hrv. sabore. Zato ga sabor rado bira u razna povjerenstva i u oktavalni sud, a kralj ga imenuje svojim povjerenikom kod instalacije bana Sig. Erdeda.* Patačić je veliku pohvalu stekao kao dugogodišnji protonotar, te kao poslanik hrv. sabora na bečkom dvoru, a umro je kao kr. personal. Od Stjepana Patačića potječu svi kasniji baruni i grofovi Patačići. — Šime Vratanja bijaše prvi grkokatolički biskup u Hrvatskoj. Vratanju je na biskupskoj stolici naslijedio prevrtljivi arhimandrita Maksim Petrović. On je naime u listopadu g. 1630. doveo u Regensburg onu deputaciju Vlaha, koja je od cara Ferdinanda zamolila i 5. listopada dobila potvrdu podnesenih mu povlastica. Tom je prigodom Petrović radio i za sebe, jer je Ferdinanda zamolio, da ga imenuje vladikom, pošto je umro Šime Vratanja. Da to lakše postigne, pretvarao se Petrović pred carem, da poput Vratanje osjeća katolički. Petrović je papinskomu poslaniku u Regensburgu očitovao, da će se pokoravati papi rimskomu, ako postane vladikom. Car je povjerovao, te je zaista Petrovića imenovao vladikom. Ali čim se Petrović vratio u Hrvatsku, odmah je »okrenuo kabanicu«. Mjesto u Rim ode on na posvetu u Peć, gdje bijaše tada sjedište patrijarhe srpskoga. Petrović postade najvećim neprijateljem katoličke vjere. On je Vlahe u Hrvatskoj opet priveo u grčko-istočnu crkvu. Njegov upliv ipak nije dopro u Žumberak, gdje su Uskoci ostali grkokatolici. Petrović je šarao i u političkom pogledu. On je povlastice, što ih je 5. list. 1630. potvrdio Ferdinand, poslao na uvid sultanu turskomu; podjedno je sultanu poručio, da će se s Vlasima iz Hrvatske vratiti u Tursku, ako im sultan dade isto takve povlastice.[35]

Na proljeće g. 1631. objavilo se , da će poslije Duhova nastaviti svoj rad »Vlaška komisija«. O tomu se 8. travnja 1631. raspravljalo i na hrv. saboru u Zagrebu. Sabor je zaključio, da će Hrvatsku u tome povjerenstvu zastupati: ban Erdedi, zagr. biskup Franjo Ergeljski, naslovni pe-

[34] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 275.—280.

* Petar Ratkaj uzdigao je rod Ratkaja. Njegov je sin Juraj Ratkaj bio zagr. kanonik i pisac hrv. povijesti »Memoria regum et banorum regni Croatiae«. Kasniji grofovi Ratkaji potječu od Petrova brata Gašpara. Petrova žena bijaše gr Barbara Erdedi

[35] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 286.

čuvski biskup Benko Vinković,* podban Gašpar Konjski, kanonik Ivan Somogji, protonotar Petar Znika, te plemići: Krsto Mikulić, Gabrijel Črnkovečki, Grga Jagatić, Sigismund Domjanić i Luka Smolčić. Pošto Hrvatska nosi sve troškove »Vlaške komisije«, imaju sva vlastela od svakoga »dima« na svojim posjedima uplatiti po 1 ug. for. iz vlastite svoje kese. Plemići jednoselci i armaliste platit će po 25 denara. Tko ne uplati pravodobno, morat će platiti dvostruko. Od toga novca poslat će se predsjedniku povjerenstva 200 ug. for. u ime putnoga troška. Ostatak novca preuzet će plemići Gašpar Gotal, Juraj Petričević, Juraj Ergić i Petar Rigjanec. Oni će plaćati stan i hranu svima članovima povjerenstva, zatim će kr. povjerenicima platiti troškove povratka i još im dati dostojan dar. Kada »Vlaška komisija« svrši svoj rad, onda će zem. blagajni sve troškove vratiti ona vlastela, kojoj će komisija doznačiti zemlje, na kojima stanuju Vlasi. — Još je sabor odredio, da g. 1631. svaki »dim« mora dati po 2 težaka, koji će 10 dana besplatno raditi kod obnove tvrdjava na Kupi. Sve sudbene parnice ne mogu se riješiti na rijetkim oktavalnim sudovima, koje treba držati u oktavi Triju kralja i Jakobova (25. srpnja). Zato sabor moli kralja, neka dozvoli, da ban prema potrebi sazivlje oktavalne sudove po starom običaju i povlastici kraljevine.[36]

Na tome saboru iznesene su brojne tužbe protiv nasilja Vlaha. Sabor je odlučio, da će sve tužbe riješiti »Vlaška komisija«. Medjutim je kralj odgodio sastanak komisije. Tim povodom sastao se 27. svibnja 1631. u Varaždinu hrv. sabor, koji je zaključio, da imaju u Beč kao nunciji poći podban Gašpar Konjski i notar Gabrijel Črnkovečki. Oni će kralju podnijeti tužbu protiv Vlaha, koji su danomice sve gori, te Hrvatima nanose tolike nepravde, da je od njih ugrožena cijela Hrvatska. Podjedno je sabor franjevačkomu samostanu u Varaždinu dao preporučno pismo na kralja, koga Franjevci mole, da im se vrate njihovi posjedi, što ih je užívao nedavno (5. svibnja 1631.) umrli general Fridrik Sig. Trautmansdorf.[37]

Tužbu protiv nasilja vlaških sastaviše: podban Konjski, protonotar Znika, varaždinski podžupan Bedeković, te Juraj Petričević, Petar Špoljarić, Krsto Mikulić, Pavao Lacković, Ivan Zakmardi i Gabrijel Črnkovečki. Tužba je u glavnom naperena proti vlaškom arhimandriti,* a glasi ovako: Praćen velikom četom Vlaha zaposjeo je taj arhimandrita silomice stanovite posjede nekih velikaša i plemića, poimence: u području tvrdje Rasinje posjede Čakovec, Črnovac, Lukovac, Veliku Reku i Tivanovce, koji *pripadaju obitelji grofova Erdedi; zatim u području tvrdje Ludbreg* posjede Globočec, Ivanec, Dugu Reku i Črnoglavac, koji pripadaju Suzani Ratkaj, udovici pok. bana Benka Turoca; onda u području kurije Bukovec posjed Sveti Petar, koji pripada Franji Sigismundu Sekelju; posjede Cvetkovdol i Mali Tivanovci, koji su vlasništvo plemića Ivana i Franje Kecera; posjede Bolfan, Veverinec i Martinić, koji pripadaju baštinicima pok. Ivana Budora; te u području kaštela Negovec posjed Lipnicu, koji je vlasništvo grofa Tome Erdeda. Plemić Ladislav Kerečenj podigao je u Cirkveni zidani kaštel, koji mu je arhimandrita oteo zajedno sa svima nekretninama i pokretninama. — Na svim spomenutim posjedima stano-

* Zagr. kanonik Vinković imenovan je 23. list. 1630. biskupom pečuvskim. To bijaše tada samo počasni naslov, jer se cijela pečuvska biskupija nalazila u turskoi vlasti. Zato je Vinković i nadalje ostao u Zagrebu.

[36] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 281.—283.

[37] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 284.

* To bijaše Maksim Petrović.

vahu Hrvati samo malo pomiješani s Vlasima. Ove su Vlahe u davno doba ondje smjestila sama vlastela, te nipošto ne pripadahu drugim Vlasima. Zato ovi Vlasi nijesu bili podredjeni krajiškom generalu i kapetanima, već samo vlasteli, kojoj iskazivahu dužnu poslušnost. Spomenuti Vlasi bijahu katolici, a sada ih je arhimandrita prisilio, da prime »grčku šizmu« (grčko-istočnu vjeroispovijest). Arhimandrita je Hrvatima naložio, da se odreknu rimokatoličke vjere. Koji nijesu toga učinili, moradoše ostaviti svoje kuće, u koje je arhimandrita naselio Vlahe. On uopće danomice Hrvatima nanosi nečuvene štete i nasilja. Arhimandrita pljačka, razara i pali kuće siromašnijih plemića, a tuče i zlostavlja hrv. plemiće i kmetove. Tako je htio ubiti plemića Franju Kecera, koga Vlasi proganjahu 2 milje daleko, te se jedva bijegom spasio u trgovište Ludbreg. Zato sabor moli kralja, neka što prije u Hrvatsku pošalje »Vlašku komisiju«. Ako u tome postoji kakva zapreka, onda neka kralj poduzme druga sredstva, da Vlahe ukroti »prije, nego li bukne veći požar«.[38]

Vladika Maksim Petrović nije mirovao. On je medju svoje vjernike unio uvjerenje, da je Vlasima car Ferdinand darovao svu zemlju izmedju Save i Drave. Petrović se uzobijestio, te je počeo snovati o tomu, da on sam zavlada nad Vlasima. Zato se počeo svadjati i s krajiškim časnicima, te je oboružane svoje Vlahe izveo čak na polje protiv krajiškoga kapetana.[39] To je otvorilo oči grofu Jurju Ludoviku Schwarzenbergu, novomu generalu slavonske Krajine. General se našao primoran, da s vojskom svojom primiri nasilnoga Petrovića. — Medjutim su Vlasima ostale povlastice, što ih 5. list. 1630. dobiše od cara Ferdinanda. Na temelju tih povlastica postade istočni dio križ. županije poseban teritorij, koji nije pripadao kraljevini Hrvatskoj. To je »carska« zemlja, u kojoj vlada general, a ne ban. Time je učinjen početak novih muka hrv. naroda, jer se znalo, da će bečki dvor pomoću Vlaha i njem. časnika nastojati, da i dalje cijepa onu malu Hrvatsku, koju su Hrvati s toliko napora i žrtava jedva obranili od Turaka.

Medjutim se istodobno i caru Ferdinandu spremala velika oluja. Na cara se naime digao mladi, junački i poduzetni švedski kralj Gustav Adolf. On se dosada proslavio u ratu s poljskim kraljem Sigismundom III., komu je u osamgodišnjem ratu oteo vojvodine Livonsku, Estonsku i Kuronsku, te 4 pruska grada na Baltičkom moru. Francuski je ministar Richelieu nastojao, da Švedsku izmiri s Poljskom, pa da onda Gustav Adolf zaratuje na cara Ferdinanda. To je htio i Gustav Adolf, koji je cara mrzio zato, što je nesmiljeno progonio protestante, ali i zato, što je austrijska vojska pomagala Poljacima. Čim je Gustav Adolf 26. rujna 1629. sklopio šestgodišnje primirje s Poljskom, odmah se počeo spremati za rat s Ferdinandom. On se 4. srpnja 1630. s 13.000 Šveda iskrcao u Njemačkoj, gdje je zaposjeo otoke Usedom, Volin i Rujanu. Gustav Adolf se nadao, da će mu se odmah pridružiti protestantski knezovi i gradovi u Njemačkoj. Ali ovi se bojahu cara i lige. Zato mu se pridružiše samo protjerani vladari (falački izbornik i meklenburški vojvoda), zatim hesenski landgraf Vilim i weimarski vojvoda Bernhard, te slobodni državni grad Magdeburg. Medjutim su na jesen g. 1630. iz Švedske pridolazile nove čete. Do konca g. 1630. pribrao je Gustav Adolf 40.000 vojnika, s kojima počne osvajati Pomorje, Meklenburg i Branibor. Francuska mu dade 1,200.000

[38] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 285. i 286.
[39] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 286.

livra, da uzmogne nastaviti rat. Mjesto Wallensteina postade Tilly zapovjednikom carske i ligine vojske. On je dugo opsjedao, a tek 20. svibnja 1631. zauzeo grad Magdeburg, koji bude uslijed požara pretvoren u prah i pepeo.[40] To je sklonulo braniborskog izbornika Jurja Vilima, da se 21. lipnja 1631. pridružio Gustavu Adolfu.

Na poziv bana Sigismunda Erdeda sastao se 19. kol. 1631. u Zagrebu hrv. sabor, na kome su podban Konjski i plemić Gabrijel Črnkovečki izvijestili o svome poslanstvu kod kralja. Nato je sabor stvorio ove zaključke: 1. Treba se pismeno obratiti na palatina, na kaločkoga nadbiskupa, te na članove »Vlaške komisije« Šarkanja i Valenta Horvata. Pisma će ponijeti plemić Nikola Lucinić, koji za putni trošak dobiva 25 ug. for. 2. Da se namaknu troškovi za uzdržavanje »Vlaške komisije«, moraju vlastela od svakoga »dima« platiti po 50 denara iz vlastite kese. Tko ne uplati do 8. rujna 1631., platit će dvostruko. Kada se riješi vlaško pitanje, vratit će zem. blagajni sve troškove interesovana vlastela. 3. Ako se iz bilo kojeg razloga ne sastane »Vlaška komisija«, onda će Hrvati s oružanom silom suzbiti zločinstva Vlaha. U tu svrhu imaju svi velikaši, plemići, armaliste i plemići jednoselci biti uvijek spremni, da na prvi poziv bana Erdeda dodju na odredjeno mjesto osobno i sa što većom pratnjom. 4. Svi plemićki suci moraju u svojim kotarima pregledati i popisati sve malte. Na budućem zasjedanju hrv. sabora pročitat će se njihovi izvještaji i proučiti sve povlastice o maltama, te će onda sabor odlučiti, koje će malte ostati, koje li se kao suvišne ukinuti. 5. Za dizanje nasipa oko Erdedove tvrdje u Varaždinu doznačuju se kmetovi 1 kotara, a za utvrdjivanje Sigeca kmetovi 2 kotara. Kmetovi će besplatno raditi 12 dana. 6. Pošto Turci po Savi često dolaze pod Hrastelnicu kod Siska, odredjuje se pojačanje zem. haramija, koji tamo čuvaju straže. Odsada će u Hrastelnici stalno boraviti 1 vojvoda i 1 zastavnik, koji će haramije nadzirati. 7. Ponavljaju se zaključci sabora o popravljanju cesta i mostova.[41]

Lucinić je pismo hrv. sabora predao palatinu Nikoli Esterhaziju. Palatin je Hrvatima pismeno savjetovao, neka vlaško pitanje odgode do narednoga ug.-hrv. sabora. O tomu je 13. list. 1631. vijećao hrv. sabor u Zagrebu. Pošto je Lucinić još usmeno izvijestio o svome poslanstvu, prihvatiše Hrvati palatinov savjet. Za g. 1631. odredio je hrv. sabor porez od 6 ug. for. po svakomu »dimu«. Prva polovica poreza ima se isplatiti 2. veljače, a druga na Gjurgjevo g. 1632. Pošto u Hrvatsku nije došla »Vlaška komisija«, ostao je u zem. blagajni onaj novac, što ga dopriniješe hrv. vlastela po odredbi sabora od 19. kol. 1631. Zato sabor zaključuje, neka se ovim novcem konačno isplati krunidbeni dar, što ga je kraljica g. 1624. namijenila obnovi stolne crkve u Zagrebu.* — Skladišta za izvoz meda iz Hrvatske bit će odsada Zagreb, Varaždin, Vinica, Samobor i Krapina. Tko bi kušao izvesti med preko drugih mjesta, smatra se kriomčarom, te će izgubiti svu robu. Ako ipak izmakne s robom, onda ga neka podžupani globe, kada se vrati kući. — Kralja treba pismeno zamoliti, neka banu naloži, da za blagdan Triju Kraljeva g. 1632. sazove oktavalni sud.[42]

---

[40] Kod opsade i zauzeća Magdeburga odlikovahu se Hrvati osobitom hrabrošću. Vidi Keym: »Geschichte des 30-jährigen Krieges«, svezak I. str. 323.

[41] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 287. i 288

* Krunidbeni dar iznosio je u svemu 826 ug. for. i 44 denara. Od toga je prije »Iz daće kraljevine« isplaćeno 327 for. 44 denara. Treba dakle još doprinijeti 499 ug. for.

[42] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 289.—291.

U to doba nalazio se kralj Ferdinand u velikoj stisci, jer je u Njemačkoj napredovao švedski kralj Gustav Adolf. Tilly ga nije mogao dočekati u razorenom Magdeburgu, već se s vojskom povukao u Sasku, premda je saski izbornik Ivan Juraj bio neutralan. Uslijed ratnih kontribucija, kojima je Tilly uzdržavao svoje vojnike u Saskoj, razdražio je izbornika Ivana Jurja, te je i on koncem kolovoza 1631. stupio u savez sa Švedima. Kod Breitenfelda (sjeverno od Leipziga) dodje 17. rujna do velike bitke. Na desnom krilu Tillyjeve vojske stajao je grof Izolani s 5 hrvatskih pukovnija, a na lijevom krilu general Pappenheim. Hrvati udariše na Sase toli žestoko, da ih naskoro potjeraše u bijeg. Saski izbornik izgubio je na bijegu svoj šešir, a njegovi vojnici odbaciše oružje, da lakše uteknu pred Hrvatima, koji osvojiše čitav saski tabor.[43] Medjutim je istodobno Gustav Adolf potukao Pappenheima, a zatim udario na središte, u kome se nalazio Tilly. Švedi rasprše carsku vojsku, a teško ranjeni Tilly jedva uteče u Halle. — Iza ove bitke počnu njem. protestanti u Gustavu Adolfu gledati svoga osloboditelja. On je u velikom slavlju prošao Tiringijom i Franačkom do Nürnberga, gdje mu gradjani predložiše, neka se proglasi njem. vladarom. Dolinom rijeke Majne podje Gustav Adolf u Porajnsku, gdje se nalaze prvaci katoličke »lige«. Zauzev nuz put Würzburg, Hanau i Frankfurt, udje on koncem g. 1631. u Mainz. Ovdje je prezimio, a na proljeće krenuo preko Donauwörtha u Bavarsku. Tilly ga je čekao na rijeci Lehu, gdje dodje 15. travnja 1632. do ljute bitke. Tilly bude razbijen i smrtno ranjen, a Gustav Adolf udje u München. Medjutim su i Sasi provalili u Češku, gdje 5. stud. 1631. zauzeše Prag, a namjeravahu doprijeti i do Beča. Sada je car Ferdinand uvidio, da ne može neprijatelje svladati bez Wallensteina. Dugo je trebalo, dok je Wallenstein u travnju g. 1632. privolio, da opet preuzme zapovjedništvo carske vojske. Za kratko vrijeme sabere Wallenstein 40.000 novih vojnika, medju kojima bijaše mnogo Hrvata.[44] Wallenstein protjera Sase iz Češke, a zatim preko Heba krene u Franačku, gdje mu se koncem lipnja g. 1632. pridružio bavarski vojvoda Maksimilijan s ostancima ligine vojske.

Na poziv bana Sig. Erdeda sastao se u Zagrebu 12. srpnja 1632. hrv. sabor, koji je stvorio ove zaključke: 1. Štajerski staleži izradiše, da je na Rijeku preneseno slobodno trgovanje, koje se dosada vršilo u bakarskoj luci. To je na štetu Hrvata, knezova Zrinskih, pa i na štetu krune sv. Stjepana (pošto je Rijeka tada pripadala Austriji). Zato će hrv. sabor pismeno zamoliti kardinala Pazmana i palatina Esterhazija, neka sklonu kralja, da ukine ovu nepravdu. — 2. Neki Hrvati ne će primati groše, koji su kovani u Grazu. Sabor ustanovljuje, da ovi groši vrijede isto toliko, koliko i bečki groši, naime 3 krajcara, odnosno 4 denara ili 12 »beča«. Zato sabor odredjuje, da se na području Hrvatske i Slavonije moraju primati i gradački groši. Tko se ne pokori, izgubit će robu, za koju mu je kupac ponudio gradačke groše. Ovu odredbu imaju plemićki suci oglasiti u župnim crkvama. — 3. Pošto se u Hrvatskoj radi gladi nije g. 1629. ubrao porez, ostala je država haramijama do konca g. 1630. dužna 15.188 ug. for. u ime plaće za 14 mjeseci. Haramije uvidješe nuždu i nepriliku hrv. države, koja im ne može isplatiti cijelu zaostalu plaću. Zato oni javiše hrv. saboru, da se odriču svoje plaće za 7 mjeseci, ako im Hrvatska preostalih 7 mjeseci u iznosu od

[43] Keym: »Geschichte des 30-jährigen Krieges«, svezak I., str. 350.
[44] Ratni arkiv u Beču. (Croatica g. 1632. May.)

7594 ugar. for. isplati na jedamput od poreza, koji će se ustanoviti za g. 1632. Sabor je uvidio, da haramijama treba uz redovitu njihovu plaću isplatiti još i ovih 7 mjeseci. Zato je zaključio, da za g. 1632. svaki »dim« ima u ime poreza platiti 10 ug. for. Pošto toliki teret ne mogu podnijeti sami kmetovi, odredio je sabor, da će kmetovi od svakoga »dima« platiti 8 ug. for., a vlastela iznimice iz vlastite kese preostala 2 for. Armaliste, plemići jednoselci i predijalci platiti će po 2 for. za svoju osobu, jer se njihovi posjedi ne oporezuju. Kmetovi na imanjima hrv. slob. gradova moraju platiti po 8 for. od svakoga potpunog »dima«. Gradjani pak u Zagrebu doprinijet će 200 ug. for., u Varaždinu 200, u Koprivnici 100 i u Križevcima 100 ug. for. Prva polovica poreza ima se podmiriti do Božića g. 1632., a druga do Pepelnice (25. veljače) g. 1633. Plemićki suci moraju u svojim kotarima popisati sve plemiće, koji nemaju imanja. Ovaj popis treba do Božića predati zem. blagajniku. — 4. Pošto je zagr. podžupan Juraj Malenić otišao u carsku (Wallensteinovu) vojsku, bira sabor Sigismunda pl. Domjanića za podžupana. Kako je pak Domjanić bio plemićki sudac, postavlja sabor na njegovo mjesto Matiju pl. Stanka. Domjanić i Stanko položiše na saboru propisanu službenu prisegu. — 5. Kmetovi će i g. 1632. dati besplatne radnike za popravak tvrdja. Banu se prepušta razdioba kmetova prema potrebi koje tvrdje. — 6. Za zem. blagajnika bira se Juraj pl. Petričević. On će dobivati običajnu plaću. Iz ostataka poreza za »Vlašku komisiju« neka zem. blagajnik isplati 499 for. za popravak stolne crkve, da se time konačno podmiri krunidbeni dar kraljice Eleonore.[45]

Kralj je u Hrvatsku poslao svoga pukovnika Luku pl. Hrastovačkoga s nekoliko kapetana, da ponovno sabiru vojnike za rat u Njemačkoj. Podjedno su kralj i palatin u tome smislu pisali banu Sig. Erdedu. Protiv toga ustadoše Hrvati na saboru, što ga je Erdedi za 31. kol 1632. sazvao u Zagreb. Sabor je zaključio, neka Erdedi svojom »banskom vlašću« pukovniku i kapetanima zapriječi novačenje u Hrvatskoj. Kralju treba ovu uskratu obrazložiti ovako: »Tečajem prošlih gladnih godina propao je od gladi veliki broj ljudi u ovoj maloj kraljevini. Uz to je iz kraljevine već dosada nekoliko hiljada vojnika otišlo u kraljev tabor. Ako odu još i ovi malobrojni, koji preostadoše, otvorio bi se naravnom neprijatelju imena kršćanskoga (Turcima) lagan upad i dolazak u ovu kraljevinu i u susjedne kr. zemlje. Turci nas i onako danomice muče ne samo djelomičnim već i glavnim provalama sa šest, sedam i više tisuća ljudi. Treba dodati i to, da se čuje, kako će erdeljski knez s vojskom udariti na kralja. Protiv njega morat će se braniti i Hrvati.« Isto takvu poruku treba poslati i palatinu. Njemu neka se pošalje također 300 ug. for. za isplatu čuvara krune sv. Stjepana.[46]

U to je doba zaista prijetila nova pogibelj iz Erdelja. Tamo je knez Gabrijel Betlen na samrti odredio, da ga ima naslijediti njegova žena Katarina, sestra braniborskog izbornika Jurja Vilima. Mjesto Katarine vladat će kao gubernator Stjepan Betlen, brat Gabrijelov. Erdeljski staleži priznadōše Katarinu 27. siječnja 1630. za kneginju, ali uz stanovita ograničenja. No već 28. rujna 1630. bude Katarina skinuta, pa staleži jednoglasno za kneza erdeljskoga izaberu Stjepana Betlena. Medjutim se već za tu čast natjecao bogati Juraj Rakoci, koji je uživao povjerenje

[45] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 291.—293.
[46] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 294. i 295.

erdeljskih kalvina. Betlen pristade na novi izbor, koji se obavio 26. stud. 1630. na saboru u Schässburgu. Većinu glasova dobije Rakoci, koga Erdeljci 22. pros. 1630. svečano instaliraše za erd. kneza.[47]

Bečki dvor nije bio zadovoljan s ovim izborom. Početkom g. 1631. spremao je dapače palatin Esterhazi vojnu za kneza Rakocija, te je 15. ožujka došlo i do bitke kod Rakamaza, gdje je pobijedio Rakoci. Medjutim je kralj Ferdinand doznao za napredovanje Gustava Adolfa u sjev. Njemačkoj. Kralj se bojao, da ne bi Rakoci došao u savez sa Švedima. Zato je Ferdinand 13. travnja 1631. sklopio s Rakocijem mir. Rakoci bude priznat za erd. kneza, a ostade mu i onaj dio Ugarske, što ga je držao Gabrijel Betlen.[48]

U rujnu g. 1631. dodje u Erdelj švedski poslanik, koji je kneza Rakocija zamolio, neka sklopi savez s kraljem Gustavom Adolfom i s njem. protestantima. Jednako je Gustav Adolf nastojao, da digne i turskoga sultana, kako bi što sigurnije slomio kralja Ferdinanda. Premda je u to doba Turska vodila težak rat s Perzijom, ipak je sultan odredio, da u Hrvatsku i Ugarsku počnu provaljivati susjedni begovi. Rakoci je doduše g. 1632. pregovarao sa bečkim dvorom; ali ipak je prijetila pogibelj, da će se i on združiti sa Švedima. Ferdinandu nije mogla pomoći Španjolska, jer je švedski general Horn protjerao Španjolce preko Rajne. Papa Urban VIII. pomagao je Ferdinandu samo novcem, davajuć mu svaki mjesec 24.000 dukata. Tako je kralj zavisio od Wallensteina, koji se sa 60.000 vojnika utvrdio kod Nürnberga. Onamo dodje početkom srpnja g. 1632. i Gustav Adolf, koji se takodjer utvrdi ispod Nürnberga. Obje vojske ostadoše u čekanju 6 tjedana. Napokon je Gustav Adolf sa 70.000 vojnika 24. kol. udario na Wallensteinov tabor. Izolani je s 10.000 Hrvata stajao na desnom krilu kod potoka Bibera. Tu bijaše najkrvavija bitka, jer je Gustav Adolf na Hrvate jurišao čitav dan. Švedi pretrpješe velike gubitke (3000 mrtvih i 7000 ranjenih), te morahu pod večer uzmaknuti. Tom prigodom hrvatski konjanici uhvatiše slavnoga švedskoga generala Torstensona. Gustav Adolf ode 3. rujna prema Švapskoj.[49]

Ban Sig. Erdedi otvorio je 21. list. 1632. hrv. sabor, koji je stvorio ove zaključke: 1. Turci danomice provaljuju u Hrvatsku. Sada se naviještaju novi turski napadaji, radi čega treba poduzeti mjere opreznosti za obranu predrage domovine. U slučaju velike nužde objavit će ban pučki ustanak. Tada vrijede zaključci hrv. sabora od g. 1619. i 1620., po kojima se sav hrv. narod mora sakupiti uz bana pod kr. banderijem (zastavom). Uslijedi li manja provala, te ne će ban trebati razviti kr. zastavu i osobno poći na bojno polje, tada će svaka 4 »dima« dići 1 pješaka i 1 konjanika. Svi velikaše, prelati i plemići moraju osobno poći u boj na poziv, koji će im ban isporučiti putem plemićkih sudaca. Oružje moraju pograbiti i svi plemićki armaliste, dok će plemići jednoselci opremiti po 1 pješaka od 3 kuće. Tko se banovu pozivu ne odazove, mora platiti globu, i to 6 for. za pojedinoga konjanika, a 3 for. za pješaka. 2. Na posjedima obitelji Petev oko Ivanca i Bele otkrivene su solane, što može donijeti veliku korist Petevima i kraljevini Hrvatskoj. Da se ove solane iskoriste, šalje sabor k obitelji Petev na pregovore varaždinski podžupana Ljudevita Bedekovića i zagr. podžupana Jurja Petričevića. 3. Kralj nije uvažio molbu hrv. sabora, neka obustavi novačenje u Hr-

[47] Katona: »Historia critica regni Hungariae«, XXXI. 163.
[48] Katona: »Historia critica regni Hungariae«, XXXI. 486.
[49] Keym: »Geschichte des 30-jährigen Krieges«, svezak II., str. 70.—76.

vatskoj. To pokazuje kraljevo pismo, što ga je poslao 16. rujna 1632. iz ratnoga vijeća u Ebersdorfu. Drugo pismo, koje se odnosi na već unovačene Hrvate, pisao je kralj 3. list. 1632. iz ugarskog vijeća u Beču. Na sam dan hrv. sabora primio je ban Erdedi pismo od palatina Esterhazija, koji javlja, da nije uspio kralja odvratiti od novačenja. Zato hrv. sabor zaključuje, neka carev pukovnik Luka Hrastovački odmah iz Hrvatske izvede unovačene vojnike, za koje mu više Hrvatska ne će i ne može dati nastambu. 4. Za uredjenje granice izmedju Hrvatske i Štajerske na rijeci Sutli kod Bizelja imenovao je kralj Ferdinand svoje povjerenike. Hrvatsku će pak zastupati: kanonik Ivan Somogji, varaždinski podžupan Ljudevit Bedeković, te Gabrijel Črnkovečki, Ivan Zakmardi i Sig. Domjanić.[50]

Od Nürnberga krene Wallenstein početkom rujna g. 1632. u Sasku. Prednju vojsku činili su hrv. konjanici pod vodstvom generala Holkea. Tu se hrabrošću odlikovala četa, koju je vodio pukovnik Korpić. Ova je četa preko Altenburga provalila u Sasku, gdje je zauzela tvrdju Zwickau, a opljačkala i opustošila okolicu gradova Chemnitz, Oderan i Freiberg sve do rijeke Labe. Kod Dresdena združe se Hrvati s Wallensteinom, koji nato udari na Leipzig i zauze ga 21. list. 1632. Nato je Wallenstein generalu Pappenheimu povjerio opsadu grada Halle, kod čega sudjelovahu i 2 hrv. pukovnije. Drugi Hrvati četovahu u okolici gradova Torgau, Weissenfels, Merseburg i Naumburg. — Medjutim je Gustav Adolf napustio Švapsku i pohrlio u srednju Njemačku, da mu Wallenstein ne presiječe vezu sa sjeverom. On je svoje čete pribirao u Erfurtu. Tamo se početkom studenoga oprostio sa svojom ženom Marijom Eleonorom, koja ga je pratila na vojni po Njemačkoj. S jakom vojskom podje Gustav Adolf iz Erfurta prema Leipzigu. Wallenstein ga je dočekao kod Lützena, gdje je oveća ravnica, podesna za bitku. Ovdje je Gustav Adolf o podne 16. stud. 1632. navalio na lijevo krilo Wallensteinove vojske, gdje je stajao general Pikolomini s 28 eskadrona hrv. konjanika. Hrvati morahu uzmaknuti, jer je Gustav Adolf na njih poveo finske oklopnike. Ali kad se zametnula bitka i u središtu Wallensteinove vojske, obnove Hrvati boj, te prisile Fince i Švede na uzmak. Nato je Gustav Adolf predveo novu pukovniju, s kojom je prodro odviše daleko. Ne znajući, da je to švedski kralj, počnu Hrvati pucati na Gustava Adolfa, koji pade mrtav, jer ga je pogodilo više taneta. Vijest o njegovoj smrti razjarila je Švede. Vojvoda Bernhard Weimarski udari sa Švedima na Wallensteinovo desno krilo, gdje se nalazio general Izolani s Hrvatima. Već je pobjeda naginjala Švedima, kad li na bojište stiže Pappenheim iz Hallea. Hrabro je Pappenheim odbio Švede, ali je i sam pao u ljutom boju. Bitka ostade neodlučna. Ipak se Wallenstein na večer s vojskom povukao u Leipzig, ostaviv nekoliko topova na bojištu, gdje je poginulo 10.000 ljudi.[51]

Vijest o smrti kralja Gustava Adolfa, komu bijaše tekar 38 godina, bolno se dojmila njemačkih protestanata. Naprotiv se obradovao car i kralj Ferdinand II., koji dade po svima crkvama svojih država pjevati misu zahvalnicu (Te Deum). On se sretno riješio gradjanskog rata u Ugarskoj, kamo je erdeljski knez Juraj Rakoci smjerao u zimi provaliti, kako se vidi iz njegova uhvaćenog pisma, što ga je pisao staležima u Šleskoj. Čim je Rakoci doznao za smrt Gustava Adolfa, odmah je odustao od svake akcije, ponudiv kralju mir. Pregovori o miru započeše 5. veljače 1633., a dovršeni su tekar 28. rujna 1633.

[50] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 295.—297.
[51] Keym: »Geschichte des 30-jährigen Krieges«, svezak II., str. 97.

Mnogi se nadahu, da će iza smrti Gustava Adolfa doći i do mira u Njemačkoj. Ali toga ne htjede dopustiti Richelieu, koji se nadao, da će Francuskoj pribaviti habsburški Elzas, ako rat potraje još koju godinu. Zato je franc. kralj Ljudevit XIII. i nadalje pomagao novcem Švede, koji se nadahu, da će im ostati sjeverna Njemačka, ako još većma oslabe cara Ferdinanda. U Švedskoj je Gustava Adolfa na prijestolju naslijedila njegova mladjahna kćerka Kristina, mjesto koje je vladao mudri kancelar Oxenstierna. Švedsku vojsku u Njemačkoj vodili su vrsni generali: Gustav Horn i Bernhard Weimarski.

Tečajem g. 1633. ratovalo se u Njemačkoj na više strana. Svagdje nalazimo i Hrvate. Oni su pod generalom Holkeom zauzeli i porobili mnoge gradove u Saskoj i Tiringiji. Kada je Holke došao u Zwickau, pojavi se u njegovoj vojsci kuga, od koje 16. kol. 1633. pogibe on i preko 1000 hrvatskih konjanika.[52]

Kralj je 1. rujna 1633. iz Beča pisao banu Sig. Erdedu, neka mu dotle, dok traje sadašnji rat, zgodnim sredstvima pomaže sabirati vojsku u Hrvatskoj. Ban je to pismo pročitao na hrv. saboru, koji se 16. list. 1633. sastao u Zagrebu, te je sabor stvorio ove zaključke: 1. Kralja treba pismeno zamoliti, neka svojim kapetanima i službenicima zabrani dalnje novačenje u Hrvatskoj s obzirom na činjenicu, da Turci gotovo danomice provaljuju u Hrvatsku. Ne pomogne li to pismo, tada neka u Beč podju plemići: Gabrijel Gubaševački, Juraj Tomna, Vuk Pernar i Baltazar Vojković, da kao hrv. povjerenici kod kralja porade u smislu naputka, što će im ga dati ban Erdedi. 2. Posebno povjerenstvo činit će kanonik Ivan Somogji i plemić Ivan Ručić. Oni će poći do kralja Ferdinanda i do palatina Esterhazija, te im u ime Hrvatske predati pisma, u kojima se moli saziv oktavalnoga suda na Tri kralja g. 1634., sastanak »Vlaške komisije« i potvrda povlastica Hrvatske o sudovanju u stanovitim slučajevima.[53] Uputu ovim povjerenicima sastavit će protonotar Petar Znika. U ime putnoga troška dobivaju povjerenici 200 ug. for., a povrh toga 150 ug. for. za dar g. kancelaru i pisarima u kr. kancelariji. 3. Isti nunciji predat će kralju u ime Hrvatske pismo o granicama kraljevine Hrvatske na imanjima kneza Nikole Frankopana oko Tounja i Gomirja s obzirom na tamo naseljene Vlahe i krajiške vojnike. 4. Kao što prije, tako i odsada moraju toli domaći koli strani ljudi prigodom izvoza ili uvoza robe plaćati kraljevini daću, koja će se odrediti. Vrhovnim upraviteljem ove daće bit će Juraj pl. Petričević. 5. Bilo bi potrebno provesti novi popis »dimova« ili »vrata«, jer su mnoga selišta u Hrvatskoj opustjela. Dok se to ne učini, davat će svaki »dim« po jednoga besplatnog težaka za javne radnje (popravak tvrdja), a 5 »dimova« mora dati kola s konjima za dovažanje gradje ili za izvažanje zemlje. Gdje će ovi kmetovi raditi, o tomu će prema potrebi izdavati odredbe g. ban. 6. Za g. 1633. odredjuje se porez od 7 ug. for. za svaki potpuni »dim«. Prva polovica poreza ima se uplatiti na Svijećnicu, a druga na Gjurgjevo 1634. godine. 7. Plemići armaliste moraju do Božića g. 1633. svoje isprave pokazati plemiću Gabrijelu Gubaševačkomu. Tom prigodom ima svaki armalista položiti 1 dukat za potrebe kraljevine Hrvatske. Tko toga ne

[52] Kukuljević: »Borba Hrvata u tridesetoljetnom ratu«, Arkiv XII., str. 25.

[53] Hrvatski državni arkiv u Zagrebu (Acta statuum et ordinum, svezak I. broj 8) ima prijepis vjerodajnice hrv. sabora za Ručića i Somogjija.

učini, ne će uživati plemićka prava.* Popis armalista ima Gubaševački predati protonotaru. 8. Od pamtivijeka je voda iz korita »Dravice« tekla u grabe oko tvrdje i varoši u Varaždinu. Pošto sadašnji vlasnici Vinice zatrpaše korito na svome posjedu, nema vode u »Dravici« kod Varaždina. Zato im sabor nalaže u ime kraljevine Hrvatske, da odstrane zapreku, pa da propuste vodu u grabe oko Varaždina. 9. Mnogi ljudi ne će u prometu primati mletačke škude i stare groše. (Groš vrijedi 3 krajcara.) Sabor odredjuje, da ovaj novac i nadalje vrijedi u Hrvatskoj. Tko ne bi htio za robu primiti mlet. škude i stare groše, izgubit će robu. 10. Za žito vrijede u Hrvatskoj razne mjere. Da se poluči jedinstvenost, odredjuje sabor, da odsada 32 pinte, koje služe za mjeru vina, čine 1 zagrebačku mjeru, a 16 pinta čine pol mjere (vagan). Uzorke mjera dat će Juraj pl. Petričević na trošak zemlje napraviti, te u Zagrebu i Varaždinu izložiti. Na uzorke ima se udariti pečat kraljevine. 11. Za g. 1633. ne će dobiti plaću zagr. ljekarnik Jakov pl. Gasparini, jer svoju službu ne vrši onako, kako bi trebao.[54]

Kralj je hrv. staleže obavijestio, da će naskoro u Carigrad poslati grofa Puchaima kao svoga »oratora« kod porte. Zato kralj poziva Hrvate, neka mu što prije pošalju popis šteta, što ih Turci protiv ugovora o miru učiniše u Hrvatskoj, naročito pak popis tvrdja, koje podigoše na medji tursko-hrvatskoj. Tim povodom sazove ban Erdedi za 22. stud. 1633. u Zagreb hrv. sabor, koji je zaključio, da spomenuti popis sastave ban, te krajiški generali i kapetani. Sabor će zamoliti kralja, neka u Varaždin pošalje svoje povjerenike, koji će riješiti spor izmedju tamošnjih Isusovaca i gradskoga poglavarstva. Još je sabor zaključio, da podanici knezova Zrinskih u Primorju plaćaju samo polovicu odredjene daće za promet soli i žita. Neki seljaci zapališe mlin, što ga je ivanićki kapetan na veliku štetu njihovih zemljišta podigao na potoku Blanja (drukčije »Kozak«). Radi toga dobio je ban Erdedi 2 pisma od ivanićkih graničara, koji ga vrijedjaju i prijete mu. Pisma je banu dostavio general Schwarzenberg. Ban je ova pisma i generalovu popratnicu pročitao u saboru, koji zaključuje, da će generala prijaviti kralju.[55]

Po kraljevom nalogu sastavljen je popis tvrdja na bosanskoj granici prema Hrvatskoj. Tamo su Turci g. 1606. (kad je sklopljen mir na ušću rijeke Žitve) držali na rijeci Uni tvrdje: Ripač, Sokolac, Bihać, Izačić, Ostrožac, Krupa, Bušević, Otoka, Novi i Kostajnica, a zapadno od Une tvrdje: Cazin, Stijena, Bužim, Jezersko, Gvozdansko i Zrin. Za vrijeme mira (od g. 1606. do g. 1634.) pomaknuše Turci bosansku granicu dalje prema Hrvatskoj, te staviše turske posade u tvrdje: Drežnik, Tržac, Mutnica, Brekovica, Sturlić, Cetin,* Peći, Velika Kladuša, Todorovo, Mala Kladuša, Vranograč, Podzvizd, Pedalj i Gorička. Time su Turci sebi osigurali zemlju izmedju 3 rijeke: Une, Gline i Korane, gdje naseliše oko tisuću kuća, od toga i nešto »Vlaha« kod Sturlića. Spomenuta zemlja nije šira, nego 3 do 4 milje, ali je zato tako duga, da kroz nju treba 2 dana hoda. Postoji pogibelj, da će Turci granicu Bosne pomicati još i dalje prema zapadu na štetu Hrvatske. Uz rijeku naime Glinu stoje puste hrv.

* Plemić nije plaćao maltarinu, mostarinu, brodarinu, carinu i porez. On bijaše oprošten od polaska na javne radnje, koje morahu kmetovi besplatno obavljati. Plemića ne smije nitko zatvoriti, a sudi mu samo redoviti sud.

[54] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 298.—302.

[55] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 302. i 303.

* Turci su g. 1636. opet napustili tvrdju u Cetinu.

tvrdje: Topusko, Perna, Klokoč, Otmić, Vojković i Hresno, u koje mogu Turci bez zapreke staviti svoje posade. Isto tako su bez obrane Blagajski Turanj i Hojsićev grad izmedju Slunja i Karlovca, zatim tvrdje Kremen i Furjan kod Slunja, a Plaški, Jesenica i Dabar izmedju Ogulina i Otočca.[56]

Kralj je Ugre i Hrvate pozvao, da 19. veljače 1634. dodju na zajednički sabor u Požun. Tim povodom sastade se 11. siječnja 1634. u Zagrebu hrv. sabor, koji je za hrv. nuncije izabrao Jurja Petričevića, Jurja Malenića i Gabrijela Črnkovečkoga. Pošto po 61. članku od g. 1625. pripada Hrvatskoj pravo, da 1 nuncij dolazi u gornju (velikašku) kuću zajedničkih sabora, poći će onamo Juraj Petričević. Naputak (instrukciju) za rad hrv. nuncija sastavit će: naslovni pečuvski biskup Benko Vinković, kanonik Ivan Somogji, protonotar Petar Znika, te plemići: Ivan Ručić, Sig. Domjanić, Ivan Zakmardi, Juraj Petričević i Gabrijel Črnkovečki. Podjedno sabor doznačuje nuncijima za trošak 600 ug. for. — Još je sabor zaključio, da će odsada Gabrijel pl. Gubaševački imati brigu i nadzor nad kmetovima, koji će popravljati tvrdje na Kupi. On će imati i vlast nad plemićima jednoselcima i armalistima, kada budu dolazili na straže u pokupsku (bansku) Krajinu. U ime odštete za troškove prigodom ovakvog uredovanja dobivat će Gubaševački dnevnicu od 1 ug. for. — Zagrebački Kapucini zamoliše od hrv. sabora potporu za nabavu drva. Sabor je odredio, neka se Kapucinima u tu svrhu daje godimice po 40 rajnskih forinti iz dohodaka tridesetine (carine) u kraljevini Hrvatskoj. — Nadalje sabor zaključuje, da kmetovi zagr. kaptola, koji radi »štibre« (daće) podigoše bunu, te ih je kaptol »proskribovao« (prognao), ne smiju naći zakloništa na imanjima drugih velikaša i plemića. Ako se gdjegod pojave, mogu ih uhvatiti dotična vlastela ili njihovi činovnici.[57]

Kralj je sabor u Požunu odgodio radi brige zbog Wallensteina. Ovaj znameniti vojskovodja, koji je kralju dvaput spasio prijestolje, imao je na bečkom dvoru ljutih neprijatelja. To bijaše u prvom redu carev sin (kralj Ferdinand III.), zatim svemoćni španjolski poslanik Onate i predsjednik dvorskoga ratnoga vijeća grof Schlick. Oni Wallensteinu zavidjahu slavu, imetak i moć, te nastojahu, da ga pred carem prikažu kao veleizdajnika, koji pregovara s neprijateljima. Wallenstein je zaista htio, da Njemačkoj pribavi mir, jer je vidio, koliko ova strada u dugom i beskonačnom ratu. U tu svrhu vodio je pregovore s Braniborom i Saskom, a prividno takodjer s Francuskom i Švedskom, koje htjede zavarati. Car je Wallensteinu zamjerio, što nije na jesen g. 1633. za vremena pomogao bavarskom vojvodi Maksimilijanu, koga su pritisnuli Švedi. Wallenstein uopće nije g. 1633. ispunio nade, što ih je u njega stavljao car iza smrti Gustava Adolfa. Zato je car 24. siječnja 1634. potpisao dekret, kojim mjesto Wallensteina imenuje grofa Gallasa vrhovnim vojvodom svoje vojske. Patentom pak od 18. veljače proglašuje car Wallensteina veleizdajnikom. Nato je Wallensteina 24. veljače 1634. u Hebu ubio kapetan Devereux. Car dade za Wallensteina odslužiti 3000 zadušnica, a nato zaplijeni ogroman njegov imetak.*

Tada je u Turskoj vladao krvoždni sultan Murat IV. Njemu je grof Puchaim u ime cara Ferdinanda II. donio bogate darove s molbom za mirno susjedstvo. Sultan je caru po grofu Puchaimu obećao, da će tur-

[56] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, knjiga II., str. 186.—188.

[57] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 305. i 306.

* Wallensteinu je druga njegova žena rodila jedinicu kćerku Mariju Elizabetu, koja se kasnije udala za grofa Kaunitza.

skim begovima na granici zabraniti provaljivanje u Hrvatsku i Ugarsku.[58] No zato je sultan navijestio rat poljskomu kralju Vladislavu IV. Mjeseca travnja g. 1634. krene sultan iz Carigrada put Poljske. Istodobno naloži on erdeljskomu knezu Jurju Rakociju, neka se priključi turskoj vojsci. Rakoci se nije radovao tome ratu. On je doduše u taboru kod Schässburga sabirao svoje vojnike, ali je istodobno nastojao, da posreduje mir izmedju Poljske i Turske. Radi toga se Rakoci zamjerio sultanu. Ipak su njegove i turske ratne priprave uznemirile palatina Esterhazija. Da Ugarsku osigura za svaki slučaj, sazove palatin pučki ustanak ug. županija. To je dalo povoda, da protiv njega ustane ostrogonski nadbiskup Pazman, koji bijaše Esterhazijev protivnik. Pazman je velikaše i plemiće odvraćao, neka ne poslušaju palatinov poziv. I zaista je pod palatinovu zastavu došlo samo malo vojnika. Esterhazi je kod kaptola u Njitri uložio prosvjed protiv takvog rada Pazmanova. Ali Pazman je poput drugih svećenika mnogo vrijedio kod kralja Ferdinanda II., koji pošalje palatinu strogi ukor po njegovom neprijatelju biskupu Senjeju.[59]

Po svojim uhodama doznao je hrv. ban Sig. Erdedi za goleme ratne priprave, što ih vrši Turska. Pošto su danomice dolazile sve lošije vijesti, sazove ban za 8. lipnja 1634. u Zagreb hrv. sabor, koji je stvorio ove zaključke: 1. Ban može dići pučki ustanak u Hrvatskoj, te odrediti mjesto i vrijeme, kamo i kada moraju sa svojim ljudima i vojnicima doći svi velikaši i plemići, toli crkveni koli svjetovni, kao što i »svi staleži i redovi, koji borave u gradovima ili drugdje«, napokon osobno plemići jednoselci i armaliste. Oni velikaši i plemići, koji vojničke službe obavljaju u Hrvatskoj ili u Krajinama, ne mogu dakako osobno doći u banov tabor; ali zato i oni «moraju od svojih imanja — naime gradova, plemićkih kurija i dimova ili porta — poslati svoje ljude i vojnike«. Tko ne posluša banov nalog, imat će u smislu ustanova hrv. sabora od g. 1619. i 1620. platiti veliku globu. 2. Gabrijel Črnkovečki, bilježnik svih 3 županija u Hrvatskoj, šalje se u Beč, da kralja Ferdinanda II. zamoli, neka Hrvatskoj pomogne u borbi protiv Turaka.** Črnkovečki dobiva uputu za rad i 120 ug. for. za putni trošak. 8. Ivan pl. Vojković, konjanički kapetan u Križevcima, šalje se u Graz, da štajerske staleže sklone za pomoć u slučaju provale Turaka. Plemić pak Vuk Marko Pernar dobio je zadaću, da putuje u Ljubljanu i u Celovac, gdje će u istu svrhu pregovarati s kranjskim i koruškim staležima. U ime putnih troškova doznačio je sabor Vojkoviću 30, a Pernaru 80 ug. for. 4. Za podžupana varaždinske županije odredjuje se godišnja plaća od 48 ug. for. Podžupani križevačke i zagrebačke županije dobivat će godimice po 24 for., plemićki suci po 12 for., a njihovi zamjenici po 6 ug. for. 5. Za popravak tvrdje u Koprivnici imaju dati besplatne težake 2 kotara varaždinske županije. 6. Sigismunda Palfija, vlasnika imanja Kaštelanovec u varaždinskoj županiji, ubiše neki ljudi grofa Adama Baćana, od kojih se po imenu spominje grofov činovnik Baltazar Tompa. Palfijeva udovica, brat i majka poslaše tužbu na hrv. sabor, koji odredjuje, da se Tompa i drugi krivci imaju zatvoriti u Grebengrad, gdje će ih čuvati kaštelan. Grof Baćan mora u ime kraljevine postupati protiv krivaca. Ako ih ne kazni po zakonima, koji vladaju u Hrvatskoj, onda mora županijski sud u Varaždinu povesti postupak protiv grofa. 7. Novi popis »dimova« ili »vrata« provesti će po dosadašnjem običaju u varaždinskoj županiji ple-

[58] Hammer: »Geschichte des osmanischen Reiches«, svezak III., str. 133.
[59] Fessler: »Geschichte von Ungarn«, knjiga IV., str. 228.
** Tu se misli pomoć u oružju (topovi i puške), te u municiji (barut i olovo).

mićki suci: Gabrijel Gubaševački i Petar Baksaj, a u križ. i zagr. županiji: podžupan Sig. Domjanić i pl. sudac Ivan Zakmardi. Njima ima na ruku ići svaki pl. sudac u svome kotaru. Popisivači dobivaju običajnu plaću. 8. Obnavljaju se zaključci prijašnjih sabora u pogledu popravljanja mostova. 9. Opazilo se, da neka vlastela i njihovi kmetovi ne dopuštaju promet na javnim cestama. Plemićki suci imaju odsada paziti, da se ove zloporabe odstrane. Tko zatvori cestu, mora svakiput pl. sucu platiti globu od 12 ug. for. 10. Kralj je podijelio plemstvo Jurju Mazariću, koji je ovu plemićku ispravu podnio hrv. saboru. Pošto je Mazarić bio kmet Ladislava pl. Vragovića, prosvjedovao je protiv ove pl. isprave u Vragovićevo ime njegov rodjak Gabrijel Črnkovečki. Sabor je ovaj prosvjed uvažio, te je zaključio, da plemićka isprava Mazarićeva ne vrijedi u njegovom odnosu prema Vragoviću, t. j. da Mazarić i nadalje mora prema Vragoviću vršiti kmetska podavanja, ako hoće zadržati uživanje dosadašnje svoje zemlje.[60]

Črnkovečki je u Beču uspio, te je kralj u Hrvatsku poslao 3 velika željezna topa na kotače; zatim 25 dosta velikih lumbarda zvanih »bradatica«, koje se upotrebljavahu za pucanje iz tvrdjava, onda 100 većih željeznih kuglja za topove, te 6 funti baruta i 8 funti olova za puške. Jednako je uspio Ivo Vojković u Grazu, jer je Štajerska poslala 6 centi baruta i nešto druge municije, a obećala je i olovo, ako po nj Hrvati pošalju vlastita kola. Iz Koruške je Pernar dovezao 5 centi baruta, 9 centi olova, 2 velika željezna topa, 24 lumbarde »bradatice«, 3 centa kuglja za topove i lumbarde, 24 limena roga za barut i još nešto municije. Iz Kranjske je Pernar dopremio 12 lumbarda »bradatica«, 8 centi olova i 30 »muškete«, t. j. teških pušaka, koje se kod pucanja stavljaju na stalak.[61]

U Njemačkoj se Hrvati odlikovahu 7. rujna 1634. kod Nördlingena. Tamo dodje do strahovite bitke, u kojoj je car. vojsci zapovijedao kralj Ferdinand III., a u istinu ju vodio grof Gallas. Brojni Hrvati stajahu na desnom krilu, gdje su ih vodili generali Izolani i Ivan Werth. Hrvati udariše tu na Švede toli žestoko, da su u bijeg natjerali vojvodu Bernharda Weimarskoga, a kasnije takodjer konjanike maršala Horna. Iza toga opkoliše brojne švedske i würtemberške pješake, a zaplijeniše i neprijateljske topove. Na bojištu pogibe 12.000 Šveda i Nijemaca, a 6000 pade ih u ropstvo zajedno s Hornom i s 3 generala. Car je u znak velike pobjede naložio, da se zvoni u tornjevima svih crkvi u Beču i u Krajini.

Kralj je odgodjeni sabor u Požunu ponovno sazvao za 30. stud. 1634., ali u Šoprun. Tim povodom sastade se u Zagrebu 6. stud. 1634. hrv. sabor, koji je odredio, da kao hrv. nunciji u Šoprun podju: kanonik Martin Bogdan, podban Gašpar Konjski, protonotar Petar Znika i bilježnik hrv. županija Gabrijel Črnkovečki. Znika i Črnkovečki dobivaju za put i boravak u Šoprunu po 200 ug. for., a Bogdan i Konjski po 100 for., dakle samo »polovicu, jer oni i onako moraju boraviti na saboru«. (Bogdan je naime tamo zastupao zagr. kaptol, a Konjski je kao hrv. podban imao glas i sijelo u gornjoj kući.) Pošto je kralj ovajput na sabor u Šoprun napose pozvao sve 3 hrv. županije, zaključuje sabor, da se tomu pozivu treba odazvati, te će varaždinski župan Stjepan Megjurečki, križevačku Ivan Zakmardi, a zagr. županiju Matija Stanko. — Na tome je hrv. saboru ban Erdedi tužio grad Zagreb, da nije htio na poziv Gabrijela

[60] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 306.—309.
[61] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 310.

Črnkovečkoga dati podvoze za vožnju municije na odredjena mjesta. Sabor zaključuje, da Zagreb mora odmah izvršiti ovaj nalog, jer hrv. gradovi imaju dužnost prevažanja kraljeve municije. Pošto je umro Nikola Toplički, plemićki sudac zagr. županije, izabire sabor za njegova nasljednika plemića Jurja Hotkovića, koji se inače zove »Peharnik«. Još uvijek nijesu vlasnici Vinice otvorili korito »Dravice«, pa time omogućili tijek dravske vode, koja je punila grabe oko tvrdje i grada Varaždina, a podjedno tjerala neke mlinove kod Varaždina. Sabor povjerava ovaj posao plemićima Ivanu Vojnoviću i Ivanu Ručiću, jer to traži »opće dobro«. (Voda u grabama oko Varaždina služila je obrani grada i tvrdje.) Zagr. ljekarnik Jakov pl. Gasparini dobivat će opet godišnju plaću od 40 ug. for., i to iz prihoda tridesetine, koja se ubire u Hrvatskoj.[62]

Hrv. nunciji dobiše naputak o svome radu na saboru u Šoprunu. Uz opće hrv. zahtjeve (predaja Vlaha hrv. vlasteli, obnova potpune banske vlasti od Drave do Jadranskog mora, redovito sazivanje oktavalnih sudova, odlazak njem. vojnika iz Varaždina, popravak tvrdja na Kupi i t. d.) moraju nunciji na saboru iznijeti ove tegobe i pritužbe: 1. Grof Schwarzenberg, general slavonske Krajine, pozvao je prošlih dana na dvoboj bana Sig. Erdeda samo zato, što je Erdedi branio zakonita svoja prava. Time je general prezreo ugled kralja Ferdinanda II., »čije mjesto u ovoj domovini zaprema isti g. ban«. 2. Činovnik tvrdje u Varaždinu pozvao je na neko svjedočanstvo Miju pl. Šemovečkoga, plemićkoga suca varažd. županije. Kad je Šemovečki na konju jašio u tvrdju, dočekaše ga njem. vojnici unutar vanjskih vrata tvrdje. Tu ga vojnici zbaciše s konja i položiše na zemlju, gdje su ga po volji tukli i batinali, dok se nije onesvijestio. Kad je Šemovečki iza duže vremena došao k svijesti i kolebajući se pošao prema tvrdji, opet ga usrijed mosta pograbiše vojnici, koji su ga još jače zlostavljali, nego li prije. Time je povrijedjena povlastica plemstva i pravo kraljevine Hrvatske. 3. Vlaški biskup Maksim Petrović zaposjeo je imanje Domankuš, koje pripada podbanu Gašparu Konjskomu. 4. Ivanićki kapetan Ivan Sig. Aibisboldt otima biskupove zemlje oko Ivanića, kako je to prije činio kapetan Ivan Galler, koji sada stanuje u Križevcima. Vojnici iz Ivanića danomice prave štetu Hrvatima u okolici. Oni oboružani provaljuju u tudje posjede, gdje ispiju i odnose vino, kako su to biskupu učinili u Bregima, a plemićima Ivanu Ručiću i Franji Humskomu u Božjakovini. 5. Isto takva nasilja čine vojnici kapetana Rudolfa Paradeisera u Karlovcu. Oni su oboružani provalili u kuriju plemića Petra Vojnovića, komu ispiše i odniješe vino, a opljačkaše i sve druge vrijednije stvari. Mnogo vina ispiše i odniješe iz kurije plemića Luke Franculića, komu su natukli i ženu; pošto nijesu mogli sve vino ponijeti sa sobom, proliše ga u pivnici i posipaše brašnom, da ga unište. Najviše nasilja čine karlovački vojnici knezovima Zrinskim na velikom imanju ozaljskom. Cijela četa uz udaranje bubnja opljačkala je Zrinsku krčmu. Tečajem čitave godine pasu vojnici svoje konje na Zrinskim livadama, zbog čega siromašni kmetovi ne mogu prehraniti svoju stoku. Paradeiser je s oboružanom četom vojnika navalio na ljude, koji su knezovima Zrinskim iz Primorja vozili razne stvari, te je oteo konje i sve stvari, čime je Zrinskima nanio štete za 500 ug. for. 6. Nasilja čine i njem. vojnici iz Petrinje. Oni su Turopoljcima oteli 336 svinja, a koncem g. 1633. oborušani provališe u Žažinu, gdje plemiću Ivanu Škrlcu ispiše

[62] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 310. i 311.

i odniješe vino, a razgrabiše i druge stvari. 7. Križevački kapetan Galler dade o Božiću g. 1633. zatvoriti neke kmetove Lad. pl. Kerečenja u Cirkveni, koji ne spadaju pod njegovu vlast. Na slobodu ih je pustio tekar onda, kada mu obećaše 130 mjerova zobi, 3 mjerova prose i 6000 dasaka.[63]

Najviše je nasilja počinio Fridrik Mensperg, krajiški kapetan u Koprivnici. Nunciji dobiše nalog, neka na saboru u Šoprunu iznesu ove pritužbe protiv kapetana: 1. Mensperg je sebi prisvojio pravo, da imenuje župnika u Koprivnici, što pripada gradskom zastupstvu. Ako se župnik zamjeri kapetanu, onda ga dade izagnati iz Koprivnice, kako to doživješe župnici: Matija Bundić i Andrija Biankin. 2. Mensperg je gradskomu zastupstvu oteo pravo, da sebi bira suca (načelnika), te on sam imenuje gradskoga suca, i to često krajiške časnike, koji su ovisni od kapetana. 3. Gradjani imaju pravo, da love ribe u grabama oko tvrdje, a divljač u okolišnim poljima, šumama i brdima. Mensperg im je to pravo oduzeo. 4. S oružanom silom znade Mensperg provaljivati u kuće kopriv. gradjana, kojima onda čini svakojaka nasilja. On je provalio takodjer u kuću gradskoga suca Ivana Krupca i u kuću podsuca Ivana pl. Sonvila. 5. Gradski sudac Benko Natulja bio je g. 1633. u Varaždinu nekoliko dana zatvoren, jer ga je Mensperg oklevetao kod generala Schwarzenberga. 6. Mensperg otimlje kopriv. gradjanima oranice i livade, na kojima su nekada uz veliku pogibelj od Vlaha i Turaka iskrčili šume. 7. Konjanici, koji čine posadu u Koprivnici, bijahu nekada nastanjeni po okolišnim selima. Otkako je u Koprivnicu došao Mensperg, muči on gradjane time, što oni moraju u svojim kućama dati stan za konje i za konjanike. 8. Kopriv. župnik pobirao je »gornicu« od 60 vinograda na brežuljku Močile po odredbi kralja Ljudevita I. od g. 1356. Mensperg je župniku to pravo g. 1634. oduzeo. 9. On je župniku nasilno oteo posjed kapelice sv. Mirka ispod Staroga grada, što ga je župniku g. 1406. na uživanje dao kralj Sigismund. 10. Mensperg ne može podnijeti zvonjenje. Ako zvonar župne crkve zvoni k misi ili za mrtve, onda ga Mensperg dade izvući iz župnoga dvora, pa ga osobno tuče. 11. Vlasi iz Mučne okupiraše posjed »Jakušinec«, koji od g. 1356. pripada kopriv. župniku. Isto tako drže Vlasi posjed »Greda«, što ga je g. 1504. kralj Vladislav II. darovao kopriv. župi. 12. Mensperg je 27. rujna 1634. poslao u Kuzminec 30 do 40 vojnika, koje su vodili vojvode Andrija i Krupec. Vojnici dobiše nalog, da ubiju ili bar uhvate plemića Blaža Salaja, koji se zamjerio Menspergu. Kako Salaj nije bio kod kuće, uhvatiše njegova 4 godišnjega sinčića i bili bi ga odveli, da ih nije od toga odvratio plač žena. 13. Obitelji Suhodolj pripadaju oko Koprivnice posjedi: Gorica, Struga, Greda, Brežanci i Zgorjane, koje nasilno drži kapetan Mensperg. 14. Isto tako drži Mensperg posjede Orešje, Doljanec i Botinovec, što ih čazmanskomu kaptolu već prije oteše kopriv. kapetani.[64]

Na sabor u Šoprun došao je osobno 18. pros. 1634. kralj Ferdinand Sabor je potrajao do 15. veljače 1635., jer su Ugri i Hrvati svoje tegobe iznijeli u 84 članka. Palatinu je zabranjeno, da u buduće bez izričite kraljeve zapovijedi pozivlje plemstvo pod oružje. Kralju je sabor dozvolio porez od 5 for. i 2 mjerova žita po »dimu«, ali samo za 2 godine. Tridesetina je povišena za polovicu, ali ovaj višak ne će se iz Hrvatske slati u kr. ug. komoru, već za isplatu haramija u pokupskoj (ban-

[63] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II. str. 312.—317.
[64] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II. str. 318.—320.

skoj) Krajini. Kralj je potpisao sve članke, koji tako dobiše moć zakona. Mnogi se članci odnose na Hrvatsku, u čemu se vidi uspjeh rada hrv. nuncija. Tako 33. članak odredjuje, da o pitanju Vlaha i Krajine odluči komisija, kojoj će predsjedati kaločki nadbiskup Ivan Telegdi, odnosno vesprimski biskup Gjuro Lipaj. Za članove ove komisije budu po saboru izabrani: kr. personal Tomo Mikulić, te Petar Špoljarić i protonotar vrhovnoga sudišta Gašpar Lipaj. Komisija neka ispita i ukloni sve nepravde, što ih Hrvatskoj i Hrvatima čine krajiški kapetani. Po 32. članku uspostavlja se potpuna banska vlast, kako je zajamčena zakonima od g. 1608., 1609., 1618. i 1630. Oktavalni sudovi u Hrvatskoj imaju se redovito sazivati. Kralj će doznačiti 27.000 talira za obnovu tvrdje Brkiševine. Štajerska i kapetan Rijeke ne smiju Hrvatima braniti trgovanje u Primorju, naročito u Bakru, kuda Hrvatska izvozi volove i žito, a uvozi sol. Medje prema Kranjskoj i Štajerskoj ustanovit će povjerenstvo, u koje iz Hrvatske ulaze: pečuvski biskup Benko Vinković, barun Gašpar Konjski, te plemići: Petar Znika, Ivan Ručić, Gabrijel Črnkovečki i Petar Špoljarić.[65]

Po starom običaju treba da se iza šoprunskoga sabora održi hrv. sabor, na kome će se proglasiti primljeni zakoni. Zato ban Sig. Erdedi sazove u Zagreb hrv. sabor već za 26. travnja 1635. Nunciji Martin Bogdan, Petar Znika i Gabrijel Črnkovečki izvijestiše o svome radu u Šoprunu, zatim o hrv. »tegobama«, što ih ondje izniješe, te o kraljevim odlukama. Nato su pročitani zakoni, što ih je stvorio zajednički ug.-hrv. sabor u Šoprunu, te kraljeva pisma o »Vlaškoj komisiji«. Pošto je sabor u Šoprunu trajao dugo, potrošio je Znika 80, a Črnkovečki 120 ug. for. povrh primljenih 200 for. Sabor im doznačuje taj višak, a zatim stvara ove zaključke: 1. Da se namaknu troškovi za uzdržavanje »Vlaške komisije«, moraju velikaši i plemići iznimice iz vlastite kese platiti po 50 denara od svakoga »dima« na svojim posjedima. Interesovana vlastela imaju platiti dvaput toliko, dakle 1 ug. for. Pojedini plemići jednoselci i armaliste moraju platiti po 20 denara; koji pak očekuju koristi od povoljnog riješenja »Vlaške komisije«, neka plate 1 for. Tko ne plati do Spasova g. 1635., morat će platiti dvostruko. 2. Od tako sabranog novca dobit će jedan dio Ivan pl. Puškadija u tu svrhu, da pripravi i kupi živež za članove »Vlaške komisije«. Za stanove povjerenika vodit će brigu Gabrijel pl. Gubaševački. Njima neka sudac grada Varaždina pridade 2 prikladne osobe. 3. U ime hrv. sabora pisat će se kralju, ug. kancelaru i svim imenovanim povjerenicima. Petar pl. Baksaj preuzeo je zadaću, da povjerenike dovede u Hrvatsku. Sabor mu doznačuje 50 for. za troškove. Povrh toga dobit će predsjednik »Vlaške komisije« 100, a protonotar Gašpar Lipaj 50 ug. for. 4. Hrvatsku će u »Vlaškoj komisiji« zastupati: ban Erdedi, zagr. biskup Franjo Ergeljski, pečuvski biskup Benko Vinković, baruni: Petar Keglević, Pavao Ratkaj i Nikola Mlakovečki, protonotar Petar Znika, te plemići: Juraj Petričević, Ivan Ručić, Sig. Domjanić, Ivan Zakmardi, Juraj Malenić, Gabrijel Črnkovečki, Luka Smolčić i Stjepan Megjurečki. 5. Za g. 1634. nije bio odredjen porez, jer se obavljao novi popis »dimova«. Sada su »dikatori« Sigismund Domjanić, Gabrijel Gubaševački, Ivan Zakmardi i Petar Baksaj podnijeli po njima potpisani popis »dimova«, koji će odsada vrijediti za plaćanje poreza, te za podavanje vojnika i težaka za javne radnje. U g. 1635. ima

[65] Kukuljević: »Jura regni Croatiae, Dalmatie et Slavoniae«. III. 72.—79.

svaki »dim« za g. 1634. platiti 7 ug. for. poreza, i to prvu polovicu 13. srpnja, a drugu 11. studenoga. 6. Za popravak tvrdjava ima svaki »dim« g. 1635. dati po 2 težaka, a 4 »dima« daju 1 podvoz. Banu pripada pravo, da odredi, gdje će se upotrijebiti ovi besplatni radnici. 7. Na molbu Isusovaca rezidencije u Varaždinu oprašta sabor njihove posjede tečajem 5 godina od plaćanja poreza i od podavanja težaka za javne radnje. 8. Tvrdjica Brebrovac nalazi se na veoma pogibeljnom mjestu, jer je najviše izložena napadajima Turaka iz Velike. Zato sabor onim haramijama, koji čine posadu u Brebrovcu, daje mjesečni doplatak od 40 denara, jer im je oteščana opskrba. Oni će dakle odsada dobivati 3 for. i 40 denara na mjesec. 9. Zajednički je sabor u Šoprunu zaključio, da se i zaključci hrv. sabora moraju podnijeti kralju na potvrdu. Pošto je tečajem tolikih godina stvoreno mnogo zaključaka, ne će se tražiti kraljeva potvrda za sve, nego samo za one, koji su Hrvatskoj od veće potrebe i koristi. Takve će zaključke prebrati protonotar Petar Znika, te plemići: Juraj Petričević, Ivan Zakmardi, Sig. Domjanić, Ivan Ručić, Gabrijel Črnkovečki, Petar Špoljarić i Luka Smolčić.[66]

Nikada nije na tursko-hrvatskoj granici bilo pravoga mira. Obično su u Hrvatsku provaljivali Turci; ali gdjekada se i u Hrvatskoj našao ratoborniji junak, koji je onda išao provaljivati u Tursku, da se osveti ili da Turke zaplaši. Tako je g. 1633. iz Virovitice pošlo 500 Turaka četovati u hrv. Podravinu, ali ih je kod Virja razbio grof Juraj Schwarzenberg, general slav. Krajine. Naprotiv je koncem g. 1634. ogulinski kapetan Gašpar Frankopan, sin karlovačkoga generala Vuka Frankopana, provalio u Bosnu, gdje je porobio »Pritinsku« kod Izačića. Njega su htjeli zaustaviti Turci iz Bihaća, ali ih Gašpar razbije kod Zavalja. U boju pade Derviš aga Hudugarić, zapovjednik bihaćke posade, a uz njega preko 40 Turaka. Frankopan se u Ogulin vratio s nešto sužnjeva i s 300 glava »velike živine«. On je i g. 1635. razbio Turčina Duraliju i vojsku njegovu.[67]

Koncem lipnja g. 1635. sastade se u Varaždinu »Vlaška komisija«. Predsjednik bijaše kaločki nadbiskup Ivan Telegdi, a članovi bijahu: Tomo Mikulić, Petar Znika,* Petar Špoljarić, barun Ul Scherffenberg, barun Gotfrid Falbenhaupt i barun Vid Sig. Herberstein. (Potonja 3 člana imenovao je kralj Ferdinand II., da zastupaju njegove interese.) Ovi povjerenici raspravljahu isprvice sami, a od 3. srpnja u gradskoj vijećnici s izaslanicima hrv. sabora, koje pozvaše, da svoje zahtjeve stave pismeno. Hrvati najprije zatraže, neka se svi krajiški kapetani i generali u Hrvatskoj i Slavoniji podrede hrv. banu, da se tako potpuno uspostavi banska vlast od Jadranskoga mora do Drave, kako to zahtijeva 32. članak šoprunskoga sabora od g. 1635. Na taj zahtjev odgovoriše povjerenici 6. srpnja, da je kralj sebi pridržao upravu Krajine, uslijed čega ova komisija ne može udovoljiti ovomu zahtjevu. Hrvati nato izjaviše, da će zamoliti odluku od samoga kralja. — Duže vremena raspravljalo se o Vlasima u Krajini. Hrvati su tražili, neka se Vlasi podvrgnu zakonima kraljevine Hrvatske, na čijem teritoriju se nastaniše. Pri tom se Hrvati pozivahu na 2 krunidbene zavjernice, na odluku vrh. suda u Požunu, te na tolike zakone ug.-hrv. sabora, napose na 33. članak šoprunskoga sabora od g. 1635. Naprotiv su kr. povjerenici Hrvate plašili, da će Vlasi

[66] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 321.—323.

[67] Vitezović: »Kronika aliti spomenek vszega szveta vekov«, str. 187.

* Znika je zamijenio Gašpara Lipaja. Predsjednik Vlaške »komisije« imao je pravo učiniti ovu zamjenu po 33. članku sabora od g. 1635.

natrag pobjeći u Tursku, ako ih komisija podloži hrv. banu, jer da oni hoće slušati samo njem. cara i njegove generale. Zato povjerenici u ime kralja predlagahu, neka se hrv. vlastela zadovolje 1. s malom daćom, koju će mi godimice plaćati Vlasi; ili 2. s nekom svotom novaca, koju će im kralj jednom za uvijek dati; ili 3. s drugim kakvim imanjem, koje će im dati kralj u zamjenu za njihov posjed, što ga okupiraše Vlasi. Prigodom ove rasprave izmijeniše Hrvati i kr. povjerenici 8 pisama. Hrvati ne htjedoše odustati od svoga prava, jer su uvidjeli, da bi vlastela doduše dobila odštetu, ali bi onda kralj od Hrvatske posvema odijelio one zemlje, na kojima se nastaniše Vlasi. Naprotiv nijesu kr. povjerenici nikako smjeli popustiti od upute, koju im je u tome pitanju dao kralj. Pošto tako nije moglo doći do sporazuma, voljeli su Hrvati, da se riješenje vlaškoga pitanja odgodi, nego li da se riješi na štetu Hrvatske. Ipak je stvoren zaključak, da se hrv. vlasteli vrate oni Vlasi izmedju Rasinje i Ludbrega, koji su prije plaćali daću i desetinu, dok ih nije od toga odvratio siloviti arhimandrita Maksim Petrović. Isto tako imaju se vlasteli vratiti Predavci** i Hrvati (Slovinci), gdjegod se na Krajini nalaze. K Vlasima na Krajinu pribjegoše mnogi kmetovi hrv. velikaša i plemića.* Komisija zaključuje, da general mora dati asistenciju, koja će pomoći ovakve kmetove pronaći i odijeliti od Vlaha, te ih podložiti jurisdikciji njihove prijašnje vlastele. Odsada mogu Vlasi nova sjedišta svoja utemeljiti samo privolom vlasnika dotičnih zemalja, kojima će onda služiti kao kmetovi. Kapetanima se strogo zabranjuje, da u buduće na Krajini primaju kmetove, koji bježe od svoje vlastele. Isto tako se kapetanima u kraljevo ime strogo zabranjuje činiti nasilja i štete vlasteli i kmetovima. Ako bi pak to činili Vlasi, onda im ne će odsada suditi samo generali ili kapetani, nego će njima u težim slučajevima biti pridijeljen podžupan sa svojim prisežnicima (jurati), a u manjim slučajevima plemićki sudac ili njegov zamjenik.[68]

Po nalogu kralja Ferdinanda II. izjavila se »Vlaška komisija« protiv toga, da njem. vojnici ostave grad i tvrdju u Varaždinu. Kao razlog je navedena činjenica, da se u tvrdji nalazi skladište municije za slavonsku Krajinu, a to mora čuvati stalna vojna posada; ova pak nije od štete niti varažd. gradjanima niti banu Erdedu kao vlasniku tvrdje, jer vojnici besplatno daju straže za obranu tvrdje i grada. Ako je ipak banu stalo do toga, da sam stoluje u tvrdji, tad neka u gradu Varaždinu na svoj trošak sagradi jednako veliku, vrijednu i prikladnu oružarnicu, pa će se onda njem. vojnici iz njegove tvrdje preseliti u slobodni grad. Hrvati nikako ne htjedoše u toj stvari popustiti, jer je kralj potvrdio 34. članak šoprunskoga sabora od g. 1635., po kojemu njem. vojska mora ostaviti Varaždin. Zato je odluka prepuštena kralju. — Koprivničkoj tvrdji pripadahu neka sela,* koja ne plaćahu porez, što ga je hrv. sabor propisivao, jer im toga ne dozvoljavahu krajiški kapetani u Koprivnici; ovi su vršili takodjer sud i upravu nad stanovnicima tih sela. Protiv toga dizahu se Hrvati često, pa je i na saboru u Šoprunu g. 1635. kralj potvrdio 35. članak, po kojemu žitelji tih sela moraju poput drugih podanika biti podvrgnuti jurisdikciji i teretima kraljevine Hrvatske. Komisija je odre-

** »Predavci« su katolički Hrvati, koji utekoše ispod turske vlasti u Slavoniji, te se predadoše gradjanskim ili krajiškim oblastima u Hrvatskoj. Po »Predavcima« dobiše svoja imena sela Predavec kod Rovišća i Predavec kod Sv. Ivana Žabno.

* Takav kmet zove se »Pribeg« ili »Prebeg«.

[68] Hrvatski državni arkiv u Zagrebu. (»Acta commissionalia«, svezak I. broj 13.)

* Medju ovima bijahu: Peteranec, Herešin, Ivanec i Kunovec.

dila, da će sudbenost nad žiteljima ovih sela odsada vršiti redoviti hrv. sudovi. Ipak ne će ova sela plaćati potpun porez, kako odredi hrv. sabor, već samo polovicu. — Komisija je preslušala karlovačkoga kapetana Rudolfa Paradeisera, koji je po Uskocima dao porobiti kuriju plemića Petra Vojnovića, a po Vlasima konje, pšenicu, sol, odijela i oružje knezova Nikole i Petra Zrinskoga. Po odredbi komisije mora Paradeiser u ime naknade štete platiti Vojnoviću 800 for., a Zrinskima 200 for. i 80 mjerova raži. — Vladika Maksim Petrović, koji je otpao od grkokatoličke crkve, nastoji, da poveća broj grčkoistočnih žitelja na Krajini. Zato Hrvati i Predavci, koji stanuju medju Vlasima, moraju crkvene blagdane svetkovati po starom, a ne po novom koledaru. Vladika i njegovi kalugjeri krste djecu katoličkih roditelja, a vjenčaju i katoličke mladence. Oni običavaju provadjati i rastavu katoličkih brakova. Zato k njima iz drugih krajeva i dolaze hrv. seljaci, koji ostaviše zakonite žene, te ih vladika i njegovi svećenici vjenčaju s drugim ženama. Isto čine i žene, koje pobjegoše od zakonitih muževa svojih. Takve žene i onakvi muževi ostaju onda u Krajini, gdje žive po vjeri grčkoistočnoj. Ako ih ondje medju Vlasima potraže i nadju prijašnji ženidbeni drugovi, ne mogu im ništa. Radi svega toga potužio se zagr. biskup »Vlaškoj komisiji«, koja je zaključila, da će kralj Ferdinand II. posebnim nalogom vladici i kalugjerima strogo zabraniti takove zloporabe. — Još je komisija odlučila, da se podbanu Gašparu Konjskomu vrati imanje Domankuš, gdje su mu Vlasi već dvaput uskratili poslušnost. Biskupu Franji Ergeljskomu bit će vraćena brojna sela u području njegovih imanja Ivanić i Dubrava, gdje stanuju Hrvati i Predavci pomiješani s Vlasima. Neki članovi komisije podjoše iz Varaždina u Križevce i u Koprivnicu, kamo su pozvali vlaške prvake. Ispitivahu ih, da li Vlasi plaćaju generalu Schwarzenbergu kakav porez ili »harač«. Oni odgovoriše, da su plaćali prijašnjemu generalu Trautmansdorfu; ali otkako 5. list. 1630. dobiše od kralja potvrdu svojih privilegija, od onda ne plaćaju više nikakav harač.[69]

Premda je »Vlaška komisija« u Varaždinu vijećala puna 2 mjeseca, ipak su mnoga pitanja ostala neriješena. Tečajem raspravljanja o raznim pitanjima odašiljahu kr. povjerenici sve važnije zaključke kralju Ferdinandu. Na koncu pak poslaše mu 6. rujna 1635. iz Varaždina opširan izvještaj o cijelom svome radu.[70]

Ban Erdedi sazvao je za 18. rujna 1635. u Zagreb hrv. sabor, koji je stvorio ove zaključke: 1. Pošto kralj još nije izvršio neke zaključke »Vlaške komisije« i zajedničkoga sabora, šalje se u Beč kanonik Ivan Somogji, da to požuri. U ime putnoga troška dobiva Somogji 200 rajnskih for. Dio toga troška moraju snositi oni, u čijem interesu putuje Somogji u Beč. Zato je sabor odredio, da zagr. biskup ima dati 50 rajnskih for., grad Koprivnica 31 for. 20 denara, a Križevci i Varaždin po 25 for. 2. Za nove plemićke suce biraju se: Ivan pl. Dolački mjesto Petra Femena, a Ivan pl. Puškadija mjesto pok. Martina Hotkovića. 3. Odsada ima zem. blagajnik račune o ubranom porezu dati ispitati Danijelu pl. Rauchu i Tomi Ivanoviću. Rauch bijaše blagajnik, a Ivanović protustavnik tridesetnice u Nedelišću. 4. Isti tridesetničari neka ispitaju, da li zaista grad Zagreb i žumberački Vlasi imaju povlastice glede oprosta od plaćanja kraljeve tridesetine. 5. Porez za g. 1635. uplatit će se g. 1636., i

[69] Hrvatski državni arkiv u Zagrebu. (»Acta commissionalia«, broj 13.)
[70] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, knjiga II., str. 176.—181.

to prva polovica na Svijećnicu, a druga na Gjurgjevo. Svaki »dim« mora platiti 7 ug. for. 6. Zem. blagajnik Juraj pl. Petričević želi podati račune o isplati haramija, činovnika, odaslanika i t. d. Sabor odredjuje, neka ove račune pregledaju: biskup Franjo Ergeljski, kanonik Ivan Somogji, protonotar Petar Znika, te plemići: Ivan Ručić, Gabrijel Črnkovečki, Ivan Zakmardi, Petar Špoljarić i Sig. Domjanić. 7. Mjesto umrlih prisjednika banskoga stola biraju se barun Petar Keglević i plemić Matija Stanko. Oni će prisegu položiti prigodom oktavalnoga suda.[71]

Kanonik Ivan Somogji dobio je od hrv. sabora za svoj rad u Beču ovaj naputak: Neka kod kralja Ferdinada II. izradi nalog Tomi Mikuliću i Petru Špoljariću, da provedu zaključke »Vlaške komisije«, naročito da u potpunu jurisdikciju vlastele privedu Hrvate, »Predavce« i pobjegle kmetove, koji borave u vlaškim krajevima na Krajini; zatim da zaposjednuta imanja vrate zakonitim vlasnicima, pa da isprave nepravde, što ih je ustanovila »Vlaška komisija«. — Nadalje neka Somogji ishodi kraljev nalog generalu Schwarzenbergu, da Mikuliću i Špoljariću pruži vojnu asistenciju kod provedbe spomenutih posala. Kapetanima pak neka kralj pod prijetnjom njihovih službi naloži poslušnost Mikuliću i Špoljariću. Somogji neka kralju izrazi nadu hrv. staleža, da će sve to biti izvršeno prije sastanka novoga zajedničkoga sabora. Da kralja ne ozlovolji, neka mu ništa ne spominje o tomu, kako »Vlaška komisija« nije riješila druge hrv. zahtjeve, poimence: obnovu pune banske vlasti (nad Krajinom), podredjenost Vlaha hrv. vlasteli, odlazak njem. vojske iz Varaždina, potpunu dužnost kmetova koprivničke tvrdje prema kr. fisku (u pogledu plaćanja poreza), te podložnost krajiških kapetana zem. zakonima. — Somogji neka kralju razloži potrebu, da se iz Križevaca makne kapetan Ivan Vilim barun Galler, koji je Hrvatima počinio tolike nepravde. Neka kralju prikaže nadu u mir na Krajini, ako odanle nestane Gallera. Pri tom razlaganju mora Somogji paziti, da ne bi izgledalo, kao da on odobrava ostanak drugih kapetana. — Kod kralja neka pravodobno izradi saziv oktavalnoga suda u Hrvatskoj. Ostane li Somogji u Beču duže vremena, tad neka sam g. banu otpremi takav saziv. Već odavna nije banska vojska dobila plaće, te je od bana zatražila otpust. Ban je vojnike na kratko vrijeme pridržao, dok uzmogne o tomu obavijestiti kralja. Sve to neka Somogji razloži kralju uz molbu, da pošalje novce za isplatu banskih vojnika. — Somogji će sa sobom u Beč ponijeti u 2 primjerka one članke hrvatskih sabora, za koje treba tražiti potvrdu kralja Ferdinanda. Jedan primjerak neka se dostavi palatinu Esterhaziju.[72]

Još 30. svibnja 1635. došlo je u Pragu do mira izmedju cara Ferdinanda II. i saskog izbornika Ivana Jurja. Izbornik je u carev tabor doveo 26.000 Sasa, da pomogne iz Njemačke tjerati Švede. Zato car Saskoj daje Lužicu, a provedbu »restitucijonalnog edikta« odgadja na 40 godina. Car pozove njem. knezove i gradove, neka se priključe tomu miru, ako hoće izbjeći progonu. Pozivu se odazvaše: braniborski izbornik Juraj Vilim, te većina knezova i slobodnih gradova. Švedima ostadoše vjerni vojvode od Würtemberga, Badena, Hessen-Kassela i Bernhard od Sachsen-Weimara. No zato su švedski kancelar Oxenstierna i kardinal Richelieu sklopili ugovor, kojim se Francuska obvezala, da će otvoreno ratovati protiv cara. Vodjom franc. vojske postade Bernhard

[71] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 324.—326.
[72] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga II., str. 327. i 328.

Weimarski, komu je kralj Ljudevit XIII. obećao Elzas, kad ga otme caru. — Tako je rat u Njemačkoj izgubio vjersko obilježje, jer je na obim stranama bilo i katolika i protestanata. No zato se ratovalo jednako okrutno, kao i prije. Nesretan bijaše svaki kraj, u koji je stigla vojska, jer su vojnici već izgubili svaki osjećaj čovječnosti. Nijemci su u crkvene molitve stavili riječi: »Čuvaj nas, Bože, kuge, glada, rata i — Hrvata!« Ali nijesu Hrvati bili strašniji od drugih vojnika,* koji su tada po Njemačkoj robili, palili, pustošili i bez potrebe ubijali. Nijemci se ipak najviše bojahu Hrvata, jer su oni na svojim konjima naglo osvanuli i ondje, gdje im se nitko nije nadao. — Caru podje za rukom, te je na proljeće god. 1636. protjerao Švede na sjever do Baltičkoga mora, a Francuze na zapad do njem. granice. Nato je carska vojska provalila i u samu Francusku. Onamo je preko španjolske Belgije unišao general Izolani sa 60 četa hrvatskih konjanika, koje su vodili pukovnici: Marjanić, Baćan, Forgač, Korpus, Brede i barun Sig. Ratkaj. Izolani je s Hrvatima osvajao franc. pokrajine Pikardiju i Šampanj. Tamo su Hrvati za kratko vrijeme zauzeli 60 gradova i sela: što se nije s dobra predalo, to bi na juriš oteli, ali onda i porobili i spalili.

U Zagrebu se 4. lipnja 1636. sastao hrv. sabor, na kome je kanonik Ivan Somogji izvijestio o svome radu u Beču. Kralj je odobrio na potvrdu mu podnesenih svih 29 članaka, što ih je hrv. sabor primio od g. 1609. do g. 1635. Somogji je donio kraljeva pisma za hrv. sabor i za izvršitelje zaključaka »Vlaške komisije«. Sabor zaključuje, neka se izvršiteljima (Mikuliću i Špoljariću) u ime Hrvatske pridruže: pečuvski biskup Benko Vinković, kanonik Ivan Somogji, podban Gašpar Konjski, barun Pavao Ratkaj, te plemići: Ivan Ručić, Luka Smolčić, Ivan Zakmardi i Stjepan Berislavić, kapetan oklopnika u tvrdji Karlovcu. Pošto je Somogji dugo boravio u Beču, potrošio je osim primljenih 200 rajnskih forinti jošte 400 talira, što mu sabor vraća. Da se narod lakše i brže privikne jedinstvenoj mjeri za žito, odredjuje sabor 2 baždarska ureda u Zagrebu (na Griču i na Kaptolu). Tamo će se dopremljene posude mjeriti i točno ustanoviti, dokle ide kvarta, poluvagan ili cijeli vagan zagrebački. Za posao oko takvog ispitivanja dobivat će baždari 1 denar od svake kvarte. Sabor odredjuje, da toli stari koli novi groši vrijede 4 denara, a njemački taliri 120 denara. Mletačke škude moraju se primati pod 110 krajcara, a zlatni dukati vrijede 3 rajnska forinta. Tko se ovoj odredbi ne pokori, mora platiti globu od 50 for. Globu će utjerati podžupani, kojima zato pripada polovica. Za bilježnika svih 3 hrv. županija bira se jednoglasno Ivan pl. Zakmardi mjesto Gabrijela Črnkovečkoga, koji je postao varaždinski podžupan. Mjesto Jurja Petričevića, koji ostaje zagr. podžupan, bira se Ivan pl. Ručić za zem. blagajnika. Plemićkim sucem križ. županije postaje Juraj pl. Zakmardi. Pošto ovoga nema na saboru, položit će propisanu prisegu pred protonotarom.[73]

U ljetno doba g. 1636. počiniše Hrvati u Francuskoj mnoga junaštva. General Ivan Werth prodre s Hrvatima i Poljacima 25. srpnja 1636. preko rijeke Somme u sjev. Francuskoj. Odanle su hrv. konjanici pojurili prema Parizu. Već su Hrvati opkolili St. Denis, odakle se vidjelo Pariz, gdje je zavladao tolik strah, da se mnogi žitelji spremahu na

* Tada su u Njemačkoj ratovali: Švedi, Česi, Poljaci, Madžari, Kozaci, Francuzi, Valoni, Holandezi, Irci, Škoti, Finci i Španjolci, a najviše se zatirahu sami Nijemci.

[73] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III., str. 1.—3.

bijeg. U to dodje nova velika francuska vojska, pred kojom je Werth morao uzmicati. Hrv. konjanici dobiše zadaću, da štite uzmak vojske. Tom se prigodom odlikovahu kod Corbina, gdje su razbili franc. konjaništvo. Istodobno ratovahu neki Hrvati u Burgundiji, kamo je 31. kol. 1636. prodro austr. general Gallas.

Na jesen g. 1636. upravio je kralj 2 pisma banu Sig. Erdedu. U 1. pismu odredjuje kralj, neka se izvanredan oktavalni sud održi o Lukinju (18. list.) 1636., a u 2. pismu nalaže, da general Schwarzenberg u Hrvatskoj »unovači nekoliko tisuća lako oboružanih vojnika«. Radi toga sazove ban u Zagreb za 1. list. 1636. hrv. sabor, koji je odlučio, da treba kralja zamoliti, neka ne traži »novi popis vojske u ovoj nestašici ljudi, koja je uslijedila zbog čestih odlazaka vojnika«; neka kralj »radije ovaj malen broj ljudi dobrostivo ostavi za obranu ovih kraljevina kao predzidja kršćanstva«. Onu molbu treba da kralju ponese plemić Stjepan Magjaradi. Ovaj pak zaključak priopćit će plemić Stanislav Šimunić generalu Schwarzenbergu. Medjutim bi se moglo dogoditi, da kralj naglo pozove k sebi Schwarzenberga s unovačenim vojnicima. U tome slučaju prijeti pogibelj, da Mikulić i Špoljarić kao po kralju odredjeni izvršitelji zaključaka »Vlaške komisije« ostanu bez vojne zaštite. Zato sabor odredjuje, da Magjaradi kod kralja ishodi odluku, kojom se koprivnički ili koji drugi krajiški kapetan imenuje zamjenikom generala Schwarzenberga. Isto tako neka Magjaradi izmoli od kralja dozvolu, da ban Erdedi može odrediti zamjenike Mikuliću i Špoljariću, ako bi koji od njih bio bolešću ili inače spriječen izvršiti spomenute zaključke.[74]

Isti je hrv. sabor zaključio još ovo: 1. Za g. 1636. ima svaki »dim« u ime poreza platiti 8 ug. for., i to o Gjurgjevu g. 1637. sve na jedamput. 2. Ban će oktavalni sud započeti osmi dan iza Lukinja. Dotle mogu podžupan i plemićki suci posvršavati započete parnice. 3. Do g. 1635. duguje Hrvatska svojim haramijama plaću za 9 mjeseci. Haramije uvidješe, da ih zem. blagajnik uz najbolju volju nije mogao redovito isplaćivati. Zato se oni odriču 5 mjesečne plaće iz ljubavi prema domovini, a 2 mjesečne plaće iz poštovanja prema banu. Haramije najviše trebaju sukno (darovac) za svoje kabanice, jer hranu sebi priskrbljuju obradjivanjem zemlje oko tvrdjica na Kupi. Oni će se dakle zadovoljiti, ako im sabor doznači sukno u ime plaće za 2 mjeseca prije g. 1635., te za 6 mjeseci u g. 1635. Sada je saboru pomogao trgovac Martin pl. Kovačić u Zagrebu. On je naime haramijama uz odredjenu cijenu prodao sukno za svih 8 mjeseci, te je pristao na to, da mu ovu svotu hrv. sabor isplati onda, kad u zem. blagajni bude raspoloživog novca. 4. Dok je zem. blagajnikom g. 1631.—1634. bio Juraj Petričević, isplaćivao je haramije, odaslanstva i činovnike vlastitim novcem, ako nije bilo državnoga novca. Tako je on potrošio svojih 6460 for. i 12 denara. Pošto je saborski odbor ovu činjenicu ustanovio, zaključuje sabor, da novi zem. blagajnik Ivan Ručić ima Petričeviću spomenutu svotu vratiti od narednoga poreza. 5. Da nešto više novaca dodje u zem. blagajnu, ima svaki »dim« do Nikolinja u Zagreb dovesti 1 kvartu prose, koja će se pohraniti u gradskoj kući. Nadzor i brigu za prodaju ove prose vodit će gradski kapetan i blagajnik, koji će zato dobiti i plaću iz utrška prose.[75]

Palatin Nikola Esterhazi pokušao je g. 1636. okrnjiti slobodu Hrvatske u pogledu sudstva. Isusovac Gašpar Mrnjavčić tužio je svoje sestre

[74] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III., str. 4.
[75] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III., str. 5.—7.

Dianoru i Suzanu, da su okupirale i njegov dio imanja Brezovice. On je s tužbom uspio kod županijskoga suda, koji bijaše zajednički za križ. i zagr. županiju, te je podžupan Juraj Petričević dobio od suda nalog, da provede osudu. Ali sad se u ovu parnicu umiješao palatin, koji je podžupanu zabranio provedbu i zatražio obnovu sudb. postupka. Palatin je kasnije poslao i drugi nalog, kojim odredjuje, da imanje Brezovicu ima na pravedne i jednake dijelove podijeliti kr. personal Tomo Mikulić. O tom se 1. list. 1636. raspravljalo na hrv. saboru, koji je ustanovio, da je palatin prvim svojim nalogom posvema prekoračio svoj djelokrug. Drugi pak nalog očito krši slobodu Hrvatsku time, što kr. personala, t. j. zamjenika kraljeve osobe, stavlja za suca u prvoj instanciji (molbi). U Hrvatskoj naime stranka, koja nije zadovoljna s osudom prvog suda, može prizvati na banski stol. Ako pak sudi kr. personal, onda se prizivlje izravno na »kraljevsku kuriju«; dakle bi se mimoišao banski stol. Zato je hrv. sabor zaključio, neka Ivan pl. Zakmardi kao »nuncij kraljevine« podje k palatinu, koga neka službeno pozove, da ne smeta sudbenu neodvisnost Hrvatske.[76]

U to doba stiže cara Ferdinanda II. jak udarac. Kod grada Wittstocka blizu Potsdama hametom je potukao švedski general Baner carsku vojsku, koju je vodio general Hatzfeld. Iza toga provališe Švedi u Sasku, koju počnu nemilo pustošiti, da se tako osvete saskomu izborniku. To je prisililo cara, da svoje čete iz Francuske pozove na obranu Njemačke. Sam car sazove njem. izbornike na dogovor u Regensburg. Pošto sada svi izborni knezovi bijahu u prijateljstvu i savezu s carem, ispune mu davnu želju, pa 9. pros. 1636. izaberu njegova sina Ferdinanda III. za njem. cara. Malo iza toga — već 15. veljače 1637. — umre car i kralj Ferdinand II. u 59. godini života svoga. U Hrvatskoj nije za njim narod tugovao, jer Ferdinand II. spada medju najgore hrv. vladare.

U Zagrebu je 13. travnja 1637. umro biskup Franjo Ergeljski. On se mnogo brinuo za obnovu stolne crkve. Na svoj trošak podiže krasan glavni oltar. Htjede sagraditi i 2 tornja, ali je dospio dovršiti samo jedan. Da unaprijedi duhovni život zagr. biskupije, pozvao je g. 1634. svećenstvo u Zagreb na drugu sinodu.[77] Nasljednikom biskupa Ergeljskoga postade u svibnju g. 1637. dosadašnji pečuvski biskup Benko Vinković, koji se g. 1581. rodio u Jastrebarskom.

S prijestoljem je Ferdinad III. naslijedio u Njemačkoj i krvavi rat, koji je trajao već 20. godinu. Nijemci su čeznuli za mirom, ali nitko nije mogao dogledati konac ratu, u koji je Francuska tekar zašla. Veći dio hrvatskih vojnika nalazio se na proljeće g. 1637. u Hesenskoj, gdje su vodili borbu sa Švedima. Izolani i Werth osvojiše gotovo čitavu zemlju, a zauzeše sve gradove i sela osim Kassela, Hirschfelda i Ziegenheima. Istodobno je pukovnik Druckmüller s jednim dijelom Hrvata vojevao protiv Šveda u Saskoj. On je kod Hallstadta hametom pobijedio Švede, zarobiv 500 vojnika, 2000 konja i sav tabor, s kojim je pošao u Leipzig. Kasnije su Hrvati pod Werthom vojevali na rijeci Rajni proti vojvodi Bernhardu Weimarskom, koji je ondje s Francuzima prodirao u Njemačku. Hrvati su hrabro odbili Francuze, koji pobjegoše u Burgundiju. S drugim je Hrvatima general Izolani sretno ratovao u Elzasu.[78]

[76] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III., str. 5. i 6.
[77] Historia collegii societatis Jesu Zagrabiensis, svezak I., str. 83.
[78] Kukuljević: »Borba Hrvatah u tridesetoljetnom ratu«. (Arkiv XII., str. 38. i 39.)

Car i kralj Ferdinand III. bijaše visok i stasit, dok mu je otac bio malen i sitan. Poput oca svoga bijaše Ferdinand III. pobožan i odan katoličkoj crkvi, te je volio Isusovce i svećenike. Protestante nije trpio; ali ipak ne htjede protiv njih nastupati onako oštro i bezobzirno, kako je to činio njegov otac. Rado je Ferdinand III. podupirao znanost i umjetnost. On sam bijaše veoma muzikalan, te je skladao pjesme, koje su i tiskane. Ferdinand se vjenčao sa svojom tetkom Marijom Anom, kćerkom španjolskoga kralja Filipa III. iz kuće Habsburg. Time su na bečki dvor doprli španjolski upliv i običaji. Inače je Ferdinand III. poput svoga oca bio ponosit Nijemac, te je omalovaživao Hrvate i Madžare.

Novi car i kralj Ferdinand III. pozove Ugre i Hrvate, da 21. rujna 1637. dodju na zajednički sabor u Požun. Tim povodom sazove ban Sig. Erdedi u Zagreb za 27. kol. 1637. hrv. sabor, koji za hrv. nuncije izabere kanonika Martina Bogdana, varaždinskoga podžupana Gabrijela Črnkovečkoga i zagr. podžupana Jurja Petričevića. Sabor im je za putni trošak i za boravak u Požunu doznačio 1200 ug. for., koje treba da im zem. blagajnik isplati u novim grošima i u njem. talirima. Da nunciji znadu, što imadu u Požunu raditi i kakve tegobe kraljevine Hrvaske moraju na saboru iznijeti, dobit će instrukciju, koju će izraditi: biskup Benko Vinković, podban Gašpar Konjski, kanonik Martin Bogdan, protonotar Petar Znika, te plemići: Juraj Petričević, Gabrijel Črnkovečki, Sig. Domjanić, Ivan Zakmardi, Luka Smolčić, Ivan Ručić i Petar Špoljarić. Tomu odboru može svatko predati svoju pritužbu, za koju želi, da dodje u »tegobe« (gravamina) kraljevine Hrvatske. — Sabor je odlučio, da zem. blagajnik Ivan Ručić mora zagr. trgovcu Martinu Kovačiću odmah isplatiti polovicu njegove tražbine za sukno, što ga je g. 1636. dao zem. haramijama. Drugu polovicu dobit će naknadno. Da se uzmogne Kovačić do kraja isplatiti, povisuje sabor porez za g. 1637. Svaki »dim« imat će na Svijećnicu g. 1638. u ime poreza platiti 10 ug. for. Podjedno sabor obnavlja onaj članak hrv. sabora od g. 1628., koji govori o popravku cesta. Ovaj posao imaju rukovoditi plemićki suci, koje će nadzirati podžupani.[79]

Hrv. nunciji za sabor u Požunu dobiše opširnu instrukciju, kojoj su ove glavne točke: 1. Neka uznastoje, da krajiški Vlasi dodju u vojničkoj i gradjanskoj jurisdikciji pod onu hrv. vlastelu, na čijim se posjedima nastaniše. 2. Neki od ovih posjeda pripadoše kr. fisku, jer bez potomaka izumriješe prijašnja vlastela. Krajiški kapetani tumače to tako, kao da je sada onaj teritorij s Vlasima doznačen jurisdikciji pokrajine Štajerske. Nunciji neka ishode tumač, da se pod kr. fiskom ne razumijeva Štajerska, nego kruna sv. Stjepana. 3. Nunciji »će zahtijevati, da se obnovi prastara jurisdikcija banske vlasti od Jadranskoga mora do rijeke Drave«. Banska vlast ima obuhvatati »sva mjesta i tvrdje ovih kraljevina, sve stanovnike i vojnike, i to ne samo u vojničkim poslovima, već takodjer u provadjanju prava i pravde prema zakonima države«. 4. »Prema starom običaju ovih kraljevina i prema povlasticama o tomu ima g. ban držati oktavalne sudove u odredjena vremena«. (U oktavi Triju kraljeva i u oktavi Jakobova.) Kralj Ferdinand II. dozvoljavao je držanje oktavalnih sudova prerijetko. Zato neka nunciji na saboru ishode zaključak, da ovi sudovi budu češći i neprekidani. 5. Neka izrade, da se što prije obnove »ostanci« onih tvrdja na Kupi, koje ne služe samo obrani Hrvatske, već i obrani »susjednih nasljednih pokrajina njegova veličanstva«. 6. Vojska u Petrinji

[79] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III., str. 8. i 9.

treba da bude uredno plaćana. 7. Njemački vojnici neka se još za trajanja sabora izvedu iz tvrdje i grada Varaždina, gdje im je sadašnji general protuzakonito dozvolio pravo krčmarenja. 8. Erdedima neka se vrati hrastova šuma kod Rasinje i zemljište kod Gjelekovca, što su okupirali koprivnički kapetani, osobito pok. Mensperg. 9. Kmetovi koprivničke tvrdje su imućniji od ostalih kmetova. Zato neka plaćaju biskupsku desetinu i potpun državni porez, a ne samo polovicu poreza, kako je to g. 1635. odredila komisija u Varaždinu. 10. Naprotiv neka nunciji budno paze, da Hrvatskoj ostane stara povlastica, da plaća samo polovicu onoga poreza, što ga zajednički sabor odobri kralju. 11. Po »Tripartitu« pripada u Hrvatskoj sudovanje u prvoj molbi protonotaru i županima, odnosno podžupanima i plemićkim sucima, a nipošto kr. personalu. Neka dakle nunciji izrade, da se kr. personal ne miješa u diobe, jer se inače ne bi mogao činiti priziv na banski stol. 12. Margareta pl. Desić, udova Nikole pl. Gvozdanovića poslala je 37 vedara vina u krčmu, koju knezovi Zrinski imaju pred karlovačkom tvrdjom. Vojnici provališe u krčmu, te ispiše to vino. Desićka je od karlov. generala tražila, da joj nadoknadi štetu, računajući vedro vina po 2 ug. for. i 24 denara. Pošto je general to uskratio, neka nunciji iznesu stvar na saboru u Požunu.[80]

Čim se 21. rujna 1637. u Požunu sastao sabor, odmah se pojaviše svadje izmedju katolika i protestanata. Katolici su imali većinu u gornjoj (velikaškoj), a protestanti u dolnjoj (zastupničkoj) kući. Katolike je vodio novi ostrogonski nadbiskup Mirko Loši, koji je naslijedio 19. ožujka 1637. umrloga Petra Pazmana. Protestanti su ga mrzili, jer je on kralja Ferdinanda III. nagovorio, da u Ugarsku dovede Isusovce, kojima je darovao turočku opatiju. U tome su protestanti vidjeli povredu bečkog (Bočkajevog) mira od g. 1606., po kome je Isusovcima bilo zabranjeno u Ugarskoj boraviti i sticati posjede. Isto zabranjivahu neki zakoni i mir u Mikulovu. Protestanti dizahu tužbe, da su im katolički velikaši oteli crkve, a otjerali pastore i namjestili katol. župnike. Ferdinand je na sabor u Požun došao 2 mjeseca kasnije, te je imao puno brige i posla, dok je protestante primirio, obećav im zaštitu svoju. Na sabor je došla i kraljica Marija Ana, koju su Ugri i Hrvati 14. veljače 1638. svečanim načinom okrunili. Medjutim se zavadiše palatin Esterhazi i kancelar biskup Gjuro Lipaj, te je Esterhazi 16. ožujka 1638. položio svoju čast. Kralj ga je molbama i obećanjima jedva sklonuo, da povuče svoju ostavku.[81]

Sabor je u Požunu potrajao do 26. ožujka 1638., kada je kralj Ferdinand III. potpisao 73 članka, koji time dobiše zakonsku moć. Kralju je za 2 godine odobren porez od 5 for. i povišica carine (tridesetine) za 50 postotaka. Povišica carine u Hrvatskoj ima se upotrijebiti za isplatu haramija na Kupi. Kralj se 14. člankom obvezuje, da će banske vojnike uredno plaćati, a u Brkiševini će na svoj trošak obnoviti tvrdju. Po 32. članku ostaje puna vlast banu i palatinu. Po 35. članku uživat će gradovi u Hrvatskoj svoju samoupravu. Članak 42. posvećen je hrv. Primorju, te se bira posebna komisija (Petar Keglević, Ivan Somogji, Juraj Petričević i Sig. Domjanić), koja će paziti na Senj, Trsat, Jablanac i Starigrad. Kralj će odsada i grad Senj pozivati na sabore, a brinut će se, da tkogod ne otudji koji dio hrv. Primorja. Po 53. članku ne smiju više krajiški kapetani bez banova znanja dovoditi Vlahe iz Turske. Kralj će se pobrinuti,

[80] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III., str. 10.—14.
[81] Fessler: »Geschichte von Ungarn«, svezak IV., str. 234.—237.

da hrv. gradovi i vlastela natrag dobiju zemlje, koje im oteše krajiški kapetani. Da se riješe privatne tužbe protiv Krajišnika, bira sabor posebnu komisiju, kojoj će biti članovi: grof Ivan Drašković, protonotar Petar Znika i plemić Petar Špoljarić, a predsjedat će gjurski biskup Juraj Drašković ili vesprimski biskup Juraj Jakušić.[82]

Premda je Hrvatska dala već odviše vojnika za rat u Njemačkoj, ipak je Ferdinand III. nastojao, da izvede još nove ljude. Tako su u svibnju g. 1638. žumberački Uskoci dobili poziv, da svaka zadruga mora na svoj trošak poslati 1 pješaka ili konjanika.[83]

Kada se Martin Bogdan, Juraj Petričević i Gabrijel Črnkovečki vratiše iz Požuna, sazove ban Sig. Erdedi za 19. srpnja 1638. u Zagreb hrv. sabor. Ovdje su nunciji izvijestili o svome radu i predali knjižicu, u kojoj bijahu zabilježeni zakoni, primljeni na zajedničkom saboru u Požunu. Kako jedan od tih zakona zajamčuje nastavak »Vlaške komisije«, poslan je Ivan pl. Zakmardi u Beč, da od kralja Ferdinanda III. ishodi nalog i naputak za članove te komisije. Pošto su umrli zagr. podžupan Grga Jagatić, križ. podžupan Gašpar Gotal i Mijo Mikulić, plemićki sudac zagr. županije, izabrani su njihovim nasljednicima: Ivan Ručić, Sig. Domjanić i Nikola Polčić. Ponovno je zagr. podžupanom izabran Juraj Malenić, koji se vratio iz rata u Njemačkoj. Mjesto Ivana Puškadije, koji se zahvalio, izabrao je sabor Jurja Pucinića za plemićkoga suca zagr. županije. Svi ovi položiše na hrv. saboru službene prisege. Da se konačno isplati dug Hrvatske trgovcu Martinu Kovačiću, odredjuje sabor, neka mu zem. blagajnik dade 1000 ug. for. Ostatak će dobiti od Danijela pl. Raucha na račun one povišice tridesetine, koja pripada Hrvatskoj, a ne kralju.[84]

Hrvati su i g. 1638. živo ratovali u Njemačkoj. Oni su pod Ivanom Werthom 28. veljače oslobodili tvrdju Reinfelden od Francuza, koji ju opsjedahu. No već 3. ožujka zadesi Hrvate nesreća, jer je vojvoda Bernhard Weimarski nenadanim napadajem potukao Wertha, pa uhvatio njega i 3000 vojnika njegovih. Kardinal Richelieu dade Wertha u triumfu voditi kroz franc. gradove u Pariz. Silan je narod dočekao toga mladoga junaka, koga su prozvali »Hektorom«, te pred kojim su g. 1636. drktali gradjani pariški. (Richelieu je Wertha u počasnom ropstvu držao do g. 1642., kada ga Francuzi izmijeniše za švedskoga generala Gustava Horna, koji bijaše zarobljen g. 1634.)

Na proljeće g. 1638. počela je glasovita opsada tvrdje Breisach u Badenu. Opsadu je vodio Bernhard Weimarski s franc. i švedskom vojskom, a u tvrdji bijaše general Reisach s Hrvatima. Posada se hrabro branila, te je često i provaljivala iz tvrdje. Švede i Francuze uznemirivahu izvan tvrdje hrvatski konjanici, koje su vodili general Götz i vojvoda od Lotaringije. Ovi su Hrvati omogućili carskoj vojsci, da je mogla u Breisach dovesti hranu. Kad je u tvrdji opet zavladala glad, opskrbiše ju hranom 19. rujna 1638. sami Hrvati, i to vanrednom vještinom. Za potpune tmine dopuzalo je 300 Hrvata četveronoške kroz neprijateljski tabor do gradskih zidina, noseći na ledjima vreće, pune brašna. Neprijatelji ih opaziše tek onda, kad su Hrvati već braniteljima predali brašno. Na povratku poklaše Hrvati sve Francuze i Švede, koji im se usprotiviše. Ova smionost i spretnost hrv. vojnika zadivila je i neprijatelje njihove.[85]

[82] Kukuljević: »Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae«, III., str. 80.—85.
[83] Ratni arkiv u Beču, (Croatica a. 1638.)
[84] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III., str. 15. i 16.
[85] Kukuljević: »Borba Hrvatah u trideseteljetnom ratu«. (Arkiv XII., str. 40.)

Kralj je hrv. staleže zamolio, da pruže pomoć za obnovu tvrdje u Karlovcu. Tim povodom sastade se u Zagrebu 12. list. 1638. hrv. sabor, koji je stvorio ovaj zaključak: Popravak Karlovca — počevši od njegova osnutka — spada u dužnost Kranjske i Koruške. Hrvatska uslijed dugotrajnih ratova ima premalo radnika za tvrdje na Kupi, koje su toliko ruševne, da ih neprekidno treba popravljati. Ipak sabor za obnovu Karlovca doznačuje sve kmetove, koji stanuju na desnoj obali Kupe. Karlovački general neka izvoli banu saopćiti, kada i koliko težaka treba. — Podban Gašpar barun Konjski položio je čast radi bolesti. Pošto je Konjski 10 godina pohvalno vršio podbansku službu, osjećaju Hrvati dužnost, da priznadu zasluge njegove za domovinu. Zato sabor zaključuje, da se njegova imanja Konjščina i Žumberak oprašta ju od plaćanja poreza dotle, dok bude živio Gašpar Konjski. — Mjesto Ivana Ručića bira sabor za zem. blagajnika Martina pl. Kovačića, zagr. trgovca. Pošto Kovačić nema imanja, koje bi Hrvatskoj služilo kao jamstvo za njegovu službu, jamčit će za svaku štetu i pronevjerenje novca podžupani Juraj Petričević i Gabrijel Crnkovečki. Za g. 1638. ima svaki »dim« do Gjurgjeva g. 1639. platiti 8 ug. for. u ime poreza.[86]

Carska je vojska triput pokušala osloboditi tvrdju Breisach u Badenu, ali ju potukoše Francuzi i Švedi. Kad je napokon u tvrdji ponestalo hrane, predade se 19. pros. 1638. vojvodi Bernhardu Weimarskomu. Francuzi se veoma radovahu padu Breisacha, koji im je osigurao posjed Elzasa. Bernhard se nadao, da će njemu Francuzi dati čitav Breisgau, t. j. okoliš Breisacha od Rajne do Schwarzwalda, a uz to i obećani Elzas, od čega bi on sastavio samostalnu kneževinu. Ali već 18. srpnja 1639. umre Bernhard navršiv jedva 36 godina.

Hrv. ban Sigismund Erdedi umro je 3. ožujka 1639. u 43. godini života svoga. Smrt ga stiže na imanju Verešvar u Ugarskoj, kamo je pošao, te se na putu razbolio. Mrtvoga bana prevezoše u Hrvatsku, te ga 28. lipnja 1639. uz velike počasti sahraniše u franjevačkoj crkvi, koju je sagradio u Klanjcu. Erdedi je troškom od 7000 for. podigao glavni oltar u zagr. isusovačkoj crkvi, kojoj je nabavio i prve orgulje i darovao golem ćilim turske izradbe. Erdedi bijaše oženjen s Anom Marijom, kćerkom baruna Ivana Keglevića, ali nije imao djece. Savremeni hrv. historičar Ratkaj piše, da je Erdedi bio visoka stasa, tamna lica, a živahnih očiju, kojima je često žmirkao. Brada mu bijaše crna i nešto već prosijeda, a tijelo odebelo i nezgrapno. Po naravi bio je Erdedi sklon srčbi i osveti, a odviše je vjerovao laskavcima.[87] — Hrv. sabor zahvalno se sjeća zasluga, što ih je za dobrobit domovine stekao Sig. Erdedi, koji je neprekidno 12 godina banovao; ističe velik gubitak, koji je Hrvatsku snašao banovom smrću, te u saborski zapisnik uvrštuje zahvalnu spomen na platiti 8 ug. for. u ime poreza.[86]

83. Ban Ivan Drašković II. Kralj je svoje savjetnike pitao, koga da imenuje hrv. banom? Takav je upit 12. srpnja 1639. dobio i kr. personal Tomo Mikulić, koji sutradan kralju iz Zagreba piše ovako: Od hrv. velikaša zgodni su za bansku službu grofovi: Ivan Drašković, Juraj Erdedi i Vuk Erdedi. Drašković ima dovoljno sposobnosti, ali ne posjeduje nikakvih imanja blizu »banske« (pokupske) Krajine, a niti oko Zagreba.

[86] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III., str. 17.—19.
[87] Rattkay: »Memoria regum et banorum«, str. 209. i 210.
[88] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III. str. 21.

gdje se običaje držati hrv. sabor. Medjutim treba da ban gotovo neprekidno boravi na Krajini. Ako dakle banom postane Drašković, morat će sa svojom pratnjom često zalaziti na posjede hrv. vlastele u onim krajevima, što će im prouzročiti štetu i teret. Uz to Drašković sav zavisi od palatina Esterhazija, zbog čega bi možda kralju svojom službom odviše dosadjivao. Juraj Erdedi ima blizu Krajine zgodna imanja (Želin i Letovanić), što ih je baštinio od svoga strica: pok. bana Sigismunda Erdeda. On je doduše još mlad, ali bi se mogao usavršiti, ako bude slušao savjete dobrih ljudi. Vuk Erdedi već mnogo godina korisno vrši službu kapetana u Petrinji, te je dovoljno vješt vojničkoj službi i krajiškim poslovima. On je čovjek zrelije dobe i mirne ćudi. Zato preporučam za bana Jurja ili Vuka Erdeda.[1]

Braća Franjo, Sigismund i Stjepan Keglević preporučiše kralju Ferdinandu III., neka za hrv. bana imenuje njihova brata Petra baruna Keglevića. On je kralju i njegovu ocu Ferdinandu II. vjerno služio kao pukovnik u njem. ratu, kamo je gdjekada iz Hrvatske i na svoj trošak vodio vojnike. Keglevići se pozivaju na zasluge svoga pok. oca Jurja, koji je kralju Rudolfu iskazao vjernost u doba Bočkajeve bune. Uz to se Keglevići ponose i djelima svojih predja, naročito bana Petra Keglevića.[2]

Da se u tome pitanju poluči neka sloga, pozove biskup Benko Vinković hrv. velikaše i plemiće, neka 26. srpnja 1639. dodju na sastanak u Zagreb.* Pozivu se odazvaše brojni velikaši i plemići, koji zaključiše, neka se kralju pošalje molba, da zgodnu i sposobnu osobu imenuje za hrv. bana. Pošto se za ovu čast natječu mnogi, ne htjedoše prisutnici napose nikoga preporučiti. O tomu još istoga dana kr. personal Tomo Mikulić piše kralju, te mu predlaže, neka za bana imenuje kneza Nikolu Zrinskoga s obzirom na zasluge njegova oca, djeda i pradjeda.[3] — Ovdje treba spomenuti, da je Nikola Zrinski imao tek 19 godina. Čini se, da je Mikulić radio za sebe, jer se nadao, da će on kao bivši Nikolin skrbnik vladati mjesto premladoga i još neiskusnoga bana.

Biskup Vinković javlja kralju 28. srpnja 1639., da je u Zagrebu održao sastanak hrv. staleža, koji mole kralja, da što prije popuni bansku stolicu. Staleži ne predlažu kandidate, ali biskup preporuča grofove Ivana Draškovića i Jurja Erdeda. Drašković je zrelije dobe i stalna značaja, a odlikuje se mudrošću u radu. Erdedi je imućniji, a posjeduje imanja baš na granici i blizu granice, što ga čini sposobnim za obranu pokupske Krajine. Uz to ima Erdedi bogatu braću i bratiće, te može s pratnjom na granicu polaziti ili se vraćati uvijek kroz erdedijanske posjede, a da ne treba drugu vlastelu uznemirivati.[4]

Kralj je 4. srpnja 1639. također od grofa Jurja Ludovika Schwarzenberga, generala slavonske Krajine, zatražio savjet o imenovanju bana. Schwarzenberg je kralju 14. srpnja 1639. iz Graza pisao, da bi najzgodniji bio grof Ivan Drašković, koji osobno nije interesiran na krajiškim posjedima. Drašković je iskusan i razuman čovjek, te će dobro banovati, a i otac mu bijaše hrv. ban.[5]

[1] Hrvatski drž. arkiv u Zagrebu. (Acta Statuum et Ordinum, I. 13.)
[2] Hrv. državni arkiv u Zagrebu. (Acta Statuum et Ordinum, I. 12.)
* To nije bio sabor (generalis congregatio), nego zbor (particularis conventus) hrvatskih staleža.
[3] Hrv. drž. arkiv u Zagrebu. (Acta Statuum et Ordinum, sv. I. broj 13a.)
[4] Hrv. drž. arkiv u Zagrebu. (Acta Statuum et Ordinum, sv. I. broj 12a.)
[5] Hrvatski državni arkiv u Zagrebu. (Acta Statuum et Ordinum, I. 13b.)

Hrvate je godine 1639. u dalekom svijetu vodio general Ivan Izolani. On je s Francuzima ratovao najprije u Belgiji, gdje je zauzeo tvrdju Rettig, zatim na rijeci Rajni, a napokon u Saskoj. Iste g. 1639. provalio je švedski general Baner u Češku, koju je nemilo pustošio. Pojedine švedske odjele slao je Baner u Šlesku i Moravsku. On je erdeljskoga kneza Jurja Rakocija pozvao, neka stupi u savez sa Švedima. Rakoci je doduše vidio, da se kralj Ferdinand III. nalazi u velikoj stisci; ali ipak još ne htjede zaći u rat, jer nije bio siguran za uspjeh. Volio je Rakoci, da u to vrijeme poveća imetak svoje obitelji time, što je svoga najstarijega sina Jurja zaručio sa Sofijom, jedinicom bogatog Andrije Batora. Kralj se bojao, da će Baner sa Švedima doprijeti do Beča. Zato je na obranu Beča pozvao generala Izolanija s Hrvatima. Kad je u ožujku g. 1640. umro Izolani, postade zapovjednikom Hrvata general Pikolomini, koji je Švede naskoro otjerao u sjevernu Njemačku. — Hrvatska je u to doba dobila novoga bana: Ivana Draškovića, sina pok. istoimenog bana. Drašković bijaše poznat kao učen čovjek, jer je s odličnim uspjehom svršio filozofiju na akademiji u Grazu. On je govorio skoro sve jezike evropske. Drašković se oženio s Barbarom Turzo, kćerkom pok. palatina, koja bijaše prviput udata za groía Krstu Erdeda. Drašković je u Križevcima služio kao konjanički kapetan, kad ga je 10. srpnja 1640. kralj Ferdinand III. imenovao banom ili »potkraljem triju kraljevina« Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, kako piše tadašnji historičar Ratkaj.[1] Kralj je odredio, da se Drašković po starom običaju uvede u bansku čast. Kr. povjerenicima za taj čin budu imenovani: zagrebački biskup Benko Vinković i karlovački general Vuk Frankopan. Oni za 23. srpnja 1640. sazvaše hrv. sabor, na kome hrv. »staležima i redovima« predstaviše Draškovića kao novoga bana. Nato je Drašković »po starom obredu« najprije zahvalio Bogu i kralju, a zatim je svečano položio bansku prisegu. Čim je tako preuzeo bansku čast, čestitahu mu prisutni Hrvati kao svome »banu i vodji«, izrazivši, kako domovina mnogo očekuje »od vanredne nadarenosti duha njegova«.[2]

Bana je zamolio neki Todor za dozvolu, da smije iz Turske dovesti Vlahe, koji će se naseliti u okolici Jamnice. Ban pristade na to, pa sporazumno s karlovačkim generalom Vukom Frankopanom sastavi vojsku od 4000 ljudi. Pod vodstvom baruna Petra Keglevića provali ta vojska sve do Gvozdanskoga, gdje su nekada knezovi Zrinski imali srebrene rudnike. Tamo dodje s Turcima do boja, u kome Turke stiže poraz, a Bradavica aga bude zarobljen. Od Hrvata se odlikovahu Gašpar Janković i Petar Patačić. Tri satnije hrv. pješaka zaštitiše Vlahe, koji se sa svojom stokom preseliše u okolicu Jamnice.[3]

Novi ban Drašković sazove u Varaždin za 22. stud. 1640. hrv. sabor, koji ga jednoglasno izabere za »kapetana pokupskih Krajina«. Drašković je plemića Stjepana Berislavića, vlastelina Male Mlake, saboru predstavio kao novoga hrv. podbana i župana zagr. i križ. županije, te je Berislavić odmah položio svečanu prisegu. Nato je hrv. sabor stvorio ove zaključke: 1. Ban je javno svoj pečatnik predao protonotaru Petru Zniki. Ipak smije Znika do budućega sabora stare sudbene spise pečatiti pečatnikom pok. bana Erdeda. 2. Zagr. županija izgubila je oba svoja podžupana, jer je Juraj Petričević umro, a Juraj Malenić se zahvalio. Za njihove nasljed-

[1] Rattkay: »Memoria regum et banorum«, str. 210.—212.
[2] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III., str. 22.
[3] Rattkay: »Memoria regum et banorum«, str. 222. i 223.

nike izabrao je sabor plemiće: Petra Pervana i Krstu Balagovića. Pošto novih podžupana nema na saboru, imaju propisanu prisegu položiti pred (zajedničkim) sudbenim stolom zagr. i križ. županije. 3. Zakmardi je od kralja Ferdinanda III. donio pismo, da vrhovni tridesetničar iz Nedelišća mora hrv. zem. blagajniku dati 50-postotnu povišicu tridesetine, koja se ubire u Hrvatskoj. Na račun pak onih 27.000 talira, što ih bečki dvor duguje Hrvatskoj za popravak tvrdje Brkiševine, doznačio je kralj 1000 talira. 4. Kralj je odredio, da grof Juraj Ludovik Schwarzenberg, kao general slavonske Krajine, mora ići na ruku kr. povjerenicima Petru Špoljariću i Tomi Mikuliću, kada će izvršavati zaključke »Vlaške komisije« od g. 1635. Pošto se general sada ne nalazi u Hrvatskoj, odnijet će mu poseban listonoša kr. nalog i pismo hrv. sabora. Listonoša će za taj posao dobiti 25 rajnskih for. 4. Mjesto podbana Konjskoga, biskupa Vinkovića i umrloga kanonika Ivana Somogijia izabire sabor za povjerenike Hrvatske u provedbi zaključaka »Vlaške komisije« baruna Petra Keglevića, te kanonike Franju Jančijevića i Andriju Županića. 5. U ime besplatnih radnja ima svaki »dim« dati 2 težaka, koji će raditi 10 dana, a 4 »dima« daju potpun podvoz (kočijaša, konje i kola). Neka se g. 1641. poprave tvrdje u Petrinji, Gjurgjevcu i na Kupi. Red ovih radnja označit će ban. 6. Plemići Ivan Vojković i Gašpar Orehovački popisat će topove, lumbarde i municiju u pokupskoj (banskoj) Krajini. 7. Svaki plemićki sudac mora u svome kotaru sve plemiće jednoselce i armaliste popisati i popis dati protonotaru Zniki. Taj će popis služiti banu, kada će ove plemiće u slučaju nužde pozvati, da dodju na Kupu. 8. Grad Ptuj u Štajerskoj uredio je skladište meda, pa ondje zaustavlja hrv. trgovce, koji izvoze med: ne pušta ih dalje u Maribor i Graz, uslijed čega mogu ptujski gradjani jeftino doći do meda. Sabor zaključuje, da se grad Ptuj u ime hrv. države pismeno pozove, neka od hrv. trgovaca kupi med bez njihove štete, odnosno neka trgovce pusti dalje poći, ako to žele. 9. U novije doba uvaža se iz Štajerske u Hrvatsku vino. To je na štetu domaćeg vinogradarstva, jer se uslijed toga teže prodaje hrv. vino. Zato sabor zabranjuje uvoz štajerskog vina. Podban Berislavić mora pasku voditi na cestama od Brežica i Mokrica, dok će Juraj Vragović paziti na dravske prijevoze kod Ormuža i Savračja (Savreč). Vino, koje će uhvatiti, moraju zaplijeniti i prodati; od utrška pripadaju 2 trećine Hrvatskoj, a 1 trećina Berislaviću odnosno Vragoviću. Propustiti se može samo vino, što ga Hrvati voze iz svojih vinograda kod Savračja u Štajerskoj. Oni hrv. velikaši, koji imaju svoje posjede i u Štajerskoj, ne mogu u Hrvatsku dovesti vino za prodaju, već jedino za svoj stol i za dar prijateljima. 10. Mjesto Martina Kovačića bira se Ivan Zakmardi za zem. blagajnika. Podjedno mu se doznačuje 150 ug. for. u ime putnoga troška u Beč g. 1638.[4]

Radi smrti bana Sig. Erdeda nije se g. 1639. sastao hrv. sabor; nije se dakle za g. 1639. odredio ni porez, koji bi trebalo ubrati god. 1640. Uslijed toga porasli su dugovi hrv. države. Samim haramijama dugovala je Hrvatska do konca g. 1640. plaću za 28 mjeseci! Haramije uvidješe nepriliku svoje domovine; zato se u korist Hrvatske odrekoše plaće za 8 mjeseci, a u korist grofa Jurja Erdeda za 1 mjesec. Sabor je 22. stud. 1640. odlučio, da svakako u red dovede hrv. drž. financije. Zato je zaključio, da svaki »dim« mora u god. 1641. uplatiti 12 ug. for., i to na Svijećnicu 6 for. u ime poreza za g. 1639., a na Gjurgjevo 6 for. kao

[4] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III., str. 23.—28.

porez za g. 1640. Trgovišta Vinica i Petrijanec kod Varaždina platit će samo polovicu poreza, jer su nedavno nastradala od požara. Zakmardi neka se pobrine, da Hrvatska dobije svoju polovicu od prihoda hrv. tridesetnica. Isto tako neka se sada u korist Hrvatske prodade ono proso, što se od 6. pros. 1636. čuva u Zagrebu. Kod mjerenja toga prosa zastupat će hrv. državu Ivan Ručić. Kao zem. blagajnik može Zakmardi jedan dio plaće haramijama isplatiti suknom mjesto novcem. Pri tom se polučuje trgovački dobitak, koji pripada blagajniku. No Zakmardi je na saboru izjavio, da četvrtinu toga dobitka daje u korist Hrvatske.[5]

Kakva je nesigurnost tada vladala u Hrvatskoj, najbolje pokazuje ovaj dogadjaj: Početkom g. 1641. bijaše tolika zima, da se kod Siska smrzla rijeka Kupa. Ovu prigodu upotrijebiše Turci iz Kostajnice u tu svrhu, da zapale i porobe trgovište Sisak. Po noći dopriješe Turci do nekoga tornja, koji je pripadao bivšoj crkvi bl. djevice Marije. Tamo je inače stajala sisačka straža, ali je ovajput nije bilo, valjda radi jake zime. U potpunoj tišini spuste se Turci sa brežuljka k rijeci Kupi, te bez ikakove zapreke prijedju po ledu na lijevu obalu. Turke je vodio Marčec, koji bijaše rodjen Siščanin, ali je nekada bio zarobljen, te se poturčio. Zapalivši neke kuće, podigoše Turci silnu viku, da što većma zaplaše Siščane. U prvom času uhvatiše Turci nekoliko žena, koje s djecom izadjoše iz zapaljenih kuća. Neki Turci razbiše vrata župne crkve, gdje su ukrali kaleže, te crkveno odijelo i posudje, a djelomice oštetiše i glavni oltar. Oko crkve bijaše groblje. Onamo je iz župnoga dvora pucao sisački župnik Ivan Filipašić, ali ga Turci raniše. Kako je tvrdja bila 2 kilometra udaljena od trgovišta, nijesu Siščani mogli čekati na pomoć od tamošnje posade. Zato se sami saberu i udare na Turke, koji onda pobjegoše preko Kupe.[6]

Hrv. sabor, što ga je za 27. kol. 1641. u Zagreb sazvao ban Drašković, trajao je 2 dana, a stvorio je ove zaključke: 1. Umro je Petar Znika, koji je mnogo godina pohvalno vršio službu hrv. protonotara. Njegovim nasljednikom bude jednoglasno izabran varažd. podžupan Gabrijel Črnkovečki. 2. Mjesto pok. Sig. Domjanića izabran je Juraj Vragović za podžupana križ. županije. 3. Plemićki suci zagr. županije Lovro Drenovečki i Juraj Pucinić zahvališe se na svojim službama. Za njihove nasljednike budu na saboru izabrani Juraj Mindsenti i Gabrijel Jelačić. Svi novoizabrani činovnici položiše službene prisege još na samom saboru. 4. Za g. 1641. ima se na Svijećnicu g. 1642. platiti porez od 8 ug. for. 5. Da se nastave započete gradnje zgrada u pokupskoj Krajini, zaključuje sabor na izvještaj bana Draškovića, da svaki »dim« ima dati još 1 težaka, a 8 »dimova« dat će 1 kola. Naredne pak g. 1642. vrijedi običajna dužnost kmetova u pogledu podavanja besplatnih radnja. 6. Prema zaključku hrv. sabora od g. 1638. doznačuju se za popravak karlov. tvrdje kmetovi svih imanja, što ih južno od Kupe posjeduju knezovi Zrinski, Frankopani i drugi plemići. 7. Pošto general Schwarzenberg još ništa nije odgovorio na pismo hrv. sabora u pogledu provedbe zaključaka »Vlaške komisije«, poći će do njega barun Pavao Ratkaj i kanonik Nikola Dijanešević. Oni će generala podjedno obavijestiti o tužbama, što ih na saboru Hrvati digoše protiv njegovih ljudi. 8. Sabor zaključuje, neka se jednom već provede ozbiljna revizija »privilegija« (povlastica) kraljevine Hrvatske.

[5] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III. str. 26. i 27.
[6] Rattkay: »Memoria regum et banorum«, str. 223. i 224.

Ovaj će posao obaviti: ban Drašković, podban Berislavić, protonotar Črnkovečki, barun Pavao Ratkaj, kr. personal Tomo Mikulić, kanonici Martin Bogdan i Franjo Jančijević, notar Ivan Zakmardi i podžupan Ivan Ručić. Zakmardi neka na trošak Hrvatske dade načiniti »škrinju privilegija«, u kojoj će se spisi čuvati. Škrinja mora imati 3 ključa, od kojih će prvi imati ban, drugi protonotar, a treći ključ zagr. kaptol. »Škrinja privilegija« pohranit će se u spremištu zagr. stolne crkve. 9. Isusovci u Zagrebu počeli su graditi novi svoj samostan. Na njihovu molbu doznačuje im hrv. sabor 800 ug. for. u ime potpore za gradnju. 10. Kamenita mjera za mjerenje žita postavit će se na ogled u Zagrebu, Varaždinu i u Križevcima. 11. Već duže vremena nije Hrvatska imala liječnika. Sabor se pobrinuo, te dodjoše dva liječnika: Jeronim Puljičić i Hanibal Butinoni.* Svaki će dobivati godimice po 100 rajnskih for. iz zem. blagajne. 12. Oni plemići, koji tvrde, da na svojim posjedima imaju pravo, da sude zločincima (»jus gladii«), moraju to dokazati na narednom hrv. saboru.[7]

Još 19. veljače 1640. umro je turski sultan Murat IV., koga je naslijedio njegov brat Ibrahim. Ferdinand se požurio, da s Turskom obnovi mir. Zato 20. pros. 1640. podje carev poslanik Andrija Izdenci u Carigrad, da novomu sultanu čestita i predade običajne darove. Veliki vezir Kara Mustafa zatraži od Ferdinanda 200.000 for., kojih mu car nije mogao dati. Pregovori trajahu godinu dana. Tekar 9. ožujka 1642. sklopiše punomoćnici ugovor, kojim se mir produljuje na 20 godina. Ferdinand je brzo iza toga potvrdio taj ugovor. Ali veliki vezir ne htjede potpisati ugovor, već počne opet zahtijevati 200.000 for. i neke promjene. To je zabrinulo cara Ferdinanda tim više, što je u to doba veoma loše stajala i njegova stvar u Njemačkoj. Tamo je naime 20. svibnja 1641. umro švedski general Baner, te se Ferdinand nadao uspjehu. No kad je vrhovnim vodjom Šveda 1. list. 1641. postao Torstenson*, počne on brzo tjerati carsku vojsku iz Njemačke. Premda je Torstenson veoma patio od podagre, provali on u svibnju g. 1642. preko Saske u Šlesku, gdje 4. svibnja zauze Glogavu, a zatim i Schweidnitz. Iza toga udje Torstenson u Moravsku, te 15. lipnja zauze Olomuc. Naskoro su njegovi konjanici doprli do Dunava kod Beča. Carev brat Leopold Vilim i Pikolomini prisiliše Švede, da iz Moravske uzmaknu u Sasku, gdje počnu opsjedati Leipzig. Ali kad su i carevci došli onamo, potuče ih Torstenson 2. stud. 1642. kod Breitenfelda toli strašno, da su na bojištu izgubili 10.000 vojnika, sve topove i sav tabor.**

Kralj je Ugre i Hrvate pozvao, da na Spasovo (29. svibnja) 1642. dodju na zajednički sabor u Požun. Tim povodom sastade se 30. travnja 1642. u Varaždinu hrv. sabor, da bira hrv. nuncije. Prije toga izbora predstavi ban Drašković saboru plemića Gašpara Orehovačkoga, koga je imenovao podbanom mjesto pok. Stjepana Berislavića. Sabor jednodušno primi to imenovanje na znanje; Orehovački odmah položi svečanu prisegu, te preuzme podbansku službu i s njom spojenu čast župana zagr. i križ. županije. Nato budu za hrv. nuncije izabrani podban Orehovački, protonotar Gabrijel Črnkovečki, županijski notar Ivan Zakmardi

* Njegovo ime Hrvati isprvice krivo pišu: Antun Butonini.

[7] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III., str. 29.—35.

* Torstenson je g. 1632. bio kod Nürnberga zarobljen, ali je g. 1633. pušten na slobodu u zamjenu za nekoga carskoga generala.

** Hrvati su činili desno krilo, gd e junački odbiše navalu Šveda.

i bivši podžupan Juraj Malenić.[1] Podban ima svoje mjesto zauzeti u gornjoj kući sabora. Za put i boravak hrv. nuncija doznačuje sabor 1600 ug. for., što im neka blagajnik isplati u novim bečkim i gradačkim grošima. Pošto je protonotar boležljiv, dobiva napose još 100 talira. Naputak za nuncije izradit će ban Drašković, biskup Benko Vinković, sva 4 nuncija, kanonici: Martin Bogdan, Franjo Jančijević i Nikola Dijanešević, plemići: Petar Pervan, Krsto Balagović, Juraj Vragović i Pavao Lacković, te o. Martin Borković, vikar pavlinskog samostana u Lepoglavi.[8]

Isti je hrv. sabor stvorio ove zaključke: 1. Za g. 1642. ima svaki »dim« na Tri kralja g. 1643. u ime poreza platiti 8 ug. for. 2. Iza banova izvještaja o stanju Krajine na Kupi odredjuje se, da 35 vojnika ima stražariti kod mjesta: Grahovac, Šišinec, Stara Brkiševina i kod crkve sv. Trojstvo blizu tvrdje Pokupsko. 3. Pošto i ban Drašković ide na sabor u Požun, povjerava se čuvanje banske Krajine na Kupi pješačkim potkapetanima. Na njihov poziv moraju u slučaju potrebe onamo poći i turopoljski plemići. 4. Nasip uz Savu treba uzdržavati, da ne bude okolica stradala od poplave, kao prošlih godina. Tko tu ne izvrši svoju dužnost, platit će globu od 25 for. 5. Kad izadje voda iz Drave, onda je čitav kraj od Križovljana do Savračja odijeljen od Hrvatske i pripojen Štajerskoj. Da se to zlo ukloni, izvesti će pravodobno Juraj pl. Vragović potrebne radnje, u koju svrhu mu sabor doznačuje kmetova kotara Jurja Šafarića. 6. Odsada ne smiju med u Hrvatskoj sakupljati strani trgovci niti domaći seljaci. 7. Mladi knez Nikola Zrinski obnavlja svoju tvrdju u Čakovcu. Pošto će ova tvrdja služiti za spas i obranu Hrvatske, doznačuje sabor za njenu gradnju pripomoć od 500 ug. for. 8. Isusovci u Varaždinu grade svoju crkvu. Sabor odredjuje, da kmetovi kotara Ivana Puškadije moraju 10 dana privažati gradju (kamen, drvo, opeke i vapno) za ovu crkvu. 9. Odsada će vagan za mjerenje žita sadržavati 20 pinta.* Meso se ima vagati na funte, koji važu 36 lota. Za mjerenje vina još ne postoji jedinstvena mjera, jer je drukčije vedro u Zagrebu, nego li u Varaždinu i u Križevcima. U cijelom Zagorju vrijedi krapinska mjera za vino.[9]

Hrvati su gotovo neprekidno vodili s Turcima t. zv. mali rat, u kome se pojedinci odlikovahu junaštvom ili spretnošću. Tako se Turci na jesen g. 1641. spremahu, da će udariti na banovo imanje Rečicu kod Karlovca. Kad je Drašković doznao za njihovu namjeru, odluči on, da će Turke preteći. U tu svrhu dodje ban sa 6 satnija pješaka i sa 4 satnije konjanika 19. studenoga u tvrdju Sredičko na Kupi. Uz bana bijaše njegov zet Vuk Erdedi, sin istoimenog junaka, zatim podban Gašpar Orehovački, iskusni junak Ivan Vojković i kanonik Juraj Ratkaj, koji je prvi put pošao u boj. Iz Sredičkoga podje ban s vojskom 20. studenoga u Slatko polje na potoku Trepči, gdje bijaše turski tabor. Turci se uplaše, te uzmaknu do Kladuše. Ban ih je slijedio i pod Kladušom potukao. Uz bana se u tome boju odlikovahu: podban Orehovački, Petar Patačić, Juraj Gregurovečki i Sigismund Mrnjavčić.[10] Iste g. 1641. odlikovao se petrinjski zapovjednik Mirko grof Erdedi. On je naime po noći sa svo-

[1] Hrvatski državni arkiv u Zagrebu (Acta Statuum et Ordinum, svezak 1. broj 10.) ima vjerodajnicu ovih hrv. nuncija za sabor u Požunu.

[8] *Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III., str. 36. i 37.*

* Pinta je sadržavala današnje 2 litre i 8 decilitara. Pošto je u vagan išlo 20 pinta, sadržavao je on 56 litara. Vagan se dakle od g. 1642. do danas nije više mijenjao.

[9] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III. str. 38.—43.

[10] Ratkay: »Memoria regum et banorum«, str. 226. i 227.

jom četom dopro do Kostajnice, koja se tada još nalazila samo na desnoj (bosanskoj) obali rijeke Une. Usred trgovišta bijaše tamnica, gdje stenjahu zarobljeni Hrvati. Medju zarobljenicima bio je i glasoviti junak Leginić, koji je u okovima čamio više godina, jer su Turci za nj tražili preveliku otkupninu, kakve nijesu mogli sabrati rodjaci njegovi. Leginić je Erdedu poslao od voska otisak ključanice, po kojem je Erdedi dao načiniti ključ, te su njegovi ljudi sretno izbavili zarobljene Hrvate.[11]

Turci su u Lici g. 1642. utvrdili stari grad Perušić, koji je zanemarila i napustila krajiška oblast. Uslijed toga zaprijeti pogibelj Gackom polju, koje se nalazilo u Hrvatskoj, a ne u Turskoj. Krajiške posade iz Brinja i Otočca upozoriše karlovačkoga generala Vuka Frankopana na pogibelj. General odmah pošalje onamo vojsku, koju je vodio njegov sin Gašpar Frankopan, kapetan ogulinski. Gašpar udari na Perušić i zauze tvrdju. Zatim podje na istok prema Bihaću, gdje je opustošio čitav kraj oko Zavalja, te se vratio sa 200 kršćana, koji uskočiše iz Turske.[12]

Kod Perjasice dodje g. 1643. do ljutoga boja izmedju Turaka i krajišnika. U tome boju pogiboše mnogi turski i hrvatski junaci; medju ostalima takodjer potkapetan Martin Mogorić, poglavar ogulinski, pa Dokmanović, vlaški knez iz Gomirja.[13]

Zajednički ug.-hrv. sabor nije se u Požunu sastao 29. svibnja 1642., jer ga je kralj odgodio na 11. stud. 1642. Na taj sabor nije kralj Ferdinand niti došao, već je po kancelaru poručio palatinu Esterhaziju, da dozvoljava raspravljati samo o zem. obrani, te o gradjanskim zakonima. Hrvati su na sabor došli s čitavim nizom »tegoba«; ali ih ne mogahu iznijeti, pošto je kralj već 27. stud. 1642. raspustio sabor zbog toga, što Madžari izadjoše s tužbama, da se u Ugarskoj progone protestanti.[14]

Kralj je ovim nasiljem razdražio Madžare, što bijaše samo u prilog erdeljskomu knezu Jurju Rakociju. Dobro je to predvidjao palatin Esterhazi, koji kralju 14. siječnja 1643. uzalud svjetuje, neka do proljeća ispuni zahtjeve protestanata. I zaista je Rakoci u Fejervaru 25. travnja 1643. sklopio savez s Francuskom i Švedskom. Rakoci se obvezuje, da će poći u rat na Ferdinanda, ako mu to dozvoli Turska. Naprotiv franc. kralj Ljudevit XIII. i švedska kraljica Kristina obećavaju, da će Rakocija, njegovu ženu, djecu i posjede, kao što i sve njegove pristaše protiv svakoga braniti. Ako Rakoci bude istjeran iz Erdelja, dobivat će godišnju odštetu od 40.000 talira. Francuska i Švedska dat će Rakociju u pomoć 3000 pješaka, za ratne pak troškove u 1. godini 200.000, a u 2. godini 150.000 talira. Primirje i mir s Ferdinandom sklopit će samo u sporazumu s Rakocijem.[15] — Bečki se dvor nalazio u velikoj neprilici, jer je švedski general Torstenson u lipnju g. 1643. opet provalio u Moravsku, gdje je za svoju vojsku našao hrane, te odakle je četovao sve do Beča.

U Zagrebu se 3. lipnja 1643. na poziv bana Ivana Draškovića sastao hrv sabor, koji je stvorio ove zaključke: 1. Još uvijek nijesu izvršene odredbe, što ih je g. 1635. u Varaždinu odlučila »Vlaška komisija«. Medjutim krajiški časnici i njihovi ljudi nanose Hrvatima nove nepravde. Ove nepravde neka oštećenici napišu i popis predadu protonotaru Ga-

[11] Rattkay: »Memoria regum et banorum«, str. 227. i 228.
[12] Rattkay: »Memoria regum et banorum«, str. 215. i 216.
[13] Vitezović: »Kronika aliti szpomenek vszega szveta vekov«, str. 188.
[14] Kovačić Martin: »Vestigia comitiorum«, str. 795.
[15] Katona: »Historia critica«, svezak XXXII., str. 237.

brijelu Črnkovečkomu. 2. K varaždinskom generalu grofu Schwarzenbergu poći će odaslanstvo hrv. sabora, da ga zamoli, neka za spomenute nepravde pruži zadovoljštinu, te neka provede zaključke »Vlaške komisije« od g. 1635. Ovo će odaslanstvo činiti: barun Petar Keglević, kanonik Petar Petretić, podban Gašpar Orehovački, protonotar Crnkovečki i podžupan Ivan Ručić. Odaslanici imaju generalu izjaviti, da će se hrv. sabor obratiti na kralja, ako general ne izvrši molbu sabora. 3. U Beč se šalju kanonik Dijanešević i plemić Juraj Vernić, koji dobivaju 200 rajnskih for. u ime putnoga troška. Oni će kralja zamoliti, neka popuni »Vlašku komisiju«, jer pomriješe neki članovi njeni. Podjedno će kralju predočiti nove nepravde krajišnika, ako ih ne bi dotle ispravio general Schwarzenberg.[1] 4. Za g. 1643. ima svaki »dim« platiti 8 for. u ime poreza, i to na Svijećnicu g. 1644. Vrhovnog upravitelja tridesetnice u Nedelišću treba pozvati, neka zem. blagajniku Ivanu Zakmardiju dade onu polovinu tridesetine, koja pripada Hrvatskoj, a ne kralju. S tako ubranim novcem neka Zakmardi u prvom redu isplati haramije i podmiri ostatak duga zagr. trgovcu Martinu Kovačiću. 5. Besplatne radnje hrv. kmetova doznačuju se i g. 1643. za popravak tvrdja na Kupi. Samo kmetovi kotara Ivana Puškadije u varaždinskoj županiji vozit će gradju za crkvu, koju su u Varaždinu počeli graditi Isusovci.* 6. Sve oblasti u Hrvatskoj imaju strogo paziti na to, da se na njihovom teritoriju upotrebljavaju odredjene mjere za vino, žito i meso. Oblasti neka u to upute svoje »šacmeštre« ili procjenitelje. 7. Iz Hrvatske ne smije se med izvoziti prije 25. studenoga svake godine. Do toga dana obići će banovi povjerenici grad Ptuj i druga mjesta, kamo se med iz Hrvatske izvaža, te će s tamošnjim trgovcima ugovoriti cijenu, uz koju će kupovati med. Tko pokuša izvesti med prije Katarinja, smatrat će se kriomčarom, te će izgubiti robu. 8. Ponavljaju se prijašnji članci o popravku cesta i mostova, te kazne za posjednike, koji ne bi htjeli vršiti ove poslove. 9. Velikaši i plemići ne smiju na svojim imanjima inozemce hvatati i u zatvoru držati, jer se time »krše prava dobroga susjedstva«. 10. Otkako je 27. kol. 1641. zem. liječnikom postao Jeronim Puljičić, tuže se Hrvati, da od njega nemaju baš nikakove koristi. Zato mu sabor uskraćuje godišnju plaću od 100 rajnskih for., koju će odsada dobivati Adam Prekerfeld kao »redoviti liječnik«. 11. Franjevcima, koji u Zagrebu grade novi svoj samostan, doznačuje sabor 100 rajnskih forinti u ime potpore.[16]

Medjutim je 2. pros. 1642. umro zagr. biskup Benko Vinković. On je na stolnoj crkvi u Zagrebu dao ukrasiti velika ulazna vrata. Vinković je g. 1638. u Zagrebu držao sinodu svećenstva zagr. biskupije. Hrvati ga štovahu kao velikoga branitelja katoličke crkve. Zato ga madžarski protestanti napadoše g. 1625. na zajedničkom ug.-hrv. saboru u Šoprunu, gdje je kao hrv. nuncij i prepošt zagr. kaptola branio pravo zagr. biskupije na Medjimurje. Protestanti su Vinkovića tvorno zlostavili, čupajući mu bradu i vlasi.* — Vinkovića je na biskupskoj stolici 10. travnja 1643. naslijedio zagr. prepošt Martin Bogdan. Ban je imao drugoga kandidata. On je 7. pros. 1642. iz svoga grada Klenovnika preporučio kralju,

[1] Hrvatski državni arkiv u Zagrebu (Acta Statuum et Ordinum, svezak I. broj 14a.) ima pismo, kojim hrv. sabor kralju preporuča Vernića i Dijanešević.

* To je današnja »pavlinska crkva« u Varaždinu.

[16] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III., str. 53.—57.

* Da se Vinkoviću pruži zadovoljština za ovo nasilje, zaključio je taj sabor, da prepošt zagr. kaptola ima odsada mjesto i glas u velikaškoj kući.

neka zagr. biskupom imenuje kanonika Jurja baruna Ratkaja, koji se odlikuje znanjem i neporočnim životom, a pripada uglednoj hrv. obitelji.[2] Kralj nije poslušao banov savjet, pa tako hrv. historičar Ratkaj ostade zagr. kanonik.

Po zaključku hrv. sabora od 27. kol. 1641. dao je zem. blagajnik Ivan Zakmardi izraditi »škrinju privilegija«, u kojoj će se čuvati priznata prava i povlastice kraljevine Hrvatske. Ova je škrinja bila gotova 23. pros. 1643. Na škrinju je stavljeno 18 latinskih stihova, što ih je spjevao Ivan Zakmardi.[17] Tamo je i latinski napis, koji kazuje, da je škrinja izradjena u vrijeme, kad bijaše hrv. ban Ivan Drašković, zagr. biskup Martin Bogdan, varaždinski župan Juraj grof Erdedi, podban Gašpar Orehovački (podjedno križ. i zagr. župan), zem. blagajnik Ivan Zakmardi, varaždinski podžupan Baltazar Zabočki, križevački podžupan Juraj Vragović, te zagr. podžupani: Ivan Ručić, Krsto Balagović i Petar Pervan, dok služba protonotara nije bila popunjena (jer je umro Gabrijel Črnkovečki). »Škrinja privilegija« ima umjetnu bravu, koja je tako izradjena, da se u isti otvor redomice stavljaju 3 posve različita ključa.**

O prilikama na banskoj (pokupskoj) Krajini šalje ban Drašković 27. veljače 1643. iz Klenovnika kralju Ferdinandu ovaj izvještaj: Hrvatska uzdržaje tamo 400 vojnika (haramija). Ovo nije dosta za obranu 12 njem. ili ug. milja duge granice od Karlovca do Ivanića. Zato je ondje kr. komora uzdržavala još 200 pješaka i 300 konjanika, koji čine »bansku vojsku«. Kr. povjerenici obećaše ovim vojnicima, da će od kralja dobivati svake godine plaću za 6 mjeseci. Ali već 3 godine nije kralj platio ništa. Zato su neki vojnici zatražili i dobili otpust, a neki (osobito pješaci) samovoljno odoše, napustiv svoje straže i postaje. Time su tvrdjice na Kupi došle u opasnost, jer Turci »i u to vrijeme mira« neprestano režu na Krajinu, kamo često provaljuju, te odvode ljude i stoku. Ja svim silama nastojim, da se banski vojnici ne razidju. Jedne zaustavljam strahom, druge nadom, da će naskoro dobiti plaću, a trećima sam plaćam iz svoje kese. Znadem, da vaše veličanstvo ima puno troškova u to ratno doba. Ipak molim, da se pošalje plaća, koju zaslužiše banski vojnici.[1]

Kad je 1. pros. 1642. umro franc. ministar Richelieu, nadao se njem. car Ferdinand III., da će sada doći do mira. Pregovori o miru s Francuskom započeše, ali ih doskora zamijeniše još oštrije borbe. Maršalom franc. vojske u Njemačkoj postade Turenne, komu je pomagao hrabri princ Ljudevit Condé. Da iz Njemačke ukloni Švede, počne car Ferdinand g. 1643. pregovarati s Danskom. Tamošnji je kralj Kristijan IV. zavidjao Švedima na tolikim ratnim uspjesima. I zaista je došlo do rata izmedju Švedske i Danske. Time se car oslobodio generala Torstensona, koji je koncem g. 1643. iz Moravske morao poći u sjev. Njemačku. — Medjutim je u to doba erdeljski knez Juraj Rakoci dobio od Turske dozvolu, da ratuje s Ferdinandom. Rakoci je sultanu obećao godišnji danak od 40.000 talira, ako mu pomogne osvojiti cijelu sjev. Ugarsku. Osvoji li pak Rakoci samo onih 13 ug. županija, što ih je nekada držao Betlen, tada će sultanu plaćati godimice 20.000 talira. Rakoci je 2. veljače 1644. pošao u rat. Kako je Ferdinand bio u madžarskom plemstvu i gradjanstvu omra-

[2] Hrvatski državni arkiv u Zagrebu. (Acta Statuum et Ordinum, I. 14.)
[17] Stihovi su uvršteni i u zapisnik hrv. sabora, knjiga III., str 58.
** »Škrinju privilegija« čuva još danas hrv. drž. arkiv u Zagrebu.
[1] Hrvatski državni arkiv u Zagrebu. (Acta Statuum et Ordinum, I. 16.)

žen, pristade odmah uz Rakocija 7 istočnih županija. Tečajem mjeseca ožujka g. 1644. dodju pod njegovu vlast gradovi: Košice, Prešov, Levoča, Bardjejov, Kežmarek, Tokaj i Satmar.[18]

Ferdinandu III. bijaše u tome času mnogo stalo do toga, da mu barem Hrvati ostanu vjerni. Zato je 10. pros. 1643. potpisao odredbu, kojom proglašuje, da se privilegija, što ih 5. list. 1630. dobiše Vlasi na Krajini, ne odnose na krajišnike Hrvate i Predavce, te na »privatne Vlahe«, koji stanuju na posjedima hrv. vlastele. Podjedno kralj nalaže generalu Schwarzenbergu, da spomenute Hrvate, Predavce i privatne Vlahe odijeli od krajiških Vlaha, pa da ih kao kmetove predade hrv. vlasteli.[19]

O toj kraljevoj odluci izvijestiše hrv. odaslanici Nikola Dijanešević i Juraj Vernić na hrv. saboru, koji se 4. travnja 1644. sastao u Varaždinu. Sabor je stvorio ove zaključke: 1. Mjesto umrlog protonotara Gabrijela Črnkovečkoga bira se jednoglasno Ivan Zakmardi. Bilježnikom križ. i zagr. županije postade Mijo Jančec. Pošto se zahvališe na svojim službama križ. podžupan Juraj Vragović i zagr. podžupan Petar Pervan, izabrani su njihovim nasljednicima Ladislav Orehovački i Matija Stanko. Zakmardi, Jančec i Stanko položiše odmah na saboru propisane prisege i nastupiše svoje službe. Orehovački nije bio prisutan. Zato mu sabor nalaže, da ima priseći kod zajedničkoga sudbenoga stola križ. i zagr. županije. Ne bude li htio primiti službu podžupana, mora platiti globu od 100 ug. for. U tome slučaju ima ga naslijediti Juraj Orehovački. Za nove plemićke suce izabrani su: Gabrijel Jelačić, Franjo Majcen, Petar Kopšić i Juraj Mindsenti. 2. Dora pl. Vragović, udovica protonotara Gabrijela Črnkovečkoga, predala je »pečatnik kraljevstva« i brojne spise. Novi protonotar Ivan Zakmardi preuzeo je pečatnik, te je od sabora dobio ovlast, da dovrši diobne parnice, što ih je započeo Črnkovečki. 3. Groi Juraj Erdedi preuzeo je dužnost, da iz Beča što prije dopremi svu municiju, koju je kralj doznačio Hrvatskoj. Sabor mu u zamjenu daje kmetove kotara Jurja Šafarića, koji će g. 1644. i 1645. dati od svakoga »dima« po 2 težaka za čišćenje zamuljene grabe oko Erdedove tvrdje u Varaždinu. 4. Pošto je prazno mjesto krvnika, povjerava sabor gradu Zagrebu, da u smislu članka od 20. srpnja 1628. potraži zgodnu osobu. 5. Ponavljaju se prijašnji zaključci, prema kojima se iz Hrvatske ne smiju vojnici odvoditi niti u Hrvatsku uvoditi bez banove privole. 6. Da se točnije uzmognu ustanoviti prihodi kraljevine Hrvatske, ima Danijel Rauch, vrhovni blagajnik tridesetnice u Nedelišću, do Margaretinja (13. srpnja 1644.) pred izabranim povjerenicima položiti račun o 50 postotnoj povišici tridesetine, koja pripada Hrvatskoj. 7. Pošto za isplatu haramija na Kupi treba što više gotova novca, moraju strani trgovci — poimence Gabrijel Cacia, Franjo Furljan i njihovi drugovi — potpuno isplatiti povišicu tridesetine od sve robe, koju su već uvezli i koju će uvesti. Ovi trgovci stanuju u Varaždinu, gdje će gradsko poglavarstvo svim sredstvima pomoći varažd. tridesetničara, da utjera tu povišicu tridesetine.[20]

U ime hrv. sabora dodjoše 4. travnja 1644. pred generala Schwarzenberga, koji je stanovao u Varaždinu, barun Pavao Ratkaj, kanonik Petar Petretić, podban Gašpar Orehovački i protonotar Ivan Zakmardi. Oni mu pokazaše kraljeva pisma, te mu predočiše nasilje krajišnika.

[18] Fessler: »Geschichte von Ungarn«, svezak IV., str. 241.—244.
[19] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, knjiga II., str. 261.—263.
[20] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III., str. 59.—64.

*

koji su u Križevcima izbatinali gradskoga suca.* Podjedno ga zamoliše, neka požuri izvršenje zaključaka »Vlaške komisije« od g. 1635. General je drzovito odgovorio, da je po njegovu nalogu dobio batine gradski sudac. Odluke pak svoje o drugim pitanjima saopćit će general saboru sutradan. I zaista dodjoše 5. travnja pred hrv. sabor u Varaždinu generalovi izaslanici. Oni pročitaše dekrete, što ih je general dobio od kralja, te izjaviše, da je general pripravan provesti zaključke »Vlaške komisije« od g. 1635. uz uvjet, da sve prodje bez bune. Nato opet izaslanici hrv. sabora podjoše do generala, komu izjaviše, da oni ne vide nikakve pogibelji bune; zato od njega traže, neka označi dan, kada se ima sastati povjerenstvo za provedbu zaključaka »Vlaške komisije«. General planu te izjavi: »Dakle gospoda staleži žele imati bunu? Ja sam siguran, da će buknuti buna«. Izaslanici ga upoziše, da se nadaju, da će general povjerenstvu dati potrebitu vojničku asistenciju. Nato je general odgovorio, da on sam želi s ostalim povjerenicima putovati u Krajinu, pa dodade: »Meni ne će ništa učiniti! Ja ne ću nositi hrvatsko odijelo!« Još je general rekao: »Pred Bogom i pred svima staležima očitujem, da ja ne ću biti krivac bune ili štete, ako odatle zadesi Hrvatsku. Ovo svoje očitovanje želim sutra pisati kralju«. — Tim povodom zaključio je hrv. sabor, da će Juraj Vernić opet poći do kralja, komu će se predati pismo hrv. sabora. Sadržaj toga pisma i naputak za Vernićev rad u Beču sastaviše: ban Ivan Drašković, kr. personal Tomo Mikulić, barun Pavao Ratkaj, prepošt Petar Petretić, podban Orehovački, protonotar Zakmardi, podžupan Ivan Ručić i kanonik Nikola Dijanešević.[21]

Schwarzenberg je 7. travnja 1644. iz Varaždina pisao ratnomu vijeću u Graz, kako je sada opasno Vlahe, Predavce i Hrvate na Krajini predati hrv. staležima. Kralju prijeti pogibelj, da će Rakoci osvojiti cijelu Ugarsku. Rakocijevi pak saveznici Turci u Bosni i Slavoniji čine priprave za provalu u Hrvatsku. — Ratno je vijeće 9. travnja o tomu obavijestilo kralja Ferdinanda, koji mu 15. travnja 1644. odgovara, da se izlučenje Hrvata, Predavaca i privatnih Vlaha ima odgoditi do Miholja.[22]

U selima oko Božjakovine buknula je početkom g. 1644. seljačka buna. Oboružani kmetovi udariše na vlastelinski dvorac, što ga je u Božjakovini imala grofica Jelisava Seči, udovica kneza Nikole Zrinskoga, koji je umro još 23. ožujka 1625. Tom je prigodom život svoj izgubio provizor Blaž Nemešnepi, koga su kmetovi ubili. Kmetovi porobiše dvorac, odnijevši sav novac i vrijednije stvari. Dakako da je razgrabljeno takodjer žito, vino, konji, goveda, svinje i gospodarsko orudje. Radi toga obratila se grofica Seči na hrv. sabor, koji je 4. travnja 1644. stvorio zaključak, da podžupan ima povesti sudbeni postupak protiv kmetova. Glavni krivci ove seljačke bune kaznit će se smrću, a drugi će biti osudjeni na globu. Od uplaćene globe ima jedan dio (kako to propisuje zakon) pripasti tužiteljici i drugoj vlasteli pobunjenih kmetova. Nato su neki kmetovi uhićeni, ali ih je iz zatvora pustio Toma pl. Ivanović, ravnatelj imanja mladoga kneza Nikole Zrinskoga. Zato je grofica Seči ponovno zatražila zaštitu od hrv. sabora, koji se 29. kol. 1644. sastao u Zagrebu. Sabor je odredio, da podžupan mora Ivanovića i sve osumnji-

* Zaharija Benger, gradski sudac u Križevcima, zavadio se s krajiškim pisarom Martinom Ihlinom. Radi toga dade krajiški kapetan barun Ivan Galler suca po vojnicima zatvoriti i nemilice izbatinati.

[21] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III., str. 61. i 62.

[22] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, knjiga II., str. 263.—266.

Rodoslovlje grofova Draškovića.

Bartol pl. Draškovič † 1538. Žena mu: Anka Utišenić, sestra kardinala Jurja Utišenić-Martinucija.

Juraj, r. 5 II 1525, hrv. ban g. 1567—1577, zagr. biskup g. 1563—1578., umro 31. I 1587 kao kardinal. | *Gašpar*, postao 3 kolov. 1569 barun, u 31 XII. 1591. Žena mu: Katarina barunica Sekelj. | *Ivan*, poginuo g 1566.

Ivan I., hrv. ban g 1596.—1607., u. 11. ož. 1613. Žena mu: Eva Ištvanfi. | *Juraj*, u 11. stud 1591. Žena mu: Julija Herberstein. | *Petar*, u. 17. II. 1616. Žena mu: Marijana Alapić.

Nikola, r. 1595., u. 1665. Žena mu: Elizabeta Erdedi. | *Juraj*, r. 1599., u. 1653. kao biskup u Gjuru. | **Ivan II.**, r 1603, postao 7. rujna 1631. grof, bio g 1640—1646 hrv. ban, umro g 1648. kao palatin. Žena mu: Barbara Turzo. | *Jelena*. Muž joj: Krsto Banfi. | *Gašpar* † oko g. 1665. Žena mu: Ana Eibesfeld. | Sestre: Barbara, Cecilija, Eva, Katarina, Sara, Suzana i Uršula

Nikola † 1687. Njegovi potomci izumriješe g. 1792. | *Ivan*, dvorski sudac, † 1692 Žena mu: Marija Nadaždi. | *Ivana*. Muž joj: ban Nik. Erdedi. | *Katarina*, opatica. | *Barbara*. Muž joj: grof Vuk Erdedi. | *Euzebija*. Muž joj: ban Nikola Zrinski mladji.

Ivan III., umro 4. I. 1733. kao hrv. ban. Prva mu žena: Katarina Čaki, a druga: Katarina Brandis. | *Petar*, župan vukovski. Žena mu: Katarina Erdedi. | *Julija*. Muž joj: Ivan Esterhazi | *Katarina*. | *Elizabeta*, opatica.

Ivan, r. 1709., poginuo g. 1735. kao major. | *Josip Kažimir*, r. 1716., u 1765. kao podmaršal. Žena mu: barunica Suzana Malatinski. | Sestre: Ivana Dora, Ana Katarina i Ana Marija.

Ivan, pukovnik i križev. vel. župan. Žena mu: Apolonija bar Malatinski. | *Franjo*, r. 1720., u. 1817. kao potpuk. Žena mu: Ana Janković. | *Josip* pukov. Žena mu: Regina Domjanić. | *Julija*. Muž joj: grof Lav Erdedi. | *Barbara*. Muž joj: grof Franjo Pejačević.

Janko, starješina „Iliraca“, r. 20. X. 1770, u. 14. I 1856. Prva mu žena: Cecilija Pogledić, a druga: barunica Franjica Kulmer. | *Juraj*, r. 1773., u 1830. Žena mu: Ana barunica Orči. | *Franjo* † 1770. *Josip*. Žena mu: bar. Antonija Brudern. | *Ana*. Muž joj: barun Meško,

Franjo. Žena mu: bar. Klot. Kulmer. | *Juraj*, podmaršal, r. 1803. Žena mu: grofica Sofija Latour. | *Dragutin*, r. 180[illegible]., u. 1855. Žena mu: grofica Jelisava Baćan-Strattmann.

Josip. | *Teodor*, r. 1818. u. 1852. Žena mu: Amalija Tomeković. | *Ferdinandina* † 1886. Muž joj: grof Marko Bombelles. | *Ivan*, r 1844. u. 1910. Žena mu: grofica Jul. Erdedi. | *Pavao*, r 1846. u. 1889. Žena mu: grofica Marija Festetić. | *Josip*, r. 1849. u 1912. Žena mu: grofica Ida Cavriani. | *Juraj*, r. 1856., u 1897. Žena mu: grof. Paula Vrbna.

Teodor, r 1851. u. 1906. | *Ivan*, r. 1878. Žena mu: grofica Nora Lutzow. | *Dionis*, r. 1875. | *Jelisava*, r. 1884 u. 1909. | *Jelisava*, r. 1881. | *Josip*, r. 1884. | *Juraj*, r. 1894. | *Juraj*, r. 1885. | *Rudolf*, r. 1893.

Aleksander, r. 1876 u. 1913. | *Ivan*, r. 1876. | *Jelisava*, r. 1914. | *Ivan*, r. 1915. | *Pavao*, r. 1877. | *Marija*, r. 1904. | *Eden*, r 1912. | *Matilda*, r. 1915. | *Marija*, r. 1917. | *Juraj*, r. 1919.

sv. Katarine, odakle je spašeno samo crkveno posudje i odijelo. Vatra je uništila isusovački samostan, koji bijaše tek izgradjen. Isusovcima je propala knjižnica, pokućstvo, živež i 600 vedara vina. Isto tako izgorješe gimnazija, isusovačko sjemenište (potonji »plemićki konvikt«) i »Kamenita vrata«. Vjetar je prenio požar takodjer na Kaptol, gdje su izgorjele sve kanoničke kurije, te franjevački samostan i crkva. Vatra je zahvatila i biskupski dvor, uz koji je nastradala i stolna crkva. Ni tu nije bilo kraja strahovitom požaru. On je dopro i u Vlašku ulicu, gdje tada stanovahu kmetovi zagr. biskupa, koji su takodjer nastradali.[28]

Kralj je od hrv. bana Draškovića zatražio, neka Hrvatska u rat protiv Rakocija pošalje najmanje 1000 dobro oboružanih konjanika. Time bi se Hrvatska otkupila od pučkog ustanka, što ga je kralj u Ugarskoj proglasio »za obranu sv. krune«. Drašković sazove u Varaždin za 4. svibnja 1645. hrv. sabor, koji je otklonio kraljev zahtjev. U pismu, što ga hrv. staleži pišu kralju, obrazlažu taj otklon ovako: Iz Hrvatske je već za prijašnje kraljeve vojne pohode otišlo mnogo tisuća vojnika. Time je Hrvatska tako iscrpljena, da bi se jedva za veliku plaću našlo još vojnika. Osim toga izvodi kralj takodjer vojsku iz Krajine, koja stoji »skoro gola«. To je velika pogibelj za Hrvatsku i za susjedne pokrajine, jer Turci imaju zgodu, da »običajnom svojom brzinom« provale u ove zemlje. Ništa tu ne koristi uvjeravanje, da će se s Turcima sklopiti mir. Ta i u vrijeme tobožnjeg mira običavaju Turci poduzimati provale u Hrvatsku, dapače i s ovećim brojem vojnika. Uz to ne bi hrv. staleži kraljevu želju mogli ispuniti drukčije, nego da se kao pučki ustanak sakupe uz bana svoga, pa da onda podju u Ugarsku, ostavivši domovinu praznu i u opasnosti. Sabor moli kralja, neka niti iz Krajine ne bi odvodio brojnije čete, već da glavnu silu ostavi za obranu ovih zemalja. Podjedno sabor očituje, da su hrv. staleži uvijek u slučaju potrebe pripravni, da se za obranu domovine dignu po starom običaju uz bana svoga, ali samo unutar medja Hrvatske.[29]

Isti je hrv. sabor stvorio još ove zaključke: 1. Velikaši, plemići i slobodni kr. gradovi, koji imaju tvrdje i kaštele, neka ih poprave, da u slučaju nužde uzmognu pružiti zaklon sebi i drugim državljanima. 2. Obnavlja se članak, koji je stvoren na hrv. saboru 5. ožujka 1625., te koji glasi: Kad na granici počnu pucati topovi, onda moraju odmah susjedni stanovnici svi pojedince ustati i požuriti se onamo, gdje je potrebno, da se neprijatelj suzbije. 3. Osobno dolazi na hrv. sabore malo velikaša, premda oni posjeduju veći dio države. Zato se odsutni velikaši opominju, neka odsada na sabor dolaze u većem broju, ako ne će da budu kažnjeni globom, koju odredjuje primljeni već zaključak. 4. Mjesto umrloga Ladislava Orehovačkoga izabran je za podžupana križ. županije Juraj Orehovački. 5. Za g. 1645. ima svaki »dim« u ime poreza platiti 7 ug. for., i to prvu polovicu na Svijećnicu, a drugu na Gjurgjevo g. 1646. Tko pravodobno ne plati, morat će platiti dvostruko. 6. Protonotar Ivan Zakmardi odrekao se službe zem. blagajnika. Sabor ga je sklonuo, da ipak i nadalje ostane zem. blagajnikom uz običajni dohodak, što mu donosi isplata haramija za 4 mjeseca suknom mjesto novcem. 7. Za izgradnju izgorjele gimnazije u Zagrebu dat će Isusovcima vlastela iz vlastite kese

[28] »Historia collegii societatis Jesu in monte Graeco Zagrabiae siti« (Rukopis u državnom arkivu u Budimpešti), svezak I. str. 123. i 124. Rattkay: »Memoria regum et banorum«, str. 229. i 230. Zapisnici grada Zagreba g. 1645. i 1646., listovi 17, 18, 21, 49, 54, 59, 60. i 68. (Rukopis u arkivu grada Zagreba.)

[29] Hrvatski državni arkiv u Zagrebu. (Acta Statuum et Ordinum, 1. broj 19.)

12 denara od svakoga »dima« na svojim posjedima. 8. Za popravak požarom oštećenih crkvi u Zagrebu daruje sabor sve uplate polovice tridesetine zagr. slobodnjaka, koje se još nalaze kod Danijela Raucha u Nedelišću. Ova svota ima se podijeliti u 4 jednaka dijela. 9. Grof Gašpar Drašković obećao je, da će kamen i vapno dati opaticama Klarisama, kada će graditi svoj samostan. Sabor pak ovlašćuje bana, da opaticama doznači besplatne podvoze hrv. kmetova. 10. Plemić Juraj Gerečki izbatinao je o. Martina Lausija, podravnatelja isusovačkoga samostana u Zagrebu. Isusovci se pritužiše hrv. saboru radi toga zločina, koji »se nikada nije čuo u ovoj katoličkoj državi«. Pošto je na saboru prisutni Gerečki potvrdio, da je to učinio, udario ga je biskup Martin Bogdan crkvenim prokletstvom javno na saboru. Gerečki je odmah morao ostaviti sabor. Izlazeći iz dvorane, izjavio je: »Da sam to prije znao, odrubio bih glavu o. Lausiju«. 11. Radi zagr. požara treba ponovno registrirati državne knjige i spise, koji se nalaze kod protonotara Zakmardija. Sabor je ovaj posao povjerio Ivanu Ručiću i kanoniku Petru Petretiću.[30]

Na hrv. saboru u Varaždinu 4. svibnja 1645. ustanovilo se, da mladi knez Petar Zrinski čini mnoga nasilja. Njega su grof Vuk Erdedi i kr. personal Tomo Mikulić tužili, da im je oteo dravske otoke Prosenjak i Černjak. Blizu svoga grada Ozlja oteo je Zrinski posjede Ivana pl. Oršića, zatim Dore pl. Humski, udovice Stjepana pl. Lackovića, te Suzane pl. Mrnjavčić, udovice Petra pl. Jankovića. Medju drugim tužiteljima bijaše i Stjepan pl. Petev, komu je Petar Zrinski oteo imanja u Medjimurju. Sabor je odlučio, da će o nasiljima Petra Zrinskoga pismeno obavijestiti kralja.[1] Povrh toga poći će do Petra Zrinskoga protonotar Ivan Zakmardi i kanonik Petar Petretić, koji će od njega u ime hrv. sabora zatražiti, neka što prije vrati oteta imanja, pa neka svoja možebitna prava zahtijeva sudbenim putem. Ako pak Petar Zrinski ne prestane činiti takova nasilja, onda neka ban Drašković upotrijebi sva sredstva, pa makar i bansku vojsku, da slomi njegovu silu »unutar ove države«.[31]

Ferdinandu III. nije bilo pravo, što je hrv. sabor odbio njegov zahtjev, da u Ugarsku pošalje najmanje 1000 konjanika. Zato se kralj obratio izravno na zagr., križ. i varaždi. županiju s pismom, u kome za obranu Ugarske i sv. krune moli pomoć u novcu ili u konjaništvu. O tomu je raspravljao hrv. sabor, koji se 26. lipnja 1645. sastao u Varaždinu.* Sabor je zaključio, da vlastela moraju od svakih »vrata« na svojim posjedima do Jakobova (25. srpnja) doprinijeti 3 ug. for. Plemići jednoselci, zatim armaliste, koji nemaju posjeda, te biskupovi predijalci imaju dati pol ug. for. (50 denara). Ovaj novac sabrat će plemićki suci u svojim kotarima, te će ga uručiti banu Draškoviću, da ga on dostavi palatinu Esterhaziju za uzdržavanje 500 konjanika (valjda poljskih plaćenika) tečajem 3 mjeseca. Sabor stavlja u zapisnik, da to Hrvati čine »samo ovaj put, i to samostalno slobodnom voljom svojih državljana«. Zato sabor »u

[30] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III., str. 71.—74.

[1] Hrvatski državni arkiv u Zagrebu (Acta Statuum et Ordinum, svezak I. broj 20) ima izvorno pismo, kojim hrv. sabor 18. svibnja 1646. kralju javlja nasilja, što ih čini knez Petar Zrinski.

[31] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III., str. 72. i 73.

* Križ. i zagr. županija nijesu tada još obdržavale posebne svoje županijske skupštine, kakve u varaždi. županiji nalazimo neprekidno od g. 1607.

svojoj snazi ostavlja stare povlastice i sloboštine ove kraljevine«, koja je izuzeta od dužnosti vojevanja u drugoj zemlji.[32]

Torstenson je sa Švedima na proljeće g. 1645. opsjedao Brno u Moravskoj. Istodobno su njegove čete osvojile cijelu Moravsku, odakle četovahu na jug u Dolnju Austriju sve do Dunava. Pred Švedima drktahu Bečani, jer je Torstenson na juriš zauzeo opkope kod Wolfsbrücke pred Bečom. Zato je Ferdinand u Beč iz Ugarske pozvao generala Puchaima, koji je tada s vojskom stajao na rijeci Šaju. Time je Rakoci dobio otvoren put u Moravsku, gdje će se moći združiti sa Švedima. On je to i proveo, te se naskoro sjedinio sa Švedima, što ih je u Ugarsku doveo general Douglas. Zauzevši 28. svibnja Trnavu, pošalje k Torstensonu 14.000 vojnika i 8 topova. Naskoro je i sam Rakoci prešao u Moravsku, gdje se nastanio u Gödingu. Uz njega se nalazio Ferdinandov poslanik Tereš, koji mu je donio povoljne ponude o miru. Istodobno su Turci poručili, da će provaliti u Erdelj, ako Rakoci nastavi rat s Ferdinandom. Uz to je njegova vojska danomice pogibala od kuge, koja se g. 1645. pojavila u raznim krajevima Ugarske, pa je doprla i u Moravsku. Sve je to sklonulo Rakocija, da ostavi Švede i Francuze, koji mu za ratne troškove dadoše samo 20 a ne 200 hiljada forinti. Rakoci je s Ferdinandom sklopio mir, kojim za vazda njegova obitelj dobiva ogromna imanja Tokaj, Tarcal i Regec. Dok bude živio, vladat će Rakoci nad 7 ug. županija, od kojih će 2 (Satmar i Sabolč) naslijediti i njegov sin. Pošto je Ferdinand 8. kol. 1645. potpisao sve točke toga mira, opozove Rakoci 20. kolovoza svoje čete iz Moravske. U Linzu se nastaviše pregovori o vjerskoj slobodi ug. protestanata. Ferdinand je 16. pros. 1645. potpisao povelju, kojom dobivaju slobodu vjeroispovijedanja svi velikaši, plemići, vojnici, slobodni gradovi i povlaštena trgovišta. Potanje o vjerskim stvarima raspravit će se na ug. saboru, što će ga kralj naskoro sazvati.[33] — Istodobno s Rakocijem riješio se Ferdinand i Torstensona. Švedi su naime ljuto nastradali od kuge. Uz to se hrabro držahu branitelji dobro utvrđenog Brna. Videć, da ovaj grad ne može zauzeti, napusti Torstenson dalnju opsadu, te s ostatkom svoje vojske (10.000 Šveda) podje u Češku, gdje zauze Litomjerice. Radi teške kostobolje* odrekao se Torstenson vrhovnog zapovjedništva, te se vratio u Švedsku, gdje je umro 7. travnja 1651. Vodjom švedske vojske postade general Wrangel.

Kuga je iz Ugarske g. 1645. doprla u Medjimurje. Da ne prijedje i u Hrvatsku, stvorila je županijska skupština u Varaždinu 23. stud. 1645. zaključak, da se na Dravi postave guste straže, koje će strogo paziti, da preko rijeke ne prelaze ljudi iz okuženih krajeva.[34] Hrvatska je inače g. 1645. stradala od suše, a u Primorju učiniše velike štete »kobilice« (skakavci). Turci su porobili Smoljake kod Karlovca, a na granici utvrdiše Kremen kod Slunja. Aga iz Zrinja dade obnavljati tvrdju Mali Gradac, koja je nekada pripadala zagr. kaptolu. Naprotiv je ogulinski kapetan Gašpar Frankopan razorio bivšu tursku tvrdju Cetin. Pojačane su utvrde grada Karlovca, u koji se g. 1645. doselilo 300 Nijemaca sa ženama i djecom. U karlovačkoj okolici počeli su Pavlini g. 1645. graditi svoj samostan Svetice. Pošto se Turska g. 1645. zaratila s mletačkom republikom,

[32] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III., str. 75. i 76.
[33] Nadbiskupski arkiv u Zagrebu. (Politica, svezak II., broj 169.)
* Torstensonu bijahu ruke i noge gotovo uzete. Zato su ga morali nositi.
[34] Janković: »Pabirci po povjesti županije varaždinske«, str. 27.

prijetila je pogibelj, da će Turci preko Hrvatske provaliti u Italiju. Zato je Drašković poduzeo priprave, da Turcima spriječi prolaz kroz Hrvatsku. Turci su s Mlečanima ratovali na otoku Kandiji (Kreti) i u Dalmaciji. Miečani su g. 1645. u Dalmaciji razorili grad Nin, da ne pane u turske ruke.[35]

Drašković je kralju 27. veljače 1646. iz Klenovnika javio, da se u Hrvatskoj sabralo 5800 rajnskih for. za uzdržavanje onih 500 konjanika, koji bijahu odredjeni za obranu Ugarske. Od toga novca ima samo 400 r. u »bečima« i u malim ug. denarima, dok 5.400 r. čine stari groši, kojih 20 ide u 1 rajnski for., te mletačke škude, od kojih svaka vrijedi po 2 rajnska for. u Hrvatskoj i u Kranjskoj, ali ne u Grazu i u Beču, gdje više nijesu u prometu niti stari groši. Pošto se medjutim Rakoci pomirio s kraljem, te onih 500 konjanika ne treba za obranu Ugarske, predlaže ban, neka kralj sabranih 5.800 rajnskih for. odredi za isplatu 3 mjesečne plaće banskih vojnika. Tako će taj novac ostati u Hrvatskoj. Ako pak kralj misli drugim načinom isplatiti banske vojnike, onda neka spomenutih 5.800 r. for. ostavi banu Draškoviću kao njegovu plaću za 12 mjeseci.[1]

Kralj je Ugre i Hrvate pozvao, da 1. svibnja 1646. dodju na zajednički sabor u Požun. Tim povodom sastade se 5. travnja 1646. u Zagrebu hrv. sabor, koji je odredio, da kao hrv. nunciji u Požun podju: podban Gašpar Orehovački, protonotar Ivan Zakmardi i plemić Juraj Malenić. Njima će naputak za rad sastaviti: ban Ivan Drašković, grof Nikola Erdedi, kr. personal Tomo Mikulić, barun Juraj Ratkaj, prepošt Petar Petretić, podžupan Ivan Ručić, bilježnik svih 3 županija Mijo Jančec, plemić Ivan Vojković, sva 3 nuncija i Pavao Ivanović, zastupnik redovnika Pavlina. Pošto će uz podbana u Požun poći takodjer ban, bira sabor grofa Nikolu Erdeda za banskoga namjesnika, da Hrvatska ne pretrpi kakvu štetu. Erdedi će imati »potpunu bansku vlast za obranu domovine i Krajine toli nad državljanima koli nad banskim i zemaljskim vojnicima u Pokuplju«. Ako domovini zaprijeti kakva pogibelj, može Erdedi poput bana — bez posebnog saziva sabora — proglasiti pučki ustanak svih staleža i redova. U tome slučaju moraju se svi odmah dići, ako ne će da ih stigne odredjena kazna. Ivan Vojković poći će u Štajersku, a Matija Oršić u Kranjsku i Korušku, da odanle pribave barut, olovo i drugu municiju. Za putni trošak dobiva svaki po 50 rajnskih for. Ove godine moraju kmetovi utvrditi Petrinju i grad Želin, a povrh toga privažati kamen za gradnju opatičkoga samostana u Zagrebu.[36]

Naputak, što ga dobiše hrv. nunciji, sadržaje u glavnom 3 zahtjeva. 1. Hrvati imaju pravo na službe u Krajini po 11. članku sabora od g. 1608. Ovo im pravo zajamčuje takodjer 4. točka krunidbene zavjernice. Ipak se to pravo ne vrši u slavonskoj Krajini, gdje sami Nijemci iz Štajerske postaju generali u Varaždinu, te kapetani i potkapetani u Koprivnici, Ivaniću i Križevcima, dok su vojvode i zastavnici većinom Vlasi. Prije su plaćeni konjanici u toj Krajini bili sami Hrvati; sada konjanički kapetani oduzimaju Hrvatima ove službe, te ih povjeravaju Vlasima. Kapetani imaju osim plaće još i druge velike dohotke, osobito kapetan u Koprivnici. Zato neka nunciji izrade, da se ove unosne službe povjere i

[35] Vitezović: »Kronika aliti szpomenek vszega szveta vekov«, str. 189. Rattkay: »Memoria regum et banorum«, str. 230.

[1] Hrvatski državni arkiv u Zagrebu. (Acta Statuum et Ordinum, I. 21.)

[36] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III., str. 81.—84.

Hrvatima. 2. Odavna su već od plaćanja poreza oprošteni prekokupski kmetovi u kraljevini Hrvatskoj, gdje su Turci pustošili. Od plaćanja poreza oslobadja ih takodjer 10. članak sabora od g. 1600. Medjutim su turska pustošenja prestala u onim krajevima, gdje su sada opet napučena sela. Kmetovi iz sjev. Hrvatske i Slavonije ne mogu sami plaćati haramije i još podavati besplatne radnike za popravak tvrdja na Krajini. Potreba i pravednost zahtijeva, da iste terete snose i kmetovi iz južne Hrvatske. Pošto oni krajevi još nijesu podijeljeni u porezne jedinice (zvane »dim«), neka svaka kuća u ime poreza plati pol rajnske for. Nunciji neka izrade, da se ova odredba potvrdi javnim dekretom kraljevine. 3. Gradski sudac u Križevcima, koga je po nalogu generala Schwarzenberga izbatinao kapetan Galler, zatražio je od ratnoga vijeća u Grazu zadovoljštinu. Isto je tražio i hrv. sabor. Ali ratno vijeće nije dosada dalo ni odgovora. Neka dakle nunciji u Požunu od kralja zatraže, da se križ. sucu dade zadovoljština još tečajem zasjedanja sabora.[37]

Mnogi Ugri i Hrvati dodjoše 1. svibnja 1646. u Požun. Tamo doznadoše, da je kralj Ferdinand III. odgodio sabor na 24. kol. 1646. radi teške bolesti kraljice Marije Ane, koja je naskoro (13. svibnja) i umrla. — Hrvatska je medjutim g. 1646. pretrpjela velike štete. Dugotrajne kiše prouzročiše poplave hrv. rijeka i potoka. Pošto je stolna crkva u Zagrebu još od požara g. 1645. bila bez krova, raskvasile su kiše crkveni svod, koji se srušio, te je uništio 5 oltara, glasovite orgulje i druge stvari.[38] Tečajem mjeseca rujna g. 1646. osjetilo se u Hrvatskoj nekoliko jačih potresa. Jednom takvom prigodom srušio se svod isusovačke crkve u Zagrebu.[39] Još je za Hrvate bila sreća, da su g. 1646. mirovali Turci. Od njihovih provala štitila je Hrvatsku u prvom redu banska vojska, koja je brojila 300 konjanika i 200 pješaka. Ova je vojska imala 5 kapetana, od kojih je svaki dobivao 25 rajnskih for. na mjesec, kako to 27. veljače 1646. ban Ivan Drašković izvješćuje kralju. Ban je u ime svoje plaće i za uzdržavanje svoje pratnje dobivao mjesečno 449 rajnskih for.[40]

Iz Petrova sela kod Bihaća dodje g. 1639. u Ogulin 18 vlaških obitelji sa 108 duša. Po kraljevu nalogu morao je ogul. kapetan Gašpar Frankopan ove Vlahe naseliti u Vitunju, gdje su od starine stanovali Petar Pavlaković, te Bartol, Juraj, Stanko i Toma Cindrić sa svojim obiteljima. Da ovi Hrvati ne ostanu bez zemlje, darovao im je Frankopan 18. kol. 1646. svoj posjed Prapuće kod Ogulina.[1]

Kralj je na sabor u Požun došao 11. rujna 1646., upravo na godišnjicu smrti palatina Nikole Esterhazija. Za izbor novoga palatina budu po kralju predloženi katolici: Ivan Drašković i Adam Forgač, te protestanti: Stjepan Betlen i Ljudevit Njari. Izbor se obavio 22. rujna, kada je sa 120 glasova izabran hrv. ban Ivan Drašković. Kako je Drašković bio čedan, vidi se po tomu, što je izjavio, da ne može primiti palatinsku čast, jer nema nikakova posjeda u Ugarskoj. Ali kralj i većina sabora prisiliše Draškovića, da u starom gradu u Požunu položi prisegu i preuzme palatinsku službu. Iz Hrvatske dodje k njemu u listopadu g. 1646. odaslanstvo plemića, velikaša, gradjana i svećenika, da mu čestita na polučenoj časti. Tom prigodom istaknuo je historičar Juraj Ratkaj u svome govoru,

[37] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III., str. 78.—80.
[38] Ratkay: »Memoria regum et banorum«, str. 229. i 230.
[39] Historia collegii societatis Jesu Zagrabiensis, svezak I., str. 131.
[40] Hrv. drž. arkiv u Zagrebu. (Acta Statuum et Ordinum, sv. I., broj 21.)
[1] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, knjiga II., str. 274.

kako su palatinsku čast već prije Draškovića polučila 4 Hrvata: Nikola Gorjanski, Mirko Peren, Tomo Nadaždi (Prodavić) i Mirko Zapolja.[41]

Na saboru u Požunu nastadoše ljute svadje izmedju katolika i protestanata. Ostrogonski nadbiskup Juraj Lipaj ustade odlučno protiv onih ustanova u linačkom ugovoru od 16. pros. 1645., koje su na štetu katoličke crkve. No kralj je 22. list. 1646. naložio, da se taj ugovor ima unijeti u zakon. Nato su protestanti tražili, da im katolici vrate 400 otetih crkvi. To je izazvalo žestoku borbu, koja je potrajala 3 mjeseca. Jednom je palatin Drašković izvukao mač iz korica, te je protestantima doviknuo: »Jao onima, koji hoće rušiti prava katoličke crkve!« Napokon je kralj 10. veljače 1647. sklonuo protestante, da se zadovolje s povratkom 90 crkvi. Istom sada se prešlo na raspravu o državnim potrebama. U svemu je stvoreno 150 članaka, koji postadoše i zakonima, jer dobiše kraljevu potvrdu. Važan je 94. zakon, po kojemu kralj mora državni sabor sazivati svake treće godine. Za uzdržavanje pograničnih tvrdja i posada platit će 10 for. svaka porezna jedinica, koja se u Ugarskoj redovito zove »porta« (vrata). Kamate na posudjen novac odredjene su sa 6 postotaka.[42]

U zakone dodjoše i mnogi zahtjevi hrv. nuncija. Tako 46. članak odredjuje, da se ima na Martinje g. 1647. u Varaždinu sastati povjerenstvo, koje će na Krajini riješiti sva sporna pitanja, naročito o Vlasima, te o nepravdama, što ih krajiški kapetani nanose slob. gradovima Koprivnici i Križevcima. Članovima toga povjerenstva imenovani su: knez Nikola Zrinski, kr. personal Tomo Mikulić, podban Gašpar Orehovački, protonotar Ivan Zakmardi i podžupan Ivan Ručić. Po 51. članku mora kralj što prije hrv. bana imenovati i u čast ga dati uvesti, a podjedno doznačiti plaću za bana i za bansku vojsku. U tu svrhu odredjuje se polovica prihoda redovite tridesetine; ne bude li to dostajalo, ima kralj namaknuti novac iz drugih svojih dohodaka. Po 55. članku moraju odsada porez plaćati i besplatne težake za javne radnje podavati takodjer prekokupski kmetovi u kraljevini Hrvatskoj. Po 63. članku ne mogu odsada više i kapetan i potkapetan u jednoj te istoj krajiškoj posadi biti stranci, već se ove službe moraju podjednako davati Hrvatima i strancima. Po 103. članku može ban u Hrvatskoj osim redovitih »velikih i glavnih oktavalnih sudova« držati takodjer »kratke sudove«. Glede vremena tih sudova ima ban tražiti kraljevu privolu. U 119. članku ističe se, da je nekada Metlika sa svojim kotarom u Kranjskoj pripadala zagr. kaptolu, komu je plaćala i crkvenu desetinu, dok ju nije sebi podložio red njem. vitezova. Kralj odredjuje, da upravu pravde u pogledu crkvene desetine ima u kotaru metličkom vršiti zagr. kaptol.[43]

84. Ban Nikola Zrinski mladji. Kralj je Ugrima i Hrvatima na saboru u Požunu zato popuštao, da mu sina Ferdinanda izaberu za kralja. Sabor je to 13. lipnja 1647. jednoglasno učinio, premda je Ferdinand IV. imao tek 14 godina. Mladi je kralj prisegao na istu krunidbenu zavjernicu, kakovu je nekada dao njegov otac. Nato bude Ferdinand IV. svečanim načinom 16. lipnja okrunjen za kralja. Sutradan je zaključen ovaj sabor, koji je neobično dugo zasjedao. Istoga je dana potpisao Ferdinand III. diplomu, kojom u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji zajamčuje katoličku kao jedinu

[41] Rattkay: »Memoria regum et banorum«, str. 234. i 235.

[42] Nadbiskupski arkiv u Zagrebu. (Politica, svezak II., broj 174. »Acta comitiorum a. 1647. Posonii celebratorum«.)

[43] Kukuljević: »Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae«, III. 85.—93

priznatu vjeru.[1] — Sada je trebalo imenovati novoga hrv. bana. Ovu je čast želio polučiti kr. personal Tomo Mikulić, koji bijaše kr. savjetnik. Medjutim se na bečkom dvoru znalo, da je Mikulić u Hrvatskoj omražen. Dosta mu je smetalo i to, što je već dvaput bio udaren crkvenim prokletstvom. Mjesto Mikulića postade banom Nikola Zrinski, sin pok. bana Jurja Zrinskoga, a praunuk istoimenog junaka sigetskoga. Kralj je mladoga kneza 27. pros. 1647. imenovao banom zato, što se odlikovao u borbi s Turcima i s Rakocijem.[2]

Hrvatska je g. 1647. izgubila 3 odlična sina: Nikolu Frankopana, Martina Bogdana i Vuka Erdeda. U Beču je 17. travnja 1647. umro bivši hrv. ban Nikola Frankopan Tržački, protiv koga se nekada podigla tolika graja zato, što je ostavio svoju zaručnicu Mariju Anu Erdedi.* Nikola je umro kao neženja u 63. godini. On je tečajem cijeloga života pobolijevao, Zato je još 4. rujna 1634. učinio oporuku, kojom svoja imanja Bosiljevo, Zvečaj (na Mrežnici) i Novi (u Vinodolu) ostavlja svome bratu Vuku Frankopanu. Osim ovih imanja, koja je Nikola naslijedio po svome ocu, imao je on u Moravskoj veliko imanje Stari Jičin, što ga je g. 1628. od kralja Ferdinanda III. kupio za 70.000 forinti. Nikola je to imanje namijenio zavodu »Frangipaneum« za opskrbu siromašnih »hrvatskih« djaka, koji će polaziti isusovačku gimnaziju u Zagrebu, te sveučilište u Rimu i u Bolonji.[3] Vidi se, da je Nikola mislio na svoga neprijatelja odvjetnika Ivana Krušelja, koga je u Grebengradu ubio Nikolin sluga Ognjan. Krušelj je u oporuci g. 1621. sav svoj imetak ostavio za opskrbu ubogih djaka isusov. gimnazije u Zagrebu.[4] Mrtvoga Nikolu Frankopana prevezoše iz Beča u Bosiljevo, odakle ga uz pogrebne svečanosti 1. velj. 1648. sahraniše u grobnici knezova Frankopana na Trsatu. — U Zagrebu je 13. pros. 1647. umro biskup Martin Bogdan, koji je iza požara g. 1645. mnogo radio na obnovi stolne crkve i biskupskoga dvora. Kralj je Bogdanovim nasljednikom imenovao zagr. prepošta Petra Petretića, koji je od pape Inocenta X. za biskupa potvrdjen tekar 1. velj. 1649. — Turci iz Kaniže često provaljivahu u Medjimurje. Da ih kazne i zaplaše, poduzeše braća Nikola i Petar Zrinski g. 1647. četovanje prema Kaniži. Njima se pridružiše neki hrv. junaci, poimence grof Vuk Erdedi mladji i barun Franjo Čikulin. Erdedi bijaše zet palatina Ivana Draškovića. Čikulin je služio kao kapetan banske vojske u Brkiševini i kasnije u carskoj vojsci.* Zrinski je vojsku sabrao u Legradu. Po noći prijedjoše Hrvati preko Mure, te je pred Kanižom 27. svibnja 1647. došlo do ljute bitke, koja se svršila porazom Turaka. Radost nad pobjedom umanjila je tuga za mladim Vukom Erdedom, koji je poginuo u borbi. Privremeno ga sahraniše u Ludbregu, dok nije iz Ugarske došao palatin Drašković, koji dade mrtvoga svoga zeta pokopati u crkvi sv. Marka pod gradom u Vinici.[5]

[1] Hrvatski državni arkiv u Zagrebu. (Škrinja privilegija, broj listine 138.)

[2] Rattkay: »Memoria regum et banorum«, str. 238.

* Kasnije se Marija Ana udala za baruna Stjepana Keglevića, ali nije bila sretna u braku, te je 31. ožujka 1640. došlo do rastave pred duhovnim stolom u Zagrebu.

[3] Hrvatski državni arkiv u Zagrebu. (Acta collegii societatis Jesu Zagrabiensis, svezak XX., broj 27.)

[4] Klaić: »Banovanje kneza Nikole Frankopana Tržačkoga«, str. 210. i 211.

** Franjin otac Julije Čikulin vjenčao se s barunicom Sofijom Ratkaj. Iz toga braka potekoše sin Franjo i kći Margareta, koja se udala za grofa Ivana Krstu Herbersteina. (Rattkay, str. 247.) Baruni Čikulini potječu od plemića Ludovika Čikulina, koji se iz Firence preselio u Hrvatsku.

[5] Rattkay: »Memoria regum et banorum«, str. 247.—249. — »Historia collegii societatis Jesu, in monte Gracco Zagrabiae siti«, svezak I., str. 138.

Hrvatsku su i g. 1647. zadesile teške nesreće. Tako je 24. kol. 1647. bila velika poplava u Senju. Tamo je voda porušila preko 50 kuća, a odnijela je i dio gradskoga zida.[6] — Na jesen g. 1647. pojavila se u Hrvatskoj kuga, koja je doprla i u Zagreb. Kuga je nemilo harala u »Podgradju« (današnja »Ilica«), u Novoj Vesi, na Potoku i u Šoštarskoj ulici. Da se ne okuži i Grič, zatvoriše gradjani 5. stud. 1647. sva 4 gradska vrata, te nitko nije mogao u gornji grad ulaziti. Tako odijeljen ostade Grič do 4. velj. 1648., kada je kuga prestala. Od straha pred kugom zavjetovaše se stanovnici gornjega grada, da će podići crkvu u čast sv. Roka. Oni svoj zavjet ispuniše g. 1648., kada su svi Gričani svojim rukama gradili crkvu sv. Roka na brežuljku, koji se tada zvao »Penezna Gorica«. Oko crkvice urediše groblje.[7]

Kralj Ferdinand III. imenovao je 25. travnja 1647. mladoga kneza Petra Zrinskoga kapetanom žumberačkim. Kao takav dobio je Petar na uživanje dvorac Žumberak s imanjem. Stanovati mora u Žumberku ili u Karlovcu. Njegov poručnik stanovat će u tvrdji Slunju, gdje će Zrinski držati posadu od 100 Uskoka i 12 Nijemaca.[8] — Zrinski je prigodom imenovanja kralju obećao, da će na svoj trošak opremiti 6 satnija vojnika, s kojima će 3 mjeseca služiti u carskoj vojsci. Petar bijaše tada već poznat radi silne tjelesne snage* i radi vještine u topništvu. On je ispunio kraljevu želju, te je u srpnju g. 1647. u Češku doveo četu, u kojoj bijahu takodjer njegov šurjak Juraj Frankopan i kanonik Juraj Ratkaj. Zrinski je naskoro spasio i samoga kralja Ferdinanda u taboru kod Budjejovica. Po noći je naime u tabor provalilo 300 Šveda, s kojima je general Wrangel namjeravao uhvatiti kralja. To bi se i dogodilo, da su Hrvati spavali poput drugih vojnika. Ovako je Zrinski protjerao Švede. On se časno ponio i u dalnjem ratu u vojsci generala Ivana Wertha.[9]

Medjutim se primicao konac tomu strašnomu ratu, koji je trajao 30 godina (1618.—1648.), te je gotovo uništio Češku i Njemačku, a iscrpio Hrvatsku, Austriju i Švedsku. Češka je g. 1618. imala 3 milijuna stanovnika, a g. 1648. samo 800.000. Rat se svršio tamo, gdje je i počeo. Švedi su naime u srpnju g. 1648. zauzeli »Malu Stranu« u Pragu, kad li dodje vijest, da je sklopljen mir u Westfalenu, gdje su carevi delegati još 10. travnja 1645. počeli s Francuzima pregovarati u Münsteru, a sa Švedima na Osnabrücku. Westfalski je mir potpisan 24. list. 1648., te je donio velike promjene. Francuska je dobila Elzas, Sundgau i Breisach, a Švedska veći dio Pomorja, te Bremen, Werden i Wismar. Saskoj ostade Lužica, a Bavarskoj gornja Falačka; no zato se sinu Fridrika V. Falačkoga vraća dolnja Falačka (na Rajni) i čast kneza izbornika. Ojačani su protest. knezovi u Braniboru, Meklenburgu i Hessenu. Luterani i kalvini ostadoše ravnopravni katolicima. Njima ostaju i crkvena imanja, što ih katolicima oteše do g. 1624. Careva su prava znatno smanjena, jer odsada samo s privolom državnoga sabora smije dizati vojsku, voditi rat, sklapati mir, stvarati zakone i odredjivati poreze. Odsada ima njem. carstvo čitav niz

[6] Vitezović: »Kronika aliti szpomenek vszega szveta vekov«, str. 190.

[7] Arkiv grada Zagreba. (Protokol, listovi 215, 216 i 220.) — Historia collegii societatis Jesu Zagrabiensis, svezak I., str. 140.—147.

* Kralj je snagu Petra Zrinskoga upoznao g. 1647. na lovu u okolici Požuna. Pred lovce je naime izišao golem vepar od 7 godina. Zrinski odmah siaše s konja, te silnim udarcem svoga mača raskoli vepru glavu. Kralj uze težak Petrov mač i počne s njim mahati, ali ga brzo odloži uz riječi: »Nije za moju ruku«. (Rattkay, str. 242.)

[8] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, knjiga II. str. 275.—277.

[9] Rattkay: »Memoria regum et banorum«, str. 242.—246.

hrv. sabora zahvalio učeni protonotar Ivan Zakmardi. Iza toga podjoše svi u franjevačku crkvu sv. Ivana Krstitelja, gdje se instalacija obavila po starom običaju. Zrinski uze u desnu ruku bansko žezlo kao znak svoje sudačke vlasti, a u lijevu ruku zastavu kao znak vojničke vlasti svoje. Nato je biskup čitao prisegu, koju je Zrinski za njim izgovarao. Za to vrijeme na gradskim bedemima gruvahu topovi, a pred crkvom udarahu bubnjevi uz zvuk trubalja.[18]

Pošto se poslije instalacije održala svečana gozba, slijedio je sutradan nastavak hrv. sabora, komu je sada predsjedao ban. Najprije su pročitana 4 kraljeva pisma, od kojih se prvo odnosi na saziv sabora u Požunu, drugim se traži krunidbeni dar za mladoga kralja Ferdinanda IV., dok 3. i 4. pismom kralj javlja, da radi sabora odgadja nastavak krajiške komisije, koja bi se u Varaždinu morala sastati 11. stud. 1648. Sabor jednoglasno bira Nikolu Zrinskoga zem. kapetanom na pokupskoj Krajini, koja je služba ispražnjena smrću palatina Draškovića. Nato ban u službi potvrdjuje dosadanjega podbana Gašpara Orehovačkoga, što sabor prima na znanje. Svoj pečatnik predaje ban protonotaru Ivanu Zakmardiju, da uzmogne s njim pečatiti sudbene odluke. Pečatnik pok. bana Draškovića ostavlja se kod protonotara do narednoga sabora za otpravak starih rješidaba. Mjesto pok. Jurja Tompe izabire sabor Nikolu Gotala za podžupana zagr. županije. Zakmardi izvješćuje o radu hrv. nuncija na prošlom saboru u Požunu. Čita i kr. diplomu od 17. lipnja 1647. o katoličkoj crkvi u Hrvatskoj, što sabor doslovce stavlja u zapisnik. Za nove hrv. nuncije budu izabrani: kanonik Juraj Ratkaj, protonotar Ivan Zakmardi i plemić Gašpar Budor. Ratkaj ima uzeti mjesto u gornjoj kući medju velikašima. Svaki nuncij dobit će za put i boravak u Požunu mjesečno 100 ug. for. Pošto je prijašnji sabor u Požunu dugo trajao, a tadašnji nunciji dobiše samo predujam, doznačuje im se naknadno po 100 rajnskih for. za svaki mjesec. U ime poreza za g. 1647. mora svaki »dim« na Gjurgjevo g. 1649. platiti 8 ug. for. Isto toliko platit će 15. kol. 1649. u ime poreza za god. 1648. Banu se prepušta, da za Petrinju i druge tvrdje na Kupi razvrsta kmetove, koji će besplatno raditi. Za obnovu isusovačke gimnazije* u Varaždinu, koja je zajedno sa samostanom izgorjela 1. svibnja 1648., poklanja sabor sve poreze, što bi ih varažd. i zagr. Isusovci morali od svojih imanja platiti za 3 godine (1647.—1649.). Zem. liječniku Hanibalu Butinoni uskraćuje se daljna plaća. Plemićki suci neka paze, da se popravljaju mostovi i ceste, osobito most na Krapinčici, te ruševna cesta pod Susjedgradom. Baruni Konjski dobiše grofovski naslov. Mijo Konjski i njegov bratić Petar Konjski obavijestiše o tomu hrv. sabor. Pročitane su i mnogobrojne diplome novih plemića.[19]

Naputak za rad hrv. nuncija na saboru u Požunu izradiše: ban Nikola Zrinski, biskup Petar Petretić, podban Gašpar Orehovački, barun Petar Keglević, varažd. podžupan Juraj Gorup, zagr. podžupan Ivan Ručić, bilježnik svih 3 županija Mijo Jančec, te nunciji kraljevine Hrvatske i kaptolski nunciji. Uz običajne zahtjeve o Krajini, Vlasima i t. d. sadržaje naputak ove »tegobe«: 1. Po 43. članku od g. 1635. i po 54. članku od g. 1638. imaju domaći žitelji na teritoriju Hrvatske, Slavonije i Ugarske pravo, da — plativši tridesetinu — kupuju volove i raznu robu, koju će

[18] Rattkay: »Memoria regum et banorum«, str. 255. i 256.

* Isusovački samostan, gimnaziju i (sadašnju «pavlinsku«) crkvu bl. djevice Marije sagradio je na svoj trošak barun Gašpar Draković, tast bana Nik. Zrinskoga ml.

[19] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III. str. 86.—89.

izvoziti preko luke u Bakru. Kad je službenik kneza Petra Zrinskoga tjerao 90 volova u Bakar, zaustavi ga na teritoriju Hrvatske satnija oklopnika, koju je poslao križ. pukovnik barun Galler, kao privremeni zapovjednik slavonske Krajine. Galler je volove zaplijenio i djelomice zamijenio s manje vrijednima, te ih zatim poslao u Štajersku u korist štaj. blagajne. 2. Time i drugim stvarima, osobito monopolom soli, koji je uveden u Štajerskoj, čine se zapreke trgovini u Hrvatskoj. To je i na štetu tridesetnice, koja sada tečajem cijele godine nosi (odbivši plaće tridesetničara) jedva toliko, da se banskoj vojsci dade plaća za 1 mjesec. 3. Krajiški vojnici iz Petrinje čine štetu na posjedima susjedne vlastele. Oni provališe čak u Oborovo na Savi, gdje su porobili župni dvor, odnijevši žito i razne stvari. Turopoljci imaju štete već preko 3000 ug. for., jer im petr. vojnici oteše 500 svinja. 4. Varaždinski trgovci Mato Trupej, Krsto Neisteter i Bartol Andrius vozili su 29. siječnja 1648. u Štajersku med. Kod Savreča se prevezoše preko Drave. Dalje putovahu slobodnom cestom, plativ sve pristojbe. Kada stigoše do trgovišta Smrek kod rijeke Pesnice, udariše na njih protuzakonito gradjani iz Ptuja, te im oteše 61 posudu meda. Nedavno pak isti gradjani na toj cesti oteše varažd. trgovcima mnogo centi željeza. Tako su Varaždinci pretrpjeli 1200 rajnskih for. štete. 5. Barun Aleksander Mikulić, te plemići Petar Votvić, Ivan Banjadvorec i Petar Hajnović povrijediše plemićke suce Franju Majcena i Jurja Šafarića. Prije, nego li ih je zbog toga stigla zaslužena kazna, dobiše oni od kralja Ferdinanda III. odluku, da se protiv njih obustavlja svaka parnica, pa i »kratki sud«. Time je kralj povrijedio § 57. drugoga dijela »Tripartita«. 6. Neki se krajiški kapetani bave trgovinom, a ipak ne će plaćati tridesetinu.[20]

Nunciji neka nastoje, da se isprave sve ove nepravde. Povrh toga neka izrade: 1. da se obitelji Frankopan vrate u Primorju tvrdje: Trsat, Jablanac i Starigrad; 2. da se prihod tridesetnice u Senju upotrijebi za obnovu poplavom nastradaloga grada, a ne u korist senj. kapetana; 3. da se u povjerenstvo za Primorje izaberu ban N. Zrinski, podban G. Orehovački i barun Petar Keglević; 4. da se u Hrvatskoj pobire samo polovica (ili još manje) od poreza, koji će se raspisati kao krunidbeni dar mladomu kralju; 5. da se za uzdržavanje banske vojske i pokupske Krajine upotrijebi i dio od one polovice tridesetine, koja se ubire u Ugarskoj. — Nunciji neka pridrže staru povlasticu, da glasuju prvi iza kr. personala, uz koga sjede. Kod izbora novog palatina neka glasuju za onoga kandidata, koga želi kralj. Svoju vjerodajnicu neka pokažu kr. personalu, ostrogonskom nadbiskupu, kancelaru, vrhovnom kr. sucu i nuncijima ug. županija, kojima neka protumače i preporuče »tegobe« kraljevine Hrvatske.[21]

Mjesto 25. siječnja došao je kralj Ferdinand III. u Požun tekar 13. ožujka 1649. Za palatina bude izabran katolik Pavao Palfi. Nato se protestanti potužiše, da nijesu posvema izvršeni zakoni prošloga sabora. Najviše vikahu na ostrogonskoga nadbiskupa Jurja Lipaja, koji je osnovao 4 nova isusovačka kolegija, te koji je na sinodi 2. pros. 1648. primio Isusovce za redovite članove ug. klera. Dugo se na saboru svadjalu katolici i protestanti. Napokon je kralj odredio, da o vjerskim pitanjima odsada odlučuju županijske skupštine, a ne državni sabor. Nato se počelo raspravljati o »tegobama«. Veći dio »tegoba« udje u ona 102 zakonska

[20] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III. str. 92.—95.
[21] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III. str. 91.—94.

članka, što ih je kralj 3. lipnja 1649. potvrdio. Sabor pristade na daljnu 50 postotnu povišicu tridesetine (carine), koja je odsada bila dvaput veća, nego li bijaše do g. 1635. No zato je kralj preuzeo troškove za uzdržavanje pograničnih tvrdja i njihovih posada u Ugarskoj. Time postade kralj neograničen gospodar vojne sile u Ugarskoj, kamo je smio po volji dovoditi strane čete. Da Madžare zaslijepi, odredio je kralj, da odsada u bečkom »vrhovnom dvorskom ratnom vijeću« imaju 2 člana biti iz Ugarske.[22] — Sabor je u Požunu uvažio i sve »tegobe«, što ih izniješe hrv. nunciji. O tomu govore zak. članci 30.—42. Naročito je u 30. članku odredjeno, da se 11. stud. 1649. ima u Varaždinu nastaviti krajiška komisija, kojoj će predsjedati ban Nikola Zrinski, a članovi će biti: Tomo Mikulić, Ivan Zakmardi, Ivan Ručić i Gašpar Orehovački. Granice u Primorju uredit će drugo povjerenstvo, koje čine: srijemski biskup Petar Marijani, barun Petar Keglević i podban G. Orehovački. Po 76. članku imaju se u Hrvatskoj opet u stalno vrijeme držati »oktavalni sudovi«, kojih nije kralj sazivao već 14 godina! Po 98. članku može odsada hrv. protonotar na zajedničke ug.-hrv. sabore dovesti svoga jurata i bilježnika banskoga stola, koji će imati mjesto uz bilježnike i pisare ug. protonotara.[23]

O svome radu izvijestiše hrv. nunciji 30. lipnja 1649. u Zagrebu na hrv. saboru, koji je stvorio ove zaključke: 1. U ime sabora treba pisati štajerskoj vladi, neka za volju dobroga susjedstva poduzme potrebite mjere protiv gradjana u Ptuju, koji izvan medja svoga grada — na prije slobodnim putovima — otimaju robu hrv. trgovcima, a med, što ga Hrvati voze kroz Ptuj, ne dozvoljavaju izvažati u daljne krajeve pokrajine Štajerske. 2. Ban će po starom običaju u oktavi Triju Kraljeva g. 1650. održati oktavalni sud, koji treba pravodobno objaviti. 3. Kmetovi imaju obnoviti Petrinju i već ruševnu tvrdju Brkiševinu, a povrh toga privažati gradju za opatički samostan Klarisa u Zagrebu. 4. Dva kotara križ. županije dat će kmetove za podizanje nasipa uz rijeku Dravu. 5. U Hrvatskoj se pojavilo mnogo razbojnika, otkako je prestao 30 godišnji rat, te se podivljali vojnici vratiše iz Njemačke. Podban mora razbojnike hvatati u križ. i zagr. županiji, a podžupani u varaždi. županiji. Ustrebaju li vojničku asistenciju, neka im potkapetani dadu zem. haramije. 6. Mjesto pok. Mije Jančeca bira se Tomo Ivanović za bilježnika svih 3 županija. Stjepan Svaštović i Gašpar Mikulić biraju se za plemićke suce zagr. županije mjesto Petra Kopšića, koji je umro, i mjesto Jurja Mindsentija, koji se zahvalio. 7. »Bijedni i gladom potišteni kmetovi« nijesu porez za g. 1648. mogli uplatiti do Gjurgjeva, te im sabor produljuje rok uplate do Margetinja god. 1649. Porez pak za g. 1649. platit će na Martinje mjesto 15. kolovoza. 8. Pokazalo se, da postoji znatna razlika izmedju kaptolske i gričke mjere u Zagrebu. Zato sabor odredjuje, da kaptol i grad sporazumno pred podbanom Orehovačkim i podžupanom I. Ručićem urede stalne mjere za žito, koje se onda moraju i držati. 9. Mladi kralj Ferdinand IV. prepustio je zagr. Isusovcima* krunidbeni dar, koji mu ima dati Hrvatska. Sabor će prvom prigodom isplatiti ovaj novac. 10. Indigenat (domaćinstvo) dobivaju strani plemići: Šimun Ozolin, Julijan Gonan, tę Andrija i

[22] Katona: »Historia critica regni Hungariae«, svezak 32., str. 598.

[23] Kukuljević: »Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae«, III. str. 93.—99.

* Kralja je na to nagovorio o. Mijo Sikuten, rektor isus. samostana, kad je god. 1648. boravio u Pragu. (Historia collegii societatis Jesu Zagrabiensis, I. str. 144.)

Mijo Benger, koji na saboru položiše prisegu, da će biti vjerni novoj svojoj domovini.[24]

U Zagrebu je 3. srpnja 1649. umro kr. personal Tomo Mikulić. On je od plemića postao barun, a g. 1647. posjeduje i Medvedgrad. Mikulić je po izričitoj svojoj želji pokopan u crkvi sv. Katarine.[25] Ratkaj piše, da je Mikulić obolio na saboru u Požunu, odakle je polumrtav dovežen u Zagreb. Njegovu je smrt pospješio nevaljani mu sin Aleksandar, glasovit siledžija i razuzdanac. Hrvati nijesu žalili za Mikulićem, jer ga smatrahu »neprijateljem domovine« svoje.[26]

Kralj je 1. srpnja 1649. produljio s Turcima mir na 22 godine, poslavši po Schmidu malomu sultanu Muhamedu IV. darove u vrijednosti od 100.000 talira. Ipak su pogranični turski begovi i nadalje provaljivali u Hrvatsku i Ugarsku, da pale, pustoše i robe (ljude i stoku). Jednu takovu tursku četu razbio je g. 1649. ban Nikola Zrinski. U tome boju pogibe 90 Turaka, a 80 ih bude zarobljeno zajedno s konjima.[27]

U Varaždinu se 11. list. 1649. sastao hrv. sabor, koji je potrajao 2 dana, a riješio je ove stvari: 1. Kralju se šalje županijski bilježnik Tomo Ivanović kao »poseban internuncij« kraljevine Hrvatske, da pospješi sastanak krajiške komisije u Varaždinu i da osigura održanje oktavalnoga suda u Zagrebu. 2. Hrvatsku će u krajiškoj komisiji zastupati: biskup Petar Petretić, grofovi Tomo i Nikola Erdedi, zagr. prepošt Nikola Dijanešević, podžupani Nikola Gotal i Matija Stanko, žup. bilježnik Tomo Ivanović, plemići: Juraj Malenić, Petar Patačić i Stanislav Šimonić, te o. Pavao Ivanović, vikar pavlinskoga samostana u Lepoglavi. 3. Za g. 1649. ima svaki »dim« u ime poreza na Jakobovo (25. srpnja) 1650. platiti 6 ug. for. 4. Mjesto umrlog Jurja Orehovačkoga bira se za križ. podžupana Ivan Dolački, koga će kao plemićki sudac zamijeniti Stjepan Pljuščec. 5. Za suce i prisjednike »banskoga stola« kod narednih oktavalnih sudova biraju se: podban Gašpar Orehovački, protonotar Ivan Zakmardi, kanonici: Nikola Dijanešević i Andrija Županić, baruni: Petar Keglević i Petar Ratkaj, podžupani zagr. županije: Ivan Ručić, Matija Stanko i Nikola Gotal, križ. podžupan Ivan Dolački, varaždi. podžupani: Juraj Gorup i Petar Baksaj, te plemićki suci: Juraj Malenić, Pavao Lacković i Juraj Šafarić. Svima će zem. blagajnik isplatiti običajne plaće. Mjesto bolesnih ili zakonito zapriječenih može ban ili sud postaviti zamjenike. 6. Bude li protonotar u kojoj parnici tužitelj ili tuženik, zamijenit će ga drugi sudac. 7. Pošto se Ivan Zakmardi zahvalio na službi zem. blagajnika, bira se za njegova nasljednika Tomo Ivanović. 8. Zem. haramijama pripada do konca g. 1648. zaostala plaća za 15 mjeseci. Od toga će se 5 mjeseci isplatiti novcem, a 10 mjeseci suknom. 9. Zagr. kaptolu daje sabor preporučno pismo na kralja, da mu dozvoli postaviti maltu u trgovištu Varaždinske Toplice. Prihodom ove malte obvezao se kaptol uzdržavati sve ceste, mostove i putove na cijelom svojem tamošnjem imanju, pa i na planini sve do imanja grada Kalnika. 10. Nedavno je križ. pukovnik Galler samovoljno postavio maltu na Kalniku. Zato će do njega poći zagr. podžupan Nikola Gotal, da ga u ime sabora pozove, neka ukine ovu maltu. Podjedno će ga pozvati, neka ne prijeći izvoz žita i drugih plodina iz Krajine, kao što niti Hrvati ne smetaju uvoz žita u Krajinu, koja je i onako dio

[24] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III. str. 96.—98.
[25] Historia collegii societatis Jesu Zagrabiensis, svezak I. str. 151.
[26] Ratkay: »Memoria regum et banorum«, str. 257.
[27] Ortelius redivivus et continuatus, dio II. str. 163.

Hrvatske. 11. Za uzdržavanje opatica Klarisa u Zagrebu dat će svaki »dim« 20 denara do konca g. 1649. Ovaj doprinos moraju vlastela platiti iz svoje kese. Armaliste, predijalci i plemići jednoselci doprinijet će po 10 denara. 12. Gradju za isusovačku gimnaziju u Varaždinu dovažat će kmetovi susjednih 4 kotara na račun besplatne radnje, koju moraju davati u korist domovine. 13. Biskup Petretić javlja, da neki protestanti kupuju kuće i posjede u Hrvatskoj, što se protivi primljenim zakonima. Sabor odredjuje, da protiv toga imaju postupati u gradovima suci i senatori, a u županijama podžupani i plemićki suci. 14. Kanonici Nikola Čanik i Petar Knapić, kao nunciji čazmanskoga kaptola, prosvjeduju protiv ugovora, što ga je pok. Tomo Mikulić sklopio s krajiškim kapetanom u Koprivnici, u koliko taj ugovor čini štetu kapt. imanju Botinovec.[28]

Poseban odbor, u kome bijahu ban, biskup, protonotar, prepošt, grofovi Tomo i Nikola Erdedi, te podžupani Ivan Ručić i Juraj Gorup, sastavio je naputak, koga se ima držati Tomo Ivanović kao internuncij kraljevine Hrvatske u Beču. On će kralja zamoliti, da o Martinju sazove krajišku komisiju u Varaždin, kako to propisuje 30. članak požunskoga sabora od g. 1649., pa da prema zahtjevu 36. članka izvede njem. vojsku iz tvrdje u Varaždinu. U tome smislu neka kralj iz obje svoje kancelarije (austrijske i ugarske) pošalje naloge članovima povjerenstva. Isto tako treba da krajiški kapetani i Vlasi dobiju potrebite naloge od kralja. Nadalje neka Ivanović zamoli kralja, da banu doznači njegovu plaću, pa da mu svojim nalogom omogući saziv oktavalnoga suda za Tri Kralja g. 1650. Ako se Ivanoviću pruži prilika, ima palatina Palfija i nadbiskupa Lipaja zamoliti, da kod kralja zagovore ove želje hrv. sabora. Dobije li Ivanović od kralja kakva pisma za povjerenike, koji će u Varaždin doći iz »nutarnje Austrije« (to su Štajerska, Kranjska i Koruška), neka ih njima na povratku kroz Graz predade; podjedno neka od njih pospješi odluku.[29]

Pošto su bosanski Turci često provaljivali u Hrvatsku, odredio je karlovački general Vuk Frankopan, da ih treba kazniti. U tu svrhu poveo je 800 vojnika njegov zet Petar Zrinski* koncem studenoga g. 1649. prema Bihaću. Zrinski je putem opustošio 3 sela kod Izačića i Klokoča. Njegovi vojnici ugrabiše 2100 glava stoke, te se s ovim plijenom počnu vraćati kući. Naskoro podje za Hrvatima u potjeru delibaša Badanković, zapovjednik turske tvrdje u Krupi. Tako dodje kod crkve u Rakovici do ljutoga boja, u kome pogibe oko 200 Turaka, a 104 dopanuše ropstva. Samoga delibašu ubio je Ivan Križanić, 20-godišnji sin poznatog junaka Vuka Križanića. Teško ranjen delibašin brat jedva živ uteče u Krupu. (Badančevići su potomci staroga hrvatskog roda.) Medju ostalima bio je zarobljen i Šašvar aga iz Bihaća. Zrinski još istoga dana dopre u Slunj, gdje je vojnicima dao odmor. Slijedeći dan vratio se Zrinski u Karlovac.[30]

Knezovi Nikola i Petar Zrinski bratski razdijeliše medju sebe 19. srpnja 1649. velika svoja imanja. Nikola je dobio Medjimurje sa Čakovcem i Štrigovom, zatim Vrbovec i Rakovec u križ. županiji, Zrinsku kuću u Beču, te Zrinske posjede u Ugarskoj. Petar je dobio Gorski kotar s Brodom na Kupi, zatim Primorje s Bakrom, Hreljinom, Grobnikom i Kraljevicom, pa imanje Božjakovinu, te Ozalj, Ribnik i Švarču kod Karlovca.

[28] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III. str. 99.—103.

[29] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III. str. 104. i 105.

* Još 27. listopada 1641. vjenčao se Petar Zrinski sa 16-godišnjom Anom Katarinom, kćerkom karlovačkoga generala Vuka Frankopana Tržačkoga.

[30] Rattkay: »Memoria regum et banorum«, str. 257.—259. Vitezović, str. 191.

Niti se na Martinje g. 1649. u Varaždinu sastala krajiška komisija, niti je o Trim Kraljima g. 1650. u Zagrebu održan oktavalni sud, koji je zadnjiput g. 1636. držao ban Sigismund Erdedi.[31] Kralj je Tomi Ivanoviću, internunciju kraljevine Hrvatske, obećao, da će krajišku komisiju u Varaždin sazvati o Duhovima g. 1650. O tomu je Ivanović izvijestio na hrv. saboru, koji se po odredbi bana Nikole Zrinskoga 17. svibnja 1650. sastao u Varaždinu. Da se smognu troškovi za uzdržavanje članova komisije, odredio je sabor, da svaki »dim« mora do Jakobova uplatiti pol ug. for. (t. j. 50 denara). Svaki armalista doprinijet će u istu svrhu pol ug. for., a plemići jednoselci od svake kuće po 20 denara. Blagajnik će povjerenicima (kao što prije) isplaćivati mjesečnu plaću; odaslanici hrv. sabora dobivat će samo polovicu. Ban kao predsjednik komisije odrekao se plaće; isto tako i biskup Petretić kao predsjednik odaslanstva hrv. sabora. Pošto se tečajem vijećanja ove komisije ne će moći sastati hrv. sabor, dobivaju ban i biskup pravo, da zajedno s hrv. članovima komisije i s odaslanstvom hrv. sabora raspravljaju i odlučuju o potrebama Hrvatske.[32]

Isti je sabor stvorio još ove zaključke: 1. Pojedini potkapetani pokupske Krajine moraju popisati oružje i municiju u svojim tvrdjicama, pa taj popis predati g. banu. 2. Ivan Jakov Galler, upravitelj slav. Krajine, zamolio je od bana radnike za utvrdjivanje Petrinje. Sabor odredjuje, da kmetovi moraju poslije žetve utvrdjivati Petrinju i druga mjesta uz Kupu. 3. Za gradnju nove franjevačke crkve u Varaždinu doznačuje sabor kmetove okolišnih kotara. 4. Za popravak ceste u »Topličkoj« i »Kameničkoj gori« ima ban odrediti kmetove kojega manjega kotara ili samo polovice kotara. To vrijedi samo za ovaput, jer inače mora ovu cestu uzdržavati zagr. kaptol na svome zemljištu, a vlasnici Velikoga Kalnika na svome teritoriju. 5. Od prije po kralju doznačenih ali još ne isplaćenih 1000 talira za gradnju tvrdje Brkiševine daruje sabor 500 talira Danijelu pl. Rauchu, vrhovnomu tridesetničaru u Nedelišću, i to kao nagradu, što je dotle ubirao onu polovicu tridesetine, koja pripada Hrvatskoj, a ne kr. komori. 6. Kralj je sada opet za tvrdju u Brkiševini doznačio daljne 3000 ug. for. Sabor odredjuje, da Rauch od toga 300 rajnskih for. isplati Tomi Ivanoviću, jer je toliko potrošio povrh primljenih 120 ug. for., boraveći kao hrv. internuncij u Beču. 7. Neka se potraži iskusan i dobar liječnik, koji će od Hrvatske u ime godišnje plaće dobivati 200 ug. for. Pošto pak liječnik ne može pomoći bez lijekova, uzet će se u zem. službu novi ljekarnik, koji će dobivati 40 ug. for. na godinu. 8. Barun Aleksander Mikulić oklevetao je pred kraljem bana Nikolu Zrinskoga, da mu namjerava silom oteti Medvedgrad i da želi u zakup uzeti dio njegova brata Ladislava Mikulića. Sabor zaključuje, neka se kralju pismeno jave sva nasilja Aleksandra Mikulića. Ovo pismo ponijet će zagr. podžupan Nikola Gotal i varažd. plemićki sudac Petar Fodroci, koji će kralju stvar usmeno potanko prikazati. 9. Mladi kralj Ferdinand IV. darovao je zagr. Isusovcima »krunidbeni dar« kraljevine Hrvatske u iznosu od 600 ug. for. Sabor odredjuje, neka Isusovcima ovu svotu isplati zagr. kaptol na račun poreza od svojih imanja. 10. Pavlini u Lepoglavi obnavljaju svoj samostan. Zato sabor na 5 godina oprašta od poreza sve posjede toga samostana.* 11. Župane, podžupane, slobodne gradove i onu vlastelu, koja

[31] Historia collegii societatis Jesu Zagrabiensis, svezak I. str. 164.
[32] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III. str. 106.
* To znači, da će kmetovi platiti porez Pavlinima, a ne zem. blagajni.

imaju »jus gladii« (pravo, da sude na smrt), ban svojom moću svečano opominje, da na svome teritoriju potraže i nesmiljeno kazne razbojnike i druge zločince, te one, koji lažne novce kuju, pa ih znalice i zlobno stavljaju u promet. 12. Grad Zagreb neka nadje novoga krvnika kao izvršitelja pravde. On će od zemlje dobivati godimice 120 rajnskih for. plaće, a Zagreb mu daje prije odredjenu kuću i 25 vedara vina.[33]

Kralj je u Beču 26. svibnja 1650. izdao uputu za krajišku komisiju, u kojoj će kraljevinu Hrvatsku zastupati: ban Nikola Zrinski, podban Gašpar Orehovački, protonotar Ivan Zakmardi i zagr. podžupan Ivan Ručić. Kralj im nalaže, da 7. lipnja 1650. nefaljeno dodju u Varaždin, gdje će sutradan početi vijećati s onim članovima komisije, koje će kralj imenovati, od strane »unutarnje Austrije« (t. j. Kranjske, Štajerske i Koruške). Glavna je zadaća ove komisije, da provede zaključke, koji su u Varaždinu bili stvoreni još g. 1635. U tu svrhu neka se u Varaždin pozovu prvaci Vlaha, Predavaca i Hrvata iz slavonske Krajine, kojima će potrebit nalog poslati kralj putem »dvorske kancelarije za unutarnju Austriju«. Komisija neka ispita i druge tužbe i tegobe hrv. staleža. Najprije treba od ostalih Vlaha privatne Vlahe, Predavce i Hrvate izlučiti i predati vlasteli. Zatim neka se raspravlja o tomu, kako će se ostali Vlasi pripojiti kraljevini Hrvatskoj, te koliko će godimice plaćati vlasteli. Pri tom treba paziti, da se ne pobune Vlasi, jer bi to ugrozilo sigurnost Hrvatske i susjednih zemalja, pošto se u susjedstvu (u Dalmaciji) vodi rat izmedju Turske i mletačke republike. Ustreba li, može komisija iz Varaždina poći u Koprivnicu, Križevce i na ivanićku Krajinu. O tečaju rasprave neka cijela komisija skupno obavješćuje kralja, koji će onda izdavati potrebite odluke. Na koncu treba podnijeti izvješće, koje će potpisati i pečatima potvrditi svi članovi hrv. i austr. komisije.[34]

U Varaždin je pravodobno stiglo i odaslanstvo hrv. sabora. Na poziv cijele komisije podniješe odaslanici hrv. sabora 10. lipnja 1650. svoje zahtjeve pismeno. Oni u prvom redu traže provedbu zaključaka komisije od g. 1635. Neka se hrv. vlasteli vrate Hrvati i Predavci, koji stanuju na njihovim posjedima. Gdje su vlastela izumrla, te je vlasnikom posjeda postao kr. fisk, treba takodjer Hrvate i Predavce od ostalih Vlaha odijeliti, te ih podrediti sudbenosti kraljevine Hrvatske, a ne slavonske Krajine. Napose to vrijedi za kmetove, koji pripadaju tvrdji u Koprivnici.** Oni po 51. članku od g. 1638. moraju plaćati polovicu poreza i potpadaju pod jurisdikciju kraljevine Hrvatske, a ne krajiškoga kapetana u Koprivnici. Iz tvrdje u Varaždinu ima se po 36. članku od g. 1649. odmah izvesti njem. vojska, što napose želi grof Juraj Erdedi. Tužbe pojedinaca iznijet će se tečajem raspravljanja.[35]

Krajiška je komisija u Varaždinu vijećala do 30. rujna 1650. Tečajem toga vremena umro je križ. pukovnik barun Ivan Jakov Galler, koji je netom bio odredjen za generala slavonske Krajine. Galler je neprestano poticao Vlahe na otpor proti Hrvatskoj. Iza njegove smrti pokazaše Vlasi pripravnost, da priznadu hrv. bana i vlastelu, na čije se posjede naseliše. To je uzbunilo štajerske staleže, koji se bojahu, da će time prestati slavonska Krajina, gdje njihovi sinovi imaju unosne službe. Zato se 16. kol. 1650. iz Graza obratiše na grofa Sig. Fridrika Trautmansdorfa, upravi-

[33] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III. str. 107.—109.
[34] Hrvatski državni arkiv u Zagrebu. (Acta commissionalia, I. broj 25.)
** To su stanovnici sela: Kunovec, Pustakovec, Ivanec i Peteranec.
[35] Hrvatski državni arkiv u Zagrebu. (Acta commissionalia, I. broj 26.)

telja Štajerske, s molbom, da uznastoji umiriti i zadovoljiti Vlahe, s kojima neki kapetani preoštro postupaju. Treba što prije imenovati novoga generala, koji će Vlasima zajamčiti njihova prava i sloboštine. Dobro će biti, ako Trautmansdorf osobno podje u Varaždin, pa da odanle primiri Vlahe. Ne može li tamo, neka k sebi prizove 2 ili 3 vlaške vojvode, koje će uputiti, kako da Vlahe odvrate od Hrvata.[36]

Bečki je dvor namjerice komisiji u Varaždinu davao takve upute, da ne dodje do sporazuma s odaslanstvom hrv. sabora. Nikako nije dopustio, da komisija točno ustanovi, koje li Hrvate, Predavce i privatne Vlahe treba izlučiti od krajiških Vlaha. Isto tako nije komisija rješavala privatne tužbe, što ih podniješe biskup Petretić i drugi Hrvati. Komisija je ivanićkoga kapetana Ivana Vajkarda Vettera pozvala, da se 2. kol. 1650. dodje u Varaždin opravdati od tužba, koje su podignute protiv njega. Ali kapetan nije došao, nego se izgovorio, da mora poći k ratnomu vijeću u Graz. U istinu pak nije on toga dana bio u Grazu, već na sajmu u Ptuju. Radi svega toga uložiše odaslanici hrv. sabora 11. kol. 1650. svoj prosvjed.[37]

Hrvati su nato u Beč poslali o. Pavla Ivanovića, vikara pavlinskoga samostana u Lepoglavi. Ovaj Pavlin, kao internuncij kraljevine Hrvatske, našao je kralja Ferdinanda III. u Ebersdorfu, gdje mu je predao spomenicu (memoriale) hrv. staleža. Podjedno je živom riječju prikazao nerad varažd. komisije i poteškoće u pogledu Vlaha. Kralj je hrv. staležima 7. rujna 1650. iz Ebersdorfa javio, da je sada u sve upućen, pa da će svojim povjerenicima u Varaždinu naložiti, neka zadovolje opravdane zahtjeve Hrvata.[38] On je to zaista i učinio. Još istoga dana upućuje kralj komisiju u Varaždinu, neka Hrvate i Predavce na Krajini izluči od Vlaha, pa neka uznastoji oko sloge s hrv. staležima.[39] — Ipak nije moglo doći do sporazuma, jer povjerenici »unutarnje Austrije« ne htjedoše nikako popustiti.* Zato je kralj odredio, da se komisija odgadja do početka korizme g. 1651. Ovu je odluku komisija 30. rujna javila odaslanicima hrv. sabora, koji protiv odgode uložiše prosvjed.[40]

Na poziv bana Nikole Zrinskoga sastao se 21. list. 1650. u Zagrebu hrv. sabor, koji je stvorio ove zaključke: 1. Glavni sud (judicia generalia) počet će na oktavu (osmi dan) iza blagdana Triju Kraljeva g. 1651. Saziv toga »oktavalnoga suda« objavljuje se već na saboru, a ban će ga još i posebno objaviti plemićkim sucima. 2. Za isplatu zem. činovnika i haramija na Kupi doprinijet će svaki »dim« 8 ug. for. u ime poreza za g. 1650. Prvu polovicu imaju kmetovi uplatiti 2. veljače, a drugu 24. lipnja 1651. Pošto Hrvatska ima izvanrednih troškova za krajišku komisiju i za oktavalni sud, platit će g. 1651. hrv. vlastela za svaki »dim« na svome posjedu pol ug. for. iz vlastite svoje kese. Oni, koji očekuju koristi od komisije, moraju platiti po 1 ug. for. od svakoga »dima«. Plemići jednoselci dat će 12 denara od svake kuće (zadruge). Armaliste, koji nemaju posjeda, uvrštenih u »dimove«, platit će 50 denara (pol ug. for.) za troškove oktavalnoga suda. Oni plemići armaliste, koji se bave trgovinom, imaju platiti po 4 ug. for. Ako im roba vrijedi 1000 rajnskih for., platit će 8 ug.

[36] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, knjiga II. str. 288

[38] Hrvatski državni arkiv u Zagrebu. (Acta commissionum, I. broj 35.)

[37] Hrvatski državni arkiv u Zagrebu. (Acta commissionum I. broj 31.)

[39] Hrvatski državni arkiv u Zagrebu. (Acta commissionum, I. broj 34.)

* Glavni protivnici hrv. zahtjeva bijahu grof Oto Henrik Trautmansdorf i Vuk Ringsmaul, koji su osujetili kr. odredbe. (Rattkay, str. 261.)

[40] Hrvatski državni arkiv u Zagrebu. (Acta commissionum, I. broj 36.)

for. Procjena se prepušta savjesti plemićkih sudaca, koji će u svojim kotarima porez sabirati, te ga predavati zem. blagajniku. 3. Opaža se, da neki dužnici namjerice ne će izvršiti svoje obveze, čime svojim vjerovnicima namiću znatne troškove za vodjenje parnica. Zato odsada podžupani i drugi suci moraju dužnike osuditi, da povrh glavnice plate i parbene troškove. Izuzimaju se takve obveze, u kojima su već unaprijed označene kamate ili kakve kazne. 4. Kmetovi će g. 1651. dvaput podati besplatne radnje. Potanje odredbe, gdje će se ove radnje upotrijebiti, izdat će ban prema uputi protonotara. Bude li ban drugim poslom zapriječen, može takve odredbe u njegovo ime dati protonotar. 5. Od zaostataka besplatnih radnja za g. 1650. doznačuje se 100 »dimova« kotara pl. suca Gabrijela Jelačića za obnovu i utvrdjivanje nasipa uz rijeku Savu. Isto tako odredjuju se podvozi za gradnju isusovačkoga samostana u Zagrebu.* 6. Na saboru je velik izgred izazvao plemić Mijo Kraljić. Pošto je on već otprije optužen zbog razbojstva, a nema dovoljno posjeda, zaključuje sabor, da ga podban (kao zagr. i križ. župan) ima što prije osobno i posebice pozvati na sud, pa uzev sudbene prisjednike, koji će mu biti pri ruci, neka ga po zasluzi osudi i kazni. 7. Na ovaj sabor nije grad Varaždin poslao svoje nuncije. Zato sabor zaključuje, da protonotar Ivan Zakmardi ima ispitati, da li se grad Varaždin može zbog toga propusta valjano ispričati. U niječnom slučaju neka on kazni grad Varaždin.[41]

Na istom hrv. saboru raspravljalo se takodjer o neuspjehu krajiške komisije, koja je g. 1650. toli dugo zasijedala u Varaždinu. Sabor je izabrao poseban odbor, u koji udjoše: ban: biskup, podban, protonotar, grof Nikola Erdedi, kanonici Nikola Dijanešević i Juraj Ratkaj, o. Pavao Ivanović, te plemići Ivan Ručić, Petar Baksaj, Ivan Dolački, Tomo Ivanović, Juraj Malenić i Juraj Zakmardi. Ovaj odbor ima ispitati, da li treba krajišku komisiju već započetim načinom nastaviti ili zatražiti »glavnu komisiju« u smislu 31. članka od g. 1649. Odbor može kralju poslati ljude, koji će u tome smislu poraditi, a podjedno odrediti i nagradu za stalnoga hrv. »agenta« u Beču. — Već 22. list. 1650. sastao se taj odbor, te je zaključeno ovo: 1. Djelomična obnova posjeda, koji leže na Krajini, zavisi od potpune obnove, te bi se uslijed nastalih poteškoća jedva dala provesti putem sadašnje komisije. Zato je bolje, ako se traži glavna komisija, nego li nastavak sadašnje komisije. 2. Ban neka svojom pobudom zatraži od kralja saziv glavne komisije. U tu svrhu neka zamoli pomoć od kr. savjetnika iz Ugarske. Isto neka učini i protonotar Zakmardi, kada će poći na oktavalni sud u Požun. 3. Tečajem oktavalnoga suda u Zagrebu stvorit će odbor instrukciju za rad glavne komisije. 4. Ivan pl. Coena imenuje se hrv. agentom u Beču, gdje će se brinuti za rješavanje posala kraljevine Hrvatske. U to ime dobivat će Coena godišnju plaću od 100 njem. talira.[42]

Hrvatska je g. 1650. stradala od jake tuče. Nastradaše i krajišnici, koje je g. 1650. ivanički kapetan Ivan Vajkard Vetter poslao po rijeci Savi i Uni pod tursku tvrdju Dubicu. Turci su po uhodama doznali za dolazak krajišnika, te se dobro pripraviše. U boju pogibe vodja (njem. narednik) i 100 krajišnika. Vetter se nadao, da će ga zbog uspjelog napadaja na Dubicu pohvaliti grof Valter Leslie, novi general slavonske Krajine, a doživio je potpun neuspjeh. — Drukčije se ponio hrv. ban Nikola Zrinski.

* Isusovci su g. 1650. spremali gradju za istočno krilo svoga samostana.

[41] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III. str. 110.—113.

[42] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III str. 110. te 113. i 114.

On je tečajem prošlih godina imao ljutih bojeva s Turcima iz Kaniže, kojima je g. 1650. ponudio mir. Ugovor o miru potpisat će se u Legradu, kamo je u tu svrhu došlo 60 turskih prvaka (aga i odabaša). I ban s odličnom pratnjom hrv. velikaša i plemića dodje u Legrad, gdje se s Turcima izimirio i lijepo ih pogostio. Po tome miru dozvolio je Zrinski, da Turci iz Kaniže dolaze u Legrad trgovati. Koncem g. 1650. potvrdjen je taj mir u Turnišću, kamo je došao Hasan, zapovjednik turske tvrdje u Kaniži, da vidi bana Nikolu Zrinskoga.[43]

U Zagrebu je 8 dana iza Triju Kraljeva g. 1651. otvoren veliki »oktavalni sud«, koji se nije držao već 15 godina. Ban je punih 40 dana bez ikakova prekida vijećao s izabranim sucima, rješavajući nebrojene zaostale parnice.[44]

Na proljeće g. 1651. dodje u Hrvatskoj do borbe izmedju Nikole Zrinskoga i njegova tasta grofa Gašpara Draškovića. Nikoli je umrla mlada supruga Euzebija Drašković, s kojom se vjenčao 17. rujna 1645. Pošto Euzebija nije imala djece, zatražio je njezin otac, da mu ban vrati grad Trakošćan i dvorac Klenovnik, što je Euzebija dobila kao miraz. Ban izjavi, da će ta imanja predati, kad mu Drašković vrati 30.000 for., što ih je od njega g. 1645. primio u zalog za Trakošćan i Klenovnik. Radi toga zavadio se Drašković s banom. Dok je Zrinski bolestan ležao u Ptuju, udari Drašković sa svojom četom na Klenovnik, ali bude suzbijen, izgubiv nekoliko ljudi. Nato Drašković porobi Zrinski majur Lipovnik, gdje njegovi ljudi učiniše mnogo nasilja. Pošto u Trakošćanu nije bilo vojske, zauze ga Drašković bez otpora. No sad je Zrinski iz Ptuja naložio svojim vojnicima u Medjimurju, da udare na Trakošćan. U gradu bijaše dosta žita, vina i municije, ali premalo vode, soli, octa i drva. Uzmanjkalo je sijena za 40 konja, što ih je Drašković bez potrebe držao u Trakošćanu. Zato se Drašković naskoro morao predati pod uvjetom slobodnog odlaska iz grada. Ipak mu Zrinski poslije za 4000 for. vrati Trakošćan i Klenovnik.[45]

Kralj je hrv. staležima javio, da će se 24. lipnja 1651. u bečkom dvoru održati »glavna komisija«, koja će riješiti krajiška pitanja. Drugim pismom javlja kralj Hrvatima, da će se u zgodnije vrijeme sastati »glavna komisija«, za koju neka hrv. sabor izabere svoje povjerenike. Pošto je Nikola Zrinski još uvijek boravio izvan Hrvatske, ovlastio je biskupa Petra Petretića, da za 3. srpnja 1651. sazove hrv. sabor u Zagreb. Povjerenicima za »glavnu komisiju« budu na tome saboru izabrani: biskup Petretić, grof Nikola Erdedi, protonotar Zakmardi i županijski bilježnik Tomo Ivanović, a njihovim zamjenicima: prepošt Nkola Dijanešević, barun Petar Ratkaj, varaždž. podžupan Juraj Gorup i plemić Nikola Patačić. Njima će slobodni gradovi pridati svoje agente, a privatna vlastela svoje odvjetnike. Uputu za rad povjerenika izradit će isti odbor, koji je postojao već g. 1650. Kao novi odbornici pridodjoše: knez Juraj Frankopan i barun Petar Ratkaj. Za troškove na putu i u Beču dobit će Petretić i Erdedi, koji putuju s odličnom pratnjom, po 300 rajnskih for. na mjesec, a Ivanović i Zakmardi samo 150 r. f. Da se pokriju izvanredni troškovi za komisiju, a povrh toga redoviti troškovi (za činovnike i haramije), odredjuje se, da svaki »dim« u ime poreza za g. 1651. ima dati 8 ug. for. Prvu polovicu poreza treba platiti na Svijećnicu, a drugu na Gjurgjevo g. 1652. Još je

[43] Rattkay: »Memoria regum et banorum«, str. 260. i 261.
[44] Historia collegii societatis Jesu Zagrabiensis, svezak I. str. 164.
[45] Rattkay: »Memoria regum et banorum«, str. 263. i 264.

sabor zaključio, da će odsada na hrv. sabore biti pozivan i grad Senj. Darovnicu, kojom kralj zagr. kaptolu dozvoljava, da u Varaždinskim Toplicama podigne maltu, prihvaća sabor uz uvjet, da kaptol na tamošnjem posjedu i u planinama svojim odsada popravlja ceste, putove, mostove i prijelaze preko močvara.[46]

Sutradan (4. srpnja 1651.) izradio je odbor opsežan naputak za rad hrv. povjerenika u »glavnoj komisiji« na bečkom dvoru. Glavne su ove točke: 1. Vlasi, Predavci i Hrvati na Krajini, te kmetovi tvrdje u Koprivnici, treba da se predadu Hrvatskoj. 2. Od 6 viših časnika slavonske Krajine treba da 3 budu Hrvati, koje će kralju na imenovanje predlagati hrv. sabor, kao što ostale predlažu štajerski staleži. Hrvat ima svakako biti kapetan u Križevcima, da ondje uzmogne zgodnije vijećati sudbeni stol križ. županije. 3. Hrvatska dozvoljava, da se u Kranjsku, Koruško i Štajersku izvozi med, žito i druga roba. Neka dakle ove pokrajine dozvole i slobodan uvoz hrv. vina, osobito u Koruško, gdje nema vina. 4. Hrvatska je pripravna, da s ovim pokrajinama obnovi staru konfederaciju za bolju obranu od Turaka te za uzajamno pomaganje sudova. Kao primjer može služiti konfederacija Ugarske s Austrijom. 5. Ako kralj ne dozvoli, da se Vlasi u gradjanskim i vojničkim poslovima pripoje Hrvatskoj, već kraljevini i vlasteli ponudi novčanu odštetu, ne smiju to povjerenici primiti, jer »ne bi časno bilo za kakvu cijenu otudjiti granice države«. 6. Ponudi li kralj druga imanja u Ugarskoj za krajiški teritorij u Hrvatskoj, neka to povjerenici odbiju, jer bi tako jedan dio Hrvatske pripao Štajerskoj. U tom slučaju neka podsjete kralja, da je za kralja krunjen uz uvjet,* da će »ovu svoju vjernu kraljevinu čuvati u njenim granicama«. Kao što kralj podržava granice svojih pokrajina Kranjske, Koruške i Štajerske, tako neka čuva i medju Hrvatske. 7. Ako kralj ponudi, da će iz kr. ug. komore plaćati Hrvatskoj i vlasteli godišnji prinos, što bi imali podavati Vlasi, tad neka povjerenici odbiju takvu ponudu. Ne bi naime bilo pravedno, da komora,** u koju teku i prinosi iz Hrvatske, plaća za ono, što uživaju Štajerci. 8. Ponudi li kralj, da će sami Vlasi u znak pripadnosti Hrvatskoj i vlasteli plaćati neku godišnju svotu, neka to povjerenici prihvate. (Na prijašnjim komisijama obećavahu kr. povjerenici, da će svaka vlaška zadruga platiti godimice 1 ug. for. Od toga će polovica pripasti Hrvatskoj, a polovica vlasteli.) 9. Ako Štajerci ponude, da će oni sami plaćati mjesto Vlaha, mogu to hrv. povjerenici primiti samo uz neke uvjete. Glavni je uvjet, da se slavonska Krajina ukine, čim nastupe sretnija vremena, t. j. kada oslabe Turci. 10. Povjerenici neka porade, da se dalje na istok premjeste Vlasi, koji stanuju u Oseku kod Križevaca i u Pogancu kod Koprivnice, jer oni kradjom, otimačinom i razbojstvom muče okolicu. 11. Svakako treba već jednom provesti zaključak komisije od g. 1635., da se Hrvatskoj i vlasteli vraćaju Predavci, Hrvati i privatni Vlasi. 12. Ako kralj istakne, da bi time na Krajini oslabile straže i obrana od Turaka, onda mogu povjerenici pristati, da samo u ovim stvarima ostanu Predavci i Hrvati pod vlašću krajiških kapetana, ali da inače u svemu spadaju pod jurisdikciju (upravu i sudbenost) hrv. vlastele.[47]

[46] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III. str. 114.—116.

* To je 10. točka u krunidbenoj diplomi kralja Ferdinanda III.

** Kr. komora bijaše financijalna oblast za Ugarsku i Hrvatsku.

[47] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III. str. 117.—123.

Uzalud bijahu sve ove priprave, jer se u Beču uopće nije ni sastala »glavna komisija«, koja bi imala konačno riješiti krajiško pitanje. Kralj je volio ugoditi štajerskim Nijemcima, nego li da usliša pravedne zahtjeve Hrvata. Ništa mu nije smetalo, što time krši zakone, koje je potpisao, te krunidbeno obećanje, što ga je Hrvatima pod prisegom dao. U tome je pogledu Ferdinand III. jednak svojim predšasnicima, osobito Ferdinandu II.

Zagreb je 26. srpnja 1651. zadesila nesreća. Nad gradom i okolicom bijesnila je po noći od 10 do 2 sata strahovita oluja. Uz tutnjavu gromova i silan vjetar lijevala je 4 sata kiša, kao da se prolomiše oblaci. Potok Medveščak, koji se tada zvao »Medvednica«, a u srednjem vijeku »Cirkvenšćak«, pretvorio se u bujicu. Silna je voda valjala kamenje i nosila drveće s obronaka Zagrebačke gore. Potok se prelio, te je voda harala dolinom, koja Kaptol rastavlja od Grič a. U današnjoj Tkalčićevoj ulici, koja se zvala »Potok«, jer je tada kroz nju tekao Medveščak, nastradaše sve kuće. Voda je posve razvalila 18 kuća, u kojima se utopiše 52 čovjeka.[48]

Kada se ban Nikola Zrinski oporavio od svoje bolesti, poduzeo je vojnu na Kostajnicu, da kazni bosanske Turke, koji često provaljivahu u Hrvatsku. Banu se pridružio knez Juraj Frankopan, sin generala karlovačkoga. Frankopan je doveo izabranu četu, u kojoj bijahu glasoviti junaci: Pavao Čolnić i Krsto Delišimunović. Iz Zagreba je pridošao hrabri kanonik Juraj Ratkaj. Na vojni je sudjelovao i mladi knez Ladislav Rakoci, koji se vraćao iz Italije, gdje je učio. Tako je Zrinski u kolovozu g. 1651. sastavio vojsku od 2000 ljudi, s kojima je Kupu prešao kod Siska i Petrinje. Na cijelom putu od Kupe do Une nije bilo tada ni kuće ni sela. Turci dočekaše Hrvate na lijevoj obali Une, gdje se zametnula bitka. Petar Patačić s pješacima udari sa brda Djed toli oštro, da su Turci po mostu bježali u tvrdju, koja bijaše na otoku uz desnu obalu Une. Pošto ih je neprijatelj slijedio, pobojao se Omer aga, koji bijaše dizdar (kaštelan), da će Hrvati provaliti u tvrdju. Zato dade dignuti dio mosta na Uni u neposrednoj blizini tvrdje. Time je upropastio mnogo Turaka, koje su Hrvati pobili na mostu. Ovaj pokolj gledahu turske žene i djeca iz varoši, koja se nalazila na desnoj obali Une. Uz plač pobjegoše iz varoši u susjedna brda, pošto je prijetila pogibelj, da će Zrinski sada provaliti u varoš. Turci su već prije pucali iz topova, da turske posade u bližnjim tvrdjama znadu, kako se Kostajnica nalazi u pogibelji. Ali Zrinski nije namjeravao zauzeti Kostajnicu, jer bi mu to zamjerio kralj Ferdinand III., koji ne htjede otvoren rat s Turcima. Ban se zadovolji s plijenom, te svojoj vojsci naloži povratak u Petrinju. Putem se namjeriše na tursku posadu iz Zrinja, koja je išla Kostajnici u pomoć. Tako dodje kod potoka Moševnice* do bitke, u kojoj ban pobijedi Turke. Na dalnjem putu stigne bana još jedna turska vojska, ali i ona bude potučena. U svemu je toga dana poginulo preko 250 Turaka, medju njima i »čate« (turski pisar), koji je u Kostajnici mučio zarobljene Hrvate. Ban se drugi dan vratio u Petrinju s 38 zarobljenih Turaka, 17 konja i 200 goveda, što je po starom običaju razdijelio medju svoje vojnike.[48]

Hrvatska je g. 1652. izgubila odličnoga sina. U Karlovcu je naime umro knez Vuk Frankopan, koji bijaše mnogo godina general hrvatske Krajine. Savremenici ga hvale, da bijaše »dobar glavar«; zato je njegovu

[48] Historia collegii societatis Jesu Zagrabiensis, svezak I. str. 166.
* Tada se valjda današnji potok Sunja zvao »Moševnica«.
[49] Ratkay: »Memoria regum et banorum«, str. 266.—273.

smrt »oplakivala sva Krajina«. Kralj je njegovim nasljednikom imenovao grofa Herbarda Auersperga, koji bijaše Nijemac iz Kranjske. Ovo je imenovanje povrijedilo kneza Petra Zrinskoga, koji se nadao, da će kao veliki kapetan žumberački naslijediti Vuka Frankopana. Petar bi to i zaslužio, jer on bijaše »strah i trepet Bosne i Hercegovine«, kako ga je nazvao njegov brat Nikola. Petar se odlikovao i g. 1651., kada je sa senjskim krajišnicima pobio Turke kod Široke Kule u Lici.[50]

Na poziv bana Nikole Zrinskoga sastao se 1. srpnja 1652. u Varaždinu hrv. sabor, koji je zaključio ovo: 1. General Valter Leslie zamolio je besplatne podvoze, koji će privažati gradju za utvrdjivanje Petrinje. Sabor odredjuje, da svaka 4 »dima« moraju dati 1 podvoz, koji će besplatno raditi 6 dana. Svaki tjedan doći će na red po 2 kotara. Radnje imaju započeti u kolovozu g. 1652. Pošto ne treba toliko podvoza, pridoći će svaki tjedan u Petrinju po 200 kmetova, koji će raditi kao ručni težaci. 2. Grof Juraj Erdedi stariji dovezao je na svoj trošak iz Beča u Hrvatsku potrebitu municiju. Sabor mu u zamjenu doznačuje kmetove kotara Tome Hreljača, koji će zajedno s grofovim kmetovima popraviti bedeme oko njegove tvrdje u Varaždinu. 3. Drugi obrok besplatnih radnja (po 6 dana) dat će kmetovi na jesen g. 1652. Ako ban i general ustanove, da oko Petrinje i Hrastovice treba podići ograde od hrastova drveta, morat će kmetovi na jesen u šumama sjeći potrebito drvo. U protivnom slučaju upotrijebit će se ovi radnici za popravak drugih tvrdja na Kupi. 4. Protonotar Zakmardi počeo je graditi oružarnicu. Za troškove gradnje neka se upotrijebe novci, što ih plemićki suci ubraše od onih kmetova, koji g. 1651. nijesu došli raditi u odredjeno vrijeme. Ovakvi otkupi neka se i kasnije privedu istoj svrsi. 5. Sabor potvrdjuje u službi podžupane i plemićke suce zagr. i križ. županije, ali s napomenom, da se u smislu zakona imaju svoje službe odreći na narednom saboru. 6. Poput kaptola i samostana smiju odsada i protonotari davati ovjerovljene prijepise svojih isprava.* U tu svrhu neka protonotari budno čuvaju svoje zapisnike. 7. Račune zem. blagajnika Tome Ivanovića o svim primicima ispitat će povjerenstvo, koje čine biskup Petar Petretić, prepošt Nikola Dijanešević, protonotar Ivan Zakmardi, zagr. podžupan Ivan Ručić, varaždi. podžupan Juraj Gorup, te Nikola Patačić, potkapetan zem. haramija na Kupi. 8. U ime poreza za g. 1652. ima svaki »dim« g. 1653. platiti 7 ug. for. u 2 obroka: na Svijećnicu i na Gjurgjevo. 9. Za nastavak gradnje franjevačke crkve u Varaždinu doznačuje sabor 300 rajnskih for. 10. Za drugoga zem. liječnika bira se dr. Leonardo Roman, koji će stalno boraviti u Varaždinu. U ime plaće dobit će godimice 120 ug. for. ili 150 rajnskih for. 11. Barun Aleksander Mikulić i njegove sluge ne prestaju činiti nasilja svojim susjedima, a ne će doći na sudove, što ih sazivaju podžupani i plemićki suci. Zato sabor odredjuje, da će Mikuliću i njegovim ljudima za sve zločine suditi banski stol, te ban može upotrijebiti sva sredstva, da se izvrše sud i osuda. O tom će se posebice pismeno obavijestiti kralj, da ovaj zaključak odobri, a ne spriječi protivnim nalogom. 11. Kralj je gradu Koprivnici dozvolio pobiranje maltarine. Sabor prima to na znanje uz uvjet, da grad na svome teritoriju popravlja ceste i mostove. 12. Varaždi. trgovac Krsto Neisteter dobio je od kralja plemstvo, što sabor prima uz uvjet, da kao stranac dade 1 centu baruta za Krajinu na Kupi.

[50] Vitezović: »Kronika aliti szpomenek vszega szveta vekov«, str. 191.

* Kaptoli su već u srednjem vijeku vršili službu javnih bilježnika.

Isto tako dobiše plemstvo Ljudevit Chineli i njegov sin Ivan. Pošto Ljudevit ne stanuje u Hrvatskoj, ne prima ga sabor u broj državljana (plemića). Njegov sin boravi u Varaždinu, te se prima za plemića uz uvjet, da kupi 2 cente baruta za Krajinu.[51]

Kralj je 23. veljače 1652. proglasio Senj slobodnim kraljevskim gradom, te je odredio, da se odsada senjski kapetani ne smiju miješati u gradske poslove. Istoga je dana kralj Senju podijelio pravo, da o Gjurgjevu i Miholju drži godišnje sajmove.[52] Jedno i drugo primio je hrv. sabor, koji se 25. kol. 1653. sastao u Zagrebu. Sabor je odredio, da u parnicama kratkoga postupnika izmedju grada Senja i plemića, koji borave izvan gradske jurisdikcije, vrijedi priziv na županijski sudbeni stol.* Proglašenje kr. privilegija za Senj obavit će podžupan Nikola Gotal i plemićki sudac Stjepan Svaštović. O tomu sabor pismeno obaviješćuje karlov. generala Auersperga. Njega će Gotal i Svaštović u ime Hrvatske prijateljski zamoliti, neka kapetana Gusića odvrati od okupacije teritorija tvrdje Brlog, koja pripada knezu Jurju Frankopanu.[53]

Medjutim je na proljeće g. 1653. buknula seljačka buna u Posavini. Pobuniše se kmetovi grofa Mirka Erdeda na velikom imanju Novigrad (kod Ruča na Savi). Tomu je imanju pripadalo 25 sela uz rijeku Savu izmedju Rugvice i Siska, i to na lijevoj obali: Novaki, Preseka, Oborovo, Prečno, Prerovec, lijevi Dubravčak, lijevo Željezno, lijeva Luka, lijevo Trebarjevo, lijeva Martinska ves, Mahovo, Setuš, erdedska Tišina, Hrastelnica i erdedsko Galdovo, koje se tada zvalo »Zdenče«, a na desnoj obali: Žirčica, Ljubljanica, desna Martinska ves, Trebarjevo desno, Luka desna, Željezno desno, Dubravčak desni, Jezero, Selo (danas valjda Suša), te Veznik (danas majur kod Veleševca). Bunu je svakako svojim postupkom skrivio grof Mirko Erdedi. On se prije toga (g. 1648.) zavadio sa žiteljima trgovišta Jastrebarsko, gdje bijaše takodjer vlastelin. Tamo je svadja potrajala sve do 26. siječnja 1650., kada su sporazum izradili biskup Petar Petretić, protonotar Ivan Zakmardi i podžupan Ivan Ručić.[54] Posavci bijahu miroljubivi, te su strpljivo podnašali teške dužnosti, kad im je grof Tomo Erdedi g. 1608. naložio, da dižu njegov grad Moslavinu. Posavci su podavali sve službe, koje bijahu potrebite za obranu Hrvatske od Turaka, kako to 10. kol. 1653. svjedoče »vlaški sinovi« ivanićke Krajine.[55] Posavce je na bunu izazvao grof Mirko Erdedi. On je svoje kmetove mučio svakojakim nepravdama i nasiljima. Uz to je od njih tražio više daća i besplatnih služba, nego li to bijaše odredjeno urbarom pok. bana Tome Erdeda. Posavci morahu od svake kuće dati tjedimice po 6 težaka, koji su vlastelinu besplatno radili na polju, vrtu, paši i livadi, pa u šumi, dvoru i drugdje. Povrh toga plaćahu vlastelinu 6 denara za svako jutro oranice, a 13 denara za livadu. Za vlastelinovu kuhinju prinašahu kmetovi piliće, guske, kopune i kokoši, te jaja, sir i maslac, a k tomu još desetinu raznoga žita, pčelaca i svinja. Med su smjeli prodati samo vlastelinu, koji je sebi prisvojio takodjer isključivo pravo krčmarenja i ribarenja.[1]

[51] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III. str. 124.—128.
[52] Magdić: »Topografija i poviest grada Senja«, str. 142.
* Isto je vrijedilo za gradove: Zagreb, Varaždin, Križevce i Koprivnicu.
[53] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III. str. 131.
[54] Nadbiskupski arkiv u Zagrebu. (Politica, svezak II. broj 181.—183. i 187.)
[55] Nadbiskupski arkiv u Zagrebu. (Politica, svezak III. broj 199.)
[1] Nadbiskupski arkiv u Zagrebu. (Politica, svezak III. broj 204.)

Posavci sastaviše popis daća i besplatnih radnja, što su odsada voljni dati vlastelinu. Ovaj popis predadoše grofu Mirku Erdedu, komu izjaviše, da ne smije ostaviti Novigrad, dok ne pristane na ove polakšice svojih kmetova. Erdedi ostade u Novigradu zarobljen dotle, dok ga nije oslobodio grof Ivan Josip Herberstein, kapetan iz Ivanića. Kad je kasnije iz Petrinje preko Posavine u Ivanić putovao grof Valter Leslie, general slavonske Krajine, prituže mu se kmetovi protiv nečovječnosti grofa Mirka Erdeda. Leslie odluči posredovati zato, što je Mirko Erdedi bio veliki kapetan tvrdje u Petrinji, gdje su znatan dio vojne posade činili upravo njegovi kmetovi iz Posavine. Leslie sklone Erdeda, da kmetovima snizi tlaku i daće. Veće polakšice dobiše kmetovi, koji stanuju u selima istočno od Novigrada, jer se oni nalaze u vječnoj pogibelji od Turaka, koji na svojim ladjama plove po Savi, pa napadaju i posavska sela. Posavci zatraže, neka Erdedi iste polakšice dade takodjer kmetovima u Prerovcu, Prečnu, Vezniku, Oborovu, Preseki i u Novakima, jer svi ovi kmetovi pripadaju istom vlastelinstvu. Kada se razbiše pregovori, zamole kmetovi bana Nikolu Zrinskoga, neka ih on zaštiti od nasilja Mirka Erdeda. U pismu izjaviše Posavci, da vole ostaviti svoja sela, nego li služiti silovitom grofu.[2]

Ban je brzo uvidio pogibelj, koja Hrvatskoj prijeti, ako pobunjeni kmetovi napuste svoja sela, te Posavina ostane bez žitelja. Bojao se ban, da ne bi ovu seljačku bunu izrabili Turci. Ako po Savi dopru Turci u Posavinu, lako mogu poharati čitav kraj izmedju Save i Kupe. Zato je Zrinski odlučio, da temeljito ispita tužbe pobunjenih kmetova, koje treba osloboditi od nasilja Mirka Erdeda, te im ishoditi velike polakšice. U tu svrhu pozove ban hrv. staleže i redove, neka 25. kol. 1653. dodju na sabor u Zagreb. To je prisililo Mirka Erdeda, da pred sabor donese pismeno očitovanje, kojim Posavce oslobadja od svih svojih novotarija, dapače i od mnogih podavanja, što ih uvedoše njegovi predšasnici, te koja su podavanja već dugo vršena. Da svoju stvar pojačaju, poslaše Posavci u Zagreb 400 dobro oboružanih kmetova, koji su prije većinom služili u banskoj vojsci i medju haramijama na Kupi.[3]

Podban Gašpar Orehovački i varaždinski podžupan Juraj Gorup po nalogu sabora opomenuše kmetove, neka grofu Mirku Erdedu, kao svome vlastelinu, budu u pogledu sudovanja, te podavanja daće i besplatne radnje onako poslušni, kako bijahu nekada poslušni grofu Sigismundu Erdedu. Naravno da se Posavci tom prigodom izjadaše podbanu i podžupanu. Sabor je nato izabrao povjerenstvo, koje će Posavce mirnim putem sporazumjeti s Erdedom. Ovo će povjerenstvo činiti: biskup Petretić, grof Tomo Erdedi, prepošt Nikola Dijanešević, podban Orehovački, protonotar Zakmardi, podžupan Ivan Ručić, te potkapetani zem. haramija na Kupi. Ali to nije bilo pravo grofu Mirku Erdedu. Zato je on na saboru svečano prosvjedovao protiv toga, ako bi povjerenstvo svojim radom proizvelo štetu njemu ili njegovoj obitelji.[56]

Isti je hrv. sabor stvorio još ove zaključke: 1. U ime poreza za g. 1653. ima svaki »dim« g. 1654. platiti 8 ug. for., i to prvu polovicu o Svijećnici, a drugu o Gjurgjevu. 2. Zem. blagajnik Tomo Ivanović ima do Miholja sastaviti račune o isplati zem. haramija. Nadzirat će Petar pl. Pa-

[2] Nadbiskupski arkiv u Zagrebu. (Politica, svezak III., broj 202, str. 1.)
[3] Nadbiskupski arkiv u Zagrebu. (Politica, svezak III., broj 202, str. 2.)
[56] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III. str. 130. i 131.

tačić, drugi potkapetan haramija. 3. Podban se ima pobrinuti, da razbojnici i tati budu zatvoreni i kažnjeni. 4. Sabor daje 200 rajnskih for. potpore zarobljenomu plemiću Pavlu Lackoviću, koji mora Turcima platiti veliku otkupninu. 5. Banu se prepušta, da prema potrebi odredi, gdje li će g. 1654. hrv. kmetovi besplatno raditi. 6. Franjevcima, koji na Kaptolu u Zagrebu grade samostan, daje sabor 100 rajnskih for. u ime potpore. 7. Odsada će hrv. Primorje, gdje se narod razmnožio, imati posebnoga podžupana i plemićkoga suca. Za prvoga podžupana izabrao je sabor Ivana pl. Mihofičića, koji ima prisegu položiti u ruke podbana Orehovačkoga. Isto će učiniti također plemićki sudac i njegov zamjenik, koje neka sebi po volji izaberu plemići kotara senjskoga. Pošto su oni daleko, može sudbeni stol zagr. županije voditi rasprave i bez njihove prisutnosti. 8. Kralju treba pismeno razložiti pogibelj, koja Hrvatskoj i Krajini prijeti otuda, što su Turci napuštenu tvrdju Sturlić protiv ustanova o miru ponovno izgradili i u nju stavili plaćene vojnike. 9. Sabor opominje grad Varaždin, da obnovi rasklimane svoje utvrde. Nekada je Varaždin od kralja i dobio tolik broj kmetova, da oko varoši podigne zidine i da ih popravlja. Ne odazove li se Varaždin ovoj opomeni, stvorit će naredni hrv. sabor poseban zakon i kaznu, da ga na to prisili.[57]

Povjerenici hrv. sabora počeli su odmah pregovarati s pobunjenim Posavcima. Oni ublažiše podavanja, što ih kmetovi moraju prinositi grofu Mirku Erdedu.

Povjerenici vijećahu 26. i 27. kol. 1653., ali ne dovršiše pregovore s kmetovima. Zato je nastavak pregovora odgodjen na početak mjeseca listopada. Premda je Posavcima u ime kraljevine Hrvatske i od strane grofa Mirka Erdeda zajamčena sigurnost boravka u Zagrebu (»salvus conductus«), ipak oni i sada podjoše na put oboružani. Putem sretoše računovodju grofa Mirka Erdeda, koji je iz Novigrada nosio u Zagreb spise i urbare.* Valjda se taj čovjek zamjerio seljacima, jer ga oni sasjekoše i baciše u Savu. Sam grof Mirko Erdedi nije mogao u Zagreb doći radi očne bolesti. To je oteščalo rad povjerenika. Posavci izjaviše, da će grofu uskratiti tlaku (besplatne radnje). Povjerenici ih sklonuše na obećanje, da će ipak požeti vlastelinsko proso, koje je upravo dozrelo. Ipak nijesu ispunili obećanja. Isto tako ne htjedoše ni zasijati jesenske usjeve u već uzorane vlastelinske oranice. Na molbu grofa Mirka Erdeda napiše ban pismo, u kome Posavce ozbiljno poziva, neka se svome vlastelinu pokore; u protivnom slučaju opustošit će vojska njihova sela. Posavci se ipak ne uplaše, već počnu tražiti pomoć za svoju obranu. Oni se obratiše na pokupske haramije i na kmetove zagreb. kaptola oko Siska.[4] U Ivaniću je 10. list. 1653. osam vojvoda ivanićke Krajine izdalo pismenu potvrdu, da Posavci »po suhom i po vodi« ratuju »suproti neprijatelju Turčinu, kako se pristoji poštenem i krajinskem soldatom i vitezom«. Zato Posavci moraju dobiti »pravicu«.[5]

Ban je redovito boravio u Čakovcu. Odanle dodje 31. list. 1653. u Zagreb, kamo pozove i povjerenike hrv. sabora, da se s njima posavjetuje

[57] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III. str. 129.—132.

* Urbari su popis daća i besplatnih službа, što ih kmetovi daju vlastelі.

[4] Nadbiskupski arkiv u Zagrebu. (Politica, svezak III., broj 202., str. 3. i 4.)

[5] Nadbiskupski arkiv u Zagrebu. (Politica, svezak III. broj 199.)

o sve zamršenijem pitanju posavskih kmetova. Povjerenici zaključiše, da se iza Martinja održi u Zagrebu novo ročište, na koje treba pozvati Posavce, zatim grofa Mirka Erdeda, njegova brata Jurja i sve druge grofove Erdede. Na tom je ročištu Mirko Erdedi po savjetu povjerenika i svojih rodjaka Posavcima znatno umanjio daće i tlaku. Povjerenici smatrahu, da je to za kmetove prihvatljivo. Zato 2 povjerenika podju k seljacima, da im to priopće. Ali Posavci izjaviše, da oni uopće ne će više Mirka Erdeda priznati za svoga vlastelina, već traže drugoga gospodina iz obitelji Erdedi. Ovu svoju izjavu potvrdiše Posavci i prisegom, koju položiše tako, da su prolazili ispod golih mačeva, složenih u križ. Nato se povjerenici razidjoše, a Posavci ostadoše u Zagrebu do drugoga dana, kada pismeno zamoliše grofa Jurja Erdeda, neka ih on kao stariji brat Mirkov uzme u svoju zaštitu i posjed, jer da će se s njim lako složiti. Juraj im odgovori, da on po zakonu ne može postati njihov vlastelin, ali da će ih braniti od nepravde svoga brata. Ipak se grof Mirko Erdedi počeo spremati, da Posavce prisili na poslušnost. Njegovu je namjeru koncem g. 1653. pokušao izvesti grof Nikola Erdedi, koji je kao vlastelin imanja Želin bio neposredan susjed Posavaca. Erdedu pomogoše i neki plemići, koji su imali posjede u Turopolju. Ipak nije sabrao dovoljnu silu, a nije bilo ni podesno vrijeme za takvu vojnu. Medjutim su Posavci doznali za njegove priprave, te se dobro spremiše za obranu. Njima su u pomoć 50 ljudi poslali kmetovi sisačkoga vlastelinstva. Posavci junački dočekaše grofa Nikolu Erdeda. U otvorenom boju pogibe 30 njegovih vojnika, te on morade pobjeći u svoju tvrdju Želin. Neki se njegovi ljudi zakloniše u Novigrad, gdje su ih Posavci prisilili na predaju uz uvjet slobodnog odlaska. Ipak im Posavci oteše konje, oružje i odijela, a jednoga dapače i ubiše. Sada Posavci zaprijete kmetovima, koji spadahu pod Želin, da će opljačkati i zapaliti njihova sela, ako se ne dignu protiv Nikole Erdeda. Istodobno započe i pokret sisačkih kmetova protiv zagr. kaptola. Zato biskup Petretić pošalje 1 kanonika u Čakovec k banu Nikoli Zrinskomu s molbom, da odmah dodje u Zagreb, gdje će se lakše s hrv. gospodom posavjetovati o tomu, što treba raditi. Na sam Badnjak dodje Zrinski s malom pratnjom u Zagreb, kamo za njim stigoše i njegove čete iz Medjimurja. Ipak ne htjede Zrinski udariti na Posavce, već ih samo po svome kapetanu opomene, neka puste zarobljenike, pa neka mirno u svojim selima čekaju na kraljevu odluku. Medjutim je Mirko Erdedi o svemu obavijestio kralja, koji naloži banu Zrinskomu, neka još jednom pokuša mirnim putem sklonuti Posavce, da se pokore Mirku Erdedu; ne uspije li to, tada mora ban buntovne kmetove pokoriti vojničkom silom.[58]

Tim povodom sazove Nikola Zrinski za 29. pros. 1653. u Zagreb hrv. sabor, koji je zaključio ovo: Ban će s povjerenicima ozbiljno opomenuti Posavce, neka se prilagode službama i podavanjima, kako ih ublažiše povjerenici hrv. sabora. Pristanu li na to, tada se predaju zaboravi sva nasilja, što ih kmetovi tečajem bune učiniše vlastelinu, kao što i sve zlo, što ga dotle kmetovima počiniše vlastelin i njegovi ljudi. Uskrate li pak Posavci posluh, onda im sabor naviješta rat, što će svagdje objaviti posebnim manifestom, te će njihova sela biti opustošena.[59]

Na saboru bijaše prisutan grof Mirko Erdedi. On je izjavio, da pristaje na podavanja, kako ih za njegove kmetove ustanoviše povjerenici

[58] Nadbiskupski arkiv u Zagrebu. (Politica, svezak III., broj 202., str. 4.—6.)
[59] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III., str. 134. i 135.

hrv. sabora. Podjedno prihvaća amnestiju, koja se obećaje Posavcima, te on ne će svoje kmetove progoniti za dotle učinjena nasilja. Nato sabor zaključuje, da će se Mirko Erdedi smatrati ubojicom, ako bi prekršio danu već amnestiju, te kojega kmeta ubio zbog dotle učinjena zla. U tome slučaju ima podban osobno pozvati Mirka Erdeda pred sudbeni stol zagr. županije, gdje ga može osuditi kao ubojicu. Ako bi pak Mirko Erdedi kasnije od Posavaca tražio više tlake i podavanja, nego li odrediše povjerenici hrv. sabora, tada mu ban Zrinski neka novigradsko vlastelinstvo oduzme i predade njegovu neposrednom sljedniku. Ne bude li ni taj htio primiti utanačenja, neka se vlastelinstvo dade narednom sljedniku.[60]

Ako bude potrebno, da se buna u Posavini uguši silom, tada neka ban objavi pučki ustanak, i to prije, nego li se buna više proširi. Pod bansku zastavu moraju tada osobno pridoći svi plemići jednoselci, armaliste i crkveni predijalci, te banski vojnici i zem. haramije, koji će na Kupi ostaviti samo najnužnije straže. Velikaši, koji imaju vlastite svoje zastave, priključit će se sa svojim četama banu. Drugi pak plemići moraju se svrstati pod županijske zastave, te će ih kao kapetani predvoditi podžupani i plemićki suci. Grad Varaždin ima poslati 100 dobro oboružanih pješaka, Križevci 40, Koprivnica 40, Zagreb (Grič) 25, a zagr. kaptol (sa svojih imanja) 125 pješaka. Trgovišta daju toliko pješaka, na koliko se »dimova« dijele posjedi njihovih žitelja. Bogatije udove i župnici imaju od svakoga »dima« na svojim posjedima poslati 1 konjanika ili pješaka. Siromašnije udovice i župnici, koji nemaju tolik posjed, da bi činio cijeli »dim«, neka mole Boga, da se ova vojna svrši sretno za kraljevinu Hrvatsku. Grof Mirko Erdedi obvezao se, da će dati topove, te 4 cente baruta i 4 cente olova. Drugu municiju ima nabaviti zem. blagajnik. Da sigurnije uspije ugušenje bune, sabor će kralja pismeno zamoliti, neka u slučaju potrebe odredi, da na toj vojni sudjeluju takodjer krajiški generali Auersperg i Leslie. Pismo će kralju otpremiti grof Mirko Erdedi.[61]

Pošto nije bilo nade, da će Posavci htjeti i 4. put doći u Zagreb, kamo su uzaludno dolazili triput, zaključio je hrv. sabor, da će Posavce pozvati na dogovor u Božjakovinu. Tamo je knez Petar Zrinski imao svoj kaštel, gdje je 5. siječnja 1654. ljubezno primio svoga brata Nikolu i povjerenike hrv. sabora. Onamo dodjoše i Posavci, koji doniješe svoj »ultimatum«. Povjerenici nastojahu, da seljake sklonu na blaže uvjete. Čitav dan trajalo je to nagovaranje. Kad se primaknula večer, odoše Posavci iz Božjakovine, a da se nijesu oprostili ni s banom ni s povjerenicima. Nato ban pošalje u Posavinu kapetana Petra Patačića, po kome opomene seljake, neka do daljnje odluke podržavaju mir. Posavci odgovoriše, da nikomu ne će učiniti ništa zla; ali ako tko na njih navali, oni će se braniti. Ipak su radili o tomu, da prošire seljački pokret. I zaista im se odmah pridružiše kmetovi grofa Nikole Erdeda na velikom imanju Želin, pod koje spadahu sela: Ruča, Veleševac, Vrbovo, Rugvica i Zablatje na Savi, zatim Lazina, Novo Čiče i Čička Poljana na rijeci Odri, te Petrovina, Peščenica i erdeljski Lekenik nešto podalje, napokon Kravarsko, Šiljakovina, Čakanec i Cerje na Vukomeričkim goricama. Uz buntovne Posavce pristadoše i kaptolski kmetovi oko Siska.[1]

[60] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III., str. 134.
[61] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III., str. 135. i 136.
[1] Nadbiskupski arkiv u Zagrebu. (Politica, svezak III., broj 202., str. 7.)

Ban je 7. i 23. pros. 1653. kralju Ferdinandu III. po svojoj dužnosti javio tečaj i razvitak seljačke bune.

Kralj je 8. siječnja 1654. bana Nikolu Zrinskoga, biskupa Petra Petretića i generala Valtera Lesliea imenovao svojim povjerenicima u poslu buntovnika posavskih. Dao im je uputu, neka grofa Mirka Erdeda sklonu, da svoje imanje u Posavini privremeno odstupi grofu Jurju Erdedu ili kojemu drugomu nasljedniku.[62]

Medjutim su pobunjeni Posavci nastojali, da dignu i kmetove na velikom imanju Kraljevec kod Sesveta, koje pripada zagr. kaptolu. Tamo su naime već bile 2 znatne bune protiv kanonika. Prva je buna g. 1608. nastala u Kraljevcu, Kobiljaku i Cerju radi »štibre« (daće). Buna je potrajala 2 godine, a svršila se jadno po bijedne kmetove. Kaptol je naime — saslušav mnijenje podžupana Luke Črnkovečkoga — 2. travnja 1610. osudio na smrt 5 kolovodja (Petra Pasovića, Jurja Merdetića, Mirka Pavlekovića, Matiju Fugera i Luku Stublića), kojima je 27. travnja 1610. neki zarobljeni Turčin s mačem odsjekao glavu javno na kaptolskom trgu.[63] — Druga je buna buknula o Gjurgjevu g. 1633. takodjer radi »štibre«, koju kmetovi morahu podavati kaptolu. Najprije se pobuniše sela uz rijeku Savu, poimence Nart, Novaki, Otok i Sop. Njima se kasnije pridružiše i druga sela, pa i Kraljevec. Pošto kaptol nije mogao ugušiti bunu, zatraži od bana Sigismunda Erdeda vojnu silu. Banski su vojnici 15. kol. 1634. došli u Kraljevec i nemilo ga opustošili. Premda je narod mnogo stradao, ipak se nije primirio. Ova je buna prestala tekar g. 1637.[64] — Dobro su dakle Posavci računali, da bi njihov pokret mogao naći sljedbenika oko Kraljevca. I zaista se ondje g. 1654. opet digao narod, osobito u selu Hruščici na Savi. Da se ova buna svlada, poslao je general Valter Leslie u Kraljevec krajiške Vlahe, koji su čitavo selo spalili i opljačkali. Kolovodje bune — Tomo Kuzmić i Matej Dolenjak, oba iz Hruščice, — bijahu 15. svibnja javno na Kaptolu smaknuti.[65]

Mnogo je dulje potrajala buna, koju Posavci potaknuše na kaptolskom imanju u Sisku. Tamo su zagr. kaptolu uz trgovište Sisak pripadala sela: Drenčina, Bok, Strelječko, Vurot, Jazvenik, Odra, Stupno, Greda, Petrovec, Pračno, Žabno, Sela i kaptolska Tišina. Stanovnici Siska i ovih sela morahu kaptolu podavati deseti dio priroda od žita, vina i svinja, pa to po Savi voziti do Rugvice ili Ivanje rijeke, a povrh toga svi zajedno 80 for. dati u novcu za tvrdju u Sisku. Kmetovi nadalje popravljahu tvrdju, oko koje su gradili nasipe, da ju zaštite od Kupe i Save. U tvrdji su kmetovi stalno držali 4 stražara; podjedno su tvrdju opskrbljivali ogrijevom. Cijela ova »sisačka Krajina« brojila je 50 vojnika, koji su se zvali »gjumlije«; njihova bijaše dužnost, da paze na Turke i da u času pogibelji brane tvrdju. O Božiću god. 1653. sabrao se narod iz »sisačke Krajine« na poljani izmedju Odre, Žabna i Sela. Kmetovi jednoglasno zaključiše, da odsada više ne će kaptolu davati nikakve daće ni službe. Ovaj zaključak objaviše kmetovi kanoniku Nikoli Filipoviću, koji bijaše zapovjednik tvrdje u Sisku. Nato je kaptol pozvao kmetove, neka svako selo po 2 čovjeka pošalje u Zagreb, da ondje iznesu svoje tegobe. Mjesto toga poslaše kmetovi pismo, u kome mole kaptol, neka im dade

[62] Nadbiskupski arkiv u Zagrebu. (Politica, svezak III., broj 201.)

[63] Kovačević Thomas: »Historia rebellionis stibrensium«, str. 1.—26. (Rukopis u arkivu jugosl. akademije u Zagrebu, dio II. b. broj 7.)

[64] Kovačević: »Historia rebellionis stibrensium«, str. 29.—81.

[65] Kovačević: »Historia rebellionis stibrensium«, str. 82.—88.

povlasticu, kakvu dobiše biskupovi kmetovi u Dužici, Brestu i u Maloj Gorici, koji samo plaćaju desetinu, a ne snose druge terete. Još se tuže na Miju Jantolčića, kaštelana tvrdje u Sisku. »Jantolčić je tako strog, da i oni kmetovi, koji bez straha idu u rat na Turke, drhću poput dječaka, čim začuju riječi: Evo kaštelana!« Kaptol je u siječnju g. 1654. poslao u Sisak kanonika Grgu Mišića s pismom za Filipovića. Oboružani kmetovi dočekaju Mišića kod Grede, gdje ga prijetnjama prisiliše, da im pročita pismo. Nato ga pod svojim barjakom dopratiše u Zagreb, kamo su ulazili uz svirku trubalja i udaranje bubnjeva. Od straha pred oboružanim kmetovima zatvoriše kanonici kaptolska vrata. Ne mogavši prodrijeti na Kaptol, počnu buntovnici grditi kanonike, tražeći od njih svoje »stare pravice«. Kanonici im odgovoriše, da će učiniti sve, što traži pravednost; samo neka se kmetovi čuvaju svakoga nasilja. Psujući kanonike, vrate se kmetovi kući.[66]

Ova je buna uplašila bana Nikolu Zrinskoga. Iz Čakovca javlja ban 2. veljače 1654. kralju, da se kaptolski kmetovi u Sisku pobuniše bez ikakova opravdana razloga, a samo na poticaj posavskih buntovnika. Ako se buna ne uguši odmah vojnom silom, doći će u veliku pogibelj cijela Hrvatska.[67]

Ban se ove bune bojao ponajvećma zato, što buntovni seljaci stanovahu na turskoj granici. Tada se naime u Hrvatskoj općenito držalo, da Turci žele iskoristiti ovu bunu. Biskup Petretić 12. siječnja 1654. piše kralju Ferdinandu III., da se u Sisak vratio neki čovjek, koga su Turci prije nekoliko godina zarobili, pa da postoji sumnja o savezu Turaka i Siščana. Isto tako mora da se i Posavci nadaju u neku »pomoć velike sile«, kad ne će primiti ni one uvjete, koje prije sami postaviše. Po turskom običaju zabiše Posavci i Siščani u zemlju na mnogo mjesta kolce, te prijete, da će na kolce nabiti one kmetove, koji ne će sudjelovati u buni.[6]

Na hrv. saboru, što ga je Zrinski za 4. ožujka 1654. sazvao u Varaždin, pročitan je kraljev odgovor na predstavku hrv. sabora od 29. pros. 1653. Kralj javlja, da je odredio svoje povjerenike, koji će Posavce mirnim sredstvima odvratiti od bune. Ako ovi povjerenici ne uspiju, tada neka ban uguši bunu s oružanom silom. U tome slučaju pružit će banu pomoć i oba generala hrv. i slav. Krajine. Sabor zaključuje, da se u ime kraljevine ima posebnim pismom od ratnoga vijeća u Grazu zatražiti, neka krajiškim generalima naloži, da u slučaju potrebe pruže banu asistenciju. Ovo pismo poslat će u Graz grof Mirko Erdedi, koji će odluku ratnoga vijeća priopćiti banu. Nato je Mirko Erdedi svečano prosvjedovao protiv izaslanja povjerenstva. Podjedno je izjavio, da će od kralja protiv svojih buntovnih kmetova mjesto komisije izraditi vojnički brahijum bana i kraljevine uz asistenciju gospode generala.[68]

Isti je sabor stvorio još ove odluke: 1. Ako Posavci ustraju u buni, te ban proglasi pučki ustanak, onda se moraju dići svi velikaši i plemići, kako je to već 29. pros. 1653. zaključeno. Povrh toga imaju na vojnu poći i kmetovi, te će svaki »dim« poslati 1 pješaka ili konjanika. Ako izostane koji plemić jednoselac, morat će za svaki dan platiti globu od pol ug. for. Izostane li pak armalista, izgubit će plemstvo, koje mu je

[66] Kovačević: »Historia castri et rebellionis Sisciensis«, str. 57. i 58. (Rukopis u arkivu jugoslavenske akademije, dio II. c. broj 58.)

[67] Hrvatski državni arkiv u Zagrebu. (Acta Statuum et Ordinum, I. broj 23.)

[6] Nadbiskupski arkiv u Zagrebu. (Politica, svezak III., broj 202., str. 7. i 8.)

[68] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III., str. 137.

kralj podijelio. 2. Da ova vojska ne padne na teret bijednih i nedužnih seljaka, mora svaki vojnik sa sobom ponijeti hranu za 1 mjesec. Zato neka državljani već sada spremaju hranu, oružje, barut i olovo, da budu na prvi poziv g. bana pripravni doći u tabor. 3. Grad Zagreb ima se pobrinuti za dovoz zem. topova. Zato se oprašta od pošiljanja 25 pješaka. Turopoljcima se prepuštaju 1 zem. top i 1 mužar, koji se sada nalaze kod braće Ivana i Nikole Draškovića.* Kad prestane sadašnja buna, imaju to Turopoljci vratiti Hrvatskoj. 4. Na toj vojni sudjelovat će i obrtnici puškari, od kojih će svaki dobivati plaću od 12 rajnskih for. na mjesec. 5. Pošto se grof Juraj Erdedi, nasljedni varaždinski župan, nalazi u inozemstvu, pozvat će ga sabor posebnim pismom, da u to kobno doba mora u Hrvatskoj boraviti i sudjelovati u vojnom pohodu. 6. Spisi kraljevine Hrvatske nalaze se na Kaptolu (u »škrinji privilegija«), te kod protonotara Ivana Zakmardija na Griču. Da buntovnici ne bi ove spise uništili, čuvat će ih plemići jednoselci. U tu svrhu imaju oni na banov poziv redomice oboružani dolaziti u Zagreb, gdje će po 15 dana stražariti. 7. Saboru stigoše usmene i pismene tužbe protiv baruna Aleksandra Mikulića, koji počinja vanredne zločine,** a banu postavlja i zasjede. Sabor zaključuje, da se Mikulić ima zatvoriti i na sud dovesti. Prije toga ipak treba u to uputiti kralja, čiji je komornik i posteljnik. 8. Uslijed velike naplave pijeska i šljunka zatrpan je stari rukav »Dravica«, koji je dovodio vodu u grabe oko nasipa tvrdje i grada u Varaždinu, te koji je tjerao Erdedove i varoške mlinove. Sabor namjerava dati iskopati novi tijek, kojim bi odsada tekla »Dravica«. Zato se varaždinskom podžupanu Gorupu i križevačkom konjaničkom kapetanu Ivanu Vojkoviću povjerava zadaća, da izvide, može li se novi tijek »Dravice« bez velike štete provesti zemljištem, koje pripada gradu u Vinici. 9. Besplatne radnje kmetova imaju se g. 1654. upotrijebiti najprije za popravak tvrdja na Kupi, a zatim za popravak Petrinje i Gjurgjevca. Pošto Turci rado udaraju na takve radnike, zatražit će se od generala Valtera Lesliea, da kod Petrinje i Gjurgjevca za vrijeme radnje postavi na stražu dovoljan broj konjanika i pješaka. 10. Zem. liječniku Leonardu Romanu povisuje se god. plaća za 50 rajn. for.[69]

Kr. povjerenici: ban Zrinski, biskup Petretić i general Leslie sastadoše se 16. ožujka 1654. u Varaždinu. Onamo dodjoše Miko Babić, Martin Pokas, Jakov Hugin i još neki predstavnici pobunjenih Posavaca, te njihov vlastelin grof Mirko Erdedi. Medju njima dodje 18. ožujka do sporazuma pod ovim uvjetima: 1. Kmetovi u Novakima, Preseki, Oborovu, Vezniku, Prečnom i Prerovcu davat će Erdedu u ime tlake tjedimice po 5 težaka mjesto dosadašnjih 6, a u ime daće: desetinu svega priroda (od žita, svinja i pčelaca), te podavanja u novcu i živežu, kako odredjuje urbar bana Erdeda. 2. Kmetovi u Dubrovčaku, Jezeru, Željeznom, Luki, Trebarjevu, Martinskoj vesi, Mahovu, Ljubljanici, Setušu, Tišini i Žirčici, koji su više izloženi navali Turaka, davat će tjedimice u ljetno doba (od Gjurgjeva do Martinja) po 4, a u zimsko doba po 3 težaka. Daće ostaju iste. 3. Kmetovi u Hrastilnici, koji se nalaze Turcima na udaru, oprаštaju se od tlake; ipak moraju vlastelinsku livadu kositi, pa sijeno sušiti i u Novigrad dovesti, a desetinu daju od žita, svinja i pčelaca. 4. Kmetovi u Galdovu (Zdenčecu) moraju po 2 dana u tjednu služiti kao

* Valjda u Draškovićevom kašteiu Rečici kod Karlovca.

** Medju ostalima također ubojstva, silovanja i rodoskvrnstva.

[69] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III., str. 138.—140.

vojnici. Povrh toga plaćaju vlastelinu sve daće u naravi i u novcu. Ako Erdedi koga od njih uzme u svoju službu kao trabanta*, mora mu u ime plaće dati godimice 6 ug. for., a za uzdržavanje 3 vagana žita i nešto slanine na 2 mjeseca. 5. Svi dosadašnji izgredi kmetova predaju se zaboravi, jer je hrv. sabor proglasio potpunu amnestiju. 6. Odsada ne smiju više kmetove Erdedi i njegovi činovnici sami kazniti, već ih moraju prije osuditi u prisutnosti plemićkoga suca. 7. Vlastelinu pripada isključivo pravo ribarenja samo u 2 ribnjaka (Brebrovac i Lončice). Drugdje smiju ribu loviti kmetovi, koji će vlastelinu podavati od starine uobičajeni prihod. 8. Isključivo pravo krčmarenja ostaje vlastelinu od Božića do Miholja, pa i onda uz neke uvjete glede cijene, kakvoće vina i načina krčmarenja. 9. Kada se pokaže potreba, popravljat će kmetovi nasipe uz rijeku Savu, da od poplave zaštite svoja i vlastelinska polja. Tečajem onih dana, kada će to raditi, oprašťaju se od tlake. — Prisutni kmetovi prisegoše, da će odsada Posavci biti vjerni podanici Mirka Erdeda i njegovih nasljednika, pa da ne će buniti kmetove druge vlastele.[70]

Isti kr. povjerenici pozvaše u Varaždin i kaptolske kmetove na sisačkom imanju. Ovi se bojahu, da povjerenici ne bi zatvorili njihove izaslanike. Zato su u Varaždin poslali 3 seljaka, koji se nedavno vratiše iz turskoga ropstva uz obvezu, da će Turcima platiti otkupninu. (Ova trojica pripadahu valjda onoj dvadesetorici Siščana, koje su Turci zarobili g. 1645., kada nenadano udariše na trgovište Sisak.[71]) Izaslanici kmetova sisačkih bijahu bez ikakove punomoći za pregovaranje. Oni predadoše povjerenicima pismo, kojim Siščani zahtijevaju ročište u Zagrebu, a ne u Varaždinu. Povjerenici pristadoše na to, pa je ročište odredjeno o Cvijetnici g. 1654. Bana je zamijenio Nikola Patačić, a Lesliea kapetan Ivan Krsto Wosserman, koji bijaše kaštelan tvrdje u Varaždinu. Ročište se držalo u biskupovom dvorcu, a prisjednici bijahu: podban Gašpar Orehovački, protonotar Ivan Zakmardi, te zagr. podžupani: Ivan Ručić i Nikola Gotal. Brojni Siščani dodjoše u Zagreb oboružani pod zastavom s bubnjem i trubljom. Na ročištu zatraže, neka ih kaptol oslobodi od radnje oko tvrdje u Sisku, jer da dosta rade na pokupskoj Krajini. Siščani zamole, neka ih kaptol proglasi »slobodnjacima«, kako je biskup proglasio svoje kmetove u Brestu, Maloj Gorici i u Dužici, koji nekada spadahu pod biskupov grad u Hrastovici, pa su sada oslobodjeni od tlake, a biskupu daju samo desetinu od priroda. Kanonici nastojahu buntovne kmetove uvjeriti, kako u prvom redu njihovoj sigurnosti služi uzdržavanje tvrdje u Sisku, za koju već 100 godina doprinose radnje i novce. Nato počnu Siščani tražiti »stare pravice«, kad još nije bilo tvrdje u Sisku. Kanonici pristanu na to, te im pokažu knjigu, u kojoj bijahu zabilježeni stari urbarijalni odnošaji. Kmetovi se brzo uvjeriše, da su nekadašnji tereti bili još teži; zato se odrekoše i »starih pravica«. Sada im kanonici predlože, da ili ostane sadašnji odnošaj ili da svaka kuća tjedimice daje po 3 težaka. Na ovu alternativu izjaviše Siščani, da vole ostaviti imanje zagr. kaptola; oni će se odseliti iz »sisačke Krajine«, kada dobiju privolu od kralja, sabora, bana i generala slavonske Krajine. — Ročište je potrajalo 3 dana. Kr. povjerenici sklonuše kanonike, da kmetovima u Sisku, Pračnu, Drenčini i Vurotu, koji stanuju uz samu Kupu, te su više izloženi provali

* Trabant je vlastelinov stražar u dvorcu i pratioc na putu.

[70] Nadbiskupski arkiv u Zagrebu. (Politica, svezak III. broj 204.)

[71] Nadbiskupski arkiv u Zagrebu. (Politica, svezak II. broj 170.)

Turaka, snize tlaku na 2 dana u tjednu, dok će žitelji drugih sela davati tjedimice po 3 težaka, koji će besplatno raditi na kapt. imanju. Povjerenici stupe pred kmetove, te ih pozovu, neka prihvate ove uvjete, da tako dodje do sporazuma. To je Siščane tako raspalilo, da su povjerenike htjeli sjekirama sasjeći. Buntovnici izjaviše, da će kaptolu odsada plaćati samo desetinu (od žita, vina, pčelaca i svinja), a ne će podavati besplatne radnje za kapt. imanje niti će popravljati tvrdju i dizati nasipe oko nje. Siščani u prisutnosti povjerenika povade mačeve, slože ih unakrst, pa onda pojedinci prodju ispod njih prisižući, da će održati zadanu vjeru.[72]

Naskoro je došlo do novih sporova izmedju grofa Mirka Erdeda i njegovih kmetova u Posavini. Grof je tražio, da mu kmetovi iz Trebarjeva za ribarenje u Mrtvoj Odri plaćaju po 2 funte papra od svake kuće. Kod krčmarenja upotrebljavahu grofovi ljudi novu »pintu«, a narod je tražio staru. Kmetovi bijahu voljni, da grofu o Božiću svaka kuća dade 1 kopuna; ali grof je zahtijevao takodjer guske, kokoši, piliće, sir, jaja i maslac. Spor je izbio i u pogledu »tlake« (besplatne radnje), naročito glede oranja. Zbog toga su 12. lipnja 1654. u Novigrad došli zagr. kanonici Andrija Vinković i Juraj Harča, da izglade nesuglasice. Njihovo posredovanje ostade bez uspjeha, jer ne htjedoše popustiti ni grof ni seljaci. U ime kmetova izjavio je Miko Babić, da će u Savu baciti grofove ljude, koji bi se usudili doći u Posavinu, da sabiru maslac za grofovu kuhinju.[73]

Istodobno je kralj nastojao, da primiri kapt. kmetove u »sisačkoj Krajini«. Njegovi povjerenici ban Nikola Zrinski i general Valter Leslie pozovu Siščane, neka 15. lipnja 1654. dodju na novo ročište u Varaždin. Onamo podje 13 seljaka, ali bez dovoljne punomoći. Seljaci predadoše pismo, u kome Siščani »više zapovijedaju, nego li mole«. Tako se razbila »svaka nada« u sporazum. Odsada su kapt. kmetovi nastojali, da tvrdju u Sisku gladom prisile na predaju. U tu svrhu zaprijete, da će objesiti svakoga, tko bi nosio hranu u tvrdju. Kad su 4 vojnika izašla iz tvrdje, ne puštše ih više kmetovi natrag u Sisak. Medju vojnicima sisačke posade bijaše i okolišnih kmetova, koji su kaptolu služili za plaću. Ovima poruče kmetovi, da će zatrti njihove obitelji i opljačkati njihove kuće, ako odmah ne ostave tvrdju. Ipak su u tvrdji ostali sisački kmetovi: Ivan Ivanušević, Pavao Cetin, Valent Barić, Gašpar Gregorinić, Valent Grudinić, te Luka i Petar Domin. Kaptol ih je za nagradu proglasio »slobodnjacima« (predijalistima). Da pojača posadu u Sisku, stavio je kaptol u tvrdju svoje kmetove iz Kraljevca i Varaždinskih Toplica, te seoske plemiće iz Turopolja. Ovi dovezoše u tvrdju hranu za 3 godine.[74]

Izgubivši nadu, da će se domoći tvrdje u Sisku, počnu kmetovi činiti nasilja. Kad je kanonik Nikola Filipović, zapovjednik tvrdje, putovao u Petrinju, htjedoše ga buntovnici iznad trgovišta Siska baciti u Kupu. Drugiput ga htjedoše umoriti, kad je iz tvrdje došao na kaptolski posjed u Drenčinu. Početkom kolovoza uhvate seljaci omraženoga Miju Jantolčića, koji bijaše kaštelan tvrdje u Sisku. Oboriv ga na zemlju, počnu ga seljaci nemilo tući; zatim ga pograbe za noge i odvuku u rijeku Odru. Pošto se Jantolčić nastojao spasiti plivanjem, bacahu seljaci na njega kamenje, a Stjepan Kranjec ubije ga iz puške. — Sada počnu iz službe otpu-

[72] Kovačević: »Historia castri et rebellionis Sisciensis«, str. 59.—61. (Rukopis u arkivu jugoslavenske akademije, II. c. 58.)

[73] Nadbiskupski arkiv u Zagrebu. (Politica, svezak III. broj 206.)

[74] Kovačević: »Historia castri et rebellionis Sisciensis«, str. 62. i 63.

štati one Siščane, koji su za plaću služili u banskoj, zemaljskoj i krajiškoj vojsci. To je buntovnike samo još većma raspalilo. Kad je potkapetan Matija Glogolić s nekoliko vojnika obavio stražu, te se vraćao u tvrdju Brest, postave mu Siščani zasjedu kod Žažine. Ondje su pod razvijenom zastavom uz udaranje bubnja napali Glogolića, koji je samo bijegom spasio svoj život. — Siščani nastojahu, da pobune i biskupove »slobodnjake« u Dužici, Brestu i u Maloj Gorici. Dužičani ostadoše biskupu vjerni; oni dapače ne odobravahu niti bunu kaptolskih kmetova. Radi toga provale Siščani u Dužicu, gdje su učinili mnogo nasilja. I po drugiput provale Siščani u Dužicu, odakle morahu domaći seljaci uzmaknuti. Tom prigodom opljačkaše buntovnici sve kuće u selu, a stoku otjeraše u Gredu. Kasnije ih žene iz Dužice sklonuše, da im vrate svinje i krave; ali 26 pitanih volova pridržaše buntovnici kod sebe. Siščani uspješe u Letovaniću, gdje im se pridružiše Erdedovi kmetovi. Svi se buntovnici o Božiću g. 1654. sastadoše na sisačkom polju, gdje sebi pod mačevima ponoviše prisegu uzajamne vjernosti.[75]

Medjutim se zaoštravao spor izmedju Posavaca i grofa Erdeda. Čini se, da je i sam ban osudjivao zasukanost grofa Erdeda, koji svoje kmetove muči preteškom tlakom i prevelikim daćama. Zato ban ne će više u toj stvari biti kr. povjerenik. Ovu dužnost zadržaše biskup Petretić i general Leslie. Da im je ta zadaća bila neugodna, vidi se po tomu, što sebi traže zamjenike. Biskupa je zamijenio zagr. kanonik Ivan Jagatić, a generala kapetan Wosserman. Ova dvojica podjoše 15. pros. 1654. iz Zagreba u Posavinu, da izglade spor izmedju grofa i njegovih kmetova. Sa sobom su nosili uputu, koju dobiše od biskupa Petretića, kako treba da rade. Ali u Nartu dočeka ih glasnik, po kome im je Erdedi oholo poručio, neka se biskup ne miješa u njegova prava. Radi toga vrate se Jagatić i Wosserman u Zagreb.[76]

U Beču je 8. srpnja 1654. umro kraljev 21 godišnji sin Ferdinand IV., koji je g. 1647. bio krunjen za ug. i hrv. kralja, a g. 1653. za njem. cara. Nasljedstvo je zapalo njegova brata Leopolda, koji bijaše tek u 15. godini, te koga je otac odgajao za biskupa u Pasovi. Da mu jošte za života svoga osigura ug. i hrv. prijestolje, pozove kralj 11. stud. 1654. ug. i hrv. staleže, da 24. siječnja 1655. dodju na zajednički sabor u Požun. Tim povodom sastade se u Zagrebu 11. siječnja 1655. hrv. sabor, koji je za hrv. nuncije izabrao plemiće: Jurja Malenića, Gašpara Budora i Nikolu Patačića. U ime troška na putu i u Požunu dobivat će svaki nuncij mjesečno 100 ug. for. Malenić i Budor uzet će mjesto u zastupničkoj, a Patačić u velikaškoj kući. Naputak za njihov rad na saboru sastavit će: ban, biskup, pavlinski general, prepošt i lektor zagr. kaptola, podban, protonotar, grofovi Tomo i Nikola Erdedi, podžupani Ivan Ručić, Juraj Gorup, Ivan Dolački i Petar Baksaj, te plemićki sudac Juraj Zakmardi.[77]

Isti je sabor stvorio još ove zakjučke: 1. U ime poreza za g. 1654. ima svaki »dim« platiti 8 ug. for., i to prvu polovicu 2. veljače, a drugu 25. kol. 1655. Isti se porez odredjuje i za g. 1655., a uplatit će se u 2 obroka (na Svijećnicu i na Gjurgjevo) g. 1656. Tko zakasni s uplatom, mora zem. blagajniku, koji odatle trpi štetu, platiti globu od 1 ug. for. Bude li plemićki sudac radi ubiranja poreza morao provesti ovrhu, ima mu dužnik platiti još 1 ug. for. 2. Mjesto Tome Ivanovića jednoglasno se za zem. bla-

[75] Kovačević: »Historia castri et rebellionis Sisciensis«, str. 61.—64.
[76] Nadbiskupski arkiv u Zagrebu. (Politica, svezak III. brojevi 210. i 212.)
[77] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III. str. 141.

gajnika bira protonotar Ivan Zakmardi. 3. Država duguje zem. haramijama 5 mjeseci plaće. Haramije se odriču polovice, a drugu im polovicu neka Zakmardi isplati trgovačkom robom. 4. Kmetovi zagr. županije odslužit će besplatne radnje, što ih moraju davati za gradnju i popravak tvrdja na Kupi. U tu svrhu poslat će svaki »dim« u prvom roku po 2, a u drugom po 1 težaka. Kmetovi križ. i varaždi. županije, koji stanuju daleko, otkupit će se od ove dužnosti tako, da mjesto svakoga težaka plate 1 rajnski forint. Ova će se otkupnina upotrijebiti za zaostalu isplatu zem. haramija. Otkupninu će ubrati plemićki suci, kojima za taj posao pripada ista plaća, kakvu dobivaju, kada na besplatne radnje vode kmetove svoga kotara. 5. Domaćinstvo se podjeljuje grofu Vilimu Leopoldu Tattenbachu, koji ima kraljevini Hrvatskoj položiti prisegu vjernosti. 6. Preporučna pisma na kralja daje sabor zagr. kaptolu u pogledu bune Siščana, te grofu Mirku Erdedu radi bune Posavaca. 7. Pošto i ban Nikola Zrinski polazi na sabor u Požun, predaje sabor upravu Hrvatske grofu Tomi Erdedu i podbanu Gašparu Orehovačkomu. Oni mogu u slučaju potrebe za banove odsutnosti sazvati hrv. sabor i dići pučki ustanak. 8. Premda je već hrv. sabor opomenuo grad Varaždin, da obnovi svoje ruševne zidove oko nasipa, ipak nije grad ništa učinio. Zato sada sabor gradu nalaže, da po svojim kmetovima tečajem svake naredne godine obnovi zid u duljini od 25 hvati. Ovaj će posao nadgledati Ivan Zakmardi. Ako Varaždin ne izvrši taj nalog, morat će platiti po 10 ug. for. globe za svaki zanemareni hvat. Ovaj novac ubrat će ovršnim putem plemićki sudac, a upotrijebit će se za obnovu bedema oko Varaždina. U istu svrhu može Zakmardi okupirati i kmetove grada Varaždina.[78]

Hrv. nunciji dobiše naputak, da na saboru u Požunu glasuju za izbor kraljeva sina Leopolda, ali pod uvjetom, da kralj prije krunisanja svoga sina uvaži hrv. »tegobe« (gravamina). U krunidbenoj diplomi (zavjernici) novoga kralja treba uz »kraljevinu Ugarsku i njoj podredjene strane poimence spomenuti imena kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, i to onim načinom, kako su navedena u 1. članku ustava kralja Vladislava od g. 1490. Kraljevina Slavonija i Hrvatska imade istu slobodu kao kraljevina Ugarska. Zato neka nunciji zatraže, da se ova kraljevina u zakonima i u kr. kancelariji ne naziva imenom podredjenih strana, već da se spomene poimence prema navedenom članku«. Pošto je palatin Palfi umro na jesen g. 1653., neka nunciji zatraže, da se prije svih drugih rasprava izabere novi palatin. Ako kralj za palatina predloži bana Nikolu Zrinskoga, imaju nunciji glasovati za njega. U protivnom slučaju neka svoja 2 glasa dadu za onoga katoličkoga kandidata, koga će im preporučiti ban.[79]

U nizu »tegoba«, što ih nunciji imaju iznijeti na saboru u Požunu, dolaze sva od prije već poznata krajiška pitanja, poimence izručenje Vlaha i Predavaca, podjela kapetanskih službа, odlazak njem. posade iz Varaždina, pa nasilja krajiških časnika gradovima Varaždinu, Koprivnici i Križevcima, te susjednim plemićima i kmetovima. Nova se »tegoba« tiče grada Senja. Kralj je 23. veljače 1652. učinio Senj slob. kr. gradom. To su u Senju po zaključku hrv. sabora od 25. kol. 1653. imali proglasiti podžupan Gotal i plemićki sudac Svaštović, ali im je krajiški potkapetan zabranio ulaz u grad. Senj je od kralja dobio pravo, da sebi bira gradskoga suca i senatore, koji će u gradu suditi i vršiti upravu, te odredjivati pri-

[78] Zapisnici hrvatski sabora, knjiga III. str. 141.—143.
[79] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III. str. 144.

stojbe za javno dobro i za plaću gradskih činovnika. Ali toga ne dozvoljava krajiški kapetan, koji je postavio drugoga suca, te koji ubire gradske dohotke. Kralj je prihod od tridesetine u Senju namijenio popravku oštećenih gradskih zidina; no kapetan i to okreće u svoju korist, pa gradjani moraju o svome trošku popraviti zidove u duljini od preko 300 hvati. Kapetan kupuje sir, maslac i gotovo sav živež, pa to prodaje u Mletke. Gradjanima zabranjuje drvariti na gradskom zemljištu, a sam šalje drva na prodaju u Mletke. Kapetan je sebi prisvojio takodjer isključivo pravo ribarenja u moru blizu Senja.[80]

Nunciji dobiše od hrv. sabora nalog, da u Požunu podupru grofa M. Erdeda, kada će ustati protiv svojih buntovnih kmetova u Posavini. Isto tako morat će nunciji u »javne tegobe« staviti i bunu sisačkih podanika, ako kralj ne dopusti, da se protiv Siščana upotrijebi oružje.[81]

Mjesto 24. siječnja došao je kralj Ferdinand III. na sabor u Požun tekar 1. ožujka 1655. Kralj je želio, da se ne bira palatin, već da ga ostrogonski nadbiskup Gjuro Lipaj zamijeni kao kr. namjesnik. Ali kad je kancelar biskup Selepčenji predložio, da se izbor palatina odgodi do narednoga sabora, otkloniše taj prijedlog jednoglasno svi članovi dolnje kuće. Tako je kralj bio prisiljen, da 15. ožujka predloži svoje kandidate za palatinsku čast. Općenito se očekivalo, da će od katoličkih velikaša predložiti bana Nikolu Zrinskoga ili grofa Adama Forgača. No kralj se bojao, da onda ne bi bio izabran njegov ljubimac Franjo Ve̊šelenji.* Zato kralj uz njega predloži od katolika Stjepana Čakija, a od protestanata: Sig. Tekelija i Franju Redeja. Većinom glasova izabran je za palatina Ve̊šelenji. Vrhovnim pak sucem imenuje kralj grofa Franju Nadaždija. Još je uvijek postojalo pravo, da Ugarska i Hrvatska sebi na saboru biraju kralja, pa da mu postave i uvjete, uz koje će ga izabrati. Bečki je dvor iza g. 1648. počeo nastojati, da izborno kraljevstvo promijeni u nasljedno. Westfalski je mir oslabio moć habsburške kuće u Njemačkoj; ovaj gubitak treba da Habsburgovci nadoknade u Hrvatskoj i Ugarskoj. Zato je novi palatin primio pismo, u kome netko sabor poziva, da se odrekne prividnog izbornog prava, pa da dobrovoljno proglasi nasljedno pravo habsburške kuće, koja će onda budno čuvati sva prava i slobodu Ugarske. Premda nije pod pismom bio nitko potpisan, ipak se znalo, da je to učinjeno u suglasju s bečkim dvorom. Pismo je u saboru proizvelo toliko neraspoloženje, da kralj nije u tome pravcu poduzeo daljne korake. Sabor je njegova sina Leopolda izabrao za kralja pod uvjetom, da prisegne na krunidbenu zavjernicu, kakovu prihvatiše njegov djed i otac. Nato bude mladi kralj 27. lipnja 1655. okrunjen.[83]

Sabor je u Požunu potrajao do 3. srpnja 1655., kada je Ferdinand III. potvrdio 113 članaka, koji time dobiše moć zakona. Neki se odnose na Hrvatsku. Tako 66. članak odredjuje, da se za 6 tjedana u Varaždinu sastane »glavna komisija«, koja će riješiti krajiška pitanja. Članovima ove komisije bit će: ban Nikola Zrinski, podban Gašpar Orehovački, proto-

[80] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III. str. 145. i 146.
[81] Hrv. drž. arkiv u Zagrebu. (Litterae Statuum et Ordinum, I. 24. i 25.)
[82] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III. str. 146.
* Ve̊šelenji je od kalvina g. 1623. postao katolik, te je kralju pomagao u ratu protiv Jurja Rakocija. Radi toga dobije od kralja barunsku, a naskoro i grofovsku čast. Po svojoj ženi Mariji Seči, udovici Stjepana Betlena mladjega, stekao je Ve̊šelenji tvrdju Muranj i velike posjede.
[83] Fessler: »Geschichte von Ungarn«, svezak IV., str. 261. i 262.

notar Ivan Zakmardi i podžupan Ivan Ručić iz Hrvatske, a iz Ugarske: Adam Ciraki, Andrija Farkaš, Gašpar Sunjog i pečuvski biskup Pavao Hoffmann; potonji kao predsjednik komisije. Po 73. članku preuzima kralj dužnost, da pribavi municiju za bansku četu i za zem. haramije na Kupi. Sporove u Primorju i povratak grada Brloga knezu Jurju Fankopanu riješit će po 71. članku komisija, u kojú od strane Hrvatske ulaze: senjski biskup Petar Mariani, podban Gašpar Orehovački i barun Sigismund Keglević. Ban i krajiški generali imaju po 76. članku odmah iza svršetka sabora vojnom silom bez pregovora ugušiti bunu kmetova grofa Mirka Erdeda u Posavini i zagr. kaptola oko Siska. Ako se kmetovi i ne opru s oružjem, ipak treba njihove prvake smrću kazniti, a sve kmetove staviti u prijašnje stanje i prisiliti na dužno štovanje prema vlasteli, kojoj moraju nadoknaditi počinjene štete. U tu svrhu poslat će kralj odmah shodne naloge banu i generalima. Ako bi se u buduće dogodila seljačka buna, ima ju u Ugarskoj ugušiti palatin, a u Hrvatskoj ban i krajiški generali.[84]

Na poziv bana Nikole Zrinskoga sastade se 11. kol. 1655. u Varaždinu hrv. sabor, na kome su hrv. nunciji izvijestili o svome radu u Požunu. Javno su pročitani tamo stvoreni zaključci, koji time i u Hrvatskoj dobiše zakonsku moć. Nato je hrv. sabor zaključio još ovo: 1. U Beč se kao internuncij šalje Juraj pl. Vernić, koji će kralja zamoliti, da »glavnu komisiju« za krajiška pitanja sazove u Varaždin o Sesvetama g. 1655. Za putni trošak dobiva Vernić 120 ug. for. 2. Da se podmire troškovi za uzdržavanje članova »glavne komisije«, moraju vlastela iz svoga džepa dati pol ug. for. za svaki »dim«. Interesovana vlastela imaju platiti dvostruko. Armaliste, koji nemaju oporezovane posjede, platit će po 25 denara. Plemićki će suci ovaj novac ubrati i predati Petru pl. Rigjancu u Varaždinu, koji će se brinuti za stan i hranu povjerenstva. Rigjancu će pomagati Vuk pl. Bužanić. Povjerenike iz Ugarske dovesti će Matija pl. Magdalenić, komu se napose doznačuju putni troškovi. 3. Sabor prima zaključak, koji je u Požunu stvoren protiv buntovnika u Posavini i kod Siska, te se provedba povjerava banu i krajiškim generalima. 4. Zbog raznih dioba i zapisa imanja treba provesti novu »dikaciju« (podjelbu svih posjeda na »dimove« ili »porte«). Taj će posao u zagr. županiji obaviti Ljudevit Vagić, u varaždi. županiji Franjo Gubaševački, a u križ. županiji Juraj Zakmardi. Ovi »dikatori« moraju položiti prisegu, te će dobiti običajnu plaću. 5. Mjesto umrlog Matije Stanka bira se Ivan Juraj Malenić za podžupana zagr. županije. Svi drugi podžupani i plemićki suci imaju svoju čast položiti u narednom hrv. saboru. 6. Barun Aleksandar Mikulić zatvorio je u svoju tvrdju Belec ženu ciglara Nikole Orlića, te plemkinju Anu Gotal, udovu Stjepana pl. Margolta. Sabor zaključuje, neka Mikulića zagr. kaptol opomene, da odmah pusti ove i druge osobe, koje protiv njihove volje drži u Belcu. Ako ne posluša, sudit će mu ban. 7. Poslanici grada Varaždina predočiše povelju, kojom kralj Ferdinand III. dozvoljava, da Varaždin podigne novu maltu na potoku Plitvici ili u selu Knegincu. Protiv toga ustadoše nunciji zagr. kaptola, prisutni grof Mirko Erdedi, te varaždi. podžupan Juraj Gorup kao nuncij odsutnoga grofa Jurja Erdeda. Pošto grad Varaždin prigodom podneska molbe kralju za ovu maltu nije ishodio preporuku hrv. sabora ili barem varaždi. županije, zabacuje sabor kr. povelju, te ne dopušta, da Varaždin podigne novu maltu.[85]

[84] Kukuljević: »Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae«, III. 99.—106.
[85] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III. str. 147.—152.

Tečajem cijele g. 1655. ustrajaše posavski kmetovi u buni protiv grofa Mirka Erdeda. Kmetove je biskup Petar Petretić pismeno opomenuo, neka se pravodobno pokore svome vlastelinu.[86] Biskupovo hrvatsko pismo doniješe krajiški pukovnik Ivan Rudolf Steinherr i čazmanski kanonik Ivan Krizogon, kada su 20. veljače 1655. došli u Novigrad kao zamjenici kr. povjerenika (generala Lesliea i biskupa Petretića). Oni su u Novigrad pozvali starješine svih sela, da izglade spor izmedju grofa i njegovih kmetova u pogledu nekih daća i besplatnih radnja. Ova im namjera nije uspjela, našto se kmetovi pod vodstvom Babića i Gjarkmana udaljiše iz Novigrada. Sutradan predadoše kmetovi pismo, u kome naznačiše svoje tegobe, te zamoliše Krizogona i Steinherra, da to pismo pošalju kralju. O svome neuspjehu izvijestiše Krizogon i Steinherr 22. veljače biskupa Petretića.[87]

Vernić je kao hrv. internuncij predao kralju pismo, u kome hrv. sabor 11. kol. 1655. moli ovo troje: 1. Neka kralj od strane (unutarnje) Austrije imenuje povjerenike, koji će s hrv. povjerenicima riješiti primorska pitanja, naročito oslobodjenje grada Senja ispod vlasti kapetana senjskoga. 2. Za vojsku banske (pokupske) Krajine neka kralj doznači godimice barem 6 centi baruta i 6 centi olova, i to u Ljubljani, odakle se municija može dopremiti ladjom. 3. Neka kralj imenuje austrijske članove za »glavnu komisiju«, koja će se o Sesvetama sastati u Varaždinu; podjedno neka predsjednika i povjerenike ove komisije uputi u njihov rad.[88]

O svome uspjehu kod kralja izvijestio je Vernić hrv. sabor, koji se 3. stud. 1655. sastao u Varaždinu. Sabor je uvidio, da ne će dostajati novac, koji je o Miholju sabran za troškove »glavne komisije«. Ta samo onoj četvorici ug. povjerenika treba dati »honorar« od 500 rajnskih for. Zato sabor odredjuje, da vlastela od svakoga »dima« na svojim posjedima doprinesu iz vlastite kese po 1 ug. for. Ona vlastela, koja očekuju korist od riješenja krajiškog pitanja, imaju doprinijeti po 2 ug. for. Ovaj će doprinos zem. blagajnik ubrati o Svijećnici g. 1656., kada kmetovi moraju platiti prvu polovicu redovitog poreza za godinu 1655., koji im je još 11. siječnja 1655. odredjen po 8 ug. for. od svakoga »dima«. Da se haramijama isplati zaostala plaća, otkupit će kmetovi križ. i varažd. županije novcem besplatne radnje, što ih g. 1655. moraju dati za popravak tvrdjica na Kupi. Udaljeni kotari, koji vole dati novac, nego li poći na daleki rad, mogu se otkupiti i g. 1656. U ime hrv. sabora pisat će se pečuvskomu biskupu Pavlu Hoffmannu, da od kralja što prije ishodi saziv »glavne komisije«, te imenovanje austr. članova komisije. Pismo će biskupu odnijeti Matija pl. Magdalenić, koji za putni trošak dobiva 25. rajn. for. Neki plemići jednoselci nemaju posjeda, već se okolo skiću i oštećuju druge ljude. Sud ne može štetu nadoknaditi ovrhom, jer nemaju niti kakvih pokretnina. Zato sabor dozvoljava, da se takvi plemići tako dugo drže u zatvoru, dok ne pruže zadovoljštinu.[89]

Isti je hrv. sabor odredio, da barun Petar Ratkaj, protonotar Ivan Zakmardi, podžupani Juraj Gorup, Petar Baksaj i Nikola Gotal, te plemić Nikola Patačić sastave naputak za »dikatore«, koji će sve posjede u Hrvatskoj podijeliti u porezne jedinice, zvane »dim« ili »porta«. Odlučeno je, da se »dikatori« Juraj Zakmardi, Franjo Gubaševački i Stjepan Svašto-

[86] Nadbiskupski arkiv u Zagrebu. (Politica, svezak III. broj 213.)
[87] Nadbiskupski arkiv u Zagrebu. (Politica, svezak III. broj 216.)
[88] Hrvatski državni arkiv u Zagrebu. (Litterae Statuum et Ordinum. I. 26.)
[89] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III. str. 152.—154.

vić* u svome radu imaju držati ovih načela: 1. Jedan »dim« čine 4 potpune sesije (selišta). 2. Za potpunu sesiju treba toliko i takvih kmetova, koliko i koji su dužni, da svomu vlastelinu dadu 1 potpunu spregu za oranje, t. j. plug i volove. 3. Gdje je zemlja zapuštena ili slabo napučena, tamo neka se u 1 »dim« uvrsti 6 ili 8 sesija. 4. Ako je zemlja ostala bez dovoljnog broja kmetova uslijed okrutnosti vlastelinove, tada treba u 1 »dim« uvrstiti 6 sesija bez obzira na to, da li je tlo plodno ili neplodno. 5. Ima i kmetova, koji ne posjeduju cijelu sesiju, odnosno polovicu ili četvrtinu sesije, a ipak vlastelinu 2 ili 3 dana služe s volovima. »Dikatori« neka 12 takvih kmetskih obitelji uvrste u 1 »dim«. 6. Stanare (inquilini), koji vlastelinu ne služe s volovima, već tjedimice daju po 2 odnosno po 3 ili 4 ručna težaka, treba oporezovati tako, da se u 1 »dim« uvrsti 16 odnosno 12 ili 10 takovih obitelji. 7. Slobodnjaci i takvi službenici, koji vlastelinu ne davaju pšenicu, svinje i druge dohotke, već su jedino obvezani na slobodnjačke i vojničke službe, ne će se oporezovati. 8. U vlastelinskoj tvrdji oprošteni su od oporezovanja 1 providnik i 2 stražara, te španovi i sluge. U manjim plemićkim dvorovima oprošten je samo 1 službenik, a u većem dvorcu ključar, stražar i sluge. Pastiri i lugari nijesu izuzeti od oporezovanja. 9. Plemićke kurije, u kojima obitavaju kmetovi ili stanari, treba oporezovati. 10. Neka se obzirno rasporežu ona sela, koja su najviše izložena provali Turaka, poimence: Torčec i Gjelekovec na Dravi, te Vurot, Drenčina i trgovište Sisak na Kupi.[90]

Na saboru u Varaždinu potužio se grof Mirko Erdedi, što je odgodjena vojna ekspedicija protiv njegovih kmetova u Posavini, koji mu još ne iskazuju prijašnje štovanje, a niti mu daju prijašnju tlaku. Sabor je Erdedu dao 3. stud. 1655. preporučeno pismo na kralja. Tu se kralju svjetuje, da banu i krajiškim generalima naloži: 1. neka s vojnom silom uguše seljačku bunu; 2. neka smrću kazne 2 ili 3 prvaka buntovnih Posavaca, pa 3. neka u pobunjenim selima nastane svoje vojnike, koje će seljaci morati uzdržavati tako dugo, dok se posve ne podlože grofu Erdedu. (Pri tom ipak sabor upozoruje kralja, neka ne dopusti, da se vojska nastani i u nedužnim selima, »kako se to dogodilo za prošle ekspedicije.« To se tiče vojske, kojom je general Leslie na proljeće g. 1655. pokorio bunu kaptolskih kmetova u Kraljevcu.) Posavci moraju biti kažnjeni, jer u nebo za osvetom vapi krv nedužnoga Erdedova računovodje, koga su pobunjeni kmetovi okrutno ubili i u Savu bacili.[91]

Kralja je doduše 76. članak požunskoga sabora od g. 1655. vezao, da vojnom silom uguši bunu kmetova u Posavini i oko Siska. No kralj nije izvršio — a niti je namjeravao izvršiti — većinu zakona, što ih je stvorio sabor u Požunu. Ne bi dakle od svoje veličine u povijesti ništa izgubio, da je propustio izvršiti i 76. članak. Ipak je kralj naložio banu i generalima, da s vojskom udare na bijedne kmetove. Ban se morao pokoriti kraljevu nalogu, te je odredio, da svaki plemić mora dati 1 konjanika, a svaki kmetski »dim« 1 pješaka. Kako je Nikola Zrinski imao takodjer bansku vojsku (300 konjanika i 200 pješaka), mogao je lako ugušiti bunu. Ali toga mu nije dozvoljavala čovječnost i ljubav prema domovini. Ban sabere vojsku i smjesti ju u Turopolje, no ne htjede udariti na Posavce, radi čega se ljuto zamjerio grofu Mirku Erdedu i nje-

* Svaštović je u zagr. županiji zamijenio bolesnoga »dikatora« Ljud. Vagića.

[90] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III. str 155.—157.

[91] Hrvatski državni arkiv u Zagrebu. (Litterae Statuum et Ordinum, I. 27.)

govim rodjacima. Naprotiv su generali Auersperg i Leslie na Posavce poslali krajiške vojnike, medju kojima bijaše mnogo Vlaha. Ovi su »s velikim krvoprolićem i grabežem ugušili bunu tvrdoglavih seljaka«, kako piše savremeni Isusovac u Zagrebu. »Oni su nad jadnicima bijesnili s ognjem i mačem.«[92]

Dok se tako g. 1655. umanjio broj Hrvata u Posavini, porasao je broj Vlaha u kapetaniji ogulinskoj. Iz Korenice je naime ispod turske vlasti uskočilo 12 vlaških zadruga, kako to general Herbard grof Auersperg 7. travnja 1655. iz Karlovca javlja kralju. Mjesec dana iza toga odredjuje kralj, neka se ovi Vlasi nasele u Plaškom.[93]

Kad je Nikola Zrinski s banskom vojskom i s hrv. ustankom boravio u Turopolju, utabore se u Gredi kod Siska pobunjeni kaptolski kmetovi, koji su imali puške, mačeve, dapače i topove. Da se bez potrebe ne prolijeva hrvatska krv, pošalje ban k Siščanima svoje glasnike, po kojima buntovnike opomene, neka se jednom već pomire s kanonicima. Ova je očinska opomena tako lijepo djelovala, da su kmetovi svečano obećali banu, da će se naskoro nagoditi s kaptolom. Nato je Zrinski raspustio vojsku. Kmetovi pak u siječnju g. 1656. počnu s kanonicima ugovarati u prisutnosti biskupa Petretića. Tri dana trajahu pogadjanja, dok je sklopljen ovaj ugovor: Kmetovi će kaptolu davati desetinu od žita, vina, pčelaca i svinja, a povrh toga svaka kuća po 1 pile i 1 kopuna. U ime tlake davat će mjesečno po 4 besplatna težaka, koji ipak ne moraju orati. Kmetovi će i nadalje utvrdjivati nasipe i podizati postaje za brodove, a u tvrdji sisačkoj držat će stražu 4 njihova momka. U rat na Turke ići će kmetovi pod kaptolskom zastavom. — Ipak se ovaj ugovor razbio, jer kanonici zahtijevahu, da kmetovi dadu godimice 80 dukata za uzdržavanje tvrdje u Sisku, pa da nadoknade sve štete, koje su počinili tečajem bune. Radi toga držalo se koncem svibnja g. 1656. u Varaždinu novo ročište, kojemu uz punomoćnike kaptola i kmetova prisustvovahu ban Nikola Zrinski i general Leslie. Tamo je kaptol svotu za uzdržavanje tvrdje u Sisku snizio na 60 dukata. U ime tlake davat će po 6 težaka na mjesec cijela sesija, koju čini 16 rali dobre zemlje.[94]

Kralj je pečuvskomu biskupu Pavlu Hoffmannu, kao predsjedniku »glavne komisije«, pisao, neka sazove povjerenike, da riješe krajiška pitanja, pa da »sve Vlahe« na Krajini pripoje Hrvatskoj. Istodobno je kralj javio krajiškim Vlasima, da će se Hrvatskoj uz krajiške Hrvate i Predavce utjeloviti samo oni Vlasi, koje je g. 1631. od Hrvatske otrgnuo arhimandrita Maksim Petrović. To se protivilo 66. članku požunskoga sabora od g. 1655. Zato je protiv ove kraljeve dvoličnosti ustao hrvatski sabor, što ga je Zrinski za 9. lipnja 1656. sazvao u Zagreb. Sabor je kralju u Beč opet poslao Jurja pl. Vernića s pismom, u kome traži, neka kralj postupa po 66. članku, te neka što prije imenuje austrijske članove »glavne komisije«.[95]

Isti je sabor riješio neka pitanja glede ubranih poreza. Franjevcima, koji su u Zagrebu proširili svoj samostan, doznačeno je 25 kmetskih kola za privažanje gradje tečajem cijelog tjedna. Isto toliko kola dobiše i zagr. opatice Klarise za dovoz kamena i vapna. Pri ušću rijeke Krapine u Savu

[92] Historia collegii societatis Jesu Zagrabiensis, sv. I. str. 186.
[93] Lopašić: »Spomenici hrvatske Krajine«, knjiga II., str. 290.—293.
[94] Kovačević: »Historia castri et rebellionis Sisciensis«, str. 66. i 67.
[95] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III. str. 158.

trebalo je premjestiti most na bolje i sigurnije mjesto. Tamo je trebalo na poviše mjesto preložiti i samu cestu kod močvare Gipka. U tu svrhu doznačio je sabor 50 kmetova s imanja susjedgradskoga. Oni će besplatno raditi 6 dana. Podjedno moraju oko Podsuseda kopati grabu i dizati nasip. Opazilo se, da neka vlastela ne popravljaju mostove na cestama uz svoje posjede. Ovakve moraju plemićki suci kazniti globom od 6 ug. for. Ako takav vlastelin pobire na cesti maltu, pa ipak zapušta mostove, onda mora platiti dvostruku globu. Tko pak namjerice ošteti most, neka se kazni globom od 12 ug. for. Neke oblasti ne mogu pohvatati sve razbojnike i zločince. Njima treba da potkapetani u pomoć pošalju zem. haramije. Od kralja su plemstvo dobili Matija Truppe i Ljudevit Gonan, koji pred hrv. sabor izniješe na odobrenje svoje pl. diplome. Sabor ih prima u red plemića. Pošto su pak stranci, morahu položiti prisegu vjernosti kralju i Hrvatskoj, a uz to kupiti 2 cente baruta za topove na pokupskoj Krajini.[96]

Premda je kralj Ferdinand III. službeno živio u miru s turskim sultanom, ipak nije nikada bilo mira na tursko-hrvatskoj granici. Ratoborni age i begovi provaljivahu u Hrvatsku, odakle im uzvraćahu naši junaci, osobito knez Petar Zrinski i njegov šurjak Juraj Frankopan. Bečki je dvor zamjeravao Petru Zrinskomu, što navalom na Turke daje povod novomu ratu s Turskom. Zato je Petar na neko vrijeme stupio u službu mletačke republike, koja je još uvijek ratovala s Turcima radi Kandije (Krete). U tome se ratu Petar toliko odlikovao, da mu Kotorani u znak štovanja dadoše dragocjenu sablju. — Knez Juraj Frankopan razbio je Turke g. 1654. pri Popoviću, gdje je uz druge Turke uhvatio i Karimana, agu iz Todorova. Turci su g. 1655. potukli Andriju Gusića, zapovjednika tvrdje u Otočcu. Tom prigodom pogibe preko 200 Otočana i Senjana. No zato Otočani još iste g. 1655. dvaput razbiše Turke, a Petar Zrinski s Ogulincima i Senjanima porobi Korenicu, odakle se sretno vratio s velikim plijenom. Turci iz Požege, Dubice, Kostajnice i Krbave započeše 5. rujna 1656. pod vodstvom Ibrahim paše od Požege i Mustaj bega od Bihaća robiti po Hrvatskoj, gdje dopriješe do Križanić-tornja blizu Karlovca. Tu ih dočeka i potuče knez Juraj Frankopan. U boju pogibe Muhamed beg Beziragić, a teških rana dopade Šahin beg Horošović, koji naskoro umre u Karlovcu. Ibrahim paša jedva uteče, a Frankopan uhvati mnogo odličnih Turaka, medju kojima bijaše Husein beg, 21 aga i 2 Badnjevića. Iste g. 1656. Mlečani oteše Turcima tvrdju Klis.[97]

U Beču je 2. travnja 1657. umro car i kralj Ferdinand III. u 49. godini života svoga. Hrvati nijesu imali razloga, da tuguju za kraljem, koji je kršio zakone i svoja obećanja. Ferdinand III. nije izvršio nijedan od onih uvjeta, pod kojima ga Hrvati g. 1625. izabraše za kralja svoga, premda je u krunidbenoj zavjernici prisegao, da će ove uvjete ispuniti.

[96] Zapisnici hrvatskih sabora, knjiga III. str. 159.—161.
[97] Vitezović: »Kronika aliti szpomenek vszega szveta vekov«, str. 192.